Мирослав МАМЧАК

УКРАЇНА: шлях до моря

Історія Українського Флоту

Морська бібліотека

Серію започатковано 2005 року

100-річчю флоту Української Народної Республіки і
Військово-морського прапору Збройних Сил України
присвячується

Мирослав МАМЧАК

УКРАЇНА:
ШЛЯХ ДО МОРЯ
Історія Українського флоту

Історичний нарис

Видання друге, з змінами і доповненнями

2018

ББК 68.4(4УКР)2
М 22

Мирослав МАМЧАК, капітан 1 рангу у відставці, заслужений журналіст України.

УКРАЇНА: ШЛЯХ ДО МОРЯ. Історія Українського флоту.
– 405 с.: {16}с. іл. 22 см.

У книзі систематизується історія Українського флоту і повертаються із забуття багато не відомих раніше морських сторінок військової історії України, подається непроста історія створення сучасних Військово-Морських сил ЗС України, свідком чого був автор, хронологія розподілу Чорноморського флоту колишнього СРСР і морських походів національного флоту. У популярній формі історично-документального нарису, на багатому історичному матеріалі, у великій мірі не доступний раніше масовому читачу, розкривається вікова історія мореплавства в Україні, яка споконвічно була великою морською країною, розповідається про роль військового флоту в історії боротьби українського народу за волю і незалежність та героїчні походи і звитяжні подвиги українців на морських просторах.

Книга розрахована на військових істориків, військовослужбовців армії і флоту, курсантів і студентів, на широкий загал любителів морської справи, історії України і її Збройних Сил.

Обкладинка худ. Ярослава Миськіва. На передньому плані обкладинки лодія флоту княжої Руси-України і історичні морські прапори України (зверху вниз):
1. козацького флоту Старої Січі (1550-1734рр.);
2. козацького флоту Нової Січі (1734 -1775рр.);
3. козацького флоту Задунайської Січі (1778-1828рр.);
4. Лиманської флотилії Чорноморського козачого війська (1787-1792рр.);
5. флоту УНР (1918-1920рр.);
6. Військово-Морських сил ЗС України.

ISBN 978-966-8209-47-5

© М. А. МАМЧАК, 20018

Слово командувача

Ігор Воронченко, командувач Військово-Морських сил Збройних Сил України, віце-адмірал

З часу проголошення незалежності Військово-Морські сили Збройних Сил України виконують не лише власне військову, а й військово-дипломатичну місію, у далеких морських та океанських походах представляють світові Україну як морську державу. Ця діяльність відрізняє ВМС від інших видів Збройних Сил і визначає його особливі роль і місце в системі оборони країни, захисту національних інтересів багатонаціонального Українського народу, оскільки безпека морських перевезень, економічної діяльності в морі, надійне функціонування портів та стабільність у приморських регіонах - ключові фактори економічної і політичної незалежності України, миру і свободи для наших родин.

У 2017 році, виконуючи бойові завдання оборони України в районах проведення Антитерористичної операції, в морі та повітрі, Військово-Морські сили Збройних Сил України відзначили 25-річчя свого відродження.

Вагомі історичні флотські віхи - 100-річні ювілеї Державного флоту Української Народної Республіки, затвердження нашого національного Військово-морського прапору, найстаршого із знамен сучасних видів Збройних Сил України, 100-річчя піднесення українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту та Севастопольській фортеці спонукають вкотре замислитися над роллю моря і флоту в розвиткові Української державності, згадати наших героїчних пращурів, винести уроки з подій минулого та врахувати їх у розбудові сучасних Військово-Морських сил України.

Для будь-якої країни вихід до моря може бути джерелом і стрімкого зростання добробуту, і втрачених можливостей, і смертельної небезпеки одночасно. Боротьба народів і держав за вихід до моря у різних формах точиться з давніх часів, і наразі немає жодних підстав сподіватися на її завершення, у той час, коли Росія продовжує руйнувати міжнародну систему безпеки. Російська Федерація розв'язала війни і окупувала частини територій приморських Грузії і України. Інші найзапекліші конфлікти сьогодення розгорнуті навколо Корейського півострова та Сирії. Відверто заявляють про свою небезпеку країни Балтії. Отже, роль сил оборони держави в цілому і ВМС ЗС України зокрема у відновленні територіальної цілісності України, забезпеченні національних інтересів Українського народу у приморських регіонах, ближній та дальній морських зонах, безумовно, буде лише зростати. Минулими століттями у свідомість українців насаджалася ідеологія меншовартості, приреченості на страждання і поразки. Особливо активно російська пропаганда працюва-

ла у напрямку перекручування історії українського флоту, руйнувалися амбіції України як морської держави. Вирішальна битва з російським агресором, що триває з 2014 року, засвідчила: українці – народ-воїн, народ-переможець, який здатний протистояти і перемагати переважаючі війська і сили агресора.

Вистоявши у війні на полі бою, ми вчимося протистояти на фронті ідеології і свідомості, моралі і цінностей. Ми повертаємо собі нашу справжню історію – непросту, але чесну і не викривлену московською пропагандою. Ми повертаємо із забуття імена і факти, битви і перемоги видатних українців - державних діячів і флотоводців, адміралів і матросів. На цьому підґрунті має зростати свідомість сучасного захисника морських рубежів України. Адже нам є чим пишатися, є з кого брати приклад.

Відкриті останнім часом архівні джерела і віднайдені артефакти свідчать, що морські судна і човни на території сучасної України будували ще в давні часи. Ще з 8-9 століття княжа Україна-Русь розвивалася як морська держава, а княжий флот відігравав значну роль у її військових і дипломатичних заходах.

Загроза не тільки з суходолу, а й з моря породила Запорізьку Січ – колиску козацького війська і флоту. З часу свого заснування Січ три століття розвивалася і як військово-морська база, як військо морських піхотинців. Морські походи козацького флоту, перемоги у Чорному, Азовському, Середземному, Північному і Балтійському морях, морські десантні операції по захопленню до того нездоланних фортець і ворожих укріплень принесли йому європейську славу і міжнародне визнання, утвердили українців як морську націю. Та політика тодішніх керманичів по створенню уній з сусідніми державами, тогочасна багатовекторність призвели до колонізації України, а з нею і позбавлення волі, знищення національного флоту. Розгромивши і зруйнувавши Січ, колонізатори закрили українцям шлях до моря, його ресурсів, до власних історії і майбутнього. Національний флот перестав існувати, а звитяжні перемоги українців на морі стали іменуватися перемогами флоту Російської імперії.

В історіографії російських і радянських часів визначальною стала росієцентрична модель трактування воєнної історії, яка вимагала підпорядковувати всі героїчні звершення українських воїнів справам розвитку і зміцнення імперії. По-суті, це була колонізація військової історії України як такої, а стосовно морської історії – то вона викривлялася або замовчувалася особливо ретельно. Висвітлювати розвиток морської справи в Україні було заборонено, офіційні освіта, наука і пропаганда формували свідомість українців як ментально-континентальну, доводили їх виключно другорядну роль у боротьбі за вихід імперії до морського узбережжя. Протягом століть військовий флот на Чорному морі висвітлювався як створений талантом, розумом і силою виключно одного народу – російського, його зв'язок з Україною старанно викорінювався, хоча головні наукові й суднобудівні потужності, ресурси забезпечення були зосереджені саме в Україні, а переважну більшість особового складу складали вихідці з українських губерній. Призначення українців на командні і керівні посади в структурах Чорноморського флоту обмежувалося 15 відсотками, а призначення командувачами флоту взагалі не допускалося.

Пропаганда досягала своєї мети: Чорне море омивало українські землі, Чорноморський флот базувався в портах України, а його історія нічого спільного з Батьківщиною у суспільній свідомості українців не мала. Втім, з проголошенням Української Народної Республіки робилися спроби визначення морських інтересів України і створення структур їх військового захисту.

Героїчну боротьбу за незалежну Україну продовжила морська піхота флоту УНР, яка у важких боях з білими і червоними російськими агресорами у 1919-1920 роках "жодного разу не схилила свого прапора". За часів ІІ Світової війни тисячі етнічних українців та представники інших національностей - вихідці з земель сучасної України, стали знаними у світі героями боротьби з нацизмом.

Після здобуття незалежності у 1991 році, морські інтереси в економічній і військовій політиці держави посіли, нажаль, другорядні позиції. Геостратегічні переваги України як морської держави не використовувалися, суднобудівна га-

лузь, морські порти в Чорному і Азовському морях занепадали, економічна діяльність на шельфі здійснювалася з метою отримання корупційної вигоди можновладців.

Наслідком такої політики стала втрата у перші роки незалежності України морського торгового, пасажирського, рибного флотів і річкового транспорту. Нерозуміння ролі і значення ВМС і Криму призвело до проблем, пов'язаних із Чорноморським флотом. У 1992-му році армійські та авіаційні частини колишніх Збройних Сил Союзу РСР досить швидко були приведені до присяги на вірність Українському народові і підпорядковані Україні. Але питання підпорядкування Чорноморського флоту колишнього СРСР було винесено в "особливий" формат його розподілу, що призвело до залишення на території України російського військового угрупування, тривалої російсько-української конфронтації.

Отримані під час розподілу ЧФ кораблі та судна забезпечення, на жаль, виводилися з експлуатації та продавалися, бойова підготовка та вирішення соціальних питань військових належним чином не фінансувалися. ВМС України функціонували переважно за рахунок патріотизму особового складу та шефської допомоги регіонів. Водночас, Росія планувала, фінансувала і підступно проводила антиукраїнську діяльність у сфері ідеології, політики, економіки, а з завоюванням вирішальної переваги – і шляхом гібридних узгоджених дій військових і парамілітарних формувань, наслідком яких стала тимчасова окупація українського Криму, агресія на Донбасі, захоплення газових родовищ на українському шельфі.

Під тиском переважаючих сил агресора, поєднаних зі зрадою політиків і правоохоронців, підкупом і залякуванням населення в Криму, Військово-Морські Сили ЗС України втратили пункти базування і у квітні 2014 року були вимушені покинути Кримський півострів. Їх майже двомісячний опір в оточенні, - при цьому фактично без підтримки ззовні і чітких наказів в умовах правового вакууму - зруйнував плани бліцкригу Росії, надав Україні дорогоцінні години, дні, тижні і місяці для підготовки оборони держави.

Випробування на вірність витримали, на превеликий жаль, не всі. Лише для третини особового складу прості слова присяги Українському народові виявилися вагомішими за матеріальні блага, які обіцяли окупанти. Ціна їхнього патріотичного вибору – втрачене житло і майно, розірвані родини, життя в нових гарнізонах, що розпочалося з нуля. Вони розуміли, що Українська держава, яку терзає агресор, не зможе дати їм нічого. Нічого, крім права захищати свою Вітчизну на морі, суходолі і в повітрі. А це і є смислом їх життя.

Сьогодні, як і століття тому, українські моряки ведуть проти російського агресора жертовну боротьбу за територіальну цілісність держави, за волю і свободу українського народу. З 2014 року в умовах бойових дій довелося одночасно протистояти ворогу і створювати бойову інфраструктуру флоту. І з цим завданням українські моряки впоралися.

У нових пунктах базування відразу було розпочато роботу щодо відновлення та розвитку ВМС ЗС України з одночасним їх реформуванням і приведенням до стандартів НАТО. За декілька місяців рішучими діями ВМС було стабілізовано ситуацію в Одеській і Миколаївській областях, а вже влітку 2014 року Військово-Морські Сили значно наростили берегову складову і морську авіацію, переозброїли кораблі і судна забезпечення, що дозволило захистити узбережжя та приступити до виконання завдань на приморському напрямку в районах проведення Антитерористичної операції. Раніше невідомі широкому загалу назви населених пунктів Павлопіль, Гранітне, Водяне, Талаковка, Широкине стали символами мужності, непохитності і героїзму морської піхоти України, до лав якої масово вступили і добровольці, і військовослужбовці органів військового управління, кораблів та частин забезпечення ВМС. Як і в попередні часи боротьби України за незалежність, звання, вік і попередні посади не мали для патріотів жодного значення. У цьому ще раз виявився непереможний дух українського військового флоту. А світла пам'ять про загиблих побратимів, увічнена у пам'ятниках і назвах вулиць, навіки житиме у серцях військових моряків.

Після нанесення Україні багатомільярдних економічних втрат окупацією Криму, Росія прагне взяти під контроль наші шельф і морські перевезення звичним для неї шляхом - застосуванням військової сили, гібридних дій, залякування, економічного тиску, намаганням впливати на наших союзників. Для цього будується Керченський міст, для цього захоплені наші вишки на шельфі, для цього на тимчасово окупованій території Криму створено потужне ударне угруповання, суттєво посилене кораблями і катерами різного призначення, підводними човнами, у тому числі носіями керованої ракетної зброї.

В умовах існуючих загроз і наявного фінансового ресурсу країни прийняті відповідні концептуальні рішення та проводяться заходи реагування, які мають забезпечити безпеку України з приморського напрямку. Протягом 2014-2016 року були переглянуті Стратегія національної безпеки і Воєнна доктрина України, видано низку інших нормативних актів держави, які визначили важливість захисту інтересів України з морського напряму, поставили нові завдання ВМС ЗС України в умовах гібридного протистояння з Російською Федерацією.

Водночас, розпочато реалізацію заходів з будівництва корабельного складу, у тому числі зрушено з місця заморожений минулим керівництвом держави і збройних сил проект будівництва багатоцільових корветів і протикорабельних ракетних комплексів. Два перші малі броньовані катери типу "Гюрза" минулого року вже включено до складу ВМС. Протягом поточного року проводяться державні випробування ще чотирьох аналогічних катерів, які вже перебазовано до Одеси.

З 2016 року підрозділи морської піхоти дислокуються на узбережжі Азовського моря. Триває робота щодо:

- створення на базі ВМС єдиної державної системи висвітлення морської обстановки;
- відновлення потенціалу мінно-тральних сил, нарощування системи висвітлення підводної обстановки, що вважаємо виключно важливим напрямком, оскільки ціна питання – безпека мореплавства в районах нашої відповідальності;
- розширення практики міжнародних військово-морських навчань (серії "Сі Бриз", "Сі Шилд", "Посейдон" тощо) і типу PASSEX (у тому числі із залученням корабельного складу ДПС та підрозділів інших видів Збройних Сил України) в північно-західній частині Чорного моря;
- нарощування системи зв'язку;
- відновлення інфраструктури базування флоту та забезпечення соціального захисту військовослужбовців.

З квітня 2014 року нами втричі збільшено укомплектованість ВМС особовим складом та основними зразками озброєння і військової техніки. Крім цього, ми розвиваємо військово-морське співробітництво з країнами членами - НАТО і ЄС. Зокрема, введено в практику систематичне проведення в північно-західній частині Чорного моря тренувань типу PASSEX. Продовжуємо традицію та удосконалюємо організацію проведення українсько-американських навчань "Сі Бриз". Зазначу, що цьогорічний "Сі Бриз" досить принципово відрізнявся від тих, які проводилися раніше. Під час навчання та проведених пізніше семінарів за сприяння іноземних радників апробовано роботу нового органу управління, створеного за стандартами НАТО за N-структурою - морського командування - щодо планування та управління багатонаціональними силами.

Ми активно співпрацюємо з причорноморськими країнами – Туреччиною, Румунією, Болгарією, Грузією щодо визначення і реалізації нового формату забезпечення безпеки на Чорному морі. Зокрема, розглядається питання створення багатонаціонального військово-морського з'єднання та його застосування у Чорному морі для виконання завдань контролю обстановки і реагування на кризові ситуації на морі, проведення спільних заходів бойової підготовки, обміну досвідом розвитку флотів та багато іншого.

У повному обсязі відновлено систему підготовки персоналу на базі Військово-морського ліцею, Інституту Військово-Морських сил, відділення військової

підготовки Морехідного коледжу технічного флоту Національного університету "Одеська морська академія", навчального центру ВМС. Організовано забезпечення підрозділів новими і модернізованими зразками, ремонт пошкоджених під час бойових дій озброєння і військової техніки.

Найкращий спосіб забезпечити мир - бути сильним. Військово-Морські сили вистояли у протистоянні з агресором і нарощують свої спроможності. Щодня разом із нашими союзниками ми наближаємо звільнення українських Донбасу і Криму. І ця битва ведеться не лише на морі, суходолі і в повітрі, гібридна війна йде і за право мати свою власну історію, за право на правду про своїх предків.

Книга Мирослава Мамчака пропонує авторський погляд на віковічний шлях нашого народу до моря, розповідає про морських лицарів України та їх бойові звершення, художнім словом, що ґрунтується на історичних дослідженнях, доносить до суспільства значення флоту в житті нашого народу. А це ще один крок до повернення імен тих, хто виборював Україні шлях до моря. Адже в їх іменах і подвигах, в пам'яті про них – наша сила, оскільки без історичного досвіду, без збереження історичної пам'яті про звитягу предків флот не матиме майбутнього.

Цю істину підтверджують слова класика української літератури, автора безсмертної "Енеїди" Івана Котляревського: "Любов к Отчизні де героїть, там вража сила не устоїть, там грудь сильніша од гармат".

Розділ перший

Флот древньої України

Із древніх часів наш народ, розселений в басейні Чорного і Азовського морів з багатою мережею придатних для судоходства рік, розвивав судно- і мореплавство. В ті часи суднoплавство було основним засобом зв'язку, найлегшою і найдоступнішою дорогою між населеними пунктами в лісових пущах, засобом торгівлі між ними і розвиток суднобудівництва спонукали у першу чергу причини економічні. Значну роль у розвитку суднобудівництва і мореплавства відігравало рибальство, яке займало значне місце в харчуванні людей. А освоєння нових причорноморських земель, їх колонізація, налагодження економічних зв'язків з сусідніми народами та необхідність забезпечення безпеки торгових шляхів викликали причини і військові. Море і широкі тихоплинні суднохідні ріки України, як найлегші і найдоступніші шляхи, таїли в собі і значну небезпеку від ворогів, яка не поступалася небезпеці степу, тому вимагали відповідного захисту. Виявлення вченими в пониззі Дніпра і Бугу численних поселень часів зарубинецької та черняхівської культур (Кам'янське, Знаменське, острів Хортиця та інших), населення яких було пов'язане з мореплавством, є історичним підтвердженням самобутнього характеру розвитку вітчизняного мореплавства і його безпосереднього особливого зв'язку з Дніпром і Чорним морем.

Розвитку вітчизняного мореплавства у значній мірі сприяв і річково-морський торговий шлях Дніпром "із варяг у греки", який істотно впливав на економічні взаємовідносини в усьому Середземноморському басейні. За свіченням арабських і візантійських хронік, цей водний шлях племена древніх праукраїнців використовували ще задовго до Різдва Христового, поставляючи ним до Греції і сусідніх країн, навіть до країн Середземноморського регіону, хліб, віск, мед, хутра та інші товари. Торгівля наших предків створювала конкуренцію візантійській і римській торгівлі. Грізна і блискуча Візантійська імперія та Рим, звісно, цього не бажали і намагалися силою блокувати конкурентів з берегів Дніпра. Це приводило до війн, якими в ті часи й вирішували долю міжнародних суперечок і конфліктів.

Про морську торгівлю наших далеких предків: антів і русів з греками та про морське протиборство між ними збереглося чимало цікавих свідчень у візантійських літописах, в яких Чорне море греки називають морем Русів, визнаючи панування в ньому флоту русів-українців.

Тож Україна споконвіків розвивалася як морська держава бо іншої можливості їй історія не надавала. Річково-морська специфіка життя наших далеких предків настільки вразила візантійського літописця Птоломея, що він древніх українців-полян назвав амадоками, тобто плотогонами, а місто Любеч, що на той час було суднобудівним центром по виготовленню човнів-однодеревок, назвав Амадокою. Бойовий човен тих часів, чи, за грецькою термінологією моноксил, археологам вдалося знайти в 1937 році у нижній течії Південного Бугу біля села Саботинівка Грушецького району Миколаївської області. За дослідженнями професора Р.Орбелі, знайдений моноксил був випалений із стовбура 360-річного дуба ще в X столітті до Різдва Христового. Цей представник древньої морської слави предків українського народу в часи СРСР був відправлений на зберігання до Центрального Військово-морського музею Російської Федерації в Санкт-Петербурзі і зараз там демонструється як свідок зародження флоту Росії саме в басейні Чорного моря, на ріках України.

Авторитетні історичні джерела беззастережно свідчать, що наші далекі предки були майстрами мореплавства: володіючи протягом тривалого часу морським побережжям від Дунаю до Дону, східні слов'яни-анти ще до виникнення Київської держави накопичили значний досвід мореплавання, а Чорне море було для них рідною стихією. Доказ того, що анти були прадавніми українцями для сьогоднішньої науки вже сумнівів не викликає. Лише досвід і знання могли давати нашим

предкам можливість проводити грандіозні морські походи і операції і успішно протистояти могучій Римській імперії.

Давні джерела, хоч і не досить багато, але донесли до нас інформацію про боротьбу наших предків з римлянами і візантійцями. В історії збереглися свідчення древніх літописців Прокопія і Маврикія як в 269 році великий флот праукраїнців-антів на човнах-однодеревках здійснив похід з Дніпра на Візантію, розгромив Афіни і Спарту і досяг середземноморських островів Кіпр і Кріт. Наприкінці V ст. натиск слов'ян з берегів Дніпра на Східну Римську імперію посилився настільки, що в 512 році імператор Анастасій вимушений був збудувати лінію укріплень від Селімврії на Мармуровому морі і до Деркоса на Чорному. Ці укріплення, які називалися "Довга стіна", проходили на відстані 60 кілометрів від Константинополя (Царгорода) і дали причину римським письменникам прозвати її "пам'ятником страху".

В 517 році при використанні флоту, піхоти і кінноти анти зайняли практично весь Балканський півострів, а у війні 559 року за свідченням візантійського історика Феофілакта Сімоката, розгромили легіони римського полководця Петра. Сучасник тих подій Іоан Ефеський відзначив, що анти "навчилися вести війну краще, чим римляни".

На початку VII ст. візантійський історик Маврикій, який, як абсолютна більшість християн-візантійців, не міг бути прихильним до варварів (так древні греки називали язичників), змушений був відзначити, що "племена антів... люблять свободу і не сприймають рабства... Хоробрі, особливо на своїй землі, винослівві; легко переносять і жару... Їх юнаки майстерно володіють зброєю". А інший візантійський літописець Лев Диякон написав про антів, що "народ цей відважний до бестямства, хоробрий і сильний".

В 610 році анти здійснили морський похід на візантійський порт Солунь, а в 623 році - вдалу десантну операцію на острів Кріт, під час якої розгромили візантійський гарнізон. Через три роки, у 626 році, великий флот антів як з моря, так і з суші блокував вже саму столицю Візантійської імперії – Константинополь. Облога Константинополя з суші і моря вперше продемонструвала десантні можливості флоту наших далеких предків і високий рівень їх військово-морського мистецтва, які ще в сиві історичні часи опанували організацію взаємодії сухопутних і морських сил.

Ці переможні морські походи лише підтверджують істину, що для наших предків тривалі і великі морські походи ще на початку першого тисячоліття були звичною справою та визначали роль флоту в міжнародних стосунках тих далеких часів.

Розділ другий

Флот княжої України-Руси

Початок VII-го століття характеризувався періодом, коли після розпаду царства антів формувалася і набирала сил нова політична і державна система – київська держава Русь-Україна. Та зміна державної системи не змінила потягу народу до моря і саме флоту першому випало відстоювати право на існування і демонструвати могутнім сусідам військову силу і державницькі прагнення нової держави праукраїнців.

Літописні свідчення приводять до впевненого висновку, що Русь розпочала свій розвиток як морська держава і протягом всього часу її існування флоту відводилося провідні місце і роль в системі забезпечення її безпеки і міжнародної діяльності. Навіть із тих скупих історичних свідчень, що дійшли до нас, флот київського князя є постійно в полі зору не лише вітчизняних, а й зарубіжних літописців і, за їхніми свідченнями, флот Київської держави діяв досить активно і успішно. Потреба флоту продукувала розвиток морського мистецтва, морської справи і виховувала флотоводців. До найвидатніших із відомих нам флотоводців княжої України-Руси, які підняли бойову славу національного флоту до європейського рівня, треба віднести *великих князів Київських Володимира Великого, Ізяслава Мстиславовича, Ростислава Мстиславовича, князів київських Олега, Бравліна, Аскольда, Олега (який прибив свій щит на воротах Царгорода), Ігоря, Святослава, Володимира Ярославовича, воєвод Золотоношу, Вишату, Івана Творимирича і Юрія Домажирича.*

Першу звістку про появу флоту русів в Чорному морі подає хроніка життя святого Георгія Амастридського, написана не пізніше 842 року. Автор хроніки розповідає як руси, "погибельний вчинками народ", у середині VII-го століття своїм флотом спустошили чорноморське малоазійське узбережжя від Пропонтиди до Синопа. Характеристика, яку автор дає русам, допускає думку, що цей морський похід для автора історичної хроніки не став новиною і не був їх першою появою в Чорному морі. На думку академіка Михайла Грушевського, флотоводцем, що організував і здійснив цей похід, був київський князь Олег, що княжив до історично відомого Бравліна і могила якого знаходиться в Києві.

Більш детальну розповідь про морський похід флоту русів на чолі з "дуже могутнім" князем Бравліном на грані VIII-IX віків подають вітчизняна "Велесова книга" і древньогрецька хроніка життя святого Стефана Сурозського. Згідно цих джерел, великий і могутній вітрильно-гребний флот, вийшовши із Дніпра, заволодів південним берегом Криму від Корсуня (нинішнього Севастополя) до Керчі включно: "от Кородня і до Корче". Десять днів штурмував князь Бравлін древній Сурож, сучасний Судак: "...і пішли по морських берегах до Сурожа і там утворили Сурож; край той був сонячний і підлягав Києву". Для забезпечення безпеки підпорядкованого краю князь Бравлін з Сурожа провів десантну операцію проти візантійської Амастриди, що знаходилася на місці сучасного турецького Синопа. З тих пір протягом тривалого часу Крим являвся складовою частиною древньої Русі – України.

Розширення і зміцнення древньої Русі, підпорядкування нею Кримського півострова значно змінило тогочасний розклад політичних сил в Південно-Східній Європі та вельми обмежувало вплив Візантійської імперії на території, які вона вважала залежними. Дві країни розділяло Чорне море, тож у своїх взаємовідносинах обидві держави відводили флоту особливу роль.

В середині IX століття візантійський флот почав блокувати рибальство русів в районі Дніпровського лиману, а у Константинополі почали принижувати київських послів і купців. Побиття біля острова Березань та Тендрівської коси рибалок-русів привело до нової війни з Візантією. 18 червня 860 року 200 лодій з 8-ма

тисячами київських дружинників на борту несподівано для візантійців з'явилися у Босфорській протоці і взяли в облогу столицю імперії. Це був флот київського князя Аскольда, нащадка засновника Києва князя Кия. Ситуація для греків ускладнювалася тим, що в той час імператор Михайло з військом воював з арабами і його столицю обороняв лише місцевий гарнізон, про що було відомо київському князю. Події тієї війни відтворюють вітчизняний "Літопис Аскольда" і візантійська хроніка проповіді патріарха Фотія. Жах, засвідчив патріарх, охопив мешканців оточеної столиці, коли перед її стінами появилися "варварські кораблі, дихаючи чимось суворим, диким, погибельним... несучи озброєних плавців, загрожуючи місту смертю від меча, і вся надія людська облишила місто...". "Ті, для котрих колись одна згадка про ромеїв здавалася грозою, підняли зброю проти самої держави їх і рукоплескаючи руками, неіствують в надії взяти царський град, як пташине гніздо". Облога тривала цілий тиждень і привела візантійську столицю до крайньої розпуки. Прийшлося імператору Михайлу терміново повертатися до Константинополя, де йому вдалося порозумітися з князем Аскольдом і укласти угоду взаємного "миру і любові". Укладений договір відновив київсько-візантійські торгові відношення і заклав правову основу міждержавних взаємовідносин Києва з Царгородом. "Велесова книга" і "Повість временних літ" стверджують, що після укладення миру князь Аскольд з частиною своїх воїнів в Константинополі охрестився і повернувся в Київ з виділеним йому константинопольським патріархом священиком.

Князь Аскольд

В часи Аскольда в Києві вже добре володіли географією далеких морів, що лише підтверджує тривалі морські традиції наших предків і наявність в них розвинутої бази суднобудівництва. Бо лише при таких умовах флот Аскольда міг здійснити описаний істориком Табаристану ібн-ель-Хасаном похід Каспійським морем в 862 році до Абесгуна, каспійського узбережжя Персії. Загибель Аскольда оповита легендами. За однією із версій літопису на початку 900-х років, як самозваний князь, він загинув від рук прибувшого з Новгорода до Києва малолітнього князя Олега, який нібито належав до княжого роду Рюриковичів, бо Новгород на той час княжим містом ще не був, а, за археологічними артефактами – не більше невеликого селищем. Та й варяжського князя Рюрика історія не знає.

Багато істориків ставляться до цієї легенди з недовірою. Так, Михайло Грушевський доводить різницю в часі між смертю Аскольда і початком княжіння Олега в Києві більш чим у 50 років, і припускає, що легенди стосовно смерті князя були дописані пізнішими переписувачами літописів. Не міг, просто було неможливим і нереальним, щоби малолітній Олег взявся зазіхати на київський княжий стіл в умовах цілковитої залежності Новгорода від Києва та ще осмілитися після вбивства популярного в народі князя Аскольда самому княжити в Києві. Про популярність Аскольда в народі свідчить збережена до сих днів його могила в Києві, яка протягом віків хоч і багато разів руйнувалася, але завжди відновлювалася.

Сучасний видатний російський дослідник Північної Росії Є.Носов на базі багаторічних археологічних досліджень на території Новгорода дійшов висновку, що до 950 року на його території... будь яких укріплень чи культурних слоїв не зафіксовано. Тож в часи Аскольда не могло бути і новгородського князя і його претензій на київське князівство. Таким чином, найбільш імовірною є версія, що Аскольд, як і Дир, прийнявши християнство, впали жертвою місцевих язичників. Такий розвиток подій підтверджується Велесовою книгою: "та відвернув (бог) своє лице від них, бо були ті князі у греків хрещені".

Утвердившись князем, Олег продовжив справу Аскольда і в 905-910 роки двічі направляє київський флот до тих же каспійських берегів Абесгуна. За свідченням ібн-ель-Хасана, обидва походи виявилися для київського князя невдали-

ми, Олег отримав поразки від об'єднаних сил губернатора Табаристану Абуль-Абаса але напрям вибраних походів свідчить, що князь мав добре знати цей район і розумітися у морській справі.

Та невдачі не спинили Олега і він, підсиливши свою флотилію, на початку серпня 911 року розпочав знаменитий морський похід на Царгород, столицю Візантійської імперії. Причинами війни за твердженням автора "Повісті врем'яних літ" стали утиски київських купців візантійцями, тобто розрив торгових відношень з Києвом обумовлених ще з Аскольдом. Похід вдався блискуче і став головним у бойовій діяльності князя. За вітчизняними джерелами флот Олега складався з 2 тисяч лодій і 80 тисяч дружинників, за візантійськими - був вдвоє меншим. Окрім флоту в поході брала участь і княжа кавалерія, яка під стіни Візантійської столиці дісталася чорноморським узбережжям. Отже, в любому випадку, військо Олега під стінами Царгорода було величезне.

Князь Олег

Висадивши морський десант, Олег спільними діями з кіннотою розбив візантійське військо, і змусив його закритися за стінами фортеці. Літописець розповідає, що для остраху візантійців княже військо підступило під фортечні мури лодіями на колесах з піднятими вітрилами та випустило тисячі повітряних зміїв. Звичайно, тут є багато від легенд, але візантійський імператор Леон був змушений у своїй столиці визнати свою поразку і підписати мирову угоду. Окрім виплати воєнної контрибуції в 960 тисяч гривень та виплати "укладів" для руських міст, візантійський імператор погодився на утримання в Царгороді посольського двору київського князя та на забезпечення руських кораблів при їх поверненні на Русь. 2 вересня 911 року було підписано додаткову угоду з Візантією яка регламентувала морські торговельні взаємовідносини двох країн. Обидві угоди свідчать, що в часи Олега флот відігравав домінуючу роль в торгівлі між двома країнами, а морський зв'язок між їх портами був достатньо інтенсивним і насиченим. Таким чином, договори князя Олега з імператором Леоном започаткували українське морське право. Після успішного походу на Візантію київський князь, за свідченням арабського хроніста Масуді, походом на Каспійське море в 913 році відновив свій вплив і на Персію.

Флот став важливим чинником зміцнення київської держави і його так же активно використовував у міждержавних відносинах "храборъ и мудръ" князь Ігор, що став княжити після смерті Олега. Морські походи князя Ігоря на Візантію, хоча і не досягли успіху Олега, проте мали достатньо широкий міжнародній резонанс. Про них багато писали візантійські і арабські хроністи. За їхніми хроніками в 941 році розпочалася нова війна Русі з Візантією. Причини початку війни осталися невідомими, але більшість істориків вважають причиною морського походу Русі на Візантію намагання останньої колонізувати і підпорядкувати чорноморське узбережжя та обмежити морську торгівлю русичів.

Флотилія Ігоря із 1000 лодій та 40-тисячної дружини вийшла з Дніпра і направилася до Босфору. Князь знав, що візантійський імператор веде війну з сарацинами, на яку направив більшість свого війська і флоту, тож вважав час походу для себе зручним. Та перед Босфором шлях київському князю перекрив візантійський флот патриція Теофана, якого про вихід русичів в море завчасно попередив херсонеський стратег. Не зважаючи на суттєву перевагу візантійського флоту, брандери якого були озброєні незнаним на Русі "ясним вогнем", князь Ігор бій прийняв. Перед Босфором відбулася велика і тривала морська битва. Патрицій Теофан "ясним вогнем" своїх брандерів спалив чимало княжих лодій і заставив князя Ігоря відступити в море.

Та відступивши і відірвавшись від візантійського флоту, Ігор не відмовився від продовження війни і повернув свій флот до берегів Малої Азії. Успішно висадивши десанти, князь почав пустошити візантійське узбережжя Бітинії і Пафлагонії. Дії князя Ігоря змусили імператора примиритися з сарацинами і стягнути

на Анатолійське узбережжя всі свої сухопутні і морські сили. В кількох битвах десантні загони русичів були розбиті македонською кавалерією, а княжий флот виявився блокованим з моря. Князь Ігор попав у скрутне положення: під загрозу став не лише успіх походу, а й саме повернення на Русь.

Посадивши своїх дружинників на лодії князь вирішив з боєм пробиватися до рідних берегів. Повторна морська битва відбулася у вересні. Не зважаючи на втрати в морському бою, княжий флот зумів прорвати блокаду візантійців і вийти у відкрите море. Як свідчать візантійські хроніки, на цей раз княжий флот протягом всього шляху до "Батьківщини русів" – Керченської протоки, переслідувала флотилія патриція Теофана, тому весь зворотній перехід пройшов у суцільних морських боях.

Та невдача в цьому поході не спинила князя Ігоря. В 943 році він здійснює великий успішний похід на Кавказ і Каспійське море і підпорядковує Києву кавказьку Албанію. Успіх цього походу привів Ігоря до думки повернути втрачені позиції у взаємовідношеннях і з Візантією. Як повідомляє літопис, в 944 році князь Ігор проводить другий похід на Царгород: "хотя мстити себе" за поразку 941 року. На цей раз князь відмовився від сугубо морського походу і "пошел на греков в ладьях и на конях". Херсонеський стратег і болгари попередили візантійського імператора про великий княжий флот та що берегом "идут русы и наняли с собой печенегов". На березі Дунаю Ігоря зустріли візантійські бояри, посланці імператора, з проханням заключити мир: "не ходи, но возьми дань, какую брал Олег, прибавлю еще к той дани". Ігор зібрав військову раду, яка порадила князю взяти дань і примиритися з греками. Як свідчить літопис, Ігор прийняв пропозицію візантійського імператора, "взял у греков золото и серебро и паволоки" на всіх воїнів і повернув військо і флот до Києва.

Князь Ігор

Літом наступного, 945 року, для відновлення миру візантійський імператор прислав до Києва своїх послів, а Ігор в свою чергу вирядив до Константинополя своїх "мужів" з дорученням "возобновить старий мир, нарушенный уже много лет ненавидящим добро и враждолюбцем дьяволом, и утвердить любов между греками и русами". Незабаром було досягнуто згоди і підписано нову союзну і торговельну угоду, але все-таки з більшими обмеженнями для Русі, чим це було обумовлено попереднім договором з Олегом. Договір князя Ігоря з Візантією забезпечив древній Україні-Русі мир на південних кордонах на ціле століття. Морські походи в цей період на Візантію припиняються, а київські флотилії все частіше появляються у складі візантійського флоту. Ще як було обумовлено за Олега, свідчить Костянтин Багрянородний, в 936 році княжа флотилія з 415 русів на лодіях взяла участь у поході візантійського флоту на Кріт та у битві з арабами, а так же у морському поході до Італії проти лангобардів. Після досягнення миру Ігоря з візантійським імператором в 949 році 9 лодій русів з 629 воїнами у складі грецького флоту знову здійснили похід на Кріт. За візантійськими літописами, 7 лодій з русами знаходилися в Діррахіумі і Далмації (нинішній Хорватії), а так же в Калабрії і в Іспанії. Оплата жалування нанятим русам значно переважала жалування імператора другим найманцям – Візантія високо цінувала морські якості древніх українців.

Після загибелі Ігоря розвиток морської справи продовжив його син князь Святослав, який увійшов в історію як Святослав Хоробрий. І він дійсно був надзвичайно хоробрим, більшість свого життя провів у бойових походах. Під його керівництвом київська флотилія в 964-966 роках здійснила походи ріками по Оці і Волзі на Хазарський каганат і Буртасію, а в 967-у та в 969-971 роках походи Чорним морем з Дніпра на Болгарію. Сучасник Святослава арабський хроніст ібн-Хаукаль свідчить про великі морські походи русів у той час через Середземне

море до іспанської Андалузії. Але це, найвірогідніше, був похід флоту не з військовою, а з торговою метою.

У 968 році, підчас нападу печенігів на Київ при відсутності там князя Святослава, вагому допомогу оборонцям столиці надала княжа Дніпровська флотилія. За час правління Святослава Кримський півострів і чорноморське узбережжя визнавали свою залежність від київського князя, але у 972 році при поверненні з болгарського походу князь Святослав загинув у бою з печеніжською ордою на острові Хортиця. Після загибелі Святослава під тиском Візантії залежність Криму від Києва була втрачена.

Морські традиції України-Руси і справу свого батька продовжив син Святослава князь Володимир. У 987 році на прохання Константинополя, флот київського князя Володимира брав участь в операціях проти самопроголошеного імператора Фоки в Малій Азії. В поході за деякими свідченнями брав участь і сам київський князь. Похід склався вдало і щасливо, повстання було подавлене, а сам Фока загинув у бою. Але візантійський імператор після перемоги над Фокою не виконав головної умови – не погоджувався видати заміж за київського князя свою сестру Анну. Тому Володимир спорядив морський похід вже проти імператора Василя.

У 988 році походом на Крим Великий князь Київський Володимир повернув втрачені позиції Києва на півдні та взяв облогою з моря і з берега Корсунь (Херсонес), головну візантійську колонію в Криму. Падіння Херсонеса змусило візантійського імператора шукати з київським володарем порозуміння і погодитись видати заміж за князя свою сестру, візантійську царівну Анну, проте з умовою його хрещення і хрещення Руси. За легендою, Володимир охрестився в Херсонесі, там же справив пишне весілля і зробив Херсонес своїм подарунком тепер вже тестеві імператору Василю. З Херсонесу, історичні розвалини якого знаходяться на території сучасного Севастополя, розпочався процес хрещення древніх українців - русів і розповсюдження християнства по Русі та східній Європі. Після установлення родинних стосунків з візантійським імператором, бойові походи княжого флоту в Чорне море зупиняються. Флот у більшій мірі став знаряддям економічної політики Великого князя. Однак розвиток флоту, вивчення оперативно-стратегічного театру на Русі не припинялося.

Князь Святослав

В 1023 році похід в Егейське море здійснила київська флотилія із 20 добре озброєних лодій на чолі з воєводою Золотоношею. У Царгороді Золотоноша заявив, що бажав би вступити на службу імператору. Та роззброїтися для переговорів відмовився і направив свою флотилію у Мармурове море. Через протоку Дарданелли київська флотилія прорвалася з боєм, але під час віддиху на острові Лемнос в Егейському морі була оточена візантійським флотом і, після жорстокого бою, греки "підступно вирізали" русичів. Цілі і завдання цього походу осталися для історії не виясненими. Скоріше за все похід носив розвідувальний характер.

З початком княжіння Ярослава Мудрого торгові відносини Києва з Константинополем погіршилися і великий князь проголосив морський похід. Влітку 1043 року київська флотилія із 400 лодій на чолі з княжичем Володимиром Ярославовичем, сином Ярослава Мудрого, знову появилася під стінами Царгорода. Візантійські історичні джерела залишили детальний опис двох морських битв цього походу. Княжий флот підійшов під стіни Константинополя і став на якорях біля пристані Фарос. Назустріч княжичу вийшов візантійський флот із трієр, швидких дромон і легких човнів на чолі з самим імператором Костянтином Мономахом. Володимир свої лодії вишикував в лінію фронту і очікував на ворога, який протягом дня не наважувався атакувати русів. Затим імператор, щоби затягнути русів у відкрите море, де вже розігрався шторм, розпочав битву важкими трієрами озброєними "ясним вогнем" та метальними машинами. Підчас битви сім княжих

лодій згоріло і три затонуло, чимало їх штормове море викинуло на прибережні скелі, потонула і княжа лодія. Прийшлося княжому флоту відступати, а греки кинулися переслідувати русів під командуванням патриція Костянтина Каваллурія. Продовження битви відбулося у спокійному морі біля якоїсь із заток болгарського узбережжя. Княжич Володимир, примінивши тактичний прийом, зумів заманити у тісну протоку і там оточити 24 грецькі трієри, позбавив їх маневру і "після сильної битви" отримав перемогу над патрицієм. Битва завершилася повним розгромом візантійської флотилії, лише рештки якої зуміли повернулися до Константинополя. Цією переможною звитяжною морською битвою завершується останній морський похід княжої України на Візантію.

В 1046 році Великий київський князь Ярослав Мудрий примирився з візантійським імператором і бойові походи київського флоту знову уступають місце морським торговим зв'язкам. Військовий флот використовується князем лише для вирішення внутрішньодержавних проблем, у першу чергу в боротьбі з половцями та в княжих міжусобицях, які набрали надзвичайної сили після смерті Великого князя київського Мстислава.

У 1068 і в 1103 роках княжа флотилія приймала участь у поході проти половців на Дніпрові пороги і ріку Буг, а в 1150 р. - в бойових операціях проти суздальського князя Юрія Довгорукого на ріках Десна і Прип'ять. Та не зважаючи на обмеженість функцій і району використання флот древньої України продовжував розвиватися. Якісний новий, модерний етап розвитку флоту придав великий князь київський Ізяслав Мстиславович. Він, за свідченням літописця, "исхитрилъ лодьи дивно" і вони характеризували вже новий етап розвитку вітчизняного кораблебудівництва, яке не поступалося візантійському. Нові бойові кораблі свого флоту Ізяслав успішно використав в битві при обороні Києва від нападу суздальського князя Юрія Довгорукого у 1151 році.

Володимир Великий

В 1159 році київська флотилія під керівництвом великого князя Ростислава Мстиславовича звільнила від "берладників" порт Олешки і, переслідуючи їх, розгромила їхню флотилію аж під болгарськими берегами.

В древньому Києві добре розуміли значення для держави Чорного моря, тому морські походи княжого флоту, походи руських дружин в 1103, 1151 і 1190-х роках насамперед переслідували мету забезпечення контролю над Дніпровською водною торговою артерією та Причорномор'ям. Значно сприяло розвитку мореплавства і морської справи Руси-України і примирення русів з половцями. Однак, тривалі і напружені княжі міжусобиці, спричинені боротьбою суздальських князів проти Києва, привели до знекровлення державного організму Руси-України та зниження її військового потенціалу. Після смерті Ростислава міжусобиці розгорілися з новою силою і Київ поступово втрачав своє військово-політичне значення.

В княжих міжусобицях XII-XIII століть втрачається інтерес до флотських справ і центр кораблебудівництва і флоту поступово переноситься в пониззя Дністра, у нову степову волость Берладь, територія якої простягалася від Дністра і до Дунаю. Там, як колись у Тмутаракані, збиралися вигонці, що втратили свої уділи під час княжих міжусобиць. Разом з князем за межі князівства виганялися і його бояри, челядь, дружина, тобто, велика кількість людей, яка і утворила степову колонізацію. Цю незалежну новоутворену волость, що граничила з галицьким Поділлям і Покуттям, досить швидко поставив під свою залежність галицький князь. В 1146 році ця волость вже мала свого князя Івана Берладника, брата галицького князя Володимира, та організовану на Дністрі достатньо велику флотилію. Військова сила цих "галицьких вигонців" не раз використовувалась в княжих міжусобицях. В 1158 році флотилія "берладників" захопила в Чорному морі дві грецькі торгові галери та побила там галицьких рибалок, в 1160 році захватила Олешки і перекрила торговий шлях "від варягів в греки". Така діяльність на морі і

суші дала підстави історикам назвати їх волоцюгами і піратами, морськими розбійниками. Але це, напевно, не зовсім так, у цих "вигонців" мусила бути і вища ціль бо у 1180 році їх флот брав участь у болгарській визвольній війні.

В 1223 році, коли на Україну-Русь прийшла грізна небезпека від монголо-татар, вони, не гаючись, стали на оборону рідної землі. Флотилія галицьких вигонців на тисячі човнах виступила походом проти монголо-татар з Дністра, Чорним морем і Дніпром на річку Калку. Командували цією флотилією воєвода Юрій Домажирич і молодий князь Данило Галицький. Берладники забезпечили переправу всього княжого війська через Дніпро: "перейшли човнами не замочивши й ноги", сміливо билися в ар'єргарді і забезпечили організований відступ княжих військ після загальної поразки в битві. Битва на Калці стала останньою бойовою акцією княжого флоту України. Монголо-татарська навала 1240 року знищила древньоукраїнську державу Русь але... не знищила національного флоту. Місця базування флоту "берладників" осталися осторонь маршруту походу орд хана Батия і вони, хоч і знаходилися "під татарами", протягом тривалого часу зберігали автономність своїх дій. Татарська, а згодом за нею литовська і польська зверхність над цим краєм, були номінальними. Історики справедливо вважають, що самий хід історії підготував Берладь XIII століття праобразом Запорозької Січі XV століття, а "вигонці" чи "берладники" стали попередниками запоріжських козаків.

Морські традиції наших предків виявилися настільки міцними, що стали твердою опорою тривалої національно-визвольної боротьби в Україні. І коли нова загроза, вже не монголо-татар, а з сторони Оттоманської імперії черговий раз поставила під сумнів існування українського народу, відкрилася нова доба морської історії України – героїчна доба козацького флоту України.

ТАКТИКА І СТРАТЕГІЯ КНЯЖОГО ФЛОТУ

Вітчизняні і зарубіжні літописи історичних документів військово-морського мистецтва та тактики морського бою княжого флоту не зоставили. Та збережені описи морських битв, бойових кораблів і морських походів на Чорне і Каспійське моря дають можливість визначити основні напрямки тактики дій княжого флоту. У першу чергу, виходячи із аналізу операцій і військових дій на морях, слід зазначити, що стратегічний замисел застосування княжого флоту носив наступальний характер. Тобто, говорячи сучасною термінологією, морська політика княжої України-Руси носила наступальний характер з нанесенням превентивних ударів по противнику. Така політика приводила до відносно швидкого досягнення державних цілей і у повній мірі відповідала завданням зміцнення і утвердження у політичному світі княжої держави. Крім того, дії княжого флоту убезпечували територію держави від ворожих дій флотів сусідніх держав. Літописні свідчення та сучасні історичні дослідження дають підстави стверджувати, що княжий флот України-Руси користувався пріоритетом в розвитку загального княжого війська як війська морських піхотинців.

Перед княжим флотом, як правило, ставилися два головних завдання:

- транспортна доставка ріками і морем княжого десанту до узбережжя чи території противника;
- знищення флоту противника у відкритому морському бою і отримання переваги у війні до висадки десанту на вороже узбережжя, а так же спільні дії десанту з сухопутними військами: кавалерією і піхотою.

Перше завдання більш характерне для антського періоду та часу зміцнення Київської держави (похід Бравліна на Крим, Аскольда і Олега на Константинополь). Цьому періоду розвитку військово-морського мистецтва відповідають і типи бойових кораблів: однодревки, човни, насади і лодії річні та морські, що рухалися при допомозі весел та прямих вітрил. За допомогою чисельності таких невеликих кораблів досягались морально-психологічний вплив на ворога (варварські кораблі, дихаючи чимось суворим, загрожували місту смертю від меча,- із проповіді патріарха Фотія про похід Аскольда в 860 р., чи "покрили суть море корабли", запис літописця про похід Ігоря в 945 році), легкість і швидке пересування в оператив-

ному просторі, раптовість і стрімкість атаки та відступу, можливість проводити операції в устях любих рік та на мілководді були головними передумовами досягнення цілей походу і війни. Флотилії таких кораблів являлися суто десантними і у відкриті морські битви не вступали, по крайній мірі відомості про сплановані морські битви княжих флотилій тих часів відсутні. В морський похід виходили, коли князь був впевнений, що на його шляху ворожий флот не стане, для чого була створена система вивідування чи розвідки. Князь Ігор вимушений був втягнутися у морський бій під Босфором і його програв. Флот у більшості випадків виконував завдання на похід спільно з сухопутними військами і кавалерією. Питання домінування на морі тоді ще не стояло. Воно виникло при зміцненні України-Руси та із значним розвитком міжнародної торгівлі. Відповідно, перед флотом і виникло завдання захисту морських торгових шляхів і домінування в морі.

Для досягнення нових завдань розпочалося будівництво важких одно чи двохпалубних гребно-вітрильних лодій, пристосованих для битв як на ріках, так і на морі та для абордажного бою. Флотилія таких лодій для забезпечення несподіваного для противника нападу вже не обов'язково притримувалася узбережжя, а йшла під вітрилами відкритим морем.

Ізяслав Мстиславович

Такі лодії, окрім гребців брали на борт до 60 чоловік дружини, за другими даними і всі 100. Відповідно, змінилася і тактика використання таких кораблів в бою. Така флотилія, якою, наприклад, розпочав битву княжич Володимир в 1043 році, перед боєм вишиковувалася в лінію фронту, змішувалася з кораблями противника і намагалася взяти їх на абордаж. Перший етап бою фронтом для флоту княжича виявився невдалим, штормова погода не дозволяла провести абордажну атаку, а "грецький" вогонь випалював лодії і дружину. Прийшлося відступити. Проте, на другому етапі бою, коли випогодилося, княжа флотилія змінила тактику і, використовуючи свою маневреність, оточила візантійські кораблі, закрила їм вихід з затоки у відкрите море і взяла штурмом адміральську трієру. Загибель адмірала Феодорокана остаточно розладила дії візантійського флоту і привела до його повної поразки. Ця битва наглядно підтверджує ріст військово-морського мистецтва княжого флоту України який в XI столітті вже не уступав візантійському. Для досягнення успіху в поході українські флотоводці вміли застосовувати різні тактичні схеми в морському бою, чим компенсували переваги ворожого флоту в озброєнні і класах бойових кораблів. Та все ж головним тактичним прийомом в бою був абордаж, при якому використовувалася лише особиста зброя воїнів.

Організація княжого флоту повторювала загальну організацію княжого війська. Похід флоту очолював князь, а загальну організацію в якості начальника похідного штабу провадив воєвода. Кожна лодія була окремою бойовою одиницею і її очолював старший з сотського уряду дружини, добре володівший морською справою. Лодії об'єднувалися в полки, на чолі яких стояв хтось з удільних князів чи бояр з досвідом морських походів. Полки мали назви від імен князів чи земель, з яких наряжалися, і об'єднувалися в тисячі на чолі з тисяцькими, які підлягали воєводі. Дисципліна в морському поході була сувора.

На княжій лодії піднімалася княжа особиста хоругва, на полкових і тисяцьких - значки. Слово "хоругва", чи "хорогва" або "корогва" (з грецької – "той, що веде", або з готської – "знамено") особливо вживаними стали з кінця XII століття. Княжі хоругви називалися стягом і були видовжені по горизонталі, трикутної форми, часом з двома прорізаними кінцями, переважно малинового чи червоного кольору. Після прийняття християнства на Русі на княжому стягу обов'язково розміщувалося зображення хреста, християнських святих і княжого герба. Кожна лодія мала і свою відзнаку. Княжу хоругву і полкові знаки оберігали спеціально призначені вої-стяговики. Стяги над лодіями піднімалися за командою "поставити стяг" перед битвою і особливо береглися. Боротьба за прапор була найвідпові-

дальнішим моментом битви і найзавзятішим боєм. Захист свого стягу, здобуття ворожого прапора в бою являлося найлицарським поступком і високо шанувалися у війську. Наказ на бій (на січу, на брань) давався висловом князя "потягніть, дружино" чи "потягнімо мужньо".

В бою лодії орієнтувалися на стяги княжої і полкових лодій. Якщо стяг на щоглі майорів то це означало, що битва ведеться впевнено і вселяло звитягу і віру в конечну перемогу над ворогом. Досить часто полки відрізнялися між собою порізному викрашеними вітрилами та прикрасами на носових і кормових частинах лодій, що теж являлося військовою відзнакою. Управління флотом в поході здійснювалося відповідними сигналами, які затверджувалися перед походом. Вдень сигнали подавалися трубами, барабанами та підняттям прапорів, передавалися голосом з лодії на лодію, а вночі трубами і ліхтарями.

Діям флоту на морі передувала тривала і всестороння робота княжих "вивідників" – розвідки, яка вивчала і доводила до князя ситуацію у ворожому війську і державі. ЇЇ представники, чи агенти, діяли майже у всіх сусідніх державах. І лише після вивчення ситуації приймалося рішення про похід. Була на княжому флоті і морська розвідка – "стража", яка йшла попереду головних сил на швидких вітрильних легких човнах на віддалі одноденного переходу. Вона вистежувала противника і попереджувала князя про ситуацію на морі.

Княжий флот виконував стратегічні завдання князя по зміцненню впливу України-Руси в Каспійсько-Чорноморському регіоні, на західних і східних кордонах і своєю бойовою діяльністю вніс значний вклад в зміцнення київської держави. Для виконання стратегічних завдань окрім головної Київської флотилії створювалися флотилії на Десні, на Бузі (на Мазовше), Прип'яті і на Дністрі. Головними портами були Київ, Черкаси, Корчев і Олешки.

Лодії на колесах князя Олега під Царградом.
Мал. з літопису про життя Бориса і Гліба

В XI столітті княжі флотилії вже вміли орієнтуватися в морі по зорях, а сучасні дослідження візантійських архівів підтверджують, що в X-XI століттях існували і карти Чорного моря. Операції флоту планувалися і проводилися у більшості випадків спільно з сухопутними військами за єдиним задумом, а княжа дружина володіла морськими навиками, тобто готувалася до дій як на березі так і на морі як морська піхота.

В літописах не збереглося морських термінів управління лодіями в морі та це й не дивно, бо літописи писалися в монастирях, а самі літописці досвіду морських походів не мали і участі в них не брали. Але і за тим, що записано, можна впізнати різні терміни, що мали би застосовуватися в морському бою:

- заїхати - зайти ззаду або збоку;
- притягнути - прийти на допомогу;
- заставитися - закритися, укріпитися.

Головною метою походу завжди було застати ворога не підготовленим до війни і зненацька, для чого необхідні були знання обстановки, мобільність та швидкість доставки військ і найкращим способом тут був флот. Військова стратегія того часу вимагала знищувати ворога одним ударом, а воєнний похід направляти у першу чергу на ворожу столицю чи на головні міста. У боротьбі з Візантією важко було розраховувати на успіх сухопутними силами, а при використанні флоту Україна-Русь безперешкодно атакувала недосяжну з берега грізну візантійську столицю і заставляла могутню імперію на рівних підписувати вигідні

договори. Княжий флот своїми перемогами підчас морських походів на Візантію, Кавказ і на Каспій не лише забезпечував державі вигідну торгівлю і добробут. Флот значно зміцнював авторитет України-Руси у світі, консолідував удільні князівства країни, здобував і забезпечував древній Україні силу і могутність, а Чорне море завдяки діям княжого флоту протягом віків звалося Руським морем.

МОРСЬКЕ ОЗБРОЄННЯ

За літописними описами княжого флоту, що дійшли до наших днів, можна зробити висновок, що на лодіях флоту древньої України для морських походів спеціальна зброя для морського бою не виготовлялася і не застосовувалася. На княжих лодіях не було ні грецького "ясного" вогню, ні каменеметальних машин, які використовувалися на візантійських суднах, ні носових таранів як на грецьких трієрах. Важке корабельне озброєння княжі лодії компенсували своєю легкістю, рухливістю і маневреністю. Вони пристосовувалися в першу чергу для десанту і абордажної атаки, якою і вирішували успіх в бою.

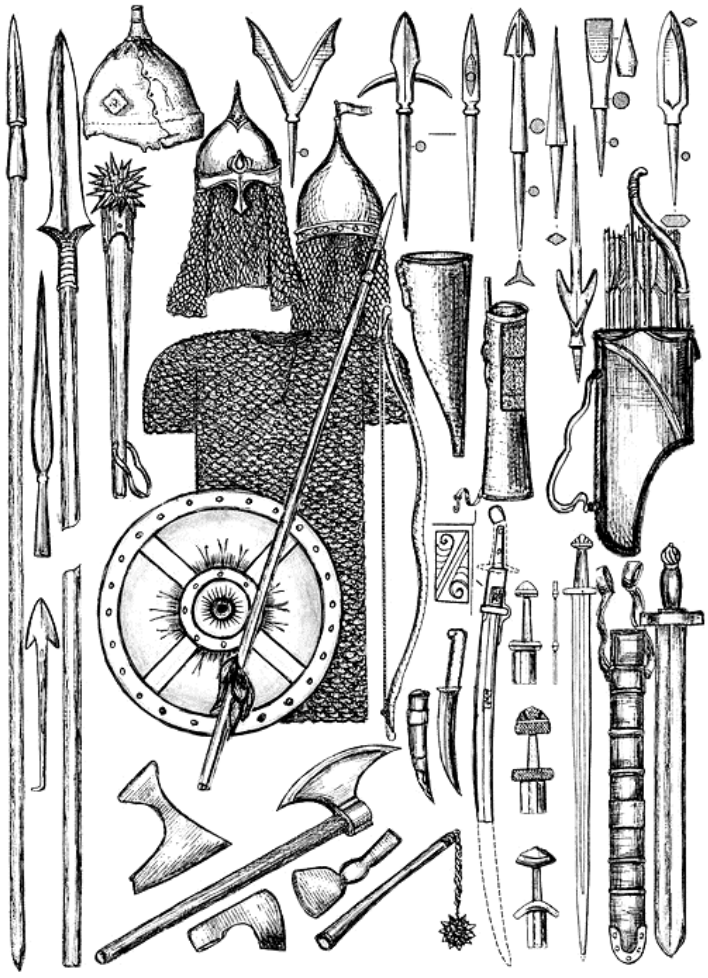

Озброєння княжих воїнів

Тактика ведення бою визначала види і типи легкого озброєння, яке використовувалося в морських битвах, і мало назву "оружжя". Для абордажного бою та для зачіпки з ворожими кораблями використовувалися металеві зачіпки і гаки на "ужинах" (канатах, линвах), які закидалися на ворожий корабель вручну чи при допомозі великих луків – "лужищ", та рогатини: довгі дерев'яні списи, які при вістрі мали зачіпні гаки: один або два. Для абордажного бою та під час висадки десантом княжа дружина мала на озброєнні різного роду списи – *копя:* сулиці, рогатини, рогатиці і оскепи, *топори, мечі, шаблі і луки.*

Абордажний бій розпочинав загін абордажників, що закидував "ужища" на ворожі кораблі та воїни-копійники, озброєні коп'ями, які підтягували лодію до борту ворожого корабля. Їх прикривали з другого ряду стрільці, які стрілами з луків поражали ворожий екіпаж. Для того, аби забратися на борт ворожого корабля використовувалися мотузяні драбини з зачіпним гаком та дерев'яні сходні. Дружина, вступивши в бій з ворожим екіпажем, використовувала мечі, в пізніші часи і шаблі, бойові топори, топірці, ножі і короткі копя.

Для захисту тіла воїна використовували шкіряні і металеві панцири – броню, яка пізніше дістала назву кольчуга, і мала вид каптану, зробленого з металічних кілець чи пластин. Голову захищав конусоподібний металевий шолом. Для захисту тіла в рукопашному бою служив щит. В морських походах у більшості використовувалися невеликі круглі щити та щити у формі округленого трикутника. Щити виготовлялися як дерев'яні, так і металічні, на які наносилися родові герби і при-

краси."Взяти город на щит" означало взяти його штурмом. Це саме стосувалося і ворожих лодій.

КОРАБЛЕБУДІВНИЦТВО

Кораблебудівництво на території України розвивалося з найдавніших часів, і його розвиток визначала річково-морська специфіка життя наших далеких предків. Древньогрецький географ Клавдій Птоломей, який в у II столітті відвідав наші землі, залишив спогади про будівництво нашими предками "амадок", плотів, і про тогочасний ремісничий центр по їх виготовленні в Любечі. Найбільш розвинутим тодішнє кораблебудівництво було на узбережжі великих суднохідних рік: Дніпра, Десни, Бугу, Інгулу і Дністра.

Візантійський імператор Костянтин Багрянородний залишив цікаві спогади про технологію виробництва нашими предками на початку X століття човнів-однодеревок: "Підвладні Русі слов'яни, що звуться кривичі і лучани і інші слов'яни, вирубують взимку дерево на човни, обробляють і як прийде час, коли розтане лід, спускають... їх у ріку Дніпро, їдуть цією рікою, приходять до Києва, витягають човни і продають Русі. А Русь купує самі кадовби, розбиває давні однодревні, бере з них весла, уключини до весел та інший припас і споряджує нові".

Княжа лодія в морі

Княжий військовий флот базувався в Києві на Дніпрі і під час його виходу у похід на заваді ставали дніпровські пороги, які було можливим безпечно одоліти лише перетягнувши лодії волоком по суходолу. Ясна річ, що великі кораблі пройти пороги не могли, тому пороги були основною причиною, яка визначала розмір бойових кораблів княжого флоту. На жаль, кораблі княжих часів в Україні не збереглися і судити про кораблебудівництво тих часів можемо лише з літописів. Згідно розповідей літописців в княжі часи будувалися різні типи суден:

1. Військові кораблі називалися *лодіями*, які поділялися на звичайні, "побойні" і морські;
2. Судна, які у військовій справі використовувалися як допоміжні, називалися струг, насад, павозок, учан, суд чи човен.

Назва "*струг*" походить від слова "стругати" і свідчить про спосіб виготовлення судна – його вистругували чи випалювали із стовбура дерева і це був невеликий човен-однодеревок максимальною довжиною до 15 метрів і міг вмістити не більше 5 чоловік. Такий човен у походах використовувався ще антами, в княжі часи у більшості це було допоміжне судно для перевозки через ріки невеликих вантажів. Греки такі судна називали "моноксилами". Подібний моноксил повінь вимила на ріці Південний Буг біля села Саботинівка Грушецького району Херсонської області в 1937 році і він мав довжину 6,15 м., ширину 0,9 м., висоту 0,81 м. Як засвідчив хімічний аналіз, проведений професором Р.Орбелі, знайдений човен був випалений із 360-літнього дуба у X столітті.

Насад було більше за струг судно, збудоване, "насаджене" з кількох частин. Більш точнішого опису цього типу суден історія нам не залишила. Насад, як і струг, був весельним річковим судном. В літописах можно знайти повідомлення і про достатньо їх велику вмістимість. Так, в 1149 році князь Ізяслав послав за князем Ростиславом насад "...и что с ним дружины, влезе в насад, с тем и перевезоша". Можливо, тут літописець вжив до лодії популярну назву широко поши-

рених в Києві суден а, можливо, насади і справді будувалися достатньо тонажними.

Павозок і *учан* були невеликими суднами, які вживалися в основному для рибалки на ріках і лиманах та перевезення невеликих вантажів під час походів. Ці судна ходили під веслами і прямим вітрилом. Як торгові судна доходили аж до Царгорода, про що маємо багато свідчень візантійських хронік.

Суд чи *човен*, найбільш вірогідно, були весельно-вітрильними суднами варязького типу, різної водотоннажності, вміщали до 50 воїнів княжої дружини і широко використовувалися в морських і річкових походах як для перевезення десанту, так і для перевезення вантажу.

Лодії були основними військовими кораблями княжого флоту і використовувалися в морських походах. Вони ходили на веслах і під прямим вітрилом і могли витримувати тривале перебування в морі. *Звичайна* лодія мала значно вищі чим у човнів борти, її ніс прикрашала вирубана з дерева фігура, а вітрило – несло княжу відзнаку. Лодії ще називали "кораблями", ця назва запозичена нашими предками від греків.

Побойні чи *набойні* лодії відрізнялися від звичайних розмірами і вантажопідйомністю. Вони були кільовими і, відповідно, стійкими на морській хвилі. Для досягнення цих властивостей борти лодій оббивалися чи обшивалися підігнаними одна до другої дошками, звідки і пішла їх назва.

Морські лодії відрізнялися від набойних розмірами і більш сильнішим вітрильним навантаженням. Окрім того вони мали верхню палубу, яка закривала і захищала гребців. Прикладом такої вітчизняної лодії може бути лодія, яку "ісхитрив модерно і дивно" великий князь київський Ізяслав Мстиславович в 1151 році: "гребців у них не було видати, тільки весла було видно, а людей не було видно, бо лодії ті були покриті дошками; і вої стояли на горі у бронях і стріляли; а керманичів було двоє, один на носі, а другий на кормі, і куди хотіли туди їхали, не повертаючи лодії". На таких лодіях установлювалися дві щогли як з прямими, так і з косими вітрилами, і вони не уступали за своїми характеристиками візантійським морським суднам.

Про розміри та відмінності в розмірах бойових кораблів княжого флоту можемо в певній мірі судити за древньоруським збірником законів "Руська правда" чи за вмістимістю в них княжої дружини. За "Руською правдою" вартість лодії складала 7 кун, набойна лодія коштувала дві гривні, а морська лодія – три гривні. Якщо врахувати, що гривня мала 30 кун, то морська лодія була дорожча і, значить, більша за звичайну лодію в 10 разів. Автори літописів, описуючи похід князя Олега на Константинополь, зазначили, що один княжий корабель вміщував сорок чоловік дружини, а вже описуючи його похід на Каспій, фактично у ті ж часи, відзначають, що на княжих лодіях знаходилося сто чоловік дружини. Таким чином, можемо визначити, що тоннажність княжих бойових кораблів сягала до 100 тон і вони були на рівні тодішнього європейського морського кораблебудівництва.

Візантійський імператор і письменник Костянтин VII Багрянородний у своїх записах "Про Русів…" відзначав, що вже у X столітті будівництво княжого флоту являлося загальнодержавною задачею на Русі. За цими спогадами, центрами кораблебудування древньої України-Руси були Любеч, Чернігів, Вишгород, Смоленськ і Новгород, звідки новозбудовані "однодревки" спускалися Дніпром до Києва. В Києві, в урочищі Почайни, доставлені лодії остаточно оброблялися, оснащувалися щоглами, реями, вітрилами, веслами та снастями і готувалися до походів. Процесом кораблебудівництва керували п'ять воєвод, а загальне керівництво здійснював син великого князя.

Будувалися лодії і в Тмутаракані (поблизу сучасної Тамані), в Корчеві (Керчі), а так же, за деякими літописними повідомленнями, і в верхів'ї Буго-Дніпровського лиману, в районі нинішнього Миколаєва. В часи Володимира Великого морським торговим портом на нижньому Дніпрі і флотською базою стали Олешки (Цюрупінськ). Згодом суднобудівництво переноситься і вище по Дніпру на острів Хортицю. Перевалочною базою слугував і острів Березань.

Вітрила для лодій виготовлялися із грубого конопляного чи кропив'яного полотна, яке звалося *товстина* чи *кропина.* Але літописи згадують і про дорогі вітрила – із *паволок.* В 907 році "Олег сказав: пошийте Руси (варягам) паволочні вітрила, а слов'янам кропиняні. І пошматував їх (паволоки) вітер. І сказали слов'яни: тримаймося своїх товстин".

З корабельного оснащення згадуються ще *якорі* і *ужища* чи *ужі* (линви і канати). Якорі для лодій виготовлялися із заліза і дерева і вони нічим не відрізнялися від візантійських. Канати і снасті для лодій виготовляли із конопляного, кропив'яного і лляного прядива.

На розвиток кораблебудування древньої України вагомий вплив мали візантійський і варязький флоти. Вже в дружинах Святослава знаходилися не лише загони варязьких воїнів, але і київські воєводи з великим досвідом мореплавства, які розвивали морські традиції в кораблебудівництво древньої Руси - України. А наявність київських дружин і лодій у складі візантійського флоту не могла не перенести візантійську практику кораблебудування на київський грунт. Описана літописцем лодія Ізяслава Мстиславовича була вже проектом суто вітчизняного кораблебудівництва типу ріка-море і не поступалася за тоннажністю та своїми морехідними можливостями основним суднам візантійського флоту.

Особливостями княжого флоту була його пристосованість для плавання як по ріках, так і по морю. Лодії низько сиділи в воді і були стійкими на морських хвилях, що дозволяло вести операції на мілководдю.

МОРСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ

Літописці, які писали древні літописи, звичайно, моряками не були. Тож слід вважати, що в літописи морських походів княжого флоту увійшла лише найбільш поширена морська термінологія. Але і те, що збереглося в літописах, свідчить, що на княжому флоті існувала професійна морська термінологія, частина якої не втратила свого значення в плині віків і досі використовується сучасними моряками.

Лодії в княжі часи ще часто називали *кораблем,* а моряк в ті часи називався *корабельником.* Ця назва, як і слово *корабель*, прийшли із Греції. Шпангоути лодій чи корабля звалися *упругами.* Передня частина корабля називалася *ніс* ,а задня - *корма* (*керма*). Вітрило часто називали *пря* або перейнятим з грецької *парус.* Судове кермо звалося *ключ,* а назва *весла* так і дійшла до нас без будь-яких змін їх назви, форми і призначення.

Сучасний стерновий звався *кормник,* а кораблебудівник-*корабльчий. Волочити* лодію означало перетягувати її волоком на березі, а *покосним* вітром звався свіжий попутний вітер.

Дійшли до нас і деякі флотські команди. Так, *возволочити* чи *воспряти прі* значило підняти вітрила. *Вспяти паруси* означало закріпити вітрила, а *гребці гребтъ* значило для веслярів розпочати гребти або перейти з вітрил на весла.

Розділ третій

Флот в часи монголо-татарської і литовської доби

Історія і доля княжого флоту під час монголо-татарської навали і литовської доби фактично залишається недослідженою і невідомою до сих пір навіть для військових фахівців. За введеним російськими, а затим радянськими істориками в історію поняттям "монголо-татарське іго" якби саме собою розумілося, що про яке військо, тим більше флот, може йти мова коли народ і держава були поневолені дикою азіатською ордою. І якось зовсім неясно було, а де ж було оте іго, коли, за твердженнями російських же істориків, московський князь Дмітрій Донской збирав своє військо на битву з ордою, і звідкіля князь брав професійно підготовлених воїнів для своїх дружин. Про інші битви з ордою до і після Куликовської битви 1380 року в підручниках історії взагалі замовчувалося, бо в такому разі втрачалася роль московського князя як визволителя слов'янських народів з ординського рабства і його "історичне" право на спадщину і "собраніє" земель і спадщини древньокиївської держави.

Та, як виявляється, українська земля після навали орд Батия пусткою не стала. Київ, Чернігів, Галич, Володимир після їх погромів доволі швидко піднялися з руїн і знову стали княжими столицями тільки тепер татарських провінцій Руси-України. З упадком староукраїнської державності і політичного занепаду Києва після нашестя монголо-татар в 1240 році, стався остаточний розрив династичних, політичних, економічних й культурних зв'язків між київськими князівствами. Північно-східні землі Русі підпали під повний вплив Орди, яка остаточно розірвала їх і так доволі слабкі зв'язки з колишньою метрополією. Землі Наддніпрянщини прийшли до повного політичного запустіння і безкняжіння. Проте, не зважаючи на експансію татар, княжі традиції, традиції княжого флоту, державну суспільно-політичну форму Руси-України ще більше чим століття, до 1387 року, у повній силі продовжувала Галицько-Волинська держава, вплив якої сягав Чорного моря і Києва. Гирло Дунаю, Дністровський лиман осталися не тільки зонами операцій флоту берладників, а фактично вільною і підвласною лише їм територією. Дністер у ті часи був тією водною артерією, яка з'єднувала Галич з країнами Середземного моря, а ріка Буг стала кордоном з Ордою. Татари, хоч і у великій мірі роззброїли князя Данила Галицького, та безпосередньо опанувати його князівством так і не змогли, спромігшись лише обмежити його експансію на схід від Дніпра. Галицько-Волинська держава впала тільки після 40-річної боротьби за існування з поляками, угорцями і литовцями.

Ординці, як відомо, після завершення походу в Західну Європу українські землі не окупували і своїх гарнізонів там не заводили, на те в них не хватало сил. Західноєвропейський мандрівник Пляно Карпіні, подорожуючи до Золотої Орди, в 1245-47 роках проїхав всією Україною, починаючи з Волині, і не зустрів там ні татарських залог, ні татарських агентів. За його записами, перша татарська застава знаходилася лише за сім днів дороги, тобто, десь за 200 кілометрів від Києва. Ординські хани, обмежуючи княжу владу, на місцях активно підтримували автономні місцеві громади і їх "ліпших людей" – "отаманів", підпорядковуючи їх собі безпосередньо. Такі дрібні громади були простими в управлінні і, відірвані одна від одної, проти татар були безборонними.

Руські князі не були позбавлені права і можливостей утримувати власне військо, і на заклик великого хана Орди мусіли іти з військом в татарські походи і такі походи з татарами відбулися, наприклад, на Польщу і Литву в 1275 і 1286 роках, в 1278 році – на Кавказ. Отже, процес військового будівництва і розвитку військової справи в Україні-Русі татарами не припинявся бо з отриманням ханського ярлика на княжіння князь не позбавлявся права на власне військо, до якого, треба думати, могли входити і флотські формування, як це було за часів княжої України. Мало того, орді було вигідно мати в своєму складі дружини ру-

сичів. Хінські джерела згадують, що руські відділи входили в гвардію великого хана навіть під Пекіном.

Проте татари якось флотом не переймалися. Напевне, морська катастрофа, яка спіткала Чингізхана підчас спроби окупувати японські острови при допомозі китайського флоту назавжди відбила охоту у монгольських полководців до морських походів і використання флоту. То ж навіть перед штурмом Києва ординці не захоплювали лодій княжої флотилії, не будували власних, а ждали поки замерзне Дніпро. Лодії Дніпровської флотилії, яких захисники Києва не спалили, татари попервах використовували як перевізні засоби через ріки, а після завершення походу в Європу їх пристосували для торгівлі. Про існування у княжому війську після татарського погрому лодій і невеликих річкових формувань свідчать і літописні згадки, в тому числі і розповідь про подорож Данила Галицького до ставки хана Золотої Орди.

Тож флот Київської держави не загинув, але під татарською зверхністю про морські походи прийшлося забути на довгі десятиліття. У Чорному морі господарем став флот генуезців, ескадра якого в 1433 році вигнала татар з Балаклави і Інкермана. Візантійська імперія, що сама доживала останні часи, Золотій Орді і Литві конкуренції на морі вже скласти не могла, а інтереси ординських ханів і литовських князів, здається, дальше чорноморських берегів не сягали. Тож не було причин для конфліктів на морі.

Флот "берладників" на Дністрі і його лимані теж пережив татарську навалу, частина його перейшла на службу до болгар і Візантії. Оці колишні "галицькі вигонці" і герої битви на Калці, маючи чималий досвід морського судоходства, освоїли чорноморські береги від Дунаю до Дніпра і вже незабаром почали активно забезпечувати торгівлю Причорномор'я.

Підтвердження сказаному виходить із спогадів того ж мандрівника Карпіні. П'ять років по татарському погромі в поруйнованому Києві він побачив вже більш-менш налаштоване життя, зустрівся з тисяцьким і боярами. До Києва разом з ним прибули купці з Вроцлава, Польщі і з Австрії, там же він зустрів компанію лєвантських купців з Царгорода, які представляли Геную, Венецію, Пізи і Францію. Академік Михайло Грушевський справедливо іронізує, що не за попелом з київських попелищ вони туди приїхали, а, значить, Київ знову відроджувався як великий центр морської торгівлі і, головне, вже мав чим торгувати! За оповіданнями Карпіні можемо сміливо стверджувати про існування в післятатарський період морського торгового шляху з Києва до Царгорода. А торгові каравани в той повний небезпеки час мусіли охороняти військові судна і такими були лодії флоту берладників, а затим литовсько-руських князів. А для цього мусіли відродитися і традиційні кораблебудівні центри княжої Русі.

Великий князь Литовський Ольгерд

Початок XIV століття характеризувався поширенням міжусобиць в самій Золотій Орді і упадком її військової могутності. Цим скористалася Литва і розпочала експансію на південь. На початку 1360-х років військо литовського князя Ольгерда зайняло Чернігівсько-Сіверську, Київську і Переяславську землі. Окупація литовцями території центральної і північно-східної України викликала конфлікт з татарами, які вважали себе господарями цієї землі. Прихід литовців на українські землі був широко підтриманий місцевим населенням, його громадами і "отаманами", озброєні загони яких поповнювали литовське військо. Швидко формувалось об'єднане литовсько-українське військо. Успіх Ольгерда обумовлювався у більшості ще й тим, що він виступав не завойовником нових земель, а їх визволителем від татарської залежності і, за прикладом київських князів IX-XII століть, проголошував об'єднання старих руських земель та будівництво нової спільної християнської держави на Київських традиціях. Українське населення активно підтри-

мало заходи литовського князя по звільненню своєї землі від ненависних ординців і готувалося до війни з Ордою.

Перша велика битва литовсько-українського війська князя Ольгерда з татарами відбулася в 1363 році на річці Сині Води на території нинішньої Черкаської області, під час якої були наголову розгромлені орди трьох татарських ханів: Хачебея, Кутлобуга і Дмитра - володарів українського Поділля і Київщини. В 1374 році війська князя Ольгерда розгромили ще одну орду - орду хана Темірeза, після чого опанували всією територією сучасної України і вийшли до берегів Чорного моря. В литовсько-українському війську Ольгерда знаходилися і війська українських князів загальною чисельністю в 40 тисяч воїнів. Ці об'єднані сили фактично витіснили з території України монголо-татар, загнали їх орди за Дон і визволили "усі степи аж за Очаків, од Києва і Путивля аж до гирла Дону" і все чорноморське узбережжя від Хаджибея до гирла Дунаю. Ольгерд визволені території назвав землями, що здавна належали Україні. В Києві був відновлений стіл київського князя, на який був посаджений намісником Великого князя його син князь Володимир. Так з золотоординською залежністю, чи з монголо-татарським ігом, на українських землях було покінчено назавжди. Ці визначні події із історії нашого війська теж ще не знайшли гідного їм місця у вітчизняній військовій історії.

Боротьба з Золотою Ордою породила і героїчне українське козацтво, яке з перших днів свого розвитку стало носієм національної ідеї і захисником свого народу. Першими організаторами українського козацтва на пограниччі з ордою виступили українські князі, шляхта і колишні командири княжих дружин. Козацькі загони попервах несли передову сторожову службу в литовському війську але час, політичні і історичні обставини виділили цю найбільш організовану, творчу і потенційну силу тодішнього українського суспільства в єдиного захисника українського народу. Перші історичні повідомлення про дії козаків зустрічаються в хроніках золотоординського періоду XIII та початку XIV століть. Так, хроніка міста Судак 1308 року, наприклад, повідомляє, що козаки "зарубали мечем Альмальчу, сина Сармака". Повідомлення про українських козаків XIV століття подають і грецькі джерела. Та найдостовірніші письмові повідомлення про козацькі військові підрозділи припадають на XV століття, коли козацтво стає найактивнішою оборонною силою українського народу.

Слово "козак" виникло ще в княжі часи. Цим іменем називали людей, які несли сторожову, вартову службу. Відомо, що називав себе козаком відомий богатир княжої України-Руси Ілля Муромець і гордився цим званням. Окрім української мови, слово "козак" використовується в російській, польській, кримсько-татарській, турецькій і половецькій мовах при однаковому значенні цього слова. У зв'язку з наявністю слова "козак" у знаменитому половецькому словнику, багато дослідників схиляються до думки про його тюркське походження. Але остаточно це ще не доведено. Слід особливо наголосити, що на історичну арену козацтво вийшло в час, коли перед українцями постала проблема: або бути знищеними фізично остаточно, або боронитися власними силами. І перші випробування українське козацтво успішно витримало в кровавих битвах з загарбниками і колонізаторами на Синіх Водах і Ворсклі.

Проте, перемоги українсько-литовського війська над Золотою ордою із російських і радянських підручників історії протягом віків були викреслені, не вивчалися дослідниками бо не вкладалися в пануючу концепцію головної ролі Великого князівства Московського в боротьбі з монголо-татарами. Десятиліттями у визвольному процесі придавалося виключне значення лише Куликовській битві Великого князя московського Дмитрія Донського з золотоординським ханом Мамаєм, який ніколи в своєму житті ханом то і не був, в 1380 році. В цій битві за тими ж російськими джерелами, до речі, брало участь і 40-тисячне українське військо під керівництвом волинського воєводи Дмитра Боброка, яке і внесло вирішальний вклад в загальну перемогу над Мамаєм. Волинський воєвода виступив і командувачем на полі бою бо московський князь приймав участь в бою малолітнім простим воїном. У 1410 році 37-тисячне українське військо, у складі

якого були і козацькі підрозділи, взяло участь в знаменитій Грюнвальдській битві з Тевтонським орденом. Врешті, слід особливо наголосити, що завдяки перемогам Ольгерда над монголо-татарами Кримська орда дістала виняткову можливість стати політично незалежною від східних орд і розпочати доволі тривалий процес свого мирного розвитку та переходу до осілого життя. Тож в період своєї короткої незалежності Крим був тісно політично і економічно зв'язаний з литовсько-українською державою.

Литовський князь не випадково обрав шлях до берегів Чорного моря. Вихід до Чорного моря і зміцнення своїх позицій на його берегах був складовою татарської політики литовського князя. Ольгерд намагався не лише повернути всі старі княжі землі, а справедливо вважав зміцнення чорноморського узбережжя важливим елементом безпеки і розвитку країни. А для вирішення цих питань необхідний був флот і князь активно зайнявся вирішенням проблеми його будівництва. Досягнувши берегів Чорного моря, Ольгерд значно розвиває морську справу, розбудовує старі морські порти Олешки на Дніпрі, Кочубеїв (на місці сучасної Одеси), розпочинає будівництво Очакова і нового порту Маяк в устю Дніпра, поблизу нинішнього Херсона, поселень на берегах Буго-Інгульського лиману на місці нинішнього Миколаєва (селище Вітовка), організовує торговий флот і торгівлю з Візантією, налагоджує рибальство, зводить грізні фортеці в Кам'янці, Меджибожі, Брацлаві, Вінниці, Каневі, Черкасах і в других місцях України. Дністер і Дніпро повертають собі славу морських торгових артерій, які відновлюють зв'язок українських земель з Візантією і Середземномор'ям.

Заходи Великого князя привели і до відродження кораблебудівництва, на який значний вплив мав генуезький флот. В Кочубеєві і в Дніпровському лимані розпочато будівництво окрім лодій і морських двохвітрильних суден з прямими і косими вітрилами, двома палубами та з гарматами на борту. Ці судна могли ходити також і під веслами. Для їх будівництва ліс сплавлявся Дністром, Бугом, Інгулом і Дніпром.

З виходом до берегів Чорного моря військово-політична ситуація навколо українських земель не стала кращою. Після смерті Ольгерда в 1377 році до впертої і кровавої боротьби з Ордою додалися ще княжі міжусобиці, тривала боротьба з німецьким орденом на півночі та литовсько-московське суперництво, яке для Литви стало першорядним. Пошук союзників закінчився підписанням в 1385 році так званої Кревської унії – політичного об'єднання Литви і Польщі під короною польського короля: Великий князь литовський Ягайло одружувався з польською королевою Ядвігою і ставав польським королем і мусив охрестити Литву за римським обрядом. Ця подія повністю повернула історію Литовсько-української держави і викликала спротив литовсько-українського суспільства. Особливе незадоволення в Україні визвало впровадження католичного віросповідування, яке поляки зразу ж взялися нав'язувати українцям і це тривало протягом віків. Цю ситуацію використав князь Вітовт і змусив короля визнати його Великим князем Литовським.

Великий князь Литовський Вітовт

Протягом всього свого князювання Вітовт демонстрував самостійну від польського короля зовнішню політику і продовжив справу Ольгерда. Використовуючи внутрішні конфлікти в орді і міжусобицю між ханами Вітовт активно і досить агресивно втрутився в татарські справи, розпочав боротьбу з ординським великим ханом Едигеєм і підтримав вигнаного з Орди хана Тохтамиша. Тохтамиш, як нащадок Батия, вдячний за "велику ласку і честь" і допомогу в трудні часи, коли його "коні потні були", зрікся на користь Великого князя Литовського на вічні часи історичних прав на Київ і всі руські землі які були колись підвласні татарам, і, за московськими архівами, у випадку його поновлення литовцями великим ханом Золотої Орди, обіцяв посприяти Вітовту стати великим князем всієї колишньої княжої Русі.

Цілі боротьби були занадто великими і великий литовський князь розпочинає військові дії проти Орди. В 1395 році він приймає участь у війні хана Тохтамиша з Тімуром (Тамерланом) і несподіваним ударом забирає в того Смоленськ. Восени 1395 року Вітовт "князю Скиргайлу повелъ идти с Кыева к Черкасам и к Звенигороду. Князь же великий Скиргайло божею помочю и великого князя повелением взял Черкасы и Звенигород...". В 1397 році литовсько-українські війська Вітовта підтримуючи того ж хана Тохтамиша з боями увійшли в Крим і дійшли аж до Кафи. Кримський юрт і Ногайська орда були підпорядковані союзному хану Тохтамишу. Наступного, 1398 року, україно-литовське військо Вітовта разом з німецькими рицарями знову виступило проти татар. Його військо пройшло від Волині Поділлям і підпорядкувало собі околиці Дніпра і Дністра аж до їх гирла, де князь спорудив фортецю і митницю біля острова Тавань і камінний міст через Буг, Чорний город на Дністровському лимані та місто Каравул, неподалік Рашкова, на нижньому Дністрі. Вітовт, продовжуючи справу свого дядька, великого князя Ольгерда, взяв твердий курс до берегів Чорного моря і відродження там колись славного княжого флоту. Для цього необхідно було завершити спорудження морських і річкових портів, відродити суднобудівництво і захистити їх надійними фортецями. Для захисту морського узбережжя за наказом Вітовта споруджуються додаткові міцні кам'яні фортеці в Білгороді на Дністровському лимані, святого Івана (Тавань) в усті Дніпра, поблизу теперішньої Каховки, та зміцнюється Кочубеїв на місці нинішньої Одеси.

Споруджені фортеці князь заставляв гарнізонами, призначав старостів, які керували там фортифікаційними роботами і всім життям, тобто вже формувалася своєрідна берегова оборона чорноморського узбережжя. Вперше стіни причорноморських фортець були обставлені гарматами, виливати які з наказу Ягайла в 1394 році розпочали у Львові, збудувавши для цього спеціальний Арсенал. Приблизно в цей же час гармати почали застосовувати й на суднах. Були це різнокаліберні гармати довжиною до 1 метра: шарфмица - калібром 34,5 см, василиск – 20,1 см, співачка – 18,4 см, соловій – 17,9 см, фалькон – 10,4 см, фальконет – 7,2 см і інші. В XV ст. появилися і гармати спеціальних призначень, наприклад, тарасниці для оборони фортець і замків, гуфниці стали попередники нинішніх гаубиць, бомбарди примінялись для штурму мурованих замків, а шротівниці – для знищення піхоти. Та на морських суднах найбільшого поширення набули фальконети, фалькони або соколи, серпентини і соловії з продовженими стволами, бойове використання яких згодом було значно розвинуте козацтвом. Врешті, зусиллями Вітовта і Ягайла генуезький флот, що тривалий час був господарем на чорноморському узбережжі, з Дністровського і Бугo-Дніпровського лиманів був витіснений. Ягайло відновлював старі морські шляхи київських князів, придаючи цій справі важливе державне значення. Флот і приморські фортеці за задумами князя, мали не лише забезпечити прибутки від морської торгівлі, а й стати базою для завершення боротьби з Золотою Ордою. Водночас, флот мав гарантувати безпеку з моря від нового противника, що появився на південних і західних берегах Чорного моря - османів.

Судно часів Вітовта

У зв'язку з новою небезпекою, вихід до моря дав можливість Ягайлу втрутитись в турецько-візантійські справи і при допомозі флоту надавати допомогу Візантійському імператорові, оточеному турками в Константинополі. Кочубеїв (теперішня Одеса) став головним українськ0-литовським портом, звідки, за свідченням архівів, князь Ягайло в 1415 році направляв кораблями десантні дружини та українське зерно оточеному турками Константинополю. Допомога ця була вагомою для візантійців, хоч і не мала вирішального значення, бо морські операції литовко-українського флоту не мали системного характеру, до того ж їх блокував союзний туркам генуезький флот.

На теренах України в Кочубеєві і в гирлі Дніпра та Бугу при активній підтримці князя стало знову розвиватися кораблебудівництво, будуються гребні і вітрильні палубні судна. Судна тогочасного флоту могли приймати до 200 тон вантажу, мали дві, а то й три, щогли, були гребно-вітрильними і вітрильними, довжиною 25-30 метрів і шириною до 7 метрів. Загальна площа вітрил сягала 500 метрів. Литовсько-український флот появився в Чорному морі, а основні його морські шляхи простяглися до Босфору і дальше в Середземне море. Правда, флот той був, вірогідно, торговий, про наявність в цих портах суто військового флоту поки-що свідчень не виявлено. Але ми знаємо, що великої різниці у ті часи між військовими і торговими суднами не було і кожне з них могло стати при потребі як військовим так і торговим судном. Грунтом для розвитку литовсько-українського флоту став досвід флоту берладників, які мали тривалий досвіт мореплавства і військових операцій.

Вітовт добре розумів значення флоту для зміцнення держави і тому старався колонізувати звільнений від ординців степ і залюднювати їх у першу чергу через будівництво портів і прибережних фортець та розміщував в них військові застави. Намагаючись взяти під надійний контроль торговий шлях через Дніпро, Вітовт організовує будівництво фортеці Очаків і наймає для будівельних робіт кримських татар. Мандрівник Гільбер де Ляноа, який в 1421 році проїздив Причорноморськими краями, записав, що тамтешнє татарське населення визнавало владу Великого князя литовського. Багато місцевих традицій про причорноморські заходи Вітовта записали мандрівники XV століття, ці традиції перейшли і у місцеву топоніміку. Наприклад, до сих пір у нижній течії Бугу існує село Вітовтів брід та Вітовка у пригороді Миколаєва.

Київ і Середня Наддніпрянщина знову стали ареною запеклої збройної боротьби з Золотою ордою. У 1410 році, осінню 1411, протягом зими 1413 і весни 1414 років, влітку 1414 року, в 1416 році, в 1419 і 1424 роках відбулися великі спільні походи українсько-литовського і союзного кримськотатарського війська на Золоту орду. В середині XVстоліття склався міцний союз Київського князівства з Кримом проти спільного ворога – орди Сеїд-Ахмеда. Врешті, внутрішня нестабільність і військові удари, завдані Орді Великим князівством Литовським були настільки сильними, а втрати Золотої орди настільки великими, що обернулися для неї повним державним упадком і розпадом на дрібні ханства. На більше сил в орди вже не було. Невдовзі, в 1428 році, в Криму, на уламках колись грізної і непереможної Золотої орди постало окреме Кримське ханство.

Заходи Вітовта і його активна участь у татарських справах привели до великої битви литовсько-українських військ князя Вітовта з головними силами Золотої Орди - ордами еміра Адигея, ханів Темір-Кутлука, Темір-Кутлука і великого хана Ахмета, яка відбулася 12 серпня 1399 року на Ворсклі. В цій битві, як і в попередній битві на Синіх Водах, московські дружини участі не брали. Битва на Ворсклі стала найбільшою битвою з ординцями Золотої Орди. Завершилася вона поразкою війська Великого князя Литовського, на берегах Ворскли полягло багато українських князів, загинув цвіт українського і литовського лицарства. Переслідуючи Вітовта, орда Темур-Кутлука вдерлася до Києва і дійшла аж до Волині, нагадавши українцям часи Батия. Та ця поразка не спинила Вітовта в його боротьбі з Золотою Ордою. Втрати Орди на Ворсклі були такими, що вона була змушена залишити українські землі і повернутися за Дон.

Битва на Ворсклі лише змінила відкриту агресивність Литви до Орди і завершила етап їх відвертого військового протистояння. Не давши змоги Вітовту повністю підпорядкувати собі орду, поразка на Ворсклі лише зробила литовського князя обережнішим в ставленні до золотоординців і заставила його шукати союзників у боротьбі з степом. Антиординським центром став Київ, фортецю якого Вітовт ще у 1397 році значно розширив і укріпив великою кількістю гармат. Своїми союзниками великий князь зробив Тохтамишевичів, які програли внутрішню боротьбу за трон орді Кутлуковичів.

Засновник Кримського ханства хан Хаджі-Девлет-Гірей свої юні роки провів при дворі Вітовта, оружна сила якого забезпечила йому і престол, і ханство і на

перших порах безпеку кримської держави. Тож фундатор кримської держави Хаджі І Гірей, а згодом і його син Менглі-Гірей, як наслідники Золотої Орди, обійнявши кримський престол за прикладом "батька свого царя Тохтамиша", зрікалися історичних прав татарської Орди на руські землі, про що видавали відповідні грамоти Вітовту. То ж, як наслідок тривалої боротьби з Едигеєм перемогу отримав таки Вітовт: приналежність українських земель до Литовсько-руської держави отримали міжнародне юридично-правове визначення. В одній із таких грамот Менглі-Гірея, наприклад, читаємо: "Пригадуємо Вам, що великий цар, дядько наш, і великий цар Ачжі-Гірей, отець наш, коли їх коні були потні, поїхали в гостину до Литовської землі. Вони бачили там велику ласку і честь і за те обдарували в. кн. Вітовта Києвом насамперед, а також і іншими численними землями. Потім в. кн. литовський Казимир з литовськими князями й панами просили нас, і ми потвердили йому те, що дали були великий цар, дід наш і отець наш, а то: Київську "тьму" (землю) з усіма приналежностями, з данями, з землями й водами; Володимирську...; Луцьку...; Смоленську...; Камінецьку...; Брацлавську...; Сокальську...; Звенигород...; Черкаси...; Хаджибей...; Маяк...; землі на лівім боці Дніпра до устя: Снепород і Глинськ...; Хотин...; Чернігівську тьму...; Берестя й Ратно..., Мужеч, Оскол, Стародуб і Брянськ...; Немир..., Ходорів..., Донець..." і т.д. У перші роки після проголошення незалежності Кримського ханства Крим перебував у залежності від Литви, мало того, надавав їй допомогу в боротьбі із східними золотоординськими татарами. Приблизно до 1460 року, поки Кримське ханство боролося за свою незалежність з Золотою ордою Тімур-Кутлуковичів, Хаджі-Гірей визнавав патронат Казимира IV і був його вірним союзником. У серпні 1449 року у Києві, після чергової спільної перемоги над ордами Сеїд-Ахмета, відбулася урочиста церемонія проголошення Хаджі-Гірея кримським ханом. Київ став тим містом, з якого починали свій шлях до кримського ханського трону царевичі Тохтамишовичі, а південні окраїни Київщини, Черкаси, Канів і Поділля стали місцем перебування кримських царевичів і татарської еміграції. Київське князівство виступило тим історичним чинником, завдяки якому Крим зумів досягти незалежності. Як свідчать Рогозський літопис, хроніка Мацея Стрийковського та Любецький синодик, без дійової збройної підтримки Криму київськими, львівськими і черкаськими полками досягнення цієї мети було б неможливим. Крим відповідав Києву взаємністю і допомогою. За свідченнями сучасника тих подій, польського історика Яна Длугоша, в 1455 році кримський хан Хаджі-Герей разом з львівськими полками старости Андрія Ондрованжа остаточно розгромив хана золотоординської орди Сеїд-Ахмета, коли той через Дике поле вдерся на Поділля. Як стверджують деякі дослідники, кримський хан був готовий підтримати європейські країни у їх боротьбі з турецькою експансією, якби польський король Казимир, який змінив Вітовта на литовському великокняжому столі, його покликав.

Хаджі І Герей

Литва довела, що насправді являється спадкоємицею Києва і Галича, українці стали говорити про "наше государство християнське руське, велике князівство Литовське". Невідомий тодішній поет прославив той час у віршах. А це вже є свідченням про розвиток культури і мистецтва на тогочасних руско-українських землях:

"Ведзь же юж Русь, иж тва хвала,
По всем свете юж дойзрала,
Веселисе ти Русине
Тва слава нигде не згине".

Та все ж, політика і держава Вітовта та його послідовників хоч і носили руський характер, руські, українські землі, мали в ній статус лише провінцій і їх подальша доля залежала від долі самої Литви. А роль Великого князівства литов-

ського в унії з Польщею з часом зменшувалася. Чим більше в унії набирала силу польська шляхта, все більше до українців в литовській державі почалися проявлятися релігійні і національні утиски.

В 1470 році було скасоване Київське князівство, що стало фатальним у подальшій долі України. Внаслідок Люблінської унії 1569 року українські землі услід за Галичиною відійшли від Литви безпосередньо до Польщі, які утворена Річ Посполита вважала за свою вотчину і боронити не спішила. До того ж Литва в кінці XV століття зіткнулася з амбітними інтересами набравшого силу Великого князівства московського, яке теж стало виразно претендувати на спадщину древнього Києва. Створивши централізовану державу, Москва стала грізним суперником для Литви. У цій ситуації польсько-литовський уряд короля Казимира відверто зрадив традиціям Вітовта. Мирні, приязні стосунки Литви з Кримом тривали, власне, не довго. Після смерті Вітовта в 1430 році польсько-литовська держава все менше переймалися кримськими і причорноморськими справами і це дало підстави кримському хану в боротьбі з претензіями на півострів Астраханської орди шукати собі захист у васальній залежності від турецького султана. Убога політика Казимира привела до союзу з головними ворогами Криму і України – до спілки з Золотою ордою. У противагу цій ситуації кримський хан створює спілку з Великим князем московським Іваном, який в подяку назвав хана своїм другом і братом, а згодом кримський хан звертає свій погляд на протилежний берег Чорного моря.

Після смерті Вітовта пройшло яких 20 років, а чорноморська політика, розвиток морської справи Литви, справи Ольгерда і Вітовта, яка забезпечувала безпеку нашому народу з півдня, була геть занехаяна. Військовий флот у литовсько-українських чорноморських портах так і не був остаточно сформований в могутню військову силу, не підтримувався сухопутними військами. Польська армія і кавалерія знаходилися на етнічних польських землях і виявилися інертними спостерігачами плину військово-історичних подій. Тож самостійно відстояти морські інтереси і стримати експансію нового завойовника з морських направлень флоту українсько-литовської держави виявилося не по силах. Флот Вітовта швидко щезав з портів, а самі порти занепадали. У зв'язку з турецькою експансією, захватом османами Константинополя, протоки Босфор і падінням Візантії занепала і морська торгівля польсько-литовської держави. У Варшаві це сприймалося як прикрий, але реальний факт, зарадити якому урядового бажання не проявлялося. Наслідки такої політики не забарилися.

Вперше турецький флот біля кримських берегів появився на рейді генуезької Кафи в 1454 році. Тоді турки, знаючи про наявність в Чорному морі княжого флоту, були ще обережні. Остерігаючись союзу Криму і Литви, обійшлися відкупом. В 1475 році біля кримських берегів знову появився великий турецький військовий флот. Не зустрівши збройного опору від устя Дунаю і до Криму та при мовчазливім спостереженні з Варшави, ескадра Оттоманської Порти висадила в Кафі десант яничар і, вирізавши майже все місто, підпорядкувала собі Кримський півострів. Уряд Польщі і Литви по факту виходу османів на землі півострова зайняв пасивну позицію. Не змінилася позиція короля і тоді, як в 1479 році кримський хан Менглі-гірей офіційно став васалом турецького султана, а Чорне море перетворилося у внутрішнє озеро Османської імперії і в ньому запанував османський флот.

Кримські татари при підтримці османів вже самостійно завершували будівництво Очакова як турецької фортеці і зовсім не звертали уваги на нерішучі протести польського короля. В портах Очакові, Кочубеєві, Маяку і Білгороді вперше появилися постійні стоянки турецьких галер. При підтримці турецького флоту татари опанували все чорноморське узбережжя. Все це мало фатальні наслідки для долі України, яка опинилася відрізаною від Чорного моря. З появою в Криму турків змінилася і політика Криму стосовно сусідів, та це теж не визвало тривоги у польського короля Казимира. Не зважаючи на наслідки і нехтуючи інтересами українців, Казимир заключив союз з ворожим Криму ханом Золотої Орди Ахметом і дав Криму привід не лише використати у власних цілях конфлікт Литви з

Москвою і вступити в спілку з московським урядом, а ще й твердо опертися на Стамбул. Для бездержавної України це обернулося кровавою трагедією для її народу. Влітку 1480 року, хан Ахмет вибрався з усіма силами Золотої Орди на Москву і на пограничній ріці Угрі очікував на литовське військо свого союзника Казимира. І хоч Казимир так і не виступив на допомогу хану Золотої Орди, кримський хан Менглі-Гірей за намовою великого князя московського Івана III розірвав союз з Литвою і вдарив всією ордою на безборонне Поділля. Розлючений за зраду на Казимира, Ахмет зі свого боку замість Московщини понищив Сіверсько-Чернігівські землі. Пізніше Казимир виправдовувався перед золотоординцями тим, що боявся зради одновірного Москві війська українських князів: "...Литовська Русь буде більше прагнути загибелі, ніж перемоги литовців". Протистояння на Угрі стало остаточним визволенням Великого московського князівства з під ординської залежності. Великий князь Іван дякував кримському хану за похід на українське Поділля і Київ і просив того продовжити свої розбійні напади на Україну та в допомогу татарам почав намовляти ще інших своїх союзників: молдавського господаря Стефана і угорського короля Матвія Лорвина.

Сповнюючи бажання свого "друга і брата", Менглі-Гірей влітку 1482 року вийшов в черговий похід на Київ і 1 вересня здобув замок, запалив собори і церкви, взяв в полон масу людей, зруйнував безборонну древню княжу столицю, а слідом і Поділля та Волинь. Київ зазнав погрому, якого не знав навіть в часи Батия. Вся Київщина була спалена і стала пустелею, а населення, яке не знищили, було взяте в ясир. Менглі-Гірей в подарунок князю Івану вислав віз з награбованим добром з київських соборів і церков, в тому числі іконостас, золоту чашу і діскос з собору святої Софії.

Про руйнування Києва ордою Менглі-Гірея складено народну думу:

В неділю рано-пораненьку
Татари Києва достали,
Усім церквам верхи позбивали,
Дзвонами спіжовими коней напували
В святих церквах коней становили.

Та це було лише початком нищення України. Польсько-литовський уряд короля Казимира замість організації надійної оборони своїх земель взявся принизливо запобігати ласки перед Кримом, задобрювати та підкупати ханський двір, огидно принижуватись перед ханом і зневажати перед ним свій народ, що "што ся тое дъло стало – над Киевом, ино то стало ся божий гнев за грех...- однак было тому городу гореть, и тем людям погънуть, коли на нихъ божий гнъвь пришолъ. А з божои ласки у нас есть городовъ и волостей и людей досить".

Така самопринизлива дипломатія лише заохочувала ординців до поглиблення експансії українських земель: коли у польського короля "городов и волостей и людей" було так багато, що вона їх і не боронила, то кримський хан вже зовсім безкарно в 1485 році всією кримською ордою спустошив Поділля, в 1488 році на дещо відбудований Київ, Київщину та Поділля спільним походом з Кримом пішла і Заволжська орда. В 1490 році татари з турками вогнем і шаблею пройшли через Поділля і Волинь до Холмщини і дійшли аж до Любліна. В 1493 році Менглі-Гірей уже разом з великим князем московським Іваном провели спільний похід на Київ і Київщину. Іван III, бажаючи заволодіти білоруськими і українськими землями, наводив на Україну кого тільки міг умовити. Напади татар, турків, волохів і молдаван стали повторюватися майже щорічно і сягали Карпат, Волині, Полісся і Сіверщини, сотні тисяч людей було забрано в неволю. Про татарські напади співається в одній із народних пісень:

За річкою вогні горять
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство заграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,

Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється,
А по ногах ланцюг б'ється...

Гірку чашу прийшлося випити українцям підчас татарської, турецької і волоської (румунської) навали 1480-1502 років, наслідки руїни якої перевершили половецьку грозу, печеніжський погром і нашестя Батия взятих разом. Такою страшною і кровавою була плата українського народу за відсутність власної держави, за незалежність Московського князівства і його спілку з татарами та недолугу політику польсько-литовського уряду. Вся Україна в кінці XV століття стала театром страшних спустошень, яких в своїй історії раніше не знала ніколи. За короткий період королівства Казимира культурні і економічні здобутки українського народу за два століття було знищено, морське побережжя втрачено, а кордони Литовського князівства відсунуто від моря до лінії лісостепу. Всі литовські чорноморські порти були перетворені на турецькі фортеці і обкладені османськими гарнізонами, причорноморські степи знову зайняли татарські орди. Вперше було втрачено весь флот з усіма його портами. Литовсько-польський уряд так і не спромігся твердо закріпитися на чорноморському узбережжі, створити потужні морські сили для його надійного захисту. А можливості для цього були. Були порти, фортеці і гарнізони, були кораблі і дружній українцям Крим. Та самовпевнена, нерішуча і колонізаторська політика в Україні польського короля привела до втрати надбань вікової напруженої боротьби. Над Україною знову зависла чорна хмара смерті...

Здавалося, що відрізаний від цивілізації, оточений і кинутий польсько-литовським урядом на поталу ворогам безборонний український народ щезне з лиця землі. Та у ці найскрутніші часи народ знайшов сили для самооборони. Безпомічність польсько-литовського уряду поставила справу оборони краю на плечі пограничного населення, яке, щоби вижити, від Дніпра до Карпат, Чернігова і Волині змушене було перейти на військовий уклад життя. Справа захисту Вітчизни стала справою кожного українця. Для захисту честі народу і самого права на життя на пограниччі з Диким полем виникли козацькі загони самооборони, які згодом перетворилися у національне військо і флот. Постійна зовнішня військова загроза вимагала від козацтва і постійного самовдосконалення своєї організації, яка і привела до організації окремого від Литви і Польщі Війська Запорожського низового зі своїм політично-адміністративним і військовим центром на Дніпрі – Запоріжською Січчю. На перехресті татарських доріг в Україну Січ стала першою військовою фортецею, і історично розвивалася як морська база і кріпость козацького флоту України. Іншого шансу історія їй не надавала. Січ виникла на старих княжих морських шляхах, за Дніпровими порогами на острові Хортиці, де колись зложив свою голову київський князь-флотоводець Святослав Хоробрий і успадкувала глибокі морські традиції древньокиївської держави. Виявилося, що стара княжа морська слава не пропала, не витоптана татарськими ордами, що не вбиті ятаганом лицарство і звитяга, що вони передаються з покоління в покоління і зростають новими силами, здатними оборонити свій народ.

Таким чином період монголо-татарської залежності і литовська доба України були одночасно і героїчним і трагічним періодом в розвитку національного флоту. Під час литовської доби були значно розвинуті досягнення українців в мореплавстві і кораблебудівництві. Цей період став основою становлення козацького флоту України, завдяки якому стало можливим перенести в новий військово-історичний період героїчні традиції княжого флоту України-Руси. І залунала над Диким степом українська пісня, загриміли в степу козацькі литаври і заревли козацькі гармати у Чорному морі. І поневолений народ з надією почав дивитися на своїх оборонців.

Розділ четвертий

Козацький флот України

СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦЬКОГО ФЛОТУ УКРАЇНИ

Самостійно українське козацтво на історичну і військово-політичну арену виходить після офіційного розриву Кримського ханства з Великим князівством Литовським і спустошливих нападів Кримської орди на Україну в 1480 - 1482 роках. В історичному часі це збіглося з часом здобуття незалежності від Золотої орди Великого князівства Московського, яке з перших днів свого незалежного розвитку стало союзником Криму і, відповідно, визначило відношення до нього козацтва. Це був чи не найважчий період в історії українського народу, коли стояло питання його життя і смерті. Спустошення були далеко гірші за Батиєві. Про ці часи, наповнені невільничим плачем і розпукою, і досі в Україні тужать народні думи і пісні:

Зажурилась Україна, що ніде прожити,
Витоптала Орда кіньми маленькії діти.
Ой маленьких витоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

Позбавлені захисту польсько-литовської держави українці стали легкою поживою для турків і татар, а так же князівства Московського, Молдавського, Волоського і королівства Угорського. Тож осталася одна надія – на власні сили і українці почали створювати власну оружну силу самооборони, яка взяла на себе місію збройної оборони рідної землі. Такою силою виступило українське козацтво, основу якого склали загартовані в боях з ордою воїни з війська литовського князя. Першими історично відомими організаторами українського козацтва в організовану військову силу були представники старої української шляхти князь і гетьман (головнокомандувач армії) Великого князівства Литовського Костянтин Острозький, князі Михайло і Богдан Глинський, канівський і черкаський староста Остап Дашкевич, староста з Хмільника на Поділлі, який згодом став і козацьким гетьманом, Предслав Лянцкоронський, київський воєвода князь Дмитро Путячич та барський староста Бернард Претвич, що уславилися першими перемогами над ордою як на суходолі, так і на Дніпрі.

Богдан Глинський

В ті трагічні часи в Чорному і Азовському морях, перетворених у внутрішні озера Оттоманської Порти, повністю панував турецький флот, всі причорноморські і приазовські порти стали їх базами, фортецями і опорними пунктами. Найбільшими були Ізмаїл, Аккерман (Білгород), Хаджибей (нинішня Одеса), Очаків, Балаклава, Інкерман, Кафа, Керч і Азов. Турецькі кораблі з яничарами вільно ходили Дніпром, Бугом, Інгулом і Дністром вглиб України, грабували і палили міста і села, брали в неволю всіх, хто не зумів спастися, і безкарно поверталися в Крим. Але найнебезпечнішим став шлях татарської орди Дніпром і з Криму. З цього приводу для оборони рідного краю Остап Дашкевич запропонував польсько-литовському уряду побудувати на Дніпрі, за порогами, міцні замки і фортеці, в яких розмістити військові залоги, забезпечити їх бойовими суднами і, таким чином, перекрити ворогам шлях в Україну. Можливості і людські резерви для цього були. В Дніпро-Бугському басейні протягом віків проживало давньоукраїнське населення: рибалки, лоцмани і мореплавці, потяг яких до моря і військової справи був природнім. Та уряд цю ідею не підтримав і оборона краю була перекладена на плечі самих українців, у першу чергу мешканців пригранічних степу старостств.

Першим, хто вирішив покласти край розбійним нападам "з води", був князь і черкаський староста Богдан Глинський. Поновивши в Черкасах фортецю, він зібрав охочих до мореплавства козаків і створив першу козацьку флотилію із десятка гребно-вітрильних суден, які дістали в народі назву "чайки". Перші верфі по будівництву цих бойових суден молодого козацького флоту були розміщені на ріках Пслі і Ворсклі, а у Черкасах офіційною польською владою – черкаським і канівським старостами - була створена перша Дніпровська козацька флотилія.

Вже на початку серпня 1492 року кримський хан відчув силу створеної козацької ескадри і вперше не погрожував польському королю, а жалівся йому на "київських людей і черкас", які біля острова Тягині на нижньому Дніпрі захопили в абордажному бою турецьку галеру і, визволивши невільників та захопивши товар, знищили її. Районом дій козацької ескадри став Дніпро до Дніпровського лиману і Очакова включно. В цьому ж році козацька ескадра Б.Глинського вперше появилася в Дніпровському лимані, а в наступному році її силу вже опробували стіни і вежі Очаківської фортеці. У 1499 році кримський хан Манглі-Гірей вимушений знову скаржитися, що козаки під Очаковом "багато лиха чинять". Запорожцям морські походи надавали можливість, як вони спершу вважали, "шаблею собі шматок хліба здобувати" та зовсім скоро морські походи стали на Січі трактувати як "священну боротьбу з бусурманами".

Врешті, морські походи і війни на морі стали органічним виявом давнього потягу українців до моря, продовженням старих княжих традицій мореплавства, обірваних іноземною навалою. Своїми діями на морі козацтво продовжило, попервах і не особливо усвідомлюючи цього, тривалу боротьбу за чорноморське узбережжя, яка велась їх попередниками ще з часів Руси і Великого князівства Литовського.

Та в розрахунок польської шляхти не входило розвиток і зміцнення українського мореплавства і організація надійної оборони українських земель з сторони степу. Однак, чого не хотів розуміти і робити польсько-литовський уряд, зробив турецький. У Стамбулі досить швидко оцінили і значення молодого козацького флоту і можливі загрози від нього як Криму так і їхньому мореплавству в Чорному морі. Щоб запобігти цим своїм можливим загрозам, турки з татарами досить швидко, в 1502 році, на Таванському перевозі, на лівому боці Дніпра в районі нинішньої Каховки, звели фортецю Іслам-Кермен. Французький інженер на польській службі Г.Л.Боплан відзначав, що Дніпро "тече тут одним руслом і має не більше 500 кроків завширшки" і був вразливим для артилерії. Згодом, в 60-х роках XVII ст. турки розбудували і посеред Дніпра на острові Тавань та на правому березі, в районі нинішнього Берислава, фортеці Кизикермен, Мустріткермен та Мюбареккермен, в яких розмістили артилерійські батареї з гарнізонами. У 1510 році кримський хан пропонував загородити Дніпро ланцюгами, а річку Ягорлик загатити камінням. Та туркам так і не вдалося надійно перекрити козакам шлях до моря. Однак, шлях з Січі до моря, вірніше шляхи до моря, козацьких флотилій були непростими. Перший, і головним, був шлях Дніпром до Дніпровсько-Бугського лиману повз турецькі фортеці на Дніпрі, а далі і повз Очаків та Кінбурн. Як правило, тут козаки у більшості випадків проривалися в Чорне море з боєм. Були ще два маршрути, якими козаки оминали Лиман, де біля Очакові їх завжди чатувала ворожа ескадра. Перший маршрут дозволяв оминати гирло Дніпра, використовуючи для цього річки його басейну: Самару, і Вовчу, а з останньої чайки 2 кілометри необхідно було тягти волоком до Кальміусу, яка впадає в Азовське море, а звідти через Керченську протоку – у Чорне море. Шлях був важким, бо інколи приходилося ще й відбиватися від татарських загонів. Другим шляхом був Дон, який став найбільш популярним в 1630-х роках. В цьому разі на Дону і будувалися для походу чайки. Звідси як самостійно, так і у спілці з донськими козаками, козацькі флотилії виходили в море. Використовували козаки і такі, віддалені від України річки, як Кубань на Таманському півострові і грузинську Ріоні. Не раз козаки демонстрували турецьким флотоводцям приклади використання географічних особливостей чорноморського узбережжя. З виникненням турецьких фортець на Дніпрі, козацькому князю Богдану Глинському стало ясно,

що йому і його ескадрі намагаються замкнути Дніпро на замок і позбавляють ініціативи в оперативних діях. То ж відповідь була негайною, в 1502, в 1504 роках силами козацької ескадри він двічі брав штурмом турецьку фортецю на острові Тавань і вибивав звідти турецький гарнізон. Та утримувати тривалий час в своїх руках турецькі фортеці козаки змоги ще не мали.

Бойові рейди ескадри князя Глинського досить швидко висунули із середовища козаків і перших талановитих командирів-моряків чи морських отаманів. Такими в 1500-1545 роках були отаман Карпо Масло, який командуючи походами козацької ескадри прославився штурмом Очаківської фортеці, Яцько Білоус з Переяслава, брацлавський отаман Андрушко, отаман Лесун, які прославились в морських походах в Лиман, на Білгород та на Очаків.

Перші роки існування козацького флоту були доволі насиченими бойовими і, слід підкреслити, успішними бойовими походами. В 1516 році козацький флот штурмував з моря Білгород, в 1523, 1527, 1528, 1538 і в 1541 роках успішно атакував фортецю Очаків. Звичайно, Крим не міг спокійно спостерігати як козацтво набирає силу. Роздратований походами, у першу чергу козацького флоту, сам кримський хан з багатотисячною ордою, озброєною артилерією, в 1532 році оточив головну козацьку фортецю Черкаси але козаки під проводом Остапа Дашкевича наступ відбили. Восени 1540 року Кримська орда черговий раз вибралася "на Литву". Козацька ескадра під керівництвом прославленого оборонця України барського старости Бернарда Претвича зустріла її на переправі через Дніпро біля Кременчука. Татарське військо не чекало козацької атаки підчас переправи тому й поплатилося великими втратами свого війська і змушене було припинити похід в Україну. Наступного року Бернард Претвич знову зупинив орду, що йшла походом на Поділля і гнав її аж до Очакова. Польський історик Мартин Бєльський так описав цю подію: "*Бернард Претвич, староста барський, вартий пам'яті всіх нас, поляків, пустився за ними з невеликим числом козаків і чемерисів, прийшов з ними аж під Очаків, але вже забрані в неволю були на кораблях, везли їх у Кафу на продаж. Плакав, дивлячись на їхню біду, промовляючи: як би я радий був вас вирятувати, коли б міг*".

В ці часи в середовище козаків і прийшло громадське усвідомлення необхідності власної морської флотилії з постійною базою – фортецею, яка була б спроможною вирішувати не лише тактичні завдання на Дніпрі і в його Лимані, а й оперативні завдання в Чорному морі та могла впливати на розвиток подій на всьому чорноморському узбережжі. Остаточно розв'язали це питання самі українські козаки, які мешкали в районі Дніпра на пограниччі з Диким полем. За дніпровськими порогами, у труднодоступних місцях ними було закладено військовий табір-січ, який став центром і штабом козацької флотилії. Хроніка Мартина Бєльського згадує, що в 1540-х роках на Дніпрі за порогами вже існував козацький кіш, який мав у своєму розпорядженні гармати і човни. Козацькою фортецею і сильною твердинею тоді служив Томаківський острів. Згодом козацький штаб переміщався на Велику Хортицю, Базавлук, Томаківку, Микитин Ріг і Чортомлик.

Із заснуванням козацької фортеці на Дніпрі – Січі, починається героїчний етап розвитку козацького флоту України і його самоствердження в Чорному морі. Третього жовтня 1545 року вісімсот козаків на тридцяти двох чайках під командуванням отаманів Ісачка, Карпа Масла і Івана Держка протягом ночі оволоділи Очаківським замком. В турецьких архівах зостався достатньо цікавий опис цієї морської операції козацького флоту: сам турецький султан підраховував збитки. Захищаючи фортецю, загинуло п'ять і отримали поранення чотири турецьких воїни, а тридцять двох козаками було взято в полон. Про козацькі втрати не згадується. Після бою двадцять полонених за викуп на суму 40000 аспр були відпущені, козакам дісталося їхнього майна ще на 19 тисяч аспр. Затим козаки за викуп в 36000 аспр відпустили на волю ще 30 підданих султана, але захоплених 97 коней не віддали і відігнали їх до свого Коша. Всього султан нарахував шкоди на 97000 аспр. У 1552 році турецький султан знову жалівся польському королю, що "Козаки ваші, Дніпром водою підійшовши під замок його милості цесаря турець-

кого, під Очаків, корабель із людьми взяли". В таких походах козацький флот набирався бойового досвіду проведення морських і десантних операцій, і одночасно своїми першими перемогами і поразками заявив світу про народження військово-морської сили, здатної чинити в Чорному морі опір могучому флотові Оттоманської Порти.

Зміцнення козацького флоту і розвиток військово-морського мистецтва. Озброєння і суднобудівництво

Перші успіхи на морі, розвиток і зміцнення козацького флоту, а головне, зовнішні обставини заставили запорожців ширше поглянути на цілі і завдання морських походів. Козацький флот вже почав виступати захисником народних інтересів, рятівником народу від турецького поневолення та військового руйнування міст і поселень, і це надавало козацтву зовсім іншого суспільного значення – не лише посполиті селяни, а й українська шляхта стала визнавати козацтво оборонцями їх життя і інтересів.

Козацтво не забарилося використати нові обставини. Вважаючи себе "людьми лицарськими", тобто такими, чиєю прерогативою є військова справа, вони почали активно втручатися не лише у внутрішню, а й зовнішню політику польської держави. Наявність у козацькому стані немалого числа тодішньої шляхти лише підкреслювала соціальну значимість "людей війни", які платили "податок кров'ю".

Активний розвиток військової організації козацтва, перетворення його в окремий суспільний стан та формування козацької морської стратегії починається з часу будівництва князем і гетьманом українського козацтва Дмитром Вишневецьким міцної фортеці на острові Хортиця нижче Дніпрових порогів, яка дістала народну назву Запорожська Січ. Будівництво Січі на Хортиці завершилося в 1552 році. Маючи великий досвід козацьких походів, Вишневецький був переконаний, що козацтво спроможне створити більш надійну оборону України з півдня. Для виконання своїх намірів він у першу чергу взявся об'єднати козацькі загони в єдину військову організацію та облаштувати для них відповідну військову базу. Для осередку козацтва Дмитро Вишневецький обрав Хортицю не випадково. Острів був мовби самою природою створений для фортеці. Майже десять верст довжиною і три шириною, він був укріплений високими скелястими берегами, неприступними з води. Крім того, цей острів якнайкраще підходив до базування тут козацького флоту і організації морських походів в Чорне море

Князь Дмитро Байда-Вишневецький

Збудована в горішній частині острова фортеця мала доволі грізний вид, була обведена високими валами і ровом, на валах були зведені високі стіни з вежами і бойовими баштами, облаштованих гарматами. Фортеця мала пристані для козацького флоту і верф для будівництва човнів і чайок. Для організації оборони острова від ворогів він був теж поділений валами і окопами на дві частини.

Для налагодження козацького життя і служби на Січі було створено Кіш, козацький уряд на чолі з кошовим отаманом. Таким чином, Січ являла собою укріплений військовий табір і штаб козацького війська, окремий військовий стан, де іншого населення крім козаків не було. Козаки до куренів Коша вписувалися добровільно, в любий час кожен з них міг Січ і покинути.

Слід наголосити окремо, що козацтво не було безликою масою. Хоч вхід і вихід з Січі були вільними і певного терміну перебування на Січі не передбачалося, це не впливало на загальну організацію Війська Запорожського. На кожного прийнятого на Січ новачка курінна старшина і значкові товариші заповнювали атестат, в якому засвідчувалося його походження, служба в курені, вступ до Вій-

ська, обов'язки, участь у походах і дані про родину. Тим, хто одружувався, виходив в "абшит" (у відставку за віком) чи покидав Січ видавався паспорт. Прізвище вперше прибулого на Січ, як правило, змінювалося. Новачок або "молодик" ставав рівноправним козаком лише після засвоєння певної військової науки і проходження школи загартування.

Жінки на Січ не допускалися. Козацький гарнізон на Січі був організований і жив за прикладом лицарського ордена, який з часом в суворих умовах постійної військової небезпеки виробив своєрідні закони і козацькі звичаї. Підпорядковувалися козаки своїм командирам – старшині, яку щорічно самі й обирали. Право вибору своєї старшини і суду протягом існування Січі козаки завзято захищали. До старшини належали сотники, осавули, отамани, полковники, до генеральної старшини - кошовий отаман, військовий суддя, військовий писар (своєрідний начальник штабу), військовий обозний і військовий осавул. Найстарший серед них був – гетьман Війська Запорожського, який володів всією повнотою влади, мав право козака скарати і на смерть. Але за допущену провину, непідготовленість війська до походу, надмірні втрати у поході товариства чи недбалість стосовно війська козаки могли позбавити старшину влади у будь який час і перетворити їх у рядових козаків, а то й позбавити їх за це життя. Лише генеральна старшина зберігала старшинське звання до кінця свого життя.

Суворий аскетичний спосіб життя у степу далеко від осілого життя, постійна воєнна небезпека виробили у січових козаків своєрідний погляд на життя, на військовий обов'язок перед народом та презирство до розкоші і смерті. Перебуваючи в постійній воєнній загрозі запорожці досить швидко перетворилися в хоробрих звитяжців, середньовікових лицарів України. І запрошували до Січі козацькі агітатори молоде поповнення теж своєрідно, під тодішню ситуацію: "*Хто хотів би за християнську віру потрапити на палю, хто хотів би бути четвертованим, колесованим, хто хотів би прийняти всілякі муки – вступай до наших лав. Не треба смерті боятися, вмирати все одно один раз*".

З перших днів свого існування Січ розвивалася як воєнна фортеця і як база підготовки до морських походів. Окремого поділу козацького війська на сухопутне і на моряків на Січі не було. Як справедливо доводять багато дослідників, січовики, або низові козаки, були одночасно і сухопутними воїнами і морськими піхотинцями – десантниками. Пересівши з возів і коней на чайки вони ставали моряками, для цього їх готовив весь уклад і умови січового життя, сама історія розвитку козацтва.

Створення Запорожської Січі на нижньому Дніпрі офіційно підданим Речі Посполитій українським князем надзвичайно стривожило кримського хана, який вважав українські степи власною територією. Не викликала радості запорожська фортеця і у Московського уряду, який через свого посла заявив великому князеві литовському, "що Дніпро під Кримом Божий, а не королевий". Польський король у свою чергу розгнівався на Вишневецького, вбачаючи у козацькій фортеці причини майбутніх конфліктів Речі Посполитої з Портою. Та така позиція найближчих сусідів не збентежила козацького гетьмана, який вирішив в цих умовах провадити власну міжнародну політику. Поставивши себе з козаками майже в незалежне становище по відношенню до польського короля, Дмитро Вишневецький в 1553 році прибув до Стамбула і запропонував прийняти турецький протекторат над козацтвом з умовою, що Стамбул допоможе йому в боротьбі з Кримом. У Стамбулі Вишневецького прихильно прийняв сам султан Сулейман Пишний, але бажання стримувати хана від походів на Україну, від яких Осяйна Порта мала великі прибутки, не виявив і козацького гетьмана в його устремліннях не підтримав. Візит в Стамбул став першим міжнародним дипломатичним кроком лідера українського козацтва.

Повернувшись на Січ, Вишневецький свої дипломатичні заходи вирішив підкріпити заходами військовими. В 1556 році він здійснив похід на Очаків, штурмував його з суші і лиману, але із-за браку гармат взяти фортецю не зміг. Слідом, не гаючись, силами свого флоту атакував турецьку фортецю Аслан-Кермен на Дніпрі, але зламати фортечні мури йому теж не вдалося.

У відповідь на ці походи кримський хан, дочекавшись поки замерзне Дніпро, у грудні того ж року з надією раз і назавжди ліквідувати форпост українського козацтва атакував ордою Запоріжську Січ. Це була перша облога Січі ворогами, яка тривала 24 дні. Козаки не лише витримали облогу, а й контратакували і розігнали орду по зимовому степу. Хан вимушений був, як описував цю битву в листі до московського царя Дмитро Вишневецький, покинути Січ "з великим соромом". Весною того ж року, коли Дніпро звільнився від криги, розвиваючи успіх, Дмитро Вишневецький козацьким флотом атакував фортецю Аслан-Кермен, взяв її штурмом, знищив турецький гарнізон і вивіз на Січ всі захоплені там гармати. Знищення турецької фортеці на Дніпрі в Стамбулі розцінили як виклик Порті і загрозу її північним володінням, тому у вересні 1556 року кримський хан Девлет-Гірей при підтримці турецького флоту, корпусу яничар і молдавського війська вдруге оточив Січ. Протягом чотирьох місяців запорожці мужньо відбивали штурм майже вдесятеро переважаючих ворожих сил. Допомоги козакам ні польсько-литовський король, ні московський цар не надали і коли почали закінчуватися бойові припаси і продовольство козацьке військо вирвалося з оточеної Хортиці і відступило до Черкас.

З перших своїх бойових успіхів і невдач Вишневецький зробив висновок, що для успішної боротьби з турецько-татарською експансією козацьких сил не достатньо і почав шукати союзників і такого знайшов в особі московського царя Івана Грозного. Записавшись до царя на службу і отримавши від нього клейноди Війську Запоріжському та підмогу військом, Вишневецький в 1558 році повертається на Хортицю і знову згуртовує городових і низових козаків. Діждавшись допомоги московських стрільців дяка Ржевського, в час, коли хан виступив походом на Московське царство, Вишневецький Дніпром та степом вирушив походом на Крим. Степові орди козаками вперше були загнані на півострів. Переслідуючи татар, козаки взяли штурмом Перекоп і дійшли аж до Козлеця (Євпаторії). Сам Вишневецький, як він інформував московського царя, затим "літував" в Аслан-Кермені. Французький дослідник Ш.Лемарсьє-Келькеже на підставі турецьких архівів стверджує, що на Крим того року Вишневецький виступив цілою флотилією. Наступного, 1559 року, козацька ескадра з півтори тисячі козаків на чолі з отаманом Недригалом знову атакувала Крим і турецьким володінням "*великєє шкоди починили*". Сам турецький султан вимагав у польського короля "того шкодника Недригала"... "єсьмо горлом скарати".

З того часу запорожці під керівництвом гетьмана Дмитра Вишневецького опанували степами від Бугу до Дону, повернули їх своєму народу як це було в часи Великого князівства Литовського і з тих пір мали їх за власність Війська Запорожського. 20 серпня 1576 року польський король Стефан Баторій своїм універсалом гетьману Богдану Ружинському і кошовому отаману Павлюку визнав визволені землі від річок Бугу і Синюха, далі "з вершини річки Орелі на вершину Кальміусу, а звідтіля на гирло ріки Дону" як "Вольності Війська Запорожського" і придав їм міста Чигирин і Тахтемирів, щоби там могли козаки перебувати зимою і утримувати шпиталь для поранених і хворих. На Січі надзвичайно дорожили цією королівською грамотою бо вона юридично закріплювала не лише право козацького війська на ці землі, а й визначала їх право на автономію і окремішність від королівської влади.

Умовно розвиток козацького флоту з часу виникнення Січі та до її повної ліквідації можна розділити на наступні періоди:

1-й період – 1492 – 1638 роки. Це період найбільшого розвитку і найбільших бойових досягнень козацького флоту, коли флот відігравав вирішальну роль в боротьбі з Портою і Річчю Посполитою. У цей період козацький флот базувався: на Хортицькій Січі в 1386-1557 р.р. на острові Хортиця на Дніпрі; на Томаківській Січі в1557 – 1593 роках (о. Томаківка); на Базавлуцькій Січі 1593 – 1638 р.р. (о. Базавлук):

2-й період – 1638 – 1709 роки. У цей період козацький флот базувався в Микитинській Січі (сучасне м. Нікополь)в 1638-1652рр. і в Чортомлинській Січі (1652- 1709 рр.) в усті ріки Чортомлик. Кіш повернувся в

стару Чортомлинську Січ в 1728 – 1730 рр. але був вибитий звідти російськими військами. У цей період поступового зменшувалася роль козацького флоту в організації і проведенні військових морських операцій після Переяславської ради 1654 року.

3-й період – 1709 – 1734 роки. Період першої еміграції після погрому Січі російськими військами Петра І. Базувався відновлений козацький флот у Кам'янській Січі в 1709-1711 рр., яка була теж розгромлена військами гетьмана Івана Скоропадського і російського генерала Бутурліна, та в Олешківський Січі в 1711-1734р.р. у володіннях і під протекцією Кримського хана в м. Олешки.

4-й період – 1734 – 1775 роки. Період відродження козацького флоту в Україні і відновлення його бойової слави. У цей період базувався козацький флот до остаточного знищення Січі в Підпільненській (Новій) Січі на річках Підпільна і Скарбна.

5-й період – 1775 – 1790 роки. Період другої еміграції козацького флоту після остаточної ліквідації російськими військами Січі. Базування в Задунайській Січі в устю Дунаю під протекцією турецького султана.

6-й період – 1787 – 1792 роки. Останній період розвитку козацького флоту у вигляді новоствореної Лиманської флотилії Чорноморського війська вірних козаків, перейменованого у Чорноморське козацьке військо. Відродження його бойової слави. Базування до остаточної депортації флоту за межі України на Кубань в Прогноївському (1787 р.), Васильківському (1787- 1791 р.) Кошах і в Очакові (1792 р.).

Протягом двохсот сорока літ існування Запорожської Січі вона висунула цілий ряд видатних флотоводців України, величних постатей і легендарних морських лицарів нашого народу, які б могли зробити честь і славу флоту любої держави. У першу чергу це*: гетьмани Дмитро Вишневецький-Байда, Самійло Кішка, Богдан Ружинський, Іван Підкова, Богдан Микошинський, Григорій Лобода, Семен Скалозуб, Григорій Ізапович, Федір Полоус, Василь Стрілковський, Петро Сагайдачний, Дмитро Барабаш, Яків Нерода, Богдан Хмельницький, Оліфер Голуб, Михайло Дорошенко, Григорій Чорний, Тарас Федорович, Іван Сулима, кошові отамани Фока Покотило, Захарій Кулага, Нечай, Каспар Підвисоцький, Михайло Найманович, Іван Сірко, Максим Самійленко, Яків Мороз, Іван Малашевич, Григорій Сагайдачний, Сидір Білий, Антон Головатий, полковники і отамани Недригало, Шило, Карпо Перебийніс, Олексій Шафран, Костянтин Вовк, Кіндрат Бурляй, Яким Чалий, Пилип Стягайло, Данило Третяк, Яків Сідловський, Іван Мандра, Рубан, Федір Лега, Опанас Ковпак, Кіндрат Гук, Іван Дуплич та інші.*

Запорожський полковник. *Худ. І. Рєпін*

Біографія кожного з цих непересічних постатей є прикладом вірного служіння своєму народу, а за значенням керованих ними морських походів, за рівнем стратегічного і оперативно-тактичного мистецтва кожний з них може стояти поруч з кращими адміралами Європи. Вони були вихідцями з багатьох регіонів України: з Черкащини, Поділля, Галичини, Слобожанщини, Вінничини, Волині та інших країв, в тому числі досить віддалених від моря.

На жаль, біографії, прізвища і імена багатьох запорожських флотоводців і народних героїв осталися для нас до сих пір не відомими. Історію запорожці писали шаблею, а не пером. Вони не народжувалися героями, а ставали такими в зрілому віці, на Січі, після численних морських битв і походів. Пам'ять про них зоставалася лише в козацьких думах і піснях, архівні документи і свідчення про морську звитягу і подвиги в морях нищилася колонізаторами в першу чергу.

Створення козацького Коша як органу військового управління і головного штабу козацького війська та поєднання з козацтвом української шляхти мало для козацтва величезне значення, так як не лише об'єднало розрізнені козацькі грома-

ди у національне військо, а й перетворило його у суспільний стан всієї України та внесло в козацьке середовище традиції державотворення і ідею національного визволення. В Україні створення системи козацького військового управління збіглося з часом концентрації козацького руху в кінці XV-го сторіччя і його основу заклали гетьмани Дмитро Вишневецький і Самійло Кішка. Точно не встановлено в якому році, але запорожці свої землі, які дістали назву Вольності Війська Запорожського, адміністративно розділили на паланки, а військо, як "споконвіку" водилося, поділили на 38 куренів. Запорожці надзвичайно берегли свої "Вольності" і добивалися їх юридичного оформлення. Це вдалося добитися у 1575 році, коли козацькі "Вольності" були офіційно затверджені універсалом польського короля Стефана Баторія, і підтверджена згодом універсалом Гетьмана України Богдана Хмельницького у 1655 році. Згідно королівського універсалу козацькі "Вольності" займали територію близько 80 тисяч квадратних кілометрів у межах сьогоднішніх Кіровоградської, Дніпропетровської, Запоріжської, Херсонської, Миколаївської, Донецької і Луганської областей. На півночі й на північному заході їх межею була

Карта Вольностей (земель) Війська Запоріжського низового на 1655 р.

Правобережна Україна, вздовж річки Буг та його протоки Синюхи з Виссю та Тясмину, на північному сході – з Гетьманщиною: вздовж Дніпра та його притоки Орелі; з Слобожанщиною: на вододілі Дніпра з Дінцем; на південному сході – з землями Війська Донського; на півдні – з татарськими володіннями і степом між річками Берда і Кальміус доходила до Азовського моря.

З часу заснування Січі паланок, чи по-сучасному, областей, до 1764 року у Вольностях Війська Запоріжського було п'ять, однак у 1764 році кошовий отаман Пилип Федорів (Лантух) у зв'язку з залюдненням запоріжських земель виділив з Самарської паланки ще три паланки: *Орельську, Протовчанську і Прогноївську,* останню між Чорним морем і Дніпровським лиманом та на Кінбургській косі, і їх стало вісім: на Правобережній Україні це - *Бугогардівська*, *Інгульська, Кодацька* і *Протовчанська.* На Лівобережжі були *Самарська,* Орельська, *Кальміуська і Прогноївська* паланки. *Прогноївська і Кальміуська* паланки розташовувалися в так званій Ханській Україна на теренах Кримського ханства.

Бугогардівська паланка, за Дмитром Яворницьким, займала степи між лівим берегом Бугу і правим Інгульця з одного боку, та рікою Дніпром і новосербським кордоном з другого. Центром цієї паланки був Гард на ріці Бузі.

Інгульська, чи *Перевізька, паланка* була розташована вздовж лівого берега ріки Інгульця. Центром її було село Кам'янка при впадінні річки Кам'янки в Дніпро, де була Кам'янська Січ.

Кодацька паланка знаходилася між Дніпром і рікою Базавлуком та верхів'ям Інгульця з одного боку й річкою Тясмином. Центром її було місто Новий Кодак.

Самарська паланка лежала по обидва боки ріки Самари, вгору від лівого берега Дніпра. Центром її було місто Самарь або Новоселиця чи Новоселівка, теперішнє місто Новомосковськ.

Орельська паланка розташовувалася між ріками Оріллю й Самарою, центром її була Козирщина.

Протовчанська паланка — по течії річок Протовчі й Орелі, свій центр мала в селі Личкові.

*Кальміуська паланк*а отримала назву від річки Кальміус і розташовувалася між річками Вовчою, Кальміусом та Азовським морем. Центром її було селище біля самого гирла Кальміусу при впадінні в Азовське море, де колись було городище Домаха, а 1779 року збудоване місто Маріуполь. У ній було відомо два великих села - Ясенувате й Макарове.

Прогноївська паланка розташовувалася на лівому березі Дніпровського лиману, навпроти урочища Прогноєва, на 35 верст вище кінця Кінбурнської коси, у теперішній Миколаївській області. Центром її був Прогноївськ. Тут стояв передовий запорізький пост, що спостерігав за рухом татар у Криму й турків у Очакові й охороняв усіх посланців, солепромисловців, купців, котрі їхали через південну окраїну запорізьких вольностей в Очаків, Прогній Ханської України та в Крим.

В останні роки існування Січі кошовий отаман Петро Калнишевський з втікачів із створеної царським урядом Новоросійської губернії та для більш надійної оборони від російського наступу на запорожські землі заснував ще дві паланки: на Правобережжі – *Макарівську*, яку заселили утікачі з Молдавського пікінерського полку, і *Барвіностінківську* паланки на Лівобережжі. Тому в останні роки існувало 10 запоріжських паланок.

Урядом паланки являлась виборна паланкова старшина (полковник, осавул, підосавул, підписар та хорунжий), яка володіла над козаками судовою і військовою (виконавчою) владою. До козацького паланкового суду входило по три представники від паланкової адміністрації і козацької громади.

Ядром Війська Запорожського являвся курінь. Історично козацькі курені мали наступні назви: *Батуринський, Брюховецький, Васюринський, Величковський, Ведмедівський, Вищестеблієвський, Дерев'янківський, Джерелієвський, Дядьківський, Дінський, Іванівський, Ірклiївський, Калниболоцький, Канівський, Кисляківський, Кирилівський, Коринівський, Корсунський, Копелівський, Кущевський, Левушківський, Мишастівський, Менський, Незамайківський, Нижчестебліївський, Пашківський, Переяславський, Полтавський, Поповичевський, Пластунівський, Платнирівський, Рогівський, Сергієвський, Титарівський, Тимошевський, Уманський, Шкуринський, Щербинівський.*

Назви куренів спочатку мали назви міст чи країв, з яких вийшли на Січ перші козаки, які заклали курінь, а згодом назву іншим куреням дали на згадку про визначного курінного отамана чи курінного товариша. Вище приведені курені розташовувалися на Січі, мали там свої органи управління - дворища, але їх названа кількість була умовною, позаяк в час найбільшого розвитку Січі деякі курені розмішувалися в паланках і не мали свого представництва (дворища) в Коші. Курені очолювали виборні курінні отамани, які за дослідженнями кандидата історичних наук Івана Стороженка, лише на перших порах Січі являлися командирами військових підрозділів, а з часом володіли скоріше адміністративно-господарською і військово-мобілізаційною владою.

За тими ж дослідженнями курінь складався з бойового і допоміжного (зброярі, ковалі, їздові і т. ін.) складу і не являвся тактичною бойовою одиницею, а тільки базою для її формування, в тому числі і бази флоту. Як правило, курінь формував полк морський чи сухопутний. Наявність в курені інституту військових старшин без посад забезпечувала козацький флот підготовленими і досвідченими

в морській справі кадрами. Виявлені в останній час архівні матеріали свідчать про достатньо широкий військово-політичний кругозір, військову підготовку, ідейність та, як на той час, високу освіту січової старшини. Серед старшини постійно перебували вихованці Києво-Могилянської і Острожської академій, братських шкіл, а так же європейських навчальних закладів. Та й сама Січ старалася відповідно готувати свої кадри: на її території діяло 16 церковно-парафіянських шкіл, а в 1754 році була заснована школа паланкових старшин і військових писарів з вивченням латини і іноземних мов.

При формуванні козацьких ескадри чи флотилії для морського походу на базі одного чи кількох куренів створювався десантний підрозділ з 500 десантників - полк, який очолювали полковник, осавул і писар із курінної військової старшини без посад. Два таких підрозділи складали команду, а останні – флотилію. Для керівництва такими формуваннями у якості їх командирів призначалися військовий старшина, осавул і писар. Загальне керівництво морським походом, як правило, здійснював гетьман, наказний гетьман чи кошовий отаман, в окремих випадках – військовий старшина або полковник.

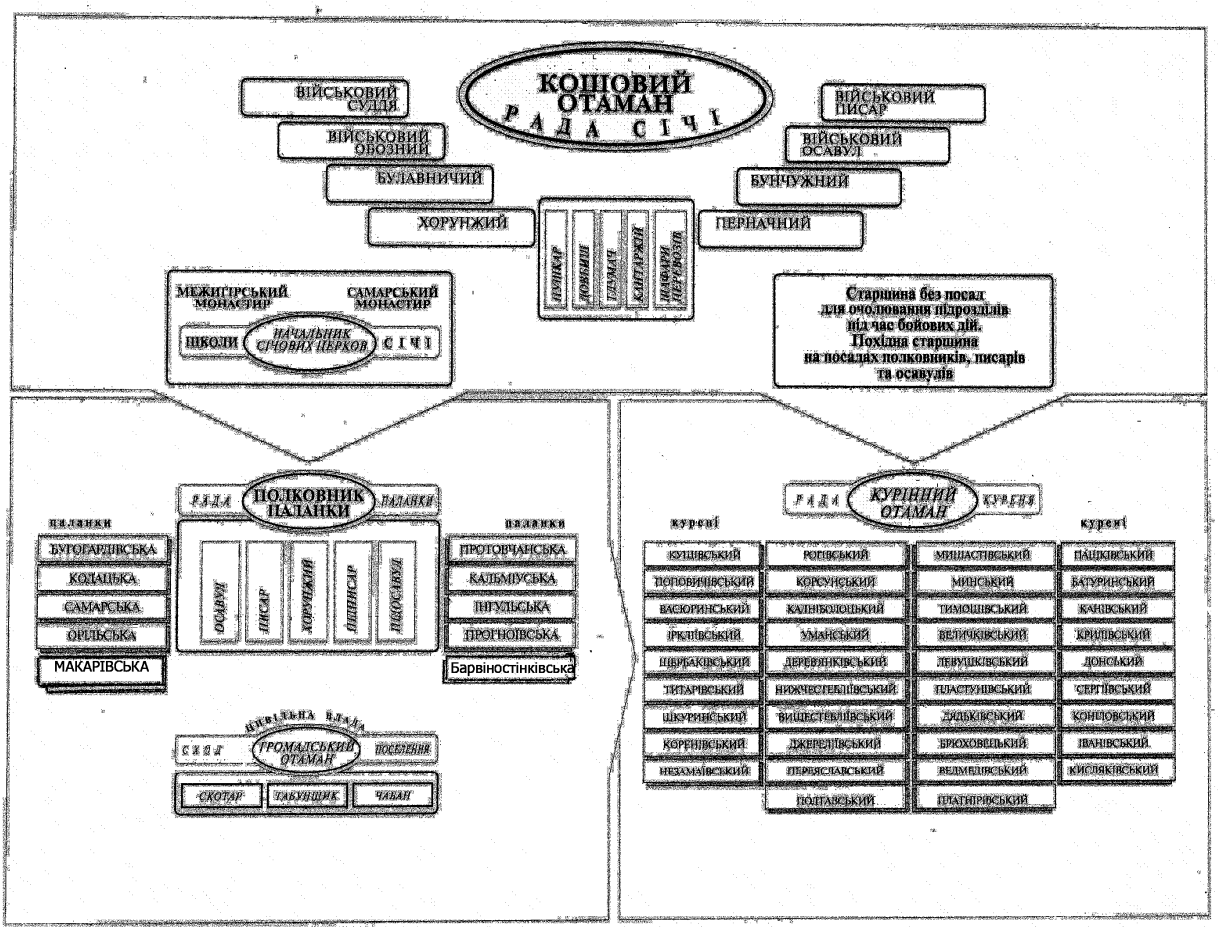

Організаційна схема Запоріжської Січі. За І. Стороженком.

Ті ж курені забезпечували будівництво, ремонт і облаштування необхідної кількості для походу морських бойових човнів – чайок, трофейних турецьких кораблів і інших плавзасобів. Посол німецького імператора Рудольфа II Еріх Ласота, який у червні 1584 року був з посольством на Січі, занотував, "що козаки мали свій флот з чайок і турецьких галер" і що його урочисто виряджали на галері, відбитій у турків. Галери чи великі вітрильні кораблі у більшості випадків використовувалися запорожцями як штабні кораблі в поході, для прориву ворожих засідок під Очаковом та Кінбурном, для доставки полонених і звільнених з полону на Січ. Та головними, улюбленими у використанні в запорожців і найпоширенішими бойовими кораблями запоріжського флоту були таки чайки, які і за формою і

за бойовими можливостями, і за морськими якостями мали багато спільного з княжими лодіями і норвежськими драккарами. Вони були достатньо практичними суднами типу "ріка-море", успішно долали дніпрові пороги проходили мілини численних проток Великого Лугу, долали зарослі очерету, ходили на веслах і під вітрилами і відзначалися стрімкою швидкістю та морехідністю. Після завершення формування екіпажів козаки приступали до будівництва чи ремонту бойових чайок. Будівництво чайки займало кілька тижнів. Така організація суднобудівництва позволяла Кошу за один і той же час підготувати до походу флотилію від 50 до 200 чайок, в залежності від завдань і цілей походу.

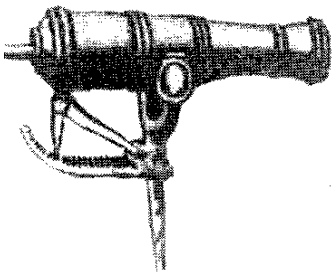

Козацька морська мортира

Для будівництва козацьких бойових кораблів використовувалася липа, верба, ситник, дуб, дика вишня, осокір, які вдосталь росли у Великому Лузі по берегах Дніпра. До закладення Січі чайки будувалися на берегах Ворскли і Псла, в Черкасах, затим козацькі верфі заклали на острові Хортиця. Будували чайки і в паланках, звідки доставляли їх на Січ. Місце будівництва козацьких бойових кораблів на Січі називалося *Військова скарбниця* і трималося в тайні і під великою охороною. Чайки, як установлено дослідниками, будувалися двох типів: відкриті, без палуби, креслення яких зоставив французький інженер Боплан, що в 1640-х роках перебував на Січі, і з нижньою палубою, поверх якої установлювалися лави для гребців. Для вітрильного озброєння на чайках застосовувалися зйомна щогла з попервах прямим вітрилом, згодом одне пряме і два косих, що позволяло чайці рухатися проти вітру. Довжина чайки сягала 20 метрів, ширина – 4, а осадка при повнім завантаженні – до 1,5 метра. Основу чайки складав кіль-човник довжиною 15 метрів, який видовбували з липового, вербового, зрідка з дубового стовбура. До нього прикріплювали дубові упруги, які обшивалися дошками і осмолювалися. До бортів чайки липовим ликом чи дикою вишнею прив'язувалися снопи очерету. Ці снопи значно підвищували плавучість чайки, вона не тонула навіть тоді, коли заповнювалася водою.

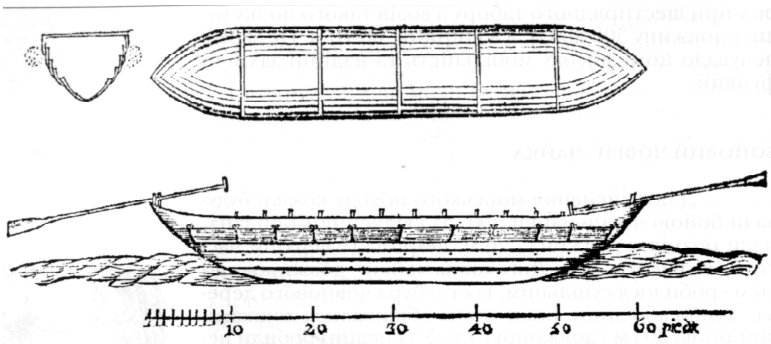

Креслення чайки за Бопланом

Крім того, вони захищали борти і гребців від картечі і куль та виконували роль кранців при швартовці. В часи гетьмана Івана Мазепи на одну козацьку чайку крім дерева витрачалося 13 пудів заліза, 2 бочки смоли, 200 аршинів полотна, 20 сажнів линви, 3 пуди клоччя, 19 аршин канатів. На чайці установлювалося до 15 пар весел і шість фальконетів - легких гармат на поворотних подушках. Вони могли всі одночасно спрямовувати вогонь в одному напрямі як при наступі, так і при відступі. Запорозька чайка була міцним, маневровим, швидкохідним вітрильно-весловим судном класу "ріка-море", добре пристосованим для боротьби із сильним і гарно озброєним флотом Османської імперії як у прибережних водах, так і у відкритому морі. На будівництві кожної чайки працювало не менше 60 осіб протягом 15 днів. За кілька тижнів на Січі можна було виготовити від 30 до 100 таких човнів. У чайку поміщалося від 50 до 70 козаків із озброєнням та боєприпасами, включаючи артилерію, 4-6 фальконетів, або одну мортиру. Англійський дипломат Ріо так описав козацьку чайку: "*Їхні вітрильники – довгі й легкі, мають з кожного борту по 10 пар весел і по два чоловіки при кожному веслі. Ніс і корма збудовані майже однаково: тому вони становлять кермо на носі, або на кормі, щоб не обертатися кораблем і, таким чином, виграють час. Кожна одиниця має по 50 добірних людей. Озброєні гарматами, а також шаблями, якими орудують*

досить вправно. ...Вони дуже добре маневрують. І то з такою швидкістю, що ворог довідується про їхні напади тільки після наскоку".

В роки незалежності в глибинах Дніпра в районі острова Хортиця біля Запоріжжя знайдено і піднято остатки кількох морських козацьких бойових човнів XVIII століття. Виявилося, що бойові чайки на похід на кормі будували похідну кухню - кобицю, виготовленими з "кримського каменю"- ракушняка, а так же трюм для провізії. Отже, в морському поході козаки могли готувати і гарячу їжу.

Козацька чайка мала достатньо велику бойову силу. Була досить досконалим і дешевим знаряддям боротьби з любими типами кораблів на морі, дозволяла вести бойові дії на любій віддалі від своєї бази, в любому районі Чорного моря. Екіпаж чайки очолював її командир у ранзі сотника, інколи полковник. Двоє молодих джур виконували функції юнг, посильних і їх головним завданням було вивчали морське мистецтво, набиратися морського досвіду в поході. До складу екіпажу входили так же тесляр, кашовар, кермовий-штурман, 4-6 гармашів і 50 козаків-десантників. Командирами чайок випадкових людей не призначали. Він мусів бути досвідченим моряком, знати театр плавання, морську лоцію, основи навігації, вміти управляти судном під веслами і вітрилом, мав відзначатися спостережливістю, доброю пам'яттю, уміти подавати і читати сигнали прапорами, бути рішучим і сміливим. З командиром, який проявив боягузтво, розправлялися безпощадно.

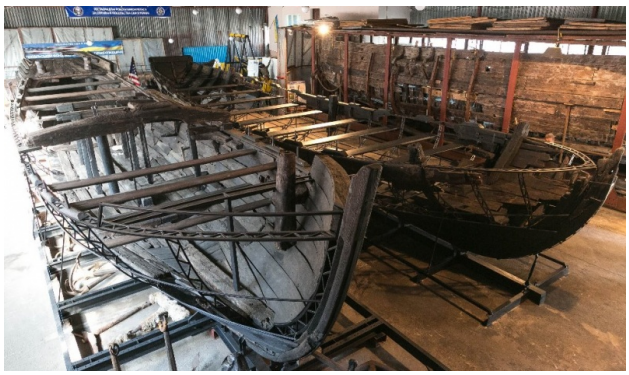

Підняті з Дніпра козацькі чайки XVIII ст.

Екіпаж чайки являв собою первинну організаційну структуру козацької ескадри, і її склад підбирався ретельно. Крім досвідчених мореплавців, екіпаж чайки включав організаторів абордажного бою, фахівців мінної війни, найбільш фізично міцних, твердих духом і тілом та витривалих і дисциплінованих в морському поході козаків. Своєрідність боротьби на морі, підкреслює дослідник козацтва професор В.Сергійчук, вимагала не лише від козацьких морських командирів, а і від всіх учасників походу відваги, витривалості і послідовності, сміливості й розсудливості в діях, самостійності й активності, здатності ризикувати, передбачливості і не перебільшеної обережності. Як відзначають дослідники, в поході на чайках діяли колективно, козацька тактика боротьби на морі виключала індивідуальні дії. Перемоги на морі здобувалися колективними зусиллями всієї флотилії і спиралися на взаємозалежність як кожного члена екіпажу, так і кожної чайки одна від одної.

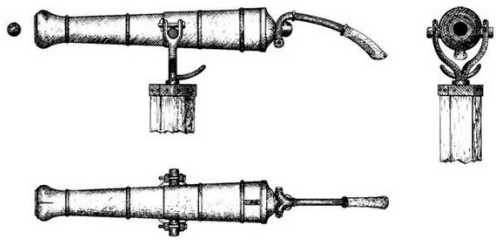

Козацький морський фальконет

Десантники чайки поділялися на десятки, сучасні відділення, які складали основу організаційної структури морського десанту чайки. В якості похідних командирів десятки козаків їх очолювали *товариші,* в розпорядженні яких була зброя, засоби для абордажного бою і штурму фортець та продукти харчування для десяти козаків. Збережене в народі звернення "пане товаришу" немає нічого спільного із вигаданим комуністичними пропагандистами твердженням про поширення серед козацтва звернення один до одного як до "товариша". Звання чи військовий чин "товариш" на Запоріжжі носив найдосвідченіший, найпідготовленіший в професійному відношенні воїн-козак, козацький молодший командир, в тому числі і резервний військовий старшина без посади. Про широку повагу народу до цієї категорії козаків свідчить і збережене протягом віків майже у всіх регіонах України це козацьке статутне звернення.

Підготовка морського походу коштувала запорожцям надзвичайного напруження сил і великих жертв. За свідченням французького інженера Гільйом де Вассер де Боплана, який жив на Січі і оставив про неї свої спогади в роботі "Опис України", морські походи готувалися на базі всього потенціалу Війська Запорожського низового при широкій підтримці народу. Підготовка до морського походу охоплювала наступні етапи: визначення мети походу, вибори і призначення похідної старшини і товаришів, розподіл на екіпажі і полки, вибір місця і часу для будівництва чайок і брандерів, забезпечення сил походу озброєнням і технічним оснащенням.

З морських походів не повертався в середньому кожний двадцятий козак. Взагалі, середній вік запоріжського морського товариства сягав тридцяти років і моряки запоріжського флоту представляли собою найпродуктивнішу частину українського суспільства. Це були люди звитяжної сили духу, стійкості і відваги, незламної віри в Україну, люди, які не представляли життя без волі і свободи, бо лише такі люди могли жертвувати собою в ім'я ідеалів народу, рискувати своїм життям за інтереси козацької України, підніматися на боротьбу з численними ворожими арміями і флотами коли, здавалося, в народу вже було забрано останню надію і можливість. Постійна небезпека з степу і з моря, зовнішні агресії вимагали чіткої організації запоріжського війська, його швидкої мобілізації і простої системи управління силами. І така система управління була знайдена.

Система військового управління та Збройні сили Запорозької Січі були створені за територіально-міліцейською, паланково-курінною системою і були глибоко національними за своїм характером. Вона вповні відповідала рівню західноєвропейського військового управління і не поступалася системі військового управління Османської імперії. Глибока реформа системи управління козацьким військом в Запорозькій Січі була проведена гетьманом Петром Сагайдачним, який перетворив козацтво в регулярне професійне військо і флот, регламентував козацьке життя статтями статуту Війська Запорізького і відповідними порадниками, впровадив бойову підготовку і військове навчання відповідно до тогочасних законів війни.

Першою особою і головнокомандувачем війська на Січі був гетьман Війська Запоріжського, в руках якого була зосереджена вся військово-політична влада. Другою особою на Січі виступав кошовий отаман, який зосереджував військово-адміністративну, господарську і мобілізаційну владу на Січі, заміщав гетьмана і при потребі очолював походи. Обидва обиралися на козацькій Раді щорічно 1-го січня. Розподіл влади у Війську Запоріжському був унікальним ще і тому, що носив суто національний характер. Такий поділ влади дозволяв зосередити центр управління Військом в Коші, мати постійно боєготове військо, провести оперативну мобілізацію та організувати постійну взаємодію між куренями. Рішення січової ради на похід розсилав військовий писар у вигляді розпоряджень і наказів. Такі накази називалися печатками бо наклеювалися на віск або папір. Для розпоряджень використовувалися також універсали та цидули – короткі записки у більшості без адресу і підпису. В часи Нової Січі для передачі війську в паланки використовувалися укази, ордери, накази, інструкції, пропозиції, вимоги і оголошення. Козака за самостійність направлення розпоряджень до війська карали на смерть. Очевидно, що система військового управління на Січі не мала вигляду сформованої теоретичної концепції чи графічного плану, вона створювалась емпірично, виходячи із умов та практики життя.

Петро Сагайдачний

На новім, значно вищім рівні мистецтво військового управління було організоване Гетьманом України Богданом Хмельницьким, яке він побудував на тогочасних передових засадах військової науки. В ході Визвольної війни 1648–52 рр. Богдан Хмельницький поєднав запорізьку міліцейську-територіальну систему уп-

равління з досвідом європейського військового управління виробленого під час Тридцятилітньої війни в Західній Європі. Система полково-сотенного територіального військового управління Збройними Силами, створена Богданом Хмельницьким, привела, як свідчить польський історик В. Маєвський, до кризи польського воєнного мистецтва та розвалу польської імперії – Речі Посполитої. В основу створюємої козацької держави гетьманом закладався військовий елемент – виникла Українська військово-демократична козацька республіка, в якій органи військового управління контролювали всі, окрім релігійної, сфери суспільного життя. Полково-сотенна система управління позволяла максимально мобілізувати сили народу для свого визволення, мала суто національний характер і відповідала вимогам свого часу і потребам війни, була першим в Європі інститутом демократичного військового управління. Протягом віків Війську Запоріжському приходилось одночасно воювати на два фронти: проти могутньої турецько-татарської експансії і потужної колонізаційної експансії Польщі. То ж з перших часів існування козацького флоту йому відводилася провідна роль в збройній боротьбі у першу чергу з турецькою експансією. І доки цей напрям боротьби був визначальним для України, до тих пір козацький флот був найоптимальнішим способом здержування агресивності сусідів. Знаходив своє використання флот і в боротьбі з польськими магнатами.

Оттоманська імперія, підкоривши Крим і захопивши чорноморське і азовське узбережжя, отримала вигідні стратегічні і оперативні умови, завдяки чому створила потужну базу для розвитку експансії на українські землі. Колишні морські порти Великого князівства Литовського Кочубеїв, Очаків, Білгород, Маяк, Азов, порти в Криму стали базами турецького флоту і при підтримці його сил постійно концентрували на українському узбережжі турецькі війська для походів вглиб України, Польщі і Московщини. У більшості цих портів були створені ринки работоргівлі, а вся морська торгівля була поставлена під контроль Стамбула.

Захопивши всі причорноморські країни, уряд Оттоманської Порти заборонив підкореним народам і васальним країнам, у тому числі і Криму, будувати і мати на озброєнні власний військовий флот. Тож з кінця XV століття одному із наймогутніших в Європі турецькому флотові практично протистояв в Чорному морі лише козацький флот, якому доводилося відновлювати старі княжі шляхи до моря самотужки. Хід самої історії та існування козацтва на межі між життям і смертю визначили козацький флот провідною силою в цій боротьбі, а напрямок розвитку Запорожської Січі у першу чергу визначився як першої військово-морської бази і морської фортеці України.

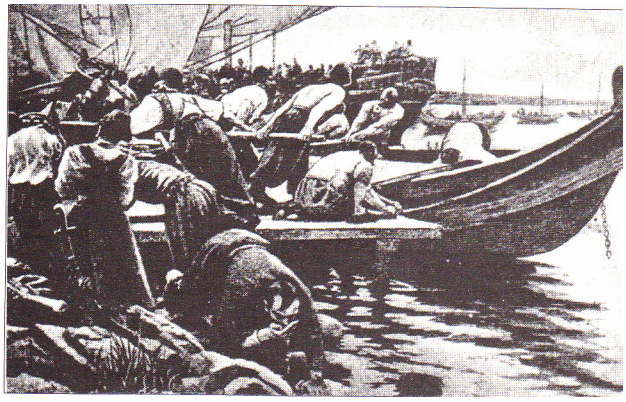

Підготовка запорожського флоту до походу
(із книги М.Аркаса)

Аналізуючи розвиток військово-морського мистецтва та суднобудівництва запорожців слід зазначити, що вони були глибоко національні за змістом, започатковані в давні часи і в нових військово-історичних умовах перенесені на козацький грунт з безпосередньо з литовської доби. Без збереження, без наявності в народі міцних і тривалих морських традицій, без наявності досвіду суднобудівництва і відповідної суднобудівної бази було би не можливим будівництво флотилій морських чайок в короткий час.

До морських походів на Січі готувалися досить ретельно. Після проголошення козацькою Радою морського походу починалося будівництво нових і ремонт наявних бойових чайок. Чайки будувалися як на паланках так і в самій Січі, верф якої звали Військовою скарбницею. Кожний сформований полк будував чайки для себе. В морський похід на чайку брали не більше двох новобранців, це була справа найдосвідченіших козаків. Кожний козак в похід брав з собою 5-6 ру-

шниць, 10-15 фунтів пороху, відповідну кількість куль і шроту (шрапнелі), чорну (бойову) шаблю, спис, ножі і іншу холодну зброю, довгу сорочку, пару шароварів, жупан з товстого сукна і шапку. Кожна чайка озброювалася двома морськими мортирами чи 4-6 фальконетами, малими гарматами калібру 20-25 мм, установлених на поворотних фальконетних подушках, які позволяли вести вогонь в любих напрямках одночасно всій артилерії чайки, для навігації їй виділялися один нюрнберзький квадрант (тогочасний компас), запасне вітрило, різнокольорові прапорці, ліхтарі, теслярський інструмент, підзорна труба і морські карти. Провіант і прісну воду на похід забивали в бочки і ховали під настил чи палубу. Основу козацького пайка в поході складали солонина, сухарі. Сушена риба, в'ялена баранина і саламаха. Підняті в 1999 році з Дніпровського дна біля Хортиці залишки козацької чайки підтвердили, що козаки таки варили в поході і гарячі страви, розкладаючи в кормі судна ватру на кобиці, похідній козацькій кухні, виготовленій із "кримського каменя", який не прогрівався. Значить, серед бойових припасів на похід мали значитися і паливні матеріали - вугілля, кам'яне і деревне. Наявність на чайці козацької артилерії теж вимагала наявності вогню для запалювача пороху. Завантажували на чайки і горючі матеріали для підпалу ворожих суден, яким в ту пору були сира нафта і дьоготь, а так же порох для підриву ворожих укріплень

Перед морським походом проводилися відповідні морально-психологічні заходи і церемонії. З учасниками походу зустрічалися заслужені і поважні на Січі воїни-моряки, які приводили багато різноманітних героїчних прикладів з своїх походів, влаштовувалися різні змагання, проводилися заняття з навігації і морської практики. Перед походом відправлявся урочистий молебень біля Січової церкви Пресвятої Покрови Богородиці – покровительки козацтва. В похід козаки з собою брали ікони святих Покрови, Миколая та архангела Михаїла, інколи написаних олійними фарбами на висушених камбалах.

Козацька чайка у морському поході

На Січі розуміли, що власних сил для подолання турецько-татар-ського натиску не достатньо і утримати приморські фортеці, оточені численними степовими ордами, можливостей не має. Треба було шукати інше вирішення проблеми безпеки народу і він був винайдений. Очевидно, найефективнішим способом боротьби з Портою було визнано ведення маневреної війни на Чорному і Азовському морях і удари по турецьких комунікаціях в найуразливіші і мало захищені внутрішні центри Оттоманської імперії і Криму. Ці завдання міг виконати лише флот, бо знаходилися вони в основному на анатолійському чорноморському узбережжі та південному узбережжі Криму. Для виконання цього задуму був лише один шлях до моря – Дніпро, і за нього протягом довгих десятиліть йшла жорстока і безкомпромісна боротьба.

Врешті, з часу створення козацького флоту розпочався і пошук ефективних напрямків і методів боротьби з могутніми ворогами, способів застосування зброї та стала формуватися система поглядів на ведення військових операцій, їх мету і цілі. Все це сьогодні носить назву *морської доктрини.* Власне, за системою поглядів козацьких флотоводців і практичних дій очолюваного ними флоту за дослідженнями І.С.Стороженка можемо говорити про морську доктрину Запоріжської Січі, якої у вигляді сформульованої теоретичної концепції в ті часи, безперечно, не існувало. Широке застосування в морських битвах різноманітних маневрів, тактичних прийомів морського бою і способів штурму фортець, поєднання дій флоту з сухопутнім військом в приморських районах операцій за теперішніми уявленнями свідчить, що морська доктрина була складовою загальної воєнної докт-

рини Запоріжської Січі. Поєднавши вищеназвані закономірності з аналізом боротьби з турецьким флотом, морським театром, напрямками і результатами морських ударів, можна зробити висновок, що запорожська морська доктрина носила характер активної оборони.

Соціально-політичним змістом морської теорії Січі належить вважати: опір колонізаторському наступу турецького флоту і кримського ханства на Україну, зриви походів кримської орди в Україну, підрив військово-морського потенціалу, морської торгівлі і морських комунікацій Оттоманської Порти в Чорному морі, примусити кримського хана і флот падишаха перейти від наступу до оборони та нанесення їм матеріальних втрат, військових і морально-політичних поразок, визволення невільників.

Форми боротьби на морі визначали військово-морський зміст морської діяльності козацького флоту. Такими формами боротьби являлися, наприклад, досягнення перемоги над османським флотом шляхом раптових атак і контратак у вигідних умовах, знищення опорних баз і центрів кораблебудування ворожого флоту, застосування широкого оперативно-тактичного маневрування в різних районах морського театру, застосування неординарних бойових порядків, поєднання в операціях тактики морського бою з тактикою морського десанту, зрив військово-морських і торгових комунікацій противника, нанесення ударів в найуразливіші політичні і військові центри Османської імперії, нанесення морально-психологічних ударів і, врешті, планування та проведення морських операцій одночасно з сухопутними операціями головних сил Січі.

Зміст військово-морського будівництва Запоріжської Січі визначали такі фактори як побудова флоту за паланково-курінною системою, спроможною в короткі терміни представити необхідну кількість бойових плавзасобів, створення потужних захищених центрів суднобудівництва, формування боєготового ядра флоту шляхом поєднання в куренях загальновійськової і морської підготовки козаків, створення на базі куренів інституту морської похідної старшини без посад, у тому числі інституту товаришів, створення первинної структури флоту – чайки з екіпажем 70 чоловік та організація постійної лоцманської служби на Дніпрі, розвідка сил противника на чорноморському театрі.

Якщо турецький флот являвся інструментом виконання завдань зовнішньої політики Оттоманської імперії, то козацький флот виконував завдання стримування агресії сусідів. Великі морські походи козацького флоту планувалися і проводилися, як правило, напередодні і під час походів кримської орди та турецького війська в Україну. Постійними центрами атак козацького флоту були приморські турецькі опорні пункти, через які Стамбул утримував в покорі цілі народи на великих причорноморських територіях. Такими були Стамбул, фортеці: Варна, Ізмаїл, Акерман, Хаджибей, Очаків, Кафа, Азов. Протягом XVI-XVIII століть ці фортеці були під постійною загрозою атак козацького флоту.

Слід зауважити, що цей період був часом найбільшої могутності Оттоманської Порти, її війська стояли під Віднем, флот був непереможним в Середземному морі, над Європою витав привид турецького поневолення. В цій ситуації козацький флот своєю стратегічною задачею обрав нанесення ударів в найуразливіші політичні і економічні центри могутнього сусіда. Такими були Стамбул, Синоп, Трабзон, Різе, Варна, Азов і кавказьке узбережжя, куди європейські воєначальники не сягали і думкою. Походи на ці приморські міста і фортеці, особливо на Стамбул, мали надзвичайний міжнародний резонанс, піднімали політичний і військовий авторитет українського козацтва в Європі як вагомого союзника у боротьбі з османською агресією. Наприклад, удари Дмитра Вишневецького по Азову, Керчі і Кафі та блокування торгового шляху на Стамбул вперше викликали голод в турецькій столиці, а паради козацького флоту гетьманів Петра Сагайдачного і Оліфера Голуба в Босфорі – паніку. Оперативно – стратегічне маневрування на внутрішніх морських комунікаціях противника кінцевим результатом привело до домінування козацького флоту в першій половині XVII-го століття в Чорному морі, натомість турецький флот вперше за багато віків вимушений був перейти від наступу до оборони.

Твердження деяких дослідників про допоміжну роль козацького флоту і проведення морських походів виключно в теплу літню погоду протягом коротких термінів невеликими силами спростовуються зарубіжними архівами. Як свідчить Литовська Метрика, в якій записано розповіді кримських послів на Торунському сеймі, в 1576 році запоріжський полковник Нечай провів більш чим піврічний похід ескадри з 5000 козаків вздовж майже всього чорноморського узбережжя. В цьому поході Нечай "загатив" і Кафу, і Кавказ, і Синоп, і Трапезунд, і Босфор і з торжеством повернувся на Січ. Інтенсивність козацьких морських походів зменшував лише стягнутий кригою Дніпро та протидія польських магнатів і короля, особливо в період з 1630 по 1648 роки. В останньому випадку козацький флот знайшов вихід, налагодивши взаємодію з донськими козаками і організувавши з ними спільні походи в Азовське і Чорне моря з Дону. Походи козацького флоту тривали інколи і до шести місяців і направлялися не лише до болгарського і анатолійського узбережжя, а і до берегів Грузії. Відомий історик козаччини Олена Апанович дослідила цікаві факти взаємодій козацького флоту з Грузією, Персією і Ватиканом. "Грузинські володарі Дадіані і Гуріелі, відзначає вона, …прагнули проводити незалежну від Османської імперії зовнішню політичну лінію; вони охоче підтримували торговельні і військово-політичні зв'язки з козаками". Домініканський патер Іоан писав, що "Козаки, які з гирла Дніпра і Дону виходять в Чорне море у похід проти турків і татар, повертаючись із здобиччю, в …церкві на кордоні Абхазії і Черкесії моляться і залишають монети". Польські архіви свідчать про операції запорожців у Мармуровому, Середземному і навіть у Північному і Балтійському морях.

Концепція активної оборони визначала *способи і форми* оперативно – стратегічного маневрування силами флоту на ворожих морських комунікаціях. Воно включало в себе, по-перше, блокування і знищення транспортних і торгових комунікацій ворога в районах майбутніх бойових дій та нанесення одночасних ударів як розрізненими силами по кількох ворожих базах одночасно так і концентрованих ударів об'єднаними силами флоту. Яскравим прикладом такого маневрування являються дії козацького флоту на турецьких морських комунікаціях під командуванням тоді молодого отамана Богдана Хмельницького під час Хотинської війни 1621 року, про що свідчить лист польського короля гетьману Сагайдачному. По-друге, активна оборона передбачала знищення силами флоту ворожих переправ і доставку морських десантів в тил ворога, які були достатньо ефективними в боротьбі з Кримською ордою та під час походів турецьких військ в Україну.

Богдан Хмельницький

Аналіз архівних документів та літературні спогади про морські походи запорожців проливають світло на *оперативно-тактичне мистецтво козацького флоту*, на організацію його маневрування до і під час морської битви чи десантної операції. *Оперативно-тактичне мистецтво і тактика* морського бою запоріжського флоту відповідали організації боротьби з флотом країни, яка вважала себе "єдиною, правдивою" державою. Турецький флот в XVI - XVII століттях нараховував в середньому 400 кораблів і був непереможним в Середземному морі. Винятком є поразка турецького флоту при Лепонто в 1571 році від об'єднаної західноєвропейської ескадри під командуванням знаменитого адмірала Хуана Австрійського.

Згідно турецького статуту "Канун-наме" основу морських сил Оттоманської імперії складали фрегати з 12 банками (лавками) для гребців, бригантини – 18 банок, галіоти – 24 банки, галери (каторги) – 25 банок, галеаси – 26 банок, бастарди – 32 банки для гребців а також вітрильні трьохщоглові галіони (каравели). Галіони будувалися на верфях Алжира і Туніса а так же, за свідченням сучасника козацької доби історика д'Асколі, в Балаклеї в гирлі ріки Південний Буг, в районі сучасного Миколаєва. Найбільш поширеними типами кораблів були галери, галі-

ти, які в основному у вітчизняній літературі названі каторгами, галерами-каторгами. Галера була 50 метрів в довжину, 6 – в ширину і 2 метри осадки, мала три вітрила, ходила на 25 парах весел з 50-а прикутими ланцюгами гребцями-невільниками. Артилерійське озброєння галери складали чотири гармати з 15-ти кілограмовими ядрами. Борти галери піднімалися низько над водою, а понад ними розташовувалися невільники. Тому проти галер запорожці рідко застосовували свою артилерію, а частіше брали їх на абордаж. Вона могла брати на борт 100-140 солдат десанту. Вартість галери складала 1344 рейхстапери, на той час великі гроші.

В кінці XVI століття на озброєнні турецького флоту появилися *галеаси,* трьохщоглові вітрильно-гребні кораблі, озброєні 24 гарматами та з десантом 300 чоловік на борту, одно, а згодом двощоглові *кадирги* з 150-200 гребцями і до 150 чоловік десанту, *кальятти* на 24 банки гребців, які найбільше по своїх тактико-технічних даних годилися до битв з козацьким флотом, *бастарди* з 26-36 банками по 3-7 гребців на кожній, та дрібніші шайки і сандали, найбільше похожі на козацькі чайки. Морські сили Порти були поділені на три флоти: алжирський, єгипетський і чорноморський. Командувач флотом імперії, адмірал, з своїм штабом знаходився на острові Родос в Егейському морі, його заступник знаходився у Стамбулі при дворі султана. Командири кораблів мали чин капітана. До управління корабля належали штурман, помічник штурмана, який був одночасно і начальником над матросами екіпажу, два наглядачі над невільниками-гребцями та два веслових майстри. Всі турецькі бойові кораблі тричі на рік проходили поточні ремонти на службах-арсеналах, де чинили рангоут, смолилися і конопатилися. Такі арсенали були в Варні, Кафі, Балаклаві, Хаджибеї і других портах. Отже, турецький флот був могутнім, їхні численні кораблі мали високі морехідні якості, високу живучість, новітнє і потужне артилерійське озброєння та досконалу систему забезпечення.

Однак, турецький флот мав і суттєві недоліки і слабкі місця, які активно використовували запорожці. Потужні турецькі корабельні гармати мали недоліком низьку скорострільність, причиною чого був великий час їх перезарядки. По одній рушниці на вояка мав лише загін десанту, час їх перезарядки теж вимагав часу і на час перезарядки зброї стрілець практично вилучався з бойового порядку і бою, а матроський екіпаж, гармаші і технічна обслуга мала лише холодну зброю. Гребці-невільники зброї не мали взагалі.

Екіпаж турецького корабля теж був різноманітним. Морськими професіоналами на них були лише капітан і штурман, а решта офіцерів набиралися перед походом з сухопутних офіцерів і володіли низькою підготовкою або взагалі не мали морської підготовки. Військова (десантна) команда не була постійною і приписувалася на корабель лише перед походом і на період походу з числа особового складу гарнізону. Корабельна команда, матроси, не вважалися воїнами, бойову підготовку не опановували і їх статус як технічної обслуги на флоті був досить низьким. Веслярі всуціль були рабами-невільниками і в морських битвах у більшості випадків, надіючись на звільнення з рабства, допомагали нападникам, а не своєму екіпажу. Все це не було секретом на Січі і активно використовувалося запорожцями в морських походах. Турецький історик Кятіб Челебі оставив цікавий, хоч і не бездоганний в правдивості, опис турецької тактики боротьби з козацьким флотом: "*А на Чорному морі канон (тобто, закон – авт.) битви є такий. Чайки, що виходять з Дніпра, більшістю вештаються для грабунку прибережних країн. Якщо вони перебувають в п'ятнадцяти милях від берега чи ще більше… галери безстрашно наступають на них і вчиняють бій. А якщо є вітер, то це розтоптування. Для однієї галери сто чайок не можуть бути супротивником… Але якщо вони знаходяться при березі, на них не наступають, а слідкують за їх-*

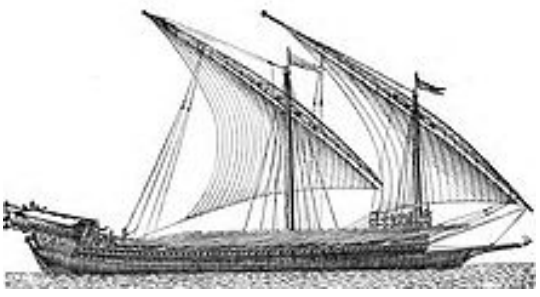

Турецька галера

нім місцем. Бо якщо галера (на мілину) сідає, чорне лице буває. В той час, якщо (козаки) виглядають нагоди і виходять назовні, на них нападають. А якщо ні, з боку суші вдаються до інших заходів. Або в разі, коли до берега близько, флот пробує взяти бік берега і відігнати їх в море. І тут немає остраху… Сама лиш страхітливість кораблів полохає ворога…".

Врешті, результати походів козацьких флотилій проливають справжню правду на кінцевий результат протистояння козацького флоту з турецьким, бо саме козацький флот, а інакшого в Чорному морі не було, зруйнував турецьку монополію на плавання Чорним морем. Звичайно, перемог без поразок не буває. І козацькі флотоводці, опановуючи театр плавання, враховували і досвід власний і ворожий, причини як перемог, так і поразок, добре знались на бойових характеристиках кораблів ворожих флотів, їх сильні і слабкі сторони. У першу чергу запорожці перед і під час походу вели активну розвідку лиману, особливо наявності турецького флоту в Очакові, біля Тавані та в інших портах Чорного моря. Для цих цілей виряджалася спеціальна розвідка, а під час морського походу постійну розвідку вели 2-5 чайок, які йшли попереду головних сил на лінії морського горизонту. Під час походу ріками чи походу морем управління чайками флотилії здійснювалося днем голосом і прапорами з командирської чайки, а вночі – сигналами ліхтарів. Похідний стрій чайок був кільватерний, шеренги чайок йшли весло в весло. Опис морського походу козацького флоту на чолі з полковником Костянтином Вовком і підготовку його до бою під час шведсько-польської війни в 1635 році на Балтійському морі біля берегів нинішнього Балтійська залишив нам польський хроніст Радивил, який був його свідком: "*І чисте диво на такім малім судні, оплетенім в'язками тростини, противитися роз'яреному морю. Коли вітер високо підносить пінисті хвилі і здається ось-ось їх розкидає, вони носяться по хвилях, прикриті від води тими плетеними в'язками, прив'язаними з обох боків; коли тиша тихо рухає хвилями, вони за поміччю весел пливуть. Бачила те Піллава на очі, як при сильнім вітрі буря, піднявшись, рознесла їх, але без усякої шкоди, повернувшись у свої ряди, вони знов у своїм попереднім порядку стали перед портом*".

Виявивши кораблі й курс ворожого флоту, козацька ескадра, залишаючись для ворога на лінії горизонту непримітною, супроводжувала його до ночі. Для маскування на чайках спускали вітрила та знімали щогли. При необхідності збільшити швидкість переслідування, за весла сідало по два козаки. Атаку і штурм ворожого флоту запоріжський флот намагався проводити вночі, використовуючи фактор раптовості. Зважаючи на дальність стрільби турецької артилерії та ефективність його першого залпу, чайки намагалися підійти до галер на максимальній швидкості і по носових чи кормових курсах прорватись через зону покриття ворожої артилерії з найменшими втратами в людях. Добравшись до так званої "мертвої зони", коли ворожі ядра пролітали над низькобортними чайками без будь-якої для них шкоди, козаки пускали в хід свої фальконети і рушниці і, під їх прикриттям, йшли на абордаж. Якщо бою днем було не минути, то козаки намагалися атакувати ворога з сторони сонця. В цьому випадку турецька корабельна артилерія вести прицільну стрільбу не могла.

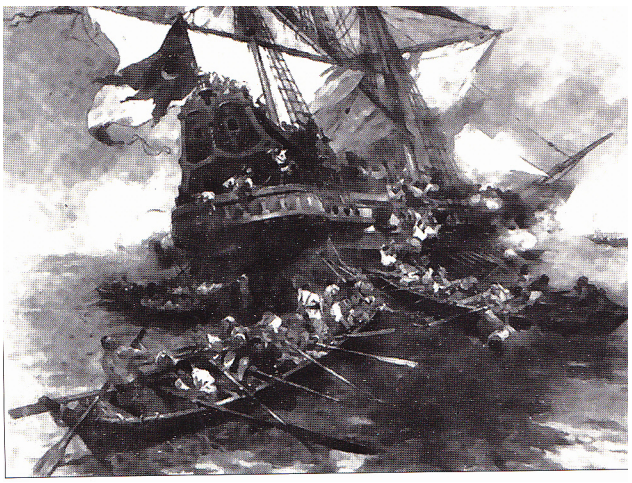

Штурм турецької галери

Якщо вахта на турецьких кораблях таки виявляла козацькі чайки і вночі, тоді запорожці гасили на чайках сигнальні ліхтарі і запалювали такі на дубах, байдаках, які тягли на буксирі. Ці хибні чайки-цілі маневрували навколо турецьких кораблів і проти них направлявся весь ворожий артилерійсько-рушнич-ний

вогонь. Це позволяло десанту без втрат діставатися бойового зіткнення з турецькими кораблями. Під прикриттям артилерійського з фальконетів і густого рушничного вогню батового строю козацьких стрільців, битву починала абордажна десантна команда. Коли козаки-десантники забиралися на палубу ворожого корабля, їм негайно йшла на допомогу команда стрільців. Таким чином досягалася висока динаміка бою і перевага в бою.

В боротьбі з важкими кораблями турецького флоту козаки досить часто використовували і буксируємі байдаки в якості брандерів – плавучих мін. Маючи великий досвід підривних робіт, козаки використовували його і на морі. Прив'язавши до турецького корабля начинений порохом байдак і підпаливши його, чайки відходили кормовими кутами від ворожого корабля, рушничним вогнем не допускаючи можливості відчепити байдак і таким чином підривали ворожий корабель.

На турецькому кораблі у кожного стрільця була лише одна рушниця, для її повторної зарядки стрільцю був необхідний відповідний час. У кожного козака було 5-6 постійно заряджених рушниць. На один турецький вистріл лунало п'ять козацьких. Якщо турецькому стрільцю необхідно було перезаряджати свою зброю, то козаку – лише з неї стріляти. За час, коли стрілець з першої козацької шеренги вистрілить із п'яти рушниць, козак з другої шеренги успівав їх повторно заряджати. Таким чином, вогнева перевага у перший найважливіший період морського бою, досягалася козацьким флотом. Під час абордажу козаки отримували перевагу і в живій силі: якщо на чайці весь її екіпаж був професійними воїнами, то на турецькій галері лише 20-30 відсотків від її екіпажу. Звільнивши невільників з кайданів, козаки добивалися ще більшої переваги в людях над ворогом. Дослідник козацької історії Дмитро Яворницький так описує морську битву запоріжського флоту: "*В той час одна половина відважних плавців працювала веслами, а друга, з ніг до голови озброєна, кидалася на абордаж "важкого, трирядовесельного" турецького корабля, відразу зчіплювалася з ним і негайно вривалася в середину, ...простих людей вбивала, шляхетних брала в полон, корабель, непотрібний козакам..., пускала на дно...*".

Слід зауважити, що не завжди козаки топили захоплені ворожі кораблі. Як правило, на морське дно пускали захоплені важкі двох і трьохпалубні ворожі сугубо морські кораблі, які із-за великої осадки (більше 2,5 метрів) не могли використовуватися на Дніпрі, в його плавнях та притоках. Менші, і в першу чергу галери, знаходили використання й на Січі. Вище приводились спогади німецького посла Еріха Лясоти про наявність у козацького флоту трофейних турецьких галер. Гетьман чи кошовий отаман із своїм штабом в поході знаходились у більшості випадків на козацькій бригантині чи галері. Невміння управляти захопленими в бою важкими, особливо вітрильними кораблями, приписували козакам історіографи у першу чергу російського імператорського і радянського флотів. Вони ж і ціллю походів запоріжського флоту в Чорне море бачили виключно піратство і грабіжництво, бо ніколи в історії будь-які колонізатори не могли вбачати в підкорених народів шляхетні риси. Інакше самим колонізаторам прийшлося б офіційно признавати власні окупаційні устремління. Історія козацького флоту багата випадками, коли козацький флот уміло і майстерно використовував захоплені ворожі кораблі і підсилював ними свої флотилії. З допомогою захоплених у бою кораблів козацькі флотоводці не раз брали штурмом фортеці Варну, Кафу, Синоп та громили турецькі ескадри. Це у першу чергу гетьмани-флотоводці Самійло Кішка, Богдан Микошинський, Петро Сагайдачний, Яків Нерода, Богдан Хмельницький, Іван Сулима, Тарас Трясило, кошові отамани Іван Сірко, Іван Малашевич, Сидір Білий, Антон Головатий, полковники Олексій Шафран, Яків Сідловський та інші українські рицарі моря. Збереглося багато історичних свідчень, і у першу чергу народних дум і переказів, як козацькі флотилії, прибувши до Очакова на захоплених в морі турецьких великих кораблях, демонстративно палили їх на очах і на острах очаківського гарнізону. Гетьман Іван Сулима в 1620 році перебуваючи в полоні на каторзі, зумів підняти повстання, звільнитися і захопити турецький галіон, полонити турецьку залогу і з боями успішно дійшов аж до Риму. За проявле-

ні подвиги був нагороджений Папою Римським Павлом V золотою медаллю. Уміли запорожці не лише використовувати в морській практиці, а й будувати власні морські каравели. Це підтвердила знайдена і піднята з глибин Дніпра в 2003 році запорожська бойова бригантина XVIII століття, яка законсервованою передана для зберігання в Національний заповідник козацтва на острові Хортиці.

Турецький флот опасався бойових зіткнень з козацьким флотом особливо поблизу берегів. В цьому випадку маневреність, швидкість і проходимість по мілинах чайок не залишала туркам ніяких шансів на перемогу. Якщо морський бій з турецькою ескадрою траплявся днем, то козацька флотилія повністю використовувала переваги своїх чайок: більшу маневреність, переважаючу швидкість, більшу скорострільність і непримітність на морській хвилі. Ще однією немаловажною перевагою низькобортних чайок над високими двох- і трьохпалубними кораблями був фактор меншої підданості екіпажу чайки так званій морській хворобі, тобто морській хитавиці. Крім того чайки, висота борту яких не перевищувала 1,5 метри над водою, при хвилюванні моря в два бали були майже непримітними на фоні морського горизонту. Це давало козакам змогу на далеких і середніх дистанціях зоставатися непримітними для противника, першими виявляти на морських обріях турецькі патрульні кораблі і флотилії і, відповідно, першими готуватися до бою. При організації атаки ворожих кораблів козацька флотилія чи ескадра досить часто розділялася на два загони: головні і допоміжні сили. Допоміжні сили зв'язували боєм кожний турецький корабель, а головні в той же час навально атакували ворожого флагмана. Відбиваючись від козаків, кораблі ворожого ордеру не мали змоги допомогти флагману, якому приходилося вибирати: або попадати в руки козаків, або першому тікати з місця бою. Подолавши опір флагмана, головні козацькі сили йшли на допомогу допоміжним силам. Ворожі кораблі, втративши загальне керівництво, ставали легкою здобиччю козацького флоту. Якщо ворожий флагман гинув у бою, був захоплений чи втікав або ухилявся від бою, це приводило до загальної поразки ворожого флоту або його ганебної втечі світ за очі. Цю тактику морського бою надзвичайно розвинув і успішно використовував гетьман Петро Сагайдачний. Не випадково, під час його гетьманування, турецьких моряків лише силою випроваджували в море.

Досить часто в морському бою козаки використовували морський варіант сухопутного тактичного прийому, який називався "крутити веремію". Суть її полягала в тому, що козацький флот з ходу атакував ворожі кораблі, обстрілявши їх з гармат і рушниць відходив, затим атакував з інших напрямків. Ворожі кораблі вимушені були збиватися з курсів і у суматосі бою змішуватися і зчіплюватися один з одним, а в таких умовах використання їх корабельної артилерії втрачало ефективність. Тоді всіма чайками відчайдушно атакували один-два ворожих кораблі, брали їх на абордаж і їх же використовували проти інших турецьких кораблів. Коли така тактика не приводила до результату, то налягати на весла приходилося вже козакам. Успіх козацького флоту при рівних силах у більшості морських битв був на стороні запорожців у спокійну, штилеву, погоду або вночі. Перевага в битвах у вітряну, штормову погоду, коли абордажний бій ставав або малоефективним або неможливим, у більшості випадків була за більш тонажним і важче озброєним флотом турецьким.

У першій половині XVII ст. козацький флот вже став домінуючим в Чорному морі. Префект Кафи Емідіо д'Асколі, який знав козаків не по розповідях, зазначав, що "*на морі козаки спершу захоплювали маленькі судна і, заохочені успіхом, з кожним роком захоплювали все більші кораблі у великій більшості... Жоден з кораблів, незалежно наскільки великим і добре озброєним він не був би, не є у безпеці, якщо на його нещастя він зустрінеться з ними, особливо на спокійному морі*". Інший іноземець, француз де Боплан, у свою чергу так описував тактику козацького флоту: *"А коли вони наткнуться на якісь турецькі галери чи інші судна, то переслідують їх, нападають на них і беруть штурмом. Ось як це відбувається: їхні судна виступають з води не більше чим на 2,5 стопи, тому вони помічають судно або галеру раніше, ніж можуть бути помічені самі. Далі вони опускають на своєму човні щоглу і визначають напрям вітру, намагаючись плисти*

так, щоб сонце до вечора було у них за спиною. За годину перед заходом сонця вони з силою гребуть до судна чи галери, доки не опиняться на відстані 1 льє, і звідти стережуть її, боячись втратити з поля зору. Потім десь біля півночі (подавши сигнал), вони щосили веслують до судна, половина команди готова до бою, тільки й чекає, коли судно настільки наблизиться, щоб стрибнути на нього. Ті, що на судні, дуже дивуються, побачивши що на них напало 80 чи 100 човнів, з яких сиплються люди, одразу ж захоплюючи корабель".

В морських битвах козаки захоплювали ворожі судна та полонених, яких згодом обмінювали на полонених запорожців або повертали за викуп. Іноземні посли, що прибували на Січ, описували, що бачили біля січових пристаней і захоплені в морі турецькі судна і полонених турецьких моряків. У 1616 році козаки взяли в полон самого командувача турецьким флотом капудан-пашу, в 1617 – пашу міста Ізмір.

Однак, основним завданням морських походів козацького флоту великі морські битви не являлися і як такі спеціально не планувалися, наоборот, їх належало при можливості уникати. Головними завданнями походів для козаків було нанесення ударів по важливих торгових, транспортних і військово-політичних центрах, штурми фортець, які могли б визвати міжнародний резонанс та приниження престижу і могутності Султана Султанів. Тому і планувалися на Січі походи не лише в Чорне і Азовське моря, а і в Кругле (Мармурове) та в Біле (Середземне) моря. Для досягнення цих цілей на Січі постійно удосконалювали тактику і способи ведення війни на морі. Одним із таких способів є винахід підводних човнів. Це питання і досі є дискусійним і офіційною російською історіографією піддається не лише сумніву, але й насмішкам. Вітчизняних підтверджень наявності підводного флоту на Січі не збереглося, тож згадки про запорожських підводників вийшли не з України. Про перші запорожські підводні човни є чимало свідчень зарубіжних істориків і в першу чергу французьких. Так, французький історик Монжері в 1827 році зазначив: "*В крайньому разі, без сумніву, такого роду судна (підводні) вживалися в Європі в XVI ст. Українці часто уникали переслідування турецьких галер з допомогою великих підводних човнів*".

Отже, для Монжері, на відміну від багатьох сучасних вітчизняних дослідників, сумніву в наявності підводних човнів в запорожців не виникало. Чому? Та тому, що він опирався на записи французького філософа Фурньє, який наприкінці XVI століття відвідав Константинополь. Фурньє свідчить: "*Тут мені розказували цілком незвичайні історії про напади північних слов'ян на турецькі міста і фортеці – вони появлялися раптово, вони піднімалися прямо з дна моря і вкидали в жах берегових мешканців і воїнів. Мені і раніше розказували, начебто слов'янські воїни перепливають море під водою, но я вважав розповіді видумкою. А тепер я особисто говорив з тими людьми, які були свідками підводних набігів слов'ян на турецький берег*". Користуючись матеріалами Фурньє, Монжері робить висновок: "*Запоріжські козаки користувалися гребними суднами, спроможними занурюватися під воду, покривати в зануреному стані великі віддалі, а затим відходити в зворотну дорогу під вітрилами*". Французький історик навіть дав опис такого судна. На його думку, це був дерев'яний човен, обшитий шкурами, а корпус накритий герметичною палубою. Над нею висилась шахта, яка виконувала роль сучасної бойової рубки, в якій знаходився спостерігач-кермовий. При плаванні в надводному і напівзануреному положенні через шахту в човен поступало повітря. В підводному стані рух човна здійснювався при допомозі весел, герметичність в місцях їх проходу через корпус забезпечувалась шкіряними манжетами. В історії збереглися свідчення французького посла при дворі султана, як козаки флотилії кошового отамана Богдана Микошинського в 1595 році при захопленні Синопа вдалися до хитрощів, використавши підводні човни. "*Вони переобладнали свої човни-чайки, влаштувавши в них подвійне дно із стулками. Під дно поклали ба-*

Богдан Микошинський

ласт – пісок. Коли стулки відкривалися, пісок висипався і човен спливав на поверхню. Палубу теж закривали стулками, а отвори, куди вставляли весла, теж затягували шкірою. Над палубою здіймалася труба, крізь яку надходило повітря". Таким чином, іноземні історичні документи переконливо свідчать, що до складу козацького флоту входили і підводні човни, творцями яких стали запорожські корабели, і винахід яких породила боротьба українців за волю і їх боротьба за саме право на життя.

Турецькі адмірали теж ретельно вивчали стратегію і тактику запоріжського флоту. Не маючи змоги впоратися з Січчю, взялися закрити для козаків вихід в Чорне море. Для цього в окремі періоди в Очакові, в дніпровському лимані, біля Тавані концентрувалося до 300 турецьких кораблів. Маючи добре відлагоджену лоцманську службу, запорожці добре знали Дніпро, затоки і дніпрові заплави. Як правило, козакам завжди вдавалося прориватися в Чорне море чи основним річищем Дніпра, чи мілкими протоками, інколи перетягували свої чайки волоком через мілини біля урочища Прогноїв. Турки з татарами винаходили різні засоби для стримування козаків від морських походів. Для цього по Дніпру збудували цілий ряд фортець Кизи-Кермен, Аслан-Кермен в районі нинішніх Каховки і Берислава, та Тягиня, Мустрід-Кермен, Бургун на острові Тавань між якими через Дніпро протягли міцні залізні ланцюги з системою сигналізації. Дніпро з фортечних мурів острова і обох берегів прострілювався з важких гармат. Запорожці і тут знайшли вихід і для очищення собі шляху до моря. Вони протягом ночі пускали за водою кілька стягнутих ланцюгами кряжистих дубів, які силою потоку води розривали ланцюги. Турецька стража посеред ночі сприймали їх за підхід козацьких чайок і відкривали по них рясний гарматний вогонь з фортець. Коли турецький боєзапас зсякав, запорожські чайки швидко і без втрат проходили повз турецькі фортеці. Деколи, у більшості випадків при поверненні з походу, козацький флот виходив на суходіл і козаки обходили турецькі фортеці на Дніпрі сухопутним, перетягуючи чайки волоком.

Турецькі фортеці на Дніпрі та чорноморсько-азовському узбережжі протягом всього часу існування Січі були під пильною увагою запорожців і об'єктом постійних атак козацьких сил. Першим на початку 1550-х років війну ворожим форпостам оголосив Байда-Вишневецький. Його атаки на Аслан-Кермен, Перекоп, Очаків, Керч, Азов і Кафу привели до небаченого в Османській імперії: на очах застрашеної турками Європи проти козацького флоту султану прийшлося оголошувати масову мобілізацію у восьми турецьких бейликах та звертатися за військовою допомогою до Молдавії і Криму! І такі заходи приймалися не проти окремої держави, а ... проти окремого князя і організованого ним війська! У 1559 році півторитисячна ескадра на чолі з Недригалом "*великие шкоды починили"* турецьким володінням. В 1560 році князь Байда-Вишневецький, об'єднавши сили запорожців і донських козаків, атакував Азов, Керч і Кафу. Для організації спільної боротьби з Османською імперією п'ять тисяч запорожців (в московських документах тієї пори їх називали черкасами) в 1570 році прибуло на Дон, де заснували Черкаськ, майбутню столицю Війська Донського. Через чотири роки запорожці і донці знову здійснили спільний похід на Азов. У 1567 році турецькі фортеці Ізмаїл, Кілію, Білгород і Очаків брав приступом з моря і суші гетьман Самійло Кішка. В 1575 році у відповідь на грабіжницький похід орди в Україну великий морський похід до кримського і анатолійського узбережжя організував гетьман князь Богдан Ружинський. Гетьман повів військо на Крим суходолом, а козацьку флотилію очолив військовий осавул Нечай. Похід видався ефективним, козакам вдалося визволити чимало бранців, напередодні захоплених татарами в Україні. Визволення бранців з татарського полону козаки мали за святий обов'язок і не зважаючи ані на ризик, ані на втрати ходили їх визволяти. Бранці ж, знемагаючи в турецько-

Данило Нечай

татарському полоні, твердо вірили, що не сьогодні-завтра надбіжать козаки і визволять їх з чужинецького полону.

Удари козацького флоту в середину Турецької імперії, куди європейські флотоводці могли сягнути лише у мріях, явили його Європі як силу, спроможну протистояти мусульманській експансії. Тож, намагаючись відтягти турецькі сили з Дунаю польський король Стефан Баторій вже сам просить козаків здійснити похід до берегів турецького Кавказу. Розробляючи цю операцію, гетьман Ружинський удався до тактики, якої дотримувався в минулому поході на Крим. Перш ніж вирушити з Січі суходолом, тоді він посадив близько 3 тисяч козаків на чайки і наказав їм не підпускати ворогів з моря. За подібним планом в 1576 році з Січі у морський похід вирушила козацька флотилія із трьох тисяч (за іншими свідченнями – п'яти тисяч) українських морських піхотинців, яку знову очолив осавул Нечай. Цей похід став історичним, однією з найблискучіших бойових операцій козацького флоту взагалі і проявив Нечая як видатного козацького флотоводця. Стрімким переходом з Дніпровського лиману козацька ескадра з'явилась біля гирла річки Кубані, яка в ті часи впадала в Чорне море. Крейсуючи там, вибила турецький флот з Керченської протоки, потім пішла рейдом по Кавказькому узбережжю. Турки у тому регіоні на козаків не чекали. Десантом з моря Нечай бере штурмом одну за одною турецькі фортеці, що стояли на місці нинішніх Туапсе, Сухумі, Поті і Батумі. Провідавши про козацькі рейди біля берегів Кавказу та відаючи, як запорожці "люблять" Трапезунд та "кохаються" в Синопі, Стамбул направив туди підкріплення. Та Нечаю і цього разу пощастило взяти на абордаж турецькі галери, а штурмом з моря фортеці Трапезунд і Синоп. Захопивши на стінах фортець чимало гармат і озброївши ними захоплені там же турецькі судна та посадивши на них визволених невільників, зміцніла флотилія Нечая направилася до Босфору. Окуривши димом стамбульські мури та наробивши там переполоху, ескадра Нечая пройшлася ще й болгарським узбережжям. До самого гирла Дунаю Нечай зі своїми морськими піхотинцями громив турецькі фортеці. Тут йому стали в нагоді важкі турецькі галери, які він вів у своєму авангарді. Останнім чорноморським турецьким містом, яке впало під Нечаїв бунчук, була Кілія. В описуємому поході Нечая найдивовижнішим було те, що його флотилія зуміла за майже шість місяців переможно перейти вздовж усього анатолійського узбережжя, стаючи при цьому до морських битв з османськими кораблями та раз у раз висаджуючи десанти

Тривалий похід ескадри Нечая Чорним морем був першим в історії козацького флоту бойовим походом по всьому чорноморському узбережжю. Не лише для Польщі, а й для Європи, та й для самого Стамбула він став незвичайним. У цьому поході Нечай виявив себе не лише відважним і мужнім флотоводцем. Він довів всім, що українські козаки є досконалими моряками, прекрасно знають географію і лоцію Чорного моря і по праву в ньому домінують. За бойовими підсумками Нечая зміг перевершити лише гетьман Петро Сагайдачний. Бойовий рейд ескадри Нечая був на межі людських можливостей – в суцільних боях на морі і на березі, фактично всередині самої Османської імперії козацька ескадра пройшла непереможно і продемонструвала світові, що грізна Осяйна Порта не така вже і непереможна. Саме після цього походу турецькі султани втрачали сон при звістці, що українські козаки вийшли в Чорне море. Врешті, походи Нечая наочно спростовують незграбні спроби деяких далеких від морської справи істориків довести, що українські козаки не мали морської практики і не вміли користуватися і воювати на великих кораблях. Без захоплення важких турецьких галер, без уміння ними управляти та використовувати їх у бою рейд Нечая, звичайно, таким звитяжним би не видався. А турецькі галери Нечаю довелось таки спалити. Частину під Очаковом, інші – під Аслан-Керменом.

Бойовий рейд Нечая Чорноморським узбережжям справив на польського короля, сейм і суспільство надзвичайне велике враження. Учасники походу стали національними героями не лише України, а і Речі Посполитої. Якщо раніше поляки грозили козакам за морські походи всіма карами небесними, то цього разу всіх учасників походу нагородили привілеями, чинами і подарунками. Річ Поспо-

лита уміла шанувати подвиги коли це було вигідне полякам. Скупі історичні хроніки розповідають, що слава Нечая досягла Варшави - столиці Речі Посполитої, і була не менша за славу гетьмана Богдана Ружинського. Після цього походу Нечай був обраний кошовим отаманом на Січі.

В 1587 році великий "похід на широке море" під Азов і Акерман провів Захарій Кулага. В 1593 році флотилія гетьмана Григорія Лободи виступила Дніпром під Київ проти військ польського воєводи князя Острозького, а дещо згодом взяла нічним десантом Білгород. В 1598-1599 роках відчутних поразок турецькому флоту під Кілією, Білгородом, Сілістрією завдала козацька флотилія гетьмана Федора Полоуса, а в 1602 році під булаву гетьмана "усього лицарства запорожського" Григорія Ізаповича впала неприступна до того турецька фортеця Варна. Ця перемога набула широкого міжнародного значення і продемонструвала Європі, що появилася сила, здатна успішно протистояти турецькій загрозі. Та при дворі польського короля вважали, що козацькі походи на море стали основною причиною ускладнень їх взаємовідношень з Османською імперією і тремтіли від страху перед султаном. В 1593 році польський сейм проголосив запорожців "бунтівниками і ворогами держави". Однак, не зважаючи на протидію Польщі, козацькі морські походи в Чорне і Азовське моря проводилися майже щорічно, в деякі роки і по кілька походів відразу.

Початок XVII століття історики називають "добою героїчних походів" козацького флоту України, періодом його найбільшої могутності і розвитку військово-морського мистецтва. Розпочався він звитяжним походом 30 чайок на Кілію в 1602 році, під час якого була розгромлена ескадра турецького адмірала Гасан-аги. Цей період пов'язаний у першу чергу з іменем геніального козацького флотоводця *Петра Сагайдачного*, а також його соратників і послідовників *Григорія Ізаповича, Оліфера Голуба, Михайла Найманoвича, Дмитра Барабаша, Якова Нероди, Михайла Дорошенка, Тараса Трясила, Івана Сулими, Василя Стрілковського, Богдана Хмельницького* та інших талановитих моряків України.

Оліфер Голуб

Козацькі флотоводці Петро Сагайдачний, Оліфер Голуб, Дмитро Барабаш і Яків Нерода навіть проводили паради своїх флотилій у Босфорі, під вікнами султанського палацу. Козацький флот зміцнів організаційно, технічно і в моральному плані настільки, що в 1613 році Петро Сагайдачний оголосив туркам справжню морську війну, яка принесла запорожцям славу "*господарів Чорного моря*". Розпочалася ця війна з двох походів козацьких флотилій на кримське узбережжя а восени 1613 року і на порт Місіврію на західному узбережжі Чорного моря. Щоб перейняти козаків, султан вислав під Очаків цілу ескадру: "*флот немалий..., аби погромити козаків у тому порту як будуть повертатися*". Однак у нічному бою на очаківському рейді козаки повністю розгромили той "флот немалий" і з тріумфом повернулися на Січ. Гетьман Петро Сагайдачний значно розвинув стратегію боротьби з турецьким флотом та його приморськими опорними базами, при цьому, як флотоводець, успішно використовував в інтересах Січі турецько-персидські війни 1603-1613 та 1616-1618 рр. Могутні блискавичні удари козацьких флотилій у саме серце Османської імперії – в Синоп, Трабзон, Ереглі, Різе і сам Стамбул, падіння Кафи, Варни і фортець в гирлі Дунаю привели до того, що керівники цих міст звернулися з вимогою до султана, що, якщо він не захистить їх від запорожців, то... вони змушені будуть прийняти їх зверхність. Турецький султан, який застряг у затяжній війні з Персією, 18 травня 1618 року таки вимушений був скликати спеціальну нараду з послами Венеції, Франції, Італії, Нідерландів та інших країн з питань оборони від козацького флоту. Турецький уряд став розглядати боротьбу з козаками як найважчу, найскладнішу і найнебезпечнішу зовнішньополітичну задачу.

З своєї сторони, запорожські флотоводці в 1617-1620 роках розвернули свою антитурецьку дипломатію. Ними замислювалася міжнародна коаліція проти Порти у складі Запоріжжя, Персії, Ватикану і Франції. В 1618 році Сагайдачний зі

всім військом приєднався до антитурецької Ліги в Європі. 13 квітня 1618 року він запевнив представника Ліги французького принца де Марконні, що козаки "*...продовжуватимуть боротьбу з турками незалежно від того, чи польський король хоче того, чи не хоче*". Цього ж року гетьманський посол полковник Оліфер Голуб за завданням Сагайдачного вів переговори з іранським шахом Аббасом про спільні дії проти Порти. Передбачалося створити для запорожського флоту укріплену військово-морську базу на південному узбережжі Чорного моря, куди він міг би заходити на відпочинок після походів. Укладений Туреччиною мир з Іраном зняв питання ірано-української морської коаліції. Однак морські походи козацького флоту продовжувалися.

Успішними були і спільні морські походи запорожців з донськими козаками. У червні 1617 року 40 запорожських чайок і 25 донських стругів погромили турецькі судна у гирлі Кальміусу в Азовському морі, а затим стали на якорі в Керченській протоці. Прознавши про їх стоянку в протоці, кафинський, азовський і ізмецький паші, об'єднавши сили, направили на них ескадру з 10 галер. Турецька хроніка свідчить про цю битву: "*як катарги нагребли на кораблі і козаки в ту мить ударили по катаргах з усієї зброї й пашу кафинського та азовського вбили, а ізмецького взяли в полон, й захопили 4 катарги, і ратних людей на них усіх побили, а на шести катаргах багатьох ратних людей постріляли, а інших побили, а решта пішла геть*". Запорожсько-донський військово-морський союзу став реальною загрозою турецькому флотові на Чорному морі і турецький султан став погрожувати московському царю військовим походом. Московський уряд не забарився всю вину за козацькі походи покласти на польського короля і на "черкасів", як тоді в Московщині називали українців: "*...и те воры Донские казаки по совету с Днепровскими с запорожскими черкас по повелению польского Жигимонта короля ходили на море турского Ахмет-салтанова величества корабли погромили, людей побили, и животы и товар разграбили, и его пашу взяли*". Однак Військо Запоріжське протиріччя між володарями, які покраяли і розділили між собою їх Батьківщину, якраз і найбільше задовольняли.

Михайло Дорошенко

Коли б Військо Запоріжське захопивши приморську фортецю у Дніпровсько-Бугському лимані чи, приміром, Очаків, бажало і зуміло би оставити за своєю оружною силою, напевно, події розвитку подальшої ситуації не лише Запоріжжя, а й всієї України могли б прибрати інший шлях розвитку. Проте, запорожці не ставили за мету захват і володіння турецькими фортецями, хоч і добре розуміли значення військово-морських баз. І цьому було ряд причин. Найголовнішою причиною була активна протидія цим планам польського короля і сейму, віддаленість фортець від козацьких "Вольностей" і постійне блокування поляками Січі з боку Київського воєводства і Поділля. Польський сейм майже щорічно приймав постанови про за борону козакам ходити на море та в турецькі землі. Без державної військової підтримки втримати захоплені приморські фортеці на великій віддалі від Січі в тих умовах було неможливо. Прикладом таких спроб є захват запорізькими і донськими козаками Азова 18 червня 1637 року, і так зване п'ятирічне "Азовське сидіння" козаків в ньому. Однак, хоч козаки воліли "*...хоча б усім до одної людини вмерти, а Азовом не поступитися*", їм таки прийшлося 18 червня 1642 року залишити Азов, який зараз же царем був повернутий Туреччині. Врешті, після козацьких нападів туркам приходилося лише постійно відновлювати свої північні форпости, однак боротьба за них протягом багатьох десятиліть таки завершилася їх повним знищенням.

Основними напрямками ударів козацького флоту Запорізький Кіш обрав береги Анатолії, Малої Азії і Болгарії. Гетьман Сагайдачний особисто розробив концепцію активної боротьби з османською агресією, головним завданням якої було перенесення бойових дій у внутрішні райони ворога, недоступні сухопутній армії. Гетьман висунув завдання послаблення військової сили ворога, підриву його еко-

номічної і матеріальної бази шляхом ударів по базах і портах всередині турецької імперії та знищення ворожого флоту. Удари з моря наносилися на кілька портів одночасно, затим сили об'єднувалися і змінювався район бойових дій. Немаловажну роль гетьман відводив міжнародному, політичному і моральному значенню нанесених ударів по турецькому анатолійському узбережжю та по столиці імперії Стамбулу, куди європейські володарі своїми силами сягнути не могли, а козацький флот досягав Анатолії за 36-40 годин.

В морських походах Петро Сагайдачний не знав поразок. Якуб Собеський, який особисто знав українського гетьмана, з цього приводу записав: "*Він завжди повертався овіяний славою... береги європейської та азіатської Туреччини були свідками його перемог*". Саме Сагайдачний вирвав у турецьких адміралів ініціативу і першість у Чорному морі, завдав їм найвідчутніших поразок. Він розгромив не лише чорноморську, а й єгипетську і алжирську ескадри турецького флоту. Козацький флот став неподільно панувати і контролювати навігацію в Чорному морі, що значно зменшило потужність турецько-татарської військової експансії на українські землі, у великій мірі ізолювало Крим і Ногайські орди від спільних дій з Стамбулом. Протягом літа 1606 року Петро Сагайдачним практично тримав під своїм контролем чорноморське узбережжя від гирла Дніпра до Дунаю, та взяв штурмом Варну. В 1614 році відбулося три великих морські походи. Перший, весною, видався невдалим – жорстокий шторм під турецькими берегами розкидав козацький похідний стрій, а як море стихло, на стомлених боротьбою з стихією козаків напала турецька ескадра. Велика частина козаків загинула в нерівному бою, чимало попало до полону. Про цю морську битву збереглася народна дума:

А по Чорному морю супротивна хвиля вставає,
Судна козацькі на три часті розбиває:
Одну часть взято – в землю Агарську занесено,
Другу часть гирло Дунайське пожерло,
А третя де ся має - в Чорному морі потопає.

Однак, ця поразка і втрати не ослабили козацької енергії. В кінці липня того ж року другий морський похід сорока чайок очолив Петро Сагайдачний. Маючи добрі дані про османські укріплення та місця дислокації турецького флоту, флотилія Сагайдачного, перетнувши Чорне море, зненацька вдарила по Трапезунду, "*бо ні від кого іншого досі, ані від козаків не було тут тривоги й небезпечності відколи турки опанували Малу Азію*". А через кілька днів, оповідає турецький історик Наїм "*напали на кріпость Синоп, положену на березі анатолійському і з огляду на її розкішні околиці звісні під назвою "місто коханців" здобувши тутешній старинний замок, вирізали залогу, пограбували і спустошили доми мусульманські...*". В Синопі флотилія Сагайдачного знищила наявний там турецький флот, всі галіони і галери, арсенал і верф на 40 мільйонів акчей, звільнила тисячі полонених і без перешкод лягла на зворотній курс. Коли звістка про цю трагедію дійшла до Стамбула, султан звелів повісити свого першого міністра великого візира Наух-пашу, а бейлербею Румелії Ахмет-паші наказав перейняти козацьку флотилію в гирлі Дніпра. В Очаків було терміново доставлені потужні гармати, направлено корпус яничар в 4 тисячі шабель та ескадру Алі-паші. Морська розвідка Сагайдачного виявила турецькі заходи, тому перед Очаковом гетьман свою флотилію розділив на дві частини. Одну з трофеями і полоненими відправив на Січ суходолом, а з другою пішов на прорив турецької залоги. Бойові втрати козацького флоту склали 20 козаків. Осінню відбувся черговий, третій, похід в Чорне море 60 чайок спільно з донськими козаками. На зворотному шляху козацька флотилія всупила в битву з турецькою ескадрою Ібрагім-паші, якому вдалося взяти в полон 40 козаків. Про цю битву великий візир Порти сповістив польського короля.

У 1608 році знаменитий похід на Крим проти хана Салятмет-Гірея здійснив кошовий отаман Михайло Наймановіч. Сівши на заклик свого кошового отамана за весла "унаслідок щастя, що не опускало їх протягом кількох літ", козаки вирішили "кинути все з голови про життя, а думати тільки про перемогу" бо нічого солодшого нема понад хоробрість, геройські діла і славу. В тогочасному діаріуші зазначалося, що Наймановича "можна порівняти не тільки з найхоробрішими му-

жами, але напевно з найдавнішими героями. Протягом п'яти років, хоч не рік за роком, підносив він побіди в безупинних, дуже завзятих битвах. Щастя товаришувало йому".

У 1614 році від козацької шаблі знову впав Синоп, а вже наступного року козацька флотилія з 80 чайок під командуванням Петра Сагайдачного прорвалася через Босфорську протоку до передмість Стамбула Мізевни і Архіоки і пройшла там парадом під розгорнутими хоругвами. Розлючений султан послав в погоню за гетьманом цілу флотилію. В морських битвах біля острова Зміїний та під Очаковом турецька флотилія була розгромлена вщент, козаки взяли в бранці і турецького адмірала Алі-пашу. У квітні 1616 року козацька флотилія отамана Василя Стрілковського знову розгромила турецьку ескадру з 7 галер за 70 кілометрів від Стамбула. Але зенітом морської слави Петра Сагайдачного став 1616 рік. Розпочався він могутнім наступом на Кафу – головний невільницький ринок у Криму. Розгромивши турецьку ескадру під Очаковом і Кінбурном, козацька флотилія взяла курс до Кафи. Навальним десантом козаки взяли штурмом потужну турецьку фортецю, в якій знайшов свою могилу відбірний 14-тисячний турецький гарнізон. Восени того ж року Сагайдачний взяв десантом Трабзон і Синоп. На рейді Синопа у морському бою козацький флот розгромив ескадру турецького адмірала Цикаліпаші після чого вдарив на Стамбул. Сам султан споглядав козацьку звитягу "*від чого перебував у горі*". "*Козаки,* - свідчить турецька архівна хроніка, - *ввійшли в Стамбул, вбили 5 чи 6 тисяч турків, захопили велику кількість полонених і спалили половину міста*". Козацька флотилія, як би на глум султану, під розгорнутими корогвами, з литаврами і під гарматні залпи вийшла в Чорне море і направився на Січ... через Керченську протоку. Вже майже під січовими стінами, в протоці Кінські води, козацька флотилія зустрілася з посланою розлюченим султаном за ними навздогін ескадрою адмірала Ібрагім-паші. В короткій, але жорстокій битві козаки розгромили і цього турецького адмірала.

Весною 1617 року флотилія гетьмана Д.Барабаша розгромила у Чорному морі турецькі флотилію Ібреїм-паші і ескадру Алі-паші. В 1620 році гетьман Яків Нерода атакував Стамбул, а за ним і Варну. У 1626 році гетьман Михайло Дорошенко штурмував турецькі фортеці вже на грузинському узбережжі. До 1630 року походи козацького флоту в Чорне море неодноразово здійснювалися щорічно, і не лише влітку, а й ранньою весною та пізньою осінню.

У тому ж 1617 році "*заблимали своїми похідними вогнями у вікнах самого сералю*" в Стамбулі чайки флотилії соратника Сагайдачного новообраного гетьмана Дмитра Барабаша і нагнали на правителів Порти такого страху, що ті стали погрожувати Польщі не лише війною, а й потурченням всіх поляків. Король змушений був погодитися на договір з Портою, в пункті першому якого проголошувалося: "*Розбійники козаки не повинні виходити з Дніпра на море, в краях цісарських ніяких шкод не мають чинити, взагалі якимось способом вони мають бути знищені, аби більше ані від нас, ані від козаків не було ніяких шкод, так щоб цісарському флоту більше не було потреби виходити на Чорне море, і ми обіцяємо і зобов'язуємося козаків і їх край приборкати і покарати...*". Після цього договору короля з султаном Дмитру Барабашу прийшлося покласти булаву, але флотську традицію не менш звитяжно продовжив новий гетьман Яків Нерода (Бородавка). Про його похід в 1620 році на 300 чайках довідуємося з донесень французького посла в Порті де Сезі королю Людовику XII: "*9 серпня. Козаки з'являються щоразу поблизу в Чорному морі і, не зважаючи на свої слабкі сили, захоплюють нечувану здобич. Вони користуються такою славою, що потрібні удари кийками, аби змусити турецьких воїнів виступити проти них на кількох галерах, які великий правитель споряджає туди з великим трудом. 25 серпня. Козаки на 150 ковнах спустошують усе узбережжя Чорного моря, пограбували і повністю спалили Варну...*".

В 1620 році гетьман Іван Сулима, знаходячись у турецькому полоні і будучи закованим гребцем на галері, зумів звільнитися, підняв повстання і прорвався на захопленій турецькій галері Середземним морем аж до Риму, в якому висадив на берег 300 полонених турецьких яничарів – небачений випадок до того у Римі! Внаслідок свого подвигу, який зафіксований у італійських хроніках, був особисто

прийнятий і нагороджений за боротьбу з ворогами Святого Престолу золотою медаллю Папою Римським Павлом V Боргесом. І такі випадки були не поодинокими. Професор Володимир Сергійчук приводить достатньо промовистий напис у каплиці св. Розалії в Палєрмо: *"Русини, які були довгий час невільниками турків, за порадою і під проводом Марка Сакмоєвського затіяли дуже проворну і дотепну втечу, коли їхня трирядна галера Олександрійського воєнного флоту відбилася від них. А коли знов стали вільними і причалили до Палєрмо 7 грудня 1626 року, завісили на схилі скелі турецьке судно як пам'ятник своєї перемоги і відданості святому Дівчаткові. Почавши тут працювати з власної волі, вони пожертвували частину здобичі на побудову її святині, яка є покровителькою Сіцілії*". В 1643 році в Римі вийшла друком книжка італійською мовою з промовистою назвою: "Повідомлення про славну подію, що недавно відбулася, про те, як взято було кращу турецьку галеру, що була під начальством Анти-паші-Маріола, як здобули свободу 207 невільників-християн з польської Русі і 70 невільників з інших християнських країн, як взято було в полон 40 турків і 4 багатих європейських купців, як убито було згаданого Анти-пашу з багатьма іншими турками і яку багату здобич знайдено було на галері". В Середземному морі козаки появлялися не лише на захоплених ворожих галерах, чи утікши з полону. Відомий дослідник козаччини Олена Апанович наводить випадки, коли козацькі ескадри з боєм пробивалися аж до берегів Африки в Середземному морі.

Влітку і осінню 1621 року, під час Хотинської війни, козацька флотилія на чолі з молодим Богданом Хмельницьким повністю паралізувала морські комунікації турецького флоту в Чорному морі. За оперативним планом гетьмана Петра Сагайдачного, в той час, коли головне 40-тисячне козацьке військо разом з 57-тисячною польською армією спільно стали на шляху турецького султана Османа II під Хотином, козацький флот мав блокувати всі ворожі транспортні морські комунікації і під час генеральної битви мав вдарити на Стамбул. 6 вересня 10-тисячна флотилія Богдана Хмельницького потопила турецьку ескадру із 12 галер і з боєм вдерлась в Босфор і атакувала Стамбул. Козаки, вдершись в протоку Босфор, штурмували Арсенал і дійшли майже до самого Золотого Рогу. За даними літописця Величка "12 суден з гарматами турецькими розбили і потопили... і самому Царгороду превелике сум'яття і жах учинили, звідусіль порохом оружейним окуривши". "Страх, що охопив жителів цього міста, доповідав в Париж посол де Сезі, був таким великим, що неможливо описати. 16 човнів з козаками в ці дні досягли колон Помпеї біля входу в канал в Чорне море, щоб захопити карамусан... Зрештою після двох днів нерозберихи... три галери і 40 фрегатів та човнів вийшли з каналу в море на пошуки козаків, які в той час грабували село, але не посміли ні наблизитися, ні зійтися з тими 16 козацькими човнами, хоч половина їхніх людей усе ще перебувала на березі". Турецька флотилія адмірала Халіль-паші в той час перебувала в Кілії. Дізнавшись про події в Босфорі, турецький адмірал вирішив перехопити козаків і покарати. Богдан Хмельницький виклик прийняв і, заманивши турецькі кораблі на мілководдя знищив 20 ворожих кораблів. Через кілька днів відбулася ще одна битва в гирлі Дунаю, в якій за інформацією де Сезі, турки втратили ще 20 своїх кораблів. Втрати козацького флоту склали 16 чайок, які "так захищалися, що турки втратили стільки, скільки і виграли".

Високо оцінив дії козацького флоту під час Хотинської битви і польський король Жигимонт. В похвальній королівській грамоті до українського гетьмана Петра Сагайдачного, виданій в Кракові 12 січня 1622 року, сказано: *"...висловлюємо вам і всьому війську нашому запорожському милість нашу і вдячність, яку у всіх потребах війська охоче обіцяємо виявляти... Тепер же, нагороджуючи малим подарунком згадану мужність вашу і зусилля під Хотином, надсилаємо із нашої королівської казни через придворного підскарбія 400 тисяч битих талярів, які повинні бути розділені порівну і роздані 50 тисячам усього війська: тим, хто був під Хотином, і тим, хто перебував на військовому промислі з Хмельницьким на Понті Евксинському, не минаючи родичів і вдів товариства козацького, хто поклав свої рицарські голови у воєнних діях цього року ...*".

В 1622 році, після розгрому турецької ескадри під Кафою, своєрідний парад козацького флоту у Босфорі провів і соратник Сагайдачного гетьман Оліфер Голуб. Про ці походи козацького флоту довідуємося з депеш в Париж французького посла в Порті де Сезі: *"1 травня. Великий візир, будучи дуже зайнятим, пропустив козаків і рижоволосих (донців - авт.), котрі прибули до цих місць на Чорному морі і захопили декілька кораблів. Це привело правителя у такий гнів, що він грозив відрубати голову великому візиру і великому казначею по імені Тефтедар, якщо вони завтра же не відправлять галери в Чорне море. 12 червня. Козаки з'явилися в 60 льє (60 км.), звідси на 30 човнах, щоб захопити місто Кадріа, розташоване в 6 льє від Чорного моря в Натолії. Захопили в Карамусалі понад тисячу полонених. 18 вересня. Поява 4 козацьких човнів викликала більшу розгубленість, ніж якби з'явилася чума – так вони бояться козаків".* В 1624 році Стамбул атакувала флотилія з 150 чайок гетьмана Михайла Дорошенка, яка в Босфорі розбила турецьку флотилію із 500 суден та розігнала 10000-ний корпус яничар. В 1625 році підняв повстання невільників і захватив Балаклаву запорожський полковник Олексій Шафран. Того ж року турки проґавили вихід в море 10-тисячної флотилії з 300 чайок гетьмана Михайла Дорошенка. За повідомленням в Париж де Сезі, козаки розгромили навколо Трапезунда 250 міст і містечок. Професор історії Володимир Сергійчук так описує подальші події того походу: "з району Трапезунда ...запорожці направилися на захід уздовж турецького побережжя. В дунайському гирлі, за свідченням де Сезі, вони прихопили кілька турецьких суден, які спустилися сюди для підкріплення турецької ескадри. Після того відбулася битва з основними силами османського флоту. На кожну турецьку галеру, яких взяло участь у бою 21 з 43, випало майже по 20 чайок. Особливо рішуче штурмували запорожці галеру капудан-паші. Небезпека була в тому, як зазначає турецький очевидець, що був повний штиль, а це дуже сприятливо для козацьких чайок". У донесенні турецького капітана по цій битві, приведенім М.Грушевським, зокрема, йдеться: "Зачалася страшенна битва; мусульмани билися з несказаною відвагою і з останньою розпукою. Корабель капудан-паші був в останній біді і мало не став здобиччю роз'юдженої наволочі. Сі злодії, пізнавши його по трьох ліхтарях, що прикрашали задню стіну, як навіжені, кинулися на нього з боків і спереду, бо з ззаду його боронили гармати і густа ручна стрільба. Незважаючи на масу трупів своїх, двісті поганців видряпалися на корабель і звело на помості гарячу битву. Вся просторінь від переду до мачти була завалена трупами невірних, що перейти було неможливо. Весляри галери, всі з бранців козацьких, перестали працювати веслами і певне вдарили б з ворогами на мусульман, якби не закуті заздалегідь у кайдани. І так, коли інші кораблі думали, що адміральський корабель уже тоне, знищений козаками, якраз надлюдська відвага його геройської залоги здобувала найвищу перемогу; скоро тільки увільнено поміст від тих злодіїв, дано постріл з одного і другого боку. І масу чайок пожерла морська глибина. Галера намісника адміральського теж була в неменшій біді і з такою відвагою перемогла своїх ворогів. Але багато інших кораблів вже ставало жертвою роз'ярених недовірків, уже мусульмани, бачучи неминучу загибель, припадали до землі, благаючи помочи в бога, - аж раптом ту страшну тишу, що лишала кожну галеру її долі, не позволяючи їй допомагати одна другій, сильний вітер налетівши, розвіяв щасливо. Надуваються вітрила, життя і надія вертаються до зневірених вояків, і за кілька хвилин множество перевернутих човнів наповнюють море ти-

Козацька ескадра у Босфорі.
Худ. В.Коваленко

сячами неприятельських трупів, а з 350 чайок ледве тридцять добігло до берега і гірстка тих злодіїв рятує себе, тікаючи".

Однак, успіхи турків в цій розповіді значно перебільшені: вони не захопили 172 чайки з 786 козаками і не потопили 100 чайок. Більш достовірними є повідомлення про захоплення 270 запорожців. До того ж, де Сезі 5 жовтня зафіксував таку картину: "*Баша повернувся з 50 галерами. Якби не північний вітер, який допоміг Баші, то козаки розгромили б його армію, хоробро атакувавши на 380 човнах. Вони вже були на Реалі (судні турецького адмірала), обрубуючи канати і знімаючи румпель, чим поставили Башу у важке становище. Але погода допомогла йому – хвилі стали заливати човни і козаки змушені були ретируватися. Під вечір, коли вітер стих, вони відігнали турецьку армію".* І де Сезі робить висновок: "менш ніж з 50 тисячами екю на рік, розданих козакам, можна володіти основними силами турків у Чорному морі". Запорізький полковник Кіндрат Бурляй, "славний на Чорному морі з турками бойовик", у 1624 році "впавши до Азії через Чорне море, портове місто Синоп здобув і багато там нашкодив туркам". В 1640 році флотилія Бурлія із 37 чайок розгромила в морському бою турецьку флотилію з 80 суден, і "билися з ними три тижні, і п'ять катарг у них взяли, і в морі утопили з гарматами".

Наприкінці 1625 року, після придушення козацького повстання під проводом Марка Жмайла проти польської шляхти, було укладено Куруківську угоду, якою Річ Посполита забороняла козацькі походи на море: "*Козаки не повинні здійснювати морських походів..., і не повинні порушувати трактатів, укладених з турецьким султаном. Морські судна вони повинні спалити негайно... і, під загрозою суворого покарання, не повинні спускати в море по Дніпру і по іншим рікам ні суден, ні липових колод*". Виконувати цю угоду мав сам гетьман Михайло Дорошенко. Однак, про людське око, він спалив лише рибальські човни, внаслідок чого в Стамбул пішла депеша польського короля про приборкання ним козацького флоту. Та поразка на суші не зменшила активності флоту. В 1626 році московські джерела зафіксували три походи козацького флоту в Чорне море, організованих спільно з донськими козаками з Дону під проводом запорожського полковника Олексія Шафрана. Влітку один з походів до Босфору спільної ескадри з Дону виявився невдалим: із 70 чайок в битві з турецьким флотом 25 було втрачено.

Запорізькі козаки XVI – XVII ст.

Походи і перемоги козацького флоту в Чорному морі мали широкий міжнародний резонанс, їх значення відзначали в провідних країнах Європи. Англійський дипломат Ріо в своїй "Історії Оттоманської Порти" відзначив, що в 1626 році запорожський флот появився в Босфорі: "спалюючи і грабуючи всі села, що траплялися на шляху. Баядери, Єнігой, Стенія були обернені в попіл: двоє перших на грецькому побережжі, а третє – на азіатському. Жах охопив турків, коли вони побачили цих піратів під Константинополем. Саме не було галер, щоб їм противопоставитись. Тому нашвидку озброїли 400-500 фаїків, кімберсаїв та інших човнів. Великим залізним ланцюгом перегородили Босфор, як це робили грецькі імператори під час нападу на Константинополь. Назустріч козакам з нього вийшло 10000 оборонців, щоб стримати наступ. Козаки розташували свої вітрильники півмісяцем посередині протоки: невеликий турецький флот намагався їм протиставитися. Так стояли один перед одним до заходу сонця. Тоді відпливли козаки в море і повернулися додому з багатим добром і славою людей, що зневажили й не були покарані столицею могутньої Османської імперії, яка була пострахом всього світу. Через кілька днів Константинополь огорнув ще більший страх, бо ті

пірати повернулися ще міцнішими, ніж уперше. Впродовж 3 чи 4 днів вони гойдалися при гирлі Чорного моря. Відпливли після того, як спалили всі маяки і пограбували всі навколишні села". Це була флотилія гетьмана Тараса Трясила.

У 1630 році проти козацького флоту турки спорядили п'ятнадцять великих галер. Шість козацьких чайок зустріли турецьку флотилію біля Босфору. Сили були вкрай нерівними, тому маючи лише 300 чоловік, козаки висадилися на берег і зайняли оборону в монастирі "Сизебола", який завжди вважали своїм. Вісім днів турки безуспішно штурмували стіни монастиря, а на дев'ятий на допомогу поспіла флотилія Івана Сулими із 80-и чайок. Турецькі яничари поспішно втекли до Стамбула. Саме після цієї битви турецький султан вимушений був визнати силу козацького флоту і заявити: "*Коли на мене йдуть сусідні панства, я сплю на обидва вуха, а коли козаки в морі – мушу одним вухом слухати*". По суті, козацький флот вів неоголошену війну з однією із наймогутніших держав тогочасного світу, морську національно-визвольну війну українського народу. І ця війна, за словами Івана Франка, заставила Туреччину "хилитися з зеніту своєї величі і слави". За свідченням сучасника з Стамбулу, "не тільки на Чорному морі, але і в самій турецькій столиці козаки викликали такий великий жах, що через них там постійно тримають флот". Італієць П'єтро делла Валле у травні 1618 року повідомляв з турецької столиці: *"Турки не мають на Чорному морі жодного місця, яке б козаки не взяли і не сплюндрували. У кожному випадку вони сьогодні на Чорному морі така значна сила, що, коли вони лише прикладуть більше енергії, будуть цілком його контролювати... Сам султан вимушений був визнати, що коли в Чорному морі появиться хоча б кілька запорожських чайок, у нього пропадає сон, а турецький мандрівник і історик Е. Челебі зазначав, що "турки із-за страху перед козаками цілком не знали ні сну, ні віддиху".*

В 1630 році гетьман Іван Сулима в морському бою біля острова Зміїного отримав перемогу над флотилією турецького візира Кенан-баші а через рік провів знаменитий морський похід в Азовське море, наслідком якого турецька фортеця Азов впала під гетьманську булаву. В 1635 році з Іваном Сулимою "*козаки п'ять разів ходили на море*", в тому числі і на Стамбул, де, за турецькими скаргами польському королю, "*багато зла наробили, потопили галери і забрали гармати"*. Того ж року польському королю Владиславу, що терпів поразки у війні з шведами на Балтиці, прийшлося самому звернутися за допомогою до козацького флоту.

Тарас Трясило

19 липня 1635 року запорожський полковник Костянтин Вовк прибув до Пруссії на поміч королю з півтора тисячами "добрих і з морем обізнаних" козаків. До їх приходу запорожські майстри вже виготовили на Німані 30 чайок. За письмовими згадками польського історика О.Радивила, який був свідком походу, козацька ескадра Костянтина Вовка 31 серпня, здійснивши нічний перехід Балтійським морем з Королевця до Піллау, атакувала шведську ескадру і захватила її флагманський корабель, чим "дуже настрашили тим шведів". Ця Балтійська перемога значно прискорила примирення шведів і поляків. Радивил оставив і опис походу козацької ескадри: "*І чисте диво на такім малім судні, оплетенім в'язками тростини, противитися роз'яреному морю! Коли вітер високо підносить пінисті хвилі і здається ось-ось їх розкидає, вони носяться на хвилі прикриті тими плетеними в'язками, прив'язаними з обох боків; коли тиша тихо рухає хвилями, вони за поміччю весел пливуть. Бачила те Піллава на власні очі, як при сильнім вітрі буря, піднявшись, розкидала їх, але без усякої шкоди, повернувшись у свої ряди, вони знову у своїм попереднім порядку стали перед портом"*. Роль козацтва в українському суспільстві зросла настільки, що в Європі всіх українців почали називати "*козацькою нацією"*, а з Військом Запорізьким в дипломатичні стосунки вступили провідні європейські держави.

Морські походи запорожців виконували важливу військово-історичну задачу не лише вітчизняного, а і європейського значення. Їхні превентивні удари по мор-

ських комунікаціях Туреччини у внутрішніх районах імперії значно сковували турецьку експансію в Європі, на очах всього світу ослаблювали Осяйну Порту. Морські поразки турецького флоту в Чорному морі обернулися ще й блокадою флотом Венеції протоки Дарданелли в 1648 році. То ж в 1649 році турецький султан вже сам шукає спілки з Військом Запорожським та укладає з ним угоду про промисли і вільне судоходство козацького флоту в Чорному і Середземному морях. Не випадково, командувач французької армії принц де Конде звернувся за допомогою в боротьбі з Іспанією саме до українського козацтва. Після укладення ним відповідної угоди з Богданом Хмельницьким, в 1645 році із Гданська до Дюнкерна на французьких кораблях Північним морем вирушив козацький корпус із 3-х тисяч козаків під командуванням полковника Івана Сірка. Французи не могли взяти Дюнкерн тридцять років, Іван Сірко взяв його десантом з моря за одну ніч! До послуг козацького флоту прийшлося звернутися і польському королю Владиславу IV. Готуючись до чергової війни з Туреччиною, польський король в 1646 році запропонував Богдану Хмельницькому булаву морського гетьмана Речі Посполитої і виділив кошти на будівництво 60 бойових чайок. Та історичні події розгорнулися іншим шляхом.

Значний ріст сили і міжнародного авторитету козацтва визивали велику тривогу у шляхти Речі Посполитої, яка не менше османів боялася волелюбних і незалежних низових козаків. Протягом десятиліть Січ оставалася осередком свободи і саме звідси організовувалася боротьба не лише проти Осяйної Порти, а і проти польського панування в Україні. Не маючи змоги силою розправитися з козацтвом, польська держава, налякана погрозами турецького султана, майже щорічно приймала сеймові рішення про заборону морських походів в Чорне море. Оборонці рідної землі, а з нею і Речі Посполитої, фактично оголошувалися поза законом як "своєвільні люди", розпочалося масове гноблення і переслідування козацьких родин. Січі відрізали сполучення з центральними регіонами України, на шляху, що поєднував Січ з Черкащиною і Київщиною, звели польську фортецю Кодак, з якої в упор розстрілювали всіх, хто йшов на Січ чи з неї, в Україні постійно знахо-

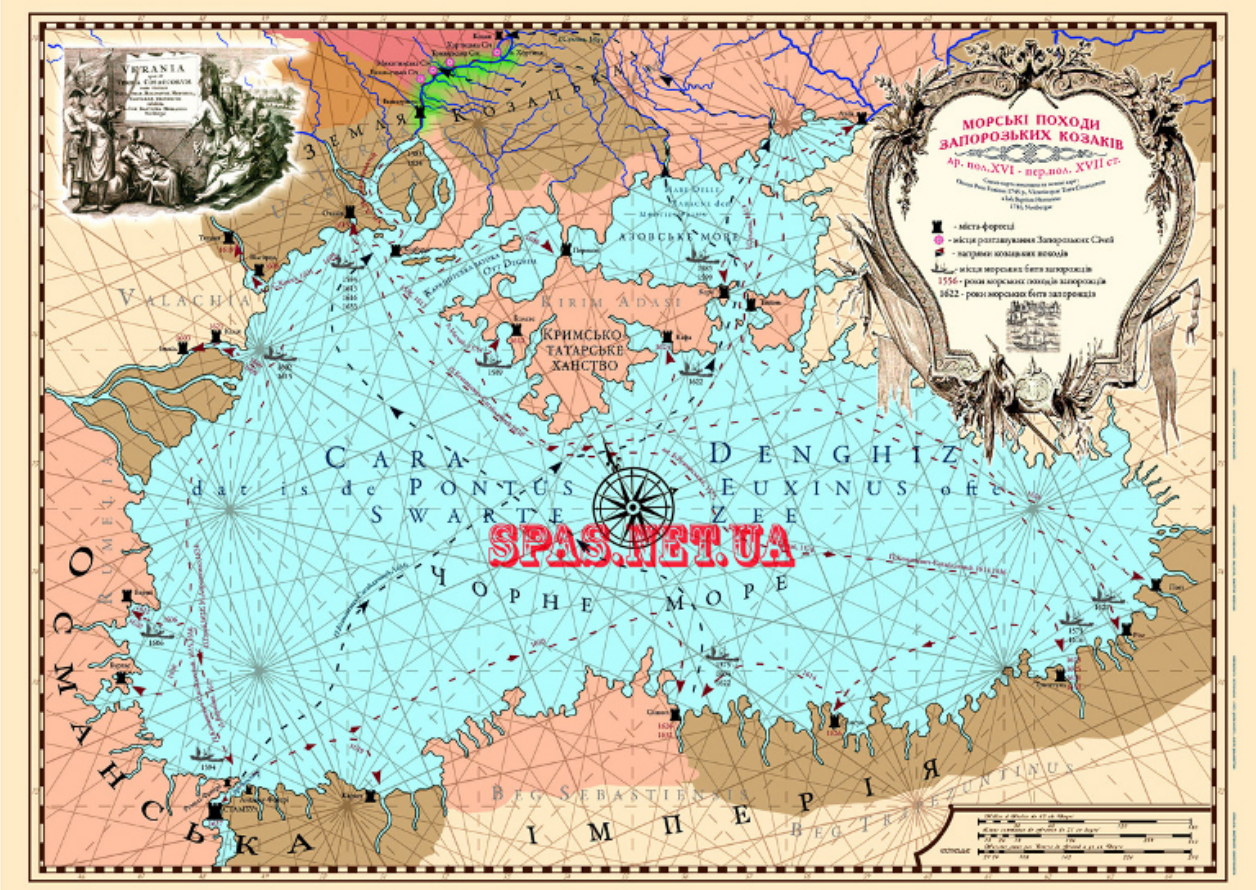

Карта морських походів козацького флоту

дилося польське окупаційне військо. Не стільки турки з татарами, як польська шляхта унеможливлювали морські походи з Дніпра в Чорне море. Особливо посилилися утиски козацтва в Україні після підписання в 1634 році мирної угоди Польщі з Туреччиною.

Врешті, морські походи козацьких флотоводців королівським урядом часто каралися смертю. Після повернення з походу в Чорне і Азовське море, знищення турецького флоту під Азовом і зруйнування Азовської фортеці гетьман Іван Сулима у 1635 році атакував Кодак і знищив зловіще гніздо польського режиму, не оставивши від фортеці і сліду. Польський гарнізон був "вибитий до ноги", його командира, французького полковника, розстріляли. Падіння Кодака визвало народне повстання на Черкащині. Після Кодака, Сулима взяв Чигирин, Корсунь і Черкаси. Зраджений реєстровими полковниками, Сулима був виданий полякам. Під тиском Туреччини і Криму польський сейм розглянув "персональну справу" Сулими і засудив його до страти. Учасник сейму литовський канцлер Альбрехт Станіслав Радзивіл записав у своєму щоденнику: "Сумним видовищем уявлялось це. Як змінюється фортуна: цей чоловік, що стільки раз підставляв шию ворогові, і ворожа рука його не діткнула, - тепер мусив простягти шию катові". За постановою сейму славетний флотоводець України Іван Сулима 12 грудня 1635 року був четвертований у Варшаві. Після страти Сулими поляки розпочали нову хвилю терору в Україні, козаки ж втрату свого любимого вождя полякам не простять ніколи. Розпочалася череда козацьких повстань, після поразки яких козацький флот почав занепадати. Героїчна смерть флотоводця Івана Сулими стала тим могутнім детонатором, який вибухнув через 12 років Визвольною війною українського народу і повалив польську імперію.

В цій критичній ситуації запорожці таки знайшли вихід для продовження бойової діяльності козацького флоту, розпочавши організацію спільних морських походів разом з донськими козаками з гирла Дону. Врешті, спільні морські походи з донцями запорожці проводили і попередніми роками, наприклад, в 1615, 1623, 1626 та в 1631 роках. Однак, опинившись в блокаді не лише з сторони Криму, а й Польщі, запорожці уклали з донськими козаками "договор однолично". Це викликало спалах їх спільних морських походів. З 1639 по 1647 роки морські походи, за винятком двох, запорожці проводили спільно з донськими козаками і з Дону. В окремі роки для участі в походах на Дон прибувало 10 і більше тисяч запоріжських козаків. Спільні походи спрямовувалися на Керч, Кафу, Карасу-Базар, Балаклаву, Інкерман, Синоп, Різе, Трабзон і навіть на Стамбул.

Іван Сулима

Після страти Сулими та придушення козацьких повстань під проводом гетьманів Павла Павлюка, Остряниці і Гуні, з 1638 року розпочався занепад козаччини загалом і козацького флоту особливо. Польський король заборонив походи в море, а коронний гетьман Потоцький, користуючись розбратом між січовиками і реєстровими козаками після поразки козацьких повстань, взявся покінчити з Січчю остаточно. Він змусив перенести Кіш з укріпленого острова Буцького на беззахисний Микитин Ріг і розмістив в Січі польську залогу на чолі з комісаром. Морські чайки, за винятком тих, що запорожці встигли заховати в дніпровських плавнях і протоках, були спалені, а гармати, які поляки змогли знайти, були вивезені до Канева і Києва. Тож запорожці полками посунули на Дон. Придушення козацтва не принесло спокою в Польщі. З ослаблення Війська Запоріжського низового скористалося Кримське ханство, 70000 орда якої в 1640 році сплюндрувала Україну майже до Києва. В 1643 р. тривалий набіг в Україну здійснив перекопський мурза Тугай-бей. Запорожці, позбавлені чайок, гармат, пороху і коней зарадити погрому в Україні змоги не мали, а польське військо проти орди виступати боронити українські землі не спішило.

Та незважаючи на занепад, козаки зберегли свою організацію і накопичували сили, збирали зброю на старих Січах і готувалися до продовження боротьби за во-

лю і свободу. Ожив Великий Луг наприкінці 1647 року і запалив прихований гнів народу на всенародне повстання, яке увійшло в історію як Визвольна війна українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. З початком Визвольної війни українського народу в Україні змінилася військово-політична ситуація. Турецький султан і Крим виступили союзниками козацького війська, доля України вирішувалася в сухопутних битвах з польською армією. Найбільш вагоме значення флоту в боротьбі з польською шляхтою було в початковий період повстання і в час його розгортання у всенародне повстання. Козацький флот відіграв вирішальне значення в розгромі спроби польського коронного гетьмана М. Потоцького штурмом оволодіти укріпленим Б. Хмельницьким островом Бучки.

Як відомо, в квітні 1648 року польське військо М. Потоцького вело наступ на козацький табір Б. Хмельницького під Жовтими Водами як з суходолу, так і Дніпром флотилією реєстрових козаків. Реєстрові козаки, перейшовши на сторону Хмельницького, значно поповнили бойовий склад козацького флоту.

Після укладення Богданом Хмельницьким союзної угоди з турецьким султаном загроза Україні з морських напрямків відпала. Тож під час війни козацькому флоту відводилася допоміжна роль, козацький флот використовувався як транспортний засіб для доставки військ по ріках і забезпеченні їх переправ, проводив висадку тактичних десантів і доставку ріками тилових запасів, ніс комендантську службу на переправах. Французький художник Ж.-А. Мюнц змалював одну з таких переправ. На його картині зображено козацькі чайки, поставлені через всю ріку бортом одна до одної, на які настелено дерев'яний настил. У сучасному визначенні це є не що інше як понтонний міст. Ще на одному малюнку зображені козацькі тралери при транспортуванні морських чайок, з чотирма парокінними упряжками кожний. Таким способом козаки транспортували свої чайки до місць переправи козацько-татарських військ через великі ріки.

Готуючись до повстання, Богдан Хмельницький в грудні 1647 року звернувся до московського царя і Війська Донського з проханням про допомогу але отримав відмову. З 1648 року за наказом царя на Дон не допускали навіть запорожських послів. У цей же час донські козаки зайняли територію Кальміуської паланки та стали робити постійні напади на Крим в період, коли хан з військом вирушав на допомогу Богдану Хмельницькому. Як свідчать дослідники, напади донських козаків на Крим в 1648 – 1649 роках мало не зірвали союз запорожців з татарами. Взимку 1649 року хан Іслам – Гірей III відповідно до союзницького обов'язку став вимагати у Б.Хмельницького допомоги для спільного походу, щоби покарати Дон у відповідь за їх напади на Крим. З цього приводу український гетьман 6.12.1649 року звертається до московського царя, а згодом і до Війська Донського з проханням "уйняти донців", підкреслюючи, що "*кривда царя кримського – кривда наша*", та просить "*не робити роздору*". Однак Дон, як і московський цар, до прохань гетьмана осталися глухими.

Транспортування козацьких чайок.
Худ. Ж. Мюнц

Наявність козацького флоту дала можливість гетьману вирішити це питання самостійно. Уникаючи військового конфлікту з царем, Богдан Хмельницький відрядив в Кальміуську паланку до границь з Доном 20 тисячний козацький корпус, а у Чорне і Азовське море – козацьку флотилію, під загальним командуванням свого сина наказного гетьмана Тимофія Хмельницького. Козацький флот для охорони Криму з моря розмістився постоєм в дельтах рік Кінські води, Молочна, Кальміус, Міус, в Керчі, Кафі, Судаку і в Ахтіарі. Молодому Хмельницькому удалося завершити конфлікт з Доном миром і напади на Крим припинилися. Це дозволило гетьману не лише уникнути третього фронту і остудити запал бажаючих погріти руки на кровопролитній війні, яку вели український і кримськотатарський народи

за визволення України, а й не допустити розпорошення основних сил хана на охорону свого пограниччя.

Протягом Визвольної війни за наказом штабу Хмельницького козацькі ескадри були зосереджені і для охорони кордонів України на Дніпрі і Прип'яті. 6 серпня 1651 року Дніпровська козацька ескадра разом з корпусом полковника Антона Ждановича обороняла Київ від військ литовського коронного гетьмана Януша Радзивіла. Лише неузгоджені з Дніпровською флотилією бойові дії корсунського

1651 р. Битва під Києвом з флотом Радзивіла. *Худ. Абрагам ван Вестерфельд*

полковника Лук'яна Мозиря дали змогу литовському війську увірватися протягом ночі в місто і заставили козацьке військо здати Київ литовцям. Французький історик П'єр Шевальє описав подвиг козака Івана Нечая, який обороняв відступ головних козацьких сил з під Берестечка. В болотному озері козак, поранений 14-ма кулями, завзято боронився на човні і стримував натиск польсько-німецького загону, навколо його човна плавали десятки ворожих трупів. Польський король, що спостерігав за боєм з сусіднього пагорба, вражений мужністю і хоробрістю козака, наказав дарувати йому життя, коли козак складе зброю. Але козацький герой-моряк відповів, що не дбає про життя і воліє вмерти козацькою смертю. Оточений ворогами, загинув Іван Нечай героїчною смертю за Батьківщину! Таких випадків героїзму історія козацького флоту знала багато, їх ще більше загубилося в плині часу, імена героїв ретельно приховувалися від народу протягом тривалого часу поневолення України. І лише народний фольклор повертає окремі прізвища козацьких лицарів з історичного забуття.

В історичній літературі є багато оповідань про походи запорожського флоту підчас Визвольної війни в Чорне і Азовське моря її їх напади на татарські і турецькі володіння, в тому числі і разом з донськими козаками. Ці походи описуються як помста запорожців кримському хану за зраду Богдана Хмельницького, починаючи від битви з поляками під Збаражем в 1649 році. Проте, останні історичні дослідження бойових дій Визвольної війни українського народу 1648 – 1654 років, реконструкція окремих військових операцій війни дозволяють більш реально відтворити і бойову діяльність тогочасного козацького флоту. Запорожці, а з ними і козацький флот, були гвардією і кістяком козацького війська, найбільш дисциплінованою його складовою. Гетьман, як відомо, в Переяславі в лютому 1649 року

заявив: "...не піду війною за кордон. Не підніму шаблі на турків і татар; з мене вистачить і України..." Запорожці порушити слово свого гетьмана не могли та і не було у них для цього підстав. Сьогодні виявляються вагомі докази вважати, що не було і зрад кримського хана, а отримані поразки в битвах в ході війни були наслідком тих чи інших прорахунків військових штабів. Врешті, турецький султан в грудні 1650 року черговий раз письмово запевнив Хмельницького, що "*кримський хан отримав від нього суворий наказ, щоб він на польську сторону не звертав ні свої очі, ні свої вуха, ...щоб він завжди, коли буде потреба, негайно вам допомагав своїм спритним і швидколетним військом*". Важко віриться, щоби хан наважився легковажити такими наказами султана. Про зраду гетьмана ханом рясніє польська і російська історіографія, в першу чергу відстоюючи власні військово-історичні інтереси. Реальність же була дещо іншою.

Але татари таки ясир на українських землях брали. Брали як плату за участь у війні. Польським ясиром розплачувалися козаки, українським – поляки. Відомо, що сам Богдан Хмельницький не раз викуповував у татар українських бранців. А на переправах, коли татарське військо поверталося в свої улуси, запорожці українських бранців, якщо не могли викупити, за своїм звичаєвим правом, відбирали силою. Відомо, що з Коша з цього приводу організовували походи ескадр запорожського флоту за бранцями до Очакова і Акермана в 1648, 1652 і 1653 роках після битв козацько-татарського війська з поляками під Пилявою, Берестечком і Жванцем.

Відновлення активних бойових дій козацького флоту і його морських походів в Чорне і Азовське моря пов'язані в першу чергу із зміною військово-політичної ситуації в Україні і розривом військового союзу з турками і татарами після Переяславської ради, коли кримський хан уклав союзну угоду з поляками та розпочав разом з ними бойові дії проти козацької держави. З початком бойових дій українсько-московського війська проти Речі Посполитої козацький флот був включений в стратегічні плани нової війни. Йому належало створювати постійну загрозу польському союзнику – кримському хану, щоб не допустити виходу орди з Криму. На думку гетьмана, щоб при таких умовах "татарове своих городов оберегали, а не к ляхам на помощь шли". Допомагати запорожцям мали і донські козаки, про що Богдан Хмельницький 10 липня 1654 р. писав царю: "И тебя в.г. просим: повели войску ц.в. Донскому и иным астраханским и казанским войскам, чтоб, совокуплясь с войском вашего царского величества запорожским, таков же промысел над Крымом чинили". Влітку того ж року запоріжський отаман Семен Ворчун разом з донським отаманом Павлом Чесночихіним великим походом в Чорне море розпочали "промисел над Кримом чинити", взявши штурмом Судак, а затим і Кафу.

Іван Сірко

Поява на Січі в 1654 році полковника Івана Сірка, який не сприйняв політики гетьмана на протекцію московського царя, значно активізувала бойову діяльність козацького флоту і направила його в старе русло протистояння з османами. Наступного року флотилія Івана Сірка із 2000 козаків брала приступом Азов і Очаків. На зворотному шляху до Очакова біля Гезлева (Євпаторії) козаки розбили турецькі судна і визволили 200 полонених українців. На Січ козаки доставили ще 600 взятих в битвах турецьких і татарських бранців, яких обміняли на полонених козаків. Щоби зірвати похід орди в Україну весною 1655 року, за завданням Богдана Хмельницького Іван Сірко на 34 чайках організував похід в Чорне і Азовське моря, атакував Керченський і Таманський півострови і майже на два місяці закрив для турецького флоту Керченську протоку. В 1663 році кошовий Сірко провів звитяжний рейд до Дунаю, розгромив турецьку ескадру під Очаковом, а у 1665 році вщент розгромив турецьку ескадру з десантом в усті Дніпра. 12 липня 1678 року флотилія Сірка в Дніпровському лимані розгромила турецьку ескадру із 40 великих галер, взимку 1679 року козацький десант розгромив турецькі фортеці Очаків, Аслам- і Кизи-Кермен.

Діяльність Сірка припадає на період Руїни козацької держави, по суті, тривалої міжусобної війни за булаву численних гетьманів, які почалися після смерті гетьмана Богдана Хмельницького. В час, коли колись могутнє козацьке військо в неустанній боротьбі своїх полковників і гетьманів занепадало, Іван Сірко зумів відновити козацький флот, який знову став основою могутності Січі. Ситуацію на Україні використовував і кримський хан, його підтримка ворожих для Запорожжя сил обернулася бойовою діяльністю проти Криму козацького флоту. Морські походи жвавого Івана Сірка проводилися щорічно як самостійні, так і для підтримки дій сухопутних козацьких сил. Бойові десантні операції проводилися як в Чорному і Азовському морях, так і на ріках України. Кошовий підняв і розвинув лоцманську і розвідувальні служби козацького флоту.

Після смерті Івана Сірка в 1680 році бойова діяльність козацького флоту завмирає на цілих 10 років. Причиною цього стала неустанна міжусобна руйнівна війна в Україні та позиція московського царя, який не бажав в той час ускладнень у відношеннях з Туреччиною. Українським гетьманам стало не до флоту, а кошові отамани не відзначалися ініціативою і активністю. Це дало змогу туркам знову "закрити" для козацького флоту вихід в Дніпро і Чорне море. За цей час турки з татарами при активній допомозі поляків відбудували і значно зміцнили "Фортецю Ісламу" (Іслам-Кермен), "Дівочу фортецю" (Кизи-Кермен) та ще звели на острові Тавань фортецю Мустрід-Кермен.

Відновленню бойової готовності запорожського флоту значно сприяв гетьман Іван Мазепа, при фінансовій допомозі якого було збудовано і оснащено 70 морських чайок, відбудовано запоріжську верф, на Січ поставлено гармати, залізо, діжки з смолою і порохом. Гетьман всіляко піднімав роль і значення флоту перед царем, що, зрештою, і привело його до рішення будувати сильний вітрильний військовий флот. Вихід козакам в море відкрив кошовий отаман Максим Самійленко, який в 1691 році козацьким десантом взяв штурмом турецькі фортеці на Дніпрі, потопив їх турецьку морську охорону, захопив казну кримського хана і в 1695 році вперше засадив захоплені фортеці козацькими гарнізонами. В 1692, а так же в 1695-у роках козацький флот атакував Очаків і проводив бойові операції в Азовському морі. Запорожці в Чорному морі блокували турецький флот і відтягнули на себе велику частину кримської орди під час першого Азовського походу 1695 року царя Петра І і штурму ним Азова. Бойові успіхи Максима Самійленка, бойова експедиція ескадри Генерального осавула Ломиковського до устя Дунаю і штурм запорізькими моряками М. Самійленка Очакова значно зацікавили царя Петра І флотською справою. Під Азовом цар упевнився, що без флоту йому турецької фортеці не взяти і з тих пір терміново зайнявся будівництвом свого флоту. Гетьману Мазепі було наказано направити до Брянська і Воронежа запорожських майстрів суднобудівництва та різних "мастеровых людей", запрошені суднобудівники з Європи. За зиму надзвичайним напруженням сил було збудовано 2 галеаси, 23 галери і 4 брандери, що дало змогу царю вже в квітні 1696 року розпочати черговий похід на Азов. В авангард царського флоту була поставлена запорожська ескадра чайок кошового отамана Максима Самійленка, загальне керівництво бойовими діями флоту з галери "Прінціпіум" здійснював сам цар – під іменем капітана Петра Алексєєва. Та досвіду морського плавання, та ще й у вузькому фарватері ріки, у капітана не було, до того ж, як на турецькому флоті, Петро І екіпажі своїх кораблів укомплектував солдатами Семенівського і Преображенівського полків. Тож закономірним виявився кінець походу, коли головні сили царського флоту були посаджені на мілину в гирлі Дону. Турецька ескадра, що стояла під Азовом, зараз же повела атаку на Петра та положення спасла козацька ескадра під командуванням Самійленка. Атакувавши турецьку ескадру із 19 кораблів, козацький флот заставив головні сили турецької ескадри втікати в море і абордажною атакою захопив менші їх судна - тубуси з бойовими запасами для Азова. Бойовими трофеями, як писав після бою сам Петро І, стали: 300 бомб великого калібру, 96 бочок пороху, 5 тисяч гранат, 27 чоловік полоненими та велика кількість вогнепальної і холодної зброї. Окремо "для воинского промыслу под Крымом и для обороны захваченных у турков городков" запорожська ескадра на чолі з кошовим отаманом Яковом Мо-

розом і полковником Якимом Чалим з 42-х запорожських чайок та 1740 козаками на борту в червні місяці блокувала турецький флот в Чорному морі, маскувала дії головних сил під Азовом. Великі морські битви з турецьким флотом відбулися під Очаковом і в Чорному морі. Ескадрі Мороза вдалося захватити 17 турецьких кораблів, але в Дніпровському гирлі при прориві крізь орду на Січ командир другої ескадри полковник Яким Чалий героїчно загинув.

Проте, успішні бойові дії спільного українсько-російського війська привели до неочікуваних на Січі результатів. Відповідно до угоди Петра І з султаном від 14 січня 1699 року туркам поверталися всі великою ціною здобуті запорожцями дніпровські фортеці, козакам знову закривався шлях до устя Дніпра, від них було грубо відібрано дніпровські перевози. Україна, а з нею і споконвічні запорожські землі, займалися московськими військами, у козаків нагло відбиралися їх власність, садиби і зимівники, козацькі землі заселялися переселенцями. На запорозьких володіннях без згоди Коша будувалися російські укріплені городки, під видом військової допомоги була введена царська залога і на саму Січ. Дійшло до того, що царський уряд разом з турецькими комісарами без відома Коша почав ставити на запорожських землях межі і кордони і віддав туркам всі землі по нижніх течіях річок Інгулу, Інгульця до устя Кам'янки включно. Земельне питання в 1700-1709 роки привело і до збройних сутичок запорожців з російськими військами.

Постійний силовий наступ на "вольності" і права Війська Запорожського, грубі приниження і утиски козацтва та всіх українців на їх споконвічних землях привели до того, що запорожці весною 1709 року проголосили себе "ворогами російської зверхності" і перейшли на сторону гетьмана Івана Мазепи та разом з ним і шведами виступили проти Петра І. Прознавши про рішення Коша, розлючений Петро І наказав Меншикову вирядити війська для зруйнування непокірної Січі. Три регулярних полки разом з донськими козаками під командуванням полковника Яковлєва повели наступ з Києва Дніпром. Донські козаки просувалися берегом. Йдучи човнами Дніпром, полки Яковлєва спершу спалили разом з мешканцями Келеберду, а затим підійшли до Перевалочної, яку обороняла козацька залога з 2 тисяч чоловік з козацькою флотилією. Козацькі чайки перегородили Дніпро флотилії Яковлєва. Відбулася велика і кровава битва на Дніпрі. Брак у козаків гармат став причиною їх поразки, їм приходилося з холодною зброєю, шаблями і списами в абордажному бою стримувати наступ російського війська. З берега їх чайки нищили гармати донських козаків. Дніпро вкрився трупами і обломками козацьких кораблів. Коли закінчився порох і були вистріляні останні ядра, частині уцілілих козацьких чайок вдалося відступити з цього бойовища до Січі. Лише невеликий загін пробився до захисників фортеці. Оточивши Перевалочну з Дніпра і з суші, російські полки з донськими козаками розпочали штурм запорізької твердині. Запалала козацька пристань і перевіз разом з садибами і будівлями селища. Після запеклого штурму, коли козацька залога була знищена і фортеця впала, Яковлєв розправився з її мешканцями з нечуваною лютістю – були вирізані навіть жінки з малими дітьми, багато людей спалили живцем в їх оселях.

10 травня 1709 року розпочалася облога Чортомлинської Січі, яку обороняла лише тисяча вже літніх козаків на чолі з наказним отаманом Якимом Богушем. Після першого дня оборони отаман вночі на залишках ескадри десантувався на місце Старої Січі і успішно оборонявся там до 14 травня. Несучи втрати, царські війська взяти Січ не могли. Тільки після підходу двох полків колишнього запорожця, полковника Галагана, який умовив запорожців скласти зброю, січовики припинили опір. Ось тоді каратєлі накинулись на беззбройних запорожців і розпочали безпощадну різанину. Частині козаків вдалося кинутися в протоку Скарбну і спастися в плавнях, але 278 поранених запорожців було захвачено і піддано лютим мукам: з них живцем здирали шкуру, четвертували, сажали на палі, зрештою, остальних повісили і розіп'яли та спустили для остраху іншим козакам плотами Дніпром вниз. Січ була сплюндрована і спалена, в тім числі і січова церква. Запорожці втратили всі свої гармати і архів. Лютуючи, переможці розрили і розкидали навіть січові могили, знищувалася не лише історія, а й сама пам'ять про "гніздо військове, джерело й захист вольностей" українського народу. Петро І після руй-

нування Січі видав указ, щоб якщо де б хто захопив запорожця, то мав би катувати його до смерті. В народі ж склали пісню: "Зруйнували Запорожжя, колись буде треба". Та з падінням Чортомлинської Січі козацький флот не загинув. Повернувшись після зруйнування Січі з Криму на Запорожжя, кошовий отаман Петро Сорочинський скликав рештки запорожців, зібрав уцілівші бойові чайки і заклав Кіш в устю річки Кам'янки. Однак, в Кам'янці Січ довго втриматися не змогла, проти неї зразу ж повело наступ об'єднане велике військо генерала Бутурліна і гетьмана Скоропадського. Та Січ не здавалася. Запорожці, уклавши спілку з кримським ханом, повели наступ і відібрали у російських військ Новосергіївськ. Та після відходу хана в Крим, знову розгорнулися бої за Новосергіївськ, обороняти якого запорожцям допомагав лише невеликий загін кримських татар. Оточені з усіх сторін, оборонці загинули всі до одного. Після зайняття Новосергіївського містечка, розлючений на місцевих мешканців за підтримку запорожців, Бутурлін видумав для них нечувану в запорожських краях кару і наказав за жеребом кожному десятому жителю навколишніх козацьких сіл відрубати голову. Показова страта відбулася на вигоні біля села Вільного. Решту селян, які залишилися живими, зараз же разом з сім'ями під вартою вислали до Сибіру. Так обезлюднювалися колишні запорожські землі, а Січ позбавлялася людських ресурсів.

Відступаючи перед значно переважаючими силами Бутурліна і Скоропадського, кошовий отаман вимушений був у 1711 році перенести Січ в Олешки, на турецький берег Дніпра, у володіння і під протекцію кримського хана. Відступ запорожців кримський хан прикрив всією ордою, тож Бутурлін не наважився вступити на татарську територію і розпочати конфлікт з Кримом. Так, вже у еміграції, виникла Олешківська Січ Війська Запоріжського низового.

Цар Петро I радів і веселився, святкував розгром Січі як свою значну перемогу. Та криваве руйнування Січі позначилося на ході російсько-турецької війни, яка розпочалася в 1710 році, і нічого корисного ні царю, ні його армії не принесло. Звістка про руйнування Січі блискавкою пронеслася Україною і остаточно відвернула запорожців від російського царя. Об'єднавшись під проводом Кості Гордієнка, запоріжське військо разом з турецькою армією оточили влітку 1711 року армію Пера I на березі річки Прут, відрізали її від бази в Україні і лише величезний викуп, який російський цар заплатив султану, спас його від полону. Після блискучої перемоги над шведами в 1709 році, Петру I 23 липня 1711 року прийшлося погодитися на принизливі для нього умови мирного договору з турками. Цар позбавлявся всіх завоювань на півдні, права на флот в Чорному і Азовському морях, Туреччині поверталася Азовська область, а всі російські городки по Дніпру знищувалися. Територія Війська Запорожського оголошувалися вільною і цар мав "відняти від неї свою руку", Правобережна Україна поверталася полякам.

Повернувшись восени 1711 року в Олешки, Кость Гордієнко знову обирається кошовим отаманом і починає впорядковувати Січ. Завдяки миру і спілці з татарами запорожці швидко опановують своїми колишніми землями в Правобережній Україні і, поки поляки не опанували її територією, наставляють своїх полковників в Умань і інші міста України. В Дніпрових плавнях розпочалося будівництво нових чайок і їх почали доставляти на Січ і формувати нову флотилію. Однак, хан заборонив їх озброювати гарматами, як і укріплювати ними саму Січ. Коли Гордієнко розкопав і доставив на Січ гармати, які заховав в пісках нижнього Дніпра кошовий отаман Мороз після невдалого походу в Чорне море, то кримський хан пригрозив їх забрати собі. Прийшлося січовикам їх знову приховати до кращих часів. Та кращі часи не наступали. Польща, користуючись своїм правом, отриманим внаслідок Прутського договору, силою захопила Правобережну Україну і відновлювала порядки, які існували там до Богдана Хмельницького. В цій ситуації на Січі, пам'ятаючи одвічне завдання козацтва боронити поневолений народ, почали організовувати загони чайок і десантами з Бугу і Дніпра виганяти польські загони з зайнятих ними земель. До козаків приставало багато місцевих мешканців, яких стали в народі звати гайдамаками. Так зародився гайдамацький рух, який отримував все більший розвиток в Україні.

В Олешках запорожцям жилося не легко. Приходилося за наказом хана ходити з татарським військом воювати черкесів, калмиків та непокірливих хану мурз, платити мито з рибальства та ще з наказу хана в Коша було відібрано дніпровські гирла. Утиски від Криму, спроби заставити запорожців присягати ханові, обурювали запорожців і на Січі почала набирати силу партія прихильників російської протекції. Не допомогла і передача ханом Каплан-Гіреєм в 1715 році запорожцям Кизикирменського перевозу з його прибутками. В 1716 році зміцніла проросійська більшість на Січі обрала кошовим отаманом відданого російській протекції Івана Малашевича, який розпочав листування з гетьманом Скоропадським про заступництво за Військо Запоріжське перед царем. Та тривалий час з тих заходів нічого не виходило, Росія не бажала конфліктів з Туреччиною і запорожцям "провини" не прощала. Запорожці взагалі не вважали себе винними на власній землі і тому домагання царських милостей коштувало кошовим отаманам булави. В зв'язку з цим в Олешках кошові отамани змінювалися досить часто.

В 1727 році, після смерті імператриці Катерини І, змінилася політична ситуація в імперії і урядова політика стосовно до України. Була скасована Малоросійська Колегія і оголошено про вибори нового гетьмана яким став Данило Апостол. Ця звістка знову підняла на Січі позиції прихильників партії Малашевича. Їх значно підсилила пригода, яка сталася в грудні 1727 року.

Калга-Султан, що був другою особою після хана, прибувши з військом на Буг, начебто з наказу хана звелів 2000 запорожців, що там рибачили і полювали, піти з ним приборкувати повсталу Буджацьку орду. Не знаючи істини, запорожці підкорилися волі хана і протягом зими і весни воювали з буджацькими татарами. Та незабаром виявилося, що проти хана повстала не Буджацька орда, а сам Калга-Султан. Для наведення порядку в Буджак прибув з ордою сам кримський хан і, захопивши Калгу-Султана, відправив до Стамбула на суд султана, а запорожців продав в неволю на галери. Ця подія надзвичайно обурила запорожське товариство як проти татар, так і проти прихильників ханської зверхності взагалі.

Прихильник петербурзької протекції колишній старий кошовий Іван Гусак разом з Малашевичем згуртували на Самарі кілька тисяч козаків і на 40 чайках прибули з ними в Олешківську Січ. Там, прямо на козацькій раді, "за ганьбу війська" вони відібрали клейноди у Кості Гордієнка і закували його у кайдани. Затим погромили Січ, спалили січові будівлі і, забравши січову церкву, переправились на місце Старої Січі в устя Чортомлика. Отаборившись там, Іван Гусак направив посольство до Петербургу з проханням до царя взяти Військо Запоріжське під свою руку. У відповідь прийшов наказ гетьману і прикордонним начальникам, що коли Військо Запоріжське перейде річку Орель то його слід відбивати назад за кордон збройною силою. Отримавши таку відповідь, Військо Запоріжське захвилювалося, його становище стало вкрай небезпечне: дорога на рідну землю оставалась закритою, а з другої сторони хан і султан за зраду могли їм жорстоко помститися. На козацькій раді козаки скинули Івана Гусака з посади кошового отамана і пригрозили йому смертною карою. Погроза була реальною і Іван Гусак з прихильниками вночі втекли із Січі в Гетьманщину. Опинившись без отамана, запорожці знову звернулися до Гордієнка, вручили йому булаву і попросили залагодити мир з ханом. Гордієнку вдалося улагодити справу і заспокоїти хана, але той таки вислав свою інспекцію, щоб перевірити, які фортифікації зводять козаки на Старій Січі. Врешті, провідавши про приготування запорожців, хан звелів перенести Січ подалі від російського кордону і у 1730 році запорожці, не бажаючи повертатися в Олешки, таки змушені були перенести Січ в устя річки Кам'янки.

Та історичні події, які почали розвиватися в Європі і в самій Росії вивели Військо Запоріжське з їх непевного становища, черговий раз підтвердили народну мудрість, що Запорожжя "колись буде треба". В 1731 році імператриця Анна Іванівна звеліла будувати Українську оборонну лінію від устя Самари до Дінця по кордону з турецькими володіннями. А так як захищати ту лінію було нікому і нічим, то тут же згадали про запорожців, які віками надійно стояли на тих кордонах. Приблизно у той же час, після смерті польського короля Августа II у 1733 році, ро-

зпочалися змагання за польську корону, в які втрутилися Франція, Росія, Туреччина і Австрія. В цій ситуації імператриця негайно зробила ставку на запорожців.

Тут слід наголосити, що тривалі таємні переговори стосовно повернення запорожців на Запоріжжя російська сторона від імені імператорського двора розпочала ще з літа 1731 року. Від імені імператриці Анни переговори з кошовим отаманом вів київський губернатор граф Вейсбах. 26 серпня 1731 року граф направив кошовому отаману Малашевичу таємного листа, в якому мовилося "о безопастности и счастьє", яке очікувало запорожців після повернення на рідну землю. 31 серпня 1733 року вже сама імператриця Анна грамотою визнавала давні обіцянки і висловлювала "обнадёживаные монаршей милостью". 31 серпня 1733 року імператриця Анна надіслала на Січ царську грамоту, якою запорожцям прощалися "провини" перед імперією і вони переводилися в російське підданство. 1 лютого 1734 року граф Вейсбах у листі кошовому обіцяє "неизменное соизволение и милость" імператриці.

Але, навчені власною долею, запорожці загальним обіцянкам великої віри не мали, тому Санкт-Петербургскькому монаршому двору прийшлося конкретизувати свої обіцянки та й військово-політична ситуація вимагала завершувати козацьке питання. На початку 1734 року в Кіш прийшла вимога кримського хана до кошового отамана Івана Білецького виступити всім Військом на допомогу королю Станіславу Лещинському, маєтки якого в Польщі вже руйнувало російське військо. Для запорожців це означало виступити проти російського війська та своїх земляків-українських козаків. У цій ситуації Білецький разом з Малашевичем вивели Військо Запоріжське з Каменської Січі і заклали Нову Січ над річкою Підпільною на одну милю нижче Старої Січі проти Базавлуку. Хану відписали, що вони не можуть воювати зі своєю вірою і земляками.

4 квітня 1734 року київський губернатор граф фон Вейсбах направив кошовому отаману Малашевичу "наставленіе". В ньому мовилося: "что до этого места надлежит, где вы ныне селитесь и по своему обыкновению кош свой строите, то все сие места ваши собственные, которыми вы несколько сот лет бесприкословно со всех сторон владеете, и что в оные места яко вам прямо принадлежащие, ни Россия, ни Порта, ни хан Крымский никто вступить не может и не имеет и что для того також-де этим местам между обоими империями разграничения не было, понеже оныя вам принадлежат... стройте же кош на собственных землях, не на каких чужих, и понеже никому до тех мест дела нет". Далі в "наставлении" сказано, що якщо кому заманеться зазіхнути на козацькі землі, то "себя до последней капли крови своей в своих тех древних и праведно принадлежащих землях защищать и оборонять станете". Це "наствление" є історичним свідченням подальшої віроломності російської імперії та її відношення до укладених договорів і угод, тому на них слід зупинитися більш детально. Слово імператриці таки взяло верх у Коші і 7 вересня 1734 року Малашевич з 153 січовими старшинами і курінними отаманам у Білій Церкві склали присягу на вірність імператриці, а граф Вейсбах від її імені ствердив, що Військо Запоріжське залишається при всіх своїх попередніх вільностях і правах. При цьому кошовому отаману були вручені клейноди і грамота імператриці Анни. Невдовзі на їх прохання в Лубнах була підписана умова, на підставі якої вони переходять в російське підданство. Головними умовами були такі:

1. Всі провини запорожців проти Росії забути.
2. Мешкати запорожцям у тих місцях, де року 1709 була зруйнована їхня Січ.
3. Користуватися запорожцям здобиччю від рибальства по річці Дніпру, а в степах полювати безборонно, починаючи від російських кордонів.
4. Мати запорожцям свою старшину зі своїм звичаєм.
5. Бути вірними російському престолу й пильнувати кордони російської держави.
6. Підлягати запорожцям старшому генералові російських військ на Україні.
7. Запорожці мають отримувати за свою службу жалування щорічно: 20000 карбованців на все військо.

Після підписання угоди на Січ прибув генерал Тараканов, який на козацькій раді вручив Війську нові клейноди і став приймати у запорожців присягу російському престолу. Із курінних реєстрів 20-ти тисячного Війська присягнуло 7115 козаків, які знаходилися на Січі. Решту мали приводити до присяги курінні отамани. 6 березня 1735 року імператриця Анна своєю грамотою "повторительно" обіцяла запорожцям ласку і "высокую протекцію".

Отже, у 1734 році Військо Запоріжське повернулося на свої землі, які воно вимушено покинуло у 1709 році. Умова, укладена Кошем з російським урядом відповідала тогочасним обопільним інтересам. Запоріжське військо розташувалося на своїх споконвічних січових землях на березі правої притоки Дніпра річки Підпільні. Тому й Січ дістала назву Підпільненська. Першою справою після спорудження відповідних укріплень у Січі збудували церкву Покрови Богородиці, а саме поселення почало зватися Покровським.

Звівши фортечні укріплення, пристані та курінні споруди Нової Січі, кошовий отаман Іван Малашевич взявся упорядковувати запорожські землі, які поділив на п'ять паланок: на Правобережжі – Буго-Гардівська, Інгульська і Козацька, на Лівобережжі – Самарська і Кальміуська з полковниками на чолі. Паланки знову стали базою по формуванні і зміцненню козацького флоту, бойової наснаги і сили йому придавали споконвічні рідні запорожські землі.

В 1736 році Росія оголосила війну Туреччині і козацькому флоту була визначена роль авангарду російських військ та поставлена задача блокування турецьких військ і флоту. Спершу козацька флотилія на чолі з Малашевичем із 10 чайок взяла штурмом і зруйнувала турецьку фортецю Кінбурн, захопила там всю артилерію і один бойовий корабель. Затим, отримавши підкріплення, Малашевич провів рейд в Буго-Дніпровський лиман, очистив його від турецьких суден і там прикривав похід військ фельдмаршала Мініха в Крим. В донесеннях російського командування особливо відзначалася роль козацького флоту при штурмі Очакова. Не скупився на похвалу і сам фельдмаршал: "храбрые их поступки при Дворе так выхваливал, что им присланые от Е.В. вместе с милостивою грамотою, один большой и четыре малых штандарта, с государственным гербом…", бунчук, кошовна булава для кошового, цінні подарунки і гроші для війська.

В столиці гідно оцінили результати походів козацького флоту і для розширення його бойових можливостей прийняли рішення зміцнити його більш важкими кораблями. Для цього в 1738 році на Січ спеціально прибув віце-адмірал Сенявін, який разом з кошовим отаманом Іваном Білецьким обрали місцем нової верфі острів Верхня Хортиця, "лежащим ниже порогов в 10 верстах". Там запорожські суднобудівники мали будувати гребно-вітрильні десантно-штурмові скампавеї та бригантини для майбутніх змагань з турецьким флотом за вихід до Чорного моря. З цього приводу Адміралтейств-колегія повідомляла імператрицю, що на наступний рік там заплановано збудувати сорок бойових козацьких кораблів. На Десні запорожці будували ще 20 суден.

Та поки йшло обновлення запорожського флоту, випробувана часом козацька флотилія Малашевича продовжувала бойові дії в чорноморському районі від Дніпра до Дунаю, в 1739 році успішно знищувала турецькі транспортні шляхи і бази, забезпечувала бойові дії армії Мініха на Дунаї, в Молдавії та доставляла для нього припаси, тобто, виконували завдання "якая из виков бувало". 11 вересня контр-адмірал Барш доповідав з Хортиці, що запорожський полковник Єстифєєв в гирлі річки Березані захопив в бою ворожий "кончебас з палубою и на нем 4 баса и 12 человек янычар".

В 1768 році розпочалася чергова російсько-турецька війна, в якій козацькому флоту визначалася активна участь. З цього приводу з пропозицією провес-

ти розвідувально-диверсійний похід до кошового отамана Петра Калнишевського звернулася сама імператриця Катерина II: "Ми вважаємо (запорожців) найзичливішими нашими підданими й за першої нагоди Височайшу нашу милість всьому нашому вірному Війську Запорожському Низовому вчинимо".

Козацьку флотилію очолив полковник Пилип Стягайло, який на 38 чайках проводив операції в устю Дніпра та в його лиманах. В 1769 році козацька флотилія розгромила кримську орду на переправі під час її спроби атакувати Січ. За цю перемогу імператриця в 1771 році нагородила Стягайла золотою медаллю з своїм портретом. В 1770 році козацька флотилія під командуванням військового старшини Данила Третяка на 40 кораблях завдала поразки турецькій ескадрі під Очаковом, а десантом на Кінбурнську косу розгромила орду. Наприкінці цього ж року козацька флотилія була задіяна в переправі на Лівобережну Україну татарських орд з очаківських і хаджибейських степів. Бойові успіхи запорожців на морі і суші, їх відвага і винахідливість під час цієї кампанії широко обговорювалися при дворі.

Для продовження війни російському командуванню вкрай були необхідні дані з чорноморського басейну про морські комунікації противника та його бази на узбережжі. З цього приводу та з огляду на їх важливість до Коша Війська Запорізького в березні 1771 року звернулася сама імператриця. "*Не можно ли*, - запитувала Катерина II, - *из Сечи Запорожской, мимо Очакова и Кинбурна, пройти лодками в Черное море и оттуда на Дунай или хотя бы до Аккермана?*". Цей лист є історичним свідченням про значення і роль козацького флоту для імперії в час, коли вона в Чорному морі свого флоту ще не мала. Головним завданням козацькому флоту ставилися не стільки бойові удари по турецьких тилах, скільки проведення там розвідки, складання точних лоцій і карт майбутнього театру бойових дій.

На початку квітня генерал-прокурор сенату В'яземський в листі до кошового отамана Петра Калнишевського пояснював, чому імператриця і її уряд доручають цю небезпечну справу саме козацькому флоту. "*Каковой опись* (Дніпровсько-Дунайського району – *Авт.*), - підкреслювалося в листі, - *не только немало способствовать может в нынешних военных операциях, но и впредь послужит для Войска Запорожского немалой выгодой. Как же сие предприятие сопряжено с храбростью и мужеством, то тем более и уповать, что из команды Запорожского Войска по изведанной в них храбрости и отважности скорее других за сие дело возьмутся и удачнее могут исполнить, тем, наверное, что места по Днепру и самое оное течение им в скорости известны*".

Полковник Мандра

Розглянувши отримані листи, Військова рада Коша командиром нового розвідувально-диверсійного походу призначила полковника Якова Сідловського. У квітні місяці флотилія із 19 козацьких чайок з боєм прорвалася в Чорне море і завершила операцію в кінці серпня 1771 року. Похід видався надзвичайно складним і проходив у суцільних боях з турецьким флотом, який, знаючи про вихід в море козаків, розосередився по всьому узбережжю. Та Я.Сідловський зумів дійти до Кілії, Ізмаїла і Сілістрії. В бою під Тульчею козаки взяли на абордаж 8 турецьких галер і захопили 26 гармат. Козацька флотилія надала значну допомогу російським військам Дунайської армії, провела бойову розвідку під Браїловом і Мачином. Одночасно козаки вели "Журнал" навігаційних робіт, промірів глибин і склали лоцію району плавання. В цьому поході від отриманих в боях ран Яків Сідловський помер. Після завершення походу "Журнал" терміново доставили до столиці, де він вивчався Державною радою як важливий державний документ і став основою плану чергової воєнної кампанії проти Туреччини. Всі учасники походу "за отличные в прошлую и нынешнюю кампанию отлично-храбрые противу неприятеля поступки и особливое к службе усердие" були нагороджені медалями з написом "За на-

дані війську заслуги. 1771". Старшина отримала золоті, а рядові козаки срібні медалі з портретом цариці. Ці медалі стали першою нагородою за перемогу над ворогом у Чорному морі і її отримали моряки українського козацького флоту. Інакшого флоту в ті часи тут попросту ще не існувало. 22 лютого 1772 року Катерина II особистою грамотою подякувала Війську Запорожському за послуги трону і направила їм Бойовий прапор малинового кольору з зображення козацького бойового корабля на ньому.

У 1772 розі підсилена новими кораблями козацька флотилія була розділена на дві ескадри: Дунайську під командуванням полковника Мандри і Дніпровську під командуванням полковника Рубана. Дунайська ескадра мала завданням блокувати дії турецького флоту в районі Хаджибей – Дунай і підтримувати з моря дії армії фельдмаршала Потьомкіна, а Дніпровська – підтримувати дії російської армії в районі Буго-Дніпровського лиману. З травня 1772 по листопад 1773 року обидві козацькі ескадри вели безперервні активні і успішні бойові дії, разом з сухопутними військами штурмували турецькі порти і приморські фортеці. В донесеннях імператриці фельдмаршал Румянцев відзначав, що козацькі ескадри

Іменна медаль Мандри

уславились "похвально знаменитыми заслугами и преданным отправлением службы... имея преимущественное... искусство и на воде...". Всі учасники цього і по сучасних мірках надзвичайно важкого і тривалого розвідувально-диверсійного походу були відзначені спеціальними відзнаками. Збереглися іменна медаль командира цього походу "Войска Запорожского полковнику Мандру за отлично храбрые противу неприятеля поступки" і його портрет, який в обов'язковому порядку малювався з нагородженого.

Та не зважаючи на бойові успехи, схвальні відгуки при дворі і вилиті медалі, похід і бойові операції ескадри полковника Мандри стали останніми в історії козацького флоту Війська Запорожського. Наслідки пролитої запорожцями крові, їхня жертовна боротьба на морі за інтереси імперії відкрили все віроломство імперії стосовно України як колонії. Поки запорожці воювали на морі і суші, в Санкт-Петербурзі вже ділили запорожські землі між собою царські вельможі. Особливо перестали церемонитися з запорожцями після підписання 10 липня 1774 року Куйчук-Кайнарджийського мирного договору з Туреччиною, за яким Крим отримував незалежність.

Тут слід нагадати, що у період коли запорожці перебували під "татарською протекцією", в покинутих ними "вольностях" все оставалося майже без змін, в степах залишалося багато хуторів, зимівників, слобід і сіл. Лише у північній частині їх правобережжя нараховувалося близько 40 000 таких поселень. Та відсутність господарів дозволила донським козакам захопити східну частину Кальміуської паланки по річку Сіверський Донець, а так же полковникам Миргородського і Полтавського полків заселяти запоріжський степ козаками і селянами та домагатися перед царським урядом закріплення за ними заселених територій. Коли у 1734 році повернулися запорожці то знайшли на своїх землях чимало нових поселень. Спершу на ці факти вони не звертали особливої уваги бо землі було досить, та й самі вони закликали залюднувати свої степи. Перші непорозуміння виникли, коли поселенці не вважали себе підлеглими Кошу. Становище стало ще більш напруженим після Білградського трактату і "Інструмента" 1740 року, якими вся територія Запоріжжя стала вважатися належною Російській імперії. Активний наступ на землі запорозьких козаків розпочався у зв'язку з будівництвом довжелезної Української лінії від устя Самари до Сіверського Дінця. У самому серці Запоріжжя, неподалік Коша засновується Новосіченський ретрашмент з комендантом і гарнізоном російських солдат, будуються десятки фортець і укріплень якоби для захисту від нападу татар. У 1750 році уряд дав згоду на переселення Австро-

Угорщини сербського "граничарського" полку на чолі з полковником Хорватом. Царський уряд дав на це згоду, вбачаючи у сербах озброєний кордон між "вольностями запорожськими" і польськими володіннями в Україні. Сербам були виділені запорожська землі між Дніпром та р. Синюхою на південь від ріки Тясмин. Ці землі були названі Новою Сербією. Хорват одержав ранг генерала, а його двом полкам надано великі привілеї, право вільної торгівлі, гроші, устаткування, матеріали для будівництва тощо.

Колонізація Запоріжжя іноземцями продовжувалося. В 1752 році царський уряд на лівобережній частині запоріжських земель, між Луганню і Бахмутом, створив Словяносербію, з пропозицією створення якої виступили сербські полковники Шевич і Депрерадович, котрі і заснували там свої полки. Усі офіцери сербських полків відповідно до свого рангу крім платні отримували так звані рангові землі: від 75 до 335 десятин. Однак багато поселенців з цих полків втікало на Запоріжжя. Щоб покласти цьому край уряду 1753 році на південь від Нової Сербії заснував козацький "Слобідський полк", відрізавши чергову велику смугу земель Коша. Однак сербські полки не виправдали сподівань монаршого двора. Ревізія цих полків виявила низку злочинів самого Хорвата, свавілля, нехтування державними інтересами, деспотизм та марнування державних коштів. Це стало причиною розформування Нової Сербії і Словяносербії та створення у 1764 році на їх базі Новоросійської губернії, територію якої поділили на полки: гусарські і пікінерські.

1764 рік став переломним в історії України і Запоріжжя. Того року було скасовано гетьманщину і гетьманську владу в Україні, на початку 1765 року скасовано Слобідські полки і засновано Слобідську губернію. Автономію зберігало лише Запоріжжя, яке стало притягуючою силою українців проти заводимих кріпосних порядків імператриці Катерини II, які робилися все тяжчими чим дальше від Запоріжжя. Конфронтація запорожців з Новоросійською губернією наростала, боротьба за землю тривала понад 30 років. Вона йшла за повернення втрачених земель, за вільних людей. Запоріжські депутаціє до Санкт-Петербурга кошових отаманів Федора Лантуха та Калнишевського, яких було декілька, з спробою розв'язати земельні питання успіхів не мала. Не бачачи результату від своїх депутацій, листів і прохань, запорожці все частіше намагалися силою зігнати іно-

земних поселенців з своїх земель, що викликало відповідну реакцію уряду. У 1769 році відбулося повстання в Донецькому пікінерському полку, яке розповсюдилося в Луганському, Дніпровському полках. Великі загони "пікінерів" об'єдналися з запорожцями і стали твердо вимагати скасування "пікінерії" і повернення до козацтва. До запорожців втікало все більше людей з губерній, обезлюднювалися цілі поселення. Втечі селян до запорожців набували характеру соціального лиха, якому влада зарадити не могла: переходили слободами і ротами гусар та пікінерів з усім майном. Збільшення людей і поселенців та необхідність організації і управляння заселеними територіями привели до заснування Кошем на початку 1770-р. нових паланок: на Правобережжі – Макарівську, на Лівобережжі – Барвіностінківську.

Царський уряд у свою чергу не припиняв наступ на Запоріжжя. Без згоди Коша у Війська Запоріжського були відібрані всі перевози через ріки та Прогноївська паланка, частина земель передавалася Криму, в Новоросійську губернію продовжували заселяти поселенців з Європи і центральної Росії. Отакою виявилася вигода Війську Запоріжському, про яку писав кошовому сенатор В'яземський, від їх участі у російсько-турецькій війні. Як змовкли гармати і відкрився для імперії вихід до моря, запорожці стали для імперії зайвими. Для вирішення земельних питань кошовий отаман Петро Калнишевський вирядив до столиці козацьке посольство у складі Антона Головатого, Сидора Білого і Логвина Мощенського. Та їхні намагання уладнати вирішення земельного питання успіху не мали. У 1766 році, кошовий Петро Калнишевський, втративши надію на розв'язання спірних земельних питань, скаржився писарю Савицькому про невдачі та зауважив, що бачить надію у зверненні до "турецького імператора". Писар слова кошового отамана доніс до царського уряду.

В квітні 1775 року Катерина II розпорядилася "великому гетьману запоріжському" Потьомкіну відібрати у запорожців зброю та остаточно зруйнувати Січ, а придворному історику німцю Герарду Міллеру науково обґрунтувати, що Запорізька Січ, а з нею і козацький флот, не мають права на існування. І коли Міллер теоретично обґрунтував, що Січ є "політична потвора", яка має "несамовите управління" і "злодійський умисел" та представив цариці так потрібний їй висновок, що Січ "не має права на існування", практичне виконання імперських досліджень доручили російському генералу сербу Текелію.

Проти Запоріжжя була розроблена крупномасштабна військова операція за всіма правилами бойових дій. Наступ на Січ вело шість армій з шести напрямків. Головний напрямок наступу на "найзичливіших підданих" з нинішнього Кропивницького очолив сам Текелій. Під його безпосереднім командуванням знаходилося чотири полки кінноти, шість полків піхоти, п'ять полків донських козаків, всього 50 тисяч війська з 50 гарматами. З півночі під командою генерала Чорби наступало 26 ескадронів кінноти, три полки донців та три полки піхоти, всього чотири тисячі війська; з півдня від Александер-Шанця (Херсону) під проводом генерала Лопухіна вели наступ полк гусар, три полки донських козаків і три полки піхоти, всього 12 тисяч війська; понад Дніпром в напрямі на Кодак наступав генерал Бальмен з двома полками донських козаків, полком драгун і полком піхоти, всього шість тисяч війська; з заходу через Гардівську паланку наступав полковник Звєрєв з 13 ескадронами кінноти, двома полками донців і полком драгун, а зі сходу, через лівобережні паланки, наступав князь Прозоровський з 20 тисячами війська. Отже, проти поріділого на війні 10-тисячного запоріжського війська наступала майже 90-тисячна російська армія і 4 червня 1775 року, на Зелену Неділю, оточила Січ. На військовій раді запорожці вирішили оборонятися, та кошо-

Задунайський козак

вий отаман Петро Калнишевський і січовий архімандрит Володимир умовили їх не проливати братської крові. На вимогу Текелія Калнишевський з бойовими нагородами, хлібом і сіллю, з військовим суддею Павлом Головатим, військовим писарем Іваном Глобою та курінними отаманами вийшов до стану генерала Текелія. Та не допомогли старому кошовому медалі цариці: для імператриці і Потьомкіна він вже був злочинцем, вартим смерті. В наметі Текелія Калнишевського, Глобу і Головатого арештували, закували у кайдани і відправили якби для слідства до Москви, а звідти через рік з великою таємницею Петра Калнишевського заслано в Соловецький монастир, Павла Головатого – до Тобольського, а Івана Глобу – в Туруханський монастирі в Сибірі. Арештували та заслали до Сибіру і значну частину січової старшини. Потьомкін через синод наказав монастирській владі, щоб "содержаны были узники сии безвыпускно из монастырей и удалены бы были не только от переписок, но и от всякого с посторонними людьми обращения". Запорожцям після арешту кошового і генеральної старшини оголосили, що Січі "більше не бути". В ніч з четвертого на п'яте червня більша половина запорожців, передбачаючи загибель Січі, а після неї, якщо не власну смерть то кріпацтво, на двох десятках чайок вийшла з Січі, переправилась на річку Підпільну, і, забравши припаси, під проводом військового старшини Андрія Ляха направилась на Дунай "до турка", у свою другу еміграцію. Частина з них осіла біля Хаджибея, у володіннях Кримського хана, заклавши там Сотниківчьку Січ. Цвинтар цієї Січі зберігся досі. Про вихід запорожців в еміграцію розказує народна дума:

"Ой, пішли, пішли славні запорожці та не пішки – дубами,
Ой, як оглянуться до славної Січі, умиються сльозами".

П'ятого червня 1775 року 3000 запорожців, що не пішли на Дунай, склали зброю. В козацьку залогу зараз же увійшли донські козаки, російська піхота і драгуни, які піддали Січ грабуванню більше, чим за Петра І. Січові клейноди, військову канцелярію, військові документи та гармати вивезли, військову скарбницю пограбували. Донські козаки, вчорашні запоріжські побратими, порубали шаблями і розікрали навіть срібні і золоті прикраси з ікон царської брами січової церкви. Курені разом з січовими спорудами були зруйновані, фортечні укріплення розкопані і розкидані, розкопали навіть січові цвинтарі, а кості славетних полковників і отаманів викопали і розкидали поза Січчю, каплички поруйнували. Руйнувалася не лише Січ як військова кріпость, руйнувалася історія і сама пам'ять про Запоріжжя як центр боротьби за національне визволення України. Маніфестом імператриці від 3 серпня 1775 року Військо Запоріжське низове було скасоване, як їй здавалося, "назавжди" і в Україні суворо заборонялося навіть згадувати назву запорожців. "Маніфест" пояснював моральні причини знищення Запоріжської Січі: повністю замовчуючи подвиги запорожців на морі і суші та отримані ними на війні нагороди, натякає на їх "гнуснейшее пьянство", з обуренням пише про їх "безженне товарищество", "презрительное невежество"» та ледарство. А дальше звинувачує їх в заснуванні нових зимівників, переселенні з сусідніх провінцій людей на свої "вольності", в захопленні ними землі між Дністром і Бугом, підкоренні мешканців Молдавського полку, намагання оружною силою повернути землі Новоросійської губернії, розгортання власного рільництва, бажання розірвати "підстави залежності від престолу нашого і прагнули утворити цілком незалежну країну".

Проте славне вікове запорожське лицарство так запросто за указом зникати з історичних скрижалей не збиралося. Козацький флот майже всім складом організовано вийшов на Дунай, де ще зовсім недавно проводив бойові операції проти турецького флоту. Турецький султан умів цінувати військову звитягу і силу, тому прихильно зустрів запоріжську делегацію, виділив козакам під Задунайську Січ острів святого Юрія з Сулинським і Георгіївським гирлами Дунаю, забезпечив їм військовий устрій та видав клейноди - булаву, бунчук, печатку та корогву, висвячену Константинопольським патріархом: на білому полі золотий хрест з однієї сторони і срібний місяць на чорному полі з другого. Кошовому отаману надавалися права двобунчужного паші, що рівнялося сучасному віце-

адміралу, окремо йому було вручено ятаган в золотих піхвах, оздоблений самоцвітами, який увійшов до складу військових клейнодів. Військо Запоріжське або, як його називали в Туреччині, Військо Буткальських козаків, отримало право вільно оселятися та займатися промислами від Очакова до Дунаю. Підпорядковувалися запорожці Силістрійському паші. Відновлене ними військо складалося з кінного, пішого і флотилії, а організація відповідала старому козацькому звичаєвому праву. Завданням задунайців було охороняти турецько-російський кордон.

Піші запорожці, які не підкорилися імператорському указу, заклали Кіш на Дністровському лимані біля Акермана (нинішнього Білгород-Дністоровського) і підпорядкувалися Білгородському паші. Частина осіла в Сотниківській Січі, на місці нинішньої Одеси. Очаківські і Акерманські степи, розділені на паланки, стали хутко заселятися українцями в так званій Ханській Україні. Тисячі козаків, рятуючись від панщини, осідало в них сім'ями. Про край за Бугом, про Ханську Україну, в Україні почали говорити як про край, вільний від панщини, як раніше говорили про Запоріжжя, і туди все більше втікало від російських порядків українського люду. Таким чином, козацький флот України створив нову еміграційну базу свого розвитку та освоєння Причорномор'я і на кінець 1775 року нараховував більше п'яти тисяч чоловік. Але служив він тепер інтересам Турецької імперії, направлених проти інтересів імперії Російської.

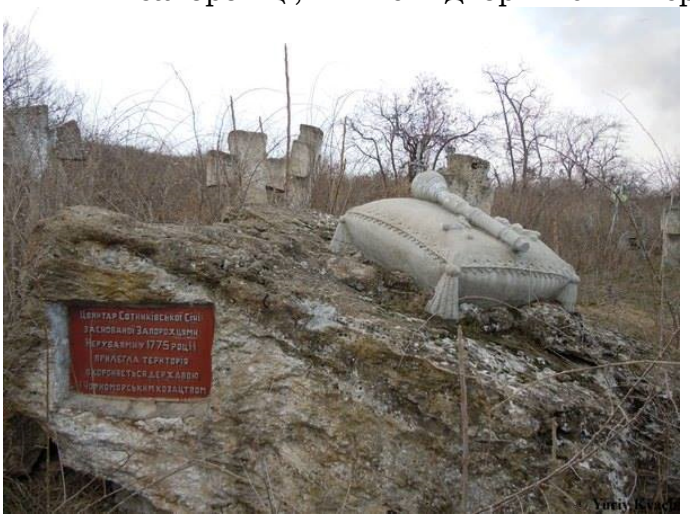

Одеса. Цвинтар Сотниківської Січі 1775 року

Флот Чорноморського козачого війська

Наміри Росії вийти на чорноморське узбережжя означали початок нової війни з Портою, яка ставала неминучою. Організація і швидке зміцнення Задунайської Січі вимагало організації якоїсь протидії цій новій загрозі, яка не лише збільшувала військову потужність Порти, але й паралізувала участь українських козаків у війні на стороні Росії. В формуємі пікінерські полки козаки не йшли і війська гостро не хватало.

Князь Потьомкін спочатку намагався силою стримати еміграцію козацтва за Дунай та на Забужжя, але з того в нього нічого не вийшло. Тоді за його порадою Катерина II 5 травня 1779 року і 27 квітня 1780 року маніфестами звернулася до козаків вже з проханням повернутися у рідний край, обіцяючи дати кожному з них землю і службу за російськими чинами. Та ці маніфести на запорожців зовсім не вплинули, бо вони добре знали ціну царициного слова: вісті про поневолення козаків в Україні доходили за Буг і до Дунаю разом із втікачами. Про це передає і складена в народі пісня:

"Ой, пише москаль
та й до кошового:
"А йдіть до мене жити,
Віддам землю по прежньому:
А по Дністр гряницю!
"Ой, брешеш, брешеш ти,
вражий москалю,-
Хочеш піддурити:
Як підем ми до тебе,
Будеш лоб голити!"

Не видав запорожців на вимогу російського уряду і турецький султан. Тож після скасуванням Січі втримати запорожців у своєму підданстві Росія не змогла і тим лише підсилила сили турецькі, втративши сили власні. Південь для Російської імперії зостався безборонним. До цього ж регулярно піднімали повстання кримські татари. Розігнавши запорожців, російський уряд досить швидко переконався в поспішності свого кроку. З цього приводу князю Г.Потьомкіну прийшлося 31 жовтня 1776 року доповідати петербурзькому двору про безоборонність "малоросійського краю". За підрахунками князя необхідно було мати ще 9 гусарських, 6 пікінерських і 2 козацьких полки та флот, чого в нього не було. 8 лютого 1783 року імператриця Катерина II, яка на той час виступала гарантом незалежності Кримського ханства, маніфестом "О принятии полуострова Крыма... под российскую державу" включила юридично незалежний ні від Росії, ні від Туреччини Крим до своїх територіальних надбань. Назрівала нова війна з Туреччиною, яка сприйняла цей маніфест грубим порушенням Куйчук-Кайнарджийського мирного договору. Опинившись в ситуації не підготовленості до війни головнокомандувач російської армії в Україні Новоросійський губернатор князь Григорій Потьомкін відчував гостру нехватку сил і взявся самостійно поновлювати козацьке військо. Зразу ж після приєднання Криму він розіслав по землях колишнього Запорожжя і за Буг заклики до козаків організуватися в Херсоні в пікінерське військо. Але жоден козак, вважаючи "шо не гоже вільному козаку бути москалем" не записався до пікінерських полків. Григорій Потьомкін, виходячи з досвіду минулої 1768-1774 років війни, розумів, що без козацького війська, а особливо флоту, перемоги над турецькою армією не здобути. Тому й розпочав переговори з вцілілими і авторитетними козацькими старшинами Сидором Білим, Харком Чепігою, Федором Легкоступом і Антоном Головатим про створення нового козацького війська під його керівництвом. Охочих на заклик козацької старшини знайшлося більше 12 тисяч і з них швидко організували "Вільні козацькі команди". З російського Запоріжжя зібралося тисячу козаків, з-за Бугу не прийшов ніхто. На клопотання Потьомкіна імператриця Катерина II своїм указом від 22 січня 1778 року затвердила новоутворене військо під назвою "*Військо вірних козаків Чорноморських"* з забороною вживати в назві слово "запорожське", а 6 квітня 1783 року на прохання князя імператриця своїм указом взяла українських козаків на державну службу. Формуватися нове козацьке військо мало за прикладом Війська Донського.

Печатка Коша Чорноморського козачого війська

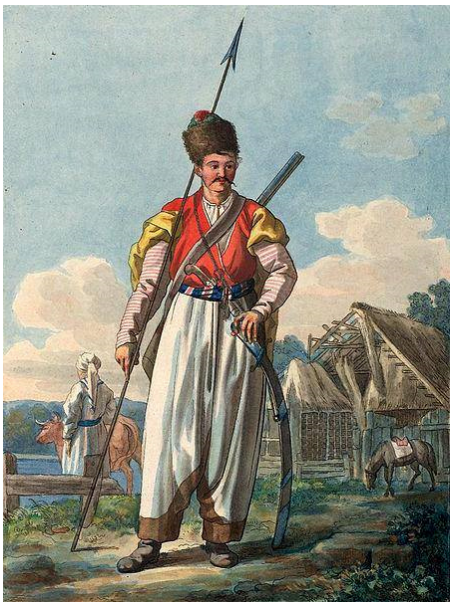

Козак Чорноморського козачого війська

Отаманом колишнім запорожцям Потьомкін призначив обраного самими козаками вже літнього і досвідченого у військовій справі, авторитетного колись в Січі і загартованого в боях військового старшину Сидора Білого, а його помічником – колишнього полкового суддю Антона Головатого. Розділятися військо мало на кінне ("комонне"), піхоту та флотилію. Цій флотилії випало на долю і продовжити і завершити літопис і бойову славу козацького флоту України.

Туреччина при допомозі французьких військових фахівців серйозно готувалася до війни. Швидкими темпами укріплювалися фортеці на чорноморському узбережжі, флот на Чорному морі поповнювався новими бойовими кораблями. Росія розпочала будівництво "флоту великого моря" в Херсоні, заклавши там ве-

рф. Однак справи в Херсоні просувалися важко. З цього приводу Державний канцлер Олександр Безбородько 3 квітня 1785 року писав: "...чтобы встретить турецкую эскадру из 25 кораблей, выставленных Портой на Черном море, имеется только десять судов, наполовину сгнивших: они были построены из плохого материала; флот из весельных галер, на который рассчитывали, совсем не существует: Мордвинов, которому было поручено это дело, думал только о том, чтобы набить свои карманы... на восстановление флота требуется девять миллионов, но не знают, откуда взять эти деньги...". Як писалось в французькій пресі того часу: "Россия находится в царстве призраков". Такими виявилися наслідки знищення запорізького флоту. Майбутня війна часу на підготовку не залишала, тому, оцінивши ситуацію, Потьомкін заходився відновлювати втрачене: доручив Сидору Білому і Антону Головатому відновлювати козацьке військо і флот із закріпачених запорожців.

Сидір Білий і Антон Головатий добре розуміли, що відновити національне військо і флот у тій політичній ситуації за віковими традиціями козацтва стало неможливим. Тому вважали за необхідне формувати їх так, як складалося на той час, під імператорським орлом, але на рідній землі, яка постійно буде живити їх силою. На початку 1787 року до Сидора Білого приєднався колишній запорізький полковник Захар Чепіга з своїм товариством. Протягом року піші козаки збиралися в Прогноях під керівництвом Сидора Білого, кінноту організовував в Чилеклеї Захар Чепіга. У грудні того ж року козацьке військо було передислоковано з Прогноїв до Василькова, де заклали військовий Кіш та обрали на козацькій раді, "як одвіку водилося в Запорожському Війську", кошовим отаманом Сидора Білого, суддею Антона Головатого та 38 курінних отаманів. Кошовий призначив командиром козацької флотилії Антона Головатого, який розпочав її будівництво на старих козацьких верфях і в Херсоні. У Херсоні на закладених там верфях з початку 1779 року будувалися ще і великі вітрильні бойові кораблі для флоту "великого моря", який згодом склав Севастопольську вітрильну ескадру. Збудовану в Херсоні ескадру з 16 великих бойових вітрильних кораблів – фрегатів - за наказом генерал-фельдмаршала Григорія Потьомкіна кошовий Сидір Білий, а іншого досвідченого морського офіцера, який би добре знав район плавання у Потьомкіна не було, 1 травня 1783 року привів новозбудовану ескадру до севастопольської гавані. Через кілька днів він передав її призначеному командувачем заводимого Росією флоту на Чорному і Азовському морях віце-адміралу Федоту Клокачову. Але ця подія в історії Чорноморського флоту замовчується досі.

На відміну від севастопольської ескадри, гребна флотилія Головатого згадується в документах ще як "флот малого моря". Ця флотилія складалася із двох ескадр: козацьких чайок та скампавеїв чи напівгалер – вітрильно-гребних суден, призначених для висадки десанту і тарану важких лінійних кораблів. Довжина такої скампавеї рівнялася 31,7 метри, ширина - 5,33 м., осадка – 1,4 метри. Екіпаж її разом з десантом нараховував 230 чоловік. На озброєнні вона мала одну 12-ти і три 6-ти фунтові гармати. На носі судна установлювався гострий таран для атаки високобортних ворожих кораблів. Слід відзначити, що запорожці не любили ці маломаневрені з достатньо великою як для лиману осадкою судна і всі свої операції проводили на високо маневрових чайках. Скампавеї застосовували у більшості для доставки другого ешелону десанту, в завершальних частинах бойових операцій. Обидві флотилії комплектували екіпажі своїх кораблів в Україні з українців, для чого фельдмаршал князь Потьомкін видав спеціальну директиву щоби матросів на флот набирали з селян південної Малоросії як ізвічних мореходів і переможців над неприятелем.

Сучасна могила Сидора Білого на Кінбургській косі

27 лютого 1787 року генерал Суворов прислав "Вірного Запорозького Війська кошовому Білому" пожалувані імператрицею клейноди: великий білий прапор з

синім хрестом посередині, корогви для куренів, булаву, бунчук та перначі, а 13 травня Потьомкін прислав ще й військову печатку. Цей прапор став і морським прапором козацької флотилії і згодом був взятий за основу Військово-морського прапора флоту УНР в 1918 році. Козаки зустріли клейноди дуже урочисто, це означало офіційне визнання і відродження автономії козацького війська. Звістка про вручення запорожцям клейнодів поширилася краєм аж до Дунаю і повернула з-за кордону на Батьківщину чимало козаків. На початку 1787 року флотилія Головатого нараховувала вже шість тисяч козаків, а 19 липня 1788 року князь Потьомкін повідомляв в столицю, що російський флот складався "*з 200 менших гребних суден, в кожному по 60 запорожців... Цими суднами керують запорожці, котрих тепер є двадцять тисяч на чолі з їх отаманом Сидором Білим*". Таким чином, зусиллями Білого, Головатого і Чепіги запорізьке військо і флот в короткі терміни було відновлене до звичної на Січі кількості. Але в Катерини II після повстання Пугачова та гайдамаччини довіри до запорожців не було. Тож командиром Лиманської гребної флотилії замість Антона Головатого вона призначила німецького принца Нассау-Зігена, який їй дуже сподобався під час подорожі до Криму в травні 1787 року. Осінню ж 1788 року Потьомкін за безініціативність під Очаковом відсторонив Нассау-Зігена від посади і призначив замість нього другого іноземця – генерала де Рібаса. Антон Головатий залишився командиром ескадри козацьких чайок. Ескадру скампавеїв очолив інший іноземець – американський контр-адмірал на російській службі Павло Джонс, засновник ВМС США, колишній "Чорний корсар". Отже, імперія більше довіри мала до іноземців, чим до своїх "найзичливіших підданих".

7 вересня 1787 року розпочалася друга російсько-турецька війна, в якій козацькому флоту судилося відіграти визначну роль і прийняти на себе основний удар турецького флоту. В цій війні козацький флот виступив авангардом російської армії, знову проявив Європі зразки високого бойового мистецтва війни на морі, відродив вікову козацьку славу і звитягу. Війна ще офіційно не була оголошена, а російський флот вже ніс важкі втрати. Загальні російські сили на Чорному морі значно ослабила трагедія в штормову погоду поблизу Мангалії з севастопольською ескадрою контр-адмірала Марка Войновича. Під час жорстокого шторму за тиждень до початку війни затонув фрегат "Крим", лінійний корабель "Марія Магдалина" дістався туркам в руки, а решта кораблів ескадри фактично втратила бойову готовність і вимагала серйозного ремонту. Тут злились воєдино низька якість кораблів, відсутність морського досвіду, незнання району плавання і зарозумілість російських офіцерів. Тож з оголошенням війни протистояти турецькому флоту прийшлося лише Лиманській гребній флотилії запорожців, про що і доповідав Потьомкін в столицю в липні 1788 року.

Срібна медаль на честь перемоги козацького флоту під Очаковом

Війна розпочалася з бойових дій флотів. В кінці вересня турецька ескадра висадила 6-ти тисячний десант яничар на Кінбурнську косу і облягла там армійський корпус генерала О.Суворова. Бій за Кінбурнську фортецю був жорстокий, сам Суворов був поранений. І лише висадка козацького десанту Лиманською флотилією і відмова задунайських козаків воювати з запорожцями дозволили О.Суворову скинути залишки турецького десанту з коси. Знаючи, що севастопольська ескадра фактично небоєздатна, турецьке командування вирішило розправитися з Лиманською флотилією і, таким чином, розв'язати на свою користь питання безпеки мореплавства і морських комунікацій в Чорному морі.

Вранці 21 травня 1788 року турецький флот з 10 лінійних кораблів, 6 фрегатів і 40 шиняв адмірала Гасан-паші появився на рейді Васильківського Коша і розпочав його артилерійський обстріл. Козаки, відслуживши молебень, під про-

водом кошового отамана Сидора Білого на чайках зайняли бойову позицію, але турки бою не прийняли і відступили до Очакова.

Битва козацького і османського флотів відбулася 7 червня в Дніпровському лимані. Проти 57 турецьких кораблів знову вийшов Сидір Білий. Під час сильного вітру, взявши на буксир скампавеї, козацький флот атакував турецькі кораблі. Втративши три лінійних кораблі Гасан-паша поспішив відступити. Продовження битви двох флотів відбулася через 10 днів, 17 червня, поблизу Очакова. Після молитви кошовий отаман Сидір Білий повів своїх козаків-десантників до бою. Від знаменитих козацьких мін в повітря відразу злетіло ще три лінійних кораблі, за ними 6 фрегатів, два десятки менших було захоплено в абордажному бою. Остатки турецького флоту змушені були втікати у відкрите море. Під Федонісі їх зустріла ескадра Ф. Ушакова, однак турецькі кораблі зуміли пробитися до Босфору. Козаки винесли з бою свого кошового і доставили пораненого Сидора Білого в Кінбурнську фортецю. Для його лікування О. Суворов, вражений козацькою звитягою у морському бою, надіслав своїх кращих лікарів. Та це не допомогло кошовому. Помер Сидір Білий 20 червня 1788 року у віці 72 років. Козаки поховали свого отамана за старим запорізьким звичаєм – під гарматну пальбу – біля Олександрівської церкви Кінбурнської фортеці. На похоронах, коли відспівували славетного кошового, поряд з його труною з непокритими головами стояли Антон Головатий, Олександр Суворов і контр-адмірал Павло Джонс, славетний засновник Військово-морських сил Сполучених Штатів Америки. Шотландсько-американський адмірал і запорозький кошовий отаман, два національних герої своїх народів, потоваришували і щиро поважали один одного. Після поранення Сидора Білого заключним переможним етапом битви флотів командував полковник Антон Головатий.

За підсумками козацьких перемог під Очаковом радісний Потьомкін доповідав 19 червня в Петербург: "Флот капудан-паші веслувальною флотилією розгромлений, 6 кораблів лінійних спалено та 2 піддалися... 30 суден розбиті... Між кораблями знищені капудан-пашинський та віце-адміральський, у полон узято людей з 3000, побито не менше... Ця перемога отримана малими, новозбудованими за небувалим калібром, веслувальними суднами, яких побудовано до 200... легкість і моторність (їх) така, що ворожий корабель тільки встигав їх побачити, а вони вже той оточують... Встановлено, що вони незрівнянно більше загибелі ворожому флоту вчиняти можуть, аніж великі військові кораблі, - як це в останній поразці турецького флоту насправді й виявилося". Це був тріумф українського козацького флоту! Ця морська перемога була настільки вагомою, що на її честь була вибита срібна медаль "За храбрость на водах очаковских. Июня 1788 г." з портретом імператриці Катерини II – медаль імперії за морську звитягу на Чорному морі, якою нагородили учасників битви. Після перемоги під Очаковом "Військо вірних козаків" було перейменоване в Чорноморське козацьке військо і, відповідно, козацьку флотилію стали називати Чорноморською козацькою флотилією.

Після розгрому османського флоту і втечі з Очакова його решток, Потьомкін став вимагав від Суворова взяти Очаків. Та зробити це було не просто. Туреччина серйозно підготувалася до війни і на підступах до Очакова створила ряд сильних оборонних рубежів. У Бузькому лимані такими були селища Аджидол і Яскі, які не давали можливості сухопутним військам взяти в облогу Очаків. Суворов "топтався" на місці і став писати скарги на фельдмаршала в столицю. Відсторонивши Суворова, Г. Потьомкін доручив це завдання Антону Головатому. "Раз не можна вдень, то візьмемо вночі" – запевнив фельдмаршала Головатий. Так і зробив. Нічним рейдом по лиману козацька ескадра під ранок вдарила десантом на Аджидол і Яскі і до ранку над ними вже майоріла козацька біла корогва з синім хрестом. У цій блискавичній операції Антон Головатий знову виявив свої кращі військові здібності талановитого флотоводця – майстра морських десантних операцій.

А тепер порівняємо бойові здобутки знаменитих в російській військово-морській історії віце-адміралів Павла Нахімова (Синоп) та Федора Ушакова (Федонісі, Тендра, Каліакрія), пам'ятники яким стоять і в Україні, за всю їх флотську

службу, і забутих козацьких полковників Сидора Білого і Антона Головатого лише в битві за Очаків відповідно.

Ворожі втрати:	Командувачі боєм	
	Павло Нахімов Федір Ушаков	Сидір Білий Антон Головатий
лінійні кораблі	--	11
фрегати	9	6
корвети	4	7
інші кораблі	2	30
ворожі втрати: вбитими	3000	3000
втрати полоненими	200 (у т.ч. 2 адм. і 18 офіцерів)	3000 (в т.ч. 1 адм.)

Отже, в одній лише битві за Очаків козацькі флотоводці Сидір Білий і Антон Головатий знищили ворожого флоту більше чим російські адмірали за всю свою флотську службу! А остаточним результатом козацьких перемог за звільнення від окупації чорноморського узбережжя було їх повне забуття в історії флоту.

Падіння двох турецьких селищ дало змогу О. Суворову в липні розпочати штурм Очакова. Та штурм цієї фортеці затягнувся до глибокої осені. Перед Очаковом, на острові Березань, стояла потужна турецька артилерійська батарея, яка перетворила острів, а з ним і Очаків, на непохитну твердиню. Кілька разів О. Суворов намагався взяти острів, але щоразу турецький гарнізон, захищаючись, завдавав йому поразки. Тоді генерал-аншеф разом з принцом Нассау-Зігеном взялися писати скарги до Петербурга, звинувачуючи в своїх невдачах Потьомкіна. Відсторонивши іноземного принца від посади командира флотилії, Потьомкін викликав полковника Головатого і доручив йому розібратися з непокірним островом. Для виконання завдання Антон Головатий організував розвідку за островом і в скорому часі виявив, що турецький гарнізон час від часу відправляється за провіантом з острова до Очакова.

7 листопада 1788 року, вистеживши, що частина гарнізону з острова Березань відбула до Очакова за провіантом, А. Головатий на чайках з 800 козаками серед білого дня направився до острова з боку його високих, скелястих берегів. Турецька батарея відкрила вогонь, але козаки досить швидко увійшли під прикриття скель і, знявши з чайок фальконети, атакували батарею. В окопах знаходилася лише артилерійська обслуга, тож козаки, вибивши її з позицій, захопили батарею. Частина турецького гарнізону, відступивши, закрилася у фортеці посеред острова. Антон Головатий швидко розвернув турецьку батарею і почав рушити нею фортечні стіни. Турецький комендант острова паша Осман, побачивши, що до острова підходять ще і скампавеї з додатковим козацьким десантом на борту, здав острів Головатому. На Березані козаки Головатого захопили 11 турецьких знамен, 21 гармату, багато зброї та боєприпасів, а також звільнили з полону 25 своїх побратимів, серед яких був полковий старшина і кілька отаманів, захоплених турками під час бою в лимані. Отак Антон Головатий навчив і Г. Потьомкіна, і О. Суворова, як треба воювати! Залишивши на Березані козацький гарнізон, Головатий з полоненим пашою і "ключами" від острова відплив до берега з доповіддю головнокомандувачу про здобуту перемогу. За виявлені мужність і героїзм при взятті острова фельдмаршал Г.Потьомкін особисто нагородив Антона Головатого своїм власним орденом Святого Георгія!

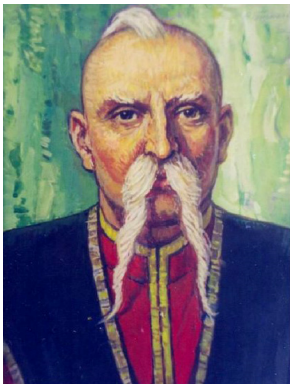

Сидір Білий

Однак за російською традицією, перемогу приписали російському флоту, а про запорожців геть забули, а в Очакові стоїть пам'ятник Суворову, а не Сидору

Білому чи Антону Головатому. З тих пір Лиманська козача флотилія стала називатися Чорноморською козачою флотилією і пішла традиція про Чорноморських козаків, які насправді були тими ж самими запорожцями. Таким чином, нібито нагороджуючи запорожців за бойові заслуги, насправді стиралася історична пам'ять про Запоріжжя і його вікові морські традиції. Про цю подію згадується в народній пісні:

Хвалилися запорожці Очаків дістати,
Щоб з мурованих колодязів коней напувати.
Очаків дістали, і сам хан нам здався,
Вже на наших запорожців весь москаль піднявся.
Зібралися генерали ситку ситкувати:
"Яку будем запорожцям одежу давати:
Чи козацьку, чи гусарську, чи третю – солдатську?"
"Хоч ми будем, братці, канави копати,
А не будем солдацької одежі приймати,
Бо солдацькая одежа куца, ще й погана,
Нехай наша не загине запорожська слава!"

Після захоплення Очакова 6 грудня 1788 року А. Головатий перебазував козацький кіш за наказом Потьомкіна з Васильківського урочища в гирло нинішньої річки Березанки, що в Миколаївській області. Таким чином фельдмаршал намагався закріпити за собою щойно відбиті у турків українські землі. Дальше бойовий шлях козацької флотилії проліг до Хаджибея, нинішньої Одеси.

31 серпня 1789 року Й. Де-Рібас, якому Потьомкін доручив захопити Хаджибей, писав до начальника канцелярії Г. Потьомкіна В. Попова, що першими в атаку на Хаджибей рушили полки чорноморців. В ніч з 11 на 12 вересня 1789 р. вони перешли Пересип. Наступної ночі тим самим шляхом пройшли батальйони регулярної російської армії. Свої війська Й. Де-Рібас зібрав "в Кривой Балке от Аджибея в 7-ми верстах" - назви Одеса ще не було, а Крива Балка вже, виявляється, була! Ввечері 13 вересня солдати та козаки Й. Де-Рібаса "пришли к Балке, от замка в двух верстах отстоящего", в районі теперішньої вул. Балківської. Штурм фортеці розпочався 14 вересня 1789 р. о 5 годині ранку і тривав близько півгодини. Коли турки намагалися втекти з фортеці, по них ударив другий підрозділ – три кінні полки чорноморців на чолі зі З. Чепігою. Третій підрозділ військ Й. Де-Рібаса, що складався з російських солдатів та піших чорноморських козаків під проводом Сергія Воєйкова, здобув саме місто Хаджибей, центр якого розташовувався в районі теперішньої Думської площі та Карантинної балки.

Турецький флот, що стояв у Хаджибейській (Одеській) затоці, відкрив, за словами Й. Де-Рібаса, по його військах "адский огонь". Однак на той час до Хаджибея вже підішли головні сили корпусу І. Гудовича, провідником яких "по здешним трудным дорогам во время сей экспедиции" був осавул чорноморців Кіндрат Табанець. Від них до берега моря була відряджена батарея, яка своїм вогнем змусила турецький флот відійти подалі в море, а два турецькі кораблі – здатися. Це стало завершенням успішного штурму.

Відділ Й. Де-Рібаса втратив вбитими 5 солдатів та козаків, пораненими – 33. З турецького боку були "в плен взяты: Паша двухбунчужный Ахмет, Бим-паша, 5-ть агов, 5-ть байрактарей, капитан судна, нижних чинов 66 человек". Щодо кількості вбитих турків І. Гудович у своєму першому рапорті писав про 92 знайдені тіла, пізніше Й. Де-Рібас доповідав про понад 100 вбитих ворогів, а Г. Потьомкін доповів цариці, що їх було понад 200, чим випросив для Й. Де-Рібаса за штурм Хаджибея орден Св. Георгія III ступеня. Причину не надто великої кількості полонених І. Гудович вбачав в тому, "что многие спаслись, ушедши на суда на 4 баркасах, отчаливших от берега во время сражения". Завчасно втекли і деякі цивільні мешканці міста.

Наступною за Хаджибеєм під козацькі корогви впала фортеця Акерман, а за нею козацька ескадра Антона Головатого із 50 чайок при підтримці козацької кінноти Захарія Чепіги і російської піхоти Михайла Кутузова нічним штурмом

взяла фортецю Бендери на Дністрі. За ці перемоги козацькому полковнику було "височайше пожалувано" чин полковника російської армії.

Та найзначнішою звитягою покрив себе козацький флот при штурмі Ізмаїла у грудні 1790 року. У величезній історичній літературі, присвяченій штурму цієї, як вважалося, неприступної турецької фортеці, про козацький флот майже не згадується. Вся слава віддана генералу Суворову, ще трохи Михайлу Кутузову, який командував під Ізмаїлом батальйоном піхоти та лише не тим, хто забезпечив блискучу перемогу. Завдання взяти Ізмаїл Потьомкін поклав на Суворова. Враховуючи успішні дії козацького флоту під Очаковом, Суворов випросив у головнокомандувача всю Лиманську флотилію, авангардом якої завжди були чорноморські козаки. На початку грудня флотилія Головатого увійшла в Дунай. Напроти Ізмаїла турки розташували важку артилерійську батарею на острові Сулин, яка не позволяла підійти до "Армійської фортеці", в Дунаї вели патрулювання турецькі кораблі. Спочатку Головатий взяв штурмом Сулин і дав змогу розмістити там артилерію Суворова. Затим у двох битвах біля острова Верхні Чатапи і вище Ізмаїла потопив турецькі кораблі, чим лишив турецьку фортецю можливості отримувати підкріплення і припаси. Наступною впала під полковницький пернач фортеця Табія, на штурм якої Головатий вів козаків особисто. Розвиваючи успіх, Головатий з своїми козаками вдарив на Ізмаїл і у кровопролитному бою взяв редути і важку турецьку батарею, які прикривали фортецю «Ордукалесі» з сторони Дунаю. Якби Суворов підтримав чорноморців, фортецю можна було взяти того ж дня. Але не отримавши підкріплення, козаки не витримали контратаки значно переважаючих сил противника і з втратами вимушені були здати батарею і відступити на о. Сулин.

Антон Головатий

11 грудня 1790 року розпочався новий штурм турецької твердині, перетвореною за допомогою французьких і німецьких інженерів у потужну першокласну фортецю. І розпочав його десант флотилії Головатого на ту ж саму батарею, віддану раніше туркам. На 8 годину ранку козаки змусили батарею замовкнути, вдерлись на турецькі редути, а затим і у саму фортецю, за мурами якої на козаків вдарив сам кримський хан Каплан-Гірей з ордою і яничарами. Якби не вчасна допомога гренадерів Кутузова, чорноморцям прийшлося би сутужно. Штурм стін фортеці військами Суворова вирішили успіх бою. В бою за Ізмаїл чорноморські козаки А.Головатого взяли 26 турецьких знамен, десятки гармат, багато зброї і амуніції. За взяття Ізмаїла Харко Чепіга був нагороджений хрестом святого Георгія III класу і Золотим хрестом, Антон Головатий - хрестом Святого Володимира, а козаки - срібними медалями "За отменную храбрость при взятии Измаила декабря 11 дня 1790". Після падіння Ізмаїла флотилія чорноморських козаків Головатого підтримувала на приморському театрі операції армії генерала Рєпніна, брала участь у штурмі портового міста і турецької фортеці Мачина. Десант і штурм Мачина став останньою бойовою операцією козацького флоту України. Під час цієї операції козаки проявили такий же героїзм як і під Ізмаїлом. 31 червня 1791 року в Галаці був підписаний мир між Портою і Росією. Кордон між ними установлювався по Дністру, Ізмаїл повертався Туреччині.

В боях на Дунаї проявилася і трагічна сторінка українського козацтва, бо на стороні Порти воювали колишні запорожці, козаки-задунайці. Їх зустрічі з чорноморцями відбувалися часто і не завжди були мирними. Частина задунайців, пам'ятаючи руйнування Січі, не вірила Потьомкіну, не забули його зраду, закріпачення і репресії над козацтвом. За Дунаєм не сприймалася і зміна назви козацтва з запорізького на чорноморське. Відновлення Війська Вірних козаків на Задунайській Січі розглядалося як тимчасове явище в колонізаторській політиці Петербурга в Україні, в чому не помилилися, тому з-за Дунаю не завжди прихильно дивилися і на козаків-чорноморців. Задунайці вважали, що чорноморці сприяли зміцненню колонізаторського режиму на рідній землі. По суті, так воно і було насправді. Українське козацтво з його віковими традиціями боротьби за волю і свої

права, як окремий стан українського суспільства було головною перешкодою політичним і військовим цілям Російської імперії.

Українські козаки потрібні були і без них не могли обійтися під час війни, а після закінчення бойових дій для монаршого престолу вони ставали небезпечними. Тому черговий раз імперія поступила з запорожцями віроломно і по-єзуїтськи. Щоб викурити в Україні козацький дух, щоб назавжди покінчити з козацтвом було прийнято рішення депортувати козацьке військо і флот за межі України. Тим, хто здобув імперії нові землі, місця на них не знайшлося. Російським солдатам і офіцерам, які відзначилися в боях, в нагороду надавалися чини, хутори і села в Україні. Українці – виселялися. Ще точилися бої в устю Дунаю, ще проливали запорожці кров за імперію, а їх майбутнє вже було вирішене. 20 лютого 1792 року вийшов царський указ про те, що "добута од Порти Оттоманської земля між Бугом і Дністром прилучається до Катеринославської губернії". У війську почалося розчарування, стало зрозумілим, що цей указ матиме наслідком ліквідацію козацького війська. І дійсно, 21 травня начальник імператорської канцелярії генерал-аншеф Каховський таємно наказав командувачу флотом адміралу Мордвінову терміново переправити Чорноморську козачу флотилію на Кубань. 2 липня 1792 року з цього приводу було оголошено і указ Катерини II: "Войско казачье Черноморское, собранное покойным генерал-фельдмаршалом, князем Потемкиным-Таврическим из верных казаков бывшей Сечи Запорожской в течении последней нашей с Портой Оттоманской войны многими мужественными на суше и водах подвигами показало опыты ревностного к службе нашей усердия и отличной храбрости. В воздаяние таковых сего войска заслуг Всемилостивейше пожаловали Мы оному в вечное владение состоящий в области Таврической остров Фанагорию, с землей между рекою Кубань и Азовского моря лежащего…". Ось такою виявилася "царицина зарплата". Там, на Кубані, в чужій стороні українські козаки перешкодою для планів імперії вже не були і тривоги при дворі не викликали. Там вони мали знову вмирати за розширення імперії на Кавказ.

Козаки в морському поході.
Худ. Ілля Рєпін

Звістка про виселення на Кубань вразила бойових козаків. Частина козаків перейшла на Задунайську Січ, Антон Головатий терміново подався до столиці з клопотанням про залишення козаків на визволених ними і вже обжитих землях, обіцяних Потьомкіним, – між Бугом і Дністром: "С начала последней турецкой войны мы, с воли Вашей Императорской Величности, были собраны покойным Великим Гетманом Потёмкиным из прошлых (бывших) запорожцев количеством 12622 казака. По его, покойному, приказам мы уже поселились на тех землях и семьи наши, количеством 1759, а в них мужского пола 5068 душ и женского 4014, и выстроили себе хаты, мельницы, ветряки и хозяйство с хлебопашеством, скотоводством, садоводством, виноградарством, пасеками и рыбалками". Та в столиці рішення вже були прийняті і хоч Антона Головатого приймали тепло і обдаровували подарками, козацькі доводи не сприймалися: козаків в Україні треба було позбутися. Колишні татарські кочовища, а тепер обжиті козацькими родинами землі, вже припали до душі де Рібасу, призначеному губернатором Одеси, поету Державіну, Каховському, Мордвінову, Безбородьку та іншим царським вельможам, що сараною посунули на українські землі.

Повторилася ситуація 1775 року. Чорноморських козаків почали захоплювати пани, заковували в кайдани, розлучали з сім'ями, кріпачили, разом з майном оголошували своєю власністю. Граф де Віт захопив і привласнив собі цілу Кінбурнську паланку разом з людьми і їх майном, скарги Головатого осталися без наслідків. Велика кількість чорноморців подалася за Дунай. Про ці події розказує народна пісня: "Поселився москаль дома,

Виганяє з хати.
Як нам бідним чорноморцям
За Кубанню жити…".
"Колись було в людей добро
Нажите годами.
Віднімали, забирали
Цілими возами".

Ще не повернулася з Петербурга до Коша козацька делегація Головатого, як за наказом Потьомкіна козацькій флотилії прийшлося першій з війська покидати рідне українське чорноморське узбережжя. Збиралася козацька флотилія для свого останнього походу на Кубань в Очакові. Звідки під командою військового полковника Сави Білого у свій останній морський похід до берегів Кубані вирушила 51 козацька чайка з 3847 козаками і артилерією на борту. Для контролю за походом чорноморців на Кубань, щоб куда не завернули інакше, слідкувала яхта з бригадиром Пустишкіним, спеціально відрядженому для цих цілей російським урядом. Прибули чорноморці в Темрюк, до своєї "нової батьківщини" 25 серпня 1792 року. Там командувачем козацькою флотилією став полковник Сава Білий. Після розвантаження припасів і артилерії, головні сили чорноморців, 38 чайок і яхта, були зосереджені в Таманській протоці, а вже у листопаді 1792 року Сава Білий відрядив 12 чайок під командою полковника Чернишова "для стражи со стороны черкес и сбережения рыбной ловли" у Кизилташський і Сокуронь лимани. Це було спорядження першої прикордонної служби гребної флотилії Чорноморського війська. По відомості від 13 липня 1792 р. гребну флотилію складали 90 старшин і 207 козаків, а по відомості за 2 жовтня 1792 року загальний склад її сягав 3247 козаків. На травень 1795 року гребна флотилія складалася з 35 чайок, 25 старшин і 375 козаків та резерву на переправах – 228 козаків.

Кубанські козаки.
Поч. XX ст.

2 вересня на Кубань прибув кошовий Чепига з кіннотою, піхотою і військовим обозом. 15 серпня 1793 року з сімейними козаками, військом і обозом через Крим на Кубань прибув Антон Головатий. Всього на Кубань сушею двадцятьма колонами було переселено 12 622 козаків, фактично бойовий склад козацького війська. Заклавши Кіш Чорноморського війська на Кубані і назвавши його Катеринодаром, Військо Чорноморське розселилося 40 куренями, згодом перейменованих на донський зразок в станиці. До традиційних 38 запоріжських куренів додали ще два – Єкатерининський та Бережанський. Та вже незабаром Кубанське козацьке військо вже майже нічого не мало спільного з Військом Запорозьким низовим. Врешті, не для того виселяли запорожців на Кубань, щоби відновлювати, хоч і за межами України, запорозькі традиції і порядки.

Так воно і сталося. У січні 1794 року Військовий уряд чи Кіш опублікував "Порядок общей пользы", яким визначав порядок управління військом, землекористування і розселення, підписаний кошовим отаманом Захарієм Чепигою, військовим суддею Антоном Головатим і військовим писарем Тимофієм Котляревським. Оголошений "Порядок…" вже нічого спільного не мав з запорізькими традиціями, бо скасовувалася Військова рада і козаче самоуправління, складений був без будь якої участі самого війська, ідеали якого, вважали в середовищі рядових козаків, козацький тріумвірат продав "за чечевичну похльобку".

28 січня 1797 року від хвороб і виснаження на Персидській війні помер останній кошовий отаман обраний вільними голосами Антон Головатий. 27 липня 1997 року, після своєї коронації, імператор Павло I призначив без вибору і бажання Війська Чорноморського військового писаря Котляревського "військовим отаманом". Цим указом назавжди скасовувалися не лише виборчі права козацтва, а й сама посада Кошового отамана. Козацтво відповіло на таку реформу свого

війська непослухом, який був розцінений як "заколот". Прознавши про грубе порушення своїх віковічних прав, по старій традиції, козаки, зібравшись в Катеринодарі на військову раду, поскидали з посад всю старшину окрім Котляревського, який втік був в Усть-Лабінськ. Заколот був жорстоко подавлений, а його організаторів, новообраних на військовій раді досвідчених і популярних серед козацтва військового осавула Дикуна, пушкаря Шмалька замордували підручні генерала Пузиревського. Полковників Собакаря та Полового побили батогами перед військом, затим обом вирвали ніздрі і навічно заслали до Сибіру на каторжні роботи. Після таких небачених екзекуцій багато козаків втекло з Кубані на Дунай.

Що стосується подальшої долі Чорноморської козацької гребної флотилії, то її передислокація на Кубань прирекла її на загибель. Тут козаки-моряки опинилися у незвичній для них ситуації: з моря у них ворогів не було, а плавання по річці Кубані було неможливим. Та головним ворогом для флотилії стали погодні умови. У кінці грудня 1792 року налетівшим ураганом одна частина чайок була розбита, друга сильно пошкоджена, а решта теж вимагала ремонту. До того ж троє козаків утонуло, а 16 старшин і 46 козаків отримали сильне обмороження рук і ніг. Щоби зберегти рештки козацького флоту військовий суддя Антон Головатий у 1795 році спорудив спеціальну гавань у Кизилташській затоці. Там були збудовані протильодові загородження, пристані, приміщення для козаків і флотського такелажу та порохові і збройні арсенали з береговою батареєю. Однак у 1796 році черговий ураган все те зруйнував, навіть зніс берегову батарею. У 1799 році військовий отаман Котляревський, турбуючись про збереження бойової слави чорноморців на морі, виклопотав у імператора Павла 62 103 рублі на будівництво нових 50 чайок, яхти і п'яти баркасів. Та відродити козацький флот на Кубані, поза межами рідної землі, вже не вдалося та й у нових умовах це вже не мало сенсу. Історія українського козацького флоту завершилася остаточно.

Врешті, запорожська морська слава не пропала, чорноморці-моряки і без своїх чайок у вищій степені проявили свої морські якості у так званому Персидському поході 1796-97 рр. на Каспійському морі, а військовому судді, флотоводцю і бригадиру Антону Головатому після смерті контр-адмірала Фьодорова з 18 вересня 1796 року і практично до своєї смерті 28 січня 1797 року прийшлося обіймати посаду командувача Каспійської флотилії і тамтешніх російських військ. Тільки морська звитяга кубанців тепер служила не інтересам рідної землі, не "вольностям" своїм і свого народу, а виключно інтересам імперії. Однак, не всі козаки-чорноморці направилися на Кубань, частина їх залишилася у визволеному ними Хаджибеї. 4 червня 1794 року генерал Суворов направив генерал-фельдмаршалу Румянцеву спеціальний рапорт, яким запропонував створити спеціальну морську команду для захисту з моря і будівництва нового міста і порту з чорноморських козаків. Рапорт було задоволено і для цих цілей в Хаджибеї, пізніше перейменований на Одесу, було створено флотилію з дванадцяти козацьких чайок. Ця флотилія продовжила ратну славу козацького флоту. В Куяльнику, в Одесі, збереглося кладовище і могили тих козаків.

План Темрюка перед поселенням Чорноморських козаків

Продовжувачами традицій українського козацького флоту стала і *флотилія Задунайської Січі*, яка існувала до 1828 року, а після повернення більшості козаків на рідну землю *флотилія Азовського війська* – з 1831-го до 1865 року. Бойова діяльність цих флотилій, особливо Дунайської, ще чекають прискіпливого дослідження. Але можна вже сьогодні стверджувати, що вони особливої ролі як рід сил вже не мали, а використовувалися в турецькій і російській арміях як допоміжні і транспортні сили. Флотилія Азовського війська за сприяння командувача Чорноморським флотом адмірала Михайла Лазарєва певний час провадила прикордонне патрулювання в Азовському морі. Та коли Росією були повністю опановані

Крим і Кубанська сторона, потреба в такій службі відпала і Азовське військо було переселене на Кубань, де заснували Новоросійськ і Анапу.

Врешті-решт, традиції запорізького флоту після ліквідації Січі продовжували жити в душі поневоленого українського народу, вони стали однією із найславетніших сторінок його історії. Зусилля і жертви козацьких флотоводців і лицарів моря не були марними. Прокладена ними дорога до моря, морські традиції і звитяга стали тією духовною основою українців, яка постійно генерувала українських морських лицарів, визначала постійний потяг народу до моря, до жертовної боротьби за волю і свободу, вселяла віру в конечність перемоги в боротьбі за свою соборну Батьківщину. Більше 200 років вихідці з роздертої сусідами України у складі флотів Російської і Австро-Угорської імперій постійно вписували яскраві героїчні сторінки в боротьбу на морі. Вони були постійними учасниками історичних подій, здійснили немеркнучі бойові подвиги під час Першої і Другої світових воєн, внесли вагомий внесок в розвиток військово-морської практики і науки. Вони, борознячи морями і океанами хоч і не на кораблях національного флоту, проте прокладали український шлях до моря, продовжували морські традиції народу і примножували той морський дух, який на початку XX століття поставив питання про відродження національного флоту України.

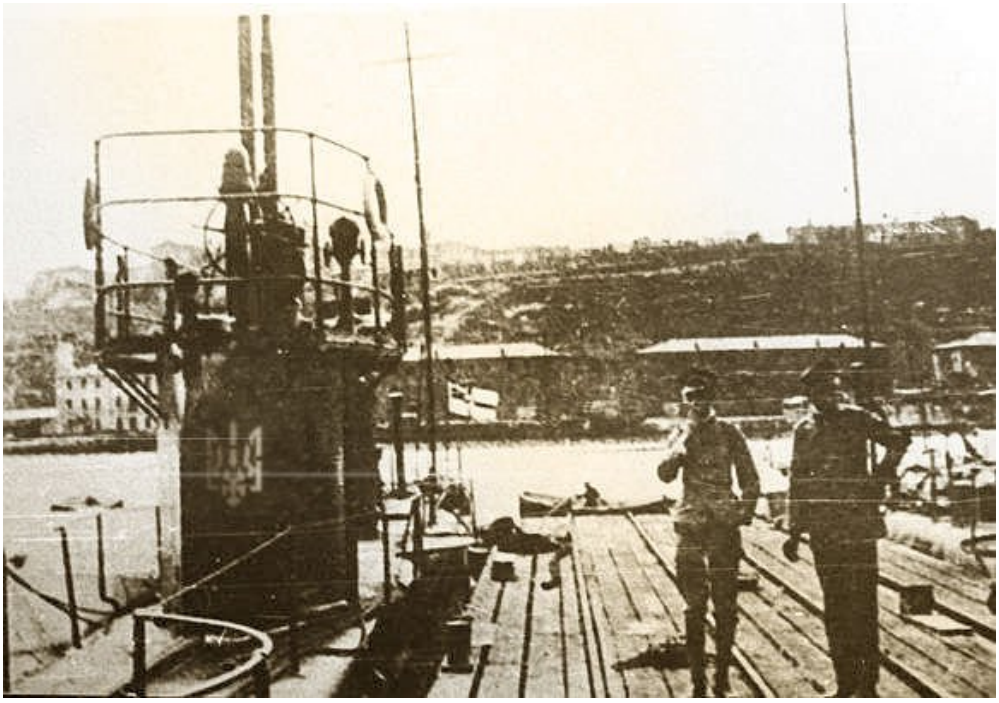

Флот Української Народної Республіки

Створення національного військового флоту УНР
(травень 1917 – квітень 1918 року)

Три роки Першої Світової війни довели царську Росію до повного економічного виснаження і промислової руїни. Поразки на фронті, нездатність вищого командування управляти військами, корупція у всіх ешелонах влади лише підсилювали загальне народне невдоволення продовженням війни. У роки війни Україна, напевно, несла найбільший тягар військової повинності, а народ терпів найбільше пригноблення. У роки воєнного протистояння імперій територія України була переповнена військами, перекопана фронтами, на українських землях точилися головні бої і надзвичайно велика кількість українців знаходилася в лавах діючої армії. Ще на початку війни російський уряд повів в Україні відкриті репресії проти національно-культурного руху, позакривав товариства "Просвіта"; заборонялася українська преса, цькувалося українське слово і, з погіршенням воєнного стану, загальна ненависть українців до царської адміністрації лише збільшувалася. То ж далеко не випадково лейб-гвардійські царські полки – волинський, семенівський, єгерський та ізмайловський, укомплектовані в основному українцями, – першими підтримали революційне повстання петроградських робітників, чим забезпечили перемогу Лютневої революції 1917 року. Перемога революції в Петрограді і демократичні зміни у російському суспільстві прискорили процес українського національного відродження, ідеєю якого стало національно-територіальна автономія України в новій демократичній Російській державі. За цими засадами – ще не повної незалежності, а лише автономії – спершу і планувалося державне, в тому числі і військове, будівництво в Україні.

17 березня 1917 року Товариством Українських Поступовців у Києві було проголошено Українську Центральну Раду, головою якої був обраний професор історії Михайло Грушевський. Тодішній взірець його бачення процесу державного будівництва був взятий з прикладу вивільнення з колоніальних пут колишніх англійських колоній: "*...Колонії Англії як Канада, Австралія, Нова Зеландія... наближаються до повної державності, мають своє військо та фльоту, гроші...*". Однак, на відміну від тієї ж Канади, соціалістична Центральна Рада власного війська бачити не хотіла, вважала його інститутом гноблення трудового народу, безпеку якого, на її погляд, цілком могла б забезпечити "народна міліція", сформована за територіальним принципом. Прихильником міліційного принципу створення національного війська спершу виступав і військовий лідер Центральної Ради Симон Петлюра. Військові організації першими визнали Центральну Раду керівною політичною силою в Україні і першими поставили питання відновлення української державності, а для її захисту – створення національного війська і флоту. Організацією національного війська мав займатися обраний 1-м Військовим з'їздом Український Військовий організаційний комітет.

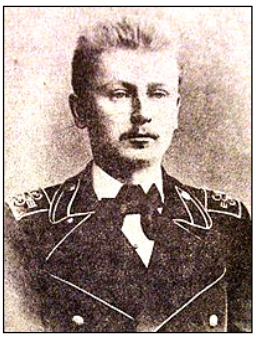

Левко Мацієвич

Військові, а це були в основному досвідчені фронтовики, підштовхували Центральну Раду на шлях державотворення. 10 квітня 1917 року на віче в Києві військові висунули вимогу "*домагатися організації української національної армії з усіма родами зброї...*". Услід починають створюватися Військові ради в діючих фронтах та в гарнізонах. Цей рух поширився і на флот.

На Балтійському флоті зусиллями в першу чергу старшого лейтенанта Михайла Білинського, лейтенанта Святослава Шрамченка та капітана 2 рангу Миколи Злобіна було створено дієвий "Український воєнно-морський революційний Штаб Балтійського флоту". Штаб не лише домігся організувати моряків-українців, але й

зумів вирішити у Тимчасового уряді питання про українізацію мінного крейсера "Світлана", ескадрених міноносців "Україна" і "Гайдамака" та підняття на них українських національних прапорів. Планувалося згодом перевести ці кораблі на Чорноморський флот, але більшовицький переворот не дав змоги здійснити плани балтійців. Організувалися українські моряки в свої Ради і на Каспійській, Амурській, Сибірській і Північній флотиліях російського флоту.

Звичайно, Чорноморський флот не міг залишитись осторонь процесу українського відродження. На той час його особовий склад більш чим на 80 відсотків був укомплектований українцями, серед мешканців Севастополя та Миколаєва теж переважали вихідці з України. В головній базі флоту ще з 1903 року активно діяв популярний в Севастополі культурно-просвітницький гурток "Кобзар", а при нім і аматорський театр, створений видатним морським офіцером-льотчиком Левком Мацієвичем. Гурток "Кобзар", розповсюджувані в ньому твори Тараса Шевченка та вільнодумство у чималій степені спричинили повстання на броненосці «Князь Потьомкін-Таврічєскій», одним з організаторів і активним учасником якого був член Радикальної української партії флотський інженер Олександр Коваленко, теж активіст "Кобзаря". Активним членом "Кобзаря" свого часу був і лейтенант Петро Шмідт, який продовжив справу "Потьомкіна" і очолив повстання моряків крейсера "Очаків" 15 листопада 1905 року. Саме у цей час на флоті починається активний розвиток української національної ідеї. Борт повсталого у червні 1905 року "Потьомкіна", який під малиновим козацьким прапором одинадцять діб був острівцем свободи, плавучою козацькою республікою, вільною від російського царизму, цілком можна назвати кораблем української революції на Чорному морі і предтечею загальноукраїнської революції 1917–1921 років.

Григорій Вакуленчук

За спогадами учасників повстання, і в першу чергу мемуарів "Матроси Чорного моря. Правда про "Потьомкіна" Панаса Матюшенка, який після загибелі Григорія Вакуленчука очолив повстання на броненосці "Князь Потьомкін-Таврічєскій", та офіцера-потьомкінця Олександра Коваленка, повстання на кораблі не мало нічого спільного з більшовизмом. Причиною матроського зриву став не борщ з червивого м'яса, як це тривалий час виставляли комуністичні пропагандисти, це був виступ українців проти довговічного національного приниження в самодержавній імперії. Повсталий броненосець 11 днів бороздив Чорне море під малиновим козацьким, а не червоним більшовицьким як десятиліттями виставлялося, прапором. "*Навіть у сучасних підручниках не пишеться, що початок повстання бере відлік із фрази, вимовленої уродженцем Житомира артилерійським унтер-офіцером Григорієм Вакуленчуком українською мовою: "Та доки ж ми будемо рабами!?". "Нижні чини" – матроси та унтер-офіцери, до яких добровільно приєднався лише один офіцер Олександр Коваленко (кілька офіцерів погодилися підтримати повсталих, так би мовити, добровільно-примусово) – взяли в свої руки корабель і на певний час перетворили його на територію, вільну від російського самодержавства і від впливу більшовизму. І більшовики дуже добре це знали – тому 1923 року на виконання директиви Леніна, яка з'явилася за рік до цього, панцерник "Потьомкін" був розібраний на металобрухт*", - відзначає дослідник повстання Данило Кулиняк.

Дух Кобзаря з розстрілом "потьомкінців" і "Очакова" у Севастополі не вмер. Реакція лише заставила членів "Кобзаря" і український рух перейшли на нелегальні методи роботи. Та перебуваючи під наглядом поліції, у фактичному підпіллі, активісти "Кобзаря" продовжували роботу "повернення національної свідомості" українцям у матроських бушлатах.

Поворотним став 1917 рік. На початку цього року "Кобзар", очолюваний директором жіночої гімназії В'ячеславом Лащенком, провів ряд загальноміських заходів національно-патріотичного спрямування, його популярність у Севастополі різко зростала і у березні 1917 року він офіційно перетворюється на Українську Чорноморську громаду Севастополя. Членами Чорноморської громади ставали не лише матроси і кондуктори, а й офіцери флоту, і вони внесли суттєвий внесок у

пробудження національної свідомості моряків-чорноморців, проводили активну культурно-просвітницьку і роз'яснювальну роботу серед мешканців і особового складу флоту, вносили вагомий заряд української духовності, повернення до батьківських коренів моряків всього Чорноморському флоту. Серед найвідоміших були начальник Севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський-Апостол, командир флотського півекіпажу полковник В. Савченко-Більський, прокурор флоту підполковник Вадим Богомолець, дружина командувача ЧФ Оксана Колчак та інші. Активісти Чорноморської громади восени 1917 року створили у Севастопольській фортеці Севастопольський військовий клуб імені кошового отамана Івана Сірка, який розгорнув організаційно-виховну роботу на кораблях і у військових частинах гарнізону.

Лютнева революція, відречення імператора і падіння самодержавства призвели до демократичних перетворень у Росії, не оминули вони армію і флот. Йдучи назустріч вимогам часу, командувач Чорноморського флоту віце-адмірал О.Колчак 19 березня 1917 року затвердив "Положення про організацію чинів флоту Севастопольського гарнізону і працюючих на державну оборону робітників". Відповідно до цього Положення, основним завданням військової організації являлося: *"1. Зміцнення бойової могутності флоту і армії, щоби довести війну до переможного кінця; 2. Служити оплотом народженої свободи і підтримувати Тимчасовий уряд...; 3. Вироблення нових форм життя громадянина і воїна віднині вільної Росії; 4. Сприяння просвітництву серед флоту і військ".* Загальна організаційна схема складалася з ротних виборних, полкових і корабельних комітетів та Центрального військового комітету (отримав назву «Центрофлот»), до складу якого входили і представники робітників. На кожному лінійному кораблі і крейсері створювався судновий (корабельний) комітет з трьох офіцерів, одного кондуктора і 12-15 матросів. На менших кораблях був, відповідно, й менший склад суднового комітету. Суднові комітети своїми обов'язками мали підтримувати бойову готовність корабля, дисципліну і порядок, боротися з провокаціями, вести порядок відпусткам, контролювати розходування коштів, вносити пропозиції командиру щодо накладення стягнень на членів команд, крім обговорення питань бойової підготовки і навчання команд. Рішення суднових комітетів набирали сили після затвердження їх командиром корабля.

Панас Матюшенко

Кожна з груп, що входили в організацію (офіцери, кондуктори, матроси, солдати і робітники), крім того, мали мати свої Загальні делегатські збори від всіх кораблів, у робітників – Севастопольська рада робітничих депутатів. Так, в результаті виборів в організаційне бюро "Союзу офіцерів флоту" було обрано 60 офіцерів, при чому найбільше голосів було віддано за командувача флотом віце-адмірала О. Колчака – 416, капітанів 1 рангу О. Нємітца і В. Клочковського – 411 і за лейтенанта Шрамченка – 186 голосів делегатів. Згідно "Положення про Центрофлот", цей своєрідний флотський парламент являв собою "вищий вибраний демократичний орган управління Чорноморським флотом" і був відповідальним "перед вищими державними установами і перед Загально-Чорноморським З'їздом". Він обирався за 4-членною формулою і поповнювався представниками від Союзу моряків і річників торгового флоту. До його складу входили відділи: військово-морський (головний, що відав оперативними, розпорядчими і технічними питаннями), господарський, санітарний, юридичний і політичний. Першим головою Центрофлоту було обрано матроса з лінкора "Воля" Євгена Шелестуна.

Поряд з загальною демократизацією флоту почало оживлятися і національне життя, а з ним – і національне пробудження всіх категорій особового складу Чорноморського флоту, які почали гуртуватися в громадські організації "Українське Земляцтво". Одним з найбільших осередків українського руху на флоті являвся Флотський півекіпаж. Особливо активізувалося там українське життя з прибуттям до екіпажу для подальшої служби Володимира Савченка-Більського. Ще у 1911 році начальник штабу флоту звертав увагу командувача на крайню "ненадійність" флотського півекіпажу. Розвиток національно-демократичного руху вже виходив

за межі культурно-просвітницької роботи. Тому у березні місяці 1917 року з ініціативи членів гуртка «Кобзар» були проведені перші збори українців Севастополя. Збори, на які прибуло 500 матросів і офіцерів гарнізону, проголосили створення на базі "Кобзаря" Української громади Севастополя. До її складу увійшли як військовослужбовці, так і працівники флоту та цивільні мешканці міста. У квітні були проведені другі збори, на які прибуло надзвичайно багато (більше п'яти тисяч) делегатів як з гарнізонів флоту, так і з порту та заводів. Збори обрали Раду Української громади, затвердили статут і завершилися велелюдною маніфестацією у центрі Севастополя. Прапором громади затвердили малинове полотнище з білим козацьким хрестом посередині. Головою Ради було обрано керівника "Кобзаря" професора В'ячеслава Лащенка, його заступниками стали матрос М. Пащенко і вчитель М.Коломієць.

Просвітницьку секцію очолив командир флотського екіпажу підполковник, у середині 1917 р. полковник, Володимир Савченко-Більський, агітаційно-пропагандистську – начальник військово-морської судової управи флоту підполковник Вадим Богомолець, військову – корабельний інженер капітан Микола Неклієвич, скарбником визначили рангового Івана Лихоноса. Членами Ради були і представники флотської авіації – пілот Сліпченко і поручник Михайло Михайлик. Обрана Рада розмістилася в приміщенні "Уніанбанку", в центрі Севастополя, на якому вивісила національний жовто-блакитний прапор України та прапор Української громади.

Під тиском суднових комітетів, матроських мас та процесу демократизації командувач флоту віце-адмірал О. Колчак наказом по флоту від 16 квітня 1917 року перейменував лінкори з одіозними для нижніх чинів царськими іменами "Императрица Екатерина Великая" на "Свободную Россию", "Император Александр III" на "Волю", броненосець "Пантелеймон" (колишнього "Потёмкина") на "Борець за свободу" та ще ряд інших кораблів. В приморських містах чорноморського узбережжя почали творитися українські землячества, більшість яких складали військовослужбовці, мобілізовані на війну.

За рішенням загальних зборів українські корабельні ради були створені на лінійних кораблях, крейсерах, у Підводній бригаді і Мінній дивізії, флотському екіпажі, Повітряній бригаді, школі підводників в Балаклаві та сухопутних частинах севастопольської фортеці. Найбільш чисельні і впливові Ради були створені на дредноуті "Воля", лінкорах "Євстафій", "Іван Златоустий", "Ростислав", крейсерах "Кагул", "Пам'ять Меркурія", "Синоп", ескадреному міноносці "Завидний" та у флотському 8-му півекіпажі. Останній навіть мав свій Український прапор-штандарт з портретом Т.Г. Шевченка, а його оркестр першим у Севастополі почав виконувати гімн "Ще не вмерла Україна".

В Одесі ще з початку 1900-х років осередком українського національного руху було культурологічне товариство "Просвіта", яке організував етнограф, літературний критик і правознавець Михайло Комаров. Розгромлена після підтримки повсталих потьомкінців і робітничих страйків в Одесі російською реакцією в 1909 році, "Просвіта" зусиллями того ж М. Комарова відроджується "Українським клубом", а затим перетворюється у товариство "Українська хата". Членами "Української хати" стало багато військових моряків, і це надало можливість у квітні 1917 року на її базі заснувати Українську військово-морську раду Одеської округи. Головою Ради обрали морського офіцера старшого лейтенанта Василя Пилишенка, а почесним головою – Володимира Чехівського, майбутнього прем'єр-міністра Української Народної Республіки.

У Миколаєві, щоб "розворушити самосвідомість в земляках своїх, розбудити щиру любов до рідного краю", зусиллями сина колишнього командувача Чорноморського флоту адмірала М. Аркаса, статського радника і видатного українського історика Миколи Аркаса товариство "Просвіта" було зареєстроване 16 лютого 1907 року і нараховувало на той час 180 активних членів. У 1917 році це товариство формує 20 філій в губернії, активно підтримує Центральну Раду та веде просвітницьку роботу серед військовослужбовців у діючій армії. Питання українізації флоту та суднобудівних компаній активно захищав у міській Думі просвітянин, викладач інституту М. Лагута. Зусиллями миколаївських просвітян українські гур-

тки були створені майже на кожному кораблі, у військовій частині і флотських екіпажах.

За прикладом Одеси товариства "Просвіта" і "Українська хата" були створені і у Херсоні. Їхнє зародження пов'язане з іменами визначних діячів української культури Бориса Грінченка, Софії Русової, Миколи Куліша, Чайки Дніпрової, Миколи Чернявського. У Сімферопольському гарнізоні створену "Українську громаду" та "Союз української молоді" очолив учитель гімназії Клименко.

Голова Феодосійської Ради Лука Бакун доповідав у Київ про розвиток подій того часу в Криму: "*Перед Великоднем 1917 року одночасово одержано із Севастополя та Сімферополя повідомлення зі зразком статуту відкриття на містах Просвітні і припинити діяльність Українського Землячества. В Вербну неділю були вибрані Ради із 15 чоловік, а на другий день Великодня Просвітньою Радою уже був українізований 52 піш. запасовий Віленський полк. На четвертий день ми отримали звістку, що заходами місцевих Просвітніх Рад уже були українізовані – Сімферопольський гарнізон, Керченська фортеця та частина Чорноморського флоту. Зараз же були відкриті курси українознавства в Сімферополі та Севастополі...*". З приводу організації роботи курсів українознавства 12 травня 1917 Вадим Богомолець звернувся до голови одеської Української Ради Сергія Шелушина: "*А уже у нас велика потреба в промовцях. Чи не приїхав би хто від Вас до Севастополя? Дуже прохаю Вас, чи не можна добути в Одесі Історію України Аркаса, бо у нас нема, а вона мені дуже потребна для лекцій. Читаю, як можу, у нас історію України... Дуже нам цікаво було б знати точно малюнки прапорів Запорожських*".

Український рух на флоті розгортався швидкими темпами і набирав масового характеру. Якщо в березні 1917 року Українська Чорноморська громада налічувала 200 членів, то вже на перші збори 11 квітня 1917 року, які були присвячені відкриттю Ради Української Чорноморської громади, прибуло більше 5000 моряків-українців. Просвітницька і пропагандистська робота на флоті значила надзвичайно багато, бо після лютневих подій у Петрограді та проголошення Центральної Ради в Україні на флот почали прибувати різноманітні політичні емісари, які своїми діями підривали єдність екіпажів, військову дисципліну і бойову готовність флоту. На протидію цій анархії Чорноморська Українська Рада створила "Рух за єдність матросів, солдат і офіцерів", за нові взаємовідносини і дисципліну в новій демократичній країні, який очолив начальник Підводної бригади капітан 1 рангу В'ячеслав Клочковський. Український національний рух підтримав командувач флотом віце-адмірал О. Колчак, який бачив, що на тих кораблях і в військових частинах, де існують українські Ради, зберігається порядок і дисципліна, і вбачав в українізації порятунок від більшовицької анархії, пропагандисти якої вже проникали в матроські кубрики. Виступаючи перед моряками-українцями на маніфестації 7 квітня 1917 року, командувач флотом заявив: "*...мені припадає честь говорити з українцями, що зібралися тут заявити своє існування: Чорноморська фльота, керувати якою я маю собі за честь, на 90 відсотків складається з синів цієї нації. Я не можу не вітати українську націю, яка дала мені найкращих моряків, які тільки існують на світі...*".

Після цієї маніфестації чисельність української громади в Севастополі зросла більше чотирьох тисяч членів, яку очолив професор Вячеслав Лащенко, з липня місяця її очолив мічман Яким Христич. За спогадами члена Ради капітана 2 рангу Миколи Неклієвича, в той час "*відбулося кілька надзвичайно численних українських маніфестацій в Севастополі, які показали міць українського руху і були гарно улаштовані великою кількістю жовто-блакитних прапорів з учасниками, одягненими в національні українські одяги. А в одній маніфестації, то брав участь чумацький віз з круторогими волами і цілий відділ матросів з лінійного корабля «Св. Євстафій», перебраний за запорожців і на конях"*. Про святкування Українською Громадою Зелених свят у Севастополі залишив спогади мічман Яким Христич, делегований від флоту колишній член Центральної Ради: "*На перший день Зелених Свят 1917-го року небувалий тут похід вулицями міста по старій українській традиції" а саме: шість селянських драбинчастих возів, наповнені свіжим пахучим*

сіном, вкриті килимами, прикрашені квітами і клечанням повільно везли направду "чумацькі крутороги" - ситі воли, якими правили старенькі сивоусі козаки-чорноморці (гей би "чумаки"), а коло кожного воза ще по два верхівці на конях, одягнені в запорожські однострої-жупани, з рушницями за плечима і малиновими прапорцями. На тих возах сиділи молодиці та дівчата в літніх вишиваних народних одностроях, з вінками на головах та з барвистими намистами-королями з різнобарвними лентами на шиях. Між ними були і браві хлопці-моряки. Всі вони святочно розбавлені, у веселому настрої, усміхнені…

Було то справді величаво-гарне, чаруюче, національно-українське святкування Зелених Свят — символічне видовище, яке, на жаль, у Севастополі вже більше не повторилося. У той день домівка Ради Севастопольської Української Чорноморської Громади була відповідно удекорована як всередині, так і ззовні. На балконі маяли національний і малиновий прапори та красувався гарно прибраний квітами великий портрет Тараса Шевченка.

У цей пропам'ятний день Українських Зелених Свят у Севастополі, на наказ Морської Ради Депутатів — Морський Парламент Центрфлот — на щоглах усіх кораблів Чорноморської Воєнної Фльоти, на твердинях — фортеці берегової оборони і на касарнях морської піхоти вперше по віковій московській неволі гордо замаяли українські національні прапори — прапори Української Волі!.. Після Зелених Свят наш національний прапор ще маяв на частині бойових кораблів до грудня 1917-го року, тобто, до приходу большевиків до Севастополя".

Подібні маніфестації відбувалися не лише у Севастополі, а в усіх портах України. В Одесі, наприклад, на честь проголошення Першого Універсалу Центральної Ради відбулася організована Одеською Морською Радою маніфестація військових і цивільних мешканців в декілька десятків тисяч чоловік. Велелюдну колону прикрашав величезний український національний прапор з великим портретом Тараса Шевченка. Тоді ж одеськими представниками до Києва були направлені мічман В.Пилишенко і матрос Кошельний.

5-8 травня 1917 року делегація чорноморських моряків взяла участь у роботі І Всеукраїнського військового з'їзду у Києві, на якому висунула вимогу українізації флоту та поповнення його виключно вихідцями з України. Українську громаду Севастополя на з'їзді представляли однорічник з авіації флоту з Качі Михайло Михайлик та матрос Лінник. З'їзд проголосив створення Генерального Військового Комітету як найвищої військової установи в Україні на чолі з Симоном Петлюрою. До президії Комітету було обрано і матроса Балтійського флоту Степана Письменного, який мав опікуватися флотськими справами. Рішення з'їзду викликали хвилю українізації в діючій армії і викликали різко негативну реакцію Тимчасового уряду Росії. До Києва поступила заборона воєнного міністра О. Керенського на роботу Генерального Військового Комітету. З приводу розвитку ситуації в Україні не так, як того хотілося в Петрограді, на початку травня до Києва особисто прибув О. Керенський, який затим побував у діючій армії. 17 травня 1917 року з Одеси він прибув до Севастополя. Ввечері того ж дня разом з командувачем флоту віце-адміралом О. Колчаком він зустрівся з делегатами суднових команд на борту штабного броненосця "Георгій Побєдоносєц", де їх офіційно зустрічав начальник севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський. Звертаючись до моряків-чорноморців, Керенський агітував за єдину демократичну Росію, в якій не бачив місця для автономії України, та за продовження війни. Діяльність Генерального Військового Комітету в Києві вважав незаконною, а створення національного війська України шкідливим, тому був проти українізації флоту. Однак на флоті продовжувати безглузду війну бажаючих було надто мало, тому промова воєнного міністра особливого впливу на особовий склад не мала. Та не встиг ще О. Керенський далеко від'їхати від Севастополя, як більшовицькі агітатори розповсюдили інформацію, що на флот незабаром планує прибути В. Ульянов-Ленін. Чорноморський флот вже став розглядатися козирною картою різних політичних

Степан Письменний

сил Росії в їхній боротьбі за збереження впливу на Україну та обмеження її національного розвитку. Питання приїзду Леніна на флот розглядалося того ж місяця на загальнофлотських зборах, які 340 голосами з 409 присутніх делегатів прийняли рішення направити в усі гарнізони флоту телеграму з вимогою "*ні в якому разі не допустити приїзду Леніна до Севастополя*".

Це була перша поразка більшовиків у першій же пробі їхніх сил в боротьбі за вплив на флот. Громадська ситуація і суспільна думка чорноморців були далекими від більшовицького світогляду. Звістка, що "*постала Україна"*, що створено український уряд, сколихнула українські маси в діючій армії і на флоті. Ще не сягаючи думкою про повну самостійність, моряки Чорноморського флоту почали відкрито вимагати дозволу підняти національні прапори та українізувати кораблі і підрозділи військ. Зберігся архівний документ, який засвідчує, що 15 квітня 1917 року судновий комітет міноносця "Жуткий" передав казначею "Союзу матросів" 20 карбованців 89 копійок, зібраних офіцерами, кондукторами і матросами корабля, на придбання українських національних прапорів. Влітку 1917 року у значній мірі були українізовані частини морської піхоти та берегової оборони флоту. Українські відділи були створені в Окремій десантній дивізії в Севастополі, в частинах морської авіації, в гарнізонах фортець Севастополь, Очаків, Керч, а також у Дунайській флотилії та в полках Балтської дивізії морської піхоти, яка дислокувалася в гирлі Дунаю і входила до складу Румунського фронту.

Не зважаючи на заборону з Петрограда, Генеральний військовий комітет 18-23 червня 1917 року провів II Всеукраїнський військовий з'їзд. На з'їзд до Києва прибула і велика делегація Чорноморського флоту. Під тиском чорноморських делегатів і групи самостійників Міхновського з'їзд прийняв постанову про українізацію Чорноморського флоту та Румунського і Південно-Західного фронтів. Практично було поставлено питання про створення Українського фронту, що вже незабаром привернуло пильну увагу Франції і Великої Британії. З'їзд перетворив Український Генеральний військовий комітет (УГВК) у вищу військову установу України, фактично у військове міністерство, наставив негайно створити його структурні підрозділи у військах і на флоті та оголосив догану тим воякам-українцям, які не виконували розпоряджень УГВК.

Якщо напередодні з'їзду воєнний міністр Тимчасового уряду О. Керенський погрожував смертною карою тим, хто прибуде на з'їзд, то під час його роботи зі Ставки прийшла телеграма вже іншого характеру і тону: "*военный министр приказал сообщить, что не встречается препятствий к продолжению деятельности Украинского Генерального Вой. Комитета*". Цю телеграму зал зустрів сміхом, воєнний міністр і Ставка вже не мали важелів впливу на ситуацію в Україні. В останній день роботи з'їзду і під його тиском Центральна Рада своїм Першим Універсалом проголосила автономію України у складі демократичної Росії. З'їзд обрав і Тимчасову військову раду із 130 членів, яких ввів до Центральної Ради. Проголошення автономії України делегатами з'їзду було сприйнято з небувалим до цього ентузіазмом і радістю. Цей ентузіазм і духовне піднесення делегати рознесли по фронтах, арміях і на флот. Гарнізони Умані і Вінниці, за ними українці-вояки Петрограда і Генерального штабу почали самовільно складати присягу на вірність Центральній Раді. Розпочався процес творення українського війська, який розпочався створенням у Києві Українського Генерального військового комітету (УГВР) на чолі з керівником Українського військового комітету Західного фронту Симоном Петлюрою.

28 червня 1917 року Центральна Рада створила перший український уряд під назвою "Генеральний секретаріат", який очолив письменник Володимир Винниченко. Генеральним секретарем військових справ (в подальшому – військовим міністром) в першому українському уряді було призначено голову УГВК Симона Петлюру. Після II Всеукраїнського військового з'їзду українські військові комітети швидко створюються на всіх фронтах, в арміях, в корпусах, в дивізіях, організовується випуск їхніх газет. Напередодні з'їзду у Сімферополі було створено Український військовий Клуб імені Петра Дорошенка, який з українців гарнізону 29 травня 1917 року створив Український запасний полк.

Повернувшись до Севастополя, делегати з'їзду створюють "Чорноморський український військовий комітет" на чолі з Нестрєляєм. Статут його передбачав, що створений комітет "має своїм завданням зорганізувати українців-вояків Чорного моря, а також всього побережжя його:

1. Перше завдання Чорноморського Українського Військового Комітету – вжиття заходів, аби мати зв'язок з Українською Центральною Радою, Українським Військовим Генеральним Комітетом, а також з усіма українськими організаціями Чорного моря і його побережжя.
2. Проводити в життя усі розпорядження Українського Військового Генерального комітету.
3. Яко найскоріше організувати просвітні гуртки в кожній частині армії і флоту, де є українці...".

Комітет складався з 19 членів, кожний з яких представляв окрему військову частину, та президії з 5 чоловік. До складу його президії увійшов і командир лінкора "Синоп" капітан 1 рангу Михайло Остроградський. Створений комітет розпочав жваву роботу з поширення свого впливу на кораблях і в з'єднаннях флоту, став формувати в них просвітницькі гуртки. Найактивнішими організаторами цієї роботи виступали члени Комітету підполковник судової управи Вадим Богомолець і оберавдит флоту сотник Борис Лазаревський.

Українські гуртки в дивізіонах, на кораблях і суднах ставали справжньою школою українського відродження. У зверненні до Центральної Ради моряків-підводників Балаклави в червні 1917 року наголошувалося: "*Ми, українці-моряки 4-го підводного дивізіону і Школи підводного плавання Чорноморської Фльоти (м. Балаклава на Таврії), зорганізувавшись в гурток, щиро вітаємо Українську Центральну Раду, яко єдину оборонницю прав пригнобленого українського народу. Ми з почуттям подяки за великі послуги Ненці бажаємо Центральній Раді блискучого успіху на рідній ниві і, таким побутом, довести Україну до автономного ладу. З доручення гуртка – голова Йосип Дем'яненко*".

Для організації українства Севастополя в умовах наростаючого безвладдя і анархії у червні 1917 року обирається Севастопольська українська Рада військових і робітничих депутатів на чолі з прапорщиком Костянтином Величком. Українська ідея все більше входила до свідомості всіх категорій особового складу флоту і мешканців флотських гарнізонів. У червні українські матроси і корабели Миколаївського гарнізону поставили питання українізації кораблів, що будувалися на заводі «Руссуд», і підняття на них українських прапорів.

23 червня 1917 року на Миколаївському заводі "Руссуд" завершилося будівництво, і наказом командувача до складу Чорноморського флоту був зарахований найпотужніший корабель флоту лінкор-дредноут "Воля". 24 червня на корабель повернулася делегація моряків, які брали участь у роботі II Всеукраїнського військового з'їзду. Коли делегати довели до екіпажу корабля постанову з'їзду про створення українського національного війська і флоту, екіпаж лінкора майже одноголосно постановив підняти над кораблем український прапор і під ним вийти в море, до Севастополя. І на вимогу судового комітету, попри заперечення командира лінкора, матроси український прапор таки підняли в якості кормового на кораблі. Командир лінкора і частина офіцерів корабля відмовилися підпорядкуватися судовому комітету і виходити в море під українським прапором. Команда корабля у відповідь почала вимагати у командування флоту списати їх з корабля і замінити на період переходу до Севастополя.

Ситуація загострювалася, назрівав конфлікт між матросами і офіцерами – на флоті були ще свіжими події 1905 року на броненосці "Потьомкін" і крейсері "Очаків". Ситуацію залагодив тодішній виконувач обов'язків командувача флоту контр-адмірал В. Лукін, який умовив матросів до проведення Установчих зборів офіційно український прапор не піднімати на гафелі, не заперечуючи про його присутність на реї і баштах корабля. Тож 4 липня 1917 року до севастопольської гавані новозбудована "Воля" входила під Андріївським прапором. За спогадами учасників тих подій, хоч на гафелі дредноута-лінкора і розвівався Андріївський прапор, та все ж таки він був "розцвічений" численними жовто-блакитними пра-

порами, а зустрічати її на Приморський бульвар вийшла маса людей з великою кількістю жовто-блакитних прапорів.

Після прибуття "Волі", 12 липня 1917 року, теж під впливом рішень Всеукраїнського військового з'їзду вже у Севастополі підняв український прапор ескадрений міноносець "Завидний". Про цю подію залишив спогади (подаються у редакції І. Гриценка) колишній член Ради Чорноморської Української Громади в Севастополі генерал-хорунжий Воєнно-Морського Судового Відомства УНР Вадим Михайлович Богомолець: "*В липні 1917 року одною з подій, яка струснула цілою Чорноморською Фльотою, було піднесення ескадренним міноносцем "Завидний" українського прапору. Треба сказати, що цього ми (Рада Укр. Чорноморської Громади) сподівались і балачки про це були у нас вже давненько, бо "Завидний" був скомплетований більшістю зі свідомих українців, а Головою Українського Гуртка на міноносці був надзвичайно енергійний та інтелігентний матрос Прокопович, який і підготував цю подію. Одного дня в Раду прибули схвильовані, зі щасливим виразом облич, українські делегати з "Завидного" і зголосили, що міноносець підніс український прапор. Якийсь надзвичайно радісний, святочнийнастрій охопивнаших членів Ради. Всі зрозуміли, що це момент історичний. Рада запропонувала капітанові (пізніш підполковникові) корабельному інжинерові Миколі Корнеліевичу Некліевичу і мені негайно від'їхати на "Завидний" і привітати команду в імені Чорноморської Ради. Ми зараз-же разом з делегатами поїхали на міноносець і там під мягко хвилюючими від морського вітру голубо-золотими складками нашого прапору я виголосив палку промову, підкреслюючи велике значіння цього моменту в історії Чорноморської Фльоти. Піднесення українського прапору на еск. міноносці «Завидний» викликало міцний відгук і наробило шуму в цілій Чорноморській Фльоті, як серед командних — старшинських кол, так і серед матросів росіян — особливо есерів. Наша ж присутність на міноносці викликала незадоволення серед значної частини старшин Чорноморської Фльоти, а деякі зі старшин назвали нас навіть зрадниками*".

Вадим Богомолець

Другий член Ради Української Чорноморської громади генерал-хорунжий по Адміралтейству УНР Володимир Олександрович Савченко-Більський у своїх спогадах про цю загальнофлотську подію зазначив, "*що не дивлючись на те, що ескадрений міноносець "Завидний" був скомплетований зі свідомих українців, справа з піднесенням українського прапору на міноносці тяглась деякий час. Річ у тому, що ескадрений міноносець "Завидний" мав за боєву відвагу і відзначення боєвий воєнний прапор російської імператорської фльоти. За 4 роки війки команда міноносця міцно і дружно зжилась і одержавши таку високу нагороду для свойого любого корабля, безумовно, дуже цінила її і ставилась, очевидно, з великою пошаною до цього прапору, а ще тим більш, що українці були завжди добрими службістами-моряками. При тому як-раз на цьому вродженому почуттю дисципліни і служби українців-моряків завжди грали росіяни. Тому то на ескадреному міноносці "Завидний" і треба було деякого часу, щоб все таки національне почуття взяло верх. Отжеж нарешті коли команда міноносця вирішила піднести український прапор урочисто, то разом з тим вирішила урочисто спустити свій старий боєвий андріївський прапор і з військовою пошаною відпровадити — віднести його до чорноморського фльотського екіпажу, відкіля він мав би бути переданим до українського Воєнно-Морського Музею, як одна з боєвих реліквій Чорноморської Фльоти*". Під жовто-блакитним прапором міноносець "Завидний" навіть виходив у морський дозор. Врешті, після повернення з моря на вимогу Центрофлоту український прапор з гафеля корабля прийшлося спустити, та й з Києва екіпаж не отримав не лише підтримки, а й відповідної реакції на свої дії.

Подібні події відбувалися і в діючій армії, і рахуватися з ними Тимчасовий уряд не міг. Тому визнання Центральної Ради Петроградом було справою недалекого часу, і він настав 11 липня 1917 року, коли вперше з часу гетьмана Мазепи до Києва для переговорів з Україною прибула російська урядова делегація. Під час переговорів українською і російською сторонами було узгоджено Статут автономії

України у складі російської держави, і після офіційного завершення переговорів оголошено відозву Тимчасового уряду і II Універсалу Центральної Ради. Зачитавши його, М. Грушевський кілька раз заявив, що "*Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України*". Насправді, фактичну автономію Україні здобуло українське військо, її виборола збройна сила українців. Та Грушевський, йдучи на поступки Петрограду, виставив це так, нібито українці отримали свою волю з чужої ласки – з рук Тимчасового уряду Росії. Врешті, дивуватися тут нічому. Українські лідери не могли так запросто відмовитися від вікових колоніальних традицій та своїх партійних програм.

Наслідки не забарилися. Тимчасовий уряд, придушивши липневе повстання більшовиків у Петрограді, відмовився затверджувати обумовлений на переговорах Статут автономії України і замість нього видав "Інструкцію 4-го серпня", якою відбирав в України сім губерній, а у Центральної Ради – право на керівництво військовими і міжнародними справами, шляхами, поштою і телеграфом.

Чорноморський флот відреагував на "Інструкцію" оперативно і рішуче. Більшість моряків-чорноморців не бачили себе поза межами України і активно підтримували Центральну Раду в її боротьбі за волю України. Тому особливо негативною була їхня реакція на спробу Тимчасового уряду обмежити автономію України п'ятьма губерніями: Волинською, Подільською, Київською, Чернігівською та Полтавською. З цього приводу 8 серпня 1917 року в Севастополі було проведено спільні збори воїнів-українців Чорноморського флоту та Севастопольського гарнізону разом з мешканцями міста, які, "о*бговоривши інструкцію Тимчасового Російського уряду Українському генеральному Секретаріату від 4-го серпня..., найрішучішим чином протестують проти форми і змісту цієї інструкції і вимагають:*

1. Затвердження Тимчасовим Урядом повністю статуту Українського Генерального секретаріату, схваленого й затвердженого представниками всього українського народу в особі Центральної Ради.

2. Обов'язкового визнання Генеральних секретарів – а) по воєнних справах, б) юстиції, в) шляхів сполучень, г) пошти і телеграфу.

3. Визнання Українського Генерального Військового Комітету правомочним воєнним органом.

4. Запровадити при штабі командувача Чорноморським флотом посаду Генерального комісара по Українських військових справах на основі угоди Тимчасового уряду з Центральною Радою в Києві 7 липня 1917 року.

5. Визнання Чорноморського Українського Військового Комітету воєнно-адміністративним органом з питань, що стосуються воїнів-українців Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя.

6. Вважаючи вилучення із складу Автономної України губерній: Катеринославської (орлиного гнізда Запорожців), Харківської, Херсонської і материкової частини Таврійської, поспіль заселених українцями, - непояснимим і необґрунтованим відторгненням одної частини народу від іншої, - збори вимагають включення поіменованих губерній до складу Автономної України.

7. Стурбовані все більшою активністю в Києві контрреволюційного руху і відкритою діяльністю темних сил, українці-воїни Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя категорично заявляють, що у випадку якого-небудь насилля над Центральною Радою вони всі, як одна людина, із зброєю в руках груддю виступлять на її захист, не спиняючись перед жертвами для любимої звільненої України.

8. Збори чекають від Тимчасового уряду задоволення всіх категоричних вимог Центральної Ради".

Подібні протести приймалися і на фронтах та в інших гарнізонах України, тому "Інструкція" Тимчасового уряду відразу ж перетворилася в клаптик паперу, але згодом вона дала можливість більшовикам використати її ідею і краяти в своїх інтересах територію України. Успішно використовується вона і сьогодні. Після проголошення II Універсалу Центральна Рада, створена на партійній основі з соціал-демократів і есерів, а з нею і Військовий комітет, гаяли час у партійних дебатах і зборах, проводили наради і прогулянки на пароплавах по Дніпру з лідерами пар-

тій, які не мали значного впливу на маси і військо, зате мали явно виражені антиукраїнські програми. Центральна Рада, навіть після того, як їй вручили всю повноту влади в Україні, вперто дотримувалася ідеї федерації та сумнівного "братства народів", уболівала за долю братньої "російської революційної демократії", не могла переступити через соціалістичні принципи «пролетарського інтернаціоналізму» та боротьби з "буржуазними елементами". У цій ідеології крився і підхід до національної армії, яку Грушевський і Винниченко розглядали як буржуазний елемент та знаряддя закріпачення трудової маси.

У час, коли мільйонна, вишколена боями Світової війни і добре озброєна армія і флот домагалися проголошення незалежності України, підтримана ними Центральна Рада на переговорах з Тимчасовим урядом в липні 1917 року погоджується на припинення українізації війська і планує його демобілізацію і розпуск. На думку соціалістів, Україну мала б боронити добровільна армія створена за міліційним принципом. У Центральній Раді на високо підготовлених, досвідчених і загартованих в боях офіцерів дивилися як на представників буржуазного, ворожого народу, класу, не довіряли їм, а порадами нехтували. Високоавторитетних серед народу і війська командирів Центральна Рада просто боялася і всякими шляхами намагалася їх позбутися. Саме з цих причин до Генерального військового комітету від флоту був введений не професійний морський спеціаліст, а соціал-демократ, балтійський матрос Степан Письменний. Врешті, генерал Павло Скоропадський, який своїм українізованим корпусом відбив перший наступ більшовицьких військ на Київ і заставив їх відступити за межі України, змушений був подати у відставку. За цю утопічну соціалістичну ідею з питань оборони і будівництва національного війська український народ заплатить страшною ціною: втратою держави і свободи, геноцидом і депортаціями з рідної землі і виселення мільйонів та небаченими раніше в нашій історії страшними голодоморами.

Симон Петлюра

Але все це відбудеться згодом, а поки що Центральна Рада своєю фразеологією лише вбивала свій авторитет серед народу і війська, сприяла розвалу армії і флоту. Регулярне прибуття до Севастополя лідерів партій та численних партійних агітаторів лише підкреслювало важливість Чорноморського флоту в визначенні долі України та політизувало і загострювало проблему створення національного флоту. З тих пір Петроград, на відміну від Києва, ситуацію в Криму та на флоті не випускав з поля свого зору. Позиція Центральної Ради у військових питаннях лише підбадьорювала противників автономії України. Так, лідер більшовиків в Україні Г. П'ятаков у своїх промовах майже не приховував цілей своєї партії: "*піддержувати українців нам не приводиться, бо для пролетаріату цей рух не корисний. Росія без української сахарної промисловости не може існувати, те саме можна сказати щодо вугля (Донбас); хліба і т.д.*". А фракція більшовиків в Центральній Раді взагалі нахабно заявляла: "*Вступаючи до Центральної Ради, ми будемо тут провадити неухильну боротьбу з буржуазією й буржуазним націоналізмом...*", що було неприкритим закликом до антидержавних заколотів і диверсій. Як бачимо про інтереси українського народу мови не велося зовсім, а інтереси "пролетаріату" повністю збігалися з імперськими зазіханнями Російської імперії, проте Генеральний секретаріат на акції своїх відвертих противників не реагував.

Створення Військового секретаріату (міністерства) проходило важко. Його численні засідання та постанови про українізацію війська не виконувалися і бойкотувалися на місцях монархічно настроєним російським офіцерством і пропагандою більшовицьких агітаторів. Лише осінню С.Петлюрі вдалося направити у війська представників секретаріату, при допомозі яких було українізовано 6-й, 10-й, 17-й, 21-й, і частково 3-й Сибірський і 11-й армійський корпуси. Раніше генерал-лейтенант Павло Скоропадський українізував свій 34-й армійський корпус, сформував на його базі 1-й Український корпус, але підтримки в Центральній Раді не

знайшов. Навпаки, йому почали створювати проблеми з забезпеченням корпусу, який незабаром розклався.

Крім організаційних проблем на військове будівництво значно вплинув конфлікт між В. Винниченком і С. Петлюрою, який був викликаний різними підходами до організації військового співробітництва з державами Європи та створення єдиного українського війська. Передбачаючи поразку Німеччини у війні, Петлюра виступав за створення Українського фронту, заповнення його українським військом і вступ України до Антанти. Винниченко твердив протилежне, бажаючи при тім розпустити військо і таким чином вийти з війни. У роботі військового секретаріату флотське питання стояло чи не на останньому місці. Не хватало досвідчених кадрів, а ті, що були, не будучи партійними, впливали на рішення скоріше символічно. Від питань, пов'язаних з Кримом і флотом, Центральна Рада воліла ухилятися, перекладаючи їх на пізніший час, місця флоту у системі оборони молодої країни не бачила.

Та час не чекав: на Чорноморському флоті різноманітні політичні сили вже розігрували штормову погоду. Більшовиків непокоїли проукраїнські та антибільшовицькі настрої на флоті і в Севастополі, там їхній вплив був обмежений, а ідеї агітаторів, які не мали відношення до України, сприймалися особовим складом з відвертою недовірою. Та лідери більшовиків, на відміну від Центральної Ради, розуміли, що без флоту, а значить і без південного приморського регіону, відрізана на заході від Європи фронтом Україна позбавиться міжнародної допомоги і може швидко бути прибраною до рук. Тож ще в травні 1917 року ЦК РСДРП(б) у Петрограді прийняв рішення використати Чорноморський флот та Крим як плацдарм у боротьбі з українським «сепаратизмом», і для цього до Севастополя направлялися групи професійних пропагандистів під видом балтійських матросів. Відтак вони почали прибувати сюди регулярно. "В апреле-мае, писав 10 травня у листі командувач флотом віце-адмірал Колчак, Севастополь наводнили агитаторы всевозможных партий и прежде всего - пропагандисты большевиков, одетые в форму балтийских матросов. Флот трухлявился на глазах, словно борта фрегата, изъеденные жучками-древоточцами. Вот и первый печальный симптом; команда эскадренного миноносца "Жаркий" отказалась идти в море на боевую позицию. Судовой комитет заявил, что он ничего не имеет против командира корабля лейтенанта Веселаго, но воевать под его началом команда опасается, так как считает, что он чрезмерно храбр и лезет на рожон". 24 травня на чолі такої групи агітаторів більшовицької партії до Севастополя прибув М. Нєвєровський. Матроси-агітатори були добре забезпечені коштами і професійно підготовленими пропагандистами-організаторами, чи, точніше, провокаторами. Завдання перед ними стояло просте: розколоти український рух на флоті, який виглядав єдиним і керувався з одного центру – з Українського військового комітету, та вбити клин між матросами і офіцерами. Звинувачуючи офіцерів у всіх бідах, більшовики підняли проблеми болісних подій революції 1905 року, нагадали про арешти та репресії проти матросів-революціонерів, наголошуючи на українській національності більшості страчених і репресованих царизмом, чим привернули симпатії багатьох українців до більшовизму. Якщо у квітні 1917 року більшовицька партія міста нараховувала всього 6 членів і не мала бодай якогось впливу на місто і флот, а більшовицьких ораторів на зборах і мітингах просто позбавляли слова (був випадок, коли їхнього оратора І. Фіногенова скинули за борт з есмінця "Гнєвний"), то в липні із 51029 виборців за виборчий список РСДРП (б) проголосувало вже 703 особи.

Володимир Савченко-Більський

У новій Севастопольській Раді військових і робітничих депутатів із 245 депутатських місць лише одиниці дісталися більшовикам. Після провалу на виборах більшовицька фракція змінила тактику - напрямок ідеологічного удару був обраний бездоганно: на кораблях почали розповсюджувати листівки зі "списками катів" - офіцерів, які хоч в якісь мірі були причетними до арештів чи судових проце-

сів над учасниками матроських виступів в 1905-1907 роках. А репресовані матроси у більшості своїй були українцями, і незабаром вже українські берегові і корабельні військові комітети разом з більшовиками почали вимагати справедливого суду над причетними до репресій. І вже 4 червня 1917 року віце-адмірал О. Колчак з тривогою телеграфував до Петрограда: "*не имевшая сначала успеха агитация большевиков, прибывших с депутацией балтийских матросов, в течение последних дней получила сильное распространение... Большевики направили силы на Севастополь*". Так матроси і солдати через створені суднові і полкові комітети почали впливати на події в місті і на флоті. Почалися перші репресії проти офіцерів. На загальних зборах Севастопольського флотського півекіпажу були заарештовані командир півекіпажу капітан І рангу Є.Є. Гестеско, ад'ютант півекіпажу штабс-капітан С.Ф. Кузьмін, капітан Н.І. Плотніков. Там же була прийнята резолюція, що вимагала провести обшуки у всіх офіцерів флоту і гарнізону та заарештувати політично неблагонадійних. 6 червня відбулися делегатські збори флоту і гарнізону, на яких була винесена резолюція про відсторонення віце-адмірала Колчака та в.о. начальника штабу капітана І рангу М.І. Смірнова від посад. Всі офіцери були роззброєні. Однак, на зборах команд окремих кораблів в переважній більшості матроси висловилося проти арешту Колчака і Смірнова. Військові комітети підтримала севастопольська Рада, делегація якої ввечері 7 червня 1917 року теж поставила вимогу командувачу флоту віце-адміралу О. Колчаку здати посаду. В той же день Колчак, який, як вважали у воєнному міністерстві, допустив на флоті «явний бунт», був відкликаний до Петрограду.

18 червня Тимчасовий уряд призначив командувачем флоту командира Мінної бригади Чорного моря капітана 1 рангу Олександра Нємітца, присвоївши йому чин контр-адмірала. Новий командувач розпочав свою роботу з активізації бойової підготовки та організації виходів кораблів у море, намагаючись таким чином зняти політичну напруженість, що привела до відставки його попередника. Та, не зважаючи на ідеологічний успіх, який привів до відставки О. Колчака, більшовики ще не мали на флоті і в місті переваги в громадській думці. Їхніх агітаторів зустрічали з недовірою і засторогою, часто самі матроси не допускали їх на кораблі, погрожували викинути за борт. Громадсько-політичну ситуацію літа 1917 року засвідчили вибори до севастопольської Ради військових і робітничих депутатів, які більшовики програли. Невдача на загальних виборах змінила тактику більшовиків, і вони головну ставку зробили на забезпеченні свого впливу на особовий склад флоту. Позбавившись авторитетного командувача флоту, більшовицькі пропагандисти і агітатори свої зусилля зосередили на забезпеченні розколу між різними чинами екіпажів кораблів та берегових військових колективів, на досягнення недовіри матроської маси до командування флотом і своїх офіцерів. Під впливом більшовиків і анархістів ряд команд кораблів, у першу чергу Мінної бригади, за прикладом Балтійського флоту стали вимагати проведення виборів Центрофлоту як "вищого виборного демократичного органу управління Чорноморським флотом".

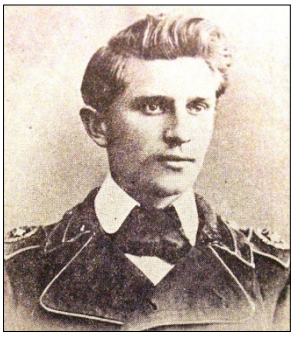

Олександр Коваленко

З 1 липня в Петрограді розпочав свою діяльність загальноросійський Центрофлот, головою якого був обраний Абрамов, і почав активно розширювати свій вплив на Балтійський і Чорноморський флоти. Без узгодження з Києвом до Севастополя був направлений комісар ЦК Всеросійського флоту Клименко. Вибори Центрального комітету Чорноморського флоту (Центрофлоту) відбулися 30 серпня 1917 року. Першим головою Центрофлоту був обраний голова судкому дредноута "Воля" матрос Євген Шелестун. До керівних чільників цього флотського «парламенту» прийшли колишній начальник севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський та начальник штабу флоту контр-адмірал Михайло Саблін. Перший представляв прихильників Центральної Ради, другий – Тимчасового уряду. Намір більшовиків через Центрофлот взяти владу на флоті і в Севастополі в свої руки провалився. Однак більшовикам вдалося провести рішення щодо ротації

керівників Центрофлоту кожні шість місяців, що згодом дало їм змогу опанувати і флотським "парламентом".

Врешті, нерішуча військова політика Центральної Ради завдавала флоту фатальних ударів, послаблювала український рух і множила анархію. Поступово Центрофлот ЧФ під впливом партійних лідерів став займати пробільшовицьку позицію. 22 вересня за постановою Центрофлоту, підтриманою виконавчим комітетом Севастопольської Ради військових і робітничих депутатів, на кораблях терміном на один день підняли підготовлені більшовиками червоні прапори "на честь Російської Демократичної Федеративної Республіки". Ідею Центрофлоту щодо підняття на кораблях флоту червоних прапорів підтримала Рада військових і робочих депутатів, про що повідомлялося телефонограмою №112/421 від 21.11.1917 року за підписом секретаря ради Бакуна. З цього часу у Севастополі почалася своєрідна "прапорова війна". На кораблях Мінної бригади підняли червоні прапори, на крейсерах і в Миколаєві червоні прапори підняли поряд з Українським і Андрєєвським: "*...из Николаева просит сообщить, поднимали с красным флагом Андреевский. Судовой комитет "Беспокойного". Свидетельствую командир лейтенант Фирсник"* – телеграма від 24.11.1917 р. № 136/23. Ряд військових колективів виступили проти підняття червоних прапорів як прапорів Інтернаціоналу, а не державних. Центральна Рада в "прапоризацію" флоту не вмішувалася.

На той час більшість моряків-чорноморців бачили майбутнє України в федерації з демократичною Росією, тобто стояли на тих же позиціях, які проголошувала і Центральна Рада, але флот воліли бачити під українськими національними прапорами. Та питання флоту затягувалося і не вирішувалося. Переконавшись, що проблемі українізації флоту не приділяється достатньо уваги, Український Чорноморський Військовий комітет відрядив у жовтні до Генерального секретаріату в Київ своїх членів підполковника Володимира Савченка-Більського та полковника судової управи Вадима Богомольця. Восени 1917 року на Чорноморському флоті вже постало питання про підпорядкування флоту українській владі та підняття на кораблях українських прапорів. І не лише на Чорному морі. Активність Українського військового комітету на Балтійському флоті примусила воєнне міністерство погодитись на українізацію крейсера"«Світлана", на якому за наказом Верховного головнокомандувача О. Керенського в середині жовтня було піднято український національний прапор. Дозволяючи підняти український жовто-блакитний прапор на Балтиці, Тимчасовий уряд таким чином намагався демонструвати Центральній Раді свою демократичність та лояльність до українського питання, відносини з якою після "Інструкції 4-го серпня" набули гостроти і протиріччя. Одночасно з дозволом українізації кораблів на Балтиці Тимчасовий уряд намагався не допустити подібного на Чорному морі, розцінюючи подібні дії "як недопустимий сепаратизм".

Звістка, що над Балтійським морем уже майорить український національний прапор, викликала надзвичайно потужний заряд духовного піднесення на Чорноморському флоті і вимогу підняти українські прапори на Чорноморському флоті. З цим рухом Центрофлот змушений був рахуватися. Тому у відповідь на підняття українського прапора на "Світлані", за ініціативи Чорноморського українського військового комітету, підтриманого Центрофлотом, наказом по флоту було оголошено підняття 12 жовтня 1917 року українських національних прапорів на всіх кораблях, у фортецях і портах флоту.

Вперше в історії Чорноморського флоту з часу депортації на Кубань Чорноморської козацької флотилії Антона Головатого, вранці 12 жовтня 1917 року під удари корабельних ринд, під музику оркестрів на корабельні щогли, портові флагштоки було урочисто піднято національні прапори України та набрані прапорами стеньгові сигнали "*Хай живе вільна Україна!"*. У цей день у Севастополі, Миколаєві, Херсоні, Одесі, Феодосії, Євпаторії і Керчі пройшли величні демонстрації під гаслами "Хай живе вільна Україна", стихійно організовувалися братання матросів, солдат і робітників портів та підприємств. Повідомлення, що Чорноморський флот підняв українські прапори, поширилася всіма флотами і діючою армією. До Севастополя на адресу Центрофлоту зі всіх сторін почали надходити вітальні телеграми. Зокрема, в одній із найперших йшлося: "*З'їзд інструкторів по виборах до*

Установчих Зборів, представників усіх фронтів діючої армії і ваших товаришів з Балтійського флоту вітає весь Чорноморський флот з фактом історичного значення: підняттям рідного прапора, що кладе міцний камінь, однині непорушний, як підвалину до майбутньої, вже близької Української Демократичної Республіки. Слава вільній Україні!".

Підняття українських прапорів на стеньгах обумовлювалося Центрофлотом лише на один день. Та екіпаж ескадреного міноносця "Завидний" твердо вирішив підняти український національний прапор на гафелі замість Андріївського і не спускати його до проведення Установчих Зборів. Це визвало великий переполох як серед командування флотом, так і в Петрограді, бо цим самим есмінець юридично визнавав владу Центральної Ради. Зажадав пояснень і Центрофлот, який того ж дня доповів про відмову екіпажу "Завидного" спустити український прапор в Ставку Верховного головнокомандування Росії: "*Сьогодні,* (12.10.1917р. – авт.*) святкуючи Україну, по заяві Української Ради і по постанові Центрального комітету флоту, о 8 годині ранку були підняті стеньгові українські прапори з тим, щоби ввечері їх опустити. Міноносець "Завидний" підняв замість Андріївського на гафелі український прапор. Не зважаючи на вимогу Центрального комітету про заміну українського прапора Андріївським, "Завидний", підтримуваний Українською Радою, прапор не спускає... стеньгові українські прапори теж не опущені. Українці постановили тримати їх до Установчих зборів...*". Більшовицькі агітатори з Петрограду, балтійські матроси та місцеві шовіністи разом з прихильниками спочилої в бозі монархії розпочали шалений тиск на екіпаж міноносця, звинувачуючи його в зраді, контрреволюції, розколі військових колективів, анархії, буржуазному націоналізмі та інших гріхах. Все це пролунало і на засіданні Центрофлоту, яке відбулося ввечері 12 та 13 жовтня 1917 року. Доповідач від Центрофлоту Ногачевський звинуватив міноносець у втраті внаслідок українізації бойової готовності корабля: на знак протесту на берег з'їхало 18 чоловік екіпажу, які не погодилися з українізацією корабля.

Микола Неклієвич

У відповідь на наклепи і вимогу Центрофлоту спустити українські прапори екіпаж "Завидного" виступив з заявою, яка стала своєрідним маніфестом для українських моряків на майбутнє: *"Ми, українці ескадреного міноносця «Завидний», підняли свій національний український прапор на гафелі для того, щоби показати, що, не зважаючи на віковий гніт, все-таки живі сини нашої славної матері України, відповідно, жива й та сила, яка повинна відновити права нашої славної дорогої матері України...*

Нашим недоброзичливцям і тим людям, які не ознайомилися з нашими переконаннями, звинувачують нас в анархії, у відділенні, у привнесенні розбрату і т.п., ми заявляємо, що не відділяємося від великої Росії, а йдемо рука об руку з усім пригніченим народом..., стараємось провести в життя гасла свободи, рівності і братства, щоб вони не осталися гласом волаючого в пустелі, як це було до сих пір. ...Так ми, українці, дали слово твердо стояти на тому революційному шляху, на який ми ступили о 8 годині 12 жовтня 1917 р., на знак чого ми, українці, не спустимо піднятий нами наш національний Український прапор до тих пір, поки живе і існує міноносець "Завидний". Звернення підписали голова судового комітету Кубко, голова гуртка Курілович, секретар судкому прапорщик Кіслін та члени судкому Семенко, Дегтярьов і Скакун.

Заява екіпажу "Завидного" бурхливо обговорювалася на кораблях і в берегових військах та знаходила все більше прихильників. Щоб якось призупинити поширення цього процесу на флоті та знайти вплив на непокірний і згуртований українською ідеєю екіпаж "Завидного", довелося самому морському міністру Тимчасового уряду Росії адміралу Вєрдєрєвському 17 жовтня 1917 року телеграфувати до Центральної Ради. Адмірал розглядав факт підняття українських прапорів на

флоті як акт сепаратизму і вважав, що Чорноморський флот, який забезпечується Тимчасовим урядом, має піднімати лише російський прапор. Офіційно флот утримувався з загальноросійської казни, та насправді він вже тривалий час не фінансувався і пошук коштів для забезпечення мінімальних потреб особового складу став головною біллю командування і Центрофлоту. Потреби флоту кредитувалися у більшості з Одеси, Миколаєва, Ялти і Сімферополя. Тож у Центральної Ради вимагалося вплинути на моряків-чорноморців, щоб вони спустили українські прапори і підняли Андріївські. У Генеральному військовому секретаріаті думки розділилися, проте Чорноморський Український військовий комітет категорично відмовив будь-яким пропозиціям чи переговорам стосовно спуску українського прапора. Проявила твердість і Центральна Рада, яка підтримала екіпаж "Завидного" і надіслала до Севастополя і в Петроград своє рішення: *"раз прапор піднятий, він спущеним бути не може".*

Для Петрограда Український прапор над есмінцем у Севастополі викликав тривогу більшу, чим невдачі на фронті, тому голова Всеросійського Центрофлоту Абрамов 23 жовтня 1917 р. направив до Києва і Севастополя чергову грізну телеграму за № 105: "*Центрофлот категорически требует спуска поднятого на миноносце украинского флага, причем считает долгом уведомить команду миноносца, что вопросом об изменении на миноносце флага может быть решение только Учредительного собрания. Всякое самочинное выступление отдельных судов, идущих в разрез воли всего флота, отражается на боеспособности флота, что является в тяжелую минуту, переживаемую родиной, преступлением перед революцией*". Та у "Завидного" з'явилися прихильники і в самій Росії, того ж дня у Севастополі прийняли телеграму ще й іншого змісту з Самари: *"Мы, украинцы Сеичевского завода при станции Свашенкови, как солдаты, так и рабочие, с радостью приветствуем черноморцев, которые своею борьбою достигли украинизации флота гарантией счастливом. Украинцы. Рада старшин украинского клуба".* Для більшої наочності та демонстрації твердої рішучості покінчити з українізацією на Чорноморському флоті проти Генерального військового секретаріату військовим і морським міністрами Тимчасового уряду було розпочате слідство, для проведення якого до Києва були направлені генерал Квєнцінський та комісар Тимчасового уряду Василенко. У Петрограді вважали, що саме Генеральний секретаріат є "джерелом" національного сепаратизму на флоті, то ж вирішити показовим і гучним судовим слідством заставити його підкоритися волі Петроградського центру.

Ситуація з есмінцем "Завидним" висвітлила всю складність проблеми флоту, тому у Генеральному військовому секретаріаті Центральної Ради дійшли думки направити на флот свого повноважного комісара. 24 жовтня 1917 року за погодженням з Українським Військовим Генеральним комітетом Центральної Ради при штабі флоту був офіційно акредитований і поставлений на постачання як комісар Центральної Ради капітан 2 рангу Євграф Миколайович Акімов, але його повноваження заборонили визнавати у військовому міністерстві Тимчасового уряду Росії. Як відповідь на заборону морського і військового міністра 25 жовтня в Петроград був направлений вже ультиматум голови Чорноморського Українського військового комітету Нестрєляя. "*Українці Чорноморського флоту,* - говорилося в ньому, - *вимагають негайно зупинити слідство над Генеральним Секретаріатом. Прибрати генерала Квєнцінського і комісара Василенка, які призначені без відома Генерального Секретаріату і комітету. Вимагаємо визнати комісара при штабі командувача Чорноморського флоту кавторанга Акімова. Призначити офіцерів на український міноносець "Завидний" командиром мічмана Пилипенка і вахтового мічмана Жуковського. Якщо ці вимоги не будуть виконані, то українці Чорноморського флоту розпоряджень Тимчасового уряду виконувати не будуть. Всі розпорядження Тимчасового уряду мають даватися через Генеральний Секретаріат і Українського комісара при штабі Чорноморського флоту".* Українізовані екіпажі почали відкри-

Яким Христич.
Фото 1960-х р.

то проявляти свої національні настрої і вимагати їхнього задоволення. Прокидалася приспана колоніальною системою національна гордість козацьких нащадків. У такій ситуації вже сам командувач флотом контр-адмірал О. Нємітц змушений був 29 жовтня 1917 року особисто звернутися до морського міністра в Петроград: "*Внаслідок загострення й ускладнення українського питання в Чорноморському флоті вважаю доцільним призначення українського комісара з точно вказаними повноваженнями, затвердженими Центральним урядом*".

2 листопада 1917 року у Києві розпочав роботу III Всеукраїнський військовий з'їзд, на який прибуло майже 3 тисячі делегатів з військ, флоту і фронтів та делегація Антанти. 43 делегати представляли Чорноморський флот. Робота з'їзду проходила важко, склад його депутатів, на відміну від попереднього з'їзду, вже ніс на собі розклад армії. Під час роботи військового з'їзду, 7 листопада (25 жовтня – *ст.ст.*) 1917 року, було отримано звістку з Петрограда про більшовицький переворот і зміну влади в Росії. З'їзд перервав роботу і оголосив себе "*Першим українським полком охорони революції"* – того ж дня за Київ на вулицях вже билися прихильники Тимчасового уряду з штабу Київського військового округу і прихильники більшовиків. Київ поступово почав перетворюватися на військовий табір. 13 листопада силам Центральної Ради вдалося опанувати ситуацією, її владу визнали війська і командувач Південно-Західним фронтом. 9 листопада 1917 року, в останній день роботи III-го Всеукраїнського військового з'їзду, голова Центральної Ради Михайло Грушевський оголосив III Універсал Центральної Ради, яким проголошувалася Українська Народна Республіка.

Рішення 3-го Українського військового з'їзду, ситуація в Києві і Петрограді вимагали загальнофлотського обговорення. Для вирішення нагальних флотських проблем, по суті, майбутнього флоту, 6 листопада 1917 року в Севастополі розпочав роботу 1-й Загальнофлотський з'їзд. В його роботі взяли участь командувач флоту контр-адмірал О. Нємітц та 88 делегатів з усіх портів Чорноморського флоту. У своєму виступі командувач флоту закликав делегатів з'їзду підтримати Центральну Раду і проголошення Української Народної Республіки. З'їзд телеграмою привітала Центральна Рада, у відповідь на яку делегати стоячи тричі скандували "Слава! Слава! Слава!". Звістка, що "постала Україна", викликала надзвичайно велике національне піднесення як на флоті, так і у Севастополі загалом. На відзначення подій останніх днів Український військовий комітет при підтримці Ради військових, солдатських і селянських депутатів постановив 12 листопада відсвяткувати "оголошення Української Республіки" і разом з Українською Чорноморською громадою організувати у Севастополі великий військовий парад, який мав завершитися урочистою церковною службою. 11 листопада на екстреному засіданні Виконавчого комітету Ради воєнних, робітничих і селянських депутатів розглядалося питання "Про парад у зв'язку з проголошенням Української Народної Республіки", на якому було прийнято постанову: *"Исполнительный комитет участвует в празднестве украинцев. Назначить два представителя для приветствия. Избранными оказались товарищи Баккал и Демченко, которым надлежит к назначенному времени явиться на место парада".* Ініціативу українців підтримав і Центрофлот, за його постановою 12 листопада було оголошено днем "святкування України", всі кораблі Чорноморського флоту цілу добу мали тримали на стеньгах українські національні прапори, а з ними також сигнал *"Слава Українській Народній Республіці".*

На честь свята 12 листопада 1917 року у центрі Севастополя на майдані, який зараз носить ім'я адмірала Нахімова, відбулися військовий парад і велична велелюдна маніфестація. Учасники маніфестації несли велике гасло "Хай живе вільна Україна!". В параді взяли участь як екіпажі кораблів, так і моряки та солдати Севастопольської фортеці. В колоні стрункими рядами йшли українці міста, так і всі бажаючі інших національних організацій, які прихильно ставилися до українського державотворення. Командувач флотом контр-адмірал Олександр Нємітц сприяв організації свята, но на параді присутнім не був, тому приймав "параду" підполковник адміралтейства Володимир Савченко-Більський разом з усіма членами Української ради, представниками місцевої влади і Центрофлоту, а коман-

дував парадом капітан 2 рангу Микола Неклієвич. Парад завершився урочистою церковною службою і продемонстрував всім мешканцям міста стару дореволюційну виправку, порядок й дисципліну і зробив величезний вплив на мешканців міста серед того розладу, що його привносили до Севастополя більшовицькі сили з Петербурга і Балтійського флоту. Напередодні цих подій, 9 листопада, команда штабного лінкора "Георгій Побєдоносець" загальним голосуванням прийняла резолюцію, якою визнавала владу Центральної Ради, а її дії – *"справедливими і законними*", однак, щоб уникнути конфлікту в екіпажі з "великоросами" і денаціоналізованими "малоросами", вирішено було від підняття Українського прапора утриматися.

Слідом за штабним лінкором 11 листопада 1917 року, напередодні святкування проголошення Української Народної Республіки, судовий комітет крейсера "Пам'ять Меркурія" повідомив штаб командувача Чорноморського флоту, що "*завтра, тобто 12 листопада, о 8 годині ранку замість кормового Андріївського прапора українцями вирішено підняти український національний прапор. Великороси і не співчуваючі підйому українського прапора, через непримиренність двох сторін, в числі 200 чоловік вирішили з'їхати в екіпаж, через що судновий комітет прохає якнайскоріше вирішити питання про укомплектацію крейсера українцями замість тих, які покинули корабель, списки останніх будуть надіслані додатково".* Центрофлоту команда крейсера виставила ультиматум: протягом п'яти днів, до 17 листопада, українізувати корабель, у противному разі екіпаж буде проводити її самостійно. Урочисте підняття на гафелі крейсера українського національного прапора 12 листопада 1917 року проводилося на загальному шикуванні екіпажу у присутності члена Центральної Ради і голови Севастопольської української Ради Костянтина Величка, голови Центрофлоту Євгена Шелестуна, і від Виконавчого комітету севастопольської ради – Александрова.

Севастопольська газета "Русское слово" та ряд очевидців описали тодішні події на крейсері-герої І-ї Світової війни, що сколихнули Севастопольський гарнізон, флот і відгукнулися в Києві і Петрограді. Офіцери крейсера, окрім мічмана Вадима Дяченка, не підтримали постанову більшості екіпажу і, разом з матросами-не українцями, вирішили з'їхати на берег. Судновий комітет їм не перечив. Однак крейсер був єдиним на російському флоті, на котрому зберігався Георгіївський Андріївський прапор, яким за героїчну битву з турецькими кораблями був нагороджений бриг "Меркурій". Великороси вирішили забрати прапор з собою, вважаючи його доблестю виключно російського флоту. Судовий комітет заперечив, справедливо вважаючи, що і сам Казарський, командир брига "Меркурій", мав українські корені, і його екіпаж складався переважно з українців – тож прапор має залишитися на крейсері. Однак згоди дійти було неможливо і, щоб уникнути конфлікту, вирішили прапор перенести з крейсера до будинку Морських зборів.

До крейсера підвели баржу, на яку зійшли всі "великороси" і офіцери, що не погодилися на українізацію корабля, розгорнули Георгіївський прапор і під звуки музики корабельного оркестру відійшли від крейсера. Сцена була сентиментальна, деякі матроси і офіцери плакали. Так Георгіївський прапор легендарного брига "Меркурій" був перенесений до будинку Морських зборів. Після цієї церемонії переносу прапора командир крейсера капітан 2 рангу Тєрєнтьєв рапортом доповів командувачу флоту про здачу справ командира крейсера мічманові В. Дяченку. 16 листопада 1917 р. наказом по флоту контр-адмірал О. Нємітц затвердив акт комісії по прийом-передачу справ командира корабля і надав крейсер у розпорядження комісара Центральної Ради Є. Акімова. Таким чином, крейсер "Пам'ять Меркурія" разом з есмінцем "Завидний" офіційно стали першими кораблями українського флоту XX століття, а капітан 2 рангу Євграф Акимів став його першим тимчасовим командувачем!

Ця подія обговорювалася на 1-му Загальночорноморському з'їзді протягом 13-15 листопада. Центрофлот більшістю голосів став на точку зору "*про недопустимість таких сепаратних виступів*". З'їзд по різному реагував на волю екіпажу крейсера і святкування УНР. Делегат з'їзду Зайцев, наприклад, запропонував рахуватися з підняттям українських прапорів на міноносці "Завидний" і крейсері "Пам'ять Меркурія" як з доконаним фактом та направити до Центральної Ради те-

леграму про сповіщення іноземних держав про внесення українського прапора до міжнародного зводу прапорів, після чого кораблі "*випустити в море, щоби не втратити бойової могутності флоту, необхідної вільній державі*". Та таку пропозицію з'їзд більшістю голосів відхилив. На спробу Центрофлоту вплинути на крейсер через Центральну Раду, з Києва ще раз нагадали, "*що раз прапор піднятий, то спущеним бути не може*". Тож, не зважаючи на невиразну позицію Загальночорноморського з'їзду та лемент пробільшовицьких сил, екіпаж крейсера гордо, твердо і рішучо українізувався власними силами і піднятий український прапор став піднімати щодня.

Крейсер "Пам'ять Меркурія" та міноносець "Завидний" стали першими українськими бойовими кораблями флоту Української Народної Республіки з базуванням на Севастополь! На цих кораблях, як і у червні на лінкорі "Воля, виразно проявилася національна нерівність і національна дискримінація українців як у цілому у Російській імперії, так особливо на флоті. Знаходження українців під національним російським Андріївським прапором вважалося для росіян закономірним і вони були переконані, що українці, поряд з іншими націями, мали тим гордитися, однак знаходження самих росіян під національним прапором України, яка дала путівку в море більшості кораблів флоту, для росіян сприймалося як приниження. Демократизація життя у колишній імперії, зростання процесу національного відродження і масове пробудження національної самосвідомості з таким станом національної нерівності та відношенням панівної нації більше миритися не дозволяли, і українські моряки у своїй масі прагнули до українізації флоту і створення повноцінного і бойового національного флоту, здатного захистити молоду державу.

Севастополь і флот у ті осінні дні 1917 року були охоплені українським національним піднесенням, викликаним проголошенням III Універсалом Української Народної Республіки. Акт проголошення УНР значно вплинув на розвиток ситуації у всіх портах України, яка набувала виразного національно-патріотичного спрямування, кінцевою метою якої було створення флоту Української Республіки. 22 листопада 1918 року, вслід за крейсером "Пам'ять Меркурія", флагман флоту лінкор-дредноут "Воля", українська частина залоги якого була найбільшою на Чорноморському флоті, урочисто підняв Український прапор і заявив, що надалі буде піднімати лише його. Прикладу лінкора послідкували есмінці "Зоркий", "Звонкий", "Жуткий", судно "Остап" і ще кілька міноносців та інших малих суден.

Звістка про українізацію флагмана флоту, найсучаснішого лінкора-дредноута флоту "Воля" блискавкою облетіла причорноморські міста. У зв'язку з знаменною подією екіпаж "Волі" щиро привітала міська Рада міста Миколаєва. "*Рада міста Миколаєва,* - телеграфував 23 грудня до Севастополя її голова Проскуров, - *щиро вітає моряків, козаків і старшин українського корабля «Воля» з приводу підняття свого рідного прапору України. Нехай розвівається рідний український прапор на користь нашей молодой республіки, волю которой ми, украинцы, будемо приймати до домовини".* 23 грудня екіпаж "Волі" отримав вітальну телеграму і з Одеси: "*Шановні товариші. Щиро вітаємо Вас з підняттям рідного прапора, приєднанням к неньки Украины. Оповещаем, що сейчас Одеська пошта украинизувалась и пидняла прапор на будынку. А також щиро вытають Вас гайдамаки: першого конного полку, перший и другый (курень) пластунского полку, перший... легкою... батареи, пятой запасной дивизии та инши".*

Телеграми з Одеси і Миколаєва були не випадковими, там теж проходили активні процеси українізації гарнізону. Ще 29 жовтня 1917 року в приміщенні Миколаївської "Просвіти" відбулися загальні збори українських політичних партій, організацій і гуртків, на яких були присутні і "флотські українці" з крейсера "Адмирал Нахимов", підводного човна "Утка" і транспорту "Дон". На цих зборах, як і на загальних зборах Морського арсеналу Миколаєва, що проходили того ж дня, була прийнята резолюція про визнання Центральної Ради вищою владою в Україні. 12 листопада 1917 року резолюцію "*вимагати негайної українізації*" прийняв дивізійний комітет Окремого Чорноморського мортирного артилерійського дивізіону. Про повну підтримку українського уряду 14 листопада заявили матроси Миколаївського півекіпажу. В резолюції, прийнятій ними на загальних зборах, стверджувалася

віра, що лише Центральна Рада спроможна *"...запобігти подальшому розвитку анархії в країні та врятувати Україну..."*.

18 листопада 1917 року для вияснення ситуації на флоті з Києва до Одеси прибула українська делегація на чолі з керівниками Морської Генеральної Ради Дмитром Антоновичем та Володимиром Лотоцьким. У цей же час у Севастополі працював І-й Загальночорноморський з'їзд, вища "демократична влада" флоту. Однак прибути до Севастополя керівництву Моргенради на час роботи флотського з'їзду не вдалося, вони воліли зустрітися з командувачем флоту контр-адміралом Нємітцем в Одесі 18 листопада: "просим приехать восемнадцатого ноября в Одессу для выяснения существующего правления, а так же относительно политического течения в Черноморском флоте создавшегося в последнее время. Если же Вам не возможно приехать то просим распоряжения присылке к этому времени туда миноносца для приезда в Севастополь имея ввиду посетить и другие пункты побережья". "Телеграмму Вашу получил, - відповів командувач, - только 17 ноября вечером, почему к 18 прибыть в Одессу не могу. Представителям Украинского правительства будет предоставлено соответствующее помещение на транспорте «Мария», уходящем из Одессы в Севастополь в среду 22 ноября утром. Мною сделано одновременно с сим соответствующее распоряжение".

Українська військово-морська делегація прибула до Севастополя транспортом "Марія" 23 листопада. Антоновича на флоті зустрічали тепло і щиро. Відбулися зустрічі з контр-адміралом О. Нємітцем, з Українською громадою, Українським військовим комітетом, делегація побувала на дредноуті "Воля", крейсері "Пам'ять Меркурія" та в інших екіпажах і військових частинах. На зустрічах з моряками Антонович та Лотоцький відчули бажання моряків служити Українській державі, довелося багато вислухати нарікань на нерішучість і затягування рішень по флоту, тому вони повернулися до Києва вже впевненими у необхідності українізувати і підпорядкувати Чорноморський флот владі УНР. У той же час, не без впливу перебування на флоті Антоновича і Лотоцького, окремі частини гарнізонів продовжували заявляти про свою українізацію. У середині листопада оголосив себе українським севастопольський військовий фортечний телеграф. На шлях українізації стали частини морської піхоти як у Севастополі, так і в усті Дунаю.

22 листопада на честь проголошення Української Народної Республіки в Одесі був проведений парад військ Одеського гарнізону. Всюди віяли синьо-жовті прапори, згадував Василь Пилишенко. Перед військами був урочисто зачитаний Універсал Центральної Ради проголошення Української Народної Республіки. Парад приймав командувач Одеського військового округу генерал Єльчанінов і представник Генерального Військового Комітету полковник Поплавко. Затим ІІІ Універсал Центральної Ради був зачитаний у кожній військовій частині окремо і отримав живий відклик серед моряків-чорноморців.

Олександр Нємітц
Фото радян. часу

Після зустрічі з Антоновичем, спираючись на думку більшості особового складу флоту контр-адмірал О. Нємітц 23 листопада 1917 року направив телеграму до Українського Генерального військового секретаріату про визнання Чорноморським флотом влади Центральної Ради. Ця телеграма командувача є правовим актом підпорядкування Чорноморського флоту молодій українській державі, а день 23 листопада 1917 року – днем початку не лише юридичного, а фактичного існування в українських портах і базах українського військового флоту. Коли до Севастополя нарешті дійшла звістка про створення у Києві Морської Генеральної ради, моряки сприйняли її як початок організаційної роботи по будівництву національного флоту України.

Вслід за телеграмою командувач Чорноморським флотом направив свого представника лейтенанта Ф. Спаде до Морської Генеральної ради з пропозицією взяти Чорноморський флот під юрисдикцію Української Народної Республіки. Командувач ЧФ справедливо передбачав провокований хаос виборними комітетами і

застерігав Київ від можливої втрати флоту, що, на його думку, не могло би не відбитися на справі морського транспорту і засадах безпеки. 27 листопада Морська Генеральна Рада УНР заслухала Ф. Спаде і розглянула пропозиції командувача флотом, обговорила майбутнє причорноморських областей, реформування Чорноморського та створення комерційного флоту УНР на Чорному і Азовському морях і передала свої пропозиції на остаточне затвердження до Центральної Ради. Однак відповідного рішення по позиції командувача Центральна Рада так і не прийняла, відповіді командувачу не дала, переносячи вирішення питання до прийняття відповідного закону про флот. Переносячи розгляд флотського питання на майбутні Установчі збори, вона остаточно втратила сприятливий політичний момент підпорядкування флоту і організації оборони держави з морських напрямків.

Поки Центральна Рада зволікала і проводила з'їзди, нова більшовицька влада в Петрограді вирішила взяти підпорядкування Чорноморського флоту у свої руки. 13 грудня 1917 року Верховна морська колегія РСФСР відсторонила контр-адмірала О. Нємітца від посади і викликала у Петроград з доповіддю про стан Чорноморського флоту. В якому напрямку тоді відбув командувач – не відомо, але є загальновідомим, що О. Нємітц в 1918 році проживав у Одесі як приватний мешканець. Твердження деяких радянських і російських істориків, що більшовики після 13 грудня оголосили його в розшук як злочинця навряд чи можна вважати фактичними, бо після їх перемоги Нємітц став одним з перших "червоних адміралів". Однак офіцери, представники білогвардійського руху, спробу О. Нємітца українізувати Чорноморський флот не забули і за спробу українізації таки йому помстилися.

Після відбуття контр-адмірала О. Нємітца, командування Чорноморським флотом прийняв начальник штабу флоту контр-адмірал Михайло Саблін і, таким чином, сприятливий момент швидкого і повного підпорядкування флоту УНР був упущений – флот і Севастопольську фортецю почали наповнювати розбиті червоногвардійські загони, які разом з балтійцями через жорстокі репресії змінили на свою користь громадсько-політичну ситуацію на флоті і в Севастополі.

Події в Києві підчас роботи ІІІ-го Українського військового з'їзду внесли корективи як у характер виступів, так і у позиції делегатів. З'їзд виступив за створення національного війська і української держави, заявивши у спеціальній резолюції, що "*…З'їзд домагається від свого вищого революційного органа Центральної Ради негайного проголошення в найближчій сесії Української Республіки*".

Чорноморський флот не остався осторонь військових подій у Києві. У зв'язку з боями на вулицях Києва для підтримки Центральної Ради І-й Загальнофлотський з'їзд, не зважаючи на активний спротив голови Севастопольської Ради військових і робітничих депутатів більшовика Баккала, 9 листопада 1917 року направив в столицю України морський загін з 612 озброєних матросів і офіцерів під керівництвом голови Української Чорноморської громади мічмана Якима Христича, серед яких було і 17 делегатів Загальночорноморського з'їзду. Протокол № 1 засідання І Загальночорноморського з'їзду від 6.11.1917 р. свідчить: *"…Внесено внеочередное срочное заявление Украинского войскового комитета о посылке вооруженного отряда в Киев в распоряжение Украинской Центральной Рады… Председатель Севастопольского Совета военных и рабочих депутатов Баккал заявляет, что вчера Исполнительный комитет Совета получил от черноморского Украинского войскового комитета заказ на 20 вагонов и 1 платформу для перевозки в Киев 700 человек матросов и от имени Исполнительного комитета заявляет, что этот заказ выполнен не будет, т.к. Совету об этой отправке ничего не известно*". Та за постановою Центрофлоту і тієї ж ради більшістю голосів (15 проти 8) замовлення було виконане, а 600 гвинтівок для загону видали з лінкора "Воля". 31 грудня 1917 року воєнно-політична частина ЧФ звітом по Севастопольському рейду повідомила радіограму Моргенради на ім'я командувача флотом, що "*Украинский морской курень, сформированный из прибывшего в Киев эшелона матросов-украинцев Черноморского флота, затвержден генеральным Секретариатом Украинской Народной Республики от 6-го сего декабря. На основании этого Морская Генеральная Рада просит зависящих распоряжений о высылке из мест прежней службы*

матросов Украинского морского куреня аттестатов на пищевое и денежное довольствие, а также и их вещей...". З прибулих до Києва моряків створили Окремий Морський курінь імені гетьмана Сагайдачного, командиром якого був призначений підполковник Плещук. У складі куреня були боцман Іван Прокопович, штурман Іван Усенко, мічман Дмитро Дежур, секретар громади однорічник Михайло Михайлик, прапорщик Дмитро Величко та інші українські патріоти. Ешелон з морським куренем прибув до Києва вчасно і вніс свій вклад в очищення столиці від антиукраїнських сил.

Саме моряки першими репрезентували Збройні сили УНР перед іноземними військовими аташе місії країн Антанти восени 1917 року і згодом майже всі полягли на київських вулицях в боротьбі з більшовицькими загонами, що вдерлися з червоної Росії. 24 листопада 1917 р. Центрофлот оголошує "відношення" "*заведующему машинной школой о том, что из отряда посланного в Киев убит один ученик Артиллерийской школы и один легко ранен, часть отряда вернулась, остальные Радой отпущены в 7-дневный отпуск. Винтовки в количестве 600 штук оставлены Радой в Киеве. По данному вопросу в результате прений внесено следующее постановление: «Комитету Артиллерийской школы выразить соболезнование, вопрос об оружии передать Комиссару Черноморского флота"*. Ці сім днів відсутності організованої збройної сили захисту обернулися для Києва кривавою трагедією. У складний час, коли вже точилися бої між військами Центральної Ради і прихильниками радянської влади, Моргенрада без аналізу воєнної ситуації у січні 1918 року розпустила відданий їй морський загін, який міг би стати щитом столиці, але, попри власні намагання, не став таким: при наближенні червоної агресії більшість моряків куреня була демобілізована. У Морському курені осталося лише 225 моряків, всі вони брали участь у боях з більшовицькими військами на Подолі. У тих боях середини січня 1918 року, як занотував С. Шрамченко у своїх спогадах, "*упали перші вартові українського моря. Кров'ю припечатали відродження княжого й козацького панування на Чорному морі"*. При відступі військ Центральної Ради з Києва у ніч з 8 на 9 лютого 1918 року Морський курінь не відступив і залишився в Києві. Більшість з них, що попала до рук більшовиків, була арештована і замкнена в підвалах Оперного театру. Згодом близько 15 морських старшин за наказом М. Муравйова були страчені. Останніх полонених чорноморців більшовики розстрілювали біля будинку Морської Генеральної Ради в Києві на вулиці Фундуклєєвській.

А у Севастополі 22-м більшовицьким делегатам 1-го Загальночорноморського з'їзду під кінець його роботи вдалося добитися підтримки більшості делегатів резолюції про направлення загону кораблів ще й на Дон для боротьби з "контрреволюційними" донськими козаками генерала Каледіна. Цьому рішенню у значній мірі сприяла і поведінка контр-адмірала О. Нємітца, який разом з Головним комісаром флоту від Тимчасового уряду Росії Романцем на спільному засіданні Центрофлоту, командування ЧФ, організаційної комісії і військової комісії Ради воєнних і робітничих депутатів (протокол засідання № 42 від 27.11.1917 р.) підтримав більшовицьку пропозицію про посилку кораблів в Азовське море на Дон. Більшовики використали кораблі не лише на Дону. Збільшовичені екіпажі міноносців "Гнєвного", "Пронзітєльного" і "Капітана Сакєна" спершу замість Дону опинились в Маріуполі і розпочали в місті погроми українських рад, арештовувати українських активістів та встановлювати там владу більшовиків. Військова рада 24-го піхотного запасного полку терміново запросила Центрофлот відкликати кораблі ЧФ з Маріуполя і направити на допомогу маріупольцям крейсер "Пам'ять Меркурія": "*Власть переходит в руки большевиков, которые не считаются с распоряжениями Центральной Рады. Арестовали полковника. Помогают этому матросы "Гневного", "Пронзительного" и "Капитана Сакена". Просим отозвать их, которые мешают украинизировать полки, мешают населению. Немедленно выслать на помощь "П. Меркурия"*. У відповідь на розпалювання братовбивчої війни Українська рада військових і робочих депутатів за підписом голови К. Величка направила телеграму командувачу Чорноморського флоту: *"Украинская рада военных и рабочих депутатов, выслушав телеграмму Мариупольской украинской рады о помощи, постановила:*

решительно протестовать и предложить Севастопольскому Совету и Центрофлоту немедленно отозвать из украинской территории матросов или приказать не вмешиваться в дела украинской организации, ибо они посланы не для борьбы с украинским народом, а для борьбы с Калединым. В случае отказа Рада оставляет за собой свободу действий". Копію телеграми було направлено й до Києва. Отримавши інформацію про події в Маріуполі, Генеральний секретар військових справ С. Петлюра замість того, щоби силою рішуче покласти край антиукраїнським провокаціям, у відповідь лише заборонив морякам-українцям брати участь у розв'язуванні громадянської війни та в будь-яких каральних експедиціях.

Після проголошення Української Народної Республіки значно активізувалося українське життя і на Закавказькому фронті, у складі якого перебувала велика частина берегових військ Чорноморського флоту. В Ерзерумі, в Мамахатуні та в Трапезунді був створений Український військовий комітет, який поставив питання про повернення українських вояків на Батьківщину. Для вирішення цих питань до Трапезунду у якості комісара Анатолійського узбережжя був направлений член Центральної Ради Микола Свідерський. Коли він прибув до Трапезунду, місцевий гарнізон на його честь провів парад, на якому парадним строєм з гаслами "Слава Україні!" йшли не лише українці, а й поляки, грузини, вірмени і навіть місцеві мешканці – турки. Та поверненню українських військ з Туреччини на Батьківщину заперечувало російське фронтове командування, яке, виконуючи вказівки більшовицького командувача прапорщика Криленка, не пропускало українські військові частини в Україну. Не змігши порозумітися і побороти спротив командування російського корпусу самостійно, М. Свідерський через Чорноморський Український військовий комітет по радіо викликав з Севастополя лінкор "Воля". Коли на рейді Трапезунда з'явився могутній дредноут під жовто-блакитним прапором і спрямував свої важкі гармати головного калібру на місто, то порозуміння між командуванням російського корпусу і комісаром Центральної ради негайно було досягнуто і відправка українців на Батьківщину з безглуздої війни з Туреччиною прискорилася. Ця операція по евакуації українських вояків з Туреччини на Батьківщину, яка розпочалася за наказом Генеральної Морської ради 5 грудня 1917 року, стала, на жаль, першою і останньої оперативно-тактичною операцією Українського флоту УНР у Чорному морі.

Володимир Лотоцький

Згаяний Центральною Радою час у питаннях військового будівництва негайно дав свої наслідки. Спровоковані більшовиками події в Києві значно ускладнили політичну ситуацію в Україні. 17 грудня 1917 року невелика група більшовицьких делегатів, покинувши І-й Всеукраїнський з'їзд Рад, відбула до Харкова і там, на своєму суто більшовицькому з'їзді, 25 грудня 1917 року проголосила створення Української Народної Радянської Республіки. З Харкова по Україні, в тому числі і на флот, була розповсюджена інформація, що влада в Україні перейшла до рук більшовиків Харкова, а Центральну Раду оголошено контрреволюційною і буржуазною. Того ж дня відбулася невдала спроба більшовицького повстання в Києві. Більшовики з українцями не церемонилися. Спершу для повалення влади Центральної Ради до Києва з-під Жмеринки було направлено 60-тисячний 2-й армійський корпус під керівництвом більшовички Євгенії Бош. Тоді ситуацію врятував командувач 1-го Українського армійського корпусу генерал-лейтенант Павло Скоропадський, який своїми полками обклав залізницю, роззброїв більшовицькі полки і відправив їх за межі України. Проте у Генеральному військовому секретаріаті зустріли Скоропадського прохолодно, вбачаючи в ньому українського "Бонапарта", а в його корпусі – зародок "постійної української армії, яка була досі і буде надалі знаряддям пануючих класів в їхній боротьбі проти селянства і робітництва". Генерал Скоропадський після цього подав у відставку, а один із кращих в бойовому відношенні корпус згодом розклався і розбігся по домівках.

17 грудня 1917 року, як наслідок придушення спроби більшовицького перевороту в Києві, Раднарком РРФСР надіслав Центральній Раді ультиматум, відомий

в історії як ультиматум Леніна-Троцького. Формально визнаючи Центральну Раду і УНР, більшовицький уряд при цьому оголошував їй війну. Моряки-чорноморці оперативно виступили на захист УНР. 19 грудня 1917 року після отримання тексту ультиматуму Раді, він обговорювався на об'єднанім засіданні Севастопольської Ради військових, робітничих і селянських депутатів, Центрофлоту, міської Думи, представників всіх соціалістичних та національних організацій та судових і берегових комітетів. Підтримали українців і рішуче виступили проти «братовбивчої війни» представники молдавського та мусульманського комітетів, польської соціалістичної партії, селянського союзу. К. Величко від імені Української Ради і Чорноморського Українського військового комітету заявив, що ультиматум "*похожий на самодержавство Ленина і Троцкого*", веде "*темний народ до пропасті, з якої важко буде вибратися*". Далеко за північ 253 голосами проти 8 об'єднані збори засудили захоплення влади більшовиками, їхній ультиматум Раді і прийняли резолюцію "*Да здравствует Учредительное собрание*", перед голосуванням якої севастопольські більшовики покинули зал засідань. Звіт про резолюцію об'єднаних зборів передала в ефір радіостанція штабного лінкора "Георгий Победоносец". Військово-політична частина Чорноморського флоту в екстреному випуску інформувала флот, що "*конфликт между Советом Народных Комиссаров и Украинской (Центральной) Радой, ответственной только перед народами Украинской Народной Республики, конфликт, грозящий залить всю землю Всероссийской республики кровавым пожаром братоубийственной войны есть следствие насильственного захвата власти против воли революционной демократии, результат покушения на величайшее завоевание революции – всенародное Учредительное Собрание. Революционная демократия города Севастополя и Черноморского флота с негодованием и ужасом отвергая всякую попытку вызвать кровавую борьбу в рядах демократии требует: немедленного прекращения борьбы на внутреннем фронте... Только полновластное Всероссийское Учредительное Собрание положит решительный конец как внешней, так и внутренней войне...*". Резолюція вимагала негайного звільнення всіх заарештованих, відкриття Установчих Зборів та передачі їм всієї влади. Матрос з Румунського фронту, котрий виступив на зборах, заявив, що у цій ситуації "*черноморцы... идут за Петлюрой*". На спробу розв'язати російсько-українську війну першою з Севастополя радирувала до Центральної Ради команда крейсера "Пам'ять Меркурія": *«Ультиматум Леніна-Троцького є грубе посяганням на право Української Народної Республіки. Прохаємо рішуче відкинути. Протестуємо проти оголошення братовбивчої війни...*".

А на сході України збільшовизовані військові частини вже почали громити місцеву українську владу та провадити репресії проти українців, тому Центральна Рада своїм розпорядженням, заборонила їх забезпечення продовольством, крім частин Українського, Румунського і Південно-Західного фронту.

У ті тривожні дні військово-політична частина Чорноморського флоту щоденно на хвилях радіостанції Штаморсі (штабна морська радіостанція) випускала радіозвіти і екстрені випуски. У звіті за 7 грудня 1917 року вона повідомила про радіо з Харкова "*з закликом вимагати від Центральної Ради відмовитися від постановки продовольчого питання в будь-яку залежність від політичної боротьби..., від «царя-голоду», що насувається..., міра запасу муки тільки на сьогоднішній день...*". Уряд Леніна-Троцького, взявши владу, забезпечення фронтів продовольством залишив за Україною, розраховуватися з нею не бажав і, "по соображениям политического и стратегического характера", різко виступив проти українізації Чорноморського флоту.

У відповідь на нагальні спроби розв'язати українсько-російську братовбивчу війну Чорноморський Український військовий комітет зробив заяву, що залишає за собою свободу дій. Про складність ситуації в Севастополі останніх тижнів 1917 року яскраво свідчать архівні документи. З цього приводу, наприклад, радіостанція лінкора "Воля" 19 грудня 1917 р. передала до газет та в гарнізони флоту наступну радіограму: *"...В Севастополі було отримане радіо із Харкова про перехід влади в Україні в руки більшовиків. ...Це чергова провокація більшовиків, справа яких остаточно програна в Києві, Полтаві, Козятині, Жмеринці і на фронті. ...Мізерна*

група більшовиків розсилає радіотелеграми від імені Рад України. Роз'ясняйте всім ці провокаційні прийоми більшовицьких фанатиків і авантюристів і що з'їзд України виразив повну довіру Центральній Раді і підтримку в її роботі".

Спеціальне звернення з цього приводу 17 грудня 1917 року ухвалила і Севастопольська Українська військова рада: "Всім суднам і частинам Севастопольської фортеці з огляду поширюємих брехливих чуток, що Центральна Рада буржуазна і контрреволюційна і що таке звинувачення української революційно організованої демократії веде до роз'єднання революційних сил і натравлення народу на народ, Севастопольська українська Рада військових і робітничих депутатів, щоби установити істину пропонує негайно вибрати по дві людини з кожного корабля і частини: прихильника Центральної Ради і противника її...". З протестом проти ультиматуму УНР виступив і ЦК солдатських, робітничих, матроських і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу. В телеграмі, направленій до Петрограду 26 грудня 1917 року за підписом чергового флаг-офіцера Поліфлоту (політичного відділу флоту – *М.М.*) мічмана Туторського по військовому задавалися прямі питання: *"1. Соціаліст Ленін, хто Вам дав право оголошувати українському народу війну?; 2. Яке соціалістичне вчення дало Вам сміливість посягати на самовизначення українського народу?; 3. Прагнучий з компанією крові Вам мало її на фронті. Ви хочете її і всередині. Куди Ви ведете змучену і залиту кров'ю Росію? ... якщо для Вас солдати, робітники і селяни є сіра маса для м'яса, якщо для Вас не існує трудового народу, а єдина спрага крові, так знайте, що ми, сини вільної України, із зброєю в руках будемо захищати від насильників, зрадників і кровопивців своїх батьків, матерів, дітей, братів і сестер. Ще не погас в серцях синів вільної України промінь свободи, волі, рівності і братства".*

Розвиток подій на флоті, особливо у Севастополі, вимагав негайного створення в Україні окремого флотського відомства, яке б змогло організувати національний рух на флоті та направити його в єдине русло військового будівництва. На початку жовтня 1917 року під тиском Чорноморського Українського Військового комітету та офіцерів-моряків військового відомства вирішення питання флоту зрушується з місця. У складі Українського Генерального Військового комітету (УГВК) спершу було створено Морський відділ під керівництвом Любицького. Затим, коли УГВК почали заповнювати професійні військові моряки, було визнано за доцільне виокремити морське відомство з військового, і з 1 листопада 1917 року в Центральній Раді створюється Морська Генеральна Рада (Моргенрада) на чолі з Володимиром Лотоцьким. 22 грудня 1917 року Моргенрада була перетворена у Морський Генеральний секретаріат (згодом міністерство) Центральної Ради, яке очолив державний діяч, політик і вчений, товариш Голови Центральної Ради УНР Дмитро Антонович.

Дмитро Антонович

Надзвичайно важливий час спливав, ще не завершилася Світова війна, на кордонах України накопичувалися грізні сили, а соціалісти Центральної Ради все ще бавилися в політичні гасла демобілізації існуючої і створення міліцейського типу армії на добровільних началах. По мірі своїх можливостей Морська рада намагалася взяти ситуацію в Севастополі під контроль. 7 грудня 1917 року у Севастополі було отримане київське радіо: "*...Для того, щоб українці-матроси (віком) до 31 року оставались на місцях на флоті, пишеться відозва-наказ. Ви ж заявіть зібранню, що Моргенрада ганьбить тих, які в скрутний час (для) рідного краю при його небезпеці тікають додому, залишаючи родину, батьківщину на поталу ворогам краю, безглуздо, більшовикам. №16. Голова Лотоцький".* 25 грудня 1917 року Д. Антонович спеціальною телеграмою на флот оголошує тимчасові умови військової служби по найму та вимагає в Українських морських рад негайно створити "професіональні союзи військово-морських робітників, спеціалістів... та ...намітити охорону своїх політичних і матеріальних справ. Поки вийде закон про перехід в Українському Військовому флоті на вільний найм, - роз'яснює в телеграмі Генеральний секретар справ морських Антонович, - матро-

сам і офіцерам, які виходять в запас, дається дозвіл залишатися в сучасному стані і при існуючих умовах на військово-морській службі. Для того необхідна їх згода служити в канторах військового флоту, як і тимчасово доручається організуватись українським морським радам. Різниця в платні видається с того моменту як вийде закон про реорганізацію Української Військової флоти по вільному найму, рахуючись тією датою, якого числа записався в контори. Морська рада сповіщає Генеральне секретарство справ морських (про) кількість бажаючих служити по вільному найму в військово-морській флоті". Цю телеграму 27 грудня обговорювали Севастопольська українська рада з представниками суднових комітетів і військових частин. 30 грудня було створене бюро Морської ради флоту, яке мало практично організовувати роботу з "переводу українського флоту на вольний найм".

28 грудня 1917 року Д. Антонович направив телеграму комісару при командувачі Чорноморського флоту Нестрєляю з вимогою відрядити до Генерального морського секретарства капітана 1 рангу М. Остроградського, капітана 1 рангу О. Зарудного, корабельного інженера Неклієвича і "добродія" Гайдая. Морське відомство України поповнювалося флотськими фахівцями, які знали флотські проблеми з самої середини і за порадою яких для вирішення питання національного флоту була створена Генеральна Українська Морська Рада (ГУМР).

Печатка Центрофлоту

Та втрачений час дав себе знати. Українські моряки в Севастополі знаходилися в політично-ідеологічному оточенні як більшовиків, так і прихильників єдиної Росії, які не поступалися більшовикам в ненависті до УНР. Більшовицька організація у Севастополі, відкинувши демократичні принципи, використала помилки УНР для встановлення своєї влади. Користуючись нерішучістю Центральної Ради та її помилками у військовому будівництві, Рада Народних Комісарів після оголошення ультиматуму Центральній Раді бере ініціативу у Севастополі у свої руки. Державний переворот більшовиків у Харкові і подальші події у Севастополі мають прямий взаємозв'язок. З проголошенням радянської влади у Харкові більшовики спрямовують до Севастополя залишки червоногвардійських загонів з материкової території України і не тільки. 10 грудня до Севастополя прибув загін Червоної гвардії з-під Білгорода, а вже 12 грудня він разом з балтійськими матросами оголосив ультиматум Севастопольській раді, силою заставив її прийняти рішення про саморозпуск і перевибори та під загрозою застосування зброї примусив її за 24 години звільнити приміщення виконкому. В ніч з 16 на 17 грудня, одночасно з появою ультиматуму Леніна-Троцького УНР та початку харківських подій, вони здійснили кровавий переворот у Севастополі. З цієї ночі у Севастополі був розвернутий більшовицький терор, політичний шантаж і диверсії, організовані Військово-революційним комітетом та його Революційним трибуналом, які почали терміново озброювати спеціально створені більшовицькі загони. 24 грудня 1917 року озброєний більшовицький загін нагло захопив лінкор "Воля" і звільнив його від українців, а з кораблів, які не зуміли вийти до Одеси, силою спустили українські прапори. Під кінець грудня всі кораблі у Севастополі вже стояли під червоними прапорами. В умовах суттєво ускладненої ситуації у Севастополі під тиском моряків-чорноморців Моргенрада нарешті спланувала проведення 10 січня 1918 року Всеукраїнського морського з'їзду у Києві з представництвом один делегат від 100 військовослужбовців. Морський з'їзд мав вирішити питання "справоздання" Моргенради, генерального секретаря та побіжні питання організації українського флоту.

У Києві вважали поразки у Севастополі і в Одесі тимчасовими, а флот не втраченим остаточно. Ситуація прискорила прийняття Центральною Радою рішень стосовно підведення організаційних і правових підстав будівництва національного флоту і надолужувати прогаяний в дебатах час. З призначенням керівника морського відомства його діяльність значно пожвавилася. До нього почали стікатися флотські кадри з інших флотів і відомств, почала формуватися структура, яка була б спроможною забезпечити функціонування і організацію флотського організму. У першу чергу новостворене відомство приступило до організації

зв'язку з флотом, для чого Д. Антонович організував радіотелеграф, для облаштування якого з Севастополя до Києва був викликаний мічман Левчук. Канцелярію Морського відомства очолив підполковник В. Савченко-Більський, колишній командир флотського півекіпажу у Севастополі.

Перше засідання новоствореної Морської Ради під головуванням Д. Антоновича відбулося 4 січня 1918 року. Рішення цієї Ради мали одночасно доленосне і трагічне значення для українського флоту. Антоновичу, який не розбирався у військовій сфері, а на флоті побував лише один раз, вдалося провести в рішення ГУМРу партійні ідеї Центральної Ради про шкідливість для народу регулярної армії і флоту, і переведення її на міліцейський принцип формування. Виходячи з таких ідеологічних міркувань, Морська Рада прийняла рішення, що для охорони морського узбережжя УНР "*досить двох броненосців і флотилії міноносців з командою в 10-12 тис. матросів. Решту кораблів демобілізувати і перетворити в державний торговельний флот, розвиток якого лежить в ближчих інтересах Української Республіки. На організацію Морського секретарства і на попередні видатки, зв'язані з переведенням плану реорганізації флоту, потрібно зараз 150 тис. крб. Постановлено: асигнувати Морському секретарству на його організацію авансом 150 тис. крб.".* 9 січня 1918 року, у зв'язку із перетворенням Генерального секретаріату в Раду народних міністрів УНР, Генеральний секретаріат морських справ був реформований в Міністерство морських справ УНР, а Дмитро Антонович був призначений Міністром морських справ. Робота морського міністерства організовувалася в надзвичайно складній політичній і військовій ситуації. Більшовицькі війська, сформувавши свої полки в Росії, вже вели на території України криваві бої. У міністерстві не вистачало досвідчених морських кадрів, не вистачало досвіду державного будівництва і відповідних знань. Згаяний час дав можливість Військово-революційному комітету ЧФ силами збільшовизованих матроських загонів і екіпажів кораблів захопити порти Чорного моря та встановити більшовицьку владу в Криму. Але і в такій ситуації керівництво морського відомства для створення національного флоту зуміло підвести перші правові основи.

10 січня 1918 року Генеральна морська рада, бажаючи надати своєму рішенню "демократичний" характер, скликала в Києві Всеукраїнський морський з'їзд, який розглянув питання: *"1. Справоздання Морської генеральної ради. 2. Справоздання Генерального секретаря справ морських. 3. Доповіді з місць. 4. Обговорення (стану справ у) Чорноморськім флоті з приводу полної українізації. 5. Українські установчі збори. 6. Перехід флоти на вільний найм. 8. Заснування професійних союзів фахівців-спеціалістів"* та інші. Чорноморська громада висунула Генеральній Морській Раді своє бачення майбутнього Українського флоту: "*1). Мати фльоту в півтора рази сильнішу від усіх фльот у чорноморському просторі. 2). Приєднати до севастопольської фльоти всі українські морські сили в Балтійському і Каспійському просторах та на Японському просторі Зеленого Клину. 3). Мати в своєму складі на початок три бригади лінійних кораблів, бригаду крейсерів, гідрокрейсерів, підводних човнів та деяку кількість кораблів окремого призначення. 4). До складу фльоти мала теж входити гідроавіація*". З'їзду не підтримав пропозиції Української громади Севастополя, а поклав в основу діяльності Генеральної Морської Ради її бачення майбутнього флоту УНР.

14 січня 1918 року вони були затверджені Тимчасовим законом про флот і отримали в середовищі моряків назву "закон про два броненосці". Цей закон був не просто помилковим, а згубним для молодої країни, бо дав в руки противників вагомий аргумент в боротьбі як проти УНР, так і проти будівництва національного флоту. Закон про флот відвадив від служби Українській Республіці сотні морських офіцерів і, по-суті, організувала проблему флоту, яка не дала змогу молодій державі опанувати чорноморським узбережжям. Цей закон вже незабаром, у квітні, візьмуть за основу своїх взаємовідносин з Україною союзники-німці, піднімуть на кораблях свої прапори, а Україна зостанеться з двома старими броненосцями: "Георгій Побєдоносець" та "Синоп". За іронією долі, ситуація майже повториться у 1992 році: Президент незалежної України Леонід Кравчук заявить командувачу Чорноморського флоту віце-адміралу І. Касатонову, що Україні потрібний не флот, а ли-

ше "флотішка". І на довгі роки зав'яжеться флотська проблема, а з нею – непрості відносини з Російською Федерацією, які приведуть, кінець-кінцем, як і в1918-му, до втрати Криму. Та це повториться через 96 років.

Однак і такі, половинчасті, рішення морського відомства України на Чорноморському флоті позначилося поглибленням в його середовищі української національної ідеї і розширенням українізації. На флоті побачили, що українська влада від гасел переходить до реальних справ державотворення, стає спроможною опанувати ситуацією в тому кровавому безладі, який провокувався більшовиками і анархістами в Криму. Українська ідея все більше входила в свідомість не лише матросів а й офіцерів. Про перехід на службу УНР заявив екіпаж гідрокрейсеру "Імператор Траян", який на Різдвяні свята 7 січня 1918 року урочисто при церковнім богослужінні підняв Український національний прапор.

14 січня 1918 року Центральна Рада схвалила Тимчасовий закон УНР "*Закон про український державний флот"*. В частині першій закону проголошувалося:

"1. Російський Чорноморський флот, воєнний і транспортний, проголошуються флотом Української Народної Республіки й виконує обов'язки охорони узбережжя й торгівлі на Чорному й Азовському морях. 2. Прапором Української військової фльоти є полотнище о двох: жовтому і блакитному кольорах. В кряжі блакитного кольору історичний золотий тризубець часів Українсько-Руської держави X в. з білим внутрішнім полем у ньому. 3. Прапором Української торговельної фльоти є полотнище в двох, жовтому і блакитному кольорах. 4. Українська Народна Республіка переймає на себе всі зобов'язання російського уряду щодо Чорноморського флоту й щодо утримання флоту й портів. 5. З часу проголошення цього закону всі російські воєнні й торговельні кораблі на Чорному і Азовському морях підносять український прапор". Але в наступному Законі "Про перевід флоту на вільний найм" хвора на соціалістичний синдром Центральна Рада не змогла відійти від своїх утопічних ідей, не зважила на доводи морських фахівців та на ситуацію, коли вже в Україні велися бойові дії, скасувала обов'язкову військову службу, взамін якої проголосила службу добровільним наймом за територіальним міліційним принципом.

Після більшовицького перевороту у Севастополі Міністерство морських справ УНР опору своєї праці спрямувало на Одесу. Звідти кораблі ЧФ, які базувалися на Одесу, продовжували евакуацію українських військовослужбовців з Кавказького фронту. 7 січня 1917 року для закупівлі для них палива в Маріуполі Генеральний секретаріат виділив з бюджету 300 тисяч карбованців. У Одесі на базі прийнятих законів був створений Штаб морського начальника Одеської округи, реформований у Район охорони південно-західної частини Чорного моря.

Однак у Севастополі тексти законів УНР про флот були прийняті по радіо надто пізно, лише 13.03.1918 року ввечері. Спершу в 19.00 з Києва було передано радіо з текстом Тимчасового закону про флот, а слідом було передано і закон про скасування "примусової служби". У севастопольському архіві збереглася радіограма, прийнята помічником начальника військово-політичної частини Центрофлоту Медвєдєвим: *"№101435. Радио. Принята 19 час. 10 мин. 13/III.-1918 г. Севастополь, Одесса. Центральна Рада 14 січня 1918 року ухвалила Закон про перевід флоту на вільний найм:*

1. Примусова служба у військовому флоті Української Народної Республіки касується. Примітка: кроки увільнення в запас належать до компетенції Народнього міністра справ морських.

2. Всі служачі Української фльоти, як на кораблях, так і в гаванях і певних морських закладах на суходолі, наймаються по вольному найму.

3. При вступі на службу до військової фльоти і всіх закладів служачі підписують спеціальний контракт, якого доручається (підписувати) комісії з представників професійних спілок..., служби і представників Морської Генеральної Ради і окружних Рад та Народнього Міністерства Української Народньої Республіки. Порушення контракту переслідується карними законами... (З оригіналом згідно: Директор канцелярії Народнього Міністерства справ морських Савченко-Більський. Р(адіо)ст(анція) Київ".

На момент оголошення цих Законів всі порти базування Чорноморського флоту в Україні та кораблі під українськими прапорами були вже захоплені більшовиками. Документи і телеграми Міністерства Морських справ УНР блокувалися і не оголошувалися особовому складу, тому прийняті закони УНР були офіційно оголошені Головмором з запізненням, лише після повернення Центральної Ради до Києва. Врешті, тексти прийнятих "флотських" законів УНР у Севастополі були відомі більшовикам з часу їх прийняття і використовувалися ними виключно для дискредитації Центральної Ради. Закон "про два броненосці" на численних зборах і мітингах видавався не інакше як спробою Центральної Ради знищити Чорноморський флот чи продати його німцям, підкреслювалося, що лінкори, крейсери і підводні човни оголошуються ним поза законом, і така пропаганда лише прибавляла більшовикам прихильників на флоті.

24 січня 1918 року IV Універсалом Українська Народна Республіка була проголошена незалежною державою, але без оговорення включення до її території Кримського півострова, який, на думку лідерів Центральної Ради, мав самовизначитися після завершення війни. Внаслідок відсутності аналізу воєнної ситуації та безвідповідальної оборонної військової політики соціалістів проголошена самостійна Українська держава виявилася оточеною вогненним ворожим кільцем і при наявності військ і флоту, беззахисною. Ідея будівництва армії і флоту на принципах народної міліції фактично знищила могутнє, регулярне і загартоване війною військо і флот УНР – їх розклала тривала соціалістична демагогія "про шкідливість для народу постійної армії".

Лише більшовицька агресія змусила уряд УНР шукати союзника у боротьбі з більшовицькою Росією. Пропозиції Антанти організувати Український фронт проти Німеччини в обмін на прийняття УНР до Антанти і військову допомогу проти більшовиків Центральною Радою були відкинуті. Там перемогла ідея укласти мир з державами Четвертного союзу. 9 лютого 1918 року в Бересті (Бресті, Білорусь) між Україною і Центральними державами (Німеччина, Австрія, Туреччина, Болгарія) був підписаний мирний договір. Ці держави визнавали незалежність і нейтралітет у війні УНР, а укладений Договір передбачав, що Німеччина і Австрія в обмін на продовольство надають Україні військову допомогу у боротьбі з більшовиками. Антанта з тієї пори почала розглядати Україну як явного німецького сателіта. Укладаючи угоду у Бресті, уряд УНР черговий раз відмовився від території Криму, чим лише здивував німецьку делегацію. Допущена велика дипломатична і політична помилка урядом УНР відразу позначилася на майбутньому Чорноморського флоту.

Більшовицькі гасла "рівності і братерства народів, пролетарського інтернаціоналізму та боротьби з буржуями", які вільно і наполегливо вкладалися у свідомість військових моряків, швидко розколювали військові колективи і підривали їхню єдність. Внаслідок оголошення служби за наймом значна частина моряків, ветеранів Світової війни, роз'їхалася по домівках, і в екіпажах кораблів стали набирати перевагу більшовицькі і великодержавні організації. Ультиматум РНК РРФСР Центральній Раді значно активізував діяльність організацій більшовиків Севастополя і півдня України. А з початком інтервенції більшовицьких полків Росії проти УНР надзвичайно швидко стала загострюватися ситуація на чорноморському узбережжі, яка руйнівним ураганом пронеслася над Севастополем і Чорноморським флотом у всіх місцях його базування.

Участь флоту УНР у першій російсько-українській війні

Після жовтневого перевороту 1917 року у Петрограді відносини між УНР і більшовицькою РСФСР надзвичайно загострилися. Більшовики з українцями не церемонилися. Після невдалого більшовицького повстання у Києві для повалення влади Центральної Ради більшовицькі лідери пішли іншим шляхом – шляхом провокації громадянської війни, використовуючи створену ними ж п'яту колону з колаборантів України. Для цього група російських більшовиків 15 грудня 1917 року

у Харкові на спеціально зібраному там III з'їзді Рад Криворіжсько-Донецького басейну проголосила його всеукраїнським і... повідомила про взяття влади і повалення існуючої влади УНР та створення Української Народної Радянської Республіки як федеративної частини радянської Росії. З Харкова по Україні, в тому числі і в Севастополь, 15 грудня 1917 року була розповсюджена інформація, що влада в Україні перейшла до рук більшовиків Харкова, а Центральну Раду оголошено контрреволюційною і буржуазною: *"Всем. Совету Народных Комиссаров. Избранный вчера Всеукраинским съездом Советов рабочих и солдатских депутатов и части Советов крестьянских депутатов Центральный исполнительный комитет Советов принял на себя все полноту власти на Украине. Прежнее правительство на Украине в лице Генерального Секретариата Центральной Рады не вело борьбу с помещичьей контрреволюцией, идущей с Дона, и вело политику вовлечения украинской демократии в кровавую борьбу с великорусской демократией..."*. Перша більшовицько-українська війна готувалася в РСФСР завчасно. Створивши за межами України колабораністську більшовицьку партію України та маріонеточний "український уряд", із 15 міністрів якого українців було два, В. Ленін і Л. Троцький направили зусилля на захоплення влади в Україні. Одночасно вказівкою з Петрограда значно активізувалися більшовицькі організації в Севастополі, Миколаєві і в Одесі. У Севастополі їм вдалося опанувати екіпажами кораблів Мінної дивізії, більшість кораблів якої 16 грудня 1917 року, опустивши Андрєєвські і українські, підняли червоні прапори. З того часу ця дивізія стала більшовицьким форпостом у Севастополі.

На захист Центральної Ради виступили українізовані військові частини. 14 грудня 1917 р. радіостанція Штаморсі отримала радіо з Харкова: *"Украинскими войсками арестованы некоторые видные провокаторы из большевиков, как Рошаль, Чудновский и Кондурашкин...Украинские матросы предъявили ультиматум Народным Комиссарам. Одновременно Черноморский флот переходит весь на сторону украинцев, а "Вильне козацтво" угрожает смести с лица земли всякого, кто осмелится поднять руку на Центральную Раду и ее правительство – Генеральный Секретариат. Положение Народных Комиссаров и большевистских вождей с каждым днем делается все труднее, т.к. солдаты начинают понимать, что они обмануты демагогами... Верно: дежурный флаг-офицер прапорщик Медведев"*. Та не зважаючи на надзвичайно тривожний час, коли відверті вороги навіть у центрі Києва не приховували своїх намірів знищити українську державність, лідери УНР продовжували гратися у демократичні гасла. Коли Михайлові Грушевському доповіли про арешт у Києві більшовиків, які готували черговий переворот, він, за спогадами сучасників тих подій, аж бороду рвав від недемократичності такого вчинку і вимагав негайно випустити заколотників на свободу під чесне слово. Особливо суттєво ускладнилася ситуація на Чорноморському флоті і у Севастополі після проголошення ультиматуму УНР Леніна-Троцького. Автори ультиматуму розуміли, що без захоплення Чорноморського флоту і Севастополя, а з ним і Криму, їм розправитися з УНР, а заодно встановити свою владу на Кубані і на Дону, не вдасться. Майстри мітингів і політичних провокацій, більшовицькі агітатори почали розкладати український національний рух з середини, розповсюджуючи вимисли про буржуазність і ворожість робітникам та селянам Центральної Ради, про засилля там царських генералів і поміщиків та про її провокації проти братського робітничо-селянського уряду Росії. В майже українізованому Севастополі відразу поповзли містом вперті страхітливі чутки, що "...восставшие матросы и солдаты намереваются выйти в город и произвести разгром мирных жителей". 15 листопада Севастопольська Рада (Совєт), ще не здогадуючись про причини цих нечуваних в історії міста чуток, рішуче спростувала можливість конфронтації з військовими і назвала їх провокаційними. Та поголос у Севастополі таки мав під собою реальний грунт. При послабленні впливу київського політичного центру у Севастополі, з початку грудня 1917 року розпочалася справжня інформаційно-ідеологічна війна і відкрите протиборство більшовицької "інтернаціональної" ідеології проти "контрреволюційної" української. Центрофлот, військові комітети на

кораблях і у військових частинах стали проводити свої засідання чи не щодня і своїми суперечливими рішеннями лише заплутували і загострювали ситуацію.

Ситуацію у Севастополі значно загострили прибулі у грудні1917 - січні 1918 року червоногвардійські загони, які відкрито відмовилися підкорятися місцевій владі і являли собою більше анархістські загони, чим військові підрозділи. Окрилені підтримкою РНК РСФСР, у першу чергу фінансовою, більшовики стали готуватися до силового захоплення влади у Севастополі – головній флотській столиці, яку, щоби остаточно підкорити, накрили хвилею червоного терору.

Флотський депутат Всеукраїнського з'їзду Рад Романченко в радіограмі до Морської генеральної ради з борту крейсера "Пам'ять Меркурія" повідомляв, що *"У Севастополі дуже напружене становище. Об'єднані збори Севастопольських Рад суднових, полкових і інших комітетів ...з приводу ультиматуму Леніна-Троцкого Українській Республіці винесли постанову про передачу влади Всеросійським Установчим зборам, а також протест проти насильства над Українською Народною Республікою і підтримку Української Центральної влади – 252 голосами, проти – 8, при – 9 утримавшихся. Після провалу своєї резолюції... частина більшовиків покинула збори... з кримською республікою маємо повний контакт"*.

19 грудня 1917 р. більшовицькі депутати не просто так пішли з об'єднаних зборів. У Севастополі було повторено одеський і харківський сценарії відповідно до плану Троцького-Слуцького – позбавити УНР флоту, а вже через Крим при допомозі моряків завдати Україні нищівного удару. Для початку необхідно було захопити владу у Севастополі, для чого відразу після проголошення III Універсалу УНР до Севастополя відрядили спеціальних більшовицьких представників – членів бюро ЦК РСДРП (б) Ю. Гавена, О. Слуцького та М. Пожарова, кронштадтського комісара, який особливо відзначився при звірячому придушенні антибільшовицького виступу кронштадських матросів. Всі вони, а також Надія Островська, були причетні до створення сценарію "Кронштадта юга" - Севастополя, та застосування до севастопольців і чорноморських моряків випробуваних у Кронштадті кровавих методів боротьби за владу. З їхнім прибуттям до Севастополя ситуація почала радикально політизуватися та набирати відверто антиукраїнських форм. Річ про те, що прибулі з Росії більшовики для реалізації плану захоплення влади у Севастополі навіть у протиріч відміни II Всеросійським з'їздом Рад (25-26 жовтня 1917 р.) рішенням про відміну смертної кари, вибрали своїм основним засобом метод проведення "класово-стихійного терору". Насамперед на мітингу 12 грудня 1917 р. більшовицька фракція заявила, що виходить з складу Севастопольської ради та її виконкому і прийняла резолюцію про негайне переобрання ради, а так же прийняла ухвалу про відкликання представників флоту з Генеральної Морської Ради УНР. У Севастополі були санкціоновані матроські самосуди і розстріли офіцерів. Ці грудневі дні увійшли у історію флоту і Севастополя як *перша севастопольська різня, як перша Варфоломіївська ніч.*

Захоплення більшовиками влади у Севастополі і на флоті. Червоний терор у Севастополі

Свято Миколая Чудотворця, якого моряки вважали своїм покровителем, у 1917 році видалося у Севастополі кровавим і жахливим, залитим ріками сліз і розпачем багатьох флотських родин. У ніч з 15 на16 грудня збільшовичені матроські загони під керівництвом місцевих більшовиків і їхніх політичних союзників – анархістів "заарештували багатьох офіцерів і відвезли їх до тюрми. Коли ж тюремний начальник відмовився їх прийняти, то офіцерів відразу розстріляли біля Малахового кургану". Тієї ночі біля Малахового кургану було жорстоко замордовано 32 офіцери, арештовано вдома, на кораблях і безпідставно без суду і слідства розстріляно ще 12 офіцерів Мінної дивізії, у тому числі п'ять – з есмінця "Гаджібей" та чотири – з есмінця "Пронзітєльний", запідозрених в "контрреволюційній" підтримці УНР, а всього по місту у перший день терору було замордовано 128 офіцерів флоту. Згодом на грудневі звірства у Севастополі відгукнулася віршем Анна Ахматова:

Для того ль тебя носила
Я когда-то на руках,
Для того ль сияла сила
В голубых твоих глазах!
Вырос стройный и высокий,
Песни пел, мадеру пил,
К Анатолии далекой
Миноносец свой водил.
На Малаховом кургане
Офицера расстреляли -
Без недели двадцать лет
Он глядел на Божий свет.

В ніч з 16 на 17 грудня, згадував М. Крішевський, полювання на офіцерів йшло всім містом, але особливо кровавим воно було на Чесменській і Соборній вулицях та біля залізничного вокзалу – там проживало найбільше офіцерських родин. За свідченнями очевидців, вони нагадували середньовікові звірства: *"Вдруг, среди беспрерывных выстрелов и ругани раздался дикий крик, и человек в черном громадным прыжком очутился в коридоре и упал около нас. За ним неслось несколько матросов — миг и штыки воткнулись в спину лежащего, послышался хруст, какое-то звериное рычание матросов... Стало страшно...".*

По всій Севастопольській фортеці почалися кровавi провокації, які організовувалися більшовиками вкупі зі злочинцями і анархістами. Ціль переслідувалася одна – підірвати авторитет існуючої військової і цивільної влади в гарнізоні, посіяти у свідомості людей жах і зневіру. За два наступні після свята Миколая дні без суду було розстріляно і замордовано ще 34 офіцерів. Багатьох офіцерів і відомих у Севастополі людей просто топили в Стрілецькій бухті і біля Графської пристані, прив'язуючи до ніг чи до голови корабельний баласт чи каміння. Створені більшовиками "революційні трибунали" арештовували і розстрілювали у першу чергу авторитетних офіцерів. Так поступили з офіцерами на ескадреному міноносці "Керч" та лінійному кораблі "Іоанн Златоуст". Самосуди і розстріли мали великий розголос серед мешканців міста і особового складу флоту. Місто ціпеніло від жаху. "Известия Севастопольского Ревкома" від 28 листопада (за ст. ст. – *авт.*) опублікували далеко не повний список із 1634 розстріляних, серед яких було 278 жінок, а 30 листопада продовжили список більшовицьких жертв – без рішення суду було розстріляно ще 1202 особи, з яких 88 – жінки. За далеко не повними даними за перший тиждень більшовицької влади жертвами полягло більше восьми тисяч севастопольців. У першу чергу розстрілювали корінних севастопольців та українців, прихильників флоту УНР. Жертв було би більше, але втрутився Український військовий комітет, який силою своєї зброї звільняв з-під арешту безпідставно арештованих офіцерів. Архівні документи свідчать про звільнення ними з-під арешту п'ятьох офіцерів есмінця "Неспокойний", серед врятованих від розправи був і командир цього корабля капітан 2 рангу Яків Шрамченко, який в еміграції залишив спогади про ті "жуткие дни".

У час розгулу терору і кровавої різні вночі з 15 на 16 грудня 1917 року відбулося засідання більшовицької фракції Центрофлоту зі своїми політичними союзниками. На засіданні, користуючись анархією і розгубленістю у місті, вирішили створити Тимчасовий революційний комітет (ТРК) під головуванням більшовика матроса І.Л. Сюсюкалова і взяти владу у свої руки. На вимогу цього комітету тієї ж ночі було проведене термінове засідання виконавчого комітету севастопольської Ради, Центрофлоту і представників соціалістичних партій, на якому більшовики першими звинуватили Раду в бездіяльності і у безладі в місті. Севастопольській Раді під загрозою застосування зброї було виставлено ультиматум протягом 12 годин звільнити приміщення Ради, тож керівники Севастопольської Ради заради збереження життя вимушені були передати всю владу Тимчасовому революційному комітетові. Таким чином у Севастополі відбувся фактичний переворот і силове захоплення влади більшовиками.

Першими постановами ТРК було оголошення "беспощадной войны контрреволюционной Центральной Раде", прийнято рішення "спустити з "Волі" український прапор і підняти червоний", розпустити діючу міську Раду та призначити делегатські збори флоту і гарнізону на 11 годину ранку наступного дня у театрі "Ренесанс". За такий короткий термін, з опівночі до ранку, організувати вибори делегатів від широкого флотського загалу фактично було неможливим, на що і розраховували більшовики, тому відбулося засідання лише зарані проінформованих більшовицьких представників, які обрали Військово-революційний комітет (ВРК) з 20 членів на чолі з головою Миколою Пожаровим. До президії ВРК увійшли більшовики Гавен Ю.П., Зедін К.Я., Пожаров М.А., Драчук В.Є., Марченко Г.І. і матрос Сюсюкалов І.Л.

17 грудня "революційні матроси і робітники" продовжили "рішучу боротьбу з контрреволюцією", внаслідок чого без суду було розстріляно ще 30 офіцерів. Колишній член Севастопольської ради О. Каппа згадував: "*Коли на другий день після грудневих жахів я запитав голову* (*М. Пожарова* – авт.): *Чи це кінець? Він сказав: "Поки так, але сполохи ще будуть*". Під впливом терору і загрозою нових розстрілів вибори нового складу Ради військових і робітничих депутатів відбулися 18 грудня та новий склад Ради знову не задовольнив більшовиків. Виявилося, що за партійною приналежністю депутати розподілилися наступним чином: члени демократичних партій – 89, безпартійні – 50, більшовики і співчуваючі – 35, меншовики – 6, польські соціалісти – 6. Після проведених репресій більшовикам вдалося долучити до своєї фракції у виконкомі ще 11 депутатів та обрати головою Севастопольської Ради більшовика М. А. Пожарова. Практично під залпи розстрілів і кровопролиття більшовики зайняли всю виконавчу владу у Севастополі. Наступного дня більшовики оголосили головою Військово-революційного комітету (ВРК) у складі 18 більшовиків і 2 есерів спеціально присланого з Петрограда члена бюро РСДРП (б) і колишнього голову Міусської Ради, керівника більшовицької організації Севастополя латишського стрільця Юрія Гавена (Яна Ернестовича Даумана). Комітет взяв на себе права губернської влади і для "революційно-доцільних" потреб запровадив революційний трибунал. Отримавши владу, Ю. Гавен рапортував до Петрограду, що "*Вся влада перейшла в руки організованого Військово-революційного комітету. Самосуди зупинено. ...Місто знаходиться під охороною революційно налаштованих матросів і солдат"*. Ось так швидко було наведено "революційний порядок" в місті та у Севастопольській фортеці, за два дні зникла матроська ненависть до "ненависних" офіцерів і адміралів! Та це ще не була остаточна перемога більшовиків у боротьбі за флот. Флот, по суті, лише розділився на два табори: прихильників УНР та більшовиків. Перші виконували розпорядження Українського військового комітету, другі – Військово-революційного комітету.

Однак позиції Чорноморського Українського військового комітету значно применшувало, якщо не підривало, проголошення III Універсалом України без Криму. Лідери УНР нібито самі вручили своїм противникам можливість, яка, не зважаючи на підтримку українців кримськими татарами, дозволяла ненависникам української ідеї проголошувати Крим російською територією, демонструвати, що влада в Україні не має прав втручатися до кримських справ, баламутити матросів фактом, що "буржуазна Центральна Рада" сама позбавила українських робітників і селян флоту як засобу їх захисту від світової буржуазії, сіяти сум'яття в голови людей та стверджувати, що флот УНР не потрібний зовсім, позаяк Україна його утримати не зможе. Але для повного опанування більшовиками ситуацією у Севастополі на заваді стояли екіпажі кораблів під жовто-блакитними прапорами, і найперше дредноут "Воля", який викликав велике збентеження і переполох серед більшовицьких фракцій Центрофлоту і Ради. Поки у більшовиків Севастополя не було у руках повної влади, вони вимушені були миритися з українським рухом у Севастополі та з наявністю українських прапорів на щоглах кораблів флоту. Ситуація змінилася з часу захоплення влади Військово-революційним комітетом. 23 грудня 1917 року на терміновому засіданні Центрофлоту і виконкому Севастопольської ради ВРК з ініціативи члена президії ВРК К. Зєдіна Центрофлот проголосував резолюцію, якою вимагав спустити на лінкорі "Воля" український прапор. Команда лінкора відмовилася виконувати це рішення. Тоді Військово-

революційний комітет спланував операцію по захопленню дредноута. З українцями вирішили не панькатися, примусити їх силою спустити українські прапори, і першим кораблем для прикладу іншим обрали флагман флоту. На прикладі "Волі" вже легше було розправитися з крейсером "Пам'ять Меркурія", "Завидним" та іншими есмінцями і суднами, що стояли під українськими прапорами. Спершу представники ВРК запропонували судовому комітету лінкора добровільно спустити жовто-блакитний прапор. Отримавши рішучу відмову екіпажу, "Волю" заблокували з берега і моря, позбавили корабель, який щойно повернувся з походу під Трапезунд, можливості поповнювати запаси – хай запаси вам поставляє УНР. Ситуацію на кораблі значно ускладнювала відправка понад 300 членів екіпажу, палких прихильників УНР, на захист Центральної Ради у листопаді 1917 року. З собою вони забрали і "барвистий" корабельний жовто-блакитний прапор. Взамін вибувших екіпаж поповнили матросами з Флотського екіпажу та лінкора "Свободная Россия", які у своїй більшості були байдужими до національних стремлінь українців. Це значно облегшило більшовикам добитися від екіпажу своїх домагань спустити з корабля український прапор. Під вечір 24 грудня 1917 року великий озброєний більшовицький загін матросів з Мінної дивізії, лінкора "Свободная Россия" і балтійців на баржах підійшов до лінкора з обох бортів, вдерся на корабель і силою захопив флагман флоту, який стояв без пального, води і провізії. Захопивши корабельний арсенал і порохові погреба, беззбройному екіпажу поставили ультиматум: замість жовто-блакитного прапора підняти червоний. Командир лінкора капітан 1 рангу О. Тіхменєв ультиматум більшовиків прийняв, однак судновий комітет підтриманий членами української залоги корабля знову відмовився служити під червоним прапором. Та під загрозою застосування зброї становище українців стало безвихідним, і 700 українських моряків вимушені були з'їхати на берег до флотського екіпажу. Так був більшовизований флагман флоту дредноут "Воля".

Про захоплення більшовиками "Волі" і загрозу захоплення і розправи над іншими кораблями під українськими прапорами – надто сили були нерівними – український комісар капітан 2 рангу Є. Акімов негайно сповістив Моргенраду, звідки отримав розпорядження Дмитра Антоновича негайно направити крейсер "Пам'ять Меркурія" з есмінцями "Завидний", "Зоркий" і "Звонкий" до Одеси, яка залишилась єдиним українським портом, підлеглим УНР. Успішно здійснивши перехід морем, у Одесі всі кораблі увійшли до складу Району захисту північно-західної частини Чорного моря флоту УНР, одночасно силою своєї зброї вони мали надавати допомогу українським береговим військовим частинам у випадку прориву під Одесу більшовицьких військ.

Піднявши на "Волі" червоний прапор, більшовики поповнили екіпаж дредноута моряками з флотського екіпажу, лінкора "Марія" і перетворили дредноут на флагмана більшовицького терору, опору більшовицьких сил Севастопольського гарнізону. Після завершення цієї операції член Військово-революційного комітету Надія Островська виїхала до Петрограда з доповіддю "о продєланой работу" та за новими інструкціями.

На початку січня 1918 року більшовицькі війська Муравйова прорвалися під Одесу. Для підтримки червоногвардійських військ в приморському регіоні Центрофлот 5 січня 1918 року прийняв рішення силою повернути до Севастополя "все суда на Одесском рейде", які там стояли під українським прапором, та сформувати Окремий морський революційний загін по боротьбі з контрреволюцією в портах України. Виконуючи це розпорядження збільшовичені лінкори "Ростислав", "Три Святителі" та "Синоп" разом із крейсером "Алмаз" 17 січня 1918 р. вийшли з Севастополя до Одеси.

Черговим кроком по встановленні диктатури Військово-революційного комітету у Севастополі стало знищення будь яких ознак свободи слова, для чого 60 матросів лінкора "Свободная Россия" 7 січня 1918 року конфіскували всі севастопольські друкарні. З цього дня у Севастополі стали виходити лише більшовицькі газети. 12 січня 1918 року для придання своїм діям видимості громадської підтримки Військово-революційний комітет зібрав об'єднане засідання Севастопольської ради, Центрофлоту, представників робітничих і селянських рад, суднових

комітетів, соціалістичних партій і організацій та Головного комісара флоту. У прийнятій резолюції зазначалося, що "Севастополь не зупиниться перед будь-якими засобами для того, щоб довести справу революції до переможного кінця". Член Севастопольської Ради кубанський більшовик Рябоконь відверто визнавав: "Усю буржуазію треба розстрілювати. Зараз ми перебуваємо при владі, тому вбиваємо. Яка це революція, коли не різати буржуазію?".

Важливим кроком для зміцнення влади більшовиків і проведення в життя організованого терору проти, в першу чергу, національно-патріотичного руху, було створення Військово-революційного штабу та Комісії по охороні міста. Цьому штабу підпорядкували 1-й і 2-й Чорноморські загони, створені з прибулих до міста червоногвардійців, в якості плавучої в'язниці був обраний броненосець берегової оборони "Адмірал Грейг", трюми і приміщення якого заповнили сотнями арештованих "контрреволюціонерів". Підпорядкований штабу контррозвідувальний відділ Центрофлоту став активно виявляти таких як на кораблях, так і у самому місті. 22 січня 1918 року телеграфом із Петрограда до Севастополя надійшов керівний циркуляр К-2977 зміст якого вимагав: "Принять строгие меры наблюдения за контрреволюционерами, всякие попытки сопротивляться советской власти беспощадно подавлять. Наркоминудел Петровский". Це була пряма вказівка для більшовицьких Військово-революційних штабів по організації репресій. Не гаючись, Севастопольський ревштаб разом з Комісією по охороні міста ("по делам крепости флота и города") виключно з більшовиків сформував каральні "летючі загони" з наданням їм необмеженої влади. Так, в архівних матеріалах зберігся "Ордер за № 2887" такого змісту: "Дан сей члену летучего отряда рабочих Севастопольского порта Литваку на право обыска и ареста, где он найдет нужным. Комиссия по делам крепости флота и города". Зараз встановити скільки у грудні – січні 1918 року у Севастополі впало "нужных" жертв більшовицького терору здається вже неможливим, але про їх масовість свідчать якимось чудом збережені окремі архівні документи. У кінці січня хвилі насилля і терору у Севастополі було тимчасово припинено і це викликало критику Ю.Гавена з боку його однопартійців у Криму та звинувачення його у "м'якотілості". У відповідь на несправедливу, як він вважав, критику, Ю. Гавен заявив наступне: "*Считаю нужным напомнить, что я применил массовый красный террор еще в то время, когда он еще партией официально не был признан. Так, напр., в январе 1918 года я, пользуясь властью пред. Севаст. Военно-Револ. Комитета, приказал расстрелять более шестисот офицеров-контрреволюционеров*". Після такої критики Севастополем знову прокотилася нова, набагато більша і добре спланована та підготовлена штормова хвиля терору проти військових, цивільних осіб, підозрюваних у виступах проти більшовицької влади, вершина якої припала на день народження Червоної Армії і Флоту – 23 лютого, нинішній російський День захисника Вітчизни. Зброю бандам головорізів міг видавати навіть Комітет пожежної охорони та Комітет бухгалтерії Севастопольського порту. До слова, в архівній справі збереглись посвідчення на право носіння зброї робітникові порту Жукову Ігнату Афанасовичу і працівникові бухгалтерії порту Михайлу Крошицькому. 31 грудня 1917 року на потреби Військово-революційного комітету було видано 10 кулеметів, 50 кулеметних стрічок і 500 ручних гранат. 2 січня 1918 року з Заводського комітету Тульського збройового заводу матросу з крейсера "Очаков" було відпущено 575 гвинтівок і стільки же револьверів. Напередодні спланованих масових вбивств у Севастополі в лютому 1918 року був виданий наказ Центрального комітету Чорноморського флоту (Центрофлоту) від 15 лютого 1918 року № 92 "Про посилення жорстокості до перебування в місті прибулих транспортом і перевірки членами комісії з охорони міста". Наказ підписали тимчасово виконуючим обов'язки Першого відповідального члена оперативної частини управління Центрофлоту контр-адмірал М. Саблін і від Центрофлоту більшовик Новіцкій.

Ввечері 20 лютого на лінкорі "Борець за свободу" організовані більшовиками збори суднових комітетів вирішили "змусити буржуазію схилити голову" і затвердили план дій "аж до повного винищення буржуазії". Збори обрали комісію з 25 чоловік на чолі з головою Центрофлоту більшовиками С. Романовським, С. Шмако-

вим і анархістом Басовим. Резолюцією від 20 лютого 1918 року розпочалася друга, *наймасштабніша хвиля більшовицького терору у Севастополі*, що вповні нагадали історичні Варфоломіївські ночі.

Однак репресії не оминули самий екіпаж "Борця за свободу" і не лише офіцерів, а й членів його суднового комітету, який не підтримував дії більшовицьких головорізів. Першими "за підозрою провокації" були заарештовані і без суду розстріляні командир лінійного корабля "Борець за свободу" капітан 1 рангу Зарін, затим члени судового комітету унтер-офіцер Феодосій Мєшок і матрос Павло Сокирко, прапорщики Василь Алєщенко і Микола Сукачов. За письмовими свідченнями родичів страчених, більшовицькі летючі загони конвоювали арештованих до воріт Діорами, де і вчинили над ними жорстоку розправу.

У ті трагічні зимові дні жахливими були Севастопольські ночі – у місті і гарнізоні по бандитськи, вночі, вирізалося все цивілізоване, все українське, все, що поєднувало море, місто і флот. Збережені окремі сторінки Севастопольського державного архіву свідчать, що опівночі з 20 на 21 лютого 1918 року на Кам'янській пристані зібралося більше 3 тисяч озброєних матросів на чолі з заступником голови Військово-революційного комітету анархістом Басовим. Цей загін оточив місто, щоб з нього ніхто не міг втекти. Біля другої години ночі натовп матросів розпочав масові обшуки, грабунки і вбивства. За свідченням вцілілого в'язня севастопольської тюрми Лєкарря К., перша матроська більшовицька банда з'явилася у міській тюрмі з вимогою видати їм в'язнів за відповідним списком. Севастопольська Рада підтвердила їхню вимогу. У ту ніч були розстріляні муфтій Челебієв, адмірал Львов, капітан 1 рангу Карказ, лейтенант Цвігман, колишній городовий Синиця. Дорогою до місця вбивства у Карантинній балці жертв катували і, після розстрілу, грабували і знущалися над їхніми мертвими тілами. Другий матроський загін продовжив розстріли в'язнів о четвертій годині ранку. За далеко не повними даними протягом трьох ночей було вбито і замордовано понад 600 осіб. Тіла вбитих заборонили видавати для похорон їхнім рідним, привезли на Графську пристань, і, ховаючи свої злочини, вбитих загружали на баржі і топили в морі. Море ще тривалий час прибивало трупи до берега... За переказами багатьох ветеранів Севастополя у ті лютневі ночі кулемет у Стрілецькій бухті вночі не замовкав... За заявою братів Тургаєвих "про реакційну поведінку" були заарештовані члени Севастопольського українського і мусульманського комітетів та здійснена над ними звіряча розправа. Тодішня газета "Общее дело" пише: "Нахімовський проспект був обвішаний трупами офіцерів, солдатів і цивільних осіб, заарештованих на вулицях і тут же квапливо страчених без вироку суду. Місто вимерло, населення поховалося в погреби, на горища. Всі паркани, стіни будинків, телеграфні і телефонні стовпи, вітрини магазинів були обклеєні плакатами "Смерть зрадникам". Понісши значні втрати від терору Українська громада Севастополя була позбавлена впливу на ситуацію у місті. Очевидець тих подій В.М. Краснов свідчив в еміграції, що *"у Севастополі за одну ніч, в лютому, сталася друга різня офіцерів, але цього разу вона була добре організована, вбивали за планом і вже не тільки морських, але взагалі всіх офіцерів і цілий ряд поважних громадян міста, всього більше 800 осіб. Вбивали позвірячому – виколювали очі... Це були масові, жахливі розстріли".* За спогадами очевидців, яким вдалося пережити цю трагедію, тіла загиблих на вулицях лежали грудами. Збирали їх спеціально призначені команди на вантажних автомобілях і звозили на Графську пристань. Там грузили на баржі і вивозили в море.

Особливо жахливим стали ночі з 22 на 23 лютого, який нині у Севастополі урочисто вшановують як День захисника Вітчизни, геть забувши про безвинні страшні жертви севастопольців, які гірше за будь-яких окупантів спричинили місту самі творці цього більшовицького свята. Вночі 22 лютого 1918 року Комісія з охорони міста дала припис підняти матросів лінійного корабля "Марія", сформувати фортечну і залізничну комендантські команди, а також виставити застави кільцем навколо міста і здійснювати безперервні чергування біля шосейних доріг, тобто блокувати місто з берега і моря. Архівні документи незаперечно наводять факти, що в розстрілах тієї ночі брали участь «летючі загони» із числа матросів-більшовиків та робітничих дружин. Згодом, виступаючи на II Загальночорномор-

ському з'їзді, очевидець матрос Беляєв розказував про події того дня: "*Коли... я повертався на корабель, то побачив матросів з гвинтівками. ...Їх було багато, 3 тис. чоловік. Всі вони зайняли вулиці, саме місто було оточене так, щоб ніхто не втік... Заарештованих спочатку приводили в Раду... Там були і офіцери, і священик, і так просто хто попало. Там були зовсім похилі, хворі люди. Половина матросів вимагала забити їх... Ніхто не знав ні заарештованих, ні того, за що їх заарештували... Прийшла шайка матросів та вимагала віддати їх. ...Згодилися вивести їх із зали. А близько 12 години ночі... я дізнався, що всіх повбивали...*".

В'язниці враз переповнили заарештованими. Розстрілювали їх у тюремних підвалах, а трупи вивозили до Собачої балки, де зграї голодних собак нічого не залишали для поховань. З архівних матеріалів достовірно відомо, що ці безчинства творили так звані "летючі загони", створені більшовицькими судовими комітетами кораблів "Свободная Россія", "Воля", робітничої дружини порту та інших більшовицьких команд. У збереженій в архіві заяві Надії Іванівни Панової, дружини старшого інженера лінкора "Борець за Свободу", йдеться про те, що її чоловік Панов Костянтин Миколайович в ніч на 23 лютого був заарештований на кораблі і розстріляний без суду і слідства. За далеко неповними даними, у ці кошмарні лютневі ночі 1918 року у Севастополі було розстріляно тисячі військових і цивільних мешканців Севастополя. Серед жертв були віце-адмірал П. Новицький, контр-адмірал М. Каськов, капітани 1 рангу І. Кузнєцов, А. Свинін, капітани 2 рангу М. Салов, М. Каллістов, В. Пишнов, три флотських лікарі, священик і багато інших, трагічну смерть яких "народна" влада притаїла.

А вранці 24 лютого, коли місто оплакувало безневинні жертви, коли ще не застигла їх кров, у Севастополі був проведений парад переможців: грав оркестр, під звуки маршу під червоними прапорами стрункими рядами йшли колони "революційних" матросів. Після параду у центрі міста відбувся грізний мітинг, лунали гнівні промови. За спогадами О. Каппа, *"жахливіших хвилин Севастополь не переживав. Перед цим ходом торжествуючого вбивці, перед цими радісно голосними звуками переможних маршів померкли жахи ночі і стихли постріли розстрілів, тому що тут усенародно немовби узаконювалося те, що було зроблене 12 годин тому. Віднімалася остання розрада, що ця зла справа була зроблена купкою злочинців"*. Трагедію терору перервали севастопольські робітники, які разом з залишками демократичних сил "своїм енергійним, збройним втручанням приборкали диких звірів і поклали кінець безглуздій, нелюдській бойні... І якби не їхнє втручання, хто знає, скільки ще кривавих жертв поглинуло б Чорне море". Проте терор вибірково продовжувався і після 23 лютого. Членами "летючого загону" порту 10 березня на лінкорі "Борець за свободу" за "контрреволюційні настрої" були вбиті матроси Тарас Козаченко і Стрюков.

Збройний виступ севастопольських робітників примусив Військово-революційний комітет шукати виходу з загрозливої ситуації, скликати спеціальне засідання виконкому міської ради і Центрофлоту та винести обговорення ситуації на II Загальночорноморський з'їзд. З приводу тих подій на спільному засіданні Центрофлоту, судових і берегових комітетів, представників демократичних партій і організацій 27 лютого була винесена резолюція "*Затаврувати у найенергійніший спосіб ганебний виступ, який був у Севастополі протягом трьох кошмарних ночей*", та прийнято рішення створити комісію для виявлення ступеня провини замішаних осіб. Комісія винних так і не знайшла, лише звільнила Саву Романовського з посади голови Центрофлоту. Однак, не зважаючи на резолюції, розстріли продовжувалися, бо у вбивць появилося багато заступників, як то командир лінкора "Свободная Россия" та команда есмінця "Громкий". А команда бази Мінної дивізії взагалі вважала дії матросів "революційно доцільними і справедливими": "*Покладаючи на нас ганебну пляму, ви так само помиляєтесь, як помилялися ми, називаючи контрреволюційними товаришів балтійців, які у перші дні революції вели рішучу боротьбу, винищуючи підпілля царату*". То ж винних так і не знайшли, що дозволило продовжити терор севастопольців. За далеко не повними дивом уцілілими архівними свідченнями 27 лютого "летючим загоном" був арештований матрос з підводного човна "Кіть" Лазар Чернов, 28 лютого - заарештований і убитий

Лазар Шульман, а також заарештовані і розстріляні неугодні більшовикам навіть члени Центрофлоту Мухін і Царьов. 4 березня - заарештовані військовослужбовці Ломакін і Кісельов, а 6 березня – Макарій Осадченко.

В умовах кривавого червоного терору та втрати національних ілюзій багато моряків стали покидати Севастополь. Член Військово-революційного комітету більшовик К. Зєдін, виправдовуючи себе і своїх однопартійців за скоєні злочини і розвал флоту, звалював всю відповідальність на українську Раду: "*Как на всем юге, так и на Черноморском флоте, благодаря провокационным приказам контрреволюционеров, сидящих в Раде… крепость Севастополь оставлена без гарнизона: уехали не только великороссы, но и украинцы. Крепость, пороховые погреба, мастерские брошены без охраны*". Однак, як свідчать севастопольські архіви, організовувати і проводити розстріли у Севастополі та вести справи до знищення флоту Центральна Рада змоги не мала взагалі – Український Чорноморський військовий та президія Української громади майже повністю були розстріляні.

Сьогодні ми вже маємо достатньо підстав аби стверджувати, що на той час у боротьбі за флот Української держави Севастополь та севастопольський гарнізон понесли найбільші жертви серед міст України: жертвами більшовицьких агресорів у боротьбі за незалежну Українську державу і її флот стало більше 15 тисяч севастопольців і моряків флоту – майже третина населення міста! Велика кількість замордованих страшною смертю севастопольців осталась не врахованою, загальну кількість жертв сьогодні вже, напевно, не встановити. Лише можемо стверджувати, що подібного числа жертв не понесло жодне місто в Україні. Опанувавши Севастополем остаточно, вчинені злочини комуністична влада стала прикривати міфом про Севастополь як "город русской слави", завісою якої прикрили тисячі і тисячі замордованих нею мешканців. І ця трагедія Севастополя до сих пір приховується глибокою мовчанкою, а пам'ять про безвинні жертви залишається не увічненою…

Більшовицькі катування

Гавен з Пожаровим терором у Севастополі не зупинилися. За спогадами М. Старікова "Утром 15 января 1918 г. большевики высадили десант и захватили власть в Евпатории**.** Дальше начались обыски и аресты. Врывавшиеся большевики отбирали не оружие, а все то, что попадало им под руки. Словно ангелы смерти, шныряли по Евпатории матросы "с вымазанными сажей лицами или в масках". Они арестовывали офицеров и всех заподозренных в контрреволюции. За три-четыре дня было арестовано свыше 800 человек. Обхождение с арестованными было наглое, грубое, над ними издевались. Офицеров было приказано кормить только остатками, собранными из мисок прочих арестантов".

Захопивши владу у Севастополі, севастопольський ВРК негайно почав її розширювати на Кримський півострів. В Криму існувала можливість об'єднання організацій українців і кримських татар, тож Військово-революційний комітет у грудні місяці силами бригади есмінців розпочав терористичні дії в Євпаторії, Ялті і Феодосії проти встановленої там влади кримськотатарської Директорії на чолі з Таврійським муфтієм Челібіджаном Челібеєвим.

Військово-революційний комітет Севастополя силами підвладних їм збільшовизованих екіпажів кораблів Чорноморського флоту відразу розвернув відкриту війну проти створеного Курултаєм уряду – Директорії. Тож завданням більшовиків, попри їхні декларації, стало завдання повернути Крим до складу Росії рядовою областю. Легалізуючи на практиці принцип "революційної доцільності", Крим з грудня 1917 року перетворився у дослідний полігон використання насильства. Хвиля більшовицького терору з Севастополя прокотилася й по Криму.

Страшну славу залишили за собою транспорт "Трувор" і гідрокрейсер "Румыния" у Євпаторії. Матроси з цих суден свої жертви (а це була в основному кримськотатарська і українська інтелігенція) піддавали звірячим розправам і

страшним тортурам на палубі суден у присутності їхніх родин, яких заставили з берегами спостерігати за мученицькою смертю своїх рідних. Та дамо слово документам із документальної хроніки "*Трагедия русского офицерства": "В Евпатории 15–18 января было арестовано свыше 800 ч. Казни производились на транспорте "Трувор" и гидрокрейсере "Румыния". На "Румынии" казнили так: Лиц, приговоренных к расстрелу, выводили на верхнюю палубу и там, после издевательств, пристреливали, а затем бросали за борт в воду. Бросали массами и живых, но в этом случае жертве отводили назад руки и связывали их веревками у локтей и кистей. Помимо этого, связывали ноги в нескольких местах, а иногда оттягивали голову за шею веревками назад и привязывали к уже перевязанным рукам и ногам. К ногам привязывали колосники. На "Труворе" «вызванного из трюма проводили на так называемое "лобное место". Тут снимали с жертвы верхнее платье, связывали руки и ноги, а затем отрезали уши, нос, губы, половой член, а иногда и руки, и в таком виде бросали в воду. Казни продолжались всю ночь, и на каждую казнь уходило 15–20 минут.» За 15–17 января на обоих судах погибло около 300 чел. Вот описание очевидца о расправе над одной из партий: "Все арестованные офицеры (всего 46) со связанными руками были выстроены на борту транспорта, один из матросов ногой сбрасывал их в море. Эта зверская расправа была видна с берега, где стояли родственники, дети, жены... Все это плакало, кричало, молило, но матросы только смеялись. Ужаснее всех погиб штабс-ротмистр Новацкий. Его, уже сильно раненого, привели в чувство, перевязали и тогда бросили в топку транспорта". Кроме того, 9 офицеров было расстреляно 24 января и еще 8 (с 30 другими лицами) 1 марта под городом*". 27 січня 1918 року у Севастополі отримали телеграму від Євпаторійського Військово-революційного комітету: *"Местами всплывают трупы контрреволюционеров, преданных смерти в дни революции действующим Черноморским отрядом, которые незаметно предаются земле. В ночь на 25-е отрядом под предводительством комиссара флота Федосеенко было вывезено с тюрьмы десять человек,...которые были расстреляны за городом..."*. Керувала цими середньовічними розправами і підписувала смертні вироки "тендітна, худорлява жінка з коротко підстриженим волоссям" – це була Надія Островська. Її помічниками в екзекуціях над жертвами були євпаторійські сестрикомуністки Нєміч. За спогадами очевидців тих подій, багато офіцерів, які лікувалися в кримських санаторіях, представників кримськотатарської інтелігенції та їх громадських активістів в Ялті, Алушті та в Феодосії були живцем спалені в топках парових котлів есмінців "Гаджибей", "Керчь", "Федониси", "Счастливый", які з більшовицьким десантом прибули у ці порти. Після захоплення Криму Збройними Силами Півдня Росії генералом Денікіним була створена Особлива слідча комісія по розслідуванню звірств більшовиків. Її матеріали промовисто свідчать, що *"13 января Ялта и ее окрестности после четырехдневного сопротивления со стороны вооруженных татарских эскадронов и небольших офицерских отрядов были заняты большевиками, преимущественно матросами миноносцев "Керчь" и "Гаджибей" и транспорта "Прут". Немедленно закрепившись здесь, большевистский военно-революционный штаб приступил к аресту офицеров. Последних доставляли на стоявшие в порту миноносцы, с которых после краткого опроса, а часто и без такового, отправляли или прямо к расстрелу на мол, или же помещали предварительно на один-два дня в здание агентства Российского общества пароходства, откуда почти все арестованные в конце концов выводились все-таки на тот же мол и там убивались матросами и красноармейцами. Расследований о расстреливаемых никаких не производилось; пощады почти никому не давалось... Всего в первые два-три дня по занятии Ялты было умерщвлено до ста офицеров, не принимавших никакого участия в гражданской войне, проживавших в Ялте для укрепления своего здоровья или лечившихся в местных лазаретах и санаториях"*. Врятуватися вдалося одиницям, у тому числі і барону Врангелю, який у своїх спогадах описав ті страшні події. Трупи розстріляних з прив'язаним до ніг грузилом тут-же скидалися з мола у воду. Один з свідків тих днів привів Особливій слідчій комісії такий епізод: "В Ялте начались окаянные убийства офицеров. Матросская чернь ворвалась и в тот лазарет, где лежал брат. Толпа глумилась над ранеными,

их пристреливали на койках. Николай и четверо офицеров его палаты, тяжело раненные, забаррикадировались и открыли ответный огонь из револьверов. Чернь изрешетила палату обстрелом. Все защитники были убиты". У Феодосії було вбито більше 60 офіцерів. Там, як описав ті часи Максим Горький, місцеві збільшовизовані солдати навіть відродили рабовласництво, торгували полоненими, продаючи на феодосійському базарі людину за 25 рублів. В ніч на 24 лютого матроський загін під командуванням співголови штабу Військово-революційного комітету та члена виконкому Севастопольської Ради С. Шмакова розстріляв у Сімферополі 170 беззбройних офіцерів, загинули всі офіцери кримського штабу на чолі з підполковником Макухою та Кримського кінного полку. Захопивши півострів, більшовики розстріляли за мінімальними даними більше 1000 офіцерів, у тому числі у Сімферополі – близько 700. Більшовики ні з ким не церемонилися. Багато з розстріляних перед смертю піддавалися тортурам, катувалися. Розстрілювали не лише офіцерів, а й членів їхніх сімей, у тому числі і дітей. Як свідчать матеріали доповіді ЦК Російського Червоного Хреста: "Жена, мать, дочь офицера бросаются в тюрьму, расстреливаются. Иногда это происходит потому, что офицер исчез. Есть подозрение, что он перешел к белым. Иногда офицер уже давно убит, а родных все-таки берут в плен потому, что весь офицерский класс держится под подозрением".

Мусимо признати, що захопленню влади більшовиками у Севастополі, втрата українських позицій на Чорноморському флоті і страшні події, що стали наслідком цього, значно сприяла нерішуча і нерозважлива морська політика Центральної Ради УНР, яка постійно надавала ініціативу і час для організації агресії своїм політичним противникам і ворогам.

Події в Одесі

Проголошення Української Народної Республіки в Одесі було зустрінуто доброзичливо як серед мешканців міста, так і серед військовослужбовців гарнізону. Створена Морська рада одеського військового округу активно провадила процес українізації серед військових як флоту, так і армії. Газета "Одесский листок" в кінці листопада 1917 року вмістила замітку наступного змісту: "УКРАИНИЗАЦИЯ ФЛОТА. В настоящее время, по распоряжению из Севастополя, на всех военных судах, находящихся в од[есском]. Порту, происходит особая анкета, вызванная украинизацией флота. Все матросы и офицеры опрашиваются относительно желания перейти на службу на суда, объявившие себя украинскими. Не украинцы, либо украинцы не желающие перейти на эти суда, будут переведены в другие места". Вінцем їх роботи стала українізація штабу одеського військового округу 30 листопада. Та ж одеська газета грудня писала наступного дня: «В ВОЕННО-РЕВОЛЮЦИОННЫХ КРУГАХ. УКРАИНСКИЙ ФЛАГ НАД ШТАБОМ. Вчера в штабе одесск. округа состоялось торжество водружения украинского «прапора» над зданием. Торжество призвано было увенчать приводившееся у нас решение чинов штаба признать над собой власть ген. секретариата. У крыльца украинизировавшегося штаба от 3 ч. дня начался парад украинских войск. При звуках оркестра, игравшего "Ще не вмерла Украина", войска взяли на караул, и «прапор» был водружен на балкон штаба. После речей ген. Елчанинова, подп. Поплавко, конные и пешие части гайдамаков с командирами их прошли церемониальным маршем мимо ген. Елчанинова, крича "Слава" в ответ на его приветствия. Торжество бескровного завоевания украинцами «мозга армии одесск. Округа" – его штаба было закончено общим завтраком всех чинов штаба".

Василь Пилишенко

Однак процес українізації Одеси викликав тривогу Центрофлоту, який знаходився під впливом більшовиків, і у листопаді з Севастополі до Одеси була направлена ціла ескадра у складі лінійних кораблів "Іоан Златоуст", "Три святителя", "Синоп", "Ростислав", крейсер "Пам'ять Меркурія", ескадрених міноносців "Завид-

ний", "Жаркий" і "Звонкій". Однак блокади Одеси з моря у більшовиків не вийшло. Під впливом одеської Морської ради, головою якою являвся молодий і активний мічман Василь Пилишенко, екіпажі кораблів відмовилися виступати проти українізованих військових частин, а висаджені десанти з "Ростислава" і "Синопа" допомогли одеським гайдамакам придушити більшовицький збройний виступ після українізації штабу округа 1-2 грудня 1917 року. Українізація з Одеси поширилася і одеським рейдом серед кораблів ескадри. Прибувші з берега матроси "Синопа" і "Ростислава" почали вимагати українізувати їх кораблі, а оркестр "Ростислава"для цього випадку вивчив український гімн "Ще не вмерла Україна". Перед кораблями стояв приклад крейсера "Пам'ять Меркурія" і есмінця "Завидний", які стояли під українськими прапорами. 9 грудня на одеському рейді підняли українські прапори ескадрені міноносці "Звонкій" і "Зоркій". Одеські газети так повідомили про цю подію. Кадетська газета "Одесский листок" 9 Грудня 1917 року вмістила замітку: "ПОДНЯТИЕ УКРАИНСКОГО ФЛАГА. Сегодня в 8 утра, стоящий на одес[ском]. рейде миноносец "Зоркий" поднимает украинский флаг. Матросы неукраинцы остаются на миноносце". А газета "Одесские новости" 10 грудня 1917 року написала: "Украинские дела. На миноносце "Звонкий". Вчера (9.12.1917) на эскадренном миноносце "Звонкий" происходило торжественное поднятия украинского флага. Голова морской рады Пешенко (тут помилка, правильно Пилишенко – *авт*.) и представитель "Ростислава" произнесли приветственные речи. Оркестр с корабля "Ростислава" играл украинский гимн". У цій ситуації Центрофлоту, остерігаючись українізації решти кораблів ескадри, не залишалося іншого, як повертати лінкори з Одеси до Севастополя.

Однак, маючи перевагу під час військового протистояння кінця листопада - початку грудня 1917 року в Одесі, українські сили тим не менш постійно шукали компромісу й намагалися уникнути кровопролиття. Відчувалося вплив на українців не так більшовицької пропаганди, як ідеології "фронтового братства" і єдиної віри. Це привело до корінної зміни ситуації на користь ворогів української державності. Більшовицька військова агресія на Україну почалася одночасно з сходу і півдня. Більшовицькі сили на Одесу направлялися з материка і з моря.

Під натиском більшовицьких військ поступово стала виходила з під контролю Центральної Ради ситуація і в Одесі. У січні 1918 року більшовицькі війська Антонова-Овсієнка прорвалися до міста. За спогадами старшого лейтенанта Василя Пилишенка, у той же час в Одесі почала набувати сили третя організація, "*тобто отих 35 тисяч злодіїв і "нальотчиків", з тією різницею, що до революції вони працювали потайки, а тепер явно і були озброєні з ніг до голови. Називали вони себе "Красною гвардією"*. Для утримання ситуації під контролем, антибільшовицькі сили Одеси створили "міський комітет десятьох", який мав забезпечувати порядок. До його складу увійшов і Василь Пилишенко. За його спогадами, спершу ситуацію у місті вдавалося втримувати і спокій у Одесі тривав до 3 січня 1918 року. 3 січня 1918 року у Одесі розпочалося відкрите більшовицьке повстання "красногвардейцев", яке фінансувалося і підтримувалося більшовиками Російської Федерації. Знаходячись з початком боїв за Одесу на зовнішньому рейді, частина екіпажів крейсера "Пам'ять Меркурія" і есмінців "Завидний", "Звонкий" і "Зоркий" у складі матроських загонів на початку січня 1918 року виступила на захист Одеси і разом з гайдамаками взяла участь в боях з більшовицькими військами Муравйова. 5 січня Центрофлот приймає рішення повернути з Одеського рейду до Севастополя всі кораблі і формує Окремий революційний загін по боротьбі з контрреволюцією, найперше з українізованими кораблями, які здійснили перехід до Одеси. 13 січня 1918 року Народний міністр морських справ Дмитро Антонович у зв'язку з проголошенням самостійності УНР направив на флот телеграму з вимогою виконувати виключно його накази, невиконання яких та зносини з представниками іноземних держав, у тому числі і з Росією, буде розглядатися як державна зрада. Однак до виконання цього наказу не дійшло, було вже занадто пізно, більшовицький корпус Муравйова рвався до Одеси, а Севастополь вже був опанований більшовиками повністю. В ніч з 14 на 15січня 1918 року у Одесі спалахнули вуличні бої між червоногвардійцями і гайдамаками. Спершу більшовицький виступ у Одесі вдавалося

втримати силами самих одеських моряків і гайдамаків, та ситуацію у місті змінили прибулі з Севастополя на одеський рейд збільшовизовані лінкори "Ростислав", "Три святителі", "Синоп", крейсер "Алмаз" і наступ з берега на місто більшовицького корпусу Муравйова та підтримка його військовими частинами Одеської військової округи і Румунського фронту. Прихід ескадри з Севастополя, висаджений ними десант дозволив більшовикам захопити порт і локалізувати незначні сили флоту УНР і місцевих гайдамаків.

Деякі вітчизняні історики, описуючи одеські події, беруть за основу спогади більшовицького комісара матроса О. Кривошеєва, який приписав собі заслугу в тому, що нібито особисто збільшовичив на одеському рейді всі кораблі, в тому числі і "Ростислав" з "Синопом", екіпажі яких ще до прибуття на Одеський рейд відзначалися яскравою українофобією і знаходилися під червоними прапорами. Однак архівні документи свідчать про інакше, на кораблях більшовицької ескадри, що прибула з Севастополя до Одеси, знаходилися голова Центрофлоту Кнорус, голова Військово-революційного комітету Ю. Гавен, голова Севастопольської Ради М. Пожаров та інші члени ВРК. Разом з ними знаходився і голова Української громади Севастополя Терещенко, треба думати, що після жахливих грудневих розстрілів у нього іншого виходу й не було. Тодішню ситуацію у Одесі і в Миколаєві виразно висвітлюють матеріали засідань Центрофлоту і севастопольської Ради військових і робітничих депутатів (РВРД), які збереглися у севастопольському державному архіві.

Прибувши на одеський рейд, севастопольська ескадра від імені Центрофлоту одразу заявила кораблям під українським прапором свій ультиматум: підняття червоних прапорів або розстріл з гармат головного калібру. Крейсер і три старих есмінці з далеко не повними екіпажами були оточені ескадрою. Прямо на зовнішньому рейді розпочалося протистояння кораблів, свої важкі гармати розвернув і крейсер "Пам'ять Меркурія". Командир крейсера мічман Вадим Дяченко на погрози ескадри спершу заявив протест. Тоді на пропозицію Терещенка на лінкорі "Ростислав" відбулися перемовини членів РВК з командиром "Меркурія", якому більшовики погрожували розстрілом. У відповідь Дяченко відмовився збройно підтримувати більшовиків і оголосив нейтралітет - по українцях стріляти не буду! Однак для нього ситуація в Україні, особливо у Києві, була не ясною, не бачилося і військової підтримки, зв'язку з Моргенрадою не було. Більшовики, знаючи ситуацію у Києві пішли на хитрість і запропонували направити делегата з есмінця "Звонкого" до Києва, щоб той сам вияснив політичну ситуацію і повідомив екіпажам в Одесі. Не відомо, чи той делегат був у Києві, чи ні, і з ким на березі спілкувався. Повернувся на борт він досить швидко і 15 січня/2 лютого 1918 року крейсер "Алмаз" радирував з Одеського рейду Центрофлоту, що після повернення на "Звонкий" делегованого до Києва матроса Миколи Чеканова і його доповіді екіпажу про ситуацію в українській столиці, більшість команди ескадреного міноносця "Звонкий" вирішила спустити український прапор, підняти червоний і прийняла резолюцію про визнання УНСР, недовіру Київській раді і Генеральному морському секретаріату. Відчувається, що Чеканов доповів екіпажу якраз те, чого хотіли почути від нього більшовики.

Вадим Дяченко

З крейсером виявилося складніше. Можемо з впевненістю допустити, що делегат "Звонкого" матрос Чеканов виступив і перед екіпажем крейсера, якому розповів про ліквідацію в Україні влади УНР і встановлення влади Ради Народних Комісарів з Харкова. Бо наступного дня, 16 січня, крейсер "Пам'ять Меркурія" вже від імені підлеглої йому "української ескадри" ("Звонкий", "Завидний") радирував, радіо № 0140, в Севастополь з Одеси: "3-й гайдамацький курінь виступил вчера, 15 января с.г.,... и до сих пор идёт перестрелка. Мы на стороне революционного штаба. "Ростислав" стреляет, мы готовы, но не стреляем". Однак, хоч і заявивши про підтримку революційного штабу, крейсер український прапор не спустив. 16

лютого 1918 року питання спуску з крейсера "Пам'ять Меркурія" українського національного прапора розглядалося на пленарному засіданні Центрофлоту. З протоколу його засідання виглядає, що на крейсері побував і комісар Народного секретаріату по морських справах (прізвище не вказане) більшовицького уряду з Харкова. За підсумками обговорення Центрофлот поставив крейсеру вимогу "спустити український прапор і підняти соціалістичний червоний прапор", бо інакше буде визнаний контрреволюційним.

17 лютого 1918 року, у день, коли більшовики повністю опанували Одесою, екіпаж крейсера "Пам'ять Меркурія" обговорив постанову Центрофлоту і більшістю голосами команда вирішила спустити Український прапор з гафеля і підняти взамін червоний – виходу у екіпажа не було, допомоги чекати було ні від кого. Однак червоний прапор на гафелі крейсера жодним чином не значив про його зраду українській національній справі. 24 лютого "Пам'ять Меркурія" взяв курс з Одеського рейду до Севастополя. 29 лютого 1918 року, вже повернувшись до Севастополя, команда крейсера прийняла резолюцію за №179, розповсюджену на флоті: *"Считая... (себя) гражданами Украинской Народной Республики... (признаём) власть Народной Украинской Республики, на следующих условиях: 1. Чтобы Флот принадлежал только украинскому народу, без всяких посягательств со стороны империалистов Запада. ... Обіймитесь, брати наші, молимо, благаємо!"* і жовтоблакитний прапор знову замайорів на грот-щоглі крейсера у Севастопольській гавані – на кораблі.

Врешті 17 лютого Одеса, через кілька днів жорстоких боїв між червоною гвардією та юнкерсько-гайдамацькими частинами Центральної Ради, остаточно опинилася під контролем більшовиків. Останнім, силою примушений зберігати нейтралітет у цій борні, гордо продовжував стояти під українським прапором військовий транспорт № 56. Врешті, після опанування Одесою, червоногвардійці його таки роззброїли, вилучивши з судна шість замків від 6-дюймових гармат та весь боєзапас. 18 січня 1918 року, після перемоги в триденних боях більшовицьких матроських загонів і Червоної гвардії над гайдамацькими загонами Центральної Ради, в Одесі Рада солдатських депутатів, Румчеррод (Румунський фронт, Чорноморський флот, Одеська Червона гвардія) оголосили про створення Одеської радянської республіки, яку підпорядкували Раднаркому Петрограда і РНК у Харкові. Головою Одеського Раднаркому був поставлений голова Румчероду і військовореволюційного комітету більшовик В. Юдовський. У ході боїв за Одесу більшовики захопили всі кораблі і судна Дунайської флотилії та судна Транспортної флотилії, які стояли під українськими прапорами. Опанувавши Одесою, більшовики провели масовий терор серед військовослужбовців і мешканців міста. Смертю хоробрих впали на вулицях Одеси матроси і кондуктори крейсера "Пам'ять Меркурія", міноносців "Завидний" і "Зоркий", а ті з них, хто дістався до рук більшовиків живими, були закатовані мученицькою смертю. Оплотом "чрезвичайки" став крейсер берегової оборони "Алмаз", на якому розміщувався спеціально створений воєнний трибунал. У Одесі захоплених більшовиками піддавали витонченим тортурам. За спогадами українського командарма УНР М. Омеляновича-Павленка, колишнього коменданта міста, у топках цього "кружляка" матроси-більшовики живцем спалювали українських моряків-патріотів і всіх тих, хто не сприймав їхньої ідеології. Їх не лише жорстоко катували, але, крім того, прив'язували ланцюгами до дошок і поволі, жарячи живцем на вогні, засовували в корабельну котельну топку, других розривали корбами на шпильових механізмах, третіх занурювали у кип'яток, а затим кидали в море чи котельну топку. Матеріали Денікінського слідства доводять, що на крейсері "Алмаз" у ті холодні січневі дні офіцерів роздягали догола і поливали водою, поки ті не перетворяться в крижані глиби, які затим скидали з борту у воду. За кілька днів більшовиками у місті було вбито більше 400 осіб. Містом ходили чутки, що і самого Омеляновича-Павленка, якого червоногвардійці активно розшукували, спалено в топці того крейсера. А коли топки не вміщували захоплених "контрреволюціонерів", згадував генерал, їх просто топили, прив'язуючи до ніг каміння. За спогадами М. Омеляновича-Павленка після звільнення Одеси від більшовиків "*водолази не могли знести тих картин, які відкривала перед ними морсь-*

ка глибінь. Люде, як казкові істоти, творили на дні легіон мертвих". І справді, обслідувавши морське дно, українські водолази на місці якірної стоянки "Алмаза" виявили і підняли 12 тіл закатованих, серед встановлених осіб виявилися три старшини Одеської Гайдамацької дивізії: Сис, Туз і Іваницький. В севастопольському архіві зберігся список полонених "чорноморців-контрреволюціонерів" в кількості 161 особи, доставлених в трюмах судна "Святий Миколай" з Одеси до Севастополя. Зі свідчень очевидців, всі вони були переведені на броненосець "Адмірал Грейг" і згодом утоплені на зовнішньому рейді. Про події в Одесі Пожаров 15.03.1918 року доповідав на засіданні Севастопольської Ради, що *"...рабочие Одессы не принимали никаких мер для защиты. Они спорили между собой, под чьим игом им лучше жить: под игом немцев, гайдамаков или румын. ...В неко(то)рых заводах выносились резолюции с требованием удаления большевиков... Когда мы, представители Черного моря, заявили, что если не будут приняты решительные меры к защите Одессы, то Одесса будет разрушена, тогда начались формироваться дружины. Было сформировано тысяч пять рабочих, но эти рабочие... когда шли для отражения врага, то от одного выстрела разбегались. Вот такое сопротивление оказывали эти рабочие. Видя такое положение, мы не могли ничего предпринять, как только то, чтобы увести свои незначительные отряды, дабы не подвергнуть их поражению с двух сторон, так как одесситы были настроены враждебно против наших отрядов..."*. За такі «пробуржуазні» настрої більшовики перед своєю втечею вирішили Одесу покарати. Колишній царський підполковник Михайло Муравйов як командувач російського окупаційного корпусу, що пробивався до Одеси, наказав Центрофлоту обстрілювати Одесу з моря гарматами головного калібру лінкорів "Ростислав", "Три святителя" і "Синоп". Однак під час підготовки до стрільб на лінкорі "Ростислав" стався вибух і пожежа, внаслідок яких загинуло декілька матросів. Після цього на ньому розпочалася паніка, грабіж майна і просто втеча з нього. Паніка перекинулася на інші кораблі, велика кількість матросів була просто п'яна і Центрофлот терміново 24 січня (6 лютого н.ст.) 1918 року повернув кораблі в сторону Севастополя. Це і врятувало Одесу від руйнувань. Газета "Одесские новости" від 24 січня (6 лютого) 1918 року повідомила, що по Одесі з ескадри (з "Ростислава", "Синопа", "Завидного" і канонерки "Дунай") було випущено по місту понад 100 снарядів від 3-х до 6-ти дюймів, один з яких влучив у військовий шпиталь і вбив медичну сестру. Здається, тут більшовицькі комісари в інформації видали бажане за дійсне, напевно, більше йдеться про компрометацію "Завидного", бо 16 березня 1918 року Центрофлот отримав грізну телеграму розлюченого "Главкоюза і Наштаверха" М. Муравйова: *"Эскадра, стоящая на Одесском рейде, не выполнила моего боевого приказа, по-видимому, поддавшись общей панике, мотивируя невозможностью действий техническими соображениями, которые для специалистов казались смешными. Я настойчиво требую отдать распоряжение эскадре защищать и охранять побережье от Одессы до Очакова, содействуя сухопутным войскам. Отряд матросов, присланный вами, после первого же боя, под предлогом похорон товарищей, самовольно покинул фронт... Матросы из Николаевского порта тоже разбежались. Это ужас"*. Про стрільбу по місту лише "Ростислава" свідчить радіо з крейсера "Пам'ять Меркурія" та протоколи Центрофлоту, де обговорювалася ситуація як на "Ростиславі", так і на Одеському рейді. Багато свідків тих подій стверджують, що по Одесі з ескадри було здійснено лише кілька пострілів.

Ситуація, подібна до одеської, продовжилася і при підході німців до Миколаєва. На засіданні Центрофлоту 18.03.1918 р. член Центрофлоту Вальков "...*указал на полную неспособность защищаться Очакова и Николаева ввиду полной царящей там разрухи"*. Того ж дня військово-політична частина ЧФ прийняла телеграму з Миколаєва від 17.03.1918 р.: "...*Советская власть выехала, забрав с собой все ценности, а также 20 миллионов денег, оставив население без таковых. Войска советские отступили. Сегодня утром вступили в город через Варваровский мост германо-австрийские войска"*.

Народний комісар Чорноморського флоту В. Спіро на надзвичайному засіданні Центрофлоту і севастопольської Ради 20.03.1918 року з приводу подій в

Одесі і Миколаєві вимушений був визнати: *"…Наша беда в том, что немцы идут победным маршем. Одесса взята 150 немцами, приехавшими на мотоциклетках, Николаев взят 4 немцами… Меня спрашивают, …почему не была разбита Одесса, когда вошли туда немцы. На это я отвечу: …товарищи с "Ростислава" хотя и постановили разгромить Одессу, если она не будет защищаться, но не привели своего решения в исполнение. Одесский совет вел себя не очень храбро… Чем был поврежден "Ростислав"(?). Я думаю, что это не одна измена, но и вино, принесенное на корабль, которое хуже измены… Матросы (19)14 года (призыва), уехавшие отсюда (в Україну –* авт.*) с винтовками, были почти поголовно вырезаны…".* Під час повторного захоплення більшовиками Одеси за три місяці з квітня 1919 р. ними було розстріляно в Одесі 2200 чоловік, щоденно публікувалися списки про розстріл 26, 27, 16 і т. д. чоловік.

Захоплення більшовиками флоту в Одесі практично завершило період існування корабельної складової флоту Української Народної Республіки. Та поразки національного руху в Севастополі і в Одесі ще не стали остаточним знищення флоту УНР – ряд кораблів ще не втратили віру в перемогу української ідеї, а морська піхота та берегові загони військових моряків продовжували боротьбу за життя вільної Української Народної Республіки. Підхід до Одеси і Миколаєва німецько-австрійських і українських військ викликав серед більшовицьких "революціонерів", на відміну від місцевих мешканців, справжній переполох. Утікаючи від союзних військ, більшовики вивели з Одеси до Севастополя крейсер "Пам'ять Меркурія", міноносець "Завидний", "Зоркий", канонірський човен Дунайської флотилії "Терець", 4 бронекатери та кілька транспортних суден.

Однак більшовицькі репресії не досягли Керченської фортеці. Її гарнізон, комплектований виключно з українців, не допустив більшовиків до фортеці і тримався під прапорами УНР до приходу німців, ставши останнім плацдармом флоту Української Народної Республіки.

Перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію УНР

Не будучи спроможними протистояти українським, німецьким і австрійським військам, більшовицький уряд РРФСР своєю базою в боротьбі за Україну обрав Крим. Опорою у цій боротьбі більшовики визначили Чорноморський флот і стали різними способами збільшувати тут свої позиції, використовуючи дипломатичні промахи УНР в Бресті. Стаття 5 Брестського договору визначала, що до завершення Світової війни Чорноморський флот мав би придержуватися нейтралітету і йому заборонялося виводити кораблі в море, тобто, він мав знаходитися в своїх базах і не втручатися у політичні події і воєнні дії до завершення війни. Та підписавши договір з Німеччиною, уряд Леніна-Троцького мислив інакше. Випереджаючи німецький наступ на Крим, 10 березня 1918 року засланими в Крим більшовицькими лідерами за харківським і одеським прикладом була утворена так звана "Радянська республіка Таврида", яка, самовільно прилучивши до себе колишні запорозькі землі і Чорноморський флот, одразу ж заявила про свою належність до РРФСР. За цим планом московські більшовики намагалися не допустити вступу німецьких і українських військ на територію штучно створеної ними "сусідньої країни". Розбиті в Україні військові формування більшовиків тепер стягувалися і переформовувалися на "території" РРФСР – у Криму, для чого "радянський уряд Криму" надавав їм всебічну допомогу. Таким чином Кримський півострів перетворювався в плацдарм розгортання боротьби більшовиків проти української державності.

Питання захисту від німців Криму, Севастополя і флоту обговорювалося на надзвичайному засіданні Центрофлоту і севастопольської Ради 20 березня 1918 року. У своєму виступі народний комісар В. Спіро розповів севастопольським і флотським більшовикам суть інструкції-плану РНК РРФСР: "*…Я должен сказать, что дабы не дать юридического повода немцам входить на территорию Крыма, мы должны, по замыслу IV Универсала, образовать так называемую Таврическую*

республику, потому что она не входит в Украину. Мы эту мысль подали Тавриде, но она, объявив себя Таврической республикой (головою її було обрано петроградського більшовика, відрядженого на ЧФ члена ЦК РСДРП(б), Антона Слуцького – авт.*), захватила в своем объеме Мелитопольский, Бердянский и (Днепровский) уезды, сделав этим большую глупость… Тов. Пожаров выехал в Симферополь, чтобы выяснить, что оборона происходит из Севастополя…".* Після ганебної спроби "захистити" Одесу, Очаків і Миколаїв від німецько-українського наступу авторитет Центрофлоту серед матроської маси у Севастополі сильно підупав. Тому, намагаючись не повторити подібні події у Севастополі, Центрофлот 22 березня 1918 року оголосив наказ про призначення контр-адмірала Михайла Сабліна командувачем Чорноморського флоту, а комісаром при командувачі - голову Центрофлоту більшовика Кноруса.

Тактику подальших дій більшовиків у Криму окреслив на 2-х Загальнофлотських зборах у Севастополі більшовик А. Слуцький: *"…О Крыме мы имеем определенное заявление: полуостров не входит в состав Украинской Рады, он входит в Российскую Федерацию… Мы будем соблюдать нейтралитет… Да, мы подписываем мир, но это не значит, что мы не будем бороться скрыто, подпольно… Мы будем посылать через Перекоп агитаторов, мы будем снабжать людей, едущих с агитацией деньгами… Если бы мы были сильнее, мы бы открыли военные действия…".* Однак бажаючих воювати за більшовицькі ідеї було небагато. Повідомлення, що до Криму успішно просувається українське військо піднесло українську ідею на флоті як би того не хотілося лідерам Центрофлоту - під час більшовицької окупації і терору українські військові громади Севастополя не розпустилися, не були до кінця розгромлені, а згуртувалися разом, у багатьох випадках пішли у підпілля. Більшовики вимушені були зважати на воєнні успіхи союзних військ та на наявність серед особового складу флоту 80% українців ("*не мы уже держим Севастополь в руках"* – член Центрофлоту Єрмолін), тому більше не насмілювалися відкрито виступати проти них. З підходом німецьких військ, коли у більшовицьких рядах почався моральний розклад, поміркованій матроській масі вдалося дещо опанувати ситуацію. А. Монастирьов згадував про ті дні: "*Події останніх днів сильно змінили матросів. Вони зрозуміли, що їх так звані «народні вожді» збігли з награбованим добром та коштовностями кинувши обманутих моряків на свавільство долі. Матроси почали розуміти, що пішли за боягузами і покидьками вбивати своїх командирів…".* На щоглах деяких кораблів, і в першу чергу на крейсері "Пам'ять Меркурія", знову з'явилися українські прапори. Як зазначав у своїх спогадах член Центрофлоту лейтенант Святослав Шрамченко, у Севастополі потроху почала встановлюватися дисципліна.

Просування союзних військ територією України і звільнення її від більшовиків значно похитнуло більшовицьку владу у Севастополі та її вплив на флот. 5 березня 1918 року українські прапори, попри волю Центрофлоту, підняли три допоміжні крейсери, а 10 березня – гідрокрейсер "Олег". Вранці 14 березня 1918 року у Севастополі та на кораблях було оголошено закон про флот УНР. Великої радості, у першу чергу серед офіцерів та кондукторів на кораблях, які підняли українські прапори з вірою в Українську Республіку, він не викликав, бо Україна, хоч і брала під свою юрисдикцію весь Чорноморський флот, однак проголошувала створення лише невеликої флотилії. Флотська фортеця, броненосці і дредноути, де крім військових, не було промислових підприємств, в рамках проголошеного закону не могли визначити своєї подальшої долі. Тому "закон про флот" на самому флоті був зустрінутий з осторогою.

У той же час у Севастополі, втікаючи від німців, червоноармійці посилювали безлад, багато більшовиків втікало до Новоросійська і Керчі. Занепокоєний успішним наступом союзних військ і втратою позицій в Севастополі Наркомат по морських ділах РРФСР прийняв рішення вивезти флотське майно з Севастополя до Новоросійська і 26 березня 1918 року віддав такий наказ командуванню ЧФ. Однак загальний спротив портових робітників і українізованих моряків залишив його без виконання, а намагання більшовиків заставити силою портових робітників грузити транспорти завершилися 11 квітня 1918 року загальним страйком і, слі-

дом, антибільшовицьким повстанням севастопольських робітників. У порту і в місті Севастополі доходило до бійок між пробільшовицьки налаштованими матросами з робітниками і мешканцями міста на Приморському і Історичному бульварах, в центрі міста і в порту. У зв'язку з конфліктом збільшовичених матросів з робітниками порту Центрофлот вимушений був 11 квітня 1918 року попередити радіограмою "*товарищей моряков, что могущая начаться кровавая война между рабочими и матросами может привести к гибели всего Севастополя и военного флота...".* Створивши власні сили самооборони, робітники при підтримці Українського військового комітету захопили пакгаузи та основні установи міста і, таким чином, навели спокій в гарнізоні. Справжні настрої у севастопольській фортеці і на флоті продемонстрували чергові вибори 20 квітня 1918 року до Севастопольської Ради, в якій більшовики отримали лише третину голосів виборців.

Як вже зазначалося вище, створений 24 березня 1918 року уряд В. Голубовича в умовах бойових дій об'єднав морське і воєнне міністерства в єдине, що не сприяло вирішенню флотського питання. Постановою Ради Народних Міністрів ч.1-16 від 9 березня обов'язки "народнього морського міністра" були покладені на О. Жуковського. Військові міністри О. Жуковський і О. Греков у березні-травні намагалися дещо організувати флот, видали накази про введення єдиноначалія і відміну виборності командного складу, про організацію будівництва і ремонту кораблів у Миколаєві, про базування бойового складу флоту у Севастополі, про скасування на флоті виборних військових комітетів. Попри урядову політику "Україна без Криму", воєнне міністерство все-таки намагається якось взяти Чорноморське узбережжя під контроль, відкрити країні вихід до моря і організовує флот як може в тій ситуації. Наказом в.о. Народнього Міністра Справ Морських О. Жуковського від 15 березня 1918 року в термін до 25 березня у командувача Чорноморського флоту вимагалося: "а*) негайно зібрати всі боєздатні кораблі у Севастополі, а кораблі, які потребують ремонту, зібрати до Миколаїва. В бойовій фльоті, як і в екіпажах, в полуекіпажах – та всіх командах провести повну демобілізацію, наказавши матросам негайно явитися до Повітово-Військових Начальників і до волосних... для одержання свідоцтва на право прожиття в Українській Народній Республіці, згідно Закону, ухваленому... 2 березня 1918 р. про право громадянства...Кондуктори українці можуть звернутися до Штабу Командуючого фльотою для запису на службу, на яку їм дозволяється приймати в разі необхідності. Офіцерам, які підлягають умовам закону..., або тим, які бажають залишитися на службі в Чорноморській фльоті, негайно явитися до Штабу... для запису на службу. б) Позаяк оголошена повна демобілізація фльоти і його виборчі організації тратять свою силу. Виборче начало командного складу касується. Через се судовим дивізійним комітетам і Центрофлоту наказую припинити своє існування, а всі справи і документи здати до Штабу Командуючого фльотою. Командуючому фльотою видати відповідне розпорядження про прийом всіх діл від різних інституцій і надіслання їх до Штабу Народнього Міністерства Справ Морських. Видачу коштів на утримання цих інтіуцій припинити. в). Командуючому Чорноморською фльотою ... вжити всіх заходів аби, як кораблі, так і судове майно, а також майно екіпажу, ... і всіх команд перед демобілізацією було здано командірам, або заступаючим його начальникам...".* Згодом наказом (за) Міністра Справ Морських В. Лотоцького ч. 31 від 19 квітня 1918 року "*Отаманом охорони побережжя Кримського півострова і Комендантом м. Севастополя призначається Микола Містников, котрому доручається організувати всі справи Морського відомства з тимчасовими правами Командуючого Фльотом в військовий час*". Капітану 2 рангу Миколі Містникову доручалося організувати свій Штаб флоту і представити на затвердження. Таким чином Морське міністерство УНР, оголосивши повну демобілізацію, одночасно намагалося взяти флот під свій контроль. Направляючи до Севастополя наказ від 15 березня, Морське міністерство не оперлося на відданих Україні флотських адміралів і офіцерів та не врахува-

Всеволод Петрів

ло, що збільшовизований Центрофлот добровільно від влади не відречеться, а ричагів впливу на нього УНР у Криму ще не мала. Містников не був авторитетним на флоті офіцером і на той час направлявся в Крим у групі військ Болбочана.

В цей же час Чорноморський флот все більше охоплювала анархія, викликана як наступом німецьких і українських військ, так і більшовицькою пропагандою про знищенням флоту в УНР. Знову виникали конфлікти і бійки матросів з робітниками, кораблі самовільно виходили в море, де порушували не лише умови Брестського миру, а й взагалі міжнародні правила мореплавства. Пароплав "Труд" під червоним прапором атакував німецький підводний човен, але, отримавши пряме попадання снаряда від човна, підняв білий прапор і здався, після чого був захоплений німецьким підводним човном "як воєнна здобич". У зв'язку з цим інцидентом Головнокомандувач імператорським німецьким і турецьким флотами в Константинополі в радіограмі на ім'я голови Центрофлоту від 16 квітня 1918 року через радіостанцію "Османіє" повідомив, що відновлення війни на морі не входить в його плани, але при умові, що Чорноморський флот суворо виконуватиме умови Брестського договору. В протиріч ст. 5 цього договору, радирував Головнокомандувач, російські судна зустрічалися на шляху між портами, в Херсоні обстріляли війська союзників; міноносці ЧФ обстріляли турецькі війська на Анатолійському узбережжі. "*Благоволите мне сообщить,* - вимагав турецько-німецький Головнокомандувач, - *к какому флагу принадлежат суда Черноморского флота. Судно, уведенное подводной лодкой, не несло ни одного из флагов, признаваемых союзниками, и само открыло огонь против подлодки",* і просив голову Центрофлоту наказати кораблям не виходити з портів і утримуватися від ворожих дій проти союзних держав. Ситуацію у Севастополі і на флоті та проблеми у зв'язку з підходом німецьких та українських військ до Перекопу обговорювали другі делегатські Загальнофлотські збори ЧФ 17 квітня 1918 року. Більшовик Слуцький, наприклад, говорив таке: "*Идите на Перекоп и посмотрите, что представляет из себя наша Красная армия... Отряды... разложились, превратились просто в вооруженные банды. ...Среди крестьян царит возмущение, есть известие, что Мелитополь взят не немцами, а восставшими против анархии крестьянами. Точно такое же положение и в Перекопе. Там красноармейцы уводят лошадей из-под плуга, чтобы убивать их и есть, были насилия над девушками... Красноармейцы... уходят с Перекопа..., не считают себя обязанными защищать окопы, отвечают, ...что там, мол, 82 китайца, их наняли, и они обязаны защищать Крым. ...Так, опираясь на настроения рабочих, они (німці* - авт.*) докатятся и сюда".* Не кращої думки про робітничо-селянську Червону армію був і Микола Пожаров: "...*Наши отряды – ...просто бандиты, которые ни с чем не считаются. ...Такие отряды в Джанкое разогнали Совет и все реквизировали в крестьян. От неприятеля они бегут... Недавно на вокзале у совершенно пьяного красноармейца был мною взят план наших расположений на Перекопе, который показывал всем желающим смотреть его...*". Ось такою, що визнавали і самі більшовики, була Червона армія, при допомозі якої "пролетарська" партія намагалася встановити в Україні своє бачення свободи, братерства і рівності.

Німці вважали позиції на Перекопі добре укріпленими і замінованими, а їхній штурм – божевіллям, тому не перечили Болбочану в його планах. Блискавичним ривком в ніч з 21 на 22 квітня 1918 року група Болбочана прорвала оборону "червоних китайців" на Перекопі і під кінець дня на плечах відступаючого ворога зайняла Джанкой. 25 квітня 1918 року український національний прапор був піднятий над Сімферополем і Бахчисараєм. 26 квітня 1-й кінний полк імені Костя Гордієнка вийшов під Алушту і Ялту, а в другій половині цього дня – під Балаклаву, де командир полку полковник Всеволод Петрів провів перемовини про зайняття українськими військами Севастополя з двома представниками Чорноморського Українського військового комітету. Як описував згодом цю зустріч сам Всеволод Петрів, досягти якихось спільних домовленостей з моряками не вдалося через невиразну позицію самих флотських представників. Виглядали вони як люди, що "*щойно пережили бойову грізну небезпеку*", були нервові і грубі. Не вірячи "*своїому контрреволюційному начальству*" і не бажаючи йти на "*катування й загибель*" до

Новоросійська, флотські представники запропонували на кораблях флоту поряд з червоними прапорами підняти жовто-блакитні, прийняти на кораблях комісарів Центральної Ради і не допустити німців до Севастополя. У разі наступу німців на фортецю моряки обіцяли боронитися, але відмовилися забезпечити прохід загону гордієнківців до севастопольського порту. Власних твердих державницьких позицій делегати УВК не проявили, плану якихось власних заходів запропонувати не змогли, тому певного плану спільних дій з моряками досягнуто не було.

Під Алуштою гордієнківці спільно з татарським чамбулом і сотнею колишніх полонених турків довелося витримали артилерійську дуель з крейсером "Алмаз", вогонь якого з моря підтримував спробу контрнаступу більшовицьких військ. Та довелося відступити і червоноармійцям, і крейсеру. Населення Криму, в тому числі кримськотатарське, радо вітало визволителів від більшовиків. В Сімферополі, Джанкої і Бахчисараї одразу ж приступили до формування місцевої влади. Однак успішний розвиток подій зупинив наказ начальника штабу корпусу Натієва, який вранці 28 квітня 1918 року доставили гордієнківцям німецьким літаком з вимогою виходити з Криму, тому кінний полк Всеволода Петріва вимушений був повернутися до Бахчисараю. Успіхи українського корпусу в Криму не прийшлися до душі німецькому командуванню, яке, разом з значною перевагою в силах, мало власні погляди на Крим і флот. Німецьке командування виходило з того, що право опанувати Крим мають лише їхні, німецькі війська, бо Крим за Універсалами УНР не входив до складу української держави. Маючи свої погляди на Крим, командувач німецькими військами в Криму генерал Роберт фон Кош заявив протест українському уряду з вимогою вивести з Криму українські війська. Болбочан, збираючись продовжити наступ на Севастополь, відмовився виконувати німецький ультиматум і ситуація почала набирати конфліктної форми. І коли взаємовідносини між союзниками загострилася настільки, що назрівав збройний конфлікт, за наказом воєнного міністра УНР кримська група військ Болбочана вимушена була залишити Крим і перебратися до Мелітополя.

Петро Болбочан

Командувач Чорноморським флотом контр-адмірал М. Саблін, людина суто військова, попросту не зміг розібратися у мінливій політичній ситуації, коли німці вже вели наступ у Криму. Його виступи у кінці березня і у квітні 1918 року на засіданнях Центрофлоту і сесіях Ради зводилися в основному до тез: необхідно "*выяснить вопрос – кто у нас неприятель. Мы играем… втемную. Много говорят, но позиция может быть занята только по выяснению вопроса о противнике…*(19.03.1918 р.)", або "*…я не знаю, для чего немцы хотят захватить наш флот. Или для того, чтобы послать его в Средиземное море, пустить его против союзников, или затем, чтобы отдать его Украине, а потому мы должны выяснить желание Севастополя, тогда предо мной становится ясная картина и тогда только я могу дать то или иное указание"* (після 18.04.1918 р.) і т.д. То ж як командувач, не бажаючи приймати власне рішення та брати відповідальність за долю флоту на себе особисто, 20 квітня 1918 року на засідання Центрофлоту він склав свої повноваження командувача флоту. Того ж дня Центрофлот передав владу виконавчому комітету Ради військових і робітничих депутатів, про що і було повідомлено по флоту пізно ввечері фонограмою № 223: "*Товарищи! 20/IV Севастопольский совет военных и рабочих депутатов взял от Центрофлота власть в свои руки… Все распоряжения будут исходить только от Исполнительного комитета, которые должны исполнятся беспрекословно".* У Севастополі авторитетна влада перестала існувати взагалі. Тому екіпажі кораблів вже самі почали визначатися. 20 квітня 1918 року, під час засідання Центрофлоту, підняли українські прапори ескадрені міноносці "Беспокойний", "Поспєшний" і "Громкий". Того ж дня Центрофлот направив радіограму німецькому фельдмаршалу Мекензену, який вів наступ на Крим: "*Так как русский Черноморский флот и Таврическая республика, составляющая часть Российской Федеративной республики, признают Брестский договор, то мы просим Вас остановить движение ваших войск на*

Крым и указать, куда мы можем послать наших делегатов, дабы путем личных переговоров устранить недоразумения и придти к соглашению". Для німецького командування політичні хитрості з проголошенням Таврійської республіки не були новиною, тому німецький фельдмаршал цю телеграму залишив без відповіді – вести переговори з флотом без командувача німці не збиралися.

Знаходячись у безвиході, голова Центрофлоту Кнорус наступного дня, 21 квітня, вирішив фельдмаршала полякати: "*Не получая ответа на вчерашнее радио и считая, что продолжающееся продвижение германских и украинских войск по территории Крыма представляет нарушение Брестского договора и угрожает безопасности флота, флот будет вынужден принять меры для обеспечения своей безопасности"*. На це радіо у Севастополі відповіді теж не отримали, тому, полишивши погрози, вирішили назустріч німецьким військам направити делегацію Центрофлоту.

А на більшості основних сил флоту вже розвівалися жовто-блакитні прапори, і з позицією екіпажів лінкорів і крейсерів неможливо було вже не рахуватися. Тому 22 квітня 1918 року Центрофлот, рятуючи своє реноме, видав прокламацію, в якій заявлялося, що Чорноморський флот підпорядковується і належить Українській Народній Республіці. Контр-адмірал Михайло Саблін знову погодився взяти командування флотом на себе. Під впливом прокламації Центрофлоту, а також на вимогу особового складу Керченської фортеці та Феодосійського гарнізону М. Саблін таки змінив свою позицію і того ж дня оголосив наказом по флоту, що "*всі судна, портове майно, які знаходяться в портах Криму та на його узбережжі, є власністю Української Народної Республіки. А тому наказую скрізь, де треба, підняти українські прапори"*. 23 квітня при підході українських і німецьких військ до Сімферополя капітан 2 рангу М. Містников віддав наказ береговим військам ЧФ підняти українські прапори по всьому кримському узбережжі і попередив, що *"всякий збройний напад проти УНР, її влади та майна, виступ окремих осіб і організацій вважається розбійним"*. Для улагодження ситуації через кілька днів до Севастополя прибула спеціальна делегація військового відомства для перемовин з керівництвом флоту і його підпорядкуванню уряду УНР. 24 квітня 1918 року у Севастопольській бухті українські прапори підняли ще чотири ескадрені міноносці Мінної бригади. В той же час наступ німецько-українських військ у Криму продовжувався. Червона армія, як свідчать виступи на II Загальнофлотських зборах, втекла з позицій від першого гарматного пострілу, коли противник був на відстані 10 верст. У такій обстановці 25 квітня 1918 року Центрофлот знову намагався "виробити рішення про війну і мир" і знову скликав чергові делегатські збори моряків, на які був запрошений і виступив комісар Центральної Ради Данило Сотник. У своєму виступі він заявив *"делегатскому собранию флота, …что по миру, заключенному Украиной с державами Четвертного союза, Крым и Севастополь, а равно и Черноморский флот, отходят к Украине, и предложил флоту поднять украинский флаг и признать власть Киевской Рады, выразив надежду, что в этом случае удастся предупредить занятие Севастополя германским гарнизоном"*. На питання можливого затоплення флоту, він відповів: *"…Я считаю лишним отвечать на этот вопрос. Я не буду вас насиловать. Угодно губить себя – губите"*. Далі Сотник заявив членам Центрофлоту, що Крим і Севастополь разом з Чорноморським флотом Україна підпорядковує у відповідності до П'ятого Універсалу УНР, який зараз затверджується Центральною Радою УНР.

Більшість учасників зборів представляли українці, присутнім був і голова Української громади Терещенко. Та заражені славянофільством і малоросійством, не встидаючись власної меншовартості, більшість присутніх українців не спонукалась до думки про національний флот України і позабуту морську славу рідного народу, думали не про порятунок і долю України, а про майбутнє єдиної Росії. Так, збільшовизований кубанський малорос т. Козенко у відповідь комісару заявив, що "*…предложение комиссара Украины – это уже последняя пощечина бывшему Черноморскому флоту, …вы, конечно, откажетесь принимать эту пощечину и ответите на нее ударом…"*. Своєрідним, наповнений турботою не так про майбутнє рідного народу, як майбутнє нової Росії, став виступ голови Української громади

Севастополя Терещенка, який "иначе смотрит на положение, чем Комиссар»: "*…украинское общество думает, что русская революция в целом погублена, что нужно спасать остатки. Чтобы империалисты Запада не захватили Украины и не разрушили ее армии и флота, нужно передать Севастополь и Черноморский флот Украине. Украинская громада стоит на защите революции, на той точке зрения стоит и Центральная Рада, которая не является контрреволюционной и буржуазной, как говорят, так как состоит из социалистов. Громада не хочет допустить немцев в Севастополь, и тогда мы спасем хоть часть революционной России, иначе эта часть погибнет... во имя интересов всего славянства, во имя будущего всей России, к которой Украина рано или поздно присоединится, не губить Севастополь и флот и тем приносить вред всей революции".* Подібна позиція свідчила лише про повну відсутність національних державницьких позицій та вкореніле у свідомості севастопольських українців почуттям малоросійства у багатьох делегатів з українськими прізвищами. Тож резолюція цих зборів, як і 21 квітня, лише підтвердила дві діаметрально протилежні позицій матроської маси і відсутність чіткої позиції самого командувача. Після палких дебатів 61 голосом проти 13 і 11 тих, що утримались, делегатські збори прийняли резолюцію у більшовицькій редакції: *"Революционный Черноморский флот был авангардом революции им и будет, и знамя революции никогда не спустит, ибо это знамя всех угнетенных и моряки его не продадут",* а також затвердили постанову Центрофлоту від 20.04.1918 р.: *"Не дожидаясь возвращения делегации, немедленно приступить к подготовке судов второстепенного значения к выводу их в Новороссийск, если будет к тому техническая возможность, в противном случае, при уходе эскадры из Севастополя привести эти суда в непригодность, суда 1-й линии привести в полную боевую готовность…".* Та поки у Севастополі мітингували і голосували резолюції, німецькі війська вже зайняли Сімферополь, і це привело до повної паніки серед тамтешніх більшовиків, які за спогадами очевидців, стали просто в паніці "рятувати свої шкури". Таврійська республіка зникла настільки раптово, як і появилася, ніхто з місцевих мешканців її захищати не збирався – в Криму встановлювалася влада УНР. Не маючи підтримки в масах, більшовики, "щоби не пропала ця частина Росії", стали провокаційними телеграмами вимагати допомоги у Петрограда. Ситуація знову швидко радикалізувалася. Більшовики розвернути шалену агітацію, твердячи, що Центральна Рада допомагає німцям заволодіти флотом, який вони не могли перемогти під час війни, і стали домагатися негайного переходу флоту до Новоросійська, як того вимагав уряд Леніна. Багато хто з екіпажів піддавався на агітацію і теж волів втікати від німців подальше від Севастополя.

Михайло Саблін

Більшовицький уряд Росії, судячи з його реакції, підпорядкування Чорноморського флоту Україні розцінював як захоплення його ворожою державою. Саме такий висновок навіває московська телеграма від 23 квітня 1918 року з Москви на флот: "*Совнарком предлагает Черноморскому флоту оказать энергичное сопротивление захвату Севастополя, а в случае невозможности удержать Севастополь со всеми судами, могущими выйти в море, перейти в Новороссийск, уничтожив все остающиеся в Севастополе суда, имущество и запасы*". Ось таку турботу про робітників і мешканців Севастополя, про флот проявив робітничо-селянський уряд – коли не можливо вивезти з України, все знищити! Дивує, що не повторили наказу знищити місто гарматами головного калібру, як наказували розстріляти непокірну більшовикам Одесу! Та портовики знову відмовилися не лише знищувати майно і запаси, але і навантажувати його на більшовицькі транспорти. Протидіючи більшовицькій пропаганді, Український військовий комітет організував зустрічі з командами кораблів і роз'яснював, що німці підходять до Криму як союзники внаслідок договору з УНР, а не загарбують її територію. Особовий склад 2-ї бригади лінкорів, дивізія підводних човнів капітана 1 рангу В.Клочковського, транспортної флотилії та бригади крейсерів відмовилися виконувати рішення де-

легатських зборів по евакуації до Новоросійська. Та в Севастополь почали стікатися втікачі від німців та козаків Болбочана - червоноармійські частини, загони матросів і артилерійські обози з Криму, які в місті створили ще більшу паніку. "Борці за світову революцію" більше всього боялися появи на навколишніх пагорбах німецьких солдатів.

Штаб німецьких військ в Криму розмістився у Сімферополі. Німецькі війська вже зайняли Бахчисарай і підходили до Севастополя. Пізно ввечері 28 квітня 1918 року для переговорів з німецьким командуванням до Сімферополя була направлена делегація Центрофлоту і Севастопольської Ради, яку очолили начальник Підводної дивізії капітан 1 рангу В'ячеслав Клочковський, начальник севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський і капітан 1 рангу Чернілівський-Сокол. Командувач німецьких військ в Криму генерал фон Кош відмовився вести переговори з Центрофлотом як з "безвідповідальною організацією" і погоджувався спілкуватися лише з командувачем флоту. Погодившись прийняти письмові пропозиції командування флотом, фон Кош заявив, що припинить наступ на Севастополь лише за умови, що флот повністю визнає владу УНР і підніме українські національні прапори. Того ж дня німецькі війська підійшли за 10 верст до Севастополя і зайняли позиції на Північній стороні міста. Для контролю за севастопольською гаванню встановили важку артилерійську батарею на горі біля Братського кладовища.

Повернувшись вранці 29 квітня 1918 р., флотська делегація з Сімферополя проінформувала М. Сабліна про хід переговорів з німецьким командувачем і вимогу генерала фон Коша зустрітися з поновленим у правах командувачем флоту особисто. Однак командувач флоту, замість організації зустрічі з німецьким командувачем, розпорядився зібрати представників кораблів на чергові екстрені збори на лінкорі "Воля". Більшість учасників делегатських зборів, вислухавши учасників переговорів з німецьким командуванням, погодилася на умови німецького генерала і вирішила, не гаючись, підняти українські прапори. Всю повноту влади на флоті збори знову передали від Центрофлоту контр-адміралу М. Сабліну, поновивши його в повних правах командувача флоту, від яких він напередодні відмовився. Представники Мінної бригади, якою, до речі, тривалий час командував сам М. Саблін, і більшість кораблів якої стояли під червоними прапорами, вимагали виходу кораблів до Новоросійська. Делегати лінкора "Воля" пригрозили силою свого головного калібру заставити їх спустити червоні прапори. Ті у відповідь пообіцяли мінну атаку на лінкор, покинули збори і заявили, що приступають до негайної евакуації. Рішення підпорядкуватися українській владі підтримали не лише матроські депутати. Його підтримали командири кораблів, більшість офіцерів і першими серед них були контр-адмірал С. Бурлєй, капітани 1 рангу В. Клочковський, М. Остроградський і багато інших. Саме вони радили М. Сабліну покінчити гру в уявну демократію і, як належить, вступити в командування флоту та приступити до наведення порядку і організації служби.

По завершенні зборів М. Саблін вже не вагався. Врешті-решт, спираючись на потужні проукраїнські настрої серед переважної більшості моряків-чорноморців і, маючи метою врятувати флот від анархії та подальшого руйнування, він прийняв виважене рішення про перехід Чорноморського флоту на службу Українській Народній Республіці. 29 квітня 1918 року о третій годині дня на флагманському лінкорі "Юрій Побєдоносець", який являвся штабним кораблем флоту і стояв на мертвих якорях недалеко від Графської пристані, підняли сигнал Михайла Сабліна вже як командувача: "*Вступив у командування Українським Чорноморським флотом*". Рівно через годину, о 16.00, з наказу командувача флотом контр-адмірала М. Сабліна штабний лінкор "Георгій Побєдоносець" підняв сигнал "*Флоту підняти український прапор!*". І на більшості кораблів, як в старі спокійні часи, на флоті вишикувалися екіпажі і під звуки сурм і дудок по команді "Стати до борту! На прапор і гюйс – струнко!" на гафелі і флагштоки злетіли українські прапори! В цей чудовий сонячний день великі жовто-блакитні полотнища замайоріли над кораблями і гладдю севастопольських бухт. Під вечір зі штабу флоту до Києва була направлена радіограма: "*Браття Київської Центральної Ради! Сього числа Севас-*

топольська фортеця і флот, що знаходиться в Севастополі, підняли український прапор. Контр-адмірал Саблін". Подібного змісту телеграму з флагмана направили і в штаб німецьких військ. Таким чином, український національний прапор замайорів на кораблях, у військових частинах і над фортецями на просторах від устя Дунаю до Керчі у всіх портах українського чорноморського узбережжя і проголосив відродження українського національного військового флоту, флоту Української Народної Республіки! Ця історична, знакова подія створила юридично легітимний і незаперечний політичний прецедент, що ліг наріжним каменем в основу українського військово-морського будівництва доби Української революції, яке негайно було поновлено після відродження української незалежності у 1991 році.

Здавалося, що флот вирішив своє майбутнє остаточно, і в Севастополі запанує мир і спокій. Біля приміщення Української ради Севастополя, яке знаходилося на Нахімовській вулиці, вже вишикувалися черги севастопольців, які бажали записатися в українське громадянство. Українська рада звернулася до мешканців міста з відозвою: *"Громадяни й громадянки Севастополя! Від Вашої поведінки і ставлення до поточного моменту буде залежати доля Севастополя на багато років вперед. Чорноморський український флот і фортеця підняли український прапор і цим сказали своє вагоме слово про свою долю. Черга за вами, громадяни! Зараз не час детально висвітлювати становище. Більшість громадян знайомі з ним. Ми закликаємо всіх громадян Севастополя виразити в даний момент свою волю, як це вже зробили флот і фортеця.*

Усім громадянам Української Народної Республіки без огляду на класи, партії, стать, вік і національність пропонується наступне:

1. Прикрасити свої будинки національним жовто-голубим прапором.2. Бажано було б, аби прикрасили свій одяг якимось українським національним значком. 3.Усіх громадян Севастополя, що не належать до громадян Української Народної Республіки, просимо надати свою моральну підтримку". Під вечір М. Саблін отримав розпорядження від німецького командувача підняти о 8 годині наступного дня українські прапори і у Керченській фортеці.

Однак з заходом сонця почала закочуватися за горизонт і впевненість самого командувача у раніше прийнятому ним рішенні – перемогло "сполохане малоросійство". Все розпочалося з любимої ним Мінної бригади. Команди дев'яти есмінців цього з'єднання червоних прапорів не спустили і розпочали завантаження майна і припасів. Кораблям, що стояли під українськими прапорами, ескадрений міноносець "Керчь" передав сигнал "Позор и продажа флоту". Ввечері до контр-адмірала Михайла Сабліна прибула де легація з кількох матросів збільшовизованих міноносців і членів Військово-революційного комітету на чолі з його головою Юрієм Гавеном. Більшовики умовляли командувача відмовитися від командування українським флотом і вивести кораблі до Новоросійська. Як згодом згадували в еміграції сучасники тих подій, спершу заперечуючи більшовикам, а затим розплакавшись на грудях у Гавена, командувач... запевнив його, що він не вважає себе справжнім командувачем українського флоту, що душею з ними, і віддав наказ підняти українські прапори лише для того, щоб виграти у німців час і не заперечує проти виходу флоту до Новоросійська. Доводи комісара УНР Данила Сотника, що теж у той час знаходився у командувача, до уваги вже не бралися. Наслідком такої позиції командувача флоту стала його наступна радіограма-розпорядження по флоту: "*Желающие уходить должны покинуть бухту до 12 часов ночи. После 12 выход будет закрыт и минирован*". Подальші бесіди з більшовиками привели до того, що М.Саблін погодився особисто очолити перехід до Новоросійська під "нейтральним" Андріївським прапором і віддав наказ "*приготовится к походу в 22 часа".* Наказ адмірала, який ще з часу бойових дій флоту під час Світової війни користувався довірою на флоті, збентежив команди кораблів, там не знали, що трапилося у відношеннях з німецькими військами, і почали екстрено готувати кораблі до виходу в море.

Близько 12 години ночі 29 квітня 1918 року вихід з севастопольської бухти розпочали кораблі Мінної бригади, кілька підводних човнів і транспортів, переповненими червоноармійцями, які ними рятувалися від німецького полону після не-

вдалої спроби утримати Одесу, Миколаїв і Крим. Останніми, вже під ранок 30.04.1918 року, Севастополь покинули лінкори "Свободная Россия" і "Воля". Всього до Новоросійська вийшло з Криму два лінкори, 14 есмінців, десять бронекатерів, гідрокрейсер, яхта і 4 транспорти. Втікаючи до Новоросійська, більшовики намагалися вивести з собою всю дивізію підводних човнів, та самі підводники не дозволили їм цього зробити. Німецькі війська, знаходячись на Північній стороні, виявили серед ночі вихід кораблів з севастопольської бухти, освітили рейд ракетами і відкрили вогонь з польових гармат. Ряд кораблів отримали пошкодження і мали поранених, есмінець "Гневный" був підбитий німецьким снарядом і викинувся на берег. У головній базі під українськими прапорами залишилися 4 крейсери, 7 старих лінкорів, колишніх броненосців, 12 ескадрених міноносців, дивізія з 14 підводних човнів, 5 плавбаз, 3 допоміжні крейсери, транспортна флотилія і 2 авіабригади.

Коли німецький генерал Роберт фон Кош довідався про факт виходу кораблів, наказав військам захопити Севастополь. Напередодні, не маючи впевненості в виконанні флотом виставлених ним йому вимог, він радіограмою запросив командувача німецько-турецьким флотом адмірала Рабейра-Пашвіца вислати до Севастополя ударну групу кораблів з крейсером "Гебен". У непростій ситуації зради командувача флоту і надзвичайної політизації команд кораблів, командування залишками флоту, який залишився у Севастополі, тимчасово взяв на себе начальник Севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський-Апостол і опівночі направив для переговорів з командувачем німецьких військ генералом Робертом фон Кошем В'ячеслава Клочковського. Одночасно М. Остроградський доповів у військове міністерство УНР про прийняття ним командування українським флотом і про те, що кораблі, які не підняли українських прапорів, контрадмірал М. Саблін разом з більшовиками на борту вивів до Новоросійська.

Переговори з німецьким командуванням були важкими. Німецький генерал розцінив вихід частини кораблів до російського порту як грубе порушення флотом умов Брестського договору, дії командувача ЧФ оцінив як втечу від обов'язків і зраду, а ситуацію на флоті і у Севастополі визнав не управляємою командуванням та місцевою владою, тому й умови були змінені. Севастополь буде окупований, заявив фон Кош, Чорноморський флот оголошується тимчасово полоненим і розброюється, його особовий склад розформовується і, після переформування, буде переданий у розпорядження штабу Українського флоту. Флот до кінця війни буде знаходитися у бездіяльності під наглядом німецького командування і лише затим буде повністю переданий Українській державі. Лише за таких умов всім морякам буде забута їхня боротьба проти німецьких військ і Української Держави, буде гарантована недоторканість їхньої особи та дозволено, хто побажає, повернутися на батьківщину. В іншому разі, у випадку непослуху вимогам німецького командування, фон Кош пообіцяв до винних застосувати закони воєнного часу.

Того ж дня, 29 квітня 1918 року, коли Чорноморський флот, який дислокувався на українському узбережжі перейшов під юрисдикцію УНР, у Києві при сприянні німецького командування відбувся гетьманський переворот, було повалено Центральну Раду УНР і проголошено Українську Державу на чолі з Гетьманом Павлом Скоропадським. У зв'язку з переворотом в Києві, який по часі збігся з втечею кораблів ЧФ від німців з Севастополя до Новоросійська, багато дослідників, спираючись на спогади сучасників, у першу чергу Святослава Шрамченка, вважають зміну влади в Україні головною причиною виходу кораблів з Севастополя і флотської трагедії, що розігралася згодом у Новоросійську, та привела не лише до повної втрати Україною флоту, а й контролю над всім чорноморським узбережжям. Мовляв, М. Саблін не дочекався відповіді з Києва, якому в той час було не до проблеми флоту, був примушений ситуацією йти до Новоросійська. Та більш глибокий аналіз подій в Севастополі 28 і 29 квітня 1918 року показує, що зміна влади в Києві до виходу кораблів з Севастополя відношення не має зовсім. По-перше, у М. Сабліна як командувача флотом у взаємовідносинах з німцями була повна ясність: кораблі піднімають українські прапори, визнають українську владу і німці до Севастополя не входять, флот не чіпають. В той час, коли М. Саблін приймав рішення і вів ко-

раблі до Новоросійська, про гетьманський переворот йому відомо не було і, відповідно, він втікав до Новоросійська від німців і українців, а не від Гетьмана України. По-друге, умови Брестського договору УНР з німцями і РРФСР, а також урядова позиція УНР стосовно Чорноморського флоту йому були відомі з урядових роз'яснень від 19 квітня і ніяких інших розпоряджень з Києва у цьому питанні йому більше було не потрібно. Центральна українська влада додатково направила до командувача флотом ще й свого комісара Данила Сотника із спеціальними інструкціями, тож у цьому питанні потреби в якихось окремих вказівках у командувача не було зовсім. Врешті, М. Саблін і не потребував, і не вимагав вказівок. Коли він ставив Київ до відома, що вступив у командування українським флотом, який за його ж наказом підняв українські прапори, йому як військова, так і політична ситуації були зрозумілими. Про організацію хоч якогось опору німецьким військам зі сторони флоту не йшлося зовсім. Про практичну організацію опору німцям не говорилося ні в одній з численних резолюцій засідань Центрофлоту та загальнофлотських зборів. Питання стояло одне: йти до Новоросійська чи не йти? То ж що стало причиною такої ганебної і тайної втечі кораблів з Севастополя? У першу чергу, позиція самого командувача, відсутність у нього бодай якогось національного патріотизму. Так, Михайло Саблін народився в Севастополі, володів українською мовою і по своєму любив свою землю. Але він, вихований у великоросійському дусі, не бачив місця незалежній Україні. Обстоюючи демократичну Росію, він був безпринципним у своїх поступках. Недарма поміж собою офіцери звали цього бойового в часи війни офіцера "мазницею". Він був мужнім і відважним у відкритому бою з визначеним ворогом при сильній державній владі, але абсолютно не розбирався у політичних комбінаціях. Тож у час, котрий вимагав духовної мужності, прояви відданості своєму народу і політичної принциповості, контр-адмірал Саблін просто морально зламався і перейшов, як це не раз бувало в нашій історії, на сторону ворогів волі і свободи свого народу. Командувачем українського флоту він так і не став, однак надав більшовикам можливість організувати Україні флотську проблему як з німцями, так і з Росією, та позбавити свою Батьківщину надійного захисту з приморських напрямків. Саблін до самого підходу німецьких військ відмовлявся підпорядкуватися Морському міністерству Центральної Ради і його представнику в Севастополі. Якщо б він так вчинив, то зняв би зовсім флотську проблему, а німців поставив би перед доконаним фактом наявності організованого флоту, морської сили України. В таких умовах командувач німецьких військ в Криму генерал Роберт фон Кош не зміг би ставити умови флоту в Севастополі. Але так не сталося.

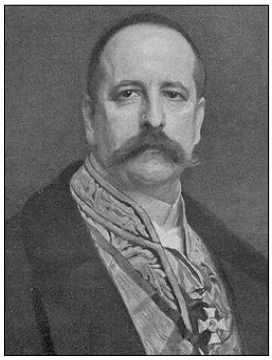

Альфред фон Мумм

Врешті, 29 квітня 1918 року завершився революційний етап флотського будівництва УНР і наступив новий період будівництва флоту Української Держави в умовах "тимчасового" його захоплення союзними німцями.

Німецька політика стосовно Криму і флоту

9 лютого 1918 року у білоруському Бресті між Україною і Центральними державами (Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією) був укладений мирний договір. Відповідно до умов договору, війська Німеччини і Австро-Угорщини в обмін на продовольство зобов'язалися надати УНР допомогу у боротьбі з експансією більшовицької Росії. Уклавши військовий союз, тепер вже союзні українські і німецько-австрійські війська повели наступ на більшовиків. 1 березня 1918 року, після запеклого бою під Ірпенем, Запорозький корпус Петра Болбочана, підтриманий німцями, увійшов до Києва. 13 березня 1918 року українсько-австрійські війська звільнили Одесу, 17 березня – Миколаїв, а 21 березня – Херсон. З приближенням німецьких військ до Криму між німецьким і українським коман-

дуванням не могло не постати питання контролю над півостровом та флотом. За умовами союзного договору Крим мали окупувати сили німецького контингенту, для чого біля Катеринослава було зосереджено кілька німецьких дивізій. Однак військовий міністр УНР полковник О. Жуковський не міг допустити втрати контролю української влади над півостровом і флотом, тому 10 квітня 1918 року для походу в Крим наказав сформувати Кримську армійську групу під командуванням полковника Петра Болбочана. 18 квітня війська Болбочана успішно прорвали лінію оборони "армії Кримської соціалістичної республіки2 під Мелітополем, взяли Мелітополь і відтиснула більшовиків за Сиваш. Далі простягалася дорога до Криму, перегороджена укріпленим Сивашем.

Командувач німецької групи військ генерал Роберт фон Кош, підійшовши до Криму, попередив Болбочана: "Сиваш по своїй природі неприступний, і його навіть з малими силами можна обороняти без кінця... А Ваш наступ більшовики легко зметуть одним гарматним вогнем. Для збереження своїх сил і уникнення лишніх жертв у людях Ви повинні залишити свій намір". Однак, як згадував офіцер його групи Борис Монкевич, "Болбочан рішив йти по лінії найбільшого спротиву" і стрімко увірвався в Крим залізницею, звідки шлях простягався до Севастополя.

Олександр Жуковський

Однак Крим остався поза Брестським договором, і це у подальшому дало підстави німецькому командуванню вести власну політику стосовно Криму, в основу якої була поставлена теза, що Крим має самовизначитися після завершення Світової війни. Брестський договір визначав, що Чорноморський флот (і це визнавалося урядом РРФСР) мав до завершення війни перебувати нейтральним, без права виходу в море, однак договір не визначав, яка країна мала його утримувати. Недовершеність цього дипломатичного акту давала право відразу претендувати на Крим Україні, Росії, самому Криму і... німцям. У військовому відомстві УНР, однак, з цього приводу мали окрему думку: в інтерв'ю турецькій газеті "Османський Ллойд" представник морського відомства УНР віце-адмірал Олександр Хоменко заявив, що Крим належить до української держави. Таким чином виразно позначилася відсутність єдності в українському уряді з кримського питання. Після завершення переговорів з Четверним союзом у Бресті в.о. Морського міністра полковник Олександр Жуковський звернувся з відозвою до моряків-чорноморців: *"Війна скінчилася, настав час приступить до будування життя на демократичних началах..., і ліквідувати той розлад і безладдя, які принесла держава... під більшовицькими прапорами. ...Народне міністерство морських справ закликає до громадянського почуття всіх чорноморців..., пропонуємо повернутися на свої місця і приступити до роботи на користь рідного краю...».*

Не зважаючи на підписаний з Центральною Радою договір про надання їй допомоги у боротьбі з агресією більшовицькою Росії, німецьке командування мало власну політику і наміри стосовно Криму і Чорноморського флоту. Коли німецькі війська за спиною запорожців підійшли до Криму, німецький посол в Україні барон Альфред фон Мумм у листі до Центральної Ради відразу поставив питання Чорноморського флоту. Справа з листом німецького посла слухалася на засіданні Ради Народних Міністрів УНР 19 квітня 1918 року. За підсумками обговорення Рада міністрів доручила голові уряду і міністру закордонних справ відповісти барону Мумму, що законом УНР Чорноморський флот оголошений флотом української держави і уряд України просить допомоги у німецьких військ звільнити кораблі від злочинних більшовицьких елементів, які їх захопили, і привести до послуху Українського уряду. Окремо наголошувалося, що Український флот проти німецьких військ не виступає, а ті кораблі, що знаходилися під командою злочинних елементів і виступають проти *"германських військових сил, вважаються морським призом"*. На цьому засіданні було вирішено попередити телеграмою командування Чорноморського флоту, що флот не повинен "боротися з германськими військовими силами" і довести урядову позицію до командування флоту. Наступного дня, 20

квітня 1918 року, голова уряду УНР Всеволод Голубович надіслав на ім'я барона фон Мумма урядову заяву: "*Весь Чорноморський флот належить Українській Народній Республіці. Правда, деякі його частини перебувають поки що в руках банд, проти яких за допомогою ваших славних вояків ми ведемо боротьбу і надіємося скоро довести її до кінця. Виходячи з цього штадтпункта, я прошу Вас, Пане После, не змушуйте себе до надмірних заходів у боротьбі з бандами, які безсовісно захопили наші судна. Я прошу далі повідомити відповідні Ваші власті, що всі без виїмку кораблі Чорноморського флоту належать Українській Народній Республіці, не вважаючи на вчинки банд, які їх захопили, а через те ні в якому випадку не мають бути трактовані як приз*". Зробивши заяву стосовно свого права на Чорноморський флот, Центральна Рада, однак, не заявила про таке ж право на території і порти, в яких цей флот базується. А флот без берегової інфраструктури, як відомо, існувати не може. Німеччина, ступивши на територію Криму, повністю використала в своїх інтересах політичні і дипломатичні промахи українського уряду, політичний безлад на півострові і повела відносно Криму власну політику. Якщо 25 березня 1918 року міністр закордонних справ Імператорського німецького уряду Буже повідомляв в Москву, що відносить Крим до України, то вже 29 березня 1918 року німецький уряд, керуючись III Універсалом Центральної Ради та Брестським договором, змінив свою позицію і повідомляв Москву, що не відносить Крим до території України і надасть йому "право на самовизначення".

Мацей Сулькевич

Увійшовши до Криму, німці, як і напередодні більшовики, прагненнями мешканців кримського півострова не переймалися. То ж, прибираючи Крим до рук, вони розпустили установлені напередодні органи влади УНР. Непослух командування Чорноморського флоту уряду УНР дав підстави німецькому командуванню у своїх відношеннях з Україною, опираючись на факт відмови УНР від Криму в час підписання Брестського договору, змусити українське військо вийти з Криму, вважати Чорноморський флот не українським, наступати на Севастополь самостійно і оголосити весь бунтівний флот своїм "військовим призом", тобто захопленим під час військової операції. Німцям для забезпечення своєї армії потрібний був послушний Крим, а Чорноморським флотом малося на меті зміцнити німецьку військово-морську могутність в Чорноморсько-Середземноморському регіоні та використати його транспортні засоби для організації морського забезпечення свого Східного фронту. І вони таки намагалися влітку 1918 року в обмін на повернення кораблів Україні провести "демонстраційний похід" Українського флоту в Середземне море під командуванням адмірала А. Покровського. Гетьман Скоропадський від такої акції відмовився, бо розумів, що в такому випадку говорити про нейтральний статус України у війні вже би не доводилося. Цей похід у Європі розцінили б не інакше як виступ України союзником Німеччини у її протистоянні з Антантою.

Німецьке командування повело власну політику стосовно Криму, пов'язуючи її не лише з флотом, а й з німецькою колонією в Криму. 7 червня 1918 року у Сімферополі при підтримці німецьких військ відкрився з'їзд німців-колоністів, який виразив німецькому командуванню "подяку" за захоплення Криму і запропонував розповсюдити німецьку владу на весь півострів. Крім німецької, використали німці і кримськотатарську ситуацію. Напередодні німецького з'їзду, 19 травня, відбувся Курултай кримськотатарського народу, який проголосив себе кримським парламентом і обрав прем'єр-міністром Д. Сайдамета. Однак самовизначення кримськотатарського народу не входило в німецькі плани, тому не знайшло підтримки у командування німецьких військ в Криму. Намагаючись ситуацію в Криму повернути собі на користь німецьке командування проголосило кримським прем'єром колишнього командира 1-го мусульманського корпусу російської армії литовського татарина генерал-лейтенанта Мацея Сулькевича, який 25 червня 1918 року розповсюдив в Криму оголошення про встановлення на півострові нової кримської

влади, яка не підлягала юрисдикції Української держави: "*Объявляю во всеобщее сведение, что с согласия Германского командования я принял на себя управление Крымом и формирование правительства с целью довести страну до Краевого Парламента*". Обов'язки прем'єр-міністра, а так же міністрів внутрішніх і воєнних справ Сулькевич поклав на себе. Ставши таким собі кримським самодержцем Сулькевич заявив про… підпорядкування йому Чорноморського флоту. Проголосивши без погодження з Києвом свою самостійність, кримський уряд, розраховуючи на німецьку підтримку, намагався використовувати Україну як свого дармового економічного донора, як це було в імператорські часи. Та Гетьман проявив характер, від офіційної зустрічі з Сулькевичем відмовився і не визнав його самостійним керівником півострова. З цього приводу Сулькевич жалівся в інтерв'ю ялтинській газеті: *"Моё правительство не было ни за Украину, ни против нее, а стремилось лишь к установлению добрососедских отношений… После того, как я сообщил в Киев о моём новом назначении, я неожиданно получил от украинского правительства телеграмму, адресованную мне как "губерниальному старосте" на украинском языке. Я ответил, что я не "староста", а глава правительства самостоятельного края, и что я прошу установить сношения между нами на общественном языке — на русском. Этот мой поступок объявили в Киеве "разрывом дипломатических отношений". Мы, то есть крымское правительство, послало своего уполномоченного в Киев для установления экономического соглашения, но оно там натолкнулось на абсолютно закрытые двери".* Тут німці у випадку з "незалежним Кримом", з Сулькевичем і Україною, зіграли подвійну гру: позбавляючи Гетьмана впливу на ситуацію в Криму, повністю розв'язували собі руки не лише у флотському питанні, а й в загальному протистоянні з Антантою.

Проголошуючи "порядок і спокій" краю німці відразу позакривали у Криму не лише більшовицькі, а й усі українські національні організації. За повідомленням голови Феодосійської української Ради Луки Бакуна "німці ставилися дуже вороже до українських організацій. Відношення було таке ж…, як і червоних москалів до білих". І лише після наполегливих зусиль уряду Гетьмана покращення їх відношення до українців Криму наступило заледве на кінець літа 1918 року. 28-29 серпня за погодженням з краєвим "Кримським Урядом" і німецьким комендантом у Сімферополі був проведений з'їзд Українських Організацій Криму, в роботі якого взяли участь представники українських громадських кооперативів Сімферополя, Севастополя, Ялти, Алупки, Євпаторії та міст Таврії. Рішенням з'їзду було створено Краєву Українську Раду Криму, яка розпочала свою діяльність з 30 серпня.

Формування Державного флоту Української Держави в умовах інтернування Чорноморського флоту німецькими військами (травень-грудень 1918 року)

З установлення гетьманської влади в Україні відбулася і зміна керівництва військового відомства. В перші ж дні Гетьманом було реорганізовано воєнне міністерство. Військовим та одночасно морським міністром Гетьман поставив генерала Олександра Рогозу. За гетьмана морське відомство як і в часи Центральної Ради було частиною воєнного міністерства. Воно було виділено в окремий орган військового управління лише в листопаді 1918 р., із поверненням всього флоту до української розпорядності. Морське відомство з 5 травня і більшу частину 1918 р. знаходилося під головуванням товариша (заступника) Морського міністра капітана першого рангу Миколи Максимова, який, як згадував гетьман *"…був щиро вірний своїй праці та прикладав всіх зусиль, щоб як-небудь зібрати залишки того колосального майна, яке ще так недавно являв собою наш Чорноморський флот"*. Українське морське відомство складалося з наступних структур: генеральний морський штаб, головний морський штаб, головна морська господарська управа, головний відділ кораблебудування, головна морська медично-санітарна управа, головна вій-

ськово-судочинна управа, особливий відділ воєнно-морської освіти та канцелярія міністра і організаційно наслідувало російський зразок.

1 травня 1918 року під музику оркестрів у Севастополь увійшли і стали на постій 1-й і 9-й німецькі єгерські батальйони 53-го Вестфальського полку полковника Меллєнтіна. Німецькі війська у центрі Севастополя зустріли "військовим парадом", яким, за спогадами очевидців, керував комендант Севастопольської фортеці полковник Карпов. З командуванням німецьких військ зустрілися капітан 1 рангу Михайло Остроградський, який обійняв командування флоту, комісар УНР Данило Сотник, керівник Українського військового комітету Нестрєляй, члени виконкому Севастопольської Ради та представники інших національних організацій. Офіційна зустріч української і німецької сторін відбулася у палаці командувача флоту. Ввечері того ж дня разом з німецьким командуванням у Севастополі було організовано "масові гуляння" на Приморському бульварі, які присвячувалися звільненню міста від більшовицької окупації. Грала музика німецьких і флотських оркестрів, мешканці, які чи не вперше за останні місяці року вийшли на вулиці без страху за своє життя, придивлялися до вчорашніх ворогів, які тепер демонстрували себе не вчорашніми запеклими супротивниками, а союзниками, визволителями і друзями. На бульварі цвіли весняні квіти, піднімалися бокали шампанського з надією на нове життя. Третього травня, слідом за військами, до севастопольської бухти увійшли і стали на бочки у головній бухті німецький лінкор "Гебен" з німецькими есмінцями і турецький крейсер "Гемідіє", захід яких вийшло спостерігати чимало моряків і севастопольців. Особливо приглядалися до "Гебена", який ще зовсім недавно являвся острахом для Чорноморського флоту і протягом війни не раз обстрілював Севастополь. Через кілька днів з Стамбула до Севастополя прибули транспорти з 4 тисячами німецьких матросів на борту.

Швидко, без будь-якого спротиву, опанувавши містом і флотом, німці з першого дня почувалися господарями ситуації. Коли стихли труби оркестрів на першій українсько-німецькій нараді німецькі генерали заявили, що Чорноморський флот, порушивши у Севастополі умови Брестського мирного договору, оголошується їх "призом", анексується ними без застережень і повністю, а кораблі і укріплення беруться під німецьку охорону, і на них піднімаються німецькі військово-морські прапори. Було заявлено, що на порушників їх вимог очікує кара по законах воєнного часу. Під німецький контроль підпали 7 лінкорів, 3 крейсери, 12 есмінців, 15 підводних човнів, 5 плавбаз, 3 румунських допоміжних крейсери, торгові, учбові судна, мінні загороджувачі, Повітряна дивізія - 67 справних літаків. Остроградського запевнили, що кораблі з часом, після приведення їх екіпажів "до послуху", будуть передаватися штабу українського флоту у відповідності до закону УНР про флот при умові їх комплектації українськими залогами, прийнятими на службу по найму. Така постановка питання викликала протест Михайла Остроградського, який справедливо вважав, що кораблі, які у Севастопольських бухтах вже стояли під українськими прапорами, вибороли це право у важкій боротьбі з більшовиками, за діючим законом УНР є українськими, умов Брестського договору не порушували і інтернуванню, тобто захопленню їх німцями, не підлягають. Однак німецьке командування не зважило на протест Остроградського і третього травня 1918 року оголосили всі кораблі тимчасово полоненими, а наступного дня фактично інтернували всі без виключення кораблі, судна і берегові укріплення, підняли на них німецькі прапори, виставили в порту і біля бойових кораблів свої караули, опломбували порохові погреби та оголосили екіпажі розформованими і демобілізованими. Попри протести Остроградського, німецький військово-морський прапор був піднятий і на штабному лінкорі Українського флоту "Георгій Побєдоносець", на якому Михайло Остроградський ще 30 квітня 1918 р. розмістив свій штаб. Попри наявність на лінкорі українського штабу, німці розмістили на ньому ще й свою радіостанцію. Однак Остроградський продовжував тримати на лінкорі свій штаб, і німці вимушені були з цим змиритися, а в червні 1918 року таки перестали підні-

Фельдмаршал Ейхгорн

мати на ньому свій прапор. 3 травня 1918 року в Севастополі було оголошено наказ генерала Роберта фон Коша про призначення комендантом Севастополя генерала Ашауера, командувача головної армійської групи, яка вела наступ на Крим та на Севастополь. Одним з перших своїх наказів Ашауер "в умовах воєнного часу" під загрозою смерті виставив вимогу мешканцям Севастополя негайно здати наявну у них зброю. На сторожі порядку у Севастополі стали гармати головного калібру лінкора "Гебен" і турецького крейсера "Гемідіє" та встановлені на перехрестях вулиць гармати і кулеметні гнізда.

Німецьке командування до чорноморських моряків довіри не мало, і таки взялося всіх матросів і офіцерів кораблів заарештувати і направити у спеціальні табори для інтернованих. Та на заваді виконання цього плану стали комісар українського уряду Д. Сотник і капітан 1 рангу М. Остроградський, які з такими діями союзників не погодилися і не дозволили їм цього зробити. Взявши моряків на поруки, вони прийняли рішення їх самостійно демобілізувати. Через кілька днів, у середині травня, шість ешелонів з демобілізованими моряками було відправлено з Севастополя в Україну. Разом їхали патріоти України, прихильники Центральної Ради, анархісти і більшовики. При стоянці і заправці паровозів в Маріуполі частина пробільшовицьки і анархістськи налаштованих моряків розпочала у місті провадити звичні для Севастополя мітинги. Їх розгнуздана поведінка і анархістська агітація стали причиною того, що за наказом штабу дивізії 2-й Запорізький полк військ УНР арештував ешелони і запроторив моряків до місцевої в'язниці. Коли про це стало відомо у Кримській групі військ УНР, виручати моряків до Маріуполя негайно прибув полковник Всеволод Петрів, за клопотами якого через три дні всіх моряків з в'язниці відпустили і відправили по домівках. Однак абсолютна більшість з них вийшла на волю зневіреною і озлобленою на український уряд і військо, і, таким чином, для подальшої боротьби за флот їх було втрачено остаточно.

Захоплення німцями всіх кораблів під українським прапором у Севастополі викликало напругу не лише між українським і німецьким командуванням у Криму, а й між урядами України і Німеччини. Спершу рішуче спротивився силовому спуску українських прапорів з кораблів флоту і підняттю на них німецьких, як і виставленню біля них німецьких караулів, тимчасовий командувач флотом України Михайло Остроградський-Апостол і довів дії німецьких генералів до Гетьмана. На знак протесту він відмовився нанести візит німецькому генералу Р. фон Кошу до Сімферополя, хоча цього вимагало морське відомство УНР і сам німецький генерал. Конфлікт посилювався, бо М. Остроградський бойкотував і навіть відміняв накази німецького коменданта, вважаючи себе господарем у фортеці і на флоті. Дії і позиція М. Остроградського викликали конфлікт між німецьким і українським командуванням. Провідавши про ситуацію у Севастополі, в знак своєї незгоди з діями німецьких військ, відмовився посилати свого військово-морського аташе до Берліна і Гетьман, хоча з Німеччини військово-морський аташе контр-адмірал Альберт Гопман прибув до України вчасно.

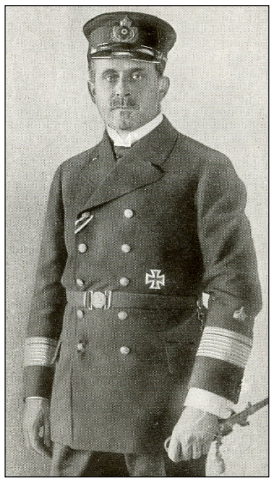

Альберт Гопман

Прибувши до Севастополя, цей німецький адмірал став вважати себе мало не командувачем інтернованого німцями Чорноморського флоту. Піднявши на кораблях Чорноморського флоту свої прапори та розмістивши на багатьох з них свої екіпажі і десантні війська, німецьке командування фактично включило їх до складу власного флоту і спершу впливу українських адміралів на кораблі намагалося не допускати. Примиритися з підлеглим становищем у відношеннях з союзними військами Михайло Остроградський не побажав. Його положення у відношеннях з німецьким командуванням погіршував й той факт, що на той час він ще не мав відповідних повноважень від Гетьмана Української Держави, однак німецьке командування його як командувача флоту Української Держави визнавало. Вгледівши, що від конфлікту з Остроградським користі для німців мало, німецьке командування поволі пішло на уступки українцям. Оці, інтерновані німцями кораблі Чорноморського флоту, які законом

УНР були проголошені українськими, утримувалися коштом України, а власниками їх фактично стали німці, серед частини сучасних істориків отримали назву "німецько-український флот" у Севастополі. Оцей "німецько-український флот", який таким по суті і не являвся, став головною причиною конфліктів між німецькими і українськими адміралами до самої осені 1918 року. Врешті, слід відзначити, що створення такої ситуації у Севастополі спершу не планували ні німецька, ні українська сторона. Вона виникла внаслідок втечі частини флоту до Новоросійська і порушення ними умов Брестського договору: не будь втечі з Севастополя, не було б і підстав для існування подібної ситуації в Севастополі. Як союзники України, німці офіційно захопити флот не могли. Але контр-адмірал М. Саблін, пішовши на поводу більшовиків, не застеріг флот від порушення нейтралітету флоту у діях, подарував німцям чудову нагоду поповнити з українських кораблів свій флот і цим збільшити свої військово-морські можливості у протистоянні з Антантою. Маючи Туреччину за ненадійного союзника, німці боялися прориву у Чорне море флоту Антанти і висадки його десанту на українському узбережжі. То ж, увійшовши до Севастополя, вони за рахунок Чорноморського флоту одразу почали зміцнювати власний флот у Чорному морі.

У відношенні до Чорноморського флоту командувач німецькими військами в Криму за основу взаємовідносин з українським військовим відомством взяв діючий "Тимчасовий закон про флот", який з Чорноморського флоту мало що оставляв для флоту України. Німці вимоги цього закону виконали: хоч і з обмовками, згодом передали Україні два старих броненосці та не перечили створенню в Одесі "флотилії" - бригади тральщиків, що теж було в їх інтересах. За спогадами Д. Донцова, німці повели політику відносно Українського флоту в тому розумінні, що потужний флот Українській Державі взагалі-то й не потрібний – їй знадобиться лише "флот берегової оборони". Виходило, німцям у Чорному морі потужний флот був необхідний, а Україні – ні! За попередньою домовленістю між урядами України і Німеччини, справу з поверненням захоплених німцями кораблів ЧФ мав вирішувати призовий суд – "призова" німецько-українська технічна комісія, яку очолив німецький контр-адмірал А. Гопман. З української сторони групу офіцерів мав очолювати контр-адмірал М. Остроградський. Однак створення призової комісії німці відтягували, і вона так і не була створена. Крім українських кораблів під німецькими прапорами у Севастопольській гавані з травня 1918 року знаходилися і кораблі суто німецького флоту, з німецькими екіпажами, під німецькими військово-морськими прапорами і з німецькими бортовими номерами. Есмінці на німецькій службі позначалися буквою "R" (рейдери) і відповідним номером, підводні човни мали маркування "UR" (підводний корабель), сторожові кораблі – букву "F" (сторожове судно). Включивши кораблі ЧФ до німецького флоту, німці запропонували їхнім екіпажам тимчасову службу у складі німецького флоту, і багато хто погоджувався. Між іншим, представник України в Міжнаціональній навігаційно-технічній комісії капітан 1 рангу Карл Лівен одночасно командував німецьким рейдером R-11, яким насправді був колишній есмінець ЧФ "Звонкий".

Михайло Остроградський

Щоби довести до уряду Української Держави ситуацію, яка склалася у Севастополі і на флоті внаслідок інтернування його німцями, Михайло Остроградський направив до Києва флотську делегацію у складі начальника штабу флоту капітана 1 рангу Олексія Ніщенкова, капітана 1 рангу Павла Келлера і флаг-капітана оперативної частини флоту капітана 2 рангу Миколу Протасова. Делегація мала довести до Уряду ситуацію на флоті і вияснити плани уряду та військового міністерства України стосовно використання флоту і подальшу долю його особового складу. Після відповідних зустрічей і нарад у Морському міністерстві при розгляді питання "О положении Черноморского флота" моряків заслухала Рада Міністрів Української Держави на засіданні від 24 травня 1918 року.

Український уряд не залишився безучасним до судьби флоту і військових моряків, як і до наміру німецького командування використовувати флот у власних

цілях. Як свідчить "Особый журнал Совета министров" Рада міністрів відзначила, що *"По недостатку своих людей германское командование для восстановления сообщения по Черному морю и обеспечения себе базы весьма заинтересовано в использовании личных и материальных средств Севастопольского порта"*. Далі, після доповідей флотської делегації і товариша Воєнного міністра капітана 1 рангу М.Максимова Рада міністрів прийшла до висновку: *"1. Известный период времени Черноморский флот в его полном составе носил Украинский флаг. 2. Некоторые колебания во флоте при определении линии его поведения в отношении национализации флота объясняются особо тяжелыми условиями, в которые ставилось командование флотом при разрушенном большевистскими требованиями дисциплине и стремлении прежде всего сохранить флот и его единство. 3. Отдельные мелкие случаи столкновений с германскими частями, как, например, обстрел в Одессе германских аэропланов, не имеют характера незакономерных действий, так как полёт иноземных аппаратов над нейтральной даже зоной – воспрещен. 4. Выход судов из Севастополя ночью, без огней и не под Украинским флагом, объясняется опасением нападения подводных лодок и невозможностью идти в Новороссийск под Украинским флагом. 5. Попытка установить связь с Севастополя с Новороссийском делалась, но не удалась, почему о положении там судов, ушедших из Севастополя, пока ничего не известно. 6. Суда эти по их личному составу и запасам небоеспособны, но имеют возможность взорваться в случае опасений их захвата. 7. О намерении уйти из Севастополя германское правительство было предупреждено с объяснением, что иначе нельзя ручаться за сохранность флота"*. Врешті, як свідчить той же "Особый журнал…", з пояснень моряків Рада Міністрів не змогла повністю вияснити ситуацію в Севастополі, урядовці у своїх виступах відзначали "некоторую неопределённость и неполноту полученных объяснений, главным образом в вопросе о том, почему адмирал Саблин не нашел способов заблаговременно вступить в связь с Киевом и получить отсюда необходимые указания…". Члени українського уряду висловили одностайну думку про необхідність збереження всього флоту за Україною як за правоприємницею колишньої Російської імперії незалежно від того, як вирішиться подальша доля Криму і Севастополя, а так же зберегти досвідчені флотські кадри, підготовка яких в Україні на той час була відсутня. На підставі отриманої інформації з Севастополя та обміном пропозицій членів уряду Рада Міністрів прийняла відповідну постанову: *"1. Черноморский флот в полном его составе должен бать признан украинским. 2. Поручить министрам военному и иностранных дел по их соглашению с германским командованием в Киеве командировать в срочном порядке особо уполномоченное лицо в Новороссийск с предложением командующему находящимися там военными судами выйти из Новороссийска в Севастополь как части Украинского флота при условии получения от германского командования гарантий, что вернувшиеся в Севастополь суда не будут признаны военной добычей. 3. При переговорах по этому вопросу с германским командованием обратить внимание последнего, что весь флот известный период времени носил Украинский флаг, что активного сопротивления германским войскам при их вступлении в Севастополь не оказывал, что уход части флота в Новороссийск объясняется отсутствием связи его командного состава с Киевом и неполучением ответа делегации его, отправленной германскому командованию, и что за отдельные выступления большевистских банд командный состав флота не может быть признан ответственным. 4. Поручить капитану (1 ранга) Максимову: а) доложить о принятых Советом министров решениях по настоящему вопросу Гетману и б) предоставить на одобрение Совета проект сметы расходов на учреждение резерва морских офицеров и чиновников различных специальностей по военно-морскому ведомству, а также на содержание кадров необходимых квалифицированных рабочих"*. Так збіглося історично, що у той же день, коли український уряд розглядав питання порятунку Чо-

Павло Скоропадський

рноморського флоту, голова Раднаркому РРФСР В.І. Ленін на доповіді Вищої воєнної ради про положення на ЧФ наклав резолюцію: "флот негайно потопити" і надіслав відповідну таємну телеграму-вимогу до Новоросійська. А Київ і німецьке командування в Україні з Москви повідомили, що наказали флоту негайно повернутися до Севастополя.

Треба зауважити, що Гетьман Української Держави Павло Скоропадський, на відміну від керівників Центральної Ради, за його ж особистим визнанням хоч і "боявся адміралів", проте добре розумів значення флоту у зміцненні держави в причорноморському регіоні, більш послідовно і професійно відносився до вирішення флотського питання і військово-морської справи взагалі. Він не бачив майбутнього України без Криму, як і Криму без України. Тому пріоритетними в діяльності уряду Гетьмана виглядають його зусилля вирішити питання Криму і проблем, пов'язаних з колишнім Чорноморським флотом та створення національного флоту. Гетьман постійно наполягав перед німецьким урядом і командуванням німецьких військ в Україні на швидкому і беззастережному поверненню інтернованого флоту Україні.

На відміну від своїх попередників, Гетьман організацію національного флоту довірив офіцерам - фахівцям російського флоту, які мали військовий досвід, проте далеко не всі мали віру в Українську Державу. На різні відповідальні посади морського відомства були призначені і в різний час працювали: адмірал Андрій Покровський, віце-адмірали Олександр Хоменко, Володимир Шрамченко, Дмитро Ненюков, контр-адмірали Михайло Остроградський-Апостол, Юрій Свірський, Олександр Гадд, Олександр Кликов, П. Патон-де-Верайон, Сергій Євдокимов, Микола Черніловський-Сокол, В'ячеслав Клочковський, Семен Фабрицький, Микола Протасов, Михайло Білинський, Михайло Римський-Корсаков, Сергій Ворожейкін, генерал-майор флоту Мстислав Єрмаков, генерал-хорунжі флоту Вадим Богомолець, Володимир Савченко-Більський, Олександр Степанов, капітани 1 рангу Микола Злобін, Павло Келлер, Олексій Ніщєнков, Семен Овод, Озеров, Лев Постріганєв, Микола Протасов, Андрій Пчєльніков, М. Єфремов, Дмитрієв, полковники Ястржемський, Іларіон Ісаєвич, Володислав Дашкевич-Горбацький, військовий інженер Олександр Коваленко та інші офіцери. Загалом на службу до українського флоту була зарахована значна кількість офіцерського складу флоту колишньої Російської імперії, більшість з яких присягу Гетьману і Українській Державі не складали і були прийняті на службу за контрактом. Це згодом зіграло з флотом далеко не кращу роль.

Микола Максимов

Вже на початку травня 1918 року морське відомство отримало розпорядження Гетьмана відпрацювати нормативні документи по організаційній структурі флоту, бойової і повсякденної діяльності, системи забезпечення, однострою, символіки флоту тощо. Розпочалася велика робота з підготовки ґрунтовного закону про флот, який, як передбачалося, мав стати основою морської політики держави. Для вироблення єдиної організації і структури флоту Української Держави 10 травня 1918 року наказом Гетьмана була створена спеціальна комісія з реформування флоту під керівництвом адмірала Андрія Покровського. До неї увійшли досвідчені моряки віце-адмірал О. Хоменко, контр-адмірали Д. Ненюков, О. Кликов, П. Патон-де-Верайон та капітан 2 рангу М. Максимов. Першого червня комісія представила Гетьману організаційну структуру і розрахунки кошторису українського флоту. Затверджені Гетьманом, вони стали основою будівництва національного флоту України. Для контролю за ситуацією в Криму, організації флотського життя та військово-морського будівництва у Севастополі було створене Українське військово-морське представництво в Криму, обов'язки якого було покладено на штаб Михайла Остроградського. 21 травня 1918 року був оголошений наказ в. о. Морського міністра: "По наказу Ясновельможного Пана Гетьмана Всієї України капітан 1 ранги Михайло Остроградський призначається офіційним представником Морського міністерства Української Держави до м. Севастополя для зв'язку з герман-

ським командуванням на Кримі по питаннях, котрі торкаються: воєнних кораблів, транспортів і пароплавів, що базуються у Севастополі, їх особового складу, севастопольського портового правління, а також по всіх воєнно-морських питаннях по Кримі2. Того ж дня Михайлові Остроградському було присвоєно військове звання "контр-адмірал".

Рішення українського уряду по Чорноморському флоту були не деклараціями і заявами. 10 липня 1918 року Рада Міністрів Української Держави затвердила постанову про відпуск в розпорядження Морського міністра 1 мільйона карбованців. На потреби Севастопольського порту виділялося: 300 тис. карбованців - на утримання офіцерів, 200 тис. крб. – на утримання портової адміністрації, 100 тис. крб. - на утримання госпіталів, 200 тис. крб. - на портові роботи і т. д. Гетьман, розуміючи складність флотського питання, його відмінність від загального військового і вплив на ситуацію в Україні в цілому, таки бачив морське відомство окремим від Військового міністерства, тому на початку травня місяця доручив підшукати відповідного кандидата на посаду Морського міністра. Гетьману було запропоновано кандидатом на посаду Морського міністра контр-адмірала Олександра Нємітца, колишнього командувача Чорноморського флоту, який сам добровільно намагався підпорядкувати його Центральній Раді ще у листопаді 1917 року. У травні 1918 року він проживав у Одесі і погодився очолити морське відомство Української Держави. Найперше кандидатуру Нємітца міг запропонувати Остроградський чи Покровський, тим більше, що сам Покровський у своїх спогадах підтверджував, що особисто пропонував Гетьману в Морські міністри досвідченого адмірала, який мешкав "в одному з південних міст" України. Гетьман вже було погодився з пропозицією, але проросійське флотське оточення не бажало бачити на чолі морського відомства проукраїнськи налаштованого авторитетного на флоті, досвідченого і бойового адмірала, який міг досить швидко викорінити з чорноморського узбережжя антиукраїнський рух, тому й зробили все, щоб дискредитувати адмірала.

З появою Нємітца кандидатом у морські міністри розпочалися намагання проросійських сил, що оповили Гетьмана, не дати можливості опертися в морських питаннях на національно-патріотичні кадри. Офіцери, які у кінці року зрадять Україну, розв'язують авантюрні ігри навколо посади Морського міністра. Показовою є вдала агентурна акція цілого ряду російських морських офіцерів, які знайшли "затишок" в Генеральному морському штабі, не допустити призначення на цю посаду саме Олександра Нємітца. Замовними публікаціями у газеті "Голосъ Кіева" вони звинуватили адмірала у кар'єризмі та "загравaнні з матросами" у 1917 році, а його намагання підпорядкуватися Центральній Раді і проголосити флот УНР було виставлене "совершенной беспринципностью". Публікації отримали розголос і протести серед цвівших рясним цвітом як російських так і соціалістичних і патріотичних організацій столиці України. Призначення Нємітца прибирало викривлене громадсько-політичне звучання. Гетьман, не вгледівши провокацій і повністю довірившись Максимову, відмовився від кандидатури Нємітца, якому …було запропоновано покинути межі України. Цю агентурну антиукраїнську акцію вже відверто розкрили їх учасники в еміграції в 1930-х роках на сторінках емігрантського "Морского журналу": «В период гетмановщины, когда создалось украинское морское министерство, Немитцу удалось втереться в доверие гетмана, и он был выдвинут как главный кандидат на пост морского министра. Однако, несмотря на его шаги в сторону морских офицеров, те, зная прошлое поведение адмирала, решили не допустить этого назначения и к. 2 р. Лукин написал в газете "Голос Киева" статью, разоблачающую прошлую деятельность кандидата в морские министры. Статья произвела шум. Немитцу было предложено опровергнуть сообщенное, что ему и удалось сделать, собрав несколько подписей. Но тогда в свою очередь к. 2 р. Лукин собрал 20 подписей морских офицеров, подтверждающих правильность своих сведений. В результате всего этого гетман разорвал приготовленный было указ о назначении и Немитцу предложено было покинуть пределы Украины". Подібні події розвивалися і навколо постаті представника Гетьмана у Криму і тимчасовим командувачем флоту у Севастополі Михайла Остроградського, що теж незабаром вимусило його подати у відставку і покинути Севасто-

поль. Не вбачаючи кандидата у Морські міністри, Гетьман не став спішитися з виокремленням Морського міністерства в окреме відомство. Залишивши об'єднаними обов'язки Морського з Військовим міністром, Гетьман товаришем, тобто заступником Військового міністра з морських питань, з 1 по 5 травня визначив капітана 2 рангу Семена Овода, а з 5 травня 1918 року призначив таким начальника Генерального Морського штабу капітан 2 рангу Миколу Максимова, не без допомоги якого не відбулося призначення Нємітца. Цього й добивалася "опозиція" Нємітца. Максимов Гетьману сподобався і увійшов у його довіру. Тому Гетьман незабаром розпорядився Максимову здати справи начальника Генерального Морського штабу капітану 1 рангу Миколі Протасову, і з 27 травня 1918 року виконувати обов'язки виключно товариша військового міністра, фактичного керівника військово-морського міністерства, зосередившись, за словами Гетьмана, на головному питанні – "добитися повної передачі флоту" німцями. Третього червня 1918 року Миколі Максимову було присвоєно військове звання "капітан 1 рангу".

В той же час в Севастополі, у зв'язку з раніше оголошеною демобілізацією особового складу Чорноморського флоту, Михайло Остроградський розпочав прийом бажаючих офіцерів, унтер-офіцерів і матросів ЧФ до резерву Українського флоту, розписуючи їх по кораблях з 27 травня 1918 року. Всіх зареєстрованих резервістів ставили на матеріально-фінансове забезпечення Морського міністерства Української Держави. 30 травня 1918 року законом було затверджено текст присяги ("обіцянки") військовослужбовців армії і флоту Української Держави, а також закон про відповідальність і про воєнну підсудність перед законом, затверджені Гетьманом того ж дня. Текст присяги був наступного змісту: "*Обіцяю й присягаю Всемогущим Богом і святим Євангелієм, що буду служити, не жаліючи свого життя, вірно і щиро аж до останньої краплі крови Українській Державі і Ясновельможному Гетьманові, верховному вождеві Української Армії й Флоту. Я буду ставити в усіх випадках якнайбільший опір ворогам Української Держави, буду пильнувати всіх інтересів Української Держави й свято берегти доручену мені службову таємницю і слухатись без заперечень усіх наказів для потреби служби й Держави, совісно виконувати всі мої обов'язки й нічого задля власної користи не робити такого, що перечило б моїй службі й присязі. Я ніколи не покину своєї частини й свого Прапору і в усіх випадках буду поводитися, як личить чесному, вірному, совісному, хороброму й свідомому (офіцерові, або воякові). Хай мені в цім Бог допоможе, а на закінчення цілую св. Письмо і Хрест мого Спасителя. Амінь.*"

У морському відомстві під керівництвом М. Максимова робоча група міністерства відпрацьовує і законодавчо впроваджує "Положення про Раду морського міністра", "Штати корпусу морської охорони узбережжя", "Положення про корпус старшин військово-морського санітарного відомства", "Штати лоцмейстерських дистанцій", "Положення про казенні підприємства військового відомства" та ряд інших регламентуючих флотське життя і службу документів. У першу чергу реформувалися Генеральний і Головний Морські штаби, зачатки яких були закладені Морським відомством УНР в наказі від 13 березня 1918 року "Внутрішній розпорядок Морського міністерства". Цей "Розпорядок" відзначався особливою плутаниною в організації штабної роботи, відділи і департаменти були розкидані по всьому міністерстві і практично працювали не на флот, а самі на себе, тому вимагали негайного реформування. Внаслідок проведених реформ у військово-морському відомстві, яке було відділено від Військового міністерства було утворено Генеральний Морський штаб і Головний морський штаб. На Генеральний Морський штаб було покладалися наступні завдання: 1. Розробка проектів розвитку флоту і оперативно-стратегічних планів його застосування. 2. Суднобудівництво і організація ремонту кораблів, забезпечення стратегічними запасами і комплектування флоту. 3. Організація бойової підготовки і регламенту флотської служби. 4. Міжнародні відносини з флотами інших держав. 5. Розвідка. 6. Видання спеціалізованого журналу "Морський журнал". Для виконання цих завдань у Генеральному Морському штабі були створені відділи: оперативний, організаційно-тактичний, закордонний, загальний і редакція "Морського журналу".

Начальниками Генерального Морського штабу були:

- капітан 1 рангу Микола Максимов – до 27.05.1918 р., затим товариш (заступник) Військового і Морський міністр (24.10 – 14.11.1918 р.); після 14.11. і до 29.12.1918 р. – товариш Морського міністра і начальник Генерального Морського штабу;
- капітан 1 рангу Микола Протасов – до 10.11.1918 р.;
- капітан 1 рангу Лев Постріганєв – до 1.10. 1919 р.;
- контр-адмірал Михайло Білинський – 10.10.1919 - 20.03.1920 р.;
- капітан-лейтенант Святослав Шрамченко – 19.05.1920 – 10.12.1921 р.

Як і Генеральний Морський штаб, Головний Морський штаб ("Голмор") бере свій початок ще з Секретаріату морських справ кінця 1917 року. З часом у Морському міністерстві він набирає відповідної організаційної форми. Після реформування "Голмор" підпорядковувався начальнику Генерального Морського штабу і структурно складався з двох Головних управлінь, начальники яких одночасно являлися заступниками начальника Головного Морського штабу. Перед "Голмором" стояли завдання організації повсякденного життя особового складу національного флоту, стройова (муштрова) підготовка і організація комендантської служби, кадрова робота, пропагандистська і патріотична робота, підготовка законодавчих актів з військово-морської служби і мобілізаційних проектів, забезпечення морської піхоти та організація навчального процесу і діяльності військово-морських навчальних закладів. До першого Головного управління по справах особового складу входили офіцерський (старшинський) і матроський відділ, пенсійний відділ, загальний відділ, стройовий і відділ морської піхоти. До другого Головного управління військово-морськими навчальними інституціями, організаційно входили відділи навчальний, загальний і військово-морських шкіл.

Начальниками Головного Морського штабу були:
- капітан 1 рангу Семен Овод – 28.04. - 31.05.1918 р.;
- капітан 1 рангу Юрій Свірський – 01.06. - 15.09.1918 р., з 10.10. до 4.11.1918р. - заступник морського міністра з отриманням військового звання "контр-адмірал", затим призначений військово-морським аташе до Німеччини. Після поразки УНР став першим командувачем польського флоту, віце-адміралом;
- капітан 1 рангу Андрій Пчєльніков – 15.11 - 20.11.1918 р.,
- капітан 2 рангу Михайло Єфремов – 20.11. - 31.12.1918 р.;
- капітан 1 рангу Андрій Пчєльніков – до 03.01.1919 р.;
- генерал-хорунжий Олександр Степанов – до 26.04.1919;
- капітан 1 рангу Андрій Пчєльніков – до 01.01 1920 р.

Після більшовицького погрому морському відомству прийшлося відновлювати флот у надзвичайно складних військово-політичних, економічних і юридичних обставинах. Відміна Гетьманом Тимчасового закону про флот, прийнятого Центральною Радою, нічого у відносинах з німцями не змінила, тому Гетьман постійно наполягав на беззаперечному поверненні ними Українській Державі всіх без винятку кораблів і берегових укріплень Чорноморського флоту. Німці ж намагалися якнайкраще використати ситуацію у власних цілях. Врешті, після їх приходу життя у Севастополі і в Одесі почало поступово входити в спокійне русло, політичні акції вщухли. Відновилася робота порту і судових майстерень, в чому німці були особливо зацікавленими. Та головною завадою для Михайла Остроградського в організації українського флоту стало бажання німецького командування одноосібно розпоряджатися кораблями і майном флоту. Протягом першого тижня перебування у Севастополі німці укомплектували своїми екіпажами декілька захоплених кораблів, в основному есмінців та транспортів, і використовували їх для вивозу у своїх потребах флотського майна. 13 травня 1918 року без відома М. Остроградського німці одноосібно передали Туреччині крейсер "Прут", колишній турецький крейсер "Меджіє", який затонув на мінному полі під Одесою 24 червня 1915 року і, після ремонту, був включений до складу Чорноморського флоту. Взявши в свої руки управління містом, німецьке командування не зуміло одноосібно налагодити роботу порту і суднoремонтних майстерень, наклало арешт на роботу банків. Почалися затримки заробітної плати, у зв'язку з чим робітників севастопольського порту 23

травня 1918 року розпочали страйк, який підтримали робітники суднoремонтних майстерень. Остроградський вирішення цих питань залишив німцям. Подібні заходи викликали гострі конфлікти між штабами українського і німецького флотів.

Насправді, влада Остроградського у Севастополі була обмеженою. Та він зумів таки добитися повернення до складу Українського флоту штабного лінкора "Георгій Побєдоносець", на якому перебував його штаб, та крейсера "Кагул", який стали використовували в якості плавучої аварійно-рятівної бази при підйомі лінкора "Імператриця Марія". З цих кораблів розпочалося відродження Українського Державного флоту у Севастополі, хоча німці й виставили умову, що при потребі зможуть їх використовувати у німецькому флоті. Спроба повернути захоплені німцями 9 есмінців лише привела до чергового конфлікту з ними. Не бажаючи повертати кораблі, німці завжди опиралися на недосконале українське законодавство про флот. Окрім Михайла Остроградського, німецьке командування розпочало переговори і з Головним командиром портів Чорного і Азовського морів адміралом Андрієм Покровським. Було домовлено спершу вирішити справи з суднами, мобілізованими на війну у цивільних пароплавств. 8 травня 1918 року була створена Міжнаціональна навігаційно-технічна комісія (NATEKO) під головуванням німецького контр-адмірала А. Гопмана. За пропозицією адмірала А. Покровського, взамін непокірного Остроградського-Апостола від Української держави до NATEKO увійшов капітан 1 рангу князь Карл Лівен. Слід відзначити, що робота цієї комісії була непростою. На флот у різних власників було мобілізовано майже 200 суден і всіх їх треба було роззброїти і передати власникам у первісному виді. 20 травня на вимогу А.Покровського комісія повернула під український прапор перші три великі судна: "Микола I", "Петро Великий" і "Олександр I" і передала їх довоєнному власнику Російському товариству пароплавства і торгівлі (РОПіТ). У другій половині 1918 року комісія повернула власникам всі портові і лоцманські судна, які спершу використовувалися німцями, та близько 40 торговельних суден. До осені 1918 року українському торговельному флотові було повернуто і 6 великих пароплавів тоннажем 9155 тон. Протягом літа 1918 року комісія вирішила питання з реквізованими іноземними пароплавами. Було повернуто власникам 19 німецьких, болгарських, румунських і турецьких пароплавів, затриманих і реквізованих як морські призи під час війни. За Бухарестським мирним договором Румунії повернули три гідрокрейсери: "Імператор Кароль", "Дакія" і "Принцеса Марія". Штаб Українського флоту відновив рятувальні роботи по підйому з дна севастопольської бухти корпусу затонувшого 21 жовтня 1916 року під час Світової війни лінкора "Імператриця Марія", з яким довгий час не знали як поступити. Німці не вважали за можливе підняти перевернутий лінкор. 23 травня 1918 року рятівна партія під керівництвом морського інженера з штабу Українського флоту Сіденснера та команда крейсера "Кагул" провели надзвичайно складну у інженерному відношенні рятувальну операцію і підняли з дна бухти корпус лінкора "Імператриця Марія". "Марійку", як її називали між собою матроси, українські моряки бажали капітально відремонтувати та ввести до бойового складу флоту. Німці ж, не зважаючи на те, що операцію з підйому здійснили українці, вирішили лінкор залишити за собою, і лише згодом, за наполяганням Морського міністерства, попри пропозиції перетворити його в зерновий склад чи транспорт, було визнано за Українською Державою. 8 серпня 1918 року корпус "Імператриці Марії" українськими рятувальниками кілем вверх був заведений у Севастопольський сухий док і на цім рятувальна операція українських рятувальників з крейсера "Кагул" була завершена остаточно. Цей день, 8 серпня 1918 року, міг би по праву стати Днем професійного свята особового складу Пошуково-рятувальної служби сучасних ВМС ЗС України. Німецьке командування високо оцінило дії крейсера "Кагул" як рятувального судна і вирішило привласнити його, включити до свого флоту і відвести до Стамбула. Врешті, цей план перевести "Кагул" до Стамбула не вдався через бунт німецьких матросів. Але плани його пода-

Роберт фон Кош

льшої експлуатації у німців осталися. Зірвала їх навігаційна аварія крейсера. Восени 1918 року при буксируванні у нього розсунувся гребний вал і морська вода потрапила у топки котлів. Засолені котельні установки вимагали серйозного ремонту, часу на такий вже не було і крейсер без ходу німці до свого флоту не включили. З того часу і до приходу Антанти до Севастополя "Кагул" ніс брандвахту на Північному рейді.

Взявши командування флотом в свої руки, Михайло Остроградський не став очікувати окремих циркулярів по формуванні Українського флоту, і не став озиратися на німецьких союзників, а з початку травня 1918 року вже розпочав практичну роботу з будівництва основ національного флоту. Улагодивши свої відносини з німецьким комендантом у Севастополі, він з 27 травня 1918 р. у своєму штабі розпочав прийом особового складу, у першу чергу офіцерів і унтер-офіцерів, до резерву Українського державного флоту. Питання було не просте, бо після оголошеної німецьким командуванням демобілізації з флоту бажало звільнитися багато досвідчених матросів і унтер-офіцерів – ветеранів війни, а закон УНР про флот вимагав приймати на флот добровольців по найму. Офіцерів, які виявили бажання продовжувати службу в українському флоті, записували в резерв, розписували по екіпажах. Їхнє грошове забезпечення від Української держави складало: одруженим – 400 (за іншими даними – 450), неодруженим – 300 карбованців. За спогадами М. Монастирьова, українське командування щиро намагалося допомогти тим офіцерам, які терпіли тоді важку скруту.

У Севастополі, крім військових кораблів, знаходилися і цивільні пароплави під українським прапором: "Посадник" (колишній "Цар"), "Чатир-Даг", "Владимир" і "Алексей". Їх оголосити своїм призом німці не могли, не дозволив їх інтернувати і Остроградський, який після більшовицького погрому намагався хоч якось організувати у Севастополі життя. Швидко привівши пароходи до життя, Остроградським 18 травня відкрив пасажирське морське сполучення Севастополь – Одеса, яке обслуговував пароплав "Алексей". 20 травня під українським прапором він з 429 пасажирами на борту прибув до Одеси, чим викликав велике пожвавлення як у Севастополі, так і у Одесі. Згодом, після завершення ремонту, це сполучення обслуговував ще й "Посадник". 30 травня пароплав "Владимир" під українським прапором відкрив пасажирський рейс Керч - Одеса. Одночасно було налагоджене і перше міжнародне морське сполучення між Севастополем і Стамбулом. Однак цей міжнародний морський напрямок німецьке командування українцям не віддало і виставило для його обслуговування захоплений ними пароплав "Костянтин", який ходив в рейси під німецьким прапором.

В'ячеслав Клочковський

Після офіційного визнання 2 червня 1918 року Німеччиною Української Держави, німецьке командування стало пом'якшувати умови інтернування кораблів у Севастополі, не перечило проти підняття на них українських прапорів, однак для продовження утримання в своїх цілях інтернованих кораблів як у Києві, так і в Криму, стало обстоювати думку, що Україні потрібно лише невеликий флот "берегової оборони". Про свою розмову з Гетьманом на військову тему згадує Дмитро Донцов: "*Гетьман… похвалився, що з фльотою добре. Москалям признали балтійську фльоту, нам – чорноморську. Але довірливо заявив мені, що не цілу. Підводні човни і ще деякий дріб'язок забирають німці собі за гроші. Заявили вони гетьманові, що Україні потрібна ж тільки оборонна фльота…*".

Німцям був вигідним конфлікт між Києвом і Сімферополем: в такому випадку союзники Києва ставали повними господарями у Криму і, відповідно, Чорноморського флоту. Остроградський рішуче виступив проти подібного сценарію вирішення німцями проблем Криму і інтернованого флоту. Він вважав Крим приналежним до України, що Україна є правонаступником колишнього Російського флоту у Криму, а для захисту держави необхідний потужний надводний і підводний флот та, що німці, як союзники України, не маю права прибирати до своїх рук флот і формувати де заманеться уряди. Він мислив себе повноправним господа-

рем у Севастополі і в Криму, а не підлеглим німецького командування в Криму. З цих причин відношення М.Остроградського з командувачем німецьких військ в Криму генералом Робертом фон Кошем все більше ускладнювалися. Вважаючи себе у військово-морському відношенні повним господарем у Криму, Михайло Остроградський не допустив німецького контр-адмірала А.Гопмана до управління справами на флоті, залишивши йому лише головування у військово-технічній комісії. Затим, вважаючи, що флот не може бути полоненим союзником, віддав наказ німецькі прапори на кораблях піднімати лише поряд з українськими, а на своєму штабному лінкорі німецький прапор взагалі не піднімати. Німецькі залоги не дозволили наказ Остроградського привести до виконання. Далі, вихід кораблів і суден флоту в море М.Остроградський вимагав погоджувати з ним особисто, а свої дії не погоджував з німецьким командуванням. Німці у відповідь заборонили в пресі друкувати накази М. Остроградського і посилати транспорти за українськими вояками в грузинські порти Поті і Батумі. Коли А.Гопман звелів забрати на погашення затрат Німеччини у війні технічне майно і боєприпаси з складів Сухарної балки, Остроградський заборонив це робити. Ремонт німецького дредноута "Гебен" в севастопольському сухому доці Остроградський повністю залишив на клопоти А.Гопмана. Із найнятих німцями 600 докових робітників осталося лише 140. Після встановлення радянської влади у Севастополі ці робітники без суду були розстріляні. Розпорядження і дії Остроградського перечили намірам німецького адмірала, який почав скаржитись Гетьману на непоступливого українського командувача. Свою позицію Гетьману доповів і Остроградський.

Не складалися відносини у Остроградського і з новим керівництвом Морського міністерства, особливо з в.о. Морського міністра Миколою Максимовим, який у всьому повторював російські традиції і досвід, до того ж не відзначався прихильником української національної ідеї. Про загострення стосунків з німцями у Криму Максимов доповідав Гетьману, при цьому у всьому винив Остроградського, його запальність та відсутність дипломатичного такту у відношеннях з німецькою стороною. Гетьман вирішив не загострювати стосунки найперше з німцями. Для налагодження співпраці з німецьким командуванням за пропозицією М. Максимова Павло Скоропадський 10 червня 1918 року замість Михайла Остроградського-Апостола призначив своїм Представником у Криму і тимчасовим командувачем Державного флоту в Севастополі командира дивізії підводних човнів контр-адмірала В'ячеслава Клочковського, зобов'язавши його здійснити візит генералу фон Кошу. Начальником штабу флоту був призначений контр-адмірал Микола Чернелівський-Сокол. Контр-адмірал Михайло Остроградський призначався командиром майбутньої 2-ї бригади лінійних кораблів і був зарахований у розпорядження Головного командира портів Чорного і Азовського морів адмірала А. Покровського. Своїм флагманським кораблем М. Остроградський визначив лінкор "Св. Євстафій", на якому до 1 жовтня 1918 року тримав свій прапор. Втім, літо і осінь 1918 року він перебував у Одесі, де очолював Українську громаду міста.

В'ячеславу Ключковському вдалося поступово залагодити конфлікт з німецьким командуванням, і німці згодом перестали піднімати свої прапори на кораблях, які український штаб укомплектовував своїми екіпажами. Протягом червня 1918 року по новому сформовані екіпажі кораблів Українському флоту склали присягу на вірність Українській державі і Гетьману. За спогадами очевидців, одні присягали щиро, інші з переконанням, що це є тимчасовий етап в розвитку російської держави. Багато офіцерів і кондукторів було прийнято на контракт і без складання присяги, по найму, що згодом відіграло фатальну роль у долі флоту.

На літо 1918 ситуація у Севастополі виглядала такою. Реально німці передали Українському флоту старий лінійний корабель (броненосець) "Георгій Побєдоносець" та крейсери "Кагул" і "Пам'ять Меркурія". Останній ще в липні слугував плавучою казармою для німецької середземноморської дивізії. Однак, при їх передачі, німці залишили за собою право ці кораблі, крім крейсера "Пам'ять Меркурія", остаточно переданого Українському флоту у серпні місяці, при потребі включити до складу німецького флоту. Користуючись своїм положенням, німці вивели до Босфору плавучу майстерню "Кронштадт", перейменувавши її у "Фляйс", а 9 есмінців:

"Щасливий", "Бистрий", "Гнєвний", "Капітан Сакен", "Зоркій", "Завидний", "Живой", "Звонкій", "Жуткій", три кораблі типу "Ельтіпіфор", 4 підводних човни, 4 буксири та інші пароплави і використовували для своїх потреб як сторожові і патрульні кораблі німецького флоту у Чорному морі.

Для флотських потреб і облаштування портів гетьманським урядом стали виділятися значні кошти, на службу до українського флоту перейшло більше половини офіцерського складу колишнього Чорноморського флоту. Однак насиченість морського відомства офіцерами, не пов'язаних з Україною як з своєю Батьківщиною, не завжди відповідала оборонним завданням молодої держави, оточеною війною. Так, не особливо переймаючись історичним минулим та майбутнім України і її флоту, виконуючий обов'язки морського міністра капітан 1 рангу Микола Максимов почав прилюдно висловлювати думку, що Севастополь у майбутньому "*буде перетворений на нейтральну базу українського, російського, а може і більше, флотів".* То ж і самі німці не бачили причин поспішати з вирішенням питання українського флоту.

Повністю опанувавши українськими портами та кримським півостровом, німецьке командування не збиралося полишати напризволяще питання втечі кораблів ЧФ з Севастополя до Новоросійська, розцінювало їх як факт брутального порушення російською стороною мирного Брестського договору і вважало повернення їх до Севастополя чи не головним своїм завданням – їм вкрай потрібні були новозбудовані і потужні дредноути "Воля" і "Свободная Россия". Головнокомандувач австро-німецькими військами в Україні фельдмаршал фон Ейхгорн вже 11 травня 1918 р. заявив уряду радянської Росії ультиматум, що у випадку не повернення кораблів вимушений буде продовжити наступ в район Новоросійська *"проти суден Чорноморського флоту, які вийшли з Севастополя".* Обмін нотами тривав місяць. Ленін стосовно Чорноморського флоту вів подвійну політику. Для видимості виконання умов Брестського договору до Новоросійська була направлена відкрита телеграма з вимогою повернути кораблі до Севастополя, а вже 24 травня 1918 року В. Ленін дійшов висновку, що *"ніяка передача кораблів ворогам революції неможлива",* і наклав резолюцію "*флот знищити негайно*". 2 червня для організації виконання волі Леніна до Новоросійська прибув його спеціальний комісар, член колегії Наркомату з морських справ матрос І. Вахрамєєв.

9 червня 1918 року радянський уряд Росії офіційно сповістив німецьке командування і УНР про готовність повернути з Новоросійська кораблі Українській Державі, хоча виконувати свої зобов'язання В. Ленін не збирався: того ж дня до Новоросійська прийшла таємна урядова телеграма з вимогою про негайне затоплення кораблів. Саме в цей час уряд РРФСР вів переговори з Україною стосовно укладення мирного договору, що обумовлювалося в Бресті договором з Четверним союзом від 9 лютого 1918 року. Більшовики облудливо стверджували про намагання встановити "братерські" стосунки і в той же час робили все для того, щоб не повертати кораблі Україні і потопити їх в Новоросійську, за спиною української делегації готували більшовицьке повстання в Україні. Крім німців у Криму, у Гетьмана Павла Скоропадського виникли проблеми і з урядом Криму. Уже в своєму першому зверненні до мешканців Криму "крайовий уряд" заявив, що "*...находит необходимым для ограждения внутреннего порядка и внешних границ постепенное создание сухопутного войска и морских сил на условиях, которые будут выработаны особо. Для несения службы береговой охраны Правительство надеется получить часть военных судов русского флота, захваченных германскими войсками в Севастополе*". На той час контроль за мореплавством біля Кримського узбережжя здійснювали німецькі рейдери. Попри те, в портах Криму справді процвітала контрабанда товарів і навіть піратство. Так, 28 липня 1918 року кілька більшовицьких озброєних суден напали на баркас з борошном біля порту Феодосія і були затримані німецьким міноносцем біля мису Чауда. 21 вересня у Феодосії були перехоплені 30 вагонів зерна, які мали бути відправлені турецькими фелюгами в Анатолію. Та й турецькі фелюги використовували ситуацію, заходячи в кримські порти під українськими прапорами за контрабандним товаром.

Спершу кримський уряд Сулькевича намагався вести незалежну від українського уряду політику. Та Гетьман, даючи йому можливість бути самостійним, врешті оголосив йому економічну блокаду і заборонив до Криму, окрім німецьких військ, поставляти без оплати воду, лісоматеріали і продовольство. То ж позиція кримського уряду швидко змінилася на користь автономії у складі Української Держави. Павло Скоропадський вважав Україну без Криму "тулубом без ніг", бачив Крим автономною частиною України і наполягав перед німцями на скорішому вирішенні пов'язаних з Кримом і флотом питань. Морське відомство, як згадував Святослав Шрамченко, "базуючись на здоровому державному розумі, ніколи не дивилося на Крим як на якусь окрему від України землю і, не рахуючись з існуванням бутафорного кримського краєвого уряду ген. Сулькевича, безупинно і неухильно провадило українську воєнно-морську політику у Криму, розпоряджаючись Чорноморською фльотою в тій чи більшій мірі, що зрештою поступово все більше і більше допускало німецьке окупаційне командування". Зокрема, 1 липня 1918 року, окремим наказом пояснювалося, що всі старшини і підстаршини, зараховані до резерву українського флоту, можуть перебувати у Севастополі і в Криму на тих же підставах, що і в Україні. Більше того, оголосивши Чорноморський флот власністю Української Держави, уряд прийняв на себе і всі права і обов'язки, які виходили з цього акту, субсидіював видатки і задовольняв потреби всіх портів, в тому числі і у Криму. Були матеріально задоволені і потреби навіть грузинського порту Батумі, військовослужбовці якого вступили на українську службу. Позицію Гетьмана, що "самостійний Крим зробиться злісним ворогом України", і відстоювала українська делегація на мирних переговорах з РРФСР. Членом делегації як фахівець з військово-морських питань був капітан 3 рангу Михайло Білинський.

Офіційно в україно-російських переговорах, які у травні 1918 року проходили у Києві, питання Криму і флоту не стояло. Проте російська сторона, яку на переговорах представляв... майбутній голова уряду Радянської України болгарин Х. Раковський, на відміну від української, передбачливо отримала "Инструкцию-требование, совершенно необходимую для военно-морской стороны переговоров", написану Л. Троцьким. Інструкція вимагала у російської делегації виходити з того, що Крим являється "історичною" територією Російської РФСР, а Чорноморський флот – її "достоянием". Крім того, вимагалося повернути радянській Росії кораблі-новобудови, що знаходилися на стапелях суднобудівних заводів Миколаєва і Херсона. У випадку, коли б Україна виставляла власні претензії на флот, російська сторона мала б "*настаивать на опросе населения Крымского полуострова, сохранение которого за Советской Федерацией считается основой существования Черноморского флота и выхода на Черное море*", тому "*всякие покушения на него с украинской стороны должны быть со всей категоричностью отвергнуты".* Під час україно-російських переговорів вперше появилася ідея і розподілу Чорноморського флоту між Російською Федерацією і Україною та спільного базування в Севастополі флотів України і Росії. Однак позиція російської делегації була своєрідною. Щоби відносини між РРФСР і Україною стали братерськими та носили дружній характер, Українській Державі пропонувалося визнати російський статус Севастополя і погодитися на базування українського флоту в севастопольських бухтах лише на умовах оренди. В інтересах "спільного історичного минулого і слов'янського пролетарського братерства" до Української Держави ще висувалася вимога підписати договір "по вопросам морской обороны". Суть пропонованого договору була в тому, що разом з Кримом і флотом РРФСР великодушно взяла би на себе охорону всього українського чорноморського узбережжя, взамін чого Україна мала надати їй право безперешкодно використовувати українські порти. Одеса і Миколаїв мали стати "вольными городами". Україні ставилося завдання забезпечити вільне транзитне використання по українській території залізниці Севастополь – Москва, а (і тут вже ніяких умов!?) "*владение Керченским проливом и контроль над судоходством должны быть прерогативой исключительно России".*

11 травня 1918 року В.І. Ленін направив "Протест германскому правительству против оккупации Крыма", яким демонстрував, що питання Криму і флоту не збирається обговорювати з Україною, а лише з Німеччиною. В "Протесте..." ствер-

джувалося, що, флот, який вже стояв в Севастополі на українській службі, і той, що у Новоросійську, являються власністю Російської Федерації, а Україна "ни на первую, ни на вторую часть флота не имеет прав". З свого боку, міністр закордонних справ України Дмитро Дорошенко, користуючись прихильністю кримчан до української влади, направив ноту послам Німеччини і Австро-Угорщини, в якій поставив питання про приєднання півострова до України на правах автономії. Гетьман П. Скоропадський вважав за можливе надати Криму широку автономію, а флот передати під юрисдикцію Української Держави. Ідею Гетьмана про автономію Криму у складі Української держави підтримав і губернський з'їзд землевласників і хліборобів Таврії. 12 червня 1918 року голова з'їзду Закеров, ознайомившись з пропозиціями гетьманського уряду, телеграфував до Києва: "*Горячо приветствуем этот шаг правительства*". Восени 1918 року питання автономії Криму у складі України мав затверджувати Курултай, але зміна політичної ситуації змінила і долю Криму, і долю Українського флоту. 13 травня 1918 року нотою НКЗС московські комісари повернення кораблів з Новоросійська до Севастополя оговорювали звільненням *"Севастополя от оккупации со стороны Германии, Турции, Австро-Венгрии или Украины".* Та німці на поступки не йшли, а 19 червня 1918 року закінчувався термін німецького ультиматуму, після якого міг розпочатися реальний наступ німецьких військ з Криму на Новоросійськ. У Москві вирішили німців обманути, офіційно погодившись на повернення флоту до Севастополя. 11 червня 1918 р. в Новоросійську питання затоплення кораблів обговорювали делегатські збори кораблів ескадри ЧФ. Та делегати від команд кораблів ескадри не наважилися прийняти рішення про затоплення своїх кораблів і винесли питання на референдум особового складу. Однак більшість матросів топити свої кораблі теж не бажали. Резолюцію Леніна підтримало лише чверть особового складу, решта була проти. У цій ситуації командувач флоту контр-адмірал М. Саблін знову уникнув прийняття відповідального рішення і черговий раз склав з себе повноваження командувача флоту. Найвірогідніше у цьому випадку він вважав, що і в разі затоплення ескадри ВЧК не простить йому залишення половини флоту у Севастополі, бо на той час головний більшовицький комісар ЧФ В. Спіро вже перебував під слідством "чрезвичайки". Взамін Сабліна тимчасовим командувачем ескадри у Новоросійську став командир дредноута "Воля" капітан 1 рангу О. Тіхмєнєв.

Того ж дня, 11 червня, до Новоросійська на адресу О. Тіхмєнєва була направлена відкрита урядова радіограма № 28 з повідомленням про ноту статс-секретаря німецького МЗС Кюльмана від 23.05.1918 р. з категоричною вимогою німецького уряду повернути кораблі до Севастополя і необхідності її виконання. Однак, це була політична гра, якою уряд Леніна намагався виграти час і не стільки врятувати кораблі, як відтермінувати новий німецький наступ. Як згодом писав Бонч-Бруєвич, "Официально мы согласились на перевод флота в Севастополь, но на самом деле твердо решили уничтожить его в море, взорвав все суда, прибывшие в Новороссийск". Відповідно до цього рішення 13 червня в Новоросійськ О. Тіхмєнєву була направлена таємна телеграма за підписом Леніна і Свердлова: "Подтверждаем приказ: немедленно уничтожить суда. В противном случае флот будет объявлен вне закона. Открытое радио за номером 28 не выполнять". Телеграму повторили ще в 14.30 14 червня 1918 року. Для організації і контролю виконання рішення по знищенню флоту, В. Ленін, крім Вахрамєєва, прислав до Новоросійська ще одного свого комісара, наркома морських справ колишнього мічмана Ф. Раскольнікова, який мав особисто керувати "операцією" із затоплення флоту.

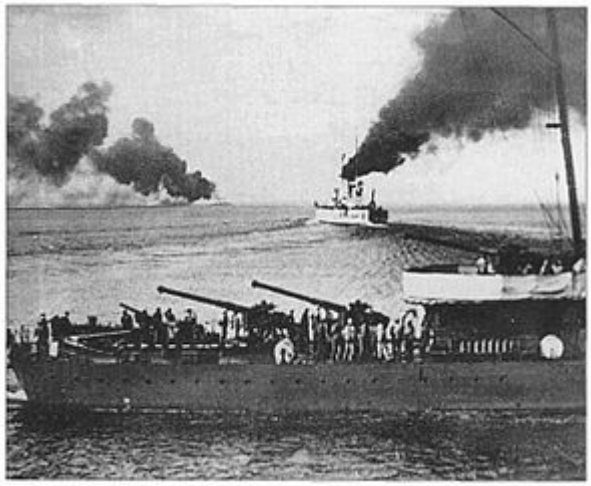

1918. Дредноут "Воля" повертається з Новоросійська до Севастополя

12 червня 1918 року між Українською Державою і РРФСР накінець-то було підписане перемир'я. У одному із його пунктів оговорювалося повернення кораблів з Новоросійська до Севастополя. Капітан 1 рангу О. Тіхменєв, опираючись на волю абсолютної більшості підпорядкованого йому особового складу, 17 червня 1918 року прийняв рішення таки повернути кораблі ескадри до Севастополя. Пополудні, 17 червня 1918 року, кораблі ескадри, які вирішили повернутися до Севастополя, виконали наказ О. Тіхмєнєва: "Знятись з якоря і швартових і вийти на зовнішній рейд". Втративши вплив на особовий склад ескадри, більшовики взялися до улюбленої тактики погроз і заявили Тіхмєнєву, що підірвуть його дредноут мінною атакою міноносців і не дозволять повернутися в Севастополь. У відповідь "Воля", розвернувши гармати головного калібру і взявши під приціл міноносці, пригрозила потопити кожного, хто спробує приблизитись на дистанцію мінної атаки. Так, протягом доби протримавши збільшовичені міноносці під прицілом на дистанції поза межами мінної атаки, лінкор-дредноут "Воля" дав можливість гідрокрейсеру "Імператор Траян", семи есмінцям: "Беспокойный", "Дерзкий", "Громкий", "Живой", "Жаркий", "Пылкий", "Поспешный" і посильній яхті "Креста" безпечно вийти на зовнішній рейд. В 11.30 18 червня 1918 року командир "Волі" капітан 1 рангу О.Тіхмєнєв віддав наказ по своїй ескадрі зніматися з якорів і слідувати курсом на Севастополь. У той же день, 18 червня, на Новоросійському рейді розпочався розстріл приречених кораблів. На дно пішли лінкор, сім ескадрених міноносців: "Громкий", "Керч", "Гаджибей", "Федониси", "Калиакрия", "Капитан Баранов", "Лейтенант Шостаков", два міноносці і посильне судно. Символічно, що більшовики пустили на дно і дредноут-лінкор "Свободная Россия", в якого, щоб він затонув, есмінцю "Керч" довелось випустити аж шість торпед. Останнім вранці 19 червня на морське дно під Туапсе пішов і найбільш відданий більшовикам есмінець "Керч", який проводив безжалісний розстріл Новоросійської ескадри. Таємний наказ Леніна було виконано лише частково: на дно було пущено 14 бойових кораблів загальною водотоннажністю 35643 тон. Увечері могильщик Чорноморського флоту Федір Раскольніков направив телеграму-звіт Раднаркому і морському Генштабу. Однак і після 18 червня 1918 року ще протягом кілька днів більшовики топили транспорти і торговельні судна в Новоросійську, у тому числі і ті, що належали країнам Антанти. Довідавшись про повернення частини кораблів Чорноморського флоту до Севастополя, В.І. Ленін страшенно розлютився. "Обуренню Володимира Ілліча не було меж, коли він отримав повідомлення про цілковитий провал Вахромєєва та про відплиття частини ескадри з Новоросійська до Севастополя …, писав у своїх спогадах поплічник вождя пролетаріату Бонч-Бруєвич. Шкода, - казав В.І. Ленін, - що наші розгубилися і не відкрили вогонь по тих, хто відходив до Севастополя! Їх обов'язково треба було розстріляти і потопити …".

Олександр Тіхмєнєв

19 червня 1918 року, вранці, загін кораблів О. Тіхмєнєва прибув на Севастопольський рейд і став на якорі на траверзі Стрілецької бухти. На підході до Севастополя Олександр Тіхменєв радіограмою повідомив командира порту про повернення ескадри, кількість і типи кораблів. Решта кораблів за його поясненням, з технічних причин не змогла вийти у відкрите море. У складі екіпажів кораблів, які повертались до Севастополя, було всього лише 730 моряків. Перехід морем був важким, більшість кораблів немала ходу, а екіпажі деяких з них нараховували по кілька чоловік. Допоміжний крейсер "Траян", есмінці "Живой" і "Дерзкий" буксирували до Севастополя під українськими і Андрєєвськими прапорами решту есмінців ескадри. По їх прибуттю до севастопольської гавані контр-адмірал В. Ключковський утворив з них "українсько-кримську флотилію" під командуванням "міністра оборони Криму" контр-адмірала С.І. Бурлєя.

Однак проіснував "кримський флот" лічені дні. Німці швидко його інтернували, підняли на його кораблях свої прапори і включили до складу німецького флоту, а Бурлєй був звільнений від посади. Лінкор "Воля" після повернення з Новоросій-

ська, попри протести українського штабу та команди корабля, був роззброєний, на ньому згодом мешкало кілька десятків російських офіцерів. Після 1 жовтня 1918 р. на недовгий час лінкор був укомплектований німецьким екіпажем і включений до складу німецького флоту. Яхту "Крєста" було повернуто колишньому власнику з українського торгового флоту, а гідрокрейсер "Імператор Траян" – Румунії, як викуплений у неї і мобілізований у 1916 році царським урядом. Контр-адмірала С. Бурлєя, який остався без посади, Кримський крайовий уряд призначив товаришем воєнного міністра уряду Сулькевича по морських справах. 8 серпня 1918 року С. Бурлєй здійснив інспекційну поїздку до Севастополя і направив для затвердження Сулькевичу "Завдання і напрямки роботи Морського відомства Кримського крайового уряду" та штатний розпис з 7 чиновників і розходами на утримання апарату в сумі 19,3 тис. карбованців. 17 серпня він доповів, що німецьке командування, не зважаючи на відсутність заперечень з сторони України, не визнає прав Кримського уряду на створення Морського відомства. На цьому робота цього відомства і завершилася.

Гетьман Павло Скоропадський і гетьманський уряд не безпідставно приділяли Державному флоту та морській політиці багато уваги. 19 травня 1918 року Павлу Скоропадському передали радіоперехват промови німецького кайзера Вільгельма II на урочистому засіданні ландтагу в м. Аахен. "*У Севастополі,*- говорив кайзер, - *ми взяли багатющу здобич – сильний торговий флот. Це дає нам можливість відновити сполучення по Чорному морю"*. Хоч насправді німці взяли під свій контроль лише військовий флот і лише в Севастополі, Гетьман зробив висновок, що німцям для перевезень, у першу чергу з Туреччини, незабаром стануть необхідні українські транспортні судна. А гетьманському уряду вкрай необхідні були кошти, і випадала нагода їх заробити на австро-німецьких морських перевезеннях. Про можливість організації морських перевезень Чорним морем Гетьман справився у адмірала Андрія Покровського, направивши йому відповідну телеграму в Одесу. І того ж дня отримав відповідь, що для організації торгових перевезень необхідне очищення торгових шляхів від виставлених під час війни мін і створення для цього тральної бригади.

Для тралення морських комунікацій Гетьман наказав Покровському сформувати бригаду тральщиків і, не гаючись, розпочати бойове тралення акваторій причорноморських портів. 6 липня 1918 року бригада тральщиків в Одесі у складі 2 канонірських човнів і 20 тральщиків з Дунайської флотилії, попри австрійську протидію, була сформована і забезпечена всім необхідним. Вона стала першим корабельним з'єднанням Українського флоту XX століття. Український флот на Чорному морі став де-факто!

Командиром першого українського бойового флотського корабельного з'єднання призначили героя Цусімської битви та учасника I Світової війни капітана 1 рангу Олександра Гадда. До бригади входило три дивізіони тральщиків: першим командував лейтенант Опанасенко, другим – лейтенант Кривицький, третім – старший лейтенант Благовєщенський. Командир бригади капітан 1 рангу О. Гадд наказ А. Покровського виконав успішно: протягом місяця всі підходи до Одеського порту, Буго-Дніпровського лиману та Дунаю були повністю очищені від мін, і жодне транспортне судно в цьому районі не отримало пошкоджень.

Гетьман П. Скоропадський не помилився. Наприкінці липня до нього звернувся головнокомандувач німецькими військами в Україні фельдмаршал Ейхгорн з проханням організувати морські перевезення для потреб австро-німецьких військ. Гетьман очікував на подібне прохання – на морських перевозках можна було поповнити державну казну, тому дав згоду і надіслав відповідне розпорядження до Одеси та до Миколаєва. В кінці липня, після узгодження капітаном 1 рангу М. Максимовим з начальником штабу німецьких військ в Україні генералом Гренером "Інструкції українським комендантам портів і визначення їхніх взаємин з українською сухопутною та австро-угорською і німецькою владою в портах", українські транспортні судна після тривалого часу стоянки знову вийшли в море. Флот надійно забезпечував транспортні перевезення до кінця 1918 року, жодне торгове

судно не підірвалося на мінах. Врешті, український транспортний флот поповнив державну скарбницю на 2 блрд. карбованців.

З початком формування Морського міністерства і структур флоту виникло питання виокремлення флотських одностроїв Українського флоту та приведення їх до єдиного зразку, для чого у травні 1918 року у Військовому міністерстві була створена спеціальна комісія. 20 травня до складу цієї комісії від Морського відомства були делеговані контр-адмірал Михайло Остроградський, капітан 1 рангу Андрій Пчельніков і флотські старшини Лев Лозерович і Петро Вуков. Поки комісія виробляла нові зразки української військової уніформи наказом від 21 травня № 21 визначалося, що на Українському Державному флоті мала вживатися уніформа зразка 1917 року, введена Тимчасовим урядом Росії, але з кокардою Української держави – щитом жовтого металу з зображенням Архістратига Михаїла. 15 липня 1918 року наказом № 166/28 запроваджувалася нова форма Українського флоту. Вона повторювала російські зразки, але вводилися погони і спеціальні відзнаки та нашивки.

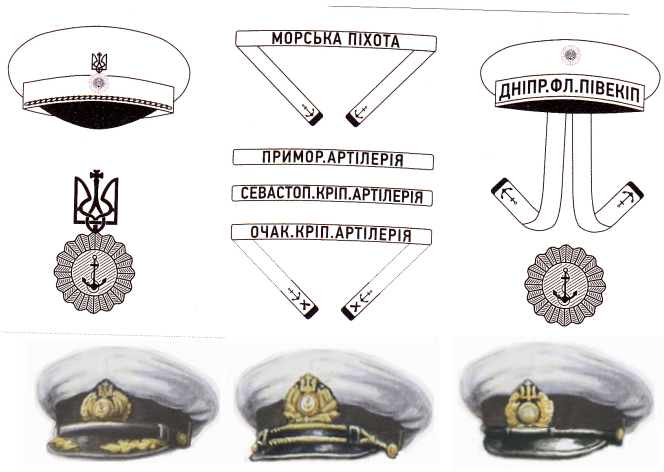

Елементи флотської уніформи та кашкети офіцерського складу флоту часу Української Держави

У травні місяці Гетьман України Павло Скоропадський Тимчасовий закон УНР про флот відмінив, а новий закон, Військово-морський прапор так остаточно визначений і не був, кораблі піднімали жовто-блакитні знамена. Для розробки військово-морської символіки України в травні місяці у Військовому міністерстві була створена спеціальна геральдична комісія, яка мала розробити весь комплекс військової символіки Українського війська і флоту. Спершу адмірал А. Покровський запропонував створеній геральдичній комісії взяти за прапор Українського флоту Андрєєвський прапор, мотивуючи тим, що від нього більшовицька Росія відмовилася і українські моряки мають повне право повернути його на Чорне море. Однак геральдична комісія не погодилася з такою думкою і запропонувала взяти за основу синій прямий грецький хрест Архістратига Михаїла з морської корогви Чорноморської козачої флотилії Війська вірних козаків, яка у XVIII ст. уславилася в боях за Очаків, Одесу і Ізмаїл: на білому полі прямий синій хрест. Пропозиція була прийнята, але з урахуванням морських традицій європейських країн. Гетьман П. Скоропадський 16 липня 1918 року затвердив закон про Військово-морський прапор України. В описі флотського прапора України визначалося: *"Військовий прапор Української Держави – білий прапор з рівним синім хрестом, якій ділить прапор на чотири рівних частини. Ширина прапора – 1/11 всеї довжини прапора. Відступивши 1/8 ширини хреста, проходить кругом нього такої ж ширини (1.г. теж 1/8 ширини хреста) синя смужка, крім тих його боків які прилягають до крижа. В крижі ж теж відступивши 1/8 ширини хреста від його боків міститься національний прапор Держави, (складений з блакитної і жовтої горизонтальних смуг), в центрі яких міститься золота печатка Св. Володимира такої ж ширини як хрест і в 11/2 раза вище своєї ширини. Прапор шиється з матерії відповідного кольору, а печатка малюється бронзовою фарбою"*. Святослав Шрамченко, як колишній член тієї геральдичної комісії, у своїх спогадах писав, що хрест над середнім зубом тризубця був збережений *"яко традиція, що походить і від того хреста, який був на запорозьких прапорах, під якими вони плавали на чайках по Чорному морю в дні далекої минувшини"*, та що національний прапор у кряжі флотського прапора з тризубом посередині значив флотський гюйс. Таким чином, національний прапор у флоті Української Держави служив гюйсом або фортечним прапором. Сьогодні клейноди Українського флоту 1918 року (лише без тризубця у кряжі прапора) служать Військово-

морським прапором Збройних Сил України і гюйсом (фортечним прапором) ВМС ЗС України та являються одними з найстаріших клейнодів Українського війська.

18 липня 1918 року наказом №192/44 по Генеральному Морському штабу виконуючий обов'язки Міністра морських справ М. Максимов оголосив про затвердження Військово-морського прапору України і наказав його піднімати на кораблях і суднах флоту. *"Ясновельможний Пан Гетьман,* - говорилося в наказі, - *в присутності Своїй у місті Києві 16 липня зізволив затвердити малюнок Військового прапору по прикладеному описанню. Оголошуючи про це приписую на Військових суднах підняти цей прапор, являючийся однині емблемою нашої Держави. Всі установи, належні по законах Російської імперії до кормового військового прапору лічити в силі по відношенню до Військового прапору Української Держави*". 17 вересня 1918 року окремими наказами затверджуються прапори посадових осіб та вимпел (майовець), про що були сповіщені морські держави. Доктор Роман Климкевич дослідив, що *"Про встановлення нової майви для українського флоту було повідомлено своєчасно і як слід великі морські держави. Від д-ра О. Нойбекера, передового німецького геральдиста і генерального секретаря геральдично-генеалогічного наукового товариства «Дер Адлер» у Берліні, знаємо, що в архіві цієї ж установи зберігається лист від німецької мореплавської технічної комісії на Чорному морі від 26 вересня 1928 р., в якому стоїть між іншим (подаємо в дослівному перекладі): "...українське військово-морське міністерство повідомило, що встановлено білий майвець з синім рівностороннім хрестом на кутнику. Висота хреста рівняється ширині майовця".* Одночасно з символікою, морське міністерство розпочало розглядати і питання самостійної підготовки кадрів для національного флоту. Підготовка у відповідних навчальних закладах старшинського складу для майбутнього Українського Державного Флоту та забезпечення ним безпеки держави ставала найважливішою і найскладнішою проблемою. Зважаючи на брак кадрів, виконуючий обов'язки Народного Міністра Справ Морських УНР Володимир Лотоцький ще 14 березня 1918 року дозволив "приймати на службу до Міністерства Морських Справ осіб жіночого полу на посади урядовців".

Керівництво ж гетьманського уряду і військового відомства з початку своєї діяльності по створенні національних збройних сил вдалося у першу чергу до прийому на службу Українській Державі офіцерів колишнього Російського імператорського флоту, і лише згодом береться до енергійних заходів з підготовки вже нового покоління офіцерів – українських морських старшин – шляхом створення системи вітчизняної військово-морської освіти.

Прийом на український флот всіх бажаючих, у першу чергу морських офіцерів колишнього імператорського флоту, не поліпшував справи вирішення питання кадрів і будівництва національного флоту та підвищення його бойової готовності. У більшості таких офіцерів була повністю відсутня національна самосвідомість, вони не були пов'язані з Україною, осталися в Україні лише з причин громадянської війни в Росії і, як згодом пригадував учасник тих подій капітан 2 рангу С. Холодовський, притримувалися чисто російської орієнтації. Велике їх число відмовлялися приймати присягу Гетьману й Україні і зараховувалися на український флот по вільному найму. Для таких морських офіцерів самостійність України сприймалася як "перехідна хвороба", після якої буде "воссоединение России, и весь Черноморский флот перейдет опять к России". Для України, оточеної фронтами, це було надто небезпечно. І ця небезпека повністю проявила себе після падіння Гетьманату, коли більшість морських офіцерів перейшла як до білої, так і до червоної армій, і разом, хоч і під різними прапорами, виступили "за единую Россию" та проти незалежності України. Врешті, слід зауважити, що у добу Гетьманату морське відомство проблему організації підготовки офіцерсько-старшинського складу для флоту таки намагалося вирішити автономно шляхом створення власних навчальних закладів. З метою забезпечення української армії старшинським складом згідно з Наказом Військового міністра Української Держави від 17 червня 1918 р. починає свою діяльність "Комісія по утворенню військових шкіл та академій". Ця комісія замість двох запланованих, працювала аж чотири місяці, але напрям її діяльності не торкнувся створення навчального закладу для підготовки флотських

офіцерів-старшин. Цю роботу Морське відомство мало проводити самотужки. Планувалося, що головним навчальним закладом для Українського Державного Флоту повинна була стати Гардемаринська школа. Підготовчою ланкою для неї мав стати Морський кадетський корпус. У свою чергу обидва заклади об'єднувалися у Морський корпус у Миколаєві. Начальником цього об'єднаного навчального закладу передбачалося призначити контр-адмірала С.І. Фролова – колишнього начальника Окремих гардемаринських класів у Петрограді. Основним контингентом майбутнього набору гардемаринів, на який розраховували організатори вперше створюваного українського військово-морського навчального закладу, повинні були стати петроградські гардемарини і кадети – уродженці України, які поверталися на батьківщину наприкінці 1917 – початку 1918 рр. Крім того, розрахунок йшов також на прийом до Школи осіб з числа цивільної молоді – громадян України, які мали середню освіту і бажання пов'язати свою долю з морем, зі службою в Українському флоті. Головною ланкою, на яку саме покладалась організація Школи, був Гардемаринський відділ Головного морського штабу. Його очолював старший лейтенант В.Ю. Афанасьєв, який у свій час був командиром роти юнкерів флоту в одному з петроградських ВМНЗ. Місцем дислокації Гардемаринської школи було обрано місто Миколаїв, яке за влучним висловленням одного з делегатів 1-го Загальночорноморського з'їзду вважалось "матір'ю" Чорноморського флоту. Це було добре відоме місто – великий кораблебудівний центр на півдні України, який вже на той час мав поважну військово-морську історичну спадщину: у XIX сторіччі тут знаходився штаб Головного командира Чорноморського флоту, успішно функціонувала Штурманська школа і морська академія, на стапелях його заводів будувалися найсучасніші військові кораблі Російського імператорського флоту, якісно виконувалися найскладніші судноремонтні роботи. На вибір Миколаєва місцем дислокації першої кузні українських флотських офіцерів вплинуло й те, що на час початку формування цього ВМНЗ, внаслідок стратегічної помилки Центральної Ради, неспроможності її зовнішньої та військової політики, статус Криму та Севастополя ще був не визначений. Українські провідники вчасно не змогли осягнути безперспективність побудови стратегії оборони України без Криму, без Севастополя, без власного флоту.

Юрій Свірський
В уніформі ВМС Польщі

На думку організаторів, розташування Гардемаринської школи у Севастополі мало б негативний вплив на організацію навчально-виховного процесу, серйозно ускладнювало б процес її становлення. У той же час наміри відкриття у "столиці" Чорноморського флоту іншого українського військово-морського навчального закладу були, і були вони досить серйозними. Йдеться про вищезгаданий Морський кадетський корпус, на території якого лише треба було завершити будівельні роботи. Але німецьке командування вважало це питання на той час "надто складним... не знаючи точки зору Великоросійського уряду". Після прийняття остаточного рішення щодо відкриття Гардемаринської школи у Миколаєві там було визначено будівлю, яка б могла задовольняти відповідним вимогам. Це була будівля колишньої Фельдшерської школи, на переобладнання та ремонт якої було виділено 40 тисяч карбованців. Морським відомством за поданням безпосередніх організаторів Гардемаринської школи було вирішено у найкоротший термін здійснити набір гардемаринів, причому, на всі три курси одночасно. На 3-й та 2-й курси планувалось набирати колишніх гардемаринів та кадетів Петроградського морського училища та Окремих гардемаринських класів, які не закінчили курсу цих ВМНЗ через їхню ліквідацію більшовиками у березні 1918 р. Загальною умовою прийому до Гардемаринської школи була наявність українського підданства, закінченої середньої освіти, а також вікові межі – 17-21 рік. Загальна кількість гардемаринів повинна була складати 200 осіб. За основу бралося те, що щорічний випуск флотських офіцерів повинен був дорівнювати близько 60 осіб. При цьому брався до уваги досвід Петроградського гардемаринського училища, з якого щорічно відраховува-

лося через різні причини від 15 до 20 відсотків гардемаринів. Таким чином, на молодшому курсі новостворюваної Гардемаринської школи повинно було навчатися не менше ніж 72 особи, на середньому – 66, та на старшому, відповідно, – 62 гардемарина. З початку вересня 1918 року в розпорядження гардимаринського відділу з одеської бригади тральщиків був переданий канонірський човен "Кубанець", перейменований на "Запорожець", який став першим українським військово-морським навчальним кораблем.

15 липня 1918 року було оголошено закон про уніформу для старшин і матросів українського флоту, який з 10 вересня того ж року вводився в дію спеціальним наказом по морському відомству. Врешті, завдяки заходам гетьманського уряду по формуванню українського флоту та тривалим перемовинам з імператорським урядом німецьке командування в Україні почало потроху поступатися українським вимогам у поверненні інтернованих ними кораблів. Німці у своїх потребах використовували не всі кораблі у Севастополі, хоча і залишали їх під своїм контролем і могли в будь-який час зарахувати їх до німецького флоту. Та, не зважаючи на застереження, на цих кораблях влітку теж підняли українські прапори, у тому числі на дредноуті "Воля", лінкорах "Св. Євстафій" та "Іоанн Златоуст". Восени 1918 р. німецьке командування, очікуючи десанту Антанти на українське узбережжя, знову ввело їх до складу свого дієвого флоту і намагалося залучити до нього ще й "Кагул". Німці відверто намагалися використати заходи гетьманського уряду по формуванню українського флоту і його бойову потугу у цілях покращення власного військового положення в чорноморсько-середземноморському регіоні. Врешті, виходячи саме з цих інтересів німецьке командування умовою передачі Україні всього інтернованого ними флоту висунуло жорстку вимогу, щоби Український флот під українським Військово-морським прапором вийшов в Середземне море на демонстраційний збройний похід під командуванням адмірала Андрія Покровського. У Морському міністерстві виявилося чимало прихильників такого проекту, головним з них був в.о. Морського міністра Микола Максимов. Прихильно до цієї ідеї ставився і сам Покровський. Інформація про можливий похід українського флоту поширилася у Європі і досягла берегів Америки. Так, в українському часописі в США "Свобода" № 74 за 22.06.1918 року появилася замітка "Співучасть чорноморської фльоти у боротьбі проти альянтів". Ясна річ, що ця звістка була з тривогою сприйнята державами Антанти в Європі і розцінена ними як відмова України від свого нейтрального статусу та перехід на сторону Німеччини і Туреччини. Однак Гетьман передбачав поразку Німеччини у війні і ідею походу Українського флоту у Середземне море рішуче відхилив.

2 червня 1918 року Німеччина офіційно визнала Українську Державу і для вирішення питання флоту Гетьман активізував дипломатичні стосунки з нею. 4 липня Гетьман затвердив закон "Положення про військово-морських агентів (аташе – *М.М.)* за кордоном", згідно якого розпочали свою роботу військово-морські представники при посольствах України за кордоном. У другій половині серпня для переговорів з німецьким урядом до Берліна виїхала висока урядова делегація України на чолі з головою Ради народних міністрів Ф. Лизогубом. До складу делегації був включений і військово-морський агент (аташе) капітан 1 рангу Юрій Свірський з повноваженнями вести переговори по поверненні Україні інтернованих кораблів. До списку кораблів, яких Україна вимагала повернути у першу чергу, були включені лінкор-дредноут "Воля", 7 лінкорів (старих броненосців, перейменованих в 1916 році в лінкори): "Пантелеймон", "Євстафій", "Іван Златоустий", "Ростислав", "Три святителя", "Синоп", "Юрій Побєдоносець", крейсер "Кагул", 11 ескадрених міноносців, дивізія підводних човнів, транспортна флотилія і загін допоміжних суден, всі з базуванням на Севастополь. У списку був відсутній крейсер "Пам'ять Меркурія", який на той час вже був німцями повернутий і перебував у повному підпорядкуванні штабу українського флоту. Переговори в Берліні для української делегації завершилися досить успішно. Було підписано ряд важливих угод з німецькою суднобудівною компанією "Блом і Фосс" і німецький уряд погоджувався, хоч і з умовами, повернути інтерновані кораблі. У вересні 1918 року до Берліна з візитом відбув і сам Гетьман Павло Скоропадський. В ході візиту він

відвідав Кіль і разом з командувачем німецьким Балтійським флотом адміралом принцом Генріхом Пруським виходив в море на підводному човні. Вихід в море на підводному човні і занурення під воду справили на Гетьмана незабутнє враження і тільки подвоїли його впевненість у необхідності розбудови українського флоту. Вже перебуваючи в еміграції, Гетьман згадував у своїх «Спогадах»: *"Поїздка ця в Берлін дала добрі результати, і питання Криму й флоту, здавалося, були вирішені на нашу користь... Із флотом справа також нібито налагоджувалась... однак німці, як виявилося, пов'язували це з питанням розрахунку наших грошових зобов'язань з Німеччиною".* Виявляється, що німці за повернення флоту вимагали від гетьмана 200 мільйонів карбованців. Гетьман спершу не заперечував, та міністр фінансів Ржепецький відмовив його від укладення подібних домовленостей, доводячи, що німці вимушені будуть віддати флот і так. Врешті, візит Гетьмана до Берліна таки значно пришвидшив повернення німцями кораблів. 1 вересня німці у Севастополі повернули Українському флоту есмінець "Звонкий", а 17 вересня передали Україні всю підводну дивізію з 17 підводних човнів у Севастополі, 23 тральщики і 23 катери-винищувачі.

У Севастополі штаб українського флоту взявся організувати роботу з відновлення бойової готовності повернутих їм кораблів. 31 липня 1918 року наказом № 453 контр-адмірала В.Клочковського була створена спеціальна технічна комісія, яка розпочала визначення технічного стану лінкорів і крейсерів. До складу комісії були підібрані досвідчені корабельні інженери, які перейшли на службу до Українського флоту. Після ретельного огляду кожного корабля складався детальний протокол його технічного стану, які передавалися в Морське міністерство для організації ремонтних робіт на суднoремонтних заводах України. Перший протокол технічного стану комісія склала ще 26 липня після ретельного огляду крейсера "Пантелеймон". До середини серпня був визначений технічний стан майже всіх кораблів і плавзасобів флоту і визначені кошториси для забезпечення їх ремонту. Протягом літа були відремонтовані ескадрені міноносці "Счастливый", "Капитан Сакен", "Зоркий" і підводний човен "Гагара". На кораблях налагодилася служба і нормальне життя, особовому складу регулярно сплачувалося грошове забезпечення.

Починаючи з осені 1918 року на Гетьмана Павла Скоропадського посилився тиск опозиції з вимогою більшої українізації уряду, в якому українців були одиниці. Цього вимагало у нього й командування німецьких військ в Україні. Політика Гетьмана у першу чергу в земельному питанні, все більше втрачала підтримку населення в Україні, у різних регіонах якої виникали антигетьманські селянські бунти і гетьман України вимушений був піти на поступки опозиції.

У вересні, після повернення з Берліна до Києва, Павло Скоропадський провів і перші перейменування кораблів Українського флоту. Першими 15 вересня 1918 року отримали нові цифрові номери тральщики і катери-винищувачі, що базувалися на Севастополь, 17 вересня канонірський човен "Кубанець" в Одесі отримав назву "Запорожець", а крейсер "Пам'ять Меркурія" – ім'я видатного гетьмана-державника "Гетьман Мазепа", у листопаді два одеські криголами стали іменуватися "Гайдамак" і "Джигіт".

20 жовтня 1918 року указом Гетьмана товаришу воєнного міністра Миколі Максимову було присвоєно військове звання "контр-адмірал". 24 жовтня 1918 року Гетьман затвердив новий склад Кабінету міністрів Федора Лизогуба, до якого увійшов і Микола Максимов уже як повноправний Морський міністр. Цим актом Гетьман повністю відокремив військове і морське міністерства. 21 жовтня 1918 року Головним командиром портів Чорного і Азовського морів, а 12 листопада 1918 року і командувачем Морських сил Чорного моря призначено контр-адмірала В'ячеслава Клочковського. Тим же наказом адмірал Андрій Покровський призначався Морським міністром Української Держави в черговому складі гетьманського уряду, а його заступниками в Києві – контр-адмірал Олександр Гадд і заступником міністра - начальником Генерального Морського штабу з базуванням в Одесі – контр-адмірал М. Максимов.

Після розпаду Російської імперії на території України залишились значні сили морської піхоти. В районі гирла Дунаю, була дислокована Балтська дивізія морсь-

кої піхоти, яка входила до сил Румунського фронту, у Севастополі знаходилася Спеціальна десантна дивізія, частини якої ще знаходилися на лінії Кавказького фронту. Ця дивізія спеціально формувалася для завдань прориву протоки Босфор, і тому один із її полків носив назву Царгородський. Обидві дивізії були в далеко не бойовому стані, але для організації захисту чорноморського узбережжя на їх базі для оборони морського узбережжя віце-адмірал А.Покровський запропонував Гетьману сформувати корпус української морської піхоти і представив відповідний проект дислокації частин сухопутної оборони північно-західного району Чорного моря. Проект передбачав створення Системи морської берегової оборони узбережжя Чорного моря (корпусу) з трьох відділів: 1-й – від Дністровського лиману до Сичівки, 2-й охоплював район Очаків - Миколаїв і 3-й – район: Станіславчик (село у Херсонській обл.) – Херсон – Перекоп. Кожний відділ мав складатися з 2-х артилерійських дільниць берегової оборони, полку морської піхоти, ескадрону морської кавалерії та різних допоміжних частин. Управління корпусу планувалося розмістити в Одесі. За проектом штаб 2-го відділу берегової оборони мав знаходитися у Миколаєві. Його перша артилерійська дільниця мала складатися з 3-х важких берегових батарей фортеці Очаків, друга – з 2-х батарей (в кожній по 4 гармати) у районі Миколаєва. До складу відділу мав входити 2-й полк морської піхоти, штаб і 2 курені якого також мали були розміщені у Миколаєві, а 3-й курінь – дислокуватися в Очакові; тут же мав бути дислокованим 2-й ескадрон морської кавалерії. Як і в Одесі, у Миколаєві планувалося розташувати два інженерні взводи (телеграфний і телефонний), а у Очакові – півроту саперів і мотоциклетну команду. 2-й відділ сухопутної берегової оборони мали обслуговувати радіостанції Миколаєва та Очакова. Однак проект, запропонований адміралом А. Покровським, був реалізований в життя лише частково, хоча указом Гетьмана по Морському міністерству від 23 травня 1918 року він був затверджений. Проблема полягала, в першу чергу, у командному складі, який призначався у штаби виключно з колишніх царських російських офіцерів, його позиції до Гетьмана і України, і небажання форсувати ідею відродження української морської піхоти. Така кадрова політика привела до проблеми комплектуванні особовим складом названих полків. В умовах присутності німецьких військ, які залучалися Гетьманом до придушення селянських виступів проти повернення поміщиків, були лише частково сформовані три полки морської піхоти неповного, в основному кадрованого складу, та деякі допоміжні підрозділи, як-то "позиційні аеробатареї", повітроплавальний загін. Зазнаючи втрат від загонів повсталих селян німецьке командування стало чинити неприхований опір формуванню полків української морської піхоти. Німці погоджувалися на кадрований їх склад, але перечили їх повному розгортанню. Німецьке командування, особливо після вбивства російськими есерами в червні 1918 року у Києві фельдмаршала Ейхгорна, стало підозріло сприймати заходи по зміцненню українського флоту, хоч і декларувало йому всебічну допомогу. Сильне українське військо у своєму тилу німецькому командуванню виразно було не потрібне. У зв'язку зі складною ситуацією з німцями, вирішено було формувати полки обмеженого трикурінного складу. Кожний курінь мав мати три чоти і кулеметну команду. Наказом по Морському відомству 31 серпня 1918 року було визначено місця дислокації всіх частин оборони Чорного моря і місця базування штабів: 1-го полку – в Одесі, 2-го – в Миколаєві, 3-го – в Херсоні. Кінні ескадрони морської кавалерії були дислоковані в Одесі, Очакові і в Перекопі. Начальником берегової оборони Південно-Західного району України 1 серпня 1918 року указом Гетьмана по Морському відомству і командувачем корпусу морської піхоти Державного флоту був призначений колишній російський контр-адмірал Семен Фабрицький.

Для оперативного керування процесом формування берегової оборони морського узбережжя у Головному Морському штабі був утворений відділ морської піхоти, який спершу очолив полковник В. Дашкевич-Горбацький, а згодом, з 21 квітня 1918 року, – полковник Ястржембський, і, з 1 січня 1919 року, підполковник Гаврило Никогда. 15 липня 1918 року наказом по морському відомству була встановлена форма одягу для морських піхотинців. Від форми одягу польової піхоти

вона відрізнялася лише чорним кантом навколо погон. Для старшин і підстаршин на погони додавалися золоті якорі, а для матросів – жовті.

Врешті, не зважаючи на складну внутрішню і зовнішню військово-політичну ситуацію, заплутаність флотського питання, станом на 1 жовтня 1918 року до українського флоту належало: 1 лінкор: "Георгій Побєдоносець", 2 крейсери: "Пам'ять Меркурія" і "Кагул", 1 есмінець, 2 канонірських човни, дивізія з 17 підводних човнів, 27 бронекатерів, 40 тральщиків, 23 катери-винищувачі та більше 50 допоміжних суден. Всі вони знаходилися у бойовій готовності. Флотська авіація нараховувала 20 гідропланів, а морська піхота – три кадровані полки. По своїй бойовій могутності Український флот у Чорному морі поступався лише німецько-турецькому і перевершував флоти Болгарії, Румунії і "білої" Росії разом взятих.

Восени 1918 року німецьке командування реально очікувало десант флоту Антанти, який вже знаходився у Середземному морі, на українське узбережжя і з цієї причини затягувало повернення головних кораблів Чорноморського флоту – дредноута "Воля", крейсера "Алмаз", броненосців "Іоанн Златоуст", "Св. Євстафій" та 6 есмінців, утримуючи їх під своїм прапором і плануючи на випадок появи у Чорному морі ескадри Антанти включити їх до сил своєї оборони. Українських військових моряків до свого флоту німецьке командування вже не залучало – 1 жовтня 1918 року німецький воєнно-морський аташе віце-адмірал А. Гопман заявив командирам лінкорів "Св. Євстафій" і "Іоанн Златоуст", що їхні екіпажі мусять залишити свої кораблі, бо німецьке командування вирішило тимчасово їх разом з дредноутом "Воля" включити до бойового складу свого флоту. Однак ескадра Антанти не збиралася воювати в Чорному морі з німецьким флотом. Володіючи ситуацією в самій Німеччині, там очікували завершення інакшого, чим воєнний, розвитку подій.

23 жовтня 1918 року військово-морський агент (аташе) Німеччини в Україні віце-адмірал А. Гопман на зустрічі з В. Клочковським повідомив, що німецьке командування вирішило передати Україні Чорноморський флот повністю і вручив йому порядок і особливі правила його передачі. З приводу передачі флоту А. Гопман скликав 8 листопада 1918 року спеціальну нараду в Одесі, на якій представляли: Україну – контр-адмірал В. Клочковський, радянську Росію – капітан 1 рангу Олександр Тіхмєнєв і «білу Росію» від Денікіна – капітан 1 рангу Олексій Ніщєнков, колишній начальник штабу В.Клочковського в Севастополі, що вже подався до білогвардійців. На нараді А. Гопман оголосив, що у зв'язку з тим, що червона Росія свою частку флоту добровільно затопила під Новоросійськом, Збройні сили півдня Росії є бездержавною структурою, тому флот, що базується в Україні і в Криму, передається Українській Державі. На цьому перший в історії Чорноморського флоту його розподіл було завершено.

11 листопада 1918 року німецьке командування повністю повернуло Україні кораблі всього флоту, що базувалися на Севастополь, Миколаїв, Одесу і Керч, без будь яких застережень і поставило перед командувачем Державним флотом України контр-адміралом В. Клочковським вимогу підняти над кораблями Військово-морські прапори Української Держави. На кораблях флоту вже готувалися урочисто їх підняти… Цього ж дня наказом Гетьмана України було затверджено бойовий розклад флоту, впроваджено тимчасовий табель про укомплектування кораблів і частин особовим складом, призначено старшин, священників і кондукторів. Наказом від 12 листопада 1918 року оголошено перший призов до українського війська і на флот громадян України та призначено штаб навчального відділу нового поповнення флоту на чолі з капітаном 2 рангу Левом Шрамченком. 12 листопада 1918 року до складу українського флоту прийнято передану німцями Мозирську (Пінську) флотилію, яку очолив капітан 1 рангу Олександр Ільютович. На її озброєнні знаходилися бронекатери виготовлені Одеським суднобудівним заводом Ревенського, а також шість американських бронекатерів типу "Муллінз". Взимку 1918 року Прип'ять була затягнута кригою, тож флотилія участі в бойових діях брати не могла. Але відомий з її історії листопадовий епізод на Дніпрі, коли її чотири катери з 75 десантниками на борту при 9 кулеметах разом з німецьким бро-

некатером вели бій в районі Обухова і Трипілля з загоном отамана Зеленого. Тоді флотилія розблокувала 13 пароплавів з вугіллям для Києва.

До війни 1914 року в басейні Дніпра нараховувалося 382 парових і 2218 непарових суден, які були мобілізовані на час війни. Оскільки Центральна Рада не планувала створення річкових військових флотилій, ці судна повернулися до торгового флоту Української Держави, а Дніпро став важливою транспортною артерією України. Український торговий флот з весни 1918 року проводив регулярні рейси між портами Чорного і Азовського морів, з Дніпра до Криму, Болгарії, Румунії і Туреччини. Дніпровська військова флотилія була створена в час Світової війни і нараховувала шість американських бронекатерів "Муллінз". У травні 1918 року вона була інтернована німцями і використовувалася ними для сторожової служби на Дніпрі. 11 листопада 1918 року всі "річкові броненосці" німці теж повернули Україні.

13 грудня 1918 року по Морському міністерству видається наказ по фінансовому забезпеченню Радою міністрів Державного флоту, якому випало стати останнім в час гетьманської України. У наказі значилося (подаємо мовою оригіналу): "*…приказом по Морскому Ведомству от 13 декабря 1918 г. ч. 684/47 объявляется утвержденное постановление Совета Министров про ассигнацию в распоряжение Морского Министерства 23.944.780. рублей:*

1) На ремонт миноносца "Жуткий" 1 189 000 руб.;

2) На демобилизацию кораблей торгового флота 11 000 000 руб.;

3) На исполнение работ по приведению в состояние долговременного хранения боевых и вспомогательных кораблей Черноморского флота 1 000 000 руб.;

4) Представителю Морского Министерства при императорском германском командовании в Крыму на содержание личного состава флота и разные работы 1 640 000 руб.;

5) За работы выполненные РОПиТ в июле, августе и авансом за сентябрь 3 900 000 руб.;

6) За 2 месяца содержания дунайской речной и транспортной флотилии 1 500 000 руб.;

7) На санитарные работы против холеры 10 000 руб.".

Однак воєнно-політична ситуація в Європі складалася не на користь України. У Німеччині вибухнула революція і німецькі війська поспіхом поверталися на свою Батьківщину. Антанта вбачала Україну німецьким сателітом і, виходячи з власних інтересів, взамін незалежної Української Держави воліла бачити Росію "єдиною і неділимою" у старих кордонах. Про визнання України незалежною державою країнами-переможцями у Світовій війні на той час майже не йшлося. Зрештою, це саме було проголошено і американським президентом Вільсоном у його відомих 14-и пунктах. Україна залишалася наодинці з більшовицькою Росією, яка серйозно готувалася прибрати Україну до своїх рук. Більшовицькі лідери під виглядом народного антигетьманського руху в Україні, не жалкуючи грошей, формували п'яту колону в Україні. Брак часу, відсутність політичного порозуміння між різними політичними силами не дозволили створити боєздатну армію і флот, які могли б твердо і надійно стати на захист суверенності Української держави. Одночасно в Україні розгорнулася кампанія по дискредитації українського війська. Дали себе знати різноманітні "союзи" руських офіцерів та інших відверто антиукраїнських організацій, що пишно цвіли при гетьманському управлінні. У різних регіонах України на повітря почали злітати склади з вибухівкою. Під Києвом, на Лисій горі, вибухнули і горіли порохові склади майже тиждень. Від їхнього вибуху в районі Звіринця вигоріла територія на 12 кілометрів навколо і, за твердженням тодішньої преси, від вибуху і пожеж у Києві загинуло тисячі людей. Про ці вибухи і антиукраїнські рухи в Україні широко писала емігрантська преса в США і Канаді.

Вибухнув військовий арсенал і в Одесі. У зв'язку з подіями в Одесі був заарештований по цій справі російський консул М. Бек, під час обшуку у якого було знайдено "Інструкцію для Червоних гвардій" для підготовки загальноукраїнського більшовицького повстання. Червона армія вже була готова до вирішального походу в Україну, більшовицькі загони вже з'явилися на північно-східних теренах Ук-

раїни, а в Курську знаходився сформований в Москві "український» (тільки без українців) уряд радянської України.

З завершенням передачі кораблів і об'єднання сил флоту наказом Морського міністра № 594/288 від 12 листопада 1918 року флот Української держави остато чно організується в повноправний вид Збройних Сил Української Держави. Український державний флот в 1918 році став реальністю у Чорному морі і навічно увійшов таким в історію України та її Збройних Сил. Здавалося, розвиток національного флоту вийшов на чистий фарватер. Та досить швидко плани Гетьмана і морського міністра по будівництву національного флоту змінилися на протилежні, Український державний флот разом з моряками був відданий Антанті, тому й втратив можливість виступити на збройний захист своєї Вітчизни від трагедії, що на неї насувалася. Внутрішня ситуація в Україні на осінь 1918 року вкрай загострилася, у різних регіонах ширилося і набирало сили антигетьманське і антинімецьке повстання. Селяни нищили садиби повернутих Гетьманом поміщиків – "хліборобів", а разом з ними і німецькі карні відділи, які стали "військовою асистенцією" повернутих в українське село в основному колишніх російських поміщиків. За статистикою німецького військового штабу, у боях з загонами українських селян полягло майже 20 тисяч німецьких солдат. "Виконуючи доручення гетьманського уряду, розстрілюючи українське селянство, випалюючи цілі села, описує тогочасну ситуацію в Україні М.Ростовець, німці викликали до себе страшну ненависть з боку українського села. Німці і поміщики – ці два явища злилися в уяві селянина в єдиний образ лютого ворога, що його треба було винищити за всяку ціну...". На цім внутрішнім політичнім тлі Гетьман різко міняє зовнішню політику Української Держави і 14 листопада 1918 року проголосив грамоту про федерацію з демократичною Росією з завданням "відбудови єдиної Росії на федеративних началах із задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности". Відмова Гетьмана від незалежності викликала збройний виступ опозиції і того ж дня у Білій Церкві Директорія УНР розпочала антигетьманське повстання.

Святослав Шрамченко

Про події на флоті в ті дні маємо дві основні версії. Перша свідчить, що В. Клочковський, прийнявши у своє підпорядкування кораблі флоту, запросив дозволу на проведення урочистої церемонії підняття українських прапорів у Морського міністра Андрія Покровського, а коли той відмовив – у Гетьмана. Павло Скоропадський у відповідь мовби заборонив піднімати затверджені ним же самим і ніким не відмінені українські Військово-морські прапори, наказав в руслі своєї нової зовнішньої політики підняти Андріївські прапори. Причиною такого рішення Гетьмана була отримана ним того дня телеграма від князя Фірстенберга з Відня, що Антанта визнає уряд Гетьмана, а її війська йдуть в Україну як "друзі народу". Багато сучасників тих подій стверджують, що найбільшим прихильником русифікації українського флоту тоді виступав Микола Максимов і Андрій Покровський, який, нібито, і умовив Гетьмана на такий крок.

За другою версією, автором якої є ад'ютант морського міністра Святослав Шрамченко, події відбувалися наступним чином. "*Тоді ж (24 листопада 1918 р. – М.М.) одержано в Києві від контр-адмірала Клочковського телеграму на ім'я Морського Міністра, що до Севастополя прибув англійський крейсер "Centerbury" з міноносцями. Зараз же з наказу товариша міністра старший ад'ютант зателефонував ад'ютантові Гетьмана, лейтенантові фльоти Сергієві Дружині, щоби він доповів про це Гетьманові. Через кілька днів нова телеграма, якою повідомлялося про, що прибули ще французькі, італійські, і грецькі воєнні кораблі і просилося дозволу підняти Андрієвський прапор. Коли товариш Морського Міністра контр-адмірал Гадд разом зі старшим ад'ютантом поїхали з докладом до Гетьмана, від нього, страшенно незадоволеного, одержали відповідь, що "підняти Андрієвський прапор це означає спустити наш – український, а про це не може бути й мови". І того ж дня старший ад'ютант надіслав до конир-адмірала Клочковського, що Ге-*

тьман категорично забороняє Андрієвський прапор. А на другий день від контр-адмірала Клочковського нова телеграма, в якій він докладає, що підняв Андрієвський прапор. Обуренню Гетьмана не було границь...". З цієї версії військовий історик Я. Тинченко робить висновок, що Андріївські прапори на щоглах кораблів українського флоту... появилися внаслідок змови Клочковського з Тіхмєнєвим, який на той час мешкав у Севастополі. Остаточно не відомо чи насправді була така змова, але, за спогадами сучасників, Клочковський відданістю українській національній ідеї ніколи не вирізнявся, а на український флот подався за плином подій і Андріївський прапор йому був значно рідніший за український. Цю версію підтверджує і один з перших організаторів українського руху на флоті і у Севастополі мічман Яким Христич, який ще з 1917 року вважав Клочковського відвертим "українофобом". Як би там не сталося, але в Одесі і Севастополі при заході ескадри Антанти на щоглах кораблів українського флоту вже розвівалися Андріївські прапори. Сам Гетьман у своїх "Спогадах" питання зміни прапорів на флоті обходить мовчанням. Врешті, Андріївські прапори повністю відповідали дещо раніше проголошеному ним новому курсу "відбудови єдиної Росії на федеративних началах". 14 грудня 1918 року Гетьман Павло Скоропадський зрікся влади і виїхав за кордон. Туди ж подалася і більшість його адміралів.

Аналізуючи період флотського будівництва в час гетьманської Української Держави, слід відзначити, що Гетьман і його уряд більш активно від уряду УНР займалися морською політикою, морським будівництвом і намагалися забезпечити їх відповідними інструментами захисту, хоча і схилялися до думки, про можливість оборони України з Півдня силами "флоту берегової оборони", тобто, до ідеї, запровадженої ще їх попередниками, - Центральною Радою УНР, і не бачили морських інтересів України далі Чорного моря. Однак, ідея "флоту берегової оборони" виникла не в самих українців. Спершу її запропонували "фахівці" з колишнього російського флоту, які наводнили морське відомство УНР, і навіть зуміли провести цю ідею відповідним законом УНР, а затим її уже почали обґрунтовувати німці. Перші, зважаючи на успіхи і популярність серед українського народу влади УНР, вбачали можливість реставрації російського флоту в бухтах України, щоб згодом його привести під прапор "его императорского величества". Німецьке командування ж просто використовувало нагоду коштом України уникнути поразки у війні і зміцнити свою слабку ланку – відсутність достатніх сил в чорноморсько-середземноморському театрі бойових дій, примножити свої морські сили кораблями українського флоту.

В період розбудови національного флоту Української Держави ситуація у Одесі і Миколаєві у період Гетьманату докорінно різнилася від ситуації, що на той же час мала місце у Севастополі. Зважаючи на факт, що розбудова національного флоту в Одесі і Миколаєві в минулі десятиліття особливо ретельно приховувалася від суспільства, їх варто виокремити і дослідити окремо.

Формування Державного флоту України у Одесі

Як вже наголошувалося, приймаючи IV Універсал, Центральна Рада не заявила про належність Криму до території України, не оговорила це територіальне питання і у Бресті на переговорах з Четверним союзом і РСФСР. Тож організація Українського флоту була юридично можливою лише поза межами Криму, у Одесі. Одеса і її порт не були пов'язані міждержавними договорами, тому місто після його звільнення від більшовиків стало справжньою флотською столицею Української Держави, хоча такою спершу не планувалася.

Для реалізації умов Брестського договору першими проти більшовицьких військ в одеському регіоні розпочали бойові дії румунські війська і флот, які форсували Дунай і у ніч з 21 на 22 січня захопили Ізмаїл. Опір їм вчинила Дунайська флотилія. Створена в 1916 році, вона у своєму складі числила 9 річкових канонерських човнів, 1 підводний човен, 1 загороджувач, 1 тральщик, 6 посильних суден. Ще восени 1917 року моряки флотилії активно підтримували УНР, але наступ бі-

льшовиків на Україну у грудні 1917 року і захоплення ними Києва привів її до стану більшовиків. Втративши Ізмаїл, флотилія перебазувалася до села Вилково, звідки до середини лютого 1918 року вела бойові дії проти румунського військового флоту на Дунаї. Наступ німецьких і австро-угорських військ змусив флотилію покинути Вилкове і 16 лютого залишки Дунайської флотилії перейшли до Одеси. На Дунаї було кинуто підводного човна, 8 річкових канонерок, тральщик і 1 посильне судно. Більшовики, як свідчать розпачливі телеграми Муравйова, планували вперто захищати Одесу, але при приближенні німецьких і австро-угорських військ, ганебно втекли як з Одеського рейду, так і з під міста.

У Одесі на початку 1918 року діяла Українська морська рада, яку очолював матрос Босий. Мобілізований нею об'єднаний український морський загін, складений з моряків Одеси та поповнений матросами з прибувшої на рейд українізованої ескадри з Севастополя, під командуванням лейтенанта Василя Пилишенка разом з одеськими гайдамаками у січні 1918 р. бився у вуличних боях проти більшовиків. Ці сутички закінчилися перемогою червоногвардійців, проте, панування більшовиків було недовгим – 13 березня 1918 року перші підрозділи австро-угорських військ увійшли до Одеси без бою і зайняли порт, пакгаузи і заводи. 16 березня українськими моряками був створений "Штаб морського начальника в районі Одеської військової округи", який очолив капітан 1 рангу Шрамченко Яків Володимирович. Для визначення плану дій українського уряду в умовах окупації Одеси союзними військами Яків Шрамченко відбув до Києва, де зустрівся з керівництвом УНР. З Києва він повернувся затвердженим начальником створеного ним штабу. День створення "Штабу морського начальника в районі Одеської військової округи", вповні заслуговує на його відзначення як День заснування Західної військово-морської бази Військово-Морських сил України, створення якої в Одесі відбулося у травні 1994 року.

Андрій Покровський

20 березня 1918 року посаду австро-угорського коменданта Одеси обійняв фельдмаршал-лейтенант фон Ессер, німецьким комендантом був призначений полковник Фогель, комендантом порту – генерал-майор фон Цейдлер. Головним комісаром УНР по Одеській окрузі був призначений С. С. Коморний. Іноземні чільники Одеси скасували всю політичну діяльність у місті і заявили, що визнаватимуть лише офіційних представників УНР. Однак, не забарився конфлікт і з ними. Яків Шрамченко розпорядився підняти на всіх кораблях і суднах українські жовто-блакитні прапори, німці зажадали їх спустити, але отримали категоричну відмову Шрамченка. Німецьке командування подало на Шрамченка скаргу до Києва і … це стало причиною його усунення від посади. Так Центральна Рада захистила відданих їй патріотів.

Організація морської справи в Одесі проходила у відповідності до "Тимчасового закону про фльоту УНР", прийнятого 18 січня 1918 року. 27 березня 1918 року наказом по військовому відомству УНР створюється Район охорони Південно-Західної частини Чорного моря з штабом в Одесі, Транспортна і Дунайська флотилії, які разом склали діючий флот УНР. До його складу увійшло 11 озброєних самохідних барж типу "Боліндер" за № 27, 432, 437, 447, 606 та шість інших барж, чиї номери ще не встановлені, а так же кораблі і судна, залишені більшовиками на Дунаї. Кораблі, що таким чином залишилися в Одесі, і стали першими воєнними кораблями відродженого українського флоту. 26 березня 1918 р. німецькі кораблі отримали радіограму, що всі кораблі під жовто-блакитним прапором слід приймати за дружні. Начальником району і одночасно командувачем цього флоту того ж числа призначається начальник військового порту в Миколаєві, колишній начальник штабу ЧФ віце-адмірал Андрій Покровський, його начальником штабу – контр-адмірал Сергій Ворожейкін. Транспортну флотилію очолив капітан 1 рангу Степанов, а Дунайську – капітан 2 рангу Хомотиян. Комендантом Одеського порту призначено капітана 2 рангу Озерова, а комендантом Одеси – капітана 2 рангу Містнікова. Капітан 1 рангу Яків Шрамченко призначався до відділу перевезень

Чорного моря. У зв'язку з цим наказом Яків Шрамченко розформував свій штаб. У останньому наказі він написав: "Временный штаб мой, образованный приказом от 16 (3) марта, упраздняется с сего числа с обращением чинов штаба в наличие своих частей и передачей дел по принадлежности. С сего числа я возвращаюсь к исполнению своих прямых обязанностей по ликвидации дел и операций управления грузовыми перевозками по Черному и Азовскому морям". 22 квітня 1918 року в Одесі з 20 гідропланів створюється 1-й Гідроавіаційний дивізіон флоту УНР, якого можна вважати народженням української морської авіації. 24 квітня 1918 року віце-адмірал А. Покровський був призначений ще і Головним командиром портів Чорного і Азовського морів зі штабом в Одесі і йому, хоч і формально, підпорядковувалися морські сили в Криму.

Гетьманський переворот в Одесі був сприйнятий доволі спокійно. У часи Гетьманської Держави військово-політична ситуація в Одесі була зовсім відмінною від Севастополя. Указом Гетьмана міським отаманом Одеси був призначений генерал-майор Володимир Мустафін, його заступником – М. Богданович, робота яких відбувалася в умовах боротьби соціалістів з соціал-демократами. За деякими свідченнями, вони у середині травня навіть намагалися при допомозі полковника Запорозької дивізії П. Болбочана підняти антигетьманське повстання, проголосити Гетьманом України Василя Вишиваного та оголосити Одесу столицею "соціалістичного гетьманату". Врешті плани ці осталися не реалізованими. Крім того, у Одесі діяло чимало іноземних розвідок, активно відновлювалося більшовицьке і формувалося білогвардійське підпілля. Відірваний від основних сил флоту, які базувалися на Севастополь, одеський штаб флоту фактично не впливав на ситуацію і стан справ у головній базі Чорноморського флоту - Севастополі. Це були наслідки політичної помилки Центральної Ради, яка, сліпо слідкуючи гаслу права територій на самовизначення, позбавила Чорноморський флот впливу державної влади, віддавши його під вплив політичних партій. Після гетьманського перевороту у Києві А. Покровський запросив Гетьмана Павла Скоропадського про своє подальше перебування на службі та поцікавився "його політичним кредо". Відповідь Гетьмана повністю задовольнила адмірала і він остався на посаді. На Пасху 1918 року Гетьман присвоїв Андрію Покровському військове звання "адмірал", хоча Покровський, як згодом сам признавався в еміграції, рахувався лише з "чинами Царскаго производства" і у еміграції продовжував "себя именовать вице-адмиралом".

1918 р. Мінна бригада в Одесі *у день іменин Гетьмана України. На флагштоках видно Державні прапори України*

Опанувавши Одесою, австрійці спершу теж інтернували всі тамтешні кораблі і судна та підняли на них свої прапори. Та все ж Гетьману і адміралу А. Покровському у травні 1918 року вдалося домовився з Головнокомандувачем німецьких військ фельдмаршалом Ейхгорном і австро-угорським командуванням про повернення Україні всіх кораблів і суден Дунайської флотилії – на відміну від севастопольських, одеські і дунайські моряки умов Брестського договору не порушували. Таким чином, протягом травня місяця Австро-Угорщиною було повернуто Україні два, хоч і не нові, але в артилерійському відношенні потужні 32-річні канонерські човни "Кубанець" і "Донець", (на кожному з них знаходилися на озброєнні дві 152-мм гармати, одна 120-мм, одна 47-мм і кулемет), 20 тральщиків, 4 баржі типу "Боліндер", кілька десятків пароплавів, буксирів, барж, транспортів і допоміжних суден. Тоді ж німці передали флоту УНР захоплені ними у квітні під час морської сутички під Ялтою і Євпаторією більшовицькі пароходи "Труд" і "Ольга". Німецький воєнний журналіст доктор Фріц Вертгаймер так описав момент передачі цих пароплавів: "Український прапор красиво повівав над двома транспортними судна-

ми, які ще тільки вранці були захоплені нашим підводним човном. Кораблі мали 12 сантиметрові гармати, і вони відстрілювалися до того часу, поки підводний човен не переконав їх в німецькій перевазі, влучивши в них своїм пострілом". Ці кораблі і судна стали базою для відновлення флоту України.

Не зважаючи на нестабільну ситуацію з установленням у Одесі гетьманської влади Морське міністерство взялося відновлювати Район охорони Північно-Західного регіону Чорного моря, кораблі якого після революційних подій і вуличних боїв мали досить жахливий технічний стан. До того ж, за спогадами як Покровського, так і німецького адмірала Гопмана, багато перешкод формуванню української військової флотилії в Одесі чинило австрійське командування. В Одесі і Херсоні вони захопили вісім пароплавів, які тривалий час не хотіли провертати. І лише коли Гетьман через фельдмаршала Ейхгорна втрутився у ситуацію, їх повернули. Сам адмірал Покровський у своїх спогадах, опублікованих у тому ж в емігрантському "Морском журнале" своєю головною заслугою вбачав вирішення наступних завдань: "Моя служба в гетманское время дала возможность поддержать голодавший несколько месяцев офицерский состав, не получавший давно никакого жалования, и восстановить кое-какой порядок. Это было морально очень тяжелое время, так как почти всё было в руках австрийцев. Только давлением немецкого командования в Киеве удавалось достигать цели. Давление получалось благодаря участию Гетмана". 8 травня гетьманський уряд прийняв рішення про демобілізацію і повернення власникам мобілізованих царським урядом для потреб війни їх суден, в Одесі почала працювати спеціально створена Демобілізаційна комісія.

Першим оглядом бойової готовності створеної флотилії в Одесі можна вважати святкування 15 травня 1918 року дня народження Гетьмана Павла Скоропадського. Цей день був оголошений святковим, кораблі і судна у порту вже стояли під парами, викрашені, на щоглах розвівалися урочисто підняті прапори розцвічування, на флагштоках – Державні прапори України. У моряків почала відчуватися впевненість у флоті і у своїй необхідності для держави.

Першою флотську службу Україні розпочала Транспортна флотилія. Після революційного безладу Одеса відчувала гостру нестачу палива, продовольства, великим дефіцитом стали товари першої необхідності. Завдання забезпечити місто всім необхідним було поставлене Транспортній флотилії флоту Української Держави. Як вона справилася з цим завданням мешканцям міста оперативно повідомила одеська газета "Нова Рада". 12 червня вона писала, що "завдяки енергійній діяльності транспортної флотилії протягом одного тижня до Одеси прибуло 20 транспортів, випущених з Маріуполя та Керчі. "Бурдеїл" привіз 240 тис. пудів вугілля для потреб трамваю та лікарень, а транспорт "Софія" - 50 тис. пудів хліба". Моряки, за спогадами очевидців, багато зробили для відновлення економіки міста та налагодженню мирного життя у гетьманській Одесі.

Перший одеський пароплав за маршрутом Одеса - Константинополь відбув з Одеси 23 липня. Міська газета "Одесский листок" з цього приводу написала: "Вчера отошел в Константинополь первый русский пароход. Сообщение с Турцией возобновилось после четырёхлетнего перерыва. Ушел пароход "Батум" принадлежащий морскому ведомству и подымающий до ста пудов. Вся команда на "Батуме" - русская, флаг - украинский. Пароход, зафрактованный турецкой компанией, ушел из Одессы без груза, но обратный его рейс обеспечен полным грузом восточных продуктов: маслами, изюмом, лимонами, желудями и проч."

Влітку 1918 року Район охорони Північно-Західного регіону Чорного моря став повноцінним бойовим військовим організмом Українського флоту. Організаційно командувач морських сил в Севастополі В'ячеслав Клочковський підпорядковувався Головному командирові портів Чорного і Азовського морі Андрію Покровському, хоч вплив останнього на ситуацію в Севастополі і Криму був номінальний. Враховуючи складність ситуації з флотом у Севастополі, Морське міністерство направило свої зусилля на наведення порядку і зміцнення сил флоту у Одесі, звідки планувалося згодом перенести військово-морське будівництво і на Крим. У першу чергу були вирішені організаційні і фінансові питання з Одеським суднобудівним заводом Ревенського, який незабаром відновив виробництво броньових

річних катерів. Цими катерами поповнили Дунайську флотилію. За розпорядженням Гетьмана п'ять таких катерів, про що згадував у еміграції віце-адмірал Д. Ненюков, було виготовлено на замовлення і продано Війську Донському.

Новий етап розвитку Одеського району пов'язаний зі створенням 6 липня 1918 року одеської Мінної бригади тральщиків з завданням розчистити Одеський і Буго-Дніпровський морські регіони від мінних полів та забезпечити безпеку судноплавства українського торгівельного флоту. Склад бригади визначався наказом командира бригади капітана 1 рангу Олександра Гадда № 350 від 6.07.1918 р. (подаємо мовою оригіналу):

"*Приказ Начальника Бригады Траления. Рейд Одесский.*

6 июля 1918 г. №350.

При сем объявляю список тральщиков, с распределением их по дивизионам и список офицеров, состоящих в штабах этих дивизионов.

При штабе бригады:

Канонерская лодка "Кубанец";
Канонерская лодка "Донец";
Пароход "Граф Платов";
Катер "Этор"; Баржа № 27;
Баржа № 60б; Баржа "Ольга";
Баржа "Нина".

1-й дивизион тральщиков:

Тральщик "Мэри";
Тральщик "Димитрий Герой";
Тральщик "Роза";
Тральщик "Петр";
Тральщик "Смелый";
Тральщик "Тесть".

2-й дивизион тральщиков (бывший 5-й дивизион):

Пароход "Васильев";
Пароход "Граф Игнатьев";
Тральщик "Доброволец";
Тральщик "Альбатрос";
Тральщик "Алкивиадис";
Тральщик "Амвросия".

3-й дивизион тральщиков (бывший 8-й дивизион):

Посыльное судно "Салгир";
Тральщик "Виктория";
Тральщик "Анатра";
Тральщик "Анна";
Тральщик "Первенец";
Тральщик "Перикл".

Суда, стоящие под австрийским флагом:

Тральщик "Аспазия" в Херсоне;
Пароход "Брусилов" в Одессе;
Пароход "Сулин" в Одессе.

На призовом суде в Констанце:

Тральщик "Ольга" №352.

Список господ офицеров.

2-й дивизион:

Начальник дивизиона лейтенант Криницкий; Флаг-офицер мичман Мандрыка;

Минный офицер мичман Успенский;

Врач дивизиона Коллежский Советник Кременцов; Инженер-механик дивизиона мичман Горбов;

3-й дивизион:

Начальник дивизиона старший лейтенант Благовещенский; Флаг-офицер мичман Ершов;

Минный офицер лейтенант Богданович;
Инженер-механик лейтенант Муромцев;
Ревизор подпоручик Калин; Врач дивизиона Коллежский Советник Дорошевский;

Капитан 1-го ранга Гадд.
Верно: Старший флаг-офицер Оперативной
части Штаба Глапора мичман Михайловский".

Одеська бригада у складі трьох дивізіонів тральщиків під українськими прапорами і командуванням капітана 1 рангу Олександра Гадда успішно провела тралення Одеської затоки і рейду та Буго-Дніпровського лиману, чим забезпечила торгове мореплавство України. Німецький воєнно-морський аташе в Україні віцеадмірал Альберт Гопман залишив спогади про роботу цієї української бригади: "*Сформований Україною дивізіон тралення розчистив мінове загородження поблизу Цареградська. Тепер він працює над розташованим на схід від Одеси великим мінним полем. Робота дивізіону страждала від того, що команди не отримували жалування і відмовлялися виходити на службу. Я поставив це питання перед морським міністром України, обіцяна допомога. За виключенням цього робота українського дивізіону виглядає добре. На жаль, в Одесі австрійці створили дивізіону зайві труднощі при формуванні".* Зусиллями українських моряків старі мінні поля, виставлені ще в часи Світової війни, перестали існувати і навігаційна комісія змогла налагодити торговельні перевозки з Одеси до Констанци, Стамбула, Поті і Батума, а вже з 14 серпня були встановлені регулярні рейси в Болгарію та Румунію.

Олександр Гадд

В Одесу почало повертатися жваве цивільне життя. Як відзначав один з сучасників: *"В городе, по внешнему виду, жизнь кипит. Поражает повсюду обилие меняльных лавок и контор. На каждом шагу столишки, за которыми менялы производят свои операции. Немецкие, австрийские, украинские, старые русские и керенки разменываются одни на другие...Донские деньги и английские фунты достаются тут же, но не легко".* Щоправда, такі обставини як повоєнний розгул злочинності та спекуляцій в Одесі, разом з присутністю австрійського військового контингенту не змогли не накласти свій специфічний відбиток на місто. Так, Павло Скоропадський згадував, що в Одесі якийсь австрійський генерал за великого хабара дозволив одній вірменсько-єврейській компанії ловити рибу за допомогою тралів, що було заборонено законами України. Після завершення тралення деякі з тральщиків з сформованої бригади, які на період війни були переобладнані з мобілізованих пароходів, були роззброєні, демобілізовані і повернуті власникам. Канонірський човен "Запорожець" був переведений як навчальне судно до гардемаринського відділу морського міністерства, ставши таким чином першим навчальним кораблем Українського флоту. Перейменування "Кубанця" на "Запорожець" стало першим в історії Українського флоту і на знак цього навіть була вибита пам'ятна відзнака з наступною композицією: являла собою "якір з накладеним на ньому рятувальним кругом, на якому з однієї сторони був викарбуваний напис "Запорожець", а з іншої – "Україна понад усе!" і дата: "17.IX.1918". З 1 жовтня 1918 року цим "малим крейсером", як моряки називали канонерки, командував капітан 2 рангу Олександр Кисловський.

На початку жовтня 1918 року адмірал А. Покровський офіційно повідомив Морського міністра, що у Одеській бригаді підняті нового зразка Військово-морські прапори, затверджені Гетьманом. До того часу всі кораблі в Одесі стояли під Військово-морськими прапорами, затверджених Центральною Радою, тобто під прапорами жовто-блакитними. Саме тому у багатьох спогадах очевидців тих подій стверджується, що кораблі Українського флоту стояли в Одесі під національними прапорами. За різними повідомленнями, в час приходу кораблів Антанти в Одесі стояли лише тральщики, однак ряд колишніх морських офіцерів у своїх спогадах стверджують, що на той час в Одесі стояв ще й дивізіон підводних чов-

нів. Найвірогідніше, це був човен, кинутий більшовиками на Дунаї і прибуксирований до Одеси. Що стосується проведення подальших бойових операцій кораблями УНР, то після завершення мінно-тральної операції крім кількох виходів тральщиків у море для прийому захоплених німецькими підводними човнами більшовицьких пароплавів-призів, у подальших боях за звільнення чорноморського узбережжя від більшовиків одеський Район захисту південно-західної частини Чорного моря участі не брав. Слід відзначити, що і Головний командир адмірал А. Покровський цього і не прагнув.

Сьогодні вже є очевидним і доведеним фактом, що у своїй більшості морські офіцери колишнього російського імператорського флоту, прийняті на службу до флоту Української Держави, відмовилися, у тому числі і у Одесі, присягати Гетьману і Україні. Командувач флотом, морський міністр і Гетьман оставили ці факти без належної уваги. Досить швидко ці офіцери стали кістяком антиукраїнських організацій Добровольчої Армії Денікіна на чорноморському узбережжі України, а у Одесі їх очолив державний чиновник високого рангу - представник морського міністерства у справах демобілізації торгового флоту віце-адмірал Дмитро Ненюков. У цій організації так же перебували начальник штабу Району контр-адмірал Сергій Ворожейкін, начальник відділу морських перевезень контр-адмірал Володимир Шрамченко та інші високопоставлені офіцери, антиукраїнська діяльність яких незабаром буде гідно оцінена білогвардійським керівництвом. Ненюков і Шрамченко особисто організовували таємні контрабандні поставки зброї і спорядження, воєнної амуніції і медикаментів з Одеси, Миколаєва, Кілії і Ізмаїла до Новоросійська. "Так, 25 жовтня 1918 р. з Одеси з цією метою вийшов пароплав "Моряк". На ньому знаходилося два десятки офіцерів-білогвардійців та десяток цивільних осіб, які перевозили з собою викрадені "из какого-то общественного хранилища" військові знамена, велику кількість кулеметів, медикаментів, ручних гранат та патронів. Німецьке командування, знаючи це, прийняло рішення затримати корабель, проте вони запізнилися – адмірал Ненюков таємно попередив екіпаж про це, і він мусив вийти з Одеси, не встигши до кінця завантажити все військове майно. На своєму шляху корабель мав зупинитися в Кілії, де треба було забрати гарматні набої, але там судно було заарештоване місцевою румунською адміністрацією. Та за кілька днів, після отримання хабара, румуни відпустили корабель, дозволивши при цьому контрабандистам отримати гарматні набої та порох, які були навантажені в трюм "Моряка" з борту орендованої по фальшивим документам румунської баржі "Анастасія". 4 листопада "Моряк" вийшов з Кілії, і через 5 днів він прибув в Новоросійськ. Все це відбувалося під українським торгівельним прапором, що особливо дратувало численних російських патріотів на борту. Один з учасників цієї авантюри пригадував: "При входе в реку (Дунай – прим. авт.) наш "Моряк" поднял желто-голубой флаг, что немедленно вызвало всеобщее наше возмущение. Однако, капитан, кстати, человек милый, объясняет, что в данный момент он не может поднять русский флаг по формальным причинам – "Моряк" приписан к одесскому порту и обязан иметь украинский флаг". Трохи раніше до Новоросійська прийшов ще один український пароплав з контрабандою – "Саратов". На ньому знаходився загін добровольців-лікарів з Червоного Хреста, а його вантаж складався цілком з медикаментів. Ось таким чином непримиренний ворог української державності генерал Денікін отримував з української ж території зброю, медикаменти та боєприпаси, які будуть так потрібні українським арміям в наступному році".

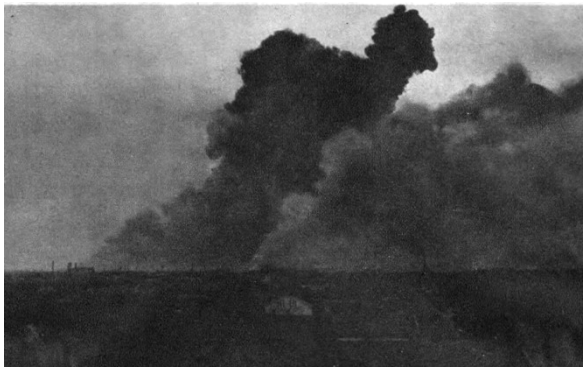

Вибух військових складів у Одесі 1.09.1918

У цей історично поворотний для України час повною мірою і проявили себе так звані морські "фахівці" флоту України. Знаковими в цьому відношення стало святкування в Одесі 6 листопада дня… Морського корпусу Російської імперії.

Контр-адмірал Сергій Ворожейкін згадував в еміграції, що він відповідне клопотання направив Гетьману спільно з в.о. Морського міністра Миколою Максимовим, з яким й прибув на канлодку "Запорожець" в… "русской форме" і, що "Велика была моя радость, когда через несколько часов я получил телеграмму от гетмана, разрешавшего на военных судах поднимать Андреевские флаги". Начальник штабу Головного командира портів Чорного і Азовського морів контр-адмірал Сергій Ворожейкін, типовий представник таких "фахівців" з сарказмом на еміграції заявляв, що в Одесі нібито *"все чины флота как служившие на кораблях, так и находящиеся на берегу, считали себя служащими в русском флоте, и корабли были под Андреевскими флагами, и только спустя некоторое время Андреевские флаги были заменены украинскими"*. Звичайно, флот УНР при такій роздвоєній духовній складовій реальної бойової сили не представляв. У гетьманській Одесі, не особливо і криючись, активно діяло як більшовицьке, так і білогвардійське підпілля, які постійно намагалося дестабілізувати становище в регіоні, не гребуючи навіть терористичними актами та всілякими збройними диверсіями і провокаціями. Так 28 червня 1918 р. на авіазаводі "Анатра" більшовик Сташинський здійснив акт саботажу, внаслідок якого на підприємстві згоріли кілька літаків та літаючих човнів авіазагону. 31 липня 1918 року Одесу потряс сильний вибух, стовп вогню і диму піднявся до небес - це був підірваний склад патронів на Дальницькій вулиці. 1 вересня вибухи повторилися на військових складах. У пожежі, що продовжувалася три дні, вигоріло цілий ряд будинків передмістя і склади амуніції на Стрільничому полі. Вибухи артилерійських набоїв поблизу станції Одеса-Застава тривали понад 10 годин, продовжуючись до 2 вересня. Вибухом було зруйновано багато споруд, загинуло близько 40 людей, а майже 100 були поранені. Проведене слідство виявило, що вибухи якоби організували французькі дипломати, які проживали в… Кишиневі, а так же… працівники італійського посольства в Яссах. Про "руку" Антанти і особливо Англії широко повідомляла одеська преса. Однак, виявлені інструкції "Красной гвардии" у російському консульстві в Одесі по організації безпорядків у місті ясно вказували, де треба було шукати провідників цих диверсійних акцій. Та організаторів терористичних актів в Одесі так і не знайшли. Сучасний аналіз тих подій підказує, що якраз Антанті диверсії і провокації в Одесі були зовсім нідочого. У штабі Антанти в Яссах добре знали політичний кут нахилу більшості так званих "фахівці"» флоту УНР. Тому після підписання Акту-меморандуму у Стамбулі про передачу їм флоту УНР ескадра флоту "друзів народу" під командуванням французького віце-адмірала Амета сміливо у ніч на 16 листопада 1918 року увійшов у Чорне море і взяла курс до Одеси. Саме Одесу штаб Антанти в Яссах визначив головним пунктом інтервенції в Україну. Наступного дня, 17 листопада, міський голова (отаман) генерал В. Мустафін видав наказ по організації урочистої зустрічі десанту Антанти в Одесі. Його розміщення у місті розглядала міська дума під головуванням самого міського отамана. З приходом в порт Одеси ескадри Антанти Український державний флот, юридично переданий у Стамбулі урядом Гетьмана у повне підпорядкування Антанті, ще існував. Коли 12 грудня до Одеси увійшли війська Директорії УНР деякі кораблі ще стояли під українськими прапорами. Та через тиждень підтримані Антантою білогвардійські загони атакували українські війська. Бої у місті точилися два дні, внаслідок яких сили Директорії були вибиті з Одеси, а Українським флотом остаточно опанувала Антанта. На кораблях були спущені як українські, так і Андріївські прапори, взамін яких були підняті французькі і англійські. Затим Антанта передала українські кораблі до складу Добровольчої армії генерала Денікіна.

Влітку 1919 року при підтримці Антанти весь південь України був зайнятий силами Добровольчої армії. Врешті, Червона армія зупинила білогвардійський наступ і розгорнула свій наступу на Одесу і Миколаїв. Перед наступом Червоної армії з Миколаєва до Одеси перевели легкий крейсер-новобудову "Гетьман Богдан Хмельницький", який хоч і був у стані ще не завершеного будівництва, але вже мав випробувані машини і міг самостійно виходити в море. На початку 1920 року Врангель розпорядився крейсер передислокувати з Одеси до Севастополя, маючи на увазі використати його для потреб евакуації своїх військ з Криму. Екіпаж

крейсера, який складався з моряків-українців, передбачав, що під тиском більшовиків Добровольчій армії прийдеться емігрувати з Криму і залишати свою Батьківщину не бажав, тому у районі Тендрівської коси навмисне посадив крейсер на мілину. Цей перехід морем крейсера "Гетьман Богдан Хмельницький" з Одеси до Севастополя можна вважати останньою морською операцією Українського державного флоту в Чорному морі.

Подібною на одеську розвивалася ситуація і у Миколаєві, цій суднобудівній столиці флоту і України. У березні 1918 року увійшовши до Миколаєва і вигнавши звідти більшовиків, німці захопили порт і верфі та оголосили їх інтернованими. Миколаїв у ті часи представляв собою потужний суднобудівний центр. На верфях суднобудівних заводів "Руссуд" і "Наваль" у різній готовності знаходилися лінійний корабель "Демократія" (перейменований згодом на "Соборна Україна"), 4 крейсери: "Адмірал Нахімов", "Адмірал Істомін", "Адмірал Лазарєв", "Адмірал Корнілов", 12 ескадрених міноносців, 8 підводних човнів, 1 плавучий док, плавуча база підводних човнів "Ельбрус", канонірський човен, танкер "Баку", 12 невеликих десантних барж типу "Боліндер". Останні були майже у добудованому стані, тому могли бути швидко пристосованими до морських транспортних перевезень, чим найбільше зацікавили німецьке командування. Коли німецькі і українські війська звільнили Миколаїв від більшовиків, через революційний безлад робота на суднобудівних заводах вже була припинена. Зруйновані заводи стояли, місцева влада відновити їхню діяльність не спромоглася і 20 березня 1918 року оголосила про закриття кораблебудівних заводів.

Зупинка роботи заводів і безробіття поновили вплив більшовицьких організацій на маси робітників, особливо заводу "Руссуд". Закриття заводів викликало їх загальне невдоволення, яке вилилося у більшовицьке повстання 22 березня 1918 року. Його центром стали райони заводу "Руссуд" і Слобідки. Та розрахунок більшовиків на загальну робітничу підтримку та підтримку моряків провалився. На четвертий день німецькі і українські війська повністю оволоділи ситуацією, але внаслідок бойових дій інфраструктура заводів і міста зазнала значних додаткових руйнувань. У ситуації безладу та неспроможності місцевої влади забезпечити порядок у місті та функціонування його підприємств, командувач німецькими військами у Миколаєві генерал-майор Моргенштерн-Дерінг оголосив про перехід миколаївських суднобудівних заводів у тимчасове підпорядкування і охорону німецької військової влади та видав розпорядження: *"...Всякого роду страйки на діючих в даний час підприємствах забороняються. Учасники страйків чи ті, які закликають інших до здійснення страйків чи прийняття участі в страйках, будуть каратися тюремним заточенням до двох років або штрафом до 7500 рублів..."*. Ситуація на суднобудівних заводах і в місті почала нормалізуватися. Але дії німецького командування по підпорядкуванню заводів і всіх суден в Миколаєві викликали рішучий протест як у Миколаєві, так і у Києві. Для вивчення ситуації з суднобудівництвом до Миколаєва прибув начальник кораблебудівного відділу Морського міністерства військовий інженер капітан 2 рангу Микола Неклієвич. Ознайомившись з станом справ в Миколаєві, він зробив ґрунтовну доповідь Морському міністру про нагальну необхідність підпорядкування суднобудівних заводів уряду України, проблеми фінансування та добудови кораблів. Гетьман на дії німецького командування заявив протест німецькому верховному командуванню, яке вирішило уникнути конфлікту з Гетьманом і в кінці травня 1918 року повернуло порт, верфі і всі кораблі у власність Української Держави.

Налагодженням порядку і роботи суднобудівних заводів у Миколаєві і Херсоні став опікуватися капітан 2 рангу М. Неклієвич. За його планами до Миколаєва мали прибуксирувати з Севастополя для відновлювальних робіт ще й корпус лінкора "Імператриця Марія". Ним було підготовлено необхідні обґрунтування для ухвали Ради міністрів і для затвердження Гетьманом Закону "Про перетворення колишнього відділу Балтійського корабельно-будівельного і механічного заводу у м. Миколаєві, на Херсонщині, в самостійний казенний завод Української Держави". Коли це підприємство набуло самостійного статусу, військовий і торговий флоти України придбали необхідну для них кораблебудівну і ремонтну базу.

19 вересня 1918 року між урядами Німеччини і України в Берліні було підписано угоду про відновлення роботи суднобудівних заводів в Україні при допомозі німецької корабельні "Блом і Фосс". Угода була дійсна на час перебування німецьких військ в Україні і передбачала фінансування та забезпечення українських заводів німецькою стороною. Головним замовником виступали німці, а українська сторона могла розміщувати на заводах лише замовлення, угода про які була укладена раніше цього договору. Німці намагалися у першу чергу добудувати кораблі, які вже стояли на стапелях для власних інтересів. Морське міністерство України воліло їх добудувати самотужки для потреб національного флоту. Тож відмова України передати замовлення на ці кораблі німецькій корабельні "Блом і Фосс" завершила українсько-німецьку співпрацю в області кораблебудівництва. А майже одночасна зміна урядів в Україні і Німеччині остаточно анулювала раніше укладений договір. Останнім морським походом суден Державного флоту України, дислокованого в Миколаєві, стала втеча на транспортах "Труд" і "Михаіл Архангел" з Миколаєва до Одеси миколаївського градоначальника Де-Бонді разом з генералом Богаєвським напередодні вступу до міста військ Директорії УНР.

Оренда Українського флоту Антанті

11 листопада 1918 року німецьке командування оголосило наказ про завершення свого перебування в Україні і передачу Чорноморського флоту Українській державі. Німці, програвши війну, спішили на Батьківщину, і вже якихось додаткових умов українцям стосовно флоту не виставляли та власної вигоди не шукали. 12 листопада 1918 року контр-адмірал В'ячеслав Клочковський обійняв командування над Українським державним флотом, який складали дредноут "Воля", дві бригади лінкорів (7 колишніх броненосців), дві бригади крейсерів, мінну дивізію і дивізію підводних човнів, дві бригади тральщиків, Дунайська, Дніпровська, Азовська і Транспортна флотилії та більше сотні допоміжних суден і транспортів у всіх портах України і Криму, на Дунаї, Дніпрі і Прип'яті. Український державний флот представляв собою реальну і найпотужнішу силу серед флотів Чорного моря! Та втрачений він був країною і народом у власних портах без бою. В наступних подіях агресії як російських більшовиків, так і білогвардійських добровольців разом з десантом Антанти проти України його потужні лінкори, крейсери і броненосці не виступили на захист незалежності своєї Батьківщини.

Які причини призвели до того, що дворічна боротьба за флот, що увінчалася конечною перемогою, таки завершилася втратою головних сил флоту і контролю України над своїм власним чорноморським узбережжям? Знаковим є призначення активних прихильників російського імперіалізму на ключові посади Українського Державного флоту. Разом з денікінськими і більшовицькими агентами вони зробили величезну юдову роботу в дезорганізації життя українського флоту, у підриві його бойового потенціалу і морального духу. Знищення військових арсеналів у Києві, Одесі, диверсії, показові повстання проти української влади і вбивства українських патріотів у різних містах України є прямим свідченням відверто ворожої українському народу їх діяльності. У час, коли на політичний кін було поставлено питання свободи українського народу і існування незалежності України, вони, вигодувані на українських хлібах, Україну відверто зрадили і вдарили в спину захистившої їх від вірної смерті держави.

У сучасній українській і російській літературі на флотську тематику є багато оповідань на цю тему. Суть їх зводиться до одного: інтервенція військово-морських сил Антанти, захоплення ними разом з Білою російською гвардією українських портів і флоту привело до втрати місць базування, відповідно і доступу України до власних портів, унеможливило їй отримання міжнародної допомоги – все це сприяло подальшому захопленню обезкровленої України більшовиками. Це найбільш розповсюджені причини, причім, однаково як більшовиками так і, з невеликими видозмінами, білогвардійцями. Цікавий збіг поглядів вчорашніх кров-

них ворогів, який і на сьогодні є офіційним у історії вже російського Чорноморського флоту і в Україні. Та чи дійсно ця позиція відповідає історичним фактам?

Опинившись у міжнародній ізоляції і не маючи підтримки серед населення України, та розуміючи, що з відходом австро-німецьких військ Україна залишиться віч-на-віч з непокірним народом і більшовиками, Гетьман Павло Скоропадський 14 листопада 1918 року грамотою проголосив федерацію України з небільшовицькою Росією. Цим актом відмови від незалежності він остаточно викликав проти себе і своєї внутрішньої політики широке народне повстання, тому для досягнення своїх цілей після відходу німців Гетьман став розраховувати на підтримку білогвардійців та Антанти, особливо Франції. Згодом, в еміграції, виправдовуючи свої дії, в інтерв'ю швейцарській газеті "Газет де Лозанн" Гетьман сказав, що він старався створити українські збройні сили, і що це було головною причиною його візиту до Німеччини у вересні 1918 року, намагався поєднати визнання державами Європи незалежності України з отриманням нею технічної допомоги, але держави Антанти виставили йому тверду умову: Україна має бути у федерації з небільшовицькою Росією. В цьому разі Антанта вустами свого консула Енно обіцяла Гетьману військову підтримку коли "армії Антанти прибудуть... не як вороги чи гнобителі, але як друзі народу, що боровся на нашому боці впродовж двох років".

Та чи були слова Гетьмана щирими, чи насправді Антанта домагалася знищення незалежності Української держави, яка на той час вже мала міжнародне визнання? Світло на ті події проливають спогади сучасників Павла Скоропадського. Білогвардійський генерал Денікін, з яким Гетьман намагався побрататися, навіть не зважаючи на яскраві факти його україноненависництва, у своїх спогадах передає таку розмову Скоропадського з послом Добровольчої армії в Україні В. Марковим: "*В грамоті* (*про федерацію* – авт.), – сказав гетьман В. Маркову, – *я ясно висказав те, що давно хотів, але не міг раніше... Я писав Ніколаю Ніколаєвічу (великому князю, брату царя* – авт.*), що прошу його і пропоную йому взяти командування над всіми військами колиш. Росії і владу. Його особа повинна поєднати всіх нас генералів... Коли він зробиться не тільки головнокомандувачем, але й правителем, я з радістю і без вагань передам йому цілу свою владу".* Коли московська депутація від "Союзу земельних власників" поставила перед Гетьманом питання рубом про "сепаратизм", наводить приклад російський письменник Іван Нажівін, він відповів*: "Да, господа, я конечно, стою за самостийную Украину. Но эту самостийную Украину, когда придет время, я положу к ногам Его Императорского Величества*". Очевидно, прибуття ескадри Антанти в Чорне море, капітуляція Туреччини та революційні події в самій Німеччині і були визнані Гетьманом саме тим "часом", коли можна було взятися за реалізацію намірів, проголошених ним своїм сподвижникам з самих початків гетьманства, про що згадує Н. Кришевскій: "*Я беру Украину Революционной и хмельною, чтобы создать в ней порядок и сохранить от большевизма. Но, когда наступит оздоровление России, я поднесу ее государю уже выздоровевшую, как лучшую жемчужину в царской короне, как неотемлимую часть Российской империи".* Про оборонні «старання» гетьмана свідчить і генерал Чечурякін: *"Уряд і особливо гетьман, в душі без сумніву прихильний Росії, боявся, як мені здавалося, творення української армії, боявся антимосковських настроїв тої армії".*

Для характеристики ситуації, за якої втрачалися сприятливий час і умови державного військового будівництва, слід згадати докладну записку дев'яти міністрів Кабінету міністрів прем'єру Лизогубу у жовтні 1918 року, якою вони вимагали проголошення федерації України з Росією. Підписів під цією реляцією Військового міністра генерала О. Рогози та Морського міністра контр-адмірала М. Максимова немає, але обидва таки були прихильниками "об'єднаних" армій. У той час, коли Гетьман писав свій Універсал, начальник Генерального штабу Українського війська Олександр Сливинський зібрав нараду з генералами і офіцерами Генерального штабу, на якій проголосив програму подальшого військового будівництва в Україні: *"Теперь настал момент, когда необходимо говорить откровенно и прямо. Уже шесть месяцев на Украине идет работа по созданию армии под руководством 300 офицеров Генерального штаба. За их и вашу работу моральная ответствен-*

ность падает на меня, почему я считаю необходимым высказаться. Настал час возрождения России, и в каких формах это совершиться, решать не нам, но что она будет, не подлежит никакому сомнению. И в этом смысле работа Генерального штаба не может не быть ни односторонней, ни неопределенной. …Прошу Вас считать, что впредь вы работаете в этом смысле и в этом направлении, и что ваша работа имеет целью участие в процессе возрождения России в тесном контакте со всеми силами, идущими к той же цели".

Морський міністр М.Максимов тут же похвалився перед учасниками наради, що "*його міністерство готове перебратися до Петрограда*". Нарада вищих офіцерів Генштабу війська незалежної Української Держави висловилася… за призначення командувачем об'єднаних армій на території колишньої Росії генерала Денікіна! Ясна річ, що й нарада найвищих військових керівників і її рішення не могли бути прийняті мимо волі і "політичного креда" Гетьмана! "Кредо" Гетьмана повністю збігалося і з "кредом" його Головного командира портів Чорного і Азовського морів адмірала А. Покровського, про що в еміграції відверто писав сам Покровський. Видається, не так перешкоджали німці, як не було нагального бажання самих урядовців оперативно сформувати корпус української морської піхоти, який би міг надійно замкнути берегову оборону українського морського узбережжя. Отже, головними противниками національного військового будівництва в Україні виступили ті високопоставлені генерали і адмірали, які мали створювати національні армію і флот та захищати свободу народу. У важку для народу хвилину повністю проявилися результати кадрової політики Гетьмана і його військових міністрів. Відсторонення від флоту відданих народу національно-патріотичних офіцерів і опора "на досвідчених русскіх адміралів-професіоналів" привели до провалу оборонної політики та унеможливили створення національного війська, яке б зуміло захистити свій народ. Щось подібне в Україні повториться через сто років.

Олександр Сливинський

Що стосується вимог Антанти, то, по-перше, консул Енно в Одесі, за неодноразовою заявою міністра закордонних справ Франції, не являвся офіційним представником уряду Франції в Україні, він скоріше являвся завербованим білогвардійським агентом, по-друге, Антанта, знаючи ситуацію і настрої при дворі Гетьмана, вимагала у Скоропадського того, чого пристрасно бажав сам глава України і його уряд, тобто того, чого можна було досягти, не докладаючи надто багато зусиль і матеріальних ресурсів. Виходячи з таких намірів і дій Гетьмана, вже по-іншому виглядає вигнання контр-адмірала Олександра Нємітца з України і відсторонення контр-адмірала Михайла Остроградського від командування флотом та відмова призначити його на керівну Морського міністерства, яке відчувало гостру потребу в професійних і національно відданих кадрах. Найімовірніше, не стільки скарги німецького командування на непоступливого українського адмірала, як активність останнього в розбудові національного флоту стали основною причиною його відставки з посади представника Гетьмана в Криму і командувача флотом в Севастополі.

Військово-політична ситуація в Європі змінювалася швидко і не на користь України, окремі представники дипломатичного корпусу якої, до того ж, докладали зусиль у більшості лише до знищення її державності. Як приклад, можна привести дії українського посольства у Туреччині, яке зіграло фатальну роль у знищенні Українського державного флоту. У жовтні 1918 року Гетьман Павло Скоропадський призначив повноважним послом Києва у Стамбулі колишнього губернського комісара Тимчасового уряду Росії в Київській губернії, великого київського землевласника російського поміщика Михайла Суковкіна з вповні конкретним настановами. Цього посла його сучасники згадують як відвертого українофоба, який, будучи послом українського уряду, на подив іноземних дипломатів не визнавав себе представником уряду незалежної України, а українську мову ігнорував показово.

30 жовтня 1918 року на борту англійського лінійного крейсера "Агамемнон" у порту Мудре на острові Лемнос у Егейському морі між Великою Британією і Туре-

ччиною було підписано Мудросське перемир'я, за яким Туреччина виходила з І Світової війни. Підписаний договір передбачав відкриття Чорноморських проток для військових флотів Антанти з наданням союзникам права окупувати фортеці в Босфорі і Дарданеллах. Умови Мудроського перемир'я, окрім капітуляції Туреччини, передбачали використання турецької території і протоки Босфор як плацдарму для боротьби з більшовицькою Росією. Якби українська дипломатія на той час боролася за національні інтереси і добивалася гарантій незалежності Української Держави, то наявність потужного і боєготового національного флоту в портах України була б найкращим аргументом в переговорах з командуванням сил Антанти – вона не змогла б піти шляхом конфронтації з Україною в українських портах і вимушена була б визнати Українську Державу союзником у боротьбі з більшовиками. Однак у Стамбулі українські дипломати пішли шляхом національної зради, просто віддали флот іноземцям в обмін на обіцянку, що "друзі народу" допоможуть позбутися ненависних українофобам і "нєзалєжності" українців. При підході самої української сторони, коли незалежність її країни виступала їй завадою, Головному представнику Військово-морських сил Антанти на Сході віце-адміралу Амету не стало проблемою підписати з українським послом Михайлом Суковкіним у Стамбулі спеціальну угоду – "Акт-меморандум". Цією угодою спершу командування сил Антанти визнало право Української Держави на Чорноморський флот, а Українська Держава в особі посла М. Суковкіна взамін … передавала Український державний флот, порти і суднобудівні заводи України у повне підпорядкування Антанті у її боротьбі з більшовиками за… "демократичну Росію".

Лінкор "Агамемнон"

У тексті договору говорилося: *"У випадку, коли французьке військо буде висаджуватися в портах України, як того просить віце-адмірал Амет, п. Суковкін, що прибув до Константинополя, яко уповноважений міністр України, та щоб забезпечити транспорт і постачання цього війська, як рівно іншого війська союзних Франції держав, п. Суковкін обов'язується, яко представник українського уряду на чолі з гетьманом, і від свого імені передати в розпорядження коменданта французьких морських сил: 1. Усі кораблі, що знаходяться в портах України, які французька морська влада визнає корисними для транспортних операцій. 2.Яхту "Алєксандр Міхайловіч", що в цей час знаходиться в Константинополі. 3. Пароплави "Королева Ольга", "Тигр", "Ієрусалим" та всі інші пароплави українських навігаційних спілок, які можна буде звільнити од контрактів, що їх зв'язують з їх власниками".*

По цьому Акту-меморандумі Україна відмовлялася від прав на свій флот і вже виступала не як незалежна держава – союзниця Антанти, а як частина "нової Росії". Врешті, якщо Україна в особі гетьманського уряду сама відмовилася від власної незалежності, тому й Антанта у боротьбі з більшовизмом зробила ставку на Білий рух Росії і незалежність України не визнавала, сприймаючи її вороже і виключно частиною Російської імперії. Флот України став розмінною монетою у міжнародних політичних маніпуляціях з Україною. Звичайно, без волі Гетьмана Павла Скоропадського і згоди Морського міністра Андрія Покровського подібний Акт-меморандум підписаним бути не міг – цей дипломатичний крок остаточно висвітлив їх державотворчі устремління.

Отже, якби цього нам сьогодні не хотілося, але мусимо визнати, що у Стамбулі в листопаді 1918 року відбулася зрада національної Революції і Українського Державного флоту, там була перекреслена важка і жертовна боротьба тисяч українців за відродження національного флоту. Там, у Стамбулі, Українська Держава юридично і без бою втратила свій флот, в боротьбі за який полягли кращі моряки України. Командувач флотом Антанти, у свою чергу, передав орендований Державний флот України у підпорядкування ставленику Антанти у боротьбі з російськими більшовиками генералові Денікіну. Чорноморський флот знову став російсь-

ким, лише не червоним, а білим. Через два тижні, в середині листопада 1918 року, посол М. Суковкін довів до уряду Туреччини і акредитованих у Стамбулі дипломатичних представництв, … що Україна більше не вважає себе самостійною державою, а є частиною Росії, і на дипломатичних прийомах перший голосно співав "Боже, царя храні". Ось така українська дипломатія!

15 листопада 1918 року Туреччина капітулювала перед Антантою, і 16 листопада в Чорне море увійшла об'єднана ескадра Антанти: 10 лінкорів, 9 крейсерів, 12 міноносців, 1 протичовновий корабель з загоном десантних і допоміжних суден та з міждержавним Актом-меморандумом, який засвідчував, що Український державний флот Української Держави в портах Чорного моря вже не являється українським, а офіційно являється власністю Антанти. Німцям було не все рівно яка буде подальша доля флоту на Чорнім морі. Володіючи інформацією про події у Стамбулі і не бажаючи остаточного захвату ворожою Німеччині Антантою флоту в українських портах, німецький військовий аташе віце-адмірал А. Гопман зажадав від командувача Державним флотом України контр-адмірала В. Клочковського підняти над кораблями переданого Україні флоту Військово-морські прапори Української Держави. Однак командувач морських сил Української Держави контр-адмірал В. Клочковський наказав підняти Андріївські прапори. Через невеликий проміжок часу і сам опинився у Севастополі та перейшов до флоту Добрармії генерала Денікіна… начальником Північного порту.

23 листопада 1918 року англо-французькі кораблі Антанти без будь якого опору зайняли Севастополь. Слідом за ними сюди почали прибувати білогвардійські війська. 17 грудня 1918 року два бойових французьких кораблі з 156-ю десантною французькою дивізією на борту увійшли до Одеси і підняли на українських кораблях прапори англійські, французькі і грецькі.

На той час у Одеському гарнізоні співіснували дві військові частини 3-го Одеського корпусу, одна з яких під командуванням полковника Грішина-Алмазова, заявила себе складовою Добрармії Денікіна, друга – армії УНР. Наступного дня, 18 грудня, командир французької десантної дивізії генерал Боріус оголосив про прийняття міської влади на себе і призначив генерал-губернатором Одеси білогвардійського полковника Грішина-Алмазова та… запропонував українській частині вийти з українського міста. Разом з білогвардійцями французи вибили українські війська за межі міста, внаслідок чого під Одесою виник Південний фронт УНР проти білогвардійців і інтервентів Антанти. Так Антанта прийшла в Україну. В українських портах національний флот перестав існувати остаточно…

Сьогодні важко уявити, що після двох років напруженої боротьби відчували українські моряки, зраджені своїми командирами. Вже здавалося всім, що питання флоту вирішене остаточно, відкривалися широкі перспективи його відродження – і раптом… не поразка у бою, а зрада тих, кому вірили і за ким йшли в ім'я рідної і вільної України. Вже після повалення Гетьмана Павла Скоропадського 14 грудня 1918 року військами Симона Петлюри, знаходячись в еміграції, колишній Морський міністр Микола Максимов відверто відкриє правду, для чого і як вони з Гетьманом будували Український флот: "*Ніколи б цього* (*повалення Гетьмана Скоропадського* – авт.) *не було, коли б Скоропадський не поспішився. Занадто скоро він розкрив свої карти. Він повинен був би ще трохи "поводить украинцев за нос". Ми всі приїхали на Україну тому, що це був єдиний закуток Росії, де ще заховався якийсь порядок. Звідсіля, з Києва, й повинно було початися відновлення єдиної Росії. Повторюю: коли б Скоропадський не поспішився, справи виглядали б зовсім інакше*". Які були будівничі, таким став і результат! Нинішні будівничі незалежної України мали б добре пам'ятати цей історичний урок: ключі до чорноморського узбережжя України знаходяться у руках командувача українським флотом!

Останній морський міністр Української Держави, колишній бойовий адмірал 1-ї Світової війни Андрій Покровський замість організації рішучої боротьби за український флот і оборони Одеси, Миколаєва і Херсона та проявлення твердої волі перед Гетьманом і інтервентами, спершу спокійно спостерігав, як іноземний флот входить до Одеської гавані, а затим щось намагався вимовити у помічника французького консула Енно та генерала Боріуса. Чи була у нього можливість організу-

вати оборону Одеси з моря? Була. В Одесі існувала Мінна бригада, і велика кількість морських мін, якими можно було надійно закрити вхід як до Одеси, до Дніпро-Бугського лиману та до Севастополя. У такому випадку англійський адмірал де-Робек вже не зміг би погрожувати Україні головним калібром лінкора «Мальборо», а вимушений був би сісти за стіл переговорів з українським адміралом. Але для цього потрібна була політична мудрість, мужність і воля флотоводця, безмежна любов і відданість рідному народу, чого у адмірала у критичний час не виявилося. Це ще один урок для українських флотоводців. Кінець воєнної кар'єри адмірала Покровського повторив кінець його міністерства. Знаходячись в еміграції за кордоном так і не зумів знайти свого місця серед як української, так і російської еміграції, працював звичайним машиністом паровоза. З Бельгії емігрував до Єгипту, де й знайшов свій вічний спочинок.

Зайнявши українські порти, війська "друзів народу" приступили до приватизації флоту, позаймали порти і виставили свої караули. За спогадами очевидців, коли загін французьких моряків прибув до Практичної гавані в Одесі спускати з підводних човнів українські Військово-морські прапори, то зустрів рішучий опір українських підводників. В конфлікт, який загрожував перейти у збройний, вмішалися британці і підтримали українців. Підводні човни залишились під українськими прапорами аж до остаточного захоплення Одеси більшовиками. Моряки-герої, яких згодом вдалося схопити більшовикам живими, були страчені. У Севастополі, командування в порту і в фортеці перебрав командир британського крейсера "Контербері", за його наказом на всіх кораблях флоту було піднято британські, а також французькі, італійські і грецькі прапори. Зміна одних окупаційних сил іншими не викликала радості в Україні. Коли представники Антанти разом з білогвардійцями повністю опанували Одесою і Севастополем, Гетьман, треба думати, для успішного господарювання інтервентів на флоті, підписав 13 грудня 1918 року останній закон доби Гетьманщини про виділення Радою міністрів 23945 тисяч карбованців з бюджету України на відновлення бойової і технічної готовності флоту, який вже знаходився в неукраїнських руках. Цим рішенням черговий раз було підтверджено, що гетьманський уряд протягом 1918 року будував не національний флот України, а в українських портах коштом українців відновлювався флот "демократичної Росії". Підсумовуючи сказане, слід признати, що твердження російських, радянських та багатьох українських істориків як в Україні, так і в діаспорі, про захоплення англо-французькими інтервентами портів і кораблів флоту Української держави як воєнної здобичі не є юридично вірними, бо Українська Держава в особі гетьманського уряду сама добровільно відмовилася від власного флоту і передала його іноземцям в оренду. Антанта прийшла в українські порти вже за юридично їхнім флотом.

Поки не відомо, чи є в світовій історії випадки передачі комусь в оренду військового флоту з усією його інфраструктурою. В Україні таке сталося. Отже, будівництво флоту Української Держави завершилося великою зрадою українських моряків і українського народу як Гетьманом, так і багатьма адміралами морського міністерства, більшість з яких, як виявилося, нічого спільного з національними інтересами українського народу не мали. Виконавши волю Гетьмана, більшість з них перейшла на службу до флоту Денікіна чи подалася в еміграцію, полишивши Україну і її моряків наодинці з їхніми ворогами. Якими патріотами України були організатори її збройного захисту, таким виявився результат захисту не їхньої Вітчизни – втрата свободи і обеззброєння українців. У цьому криється головний підсумок періоду військово-морського будівництва періоду Української Держави.

Відродження Українського державного флоту Директорією УНР. Участь і загибель флоту УНР у Другій російсько-українській війні

18 грудня 1918 року війська Директорії УНР урочисто вступили до Києва. На Софіївській площі відбулися молебень і урочистий військовий парад. Однак і Директорія, виставляючи на перше місце партійні інтереси, спершу у великій мірі повторювала помилки і провальну політику Центральної Ради, які не забарилися дали себе знати. Обійнявши владу, Директорія оголосила Гетьмана і його міністрів поза законом, частину з них арештувала і скасувала Універсал про федерацію, а з ним і Акт-меморандум про передачу флоту Антанті. Як вже зазначалося вище, був арештований і останній Морський міністр уряду Гетьмана адмірал Андрій Покровський. Під тиском представників Антанти перед Пасхою 1919 року з тюрми в Миколаєві його випустили на поруки, а згодом – на підписку про невиїзд. Однак Покровський, підпільно побувавши в Ростові і у Таганрозі, роздобув у білогвардійської влади закордонний паспорт і дозвіл на еміграцію. 24 грудня 1919 року з Одеси він виїхав до Варни, попередньо, 16 жовтня, направивши туди ж і свою сім'ю. Контр-адмірал М. Максимов у Одесі теж довго не затримався, перейшов до білогвардійців і згодом перебрався до Болгарії. Контр-адмірал Вячеслав Клочковський, щоб уникнути арешту, відбув в Севастополь до Денікіна, де йому визначили посаду начальника порту Північної сторони. Згодом з Севастополя подався до рідної Польщі, де отримав посаду заступника начальника морського департаменту військового відомства.

Події осені 1918 року у Одесі, головною постаттю яких виявився помічник французького консула Еміль Енно, почали набирати загрозливого для України значення. Ще 17-23 листопада 1918 року цей фіктивний "консул" провів у Яссах нараду з впливовими російськими монархічно-соціалістичними діячами, у тому числі і з українськими малоросами В. Дяченком (колишній київський міський голова), М. Брайкевичем (колишній одеський міський голова), монархістом Н. Савичем. Ця нарада виробила програму політичної акції Антанти в "Південній Росії". Енно виявився свідомим агентом в руках білогвардійців, бо, не маючи мандата французького уряду, а лише усний дозвіл французького посла у Румунії, провокував у листопаді відозви до населення України від імені держав Антанти. Його завданням було ставити країни Антанти перед доконаним фактом, і такі антиукраїнські факти не заставили себе довго чекати. Вже 2 грудня до Одеси прибув французький броньований крейсер "Мірабо", через кілька днів – крейсер "Жюстіс". Захід французьких кораблів до українського порту змусив Директорію приступити до переговорів з Енно як з консулом від Антанти, позаяк за ним стояла військова сила. Адмірал А. Покровський, який ще перебував в Одесі і при посаді, спершу спротивився французьким вимогам передати їм всі кораблі і порт, вважаючи їх провокаціями. В той же час українські війська 10 грудня 1918 року входять до Одеси і займають місто, крім невеликої його частини, зайнятої російськими добровольцями. Французи в Одесі були поставлені перед фактом збройної сили української влади. Українське командування самостійно вирішило взяти владу в Одесі повністю в свої руки, однак гетьманський переворот змінив плани і ситуацію. Директорія, маючи надію на порозуміння з Антантою, заборонила українським військам вживати заходів до білогвардійців, яких підтримували французи, і поширювати українську владу на все місто.

Михайло Білинський

17 грудня 1918 року до Одеси прибули перші транспорти з французькими і грецькими військами під командуванням генерала Боріуса. Під впливом консула Енно Боріус поставив вимогу Директорії, щоб українські війська залишили Одесу. Коли ця вимога Боріуса була виконана, французьке командування передало владу

в місті російським добровольцям, однак, ненадовго, бо 13 січня 1919 року до Одеси прибув штаб французької десантної дивізії на чолі з генералом д'Ансельмі, який і взяв владу у місті в свої руки. Спроби Симона Петлюри допомогти одеським морякам наштовхнулися на рішучий спротив Антанти, яка виразно стала на сторону білого руху Росії. Коли загони УНР наблизились до Одеси, командувач "союзного" флоту англійський адмірал де-Робек заявив С. Петлюрі, що не допустить його війська до Одеси ближче десяти миль, для чого вже приготовлено головний калібр лінкора "Мальборо" і артилерію загону міноносців. Петлюра, не бажаючи протистояння з антантівським десантом, віддав наказ про відхід своїх сил від чорноморського узбережжя.

26 грудня 1918 року було створено уряд Директорії УНР на чолі з Володимиром Чехівським. В новому уряді на посаді Міністра морських справ Андрія Покровського змінив молодий і енергійний капітан 3 рангу Михайло Білинський, представник партії соціалістів-самостійників. За спогадами Святослава Шрамченка, Михайло Білинський був людиною великих організаційних здібностей і "*найвідповідальнішою постаттю з усіх осіб, що стояли на чолі морського відомства України за весь час його існування. Людина вогняної енергії, кришталевих чеснот, з доброю військовою освітою і службовим досвідом, він мав ще ту велику чесноту, що на всі справи дивився з огляду інтересів держави. Тобто, мав широкий державний розум, якого якраз бракувало тоді багатьом провідникам інших наших відомств...*". Його товаришами (заступниками) стали соратники по будівництву національного флоту контр-адмірал Михайло Остроградський, нащадок гетьмана Данила Апостола, і капітан 1 рангу Лев Постриганєв, обидва з академічною освітою. Робота Морського міністерства суттєво змінюється. Становище нової влади було надзвичайно тяжким, до того ж не було єдності і в самому уряді УНР. Одна частина уряду з В. Винниченком, В. Чехівським, М. Шаповалом і М. Грушевським схилялася до спілки з більшовиками, інша частина на чолі з С. Петлюрою – до співпраці з Антантою. Користуючись відмовою Антанти визнати уряд Директорії, німецькі війська стали вважати себе вільними від обов'язку перед Антантою утримувати східний кордон з радянською Росією і зі зброєю в руках облишили територію України. Щойно німці покинули Україну, на Директорію зі сходу, з так званої Нейтральної зони, повела наступ Червона армія. Ця Нейтральна зона шириною в 15 кілометрів на кордоні між РСФСР і України була утворена внаслідок мирних переговорів між гетьманським і радянським урядами в травні 1918 року. Ось на цій так званій Нейтральній зоні знаходилися далеко не нейтральні до України полк Червоного козацтва, 1-а радянська богунська і 2-а радянська Таращанська дивізії, укомплектовані в основному українськими більшовиками, на допомогу яким додавалися Московська робітнича дивізія, Орловська бригада, 8-тисячний татарський відділ Кожевнікова з-під Уфи, Кавказький полк, 2 полки Всеросійської Чрезвичайки з латишів, китайців і корейців, різні угорські частини та Робітничий полк. Всі разом вони склали Українську Червону армію.

Ще в час антигетьманського повстання, 11 листопада 1918 року, в Москві РНК РСФСР ухвалила директиву в десятиденний термін розпочати наступ на Україну "для підтримки повсталих робітників і селян". 17 листопада для її виконання була створена "Українська Революційна рада" у складі Сталіна, П'ятакова, Затонського і Антонова-Овсієнка, замаскована під назву "Група курського напрямку", та армія Українського фронту. 5 грудня 1918 року ця армія вже була повністю сформована і без оголошення війни 6 грудня 1919 року виступила в напрямку на Харків "на допомогу радянському робітничо-селянському уряду" України, який був створений і, перебуваючи у Росії, рухався в обозі цієї армії.

Так почалася Друга російсько-українська війна. Антонов писав у той час Леніну: "Зараз можна голими руками взяти те, що потім доведеться брати лобом". Вичерпавши всі спроби порозумітися з РСФСР, Директорія УНР 16 січня 1919 року оголосила їй війну. На південному сході збирала сили біла армія Денікіна. Польща стояла на Заході, а чорноморське узбережжя на півдні окупувала Антанта. Відповідно до Паризької мирної угоди з Антантою, після відходу німців її війська мали захистити східні кордони України від більшовиків, та країни Антанти, у пе-

ршу чергу Франція, весь уряд УНР вважали майже більшовицьким і в своїй співпраці проти більшовицької загрози повністю поклалися на білогвардійський рух. Відмовляючи у допомозі Директорії УНР у її боротьбі проти радянської Росії, Антанта щедро підтримувала Добровольчу армію Денікіна. У середині січня 1919 року в Одесі додатково висадилася французька дивізія на чолі з генералом д'Ансельмом та начальником штабу полковником Фрейденбергом. Першою справою генерал д'Ансельм, за порадою помічника французького консула Енно, видав відозву, що "Франція і союзники прийшли в Росію... щоб відновити порядок у краї". У цій відозві про Україну і не згадувалося зовсім. Одночасно д'Ансельм поставив вимогу Директорії відвести свої війська ще дальше, на "демаркаційну» лінію Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон. На кораблях флоту УНР вже майоріли англійські, французькі і грецькі прапори.

З висадкою на українське чорноморське узбережжя англо-французького десанту Симон Петлюра почав активно шукати порозуміння з Антантою. Переговори між делегаціями Директорії УНР (голова делегації – С. Остапенко, заступник воєнний міністр генерал О. Греков, члени делегації І. Мазепа та С. Бачинський) і французьким командуванням експедиційних сил Антанти розпочалися в Одесі третього лютого. Оскільки ці переговори мали пряме відношення до долі Українського флоту і УНР в цілому і досі не являються широко відомими для широкої громадськості, на них слід зупинитися більш докладно, беручи їхній перебіг зі спогадів їхнього учасника І. Мазепи. На першій зустрічі делегацій були висунуті наступні вимоги Антанти до Директорії: *"1. Директорія й уряд реорганізуються з тим, що до їх складу не входять Винниченко, Петлюра і Чехівський. 2. Для спільної боротьби з большевиками український уряд формує армію в 300000 чоловік, яка підлягає зверхній команді держав Антанти. 3. Українська армія повинна бути сформована в тримісячний термін, при чому в разі нестачі українських старшин запрошуються офіцери з російських добровольців. 4. На час боротьби з большевиками залізниці і фінанси переходять під контроль французів. 5. Справа державної незалежності України вирішується на мировій конференції. 6. Директорія звертається до Франції з просьбою про прийняття України під свій протекторат",* а також звільнити з під арешту гетьманських міністрів і священнослужителів-реакціонерів.

Вимоги Антанти обговорювалися на Трудовому Конгресі, скликаному у Вінниці. Вони стали "холодним душем" для соціалістичних романтиків і з обуренням були відхилені. Чергові переговори з ініціативи французького командування відбулися шостого березня на станції Бірзула у салон-вагоні полковника Фрейденберга. Французький полковник "...тримав себе так, ніби він був не на Україні, а в якійсь африканській колонії з дикими неграми. ...Говорив і тримався, наче переможець, самовпевнено, гордо". У відповідь Директорія висунула свої домагання: "*1. Признання Антантою самостійності України і допущення української делегації на мирову конференцію в Парижі. 2. Суверенність Директорії. 3. Забезпечення народнього ладу і соціальних реформ на Україні. 4. Забезпечення українських колоній в Сибірі. 5. Повернення Україні Чорноморської флоти. Чорноморська флота була взята антантським командуванням скоро після того, як на побережжі Чорного моря висадився грецько-французький десант, і частину флоти виведено до Царгороду. 6. Признання автономності української армії з правом свого представника в зверхній команді".*

"Фрейденберг, - згадував учасник переговорів І. Мазепа, - спершу слухав Остапенка спокійно, потім спаленів і відразу ж накинувся на ті домагання в його заяві, що торкалися суверенності Директорії. Ми не тільки вимагаємо, сказав він, усунення Винниченка, Петлюри та Чехівського, а й надалі вважаємо необхідним, щоб зміни в складі Директорії відбувалися за нашою згодою... Для нас ця вимога принципова... Винниченка і Чехівського треба вигнати, як собак за большевизм, а Петлюра мусить зникнути сам, бо, мовляв, вже кожний бандит називає себе петлюрівцем". Після винесення рішучого протесту голови української делегації Фрейденберг змінив тон, став перепрошувати українців і, врешті, відмовився від своїх слів у відношенні до українського уряду. Він погодився надалі не торкатися справи української самостійності, згодився на автономність української армії і на ная-

вність в ній французьких інструкторів замість російських. Французьке командування вже погоджувалося і на те, щоби в "українській зоні" не було іноземних відділів, а кордони між Україною і Польщею встановила Паризька мирна конференція. Але у справі Чорноморського флоту Фрейденберг патетично заявив, що флот взятий союзниками як німецька здобич і може бути повернутий Україні лише у зв'язку з розв'язанням питання української незалежності. Французькі вимоги українською делегацією були відхилені і викликали у членів української делегації відчуття відвертої ворожості Антанти до України і української справи. Однак Директорія вирішила продовжити переговори з Антантою, доручивши цю справу військовому міністру генералу Грекову. Йдучи на поступки, відрізаний від всього світу «з огляду на нові міжнародні моменти в українській справі», уряд Чехівського подав у відставку. Винниченко і Грушевський виїхали в еміграцію.

13 лютого 1919 року був сформований новий уряд С. Остапенка, у складі якого Михайло Білинський залишився на посаді Морського міністра. На дальші поступки французам Директорія не пішла, бо це означало би ліквідацію Української Народної Республіки. У такому становищі було прийнято рішення орієнтуватися лише на власні сили, та в цей час зрадив отаман Григор'єв, який, порозумівшись з більшовиками, завдав сильного удару у праве крило фронту та у тил армії УНР і зайняв Херсонщину з Катеринославщиною. Ось у такій військово-політичній ситуації новий склад морського відомства взявся надолужити згаяне і виконати спланованe своїми попередниками. Сподіватися приходилося лише на власні сили, тому М. Білинський першочерговим завданням поставив створення правової і організаційної бази національного флоту, надіючись при допомозі міжнародного права повернути флот державі.

Антанта взяла під свій контроль Одесу і Севастополь, вільними від "союзників" залишалися Миколаїв і Херсон. На тамтешніх верфях знаходилися кораблі, що добудовувалися чи ремонтувалися. Тому Морське міністерство робить ці порти опорою українського флоту. Всього за кілька тижнів напруженої праці, 11 січня 1919 року, вводиться Закон "Про Гардемаринську школу" в Миколаєві "з уведенням його в життя з 1 жовтня 1918 року". 20 січня спеціальним законом вводиться структура (закон про штати центральних установ) Морського міністерства і Морського Генерального штабу, створюються технічне, будівельне, гідрографічне і судове Головні управління. І, на кінець, 25 січня вводиться в життя довгоочікуваний на флоті "Закон про флот" – основа морської політики держави, будівництва і розвитку її флоту. Закон остаточно визначав структуру флоту, системи берегової охорони і зв'язку, визначав роди сил: надводні сили, повітряний флот і морську піхоту, встановлював терміни служби і ремонту кораблів, систему бойової підготовки і її забезпечення, визначав театри плавання і зони відповідальності військового флоту. Військово-морські сили УНР кількісно мали складатися з 800 старшин (офіцерів) і 12,5 тисяч матросів, в тому числі кондукторів (надстроковиків). Однак відкрити Гардемаринську школу у Миколаєві не дозволили англійці, вважаючи цю справу "не доцільною".

Ярослав Окуневський

Закон передбачав і перебудову морських портів і фортифікацій, створення гідрографічної морської експедиції, лоцманської служби в портах та забезпечення торгового мореплавства. Цим Законом УНР остаточно перебирала на себе всі зобов'язання Російської імперії з утримання флоту на Чорному морі та суднобудування в українських портах. Третього січня 1919 року Головний Отаман Військ і Фльоти УНР Симон Петлюра підтвердив легітимність Військово-морського прапора часу Гетьманату (наказ по Морському Генеральному Штабу №10/1): "*лічити прапором Воєнної фльоти Української Народної Республіки прапор, затверджений 18-го липня 1918 року. Зазначений прапор негайно підняти на усіх воєнних кораблях і інституціях, відповідно до ухвали, прийнятої Директорією*". Цей самий прапор флоту Української Народної Республіки, лише без тризуба у кряжі, був повернутий Українському флоту як Військово-морський прапор Військово-Морських Сил су-

часної України у 1992 році. Морське відомство для забезпечення надійного зв'язку морськими шляхами України зі світом у першу чергу намагалося забезпечити флот бойовими кораблями. З цією метою для підтримки флоту та суднобудування з державної казни у січні місяці було асигновано 100 мільйонів карбованців. Ще 20 мільйонів було виділено на погашення заборгованостей перед робітниками суднобудівних заводів "Россуд" і "Наваль". Морське міністерство сподівалося, що "новобудови", а це лінкор-дредноут типу "Волі", чотири крейсери, 12 есмінців, 8 підводних човнів та 16 допоміжних суден, стануть ядром національного флоту на час вирішення питання з Кримом і Севастополем. Наказом №57/28 по морському відомству від 25 січня 1919 року було перейменовано кораблі, завершення будівництва яких на Миколаївській і Херсонській верфях планувалося в 1919-1920 роках. Українські кораблі дістали назви: дредноут "Соборна Україна", крейсери "Гетьман Богдан Хмельницький" (згодом перейменований більшовиками в "Червону Україну"), "Гетьман Петро Дорошенко" (перейменований в "Красный Кавказ"), "Гетьман Петро Сагайдачний", "Тарас Шевченко", ескадрені міноносці дістали назви "Київ", "Львів", "Батурин", "Чигирин", "Іван Виговський", "Іван Сірко", "Петро Могила", "Кость Гордієнко", "Іван Котляревський", "Іван Підкова", "Пилип Орлик", "Іван Богун", "Мартин Небаба", база підводних човнів "Дніпро". Було виділено кошти на добудову 8-ми великих підводних човнів типу "Щука", "Карась" та шести АГ-21 - АГ-26. Для організації суднобудівного виробництва наказ передбачав відправку двох урядових комісій до Миколаєва і Херсона.

Та надії на краще перекреслила Антанта, десант якої 1 лютого 1919 року захопив Херсон, 2 лютого – Миколаїв, і остаточно відрізав Україну від Чорного моря. Навальний наступ Червоної Армії заставив Директорію 3 лютого 1919 року залишити Київ і відступити на захід. Протистояти військам Антанти на узбережжі було нічим: полки морської піхоти так і не були розвернуті, і являли собою в основному лише кадровані штаби. У цій надзвичайно складній ситуації наказом Головного отамана Симона Петлюри у смузі 75 верст навколо Миколаєва, Очакова і Херсону створюється Приморський фронт, а його командувачем призначається Міністр морських справ М. Білинський. Передбачалося сформувати два корпуси і дивізію морської піхоти. Тим часом стараннями морського міністра М. Білинського був продовжений початий ще в травні 1918 року процес створення дивізії морської піхоти, але окупація іноземними інтервентами чорноморського узбережжя заставила перенести штаб берегових військ з Миколаєва до Вінниці, куди, згідно наказу Морського міністра від 3 лютого 1919 року, Директорія перенесла відділ командування морським полком, а згодом, за погодженням з Військовим Секретаріатом Західноукраїнської Народної Республіки, до Коломиї на Прикарпатті. 24 березня 1919 року було затверджено штат 1-го Гуцульського полку морської піхоти, ядро якого склали колишні моряки Австро-Угорського флоту та сплавщики лісу на карпатських ріках Черемош і Прут. Організовував полк і дав йому назву "Гуцульський" його перший командир, колишній начальник Начальної команди у Львові полковник УНР Гнат Стефанів. Сам виходець з Прикарпаття, він добре знав регіон і людей, тому формування полку морського полку під його керівництвом пройшло успішно. 5 квітня до полку отримали призначення сотники брати Ілько і Петро Січі, Омелян Гемпель, Модест Семирозум, кондуктор флоту Всеволод Бубицький, юнак Яків Рябоконь, хорунжий Микола Заболотний, більшість яких раніше служили у 2-му Запорізькому полку Петра Болбочана. Представником Морського міністерства з часу формування полку був старший лейтенант Кость Мандрика. Сформувавши полк, Стефанів передав командування ним сотнику Володимиру Гемпелю. Однак Гемпель 23 квітня взяв участь у заколоті проти Директорії УНР отамана Володимира Оскілка, навіть намагався втягнути в заколот і полк, чого йому організувати, втім, не вдалося і він від командування Гуцульським полком був відсторонений. Згодом 1-м Гуцульським полком командували тимчасово полковник морської піхоти Гаврило Никогда і

Гнат Стефанів

Кость Мандрика; останнім його командиром був сотник, згодом полковник Петро Сич. Формування полку морської піхоти проходило не без проблем. Якщо з обмундируванням морських піхотинців проблему допомогли вирішити місцеві жителі – по селах здавали чорні хромові чоботи, галіфе і чорні кожухи, то з медично-санітарним забезпеченням було важче, міжнародна допомога була відсутня. Ці питання у значній мірі вирішив колишній головний лікар Австро-Угорського флоту, керівник медичної місії ЗУНР у Відні і начальник санітарної управи Української Галицької армії контр-адмірал Ярослав Окуневський. Використовуючи свої старі зв'язки у Відні, у великій мірі і за власні кошти, він організував доставку на потреби армії УНР чотирьох ешелонів різних медикаментів і військово-медичного майна. Ярослав Окуневський асигнував коштами і надав значну організаційну допомогу військово-морському аташе УНР у Відні капітану 2 рангу Дашкевичу-Горбацькому в організації відправки з Адріатичних портів флоту Австро-Угорщини та з Італії вихідців з Західної України для комплектування ними полків морської піхоти УНР та організації матеріальної допомоги боротьбі українців.

Для організації набору стрільців Морський міністр М. Білинський разом з офіцерами М. Злобіним, С. Шрамченком та Г. Стефанівим у квітні місяці здійснили подорож зі Станіслава, нинішнього Івано-Франківська, через Коломию, Заболотів, Косів в Жаб'є (Верховину), під час якої організували поповнення полку не лише людьми, а й припасами та матеріальними засобами. За спогадами С. Шрамченка, контингент набору на Гуцульщині виявився якісним, гуцульські сплавники охоче записувалися до полку, а по селах організовувалася матеріальна допомога морським піхотинцям. Наказом по морському відомству від 16 квітня 1919 року було встановлено форму одягу морським піхотинцям: для старшин – чорний френч, чорні штани-галіфе з золотими лампасами, а для підстаршин і моряків – з червоним кантом. Для підстаршин встановлювалися жовті відзнаки на лівому рукаві під жовтим якорем. Для старшин – золоті нашивки на обох рукавах. Холодною зброєю морських піхотинців був багнет, але у більшості старшини і підстаршини, слідуючи усталеній морській традиції, використовували морський кортик.

З Коломиї 1-й Гуцульський полк морської піхоти для завершення формування був переведений в Броди, де отримав наказ для остаточного озброєння і технічного оснащення виступити до Рівного. В Рівному він пройшов допідготовку, отримав зброю і технічне оснащення і вирушив на фронт під Київ. У складі полку рахувалося 2374 чоловік особового складу: старшин – 63, урядовців – 9, лікарів – 5, козаків – 2297, верхових коней – 142, обозних – 273. 25 травня 1919 року Гуцульський полк організовано прибув на ст. Богданівка, звідки пішим маршем прибув до Чернилівки. 2 червня за 200 метрів південніше Оріхівця переправився через річку Збруч, а 3 червня після короткого бою без втрат захопив місто Волочиськ та залізничний вузол.

2-й полк морської піхоти УНР розпочав своє формування на Тернопільщині 22 травня 1919 року у більшості з жителів Правобережної України. Разом з Гуцульським полком і 1-ю батареєю морської піхоти він мав скласти дивізію морської піхоти УНР. Начальником дивізії мав стати колишній Морський міністр Михайло Білинський. 16 липня командиром 2-го полку морської піхоти було призначено сотника Ілька Сича, який розпочав активну роботу по його формуванню, всього до полку було включено не більше 100 бійців.

29 липня на майдані перед залізничним вокзалом Кам'янець-Подільського відбулася інспекція морської піхоти Морським міністром УНР Миколою Злобіним. Добре вдягнуті, з доброю стройовою підготовкою морські піхотинці справляли надзвичайне враження на місцеве населення. Після інспекторського огляду Морський міністр виступив з палкою промовою, привітав морських піхотинців з успіхами на фронті і побажав скорої перемоги над ворогами України. Того ж дня сформовані полки були включені до складу 1-ї дивізії морської піхоти і відбули на фронт. Святослав Шрамченко, який приймав активну участь у формуванні української морської піхоти, так згадував про ті дні: *"Пригадую собі, яке гарне враження робила запасово-учбова сотня 2-го полку, коли добре одягнена і вимуштрована, вона з піснями проходила по Кам'янці. 29 липня 1919 р. відбувся її інспекторський*

перегляд морським міністром на площі біля кам'янецького залізничного двірця. Був гарний день. Тільки що одержано відомості про успіх наших з'єднаних армій проти більшовиків. Уже звільнені від ворога були і Проскурів, і Жмеринка, і Вапнярка. Під команду "струнко!" морський міністр прийняв рапорт коменданта 2-го полку, який приїхав з фронту і в супроводі автора цих рядків і сотенного коменданта обійшов фронт сотні. Потім морський міністр у короткій промові поздоровив сотню з нашими успіхами на фронті і побажав їй того ж, що сотня зустрінула "славою". Сотня в той же день вирушила на фронт до місця перебування штабу дивізії морської піхоти". В Броди мало прибути поповнення і для другого полку морської піхоти з двох тисяч галичан, які мобілізувалися на Покутті і в Гуцульщині. Та ускладнення військової ситуації в Західній Україні заставило змінити плани. 15 травня 1919 року польський уряд направив на український фронт сформовані у Франції для боротьби з більшовиками дивізії генерала Галлера. 24 травня румунські війська вдарили у спину ЗУНР, захопили безборонні Чернівці, а 25-го травня форсували річку Черемош і окупували Галицьке Покуття, дійшовши майже до Станіслава (Івано-Франківська). Призив до морської піхоти УНР на Прикарпатті був зірваний.

Дивізія морської піхоти під командуванням Михайла Білинського розпочала бойові дії в неповному складі. У вітчизняних архівах зберігся "Журнал військових дій Гуцульського полку Морської піхоти". Ось деякі записи з нього:

"25 травня 1919 р. Полк вирушає в похід на ст. Богданівка і прибув на ст. Богданівка…

1 червня 1919 р. Полк по Наказу Штабу Січі походним бойовим порядком пересовується до с. Черничувка, яке послужило ісходним бойовим пунктом для наступу на ст. і місто Волочиськ.

3 червня 1919 р. Розвідочна служба веде перестрілку з ворогом і посовується на ст. Волочиськ. Полк захопив і м. і ст. Волочиськ. Одбив у ворога кулемет, набої для рушниць і гарматні. В полку втрат не має, ворог залишив 7 чоловік убитими.

5 червня 1919 р. Полк пішов в 5 год. ранку наступом на місто Фельштин. В 6 год. вечора м. Фельштин після упертого бою було зайняте полком.

6 червня. На ранок полк був оточений з усіх боків ворогом в м. Фельштині. Сотня Січі, яка перебувала з полком в сьому місті, утікла і полк не сповістила. Полк після двох упертих атак прорвався з містечка і за допомогою Січі повів наступ на м. Фельштин, вибив ворога і вспять захопив Фельштин… Важко поранений був в атакованих схватках сотник Могильницький. В полон попало 16 козаків і забитих 15 козаків.

Михайло Омелянович-Павленко

14 червня. Полк вирушує на м. Єлтушків і з упертими боями захопив се містечко.

17 червня. Уперті бої з ворогом під Баром. Взяли більшовиків багато в полон. Втрати у нас великі…

18-19 червня. Уперті бої під Вонь-Ківцями з наступаючим ворогом веде полк спільно з Запорізькою Січчю.

23 червня. Упертий бій за Баром з наступаючим ворогом.

24 червня – 20 липня. За ці часи полк поруч з Січчю ніс величезні бої за Жмеринку з великими силами ворога. Більшовики кинули сюди всі свої резерви. В боях полк стратив 3/4 свого складу. Один час полк захопив і ст. і м. Жмеринку в своїх руках з 4 по 7 липня. Але ж ворог кинув сюди всі сили біля 3000 людей і 5 панцирників і полку довелося відступити аж за Бар на Копайгород. Потім полк перейшов опять в наступ і захопив ст. і м. Бар і до 20 липня полк зайняв впять позицію у села Голодки.

25 липня. Ворог ранком повів наступ проти полка на с. Маньківці під прикритім ураганного гарматного вогня з 2-х бронепотягів; наступ був отбитий…

3 серпня. Рано полк повів наступ на Коростовецький ліс, зайняв його з великим боєм і став на позиції перед Коростівцями.

9 серпня. В ночі на 9 серпня полк разом з повстанческою дивізією зайняв Жмеринку без бою.

21 серпня. Полк прибув на ст. Звенигородка.

29 серпня. Полк в авангарді 12 дивізії просувається на південь... Окремі козаки були обстріляні з розвідкою Махна.

30 серпня. Сьогодні в 12 годині дня на полк повели наступ більшовики з півдня. Позицію полк зайняв позаду с. Орлова на скалах, підпустив ворога на кроків 200 і раптовим вогнем одбив наступ. .. Полком було захвачено 35 фір з майном...Позаяк сі фіри були селянські, то були повернуті власникам, ідна тільки фіра була більшовиків.

31 серпня. В 8 год. ранку ворог вспять повів наступ в далеко ширшому масштабі. На сей раз полку, як і 12 дивізії прийшлося відступити...

6 вересня. Сьогодні до вечора вся наша Київська група очутилась в мішку у більшовиків... Дві години тягся завзятий бій. Була вся кавалерія і Гуцульський полк кинуті в атаку. Два наші бронепотяги були підбиті, багато ранених і забитих. Нарешті ворог рухнув і ми пробили вихід...

9 вересня. Ворог вспять повів наступ на полк по залізниці, але був відбитий. Нервовий настрій у козаків. Невідомо, що готуються викинуть більшовики, а ми порядком намучені.

10 вересня. ...К 5 год. рано під антонінами зійшлись з ворогом і зав'язався завзятий бій в лісах. Ворога було далеко більш... 4 години тривав бій... довелося відступити. Гуцульський полк здержував ворога покаж відступила 12 дивізія. В сьому бою сила потер з обох боків, а в Гуцульськомцу полку10 забитих і 12 ранених.

11 вересня. Сьогодні зайняли ст. Балабанівка... Полк в резерві». Журнал підписал командир Гуцульського полку полковник Петро Сич і осавул полку сотник Заболотний.

Яків Рябокінь

Коли морські піхотинці разом з козаками-чорноморцями звільнили Вознесенськ і Роздільну, появилася надія на відродження флоту, остатки якого знаходилися поряд, в Одесі. С. Шрамченко згадував: *"В початках вересня 1919 р. блиснула, було, надія на Одесу, на море..."*. Та не судилося, під ударами переважаючих сил противника, а більше від пошесті тифу, споловинені полки морської піхоти вимушені були відступати до кордонів з Польщею. На 16 серпня 1919 року дивізія була вже зведена в Гуцульський полк морської піхоти з 250 козаків і 200 багнетів під командуванням полковника Петра Сича та включена до складу 2-ї пішої дивізії "Запорізька Січ". 16 вересня 1-й Гуцульський полк був переданий до складу Київської групи військ. У вересні з нього залишився лише один курінь не більше 200 багнетів. У листопаді 1919 року виснажений боями Гуцульський полк захопила пошесть тифу, яка практично споловинила його особовий склад. Для поповнення полку було направлено 25 хорунжих – випускників Житомирської юнацької школи. 6 грудня 1919 року рештки морської піхоти у складі Збірного пішого полку Київської дивізії, а кінна сотня морської піхоти під командуванням сотника Новікова у складі Київського кінного полку Дієвої Армії УНР виступили у Перший Зимовий похід. Поки тиф не вклав на похідного воза командира полку морської піхоти полковника Петра Сича, морські піхотинці, піші і кінні, воювали поряд, переважно у 1-й "морській" сотні 29 стрілецького куреня 4-ї Київської дивізії. Коли захворів командир, його взявся супроводжувати додому його брат Ілько Сич. Незабаром обидва були схоплені більшовиками і розстріляні як вороги "трудового народу". Втративши командира, рештки морського куреня розчинилися у складі Київської дивізії. Командувач Дієвої Армії генерал Михайло Омельянович-Павленко у своїх спогадах писав, що у складі Київської дивізії "*відзначилися моряки*". Про морально-психологічний стан дивізії він написав так: "*Нарешті українська мова, що все лунала у війську, єднала його з суспільством. У нашому війську під той час вже не було ані зрадників, ані втікачів, не вва-*

жаючи на те, що чимало вояків проходило повз самі свої хати. Оце ж той грунт, на якому не тільки деморалізувалось, а навпаки, зміцнилось і гуртувалось в тісне коло військової сім'ї наше військо...". Про бойову звитягу морської піхоти УНР згадував і колишній голова уряду УНР Ісак Мазепа, за його словами вона "*жодного разу не схилила національного прапора".* Останній свій бій морські піхотинці провели в районі сіл Мясківка – Вербка 5 травня 1920 року. Під переважаючими силами ворога, білого і червоного, зріділим українським полкам прийшлося відступити з рідної землі на територію Польщі, де вони вчорашніми союзниками були інтерновані до спеціально створених таборів. Та історія 1-го Гуцульського полку морської піхоти цим не завершилася і отримала продовження. Колишні морські піхотинці взяли участь у Другому Зимовому поході Української Повстанської армії в листопадів 1921 року під керівництвом генерал-хорунжого Юрія Тютюнника. З своїми морськими піхотинцями йшов і колишній їх командир дивізії Михайло Білинський. Останніми з морських піхотинців на вівтар Вітчизни поклали своє життя в цьому поході сотник Михайло Піддубний, який пропав безвісти, загинули під Базаром Михайло Білинський і поручик Петро Маринич, у бою з більшовиками отримав поранення поручик Іван Петренко.

Тим часом французький десант в Одесі та в Севастополі поволі розкладається більшовицькою пропагандою, між французами і греками почали виникати конфлікти. На допомогу російським більшовикам з Франції до Одеси прибула французька комуністка Жанна Лябур. Зреволюційовані французькі матроси, противлячись продовженню інтервенції, вимагали повернення додому і на знак протесту проти продовження війни на початку березня 1919 року посадили на прибережні камені крейсер "Мірабо". Група білогвардійських морських офіцерів, захопивши у ті ж дні колишній український крейсер "Пам'ять Меркурія", з його допомогою зняла з каменів французький крейсер і вивела його на рейд. Командування Антанти головні сили союзної ескадри сконцентрувало на севастопольському рейді, однак наступ Червоної армії і революційні настрої французьких моряків викликали французько-грецький конфлікт, і Антанта втрачає свої опорні порти в Чорному морі.

Спершу здавалося, що розклад французького десанту дає сподівання Україні на опанування нею чорноморського узбережжя. Та надії на повернення флоту і Одеси під український прапор перекреслила зрада отамана Григор'єва, який 1 лютого 1919 року оголосив про перехід підпорядкованих йому військ з Південної групи армії УНР на сторону Червоної армії. 9 березня Григор'єв захоплює Херсон, а 12-го – Миколаїв. 6 квітня Григор'єв двома своїми загонами при 2-х артилерійських батареях скидає в море 2 корпуси французького і грецького десанту і захоплює Одесу. Цей успіх Григор'єва та отаманщина серед командування армії УНР, амбіції отаманів Волоха і Оскілка призвели до розгрому більшовиками Південної групи військ УНР і до втрати шансів на загальний успіх на всьому українсько-більшовицькому фронті.

Олександр Удовиченко

9 квітня 1919 року пройшла зміна уряду УНР, у зв'язку з чим Михайло Білинський, не бажаючи працювати в соціалістичному уряді Мартоса, 24 квітня подає у відставку з посади Міністра морських справ УНР, і 22 травня приймає командування дивізією морської піхоти флоту УНР та відбуває на фронт. Начальником штабу дивізії морської піхоти призначається полковник Олександр Удовиченко. Однак Михайло Білинський, не будучи палким прихильником Симона Петлюри і вузько партійних справ Директорії, сприяв і надавав підтримку полковнику Болбочану у його вимогах термінового зміцнення армії. Тож у справі Болбочана 12 червня 1919 р. М. Білинський був арештований і відсторонений від посади командира дивізії морської піхоти, командування якою прийняв О. Удовиченко. Слідство не виявило вагомих підстав у антиурядових звинуваченнях Білинського, і його 9 липня з під варти було звільнено, а 10 жовтня призначено начальником Генерального морського штабу флоту УНР.

Після рівненського заколоту Оскілка, бажаючи позбавити вище командування "малоросійства і впливу білогвардійщини", уряд "під впливом надзвичайних обставин тої доби" за пропозицією Симона Петлюри ввів у війську "військову інспектуру", тобто своєрідних комісарів. 13 травня 1919 р. було ухвалено відповідний закон разом з інструкцією до нього "Про державний інспекторат у військових частинах та інституціях". "*Завдання державного інспекторату,* говорилося в інструкції*, стежити за своєчасним і точним виконанням всіх наказів центральної військової влади, перестерегати й в пні винищувати демагогічність, саботаж, розпусту, пияцтво, мародерство, грабіжництво, та недбале відношення до служби... Про ворожий та непевний елемент інспектори своєчасно повідомляють відповідних муштрових начальників, а в крайньому випадку ворожий і непевний елемент інспектор може негайно усунути з армії, рівночасно повідомляючи про це відповідне начальство, правительство і головного отамана".* Згодом їхні права були ще більше поширені. У Морському міністерстві таким комісаром став урядовець з Головної господарчої управи капітан 2 рангу Євграф Акимів. Свою діяльність він розпочав з реорганізації морського міністерства на "демократично-соціалістичний лад" і масового звільнення офіцерів флоту. Введення інституту інспекторів в армії і у військовому міністерстві, які мали невисокі військові чини і ще менше військового досвіду, викликало багато нарікань зі сторони вищих старшин армії і флоту, тим більше, що не всі комісари "стояли на висоті свого призначення". З цього приводу товариш Морського міністра контр-адмірал Михайло Остроградський висловився так: *"Смердить розкладом Морського Міністерства. Не розумію, невже часи Центральної Ради нічого не навчили. Поки урядує цей комісар, я не хочу брати жодного уділу в його роботі по розгону персонального складу Міністерства... Але... ще урятуємо ситуацію, як тільки призначать міністра".* Новим Морським міністром 23 квітня 1919 року призначається капітан 1 рангу Микола Злобін, його заступником – капітан-лейтенант Святослав Шрамченко. У червні місяці морське відомство тимчасово очолив С. Шрамченко, а затим, до 7 липня 1921 року, але вже Морську управу військового відомства очолював капітан 1 рангу Микола Злобін.

Крім утворення частин морської піхоти Морське відомство вело загальну працю державного характеру, намагалося зберегти та підготувати нові кадри морських офіцерів для майбутнього. Активний учасник військово-морського будівництва часу УНР С. Шрамченко у своїх мемуарах занотував: "*По здобуттю Київа в Камянці-Подільському було відчинено Гардемаринську школу".* До школи навіть було набрано невелику групу з 20 гардемаринів, але *"через несприятливі події, що незабаром наспіли, ця надія тоді ж загинула і згасла".*

В той же самий час в 1919 році йшла жорстока боротьба за південь України, Крим і Севастополь між УНР, більшовиками і білогвардійцями генерала Денікіна, якого підтримувала Антанта. В березні радянські війська увійшли до Криму і на початку квітня наблизилися до Севастополя. Підхід більшовиків прискорив революційні виступи французьких моряків з вимогою повернення на Батьківщину – антантівську коаліцію перемогла більшовицька пропаганда. Перед наступом більшовицької армії призначений генералом Денікіним головним командиром портів Чорного і Азовського морів контр-адмірал М. Саблін вдруге в своїй біографії, тільки на цей раз вже перед наступом Червоної армії, вивів з Севастополя до Новоросійська, контрольованого ще Білою гвардією, крейсер, 5 міноносців, три підводні човни і частину флотського майна.

Щоб якось затримати наступ 2-ї Української Червоної армії, 16 квітня 1919 року французькі лінійні кораблі "Жан Бар", "Франс" і "Верніо" почали обстріл Севастополя. Снаряди падали на Корабельну сторону, в район Малахового кургану і Англійського цвинтаря. Обстріл припинився наступного дня, коли прибули більшовицькі парламентарі від Червоної армії. Командувач союзної ескадри адмірал Амет заявив їм наступне: *"1. До 30 квітня союзні війська завершать евакуацію; 2. Підводні човни, які знаходяться в порту, будуть затоплені, а бойові кораблі, що не зможуть вийти, будуть виведені з ладу підривом циліндрів їх машин".* Умовити Амета не нищити бойові кораблі Чорноморського флоту червоним парламентарям не вдалося і на цьому було домовлено про перемир'я.

Залишаючи Севастополь в квітні 1919 року, війська Антанти прихопили з собою більшість боєготових кораблів, в тому числі дредноут "Воля", два крейсери, шість есмінців, три підводних човни і перевели їх до Стамбула.

Перш ніж залишити севастопольський порт, екіпажу англійського лінійного корабля "Эмперор оф Інді" була доручена юдова робота по знищенню флоту у Севастополі. Між іншим, адмірал Саблін зі своїм штабом були обізнані з умовами перемовин віце-адмірала Амета з представниками 2-ї Червоної армії, однак спокійно спостерігали, коли їх англо-французькі союзники 26 квітня виводили на глибини зовнішнього рейду підводні човни "Орлан", "Гагара", "Кит", "Кашалот", "Нарвал", АГ-21, "Краб", "Скат", "Судак", "Лосось", "Налим" і топили їх підривними патронами за прикладом затоплення напередодні у Північній бухті підводного човна "Карп". Так інтервентами і російськими добровольцями були знищені Підводні сили флоту України. Далі інтервенти підірвали гармати севастопольської фортеці та головні машини на 11 бойових кораблях, на інших вивели з ладу зброю, в порохових арсеналах спалили порох. Загинула вся друга бригада лінійних кораблів і дивізія Підводних сил. Вихід Антанти з українського Причорномор'я став другою трагедією Чорноморського флоту.

А у Одесі 27 квітня 1919 року вимагаючи повернення на Батьківщину, повстали матроси французького крейсера "Вальдек-Руссо". Повстання матросів та поразки на фронтах змусили французький уряд оголосити про евакуацію своїх сил, і до початку травня 1919 року англо-французький флот покинув Чорне море.

29 квітня 1919 року війська "Українського радянського фронту" увійшли до Севастополя, але в кінці червня білогвардійські війська при допомозі Антанти вибили їх з Севастополя, а в серпні – з Одеси, Херсона і Миколаєва. Боротьба за чорноморське узбережжя України продовжувалася.

Восени 1919 року в Стамбулі відбулася передача виведених Антантою з Севастополя кораблів Чорноморського флоту "уряду" Південної Росії. Після створення у Стамбулі "бази російського Чорноморського флоту" під командуванням віце-адмірала В. Шрамченка, вони були повернуті до Севастополя і прийняли активну участь у боротьбі Збройних Сил Півдня Росії генерала Денікіна з радянськими військами і військами УНР. Більшовицька окупація і репресії не знищили остаточно українського руху у Криму, в підпіллі продовжувала діяти обрана у 1918 році Українська Краєва Рада Криму. З відступом більшовиків з Кримського півострова виникла можливість налагодження національного життя на півострові, тому Краєва Рада і скликала 11 серпня 1919 року у Севастополі проведення Українського з'їзду Криму. З'їзд обрав головою Кримської Крайової Української ради Павла Горянського і прийняв постанову: "*Аби Краєва Українська Рада в Криму могла обстоювати права української людности перед Кримською владою і провадити широку організаційну, просвітницьку та економічну діяльність серед українців Криму, з'їзд постановив надати виконавчому Комітету Краєвої Ради, котрий зветься Малою Радою, право Українського консульства і Голову Малої Ради Павла Єрофеїча Горянського визнати Консулом Української Народньої Республіки в Криму. Місцем перебування Консула є м. Ялта*". Керуючись рішеннями з'їзду у складній військово-політичній ситуації Павло Горянський шукає шляхів розгортання української національної справи, звертається за допомогою, у першу чергу фінансової, до Представництва УНР на Кавказі та до Міністерства закордонних справ УНР з проханням заснувати на півострові дипломатичне представництво. Та у планах відродження "єдиної і неділимої Росії" генерала Денікіна бодай якогось місця українцям не передбачалося, тому ідея створення українського консульства в Криму була ним категорично відкинута. Надати практичну допомогу війську УНР, коли флот знаходився під контролем Денікіна, Краєва рада змоги не мала.

Модест Семирозум

У подальшій боротьбі за незалежність України її флот представляла лише морська піхота. У квітні 1920 року переформований полк морської піхоти УНР взяв участь в спільному україно-польському визвольному поході і 7 травня звіль-

нили Київ. Та звільнення Києва не принесло загального успіху у війні. На думку багатьох дослідників, головний отаман військ і флоту УНР Симон Петлюра у виборі напряму головного удару на Київ допустився стратегічної помилки. Досвідчені морські офіцери, і в першу чергу контр-адмірал Михайло Остроградський, а також президент ЗУНР Є. Петрушевич, радили головний удар українсько-польських військ спрямувати на Одесу, звідки відкривалася можливість отримання міжнародної допомоги. В цьому випадку могли б докорінно змінитися і політика та відношення країн Антанти в цілому до України, переговори з якою в Яссах на той час вели уповноважені уряду УНР Кость Мацієвич та контр-адмірал Михайло Остроградський. Однак, Головний отаман вирішив діяти інакше.

Після звільнення Києва знову появилася нова надія на флот. У зв'язку з загальною ситуацією на фронті наказом Директорії УНР 17 квітня 1920 року "Головним начальником Чорноморського флоту і заступником Військового Міністра по справах Військового і Торговельного мореплавання" призначається контр-адмірал Михайло Остроградський. Цим же наказом Остроградському доручалося утворити воєнно-дипломатичні місії в Румунії, Болгарії і Туреччині, надавалось право міжнародних зносин та створювати мобілізаційні комісії для торгового флоту. В цей же час на Дніпрі за наказом Остроградського почала формуватися Дніпровська річна флотилія, 1-й Флотський півекіпаж в Києві, а в дивізії морської піхоти – бронепоїзд "Чорноморець". В Камянець-Подільському генерал-хорунжим В. Савченко-Більським організовувалася Гардемаринська школа.

Влітку 1920 року виникла ситуація, коли і Антанта, в першу чергу Англія, і білий рух в Росії вимушені були змінили своє ставлення до України, і виникла можливість порозуміння між ними. В листопаді Російський політичний комітет у Польщі на чолі з лідером Савінковим підписав договір з УНР, яким визнавав самостійність України. Відповідно до умов договору, Окрема російська армія генерала Перемикіна підпорядковувалася командуванню армії УНР, планувалося разом з військами Врангеля створити спільний антибільшовицький фронт. З цією метою Севастополь відвідала українська делегація на чолі з полковником Іваном Омелянновичем-Павленком, зустрілася з офіцерами-чорноморцями, які бажали дізнатися про уряд Директорії та українське військо. Полковник Цапко, який був в складі тієї української місії, згадував: *"Пор. Іванів передав мені, що морські старшини в Севастополі, довідавшись про прибуття нашої Місії, хочуть отримати відомості про боротьбу українського війська. Вони прохали, щоб члени Місії прибули на прийняття, що має бути влаштоване вечором 14 травня. Полк. Ів. Ом.-Павленко на зустріч з моряками погодився. Зрештою, всі ми були зацікавлені нагодою зустріти морських старшин, які певно ще пам'ятають про піднесення українського прапору на кораблях Чорноморської фльоти в 1918 році й лише через збіг несприятливих обставин, а потім через відрізаність від України з її урядом і військом, не змогли носити відзнаки Української воєнно-морської фльоти. [...] Після того, як ми зайшли до середини, за нами зараз же позамикано двері й ми опинилися в довгій залі, де за довгими рядами столів було до 300 морських старшин, які зірвались зі своїх місць зі співом «Заповіту». Співали вони, можливо, не так для пошани прибулих, як тому, що національні відзнаки українських старшин пригадали їм Україну. Поміж зібраними старшинами було багато капітанів 1-го ступня й один адмірал. Нас щиро гостили, обмінювалися спогадами, хоч і не всі вони добре знали українську мову, але відчувалося, що у цих моряків є щось спільне з нами. Бенкет тривав до глибокої ночі, на прощання один капітан палко вітав Україну, її провід й козацтво, після чого майже кожний з присутніх рахував за обов'язок підійти до нас з чаркою в руці з останнім привітом. Потім, як ми встали, щоб відійти, почулось могутнє — "Ще не вмерла Україна!" й всі застигли на хвилину в пошані до Батьківщини, якій їм не довелося служити. Вже перед світанком, пор. Іванів в товаристві ще одного лейтенанта, допровадив нас до готелю. Враження від цієї конспіративної зустрічі з старшинами Чорноморської фльоти на довший час залишилися незатертими в нашій пам'яті".* Однак генерал Врангель, на словах визнаючи право України на незалежність, виставив умови, що допомагатиме тим, хто визнає його Верховним Головнокомандувачем та якщо в УНР визнають двомовність.

Мовна карта вже в ті часи повним ходом розігрувалася шовіністами в Україні! У барона Врангеля був у підпорядкуванні Чорноморський флот в Криму, отже, і торгові шляхи, від яких Україна була відрізана фронтами. Тому переговори з бароном про взаємодопомогу в боротьбі з спільним ворогом та подальшу долю флоту К. Мацієвич і М. Остроградський планували провести в жовтні в Севастополі і Остроградський збирався в Севастополь приїхати особисто. Однак Симон Петлюра виступив як проти умов, так і місця проведення: "Ясла до волів не ходять". На думку Головного отамана, Врангель вів з Директорією "хитру гру", а сама "поїздка до Криму могла би значно утруднити наші внутрішні відносини". Стосовно рівноправності мов, то Симон Петлюра рішуче заявив, що це *"скрита тенденція вдарити по одному з головних моторів нашої державності і будівничої нашої праці з тим, щоб розкласти нас в самій основі нашого будівничого плану"*. Тому центр переговорів залишився в Бухаресті.

В кінці-кінців Врангель погодився на спільну боротьбу з УНР проти більшовиків і підпорядкування головному командуванню УНР, але дорогий час було безповоротно згаяно. Більшовицькі війська зі сходу і півдня почали витісняти українську армію з України, а так звані Збройні Сили Півдня Росії притиснули до Чорного моря. Контакти УНР із Чорним морем було перервано остаточно. Чорноморський флот в Севастополі у складі Добровольчої армії Врангеля приймав участь у боротьбі з більшовиками, але ця боротьба вже стала приреченою. Остаточний успіх боротьби за Україну став залежати від військово-технічного забезпечення війська УНР, яке терпіло скруту майже у всьому. Як писав С. Петлюра до Бухареста К. Мацієвичу, запас рушничних набоїв в жовтні 1919 року складав 600000 – лише на один день бою. Тому Директорія намагалась порозумітися з Антантою і добитися її військово-технічної допомоги в боротьбі з більшовицькими силами в Україні. З цією метою М. Остроградський направився в Ставку Антанти в Ясах.

Григорій Дугельний

Відрізана від моря ворогами, Директорія помалу почала втрачати інтерес до флоту. Під тиском армійських кіл 29 серпня 1919 року Кабінет Міністрів ухвалив закон про скасування Морського міністерства і приєднання його до Військового. З цього приводу капітан 1 рангу Микола Злобін звернувся з рапортом до Головного отамана Симона Петлюри, в якому зазначив, що представники Уряду зовсім його не визнають як тимчасового голову Морського міністерства і не рахуються з його поглядами. Тому, просив М. Злобін Симона Петлюру, "вирішити остаточно питання про скасування Морського Міністерства, а також привести законним шляхом мої тимчасові призначення". Наслідком цього рапорту стало остаточне скасування Морського міністерства і створення 24 вересня 1919 року Головного управління Військово-морського флоту Військового міністерства УНР. Коли ж Головний отаман Симон Петлюра досяг угоди з польським урядом про спільну боротьбу з більшовицькою Росією, 20 березня 1920 року військове міністерство було відновлене. Наказом Головної Управи Війська УНР № 14 від 31 березня 1920 року у його складі була відновлена Головна Військово-морська управа, яку очолив капітан 1 рангу Микола Злобін. Його заступником став Михайло Білинський, якого 3 травня змінив генерал-хорунжий флоту Володимир Савченко-Більський. Як писав М. Злобін, Військово-морська управа "була улаштована лише яко мінімум, де можна було б хоронити ідею Української Державної Флоти". До її складу згідно штату входило шість осіб (начальник, помічник, три начальники відділів) та машиністка. Генеральний Морський штаб згорнувся в Організаційно-тактичний відділ цієї управи. Цей відділ з 20 березня до 19 травня 1920 р. очолював генерал-хорунжий флоту Володимир Савченко-Більський, затим до 10 грудня 1920 р. – капітан-лейтенант Святослав Шрамченко, і до його остаточного згортання в 1922 році – капітан 2 рангу Дмитро Леванда. 20 березня 1920 року перестав існувати і відділ Генерального Морського штабу. 14 квітня 1920 року заступником Військового міністра з морських питань був призначений контр-адмірал Михайло Остроградський-Апостол. У той складний час головним завданням Військово-

морської управи було сформувати з морських старшин і матросів військові частини, які мали слугувати базою для відродження українського флоту. Наказом Головної Команди Війська УНР № 34 від 21 травня 1920 року Микола Злобін отримав наказ відновити на Дніпрі Дніпровську річкову флотилію, яка повинна була взяти під охорону мости і переправи в районі Києва. До складу флотилії планувалося включити 17 бронекатерів, 26 катерів і 10 барок, захоплених у більшовицьких військ в Київському порту. Було створено штаб флотилії у складі чотирьох старшин і п'яти матросів, який очолив мічман Борис Остроградський. Однак наступ більшовицьких військ не дозволив реалізувати план створення Дніпровської річкової флотилії. З наступом більшовицьких військ на Київ штаб флотилії на початку червня був переведений до Кам'янця-Подільського, а у перші дні липня 1920 року – до польського міста Ланьцут, в якому формувалася Українська збірна станиця. Одночасно з Дніпровською річковою флотилією у Києві відповідно до наказу Головної Команди Війська УНР № 35а від 27 травня 1920 року почалося формування 1-го Флотського півекіпажу, формування якого мало "дати можливість мати з екіпажів суден, в той час коли вони знаходяться на суші, зовсім здатні до пішого бою частини". Начальником 1-го Флотського півекіпажу був призначений полковник Володимир Омельянович, начальником штабу – старший лейтенант Л. Костарів. Штатна чисельність 1-го Флотського півекіпажу мала складати 531 чоловік, у тому числі 400 матросів, зібрані у три сотні. На озброєння їм поставлялося 16 кулеметів, 600 гвинтівок, 30 пістолетів, 300 ручних гранат. Грошове утримання визначалося у розмірах: капітан 1 рангу – 2600 гривен, старший лейтенант – 2000 грв, лейтенант – 1600 грв, мічман – 1200 грв, корабельний гардемарин – 1000 грв, кондуктор – 900 грв, боцман – 186 грв, матрос – 60 грв. Однак малочисельний 1-й Флотський півекіпаж повторив долю річкової флотилії і у липні теж відступив до польського Ланьцут.

У другій половині серпня 1920 року 1-й Флотський півекіпаж сформував команду для бронепотягу "Чорноморець", якого збудували залізничники станції Станіславів (нинішній Івано-Франківськ). За спогадами М. Омеляновича-Павленка, бронепоїзд "Чорноморець" нагадував бойовий корабель: мав капітанський місток, мачти і ін. Його командирами були спершу старший лейтенант Л. Костарів, затим лейтенант М. Сокальчук, на бронепотязі в серпні місяці числилося 25 старшин і 205 матросів та козаків. 19-22 серпня "Чорноморець" знаходився на тилових позиціях Дієвої Армії УНР в районі станції Боднарів, а затим ліквідовував прорив більшовицької 8-ї кавалерійської дивізії, оперуючи залізницею Стрий – Миколаїв на Львівщині. З наступом українських військ "Чорноморець" 8 жовтня поступив у розпорядження командувача Лівої групи Дієвої Армії УНР, а з 25 жовтня переданий 1-й Запорозькій стрілецькій дивізії. З початком наступу Червоної армії бронепотяг оперував на лінії Дунаївці – Проскурів (Хмельницький). Під час загального відступу Армії УНР бронепотяг прикривав відступ своїх військ. 21 листопада 1920 року щоб не попасти в руки ворога за наказом командування, бронепотяг на станції Волочиськ був підірваний, а його команда перейшла через річку Збруч на територію Речі Посполитої.

У серпні місяці 1920 року в Ланьцуті відбулася реорганізація українських флотських частин. Особовий склад колишньої Дніпровської флотилії був включений до складу реорганізованого1-го Флотського півекіпажу. Його новий штат мав становити 21 старшину, 482 муштрових матросів і козаків, 114 немуштрових, лікаря і священика. Необхідне майно і спорядження було закуплене в Польщі. У польських приватних швейних майстернях була замовлена і флотська уніформа чорного кольору з традиційними безкозирками, на стрічках яких писалася назва частини. 13 серпня Військове міністерство повідомило командувача Дієвої Армії УНР, що "найближчі дні з Ланьцута прибуде … у Ваше розпорядження курінь морської піхоти в складі 300 чоловік. Головний Отаман наказав прохати Ваших розпоряджень, аби цей курінь, яко основа майбутньої морської піхоти, не розпорошувався б поміж частинами армії, а залишався окремою частиною…". 10 вересня 1920 року, після завершення організаційних заходів, через Коломию і Львів 1-й

Флотський півекіпаж прибув до Дієвої Армії УНР. Однак 14 жовтня він був розформований і на його базі почалося створення Військової флотилії.

19 жовтня 1920 року на створення Військової флотилії начальник Військово-морської управи виділив 200 тисяч гривен, з Дієвої Армії УНР ще асигнували 2 мільйони гривен, забезпечили штатним озброєнням, боєзапасом і уніформою. Першим командиром Військової флотилії був призначений капітан 1 рангу Микола Злобін, 7 листопада 1920 року його на посаді замінив сотник Г. Дугельний, начальником штабу став старший лейтенант С. Логінов. Однак перемир'я, укладене поляками з Червоною Армією 9 листопада 1920 року у Ризі, позбавило УНР не лише союзників, а й надій на скоре повернення до берегів Чорного моря. Командування Червоної Армії, стягнувши з території Росії свої головні ударні сили, добилось перелому в бойових діях, і восени 1920 року перейшло в рішучий наступ. 12 листопада Військова флотилія була направлена під містечко Деражня, де взяла участь в боях з більшовицькими військами, звідки під їх тиском разом із 1-ю Запорозькою дивізією змушена була відступити на захід. 21 листопада в районі села Ожигівці (зараз Хмельницької обл.) останні морські піхотинці Воєнної флотилії перейшли Збруч і на території Польщі у селі Токи (зараз Тернопільська обл.) були інтерновані поляками до спеціальних таборів.

Перебування української місії у Севастополі значно прискорило відродження українського національного руху, який завершився створенням українського національного блоку при уряді Врангеля у Севастополі. Намагаючись об'єднати українців Кубані і Криму 17 серпня 1920 року спершу організувався "Кружок Українських Старшин" на чолі з генералом Кіреєм. Врангель погодився з ідеєю "Кружка Українських Старшин" і запропонував Кирею організувати Тимчасовий Український Уряд. Однак відразу виявилося, що створюючи кишеньковий "Український Уряд", Врангель намагався таким чином протиставити його уряду УНР і Головному Отаману С.Петлюрі і це особливо ствердилося при прибутті з Франції до Севастополя "Української місії" Моркотуна. Появившись у Севастополі, Моркотун і К° відразу повели антипетлюрівську та проти кримських просвітніх організацій шалену пропаганду. Конфронтація монархічного блоку врангелівського "Українського Уряду" з просвітянськими радами Криму привела до проведення 1 жовтня у Севастополі селянського з'їзду регіону, зайнятого врангелівськими військами. В противагу їх намаганням з'їзд прийняв постанову, якою визнавав законною владою в Україну владу УНР на чолі з Симоном Петлюрою, необхідність повної згоди Врангеля з Петлюрою і організацію українського війська і флоту під національним прапором і командою українських старшин і, що цивільна влада в Україні має належати українцям. Генерал Врангель з постановами з'їзду погодився, однак його уряд разом з обраним з'їздом керівним "блоком" до виконання рішень з'їзду так і не приступали. Та і загальна ситуація їх виконанню вже не сприяла – час було незворотньо упущено. У той же час Кримський півострів, за образним виразом багатьох дослідників, викликав асоціації з кораблем, що тоне у бурхливому морі. Радянські війська Південного фронту Червоної армії Михайла Фрунзе зламали оборонні редути Білої гвардії і невпинно наближалися до Севастополя, Феодосії і Керчі. Правитель Півдня Росії барон Врангель прийняв рішення евакувати свої війська кораблями і транспортами Чорноморського флоту.

Дмитро Леванда

14-16 листопада 1920 року дредноут "Воля", перейменований білогвардійцями на "Генерал Алексєєв", один лінкор, два крейсери, 10 есмінців, 4 підводні човни, 12 тральщиків, 119 транспортів і допоміжних суден назавжди покинули Севастополь і Крим. На них в еміграцію направилось 145693 чоловік, серед яких не менше шістдесяти відсотків було українців. Лука Бакун писав про евакуацію, що "можна сказати, що то щось ніким ніде не видано і важко намалювати ту картину. Досить сказати того, що першими погрузилися начальник гарнізону та Комендант міста зі своєю ротою козаків, відчаливши пароплавом від берега, чим примусили офіцерство, яке лишившись на березі, стріляти самих себе. Повстанці погрузилися

тільки дякуючи рішучому впливу Отамана Чорна Хмара, який силою зброї заставив подати для повстанців окремий пароплав старійший".

21 листопада 1920 року у Стамбулі врангелівський флот був реорганізований в Руську ескадру, останнім притулком якої став середземноморський порт Бізерта – французька військово-морська база в Тунісі на півночі Африки. Незабаром барон Врангель підпише письмове зобов'язання: *"Отдавая себе отчёт, что Франция – единственная держава, признающая правительство Юга России… я отдаю мою армию и мой флот… под ее (Франции) покровительство. Я рассматриваю также эти корабли как залог в уплату тех издержек, кои предстоят для оказания первой помощи, вызываемой текущими событиями".* Отже, зусиллями багатьох антиукраїнських сил флот України було знищено, а те, що зосталося у бухтах, Чорноморським флотом вже назвати було неможливо. Корабельний склад як українського, так і радянського флотів фактично перестав існувати. З цього приводу призначений уповноваженим Реввійськради РФ по Україні і Криму Михайло Фрунзе писав: *"…На долю морского флота выпали тяжелые удары. В результате их мы лишились большей и лучшей части его материального состава, …потеряли основное ядро флота и рядового состава. Все это в сумме означает, что флота у нас нет".* На кораблях ескадри Врангеля відбуло в еміграцію і чимало колишніх адміралів, офіцерів і матросів флоту УНР, в тому числі віце-адмірали О. Хоменко, В. Шрамченко, контр-адмірал Д. Ненюков та багато інших.

Останні підрозділи українського флоту, сконцентровані в Збірному полку морської піхоти у складі 6-ої стрілецької дивізії армії УНР під командуванням генерала Марка Безручка в цей час насмерть стояли перед військами М. Тухачевського під польським містом Замостя, були тією цементуючою силою, об яку розбилися атаки 1-ї Кінної армії. Там, під Замостям, українські морські піхотинці і козаки створили "диво під Замостям", без якого не відбулося би оголошеного згодом поляками "чуда на Віслі".

Врешті Польща, уклавши мирний договір з радянською Росією, погодилася на умову, що на польській території антирадянські організації діяти не можуть. Остатки Армії УНР опинилися на території як би у підпілля і в таких умовах на території Польщі і Румунії українські моряки приймали активну участь у формуванні Української Повстанської Армії і планували Визвольний похід в Україну. Малося на меті підняти всеукраїнське повстання проти більшовицької влади. В цей час Україною вже ширився більшовицький терор. Захопивши українські землі, більшовицька влада під прикриттям багнетів встановила терор і жорстоке насильство над населенням, насувалася розплата українців за бажання мати власну державу і бути господарями у власному домі. Над Україною вже дихав голод 1921 року, перший в її історії голодомор: "продотряди" забирали все, що могли знайти в коморі українського селянина.

Борис Гловацький

Голова РНК РРФСР В. Ленін вимагав негайних поставок з "ситої" України для "голодающего пролетариата" не менше 150 млн. пудів зерна, то ж зобов'язання Центральної Ради за Брестським мирним договором поставити до Німеччини і Австро-Угорщини взамін військової допомоги 60 млн. пудів хліба стали виглядати зовсім невинними поставками. Для придушення будь якого руху опору українців в Україні було дислоковано війська Червоної Армії, які нараховували 1 млн. 200 тис. чоловік. У створених Харківському та Київському військових округах дислокувалося 35 стрілецьких і кавалерійських дивізій, 10 бригад та різних частин, які були зведені у п'ять армій. Українці в них складали лише 9%. Червона Армія в Україні стала виразно окупаційною, чого В. Ленін в своїх телеграмах і не приховував. У цій, з військової точки зору безнадійній ситуації, для порятунку народу від геноциду і збереження честі Українського війська, флоту і Української Зброї на території Польщі і Румунії з колишніх вояків армії і флоту УНР створюється Українська Повстанської Армії під командуванням генерала Ю. Тютюнника. 25 жовтня 1921 року вона зважується на похід з надією підняти народне антибільшовицьке повстання. Цей похід увійшов в історію як 2-й Зимовий, чи "Льодовий" похід. Просуваючись у

важких зимових умовах в напрямку Києва, терплячи великі нестатки в озброєнні і забезпеченні, група військ Ю. Тютюнника вела безперервні бої з переважаючими кавалерійськими дивізіями більшовицьких військ. Народного повстання, як і з'єднатися з повстанськими загонами Придніпров'я, здійснити не вдалося. Не дійшовши 40 кілометрів до Києва, група військ Тютюнника в битві під Базаром 21 листопада 1921 року була розбита кіннотою дивізії Г. Котовського і змушена була повернути та пробиватися назад до польського кордону. В бою під Базаром біля села Малі Миньки загинув Михайло Білинський, долю якого розділили і останні морські піхотинці флоту УНР сотник Михайло Піддубний, поручик Петро Маринич та інші.

В бою під Базаром Державний військовий флот Української Народної Республіки завершив свою боротьбу за незалежність Української Соборної Держави. Як відзначав свідок тих подій Святослав Шрамченко, у цій боротьбі, покритій ратною славою, трагедіями і подвигами, українські морські піхотинці загинули смертю "гідної вояка, смерти на варті, в час виконання свого героїчного обов'язку – оборони Батьківщини".

ЧЕРВОНИЙ ФЛОТ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

В основу теорії і практики військового будівництва у Радянській Росії більшовицька партія покладала тези Ф.Енгельса і Ж. Жореса про розпуск і непотрібність регулярних армій як "апарату насильства, знаряддя панування буржуазних класів". Звідси виходило і принципово негативне ставлення РКП(б) до національного військового будівництва. Однак, тривала боротьба з армією УНР та великі труднощі закріплення радянської влади в Україні заставили більшовиків поступитися своїми принципами. Для утримання влади прийшлося формувати "пролетарську" Червону армію і флот, базою яких став офіцерський корпус царської армії і флоту. Проголосивши у Харкові створення "Української Народної Соціалістичної Радянської Республіки" та щоб прикрити перед світовою громадськістю відверту агресію проти УНР громадянською війною між самими українцями, в уряді УСРР у 1918 році було створено Народне секретарство військових справ та Народна революційно-соціалістична армія – Червоне козацтво і Українська радянська армія. 6 березня 1919 року російські більшовики провели у Харкові III Всеукраїнський з'їзд Рад, який 10 березня затвердив Конституцію Української СРР, стаття 35 якої проголошувала, що: "Торговый, морской и военный флаг У.С.С.Р. состоит из полотнища красного (алого) цвета, в левом углу которого у древка, наверху, помещены золотые буквы У.С.С.Р. или надпись Украинская Социалистическая Советская Республика". Ця стаття, як і сама ця "Конституція" повністю відповідали російському зразку.

Про Червоний флот "Страны Советов" в радянські часи було написано немало різної літератури. Але коли про Червоний флот радянського Азербайджану проголошувалося відкрито, то Червоний флот на Чорному морі видавався... просто собі Червоним флотом. Без державної приналежності до соціалістичної України хоч їй і був підпорядкований. Створювалася ілюзія, що Чорноморський флот є флотом "всіх робітників і селян", хоч насправді фінансувався, відновлювався після революційного погрому і будувався він за кошти українського народу. Тож флот червоної України для українського народу починаючи з середини 1920-х років вже перестав існувати як флот національний, ВКП(б) не допускала і думки про можливість українців контролювати власне морське узбережжя. Та все ж, щоб скоріше придушити національно-визвольну боротьбу українців і в першу чергу в середовищі самих військових моряків, ввести в оману мешканців України про створення незалежної Української соціалістичної радянської держави з усіма інститутами державної влади, більшовики вимушені були піти на уступку і після захоплення влади проголосити створення Червоного флоту Радянської України. У грудні 1918 року, зважаючи на авторитет Центральної Ради серед українського народу, вони проголосили Українську Народну Соціалістичну Республіку (УНСР). Тоді ж в "уряді" цієї УНСР створили військовий відділ, який декретом від 5 лютого 1919 року, у день захоплення більшовиками Києва, був перетворений на Народний комісаріат з військових справ з Морським управлінням в ньому. Був затверджений і прапор: у верхньому правому кряжі червоного полотнища розмістили жовто-блакитний символ "народності", на якому за прикладом з Росії, написали заголовні букви назви новоствореної республіки - У.Н.С.Р. У 1919 році від назви "народна" більшовики відмовилися і замінили його словом "радянська" і колишня УНР прийняла назву Українська радянська соціалістична республіка. Незабаром від ненависного російським більшовикам жовто-блакитного кряжу і сліду не оставили на прапорі, УНСР перетворили у УСРР – Українську соціалістичну радянську республіку.

Прапор УНСР

Морське управління в Народному комісаріаті військових справ було сформовано 28 березня 1919 року. Це управління отримало завдання на базі того, що осталося від Чорноморського флоту, створити Червоний флот УСРР. Третього квітня 1919 року у Народному комісаріаті з військових справ УСРР було заслухано доповідь начальника Морського управління Бутакова, комісара Морського управління Коваленка і начальника організаційного відділу Зерніна про стан оборони Чорноморського узбережжя і плани створення Червоного флоту та річних флотилій в Україні. Вони доповіли про нагальну необхідність призначення командування Червоного флоту, про приведення в бойову готовність морської фортеці в Очакові і терміновому ремонті її артилерії та створення річних флотилій на Дніпрі, Прип'яті і Дунаї. Стан оборони морського узбережжя вимагав прийняття рішучих мір, морські ворота в Україну і вхід в Буго-Дніпровський лиман були відкритими. Особливий наголос було зроблено на фортецю Очаків: "III. Крепость Очаков. Морская крепость Очаков по своим географическим условиям защищает Днепровско-Бугский лиман и делает неприступными со стороны Черного моря города Николаев и Херсон и системы рек Днепра и Буга. Поэтому необходимо в кратчайший срок привести её в боевое состояние, для чего нужно срочно отремонтировать имеющуюся в крепости артиллерию: 4 мортиры 9-дюймовые, 4 мортиры 11-дюймовые, 16 мортир 9-дюймовых 1877 года, 5 пушек 11-дюймовых, 4 пушки "Кане".

У Севастополі і в Криму наступ більшовицьких військ прискорив розвиток подій. 19 квітня 1919 року влада у місті перейшла до військово-революційного комітету (ревкому), який розпочав створювати радянські комісаріати на місцях. Згідно наказу севастопольського ревкому № 1 від 21 квітня у Севастополі сформовано "Совет народного хозяйства и комиссариаты продовольствия, национального водного транспорта, почты, телеграфа и телефона, охраны города, социального обеспечения и народного здравия, по делам печати, труда". Більшовицький "Совет народного хозяйства" у Севастополі очолив Я. Городецький, до колегії з управління всіма установами порту та заводами увійшли: А. Лисенко, В. Чорбо, В. Константинов, І. Гайдаров, Б. Тягін, С. Кнорус, К. Скурдо, К. Вдовиченко, П. Котвицький, П. Ігнасюк та З. Бабич. Як сприймали севастопольці зміну влади, свідчить виступ комісара праці Ляшко у цирку Труцці 27 квітня: "в прошлом году в это самое время севастопольский пролетариат сам помог удалению Красной Армии из Севастополя, и эту вину он может взять на себя...". Через рік громадська думка стосовно більшовиків не покращилася.

26 квітня 1919 року у Севастополі проголошується створення Червоного флоту в УСРР і наказом № 1 призначається його командування. Командувачем було призначено воєнмора, колишнього капітана 1 рангу Олександра Івановича Шейковського. Тим же наказом по Червоному флоту було затверджено командний склад: політичний комісар - Скачков, начальник штабу – Б. Тягін, командир Севастопольського порту – К. Скурдо, комендант Севастополя – Свербул, начальник розпорядчого відділу – С. Кнорус. Отримали призначення у штабі головним артилеристом Морської оборони Кримського узбережжя, тимчасово виконуючим обов'язки портового артилериста і членом комісії по розгляду і розподілу предметів озброєння Севастопольської фортеці Чайковський, начальником служби зв'язку Ворожейкін, політком – Горбошев, старшим лікарем на флоті - Яблонський. 26 квітня до Севастополя прибув Політичний відділ Севастопольського морського округа Червоного флоту на чолі з Іваном Скачковим і розмістився у будинку Морських зборів.

Добре пам'ятаючи більшовицькі репресії у лютому 1918 року добровольців для служби на більшовицькому флоті було мало. Тому 30 квітня 1919 року командувач Червоним флотом оголосив наказ про регістрацію протягом двох днів у штабі флоту матросів, офіцерів і морських чиновників, а 4 травня видав наказ про регістрацію там же авіаційних фахівців. Судячи по всьому, у Севастополі попри накази і розпорядження цивільної і військової влади, велася агітація проти служби на Червоному флоті, колишні моряки не особливо спішили реєструватися у та виконувати їх розпорядження, вичікували на подальший розвиток подій, бо

вже 1 травня комендант севастопольських рейдів і Червоного флоту в наказі №10 оголошує, "что действие лиц, замеченных в агитации и пропаганде против Советской власти, будут считаться контрреволюционным выступлением и таковые лица подлежат расстрелу". 2 травня командувач наказав щоденно ополудні стріляти холостим залпом з штабного лінкора "Георгій Побєдоносєц".

Але до служби на флоті таки записувалися, бо був голод, а на флоті видавали продуктові пайки, тому штаб приступив до формування структур Червоного флоту і реєстру колишнього флотського майна. До корабельного складу Червоного флоту було включено все, що зосталося на плаву після Добровольчої армії і союзних їй флотів та, що ще можна було відремонтувати після евакуації білої армії: лінкори (колишні броненосці) "Євстафій", "Борець за свободу", "Георгій Побєдоносєц", "Іоан Златоуст", "Синоп", "Ростислав", крейсер "Пам'ять Меркурія", есмінці "Завидний", "Гнівний", "Бистрий", "Жуткий", один підводний човен, двадцять тральщиків, близько 50 катерів і допоміжних суден. Всі вони вимагали серйозного ремонту і бойової сили собою не представляли. Організаційно Червоний флот складали: штаб флоту, політвідділ штабу, дивізіон тральщиків, гідро авіабаза, служба зв'язку, охорона рейду, управління морської оборони, портове управління, управління землями морського відомства, бонова справа, дирекція маяків і лоцій, архів і історична частина, санітарна частина.

На суднобудівних заводах Миколаєва оставалися недобудованими один лінкор, чотири крейсери, два ескадрені міноносці, вісім підводних човнів і тридцять десантних кораблів. Стан флоту скрізь був жахливим. З колись могутнього імператорського Чорноморського флоту Морська оборона Кримського узбережжя Червоного флоту на 8 червня 1919 року складалася з вітрильних і вітрильно-моторних шхун "Орлик", "Самаритянка", "Пётр Великий", "Воронеж", "Счастливый", "Смелый", "Николай" і декілька десантних барж, які ще могли відірватися від пристані. Без належної оборони знаходилося і Азовське узбережжя. Там вперше і востаннє 21 травня з річки Кальміус вийшов у Азовське море на патрулювання озброєний більшовиками теплохід "Данай", на перехоплення якого був посланий англійський міноносець. Цей колишній тральщик ЧФ базувався на Маріуполь.

Політичний відділ флоту розпочав свою роботу з створення клубу червоних моряків імені В.І.Леніна, який урочисто відкрили на зборах матросів і робітників та з участю "французьких революційних матросів" з броненосця "Мірабо" у будинку колишніх Морських зборів 4 травня.

Однак жахливим був не лише стан флоту, а й ситуація у місті з продовольчим забезпеченням, топливом і предметами першої необхідності. 4 травня ревком створює з цих питань надзвичайну комісію та шле представників до Києва за допомогою. У зв'язку з тяжким станом з топливом, прийнято рішення провести протягом п'яти днів регістрацію їх запасів у приватних осіб і для виконання цього плану створили секцію, яку очолив інженер А.Калістратов. Одночасно комендант заборонив видавати перепустки на виїзд мешканців з Севастополя. 11 травня наказом командувача № 57 введена жорстка економія твердого, рідкого палива і електроенергії. 14 травня Севастополь оголошується в облоговому стані і находження на вулицях дозволялося до 21 години. 29 травня "ввиду продовольственного кризиса Севастополя" командувач флотом дозволив ловити рибу у всіх бухтах Севастополя.

Про тамтешнє життя у флотській столиці свідчать і накази коменданта Севастополя. 7 травня він видав наказ № 2: "...§2. Предлагаю всем гражданам сдать все имеющееся у них холодное и огнестрельное оружие в течение трех дней со дня опубликования настоящего приказа, во вверенное мне управление. После истечения срока, если при обысках будет найдено таковое, виновные будут расстреляны на месте... §4. За появление на улице в пьяном виде мною будут наказываться вплоть до расстрела не только пившие, но и те, кто торгует спиртными напитками".

Та репресії і погрози не прибавляли прихильності севастопольському пролетаріату до "пролетарської" влади. Прекрасним свідченням тодішньої ситуації є звернення правління Севастопольського морського заводу до робочих і адміністрації заводу від 14 травня: "Товарищи. Не думайте, что наш завод есть денежный

банк, который занимается только выдачей денег и производит только денежные операции. Денег завод не печатает, и ниоткуда даром их не получает… Если Рабочее правление завода в такое острое время достает деньги, чтобы с вами расплачиваться, то это потому, что оно пользуется кредитом за счет вашего труда, воплощаемого в заводских изделиях. И если этого труда в выпущенных заводом изделиях окажется меньше, чем выплачено за труд денег, то завод окажется банкротом и деятельность его, естественно, должна будет прекратиться. Результаты такого положения вам ясны и объяснять не приходится. Правление завода, сознавая отчетливо всю свою ответственность перед рабочими за деятельность всего завода, требует ответственности за продуктивность труда от самих же рабочих и администрации. И чтобы это требование не оказалось бы одними только словами, Правление завода примет самые энергичные меры [и] очистит завод от паразитов труда. Завод есть храм трудящихся, а не паразитов. Только трудящихся завод будет кормить и оплачивать".

4 травня 1919 р. командувач Червоним флотом О.Шейковський видав наказ №31: "Уезжая сего числа по делам службы в город Николаев, вместо себя оставляю Наштафлота ТЯГИНА, коему и передаю свои полномочия по Севастопольскому порту". Відповідно до цього наказу О. Шейковський відбув до Миколаєва і Очакова для інспекції стану фортець, суднобудівних заводів і виявлення можливостей добудови наявних на їх стапелях бойових кораблів. З Миколаєва командувач відбув до Народного комісаріату з військових справ УСРР в Києві, з Морського управління якого в подальшому і управляв підпорядкованим йому флотом, зрідка направляючи до Севастополя телеграми. Знаходився командувач в Києві не дарма. Саме звідти йшла допомога голодуючим морякам флоту і севастопольцям.

31 травня приказом Народного комісара по воєнно-морських справах Української СРР від 28 травня оголошено про призив на дійсну службу колишніх царських генералів, адміралів, офіцерів і чиновників, а рішенням українського уряду Крим і Севастополь були включені в число споживчих губерній, і за весь час радянської влади в Криму, з Криму не було відправлено жодного вагону з хлібом, натомість тільки за 75 днів з часу встановлення більшовицької влади лише з Мелітопольського уєзда надійшло в Крим 199000 пудів хліба. Протягом травня місяця в Крим і Севастополь поставлено ще 420000 пудів муки, Київ прислав 709 вагонів цукру. З Москви прийшло в Крим лише… 8 вагонів мануфактури.

У період відсутності Шейковського документи "за Комфлоту" підписував Тягін, а з 15 червня – Кнорус. Так, 27 травня 1919 року Тягін віддає наказ за №98: "Возвратившись из служебной командировки в г. Ялту во временное исполнение должности Командующего Красным Черноморским флотом вступил сего числа". 27 травня наказом за №101 Тягін тимчасово призначає "Начальником Морской Обороны Крымскаго побережья Коменданта Охраны Севастопольских рейдов и Порта товарища СЫРБУЛА с оставлением в занимаемой им должности". 7 червня Тягин віддає черговий наказ №140: "Все мои полномочия по управлению флотом и Морведом в Крыму передаю Начальнику Штаба Флота тов. КНОРУСУ. ОСНОВАНИЕ: обострение моих болезней и телеграмма Комфлота из Киева за № 148 от 29 го Мая сего года". Кнорус 15 червня своє призначення оголошує відповідним наказом № 153: "7 сего Июня я вступил в исполнение заменяющаго должность Командующего Красным Черноморским флотом чем объявляю. Тов. ТЯГИНУ предлагаю вернуться к своим прямым обязанностям как Заведующему Землями и лесами Морского Ведомства. ОСНОВАНИЕ: телеграмма из Киева Командующаго Красным Черноморским флотом тов. ШАЙКОВСКОГО от 29 Мая с/г за № 148".

Напевно, комфлоту О. Шейковський у Наркоматі з військових справ таки працював належно і зробив ґрунтовний аналіз стану флоту. Бо саме на його аналізі і доповіді Рада робітничо-селянської оборони УСРР у травні 1919 року після доповіді начальника і комісара Морського управління, враховуючи фінансові можливості республіки, визнала за необхідне поповнити бойовий склад флоту новими кораблями і добудувати два есмінці і вісім підводних човнів.

31 травня 1919 р. Морське управління доповідає Народному комісаріату по воєнним справах України про стан оборони Чорноморського и Азовського узбе-

режжя: "2. Переходя к вопросу о возможности укрепления самого побережья и о состоянии крепостей. …Состояние Очакова в настоящий момент представляется в следующем виде: крепость в настоящее время не имеет никакого боевого значения благодаря полному разрушению всех средств борьбы. Не говоря о том, что вооружение ее совершенно не отвечало требованиям настоящего времени, ибо крепость была снабжена артиллерией самого старого образца (1867 и 1877 гг.), отличающейся недопустимой громоздкостью и малой скорострельностью (от1 до 3 минут на заряжание и выстрел) и ничтожной для борьбы с военными судами дальностью (до 7 верст), даже эта артиллерия приведена добровольцами в негодность. У одних орудий оторваны пироксилиновыми шашками дульные части, у других увезены замки, у третьих уничтожены части замков, поворотных и подъемных механизмов. Единственная современная батарея 6-дюймовая "Кане" пострадала меньше других. От нее увезены замки и некоторые части прицелов, и при условии доставки замков легко, может быть приведена в исправное состояние. Но, считаясь с тем, что одна батарея не может служить серьезной преградой для прохода и действий боевых судов противника, нужно признать, что в настоящем виде крепость как таковая не существует. Фортификационные сооружения крепости остались в полной неприкосновенности, представляя собой ряд кирпичных казематов для жилья батарейной прислуги и хранения снарядов и зарядов, казематов покрытых землей, на поверхности которой устроены открытые бетонные площадки для орудий. Эти фортификационные укрепления также не соответствуют требованиям современной техники борьбы. Если железобетонные постройки и башенные крепостные установки не спасают орудия и людей от действия современных орудий, что показали опыты последней войны, то ровно ничего серьезного не представляют собою в боевом отношении кирпичные казематы, ничем не защищенные от выстрелов противника, и укрепления батарей крепости Очаков. В случае если все-таки будет признано полезным привести крепость в боевое состояние, пользуясь для этого исключительно только имеющимися там старыми орудиями, то восстановить можно следующие батареи: 1) Екатерининскую батарею №11 (3–11-дм и 4–9-дм мортир). 2) Суворовскую №2 (15–9-дм мортир). 3) Потемкинскую №3 (5–9-дм орудий). 4) 4-орудийную №4 (из 6-дм пушек "Кане")".

Більшовицька влада змінила традиційні військові флотські звання. Тепер на Червоному флоті за назву "матрос" чи офіцерський чин карали. Їх замінила загальна назва "воєнмор" – "воєнний моряк". Хто не бажав позбавлятися свого військового звання у "воєнмори" не зараховували. На кінець травня 1919 року в морському комісаріаті Севастополя знаходилося на обліку: воєнморів – 1710 чол., не визнаних воєнморами – 1521 чол, всього 3231 чол. На 28 травня того ж року отримували пайки у штабі флоту – 31 чол, політвідділ – 81 чол., зв'язок флоту – 135 чол., дивізіон тральщиків – 174 чол., берегова оборона – 800 чол. Всього – 1256 чол. Фінансування і утримання флоту теж належало Україні. З української казни виплачувалося грошове утримання військовослужбовців і заробітна плата робітникам і чиновникам. Це дало можливість працівникам порту і Севастопольським залізничникам збудувати бронепоїзд "Пам'ять Іванова", на броне площадках якого були встановлені морські 100- і 120-мм гармати з лінкора "Три святителі", командиром якого призначили воєнмора М.Семиволоса.

Та відновити оборону морського узбережжя і чорноморські фортеці більшовикам не вдалося, бо у травні 1919 року в Україні знову спалахнуло широкомасштабне повстання українського народу. Його підтримала більшість військових частин Української радянської армії, на цей раз — проти окупаційної влади Радянської Росії, яка під виглядом допомоги УСРР по встановленню народної влади, окупувала її і приступила до встановлення кровавого диктаторського режиму. Тому й гра в самостійні військові справи в Україні тривала не довго, і вже 1 червня 1919 року Всеросійський ЦВК прийняв рішення "про воєнний союз" радянських республік Росії, України, Білорусії, Латвії і Литви, згідно якої всі військово-морські структури Української СРР передавалися до складу військово-морського флоту РСФРР. Однак "союзу" не вийшло, бо в Україні більшовикам прийшлося вести війну з Директорія УНР, з чорноморського узбережжя на них наступав Денікін. У че-

рвні 1919 року південь України окупували білогвардійські війська. 16 червня Севастопольська фортеця і місто переведені з облоги на воєнний стан. Для оборони міста у Севастополі з моряків і робітників ще сформували 3-й ударний кримський полк з 1800 бійців. Та це вже не рятувало ситуацію, як і оголошення 14 червня загальної мобілізації у Севастополі чоловіків віком від 16 до 39 років, яка була просто зірвана.

17 червня 1919 року штаб Червоного флоту був ліквідований, його справи передані командиру Севастопольського порту і розпочалася евакуація більшовицьких установ. 23 червня до Севастополя увійшли війська Добровольчої армії, Червоний флот УСРР перестав існувати фактично. Народний комісаріат військових справ України існував до завершення бойових дій – Кремлю треба було демонструвати українцям про наявність їх військового "соціалістичного" відомства. По захопленні майже всієї материкової території України наказом Реввоєнради РСФРР № 1020 від 19 червня 1920 року було оголошено про ліквідацію "Нарвоєну" України і передачу його військових частин, установ і управлінь у підпорядкування Реввоєнраді РРФСР. Відповідно до цього наказу Політбюро ЦК КП(б)У 24 липня 1919 року послушно приймає рішення про ліквідацію Наркомвоєну України, а з ним і Червоного флоту Радянської України. Командувача Червоним флотом О.Шейковського в кінці липня місяця звільнили з посади, а сам Червоний флот перейменували в Морські сили Південно-Західного фронту. Після звільнення колишній командувач Червоного флоту УСРР воєнмор і капітан 1 рангу Олександр Шейковський подався до лав Добровольчої армії. Після розгрому білогвардійських сил і остаточної окупації півдня України Червоною Армією наприкінці 1920 року та евакуації армії і "Російської ескадри" Врангеля з Криму, військовий флот на Чорному морі майже перестав існувати взагалі. Разом з російською ескадрою емігрував до Стамбула і Олександр Шейковський, де й помер 9 липня 1933 року.

Нагрудний знак командира Південно-Західного фронту Червоної армії

Більшовицький уряд Леніна, намагаючись любим чином втримати території колишньої імперії, використовував різноманітні політичні способи обману населення і світової і громадської думки. Особливо любимими були оголошення незалежними, від України розуміється, окремих її територій, а затим приєднання їх до РСФСР. Крим не був тут винятком. Щойно Червона Армія зайняла Крим, як тут же з допомогою червоноармійського тригранного штика і комісарського нагана була проголошена "самостійна" Кримська Радянська Соціалістична Республіка з … своїм військом і флотом, які негайно були підпорядковані московським штабам! Гра в кримську самостійність тривала 75 днів. Насправді ж, згідно секретної постанови Політбюро ЦК РКП(б) кримська "держава" прирівнювалася до губернії у складі РСФСР, а "кримські" війська підпорядковувалися Реввійськраді. Проте, позірна гра перед світом у кримську "державність" протягом 75 днів дозволила більшовицькому уряду Росії спочатку з політичних мотивів включити 1 червня 1919 року Кримську РСР повноправним членом до військово-політичного союзу радянських республік: РСФСР, України, Білорусії, Литви і Латвії. Затим вже без зусиль приєднати кримський півострів до РСФСР, а Чорноморський флот оголосити російським. Головою уряду УСРР призначили… голову російської державної комісії на переговорах з УНР стосовно Криму і Чорноморського флоту болгарського комуніста румунського походження Х.Раковського, то ж з Україною проблем стосовно Криму і флоту не виникло. Таким чином Крим і флот знову стали "исконно" російськими. Так перестав існувати хоч і позірний та все ж таки український Червоний флот на Чорному і Азовському морях.

Варто особливо зазначити, що цей невеликий період історії Чорноморського флоту, поряд з періодом флоту УНР, особливо замовчувався в історії радянського і російського флоту. І не тільки в радянський період. Ось у виданій в 2008 році в Севастополі, в роки незалежної України ґрунтовній праці "История Севастополя в лицах: военные и гражданские руководители города" невелика замітка про Олек-

сандра Шейковського який на думку авторів лише підривав зусилля радянської влади по відновленню Чорноморського флоту є, але немає і слова про Червоний флот Радянської України і її вклад у його відновлення. Отож і в часи незалежної України кримськими і севастопольськими істориками дбайливо обходиться реальне історичне минуле краю на догоду російськими історіографам.

Однак, вилучення флоту з державних інститутів УСРР сподобалося далеко не всім більшовикам в Україні, у першу чергу українським націонал-комуністам, які відстоювали більш широкі права республік у військовій сфері і прагнули створити Українську Червону армію і флот. Найбільш активно цю позицію відстоювали М.Скрипник та Х.Раковський. У верхівці правлячої РКП(б) теж почали проявлятися різні підходи до військового будівництва. Врешті, враховуючи свої промахи і негативний досвід боротьби з УНР, для більш активного залучення українців до лав Червоної Армії і підняття престижу радянської влади серед українського народу РКП(б) наприкінці 1919 року офіційно заявила, що відтепер "стоїть на точці зору визнання самостійності УСРР" і прихильно ставиться до створення Української Червоної армії. Повне підпорядкування українського військового апарату військовому відомству РСФРР пояснювалося як явище тимчасове.

Та одна справа проголошувати тези, зовсім інша – реальні дії, більшовицькі лідери були майстрами політичних маніпуляцій. У Москві добре розуміли військово-політичне значення флоту в Чорному морі і не збиралися передавати хоч і радянському уряду України контроль над чорноморським узбережжям і портами України. Більшовики виразно проявляли недовіру українським комуністам і всіма засобами намагалися не допустити формування українських національних військових формувань, вбачаючи в них тінь петлюрівців, махновців і григор'євців. На вимогу Політбюро РКП(б) у грудні 1920 року було підписано нову угоду про воєнний і господарський союз УСРР і РРФСР, яка закріплювала повне вилучення в радянської України всіх повноважень у військовій сфері і зосередження їх в руках радянської Росії. Для прикриття практичних намірів у військовій сфері, 3 грудня 1920 року Командуючим Збройними Силами України і Криму наказом Реввійськради було призначено Михайла Фрунзе з одночасним призначенням його Уповноваженим Реввійськради РРФСР. Це повністю виводило Командувача ЗС України і Криму з під будь-якого контролю, хоча й маріонеткового, але українського уряду. У своїй діяльності Командувач Збройних Сил соціалістичної України керувався законами РРФСР і підлягав Реввійськраді РРФСР. Відповідно до "Положення", затвердженого Раднаркомом РСФРР 21 січня 1921 року, Командувачу ЗС України і Криму та Уповноваженому підпорядковувалися всі війська та військові установи в Україні та в оперативному відношенні йому підлягали Морські сили Чорного і Азовського морів. Таким чином, 3 грудня 1921 року, у першу чергу для пропаганди і введення в оману світової громадськості, черговий раз було продемонстровано видимість відтворення українського радянського флоту.

Та українські націонал-комуністи не покидали спроб добитися рівноправної участі республік у військовому будівництві. Таку можливість їм надало створення у грудні 1922 року Союзу Радянських Соціалістичних Республік, який проголошувався союзом рівноправних республік. У виступі на XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 року голова українського уряду Х.Раковський заявив, що "союзне будівництво пішло неправильним шляхом", а партія "робить фатальні помилки". Під тиском делегатів з національних республік Й.Сталін вніс пропозицію з'їзду погодитись з організацією в республіках національних військових формувань та національних військових шкіл і з'їзд таке рішення прийняв. Все це мало проводитися в життя під час військової і національної реформ в СРСР. Після утворення Союзу РСР в республіках розпочалася активна робота по підготовці союзної конституції та по доопрацюванні союзного договору. У травні 1923 року Рада Народних комісарів УСРР ухвалила цілий пакет документів стосовно змін до Союзного договору. Одним із найважливішим серед них був проект "Загального положення про Народні комісаріати у військових і морських справах Союзу і республік". Цим проектом передбачалося вилучення з республік Уповноважених РВС РСФРР і створення республіканських Народних комісаріатів у військових та морських справах, які мали

би узгоджувати свої дії з урядами республік. Звичайно, що українські пропозиції в Москві були відхилені. На цей раз партія пішла "правильним шляхом", і у липні 1923 року усунула Х.Раковського з посади голови Ради Народних Комісарів УСРР.

Остання спроба відродити радянський український флот народилася, як не дивно, серед верхівки правлячої РКП(б). Такою слід вважати пропозицію Народного комісара із закордонних справ СРСР Георгія Чічеріна стосовно виконання умов Лозаннської конвенції, підписаної державами, зацікавленими в протоках Босфор і Дарданелли, 24 липня 1923 року. Підписавши конвенцію, СРСР таким чином визнавав обмеження стосовно військово-морських сил причорноморських держав. Конвенція визначала, що флоти СРСР, Румунії і Болгарії не можуть бути сильнішими за флот Туреччини. У зв'язку з цим, Г.Чічерін 19 липня 1923 року звернувся з листом до Й.Сталіна, в якому пропонував свої міркування стосовно того, як оминути Лозаннську конвенцію: "нам зовсім не вигідно, щоб на Чорному морі був один великий флот усього Союзу Республік. Нам, навпаки, вигідно, щоб були окремі маленькі флоти союзних республік. ...Є юридична можливість, залишаючись на ґрунті визнаного новою конституцією об'єднання морських сил Союзу, водночас організаційно розчленувати ці морські сили по окремих союзних республіках". На той час національні формування у збройних силах інших держав існували і Чічерін наводить такі приклади: саксонські у німецьких збройних силах, угорські і австрійські в Австро-Угорщині, австралійські, індійські, новозеландські і канадські у Великій Британії. Тож пропонує Сталіну негайно прийняти рішення "про розчленування російського, українського і закавказького флотів у межах союзного флоту, підпорядкованого союзній владі". Тоді, на думку Г.Чічеріна, величину турецького флоту визначали би не по величині Морських сил СРСР на Чорному морі, а по величині найбільшого із флотів республік. За СРСР оставалася можливість у сумі утримувати найбільший флот на Чорному морі. Сталін показав лист В.Леніну. Вождь пролетаріату, хоча був вже важко хворим, з властивою йому безапеляційністю порадив Й.Сталіну послати "хитроумного Чичерина к чёрту". Лист Г.Чічеріна, а з ним і ідея українського національного флоту, лягли у шухляду архівного стола. 12 листопада 1923 року дебати стосовно національної армії і флоту УСРР завершилися прийняттям ЦВК СРСР "Положення про комісаріат з військових та морських справ СРСР". Згідно цього документу оборонна і військова сфери являлися виключною прерогативою Москви і "союзні та рівноправні" республіки від цих питань рішуче відсторонювалися. А про Лозаннську конвенцію незабаром забули і вона осталася лише на папері; контроль за чорноморськими протоками зостався за Туреччиною. Так за волею В.І.Леніна в Радянській Україні перестала існувати і була загнана в підпілля сама думка про український військовий флот та вітчизняне мореплавство.

У кінці 1922 року Морські сили Чорного і Азовського морів мало чим нагадували колишній імператорський Чорноморський флот. До бойового складу входило лише два есмінці, п'ять канонерських човнів, два підводних човни та півтори десятка тральщиків, відремонтованих в основному за кошти України на її заводах. Відновлення флоту вимагало великих коштів і їх знову почали шукати в Україні. 16 жовтня 1922 року з ініціативи Політбюро РКП(б) V з'їзд Ленінського комсомолу в Москві прийняв рішення про шефство комсомолу над Морськими силами республіки. Під гаслом шефства над флотом з голодуючої України розпочався збір коштів для забезпечення ремонту кораблів. З заморених голодомором сіл забирали останній хліб, який за валюту продавали за кордон, а за отримані кошти ремонтували кораблі. З Донбасу йшов метал і вугілля, з Черкащини, Вінничини, Полтавщини і Київщини хліб, цукор, масло та інші припаси. Зусиллями українського народу у 1924 році було відремонтовано і введено до бойового складу флоту крейсер "Пам'ять Меркурія", перейменованого в "Комінтерн", есмінець "Лейтенант Занте", перейменований в "Незаможник", ряд інших кораблів і допоміжних суден.

Однак про прагнення українців створити флот своєї республіки в Москві не забули. Після усунення Х.Раковського з посади голови РНК УСРР в Україні почалися "чистки" владних структур від націонал-комуністичних елементів, ряд процесів було проведено над моряками ЧФ в Севастополі, Миколаєві і в Одесі. Переслідува-

лися всі, хто мав хоч якесь відношення до О.Шейковського, до національно-визвольних змагань і флоту УНР. В результаті репресій різко знизився процент українців серед особового складу флоту. Не лише націонал-патріоти, а і самі українські більшовики за бажання бачити Україну морською республікою заплатили морем пролитої крові і своїм життям. Сама ідея українського радянського флоту визнавалася злим ворожим задумом проти радянської влади і проявом крайнього українського буржуазного націоналізму. Особливо багато було репресовано українців на Чорноморському флоті під час сталінських репресій в 1937-1939 роках. В гарнізонах флоту заборонили викладання в навчальних закладах української мови і літератури, вони не вивчалися навіть після передачі Криму і Севастополя до складу УРСР в 1954 році - включно до 2000 року. На командні посади Чорноморського флоту призначалися в основному вихідці з Росії, а офіцерів-українців розпорошували по флотах за межами України. Україні оставили лише завдання відновлення бойової готовності і забезпечення флоту. І такий стан існував до кінця існування Радянського Союзу; врешті, згідно партійних директив по кадрових питаннях кількість українців на посадах командирів військово-морських баз, дивізій, бригад і кораблів 1 рангу та начальників політвідділів Чорноморського флоту навіть в 1990 році не могла перевищувати 13 відсотків від їх загальної кількості. В кадрові органи флоту їх призначати було заборонено взагалі.

Однак, з кожним роком вклад України в будівництво Військово-морського флоту Союзу РСР наростав і збільшувався в значно більших пропорціях, чим вона їх займала в союзі "рівноправних" республік. Українська суднобудівна промисловість стала основною базою будівництва корабельного складу не лише Чорноморського флоту. А шефство над флотом значно мобілізувало значну частину української молоді для служби на флоті і збільшило чисельність українців серед особового складу флоту. Достатньо вагомим був внесок України в будівництво і відновлення бойової готовності всіх радянських флотів. До Другої світової війни в УРСР знаходилися головні суднобудівні і судноремонтні центри СРСР: Миколаїв, Херсон, Одеса, Феодосія, Керч, Київ, які були спроможними будувати авіаносці, важкі крейсери, есмінці, десантні кораблі і підводні човни, кораблі різних рангів і типів для всіх флотів ВМФ Союзу РСР.

Сотні тисяч українців самовіддано воювали з ворогами на всіх флотах ВМФ СРСР в роки II Світової війни. В довоєнний час, в період війни та після неї Україна висунула цілу плеяду талановитих флотоводців і моряків радянського флоту, які на багатьох морях і океанах, в підводних глибинах, в повітряних боях і на суші проявили видатні зразки військово-морського мистецтва, надзвичайну відвагу, мужність і героїзм в боротьбі з ворогами рідної землі. Вони покрили себе і свій народ вічною ратною морською славою, а в роки післявоєнного будівництва ракетно-ядерного флоту СРСР продемонстрували найвищі досягнення в воєнно-морській науці і практиці. Кораблебудівна промисловість України першою в СРСР освоїла будівництво авіаносців, важких авіаносних крейсерів, великих протичовнових кораблів, новітніх типів есмінців, інших проектів кораблів та ракетної техніки. На період розпаду Союзу РСР вклад України в будівництво ВМФ СРСР перевищував 30 відсотків його складу.

Найвидатнішими серед тих, у кого шлях до моря проліг з України, були командувач Чорноморським флотом в 1951-1955 роках, а затим до 1982 року – Головнокомандувач Військово-морського флоту Союзу РСР – заступник Міністра оборони СРСР, двічі Герой Радянського Союзу адмірал флоту Радянського Союзу Сергій Горшков, командувачі Чорноморським флотом адмірал Микола Басистий, командувачі Балтійським і Північним флотами адмірали Гордій Левченко і Арсеній Головко, заступник начальника Генерального штабу МО СРСР адмірал Федір Зозуля, відважний катерник в роки війни Герой Радянського Союзу віце-адмірал Володимир Пилипенко, Герой Радянського Союзу генерал-майор авіації Віктор Калядін, Герой Радянського Союзу контр-адмірал Федір Пахальчук, видатний підводник в часи Другої світової війни Герой Радянського Союзу капітан 3 рангу Олександр Маринеско, герой-десантник Герой Радянського Союзу старший лейтенант Костянтин Ольшанський, Герой України старший лейтенант Олексій Берест, який

особисто підняв Прапор Перемоги над фашистським Рейхстагом в Берліні 1 травня 1945 року і завершив службу в морській піхоті Чорноморського флоту, командувач флотилії атомних стратегічних ракетних підводних крейсерів Північного флоту віце-адмірал Володимир Безкоровайний та багато інших адміралів, офіцерів і матросів. Хоч і не всі вони були українцями з роду і в душі, не всі прагнули до волі українського народу, та не всі бачили Україну незалежною, але всі вони своєю службою на флотах ВМФ СРСР продовжили вікову морську традицію українського народу і створили передумови відродження Військово-Морських сил незалежної України.

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКІ СИЛИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ФЛОТУ УКРАЇНИ

Історія відродження і будівництва сучасних Військово-Морських сил незалежної України у великій мірі повторює історію створення Державного флоту Української Народної Республіки і гетьманської України, а тривала і виснажлива боротьба за незалежну Україну в кінці XX-го - початку XXI-го століть повторює жертовну боротьбу українських моряків часу національно-визвольних змагань 1917-1921 років.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України, розвиваючи положення прийнятої ще 16 червня 1991 року Декларації "Про державний суверенітет України", проголосила "Акт про незалежність України". Того ж дня Верховна Рада прийняла і постанову "Про військові формування в Україні", якою поклала початок будівництву національних Збройних Сил України на базі військових формувань, що дислокувалися на території України. Акт про незалежність став ствердженням вікової мрії українського народу, підсумком тривалої і жертовної боротьби за волю, свободу і незалежність України його кращих синів і дочок. Проголошення Верховною Радою Акту про незалежність України проходило в непростій політичній ситуації в СРСР. Радянський Союз, хоч і в політичних конвульсіях, але ще юридично існував, жив і всі органи державного управління знаходилися в Москві. "ГКЧП", тобто спроба реакційного перевороту сталіністів в СРСР хоч і була 21 серпня в Москві придушена, та для республік це ще не означало остаточної перемоги демократії. Вже лилася кров на Кавказі, пролилася в Середній Азії і в Прибалтиці, і ніхто не відав як на цей раз озветься московська демократія для України.

А події почали розвиватися з прискоренням. 24 серпня 1991 р., в день проголошення незалежності України, визволений з Фороської дачі Президент СРСР Михайло Горбачов склав з себе обов'язки Генерального секретаря ЦК КПРС, призвав ЦК до саморозпуску і підписав указ про заборону діяльності політичних партій в збройних силах, правоохоронних органах і в державному апараті. 29 серпня вийшов його указ про ліквідацію військово-політичних органів в усіх силових структурах.

Москва, не зважаючи на думку республік, старалася взяти ситуацію в свої руки, особливо Україну, проголошення незалежності якої там всерйоз не сприймалося. Щоб загальмувати "шлюборозлучний процес" і виключити вихід України з союзу, в Росії підготовили претензію на володіння Чорноморським флотом (ЧФ) у поєднанні із територіальними проблемами до України. 27 серпня у виступі Бориса Єльцина вперше офіційно висунуто територіальні претензії до України, які переросли в постійну проблему українсько-російських відносинах. З кремлівських вікон такий розвиток подій здавався найдоступнішим та найбільш прийнятним для міжнародної спільноти, треба було лише підбурити Крим. Для закріплення за собою ЧФ й забезпечення його перебування на території України, в Москві терміново розробляється політика шантажу Києва територіальними претензіями на Крим і Севастополь за зразком плану Леніна-Свердлова 1918 року. Авторами цієї ідеї виступили російські парламентарії Е. Амбарцумов і В. Лукін. Суть розробленої стратегії була проста: заволодівши ЧФ, забезпечити базування його інфраструктури в Україні і через його вплив на суспільне життя повернути "блудну сестру у дружну родину слов'янського союзу". Ставка в цій стратегії робилася не стільки на гармати кораблів, як на ідеологічні і інформаційні структури флоту, про що будемо говорити дещо згодом.

Верховна Рада України, на відміну від Центральної Ради УНР 1917 року, не повторила її помилок у військовому будівництві і розпочала процес будівництва незалежної України з забезпечення нормативно-правової бази створення націона-

льних збройних сил. Реалії розпаду Радянського Союзу, на теренах якого вже лилася кров, геополітичні зміни в світі, наявність в Україні величезної частини колишньої Радянської армії вимагали від керівництва молодої української держави надзвичайно зваженого і, водночас, оперативного вирішення проблем військового будівництва і творення національного війська і флоту. Слід особливо підкреслити, що мирне еволюційне перетворення Радянської армії в Україні на Збройні Сили України відбулося завдяки міцній нормативно-правовій базі, яка стала фундаментом будівництва національного війська. Україна першою серед колишніх союзних республік створила національну армію, але останньою створила флот. Цьому передували ряд політичних помилок, необізнаність з власним історичним минулим, нерозуміння значення морського сегменту в державній зовнішній і оборонній політиці, а звідси і недостатньо уваги до вирішення проблем флоту.

Для наповнення реальним змістом постанови Верховної Ради «Про військові формування в Україні», 29 серпня 1991 р. у Києві відбулася робоча зустріч Голови Верховної Ради України Леоніда Кравчука з командувачами військових округів і Чорноморського флоту. На нараді було оголошено, що Україна приступає до створення свого Міністерства оборони на базі штабу Київського військового округу і підпорядковує йому всі військові формування окрім ракетних військ стратегічного призначення та, що військові округи остаються в системі управління військами. Нарада пройшла без особливих заперечень командувачів і, напевне, ця успішність обговорення військових проблем вселила впевненість керівництву держави про відсутність серйозних причин для хвилювання в питаннях оборони.

Командувач Чорноморським флотом адмірал Михайло Хронопуло, повернувшись з Києва до Севастополя, довів до командного складу флоту її підсумки але пропозицій чи заяв про протидію Україні у будівництві національного флоту не допускав. Як і не оголосив підтримки флотом "державного суверенітету" Криму, що вже почало розігруватися в Сімферополі, притримуючись тези, що питання флоту будуть розв'язані вищим керівництвом України і Росії. В той же час у військових колективах тема Збройних Сил України вже ставала головною. Більшість офіцерів, мічманів і матросів схилялася до думки, що флот має бути українським, бо Україна "будує кораблі і годує флот". На відміну від військового керівництва, для кримської і севастопольської владних структур проголошення незалежності України визвало шоковий стан, який досить швидко переріс у відчайдушну боротьбу з українською незалежністю. Положення облегшував факт того, що владні структури Криму, Севастополя і командування Чорноморського флоту активно підтримували ГКЧП, і після його повалення застигли в очікуванні наслідків від самої Москви. На 30 серпня в Сімферополі спланували позачергову сесію Верховної Ради Кримської автономії куди запросили і командувача ЧФ адмірала Михайла Хронопуло. Командувач виступив на сесії, але підтримки місцевій владі не виявив, як і не виступив проти державного і військового будівництва України. На 2 вересня 1991 року було призначено дату початку роботи позачергового з'їзду народних депутатів СРСР, на рішення якого в Криму покладали особливі надії. В останні дні серпня і на початку вересня в Крим і до Севастополя хлинули агітатори з Сімферополя та з Москви з завданням заставити півострів не підкорятися волі "незалежного" Києва, відстоювати єдність флоту і неможливість його передачі Україні. В Севастополі почали терміново створюватися проросійські громадські організації, формуватися негативна громадська думка про українську державність обов'язково ворожу до Росії, про примусову українізацію, відроджувалися і накидалися на українців вже призабуті ярлики як "зрадник Росії", "націоналіст", "мазепинець", "бандерівець" тощо. В Севастополі і в Криму реєструвалися відверто антиукраїнські організації, які відкрито проголошували відрив від України "исконно російського" кримського півострова і повернення його Росії та готовність "к решительному отпору оуно-бандеро-руховским оккупантам". Самими радикальними стали севастопольська організація Російських патріотичних зборів згодом перейменована на Російське народне віче Севастополя на чолі з Олександром Кругловим і Раїсою Телятніковою, Республіканський рух Криму на чолі з адвокатом Юрієм Мєшковим, Русская партія на чолі з Сергієм Шувайніковим і Республіканська

партія Криму на чолі з Віктором Межаком. Разом з комуністами ці організації і партії діяли за єдиним планом, узгодженим з депутатами Верховної Ради РФ С.Бабуріним, М.Астаф'євим, І.Константіновим, В.Жириновським і досить швидко об'єднали свої зусилля з командуванням флоту, яке представляли створені Офіцерські збори Чорноморського флоту.

З проголошенням незалежності України в Криму розвернулася масова пропаганда про незаконність передачі Криму УРСР в 1954 році, про стратегічне значення ЧФ і неможливість його поділу, про неспроможність України його утримувати і т.д. По-суті, підіймалися гасла 1918-1920-х років. Найбільш героями флоту виставлялися командування Потійської бригади охорони водного району ЧФ, дислокованої в Грузії, яких за боротьбу з грузинською державою та з "грузинськими націоналістами" нагороджували орденами та підвищували по службі. Досвід цієї боротьби, коли, за словами самих офіцерів штабу тієї бригади: "З Поті вивезли все, нічого грузинам не оставили. Що не змогли вивести – втопили в морі чи закидали гранатами на складах" українськими керівниками до уваги, на жаль, взятий не був. Наслідки не забарилися. Вже 4 вересня 1991 року надзвичайна сесія Верховної ради Кримської АРСР, депутатами якої у більшості були колишні партійні функціонери, проголосила декларацію про державний суверенітет Криму. Як і на початку століття, проти України знову була виставлена кримська і флотська карта. В Севастополі поволі самотужки почало відроджуватися українське громадське життя. Для протиставлення антиукраїнському тиску в севастопольській міській раді депутатами-військовослужбовцями Ігорем Тенюхом, Анатолієм Даниловим і Вадимом Махно була створена депутатська група "Україна", яка повела роботу серед депутатського корпусу на підтримку державних позицій України. На початку вересня за ініціативою морських офіцерів ЧФ капітанів 3 рангу Ігоря Тенюха, Олександра Пляшечникова, Вадима Махна, майора Володимира Холодюка, і капітан-лейтенанта Миколи Гука була створена севастопольська організація Спілки офіцерів України. Микола Гук ще 22 травня 1989 року організував і очолив севастопольське товариство "Просвіта" ім. Тараса Шевченка і організував роботу недільної школи української мови. Обидві організації повели нерівну, але надзвичайно активну боротьбу за українську ідею, за відродження в севастопольських бухтах національного флоту України.

Микола Гук

На час проголошення незалежності України в 1991 році Чорноморський флот представляв собою досить потужну військову організацію і силу. Він нараховував більше 100 тисяч чоловік особового складу, на флотських підприємствах і установах працювало без малого 60 тисяч робітників і службовців. Інфраструктура флоту охоплювала території Болгарії, України, Молдови, Росії, Азербайджану і Грузії. В постійній готовності знаходилася Середземноморська ескадра. В чорноморських портах від Ізмаїла до Батумі базувалося 833 бойових кораблі, судна і катери. До сил флоту входили 2 протичовнових крейсери, 6 ракетних крейсерів і великих протичовнових кораблів 1 рангу (ВПК), два артилерійські крейсери, 20 кораблів другого рангу (есмінці, ВПК, сторожові кораблі), 36 кораблів третього рангу, 30 малих ракетних кораблів і катерів, 28 підводних човнів та 400 літаків і гелікоптерів. І вся ця сила з її людськими ресурсами розверталася проти української державності, ставала опорою антидержавних сил, намагаючись позбавити молоду державу Україна не лише виходу до моря, а й свободи і незалежності.

Та командувач флотом адмірал Михайло Хронопуло являвся стримуючим фактором конфронтації і міг, на думку московських аналітиків, піти шляхом віце-адмірала Андрія Покровського і погодитися командувати Українським флотом чи стати її морським міністром. Він мав широкий авторитет і глибоку повагу усіх категорій особового складу флоту, і, якби прийняв рішення підпорядкувати флот Києву, флот би дружно, як це згодом відбулося у всіх військових округах, прийняв присягу Україні. Тому в Москві вирішили рятувати ситуацію і, поки не пізно, під приводом очистки вищого командування від прихильників ГКЧП, звільнили його в

запас. З Києва теж споглядали на М.Хронопуло як на прихильника „ГКЧП" і попри підпорядкування всіх військ на території України, не протестували проти одноосібних кадрових рішень Кремля на території України, а севастопольська і кримська преса випустили в світ порцію матеріалів по дискредитації заслуженого адмірала. Адмірал Михайло Хронопуло не заперечував проти служіння Україні, але Україна його не покликала і перша можливість спокійного підпорядкування флоту українській державі було втрачено.

ВИТОКИ КОНФРОНТАЦІЇ І ПОЛІТИЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ФЛОТУ

17 вересня 1991 року у Києві відбулася історична для Збройних Сил України нарада під керівництвом голови комісії з питань безпеки Верховної Ради України Василя Дурдинця, яка визначила план практичної роботи по створенню Українського Війська. В засіданні приймали участь запрошені офіцери центральних апаратів Київського, Одеського і Прикарпатського округів, з яких були створені групи експертів по опрацюванні основних документів для будівництва нової української армії. Представників штабу Чорноморського флоту на цій нараді не було. І не випадково, бо спеціально цього ж дня до Севастополя прибув 1-й заступник Головнокомандувача ВМФ СРСР, до того теж не останній "гекачепіст", адмірал флоту І. Капітанець. На розширеній нараді з командним складом флоту він представив нового командувача Чорноморським флотом віце-адмірала Ігора Касатонова і оголосив про відставку адмірала М.Хронопуло "за особистим проханням і у зв'язку з погіршенням стану здоров'я". Флоту було поставлено завдання "стоять за Россию" і за єдиний флот. Учасники наради зрозуміли, що ситуація контролюється і управляється не з Києва, а з Москви, і від неї залежатиме майбутнє офіцерів. Нарада 17 вересня 1991 року в штабі Чорноморського флоту і поклала початок політизації Чорноморського флоту, протистояння по флотській проблемі і так званій "третій обороні" Севастополя, на цей раз від України. На флоті всім стало виразно ясно, що адмірал флоту І. Капітанець наказу поважати і виконувати законодавство незалежної України не віддасть ніколи, як і не буде розповсюджувати на флот розпорядження вищого керівництва української держави, яка утримувала і на території якої базувалися головні сили флоту.

Костянтин Морозов

11 жовтня Верховна Рада України затвердила Концепцію оборони і будівництва Збройних Сил України, яка передбачала на перехідний період наявність на території України двох рівнів військ: Збройних Сил України та військ колективної стратегічної оборони СНД. Концепція визначала трьохвидову структуру Збройних Сил України і вище керівництво обороною і безпекою держави. Того ж дня Верховна Рада України затверджує склад і Положення про Раду оборони України. 18 жовтня 1991 року до обов'язків першого Міністра оборони України приступив командувач 17-ї Повітряної армії генерал-майор авіації Костянтин Морозов. Протягом осені 1991 року Київ офіційно не вмішувався в ситуацію на флоті. Лише 22 жовтня, напередодні перших в історії України виборів Президента України, Севастополь офіційно відвідав кандидат в Президенти Голова Верховної Ради України Леонід Кравчук. На зустрічах з виборцями на севморзаводі та в будинку офіцерів флоту він накреслив свою програму і план дій на випадок своєї перемоги. Наступного дня була запланована участь Леоніда Кравчука в роботі сесії Верховної Ради АРКрим. Розпочалася вона з того, що депутати розпочали голосування стосовно можливості присутності на сесії "Голови Верховної Ради іноземної держави". Леонід Макарович проявив достатньо витримки, впевненості і такту і його виступ переломив ситуацію, оставив добре враження у мешканців і вплинув на загальну ситуацію на півострові. Проте, заяви Л.Кравчука, що Україні Чорноморський флот не потрібний, що вона на весь флот не претендує лише зміцнили позиції тих, хто і близько не сприймав Україну як морську державу, а на флоті дали

підстави розв'язати переслідування офіцерів, які своє майбутнє бачили в Українському флоті.

22 листопада 1991 року президія Верховної Ради України прийняла заяву «Про Збройні Сили України», та державна влада Севастополя не звертала на неї уваги і розгорнула агітацію про Співдружність суверенних держав та за єдині збройні сили. На цю ідею були направлені зусилля всіх засобів масової інформації, у першу чергу державних. Керівники міста продовжувала вести теплу дружу з штабом ЧФ і їх позиція не відрізнялася від позиції штабу Чорноморського флоту: єдині збройні сили мають управлятися з Москви. Справою створення національного флоту в Севастополі займалися виключно Спілка офіцерів України і товариство "Просвіта", причому їхнім активістам приходилося діяти практично в підпіллі, їх не сприймали не лише флотське командування, а й не в меншій мірі місцева влада всіх рівнів. На флоті почали виявляти українських активістів і розправлятися з ними. Текст української Військової присяги, затверджений Верховною Радою України, був прирівняний до секретних документів і розповсюджувався прихильниками українського флоту підпільно в рукописних списках. Коли це стало відоме командуванню, текст присяги українському народу стали підміняти текстом присяги СНД. За публікацію тексту української Воєнної присяги в багатотиражній газеті "Вымпел" Навчального загону ЧФ ...її відповідальний секретар капітан-лейтенант Микола Гук був вигнаний з флоту з формулюванням "за розкол військового колективу". Разом з ним з таким же формулюванням за межами флоту опинився капітан 3 рангу Ігор Тенюх. Дещо раніше "за націоналістичну пропаганду" його звільнили з посади командира корабля і перевели на склад озброєння та згодом вирішили, що стягнення не відіграло виховної ролі, тому просто звільнили. У жовтні місяці, після створення Головного штабу Збройних Сил України, І. Тенюх був зарахований до його складу, де розпочав формування управління ВМС, а М.Гук – в управління соціально-психологічної служби Міністерства оборони України. В подальшому ці офіцери координували роботу ГШ ЗС України на ЧФ по створенню Військово-Морських сил України.

1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум по підтвердженню Акту про незалежність і вибори Президента України. В Севастополі і в місцях базування флоту вони пройшли в спокійній обстановці і організовано. Але підсумки референдуму і виборів стали холодним душем для проросійських сил. 57% кримчан підтвердили Акт незалежності України, а у севастопольському виборчому окрузі ЧФ – 75%. В окремих великих об'єднаннях флоту, як в Кримській військово-морській базі, за незалежність України віддали свої голоси 93% виборців! Чорноморський флот виразно віддав перевагу українській державі і виступив на підтримку волі і незалежності рідного народу. Більшість голосів виборців на виборах Президента як в Криму, так і в Україні була віддана Леоніду Кравчуку, який отримав переконливу перемогу на виборах і став першим Президентом незалежної України. Воля, проявлена мешканцями Севастополя і Криму на референдумі, стала перемогою розуму над злом, перемога України в Україні, перемогою національного духу в свідомості мешканців Севастополя і Криму, в яку тривалий час вливали ідеологічну отруту.

Валентин Польовий

6 грудня Верховна Рада України прийняла базові для військового будівництва закони "Про оборону України" і "Про Збройні Сили України", затвердила текст Військової присяги, а незабаром прийняла і закон "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", чим було сформовано правовий фундамент національних Збройних Сил України. Під час роботи над проектом закону "Про Збройні Сили України" в членів робочої групи не було сумнівів в необхідності флоту як окремого виду Збройних Сил, але виразно не хватало флотських фахівців для визначення формату яким він має бути. В кінці жовтня в робочу групу по роботі над військовим законодавством був включений депутат севастопольської міськради капітан-лейтенант Ігор Тенюх. Саме Ігорю Тенюху належить

авторство визначеної в законі "Про Збройні Сили України" назви роду національних Збройних Сил "Військово-Морські сили України" а не "Військово-Морський флот України" чи "Чорноморський флот України", як спершу бачилося робочій групі. Він же й тимчасово очолив управління ВМС Головного штабу ЗС України, тривалий час приймав участь у переговорному процесі по розподілу ЧФ. Незабаром до нього приєдналися офіцери ЧФ капітан 1 рангу Валентин Польовий та майор Володимир Холодюк. Управлінню ВМС Головного штабу Збройних Сил України належить головна роль у відродженні національного флоту на перших порах військового будівництва. Ігор Тенюх та Валентин Польовий першими поставили питання перед Міністром оборони і урядом про необхідність звернути увагу на Чорноморський флот, де події почали набувати відмінного від Сухопутних військ напряму і загрожували вийти з під контролю держави. Тенюх же і очолив роботу по організації на Чорноморському флоті складання присяги на вірність українському народу, організацію оргрупи із військовослужбовців, що склали присягу українському народові та підтримував зв'язок Міністерства оборони України з вихідцями з України на інших флотах. Весною 1992 року управління ВМС ГШ ЗС України очолив контр-адмірал Ілля Півненко, який до того проходив службу на посаді 1-го заступника командувача Приморської флотилії різнорідних сил Тихоокеанського флоту. Його заступником в квітні 1993 року був призначений капітан 1 рангу Михайло Єжель, до того командир дивізії протичовнових кораблів Тихоокеанського флоту.

8 грудня 1991 року в білоруській Бєловєжській пущі перестав існувати Радянський Союз. Замість нього було проголошено створення Співдружності Незалежних Держав(СНД). Цю новину в Севастополі, на флоті і в Криму зустріли як об'єктивну реальність: ніхто не плакав, не ридав, не рвав на грудях тільника, не було протестів громадськості. Здавалося, що особливих проблем з військовим будівництвом не буде. На Чорноморському флоті після референдуму виникла нейтральна ситуація: всі чекали розпоряджень керівництва держави, обговорювалися перспективи служби в Україні. Прийняті в Україні закони задовольняли всіх, бо гарантували військовослужбовцям забезпечення і пільги, яких не було в Росії. Системи зв'язку і управління флотом були заведені на Міністерство оборони України, ніхто не збирався перебігати під Андрєєвський прапор. Всі кораблі ЧФ з Середземного моря були повернуті в свої бази, середземноморська ескадра практично перестала існувати.

Володимир Холодюк

На кінець 1991 року готовність прийняти присягу українському народу виявило близько 95 відсотків офіцерів штабу ЧФ. Як стверджує в своїх "Записках командувача" адмірал І.Касатонов, він особисто отримав від командирів з'єднань інформацію стосовно бажання особового складу флоту служити в Збройних Силах України:

" – 126-я дивизия береговой обороны в Симферополе—95% согласны принять украинскую присягу, и те, кто ее примет, останутся служить и жить на Украине.

— 810-я бригада морской пехоты — в ходе бесед 150 человек высказались за принятие украинской присяги. 8—12% отказываются служить в России, 25%— родом из Закавказья, Казахстана. Отношение их к приему украинской присяги неопределенное.

—39-я дивизия морских десантных сил—люди в основном намерены принять присягу, на дивизии —36% украинцев.

— 14-я дивизия подводных лодок — офицерский состав за принятие присяги, однако не ознакомлены с новым статусом офицеров и мичманов.

— ВВС — большинство людей за принятие присяги. Офицеры, прапорщики в гарнизонах не имеют жилья. Командиры считают, что личный состав срочной службы будет убывать домой самостоятельно.

— 63-я бригада ремонтирующихся кораблей — в основном за принятие присяги.

—41-я бригада ракетных катеров—до 30% украинцев, однако 60% за принятие украинской присяги. До сих пор нет нормативной правовой базы для тех, кто примет и кто не примет присягу.

— 30-я дивизия противолодочных кораблей — до сих пор нет порядка принятия присяги. Считают, что необходим переходный период, анкетирование военнослужащих. Требуется разъяснение уставов, приказов.

— Крымская ВМБ — мнение большинства: в интересах сохранения Черноморского флота необходимо принятие присяги.

— 116-я бригада речных кораблей в Измаиле — единодушно отказываются менять присягу. Беспокоят вопросы социальной защищенности. Что будет в этом случае? Комбриг считает, что личный состав из других союзных республик будет стремиться уехать к себе. А как будет решаться проблема языкового барьера? Однако 40% личного состава за принятие украинской присяги.

— Крымско-Феодосийская ВМБ - никто не знает документов по этому вопросу. Каково будет отношение к деятельности полигона? Нет военной доктрины государства. Какова будет ситуация с матросами и мичманами других национальностей? Все не ясно. Однако отдельные начальники полигона послали своих гонцов в Киев прощупать обстановку, как будет на Украине с заказом военной тематики для полигона.

— 181-я бригада строящихся и ремонтирующихся кораблей в Николаеве - обстановка контролируемая, управляемая, однако много вопросов. Если кто-то не примет присягу, что будет? Каков механизм перехода в Вооруженные Силы Украины?"

Механізм перепідпорядкування Збройних Сил Міністерству оборони України на той час вже був вироблений законами України та відповідними угодами між державами СНД, але він спеціально не доводився до особового складу флоту. На флот, управління яким і канали зв'язку якого у кінці грудня 1991 року були заведені на Головний штаб ЗС України, не призначили представника Міністерства оборони, Верховної Ради і не контролювали виконання прийнятих законів і постанов. Керівництво держави і військового відомства не до кінця ще розуміли, проблема якої глибини зав'язується на кримському півострові. Київські газети на флот майже не поступали, а місцеві ЗМІ публікації військового законодавства не просто ігнорували, а розвернули широку кампанію за вірність "единожды принятой присяге" радянських часів. Документи Міністерства оборони стали осідати в штабі ЧФ як таємні і приховуватися від особового складу. Однако, осінню 1991 року призов на Чорноморський флот відбувся за старим планом, з України на флот було призвано тисячі юнаків, складання військової присяги якими було призначено на 20 грудня. Затим, очікуючи результатів зустрічі глав країн СНД у Мінську, дату ритуалу приведення до присяги молодого поповнення флоту за вказівкою ГШ ВМФ РФ перенесли.

Та 30 грудня 1991 року відбулася подія, яка розіграла шестирічний шторм на Чорному морі і заклала велику якірну міну під процес будівництва Військово-Морських сил України, повела флотське будівництво курсом, відмінним від армійського. Того дня у Мінську керівники держав Співдружності підписали угоду по Стратегічних силах, по Збройних Силах і прикордонних військах. Делегація України погодилася підписати угоду, згідно якої Чорноморський флот у закритому морському басейні! було віднесено до Стратегічних сил, який вирішуватиме завдання в інтересах всієї Співдружності! З того часу флот виставлявся кримчанам як стратегічний і, відповідно, єдиний і неподільний. Там же, у Мінську, Президент України Леонід Кравчук оголосив заяву, що Україна з 3 січня 1992 року розпочинає реалізацію свого права на створення власних Збройних Сил і в добровільному порядку приводить війська до присяги на вірність народові України. 31 грудня 1991 року відповідна телеграма Міністра оборони України була направлена у війська і на флот. Ставилося завдання завершити процес приведення до присяги військ і сил флоту до 20 січня 1992 року.

Сьогодні вже виразно видно, що восени 1991 року російська сторона стосовно Криму і флоту включила у відношеннях з Україною план розвитку подій 1918

року і добилася того, чого не зміг добитися свого часу Л.Троцький. Українське керівництво, як політичне, так і військове, як виявилося, власної історії, документів переговорного процесу стосовно флоту з РФ і причин трагедії Чорноморського флоту в 1918 році не знало. Всеукраїнський референдум вибив у московських політиків з під ніг флотську палубу, та українське керівництво віднесенням ЧФ до Стратегічних сил Співдружності поспішило підвести їм тверду основу. У Москві і в Севастополі антиукраїнські сили лише чекали такого подарунка: Україна сама допомогла зав'язати морським вузлом флотську проблему. Пов'язати її з економікою та перекинути на міждержавні стосунки стало вже справою дипломатичної майстерності. У січні 1992 року, коли військове угрупування колишньої Радянської армії організовано в складі полків і бригад присягало на вірність українському народу, військових моряків в строю не було. У визначений час організовано прийняв присягу і дислокований в Криму особовий склад 32-го армійського корпусу та дивізії військ протиповітряної оборони – на флоті в цей час роздмухували політичну хвилю.

2-3 січня 1992 року Президент України Леонід Кравчук в Києві провів нараду з вищим військовим керівництвом. На нараді був присутній і адмірал І.Касатонов, командири дивізій, баз і з'єднань флоту. Обговорювалося питання приведення військ до присяги українському народу та військової організації в країні. Відбулася і коротка зустріч Президента України з командувачем ЧФ. Як не раз згодом повторював І.Касатонов, на особистій зустрічі з Президентом України Л.Кравчук якби сказав йому тоді, що "большой флот Украине не нужен, нужен такой маленький". Інформація, що Україна збирається створювати лише "тюлькін флот", окрашені колоритними розповідями про неголених сержантів і загальний безпорядок у "так званому" міністерстві оборони України, про безтолкових і безграмотних тамтешніх націоналістів була негайно розповсюджена по всіх військових частинах флоту і стала вагомим аргументом в боротьбі з ідеєю відродження національного флоту України. Заяви, що формування майбутніх Військово-Морських сил України планується створювати лише на частині сил Чорноморського флоту прозвучали з української сторони і на зустрічі з делегацією РФ на чолі з С.Шахраєм, яка прибула до Києва 5 січня 1992 року для визначення складу Стратегічних сил СНД.

З початком 1992 року на флоті почала складатися явно нездорова ситуація, яка вже вимагала рішучих дій Міністерства оборони і державного керівництва щодо створення Військово-Морських сил України. Та таких кроків не проявлялося. Більше того, в Києві вважали, що підпорядкування йому ЧФ відбудеться саме собою. По телебаченні і радіо, в пресі звучали наївні хуторянські тези, на рівні того, що кому захочеться повертатися з Криму на Північ чи Далекий Схід. Флоту серйозної уваги не придавалося. В Києві крайнє невдало повели себе з командувачем ЧФ: в аеропорту перед нарадою в Президента України Касатонова, членів Військової ради ЧФ та командирів об'єднань зустрів "неголений" сержант зі старим побитим автобусом, що страшенно образило адмірала. Касатонов сприйняв таку зустріч як особисту зневагу і вона стала складовою його зневаги до України. Після особистої зустрічі з Президентом України ображений адмірал наказав штабу ЧФ систему зв'язку і канали управління флотом, напередодні переведені на Київ, переключити на Москву, куди негайно вилетів і сам. З тих пір для Касатонова представники Міністерства оборони України стали "лазутчиками з Києва". Поверхове відношення було продемонстроване не лише по відношенню до командувача ЧФ, а і взагалі до флоту, де ніхто з офіційних посадових осіб ніякої попередньої роз'яснювальної роботи не проводив, не вияснялася позиція командування і особового складу стосовно передачі ЧФ Україні і його бажання служити українському народу. Однак, і практична відмова командування Чорноморського флоту виконати розпорядження Президента України про складання присяги українському народу не добавили уваги Міноборони до проблеми ЧФ, на флоті знали, що жодної відповідальності за бойкот київських вказівок вони не понесуть. Втрачався час, а Міністерство оборони варіантів вирішення проблеми флоту Президенту України надати не могло. На всі доповіді В.Лазоркіна Міністру оборони про необхідність термінового втручання в ситуацію на флоті, Костянтин Морозов відповідав, що

"ще не час це робити" та, що "у нас нема з ким створювати флот". Така напівбайдужа позиція українського керівництва в питаннях майбутнього національного флоту була тут же визнана за його слабкість і використана на користь створення на території України стратегічного "флоту СНД". Ставало очевидним, що користуючись відсутністю належної уваги українського керівництва стосовно долі ЧФ, Російська Федерація розвернула політичний тиск на Україну для досягнення вигідного для неї рішення по ЧФ як гаранту володіння Кримським півостровом. На Чорноморський флот негайно поступило тексти присяги СНД і грізне розпорядження "Украине не присягать!" На флоті, де ще на 20 грудня 1991 року були сплановані церемонії урочистого приведення до військової присяги молодого поповнення і готувалися тексти української присяги, куда вже почали прибувати батьки молодих матросів і, раптом, напередодні урочистостей прийом присяги відмінили, батьків відправили до домівок. З цього дня на особовий склад обрушився шквал гасел і листівок, силовий тиск і ідеологічна обробка моряків на користь СНД змінювали один одного безперервно. Зусилля командування направлялися заради досягнення однієї цілі – заставити особовий склад флоту присягнути СНД. Це дало б змогу згодом оголосити на весь світ, що на флоті абсолютна більшість українців служити своєму народу не хоче.

Повернувшись із Москви та маючи відповідні вказівки вищого командування ВМФ РФ, командувач флотом І.Касатонов з початку 1992 року почав особисто організовувати прийом присяги СНД і протистояння з Міністерством оборони України. За його же спогадами: "работать приходилось, не считаясь ни со временем, ни с расходом сил. ...не было ни выходных, ни праздников. Нередко ложился в час-два ночи, а в пять тридцать — подъем. В шесть тридцать уже на службе. Спать приходилось по три-четыре часа в сутки. Ежедневно — встречи, совещания, посещения, организаторская работа. Все время в движении, на ходу—то на колесах, то в море... С конца 1991-го и в 1992-м лично работал на кораблях и в частях в течение 184 дней. За это же время в разъездах вне Главной базы находился 78 раз: Москва - 10, Киев - 2, Поти - 3, Новороссийск - 5, Донузлав - 5, Феодосия - 4, Санкт-Петербург-1, Симферополь - 5, Ялта - 9, Кача - 5, Одесса - 1, Керчь - 1, Черноморское - 1, авиагарнизоны - 8, Туапсе - 3, Краснодар - 2, Анапа - 2, групповые выходы кораблей - 4. Что ж, ситуация заставляла "крутиться".

Ігор Касатонов

Всі оці "крутіння" по гарнізонах, "дружні" обіди з офіцерами і прес-конференції мали на меті змінити громадську думку у місцях дислокації флоту, у військових колективах, як і в цілому на флоті, та заставити людей відмовитися від бажання служити українському народу. Показовою в цьому випадку була зустріч І.Касатонова з екіпажем протичовнового крейсера "Москва" 11 січня 1992 року. На зустрічі був присутній і член комісії Верховної Ради України з питань оборони і національної безпеки народний депутат Іван Заєць, який першим з Верховної Ради України звернув увагу на ситуацію на флоті. Під час зустрічі проводилося і анонімне опитування всіх категорій моряків. Належало відповісти на три питання: 1. ви за складання присяги Україні?; 2. ви за складання присяги СНД?; 3.ви за присягу іншій державі чи маєте які інші пропозиції? Результати опитування були такими: 87 відсотків офіцерів, 89 відсотків мічманів і 60 відсотків старшин і матросів, висловилися за складання присяги Україні. Однак, наступного дня на прес-конференції, яка повністю транслювалася на телеканалі севастопольської державної телерадіокомпанії, адмірал Ігор Касатонов заявив, що Чорноморський флот не готовий приймати присягу Україні чому свідченням є, мовляв, підсумки анкетування на крейсері "Москва", де бажання прийняти присягу виявило лише... 25 відсотків його екіпажу. Так обманювалися і широка громадськість і особовий склад флоту.

Приведення до військової присяги СНД молодим поповненням флоту було призначене на 26 січня. Та вишукані способи тиску викликали відчайдушний опір української молоді. Молодий матрос М.Заграновський в своєму рапорті Міністру оборони України писав про ті події так: "Доповідаю, що я... 26.01.92р. прийняв присягу СНД, яка була прийнята на четвертий раз. Три рази ми відмовлялися, но на четвертий раз нас заставили її прийняти. Наші офіцери говорили нам, що якщо ми не приймемо цю присягу, то будемо суворо покарані, що є багато статей закону, щоб нас покарати. Це нам говорили в день присяги у присутності наших батьків, які були присутні на прийнятті присяги. Так, що ми були вимушені прийняти присягу СНД. Ми дуже просимо Вас допомогти нам прийняти нашу рідну українську присягу. Ми хочемо служити своїй Батьківщині і своєму народу. 2.04.92 р.". Багатьом надзвичайно принциповим матросам, які не піддавалися агітації, вписували у військові квитки складання присяги СНД і без самого факту складання ними такої присяги. Для досягнення поставленої в Міноборони РФ мети, всі методи вважалися прийнятними і доступними.

Позиція І.Касатонова, яка визначала ідеологію протистояння з Україною навколо ЧФ, була достатньо проста і включала такі основні ідеї:
- флот базується на території Грузії, Росії і України тому являється стратегічним і підпорядковується командуванню ВМФ СНД, яким є ВМФ РФ;
- не Україна, а штаб ВМФ буде визначати, що їй передавати для її "малотонажного флоту", а так же визначатиме взаємовідносини ЧФ з ...МО України;
- складання української присяги забороняється до вирішення питання ЧФ главами держав СНД;
- відвідування стратегічного ЧФ військовослужбовцями нестратегічного Міноборони України забороняється;
- закони України і накази Міністерства оборони України на стратегічному ЧФ сили не мають.

Врешті, щоб запобігти поширенню ідеї відродження Українського флоту, з початком 1992 року на Чорноморському флоті було введено інформаційну цензуру при допомозі якої було легше визначати, що на флоті являється стратегічним, а що – ні. У штабних стратегів виходило стратегічним все, а, значить, неділимим. Крім цього, в хід було запущено точку зору про ганебність присяги українському народу, а прийняття такої оцінювалося як зрада Росії. В публікаціях російської і місцевої преси, у виступах на мітингах заспівали осанну про вірність "единожды данной присяге". Прийом присяги українському народу став розцінюватися як "клятвоотступничество". Ці ідеї мовчазливо схвалила спеціально проведена 8 січня нарада представників офіцерських зборів кораблів і військових частин флоту, яку з того часу стали офіційно звати "президією офіцерських зборів флоту". Президія зборів прийняла постанову такою, якої вимагали з Москви: "ВМФ неделим, а ЧФ – его неотъемлемая часть, являющаяся оперативно-стратегическим объединением целостного Военно-Морского Флота". Текст цієї постанови слугував і зверненням до глав держав СНД. При голосуванні командувач строго слідкував хто як голосує. Затим, щоб учасники зборів не мали змоги після публікації в пресі відмовитися від своєї причасності до боротьби з українським флотом, вони вимушені були звернення і власноруч підписати. В цей же час проросійські організації під вікнами штабу під гаслами "Севастополь – гордость России" та "Севастополь – флот – Росія" організовували політичне прикриття цього заходу і, таким способом, військові моряки втягувалися в політичну боротьбу.

10 січня 1992 року флотська газета "Флаг Родины”"опублікувала звернення Президента України Леоніда Кравчука до особового складу флоту про складання військової присяги на вірність народу України. Розлютований таким "свавільством" газети, адмірал І.Касатонов брутальним чином звільнив редактора газети капітана 1 рангу Ярослава Князя в запас. Події навколо Чорноморського флоту чітко планувалися і керувалися з Головного штабу ВМФ РФ, під контроль і керівництво штабу ЧФ була підпорядкована діяльність спеціально створених проросійських організацій і рухів в Криму і Севастополі. "Неділимий флот", так назвав свою статтю-розпорядження в газеті „Советская Россия” від 11.01.1992 року 1-й заступник

Головнокомандувача ВМФ РФ адмірал флоту І.Капітанець, а вслід за публікацією вже своїм наказом вимагав у командувача ЧФ: "*К офицерам, мичманам, прапорщикам, создающих нездоровую обстановку в воинских коллективах, склонных к измене родины и принятию присяге на верность Украине, применять суровые меры воздействия вплоть до увольнения с занимаемых должностей и увольнения со службы*". В квітні місяці Головком ВМФ адмірал флоту В.Чернавін вже не прикриваючись "слов'янським братерством" дозволить адміралу І.Касатонову застосовувати зброю проти "бандитів", тобто тих військових моряків ЧФ, які не втратили бажання у своїй країні служити своєму народу, а не його колонізаторам.

На Всеармійських офіцерських зборах в Москві 17 січня 1992 року делегати від Чорноморського флоту отримали чіткі вказівки і інструкції Міністерства оборони СНД (такою назвою в той час політики прикривали Міноборони Росії), стосовно дій і позиції по створенні "флоту СНД" на Чорному морі. У "Міністерстві оборони СНД" знали, що з ініціативи офіцерів ПКР "Москва" цього дня за дорученням Президента України Леоніда Кравчука на Чорноморському флоті працювала парламентська група на чолі з народним депутатом О.Тарасенком, яка провела ряд зустрічей з особовим складом флоту. Тепла зустріч депутатів з моряками, доведення до них концепції і принципів будівництва національних Збройних Сил могли зірвати плани перетворення на території України Чорноморського флоту колишнього СРСР у російський флот під прапором СНД. В Москві при допомозі флоту й надалі планували тримати під своїм контролем все чорноморське узбережжя України від Одеси до Керчі включно. Тому й заборонили командуванню флоту зустрічатися з українськими парламентаріями і віддали наказ... підвищити бойову готовність, тобто оголосити тривогу на флоті.

Однак, безпідставне оголошення тривоги визвало зворотну реакцію особового складу і рятувати ситуацію на флоті 19 січня до Севастополя військовим літаком самого командувача ЧФ терміново прибула делегація народних депутатів Верховної Ради РФ на чолі з С.Бабуріним. Їй, на відміну від українських народних депутатів, І.Касатонов широко відкрив не лише обійми, а й всі флотські двері і люки. Цього ж дня у Володимирівському соборі були освячені Андрєєвські прапори і вручені адміралу Касатонову. Це вже був відвертий прояв конфронтації, нехтування на території України її чинним законодавством, попрання волі народу і грубим приниження української держави. Та адміралу Касатонову все спокійно сходило з рук, він залишався на посаді, а вся севастопольська і кримська преса розпочали творити з нього новітнього Нахімова – героя "третьої оборони" Севастополя від українців в Україні! Значно підсилила і перетворила флотську пропаганду у вже відверту антиукраїнську політичну кампанію у Севастополі і в Криму постанова Верховної Ради РФ від 23 січня 1992 року про незаконність передачі Криму Україні у 1954 році.

Після всеармійських розпочалися проведення загальнофлотських зборів командирів кораблів і військових частин, зборів у з'єднаннях, на кораблях і в окремих частинах. Пропагандистські акції з їхніми зверненнями і заявами про неділимість флоту і вірність "единожды принятой присяге" приймалися протягом зими 1992 року майже щотижня, гучно обставлялися організаційно і інформаційно прес-центром ЧФ. Ветеранський рух і діяльність проросійських організацій стали управлятися ідеологічними структурами флоту. Підтримка провокаційних дій командування флоту з сторони Росії була найвищою. Під видом навчань та підготовки до 300-річчя російського флоту з Севастополя до Новоросійська 28 січня несподівано були направлені ПКР "Москва" і сторожовий корабель "Безукоризненный". Під Новоросійськом на борту крейсера "Москва" відбулася зустріч командування і військової ради флоту з Президентом РФ Борисом Єльциним і Головнокомандувачем Об'єднаними Збройними Силами СНД маршалом Є.Шапошніковим. У виступі перед моряками на борту крейсера Борис Єльцин заявив, що виступає проти розподілу флоту і, як оцінку діям командування та ситуації на флоті, записав у книзі почесних відвідувачів: "Молодцы, черноморцы! Так держать, не дрогнуть в этот сложный период для стран СНГ...".

Тож не лише законодавча влада, а й перші особи виконавчої влади Росії відверто стали на підтримку адмірала І.Касатонова особисто, і командування флотом в цілому в їх протидії Міністерству оборони України. Без такої підтримки, звичайно, порушувати законодавство країни і відкрито іти на протидію державним інститутам як у Севастополі так і в Криму ніхто б не наважився. Російська державна підтримка стала ідейним і матеріальним фундаментом, основою створення флотської проблеми, її політизації та конфронтації з Україною стосовно майбутнього Чорноморського флоту, державної приналежності Криму і Севастополя, а з ними і утримання в зоні російського впливу України в цілому. Підтримка Москвою антиукраїнських рухів не приховувалася, вона постійно підкреслювалася на численних зборах, мітингах, прес-конференціях, у виступах на сесії міської Ради, по телебаченню та радіо і тривалий час зводила нанівець україно-російські домовленості стосовно Чорноморського флоту.

ПЕРІОД САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ. НАПРЯМКИ БУДІВНИЦТВА ВІТЧИЗНЯНОГО ФЛОТУ

Ускладнення і широка політизація флотської проблеми стурбували Верховну Раду України і для вивчення ситуації в Севастополі в перші дні лютого 1992 року прибула делегація народних депутатів на чолі з заступником голови Верховної Ради України В.Гриньовим. Делегація українських депутатів зуміла зустрітися з офіцерами флоту, обговорила проблеми Криму і ЧФ на зустрічі з депутатами Верховної Ради АР Криму. Та не зовсім виважені кримські заяви заступника голови Верховної Ради України Володимира Гриньова, що не флот вирішуватиме якій країні йому служити, а слід дочекатися політичного рішення, лише підсилювали антиукраїнські сили в Криму і в Севастополі, залишали якби поза правовим полем України тих військовослужбовців, які виконали вимогу закону і Президента України скласти присягу українському народу. Такі заяви політиків не добавляли прихильників української держави в Севастополі і лише затягували розв'язання флотської проблеми. Після повернення парламентської делегації до Києва, Верховна Рада України прийняла постанову, якою рекомендувала Президенту України прискорити політико-правове вирішення проблеми флоту. Якби в протиріч українському парламенту, російська Верховна Рада того ж дня прийняла постанову "О продолжении работы по изучению правовой обоснованности решений Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1954 г. и Верховного Совета СССР от 26 апреля 1954 г. о выведении Крымской области из состава РСФСР" та постанову "О единстве Черноморского флота".

Флотська і кримська "карти" стали тісно взаємопов'язаними. Рупором всієї антиукраїнської кампанії в Севастополі виступив прес-центр ЧФ, навколо якого були зосереджені всі ідеологічні і інформаційні структури флоту і Севастополя. Під його контроль попали і абсолютна більшість ЗМІ Криму. Таким чином, суто військова внутрішня проблема України дуже швидко набула міждержавного статусу, була перетворена в політичну і уміло пов'язана з економічними проблемами, які виразно почали проявлятися в Україні. З результатами всеукраїнського референдуму і його результатами на Чорноморському флоті, в Севастополі і в Криму вже ніхто не рахувався. Не нагадували про нього і з Києва. Політизація флотської проблеми і її штучне перенесення на гребінь міждержавних стосунків України і Російської Федерації і визначили відмінний від армії шлях розвитку і спосіб будівництва вітчизняного флоту. Врешті, у зв'язку з подіями навколо флотської проблеми, процес відродження національного військового флоту і пішов двома паралельними окремими напрямками. Але якраз така непроста дорога і визначила успіх вирішення питання будівництва національного флоту, завадити якому не змогли найгрізніші політичні шторми як в Севастополі, так і на кримському півострові.

Перший напрямок будівництва Військово-Морських сил України складався з двох періодів:

– період некерованого складання військової присяги українському народу, який тривав з 3 січня до 5 квітня 1992 року, до часу виходу в світ Указу Президе-

нта України про створення Військово-Морських сил України на базі Чорноморського флоту, що дислокувався на території нашої держави.

- період з 13 квітня - часу створення організаційної групи ВМС України, до 28 травня 1997 року - часу завершення розподілу Чорноморського флоту колишнього СРСР. Це період будівництва Військово-Морських сил України власними силами на базі кораблебудівної промисловості України.

Другий напрямок будівництва Військово-Морських сил України визначав, власне, переговорний процес з розподілу Чорноморського флоту між Україною і Російською Федерацією, який тривав з 5 січня 1991 року до 28 травня 1997 року, до дня підписання міждержавних угод по розподілу Чорноморського флоту.

Російська сторона вимушена була погодитися на розподіл ЧФ бо подальше затягування флотської проблеми втратило для неї політичний сенс: 1 серпня 1996 року світу було не лише проголошено, а й продемонстровано на перших загальнофлотських оперативно-тактичних навчаннях "Море-96", що Україна і без "братньої допомоги" власними силами створила національний боєздатний флот. Чорноморський флот вже став набирати не лише вигляду, а і статусу окупаційного, тому й швиденько погодилися на його розподіл. Після завершення переговорного процесу з розподілу ЧФ обидва напрямки будівництва Військово-Морських сил об'єдналися в єдиний процес розвитку національного флоту. Офіційно цей процес розпочався 1 серпня 1997 року, коли вперше в історії ВМС України відбулося святкування Дня Військово-Морських сил України в Севастополі, підчас якого на кораблях, отриманих в результаті розподілу ЧФ, були підняті Державні і Військово-Морські прапори України.

Найважчим для українських моряків виявився перший період, коли їм приходилося самотужки, без моральної і державної підтримки, поодинці чи невеликими групами вириватися з імперських шовіністичних обіймів СНД. Для цього треба було мати і національну свідомість, і особисту мужність, і високу моральну витримку. Це був не простий вибір кожного, бо треба було не лише безмежно вірити в Україну, а й рискувати своєю репутацією, власною перспективою служби і добробутом сім'ї. Всіх, хто осмілювався приймати самостійне рішення служити власному народу прилюдно, в пресі негайно оголошували негідниками, зрадниками, націоналістами, шукаючи компромат грубо вмішувалися в їх особисте життя, знімали з житлової черги, з посад і виганяли на вулицю. Соціального захисту від розправ не існувало, тому Міністр оборони України Костянтин Морозов у кінці січня 1992 року відрядив на Чорноморський флот офіцера Головного штабу ЗС України капітана 3 рангу Ігоря Тенюха, який і очолив організаційну роботу по виконанні військовими моряками українського законодавства та організував постійний зв'язок місцевих організацій Спілки офіцерів України з Міністерством оборони. Роль севастопольської організацій Спілки офіцерів України, яку в той час очолював капітан 2 рангу Олександр Пляшечников, в організації складання військовими моряками військової присяги українському народу на Чорноморському флоті та у відродженні Військово-Морських сил України була надзвичайно велика. Члени Спілки стали офіцерською основою майбутнього українського флоту, їм накреслила доля і випала честь стати першими моряками вітчизняного флоту і відроджувати вікові морські традиції українського народу.

Олександр Клюєв

Першими на Чорноморському флоті в противагу позиції командування і рішень президії офіцерських зборів військову присягу на вірність українському народу 18 січня 1992 року склала *3-я рота школи водолазів* під командуванням капітана 3 рангу Олександра Клюєва. Того ж дня військову присягу Україні урочисто склали офіцери *військово-морської кафедри севастопольського приладобудівного інституту*, яку очолював доктор воєнних наук, професор капітан 1 рангу Павло Чабаненко. Якщо кафедру, на яку командування ЧФ не мало організаційних ричагів впливу, просто піддали моральній анафемі, то 3-ю роту школи водолазів

розформували, офіцерів і мічманів відсторонили від посад і заборонили пропускати на територію школи. Та процес самовизначення військовослужбовців набирав сили і репресіями його спинити було вже не можливо. 19 січня в центрі Миколаєва *46 офіцерів і прапорщиків авіаційного полку 33-го учбового центру ВМФ* урочисто присягнули Україні. 25 січня у Севастополі в урочистій обстановці до військової присяги Україні був приведений особовий склад *257-ї школи прапорщиків будівельних військ*, якою командував полковник Анатолій Вельський. Школа була центрального підпорядкування, тому незабаром з Москви прийшло розпорядження школу розформувати і прибрати з Севастополя. Однак, територія і приміщення саме цієї школи через два місяці були перетворені в штаб українського флоту і більшість її офіцерів і прапорщиків увійшли до складу ВМС України.

26 січня 1992 року займає в історії Військово-Морських сил України особливе місце. Саме на цей день на флоті було призначено приведення молодого поповнення до присяги СНД. Особовому складу і прибувшим на присягу батькам оголосили, що матроси складатимуть присягу Україні, Росії і другим державам СНД, з яких вони прибули. Одночасно були вилучені тексти української присяги. Керувати цим процесом мали виключно довірені командувачу командири. Не надіючись лише на зусилля Касатонова, напередодні з Москви на флот прилетів Головнокомандувач самопроголошеного ВМФ СНД адмірал флоту В.Чернавін, який особисто і очолив оцю "операцію". Однак "операція" провалилася. В 7-му навчальному загоні імені адмірала Ф.Октябрьского більше 300 матросів відмовилися присягати СНД і стали вимагати складання присяги лише своїй Батьківщині і присягнули таки Україні. Тексти з українською присягою матросам доставили капітани 3 рангу Володимир Ященко, Геннадій Ситніков і капітан-лейтенант Микола Гук. Наступного дня всі вони були звільнені з своїх посад.

Павло Чабаненко

В Кримській військово-морській базі на складання присяги СНД принесли навіть Андрєєвський прапор. Але всі зусилля командира бази віце-адмірала О.Фролова привести всіх матросів до присяги, виявилися марними. Група матросів під українським прапором вийшла в степ і заявила, що не повернеться, поки їм не дадуть змоги скласти присягу українському народу. Одночасно того ж дня, 26 січня 1992 року, у селищі Новоозерне для приведення до присяги українському народу вишикувалися *штаб і екіпажі кораблів 17-ї бригади охорони водного району Кримської вмб* під командуванням капітана 2 рангу Юрія Шалита. Присягу Україні склало 85 відсотків офіцерів і мічманів та понад половини матросів і старшин бригади. Позаяк комбриг, склавший українську присягу напередодні, був викликаний до Севастополя, бригаду до присяги приводив начальник штабу бригади капітан 2 рангу Микола Жибарєв. Його підтримали командир дивізіону сторожових кораблів Сергій Просяник, заступник командира дивізіону капітан-лейтенант Василь Горобець, командири кораблів Сергій Настенко, Володимир Даневич, Карен Хачатуров, Віктор Заремба та інші. Звістка про прийом присяги українському народу цілою бригадою кораблів стала для командування флотом громом серед ясного неба і зразу ж облетіла всю Україну. Наступного дня Міністр оборони України поздоровив особовий склад бригади вітальною телеграмою і віддав наказ про зарахування 17-ї бригади овр ЧФ до складу Збройних Сил України. Того ж дня капітан 2 рангу Юрій Шалит був відсторонений від посади і арештований в Севастополі.

29 січня 1992 року Міністр оборони України генерал-полковник Костянтин Морозов направив телеграму командувачу ЧФ з вимогою привести флот до присяги Україні. У відповідь адмірал І.Касатонов телеграфував: "...Просил бы Вас не вмешиваться в деятельность флота...", і наказав відстороненого від посади командира 17-ї бригади овр капітана 2 рангу Юрія Шалита направити для подальшого проходження служби подальше від України, начальником штабу бригади в грузинське місто Поті. Над 17-ю бригадою повис період репресій та морального знущання. Прийняття присяги Україні розцінювалося як "зрада", "розкол військо-

вих колективів", "зниження бойової готовності флоту" з усіма наслідками при цьому. Командування флоту робило все можливе, щоб зупинити процес українізації флоту. Та зробити це силовими методами ставало вже не просто: людська гідність і офіцерська честь викликали протидію.

1 лютого присягу Україні склали офіцери *військової частини будівельного управління ЧФ*, якою командував полковник Петро Савчук. 11-12 лютого проти волі командира присягнули Україні значна більшість особового складу *великого протичовнового корабля "Сметлівий"*. За організацію прийому присяги Україні корабельного штурмана капітан-лейтенанта Юрія Лужецького арештували на п'ять діб арешту і випустили з гауптвахти лише після оголошення ним голодування. Згодом його звільнили в запас. 15 лютого 1992 року присягнули Україні *офіцери Будівельного управління ЧФ*, яких очолив підполковник Василь Атаманчук. За розпорядженням командувача флотом, всі ці офіцери були усунуті з посад.

День 22 лютого нагадав на флоті події 26 січня. Напередодні дня Радянської армії і флоту відповідно до рішення загальних зборів військовослужбовців присягнув Україні особовий склад *880-го окремого батальйону морської піхоти* під командуванням майора Віталія Рожманова. Для адмірала Касатонова це вже було занадто: присягу Україні прийняв кращий за підсумками 1991 року в бригаді батальйон флотської еліти – бригади морської піхоти! Тому з ним для науки іншим поступили більш жорстоко: елітний батальйон обеззброїли, розформували, а морських піхотинців "розкидали" по частинах військових будівельників від Миколаєва до Керчі! Розформування 880-го ОБМП контролювали спеціально призначені оперативні чергові в штабі ЧФ. З командним складом батальйону спочатку намагалися провести інтенсивну виховну роботу з однією ціллю: відмовитися від присяги Україні. Та офіцери від присяги Україні відмовлятися не збиралися, тоді їх просто вивели під конвоєм за територію частини, не дозволивши забрати особисті речі і попрощатися з товаришами по службі. В знак протесту проти сваволі морські піхотинці звернулися до Президента та Міністра оборони України: "*Ми... 22 лютого 1922 року прийняли присягу на вірність народу України. Із-за цього нас по наказу командувача флотом адмірала Касатонова переводять з бригади морської піхоти в будівельні частини. Ми від присяги, яку прийняли на вірність народу України, не відмовимося. Хочемо і дальше служити в МП, займатися бойовою підготовкою, вірою і правдою служити народу України. Молодші сержанти Кізима, Безверхий, старший матрос Карпенко, матроси Мненик, Плещук, Шекура, Косянчук, Мочурад, Ярмець*". Однак, морських піхотинців вчасно ніхто не захистив. Лише через шість місяців частину цих морських піхотинців 880-го батальйону вдалося віднайти і перевести до формуємого 1-го батальйону морської піхоти ВМС України, але більшість з "морпіхів Рожманова" таки завершила свою службу у будівельних частинах ЧФ. Наявність морських піхотинців в середовищі військових будівельників мала і свої переваги. 6 березня присягнув Україні особовий склад *Євпаторійського будівельного загону ЧФ* під командуванням підполковника Василя Кухельного. На базі цього загону була створена Євпаторійська організація СОУ, яку очолив капітан 3 рангу Дмитро Зубров. Незабаром після складання присяги і В Кухельний і Д. Зубров з своїх посад були усунуті.

Юрій Шалит

8 березня 1992 року в урочистій обстановці під керівництвом старшого помічника командира капітана 2 рангу Володимира Шишова присягу українському народу склала абсолютна більшість офіцерів, мічманів, старшин і матросів *крейсера "Михайло Кутузов"*. Крейсер знаходився в консервації, але ж він був ще недавньою гордістю флоту, його візитною карткою, мав багату історію і традиції. Володар різноманітних кубків Головнокомандувача ВМФ за призові стрільби, крейсер завжди був прикладом для флоту. Тепер він подав приклад кому мають служити севастопольські моряки. То ж не дивно, що вже наступного дня В.Шишов з більшістю офіцерів були усунуті з посад і відправлені услід за всіма раніше зня-

тими з посад офіцерами до флотського екіпажу, а матросів і старшин направили у військово-будівельні загони. 13 березня причиною чергової нервозності командування флоту стали моряки-підводники. Цього дня більша частина екіпажу найкращого і найсучаснішого на флоті *підводного човна Б-871 типу "Варшав'янка"* під керівництвом заступника командира дивізії підводних човнів ЧФ капітана 1 рангу Євгена Лупакова і помічника командира човна по роботі з особовим складом капітан-лейтенанта Валерія Петренка склали військову присягу Україні. Щоб не дати можливості всьому екіпажу прийняти присягу Україні в бригаді було оголошено "бойову тривогу". Через годину всі офіцери, котрі прийняли присягу Україні, були усунуті з посад, оголошені ворогами Чорноморського флоту і під конвоєм випроваджені за територію бригади. У пресі негайно був піднятий надзвичайний галас про те, як "українські націоналісти" намагалися підірвати човен, командир бригади підводників в своїх підлеглих вже вбачав "фашисті", що "продались хохлам за сало".

Флотська і севастопольська преса почали відверто глузувати і насміхатися, навіть глумитися над Україною і тими, що присягали на вірність її народу. Інформаційна блокада і ідеологічна кампанія проти українського флоту і української держави при мовчазливому спостереженні органів місцевої влади починала набирати брутальних провокаційних форм. Українська преса до міста не поступала вже майже півроку, а місцеві ЗМІ активно підігрували антиукраїнській істерії, яку розігрували місцеві політики. На стінах будинків, автобусних зупинках, навіть на пам'ятниках і автошляхах появилися принизливі для будь-кого надписи типу: "Хохлы вон из Крыма", "Бандеровские оккупанты – вон из Крыма", "Севастополь - ЧФ – Россия", "Нет ВМСУ в Севастополе" та тому подібних. Не лише на мітингах, а й в пресі оприлюднювалися заклики озброюватися проти рухівців, офіцери, які присягнули Україні, опинилися в стані підпільників. Щодо переслідувань та звільнення зі військової служби військових моряків, які присягнули Україні, І.Касатонов глузливо пояснював на прес-конференціях, що вони самі побажали замість стратегічного ЧФ служити у Військово-Морських силах України, але Президент України не хоче подбати про їх подальшу службу.

Віталій Рожманов

Ускладнення ситуації в Севастополі і в Криму набирало загрозливих масштабів і, звичайно, не проходило не заміченим для керівництва держави. І хоч голова Служби безпеки України Євген Марчук заявив, що "ми контролюємо ситуацію в Криму" військовим морякам від цього легше не ставало. У зв'язку з останніми флотськими подіями 3-4 квітня 1992 року в головній базі флоту працювала урядово-парламентська делегація на чолі з помічником Президента України з військових питань генерал-лейтенантом Борисом Шариковим. Українська делегація адміралом Касатоновим була відверто проігнорована, командувач ЧФ, як виявилося, в той час готувався до неофіційного, посуті, таємного прибуття на флот віце-президента РФ Олександра Руцького. Про цей візит високого російського гостя до Севастополя не був поставлений до відома навіть представник Президента України в Севастополі Іван Єрмаков, тодішній господар міста!

Напередодні, 1 квітня, до Севастополі прибув Головнокомандувач ВМФ СНД адмірал флоту В.Чернавін, під керівництвом якого відпрацьовувалися дії ЧФ проти курсу України на створення власного флоту і заходи у Севастополі з участю О.Руцького. Планувалося, що приїзд високих московських посадовців мав ідеологічно і організаційно покінчити з "переприсяганням Україні" на флоті і вже 2 квітня військова рада ЧФ прийняла звернення до особового складу 17-ї бригади овр в Донузлаві, в якому заявила, що "зайнята окремими із вас позиція не знаходить підтримки на флоті". В заяві не пояснювалося, навіщо в такому випадку треба було самій військовій раді звертатися до тих, кого не підтримував флот, однак виплеск антиукраїнської істерії після цієї заяви проявив, що командування ЧФ перелякане розгортанням української свідомості на флоті. Процес складання військової присяги Україні Головком ВМФ обізвав "гальюнним (туалетним – *Авт.*) спосо-

бом переприсягання". Щоб якось стримати процес відродження флоту України В.Чернавін, який народився і виріс за його ж словами "в старинному російському місті Миколаєві", з трибуни військової ради, а затим і на зустрічі з офіцерами флоту в Будинку офіцерів вольяжно оголосив, що Росія може виділити Україні для створення своїх ВМС хіба 18 відсотків від плавскладу ЧФ в Очакові та Ізмаїлі. Віддав як з барського плеча! Та адмірала флоту поправив О.Руцкой. Ступивши на бетонку севастопольського аеропорту "Бельбек", віце-президент Російської Федерації тут же обізвав українських моряків "ряженими" і безапеляційно заявив, що "Черноморский флот, как и Крым, был, есть и будет российским". Наступного дня, після гостини на борту крейсера "Москва", підвипивший російський віце-президент у матроській безкозирці на голові з солдатською прямотою оголосив екзальтованому натовпу на майдані Нахімова: "Кто-то по пьянке в 1954 году подарил Украине Крым" і запевнив, що Севастополь був і є містом "русской" слави, флот неділимий і над ним майорітиме Андрєєвський прапор. Помічник Президента України Б.Шариков мав змогу спостерігати за цим антиукраїнським шабашем у центрі Севастополя. Наступного дня О.Руцкой зустрічався з особовим складом, ветеранами і громадськістю міста в гарнізонному будинку офіцерів. Такого цілеспрямованого проти України, такого антиукраїнського виступу проти Української держави яким виявився виступ одного з найвищих керівників Російської Федерації О.Руцкой севастопольська громадськість до того ще не чула. Зустріч перетворилася в гомеричне видовище: обвішані орденами ветерани війни і флоту кричали і тупотіли ногами, грозили Україні кулаками, демонстрували російському віце-президенту свою готовність йти походом проти України! Як виявилося, приїзд О.Руцкого та організація вищим командуванням ВМФ навколо його прибуття шовіністичного бал-маскараду в Севастополі були необхідні для створення громадської підтримки заяви президента Російської Федерації Б.Єльцина, яка прозвучала того ж дня, 3 квітня: "В случае чьих-либо попыток одностороннего изменения статуса ЧФ Российская Федерация будет вынуждена взять флот под свою юрисдикцию...". Та організація лише громадської підтримки спробі відвертої анексії флоту було недостатньою. Треба було створити більш вагому підставу для "юрисдикції" і продемонструвати світу, що, власне, сам Чорноморський флот на території України не бажає служити Україні і просить Російську Федерацію взяти його під свою юрисдикцію, треба було проявити світовій спільноті гучний протест самих чорноморців проти намагання України створити власний флот.

І такий прецедент швидко створили. Необхідно було спішити, бо народний депутат України Микола Поровський з групою депутатів 5 квітня 1992 року у Красноперекопську провів з депутатами міських і районних рад з Євпаторії, Красноперекопська, Чорноморська, Раздольного, Совєтська і Первомайська форум "Крим у складі України", який висловив волю своїх виборців і прийняв рішення, що у випадку проголошення незалежності Криму, їхні міста і райони увійдуть до складу Херсонської області України. Ці рішення могли суттєво вплинути на ситуацію на флоті і повністю перекреслювали шовіністичні плани анексії Криму і флоту. І це була дуже сильна відповідь московським імпершовіністам, потужний політичний хід групи українських депутатів разом з українською і кримськотатарською громадами, яка лише починала набирати силу в Криму. Це була сильна підтримка моряків-чорноморців, які намагалися служити Україні. Та цю вагому подію, яка могла повністю змінити політичний розклад і життя на півострові не оцінили керівники України, зате добре оцінили її у Москві. Тому терміново в ніч з 5 на 6 квітня з порушенням всіх нормативних документів за командою штабу ЧФ з Донузлава до Севастополя був здійснений "несанкціонований" перехід малого протичовнового корабля МПК-116 під командуванням помічника командира старшого лейтенанта О.Комісарова, який не складав присяги Україні. Про нічний вихід МПК-116 був поставлений до відома лише новий комбриг 17-ї бригади кап.2 рангу Калашников, який і готував Комісарова до "подвигу". Командир корабля в ту ніч знаходився вдома, про підготовку виходу в море його не інформували спеціально, бо абсолютна більшість екіпажу склала присягу Україні ще 26 січня і він міг легко зірвати сплановану акцію. Завдання на вихід в море на кораблі не оголошу-

валося. Для екіпажу все прояснилося вранці наступного дня, коли МПК-116 стояв на рейді Севастополя, а зарані поінформована кримська і севастопольська преса спільним інформаційним "залпом" виставила Комісарова новітнім "лейтенантом Шмідтом", який зумів вирватися з атмосфери жорстокого "націоналістичного переслідування і цькування" в Донузлаві. Про Красноперекопські рішення вже ніхто не згадував ні у Києві, ні в Криму, вся увага громадськості була прикута до флоту, який "з усіх сил гріб до "исторической Родины": не гетьмани і отамани водили ескадри Чорним морем, а героїчні російські адмірали – такий був лейтмотив щоденних публікацій у місцевій і російській пресі, програм на радіо і телебаченні. Тож честь і ратна слава можуть бути лише на ЧФ РФ! Бурхлива антиукраїнська інформаційно-пропагандистська акція навколо флоту не могла пройти мимо національної гідності і честі не лише українців, а всіх моряків-чорноморців, які бачили своє майбутнє з Україною, не могла не визивати в них протесту і потягу до практичних дій: сам по собі збігав період очікування політичного вирішення проблеми флоту.

Після приведення до української присяги управління і штабу Кримської вмб, особового складу штабу і кораблів 17-ї брнк овр і батальйону морських піхотинців при відсутності будь-яких структур українського флоту у Севастополі значно ускладнилася ситуація. Щойно створену організаційну групу ВМС, яка налічувала всього два десятки офіцерів, оточили морськими піхотинцями ЧФ, проросійськими пікетами і, намагаючись протидіяти переходу частин Севастопольського гарнізону під юрисдикцію України, заповзялися вивести їх з Севастополя. Командування ЧФ було готове до радикальних заходів, аж до виведення у місто бронетехніки 810-ї бригади морської піхоти. Офіцери-члени Спілки офіцерів України вирішили шукати зустрічі з керівництвом Міністерства оборони і держави.

СТВОРЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ГРУПИ ВМС УКРАЇНИ

3-5 квітня 1992 року в Києві проходив 3-й з'їзд Спілки офіцерів України. Чорноморський флот представляли на ньому 27 офіцерів і мічманів, з Баку прибуло 102 делегати у морській формі. У своїх палких виступах капітан 1 рангу Євген Лупаков і капітан 2 рангу Юрій Шалит довели до Міністра оборони і делегатів з'їзду ситуацію на флоті і поставили вимогу керівництву країни негайно підпорядкувати флот державі. Після з'їзду делегати від Чорноморського флоту зустрілися з заступником Голови Верховної Ради України Василем Дурдинцем, Міністром оборони України Костянтином Морозовим, народними депутатами України С. Хмарою, С. Семенцем, Т. Яхеєвою, а згодом і з Головою Верховної Ради України Іваном Плющем. Моряки поставили питання ребром: ми присягнули Україні, а Україна, український уряд нас не підтримують і заявили, що це є основною причиною стримування прийняття присяги Україні на флоті і розігрування "флотської карти" в політиці. У Києві вже було відомо, що 6 квітня в Москві 6-й з'їзд народних депутатів Російської Федерації планує прийняти постанову про підпорядкування Чорноморського флоту Росії. Тому було вирішено вплинути на Президента України по прискоренню вирішення питання про створення Військово-Морських сил України. Народні депутати України С. Хмара, Т. Яхеєва і С. Семенець заявили, що у разі, якщо Президент не виконає їхніх вимог, то вони оголосять голодування у Верховній Раді України. Нарешті керівництво країни проявило рішучість і твердість. 5-го квітня під керівництвом Президента України Леоніда Кравчука відбулося засідання Ради національної безпеки України. Підсумком непростого засідання РНБУ став історичний Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо будівництва Збройних Сил України", другий пункт якого чітко визначав: "*Сформувати Військово-Морські Сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованих на території України. Міністерству оборони України приступити до формування органів управління Військово-Морськими Силами України, погодивши з Головнокомандувачем ОЗС держав Співдружності перелік ко-*

Євген Лупаков

раблів і частин Чорноморського флоту, які тимчасово передаються в оперативне підпорядкування командуванню Стратегічних Сил держав Співдружності".

Указ Президента України від 5 квітня 1992 року заклав правову базу відродженню національного флоту. Наступного дня, 6 квітня, ситуацію навколо Криму і Чорноморського флоту розглянула Президія Верховної Ради України. В прийнятій заяві до Верховної Ради РФ та до моряків-чорноморців Президія Верховної Ради України особливо наголосила: "*...Командування Чорноморського флоту на чолі з І.В.Касатоновим нахабно ігнорує Конституцію і закони України, проводить відверту протиукраїнську пропаганду серед військовослужбовців, розпалює міжнаціональну ворожнечу. ...Україна, будуючи власні Збройні Сили на чіткій правовій основі, не раз висловлювала свою позицію відносно Чорноморського флоту... Україна зробила значний внесок у будівництво Балтійського, Північного, Тихоокеанського і Чорноморського флотів колишнього СРСР. Україна претендує лише на ту частину Чорноморського флоту, яка приписана в її портах, що є значно менше внеску України у будівництво Військово-Морських Сил колишнього Союзу. Україна буде послідовно зміцнювати свою державність, наполегливо будувати власні Збройні Сили, в тому числі Військово-Морський флот. ...Президія Верховної Ради України звертається до населення Криму, військовослужбовців Чорноморського флоту зберігати спокій і не піддаватися впливу провокаційних заяв командування ВМФ СНД і окремих керівників Російської Федерації...*".

Указ Президента України про створення Військово-Морських сил України та заява-звернення Президії Верховної Ради України до моряків-чорноморців заставили багатьох задуматися в Севастополі. Тоді за наказом І.Касатонова ідеологічні структури ЧФ змінили тактику. „Рух будет флот чистить, так съезд СОУ решил” – залякували особовий склад флоту. Ввечері 6 квітня за рішенням Президії Верховної Ради України до Севастополя прибула парламентсько-урядова комісія на чолі з першим заступником Голови Верховної Ради України Василем Дурдинцем. У складі комісії були голова СБУ Є.Марчук, міністр внутрішніх справ А.Василишин, 1-й заступник Міністра оборони України генерал-лейтенант І.Біжан, народні депутати України Д. Павличко, М. Спис та ряд генералів і офіцерів Головного штабу ЗС України. У голови делегації В. Дурдинця був указ Президента України про призначення Командувача Військово-Морських Сил України, але особу самого командувача ВМС України голові комісії належало підібрати під час роботи в Севастополі.

Василь Дурдинець

Шостого квітня 1992 року з Києва до Севастополя повернулися і делегати 3-го з’їзду Спілки офіцерів України. Маючи мандат представника Міністерства оборони України на Чорноморському флоті, капітан 1 рангу Євген Лупаков того ж дня із членів СОУ створив *організаційну групу ВМС України,* очолив її і розташував у військовому містечку колишнього штабу дивізії ППО на вулиці 4-й Бастіонній, 5. Першими українськими військовими моряками першого підрозділу ВМС України стали капітан 1 рангу Євген Лупаков, полковники Володимир Інділо і Григорій Гордієвський, капітани 2 рангу Олександр Пляшечников і Микола Тіхонов, підполковник Іван Шульга, капітани 3 рангу Олександр Клюєв, Вадим Махно, Геннадій Ситніков, Володимир Ященко, майор Віталій Рожманов, капітан-лейтенант Валерій Петренко, старші лейтенанти Андрій Ільєнко, Вячеслав Щегольков, Михайло Рудь і Володимир Онопрієнко, а так же майор з бригади військ ППО Геннадій Варицький, який і установив Державний прапор України над зайнятим приміщенням. Офіцери того ж дня облаштували службовий зв’язок, установили оперативне чергування і розпочали практичну роботу по реалізації Указу Президента України по створенню Військово-Морських сил України. На території цього військового містечка на другий день було розгорнуто польовий вузол зв’язку, доставлений з 32-го армійського корпусу, та установлено сталий зв’язок з Міністерством оборони.

Вже перший день існування орггрупи проявив всю складність майбутньої роботи. Як тільки у штабі ЧФ довідалися про створення оргрупи ВМС і організації там чергової служби, їй відразу відключили телефонний зв'язок, військове містечко негайно оточили групи пікетників, які, міняючи одна одну, протягом кількох днів намагалися блокувати роботу і навіть штурмувати стіни цього першого підрозділу українського флоту. Та зупинити історію виявилося не можливим. 9 квітня за порадою заступника Міністра оборони України з будівництва і розквартирування військ генерал-лейтенанта Д.Рудковського Євген Лупаков разом з Юрієм Шалитом передислокували орггрупу, а з нею і майбутній штаб ВМС, на вулицю Соловйова, на територію школи прапорщиків військових будівельників, яка розформовувалася. Знаходячись у цій школі 1-й заступник міністра оборони України генерал-лейтенант Іван Біжан у присутності представника Президента України у м. Севастополі Івана Єрмакова тут же і затвердив цю школу як територію оргрупи ВМС, як першу військову частину українського флоту, якій судилося на довгі роки стати штабом Військово-Морських сил України. Вранці 7 квітня В.Дурдинець з членами комісії прибули до будинку севастопольської міської державної адміністрації. У зв'язку з прибуттям В.Дурдинця з генералами і офіцерами Міністерства оборони, МВС і СБУ на флоті було оголошено бойову тривогу і, щоби "націоналісти" і "бандерівці" не змогли захопити кораблі, оперативним черговим флоту було віддано наказ створити на кораблях бойові загони захисту, установити кулеметні пости і підняти на борт трапи. На майдані Нахімова були негайно зібрані штатні мітингувальники, які виставлялися громадськими активістами. Коли з постаменту пам'ятника адміралу Нахімову оголосили указ Б.Єльцина про підпорядкування Чорноморського флоту Росії, на майдані під стінами державної адміністрації розпочалося біснування україномобів! В таких умовах проходила зустріч парламентсько-урядової комісії з членами військової ради ЧФ. Пояснивши мету прибуття та довівши до присутніх Указ Президента України про створення Військово-Морських сил України і заяву Президії Верховної Ради України, Василь Дурдинець звернувся до військової ради ЧФ проявити здоровий глузд і сприяти створенню та будівництву Військово-Морських сил України. У відповідь Командувач Чорноморського флоту адмірал І.Касатонов в доволі різкій формі зачитав підготовлену заяву, яка не допускала і найменшої можливості сприяння будівництву українського флоту: "...Военный Совет флота не уполномочен вести какие-либо переговоры о разделе или передаче части флота". Зачитавши заяву, військова рада ЧФ покинула приміщення наради. Розмови, як кажуть в таких випадках, не вийшло, але зустріч Василя Дурдинця з особовим складом надводних кораблів, з депутатами севастопольської міської ради та колективами севастопольських заводів внесла промінь світла у вирішення флотської проблеми, донесла до севастопольців істинні устремління української держави, певною мірою побила криві дзеркала російської пропаганди і, що саме головне, поклала початок важкої роботи по будівництву національного флоту.

Сьомого квітня 1992 року виявилося для ВМС України тим історичним днем, з якого розпочалася практична робота по реалізації Указу Президента України по створенню національного флоту. І розпочалася вона з призначення Командувача Військово-Морських сил України. Того ж дня у присутності керівного складу державної адміністрації міста Севастополя Василь Дурдинець оголосив Указ Президента України про призначення першим командувачем Військово-Морських сил України командира Кримської військово-морської бази (вмб) контр-адмірала Бориса Борисовича Кожина і представив його керівникам міста. Його кандидатуру запропонував член делегації, виконуючий обов'язки начальника військово-морського управління Головного штабу Збройних Сил України капітан 3 рангу Ігор Тенюх, який добре знав як Бориса Кожина по службі в базі, так і ситуацію на флоті. Він же разом з старшим офіцером свого управління майором Володимиром Холодюком того ж дня і доставив Бориса Кожина з селища Новоозерного до Севастополя для зустрічі з 1-м заступником Голови Верховної Ради України Василем Дурдинцем.

Кожин Борис Борисович народився 25 вересня 1944 року в Пскові, РСФСР. Батько в 1947 році був репресований. В 1959 року сім'я переїхала на Волинську область. В 1968 році закінчив Вище військово-морське училище ім. М.В.Фрунзе в Ленінграді і був направлений на Чорноморський флот. Послідовно пройшов службовий шлях від командира бойової частини корабля, командира сторожового корабля до командира бригади і Кримської військово-морської бази Чорноморського флоту. Кандидат в майстри спорту по велоспорту.

А у Кримській вмб, штаб якої знаходився в с. Новоозерному (морський гарнізон Донузлав), того дня події розвивалися протилежно севастопольським. Відрізані Інформаційно від головної бази флоту, в Донузлаві взагалі не відали про події в Севастополі, про приїзд на флот парламентсько-урядової делегації та про указ Президента України від 5 квітня. 6 квітня в штаб бази поступив наказ адмірала Касатонова про підвищення бойової готовності і заборону будь яких виїздів офіцерів і мічманів за межі гарнізону. До цього дня протягом місяця офіцери штабу щоденно окремими групами направлялися у відрядження для роботи у військових частинах від Очакова до Ялти. Головною метою такої допомоги на місцях було виграти час, не дати змоги офіцерам штабу зібратися разом і скласти присягу народу України, про готовність до якої таємниці не було, і не допустити повторення ситуації 17 бригади у військових частинах бази, не допустити їх перехід до Міністерства оборони України.

7 квітня 1992 року, користуючись забороною покидати гарнізон, *37 офіцерів і мічманів управління і штабу Кримської військово-морської бази* в конференц-залі штабу урочисто *склали* присягу Україні, після чого розповсюдили звернення до офіцерів флоту. Організаторами української присяги крім капітана 3 рангу М. Мамчака виступили капітани 2 рангу В. Бонь, В. Трумпікас і Л. Корнілов. Приводив офіцерів до присяги на вірність Україні Мирослав Мамчак, як такий, що склав присягу особисто ще у березні місяці. Про призначення Командувачем ВМС контр-адмірала Бориса Кожина на час складання присяги в штабі бази інформації ще не було. У той день після обіду, напередодні назначеного ритуалу, адмірал І.Касатонов по мережі оперативного зв'язку оприлюднив по флоту указ президента РФ: "О переходе Черноморского флота под юрисдикцию Российской Федерации". Оголошення цього указу російського президента лише зміцнило рішення офіцерів бази, що надалі затягувати процес "політичного рішення" вже не можливо. Російська сторона спішилася, наступного дня "Головнокомандувач Об'єднаних Збройних Сил СНД" маршал Є. Шапошніков, мотивуючи інтересами країн СНД, видав наказ "Про перевід під юрисдикцію Російської Федерації Чорноморського флоту". За цими документами Чорноморський флот на всій українській території визнавався російським, чим ще більше поглиблювався конфлікт навколо флоту. З отриманням наказу Шапошникова на Чорноморському флоті вирішили підняти Андріївські прапори.

Борис Кожин

А у Донузлаві після завершення ритуалу складання присяги на вірність народу України за рішенням офіцерських зборів штабу Квмб було зроблено офіційну доповідь телеграмою Міністру оборони України, усно командуванню бази та розповсюджено звернення до офіцерів флоту. Звернення до офіцерів флоту було перехоплене і негайно представлене командувачу ЧФ. У відповідь на нього адмірал І.Касатонов пізно ввечері 7 квітня особисто оголосив по флоту, що в Новоозерному повстали націоналісти і штурмують штаб бази, мовляв, в селищі йде бій. В той же час він звернувся до Головнокомандувача ВМФ СНД адмірала флоту В.Чернавіна за дозволом на застосування зброї і такий отримав! Тому в глибоку ніч з 7 на 8 квітня, коли насправді селище мирно спало, а офіцери штабу бази знаходилися по своїх домівках, за наказом командувача ЧФ в Донузлавський гарнізон увійшли танки і бронетранспортери з озброєним десантом на броні 361-го полку берегової оборони ЧФ з Євпаторії та танкового полку з с. Перевальне. Штаб бази оточили

офіцерською вартою з автоматами і кулеметами в руках. Посеред ночі в Донузлавське озеро по бойовій тривозі зайшли два протичовнових кораблі з Севастополя і два чергових по флоту ракетних катера з Чорноморська з завданням зайняти оборону з моря і заблокувати кораблі 17-ї бригади. Штаб бази зайняли десантники 39 дивізії десантних сил під командуванням начальника штабу дивізії кап. 2 рангу Віктора Максимова, чергові офіцери і матроси штабу бази були просто вигнані на вулицю, оперативна і чергово-вахтова служби замінені. В селищі були закриті всі установи, школа і навіть пошта, з якої було відправлено телеграму-доповідь Міністру оборони України. Вранці, коли мешканці проснулися, то побачили як замість таксі вулицями селища їздять бронетранспортери з десантом на броні, а перед селищем - вриті в землю танки! І.Касатонов намагався підняти в повітря і морську авіацію, але командир Мирновського авіагарнізону без письмового наказу відмовився піднімати в повітря свої бойові машини. Інформація про складання присяги переважною більшістю офіцерів Кримської вмб в час, коли командира цієї бази призначили Командувачем ВМС України, блискавкою облетіла флот і визвала істеричну реакцію адмірала І.Касатонова. І було чого. Донузлавський гарнізон в один час зламав продуману систему приватизації флоту, про підйом Андріївських прапорів вже не йшлося, тепер треба було терміново "рятувати" флот від прапорів українських: указ Б.Єльцина про підпорядкування флоту Росії не викликав радості у особового складу. Надзвичайну дратливість у командувача ЧФ визвало і власне безсилля позбавити щойно призначеного Командувача ВМС офіцерської підтримки на флоті. Все це вкупі і викликало дії, які газета "Крымские известия" справедливо назвала "Кримським ГКЧП".

Ситуація на флоті настільки ускладнилася, що з Москви до Севастополя терміново прибув Головнокомандувач ВМФ СНД адмірал флоту В.Чернавін. Прибувши до штабу флоту, він зразу ж по системі оперативного сповіщення сил флоту наказав підняти вранці 9 квітня на всіх кораблях і суднах ЧФ Андрєєвські прапори. Та виконали наказ лише в бригаді рятувальних суден ЧФ. Робилося це якби в протиріч Міністру оборони України, який 8 квітня підписав Директиву №8 "Про формування Військово-Морських Сил України". Врешті, демонстрації сили не вийшло, у ситуацію втрутився Президент України Леонід Кравчук. Це подіяло і адміралу флоту В.Чернавіну прийшлося сідати за стіл переговорів з українською делегацією. А так хотілося флот взяти просто за один день!

Так зарані продуманий і, як здавалося, безпрограшний план анексії флоту провалився, піднімати прапори як і стверджувати його російську "юрисдикцію" прийшлося відкласти на довший час. Вранці 8 квітня сорок матросів і старшин *сторожового корабля "Пытливый"* звернулися до командира корабля з вимогою організувати на кораблі урочистий прийом присяги українському народу під Державним прапором України. У випадку підняття на кораблі Андрєєвського прапору вони обіцяли зірвати з себе погони і залишити екіпаж. Подібне морально-політичне становище склалося і на інших кораблях 30-ї дивізії, де громадяни України в екіпажах були в переважній більшості і хотіли служити в своїй країні своєму народу. Тому підняття Андріївських прапорів могло привести до не передбачуваних і не контрольованих наслідків. Враховуючи ситуацію на кораблях в Севастополі та бурхливі події тих днів в Донузлаві командуванню ВМФ "СНД" підняття Андрєєвських прапорів прийшлося відкласти на невизначений час. Як згодом пригадував Леонід Кравчук, того дня у розмові з Борисом Єльциним він заявив йому, що у випадку спроби підняти на флоті Андріївські прапори, Україна буде захищатися. Для свого захисту в Україні військові моряки вже були і їх кількість збільшувалася щоденно. Про приватизацію флоту методом простого підняття російських прапорів в такій ситуації, коли військові моряки пліч-о-пліч стояли з вищим керівництвом України, прийшлося забути.

А в Новоозерному під гарматними стволами виростала національна самосвідомість особового складу. Побачивши відвертий і неприхований обман, відчувши на собі агресивні антидержавні дії самого командувача, вранці наступного дня в Донузлаві вишикувалася ціла черга бажаючих скласти присягу Україні, в тому числі і з середовища тих, кого прислали блокувати гарнізон. Прийом присяги продо-

вжили на офіцерських зборах в будинку офіцерів, але після спроби командувача його заблокувати повітряним десантом, перейшли до селищної ради. Там, під Державним прапором України, офіцери заявили командуванню бази, що у випадку продовження їх блокади будуть оборонятися і виставили охорону селищної ради. Про події в Донузлавському гарнізоні стало відомо у Севастополі і в Новоозерне по розпорядженню В.Дурдинця прибув член парламентської делегації генерал-майор Головного штабу ЗС України В.Васильєв. Зустрівшись в селищній раді з офіцерами, що прийняли присягу, та в штабі з новопризначеним командиром бази О.Цубіним, він доповів В.Дурдинцю про загрозливу ситуацію, яка штучно створювалася в гарнізоні. Касатонову прийшлося змиритися з втратою свого впливу над штабом бази і зняти облогу Кримської вмб. Всього 8 квітня в Новоозерному прийняло присягу Україні 72 офіцери і мічмани.

Бряжчання зброєю не пройшли марними для флоту. Події з переходом військових моряків на службу Українській державі почали прискорюватися. Вранці 9 квітня 1992 року на острові Майський під Очаковом під звуки оркестру винесли Державний прапор України і Бойовий прапор 1464-го окремого морського розвідувального пункту спеціального призначення ("морські котики") ЧФ. 90 відсотків особового складу пункту урочисто присягнули Українській Державі. Ритуал складання військової присяги проводив особисто командир пункту капітан 1 рангу Анатолій Карпенко, він же у присутності своїх підлеглих та представників Очаківської міської влади першим склав українську присягу. Доповівши у Міністерство оборони України про приведення своєї військової частини до української присяги, Карпенко вжив заходів для запобігання різноманітних провокацій з сторони командування ЧФ проти острова. Перехід еліти флоту - морських спецназівців ЧФ до Збройних Сил України був сприйнятий як командуванням ВМФ Росії, так і московськими політиками надзвичайно боляче. На Анатолія Карпенка і його офіцерів посипалися погрози і звинувачення у зраді, народився бо він у Ленінграді. Треба зазначити, що Анатолій Карпенко не тільки привів до української присяги своїх "морських котиків", а і сприяв переходу під український прапор інших частин очаківського гарнізону, а так же рішуче запобіг діям командування ЧФ з несанкціонованого вивозу техніки Очаківського дивізіону консервації кораблів охорони водного району в Крим.

Анатолій Карпенко

Донузлавський гарнізон і "морських котиків" підтримали морські авіатори Новофедорівського гарнізону ЧФ. 10 квітня в урочистій обстановці присягнув Україні *Центр бойового застосування корабельної авіації ВМФ у селищі Новофедорівка біля міста Саки*, яким командував полковник авіації Віктор Безногих. Центр готував корабельних льотчиків для авіанесучих кораблів ВМФ колишнього Союзу і перехід його майже повним складом під Державний прапор України вслід за Донузлавським і Очаківським гарнізоном надто багато важили в тодішній ситуації на флоті. Наказом Міністра оборони центр був зарахований до складу Збройних Сил України.

У штабі ЧФ поширення процесу складання української присяги сприйняли як "провокації групи Кожина" і орггрупу ВМС оточили військовими патрулями з морської піхоти ЧФ. В цих умовах з Очакова до Севастополя направили підрозділи "морських котиків" Анатолія Карпенка як "стримуючу противагу" задля зняття пресингу ЧФ на органи ВМС України, що тільки-но формувались. У район Севастополя були направлені артилерійський катер, водолазний бот і підрозділ розвідників-водолазів з переформованого колишнього розвідувального пункту ЧФ в українську бригаду морського спецназу. Після прибуття в Севастополь вони розмістились у Козачій бухті поряд з розташуванням бригади морської піхоти Чорноморського флоту і організували демонстративні водолазні спуски на підводних носіях на очах у всього міста. Пропагандистські структури підняли галас, що "українські диверсанти" підриватимуть кораблі ЧФ, які не хочуть складати українську присягу. Після цього капітан 1 рангу Анатолій Карпенко зустрівся з командиром 810-ї

бригади і в ході особистої бесіди домовилися уникнути протистояння за будь-яку ціну. Затим Карпенка запросив на зустріч у штаб флоту і сам командувач ЧФ адмірал Ігор Касатонов. Про цю зустріч комбриг згадував: "Через день мене запросив у штаб командувач ЧФ адмірал Касатонов. Доповівши начальнику Генерального штабу ЗС України про майбутню аудієнцію, отримав рекомендацію, що можлива провокація і краще не зустрічатися. Але все-таки прийняв рішення їхати. Розташування кімнат і комунікацій штабу знав напам'ять - чотири роки служби пройшли тут. Про всяк випадок розмістив поблизу штабу дві бойові групи. У призначений час на КПП штабу мене зустрів начальник розвідки ЧФ контр-адмірал Соловйов і провів у кабінет командувача. Адмірал Касатонов почав зі слів: "Товариш Карпенко, Ви завдали удару Чорноморському флоту і мені особисто в спину". Я відповів: "Що поробиш, товариш адмірал, спецназ завжди завдає удар тільки в спину". Адмірал: "Ось бачите, Ви навіть у моєму кабінеті говорите більше, ніж я". "Вибачте, товариш адмірал, цього більше не повториться". Адмірал: "Ну що з Вами говорити, йдіть". Через п'ять хвилин я був уже за межами штабу і дав групам відбій". Питання української присяги в Очакові і "деструктивних дій спецназу" одразу винесли на українсько-російські переговори по проблемі розподілу Чорноморського флоту, які розпочиналися у ті дні. Тему підхопила Центральна газета міністерства оборони РФ "Красная звезда", присвятивши цій події розлогу статтю, доводячи, що саме капітан 1 рангу А. Карпенко своїми діями намагався зірвати російсько-українські переговори. Особливо загострював ситуацію навколо флоту Головнокомандувач Об'єднаних Збройних Сил СНД маршал Шапошников Є. І. Тому у відповідь на неправомірні і безвідповідальні акції, неповагу до законних прав України, як морської держави, мати свої Військово-морські сили 9 квітня 1992 року Президія Верховної Ради України вимушена була виступити з відповідною заявою, якою оцінила їх як пряме і безцеремонне втручання у внутрішні справи України та засудила їх як протиправні, спрямовані проти суверенітету України Дії Є.І. Шапошникова, говорилося в заяві, *"...об'єктивно спрямовані на розвал добросусідських українсько-російських відносин, дестабілізацію становища в Україні, де зберігається політичний і національний спокій. ...Україна ...могла б заявити про своє право на частину Балтійського, Північного, Тихоокеанського флотів і Каспійської флотилії, а також висунути претензії по відношенню до населених українцями суміжних з Україною територій*". Того ж дня Верховна Рада України постановою про неправомірність дій керівництва Об'єднаних Збройних Сил СНД запропонувала Президенту України Кравчуку Л.М. виразити недовіру Шапошнікову Є.І. і звернутись до голів держав СНД про його невідповідність посаді Головнокомандувача ОЗС СНД.

Віктор Безногих

Командування ВМФ СНД разом з командувачем Чорноморським флотом адміралом І.Касатоновим, не зважаючи на весь піднятий на флоті антиукраїнський лемент і заклання про вірність "единыждыпринятой" колишній радянській присязі, катастрофічно втрачали вплив на особовий склад флоту. Люди самі визначали своє громадянство, свою Батьківщину і втримати їх в форматі незрозумілого і чужого СНД було вже неможливим. Готувалися прийняти присягу Україні в бригадах ракетних і протичовнових кораблів 30 дивізії, в Феодосійській бригаді овр, в Керчі і Ізмаїлі, навіть в штабі флоту. Ще б тижнів з два і протистояння навколо присяги завершилося б саме по собі – більшість особового складу сама б визначилася і визначила б приналежність флоту: на флоті, на відміну від столиць, добре пам'ятали підсумки референдуму про незалежність України. Касатонову прийшлося б або присягати Україні, або забиратися вслід за колишніми командувачами військових округів Сухопутних військ в Москву чи де інде. Але так не сталося. Багато тодішніх політичних керманичів України, і у першу чергу високопоставлені дипломати, понад усе боялися власної сміливості і самі стримували українських військових моряків від дій, які перечили вподобанням Касатонова, вбачаючи в усьому можливість виникнення конфлікту, тремтіли від першої ж грубої москов-

ської телеграми чи погрози. Наслідком такої державної позиції тодішніх лідерів України став мораторій на прийняття присяги народу України в Україні!

10 квітня на Чорноморському флоті оголосили, що Президенти України і Російської Федерації Леонід Кравчук і Борис Єльцин по телефону домовилися про мораторій на свої рішення по флоту і призупинили дію своїх указів стосовно Чорноморського флоту. Мораторій стосувався і наказу Міністра оборони України стосовно створення ВМС України. Питання вирішення державної приналежності Чорноморського флоту з того дня віддавалося на вирішення спеціально створених державних делегацій України і Російської Федерації. Офіцери орггрупи розцінили таке рішення зрадою українських військових моряків. Через кволість зовнішньої і внутрішньої політики України російська сторона перехопила ініціативу. Тепер думкою особового складу можна було офіційно нехтувати, ще й звинувачувати українське військове відомство в порушенні домовленостей! У московських владних кабінетах добре розуміли, що Кримський півострів являється ключем до гегемонії в чорноморському басейні, а Севастополь і флот виявилися найлегшим способом утримати Україну в зоні російського впливу. Чорноморський флот, який сам по собі у закритому басейні не являвся стратегічним важелем впливу навіть у XIX столітті, був обраний причиною вирішення стратегічних задач Росії. Не було б флоту, то шукали б інші способи утримати Україну у зоні свого впливу.

Мораторій став надзвичайно вигідним командуванню ВМФ РФ і адміралу І.Касатонову. По-перше, призупинялося волевиявлення особового складу, а ті, хто склали українську присягу і були вигнані з військових частин і кораблів раніше, оставалися як би поза українським законом і без місця служби. По-друге, і це найсуттєвіше, мораторій надавав змогу командуванню ЧФ взяти в руки ситуацію на флоті і призупинити процес складання особовим складом присяги українському народу, який було вийшов з під його управління. Вимальовувалася пікантна ситуація, при якій бажаючі виконати вимоги чинного законодавства України і стати на захист української держави ставали порушниками волі Президента і Верховного Головнокомандувача Збройних Сил своєї країни. Військовослужбовці-громадяни України волею її керівників вимушені були тепер залишатися для подальшої служби на Чорноморському флоті, ждати політичного вирішення своєї долі і під керівництвом командування ЧФ втягуватися в боротьбу проти створення національного флоту рідної країни. На той час припадають і перші випадки відмови офіцерів від прийнятої раніше присяги українському народу.

Перша кокарда на кашкет офіцерів орггрупи ВМС

З часу накладання мораторію командування Чорноморського флоту вже стало відкрито виконувати розпорядження виключно з Москви, відстоювати на території України інтереси не української держави і активно втягувати в процес протистояння з українською державою як військових, так і цивільних громадян України. В пресі спеціально під всілякими заявами і зверненнями за "єдиний флот" спеціально на перших місцях публікувалися українські прізвища офіцерів чи громадських лідерів, які виступали як проти незалежності України, так і проти наявності в Севастополі ВМС України. Про проявлену волю українського народу, у тому числі і мешканців Криму, на референдумі вже не згадувалося, а матеріали з його підсумками були ретельно прибрані з бібліотек і архівів. "Не бігти попереду паровоза" - щоденно наголошував адмірал І.Касатонов у численних виступах на телеканалах і прес-конференціях. Кожний день затягування вирішення державної приналежності Чорноморського флоту все більше віддаляв не лише час створення вітчизняного флоту, а зав'язував його тугим вузлом проблеми політичних і економічних взаємовідносин з Російською Федерацією, заганяв її в глухий кут. Військово-морська складова Збройних Сил України ставала найслабшою ланкою у системі оборони молодої держави. І це викликало тривогу всієї країни. Почала випробовуватися на стійкість національна самосвідомість народу, випробовувалася на міцність ідея незалежності України.

В ситуації, що склалася після оголошення мораторію на дію президентських указів стосовно Чорноморського флоту, командувач ВМС України контр-адмірал Борис Кожин з офіцерів, відсторонених адміралом І.Касатоновим від виконання службових обов'язків за складання присяги українському народу, 10 квітня сформував організаційну групу, яка мала займатися проблемами будівництва і розвитку майбутніх Військово-Морських сил України. *13 квітня 1992 року донузлавські і севастопольські офіцери об'єдналися в єдину організаційну групу*, місцем знаходження якої стало військове містечко школи прапорщиків будівельних військ в Севастополі. Першими членами організаційної групи ВМС України *стали капітани 1 рангу Василь Бойко, Анатолій Данілов і Євген Лупаков, полковники Володимир Інділо і Григорій Гордієвський, капітани 2 рангу Олександр Бондар, Євген Корнілов, Олександр Пляшечников, Леонід Третяк, Владас Трумпікас, Микола Тихонов, Олег Ніколаєв, Ігор Мироненко, Валентин Сутула, Анатолій Приліщ, Юрій Шалит, Володимир Шишов, підполковник Іван Шульга, капітани 3 рангу Михайло Кот, Олександр Клюєв, Мирослав Мамчак, Вадим Махно, Віктор Палій, Геннадій Ситніков, Володимир Ященко, майори Олександр Дерновий, Леонід Рибальченко, Віталій Рожманов, капітан-лейтенант Віктор Петренко, старші лейтенанти Володимир Онопрієнко, Михайло Рудь, Андрій Ільєнко, Вячеслав Щегольков, прапорщик Валентина Ковальченко*. До перших членів орггрупи слід зарахувати і офіцера військової контррозвідки СБУ *капітана 3 рангу Володимира Якименка, майора з'єднання ППО Геннадія Варицького та співака, заслуженого артиста України Олександра Іванова.* Власне, створення організаційної групи як такої спеціально не планувалося. Спершу будівництво національного флоту керівництву Міністерства оборони бачилося включенням до Збройних Сил України органів управління, об'єднань і з'єднань Чорноморського флоту загалом, як це мало місце, наприклад, у Сухопутних військах. Та на флоті прийом присяги українському народові пішов іншим шляхом, тому кожний, хто відчував себе українцем, виривався "з СНД" хто як лише міг. На 10 квітня 1992 року Борис Кожин мав лише список біля двадцяти офіцерів ЧФ, які прийняли присягу Україні і були усунуті з посад. Тож коли після оголошення мораторію Президентами України і Росії на дію своїх указів по Чорноморському флоті командування ЧФ почало звинувачувати Бориса Кожина в формуванні "паралельних управлінських структур", Василь Дурдинець у відповідь заявив, що у Кожина в підпорядкуванні є не штаб, а лише невелика організаційна група, яка має допомагати і забезпечувати виконання ним своїх обов'язків. Мораторій на призначення Командувача ВМС не поширювався а, значить, не поширювався і на організаційну групу. Так появилася орггрупа командувача ВМС, якій випала особлива роль в історії вітчизняного флоту. Появу орггрупи ВМС командувач ЧФ адмірал Ігор Касатонов відразу обізвав "дохлая утка", але швидко переконався у її надзвичайній життєздатності і життєдіяльності.

Пам'ятний знак орггрупи ВМС

З 13 квітня 1992 року розпочалася практична організаційна робота по розбудові українського флоту. Як і на попередньому місці, орггрупі ВМС знову відключили всі міські і військові лінії зв'язку, а офіцерам – телефони на квартирах. Адмірал І.Касатонов не забарився на спеціально зібраній прес-конференції обізвати склавших присягу Україні офіцерів і мічманів "деструктивними силами", а орггрупу ВМС – "совершенно враждебной организацией". Командувач ВМС України контр-адмірал Борис Кожин, навпаки, висловив надію на "нормальні, ділові стосунки" з командувачем ЧФ та рішуче заявив, що він є "кулак Президента на Чорному морі" і відкинув всі звинувачення в порушенні мораторію: "на оборону країни як і на бажання військовослужбовців служити своєму народу мораторій накласти не можливо".

У перший день роботи орггрупи Борис Кожин визначив основні напрямки роботи орггрупи і обов'язки своїх підлеглих. Начальником штабу призначив кап. 2 рангу Юрія Шалита. Заступником командувача з бойової підготовки став кап. 1 рангу Євген Лупаков, а кап. 1 рангу Анатолій Данілов – начальником соціально-

психологічної служби, до якої увійшли капітани 3 рангу М. Мамчак, В. Палій і майор О. Дерновий. Кадрову роботу очолив кап. 2 рангу Анатолій Приліщ, організаційно-мобілізаційну – кап. 2 рангу Владас Трумпікас. Кап. 2 рангу Володимир Шишов став займатися кораблебудівними проблемами, О. Клюєв і В. Ященко – проблемами допоміжного флоту. Майору В. Рожманову було доручено займатися проблемами створення морської піхоти, кап.2 рангу Євгену Корнілову – оперативні питання і питання розробки структури ВМС, кап. 2 рангу Валентину Сутулі – створенням командного пункту, а полковникам В. Інділо – тилом, Г.Гордієвському - військовою медициною відповідно. Кап. Л-т В.Петренко зайнявся організацією морської інженерної служби. Організацією роботи з відвідувачами, своєрідної приймальні орггрупи, займався майор Олександр Дерновий. "Служба в нас буде весела і цікава", - сказав на першій зустрічі з офіцерами орггрупи Борис Борисович. І дійсно протягом всієї служби у Військово-морських силах було "весело", ніколи було скучати.

Постійним куратором орггрупи і організатором постійного її зв'язку з Міністерством оборони і Головним штабом ЗС України став капітан 3 рангу Ігор Тенюх. Організаційна група стала інтелектуальною силою і базою відродження Військово-Морських сил Збройних Сил України, а кожний офіцер з її складу – носієм духовних засад, етики і духовності молодого флоту України. Взагалі, організаційна група приступила до створення Українського флоту без будь яких засобів для цієї роботи. Але наскільки українські військові моряки були бідні матеріально, настільки вони були сильні морально. І об цю силу їх духу розбивалися всі спроби накотити антиукраїнські хвилі та зірвати процес відродження національного флоту. На першій же нараді офіцерів орггрупи Командувач ВМС визначив, що основою оцінки кожного офіцера ВМС як і всього українського флоту взагалі будуть три П: *патріотизм, професійність і порядність*. Далі довів до своїх нечисленних підлеглих, що Міністр оборони і Головний штаб Збройних сил України визначили головним завданням орггрупи роботу, направлену на будівництво ВМС України без опори на Чорноморський флот, розраховуючи лише на кораблебудівні можливості держави і підтримку Міністерства оборони. Флот ділитимуть політики, а не ми, заявив Б.Кожин, і поставив завдання забезпечити підтримку всім, хто переслідуватиметься на ЧФ за присягу Україні. Слід зазначити, що в орггрупі того часу ніхто не сумнівався в скорому вирішенні проблеми розподілу Чорноморського флоту, як і не сумнівалися в тому, що на території України повинні базуватися виключно Військово-Морські сили України.

Таким чином на весну 1992 року остаточно визначилися *два шляхи* створення національного флоту:

1-й - будівництво Військово-Морських Сил України власними силами;

2-й – будівництво Військово-Морських Сил України внаслідок отримання бойових кораблів, суден і структури флоту після остаточного вирішення проблеми розподілу Чорноморського флоту колишнього СРСР.

Переговорний процес між урядовими делегаціями України і Російської Федерації по флотській проблемі розпочався з часу оголошення мораторію і тривав до кінця травня 1997 року. Він дістав назву переговорів по розподілу Чорноморського флоту.

ХРОНОЛОГІЯ РОЗПОДІЛУ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ

Аналіз більш чим п'ятирічного переговорного процесу по розподілу Чорноморського флоту потребує окремого дослідження. Цей період був надзвичайно важким, в переговорах було задіяні не лише військові і дипломати, а й надзвичайно багато людей з різних відомств, високих посадових осіб до глав парламентів і президентів країн включно. У Севастополі логічний процес розподілу майна "спочившого в бозі" Радянського Союзу при "братній" допомозі північного сусіда великодержавними антиукраїнськими силами було перетворено в "третю оборону Севастополя" на цей раз від України, а розподіл ЧФ - на боротьбу проти "четвертої загибелі флоту". Насправді імперські сили Росії і України вирішили через проблему ро-

зподілу Чорноморського флоту, розміщеного на величезній українській території, через територіальні претензії, через статус Криму і Севастополя знову втягнути Україну в новітню Російську імперію або через сформовану "п'яту" колону в Криму і в Севастополі бодай тісно прив'язати Україну до російської політики.

Переговори по флоту з першого дня вийшли з формату суто військової проблеми на рівень міждержавних, а затим і міжнародних відносин, і були майстерно пов'язані з територіальними претензіями до України, з економічними проблемами та проблемою ядерного роззброєння України. Проблема розподілу ЧФ, яку в світі з тривогою розпочали розглядати як можливе повторення на кримському півострові балканської кризи, дістала розголос навіть в стінах ООН. Тому у даній праці зупинимося лише на короткій хронології переговорів по розподілу Чорноморського флоту та подій навколо нього.

20 жовтня 1991 р. Нью-Йорк. США. Переговори між керівниками МЗС України і Росії. Заява міністра закордонних справ Андрія Козирєва, що одне з мільйонних міст на сході України "завжди було і буде російським", а відносини РФ і України будуть мати формат "як взаємини Нью-Йорка та Нью-Джерсі" і вони для світу є "чорним ящиком".

2-3 січня 1992 р. Київ. Нарада по військових питаннях у Президента України Леоніда Кравчука, яка поклала початок волевиявлення військ (приведення військ до присяги на вірність народу України), в тому числі і на Чорноморському флоті. Звернення Президента України до військовослужбовців визначитися і скласти присягу українському народу до 20 січня.

5 січня 1992 р. Київ. Переговори української і російської делегації по визначенні складу Об'єднаних Стратегічних сил СНД. Про визнання Чорноморського флоту стратегічним і включення його до Стратегічних Сил ОЗС СНД сторони домовленостей не досягли. Вперше українські дипломати заявили, що Україні всього флоту не треба, а лише невеличкого "флотішку", який збиралися формувати на базі частини сил Чорноморського флоту.

16-17 січня 1992 р. Москва. Саміт СНД. Досягнуто домовленості ВМФ колишнього СРСР підпорядкувати СНД за винятком Чорноморського флоту. Заява голови Верховної Ради РФ Руслана Хасбулатова, що "не вважатиме за потрібне продовження існування СНД, якщо Україна і надалі наполягатиме на підпорядкуванні собі частини Чорноморського флоту".

6 лютого 1992 р. Москва. Верховна Рада Росії прийняв постанову: "Про єдність Чорноморського флоту".

14 лютого 1992 р. Мінськ. Саміт глав країн СНД. Підписано ряд документів по військових питаннях. Заява Л.Кравчука: "Ми маємо право створити свій флот на базі частини сил Чорноморського флоту. ...Ми ніколи не заявляли, що хочемо присвоїти весь Чорноморський флот"

20 березня 1922 р. Київ. Зустріч глав СНД. Домовитися щодо поділу Чорноморського флоту не вдалося. Заява України про тимчасове припинення вивезення ядерної зброї до Росії.

28 березня 1992 р. ПКР "Москва", траверз Новоросійська. Заява Президента РФ Бориса Єльцина: "Ми проти розподілу ЧФ, він має бути єдиним".

31 березня 1992 р. Київ. Заява Президента України Леоніда Кравчука, що Україна вирішила іти на рішучі кроки по створенні національного флоту.

2 квітня 1992 р. Київ. Питання нав'язування Україні флотської проблеми розглянуто на розширенім засіданні Ради Оборони України.

2 квітня 1992 р. Київ. Між Міністерством оборони України і Об'єднаними Збройними Силами СНД підписано Протокол про домовленість між Головним командуванням ОЗС СНД і Міністерством оборони України про організацію підготовки офіцерського складу, порядку переводу (відрядження) і звільнення осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів. На ЧФ оприлюднення Протоколу було заборонено.

3 квітня 1992 р. Москва, Севастополь. Заява Б.Єльцина про намір взяти флот під російську юрисдикцію. Приїзд до Севастополя віце-президента РФ

О.Руцкого і його заяви, що Севастополь, флот і Крим "були, є і будуть російськими".

5 квітня 1992 р. Київ. Указ Президента України про створення ВМС України на базі частини ЧФ, що базується в Україні.

7 квітня 1992 р. Москва. Указ Президента РФ про взяття Чорноморського флоту під юрисдикцію Російської Федерації.

8-9 квітня 1992р. Севастополь. Переговори української і російської делегацій стосовно реалізації указу Президента України від 5 квітня по формуванні ВМС України. Сторони домовленостей не досягли, лише рекомендували президентам пристановити дію своїх указів стосовно Чорноморського флоту і винести питання його розподілу на розгляд державних делегацій.

10 квітня 1992 р. Оголошення мораторію на дії указів Президентів України і Російської Федерації стосовно Чорноморського флоту. Створення державних делегацій України і Росії для міждержавних переговорів по Чорноморському флоту.

16-17 квітня 1992 р. Київ. Зустріч експертних груп України і Росії для підготовки і проведення переговорів по Чорноморському флоту.

20 квітня 1992 р. Київ. Зустріч в МЗС урядових делегацій України і Росії. Російська делегація присвоїла собі одноосібне право визначити майбутній склад ВМС України, що привело не до прогресу в переговорах, а до подальшої ескалації напруженості в Севастополі.

29-30 квітня 1992 р. Одеса. Перший раунд переговорів державних делегацій України і Росії по розподілу Чорноморського флоту. Домовленостей по розподілу не досягли, в підписанім Спільнім комюніке сторони погодилися продовжувати переговори та про зустріч в верхах у Дагомисі. Адмірал Касатонов назвав їх "столітніми переговорами".

5 травня 1992 р. Сімферополь. Верховна Рада АРКрим прийняла акт про проголошення незалежності Криму та про проведення кримського референдуму.

6 травня 1992 р. З України, в тому числі і з ЧФ, вивезена вся тактична ядерна зброя. Заява І.Касатонова: як вивезли ядерну зброю з ЧФ, так її і повернемо.

10-13 травня 1992 р. Севастополь. Переговори державних делегацій України і Росії по розподілу ЧФ: заява Ю.Ярова про те, що флот є неділимим і, що Росія захищатиме російськомовне населення в любій точці СНД.

13 травня 1992 р. Київ. Верховна Рада України визнала акт про незалежність АРКрим і постанову про проведення кримського референдуму незаконними.

21 травня 1992 р. Сімферополь. Позачергова сесія Верховної Ради АР Криму наклала мораторій на референдум і відмінила акт проголошення незалежності АРКрим.

21 травня 1922 р. Москва. Верховна Рада РФ прийняла постанову "Про правову оцінку рішень Верховної Ради РСФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих в у 1954 році", якою вирішення флотської проблеми пов'язала з територіальними претензіями до України. Україна відповіла нотою протесту, якою заявила, що подібні заяви можуть "мати небезпечні і непередбачувані наслідки". 2 червня після обговорення кримського питання Верховна Рада України прийняла відповідну заяву.

22 травня 1992 р. Москва. Російський парламент прийняв заяву, якою поставив вимогу перед Україною утриматися від "подавления свободного волеизъявления населения Крыма".

1 червня 1992 р. Ялта. Відбулася зустріч Президій Верховних Рад України і Російської Федерації, на якій обговорено ситуацію навколо Криму і флоту.

23 червня 1992 р. Дагомис. Зустріч президентів України і Російської Федерації Леоніда Кравчука і Бориса Єльцина. Підписана "Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин". Створено робочу групу з військово-політичних питань. Сторони домовилися про спільне використання системи базування і матеріально-технічного забезпечення ВМС України і Чорноморського флоту РФ.

Між міністерствами оборони України і Російської Федерації підписано Угоду про організацію підготовки офіцерського складу, порядок переводу (відрядження)

і звільнення осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів. Ці домовленості командуванням ЧФ були проігноровані.

6 липня 1992 р. Москва. Восьмий саміт СНД. Президенти України і РФ стосовно поділу Чорноморського флоту домовилися "не вдаватися до односторонніх дій" і закликали особовий склад до повного вирішення питання "повернутися в казарми". Такий заклик визвав ще більше напруження на флоті.

11 липня 1992 р. Севастополь. Зустріч парламентської делегації України і членів військової ради ЧФ по ситуації в Севастополі.

18 липня 1992 р. Москва. Переговори експертних груп України і Росії по реалізації Дагомиських домовленостей завершилися безрезультатно. Російська сторона наполягала на поділі флоту у відношенні 40 до 60 відсотків.

21 липня 1992 р. Новоозерне. Сторожовий корабель СКР – 112, командир корабля капітан-лейтенант Сергій Настенко, з старшим на борту начальником штабу 17 брк овр кап. 2 рангу Миколою Жибарєвим та ряду офіцерів бригади, підняв Державний прапор України і здійснив перехід з озера Донузлав до Одеси. На перехоплення і повернення корабля були направлені бойові корабля і авіація ЧФ, проти СКР – 112 була застосована зброя, але зупинити корабель не вдалося.

3 серпня 1992 р. Ялта-Мухалатка. Зустріч Президентів України і Російської Федерації Леоніда Кравчука і Бориса Єльцина. Президенти України і РФ підписали Угоду про принципи формування ВМС України і ВМФ Російської Федерації на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР. Цією угодою Чорноморський флот з першого жовтня виводився з підпорядкування командування ОЗС СНД, ставав об'єднаним українсько-російським флотом з об'єднаним командуванням, яке призначалося і підпорядковувалося особисто Президентам України і Російської Федерації. Термін дії Ялтинської угоди визначався до кінця 1995 року. Для об'єднаного флоту вводився спеціальний військово-морський прапор: прапор ВМФ СРСР без зірки, серпа та молота. Ялтинська, як і Дагомиська, угода виконана не була. Спільне командування призначене не було і носило формальний характер, прапор ЧФ не змінено. Командування і штаб ЧФ, як і раніше, займали проросійську позицію.

23 вересня 1992 р. Київ. Зустріч експертів робочих груп державних делегацій України і ЧФ по проблемі розподілу ЧФ. Домовленостей не досягнуто.

1 жовтня 1992 р. На Чорноморському флоті формально розпочався визначений Ялтинською угодою перехідний період.

16 жовтня 1992 р. Київ. Робоча зустріч державних делегацій України і Росії по розподілу ЧФ. Сторони обговорили проекти документів, які визначала Ялтинська угода.

12 листопада 1992 р. Москва. Черговий раунд переговорів щодо розподілу Чорноморського флоту. Узгоджено положення і угоду про об'єднане командування ЧФ, а так же про статус і цілі перехідного періоду. Невирішеним осталося питання призначення командувача об'єднаного ЧФ і розподілу ЧФ.

1 грудня 1992 р. Севастополь. Орггрупа командувача ВМС завершила своє існування і розпочалося формування штабу та військових підрозділів Військово-Морських сил України.

5 грудня 1992 року. Москва. VII з'їзд народних депутатів Російської Федерації прийняв рішення доручити Верховній Раді РФ розглянути питання статусу Севастополя. У відповідь Президія Верховної Ради України 9 грудня прийняла заяву, якою нагадала російським народним обранцям, що "*Це рішення неможливо розглядати інакше, як чергову відверту спробу висування територіальних претензій до України. ...Місто Севастополь являється невід'ємною частиною України*". Однак, VII з'їзд народних депутатів РФ 10 грудня створив робочу групу по статусу Севастополя, яку очолив депутат Є.Пудовкін. Ситуація в Севастополі ще більше загострилася.

14-15 січня 1993 р. Москва. Російсько-українські переговори на вищому рівні. Президенти Росії і України Борис Єльцин і Леонід Кравчук заявили про готовність виконувати Ялтинську угоду. Документи по статусу ЧФ у зв'язку з різним підходом сторін до питання власності на флот та подвійного громадянства, підписані не бу-

ли. 15 січня обидва Президенти спільним рішенням лише призначили командувачем ЧФ віце-адмірала Едуарда Балтіна.

21 січня 1993 року група морських піхотинців ЧФ обстріляла холостими патронами військову частину ППО ЗС України в Севастополі.

4 лютого 1993 р. Севастополь відвідав прем'єр-міністр Леонід Кучма. Відбулася його зустріч з командуванням ЧФ, керівництвом міста, депутатами міськради та керівниками підприємств. Обговорювалися проблеми розподілу ЧФ, однак без участі представників ВМС України, з якими він з подивом познайомився на аеродромі лише перед вильотом літака.

9 лютого 1993 р. Київ. Міжурядові делегації по ЧФ узгодили порядок фінансування ЧФ на перехідний період.

18 лютого 1993 р. Російська сторона представила проект положення про порядок реалізації угоди між Росією і Україною про фінансування ЧФ в перехідний період. За цим проектом фінансувати ЧФ на своїй території мала Україна. Українська делегація від підпису запропонованого положення відмовилася.

1 березня 1993 р. Київ. Президія Верховної Ради України заявила, що розгляд Верховною Радою Росії питання про статус м. Севастополя буде розглядатися як відкрите втручання у внутрішні справи України та посягання на територіальну цілісність держави – члена ООН.

31 березня 1993 р. Москва. Міністр оборони РФ генерал армії Павло Грачов звернувся до світової громадськості "чинити економічний тиск на Україну".

2 квітня 1993 р. Київ. Міністерство оборони України звинуватило Міністерство оборони Росії в грубому порушенні Ялтинських угод та діях, які виводять Чорноморський флот з під керівництва президентів.

11 квітня 1993 р. Київ. Міністерство оборони України заявило про необхідність вивести Чорноморський флот з Севастополя як головне джерело напруги і нестабільності в місті і в Криму.

12-13 квітня 1993 р. Москва. Безрезультатно завершилися чергові переговори державних делегацій по проблемі ЧФ. Сторони розійшлися в питаннях комплектування ЧФ та в підходах до розподілу плавскладу і берегових об'єктів флоту.

4 травня 1993р. Сімферополь. Відбулася зустріч за "закритими дверима" Президента України Леоніда Кравчука з головою Верховної Ради АРКриму Миколою Багровим. Домовились провести зустріч з Президентом РФ у Севастополі та вирішувати флотську проблему з участю Криму без шкоди "інтересам України і Росії".

6 травня 1993 р. Київ. Відбулася зустріч експертних груп делегацій України і Росії з питань фінансування ЧФ. Російській стороні заявлено, якщо ВМФ РФ і далі намагатиметься фінансувати ЧФ з незареєстрованих в Україні "польових банків" за російськими нормами, то їх рахунки будуть закриті.

28 травня 1993 р. Київ. Міністром закордонних справ України Анатолієм Зленком вручено російському послу в Україні Леоніду Смолякову ноту протесту проти кампанії підняття Андріївських прапорів на кораблях і допоміжних суднах ЧФ 21-24 травня.

4 червня 1993 р. Київ, Севастополь – ВПК "Керч". Відбулися переговори між міністрами закордонних справ України і Російської Федерації Анатолієм Зленком і Андрієм Козирєвим. Досягнуто домовленостей про розподіл плавскладу флоту у відношенні 50 на 50. Однак згоди по береговій інфраструктурі флоту, про терміни і умови оренди не досягнуто.

5 червня 1993 р. Москва. 1-й з'їзд міст Росії прийняв Севастополь в Союз російських міст.

17 червня 1993 р. Москва-Завідово. Зустріч Президентів Росії і України Бориса Єльцина і Леоніда Кравчука. Президенти підписали угоду "Про невідкладні заходи по формуванню ВМФ Росії і ВМС України на базі Чорноморського флоту". Термін практичного формування ВМС України і ВМФ РФ на базі Чорноморського флоту визначався з 1 вересня 1993 року по 31 грудня 1995 року у відношенні 50 на 50 відсотків. Розподілу мали підлягати всі роди і сили та інфраструктура ЧФ. Крім того Росія взяла на себе зобов'язання приймати долеву участь в розвитку соціаль-

но-економічної сфери Севастополя та інших місць базування російського флоту в Україні. Зобов'язання виконані не були.

19 червня 1993 р. Севастополь. На кораблях і у військових частинах ЧФ організовується кампанія проведення зборів військовослужбовців з однаковими рішеннями проти розподілу флоту.

9 липня 1993 р. Москва. Верховна Рада РФ прийняла постанову "Про статус міста Севастополя", відкрито спрямованої на порушення територіальної цілісності, суверенітету України і досягнутих домовленостей по ЧФ. У відповідь з протестом проти дій Верховної Ради РФ виступили Президент, Міністерство оборони і Міністерство закордонних справ України. Розігрування "кримської карти" та "статусу Севастополя" приводило світ до висновку про вірогідність і надзвичайну небезпеку україно-російського конфлікту. Флотська проблема вийшла за межі українсько-російських відносин: в кінці липня Рада Безпеки ООН схвалила заяву голови РБ, якою закликала Верховну раду РФ до зваженості поступків в "вогненебезпечних" питаннях. Досьє по Севастополю взято на постійний контроль порядку денного Ради Безпеки ООН.

16 липня 1993 р. Севастополь. На мітингу в Севастополі вперше обрано російську "народну раду", яка поставила питання передачі їй влади у місті.

21 липня 1993 р. Відбулася тривала телефонна розмова Л.Кравчука і Б.Єльцина з питань ЧФ і Севастополя.

3 вересня 1993 р. Ялта-Масандра. Відбулася чергова зустріч Президентів України і Російської Федерації Леоніда Кравчука і Бориса Єльцина, в результаті якої був підписаний Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту. Під тиском ціни на нафту Л.Кравчук погодився на продаж своєї частини флоту. Це визвало вже в ході завершення переговорів різкий протест Міністра оборони Костянтина Морозова і військових моряків. Документи Масандрівської зустрічі опубліковані не були і викликали серед політичних і громадських кіл оцінку як "зрада" України. Французька газета "Монд" з цього приводу писала, що: "При всіх обставинах Україна змушена погоджуватися на те, від чого відмовлялася два роки – на офіційний союз, який замінить покійний СРСР...".

3-4 жовтня 1993 р. в Москві відбулася спроба антипрезидентського заколоту на чолі з реваншистами Р.Хасбулатовим і О.Руцьким. Після провалу заколоту головним "чорноморським яструбам" прийшлося відійти з політичної арени.

8 жовтня 1993 р. Командувачем Військово-Морських сил призначається віце-адмірал Володимир Безкоровайний, а Борис Кожин – радником начальника академії Збройних Сил України.

5-6 листопада 1993 р. Одеса. Зустріч державних делегацій України і Росії з проблеми розподілу Чорноморського флоту на чолі з "кураторами теми" В.Дурдинцем і Ю.Яровим. Конкретних домовленостей досягнуто не було, але російська сторона проявила готовність до компромісу.

10 листопада 1993 р. Одеса. Відбулась робоча зустріч по проблемі ЧФ керівників МЗС України і Росії. Сторони з питань розподілу ЧФ домовленостей не досягли.

8-9 квітня 1994 р. Одеса. Відбулася спроба застосування зброї дивізіоном ЧФ проти українських моряків при намаганні останніх зупинити грабунок гідрометеообладнання Одеського району і його перевезення до Севастополя. Внаслідок конфлікту окремий дивізіон консервації кораблів ЧФ в Одесі був ліквідований. На його місці був сформований Західний район ВМС України.

15 квітня 1994 р. Москва. На черговій зустрічі Президенти України і Росії Леонід Кравчук і Борис Єльцин підписали Угоду про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту. Угодою передбачалося, що ВМС України виділяється 15-20 відсотків кораблів і суден флоту. Вартість решти від раніше домовлених 50 відсотків мала піти на погашення боргу за енергоносії. В Україні створювалася база російського флоту. Однак залишилися не вирішеними питання статусу і умов використання берегових військ і іншої інфраструктури ЧФ, статусу російських військовослужбовців в Україні та принципи проведення інвентаризації об'єктів флоту.

19 квітня 1994 р. Севастополь. Міська рада запропонувала Києву вивести ВМС України з Севастополя.

21-22 квітня 1994 р. Севастополь. Відбулася робоча зустріч державних делегацій України і Росії на чолі з Міністрами оборони генералами армії Віталієм Радецьким і Павлом Грачовим. Завданням зустрічі було відпрацювати на місці практичну реалізацію досягнутої угоди в Москві. Однак цей раунд переговорів був зірваний Павлом Грачовим. Представивши українській стороні у три рази зменшений список плавскладу ЧФ, керівник російської делегації безапеляційно заявив, що "Український флот повинен піти з Криму". Коли українська делегація не погодилася з такою постановкою питання, Павло Грачов не попередивши навіть членів своєї делегації, зірвав назначену на 22 квітня зустріч делегацій і вилетів до Москви.

24 травня 1994 р. Москва. Питання флоту обговорювалося під час візиту до російської столиці в.о. прем'єр-міністром України Ю.Звягільським. Було домовлено припинити політичне розігрування кримської "карти". Сторони зафіксували перелік кораблів, що відходили Україні але жодних домовленостей по флоту не підписали. Разом з тим, Росія черговий раз висунула категоричну вимогу, що визнає суверенітет України над Севастополем лише при умові виведення звідти ВМС України та коли українська сторона погодиться передати їй 285 найкраще обладнаних об'єктів ЧФ у Севастополі та 133 об'єкти в Криму, що позволяло би їй утримувати

Українська делегація на переговорах по розподілу Чорноморського флоту. У центрі – міністр оборони генерал армії України Віталій Радецький, другий зліва – командувач ВМС України віце-адмірал Володимир Безкоровайний

під контролем майже весь південь України.

31 травня - 3 червня 1994 р. Севастополь. Робота в гарнізонах флоту російської і української делегацій на чолі з Ф.Громовим і Б.Тарасюком з завданням відпрацювати пропозиції по розподілу ЧФ для міжурядової угоди.

2 червня 1994 р. Севастополь. Заява голови севастопольської міськради В.Сємьонова про неможливість спільного базування ЧФ і ВМС із-за їх "біологічної несумісності".

12 липня 1994 р. Київ. Узгоджено єдиний текст Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Росією. Конкретні проблеми розміщення і функціонування баз Росії в Україні винесли за "скобки".

18 липня 1994 р. Київ. Новообраний Президент України Леонід Кучма заявив, що Україна може передати Росії базу в Севастополі, но не місто.

17 серпня 1994 р. Москва. Відбувся черговий раунд українсько-російських переговорів по ЧФ під керівництвом віце-прем'єр-міністра України Євгена Марчука і посла Юрія Дубиніна. Сторони згоди в питання інфраструктури і базування флотів досягти не змогли.

23 серпня 1994 р. Севастополь. 2-а сесія міської ради рішенням № 41 "Про статус міста Севастополя" заявила про російський правовий статус міста, як головну базу російського ЧФ та про неможливість спільного базування ВМС України і ЧФ РФ.

22-23 вересня 1994 р. Київ. Робочий візит міністра закордонних справ РФ Андрія Козирєва. Обговорювалося широке коло питань двосторонніх відносин, в тому числі і проблеми Чорноморського флоту. У зв'язку з тим, що російська сторона відстоювала позицію єдиного військово-стратегічного простору і своє право використовувати збройні сили і військові об'єкти з території України домовленостей не досягнуто.

21 жовтня 1994 р. Москва. На черговому саміті СНД відбулася зустріч Президентів України і Росії Леоніда Кучми і Бориса Єльцина та глав урядів Віталія Масола і Віктора Чорномирдіна. Російська сторона заявила, що не має жодних застережень стосовно українського суверенітету над Кримом, зняла питання подвійного громадянства і погодилася надати Україні гарантії безпеки у разі її приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

17 листопада 1994 р. Москва. Перші віце-прем'єр-міністри України і Росії Є.Марчук і О.Сосковець в закритому режимі обговорили вирішення проблеми ЧФ.

9 грудня 1994 р. Москва. Візит до Російської Федерації прем'єр-міністра України Віталія Масола. Документи переговорів по флоту не публікувалися, однак Україна погодилася на "нульовий" варіант поділу боргів і активів колишнього СРСР.

13-14 грудня 1994 р. Москва. Відбулися консультації глав державних делегацій по переговорах з розподілу ЧФ Є.Марчука і О.Сосковця. Сторони обговорювали терміни оренди Росією місць базування свого флоту в Україні. Україна запропонувала термін до 7 років, Росія – 99 років.

16 грудня 1994 року. Москва. Рада Федерації прийняла постанову "Про Чорноморський флот", яким закликала зберегти єдиний Чорноморський флот "в інтересах Росії і України".

24-25 січня 1995 р. Москва. Відбувся черговий російсько-український урядовий саміт. З питань флоту у "закритому режимі" відбулася розмова тет-а-тет Президентів України і РФ Леоніда Кучми і Бориса Єльцина.

8 лютого 1995 р. Київ. Перші заступники глав урядів України і Росії Євген Марчук і Олег Сосковець підписали 7 міжурядових угод і парафували великий політичний договір про дружбу, співробітництво і партнерство між двома країнами. Сторони погодилися на перебування російського флоту в Севастополі і в інших пунктах базування в Криму та зняли питання про подвійне громадянство.

1 березня 1995 р. Передачею ВМС України гарнізонів ЧФ в Ізмаїлі (с. Кислиці) та Очакові розпочався ***1-й етап розподілу Чорноморського флоту.***

17 березня 1995 р. Київ. Верховна Рада України відмінила Конституцію АРК і ліквідувала посаду президента Криму. У Сімферополі російське консульство приступило до оформлення кримчанам російського громадянства.

20-21 березня 1995 р. Київ. Глава українського уряду Євген Марчук зустрівся з першим заступником глави уряду РФ Олегом Сосковцем. Російська сторона знову запропонувала штаб ВМС перенести з Севастополя в Донузлав.

7 квітня 1995 р. Москва. Державна Дума Російської Федерації прийняла федеральний закон "Про мораторій на одностороннє скорочення Чорноморського флоту".

14-15 квітня 1995 р. Москва. Перебуваючи в Москві спікер кримського парламенту Сергій Церков закликав Росію втрутитися у взаємовідносини Києва та Сімферополя і не підписувати жодних угод, поки Київ не задовольнить вимоги кримських сепаратистів. Борис Єльцин фактично підтримав таку позицію і заявив про "сильні російські інтереси в Криму". В Криму і у Севастополі ця заява визвала нову хвилю громадського напруження.

18-19 квітня 1995 р. Москва. Черговий раунд переговорів експертних груп по розподілу ЧФ. Конкретних домовленостей не досягнуто.

4 травня 1995 р. Москва. Рада Федерації Федеральних зборів РФ відмінила федеральний закон "Про мораторій на одностороннє скорочення Чорноморського флоту".

9 червня 1995 р. Сочі. Президенти України і Російської Федерації Леонід Кучма і Борис Єльцин підписали Угоду по Чорноморському флоту, яка вивела проблему його розподілу з тупикової ситуації. Угодою визначалося, що головна база ЧФ РФ, штаби ВМС України і Чорноморського флоту РФ знаходяться у Севастополі. Україні відходило 18,3 відсотки кораблів і суден від загальної кількості їх на ЧФ. Угодою передбачалося укладення окремого договору з приводу майна ЧФ, "маючи на увазі досягнуту домовленість про його поділ у співвідношенні 50 на 50". Крім того, Росія погодилася брати участь у розвитку соціально-економічної сфери у Севастополі і у других місцях базування ЧФ РФ. Питання остаточного вирішення долі флоту відтепер передавалися в компетенцію глав урядів.

4-5 серпня 1995 р. Москва. Відбувся черговий раунд переговорів по проблемі ЧФ. Сторони погодили принципи розподілу Чорноморського флоту, але розійшлися в трактовці поняття "окреме базування" та не змогли визначити термін оренди.

17 серпня 1995 р. Київ. Проекти угод з РФ по розподілу Чорноморського флоту розглянуті на засіданні Кабінету Міністрів України.

22 серпня 1995 р. Для ознайомлення з ситуацією навколо флоту в Севастополі вперше побував Президент України Леонід Кучма.

26 серпня 1995 р. Київ. Міждержавні делегації домовилися про параметри розподілу Чорноморського флоту. Окрім Ізмаїла, Одеси, Очакова, Миколаєва до ВМС України відходять Керч, Феодосія і Донузлав.

6 вересня 1995 р. Форос-Крим. Президент України Леонід Кучма обговорив проблеми розподілу Чорноморського флоту з Командувачем ВМС України віце-адміралом В.Безкоровайним і головою севастопольської міської адміністрації Віктором Сємьоновим.

13 жовтня 1995 р. Москва. Напередодні зустрічі прем'єрів відбулася робоча зустріч міністрів закордонних справ України і Росії Геннадія Удовенка і Андрія Козирєва. Пакет документів по флоту не погоджено.

16 січня 1996 р. Москва. Зустріч Президентів України і Росії Леоніда Кучми і Бориса Єльцина. Президенти вирішили винести проблему розподілу ЧФ за межі базового Договору про дружбу, співробітництво і партнерство.

3 листопада 1995 р. Москва. Відбулася зустріч прем'єр-міністрів України і Росії Євгена Марчука і Віктора Чорномирдіна. Росія проявила готовність піти на компроміси в питаннях базування свого флоту в Україні. Україна запропонувала розділити питання двосторонніх відносин з проблемою розподілу ЧФ.

23-25 листопада 1995 р. Сочі. Відбулася робоча зустріч міністрів оборони України і Росії Валерія Шмарова і Павла Грачова. Підписано 17 угод і протоколів про військові взаємовідносини двох країн і План двосторонньої співпраці міністерств оборони України і Російської Федерації на 1996 рік. Затверджено план-графік передачі окремих об'єктів, озброєння, техніки і майна ЧФ Збройним Силам України. Згідно цього плану всі об'єкти гарнізонів в Сімферополі, Мирному, Новоозерному, Октябрьскому і Керчі передаються ВМС України до 31 грудня 1995 року. ЧФ базується в Севастополі, Феодосії, Качі і Гвардійському. Міністри оборони погодили питання використання в інтересах Росії Сакського авіаційного морського полігону "Нитка", систему оплати за використання Росією українських радіолокаційних систем раннього сповіщення та кораблебудівництва на українських верфях для ВМФ Росії.

4-6 січня 1996 р. Київ. Відбувся офіційний візит міністра оборони Росії генерала армії Павла Грачова в Україну. Сторони розглянули хід виконання підписаних в 1995 р. російсько-українських угод та перспективи розв'язання проблеми Чорноморського флоту. Проведено тристоронню зустріч міністрів оборони України, Росії і США.

20 січня 1996 р. Міністри оборони України і Росії В.Шмаров і П.Грачов прийняли рішення прискорити прийом-передачу об'єктів від ЧФ до ВМС України і завершити цю роботу до 10 березня.

13 лютого 1996 р. Тбілісі. Заява міністра закордонних справ Грузії І.Менагарашвілі, що Грузія претендує на свою долю Чорноморського флоту.

14 лютого 1996 р. Москва. Держдума Росії подолала "вето" Ради Федерації на закон, що забороняв одностороннє скорочення ЧФ. Президент РФ повернув його "як прийнятий з порушенням Конституції".

19 лютого 1996 р. **Розпочався *2-й етап розподілу* ЧФ,** під час якого розподілу підлягали об'єкти в Севастополі і в Феодосії.

26-27 лютого 1996 р. Київ. Під час зустрічі парламентських делегацій Держдуми Росії і Верховної Ради України згоди депутатів стосовно розподілу Чорноморського флоту не досягнуто.

6 березня 1996 р. Штаб ВМС України. Відбулася робоча зустріч Командувачів ВМС і ЧФ віце-адміралів В.Безкоровайного і В.Кравченка по підготовці чергового раунду переговорів по розподілу ЧФ.

28 березня 1996 р. с.Тисовці на Львівщині. На спільному засіданні колегій міністерств оборони на чолі з Міністрами оборони України і Російської Федерації Валерієм Шмаровим і Павлом Грачовим затверджено план-графік передачі Збройним Силам України об'єктів, озброєння, техніки і майна Чорноморського флоту, які базувалися за межами Севастополя. Підписано три угоди. План-графік передачі об'єктів в Севастополі підписано не було, що знову відклало вирішення флотської проблеми на невизначений час.

29-30 березня 1996 р. Москва. Відбулася робоча зустріч державних делегацій України і Росії з проблеми розподілу ЧФ. Сторони узгодили проект Угоди про статус і умови перебування ЧФ в Україні. Досягнуто домовленостей про термін дії Угоди протягом 20 років до 2017 року.

16 квітня 1996 р. Краснодарський край. В засобах масової інформації розповсюджено заяву Бориса Єльцина: "Без достойного для России решения вопроса о судьбе ЧФ и его базирования поставить свою подпись под договором не могу".

20 квітня 1996 р. Москва. Саміт лідерів країн "Великої вісімки". По його завершенні відбулась зустріч Л.Кучми і Б.Єльцина. Президенти домовилися про прорив у двосторонніх відносинах.

23 травня 1996 р. Київ. Для узгодження питань розподілу ЧФ Київ з робочим візитом відвідав російський прем'єр Віктор Чорномирдін.

24 травня 1996 р. Севастополь. Відбулася зустріч прем'єр-міністра України Євгена Марчука з командувачами ВМС України і ЧФ віце-адміралом Володимиром Безкоровайним і адміралом Віктором Кравченком.

25-26 травня 1996 р. Севастополь. Відбулася чергові переговори делегацій України і Росії під керівництвом командувача ВМС України віце-адмірала В.Безкоровайного і 1-м заступника ГК ВМФ РФ адмірала І.Касатонова. Обговорювалися питання окремого базування двох флотів. У зв'язку з позицією І.Касатонова про неможливість базування ЧФ і ВМС у Севастополі і вимоги вивести штаб і базу ВМС до Донузлава згоди сторін не досягнуто.

1 серпня 1996 р. Чорне море. Під командуванням віце-адмірала Володимира Безкоровайного та під прапором Верховного Головнокомандувача ЗС України – президента України Леоніда Кучми відбулися перші оперативно-тактичні навчання ВМС України "Море – 96". *Цими навчаннями Україна продемонструвала світу* про ***створення національного військового флоту*** *і без остаточного розподілу Чорноморського флоту.* Цей день своїм указом Л.Кучма оголосив днем Військово-Морських сил України.

1-2 серпня 1996 р. Москва. Міністр закордонних справ України Геннадій Удовенко обговорив питання розподілу ЧФ з міністром закордонних справ РФ В.Примаковим, прем'єром В.Чорномирдіним і головою ради безпеки РФ О.Лебедем.

3 серпня 1996 р. Севастополь. У зв'язку з грубим порушенням російською стороною взятих на себе обов'язків з розподілу флоту командувач ВМС України

віце-адмірал Володимир Безкоровайний відізвав свій підпис з документів 2-го етапу розподілу ЧФ.

21-22 серпня 1996 р. Севастополь. Відбулися консультації українських і російських експертів на рівні командувача ВМС України віце-адмірала Володимира Безкоровайного і Головнокомандувача ВМФ РФ адмірала флоту Фелікса Громова. Обговорювалися питання прийому-передачі об'єктів ЧФ. Питання базування флотів у Севастополі знову осталося не вирішеним.

5-6 вересня 1996 р. Севастополь. Черговий раунд російсько-українських консультацій під керівництвом І.Касатонова та В.Безкоровайного по базуванню флотів у Севастополі знову не приніс результатів. Російська сторона і надалі вимагала в України погодитися з базуванням ВМС України у Донузлаві, а Севастополь визнати головною базою лише ЧФ РФ. Українська сторона заявила про базування свого флоту у Стрілецькій і Карантинній бухтах при всій необхідній їм інфраструктурі в Севастополі.

9 вересня 1996 р. Москва. Заява Ради Безпеки РФ в підтримку російської позиції по базуванню ЧФ РФ в Україні.

23 жовтня 1996 р. Москва. Держдума РФ прийняла закон "Про завершення розподілу Чорноморського флот" і наступного дня прийняла звернення до Верховної Ради України стосовно свого відношення до "російського статусу" Севастополя.

28 жовтня 1996 р. Указом Президента України Леоніда Кучми заступником міністра оборони-командувачем Військово-Морських сил України призначено контр-адмірала Михайла Єжеля.

30 листопада 1996 р. Виступаючи в телепрограмі "Время" 1-го російського телеканалу Президент України Л.Кучма заявив ...про можливість створення "спільного командування об'єднаним Чорноморським флотом".

5 грудня 1996 р. Москва. Рада Федерації Федеральних зборів РФ розглянула проблему ЧФ і статусу Севастополя. В прийнятій заяві по Севастополю російські парламентарі записали, що "односторонні дії української сторони, направлені на відторгнення частини російської території... і наносять пряму загрозу безпеці Росії". В прийнятих Звернення до Президентів Росії і України та в постанові "Про Чорноморський флот" пропонувалося повернутися до ідеї єдиного ЧФ, що буде діяти в інтересах двох держав.

Розподіл ЧФ очима художника.
Мал. В. Калініна

6 грудня 1996 р. Верховна Рада України розцінила дії Федеральних зборів РФ як чергову спробу висування Україні територіальних претензій і посягання на суверенітет України.

26 грудня 1996 р. Рада Федерації звернулася до Президента Російської Федерації з пропозицією оголосити мораторій на підписання міжнародних актів стосовно розподілу ЧФ, статусу Криму і Севастополя.

11 січня 1997 р. Москва. Глава МЗС РФ Євген Примаков провів зустріч з послом України в Росії В.Федоровим відносно умов оренди бази ЧФ РФ в Севастополі.

15 січня 1997 р. Севастополь. Військові експерти України і РФ узгодили і завершили роботу по проблемі розподілу ЧФ і передали матеріали для прийняття політичного рішення.

15-22 квітня 1997 р. Відбувся перший спільний збір-похід кораблів ЧФ РФ і ВМС України: "прорив у відношеннях з ЧФ", - заявив командувач ВМС М.Єжель.

22 квітня 1997 р. Севастополь. Під час чергового раунду російсько-українських консультацій по розподілу ЧФ російська делегація запропонувала Україні наступний шлях вирішення питання статусу Севастополя: наданню Севастополю міжнародного статусу чи спільного управління ним Україною і Росією. У

відповідь керівник української делегації заступник міністра закордонних справ К.Грищенко заявив, що "про це не може бути і мови".

25 квітня 1997 р. Севастополь. Відбулося засідання Ради регіонів при Президентові України. Л.Кучма зустрівся з членами Військової ради ВМС України, з якими обговорив хід вирішення проблеми розподілу ЧФ.

17 травня 1997 р. Севастополь. Між міністерством оборони РФ і Національним агентством морських досліджень і технологій при Кабінеті міністрів України підписано Протокол з питань навігаційно-гідрографічного і гідрометеорологічного забезпечення безпеки мореплавства в Чорному і Азовському морях.

28 травня 1997 р. Київ. Прем'єр-міністр України Павло Лазаренко і Голова уряду Російської Федерації Віктор Чорномирдін підписали три Угоди між Російською Федерацією і Україною: *1."Про статус і умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України"; 2. "Про параметри поділу Чорноморського флоту"; 3. "Про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України",* чим завершили майже шестирічну епопею розподілу Чорноморського флоту колишнього СРСР.

В угодах було зазначено, що Росія орендує для потреб свого флоту на 20 років (до 2017 року) не лише землю а й акваторію та берегову інфраструктуру в Криму, за що сплачує Україні 99,75 млн. доларів щорічно. Кількість особового складу ЧФ РФ в Україні не повинна перевищувати 25 тисяч чоловік. У підписаних угодах старанно обійшли слова "оренда" і "іноземні війська", як виявилося згодом, до розподілу не увійшли десятки об'єктів ЧФ, в тому числі незаконно "приватизовані" маяки на всьому кримському узбережжі, заклади культури, турбази, державні дачі і санаторії. Для реалізації підписаних угод треба було узгодити і підписати ще не менше 20-ти додаткових угод, які би конкретизували і регламентували життєдіяльність російського флоту на території України.

31 травня 1997 р. Київ. Відбувся перший офіційний візит в Україну Президента РФ Бориса Єльцина, який відкладався через проблему Чорноморського флоту 15 разів. Президенти України і Російської Федерації підписали базовий Договір про дружбу, співробітництво, і партнерство між Російською Федерацією і Україною. Договір остаточно поставив "крапку" над питанням статусу Криму і Севастополя – Росія офіційно визнавала їх українськими територіями і відмовлялася від територіальних претензій до України. У спільній заяві Президентів проголошувалося: "З цього часу чітко визначені статус, умови і строки перебування Чорноморського флоту Росії на гостеприємній українській землі. ...Чорноморський флот Росії і Військово-Морські сили України отримують широкі можливості для подальшого поглиблення співпраці між двома державами у військово-морській області на Чорному морі...".

1 червня - 25 липня 1997 року. Розпочався остаточний, ***3-й етап розподілу об'єктів Чорноморського флоту у Севастополі***.

Так завершилася "третя оборона" Севастополя від України. Великодержавна, імперська політика стосовно нашої країни отримала рішучу поразку. 14 січня 1998 року Верховна Рада України ратифікувала великий договір з Росією, а 24 березня 1999 року після тривалих і гарячих дебатів ратифікувала і угоди щодо Чорноморського флоту. Та ратифікація підписаних угод російським парламентом перетворилася в черговий виснажливий марафон українсько-російських відносин. Знявши на державному рівні територіальні претензії до України, російський політикум вже в серпні 1997 року висунув нашій країні інші претензії – про статус російської мови та забезпечення прав і свобод росіян в Україні. Про це йшлося не в політичних заявах окремих депутатів – нові претензії висувалися в листах МЗС РФ та в листі Президента Росії Президенту України! Ці причини пояснювалися головними перешкодами для ратифікації російським парламентом великого договору з Україною та угод по Чорноморському флоту.

Звісно, що найбільші утиски росіян розумілися в Криму та в Севастополі і виною в цьому у першу чергу вважалися наявність там українських військових моряків. І не лише з російського погляду. У більшій мірі недолуга українська пози-

ція і політичні невдачі по розподілу Чорноморського флоту виплескувалася на українських моряків дивною позицією до них київських чиновників як до основних винуватців проблеми ЧФ: не було б ВМС, не було б проблеми і не треба було б ділити флот. На відміну від російських політиків, значна частина українських, проводячи переговори в Севастополі, у більшості випадків не наважувалися відвідувати ВМС, не кажучи вже про зустрічі з моряками, які, хоч і перебували в шовіністичній блокаді, проте непохитно відстоювали державні інтереси у Севастополі і в Криму та не дозволяли нікому територіально членувати Україну.

РОЗВИТОК ОРГГРУПИ І ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ ПО СТВОРЕННЮ СТРУКТУР ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ

Та не зважаючи на відношення високих київських посадовців, орггрупа ВМС, не зважаючи на процес розподілу ЧФ, розвернула активну організаційну роботу. Прикладом в роботі був сам командувач ВМС. Попри постійні звинувачення в будівництві паралельних структур, Борис Кожин твердо заявив, що мораторій президентів на дію своїх указів по ЧФ відношення до бажання особового складу захищати свою Вітчизну на рідній землі не має і почав збирати в орггрупу всіх військовослужбовців, які прийняли присягу українському народу. Організаційна група ВМС поповнювалася людьми з першого дня її створення. З допомогою командувача Одеського військового округу генерал-лейтенанта Віталія Радецького в орггрупі сформували взвод охорони і розвернули вузол зв'язку. 10 червня 1992 р. наказом Міністра оборони України генерал-полковника Костянтина Морозова орггрупа була узаконена як структура Збройних Сил України, до складу якої увійшли 50 військовослужбовців. Її склад поповнили*: капітан 2 рангу Костянтин Іванко, підполковники Василь Атаманчук і Володимир Черевко, капітани 3 рангу Олег Ікленко, Анатолій Кукленко, Сергій Просяник, Георгій Савченко, Юрій Шихов, Сергій Шатній, майори Василь Касюк, Зіновій Пахальчук, Вячеслав Устименко, капітан-лейтенант Геннадій Кузнєцов, Лев Широков, лейтенант Андрій Науменко, старший мічман Анатолій Білий.* З перших днів в орггрупі працювали *капітан 2 рангу Віталій Воронюк, Олександр Боднар, Дмитро Зубров та капітан 3 рангу Юрій Гаврилов, старші мічмани Віктор Вдовченко, Михайло Грицик, Микола Закликовський, Василь Купреєнко, Михайло Мик, Олексій Накалюжний, Валентин Олійник, Геннадій Подопригора, Микола Рудь, мічмани Сергій Дера, Володимир Земцов і Володимир Юрченко.* В орггрупу перейшов і став радником Командувача ВМС колишній начальник штабу ЧФ віце-адмірал Микола Клітний, створення ВМС привітали і активно підтримували до своїх останніх днів життя легендарні Герої Радянського Союзу віце-адмірал Володимир Пилипенко і полковник Степан Неустроєв, батальйон якого підняв прапор Перемоги і взяв штурмом німецький Рейхстаг у Берліні в 1945 році, ветеран війни і учасник оборони Севастополя контр-адмірал у відставці Михайло Байсак, з першого дня створення орггрупи з нею були ветерани ЧФ контр-адмірал Сергій Рибак, капітан 1 рангу Віктор Задоян, ветеран УПА Іван Подільник, в Одесі – Герой Радянського Союзу контр-адмірал у відставці Федір Пахальчук та багато інших ветеранів війни і військової служби. У травні місяці орггрупу поповнили офіцери з Каспійського вищого військово-морського училища кап. 2 рангу Юрій Поліщук, кап. 3 рангу Володимир Ульянов, Іван Шаблінський, Олександр Шликов, а згодом офіцери і мічмани з других флотів колишнього Союзу, що поверталися на Батьківщину.

Володимир Пилипенко

На початку червня 1992 року під керівництвом майора Валерія Ізотова прийняла присягу Україні велика частина військовослужбовців *3-го батальйону полку радіоелектронної боротьби ЧФ.* Всіх офіцерів, що прийняли присягу, в частину більше не пустили і вони поповнили орггрупу ВМС. Одночасно з розвитком і зміцненням орггрупи, головне управління ВМС Головного штабу ЗС України роз-

вернуло роботу по вивченні ситуації на кораблебудівних заводах країни, провело ряд нарад з керівниками заводів по добудові кораблів, які перебували на стапелях заводів. Було вирішено завершити в Миколаєві будівництво ракетного крейсера, який дістав назву "Україна" та корабля спеціального призначення "Славутич", сторожових кораблів, які стояли на стапелях керченського заводу "Залив", малих протичовнових кораблів на київському суднобудівному заводі "Ленінська кузня" та десантних кораблів на повітряній подушці в Феодосії. Підготовка екіпажів для кораблів-новобудов мала проводитися орггрупою і цю роботу там розпочали негайно. Звістка про урядове рішення стосовно добудови кораблів для вітчизняного флоту швидко розлетілася по флоту, вона свідчила про перспективу національного флоту не залежно від процесу розподілу ЧФ і, сама-собою, пожвавила на Чорноморському флоті процес волевиявлення особового складу. Люди вже не бажали ждати, поки хтось колись за них визначить їм Батьківщину.

02 липня 1992 року в Сімферополі прийняв присягу Україні особовий склад *816-го артилерійського полку і протитанкового батальйону 126 дивізії берегової оборони ЧФ*, якими командували полковник Микола Сузанський і підполковник Володимир Васильєв. Організатором прийняття присяги виступив командир 1-го важкого гаубичного дивізіону 816 артполку підполковник Олексій Михайлютенко. Для командування флотом не було таємницею, що військовослужбовці цих частин готові служити Україні. Тож адмірал І.Касатонов вирішив на їх прикладі дати флоту повчальний урок і особисто прибув у розташування 816-го полку з повним складом військової ради, командуванням берегових військ і атестаційної комісії флоту. Зібравши офіцерів полку і батальйону на нараду, командувач задав Сузанському питання кому служитимуть офіцери його полку. Отримавши відповідь, що офіцери це питання вирішать самостійно, командувач тут же оголосив, що командир полку звільнений з посади. Почувши таке, підполковник Михайлютенко запропонував офіцерам покинути нараду і вишикуватися для складання присяги народу України негайно. І.Касатонов спробував їх зупинити, але з залу вийшли всі офіцери. Тоді командувач залишив командувача берегових військ ЧФ генерал-майора Романенка з атестаційною комісією наводити в полку порядок, а сам з військовою радою полишив територію полку. В цей час Олексій Михайлютенко підняв свій дивізіон із зброєю і вишикував його на плацу для ритуалу прийняття присяги. Генерал Романенко спробував завадити виносу бойового прапора, однак О.Михайлютенко його усунув від таємної частини, де зберігався прапор, і доставив прапор до строю. Майор Чир підготував списки для складання присяги на весь полк. До дивізіону Михайлютенка приєдналися майже всі офіцери і розпочали ритуал складання присяги. Першим прийняв присягу полковник М.Сузанський, за ним решта офіцерів. Осторонь від них атестаційна комісія сиділа і писала подання про їх звільнення в запас. Не зважаючи на окрики "припиніть!" О.Михайлютенко привів до присяги і протитанковий батальйон. Після завершення ритуалу складання присяги військовослужбовці прийняли заяву, в якій заявили протест проти інтенсивної антиукраїнської ідеологічної обробки моряків і формування у військових частинах думки про російський статус Криму та відділення його від України. Знаючи як командувач флотом реагує на акти волевиявлення, командування 816-го полку прийняло ряд заходів по захисту полку. Посиливши внутрішні караули, посеред стройового плацу розвернули 152-мм гаубицю та організували прикриття території полку з флангів.

Олексій Михайлютенко

Наступного дня фінансова служба флоту закрила полкові фінансові рахунки а ще через день в полк прибули начальник берегових військ флоту з командиром 126-ї дивізії генерал-майори Романенко і Тіхонов. Спочатку умовляли Михайлютенка і Сузанського відмовитися від прийнятої ними присяги Україні, а затим почали погрожувати застосування до них морської піхоти. Однак артилеристи відповіли, що готові зустріти морських піхотинців ЧФ на вже підготовлених позиціях. Та все ж Касатонов вирішив силою "усмирить" полк і направив на артилеристів

танк з озброєним офіцерським десантом на броні. Чудом не пролилася кров. Артилеристи вимушені були привели в готовність протитанкові гармати. Коли танк посеред міста зніс металічну огорожу ремонтного батальйону і увійшов на його територію, то недалеко було вже і до бойових дій: озброєний караул зупинив і взяв на приціл десантників, що вдерлися в частину. Ситуація ускладнювалася, бо українські матроси із зброєю в руках стояли проти озброєних "захисників СНД". В ситуацію вмішався старший військовий начальник в АРК командир 32-го армійського корпусу генерал-майор Кузнєцов, за наказом якого українські матроси відійшли і ремонтний батальйон остався в підпорядкуванні ЧФ. Під час цих подій в Криму перебував начальник Головного штабу Збройних Сил України генерал-полковник Анатолій Лопата. З його допомогою командування 816-го полку вирішило всі проблеми з переходом до Військово-Морських сил України і організацією всіх видів забезпечення.

З цього приводу у Севастополі і в Криму була розвернута ціла ідеологічна кампанія проти "клятво насильників" і "клятвовідступників", націоналістів і зрадників Росії, тобто тих, хто прийняв присягу Україні і знаходився в орггрупі. Почалися пошуки на них компромату. Поважного віку мітингувальники на майдані Нахімова, місцеві і російські газети та телебачення безперервно заклинали і зазивали флот до вірності "єдиниждипрінятой" присязі небіжчику-Союзу. Українська преса до Севастополя не доходила. Найбільш тиражна міська газета "Слава Севастополя" допустила до друку лише одну-єдину статтю "С той поры нас начали называть клятвоотступниками", яка пояснювала позицію українських офіцерів, і більше не допустила жодної. Севастопольське міське телебачення виділяло години ефірного часу для страхання мешканців приїздом "бойовиків" народного депутата України з Львова Степана Хмари і УНА-УНСО. Ситуація штучно підганялася до референдуму про російський статус Севастополя і Криму.

У такій ситуації командувач ВМС звернувся в Міністерство оборони з пропозицією створити прес-центр ВМС та організувати випуск власної флотської газети. 15 травня 1992 року Міністр оборони України генерал-полковник Костянтин Морозов видав наказ по створення прес-центру ВМС України і газети "Флот України". Першим начальником прес-центру був призначений капітан 2 рангу Костянтин Іванко, а головним редактором газети "Флот України" став призваний в травні місяці з запасу капітан 1 рангу Юрій Тимощук. 8 червня 1992 року за кошти самого редактора у світ вийшов перший номер "Флоту України", який став резонансною подією у Севастополі. Щоби газета не доходила до читачів, весь заклад забирався з кіосків і затим спалювався. Коли з Одеси до Севастополя на залізничних платформах доставляли військову похідну типографію, у Севастополі створили штучний галас, що орггрупа якби завозить до Севастополя ракетні установки. І дійсно, газета ВМС для багатьох на ЧФ стала страшнішою ракетних установок!

Володимир Звєрєв

Прес-центр ВМС досить швидко налагодив стосунки з українськими і зарубіжними ЗМІ і інформація про ситуацію навколо флоту почала доходити до українців вже без контролю місцевої влади і цензури командування ЧФ. Зусиллями газети "Флот України" та прес-центру ВМС в червні місяці інформаційна блокада ВМС була прорвана. Першими журналістами ВМС України стали Юрій Тимощук, Мирослав Мамчак, Леонід Стасюк, Георгій Титов. Через кілька місяців їх лави поповнили журналісти з газети ЧФ "Флаг Родины" Микола Савченко, Олег Чубук і Олександр Щербаков. Осінню 1992 року з Тихоокеанського флоту прибув Альбій Шудря і випускники факультету військової журналістики Андрій Лисенко та Юрій Кирик. Активно виступав у пресі офіцер орггрупи капітан 3 рангу Вадим Махно. На допомогу флотським журналістам з перших днів створення орггрупи ВМС прийшли спеціальні кореспонденти газети "Молодь України" Володимир Притула, "Голос України" – Михайло Стецюк, кримського радіо - Леонід Пілунський, севастопольської ДТРК – Любов Гуляєва і Марина Сидорець. До орггрупи почали прибу-

вати кореспонденти газет з військових округів, вагому підтримку газеті "Флот України" у перші місяці її роботи надали редакції газет "Народна армія", "Вартові неба", "Армія України". За перший місяць орггрупу відвідало більше 60 кореспондентів з США, Росії, Японії, Німеччини, Канади, Італії, Франції і других країн світу, які не з чужих слів, а на власні очі змогли побачити хід розбудови Військово-Морських сил України. Правда про ВМС почала ширитися без "творчих замальовок" журналістів Чорноморського флоту і Криму.

Та за свободу слова прийшлося боротися не лише з структурами ЧФ, а й власними силовиками. Із створенням оргрупи ВМС у Севастополі військова прокуратура ЧФ, офіцери якої на той час вже прийняли присягу Україні, була перейменована на Військову прокуратуру ЧФ і ВМС, тобто, спільну для двох флотів. Коли "Флот України" опублікував статтю про те, як організовувалися провокації на ЧФ по підняттю Андріївських прапорів на допоміжному флоті ЧФ і розказав читачам як заради цього навіть цивільні працівники на суднах Кримської вмб замикалися в залізні ящики для якірних ланцюгів, військовий прокурор ЧФ і ВМС генерал-майор юстиції І.Кисельов відкрив карну справу проти автора і єдиного на той час журналіста, автора цих рядків, та особисто погрожував закувати його у кайдани і згноїти у підвалах прокуратури, щоб ніхто не узнав, де згниють його кості. Однак застрашити моряків на рідній землі вже не виходило. Протидія викликала дію. 9 липня 1992 року для Севастополя стало черговим днем потрясінь. Того дня під керівництвом військового коменданта Севастопольського гарнізону підполковника Володимира Звєрєва майже повним складом присягнули Україні військовослужбовці гарнізонної комендатури. Після прийняття присяги підполковник В.Звєрєв заявив, що комендатура не буде виходити з підпорядкування командування ЧФ й надалі виконувати свої обов'язки але у відповідно до законодавства держави, на території якої знаходиться. Ця, врешті, рядова подія визвала надзвичайно бурхливу реакцію у командування ЧФ. Спершу командувач ВМС Б.Кожин і 1-й заступник командувача ЧФ В.Ларіонов погодили ситуацію подвійного підпорядкування комендатури. В.Звєрєв наказом Міністра оборони України був зарахований до Збройних Сил України з присвоєнням військового звання "полковник". Для охорони комендатури Юрій Шалит виділив озброєний черговий відділ з 10 матросів з автоматами але без боєприпасів. Та в наступні дні, коли до Севастополя повернувся з Санкт-Петербурга адмірал І.Касатонов (отримував там звання почесного громадянина та почесного учня 1-го класу школи, в якій колись навчався), ситуація була доведена до абсурду. Борис Кожин, повіривши запевнянням 1-го заступника командувача ЧФ, умовлянням генерал-майора В.Мартиросяна та групи народних депутатів України, які в той час перебували в Севастополі, наказав вивести озброєних військовослужбовців ВМС з комендатури, оставивши там лише чергову службу.

Микола Поровський

Протягом доби комендатура працювала в звичайному режимі. Та прибувши ввечері наступного дня до комендатури і впевнившись у відсутності там озброєних військовослужбовців ВМС, адмірал Касатонов наказав озброєному підрозділу морської піхоти ЧФ захопити приміщення комендатури і звільнити їх від чергової служби та українського коменданта. Ввалившись у приміщення, взвод морських піхотинців ЧФ заламав руки нечисленній черговій службі, викинув її на вулицю і виставив свою озброєну охорону. Після Сімферополя, події в севастопольській комендатурі визвали у І.Касатонова і його оточення неадекватну реакцію, тому дії його були на межі здорового глузду. Заходам Касатонова спробував завадити Представник Президента України в Севастополі Іван Єрмаков, погрожуючи у відповідь задіяти міліцію і частини МЧС, але з того нічого не вийшло. В Севастополі піднявся великий інформаційний галас, почалося виловлювання автотехніки комендатури на вулицях гарнізону. Негайно був призначений новий військовий комендант від ЧФ, офіцерам комендатури, які не склали присяги Україні терміново, поза чергою, виділили квартири у Севастополі. Полковник В.Звєрєв разом з пол-

ковником оргрупи ВМС Володимиром Інділо оголосили протест проти насильства, а затим і голодування в кабінеті коменданта, однак через кілька днів морські піхотинці ЧФ за наказом того ж Касатонова їх обох грубою силою теж виволокли з комендатури на вулицю. Того ж дня шифрограмою з ГШ ВМФ РФ адмірал флоту В.Чернавін схвалив дії Касатонова і... дозволив йому застосовувати зброю проти "бандитів" на враження. Щоб не доводити справу до збройного конфлікту, севастопольська гарнізонна комендатура ВМС була перенесена на територію оргрупи і надалі обслуговувала військові частини Збройних Сил України. В севастопольському гарнізоні з того часу офіційно розміщувалися дві комендатури: українська і російська.

Ситуація на флоті ускладнювалася і загостювалася. Її значно підігрівав істеричними заявами сам Касатонов, наприклад, став називати факти складання присяги українському народу як і оргрупу "дохлая утка", а створення ВМС України – деструктивною справою. Події в Сімферополі і Севастополі викликали загострення ситуації між ЧФ і ВМС, її почали активно використовувати в своїх цілях різноманітні політичні сили і при такому штучному нагнітанні вона швидко могла вийти з під контролю. Тому вимагала вирішення на найвищому рівні. У цих умовах ВМС України почали шукати громадської підтримки у місці дислокації. При допомозі народного депутата України Миколи Поровського, який практично поселився у штабі ВМС, 29 травня 1993 року було проведено Перший конгрес українців Севастополі. На конгрес прибула шефська делегація з народними аматорами з Снятинського району Івано-Франківської області, яка завершила конгрес яскравим концертом. На конгрес зібралося більше тисячі українців, спроби антиукраїнських організацій його блокувати успіхів не мали. Головою конгресу було обрано головного редактора газети "Флот України" капітана 1 рангу Юрія Тимощука. Конгрес розпочав об'єднувати навколо ВМС українців Севастополя.

Перша зустріч Президентів України і Росії Леоніда Кравчука і Бориса Єльцина 23 червня 1992 р. в Дагомисі, хоч і зняла абсурдне питання про присягу СНД, та лише підтвердила, що процес розподілу ЧФ буде важким і тривалим. Вже другого дня після зустрічі Президентів з Москви на Чорноморський флот поступила телеграма адмірала Ф.Громова, що на ЧФ "до досягнення конкретних домовленосте"остається мораторій "на всі дії по порушенню статусу ЧФ". Позиція командування ВМФ СНД, доповнив телеграму Ф.Громова адмірал флоту В.Чернавін, не змінилася: ВМС України пропонувалося створити на базі дивізіону річних катерів в Ізмаїлі, рейдового тральщика в Очакові і ремонтного дивізіону в Керчі. Далі Главком ВМФ СНД пояснював, що, відповідно до наказу міністра оборони РФ від 23 травня, Чорноморський флот входить... до складу Збройних сил Росії, а конкретні питання розподілу ЧФ відповідно до ст.14 Дагомиської угоди будуть вирішуватися на міжурядових переговорах. Адмірал І.Касатонов на зустрічі з солдатськими вдовами Севастополя уточнив терміни переговорів – вони будуть йти 100 років і 26 червня оголосив по флоту, що ст.15 Угоди (хто де б не служив – приймає присягу народу тієї країни, громадянином якої хоче бути) буде виконуватися ...після виконання статті 14. Командування ВМФ РФ, всупереч заявам свого Президента, як до так і після Дагомису вперто не бажало сприймати реалії життя і твердило: флот був, є і буде єдиним. І на угоду імперським силам активно втягувало флот в політичну антиукраїнську боротьбу. Доходило до того, що адмірал І.Касатонов став погрожувати Міністру оборони України приведенням флоту в бойову готовність і арештом офіцерів оргрупи ВМС і Міністерства оборони України.

Перший начальник штабу ВМС Юрій Шалит

Однак, Дагомиська угода про наміри створення на базі ЧФ українського і російського флотів таки сприяла збільшенню прихильників ВМС України і процес прийому присяги Україні пожвавився. Як наслідок, 28 червня 1992 року під керівництвом командира корабля кап. 3 рангу Тимура Сулейманова і його заступника капітан-лейтенанта Володимира Лещенка прийняв присягу Україні і підняв на ко-

раблі Державний прапор України екіпаж *морського тральщика "Сигнальщик"* 68-ї бригади кораблів овр в Севастополі. З кораблем негайно розправились: при допомозі грубої сили групи офіцерів штабу комбриг кап. 1 рангу Орлов особисто зірвав з гафеля український прапор, а мічманів Накалюжного і Рябового, які його охороняли, побили і виволокли на пристань. "Сигнальщика" оточили озброєними патрулями, відключили від електроенергії, заборонили будь-кому спілкуватися з його екіпажем та зняли з усіх видів забезпечення. Командування корабля терміново визвали на засідання Військової ради ЧФ і там же, звинувативши офіцерів в злочині, що "продалися хохлам за сало", відсторонили від посад і звільнили в запас. В такій ситуації командир корабля з своїм заступником зібрали екіпаж і разом з ним прибули в орггрупу.

Подібна доля спіткала і пришвартований поряд базовий тральщик *БТ-126*, яким командував "український націоналіст" капітан-лейтенант Олег Гребенюк. Екіпаж цього корабля у складі 17-ї бригади овр прийняв присягу Україні ще в січні місяці. За підсумками зимового періоду навчання корабель був визнаний кращим в бригаді і нагороджений кубком. Однак кубок і 1-е місце не завадили командуванню бази звільнити в запас командира передового корабля з висновком "за роботу, направлену на зниження бойової готовності", а помічнику командира "бандерівцю" старшому лейтенанту Теймуразу Лордкіпанідзе запропонували службу в Грузії. Коли Лордкіпанідзе відмовився, то, щоби завадити об'єднанню „в бандерівську ескадру" двох Тімурів-бандерівців, базовий тральщик теж оточили озброєними патрулями, розвернули на нього кулемети з сусідніх кораблів, заборонили кому-небудь спілкуватися з продажними націоналістами, а вечором освітили корабель прожекторами. Глибоко вночі, коли захисники СНД спали, вже відсторонені від посад Гребенюк і Лордкіпанідзе привели свій екіпаж в орггрупу ВМС. На кораблі залишилося сім матросів, призваних з Росії, які вранці поставили перед командуванням бригади вимогу повернути їх на територію Російської Федерації.

Після подій в Сімферополі і в Севастопольській комендатурі командування Чорноморського флоту вирішило звільнитися від офіцерів, які прийняли раніше присягу Україні. Такі ж в більшості знаходилися в Кримській військово-морській базі. Не зважаючи на показники в бойовій підготовці, начальнику штабу 17-ї бригади овр капітану 2 рангу Миколі Жибарєву, заступнику командира бригади капітану 2 рангу Юрію Тарабукіну, флагманському мінеру капітану 3 рангу О.Шитікову, командиру дивізіону кораблів капітану 3 рангу Сергію Просянику, заступнику командира дивізіону капітан-лейтенанту Василю Горобцю, командирам кораблів Сергію Настенку, Карену Хачатурову, Віктору Заремби, офіцеру штабу бази капітану 2 рангу Віталію Воронюку та іншим було запропоновано написати рапорти на звільнення.

19 липня 1992 року М.Жибарєв доповів начальнику штабу орггрупи ВМС кап. 2 рангу Юрію Шалиту, що його усунуто від посади, а решту офіцерів планують усунути від посад після дня ВМФ. 20 липня, перед виходом кораблів на тренування до дня флоту, він спланував провести нараду з офіцерами з цього приводу та просив направити представника з орггрупи. Юрій Шалит направив в Донузлав автора цих рядків. Ввечері, 20 липня, нарада відбулася на квартирі Миколи Жибарєва. Було вирішено вранці згідно плану сторожовому кораблю СКР-112, малому протичовновому кораблю МПК-93 та катеру зв'язку КСВ, екіпажі яких присягнули Україні, вийти в бухту, підняти на кораблях Державний прапор України, після чого вийти в море і взяти курс до Одеси. Представник орггрупи вранці того ж дня мав направитися в Севастополь для доповіді Юрію Шалиту.

Микола Жибарєв

21 липня 1992 року стало тим днем, який сколихнув світову громадськість. Та не все вийшло так як бажалося. *СКР-112* під командуванням капітан-лейтенанта Сергія Настенка першим вранці знявся з швартових без проблем. Старшим на борту був начальник штабу бригади капітан 2 рангу Микола Жибарєв, разом з ним були офіцери штабу дивізіону Ва-

силь Горобець та Олександр Шитіков. Наступним мав виходити МПК-93. Та один з його офіцерів, що не складав присяги Україні, не побажав іти в Одесу, йому дозволили зійти на стінку і він доповів командиру дивізіону, що так як кораблі підуть в Одесу, він зостається в Новоозерному. Командир дивізіону кп.3 рангу Сємьонов негайно доповів в штаб бази і флоту. Командир МПК-93 капітан 3 рангу Віктор Заремба був грубо затриманий, пов'язаний і відсторонений від командування кораблем, а екіпаж катера КСВ силою зігнаний на берег. СКР-112 остався в бухті один і йому випало на долю повторити поступок 1917 року як ескадреного міноносця "Завидний", так і крейсера "Пам'ять Меркурія" разом взятих, про який вони тоді взагалі не відали. Знявшись з якоря і швартових, СКР-112 вийшов посеред бухти і там на виду всієї бази спустив прапор ВМФ СРСР, взамін підняв Державний прапор України і доповів в штаб бази, що на знак протесту проти переслідувань з сторони командування бригади і бази та навмисного затягування переговорного процесу по флоту виходить курсом в море і слідкує в Одесу. Отримавши таку інформацію, адмірал І.Касатонов вирішив будь-яким способом повернути СКР-112 назад. На його перехоплення були відправлені в море десантний корабель на повітряній подушці МДК-184, сторожовий корабель з Севастополя "Разітельний", ракетний катер, два протичовнових літаки Б-12 та... МПК-93, на якому було замінено командування. Однак, з МПК-93, екіпаж якого ще в січні присягнув Україні разом з екіпажем СКР-112, переслідувача не вийшло. Корабель постійно "ламався": спочатку заблокував вихід в море МДК-184, затим в нього "вийшло" з ладу рульове управління і він загрозливо для групи переслідування маневрував, а так же постійно "втрачав" хід і відставав. "Разітєльному" приходилося постійно звертати на МПК увагу, щоби й він не склав компанію СКР-112 і не доставив командувавших ним "борців за СНД" до Одеси.

Та решта кораблів переслідування були настроєні рішуче. Адмірал Касатонов наказав зупинити СКР-112 любим способом. В територіальних водах України МДК-184 (командир кап. 3 рангу С.Туєв) чотири рази обстрілював зенітною артилерією по курсу СКР-112, літаки з повітря імітували торпедні атаки, а "Разітєльний" кілька разів з приспущеним якорем намагався приблизитися до нього з кормових курсів для абордажної атаки. Врешті, після всіх цих невдалих спроб залякати українських моряків, десантному кораблю наказали таранити непокірний корабель і він намагався це зробити але вміле маневрування С.Настенка не дозволяло застосувати до нього середньовічні прийоми морського бою. Микола Жибарєв по радіозв'язку заявив переслідувачам, що СКР-112 на провокації відповідати не буде, однак готовий захищатися і наказав подати снаряди до гармати. Тоді з ракетного катера, яким командував командир дивізіону ракетних катерів кап. 3 рангу В.Захаров, користуючись більшою швидкістю ходу, почали скидати в воду швартові канати по носовому курсу СКР-112 в надії, що той накрутить їх на гвинти і змушений буде сам зупинитися. Та і це не допомогло. Сергій Настенко, уміло маневруючи, впевнено тримав курс до Одеси і, відмовившись від нічної якірної стоянки на рейді, ввечері пришвартувався біля Потапівського молу Практичної гавані Одеси. Засоби масової інформації світу подали похід СКР-112 як повторення походу повсталого броненосця "Потьомкін". В Одесі корабель щиро зустріла велика одеська громада з квітами в руках. Командування Одеського військового округу для корабля виділило додаткову берегову охорону із національних гвардійців та забезпечило йому надійний зв'язок з Міністерством оборони. Пізно ввечері на корабель прибули Командувач ВМС контр-адмірал Б.Кожин, кап. 2 рангу Ю.Шалит, командувач ОдВО генерал-лейтенант В.Радецький, представник Президента України в Одеській області В.Ільїн, та прибулі з Севастополя представник севастопольської держадміністрації М.Мясоєдов, командир Кримської вмб ЧФ контр-адмірал О.Цубін з офіцерами штабу ЧФ Александровим і Кучіним. Офіцери штабу ЧФ спочатку поставили вимогу повернути корабель до місця постійного базування. Та Сергій Настечко заявив, що виконува-

Сергій Настенко

тиме виключно накази лише Командувача ВМС України і представники ЧФ наступного дня були вимушені повернутися до Севастополя ні з чим. Так СКР-112 став першим кораблем українського флоту.

Вчинок сторожового корабля СКР-112 змусив Президентів України і Російської Федерації Леоніда Кравчука і Бориса Єльцина зайнятися вирішенням Чорноморської проблеми. Перехід сторожовика до Одеси висвітлив всю складність ситуації, яка акумулювалася на флоті, і яка при подальшому затягуванні розподілу флоту могла вийти за межі цивілізованих відносин. Ситуацію могли розрядити лише найвищі посадові особи двох держав і така зустріч відбулася 3 серпня 1992 року в Ялті. Під час двосторонніх переговорів Президенти домовилися про принципи формування ВМС України і ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР. Підписаною угодою на період створення двох флотів мав діяти спеціальний перехідний період, підчас якого інфраструктура Чорноморського флоту мала спільно використовуватися флотами України і Росії. Але ці домовленості залишилися на папері. Командування Чорноморського флоту при активній підтримці високих урядових кіл Росії, місцевої влади Криму і Севастополя позбавляло ВМС будь якої можливості використання хоч якогось флотського майна і в протиріч Ялтинській угоді відкрито і нахабно відстоювало "единство и неделимость флота". Така позиція на думку московських політиків та командування ВМФ Росії мала позбавити Україну можливостей забезпечити свою присутність у Чорному морі і контролю над власним чорноморським узбережжям, особливо над кримським півостровом. Одночасно в Крим були направлені зусилля головних проросійських сил, які разом з бандитськими угрупуваннями мали забезпечити проведення референдуму про приєднання півострова до Росії. Тоді питання флоту вирішилося би саме собою.

Та ініціатива з кримським референдумом влітку 1992 року гучно провалилася, Службою безпеки України бандитські угрупування були в основному розгромлені і прихильникам відродження імперії залишилася одна надія на Севастополь, куди під захист ЧФ вони і направили свої зусилля. У головній базі флоту під захистом головного калібру Чорноморського флоту можна було спробувати перетворити місто на головну базу російського ЧФ або знову, через громадську думку, проголосити російський статус міста. На практиці це означало одне і теж – севастопольський регіон відривався би від території України, а Крим вже ставав справою часу. Однак, в Севастополі вже існувала вірна українському народу і непохитна в державних устремліннях організаційна група Військово-Морських сил України і яку багато хто в місті та, як на те вказували події, більшість особового складу Чорноморського флоту підтримували морально. Велику частину орггрупи ВМС складали вихідці з других республік, росіяни, в тому числі було чимало корінних севастопольців і кримчан і її національний склад ніяк не вкладався у нав'язуваний суспільству жупел махрового націоналізму. Її авторитет у Севастополі значно виріс, коли в червні-липні до її складу майже у повному складі увійшли *офіцери штабу середземноморської ескадри ЧФ* на чолі з начальником штабу ескадри кап. 1 рангу Віктором Фоміним. Це була флотська еліта, одні із найдосвідченіших морських офіцерів флоту, досвідом яких нехтувати було не можливо. Тому головні зусилля як на міждержавних переговорах, так і в діяльності проросійських громадсько-політичних сил направлялися добитися любою ціною виводу орггрупи ВМС з Севастополя. Враховуючи причини зриву акції з Андрєєвськими прапорами командуванням "ВМФ СНД" вирішило припинити українізацію Чорноморському флоту через зменшення чисельності особового складу, призваного з України, і, відповідно, збільшити на флоті кількість призовників з Росії. Насампе-

21.07.1992 р. Переслідування СКР-112 кораблями ЧФ. Спроба абордажу

ред Військова рада ЧФ підготувала заяву про недопущення українізації ЧФ: на героїчному червонопрапорному мали служити представники всього СНД! Затим організували рух матерів проти направлення їх синів на службу в райони Західної України. Масові перевезення призовників з СНД, а насправді виключно з території Російської Федерації, були сплановані з 25 травня по 25 червня за планом "Малая земля". Для цього в Новоросійську на плавучій ракетно-технічній базі була розгорнута спеціальна приймально-технічна комісія для прийому 10 тисяч чоловік. Щоби Міністерство оборони не могло зашкодити їх доставки в Україну, з Новоросійська до Севастополя їх доставляли бойовими кораблями з перезавантаженням в морі, а також військово-транспортною авіацією. Такі дії командування флоту грубо суперечили домовленостям глав держав СНД у Мінську. Згідно домовленостям між державами СНД, телеграфував І.Касатонову Міністр оборони України Костянтин Морозов, всі військові формування на території України комплектуються молодим поповненням – громадянами України. Та Касатонов при підтримці міністра оборони РФ Павла Грачова грубо нехтував як законами України, так і домовленостями президентів країн СНД. Генеральна прокуратура України в той час не вбачала в таких діях порушення законодавства України. У той же час військові частини та екіпажі кораблів, що приймали присягу Україні чи намагалися її прийняти, негайно розформовувалися як такі, що "розколювали" флот. "Розколювали" флот не лише українці, призовники з Росії, відчувши на собі весь "героїзм третьої оборони Севастополя", теж відмовлялися приймати присягу СНД і вимагали прийняття присяги Росії. А деякі російські юнаки з Петербурга, з Підмосков'я та з Краснодарського краю, не бажаючи бути заручниками нечистоплотної політики, взагалі відмовлялися служити на території України і вимагали повернути їх в Росію. "Мы отказываемся служить в Украине, - писали в рапорті нащадки кубанських козаків, - так как нас привезли в Севастополь незаконным путем. Сказали, что мы будем служить в Новороссийске, а сами в закрытых трюмах кораблей в ночное время привезли в Севастополь".

Ситуація з призовом на флот стала викликати тривогу в Україні. Перший заступник Міністра оборони України генерал-лейтенант Іван Біжан вимушений був заявити, що "спроби комплектування флоту такими злодійськими методами, через Новоросійськ, з застосуванням хитрих способів доставки людей в Крим викликають у нас не лише подив а й тривогу. Були моменти, які могли привести до досить серйозних інцидентів: коли наші прикордонники намагалися зупинити транспорти, які йшли до нашого берега, і провірити, що перевозиться в тому чи іншому транспорті, то не рідко створювалися передумови серйозних конфліктних ситуацій. Розрахунок, безперечно, робиться на безкарність. Но, впевнений, до пори, до часу... ". За планом призову призовники з України теж прибували до Севастополя але більше тисячі з них не допускали на Чорноморський флот. Призовники з України сотнями знаходилися на вулицях навколо флотського екіпажу без будь якого забезпечення, багато призовних команд просто з Сімферопольського вокзалу направляли до орггрупи ВМС. Та частину українських юнаків таки були вимушені прийняти на ЧФ бо, власне, лише російськими призовниками не могли повністю укомплектувати всі екіпажі і військові частини флоту. Відносно українців, то спершу за відпрацьованим сценарієм обману, їм замість тексту присяги Україні підставляли текст присяги СНД, а затим у більшості випадків направляли служити за межі України, в Новоросійськ, в Грузію. Хто відмовлявся – тут вже до справи приступали представники військової прокуратури флоту. Велика частина молодих матросів затим самостійно переходила з ЧФ до ВМС, група матросів в орггрупу прийшла пішки навіть з грузинського міста Очамчіра! У цій гострополітичній ситуації в орггрупі ВМС теж була створена прийомно-технічна група по прийому молодого поповнення, яку очолив капітан 2 рангу Владас Трумпікас. В орггрупі не могли розмістити таку кількість новобранців, тому більшість з них розміщували у військових частинах других видів Збройних Сил України. Ці українські юнаки разом з матросами, які були вигнані за прийом присяги з ЧФ з свого попереднього місця служби, склали перші екіпажі кораблів українського флоту.

На Чорноморському флоті відмовилися готувати флотських фахівців для кораблів ВМС в "спільних" навчальних загонах флоту. Тому спеціальну підготовку в орггрупі вирішили вести по так званому другому виді підготовки – безпосередньо на кораблях. Але й тих у ВМС ще не було. Та в орггрупі були підготовлені офіцери: за тимчасової відсутності штатних посад в орггрупі був сформований цілий офіцерський батальйон. Ось ці офіцери та мічмани і навчали молодь премудростям флотської служби в голих авдиторіях колишньої школи прапорщиків. Та молодому українському флотові була вкрай необхідна власна навчальна база. На Чорноморському флоті вона була достатньо солідною. В Севастополі розміщувалися два вищі військово-морські училища: Чорноморське вище військово-морське училище ім. П.С.Нахімова, Севастопольське вище військово-морське інженерне училище та три навчальні загони. Згідно досягнутих домовленостей в рамках СНД як навчальні установи центрального підпорядкування, вони підлягали включенню до складу Міністерства оборони України і мали стати навчальною базою для підготовки фахівців за всіма спеціальностями для ВМС України. Одночасно в них пропонувалося продовжити підготовку фахівців і для потреб російського флоту. Однак всупереч домовленостей, Главком ВМФ СНД адмірал флоту В.Чернавін наказав севастопольські військово-морські училища Міністерству оборони України не передавати і підпорядкувати їх Чорноморському флоту. Щоб не дати можливості ВМС створити власну школу офіцерських кадрів, позбавити Український флот майбутнього протягом всього літа у Севастополі нагніталася потворна антиукраїнська атмосфера. Училища, особливо ЧВВМУ ім. П. С. Нахімова, майже щоденно оточували пікетувальники з вимогою до професорсько-викладацького складу і курсантів не присягати Україні. Навколо училищ розписувалися антиукраїнськими гаслами стіни житлових будинків, на стінах, парканах і асфальті писалися прізвища і малювалися карикатури на "українських офіцерів – зрадників Росії", тощо. Одночасно організовувалися і підтримувалися провокації курсантів проти своїх командирів і наставників, які бажали служити українському народові. Масове п'янство і дебоші груп проросійськи налаштованих курсантів з міліцією у місті виставлялися громадськості як боротьба за ...російський статус училищ. Ситуація настільки ускладнилася, що питаннями перепідпорядкування училищ в Севастополі особисто зайнявся начальник Головного штабу Збройних Сил України генерал-полковник Анатолій Лопата. Та здоровий глузд більшості командування і професорсько-викладацького складу ЧВВМУ взяв верх. Після роботи комісії Головного штабу ЗС України в Севастополі 19 серпня 1992 року на базі двох севастопольських вищих військово-морських училищ постановою Кабінету міністрів України було створено *Севастопольський військово-морський інститут*, першим начальником якого було призначено контр-адмірала Віктора Макарова. В 1994 році на базі колишнього Севастопольського вищого військово-морського інженерного училища було створено Севастопольський інститут ядерної промисловості України.

Приведення до присяги матросів першого екіпажу"Славутича"

У розпал політичних баталій за севастопольські училища у Севастополі святкували першу річницю проголошення Незалежності України. Спершу місцева влада "заради спокою" в місті наполягала не проводити в місті урочистих заходів з цього приводу. Та командувач ВМС України контр-адмірал Борис Кожин наполіг проводити урочисті збори в театрі ім. Луначарського. І вони відбулися 20 серпня 1992 року, при активній підтримці севастопольської "Просвіти" був проведений і святковий концерт.

То було пам'ятне видовище! Театр охороняли три ряди міліції. Навколо театру звезені з усього Криму сотні мітингувальників палили, рвали і шматували Держа-

вні прапори України, кляли за "зраду" на чому світ стояв учасників зборів, кожний із яких проривався в театр через роз'южений натовп. Та зірвати урочисті збори організаторам провокації не вдалося. Зал театру був заповнений вщент. Збори відкрив голова севастопольської міської Ради Віктор Сємьонов, який зазначив, що досягнення Україною незалежності стало логічним завершенням боротьби українського народу за священне право бути господарем на своїй землі, право вирішувати свою долю. З доповіддю виступив 1-й заступник представника Президента України в Севастополі Микола Міненко. На урочистостях з нагоди 1-ї річниці нашої держави виступили Командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин та голова Севастопольського товариства "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка капітан 3 рангу Микола Гук. На зборах був присутнім і 1-й заступник командувача ЧФ віце-адмірал В.Ларіонов, який теж привітав севастопольців з днем Незалежності України. Цього ж дня в орггрупі пройшов урочистий ритуал складання присяги особовим складом, що поповнили орггрупу ВМС України. Першим серед них присягу прийняв капітан 1 рангу Микола Костров, призначений на посаду 1-го заступника Командувача ВМС України. Антиукраїнським силам в Севастополі чи не вперше було твердо продемонстровано, що повернення назад не буде, що Україна, хоч і з трудом, але зміцнює свою державність, своє військо, флот і державні інститути.

У цей же час Військово-Морські сили України продовжували наповнюватися людьми, зростати і поповнюватися корабельним складом. До офіцерів ескадри Віктора Фоміна, Володимира Кузьміна, Олександра Буги приєдналися досвідчені моряки капітани 2 рангу Борис Рекуц, Василь Крят та інші офіцери і мічмани. Орггрупа приступила до формування екіпажів кораблів. Першим був сформований екіпаж для корабля управління "*Славутич*", командиром якого призначили капітана 2 рангу Валерія Мандича, заступником по роботі з особовим складом кап. 2 рангу Юрія Гаврилова і старшим помічником кап. 3 рангу Карена Хачатурова. Коли екіпаж "Славутича" вишикували для прийняття присяги, видовище і справді було колоритне і незабутнє. Частина екіпажу була в корабельній матроській формі, невеличка кількість – в формі морських піхотинців, а переважна – в кирзових чоботах, армійських гімнастерках і галіфе зразка воєнних літ. Матроської форми в орггрупі ще не було, а з «спільного» ЧФ її поставити відмовились. Та це не заважало екіпажу готуватися до виводу корабля в море. Проводжаючи екіпаж на корабель в Миколаїв, Командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин запевнив моряків, що нову форму на корабель доставлять і виразив тверду впевненість, що незабаром "Славутич" успішно пройде державні випробовування, прийде до Севастополя і доведе всім скептикам професійну майстерність перших українських моряків. Морську форму на "Славутич" доставили після підпорядкування Військово-Морським силам України складів тилу ЧФ в Миколаєві та в Одесі в липні місяці, яке організував капітан 1 рангу Євген Лупаков. З тих пір українські моряки були повністю забезпечені належним їм речовим майном.

1992, квітень. Контр-адмірал Борис Кожин у першому робочому кабінеті

Треба зазначити, що після проголошення СНД, Головний штаб ВМФ Російської Федерації самовільно присвоїв собі назву "Головний штаб ВМФ СНД". Так ось, за наказом цього "Головного штабу ВМФ СНД" український корабель в Миколаєві заселили екіпажем флоту "СНД", тобто Північного флоту РФ. Первенця українського флоту вже назвали "Приднестровье" і приготувалися переводити на Північний флот. В той же час з Москви розпорядилися щоби всі кораблі, які будувалися на балтійських верфях для Чорноморського флоту, не попали під розподіл ЧФ, включити до складу Балтійського флоту. На думку ГК "ВМФ СНД" адмірала флоту В.Чернавіна, все, що будувалося на українських верфях, на відміну від балтійських, було "спільним" і не потребувало якогось окремого погодження чи дозволу за-

брати з України до Росії. Так, влітку 1992 року, без будь яких переговорів чи хоч би скромної офіційної подяки, був переведений з Миколаєва до Севастополя, а звідти на Північний флот "СНД" новозбудований миколаївськими корабелами важкий авіанесучий крейсер "Адмірал флоту Радянського Союзу Кузнєцов". Ситуацію намагалися повторити з "Славутичем". Потребувалося місяць часу, втручання Верховної Ради і Міністерства оборони України, погрози миколаївських корабелів оголосити страйк та не випустити корабель з заводу, щоби російський екіпаж звільнив корабель.

28 липня 1992 року в Миколаєві в присутності тисяч миколаївців і численних гостей на кораблі управління ВМС "Славутич" було урочисто піднято Державний прапор України, подарований Б.Кожину делегацією з м. Полтави, яку представляв голова міської "Просвіти" Микола Кульчинський. Цей день став знаменним днем для всього флоту. З підняттям Державного прапору на "Славутичі" розпочалося реальне виконання державної кораблебудівної програми, а для ВМС України – реальний розвиток і бойова підготовка. Підготовку екіпажу до виходу в море вели корабельні офіцери і мічмани разом з робітниками заводу. Корабельні матроси проявляли максимальні старання і як перший екіпаж першого щойно збудованого корабля ВМС бажали не лише скоріше вийти в море, а й закласти нові флотські традиції українського флоту. А ще бажали довести всім севастопольським глузувальникам, що українці були і є одвічними моряками.

Підготовка екіпажу та заводські і державні випробовування корабля пройшли без особливих проблем. 19 листопада 1992 року "Славутич", виблискуючи на сонці свіжою фарбою, прибув на севастопольський рейд. В Севастополі за розпорядженням командувача Чорноморського флоту вчинили штучний галас про порушення Україною мораторію і Ялтинських угод по ЧФ, та розвернули цілу ідеологічну компанію проти заходу першого українського корабля в севастопольську гавань. З появою на рейді "Славутича", стали неможливими прилюдні глузування з Командувача ВМС України, що, мовляв, у нього в підпорядкуванні немає навіть шлюпки!

1992. Миколаїв. Перше у ВМС підняття Державного прапору України на кораблі управління "Славутич"

Протягом восьми діб "Славутичу" не визначали місце стоянки і не давали дозволу увійти в бухту. Це робилося в протиріч статті 8 Ялтинської угоди, згідно якої система базування і матеріально-технічного забезпечення Чорноморського флоту в перехідний період створення ЧФ РФ і ВМС України мали використовуватися сторонами спільно. В цей же час, щоби показати відсутність вільних швартових місць, на кілометрах пустих севастопольських пристаней терміново перешвартовували лагом десятки кораблів. Але й так заповнити всі вільні місця не змогли, тож тоді вільні пристані почали затягувати довгими швартовими канатами. Ідеологи противоборства зробили ставку на тезу, що Севастополь є і має бути виключно головною базою російського флоту. В українському Севастополі вперше появилися гасла на кшталт того, що ВМС України є окупантами "города русской слави".

На восьмий день командувачу ВМС контр-адміралу Борису Кожину увірвався терпець і він офіційно заявив, що увійде у бухту силою: на "Славутичі" закінчувалося пальне. Тож спочатку по узгодженню з міською владою морський порт визначив місцем його стоянки пристань морського вокзалу, біля якого його урочисто зустріли офіцери управління Головного штабу Збройних Сил України, моряки ВМС і севастопольська громада. Згодом, уже у спокійній обстановці, місцем постійної стоянки "Славутича" стала 8-а пристань на Північній стороні Севастопольської бухти. За цю пристань на ЧФ не сперечалися, вона для кораблів була найбільш небе-

зпечною, відкритою всім вітрам і ударам штормових хвиль прямо з відкритого моря. Тому її і віддали для стоянки українських кораблів. 17 грудня 1992 року поряд з "Славутичем" відшвартувався СКР-112, який повернувся до Севастополя з Одеси. На базі цих кораблів стала формуватися Перша бригада надводних кораблів ВМС України, командиром якої став капітан 1 рангу Ярослав Федоришин, начальником штабу – капітан 2 рангу Микола Жибарєв.

ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЯК ВИДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ. ПОЧАТОК І ЕТАПИ РОЗПОДІЛУ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ

30 листопада 1992 року стало останнім днем існування організаційної групи Військово-Морських сил України. Своє історичне завдання вона виконала успішно: не зважаючи на протидію, офіцерам орггрупи вдалося створити структури Військово-Морських сил, реально відродити Український флот, закласти йому міцний фундамент і прокласти шлях в море, який вже не змогли підірвати ніякі політичні шторми і громадсько-популістські баталії.

Наказом Міністра оборони з 1 грудня вперше вводилися штати управління, штабу і структур Військово-Морських сил України, розроблені орггрупою. З цього часу розпочались призначення офіцерів на посади. Штатних посад сформованих частин і кораблів було ще обмаль, тому вирішили тимчасово повернутися до запоріжських традицій – на одну офіцерську чи мічманську посаду призначати двох військовослужбовців: один виконує основну посаду, другий, щоб не втрачати кваліфікацію, призначається у нього дублером. Крім цього, було створено офіцерський батальйон, такий собі запорізький інститут товаришів офіцерів без посад. Офіцерів, які прибували до ВМС і не могли бути зараховані на посади із-за відсутності таких, зараховували до складу офіцерського батальйону. Грошове забезпечення їм нараховували за попередніми посадами. Офіцерський батальйон став головним кадровим резервом ВМС України.

На початку 1993 року наказом Міністра оборони створено Військову раду ВМС України. До того з серпня 1992 року вона існувала як військова рада орггрупи. Поряд з Командувачем ВМС, першими членами Військової ради ВМС України стали заступник командувача ВМС України капітан 1 рангу Микола Костров, начальник штабу ВМС капітан 2 рангу Юрій Шалит, в.о. начальника соціально-психологічної служби ВМС капітан 1 рангу Анатолій Данілов, начальник СВМІ контр-адмірал Віктор Макаров, начальник тилу ВМС полковник Михайло Стахов, начальник оперативного управління штабу ВМС Віктор Фомін, начальник управління кадрів ВМС Валентин Польовий, заступник начальника штабу ВМС капітан 1 рангу Борис Рекуц, в.о. заступника командувача ВМС з кораблебудівництва капітан 1 рангу Володимир Шишов, в.о. начальника управління будівництва і розвитку полковник Володимир Інділо, представник Президента України в Севастополі Іван Єрмаков та капітан 3 рангу СБУ Володимир Якименко. Український військовий флот починав набирати обриси виду Збройних Сил держави. Першою береговою військовою частиною ВМС України став батальйон охорони і забезпечення штабу ВМС України, командиром якого був призначений майор Володимир Стовпівський.

15 січня 1993 року за пропозицією Міністерства оборони України спільним рішенням двох Президентів новим командувачем "спільнокероваго" ними ЧФ було призначено Героя Радянського Союзу віце-адмірала Едуарда Балтіна. Зірку Героя він отримав будучи командиром дивізії атомних підводних човнів Північного флоту за освоєння нових озброєнь. До призначення командувачем, Балтін очолював кафедру оперативного мистецтва Воєнної академії Генерального штабу ЗС РФ, з 1987 до 1990 року був 1-м заступником командувача Тихоокеанського флоту. 27 січня Е.Балтін вступив на посаду командувача ЧФ. З приходом Балтіна в Севастополь політична напруга в місті і у Криму спершу значно спала, намітилися перші спроби організувати хоч якусь взаємодію двох флотів. Перші місяці командування флотом Балтін, який народився і виріс в Одесі, уникав зустрічей з журналі-

стами і був стриманим і осторожним. Його перші зустрічі з 1-м заступником Міністра оборони України генерал-лейтенантом Іваном Біжаном, а затим і з Міністром оборони України генерал-полковником Костянтином Морозовим, командувачем ВМС контр-адміралом Борисом Кожиним вселяли оптимізм. Однак, так тривало недовго, з Москви досить швидко йому вказали хто у нього справжній начальник і що йому належить робити найперше. І новопризначений командувач ЧФ, як і його попередник адмірал І.Касатонов, одноосібно підпорядкувався виключно керівництву російського військового відомства, нехтуючи при цьому інтересами як Міністерства оборони України, так і України в цілому. Якщо Касатонов за бажання служити в ВМС України гучно, з шумом звільняв офіцерів з флоту, то Балтін продовжував ту ж лінію, лише тихо і без зайвого для нього галасу. 5 березня 1993 року без погодження з Міністерством оборони України він віддав таємний наказ передислокувати 116-у бригаду річних катерів з Ізмаїла до російського порту Таганрог в Азовському морі. Затим, без погодження з українською стороною, Е.Балтін послав кораблі ЧФ в район абхазько-грузинського конфлікту, що могло стати причиною втягування України у внутрішні грузинські справи та у воєнний конфлікт на Кавказі. На Чорноморському флоті, який фінансувався з кошторису Міністерства оборони України, Е.Балтін за рахунок курсової різниці підняв грошове утримання військовослужбовців флоту вдвічі більше чим у ВМС України. Збільшення вдвічі і більше грошового утримання мало за собою мету зменшити кількість бажаючих на ЧФ перейти служити до ВМС України. І їх дійсно ставало менше, але низька платня у ВМС України не зупинила процес волевиявлення на флоті.

24 квітня 1993 року присягу Україні прийняв екіпаж великого протичовнового корабля "*Способный*" під командуванням старшого помічника командира корабля капітана 3 рангу Сергія Єлісєєва. Моряки звернулися з проханням до Міністра оборони України зачислити їх екіпаж до складу Збройних Сил України. Корабель на той час знаходився в тривалому ремонті в суднoремонтному заводі. Е.Балтін з ним поступив як і в часи І.Касатонова: офіцерів і мічманів, які прийняли присягу Україні, з корабля видворили, а матросів розписали по інших кораблях. За "Способным" бажання працювати у ВМС України проявила команда морського танкера "*Єльня*", а так же профспілковий комітет допоміжного флоту ЧФ. Капітанам суден і профкому допоміжного флоту під загрозою звільнення з роботи суворо заборонили звертатися до ВМС України. У Очакові екіпаж *ПЖК-38* підняв Державний прапор України і перейшов в підпорядкування українській бригаді спецназу. Спроби передислокувати катери і судна з Очакова до Севастополя були заблоковані ВМС України.

Головний штаб ВМФ РФ продовжував ініціювати напругу у Севастополі. Незабаром там вирішили використати і привласнити допоміжний флот ЧФ, екіпажі яких були громадянами України і повністю цивільними, через акцію підняття на суднах Андріївських прапорів мимо переговорного процесу. В такому випадку ВМС України повністю позбавлялися би навіть юридичного права використовувати допоміжний флот ЧФ для забезпечення своїх кораблів. Разом з цим, появлялася можливість мимо переговорного процесу утвердити російський флот в Севастополі і поставити Україну перед доконаним фактом, звершеним ...руками самих громадян України.

Перше пробне підняття Андрєєвських прапорів було сплановане на 18 травня 1993 року в "цитаделі українського націоналізму" - в Кримській військово-морській базі селища Новоозерне. Треба було продемонструвати флоту і Криму, що український дух там вже вмер. Командував базою на той час перевірений ще І.Касатоновим капітан 1 рангу Євген Орлов, який особисто зривав Державний прапор України з гафеля "Сигнальщика", за що і був призначений командиром бази. Приваблені великою сумою обіцяної заробітної плати в рублях частина екіпажів дивізіону допоміжних суден бази Андріївські прапори таки підняла. Але категорично відмовилися це робити команди морського танкера ВТН-99, морського буксира МБ-23 і рейдових буксирів РБ-256 та РБ-308. Тоді з дозволу Орлова найактивніші прихильники України в дивізіоні були зібрані і заштовхані на бук-

сирі в ящик якірних ланцюгів, а проти журналіста газети "Флот України", який оприлюднив ці провокації, військовою прокуратурою ВМС і ЧФ відкрито карну справу і висунуто позов на велику суму моральної шкоди на користь Орлова. На захист журналіста, як і постраждалих донузлавських моряків, не виступив ніхто, навіть командування ВМС.

Підняття Андрєєвських прапорів широко рекламувалося на флоті як прояв "історичної справедливості", прапор ВМФ РФ виставлявся як "об'єднавчий", в Севастополі на підтримку провокаційної акції мобілізували громадські рухи і організації, проводили численні збори військових колективів, на яких загострення ситуації навколо флоту перекладалося на ВМС України. Президент України Л.Кравчук на акцію з прапорами не відреагував, лише Міністр оборони Костянтин Морозов своїм наказом від 20 травня 1993 року заборонив Міністерству оборони України подальше фінансування кораблів і суден під Андріївським прапором як суден іноземної держави і наказав розробити порядок їх виведення за межі територіальних вод України. На підтримку позиції Міністра оборони цілий ряд кримських партій і рухів виставили вимогу до Генеральної прокуратури України відкрити карні справи "по факту державної зради" проти тих громадян України, які приймали участь в піднятті російських прапорів 18 травня.

Як не дивно, але реакції державних органів України на відверту політичну провокацію та проти власних колаборантів не поступило, і це позволило командуванню ЧФ розширити акцію з прапорами. На кінець травня Андріївські прапори було піднято на 203 катерах і суднах Чорноморського флоту, тобто в переважній більшості тилових структур флоту. У цій ситуації Міністр оборони України генерал-полковник Костянтин Морозов заявив, що якщо почнеться підйом російських прапорів на бойових кораблях, то це означатиме вихід флоту із підпорядкування. Тоді Міністерство оборони запропонує відізвати з них громадян України, оголосить бунтівні кораблі окупаційними і заблокує їх забезпечення.

Поряд з "прапоровою" провокацією у Севастополі з ініціативи Головного штабу ВМФ РФ знову була розвернута ідеологічна кампанія проти СВМІ, в яку втягнули курсантів, які не приймали присяги Україні, але продовжували навчання до випуску. Як севастопольцям, так і самим курсантам від'їзд до російських військово-морських училищ 600 курсантів 2 – 4-го курсів СВМІ був виставлений як грубе порушення українською стороною досягнутих угод, хоч насправді розпорядження по їх переводу до Росії підписав начальник ГШ ВМФ РФ без погодження з Міністерством оборони України. Підбурювані активістами РДК курсанти СВМІ, які погодилися продовжити навчання і військову службу у ВМФ РФ, розпочали в гарнізоні провокаційні дебоші з міліцією та стали демонструвати не лише непокору своїм командирам і наставникам, а скоріше бандитську агресивність. Бандитизм окремих курсантів на севастопольських вулицях виставлявся як вияв героїзму у боротьбі з українізацією училищ. Як за єдиним планом на центральному майдані міста майже щотижня стали проводилися оплачені мітинги в підтримку загальнокримського референдуму та показові ходи під Андріївськими прапорами. Дійшло до того, що лідери Фронту національного порятунку почали вимагати не лише виведення ВМС України з Севастополя, а і підпорядкувати міську владу російському представнику. Напевно, для остраху української влади (бо більше для чого?) на трьох шляхових в'їздах до Севастополя були провокаційно розміщені батальйони морської піхоти ЧФ: по одному з сторони Сімферополя, Ялти і Сак. Штаб ВМС України показово щоденно оточували військові патрулі ЧФ, його регулярно провокували чутками про планування його штурму морською піхотою ЧФ.

У Севастополі почалося різке загострення політичної ситуації, конфронтація досягла розмірів значно більших чим у травні 1992 року. На військових моряків України був сконцентрований основний моральний, ідеологічний і інформаційний пресинг. Проти них, проти будівництва національного флоту України та в протиріч досягнутим міждержавним домовленостям направлялися різноманітні звернення Московської міської ради, депутатів Верховної Ради, партій і рухів РФ. Це вимусило навіть Б.Єльцина 1.06.1993 р. заявити, що "В останні дні окремі діячі Росії, спекулюючи на емоціях, виступають з заявами і закликами, розрахованими

на те, щоби підігріти і так напружену обстановку на Чорноморському флоті і в Криму. Не маючи права говорити від імені Росії чи воєнних моряків, вони явно переслідують корисні цілі... Проблеми Чорноморського флоту будуть вирішені цивілізовано, в рамках діалогу з Україною".

У такій ситуації 1-й конгрес севастопольців-громадян України від імені мешканців міста твердо виступив на підтримку ВМС, Міністра оборони України і засудив провокаційні антиукраїнські дії офіцерських зборів ЧФ та проросійських рухів Севастополя. Проявлена позиція севастопольської громади поряд з заявою К.Морозова значно остудили гарячі голови в російському політикумі і військовому відомстві. Головнокомандувачу ВМФ РФ адміралу Феліксу Громову тут же прийшлося пояснювати широкій громадськості про неможливість виводу ЧФ з Севастополя з причин неспроможності Росії і за 50 років збудувати на новому місці необхідну інфраструктуру для флоту та, що "Головне командування ВМФ зі своєї сторони готове зробити все для того, щоби не допустити розростання конфронтації, повернути ситуацію в русло законного переговорного процесу...". Прийшлося і самому Е.Балтіну роз'яснювати флоту, що поки-що саме він командує флотом, а не офіцерські збори з лідерами РДК та московськими політиками вкупі і таки принести в "жертву" за провокацію з підняттям 1 липня 1993 року Андрєєвського прапора на плавбазі "Магомет Гаджиєв" її командира і зняти його з посади. 2 червня 1993 р. до Севастополя прибули 1-й заступник Міністра оборони України Іван Біжан, голова СБУ Є.Марчук, голова Державного комітету по охороні Державного кордону В.Губенко, заступник Генерального прокурора України В.Кравченко, які зустрілися з командувачем ЧФ віце-адміралом Є.Балтіним, а затим вивчали ситуацію в гарнізонах флоту. Балтін і його прес-служба вину за зрив виконання Ялтинських угод та створення нового напруження навколо ЧФ намагалися перекласти на ВМС України і ПЖК-38, який в Очакові перейшов до ВМС України ...між іншим у точній відповідності до досягнутих раніше домовленостей з РФ.

Так чого ж так заштормило в Чорнім морі, хто порушував досить вигідні для Росії підписані угоди і створював політичні бастіони навколо Ялтинської угоди? Хто стривожив Європу, що на тамтешніх картах вже почали визначати Крим кольорами Балкан і Кавказу, де вже лилася кров? Справа в тому, що імперським силам Росії було вже мало домовленої в Ялті половини Чорноморського флоту. Хотілося взяти весь, а з ним Севастополь і Крим. Прихопити півострів чи хоча б Севастополь при наявних там ВМС України без збройного конфлікту було не реальним. Тож була висунута ідея єдиного російсько-українського ЧФ під Андріївським прапором. Коли в Ялті ця ідея не спрацювала – висунули іншу: берегова охорона ЧФ знаходитиметься під прапором ВМС України, а бойові корабельні з'єднання, авіація і берегові війська флоту - під Андріївським прапором Росії. Для досягнення можливості поглинути Севастополь з Кримом і крилася справжня причина розвернутої антиукраїнської кампанії "за единство флота", на ці цілі робилася ставка, направлялися зусилля військових, дипломатів, державних чиновників і "п'ятої колони" в Криму. З місцевою владою Криму і Севастополя російська сторона рахувалася лише заради форми, але на заваді стояли монолітні Військово-Морські сили України, які зміцнювалися наперекір московським бажанням. А бажання оставалися незмінними: Чорноморський флот має бути єдиним, спільним але під Андрєєвським прапором та началом ГШ ВМФ РФ. Під військовим контролем РФ на думку мешканців Криму можна було б не зважати. Звичайно, що українська сторона, і в першу чергу Міністерство оборони України, в період реалізації Ялтинської угоди погодитися з ідеєю "спільного флоту" в протиріч самій угоді не могло. Чорноморський флот на той час не лише юридично являв собою спільний флот а і активно демонстрував світу російське розуміння "братської дружби" і "спільного флоту": флот ділити начнемо 1 січня 1996 року по обіді, заявив адмірал І.Касатонов зразу ж після підписання Угоди в Ялті.

Для світової громадськості винною в флотському напруженні виставлялася українська сторона, яка безпричинно звинувачувалася в "затягуванні переговорного процесу..., у спробі позбавитися від Ялтинської угоди..., в діях, направлених на розтлівання і розвал боєготовності флоту" та в порушеннях Ялтинських угод

буквально "з дня їх підписання". Насправді, "стремящаяся к сотрудничеству" російська сторона старанно ігнорувала п.п. 1, 3 Угоди: флотом фактично командував Головнокомандувач ВМФ РФ. Росія вимагала розподілу берегової інфраструктури флоту від Ізмаїла до Керчі, а це вже були не притаєні територіальні домагання, які суперечили Конституції України. Російська сторона своїми діями відмовлялася узгодити перехідний період і відверто ігнорувала ст.5, яка визначала порядок комплектування ЧФ. З України в протиріч підписаним домовленостям глав держав СНД на спільний флот допускалося лише 50 відсотків від особового складу строкової служби флоту, офіцери з українською присягою з ЧФ усувалися. Випускники СВМІ з українською присягою на флот не приймалися, ВМС України було відмовлено в підготовці в навчальних закладах ЧФ старшин команд, командирів відділень та матросів за всіма флотськими спеціальностями. Всі ці навчальні заклади командуванню ВМС України прийшлося формувати на пустому місці самостійно, чим грубо порушувалася Угода про спільне використання інфраструктури на перехідний період. Командуванням ЧФ грубо попиралися і статті 6 та 9. Про приведення громадян України до присяги Україні, як свідчили події в 110-й поліклініці ЧФ, гарнізонній комендатурі, ВПК "Способний", в дивізії берегової оборони та забезпеченні їх прав відповідно до українського законодавства, не було й мови. На ЧФ не лише блокувалися розпорядження воєнного відомства України, вони відверто ігнорувалися. І не тільки розпорядження Міністра оборони. "Товарищ президент! – кривлявся перед відеокамерами Е.Балтін. Налоги не платил и платить не буду. Даже если мне из Москвы прикажут". Не виконувалася і ст.7 Ялтинської угоди, згідно якої для Чорноморського флоту на перехідний період вводилася спеціальна символіка. В протиріч угоді, підписаної Президентами, на ЧФ підняли прапори російського ВМФ на половині плавскладу. Грубо попиралися і статті 8-а та 10-та, які визначали порядок спільного використання систем базування і матеріально-технічного забезпечення. Російська сторона з самого початку визначила для себе спільне як власне. Тому не видали екіпажу КУ "Славутич" флотської форми одягу, не дали документів по зв'язку на його перехід з Миколаєва до Севастополя, більше тижня не давали дозволу зайти в севастопольську гавань.

26.06.1993. Феодосія. Командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин (зліва) вручає Військово-морський прапор командиру ДКВП "Донецьк" О. Звєрєву для першого в історії ВМС урочистого підняття прапора на кораблі

Подібне повторилося і з фрегатом "Гетьман Сагайдачний", будівництво якого завершувалося на Керченському суднобудівному заводі "Затока". Спочатку для проведення заводських випробувань кораблю заборонили видавати належне йому майно, затим паливо і боєзапас. Для проведення заводських і державних випробовувань цього корабля прийшлося боєзапас доставляти в Керч з Одеси. За використання "спільної" бази ЧФ та засобів забезпечення заводських випробувань українського фрегата з ВМС України запросили 2,5 міліарди карбованців, що в три рази перевершувало... вартість будівництва корабля! Окрім того, російська сторона старалася в будь-який спосіб не допустити узгодження з ВМС України перебазування в акваторії Чорного моря кораблів "спільного" Чорноморського флоту.

То ж було про що поговорити прибувшим до Севастополя 4 червня для вивчення ситуації на місці міністрам закордонних справ України і Росії Анатолію Зленко і Андрію Козирєву. Після проведених консультацій А.Козирєв зустрівся з офіцерами ЧФ, а Зленко з офіцерами ВМС – ні. "Росія з Севастополя не виходить", запевнив за підсумками зустрічі авангард ЧФ А.Козирєв. Підходи Росії і України

стосовно вирішення проблеми ЧФ "співпадають", порадував громадськість А.Зленко. Позиція найвищого українського дипломата для багатьох у ВМС не виглядала дивною. Коли російська сторона вбачала в ЧФ надзвичайно важливий військово-політичний інструмент по захисту своїх загальнонаціональних інтересів, то А.Зленко і його комісія такого значення ВМС перед державою не бачили. Мовляв, нам флоту не треба, нам би лише якусь "флотішку". Половинчаста, невпевнена позиція українських дипломатів, перепрошення на кожному слові своїх відвертих опонентів лише заохочувала політиків і адміралів з двоголовим орлом на лацканах відверто заявляти свої претензії на флот, Севастополь і Крим та закликати на мітингах собі подібних "об'єднатися ради розвалу України".

Та попри труднощі, розвиток Військово-Морських сил України набув незворотного характеру. 26 червня 1993 року національний флот поповнився ще одним бойовим кораблем. Цього дня на Феодосійському виробничім об'єднанні "Море" було урочисто піднято Військово-морський прапор України на десантнім кораблі на повітряній подушці "Донецьк", першим командиром якого став капітан 3 рангу О.Звєрєв. ВМС України отримали унікальний корабель, який міг брати на борт 8 плавучих танків чи 10 БТРів з батальйоном десанту і доставити їх в любу точку чорноморського узбережжя. На ДКПВ "Донецьк" вперше в історії Військово-Морських сил було піднято прапор Українського флоту, виготовлений шефами з Донецька. До того часу на кораблях ВМС піднімали Державний прапор України. З ініціативи львівського РУХу кап. 3 рангу І.Тенюха за зразок Військово-Морського прапора України запропонував прапор Державного флоту Української держави і УНР. Ігоря Тенюха підтримав Михайло Єжель. Після погодження в Головному штабі ЗС України прапор Українського флоту був затверджений Міністром оборони, а затим і Верховною Радою України. Після підняття Військово-Морського прапору України на флагштоку корабля сучасного флоту нашої держави, він продовжив і об'єднав воєдино історичний процес розвитку вітчизняного флоту, історичні морські традиції і вічний потяг українців до моря.

Поряд з Військово-Морським прапором був затверджений і гюйс (фортечний прапор) кораблів: синій стяг з золотим Тризубом посередині, запропонований автором з кап. 2 рангу Юрієм Шалитом і затверджений командувачем ВМС Борисом Кожиним. Він проіснував до серпня 1994 року, коли був замінений на Державний прапор України. Ініціатором заміни гюйса був тодішній Командувач ВМС віце-адмірал Володимир Безкоровайний. Після візиту флагмана ВМС в Руан він дійшов висновку про непрактичність гюйсу ВМС, і відсутність промислово налагодженого виробництва. За взірець ним був взятий французький приклад, де гюйсом служив державний прапор Франції. Так Державний прапор України став гюйсом (фортечним прапором) Військово-Морських сил, чим продовжилася ще одна флотська традиція часів УНР: Державний прапор тоді певний час був не лише військово-морським прапором, а і гюйсом Державного флоту Української Народної Республіки.

29 березня 1993 року на виробничому об'єднанні "Затока" в Керчі було спущено на воду, а 4 липня при широкому велелюдді був урочисто піднятий Військово-Морський прапор України на сторожовому кораблі "Гетьман Сагайдачний", командиром якого був призначений капітан 3 рангу В.Катушенко. Флагмана Українського флоту освятив Патріарх України-Руси Філарет, на урочистостях були присутні представники Міністерства оборони України, народні депутати України, посланці Львівщини, родинного села гетьмана-флотоводця села Кульчиці, делегації з Криму і других регіонів України. Військово-Морський прапор для флагмана Українського флоту виготовили і доставили земляки великого гетьмана з Львівщини.

17 липня 1993 року "Гетьман Сагайдачний" прибув на севастопольський зовнішній рейд. Командувач ЧФ адмірал Е.Балтін вирішив продемонструвати як насправді треба виконувати підписану Президентами рівно місяць тому назад, 17 червня в Завидові, чергову угоду "Про невідкладні заходи формування ВМС України і ВМФ Росії на база Чорноморського флоту" та хто в Севастополі господар насправді - заборонив українському кораблю вхід в базу. П'ять діб корабель дрейфував на рейді і лише погроза увійти силою і втручання з цього приводу уряду

України відкрило йому курс на вхідні створи. Корабель в гавань впустили, проте визначили йому необладнану стоянку і позбавили берегового постачання електроенергії і води. Це робилося для того, щоби корабель швидко відпрацював ліміт моторесурсу і знову став в ремонт на заміну дизель-генераторів. Крім того, як би у насмішку, за електроенергію і воду, яка поставлялася Україною, була виставлена карколомна сума. Коли на кораблі почали закінчуватися запаси пального і води, командувач ВМС віце-адмірал Борис Кожин наказав перешвартувати корабель на обладнану 13-у пристань, поряд з кораблями "спільного" Чорноморського флоту.

А дальше відбулася подія, яка навіки покрила ганьбою зірку "героя" адмірала Балтіна, його команду і "спільний" Чорноморський флот. Спершу, коли "Гетьман Сагайдачний" підійшов до свого нового місця стоянки, російські моряки відмовилися приймати його швартові. Та "Сагайдачний" висадив на берег шлюпкою власну швартову команду і успішно здійснив швартування. Тоді Балтін наказав своєму заступнику віце-адміралу О.Фролову любими методами видворити з пристані український корабель. Спочатку "русский" віце-адмірал, бурят за національністю, погрожував українцям озброєним десантом на борт, але погроза не справила на українців потрібного йому враження. Тоді за наказом цього віце-адмірала українському кораблю порубали сокирою швартові канати. Такого випадку порушення морських традицій і нехтування принципами флотського братерства не знала навіть історія ІІ Світової війни! Провокація не вдалася, "Гетьман Сагайдачний" зумів вчасно запустити головні двигуни і уникнути навігаційної події і по-новому перешвартуватися на тому ж місці, виставивши свою охорону на причальній стінці. Ця подія повністю проявила хто і як виконує домовленості, як сприймається реально суть "спільного флоту", та "слов'янського братерства", які щоденно вбивали в голови севастопольцям і матросам. Тоді не лише українським морякам, а і багатьом прихильникам "спільного флоту" стало ясно, що інтереси України може відстоювати лише її національний флот, а всі "інтернаціоналісти" під неукраїнськими прапорами є звичайними колоністами і закамуфльованими окупантами.

Штаб ВМС не звертав уваги на прояви недоброзичливості до України тих, хто ніколи їй добра не бажав, і продовжував формувати базові структури національного флоту. 31 липня 1993 р. в Севастополі було створено окремий комендантський батальйон. В липні місяці йшло активне формування управління і структур морської авіації ВМС в Новофедорівці під Саками. Четвертого серпня 1993 року наказом Міністра оборони України командувачем морської авіації – заступником командувача ВМС по авіації призначається генерал-майор авіації Микола Воловін, начальником штабу-першим заступником командувача морської авіації ВМС генерал-майор Віктор Титаренко, заступником командувача полковник Микола Руденко, заступником командувача з виховної роботи - полковник Петро Романюк, начальником інженерно-авіаційної служби - полковник Микола Бадера, начальником тилу полковник - Віталій Шаповал та інші посадові особи управління і штабу цього об'єднання. 18 жовтня відповідно до директиви Головного штабу Збройних Сил України в селищі Новофедорівка на фондах 1063 Центру бойового застосування корабельної авіації колишнього ВМФ СРСР було сформовано Командування авіації Військово-Морських сил України, яке з 9 листопада приступило до виконання поставлених перед ним завдань. У кінці 1995 року Командування авіації ВМС України було реформоване в Управління морської авіаційної групи (МАГ) Військово-Морських сил України. Процес формуванням морської авіації ВМС супроводжувався антиукраїнськими інформаційними провокаціями, бурею наклепів і інсинуацій проросійської преси Криму, Севастополя і ЧФ. Головними з них були твердження, що морська авіація ВМС готовиться бомбити штаб і морську піхоту ЧФ у Севастополі.

Віктор Титаренко

Та флот, крім авіації, визначається у першу чергу наявністю корабельного складу і морської піхоти. Тому у вересні місяці 1993 року штаб ВМС України розпочав фактичне формування бригади морської піхоти ВМС України та 1-ї бригади

надводних кораблів українського флоту (брнк). До 1-ї брнк увійшли сторожовий корабель (фрегат) "Гетьман Сагайдачний", сторожовий корабель СКР-112, великий розвідувальний корабель "Славутич", корвет "Луцьк" і десантний корабель на повітряній подушці "Донецьк". Першим командиром 1-ї брнк 25.10.1993 року був призначений капітан 1 рангу Ярослав Федоришин, начальником штабу - капітан 2 рангу Микола Жибарєв, а з 14.05.1994 року – командиром бригади став капітан 1 рангу Микола Жибарєв.

Швидке зміцнення ВМС України, звичайно, викликало лють у антиукраїнських сил, які не мали змоги зашкодити цьому процесу. Після прийняття 9 липня 1993 р. Верховною Радою Росії постанови про російський федеральний статус українського міста Севастополя, 16 липня на черговому мітингу у Севастополі вибрали російську "народну раду", почали вимагати передати їй владу у місті та призначити в місто представника російського президента. Тут, звичайно, було більше галасу чим результату, але подібні антиукраїнські заходи дестабілізовували громадську ситуацію. За перше півріччя 1993 року у Севастополі антиукраїнськими організаціями було проведено 56 мітингів, 13 пікетувань та 15 маніфестацій. Все це було опереточне і показове, та й розраховувалося на слабо нервових. Українські моряки до такої категорії не відносились, тому для них спланували дещо інші заходи. У Севастополі при активній підтримці штабу ЧФ активістами "Фронту національного порятунку" почали формуватися "бойові десанти" для підтримки російської ради. В цей же час кораблі ЧФ вийшли на навчання по мінуванню севастопольського рейду, бригада морської піхоти, збільшена по кількості особового складу майже вдвічі, з участю морської авіації розпочала тренуватися по штурму укріплень, до Севастополя терміново перевели ракетно-артилерійські частини з віддалених районів Криму. Все показувало на те, що готується провокація значно більших масштабів, чим рубання швартових українському кораблю. В Севастополі стали демонстративно розпалювати ватру під великою морською міною...

Українська сторона намагалась ігнорувати провокації, але не завжди це морякам вдавалось. У вересні 1993 року відбулася сутичка між українськими морськими піхотинцями й російською береговою охороною. Роздратовані українці атакували танковий підрозділ берегової охорони, троє росіян отримали поранення. Екіпаж СКР-112 не витримав провокацій, цькувань і обзивань з сторони стоявшого поряд російського корабля, захопив проросійський тральщик – у відповідь адмірал Касатонов заявив, що Україна намагається "скористатися політичними проблемами у Москві"

Наприкінці 1993 р. відбулися перші спільні навчання ВМС України з нашими військово-повітряними силами. Флагман українського флоту - фрегат "Гетьман Сагайдачний", який повертався з навчань, виявив, що його не пускають на базу. Росіяни створили українським кораблям нестерпні умови, щоб примусити їх піти з Севастополя. "Выкинуть их в Одессу", – публічно заявив Касатонов на запит оперативного чергового штабу ВМС. Українські моряки готувалися прориватися з боєм. На "Сагайдачному" відібрали штурмову команду з десяти чоловік, видали зброю і готувалися висадитися в баркаси, щоб, за необхідності, захопити буксир і відчинити бонові ворота. Однак командувач ЧФ на збройний конфлікт не пішов і дав дозвіл відкрити бонові ворота.

З цього моменту в будівництві ВМС України з'явилися нові пріоритети. Замість кораблів головну увагу почали приділяти створенню та вишколу морської піхоти, щоб мати аргументи в суперечках із ЧФ. У відповідь штаб ЧФ негайно запровадив чергування озброєних патрулів, а на кораблях у гаванях наказали прибрати трапи на берег і бути готовими до нападу "українських націоналістів". Одночасно Чорноморський флот розробив "задум застосування сил і засобів у випадку збройного конфлікту з Україною". Почалася підготовка до рішучих дій. Зокрема, 810-та бригада морської піхоти розгорнулася до штатів воєнного часу, збільшивши свою чисельність з 800 до 2,5 тисяч чоловік. Готуючись до майбутніх вуличних боїв, вона отримала батальйон танків Т-64 та ручні вогнемети.

На цей час силами розвідки ЧФ уже було організовано прообраз "кримської армії" – загін "Скорпіон" у Сімферополі. Формально він підпорядковувався "прези-

дентові" Мєшкову, насправді ним командували з штабу ЧФ. Крім того, розгорнулася робота з підготовки захоплення ключових об'єктів військ ППО України в Севастополі. Готувалася справжні війна - невідомі копали ями, щоб закладати фугаси, перерізали телефонні дроти... У травні 1994 року на дорозі між КПП та казармами бригади ППО національні гвардійці влаштували засідку на групу з трьох осіб, що закладали фугас. Двоє втекли, покинувши 4 кг вибухівки. Третього, одягненого в чорну уніформу морської піхоти, затримали – перед арештом він викинув пістолет ТТ. Потім міліція встановила його особу – відставний капітан 2 рангу, місцевий мешканець. 19 травня 1994 року було відбито ще одну спробу захопити той ж об'єкт ППО. Тобто російська розвідка ніби не брала прямої участі в подіях, а діяла силами "помічників" із числа пенсіонерів ЧФ. Це було вимушеною імпровізацією, оскільки іншої агентури на той час у Криму вона просто не мала.

У штабі ВМС до погроз росіян поставилися цілком серйозно. 25-29 квітня 1994 року відбулися командно-штабні навчання ВМС за участю командувача Одеського військового округу генерал-лейтенанта Шкідченка й першого заступника міністра оборони Біжана. Однак після ряду спроб захопити військові об’єкти у Севастополі й закласти під них фугаси командуванню стало зрозуміло - від "оборонних" навчань час переходити до серйозніших дій. На виїздах із Севастополя поряд з постами міліції з’явилися співробітники СБУ в камуфляжі та з автоматичною стрілецькою зброєю.

Однак провокації не вщухали. 22 травня 1994 вулицями Сімферополя проїхали 28 бронетранспортерів Національної гвардії, які поверталися з ремонту. Юрій Мєшков закликав російський телеканал "ОРТ" і заявив, що український спецназ готується до штурму штабу ЧФ. У Севастополі почалася справжня паніка - містом пішли страшні чутки про високу боєздатність та виняткову жорстокість "націків". Так росіяни називали українську Національну гвардію. Дійшло до того, розказували офіцери гвардії, які перебували тоді в Балаклаві - до них підходили залякані пенсіонери з проханням "не вбивати хоча б дітей!". Про нервозний стан росіян свідчив і випадок з російським морським офіцером, який зупинив авто з національними гвардійцями і попросив підвезти до Севастополя. Моряк лише в ході розмови зрозумів, що їде не з російськими військовослужбовцями, а з українцями - і на ходу зі страху вистрибнув з машини! Цей випадок свідчив про рівень створеного психозу на Чорноморському флоті.

У такій обстановці, коли командувач ЧФ адмірал Ігор Касатонов навідріз відмовлявся зустрічатися і спілкуватися з командувачем ВМС України, в штабі Військово-Морських сил України працювала робоча група по розробці варіантів розподілу ЧФ. В 1993 році її очолив представник Міністра оборони України віце-адмірал Володимир Безкоровайний. Розглядалися і пропонувалися керівництву держави різні варіанти вирішення проблеми розподілу флоту, виходячи з уже досягнутих угод. Однак, у більшості випадків пропозиції моряків на вищому рівні не сприймалися. Україна знаходилася у вкрай важкому економічному і енергетичному становищі і керівництво держави робило одну за другою поступки Росії, у першу чергу за рахунок інтересів національного флоту. Це при тому, що весь Чорноморський флот в період економічної кризи утримувався практично Україною за кошторисом її Міністерства оборони: в 1992 році – 86 відсотків, за перше півріччя 1993 року – 79 відсотків від загальної суми розходів ЧФ фінансувалося українською стороною. Поступливість українців взамін "братньої" подяки викликала безцеремонність. Без погодження з оборонним відомством України під спричинений антиукраїнський галас керівництво ВМФ РФ, фальсифікуючи документи, привласнювало кораблі, судна і військові установи центрального підпорядкування, в тому числі

1993. Зустріч Бориса Кожина з ГК ВМС НАТО адміралом Полом Міллером

суднoремонтні заводи, полігони, санаторії і будівельні управління навіть далеко за межами кримського півострова.

Такий стан був надзвичайно вигідний російським флотоводцям і тому пропозиції штабу ВМС України для переговорного процесу були направлені на рішуче усунення цього становища і повну реалізацію попередніх домовленостей Президентів про фінансування ЧФ 50 на 50 відсотків та про спільне використання системи базування і матеріально-технічного забезпечення. Власне, на той час військові моряки України не перечили проти базування в Севастополі кораблів російського флоту, військові фахівці розуміли, що дівати свій флот Росії більше просто ніде. Але таких уступок, по суті, здачі всіх позицій та своїх Військово-Морських сил, яке відбулося на зустрічі Президентів України і Росії Леоніда Кравчука і Бориса Єльцина в Масандрі *3 вересня 1993 року* не очікував ніхто. Тай українсько-російські переговори на вищому рівні в Масандрі, як виявилося, нічого спільного з дипломатією не мали: то була розмова колонізатора з васальною територією. Українську делегацію в Масандрі очолював прем'єр-міністр Леонід Кучма, російську – В.Чорномирдін. Військовою частиною української делегації керував віце-прем'єр Валерій Шмаров. До складу делегації входили генерал-полковник Іван Біжан, віцеадмірали Борис Кожин, Володимир Безкоровайний, Микола Клітний, капітан 3 рангу Ігор Тенюх. Всю ніч українська делегація відпрацьовувала пропозиції по організації спільного керівництва флотом згідно Ялтинських угод. Та спланований хід переговорів зламав Віктор Чорномирдін, ультимативно зажадавши розгляду спершу газових проблем. Коли делегації дійшли до розгляду проблем Чорноморського флоту стало виразно ясно, що у російської державної делегації відсутнє бажання вирішувати флотську проблему. Позицію України стосовно "створення спільного командування спільним флотом" за дорученням Президента оприлюднив В.Шмаров. Слідом виступив прибувший напередодні засідання в Масандрі Міністр оборони України Костянтин Морозов і заявив про свою незгоду з пропозиціями Шмарова, позаяк весь флот є власністю України. Російську позицію оголосив міністр оборони РФ Павло Грачов. При допомозі грубих російських матів він заявив, що потреби у спільному командуванні у них немає, позаяк вони як командували Чорноморським флотом, так і будуть ним командувати і далі. І ніхто їм в цьому не завадить! Власне, на таких "акордах", перемішаних російським народним фольклором, переговори і завершилися. Однак, і це стало повною несподіванкою для військових експертів української державної делегації, рішення після бесіди віч-на-віч прийняли самі Президенти, хоча підсумкові документи їх домовленостей спочатку оприлюднені не були. На прес-конференції після зустрічі Борис Єльцин заявив про досягнення домовленостей стосовно того, що "Чорноморський флот передається Росії" та, що Росія компенсує Україні належну їй частину флоту.

Українські моряки разом з українцями Криму опинилися у стані ошпарених окропом. Антиукраїнські сили Севастополя тріумфували. Український президент, повернувшись до Києва, якби виправдовуючись перед журналістами, заявив, що ніяких рішень по флоту не прийнято. Це придало проблемі ще більшого ажіотажу. Однак, 10 вересня 1993 року, в газеті "Голос України" появився текст спільного протоколу, в якому було чітко зафіксовано: "Доручити державним делегаціям України і Росії в місячний термін проробити всі питання, зв'язані з розробкою Угоди, у відповідності до якої весь Чорноморський флот з всією інфраструктурою в Криму використовується Росією і отримує російську символіку...". Свою частину флоту, відповідно до цього протоколу, Україна погоджувалася продати Росії за борги. У Військово-Морських силах добре розуміли, що за цими словами Україна надовго зостається без повноцінного флоту і втрачає контроль не лише над Кримом, а й над всім чорноморським узбережжям. Визрівала ситуація 1918 року, коли гетьманська Україна передала свій флот в оренду Антанті...

Та морального упадку, подавленості, про які багато різноманітних аналітиків згодом міркували і писали, у Військово-Морських силах не сталося. Так, Масандра внесла ще більший хаос у флотську проблему і у взаємини двох флотів, дехто з військових моряків не витримав політичної напруги і ритму служби, дехто не отримав очікуємої посади, хтось вислужив установлені терміни служби і звільни-

лися в запас. Та абсолютна більшість офіцерів, мічманів і матросів, навпаки, дружно згуртувалися навколо Командувача ВМС України віце-адмірала Бориса Кожина і міністра оборони України генерал-полковника Костянтина Морозова. Після завершення зустрічі у верхах в Масандрі майже на всіх кораблях і у військових частинах ВМС України пройшли збори військовослужбовців, на яких військові моряки та абсолютна більшість національно-патріотичних громадських організацій Севастополя і Криму прийняли заяви до Президента України, Верховної Ради України, РНБО, Міністра оборони України з протестом проти пропонуємого вирішення флотської проблеми і продажу Росії української частини Чорноморського флоту. Спілка офіцерів України заявила про зраду державних інтересів і готовність боротися за Український флот до кінця. Моряки вузла зв'язку, СКР-112, товариство "Просвіта" вимагали звернутися до міжнародного суду з позовом до Росії. Командувач ВМС Борис Кожин відкрито виступив проти позиції Президента і звернувся за допомогою у вирішенні проблеми ЧФ до патріотичних партій і рухів та регіонів країни. Його авторитет в Україні на той час був надзвичайно високий і тривога за майбутнє флоту, а з ним і за цілісність держави, охопила всю Україну. Проблему флоту розпочали активно розкручувати політики, політологи, журналісти і вона почали виходити на головну державну проблему і набирати різних тлумачень. Військових моряків твердо підтримав Міністр оборони України Костянтин Морозов. Він висловив впевненість, що питання розподілу ЧФ повинна розглядати Рада оборони, а затим їх має ратифікувати Верховна Рада України.

ВМС України вимагали пояснення ситуації. Флотська служба і так була раніше, а після Масандри стала в центрі великої політики. ВМС України різко політизувалися і не на користь свого Верховного Головнокомандувача. 6 вересня 1993 року Костянтин Морозов прибув до Севастополя. На борту фрегата "Гетьман Сагайдачний", а затим на нараді командного складу, міністр оборони заявив, що ніхто не відміняв постанову Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року, Ялтинських і Дагомиських домовленостей і тому вважає за необхідне вивести за межі територіальних вод України всі неукраїнські кораблі і військові частини, а так же, що про продаж української частини флоту не може бути й мови. Згодом, через тиждень, у пресі появилася заява Міністра оборони України, що він "не може взяти на себе відповідальність за захист південних кордонів, якщо буде прийнято рішення продати українську частину Чорноморського флоту Росії".

На Чорноморському флоті підписаний протокол в Масандрі оцінили як "торжество народної мудрості, здорового глузду і політичного розуму" та організували протести громадськості проти заяви К.Морозова. У гарнізонах ЧФ розпочалися розгнузданість та провокації проти українських моряків. Під створений шум командування флотом без будь якого погодження з Міністерством оборони України розпочало приєднувати до флоту об'єкти, які йому ніколи не належали, та направило кораблі в район абхазсько-грузинського конфлікту. Контакти між командувачами ВМС і ЧФ практично перестали існувати. Загострення подій навколо флоту співпали з апогеєм політичної кризи в Москві, викликаної протиборством російського парламенту з президентом Борисом Єльциним. Третього жовтня 1993 року у Москві танки вже били прямою наводкою по стінах Верховної Ради РФ. У зв'язку з московськими подіями на Чорноморському флоті зайняли позицію очікування і політична ситуація значно заспокоїлася. Врешті, як показав час, в Масандрі Леонід Кравчук пішов на значні уступки заради свого російського колеги, якому в той час була вкрай необхідна підтримка російських націонал-патріотів у боротьбі з спікером парламенту Хасбулатовим та віце-президентом Руцким. А Україні потрібний був газ, приближувалася зима, тож флот став розмінною монетою політичних розрахунків. Всі розуміли, що тривале політичне напруження внесе зміни і у військову політику України, яка приведе до кадрових змін. 4 жовтня 1993 року на засіданні Ради оборони подав у відставку Міністр оборони України

Володимир Волошин

Костянтин Морозов. Його змінив командувач Одеським військовим округом генерал-полковник Віталій Радецький. Услід за зміною керівництва Міністерства оборони України відбулась і зміна командувача ВМС України.

Не зважаючи на протидію, структури Військово-Морських сил успішно розвивалися. Відповідно до директиви начальника ГШ ЗС України від 20.05.1993 року розпочалося практичне формування морської піхоти ВМС України. Першим з 28 червня по 1 липня 1993 року був сформований 1-й Окремий батальйон морської піхоти Військово-Морських сил України, командиром якого став підполковник Олександр Голобородов. Основу його склали кращі офіцери Чорноморського флоту, які виявили бажання служити своїй Батьківщині.1-й Окремий батальйон морської піхоти було вирішено розмістити у покинутому військовими будівельниками військовому містечку в с. Тилове під Севастополем. 1 вересня 1993-го був сформований ще один батальйон, 41-й Окремий батальйон морської піхоти з дислокацією під Феодосією, а 20 вересня, як і визначалося директивою начальника Генерального штабу ЗС України, було сформовано штаб і управління 4-ої Окремої бригади морської піхоти Військово-Морських сил України, командиром якої був призначений підполковник Володимир Волошин. З 1995 по 2000 роки бригаду вивели з складу ВМС і включили до складу Національної гвардії. Після повернення до Збройних Сил, вона увійшла до складу військ берегової оборони ВМС України. У

1993 р. Феодосія. Перша у ВМС клятва морських піхотинців

1993 р. Сформований 1-й Окремий батальйон морської піхоти

2003-04 роках бригаду морської піхоти скоротили, оставивши у ВМС лише один батальйон морських піхотинців у Феодосії. У грудні 2013-го в Керчі розпочалося формування 501-го Окремого батальйону морської піхоти, однак формування не завершив, її обірвала російська окупація Криму.

19 грудня 1993 року було приведено до військової присяги 800 чоловік першого призову морських піхотинців бригади в смт. Кизилташ (Феодосія-13). Вперше поряд з військовою присягою пролунала урочиста клятва українського морського піхотинця: "Вступаючи до морської піхоти Я … усвідомлюючи свою високу відповідальність за захист незалежності та інтересів України, клянусь зберігати та продовжувати бойові традиції морської піхоти, бути зразком у виконанні військового обов'язку.

Визначаючи, що я добровільно вступив до лав морської піхоти, завжди підтримувати престиж, честь та моральний дух мого підрозділу та військової частини. Я усвідомлюю, що морський піхотинець - військовослужбовець найелітнішої частини військ, який з'являється в найрішучіший момент бою на землі, в морі, у повітрі. Я добре розумію, що моя держава чекає від мене сміливих, швидких, рішучих дій та стійкості в бою. Я ніколи не порушу статутних правил взаємовідносин, не підведу й не покину в біді своїх товаришів по зброї, надам, кому потрібно, допомогу. Буду витривалим, морально стійким і нестиму на своїх плечах будь який тягар військової служби. Готовий довести, що я - добре підготовлений морський піхотинець України, спадкоємиць доблесті та честі славетних захисників Вітчизни, запорізького козацтва. Я досконало опаную й матиму завжди готову до бою зброю, бойову та іншу техніку. Моя повага до старших за званням, особиста охай-

ність та підтримання військового спорядження у належному стані правитимуть за взірець для інших. Я активно боротимусь проти ворогів своєї Вітчизни, битимусь до останньої краплини крові й здобуду перемогу на полі бою. Морський піхотинець ніколи не здається до полону, не залишає полеглого товариша на поталу ворогу. Я готовий виявити всю свою стійкість при виконанні завдання, яке буде поставлено перед мною та виконувати його до кінця, навіть якщо серед живих залишусь один. Я ні за яких умов та обставин не завдам своїй державі шкоди. Я ніколи не зраджу цієї присяги і через усе життя пронесу вірність традиціям морської піхоти". В листопаді 1993 року у Севастополі та в Керчі було створено комендатури військових сполучень. Однак, сформовану у ВМС 4-у бригаду морської піхоти у 1995 році передали до складу Національної гвардії. У складі Військово-Морських сил України остався лише один батальйон морської піхоти, який 1 березня 1994 року остаточно завершив своє формування як бойової одиниці ВМС України. Наприкінці 1997 року 4-у обрмп повернули до складу ВМС і, врешті, розформували в 2003 році.

Формування батальйонів морської піхоти, основу яких склали морські піхотинці з колишнього батальйону ЧФ, повітряні десантники з Прикарпатського військового округу і призвана молодь, доставка бойової техніки і озброєння для них і для берегових частин в Криму були обставлені особливо галасливо. Всі розуміли, що минається монополія на першість, приходить кінець демонстрації сили, тож прийшлося знімати блокаду Севастополя і стало неможливим більше використовувати морську піхоту ЧФ в якості жандармської сили в гарнізоні.

Розробка структури Українського флоту, формування перших екіпажів бойових кораблів ВМС і відродження української морської піхоти стали останніми справами Бориса Кожина як командувача ВМС України. 8 жовтня 1993 року Указом Президента України віце-адмірал Борис Кожин був звільнений з посади Командувача Військово-Морських сил України і направлений у розпорядження Міністра оборони України, де був призначений... радником начальника академії оборони. На прощання Борис Кожин заснував Почесний нагрудний знак "Член Організаційної групи ВМС України", яким особисто нагородив своїх соратників по відродженню національного флоту України. В 1994 році Борис Кожин був обраний народним депутатом України від Івано-Франківської області. Того ж 8 жовтня 1993 року Указом Президента України новим Командувачем Військово-Морських сил України було призначено віце-адмірала Володимира Безкоровайного.

Безкоровайний Володимир Герасимович народився 16 серпня 1944 року в Умані. Строкову службу проходив матросом на ескадреному міноносці "Бєзупрєчний" Чорноморського флоту. В 1967 році закінчив Каспійське вище військово-морське училище за спеціальністю штурман і був направлений на Північний флот.

Володимир Безкоровайний

Пройшов шлях від командира електронавігаційної групи атомного підводного човна, командира атомного підводного стратегічного крейсера до командувача флотилії атомних підводних човнів стратегічного призначення. У ВМС України з липня 1992 року, де виконував обов'язки представника Міністра оборони у ВМС України і очолював групу військових експертів державної комісії по розподілу Чорноморського флоту. До призначення Командувачем Військово-Морських сил пропонувався Україною на посаду командувача "об'єднаного Чорноморського флоту України і РФ", але його кандидатура була відразу заблокована Росією. Кандидат військових наук. Нагороджений золотою медаллю Академії наук СРСР.

Приступивши 13 жовтня 1993 року до виконання обов'язків командувача, Володимир Безкоровайний спершу провів реорганізацію роботи Військової ради і штабу ВМС України. Робота по розвитку ВМС і робота по переговорному процесі були розділені. Групу експертів штабу ВМС по підготовці пропозицій по розподілу ЧФ очолив віце-адмірал Микола Клітний. Флотські експерти тісно працювали з заступником міністра МЗС України

Борисом Тарасюком, який особисто вів переговорний процес по Чорноморському флоту. А штаб ВМС був націлений на ефективну роботу по формуванню структур ВМС і організацію бойової підготовки українського флоту. Наступним кроком Володимира Безкоровайного була спроба нормалізувати відношення між двома флотами. Для цього 30 жовтня він провів трьохгодинну зустріч з командувачем ЧФ віце-адміралом Е.Балтіним з яким колись спільно проходив службу на Північному флоті. Зустріч була багатообіцяючою, доброзичливою і спочатку вселяла оптимізм в тому, що здоровий глузд таки переможе. Далі, на вимогу уряду і колегії Міністерства оборони України, командувач ВМС припинив політизацію військовослужбовців. У Києві, у першу чергу у Адміністрації Президента і МЗС, вважали, що активна громадська позиція військових негативно впливає на братерські стосунки з Росією. Діяльність севастопольської організації Спілки офіцерів України в штабі ВМС була звернута і вона перестала впливати на керівництво і штаб ВМС України, на кадрові питання та прийняття рішень, працюючи в основному вже за межами військових частин. "Не час займатися самоїдством", так підсумував гостру критику в свій адрес за деполітизацію Володимир Герасимович. Врешті, політизація ВМС припинялася, в час, коли політизація ЧФ лише підвищувалася і головні політичні події Севастополя і Криму ще чекали свого часу. Урядові помилки у флотському питанні дорого коштували Україні і військовим морякам, дали змогу Міністерству оборони Росії взяти ситуацію в Севастополі та в Криму в свої руки, але це не зупинило процес національного військово-морського будівництва. Державна адміністрація міста на ситуацію не впливала, скоріше плелася в її фарватері, підігруючи Чорноморському флоту фактично у всьому. Не маючи протидії місцевої влади, військова розвідка ЧФ розпочала підготовку з відокремлення Криму від України за схемою, яку вже апробували в Придністров'ї. Створені в Криму консульства Російської Федерації розпочали видавати російські паспорти: спершу працівникам і службовцям ЧФ, затим і проросійським активістам – готувалася п'ята колона, яка мала відіграти роль троянського коня.

У той же час основні зусилля штабу ВМС направлялися на створення і розвиток флотських структур. Командувач ВМС вважав, що лише наявність сильних і професійно підготовлених структур ВМС дасть змогу успішно і на рівних з російською стороною вирішити питання ЧФ. Український флот нарощував свої сили. Готувалися екіпажі на ракетний крейсер "Україна", завершення будівництва якого тривало в Миколаєві, фрегат "Гетьман Байда-Вишневецький", протичовнові кораблі "Іван Богун", "Тернопіль", "Запоріжська Січ", "Луганськ" і "Львів", будівництво яких тривало на суднобудівних заводах Києва, Феодосії і Керчі. 21 листопада 1993 року в севастопольську гавань увійшов малий протичовновий корабель "Луцьк", збудований київськими корабелами. Його першим командиром став капітан 3 рангу Віктор Заремба. Це вже був четвертий новозбудований корабель українського флоту. *12 лютого 1994 року*, після відпрацювання всіх належних завдань і учбово-бойових вправ, в присутності Міністра оборони генерала армії України Віталія Радецького на нім урочисто було піднято Військово-Морський прапор України. Після урочистої церемонії Віталій Радецький твердо, аби ніхто не мав сумнівів, заявив, що розбудова флоту була і зостається найважливішим питанням державної політики, що питання наявності в Севастополі штабу і головної бази українського флоту не дискутуються.

Не зважаючи на труднощі, ВМС України намагались вийти з міжнародної ізоляції, яку навколо них створювала проблема ЧФ. З перших тижнів існування Військово-Морських сил України увагу до них, до Севастополя проявляли не лише іноземні журналісти. Перші офіційні міжнародні контакти, звичайно, якщо не рахувати занадто "тісних" контактів з ВМФ РФ, припадають на 1993 рік. Влітку того року штаб ВМС відвідали і зустрілися з командуванням Українського флоту воєнно-морський аташе Німеччини в Україні Дітер Маттей, воєнно-морський аташе Великої Британії в Україні капітан 2 рангу Періш, воєнний аташе з питань оборони США підполковник Джон Шеркіс та інші військові дипломати. 24 серпня 1993 року в Одесі на сторожовому кораблі "Гетьман Сагайдачний" віце-адмірал Борис Кожин приймав Головнокомандувача об'єднаними ВМС НАТО в Атлантичному

океані адмірала Пола Девіза Міллера. Під час цього першого офіційного візиту в Україну Головнокомандувач ВМС НАТО в Атлантиці виразив тверду підтримку молодому українському флоту. Підсумки цієї зустрічі мали велике значення для українського флоту. Саме вони дали змогу командувачу ВМС віце-адміралу Володимиру Безкоровайному в кінці 1993 року впевнено заявити, що український флот уже отримав міжнародне визнання. 8 лютого 1994 року Україна приєдналася до програми НАТО "Партнерство заради миру" згідно якої Військово-Морські сили стали активними учасниками цілої низки міжнародних військових навчань: "Бриз", "Класика", "Кооператив партнер" та інших, в тому числі і на території країн НАТО. Першим учасником міжнародних навчань "Бриз-94" за програмою НАТО "Партнерство заради миру" став корвет "Луцьк" біля болгарських берегів в липні 1994 року. Окремо були сплановані і спільні навчання ВМС України і США. Командування і штаб ВМС направляли зусилля всіх моряків на розширення міжнародної співпраці, що привело би до широкого міжнародного визнання флоту України як рівного серед флотів держав-сусідів. Це змусило б замовкнути ідеологів "єдиного Чорноморського флоту як гаранта безпеки СНД". А політики позбавилися би приводу для дискусій стосовно ролі ВМС в системі безпеки держави.

17 березня 1994 року, під час офіційного візиту Міністра оборони України генерала армії України В.Радецького та командувача ВМС України віце-адмірала В.Безкоровайного до Румунії, було підписано угоду про співпрацю між оборонними відомствами двох держав, в тому числі і в питаннях взаємодії їх флотів. Першим міжнародним контактом ВМС України став візит з 11 по 14 травня 1994 року до Одеси загону бойових кораблів ВМС Болгарії під керівництвом командувача болгарського флоту віце-адмірала Венцеслава Велкова. Командування ВМС намагалося через участь кораблів і морської піхоти в міжнародних навчаннях забезпечити не лише міжнародне визнання, а в першу чергу професійне навчання національного флоту за світовими стандартами. Віце-адмірал В.Безкоровайний постійно підкреслював, що на той час то був єдиний і найнадійніший шлях будівництва власного флоту. Надзвичайно вагому і безкорисливу допомогу українським морякам в будівництві ВМС надали Військово-Морські сили США. У американських моряків було чого повчитися і з ними українці завжди відчували себе як рівний з рівним. Морські походи завжди були свідком і професіоналізму і авторитету флоту у суспільстві. Тож коли перші кораблі ВМС пішли з візитами до іноземних портів, відношення до українських моряків в Севастополі різко помінялося в кращу сторону. Однак, налагодити хоча б робочі стосунки з Чорноморським флотом не вдалося. На заваді стала політична і комерційна діяльність високопоставлених офіцерів ЧФ. Під загальний ґвалт про єдиний і неділимий флот фактично при кожній військовій частині ЧФ була створена комерційна структура, навіть були такі при кораблях. Так за адміралом Касатоновим зосталося 18 приватних підприємств, у командира протичовнового крейсера "Москва" було їх 8 і так дальше. У більшості випадків військові комерсанти були зв'язані з кримінальними структурами, то ж у їхньому середовищі і проходили заведені між бандитами розбірки. Пов'язаним з кримінальними структурами та торгівлею пальним був і головний "трибун" Чорноморського флоту ...начальник прес-центру ЧФ капітан 1 рангу А.Лазєбніков, за що у грудні 1993 року поплатився життям. Дещо раніше загинуло ще кілька комерсантів в пагонах. Але саме смерть ідеолога і керівника інформаційної війни з Україною була використана антиукраїнськими силами для ескалації чергової напруги в українсько-російських відносинах і зірвала ситуацію в Севастополі. Постріл з пістолета, який обірвав життя офіцера, широкій громадськості був представлений як помста ук-

1994. Командувач ВМС віце-адмірал В.Безкоровайний на польових навчаннях морської піхоти

раїнських націоналістів, розпочалася череда провокацій і безпрецедентного обману мешканців Севастополя і Криму. І лише погроза Безкоровайного оприлюднити факти комерційної діяльності загиблого офіцера і штабу ЧФ зупинили вал інформаційного обману.

16 січня 1994 року, під час першого туру виборів президента Криму, Е.Балтін демонстративно розпочав навчання з бойовою стрільбою під берегами півострова. Цей випадок остаточно розвів командувачів флотами. 30 січня 1994 року президентом Криму було обрано адвоката Юрія Мєшкова. З цього часу розпочався і так званий період "мєшковщини" на півострові, пов'язаний з проросійською діяльністю опереткового президента Кримської автономії та його спроб реанімувати кримський сепаратизм. Загострення ситуації планувались синхронно і узгоджено в Севастополі і в Сімферополі. Та не зважаючи на цілковиту підтримку зі сторони командувача ЧФ Е.Балтіна та севастопольського мера Віктора Сємьонова, опанувати ситуацією навколо ЧФ та на півострові йому не вдалося і згодом він тихо зійшов з політичної сцени. Створити триєдину проблему українсько-російських відносин – флот, Севастополь, Крим – не дозволили самі мешканці Криму.

Віктору Сємьонову, до речі, належить відкриття про "біологічну несумісність" військових моряків України і Росії і розв'язування при допомозі цієї тези морально-психологічної війни та соціального відчуження особового складу ВМС від севастопольської громади. Для практичного підтвердження цієї гіпотези почалися вже не ідеологічні, а фізичні провокації: бійки морських піхотинців ЧФ з курсантами і моряками надводних кораблів ВМС на вулицях міста, глумлення і прилюдне глузування над українськими моряками під час масових заходів, безпричинні грубі затримки офіцерів ВМС в гарнізоні, "помилкові" нічні напади на українські військові частини з стрільбою та тому подібне. Одним словом, будувалася товста стіна протистояння і формувалася громадська думка про неможливість спільного базування двох флотів.

16 березня 1994 року командувач ЧФ наказав вимкнути всі навігаційно-гідрографічні споруди і знаки в районі Ялти і від устя Дунаю до кримського мису Тарханкут. В бюлетені мореплавцям появилося повідомлення про небезпеку плавання в українських територіальних водах. Е.Балтін почав вимагати в України оплати "обслуговування" навігаційного обладнання, а для демонстрації сили в березні місяці без погодження з українською стороною розпочав загальнофлотські навчання з бойовою стрільбою. Бойові літаки ЧФ "для контролю за ситуацією" розпочали патрулювання Кримського півострова з повітря. Начальник штабу ЧФ заборонив офіцерам ЧФ спілкуватися з офіцерами ВМС України, а воєнних пілотів української національності відсторонили від польотів. Подібних акцій показового "слов'янського братерства" було проведено чимало. Та всіх їх разом перевершили провокаційні дії прихильників СНД в квітні місяці в Одесі та Севастополі і в травні місяці - в Ізмаїлі.

6 квітня 1994 року на запрошення голови одеської міської державної адміністрації на святкування 50-річчя визволення Одеси від німецько-фашистських загарбників з Севастополя до Одеси відбув корабель управління "Славутич". На показових спортивних заходах міста була запланована і традиційна участь морських піхотинців. Однак Е.Балтін вніс свої корективи до свята. Вечором 8 квітня, коли вся Одеса святкувала, відбулася спроба вивозу з порту на судні ЧФ "Чєлєкєн" незаконно і самовільно демонтованого радіонавігаційного майна з об'єктів одеського гідрографічного морського району, а так же контрабандного болгарського цукру. Вихід судна в море забезпечував озброєний взвод моряків 318-го дивізіону консервації ЧФ з наказом відкривати вогонь на знищення у випадку спроби затримання судна. Коли про провокацію стало відомо командувачу ВМС, віце-адмірал В.Безкоровайний направив на судно для вияснення ситуації командира 1 бригади надводних кораблів кап. 2 рангу М.Жибарєва і старшого морського начальника в Одесі кап.1 рангу В.Орлова. На російському судні українських офіцерів арештували. Тоді командувач ВМС віце-адмірал Володимир Безкоровайний направив відділення українських морських піхотинців з завданням не допустити вихід "Чєлєкєна" з порту. Коли в груди беззбройних українців з борту "Чєлєкєна" напра-

вили бойову зброю, українських піхотинців відвели. На підтримку "Челекену" з Севастопольської бази вийшла група кораблів ЧФ, з своєї сторони Міністр оборони України генерал армії України Віталій Радецький підняв у повітря літаки-винищувачі та направив прикордонні кораблі. "Челекен", порубавши свої швартові, звільнив українських офіцерів та по-бандитськи вийшов в море і, нехтуючи правилами мореплавства та вимогами прикордонників, направився до Севастополя. Позаяк обидві сторони діяли рішуче, назрівав збройний конфлікт.

Першими витримку проявили у Міністерстві оборони України. Сили розвели. До збройного конфлікту не дійшло. Але "спільнокерований" 318-й дивізіон ЧФ на території України по-бандитський підняв зброю проти України і до того ж більшість його командного складу були п'яні, тому того ж дня цей дивізіон був розформований, а офіцери, які віддали наказ про застосування зброї, арештовані. У цьому конфлікті, між іншим, замість допомоги українським морякам намагався підтримати злочинні дії російських моряків підрозділ спецназу одеського полку МВС України, але був вчасно локалізований загоном українських десантників. 10 квітня 1994 року, в день 50-річчя звільнення Одеси від німецько-фашистських загарбників, Одеса була звільнена від російської інтервенції і військової бази. На базі фондів ліквідованого 318-го дивізіону консервації ЧФ було створено Західний морський район ВМС України, командиром якого і старшим морським начальником Одеси був призначений капітан 1 рангу Дмитро Українець. Після цих подій, самовільне плавання в територіальних водах і заходи в порти України кораблям і суднам ЧФ було заборонено.

Не встиг ущухнути інформаційний шум навколо подій в Одесі, як розгорівся новий навколо житлового будинку в Севастополі. На той час все житлове будівництво ЧФ фінансувалося Україною, тому ВМС України поставили питання про розподіл квартир в процентному відношенні до кількості безквартирних на флотах. Спочатку так і було, але в березні командування ЧФ погодилось на виділення ВМС лише 55 квартир з 617, які здавались до заселення. Щоб не виходити на черговий конфлікт, командувач ВМС погодився і на таку кількість – все таки це було перше виділення квартир військовослужбовцям ВМС. Та коли були виписані ордери і квартири почали заселятися, Е.Балтін взагалі заборонив виділяти ВМС квартири і направив на штурм будинку 60 морських піхотинців ЧФ. Біля будинку відбувся конфлікт, але українські офіцери будинок відстояли.

Після цих подій політики і дипломати, які взаємовідносини з Росією бачили виключно у рожевих тонах і не допускали можливості будь якого збройного конфлікту росіян з українцями почали прозрівати. Події в Одесі показали, що російська імперська машина попри декларуєме гасло про російсько-українське братство здатна запалити вогонь війни і в Україні з таким же успіхом, як вона це зробила на Кавказі і в Придністров'ї. Політичний бомонд України на кінець-то побачив, що з ними російська сторона взагалі не рахується і рахувати не збирається. Події в Одесі перервали мовчанку Президента України Л.Кравчука і він на кінець-то дав зрозумілу оцінку масандрівських домовленостей, назвавши їх лише "протокольним дорученням". В ті ж дні готовність виступити посередником між Україною і Росією у вирішенні проблеми флоту заявили Сполучені Штати Америки.

Дмитро Українець.
Фото 2016 р.

У Москві зрозуміли, що ВМС України вже стали реальною військовою силою, яка спроможна відповідати адекватно. Спроби вийти на відкритий конфлікт з ними визначили досить нерадісну картину для самого ЧФ - становище в його середовищі стало досить непевним для самих ідеологів конфронтації. Крім того, Міністр оборони України генерал армії України Віталій Радецький і командувач ВМС віце-адмірал Володимир Безкоровайний відзначалися значно рішучішим характером і волею у відстоюванні державних інтересів чим їх попередники, тож з їх сторони прохань щось виділити ВМС, щось оставити з майна більше не звучало. Наприклад, Міністр оборони України протягом одного дня підпорядкував державі Ракетну армію стратегічного призначення, чим завершив

дискусію стосовно власника ядерних озброєнь в Україні. Україна стала ядерною державою з третім у світі ядерним арсеналом! Ситуація складалася явно не на користь прихильників міфічного СНД. Тому досить швидко, без попереднього оголошення, *15 квітня 1994 року* відбулася позачергова зустріч президентів України і Росії у Москві. Президенти підписали угоду між Україною і Росією про поетапне врегулювання проблеми ЧФ. Головними домовленостями стали визначення, що ВМС України і ЧФ РФ базуються окремо, українському флоту передається 20 відсотків плавскладу ЧФ і в Україні створюється база російського флоту. На підготовку параметрів розподілу президенти виділяли 10 днів.

Та Московська угода за всією своєю лаконічністю лише добавляла проблем і труднощів у розв'язанні проблеми флоту. Справа в тому, що під формулою "окремого" базування двох флотів і російської бази в Україні ГШ ВМФ Росії вбачав за собою Крим і весь район Чорного моря, що виходив на нього. За Україною намагалися залишити лише район Чорного моря від устя Дунаю до устя Дніпра. До того, термін "базуються окремо" дав підстави антиукраїнським силам розвернути потужну кампанію за вивід ВМС з Севастополя. Тягар реалізації Московської угоди ліг на командування і штаб ВМС. Проблему ускладнювали постійні кадрові зміни української державної делегації та позиція севастопольської міської ради, яка 19 квітня 1994 року прийняла постанову, якою рекомендувала Президенту України вивести ВМС України з Севастополя, а 23 серпня 1994 року севастопольські депутати прийняли звернення, яким спробували запевнити громадськість, що Севастополь де-юре "является частиною Російської Федерації". Сепаратистичні заяви і дії севастопольських депутатів безкарно сходили їм з рук, тож не виглядала дивною вимога російської сторони провести 20 квітня переговори державних делегацій по визначенню параметрів розподілу ЧФ саме у Севастополі. Державні делегації очолили міністри оборони України і Росії генерал армії України Віталій Радецький і генерал армії Павло Грачов. Прийняти участь у міждержавних переговорах під галас мітингової ветеранської юрби намагалися і Юрій Мєшков з Віктором Сємьоновим, але допущені до зали засідань не були. Російська делегація на чолі з десантником-міністром прагнула реабілітувати ЧФ після одеських подій і намагалася досягти успіху у визначенні Севастополя своєрідним "десантним кидком", мало похожим на дипломатичну практику. Україні спершу надали для розподілу втричі зменшену кількість кораблів і суден, а затим великодушно запропонували місця базування ВМС в Ізмаїлі, Одесі і Очакові. Коли "кидка" не вийшло, керівник російської делегації просто покинув і свою делегацію, і переговори та без попередження своєї команди вилетів до Москви. Після севастопольських перемовин розгорнулася ще більш інтенсивна хвиля ідеологічного противоборства. Балтін при підтримці севастопольської міської ради та кримських властей намагався взяти реванш у Володимира Безкоровайного, вбачаючи в розваленім ним самим флоті виключно провину ВМС України. Спершу, наприкінці квітня, він віддав наказ вести спостереження з Ізмаїла за ВМС Болгарії і Румунії, що могло би пошкодити їх дружнім відносинам з ВМС України: неприховане спостереження велося б з території України. 24 травня 1994 р. за його наказом в бойову готовність була приведена бригада річних катерів у Ізмаїлі з завданням вивезти до Севастополя військове майно. Перед тим берегове обладнання бригади було виведене із ладу і зруйноване. Та рішучими діями Міністра оборони України і Командувача ВМС катери бригади були заблоковані на Дунаї і це не дозволило штабу ЧФ здійснити задумане. З аеродрому Кача за наказом Балтіна "для контролю за переміщенням техніки ЗС і ВМС України" стали вести розвідку розвідувальні літаки ЧФ, дезінформацію яких з задоволенням розповсюджували кримські і російські ЗМІ.

Поряд з політичною діяльністю на Чорноморському флоті активно продовжували займатися і комерційною діяльністю, ради якої і піднімали Андріївські прапори на суднах допоміжного флоту. Так, в м. Миколаєві клуб 1467 військово-морського госпіталю був переданий під мебельний цех, на 0,6 га території 859 учбового центру в Качі розмістили кафе і бар, 530 м.кв. воєнного санаторію "Ялта" теж передали приватним структурам. Двадцять кают госпітального судна "Єнісей" перетворилися на плаваючий готель, а судна допоміжного флоту стали забезпечу-

вати транспортну компанію "Торнадо", здали в оренду 150 ліжкомісць 1472 військово-морського госпіталю та двоповерховий будинок 110 поліклініки ЧФ у Севастополі, а медичний склад флоту перетворили під склад пиломатеріалів. Комерційним структурам продавалися і здавалися в оренду сотні метрів пристаней, земля, судна та склади паливно-мастильних матеріалів не лише в Севастополі, а й в Ізмаїлі, Одесі, Очакові і Миколаєві.

Під політичну демагогію про єдність і неділимість, з Чорноморського флоту без дозволу України вивозилося технічне майно, передислоковувалися на другі флоти нові кораблі і судна. Так на Балтійський флот були переведені пошуково-рятувальне судно "Ямал", унікальний експериментальний підводний човен проекту 1840 „БС-555", а новий підводний човен типу "Варшав'янка" проекту 877 – переданий на Північний флот. За борги перед Болгарією Чорноморський флот розрахувався майном України, передавши ВМФ Болгарії сторожовий корабель "Дельфін", пошукове судно "Кубань", дослідне судно "Донбас", гідрографічне судно "ГС-239", судно "СХ-7" та два підводних човни"Б-41" та "Б-326". Останній був включений до бойового складу ВМФ Болгарії. Під видом заміни з флоту було вивезено 90 нових універсальних малогабаритних електричних торпед з срібними акумуляторами, в Анапу перегнали і там законсервували 4 гелікоптери Мі-8МГ і 4 гелікоптери МІ-14ПЛ, 17 транспортерів на базі шасі УАЗ і 5 нових автомобілів УАЗ були продані приватним структурам. І не лише автомобілі. Комерційним структурам були продані як металобрухт протичовновий крейсер "Москва", СКР "Способний", дослідне судно "Діксон" плавбаза "М.Гаджиєв", тренажер морської піхоти ДКВП "Кальмар", дівочий оздоровчий табір "Дельфін" та багато ще що із того, що підлягало розподілу з ВМС України. Для позбавлення ВМС України бази для свого розвитку та для створення проблем національному мореплавству організовувалися і акти відвертого вандалізму. Були знищені 375 ракетно-технічна база в Балаклаві, радіотехнічні пости на о. Зміїний і на Тендрівській косі. Відкрито знищувалася система навігаційного устаткування і гідрографічного забезпечення мореплавства у водах України. В умовах зростання конкуренції на ринку морських транспортних послуг це було відкритою диверсією проти економіки України. Однак не зважаючи на численні доповіді, військові моряки підтримки від політичного керівництва країни не отримували.

Починаючи з січня 1994 року "спільнокерований" двома президентами Чорноморський флот став провокаційно відмовляти Україні в рятуванні її громадян під час лиха в морі, в ліквідації виявлених боєприпасів часів Другої світової війни та здійснювати ескорт і охорону українських суден Дунаєм під час Балканської кризи. Внаслідок цього на Дунаї з 1992 по 1994 роки були обстріляні артилерією і стрілецькою зброєю більше 20 суден Дунайського пароплавства, малися вбиті і поранені, внаслідок чого Україна, несучи економічні і людські втрати, була змушена відмовитися від торгових рейсів Дунаєм. Для чого це робилося? У першу чергу для підриву довіри міжнародної спільноти до України, до її можливостей забезпечити безпеку біля своїх кордонів.

Та як не старалися організатори піар-акцій щільно класти камені в стіну протистояння, вона таки валилася самостійно. Російські флотоводці разом з думськими політиками хоч і претендували на багато, але й те, що мали, втримати вже не могли. Час вже працював на Військово-Морські сили України. Чим більше тривало протистояння тим більше ЧФ втрачав позиції як в Криму, так і поза його межами. Флот розвалювався на очах і, щоб зберегти своє військово-політичне "обличчя", Головний штаб ВМФ РФ скорочував і залишав, інколи просто кидав на чорноморському узбережжі цілі гарнізони ЧФ. Офіційно власна неспроможність видавалася як ініціатива передачі ВМС, а то і братська допомога Україні в будівництві нею свого флоту. Командування ЧФ все більше втрачало контроль над своїми підрозділами, особливо за межами півострова. Там, де командири не втратили відповідальності, розуміння честі і національної гідності, хоч в якійсь мірі відчували себе українцями, продовжувався процес волевиявлення. Так, 28 грудня 1993 року під керівництвом підполковника Є.Кричевського перейшли до складу ВМС *офіцери і працівники морської інженерної служби Миколаєва і Очакова,* а 25 лютого 1994

року 180 офіцерів і мічманів *госпітальної бази і госпіталю в Миколаєві* звернулися до Міністра оборони України з проханням зарахувати їх до складу ВМС України. До 1 квітня 1994 року до складу Міністерства оборони України перейшли 51 військова частина центрального підпорядкування ВМФ загальною чисельністю особового складу 13042 чоловік, в тому числі *Центр бойового застосування і переучування льотного складу морської авіації* у складі 21 військової частини, серед яких були два полки дальніх морських стратегічних бомбардувальників з літаками ТУ-22М2,3; ТУ-16; ТУ-95РЦ; ТУ-142М,М3 і ІЛ-62М. На цей же час до Військово-Морських сил України добровільно перейшло 168 частин і підрозділів Чорноморського флоту загальною чисельністю 1791 чоловік. 16 квітня 1994 р. до складу ВМС перейшов *яхт-клуб ЧФ* в Херсоні. Врешті, до кінця квітня до складу ВМС України загалом перейшло 219 флотських об'єктів загальною чисельністю 14883 чоловік разом з штатною технікою і озброєнням.

На початок травня 1994 року Військово-Морські сили України вже виглядали зміцнілими і складали собою значну силу, яка почала класти край тривалому зневажанні України як морської держави. Про силове вирішення проблеми флоту мови вже не було. До складу Військово-Морських сил входили бригада надводних кораблів і бригада кораблів ремонту з дислокацією в Севастополі, Новоозерному і Керчі. Морську авіацію складали два полки з 63 літаками СУ-27, МІГ-29, і АН-26. Берегові війська ВМС налічували дві бригади і батальйон морської піхоти загальною чисельністю близько 3 тисяч чоловік. 1994-й рік став для українського флоту періодом організації комплексної бойової підготовки і відпрацювання взаємодії родів сил, об'єднань і з'єднань ВМС. В цьому ж році розпочалися і перші далекі океанські походи українських кораблів. На цей же час припадають політичні зміни в вищому керівництві України.

10 червня 1994 року на дострокових виборах Президентом України було обрано Леоніда Даниловича Кучму. В Севастополі йому віддали свої голоси 91,9 відсотки виборців, в Криму – 89,7 відсотки. Це була друга після референдуму 1991 року перемога України демократичним шляхом в Криму, бо антиукраїнські сили проводили потужну кампанію по зриву виборів на півострові взагалі і знову отримали повне неприйняття ідеології великодержавного шовінізму. Голосуючи за Президента України, мешканці Криму не бачили себе поза Україною. Про свою позицію стосовно флоту новообраний Президент України заявив в інтерв'ю вже 18 червня: "База російського флоту повинна находитися в Севастополі. Росія з Севастополя не вийде - це ясно всім. Однак, Україна може передати лише військово-морську базу но не місто...". 24 серпня 1994 року Президент України у відповідь на звернення севастопольських депутатів стосовно статусу міста заявив, що такі питання мають вирішуватися на державнім рівні, а не міськими радами. Зміна вищого політичного керівництва країни викликала і зміни військового керівництва. 25 серпня 1994 року відбулась зміна міністра оборони. Ним вперше в історії Збройних Сил України керівником військового відомства стала цивільна особа – віце-прем'єр-міністр з питань військово-промислового комплексу Валерій Шмаров.

Та не зважаючи на політичні зміни в країні ВМС України продовжували розвиватися. Весною 1994 року українські моряки підняли із руїн і ввели в експлуатацію радіонавігаційні станції і гідрографічне устаткування Одеського і Миколаївського гідрографічних районів, стали діяти маяки. Кораблі ВМС України стали планово відпрацьовувати завдання бойової підготовки. В штабі ВМС була створена робоча група під керівництвом заступника командувача ВМС з озброєння капітана 1 рангу Михайла Єжеля по розробці проекту "Національної програми кораблебудування на період до 2000 року". 15 вересня 1994 року проект, розроблений на 4 роки раніше "Державної програми розвитку озброєння і військової техніки Збройних Сил України", був ухвалений Президією Кабінету Міністрів і переданий в Адміністрацію Президента України. Однак, так там і зостався лише проектом на десятиліття.

Флот України розвивався паралельним і незалежним від розподілу ЧФ курсом. Не зважаючи на хід переговорного процесу по розподілу штабом ВМС визначалося майбутнє Українського флоту, ставилися завдання проектним організаціям по

створенню перспективних проектів бойових кораблів. Вже в 1994 році Казенним дослідним проектним центром в м. Миколаєві та Центральним конструкторським бюро "Шхуна" в м. Києві були розроблені проекти багатоцільових кораблів та ракетних катерів. Та в уряді перемогла думка, що спочатку слід завершити будівництво тих кораблів, які вже знаходилися на стапелях заводів, в тому числі і ракетного крейсера "Адмірал Лобов", перейменованого Верховною Радою в "Україну". Коштів Український флот не мав і ніхто їх морякам не обіцяв дати. Не хватало пального і взагалі багато чого від необхідного. Однак створення Західного морського району відкривало можливості для організації міжнародної співпраці ВМС України. На думку командувача ВМС В.Безкоровайного, на той час міжнародне морське співробітництво було для України єдиним шляхом, який міг розірвати ланцюг проблем, які їй нав'язувала Росія. Міжнародне визнання Українського військового флоту заставило би і командування російського флоту перейти від конфронтації з ВМС до співпраці з ними і поставило би раз і назавжди остаточну крапку над настирливою ідеєю "спільного" флоту. Але для цього необхідно було не лише приймати іноземні військові делегації у штабі ВМС, а й пронести Військово-Морський прапор України в дальніх морських походах, у світовому океані, продемонструвати Україну як дійсно самостійну морську державу. Наслідком попередніх військово-дипломатичних зустрічей командування ВМС України та Міністрів оборони України стало запрошення Військово-Морських сил України взяти участь у святкуванні 50-річчя висадки Нормандського десанту у Франції. Завдання на перший у ВМС далекий морський похід було поставлене флагману Українського флоту фрегату "Гетьман Сагайдачний".

В країні тривала економічна криза, тож готували перший далекий океанський похід і перший офіційний візит командувача ВМС України до Франції не лише моряки, а й широка громадкість. 26 червня 1994 року "Гетьман Сагайдачний" під командуванням капітана 3 рангу Сергія Настенка вийшов з севастопольської бухти і взяв курс на французький порт Руан. В цьому північному французькому порту на святі "Армада свободи" він вперше мав представляти ВМС України міжнародній морській спільноті на святкуванні 50-ї річниці висадки союзного Нормандського десанту в роки II Світової війни. Начальником похідного штабу було призначено 1-го заступника начальника штабу ВМС України капітана 1 рангу Юрія Шалита. Перший похід українського фрегата навколо берегів Європи мав надзвичайно важливе значення і не лише історичне чи військово-практичне. Це був не лише перший похід за межі Чорного моря, перші самостійні проходи українських моряків далекими протоками і морями, перший вихід в океан, плавання по ріці Сена. Для України, для Українського флоту він мав і величезне політичне значення. Віце-адмірал В.Безкоровайний, проводжаючи екіпаж, на борту фрегата відверто попередив моряків, що "під час походу ви всі маєте пам'ятати, що люба, навіть найменша, невдача у морі в умовах жорсткого протистояння за флот буде негайно перетворена на зброю проти України, проти нашого флоту".

Кокарда на кашкет особового складу ВМС України (1994-2017р.)

Похід пройшов досить успішно. Українські моряки продемонстрували високу професійність, дисципліну і морську практику. В Руані, де зібралися кораблі із 30 країн світу, "Гетьман Сагайдачний" став одним із найпопулярніших кораблів свята. За період візиту і святкування "Армади свободи" його відвідали більше 10 тисяч гостей. Хоча спочатку портові власті намагалися відшвартувати український фрегат далеко в глибині порту на вугільних пристанях та тверда позиція Юрія Шалита і Сергія Настенка у відстоюванні престижу свого флоту таки заставила французів знайти йому стоянку серед кораблів великих морських держав світу. На зворотному шляху до Батьківщину український фрегат провів спільні навчання з французьким авіаносцем "Жанна Д'Арк": як писала європейська преса – "український гетьман оженився на французькій королеві".

7 серпня 1994 року океанський похід фрегата "Гетьман Сагайдачний" завершився. Похід в Руан відкрив новий етап і новий стан Українського флоту. В цім поході загартовані в боротьбі за існування Військово-Морські сили України впевнено вийшли на міжнародну арену, були сприйняті міжнародною спільнотою як рівні серед рівних. Військово-Морський прапор України був з честю пронесений морськими і океанськими широтами де ніколи раніше Українського прапора не бувало. В Руані світ переконався, що Україна впевнено будує боєздатний флот і, не зважаючи на протидію, спроможна захищати свої інтереси.

Успішний похід до Франції, широка народна підтримка відкрили українським морякам дорогу в океан. В Севастополі і в Криму значно піднявся авторитет Українського флоту. Та не зважаючи на військово-дипломатичний успіх походу, ніхто з його учасників нагородженим чи хоча б заохоченим, окрім командувачем ВМС, не був. Прослідковувалося, що багато хто з київських посадовців боявся зростання впливу Українського флоту, а з ним і української влади на півострові. То ж старалися штаб ВМС обходити стороною. В Крим і у Севастополі на високі посади державних службовців призначалися відверто антидержавно налаштовані чиновники, багато з яких були відставними офіцерами ЧФ. І почували вони себе тут як риба у воді! Зростання популярності Українського флоту, підтримка його регіонами і областями, в тому числі і в Севастополі, не залишилися поза увагою антиукраїнських сил. В організацію і проведення провокацій і принижень гідності українських моряків включився особисто командувач ЧФ адмірал Е.Балтін з своїми заступниками, над їх організацією постійно працювало управління виховної роботи, штаб і прес-центр ЧФ. Для нагнітання ситуації в місті використовувалися найменші приводи, а як їх не було, їх просто видумували. Юридичний привід для цього їм надавали самі місцеві органи влади Криму, для яких фактично закону не існувало. У січні 1994 року "президент" Криму Юрій Мєшков під час свого виступу у Держдумі Росії закликав включити Крим до складу Росії. Після успішного поверненням "Гетьмана Сагайдачного" з походу пролунала підхоплена кримськими ЗМІ чергова заява Ю.Мєшкова про необхідність виводу ВМС з півострова, які начебто несуть кримчанам загрозу. Заяву підтримала Верховна Рада АРКриму і, услід, синхронно і узгоджено, спеціально до Дня незалежності України 23 серпня 1994 року з ініціативи голови міської ради Віктора Сємьонова сесія севастопольської міської ради прийняла антизаконне популістське рішення про визнання російського статусу міста Севастополя. Відчувалося, що в сесійній залі міськради крутилися грубі московські гроші! І "президент" Криму і севастопольська міська рада фактично виконували роль Судетської німецької партії, котра виконала важливу роль по анексії Чехословаччини і розпалювання вогнища ІІ Світової війни, однак лідери України цього не бачили. Чи не хотіли бачити. Перебуваючи у Севастополі напередодні дня Незалежності, Голова Верховної Ради України і соціалістичної партії Олександр Мороз відверто заявив, що як би він був Президентом України, то віддав би Севастополь і флот Росії без всяких компенсацій і переговорів. Заява О.Мороза і рішення сесії міськради збіглися в часі і не перечили одна одній, причім Мороз саме в той же самий час перебував в Севастополі, тому в севастопольських громадських організаціях заговорили про сплановану зраду України. Ряд громадських організацій заявили рішучий протест, а Спілка офіцерів призвала до рішучої силової боротьби із зрадниками.

Звичайно, все це не добавляло наснаги українським морякам, але не могло послабити їх волі створити національний флот і зломити сепаратистичні тенденції в Криму. Хоч безслідно для ВМС все це не проходило. Протягом 1994 року достроково звільнилося в запас більше 300 офіцерів, і головною причиною їх зневіри було відсутність державної підтримки та хоч якогось соціального забезпечення їх родин. ВМС України загрожував дефіцит досвідчених кадрів. Однак ядро колишньої орггрупи залишалося монолітним і головною опорою командування в розвитку Українського флоту. Для вирішення кадрової проблеми Командувач ВМС прийняв рішення вакантні посади комплектувати офіцерами других видів Збройних Сил, що поверталися на Батьківщину з поза її меж. І багато з них стали професійними моряками. Призначення головою державної делегації України на пере-

говорах з проблеми ЧФ першого віце-прем'єра Євгена Марчука переконувало всіх, що виконавча влада країни налаштувалася принципово вирішувати питання флоту і розуміє його значення для безпеки країни. В той же час російська ставка на затягування переговорів по флоту в надії на спрацювання в Україні методів її політичного і економічного тиску під час економічної кризи не виправдовувалася. Не виправдовували вкладених коштів і проросійські рухи Севастополя і Криму, що почали втрачати вплив на суспільство. Перетворити Україну в „крупнейшую русскую губернию" не вдавалося.

1995 рік став останнім роком "єдиного ЧФ – захисника інтересів СНД". Віцеадмірал Володимир Безкоровайний часто жартував з цього приводу, що "усуспільнений загальний захисник є нічим іншим як звичайним окупантом і колонізатором" та підкреслював, що "військовий захисник Батьківщини повинен мати чітко окреслену Батьківщину і рідну землю". Щоб заставити Чорноморський флот розділитися "як ядро урану", вважав Володимир Герасимович, нам слід підготуватися і провести загальнофлотські навчання в морі та океанський похід, і цим проголосити світу, що Україна створила національний флот України самотужки, без будь-чиєї "братської" допомоги, у цьому випадку Росії нічого не залишиться як спокійно і тихо розділити флот. Над цим планом, особливо його не афішуючи, почав працювати весь український флот. Тим більше, що починаючи з 1995 року, ситуація навколо ЧФ стала мінятися вже не на користь Росії, а поза межами Криму її впливу взагалі не стало. Однак, великого оптимізму у скорому вирішенні проблеми флоту ситуація не вселяла нікому: на заваді стояли українські пропозиції формулювань "база російського флоту знаходиться у Севастополі" і "РФ визнає кордони України". Російська сторона настирливо намагалася взяти в оренду на 100 років місто Севастополь загалом і не визнавати при цьому кордонів України.

Ситуацію зрушила з місця зміна керівників державних делегацій на переговорах. Євген Марчук разом з Міністром оборони Валерієм Шмаровим багато зробили для вирішення проблеми розподілу Чорноморського флоту, послідовно, твердо і дипломатично виважено відстоювали інтереси країни і національного флоту. На зустрічі в Києві російській стороні прийшлося погодитися з запропонованим українською стороною проектом Декларації розподілу ЧФ, з умовою оренди головної бази свого флоту в Севастополі та визнати у своїх відношеннях з Україною пріоритет міжнародних обов'язків України по звичайних озброєннях. Було знято з повістки дня і питання "стратегічності" ЧФ. Російська сторона, відчуваючи як катастрофічно втрачає вплив на ситуацію, взяла курс на згортання своїх сил до Севастополя і сама запропонувала передати Україні об'єкти ЧФ в західній частині Чорного моря. Для прийому об'єктів ЧФ у Військово-Морських силах було створено відповідну прийомну комісію, яку очолив заступник командувача ВМС України контр-адмірал Микола Костров. 17 березня 1995 року було підписано акт прийому передачі озброєнь, техніки і фондів в Очаківському, 12 квітня - в Ізмаїльському гарнізоні, де на прийнятих фондах було створено бригаду річних катерів ВМС України. З 7 грудня розпочався прийом ще 140 об'єктів ЧФ. Прийняті об'єкти вже мало нагадували військові. Деякі з них вже виявилися проданими комерційним структурам, другі були пограбовані і виведені з ладу, все вимагало серйозного ремонту і великих капіталовкладень але приймалось все, що могло бути використане для потреб будівництва національного флоту.

Тим часом в Криму розгорнувся скандал і "паперова війна" між кримським президентом Ю.Мєшковим і спікером парламенту автономії С.Цековим, яка привела до їх повного політичного банкрутства. А одночасно і до більш активного розвалювання "єдиного ЧФ". Коли і опереточний президент, і парламент півострова себе остаточно дискредитували в очах громадкості, Верховна Рада України 17 березня 1995 року відмінила Конституцію АРКриму, а разом з нею ліквідувала і посаду кримського президента. 31 березня Леонід Кучма підпорядкував собі кримський уряд. Спроби Мєшкова опертися на військову потугу ЧФ в Сімферополі остались лише пропагандистськими заявами, дивізію берегової оборони ЧФ в Сімферополі прийшлося незабаром розформувати. Після цього Ю.Мєшков опинився в Москві, але і там політичного дисидента з нього не вийшло, а С.Цеков змушений

був залишити посаду спікера. Проросійські сили кримського парламенту отримали нищівну поразку. І тоді в Криму запанував відносний політичний спокій. Більш впевнено стали почувати себе органи державної виконавчої влади і силові структури, що зразу ж відчули на собі високоповажні "московські" гості. На їх подив, в Криму їм вперше твердо сказали, що "вони не вдома". Вивчати ситуацію, а по суті, вплинути на неї на свою користь, в Крим прилетіла створена Держдумою РФ депутатська комісія у складі К.Затуліна, Н.Столярова і Н.Сухого. 6 квітня 1995 року, майже із сльозами на очах, вона доповідала Державній Думі: "Із самого початку відзначалися факти недружелюбного, а часом і ворожого ставлення до депутатів Державної Думи з боку української влади. Політ спецрейсу... Москва-Сімферополь над територією України був заборонений. Делегація 26 березня вилетіла до місця відрядження звичайним рейсом. В аеропорту Сімферополя був посилений наряд міліції і співробітники Служби безпеки України змусили їх пройти митницю. ...Прокурор України в Криму В.Купцов попередив К.Затуліна про відповідальність за антиукраїнські дії і заклики. В українській пресі з'явилися коментарі про можливість застосування до російських парламентарів карного переслідування і позбавлення волі...".

Грудень місяць 1995 року був роком чергових виборів до Державної Думи РФ і тому багато хто в Росії в передвиборній боротьбі намагався використати флотську і кримську карту як надійний шлях до омріяного депутатського мандату. В Держдумі розуміли, що скорочуючи ЧФ, Росія позбавляє себе можливості впливати на ситуацію в Криму і втрачає важелі впливу на Україну. Втрачаючи Крим, вони втрачали підтримку голосів російських націонал-патріотів. Тому в квітні місяці в Держдуму запрошується збанкрутілий С.Цеков, який ініціює там розгляд питання "про неправомірну передачу Україні міста Севастополя" та приймається федеральний закон про мораторій на однобічне скорочення ЧФ та передачу флотських об'єктів Україні. Це безглуздо, виключно політично-пропагандистське рішення було прийнято в час, коли в Ізмаїлі і Очакові об'єкти ЧФ були вже розділені, а кораблі, що відійшли до російського флоту, вже тримали курс з устя Дунаю до російських берегів.

Та прийняття цього закону було потрібне російським націонал-патріотам для інших цілей. За помахом московської палички в Севастополі розпочалися збори офіцерів ЧФ, публікації в пресі, мітинги і заяви проросійських організацій і партій про незаконність передачі Севастополя Україні, почався пошук аргументів для доведення громадськості, що на момент передачі в 1954 році Україні півострова Севастополь Криму не належав і, значить, остається донині російським містом. З цього теоретичного багажу, а також з "героїчного" минулого ЧФ, виводилася формула про неможливість перебування в Севастополі ВМС України і його штабу.

19.04.1995. Перше в історії ВМС вручення Бойового прапора бригаді морської піхоти

Спроби порозумітися, налагодити співпрацю і дійти згоди між ЧФ і ВМС в простих, здавалося, питаннях оставалися недосяжними і не з вини українських моряків. Рекомендації командуванню ЧФ і проросійським рухам видавав спеціально створений в Москві інститут з проблем Криму. Там, на прикладі Чечні знали, як досягти бажаних для багатьох політиків "статусу" і "несумісності" в севастопольських бухтах. То ж не виглядали дивними синхронність і злагодженість дій антиукраїнських сил з діями проросійської громадськості Севастополя. Верхом цинізму стала заява Е.Балтіна напередодні святкування 50-річчя Перемоги, що українські моряки, які присягнули Україні, є зрадниками учасників Великої Вітчизняної війни і не мають права

приймати участь в заходах по ушануванню ветеранів війни та провокація проти командувача ВМС в день ВМФ. Зарані і усестороннє планувалася жорстка боротьба вже за Севастополь.

14 квітня 1995 року відбувся черговий політичний маневр ЧФ. Підтримуючи реакційні сили Держдуми, Військова рада ЧФ на кінець-то згадала, що підпорядковується не ГК ВМФ РФ, а президентам Росії і України. Після закритого засідання Військової ради Е. Балтін заявив, що надалі накази з Москви про скорочення флоту виконувати не буде, як нічого не буде передавати і ВМС України.

Назрівала нова ситуація, суть якої прояснилася у травні місяці. Перебуваючи у Севастополі, помічник президента РФ Д. Рюріков заявив про позицію Росії напередодні зустрічі президентів України і Росії в Сочі: "Спільне використання Севастополя двома флотами не реалістично". Це була чергова спроба витіснити ВМС з Севастополя, та на неї блискавично відреагував командувач ВМС віце-адмірал Володимир Безкоровайний: "Ми будемо самі вирішувати, де повинен базуватися наш флот і консультуватися з Москвою з цього приводу не плануємо. Період уступок завершено". Позицію командувача ВМС підтримало керівництво Міністерства оборони України, в парламенті прозвучали заяви, що Верховна Рада України ніколи не ратифікує угоди по ЧФ на російських умовах, а слідом, напередодні сочинської зустрічі, Президент України Леонід Кучма в інтерв'ю англійській газеті "Файненшл таймс" таки промовить: "Гарантією... проти подальшого розвитку гегемоністських устремлінь Москви може бути підтримка України західними лідерами". Тепер, при одностайності українського політичного і військового керівництва, прийшлося включати задній хід вже російському керівництву - Б.Єльцин у відповідь заявив, що збере експертів і вони вирішать, наскільки на переговорах в Сочі вони можуть відступити...

1993. Матроси комендантського батальйону з шефами з Прикарпаття

19 квітня 1995 року вперше у Військово-Морських силах булу вручено Бойовий прапор 4 й окремій бригаді морської піхоти. Бойовий прапор у Києві на острові Рибачий біля пам'ятника морякам Дніпровської флотилії першому командиру бригади морських піхотинців ВМС України полковнику Володимиру Волошину вручив заступник Міністра оборони - командувач Сухопутних військ України генерал-полковник Собков. Вручення Бойового прапору свідчило, що бригада досягла повної бойової готовності, а з нею і Військово-Морські сили вже набули повноправного виду Збройних Сил, з яким вже не можливо було не рахуватися.

9 червня 1995 року у Сочі відбулася зустріч президентів України і Росії. Та підписана Леонідом Кучмою і Борисом Єльциним "Угода між Російською Федерацією і Україною по Чорноморському флоту" очікуємого оптимізму не принесла, хоч і названа була Б Єльциним "історичною". Підписана Угода підтверджувала розподіл майна ЧФ між сторонами у відношенні 50 на 50, визначала, що 18,3 відсотки корабельного складу ЧФ відходять Україні а 81,7 відсотки – Росії. Рештою своєї половини кораблів і суден Україна погашала борги за газ. Президенти домовилися, що основна база і штаб ЧФ РФ знаходяться в Севастополі, флоти базуються окремо, ЧФ використовує об'єкти в Севастополі і в других місцях базування. Росія брала на себе зобов'язання брати участь в соціально-економічному розвитку місць базувань свого флоту. Сочинська угода розширювала поле взаємодії флотів і певною мірою усувала накручені навколо флоту політичні проблеми. Однак підписана Угода не визначала місця знаходження штабу ВМС України, російський флот іноземним не визнавався, не були визначені принципи розподілу берегової інфраструктури та схеми оплати оренди бази. Ці питання, особливо наявність в Севастополі штабу Українського флоту і стали об'єктами подальших переговорів державних делегацій, політичних баталій і спекуляцій. Сочинська угода, як і всі попере-

дні, відносно України черговий раз продемонструвала світу російську політику "старшої сестри". Вихід з Севастополя ВМС України, чи хоча б його штабу, чого так домагалася російська сторона, значили б для України втрату міста і початок її територіального розчленування. Ще в березні російська делегація пропонувала Києву місцем дислокації штабу ВМС визнати Донузлав, пропонуючи при цьому свою допомогу. Хоча, слід признати, пропозиції погодитися з виведенням штабу ВМС з Севастополя до Києва де об'єднати його з Головним управлінням ВМС Генерального штабу ЗС України чи в перевести в Донузлав, а в Севастополі оставити лише кораблі, поступали і з Києва. У зв'язку з тим, що Головне управління ВМС Генерального штабу ВМС все більше входило в роль штабу ВМС і подавало Міністру оборони непродумані і неузгоджені з ВМС України пропозиції, віце-адмірал В.Безкоровайний добився його розформування в 1994 році і перетворення у відділ Головного штабу ЗС України з обмеженими функціями.

Ясність з штабом ВМС України вніс Леонід Кучма, який перебуваючи в Севастополі 22 серпня 1995 р. заявив, що "Ми в Сочі з Борисом Єльциним вирішили, що штаб Військово-Морського флоту має бути в Севастополі – із цього в першу чергу треба виходити, а дальше – з воєнної доктрини, причім з умовою: як краще зробити нашому воєнному флоту... Що значить сьогодні вийти звідси штабу українського флоту? Це не можливо ні з якої точки зору...". Дальше Президент заявив, "що нам всім хочеться мати свій флот, який було б не стидно назвати флотом, це наша задача". Однак, радіти українським морякам прийшлося недовго. Незабаром виявилося, що на прогрес у остаточному вирішенні проблеми флоту згідно Сочинської угоди очікувати марно. Підходила зима. А з нею енергетичні проблеми. Позиція Росії змінилася, в неї шансів на переговорах стало більше: тепер вона хотіла отримати все, Україна ж – віддати як можна менше. А досягнуті в Сочі домовленості лежали без реалізації.

1995 рік став роком перелому в міжнародній діяльності Військово-Морських сил України. В той час, коли кораблі ЧФ продовжували обростати водоростями і ракушками в бухтах, кораблі ВМС у рамках програми "Партнерство заради миру" прийняли участь в цілому ряді міжнародних морських навчань з країнами НАТО, надто з ВМС США: "Караденіз – 95", "Бриз – 95", "Миротворча місія морської піхоти – 95", "Дунай – 95", "Партнер по співпраці – 95", "Осінні союзники – 95", "Кооператив саппорт-95", "Класика – 95". Навчання проводилися як на полігонах України, так і Сполучених Штатів Європи. 3 березня 1995 р. вийшов в море і взяв курс до порту Абу-Дабі Об'єднаних Арабських Еміратів фрегат "Гетьман Сагайдачний". З 19 по 23 березня він брав участь у традиційній виставці озброєнь "Айдекс-95" де вперше демонстрував світу кораблебудівні можливості України. Протягом року українські моряки побували з візитами в портах Туреччини, Болгарії, Румунії, Італії і США. У відповідь з офіційними візитами на запрошення України прибували кораблі і високопоставлені делегації країн НАТО, в тому числі і США. Політика швидкого і ефективного зближення ВМС України з ВМС НАТО і, особливо з ВМС США, в Чорному морі надзвичайно нервувала командування російського флоту. Перешкодити міжнародній співпраці ВМС України, чи повторити у Севастополі ситуацію з натовськими кораблями як колись з "Славутичем", російські флотоводці не могли, а іноземні військово-морські делегації, перебуваючи в Севастополі, не зважаючи на галас про героїчність і значимість ЧФ "на південних рубежах СНД", педантично оминали Чорноморський флот і не хотіли мати з ним діла. Командування турецьких ВМС взагалі не допустили корабель ЧФ з самим Е.Балтіним на борту в свої води. І це бачили всі, і це не могло не відбитися на його загальному авторитеті. Крім того, ВМС США надавали значну матеріальну допомогу Українському флоту в підвищенні їх бойової готовності і професійної майстерності, в навчанні кадрів – кораблі ВМС вже несли бойове чергування. Флот України став реальною альтернативою московській ідеї флоту СНД на Чорному морі, а це зводило нанівець амбіції ГШ ВМФ РФ про гегемонію на морському театрі.

Амбіції "старшого брата" і гегемонії на пострадянському просторі стали причиною відмови командування ВМФ Росії від запропонованої В.Безкоровайним ідеї перетворення Чорного моря у внутрішнє море причорноморських країн. В ГШ

ВМФ РФ розцінили ВМС України як реального кандидата на регіонального лідера на театрі і, відповідно, допустити конкуренції не могли. А протидіяти Україні окрім амбіцій було нічим. В кінці 1995 року боєздатність "гегемона" була зведена до "обмеженої". Врешті, в російських військово-морських штабах не могли не зважувати, що боротьба з Україною за флот, Крим і Севастополь лише приводить до зміцнення Українського флоту та демонстрації російської військово-політичної немочі та незграбної, лякаючої світ, імперської політики. Та відмовлятися від амбіцій важко. Тому кожний захід натовських кораблів в порти України супроводжувався протестами "учасників битви за Берлін" та публікаціями проросійської преси про агресивність НАТО, його наміри розмістити свою базу в "городє русской слави" і "поработіть" Україну руками моряків Військово-Морських сил.

Так завершувався 1995 рік, а разом з ним і дія Ялтинської угоди по ЧФ, що змушувало форсувати рішення проблеми розподілу флоту не залежно від бажання офіцерських зборів ЧФ. Не зважаючи на Думський мораторій, в Москві дійшли висновку про необхідність передачі ВМС України Кримської військово-морської бази ЧФ. У Сімферополі до кінця року без особливих проблем у відношенні 50 на 50 поділили 126 дивізію берегової оборони ЧФ, вирішили долю 257-го танкового полку і 175-го інженерно-саперного батальйону. Російська частина цих з'єднань була вивезена на територію Росії, а українська передана в підпорядкування 32-го армійського корпусу Сухопутних військ України. Рішенням командування ВМФ РФ розформовувався Центр керування польотами ВПС ЧФ в с. Гвардійському і авіагарнізон ЧФ у складі двох полків протичовнової авіації в с.Мирному (Євпаторія), більшість офіцерів яких ще раніше подали рапорти з проханням зарахувати їх до ВМС України. В Мирному дислокувався єдиний на ЧФ полк протичовнової авіації корабельного базування та знаходився єдиний спеціальний аеродром морської авіації, причім збережений в досить задовільному стані. Штаб ВМС планував на його базі створити морську авіацію ВМС, яка могла б звідти оперативно і економічно здійснювати контроль морського театру. Комісія ВМС України вже було приступила до їх прийому але у зв'язку з тим, що для Міністра оборони В.Шмарова у планах будівництва ВМС України не знайшлося місця для "використання інфраструктури авіагарнізону "Мирний" шеститисячне селище і всю військову інфраструктуру прийшлося передавати органам місцевої влади які брати його не хотіли. Скориставшись цією ситуацією командування ЧФ гарнізон Мирний просто кинуло напризволяще, а офіцери, що подали рапорти з проханням перейти до ВМС, були негайно звільнені в запас. За кілька місяців морський аеродром був буквально розгромлений, літальні апарати порізані на метал. Так ВМС України вже із-за позиції власних можновладців втратили базу для власної морської авіації і можливість ефективного і економічного протичовнового контролю за зоною відповідальності на морському театрі. Зарозуміла і непрофесійна позиція окремих урядових чиновників була сповна використана в антиукраїнській істерії в Криму. Повернути звільнених офіцерів на службу до ВМС України вдалося далеко не всіх, посад катастрофічно не хватало. І це стало головною причиною різкого зменшення на ЧФ бажаючих служити українському народу. Мирний став ще прикладом в іншому. Міністерство оборони України відмовилося приймати достатньо збережений і боєготовий гарнізон, який зберегти офіцерам в тодішніх умовах було не просто. Але наказувало приймати без застережень гарнізони розграбовані, як прийнято говорити на флоті, до самого кіля. То ж сусідній, Донузлавський гарнізон, який передавався ВМС України через пів року, виглядав розбитим і пограбованим мов після тривалої облоги. Як символ наведеної там розрухи, російські моряки на прощання установили на пригорку перед головною пристанню військово-морської бази великий дерев'яний хрест з написом "Прощай"... З того часу привид погрому і фактичного руйнування всього, що передаватиметься Україні, супроводжуватиме процес розподілу Чорноморського флоту до самого його завершення, а винуватці цієї розрухи так і не будуть знайдені і покарані. Зауважимо, що на Чорноморському флоті руйнувалося не лише все те, що підлягало передачі ВМС України. Сам Чорноморський флот скорочувався як шагренева шкіра і руками своїх "патріотів" теж був відкинутий до "епохи Петра" і більше нагадував військово-політичного

монстра на чолі з героєм небіжчика-Союзу, чим цивілізоване військово-стратегічне об'єднання. Цей процес набрав такого розмаху, що ЧФ розвалювався на очах не залежно від волі його командувача. Із 100 тисяч особового складу флот скоротився до 30 тисяч. 70 відсотків кораблів ЧФ вислужили установлені терміни служби, 449 кораблів через відсутність фінансування значно прострочили міжремонтні періоди експлуатації і не були здатними вийти в море. Були зруйновані ударні угрупування та підводні сили флоту, морська авіація була майже відсутня. Флот мав величезні борги за комунальні послуги. В частинах і кораблям відключали телефони, електроенергію і воду. Заборгованість за спожиту електроенергію перевищила 3,5 млн. доларів США, борг по виплатах в бюджет Севастополя сягав вже 1 млн. доларів, а загальний борг ЧФ Україні перевищував 6 трлн. гривень. З цього приводу Президент України Леонід Кучма вимушений був офіційно заявити: "Росія могла б, оплативши борг флоту, сприяти вирішенню проблем своїх військовослужбовців". Та утримувати на плаву Чорноморський флот таким, яким він був до 1991 року Росія була вже явно не спроможна, тому флот скорочувався без плану і обґрунтування. 23-25 листопада 1995 року в Сочі на зустрічі міністрів оборони України і Росії П.Грачов і В.Шмаров підписали 21 угоду і протоколи, які мали регламентувати подальші стосунки двох військових відомств. Було затверджено план-графік передачі об'єктів ЧФ Україні. Відповідно до цього документу Чорноморський флот виходить з Мирного, Новоозерного, Сімферополя, Керчі і Октябрського, і продовжує базуватися у Севастополі, Феодосії, селищах Качі і Гвардійському. Початок передачі об'єктів з ЧФ до ВМС України було спланованe на 4 грудня 1995 року.

В умовах відсутності найнеобхіднішого проходило будівництво і Військово-Морських сил України. Інколи здавалося, що Президент і уряд спеціально кинули своїх військових моряків на виживання чи просто створювали для них особливі умови служби, під час яких їм, крім іншого, місяцями затримували виплату грошового забезпечення, яке і так було в два рази менше чим на Чорноморському флоті. Але, як любив повторювати командувач Військово-Морських сил віцеадмірал В.Безкоровайний, "ми у себе вдома, хоч і бідні, проте національно горді". Тому звернувся за допомогою до українського народу. Так виникло шефство областей і регіонів України над Військово-Морськими силами України. Власне, шефство над ВМС бере свій початок ще з середини 1992 року, але організованим і всенародним воно стало в 1994 році. 7 жовтня 1994 року Указом Президента України "Про шефство над кораблями Військово-Морських сил України" шефство над флотом отримало правову базу і стало загальнонаціональною справою, вагомим аргументом в боротьбі за право України на свій флот в Чорному морі.

1996 рік для Військово-Морських сил став ще більш успішним періодом розвитку і зміцнення міжнародної співпраці. В цьому напрямку штаб ВМС працював продуктивно, виважено і передбачувано. І слід особливо наголосити, що до вибору курсу європейської інтеграції українців наполегливо підштовхували дії самої Росії, її непомірні морські амбіції і постійні намагання принизити Український флот і обмежити право України на Чорне море. Україні навіть тривалий час пропонувалася зона відповідальності в Чорнім морі в... 80 кілометрів між Одесою і Очаковом! Тож вибір партнерів України для морського співробітництва став сам по собі зрозумілим. Географія співпраці вітчизняного флоту стала помітно розширюватися обходячи Росію. Виконуючи намічені заходи плану "Партнерство заради миру" українські моряки прийняли участь в восьми міжнародних миротворчих навчаннях на території США, Бельгії, Болгарії і Румунії. Продовжувалися візити флотів-країн партнерів до України. Активна міжнародна співпраця надавала нам сил для розвитку ВМС України і впевненості у скорому завершенні розподілу Чорноморського флоту. Міжнародна співпраця ВМС України спонукала до активізації і переговорного процесу по розподілу флоту. Надії Росії добитися приєднання Криму чи Севастополя стали примарними, інструмент впливу на Україну через півострів втрачав свою гостроту. Втрачалися і ричаги через флот вирішувати проблеми енергоносіїв. Затягування з вирішенням флотської проблеми наносило вже удар по авторитету Росії, і, на оборот, час працював на авторитет України. За севасто-

польськими подіями можна було б і очікувати оголошення російською Думою і болгарської Шипки російським Малаховим курганом чи Сапун-горою. В чорноморському регіоні швидко зростав авторитет НАТО і США як надійних захисників інтересів причорноморських країн.

З завершенням 1995 року завершилася і дія Ялтинських угод від 3.08.1992 року. Угода виконана не була: не було виконано головну домовленість – на базі ЧФ не створено російського і українського флотів. Те, що Україна прийняла в Ізмаїлі, Одесі і Очакові ніяк не могло претендувати на флот, а формуємі Україною власними силами Військово-Морські сили відношення до Ялтинської угоди не мали. З 1 січня 1996 року Чорноморський флот виходив з підпорядкування президентів, втрачав статус російсько-українського і перетворювався на іноземні військові формування, які без будь-якого юридичного обґрунтування знаходилися на території позаблокової України. В міжнародній практиці поставав нонсенс, крім того відношення ЧФ до країни перебування назвати дружніми було важко і це в очах сусідніх держав перетворювало ЧФ на флот окупаційний, який знаходився на території, яку не завойовував. Для правового і організаційного вирішення ситуації міністр оборони Росії Павло Грачов запропонував продовжити термін дії Ялтинської угоди ще на рік, однак штаб ВМС не погодився: так флот можна було б ділити безкінечно довго. Тим більше, що процес прийому передачі супроводжувався ідеологічною істерією на кшталт "четвертої загибелі флоту" та перетворення Севастополя в "бастіон русской слави".

Все осталось як було, лише міністри оборони України і Росії домовилися прискорити прийом-передачу об'єктів флоту і завершити цю роботу до 10 березня 1996 року. Крім цієї, у Росії виникла і друга проблема - за перебування флоту в Україні треба було вже платити, а платити було нічим. Тож Росія так і не виділила за перебування флоту жодного карбованця, але і Україна особливо й не наполягала на цьому. На оборот, до штабу ВМС поступали одна за одною вказівки чим скоріш приймати об'єкти без особливих претензій до них та не створювати при цьому проблем. Все це разом і визначило 1996 рік вирішальним і водночас завершальним в будівництві Військово-Морських сил як виду Збройних Сил України. Цей рік був ювілейним, роком п'ятої річниці Незалежності України, і українські моряки у відповідь на всенародну турботу і допомогу флоту намагалися піднести народу до першого державного ювілею гідний подарунок – національний український флот!

1996 рік розпочався завершенням 1-го етапу розподілу Чорноморського флоту, під час якого він зменшився на 111 об'єктів, на 786 військових частин, 12 аеродромів, 467 літальних апаратів, 260 артилерійських систем і 4400 одиниць автобронетехніки. 10 січня 1996 року до складу Військово-Морських сил України увійшов гарнізон ракетних катерів в Чорноморську. На прийнятих від ЧФ ракетних катерах "Умань", "Прилуки", "Цюрупінськ" і "Каховка" було урочисто піднято Військово-Морські прапори України. Командиром дивізіону був призначений колишній начальник штабу цього ж дивізіону капітан 2 рангу Володимир Карякін. Із колишнього 226 дивізіону ЧФ присягу народу України прийняла третя частина його особового складу. Решта вибрали місцем служби російський флот, однак ніхто із них від житла в Чорноморську не відмовився. Створення українського гарнізону тепло привітали міська влада та громадкість Чорноморська. 9 лютого Державний прапор України був піднятий на пошуково-рятувальних суднах дивізіону в Керчі. 24 лютого 1996 року прапор Військово-Морських сил України був урочисто піднятий в окремій ракетно-артилерійській бригаді, створеній на базі прийнятого від ЧФ 362-го ракетного полку. Бойова техніка і системи зв'язку були збережені більш-менш задовільно, але вся документація по експлуатації бойової техніки і озброєння, по організації служби перед передачею була знищена, комунальні системи виведені з строю. Командиром новоприйнятої бригади було призначено начальника кафедри ракетно-артилерійського озброєння Севастопольського військово-морського інституту капітана 1 рангу Івана Павленка, який надзвичайно напруженою працею всього колективу і при допомозі шефських організацій через півтори роки таки створив ракетний морський щит України і провів успішні

старти ракет як з рухомих, так і з стаціонарних ракетних комплексів бригади. Ще 4 грудня 1995 року розпочався прийом 150 об'єктів Кримської військово-морської бази ЧФ. Для проведення прийому-передачі на ЧФ і в ВМС були створені відповідні комісії, які організовували цю роботу.

1 березня 1996 року відбулося перше українське свято у колисці Військово-Морських сил – в Донузлавському гарнізоні. В цей день тут був урочисто піднятий прапор Українського флоту на середньому розвідувальному кораблі "Сімферополь", командиром якого було призначено капітана 3 рангу Володимира Бойка. Корабель, як до стану ЧФ в цілому, прийняли в непоганому технічному стані і він, прибраний і вичищений українським екіпажем, враження на святі справляв непогане. На урочистості прибула представницька делегація з Сімферополя на чолі з сімферопольським головою Валерієм Єрмаком, яка того ж дня підписала угоду з кораблем про шефство. Обіцяно було багато. В присутності командувача ВМС віце-адмірала В.Безкоровайного і екіпажу сімферопольський голова пообіцяв за рахунок кримської столиці профінансувати ремонтні роботи, закупити квартиру командиру, чого, однак, не виконав. А вже 27 березня 1996 року стало першим святом для всіх Військово-Морських сил України. Цього дня було *завершено прийом об'єктів Кримської військово-морської бази* і урочисто піднято прапори Українського флоту на 17 кораблях і суднах створеного Південного військово-морського району ВМС в Новоозерному. Ця база була другим за важливістю і за потужністю об'єднанням ЧФ, зона відповідальності якої сягала від Дунаю до Ялти, включаючи внутрішній і зовнішній рейди Севастополя. Тому так істерично реагували в штабах ЧФ і ГШ ВМФ на прийом присяги Україні штабом цієї бази весною 1992 року. Тепер українські офіцери повернулися до своєї бази законними господарями. Коли українські прапори з синім хрестом на білому полі звились на флагштоках кораблів надзвичайна радість охопила всіх присутніх: вони виконали дане слово – ми повернемось і повернулись!

Того дня до складу ВМС увійшли великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський", десантні кораблі на повітряній подушці "Горлівка", "Краматорськ", "Артемівськ", малі протичовнові кораблі "Хмельницький" і "Ужгород", базові тральщики "Мелітополь", "Маріуполь", рейдовий тральщик "Генічеськ", кораблі розвідки "Івано-Франківськ" і "Чернівці", рейдовий буксир "Ковель", протипожежний катер "Євпаторія", плавкран "Каланчак" та інші судна і транспорти. Церемонія підняття прапорів Українського флоту перетворилася на свято всього селища і окружних сіл, відбувся військовий парад, а ввечері небо Новоозерного велично освітив перший за історію селища величний салют. На свято прибули численні делегації з міст-шефів, які заключили договори про шефство з однойменними кораблями. В цей же день Державний прапор України був піднятий і над адміністративним будинком селища. На прес-конференції, що завершила офіційні заходи свята, командувач ВМС України віце-адмірал Володимир Безкоровайний особливо підкреслив важливість цієї події для подальшого розвитку національного флоту. Командувач заявив, що морські інтереси України буде захищати гідний її флот із 150 кораблів і суден. Внаслідок другого етапу розподілу ЧФ до ВМС України мало увійти ще три сторожових кораблі, вісім протичовнових, три десантні кораблі на повітряній подушці, два великих десантних кораблі, один середній десантний корабель, три підводних човни, 7 ракетних катерів, 8 тральщиків, які будуть гідно репрезентувати Україну як морську державу. Флот України, завершив командувач, має потужну базу і хороші перспективи для свого внутрішнього розвитку і вже отримав широке міжнародне визнання.

Завершення часу дії Ялтинської угоди завершило військово-політичну кар'єру командувача "спільнокерованого" президентами України і РФ Чорноморського флоту адмірала Е.Балтіна. 27 січня 1996 року президент РФ звільнив його в запас. Оцінюючи на прощання стан керованого ним "спільного" флоту і власних досягнень на посаді командувача Балтін відверто признав, що "берегової оборони немає, система спостереження розвалена на 100 відсотків, система управління – на 70 відсотків, система тилового забезпечення – на 72 відсотки... Система розвідки зруйнована. З залишків сил сьогодні не можливо скомплектувати оперативне

угрупування. Немає тактичних ударних груп". Ось такий флот належало ділити в другому етапі розподілу ЧФ.

21 січня 1996 року вже в односторонньому порядку Борис Єльцин призначив командувачем ЧФ віце-адмірала Віктора Кравченка, до того 1-го заступника командувача Балтійським флотом. Перша зустріч віце-адмірала Володимира Безкоровайного з новим командувачем Чорноморським флотом віце-адміралом Віктором Кравченком відбулася 1 березня 1996 року, а наступна - 6 березня, напередодні зустрічей міністрів оборони в Тисовцях на Львівщині. Обидві вселяли оптимізм, та, як виявилося, теж не надовго.

14 лютого1996 року Державна Дума РФ подолала "вето" Совєта Федерації на закон, який призупиняв одностороннє скорочення ЧФ. І хоч Б.Єльцин повернув закон до Думи, це не могло не відбитися на ситуації навколо розподілу ЧФ: у червні місяці в Росії мали відбутися президентські вибори. Флот знову ставав заручником великої політики, він мав вирішувати оперативно-стратегічні задачі Росії на Південно-Західному театрі. А Україну в російській Думі бачили виключно "зоною життєвих інтересів Росії, її невичерпною демографічною і ресурсною базою". Щоб добитися цього, або повернути втрачене, треба було прибрати Український флот; якщо з Криму не вдалося, то за всяку ціну не допустити його дислокацію в Севастополі. Це стало причиною чергової масованої ідеологічної і інформаційної кампанії доведення неможливості спільного базування ЧФ і ВМС у Севастополі та виведення звідти штабу ВМС України.

Севастополь знову став заручником виборів президента Росії. Віддати Севастополь і флот Росії гарантувало загальну підтримку російським електоратом Б.Єльцина, втрата "города слави русскіх моряков" означала для нього значні проблеми на виборах. Керівництво України підтримувало більш демократичного і прогнозованого Єльцина, тож в Севастополь знову почали доходити чутки вже з Києва про вихід ВМС з Севастополя то в Донузлав, то в Євпаторію, то переніс штабу до Києва. Одночасно розпочалась передача морської авіації до ВПС ЗС України, морської піхоти до Національної гвардії. Український флот замість спланованих 40 тисяч чоловік був урізаний до 15: проявлялося, як на лакмусовому папері, що в Києві і в Москві флоту на Чорному морі придавали різне значення. Від вирішення проблеми розподілу ЧФ, як і в попередні роки, залежала доля офіційного візиту Бориса Єльцина в Україну, спланованого на квітень, і підписання великого договору про співробітництво і дружбу між Україною і Російською Федерацією. Тож дипломати значення договору з Росією придавали значно більше значенню для безпеки України національного флоту.

В такій ситуації 19 лютого 1996 року *розпочався 2-й етап розподілу Чорноморського флоту,* який мав тривати до середини квітня. Розподілу підлягали 70 об'єктів Чорноморського флоту в Севастополі і в Феодосії та 30 кораблів і суден. Штаб ВМС планував розмістити прийняті кораблі малих і середніх класів у Стрілецькій і Карантинній бухтах Севастополя, а великотоннажні кораблі - на Північній стороні Севастопольської бухти. Однак, на зустрічі в Тисівцях 28 березня 1996 року міністри оборони України і Росії Валерій Шмаров і Павло Грачов, підписавши план-графік передачі Збройним Силам України об'єктів ЧФ поза межами Севастополя, розподіл об'єктів і базування в Севастополі винесли на розсуд прем'єр-міністрів як питання політичні. Крім того, П.Грачов наполягав на виводі ВМС з Севастополя і відверто не хотів обговорювати розподіл об'єктів ЧФ в Севастополі. Українська сторона з такою постановкою питання принципово не погоджувалася хоча багато в чому уступала. Початок розподілу кораблів з самого початку набрав дивного виду, мовби повторював ситуацію з відомого фільму "Весілля в Малинівці". Так, Україна відмовилася від належних їй по розподілу великих протичовнових кораблів "Азов" і "Керч", погодившись повернути їх Росії навіть не приймаючи, тобто віддати за газові борги. Із п'яти великих танкодесантних кораблів ВМС дістався лише один, і той був фактично виведений із ладу. Виходило, що ЧФ РФ великі кораблі в Чорному морі були вкрай потрібні, а Україна в лиці державної комісії потреби в них не бачила. Чорноморський флот РФ наповнювався боєготовими кораблями або такими, боєготовність яких можна було швидко відновити, ВМС

України відверто комплектували металобрухтом. Але і при такій поступливості України, 2-й етап процесу прийому-передачі об'єктів швидко був зруйнований, що зразу ж було використане політиками. Позиція російського адмірала Віктора Кравченка спочатку значно відрізнялася від його попередника і вселяла відповідний оптимізм в реалізації ним прийнятих рішень по флоту: "політичні рішення по визначенні долі ЧФ прийняті, і мені, як людині військові, остається вникнути в питання розподілу і приступити до реалізації прийнятих рішень на благо Вітчизни". З призначенням на посаду він заявив, що "настроївся на кропітку і важку роботу, до якої морально і професійно готовий". Спочатку так і було. Кравченко зумів призупинити розвал Чорноморського флоту, реорганізувати з того, що осталося, бойове ядро флоту і організувати бойову підготовку. З 10 по 17 квітня на Чорноморському флоті було проведено перший за кілька літ масштабний збір-похід 22 бойових кораблів і підводного човна з участю авіації. Цей, колись звичайний, захід бойової підготовки був негайно представлений як ознака невиданої могутності і відродження ЧФ, росту його можливостей по захисту "інтересів СНД" і ідеологічно направлений на заперечення можливості базування в Севастополі поряд з "300-летнім дєтіщем Петра якихось там ВМС України". У той же час діяльність і заяви севастопольських українських організацій у Києві сприймалися як спроби зірвати важкий дипломатичний діалог з Росією по підготовці і підписанню з нею великого договору про дружбу і співпрацю. Український громадський рух у Севастополі без підтримки з центру почав поступово згасати.

16 квітня 1996 р., перебуваючи в Краснодарському краї, президент РФ Б.Єльцин заявить, що "Без гідного для Росії вирішення питання судьби ЧФ і його базування поставити свій підпис під договором не можу". Стало ясно, що візит і підписання великого договору в Києві який раз знову зривається. Київ запропонував командувачу ВМС "зважити" на ситуацію з президентськими виборами в Росії. До столиці України терміново прибув російський прем'єр В.Чорномирдін з твердим наміром добитися виводу ВМС України з Севастополя! Але командувач і штаб ВМС не "зважили" і практично заблокували поступливість деяких українських дипломатів в питанні дислокації штабу і кораблів ВМС у Севастополі. Тоді в життя була запущена технологія "дожимання" України і "розгойдування" ситуації в Севастополі. Проблема ЧФ визначалася головною у відносинах з нашою країною: все, що було погоджено на рівні міністрів оборони в Тисовцях підлягало руйнуванню. Процес розподілу об'єктів в Севастополі відтягувався на невизначений час, в Севастополі московські емісари проводили інструктажі свого активу проти чого їм мітингувати, а що треба підтримувати.

Та для цього широкій громадкості треба було продемонструвати незговірливість України і її спроби зазіхнути на російську "гідність" та, що в таких умовах продовжувати розподіл флоту і виконувати досягнуті домовленості вже було не логічним. Тож зовсім скоро після проведеного збір-походу, отримавши телеграму від Павла Грачова про заборону передачі ВМС України об'єктів флоту в Севастополі та повідомлення про черговий переніс візиту президента РФ Бориса Єльцина до України, командувач ЧФ віце-адмірал В.Кравченко услід за літнім "севастопольським яструбом" О.Кругловим заявив, що "присутність штабу ВМС України в Севастополі – недоцільне і неприродне".

ЗАВЕРШЕННЯ БУДІВНИЦТВА ВМС ЯК ВИДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ. ЗАВЕРШЕННЯ РОЗПОДІЛУ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ

Неоголошена ідеологічна і психологічна війна у Севастополі проти права України на флот продовжувалася, однак реального впливу чергова ескалація напруженості у Севастополі на розвиток Українського флоту вже не мала. В ті часи Військово-Морські сили самі собі визначали завдання на рік, які затим затверджував Начальник Генерального Штабу Збройних Сил України. Головним завданням на 1996 рік віце-адмірал Володимир Безкоровайний визначив завершення будівництва національного флоту як виду Збройних Сил не залежно від розвитку процесу розподілу Чорноморського флоту. Найважливішими з завдань були перші в історії

Українського флоту оперативно-тактичні навчання "Море-96", та похід загону бойових кораблів до США, директиву про підготовку яких командувач ВМС підписав у квітні. Проведення навчань було заплановане на кінець липня, похід в США – в серпні-вересні. За задумом штабу ВМС, навчання і трансатлантичний похід мали би продемонструвати Президенту України, народу і світовій спільноті про спроможність України створити флот власними силами і тоді розподіл Чорноморського флоту із політичної перетворився б у просту військово-політичну проблему. Кораблі Українського флоту і так вже тривалий час знаходилися в севастопольській бухті поряд з кораблями ЧФ і це знімало з переговорів гостроту проблеми їх спільного базування.

Ідея проведення навчань і океанського походу в Києві і Севастополі була зустрінута по різному. Багатьох шокувала сама думка про подібні заходи – вони вважали її просто фантастичною. Чимало скептиків було і в штабі ВМС: при майже відсутньому фінансуванні як можна було відновити майже "мертві" кораблі? Наприклад, щойно прийнятий від ЧФ великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський" командувач запланував до навчань і трансатлантичного походу, а в нього за три місяці до виходу в океан: відсутні 280 електродвигунів, виведені з ладу обидва головні двигуни, система вентиляції, дизель-генератори, система залпового вогню, головний електророзподільний щит, два радіопередавачі, дві з трьох холодильних машин фактично були зруйновані, допоміжні котли були підірвані, шпиль і брандшпиль викрадені. Навіть дивани в кают-компанії були порізані ножами! Не було на кораблі і технічної документації. За радянськими мірками такий корабель підлягав обов'язковій утилізації. Не кращими були і інші кораблі, прийняті від ЧФ. На прийнятому від ЧФ відносно новому МПК "Хмельницький", наприклад, головні двигуни виявилися засипані піском, артилерійська система була виведена з ладу, зруйнованими виявилися окремі бойові пости, обрізані кабельні системи. Коли приймали пошуково-рятувальні судна "Чернівці" і "Івано-Франківськ" – вони просто тонули, за годину приймаючи 8 тон забортної води! За всіма технічними нормами такі кораблі вимагали капітального ремонту або списання на металобрухт. Однак, коли багато хто в Києві, в Криму і у Севастополі злорадно очікували фіаско планів Володимира Безкоровайного, штаб ВМС взявся за важку працю. Надія була лише на власні сили і знання та на допомогу шефів. Кораблі ремонтували і готували всім миром: допомогу надавали металурги, судноремонтники і кораблебудівники багатьох областей України. До ремонту кораблів залучилися десятки підприємств Харкова, Донецька, Херсона, Миколаєва, Львова, Маріуполя, Тернополя, Каховки і Києва. У багатьох випадках запасні частини закупалися за останні купони особовим складом. І незабаром сталося те, що вважалося багатьма неможливим – 25 липня командири кораблів доповіли командувачу ВМС України про готовність до навчань "Море-96".

31.07.1997. Командувач ВМС віце-адмірал В. Безкоровайний проводить інструктаж похідного штабу напередодні перших оперативно-тактичних навчань ВМС України "Море-96"

Вранці, 30 липня 1996 року, на перші в історії Українського флоту оперативно-тактичні навчання "Море-96" в море організовано вийшли 14 бойових кораблів і суден Військово-Морських сил України під прапором командувача ВМС. Їх при-

криття з повітря здійснювала морська авіація ВМС, в ролі сил підтримки були задіяні винищувачі ВПС та частини ППО Одеського військового округу. Протягом цих перших широкомасштабних навчань фрегат "Гетьман Сагайдачний", великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський" з десантом морської піхоти на борту, корвети "Луцьк", "Вінниця", "Чернігів" і "Хмельницький", ракетний катер "Каховка", розвідувальний корабель "Сімферополь" та судна забезпечення в різних районах Чорного моря відпрацювали взаємодію сил в ході операції по проводці конвою, виконали низку протичовнових задач, відбивали атаки повітряного десанту і вели бій за висадку свого десанту. Всього в навчаннях прийняло участь майже 2,5 тисяч чоловік. Заключна фаза навчань проводилася під керівництвом Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Леоніда Кучми 1 серпня. Завершили навчання парад кораблів на зовнішньому севастопольському рейді. Високо оцінив тоді Президент України зусилля моряків. Перебуваючи на борту фрегата "Гетьман Сагайдачний" Леонід Кучма підкреслив, що навчання продемонстрували факт створення Військово-Морських сил, спроможних гарантувати безпеку держави, що шлях будівництва Українського флоту був вибраний правильно. "*Створення Військово-Морських сил України,* - підкреслив Президент, - *за своїм значенням дорівнює вступу України до Ради Європи прийняттю Конституції України".* Це була видатна перемога України в тривалій і виснажливій боротьбі за право на власний флот, за Чорне море! Це була перемога українських військових моряків - військова і політична! І це була перша демонстрація світу нової морської держави. Громи ракетних пусків і гарматних залпів над гладдю Чорного моря сповістили світу про Україну як велику морську країну, яка успішно проторює старі козацькі шляхи в морських просторах. На честь перших широкомасштабних навчань Українського флоту Леонід Кучма на прохання військової Ради ВМС затвердив 1 серпня професійним святом українських моряків – Днем Військово-Морських сил України. Цей день збігався по часі з часом першої козацької перемоги в 1492 році, таким чином об'єднавши древню і сучасну морську історію України. Вперше окреме урочисте святкування Дня ВМС України у Севастополі відбулося 1 серпня 1997 року. В наступні роки воно вже проводилося спільно з моряками Чорноморського флоту у день ВМФ РФ.

1 серпня 1996 р. Зустріч Президента України Леоніда Кучми на борту флагмана навчань "Море-96" фрегата "Гетьман Сагайдачний"

День ВМС 1 серпня щорічно відзначався у Військово-Морських силах України до 2005 року. Але флотське свято часто випадало на будні дні, чим порушувалися флотські традиції. Виходило, що українські моряки святкують своє професійне свято в будній день, а російські моряки - у неділю напередодні. 24 березня 2006 року Президент України Віктор Ющенко поправив ситуацію і з метою відродження національних морських традицій та враховуючи роль Військово-Морських сил Збройних Сил України у забезпеченні обороноздатності держави і побажань військових моряків визначив Днем Військово-Морських сил Збройних Сил України першу неділю липня. Одночасно Віктор Ющенко об'єднав воєдино професійне свято всіх моряків – військових і цивільних – встановив День флоту України. Президент Віктор Янукович своїм указом у 2011 році переніс День флоту України на

останню неділю липня, відновивши таким чином спільне святкування Дня флоту з російськими моряками. А вже у червні 2014 року Президент України Петро Порошенко відновив професійне свято військових моряків, встановивши у першу неділю липня День Військово-Морських сил Збройних Сил України. Треба думати, що це вже остаточна дата встановлення професійного свята військових моряків України.

Та як би там не було, професійне свято українських моряків народилося в морі і в основі його лежать героїчні звершення і ратні подвиги княжих морських лодій древніх часів, боротьба козацьких ескадр за право на життя і звитяжна боротьба сучасних українців за право на флот і Чорне море, воно стало символом морської слави і звитяги на морських просторах всіх поколінь українських моряків. Після визначення професійного свята, українським морякам належало в океані підтвердити свою вірність кращим вітчизняним морським традиціям. Зразу ж після завершення навчань "Море-96" українські моряки розпочали активну підготовку до міжнародних навчань за програмою "Партнерство заради миру". З 12 по 30 серпня 1996 року рота морської піхоти ВМС України взяла участь у навчаннях "Кооператив оспрей-96" на базі морської піхоти США в Кемп-Леджуні. В навчаннях брали участь морські піхотинці з 19 країн, українці в таких масштабних багатонаціональних навчаннях – вперше, і тому було надзвичайно приємно почути досить високу оцінку рівня підготовки українських козаків від самого командувача Об'єднаних сил НАТО на Атлантиці генерала Джона Шихана.

1996 р. Президент України Леонід Кучма і НГШ ЗС України Анатолій Лопата на борту фрегата "Гетьман Сагайдачний" підчас навчань "Море-96". Доповідає командувач ВМС України віце-адмірал Володимир Безкоровайний

15 серпня 1996 року в перший трансатлантичний похід до берегів США вирушив загін бойових кораблів ВМС України у складі фрегата "Гетьман Сагайдачний" та великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський". Командиром походу було призначено досвідченого моряка, 1-го заступника начальника штабу ВМС капітана 1 рангу Володимира Кузьміна. Екіпажі кораблів та робітники Харкова, Херсона, Каховки, Миколаєва, Дніпропетровська, Львівщини і Тернопільщини за три місяці підготувати кораблі до походу, здійснили справжній трудовий подвиг. Врешті, це і було свідченням всенародної підтримки українського флоту. За походом слідкував особисто і Президент України Леонід Кучма, слідкувала вся країна. Ніколи до того часу Український прапор не майорів в океані Західної півкулі. Проносячи його тими ревучими широтами, українські моряки мали ще здати іспит на професійну майстерність і тим самим увінчати свою перемогу в складному протистоянні за Севастополь і флот. Океанський похід загону кораблів ВМС до США певною мірою змінив ситуацію в Севастополі. Тут мало хто з військових моряків досягав узбережжя США. Тож проводжали українські кораблі одні з гордістю, інші – з заздрістю. Деякі ждали часу, коли вони почнуть тонути в океані.

01.08.1996. Президент України Леонід Кучма на ГКП навчань "Море-96"

1 вересня 1996 року, на зло всім ворогам і тропічним ураганам, пройшовши 6000 миль, українські кораблі прибули до військово-морської бази США Норфолк.

Туди ж з першим офіційним візитом прибув і заступник міністра оборони-командувач ВМС України віце-адмірал Володимир Безкоровайний. Американські моряки, жителі Норфолка і штату Вірджинія, українська діаспора в США протягом тижня надзвичайно тепло приймали українців. 18 вересня візит до Норфолку завершився і українські кораблі лягли на зворотні курси в напрямі рідних берегів. Перший трансатлантичний похід і візит українських кораблів до США став справжнім військово-дипломатичним проривом в світ. Протягом 64 діб походу українські моряки успішно подолали 12 тисяч морських миль, здійснили ряд ділових заходів в різні іноземні порти, провели на базі експедиційних сил морської піхоти ВМС США в Кемп-Леджуні американо-українські навчання морської піхоти "Осінні союзники-2" та низку спільних корабельних навчань з американськими колегами. Перший у вітчизняній військовій історії трансатлантичний похід загону кораблів ВМС до берегів США став тріумфом національного флоту, який заявив світу, що Україна самостійно створила флот, спроможний представляти її інтереси і у світовому океані.

18 жовтня 1996 року фрегат "Гетьман Сагайдачний" і великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський" увійшли до севастопольської бухти і відшвартувалися біля пристані морського вокзалу. Українська громада Севастополя разом з моряками гарнізону урочисто зустрічали їх екіпажі. Зустрічали як героїв, всі були безмежно щасливі і відчували свою причетність до справді історичної події в житті флоту і країни. Привітання з успішним завершенням походу прислав морякам Президент України Леонід Кучма. Надзвичайно тепло привітав учасників походу віце-адмірал В.Безкоровайний. "Святий і непорушний принцип єдності народу і флоту, - зазначив командувач, - допоміг виконати те, що спочатку здавалося неймовірним. Похід твердо закріпив статус Військово-Морських сил як реальної військової сили незалежної України і став її історією, продемонстрував світу Україну як велику морську державу". Похід довів всім, констатував командувач, що українські моряки спроможні виконувати завдання будь-якої складності, на березі, в морі і в океані, що Український флот здатний виконувати завдання за призначенням. Це був вінець надзвичайних зусиль всіх категорій особового складу, зусиль народу, їхньою спільною перемогою в боротьбі за вільний шлях до моря, за Україну як морську державу. Всі чекали на Міністра оборони України, який перебував в той час в Сімферополі, та генерал-лейтенант Олександр Кузьмук не спішив на зустріч з моряками хоч і був запрошений особисто командувачем ВМС. Кораблі так і зустрічали без Міністра оборони України. Ніхто з моряків за похід до США, як, до-речі, і за похід в Руан, заохочений не був. Того ж дня заступник Міністра оборони-командувач Військово-Морських сил України віце-адмірал Володимир Безкоровайний подав рапорт про свою відставку. Вважав, що свій обов'язок перед державою і народом він виконав.

1996. Фрегат "Гетьман Сагайдачний" і вдк "Костянтин Ольшанський" курсом до США проходять протоку Гібралтар

Що трапилось, в чім була причина цього не ординарного рішення? Українських моряків дивував і часто бентежив політичний рівень, національна свідомість і відношення до них керівництва як Міністерства оборони, так і країни. Спершу ВМС України наказали списати на металобрухт СКР-112. Для збереження героїчного корабля хоч би як майбутнього музею Українського флоту не допоміг і спеціально створений Громадський комітет з його захисту. Сучасну історію національного флоту таки відправили на металобрухт, над чим довго іронізували на Чорноморському флоті. Виходило, що іноземні партнери більш високо цінували зусилля українських моряків по створенню національного флоту, чим власне керівництво. Створювалося враження, що в Києві не менше чим у Москві, організовували про-

блеми для Військово-Морських сил. Так, з початком прийому кораблів від ЧФ, Військово-Морським силам припинили їх фінансування, а новоприйняті кораблі позбавили пального, що унеможливлювало їх життєзабезпечення. Очолюючи Міністерство оборони і ведучи переговори по розподілу Чорноморського флоту Валерій Шмаров, на відміну від свого російського колеги, ні разу не побував у Севастополі чи на кораблях ВМС, долю яких вирішував. Подібне відношення до флоту продовжував демонструвати і О.Кузьмук. Тривалий час, командуючи 32-м армійським корпусом в Криму, він у середовищі моряків був майже не відомим. Відчувалося, що здобутки військових моряків у військовому будівництві держави керівника воєнного відомства країни не цікавлять і в нього стосовно флоту є зовсім друге завдання. Крім того, відчувалося, що командувач ВМС віце-адмірал Володимир Безкоровайний вже не імпонував не лише Міністру оборони.

Невдоволення глави держави своїм комфлотом постало ще з зими. 27-28 лютого 1996 року відбувся візит делегації російської Думи на чолі з її головою комуністом Г.Сєлєзньовим до України. Не зважаючи на недавні скандальні постанови російського парламенту, спікер українського соціаліст Олександр Мороз твердив про "російський напрям як абсолютний пріоритет і стратегічну мету України". Російська сторона бажала "термінового" вирішення питань двосторонніх відносин. Тож у ВМС України вимагали прискорення і "нє мєлочітса" при визначенні параметрів розподілу ЧФ. Та головна причина крилася в тому, що командувач і штаб ВМС постійно і наполегливо блокували "політику поступок" в питанні вирішення флотської проблеми, яка постійно проводилася державними урядовцями, і протидіяли тактиці "випаленої землі", яка застосовувалася до спланованих для передачі ВМС об'єктів ЧФ. Командувач ВМС, на відміну від Л.Кучми, прагнув створити на Чорному морі не "флотішку", а паритетний російському Український флот, що гарантувало би спокій в Криму і змусило би припинити політичні баталії за статус Криму і Севастополя. Саме з цих причин він відкликав свій підпис під останніми протоколами розподілу ЧФ і відмовився приймати замість кораблів груди металевого брухту, берегову інфраструктуру без віконних і дверних блоків чи фундаменти замість будівель та поставив вимогу переглянути списки розподілу кораблів, суден і об'єктів. При продовженні прийому об'єктів і далі в такому стані, Український флот після завершення розподілу міг остатися без нічого. У відповідь російська сторона почала звинувачувати українську у зриві домовленостей – і неоголошена війна за флот продовжувалася. Останньою крапкою для Л.Кучми стали переговори, які відбулися між флотськими делегаціями в Севастополі 25-26 травня 1996 року. Президент особисто поставив завдання голові української делегації Володимиру Безкоровайному піти на певні поступки. Як згодом багато писалося в пресі, Л.Кучма, будучи в травні 1996 року в Москві, за закритими дверми підписав з Б.Єльциним карту Севастополя, на якій було вказано: "Головна база Чорноморського флоту у Севастополі". Саме цією картою намагався шантажувати В.Безкоровайного російський адмірал І.Касатонов, пропонуючи йому погодитися з тим, з чим, мовляв, погодилися вже президенти. Російська сторона знову висунула домагання, щоб "Севастополь залишався Головною базою тільки Чорноморського флоту Росії" і виключити подвійне базування в ньому ЧФ і ВМС. Поступки в такій ситуації означали би не лише здачу Севастополя, а й національну зраду, тому В.Безкоровайний доручення Президента не виконав. Не погодився підписати "президентську" карту і прем'єр-міністр України Євген Марчук, і це стало причиною нежданої його відставки. За

1996. Візит командувача ВМС віце-адмірала В.Безкоровайного до ВМС США

підсумками переговорів Президенту довели російську думку з приводу того, що В.Безкоровайний "є основним ідеологом і провідником грандіозного задуму ліквідації Чорноморського флоту в Криму". Тоді керівництвом держави причиною протистояння була визнана позиція командування і штабу ВМС і поставлене завдання знайти підстави для його заміни. До ВМС посунули високі комісії. Спершу, щоб не визвати незадоволення моряків, їм виплатили борги по грошовому забезпеченні за все літо. Затим, в період підготовки до перших в історії ВМС навчань "Море-96", міжнародних миротворчих навчань і трансатлантичного походу загону кораблів ВМС до США, Український флот піддавався тотальним перевіркам президентської і міністерської воєнних інспекцій. Командуванню ВМС ставили у вину навіть ті рішення, які приймалися на урядовому рівні.

20 жовтня 1996 року в Кремлівському палаці урочисто і пишно святкували 300-річчя російського флоту. Флотська істерія в Росії досягла апогею і під її впливом вищий російський політичний бомонд, організований московським мером Ю.Лужковим, звернувся до президента РФ, Думи і Совєта Федерації Федеральних Зборів з закликом "в ближчий час підтвердити на всіх рівнях російський статус міста Севастополя – головної воєнно-морської бази російського Чорноморського флоту". Російська Дума зреагувала негайно і 23 жовтня 1996 року прийняла черговий федеральний закон "О прекращении раздела Черноморского флота", а наступного дня з цього приводу направила до Верховної Ради України офіційне звернення у відношенні до прийнятого закону і російського статусу Севастополя.

Михайло Єжель

Знову заштормило Чорне море! Заручниками і жертвами чорноморського шторму мали стати ті, хто надзвичайним напруженням своїх сил, розуму і здоров'я його стримував. Коли в Росії російських флотоводців носили на руках, в Україні в своїх кидали звинуваченнями і грязюкою. Все це разом і стало причиною відставки віце-адмірала Володимира Безкоровайного з посади заступника Міністра оборони-командувача Військово-Морських сил України. Разом з ним у відставку подали 1-й заступник командувача ВМС – начальник штабу ВМС України контр-адмірал Микола Костров і 1-й заступник командувача ВМС контр-адмірал Олексій Риженко та майже всі члени військової ради ВМС. Ради правди слід наголосити, що командувача ВМС перед Президентом України намагався захистити Валерій Шмаров і теж був усунутий з посади Міністра оборони.

28 жовтня 1996 року Указом Президента України **заступником Міністра оборони України – командувачем Військово-Морських сил України призначено контр-адмірала Єжеля Михайла Броніславовича.**

Михайло Єжель народився 19 жовтня 1952 року с. Слобода-Ялтушківська, Барського району Вінницької області. В 1975 році закінчив Чорноморське вище військово-морське училище ім. П.С.Нахімова в Севастополі. Службу проходив на кораблях Тихоокеанського флоту. Пройшов службовий шлях від командира ракетної батареї до командира дивізії протичовнових кораблів. В 1987 році закінчив Воєнно-Морську академію в Санкт-Петербурзі. В Збройних Силах України з лютого 1993 року. Займав посади заступника начальника управління ВМС Головного штабу Збройних Сил України, заступника командувача ВМС з озброєння. В 1996 році з відзнакою закінчив Академію Збройних сил України і був призначений на посаду адмірал-інспектора Головної інспекції Міністерства оборони України. Мав спортивне звання майстра спорту СРСР.

26 жовтня 1996 року наказом Міністра оборони 1-м заступником командувача-начальником штабу Військово-Морських сил України був призначений контр-адмірал Віктор Фомін, а 13 листопада – контр-адмірала Іллю Півненка призначили на посаду 1-го заступника командувача ВМС України. З призначенням нового командування ВМС з Києва прийшла сувора заборона на політичну і громадську діяльність військовослужбовців і працівників ВМС України і розпорядження зосередити зусилля на відновленні бойової готовності військових частин і об'єктів, прийнятих від ЧФ. Незабаром Командувачу ВМС вдалося добитися затвердження

проекту Воєнно-морської концепції України, що дозволило Військовій раді ВМС визначити головні задачі Українського флоту. Забігаючи наперед відзначимо, що ця концепція, як і попередні плани кораблебудівництва, так і осталася у вищих державних інституціях концецією на папері.

Основними класами кораблів визначалися багатоцільові фрегати і корвети вітчизняного будівництва, а так же підводні човни, бойові ракетні і артилерійські катери, десантні і мінно-тральні кораблі, пошуково-рятувальні та допоміжні судна. Планувалося завершення і ввід до складу ВМС флагманом ракетного крейсера "Україна". Мали створюватися чотири роди сил Українського флоту: надводні сили, підводні сили, морська авіація та берегові війська і морська піхота. Визначалися місця базування ВМС України: Севастополь – головна база, а так же Феодосія, Новоозерне, Чорноморське, Очаків і Одеса. Південний і Західний Воєнно-морські райони перетворювалися у воєнно-морські бази з штабами у Новоозерному і Одесі. У ВМС України перейшли з радянської на європейську класифікацію типів кораблів: фрегати і корвети, до цього часу в Українському флоті офіційно використовувалася термінологія радянського флоту – сторожові кораблі, малі протичовнові кораблі. Розроблялася символіка органів управління, кораблів, військових частин і установ за єдиними стандартами, для чого при штабі ВМС створили нештатну геральдичну групу, однак більшість її членів зовсім не розбиралися в геральдиці та символіці. Основними завданнями ВМС України визначалися підтримка постійної бойової готовності сил флоту, несення бойового чергування, захист виключної морської зони України і участь у миротворчих заходах відповідно до "Програми партнерство заради миру".

З осені 1996 року штаб ВМС України приступив до підготовки і проведення раніше спланованих ряду міжнародних миротворчих навчань, і у першу чергу навчань "Сі Бриз-97", господарями яких вперше виступали українці. Морська фаза навчань мала проводитися у серпні 1997 року в північно-західній частині Чорного моря, в Донузлавському гарнізоні, в порту Південний, а сухопутна фаза – на миколаївському полігоні "Широкий лан". Одночасно з підготовкою міжнародних миротворчих заходів штаб ВМС продовжував роботу по підготовці документів по переговорному процесу. Перша зустріч командувачів ВМС і ЧФ вселяла певну надію, що вдасться взяти під контроль ситуація в Севастополі та перевести її в цивілізоване русло. Однак, обіцянки командування ЧФ не підкріплювалися реальними справами. Стосовно подій в Севастополі, в Криму і навколо ЧФ, то вони виставлялися так, як би президент Росії Борис Єльцин не мав до них відношення, наоборот, все робив для того, щоби налагодити братські стосунки з Україною. Однак, Президент РФ особисто командував Чорноморським флотом і міг би одним наказом припинити тривалу вакханалію на флоті і навколо нього. Він цього не робив. Значить, йому такий стан відношень з Україною був вигідним...

Ілля Півненко

В листопаді 1996 року і російська і українська сторона активізували переговорний процес і намагалися якнайшвидше завершити питання розподілу ЧФ. Однак, цілі залишалися різними. Підбадьорені рішенням Думи і майже всіма політичними лідерами Росії, російські флотоводці пішли у відкритий наступ, не бачачи місця України в українському Севастополі. При цьому вони "щиро" заявляли, що і в думці не мають територіальних претензій до України. Один за одним відбулися два безрезультатних раунди переговорів в Севастополі і в Києві. Українська сторона не уступала, проте позиції Києва почали слабнути. Дальше події розпочали розвиватися особливо скандально. 30 листопада 1996 року Верховний Головнокомандувач Збройних Сил - Президент України Леонід Кучма несподівано і не погоджено з військовим відомством України в інтерв'ю телепрограмі "Врємя" центрального російського телеканалу ГРТ заявив, що "найкращим варіантом вирішенням проблеми ЧФ є збереження флоту під єдиним і спільним командуванням". При цьому думкою ВМС ніхто не цікавився і в штабі ВМС такого повороту подій ніхто не очікував. Російська сторона на такий

сценарій очікувала, відчувалося, що "карта Севастополя" спрацьовує. Не гаючись, 5 грудня Совєт Федерації Федеральних Зборів РФ з подачі мера Москви Ю.Лужкова 110 голосами проти 14 схвалив Заяву про російський статус Севастополя і створив спеціальну комісію, яка мала зайнятися підготовкою питання про правовий статус Севастополя. В заяві говорилося, що "односторонні дії української сторони, направлені на відторгнення частини російської території, не лише являються незаконними з точки зору міжнародного права, но і наносять пряму шкоду безпеці Росії". Цього ж дня прийняла два документи на флотську тему і Державна Дума: Звернення до Президентів України і Росії з закликом зберегти єдність флоту та постанову "Про Чорноморський флот". В прийнятих документах передбачалося в "інтересах Росії і України" збереження єдиного ЧФ і пропонувалося створити спільне командування ним.

В Києві розгорівся скандал: позиція Президента України збіглася з позицією тих, хто і у сні не бачив суверенної України! У Севастополі і в Криму дуже добре знали, що являє собою "спільнокерований" флот, "спільне" командування та інтереси України і українців при цьому. Як добре розуміли, хто мав би фінансувати "спільний флот" і чиї інтереси він буде відстоювати при цьому. Не була секретною і технологія пропонуємого черговий раз "братерства". З різким протестом проти зазіхань вищих державних органів Росії на цілісність і незалежність України виступили українська і кримськотатарська громади, які звернулися до Верховної Ради з вимогою не допустити територіального розчленування України і негайного виведення Чорноморського флоту за межі держави. Офіцери ВМС України відкрито заговорили про непокору владі і, якщо вона допустить подібну ситуацію, з Севастополя не вийдуть, зброю не покладуть. У Севастополі запахло димом, тут як би нарочно стали розпалювали ватру вже на складі великих якірних мін за тим же планом "третьої оборони Севастополя!"

6 грудні 1996 року Верховна Рада України втрутилася у флотську проблему і розцінила дії обох палат російського парламенту як висування чергових територіальних претензій до України та посягання на її територіальну цілісність та суверенітет. В прийнятій заяві Верховна Рада стверджувалося, що ніхто і ніколи не буде вести будь-яких переговорів, які б суперечили Конституції, законодавству і національним інтересам нашої держави та прийняла Звернення до міжнародних інститутів з приводу посягань на суверенітет України. Після заяви Верховної Ради Президент України Леонід Кучма змінив свою позицію і заявив, що розподіл Чорноморського флоту має бути доведений до кінця. Однак, поки не поступило міжнародної реакції на чергові претензії до України, російський політикум при опорі на штаб ЧФ, вирішив організувати масове "волевиявлення" місцевого населення. Тактика полягала в тому, щоби заставити севастопольську міську раду виставити ситуацію світу як таку, що це є бажання самих севастопольців увійти під скіпетр російської держави. За приклад було взято досвід 1918 року, коли збройна агресія проти УНР була виставлена світу як війна українців з українцями.

Та в цей час ставки на севастопольських депутатів впали: 14 грудня 1996 року на прес-конференції в Києві голова севастопольської міської ради В.Сємьонов вперше твердо заявив про український статус Севастополя і визнав проведення в той день мітингу в місті незаконним. Ініціатори протистояння вирішили заодно провчити і Сємьонова, щоб знав, хто в місті господар. На севастопольського мера було вчинено замах. В штабі ЧФ терміново провели організаційну нараду з лідерами антиукраїнських організацій і рухів. Як згодом розказували в інтерв'ю для преси самі її учасники, там була відпрацьована стратегія, тактика і обов'язки учасників по широкій дестабілізації ситуації в Севастополі і блокуванні міськради та держадміністрації 22 грудня з вимогою визнання на сесії міськради "російського статусу" міста. По військовому були розставлені по участках сили. А такими, окрім Руської общини і організації ветеранів флоту, були профспілкові організації флотських підприємств і установ та військовослужбовці ЧФ з членами сімей. Невихід на мітинг карався звільненням з роботи.

Ленінський районний суд заборонив проведення мітингу 22 грудня. Та чорноморські командири, знахабнівши, вже почали погрожувати силою, і "для обго-

ворення постанов Думи" таки зібрали на майдані Нахімова близько трьох тисяч людей. Помітингувавши кілька годин, організатори цього антизаконного мітингу повели найбільш агресивних учасників до будинку, де проживав голова міської адміністрації. Шлях їм перекрила міліція. Біля будинку В.Сємьонова відбулася сутичка з міліцією, під час якої мало не пролилася людська кров. Засобами масової інформації Росії і Севастополя ці події висвітлювалися як спроба замаху на демократію і свободу слова та переслідування росіян в "націоналістичній" Україні. Поновому розгорнулася ідеологічно-психологічна війна та мобілізація громадськості проти України. Але це вже була її остання хвиля, потужна, але остання. Совєт Федерації Федеральних зборів РФ ще раз спробував повернутися 26 грудня до теми флоту і призупинити переговорний процес, але його звернення до президента Б.Єльцина осталося без відповіді.

Події, що мали в той час місце у Севастополі, визвали широку міжнародну реакцію. Севастопольський регіон прибирав недобру славу Придністров'я і Абхазії, популярна і шанована в народі флотська столиця входила в свідомість людей України і Росії як місто з агресивною нетерпимістю до всього українського, про курортний сезон та прибуття туристів з України прийшлося забути: сюди просто боялися їхати.

24 грудня 1996 року на захист і підтримку України у зв'язку з посяганнями на її суверенітет "гаранта безпеки" - Російської Федерації від імені Європейського Союзу виступила Ірландія. Україну в своїх заявах підтримали НАТО і ОБСЄ та інші міжнародні організації. Засудження широкою громадськістю значно остудило запалені великодержавним шовінізмом голови російських політиків і змусило їх повернутися до переговорного процесу. В новорічних привітаннях президенти України і Росії вже запевнили своїх співвітчизників, що "1997 рік відкриє нову сторінку у відношеннях між Росією і Україною".

Та "нові" відношення в 1997 році відкрив 17 січня не Б.Єльцин, а московський мер Ю.Лужков, заявивши на відкритті першого житлового будинку в Севастополі, збудованого на кошти Москви, про існуючу можливість силовим способом вирішити питання російського статусу Севастополя. Виступ Лужкова в Севастополі знову загострив російсько-українські відносини але не на користь Росії. Прес-секретар Президента України назвав його таким, що "виходить за рамки будь-яких прецедентів", комісія по міжнародних зв'язках Верховної Ради України запропонувала оголосити московського мера персоною "нон грата", а народний депутат віце-адмірал Борис Кожин повідомив, що у Верховній Раді ініціюється прийняття закону про виведення Чорноморського флоту з території України до 2000 року. Останнє, особливо в світлі ще свіжих заяв НАТО, ОБСЄ і Європейського Союзу з приводу посягань на Севастополь, надто сильно стурбувало російське керівництво і йому прийшлося досить швидко погодитися на українські пропозиції розподілу ЧФ.

Кораблі ВМС на збір-поході в Чорному морі

Офіційно Військово-Морські сили реакції на зухвалі випади не проявляли, навіть на напад в ніч на 17 січня 1997 р. на ТРЦ ВМС "Бриз". Цим давалося зрозуміти, що ВМС України на відміну від ЧФ політикою не займаються та, що всі ідеологічні снаряди антиукраїнських сил випускаються в пустий простір. Завершилася ідеологічна кампанія по 300-річчю російського флоту і ніякі звернення ефемерної ліги жінок, саратовських "дєвочєк" з погрозою не любити чорноморсь-

ких моряків за "здачу Севастополя", чи відставних адміралів ЧФ не могли вже "заставити Україну визнати існування проблеми статусу Севастополя".

Основні зусилля штаб ВМС в цей час сконцентрував на два напрямки: на інтенсифікацію бойової підготовки і на завершення переговорного процесу по розподілу ЧФ. 15 січня 1997 року у штабі ВМС України підсумки роботи експертів по розподілу ЧФ підвів 1-й заступник Міністра оборони України генерал-полковник Іван Біжан. За його словами, проблема розподілу ЧФ вже перейшла з військової в суто політичну і близька до завершення, державним комісіям представлені повні розрахунки параметрів Чорноморського флоту. Як згодом виявилося, узгоджені з ЧФ РФ параметри розподілу були далеко не повними, але на той час проведена робота знімала звинувачення з українських моряків про затягування переговорного процесу і сприяла переходу від конфронтації до співпраці двох флотів чого так натхненно бажало керівництво країни.

Бойова підготовка ВМС України на 1997 рік була спланована достатньо напруженою. Вона включала в першу чергу проведення учбово-бойових навчань за підсумками яких на флоті можна було б організувати повноцінне бойове чергування і захист морських інтересів країни та продовження активної міжнародної співпраці в рамках програми "Партнерство заради миру". Кораблі українського флоту вже в січні вийшли в море вдосконалювати досвід бойового застосування зброї. 22 січня 1997 року корвет "Луцьк" вперше у ВМС виконав зенітно-ракетну стрільбу, екіпажі кораблів вчились в морі ставити мінні загородження і тралити фарватери, здавали курсові задачі і готувалися до проведення першого збірпоходу кораблів національного флоту.

Поряд з власними заходами, розвивалася міжнародна діяльність ВМС. З 21 по 24 березня 1997 р. відбувся неофіційний візит до Західної військово-морської бази ВМС в м. Одесі з'єднання кораблів ВМС Греції, Великої Британії, Італії, Німеччини, Нідерландів, США і Туреччини постійного оперативного з'єднання НАТО в Середземнім морі під командуванням командора ВМС Греції Константиноса Нікітіадіса. Одесити надзвичайно тепло, гостинно і з великою зацікавленістю зустріли натовських гостей. Візит став визначною подією для міста, такої кількості іноземних бойових кораблів у місті не бачили і підтвердив правильність курсу країни на євроінтеграцію. 20 березня 1997 року в Брюсселі в штаб-квартирі НАТО відбувся 1-й раунд переговорів між Україною і Альянсом про встановленню між ними відносин особливого партнерства. Наступний раунд сторони домовилися провести в Києві в травні під час відкриття представництва НАТО в Україні. Українські моряки розпочали практичну підготовку до міжнародних миротворчих навчань "Кооператив партнер-97", участь в яких з 22 червня мав брати корвет "Луцьк", а так же до навчань морської піхоти "Кооператив оспрей-97" в липні на базі ВМС США в Норфолку та навчань "Кооператив телос-97" на базі ВМС США в Корпус Крісті у вересні. Визначальними для флоту мали стати миротворчі навчання "Сі Бриз-97", які вперше мали готувати і проводити у серпні українські моряки. Одночасно державні комісії приступили до остаточного узгодження питання розподілу Чорноморського флоту, однак міждержавні відносини Росії і України, як писали міжнародні ЗМІ, впали тоді до найнижчої позначки з часу розпаду СРСР. Виходило, що вирішення флотської проблеми та налагодження нормальних добросусідських стосунків з нашою країною не входило в плани військово-політичної верхівки Росії, де і не приховували, що вбачають у ВМС України не лише конкурента в Чорному морі, а й противника.

І так було насправді! За ширмою переговорного процесу йшло відверте і неприкрите розкрадання флотського майна – щоб не дісталося українцям. Як не прикро, але й у цій злодійській справі за галасливими мітингами по захисту "героїчного Чорноморського флоту" була продумана окрема поетапна схема його розкрадання. Перша хвиля грабувань Чорноморського флоту "верными единожды принятой присяге" припала на 1991-1992 роки. Тоді розкраданню піддали топливні бази ЧФ і мобілізаційні ресурси флоту. В 1993-1995-х роках схема розкрадання флоту змінилася, розпочалося списання і розпродаж кораблів і суден флоту, а з 1995 року – дерибан флотських земель і цілих військових містечок. Під ідеєю по-

повнення флотського бюджету командуванням ЧФ створювалися різноманітні "фонди", які поповнювали доходи флотської верхівки і тих, хто стояв за ними. При загальному обездолені народу в Севастополі замість нових кораблів з'явилася "ескадра" крутих іномарок. Цих людей ситуація з флотом цілком влаштовувала. У штабі ВМС ці схеми знали, доповідали керівництву держави і вимагали їх заборонити, а організаторів притягнути до відповідальності. Та ситуація залишалася без впливу української сторони, а з нею тлів і переговорний процес.

Зрушила з місця ситуацію з флотом *зустріч президентів України і Росії в Москві 28 березня 1977 року.* Президенти на кінець-то визначили остаточну дату візиту Бориса Єльцина до Києва та підписання великого політичного договору між двома країнами. Однак, питання Севастополя і флоту сторони вирішили винести за межі великого договору. Головний український дипломат Анатолій Зленко відчув в цьому "добру волю" Росії та її бажання "надати нового імпульсу двостороннім відношенням". Яка-то була "добра воля" і який "новий імпульс" продемонстрував черговий раунд консультацій по розподілу ЧФ. 22 квітня російська сторона замість затвердження параметрів розподілу ЧФ, узгоджених експертами, запропонувала... обговорити пропозицію про встановлення... для Севастополя міжнародного статусу від СНД, або спільного управління ним Москвою і Києвом. Українській стороні відразу появилися асоціації з "спільним командуванням флотом". Однак, керівник української делегації К.Грищенко з цього приводу мав відмінну від свого шефа з МЗС думку, тому заявив російській делегації, що про такі речі не може бути і мови.

В Україні знову розгорівся скандал, заговорили про існування тайного пакту Кучми-Єльцина по здачі Севастополя і флоту. Згадали Масандрівський протокол 1993 р. з його "весь Чорноморський флот зі всією інфраструктурою в Криму використовується Росією і отримує російську символіку". Виведення проблеми ЧФ за рамки договору означало би визнання Україною існування проблеми Севастополя, чого так добивалися "відставні адмірали ЧФ", – а це створювало би умови для розгляду територіального спору вже офіційно. Цього російська сторона добивалася з часу розпаду Союзу РСР. Щоб залагодити скандальну справу та таки хоч якось посунути процес з візитом Єльцина була подана команда провести спільні заходи на Чорнім морі, бо там бачилася причина всіх негараздів. Досить швидко командування ВМС досягло згоди з ГШ ВМФ Росії про проведення спільного збір-походу кораблів ЧФ і ВМС України напередодні запланованого візиту Президента Росії Б.Єльцина до Києва. Видима причина конфлікту мала демонструвати політикам і суспільству, що процес йде правильним курсом, хоча офіцери ВМС відносилися до його значення скептично.

Перша ракетна стрільба береговим стаціонарним ракетним комплексом ВМС

Перший спільний збір-похід сил ЧФ і ВМС розпочався 15 і завершився 22 квітня 1997 року. Від ВМС України в ньому взяли участь фрегат "Гетьман Сагайдачний" і корвет "Луцьк". Після завершення збір-походу командувач ВМС контр-адмірал Михайло Єжель назвав його "проривом у стосунках між українським і російським флотами". Хоча це далеко не відповідало дійсності, але проведені, хоч і не масштабні, але спільні заходи двох флотів в морі підтвердили надуманість проблеми спільного базування і взаємовідношення українського та російського флотів, продемонстрували всім, що багаторічна епопея з розподілу ЧФ добігає свого кінця. Після того, як кораблі успішно виконали завдання в морі за єдиним задумом, стверджувати політикам про неможливість їх співпраці могло би розцінюватися у суспільстві виключно їх хворобливою уявою. Після спільного збір-походу в

присутності Міністра оборони України генерал-лейтенанта Олександра Кузьмука, 17 квітня 1997 року з мису Тарханкут був успішно випробуваний береговий рухомий ракетний дивізіон ракетно-артилерійської бригади ВМС. Через рік була успішно проведена і ракетна стрільба з стаціонарного комплексу. З того часу флотські ракетники заступили на бойове чергування.

Та не зважаючи на прискорення переговорного процесу і вислизнення ситуації з рук політиканів від флоту, у Севастополі все придумували причини розбрату. 29 березня для "протидії українізації Криму" в Севастополі провели І з'їзд російських і руських общин Криму, участь в яких взяло командування ЧФ і московські "яструби" С.Бабурін, Д.Рогозін і В.Лисенко. Під впливом перебування московських "гостей" 13-а сесія севастопольської міської ради 13 квітня 1997 року прийняла популістський протест проти проведення багатонаціональних навчань ВМС України в Криму "Сі Бриз-97". В той же час, коли офіційна Росія готувалася підписати з Україною широкомасштабний договір про дружбу і співпрацю, російські ідеологічні центри для протидії співпраці ВМС з НАТО створили чергову організацію "Севастопольський бастіон" і у квітні розвернули цинічну, відверто антиукраїнську кампанію на честь дня Росії в Криму – дня підписання Катериною II маніфесту про приєднання Криму до Російської імперії. 9 травня, в День Перемоги над фашизмом, "Севастопольський бастіон" провів так зване "живе кільце", чим намагався мобілізувати громадкість проти євроатлантичної інтеграції Українського флоту. Так, що сама політика командування ВМС України, як і ВМС в цілому, далеко від себе не відпускала.

25 квітня 1997 року з участю Командувача ВМС України в Севастополі відбулося засідання Ради регіонів при Президентові України, на якій були розглянуті питання фінансування і життєзабезпечення Севастополя, розвитку рибної галузі та стан шефства регіонів над Військово-Морськими силами України. Президент вперше і востаннє відвідав штаб ВМС України, провів робочу зустріч з членами Військової ради ВМС України і обговорив перспективи зміцнення національного флоту. Зі слів Президента окреслювалися хороші перспективи будівництва флоту.

Широка міжнародна підтримка України в питаннях взаємовідносин з Росією зміцнювала її позиції в світі, особливо у відношеннях з США і НАТО. Активна і рівноправна співпраця ВМС України з флотами країн Альянсу, попри бажання Росії, не залишала їй шансів на подальше затягування процесу. Їй самій необхідно було визначити статус власного флоту на Чорному морі, а без вирішення питання флоту з Україною це зробити було не можливим. ЧФ, як флот неіснуючої держави, просто ігнорувався і шлях в море для нього був закритий. Росія сама ледве утримувала на плаву свій збанкрутілий флот, там стали затримувати грошове забезпечення навіть більше чим у ВМС України. На травень місяць борги по грошовому утриманню і заробітній платі там сягнули 157 млрд. руб., а за надані йому послуги і поставки – 176 млрд. рублів. Тому, власне, в позиції російської сторони окрім амбіцій аргументів не оставалося. На Чорноморському флоті самі заговорили про скорочення і створення на його базі двох угрупувань - в Севастополі та Новоросійську - чи ескадри замість флоту.

Тому процес розподілу прискорювався попри бажання у штабі ЧФ. 17 травня 1997 р. у Севастополі після двох днів переговорів підписали Протокол з питань навігаційно-гідрографічного і гідрометеорологічного забезпечення безпеки мореплавства на Чорному і Азовському морях. Документ підписали від Росії начальник Головного управління навігації і океанографії МО РФ адмірал А.Комаріцин, від України – генеральний директор Національного агентства морських досліджень і технологій при Кабінеті Міністрів України О.Щипцов. Підписаний протокол обійшов питання власника гідрографічного обладнання на українській території від мису Тарханкут до мису Аю-Даг, а це 16 маячних комплексів, 52 берегових навігаційних знаки, 5 берегових станцій і радіонавігаційних систем, 40 знаків плавучо-попереджувального значення, взагалі, на території України осталося не врахованими 170 навігаційно-гідрографічних об'єктів! Всі вони незаконно осталися у власності російського флоту, і не лише на кримському узбережжі, а навіть в Гені-

ческу Запоріжської області. Осталися поза Протоколом і умови судноплавання по Керч-Єнікальському каналу.

27 травня 1997 р. в Парижі відбулося підписання основного акту Росія-НАТО, а у Києві розпочалася зустріч урядових делегацій України і Росії, які очолювали Прем'єр-Міністр України Павло Лазаренко і Голова уряду РФ Віктор Чорномирдін. 28 травня 1997 року керівники урядів врешті-решт підписали угоди по розподілу Чорноморського флоту:

1. "Угоду між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України".

2. "Угоду між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту".

3. "Угоду між Україною та Російською Федерацією про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської федерації на території України".

Підписані угоди визначали, що Росія орендує для потреб свого флоту на 20 років до 20017 року не лише землю, а й акваторію та інфраструктуру, чому вона особливо перечила. Останню "доводку" положень попередньо узгоджених угод, як згадував в своїх мемуарах Анатолій Зленко, здійснював Леонід Кучма з Віктором Чорномирдіним протягом усього дня 28 травня. Однак і після такого доопрацювання виявилося, що для їх реалізації необхідно буде ще укласти більше 20 окремих двохсторонніх угод, а суть багатьох статей угод вимагали уточнень і конкретизації. Не було в підписаних угодах чітко виписаного механізму їх реалізації, старанно обійдені поняття "оренда" та "іноземний флот", не визначено порядку бойового застосування сил ЧФ РФ з території України і контролю за озброєннями, не вирішено питання делімітації і демаркації морського кордону. До останнього точилися дебати по визначенні ціни оренди. Замість пропонуємих спочатку 424,7 млн. дол. Україна погодилася на символічні 99,75 млн. доларів. Угоди визначали, що Російська Федерація в Криму може розміщувати 132 одиниці бронетехніки, 24 артилерійські установки калібру понад 100мм та 22 літаки наземного базування а кількість особового складу не може перевищувати 25 тисяч чоловік.

1997 р. Підписання договору про дружбу між Україною і РФ президентами України і РФ Л.Кучмою і Б.Єльциним

31 травня 1997 року відбувся перший офіційний візит Президента РФ Бориса Єльцина до Києва, який відкладався 15 разів. Президенти України і Росії підписали базовий Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією. Після офіційної церемонії підписання договору президенти виступили з спільною заявою, якою дали оцінку міжурядовим угодам по Чорноморському флоту: "...чітко визначені статус, умови і терміни перебування Чорноморського флоту Росії на гостеприємній українській землі... Чорноморський флот Росії і Військово-Морські сили України набувають широких можливостей для подальшого поглиблення співпраці між двома країнами у військово-морській області на Чорному морі, будуть взаємодіяти у забезпеченні безпеки південних рубежів двох наших держав. Буде зроблено все для процвітання Севастополя, в ім'я дружби і згуртованості людей".

Україно-російські домовленості по флоту вітали керівники усіх впливових європейських країн, в тому числі і США. На думку, наприклад, Надзвичайного і Повноважного посла Канади в Україні Крістофера Вестдала, підписання широкомасштабного договору з Росією, вирішення проблеми Чорноморського флоту значно зміцнило становище України на міжнародній арені, поліпшило стосунки не лише з Росією, а й з Західними країнами, для яких фактор ризику інвестицій в Україну став набагато меншим. Прийняття політичних рішень по розподілу Чорноморського флоту істотно змінило ситуацію як в Севастополі, так і в Криму, зняло мотивацію до внутріфлотських напружень, заклало основи до співпраці двох флотів

України і Росії. Відтепер, здавалося, джерело дестабілізації в Севастополі зникло, бажаючі зробити собі політичну кар'єру на флотській тематиці втратили грунт і основу. У час, коли підписувався угоди по розподілу Чорноморського флоту у Києві, міністр закордонних справ України Геннадій Удовенко у португальському містечку Сінтра спільно з генеральним секретарем НАТО Хав'єром Соланою парафував Хартію про особливе партнерство України з Альянсом. Для українських моряків це було символічним: флоти країн НАТО були надійними партнерами ВМС України в їх тривалій боротьбі за Український флот, лише міжнародна співпраця і фактична допомога нам ВМС країн Альянсу стала головною причиною поступливості Росії і вивела ВМС України на чистий фарватер розвитку.

У Військово-Морських силах України зустріли підписані Угоди по Чорноморському флоту з полегшенням. У першу чергу їх сприймали як завершення конфронтації, але сумління підказувало всім, що тривале протистояння і національне приниження забуттю не підлягають. Для всіх на флоті підписані угоди значили, що процес "визначення судьби ЧФ" як останнього осколка колишнього СРСР завершено остаточно. Раз і, здавалося, назавжди знімалася з обговорення проблема статусу міста Севастополя. Чорноморський флот набував російську державну приналежність, а разом з нею і ставав, хоч це й було обійдено в угодах, іноземним військовим формуванням в Україні. Відтепер він переходив в категорію тимчасових гостей. Підписні угоди означали ганебну поразку авторів, ідеологів і виконавців так званої "третьої героїчної оборони Севастополя", означали поразку лицемірства і цинізму у відносинах з сусідами.

Та найголовнішим досягненням українських моряків було те, що після підписання угод визначались перспективи подальшого розвитку Військово-Морських сил України, об'єднувалися два різних до того шляхи їх розвитку і вони, змужнілі, морально і національно загартовані, під керівництвом Командувача і штабу ВМС діставали можливість подальшого формування в повноцінний вид Збройних Сил України. У виснажливій боротьбі за флот українські моряки отримали впевнену перемогу! Це була перемога української національної ідеї, здобута напруженою працею і боротьбою всіх категорій військових моряків від матроса до командувача, бо саме вони своєю вірою в Україну не дали впровадити через проблему флоту сценарій територіального розчленування своєї країни, не дозволили придушити свободу українців, не дали, як в 1919 році, знищити Український флот, вивели його в море і океан - перед всім світом явили свою Батьківщину великою морською державою. Вони створили морський щит України!

Міжнародна співпраця ВМС в Чорному морі

Після підписання угод, з 1 червня 1997 року розпочався *3-й етап розподілу об'єктів ЧФ у Севастополі*. Для ВМС України термін прийому був визначений до 25 липня. Наказом командувача ВМС контр-адмірала Михайла Єжеля для прийому кораблів, суден, об'єктів і технічного майна від Чорноморського флоту було утворено прийомну комісію ВМС, яку очолив контр-адмірал Ілля Півненко. Російську передаточну комісію очолив 1-й заступник командувача ЧФ віце-адмірал Г.Сучков. Протягом цього етапу до складу ВМС України було прийнято підводний човен "Запоріжжя"(Б-435-У-01), три фрегати (сторожові кораблі проекту 1135) – "Севастополь" (кол. "Разительный"), "Дніпропетровськ" (кол. "Беззаветный"), "Миколаїв" (кол. "Безукоризненный"), два корвети (колишніх малих протичовнових кораблів) "Одеса" і "Суми", два морських тральщики "Черкаси" і "Жовті води", три ракетних катери – всього 11 одиниць бойових кораблів, 39 допоміжних суден, 4 командні пункти, 2 вузла зв'язку, два госпіталі тощо. Всього у процесі розподілу ЧФ до складу ВМС було прийнято 43 кораблі, 132 судна і катери, 12 літаків, 30 гелікоптерів,

227 берегових об'єктів, велику кількість технічного майна, техніки, озброєння і боєприпасів. Все це стало основою Військово-Морських сил України, хоч у більшості випадків приймалося непридатним до використання. Особливо занедбаними були бойові кораблі, які повністю були виведені з ладу, ні один з них не мав можливості самостійно відійти від пристані. Однак, з Міністерства оборони України, де панічно боялися нових флотських проблем, вимагали приймати все як є, потім, мовляв, будемо розбиратися. Чорноморський флот не передав ВМС жодного військового об'єкту в центрі міста і жодного культурно-просвітницького закладу в Севастополі.

12 червня 1997 року, в день незалежності Росії, на кораблях Чорноморського флоту спустили прапори колишнього СРСР і урочисто підняли Андрєєвські прапори, а над військовими частинами і установами флоту – Державні прапори РФ. Росіяни українських моряків на свій ритуал не запросили. На українській частині Чорноморського флоту прапори Українського флоту були урочисто підняті 1 серпня, в День Військово-Морських сил України. Контр-адмірал Михайло Єжель особисто настояв, щоби перше в історії Севастополя святкування Дня Військово-Морських сил України увійшло в історію флоту і Севастополя особливо святковим і пам'ятним днем не лише морякам, а і всім севастопольцям. Святкування Дня Військово-Морських сил проходило урочисто і велелюдно. До Севастополя прибув Президент України Леонід Кучма, Міністр оборони України генерал-полковник Олександр Кузьмук, попередні командувачі ВМС віце-адмірали Борис Кожин і Володимир Безкоровайний, велика група народних депутатів, делегації з усіх областей України, прийшли тисячі севастопольців і гостей міста. Святкування професійного свята моряків Українського флоту було багатолюдним і вилилося у всенародну підтримку українських моряків і національного флоту, визначило місце і роль ВМС у громадській свідомості севастопольців і кримчан, у житті міста, засвідчило перемогу не лише моряків, а всього народу у виснажливій боротьбі за флот, за право України називатися морською державою.

Урочисте святкування Дня Військово-Морських сил України переломило громадську думку і відношення мешканців Севастополя до Українського флоту, і відтоді їх участь у міських заходах стала обов'язковою і сама собою зрозумілою.

РОЗВИТОК І РЕФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ. РОЗШИРЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ

Після завершення прийому кораблів і об'єктів у Чорноморського флоту штаб ВМС України розпочав формувати нові флотські структури, організовувалася і відпрацьовувалася їх взаємодія з другими видами Збройних Сил України. Загалом, Український флот став нараховувати більше 100 бойових кораблів і суден, морську авіагрупу, бригаду морської піхоти та частини спеціального призначення. Найголовнішим завдання Військово-Морських сил стало формування родів сил Українського флоту та повернення життя до прийнятих після розподілу кораблів, суден, військових частин і установ.

Щойно провели гостей після святкових днів, у ВМС розпочали організаційну роботу по підготовці і проведенні міжнародних миротворчих навчань "Сі Бриз-97", на які були запрошені ВМС США, Болгарії, Грузії, Туреччини і Румунії. Від господарів, ВМС України, в навчаннях мали брати 2 бригади надводних кораблів і рота морської піхоти. ЧФ РФ від участі в них відмовилися. Навчання планувалося провести у Криму і в Миколаївській області. Роботи було надзвичайно багато, бо в такому стані, як був прийнятий Донузлавський гарнізон не те, що проводити міжнародні заходи, показувати людям його було не можливо. Велику матеріальну допомогу в приведенні поруйнованого Донузлаву до флотського порядку надали ВМС США, за кошти яких проведено ремонт штабу бази, капітально облаштовано військове містечко, відремонтовано сотні метрів пристаней з усіма необхідними комунікаціями, приведено до порядку штаб бази, проведено інші ремонтні роботи. Велику допомогу коштами і матеріалами надали ВМС шефи з багатьох областей нашої країни. Та спроби сіяння розбрату і ворожнечі "вічно вчорашніми" про-

ти українських моряків не припинилися, змінилися лише акценти. Весь процес підготовки українських моряків до навчань супроводжувався ідеологічною кампанією організації "всенародного" протесту проти проведення в Криму як цих навчань, так і проти розширення міжнародної співпраці ВМС України, який офіційно був організований організаціями Компартії України і Союзом руських общин. Ця кампанія зразу ж виявила для чого за ЧФ РФ були залишені всі ідеологічні і культурно-просвітницькі структури при розподілу флоту: всі вони були повністю не лише втягнуті в чергову антиукраїнську політичну хвилю, а стали центром їх планування, організації і керівництва. Виявилося, що ще при розподілі ЧФ у українсько-російські міждержавні закладалася база повернення "до статусу" Севастополя і Криму в майбутньому. І база ця мала опиратися на ідеологічні і культурно-просвітницькі структури Чорноморського флоту Російської Федерації.

Слідом за севастопольською міськрадою засудили проведення навчань "Сі Бриз" 5 липня 1997 року кримські парламентарі. А 25 серпня, в день початку навчань в Криму, вже Російська Дума прийняла "грізну" заяву "Про навчання Сі Бриз". Ця постанова стала "шедевром" цинізму у дипломатії і дороговказом українській "п'ятій колоні" в роботі по підриву оборонного потенціалу власної держави та продемонструвала, як треба зневажати своїх сусідів. Думські депутати, зухвало втручаючись у внутрішні справи України, розцінили навчання як акцію, яка "перечить принципам співпраці між державами і не сприяє зміцненню співпраці між державами, добросусідських відносин між Росією і Україною". Думці вгледіли в участі "України і Грузії в навчаннях НАТО на священній для кожної руської людини кримській землі" крайнє недружній акт по відношенні... до Росії. З початком навчань, організатори "всенародного протесту" звезли до Євпаторії два десятки автобусів з "противниками НАТО" не лише з Криму (їх тут набралося не багато), а і з Львова, Запоріжжя, Донецька, Ростова на Дону, Волгограда, Краснодара та інших українських і російських міст. Під палючим сонцем вони протягом кількох годин закликали євпаторійців приєднатися до їх протесту. Та місцеві мешканці до закликів залишилися байдужими і "всенародний протест" до обіду розвіявся сам собою. Військово-Морські сили на кампанію протесту не звертали уваги, вони виконували план навчального року. Досвід, отриманий українськими моряками під час збір-походу, на міжнародних миротворчих навчаннях з 22 червня 4 липня біля болгарського узбережжя "Кооператив партнер-97", в яких брав участь корвет "Луцьк", а так же навчання морської піхоти "Кооператив оспрей-97" в липні-серпні на базі ВМС США в Норфолку був активно використаний при проведенні перших військово-морських миротворчих міжнародних навчань в Україні.

На міжнародних навчаннях "Чорноморське партнерство"

"Сі Бриз" для українських моряків став доброю школою організації міжнародної співпраці. Організацію навчань та професіоналізм українців високо оцінили учасники навчань. Навчання продемонстрували, що широка громадкість підтримує курс європейської інтеграції України. Завершальний етап в Донузлавському гарнізоні, проведена на завершення спортивна олімпіада учасників навчань перетворилася в селищі Новоозерному в справжнє свято.

Через місяць після "Сі Бриз-97" українці взяли участь у міжнародних миротворчих навчаннях "Кооператив телос-97" в Корпус Крісті США, а з 22 по 28 вересня 1997 року командувач ВМС України контр-адмірал Михайло Єжель здійснив перші офіційні візити до ВМС Туреччини в базу Гьольджук і Стамбул, а слідом до ВМС Болгарії в Варну.

26-28 серпня 1997 року відбувся перший офіційний візит міністра оборони Росії генерала армії І.Сєргєєва до України. Під час візиту були розглянуті питання

європейської і регіональної безпеки, виконання план-графіку передачі об'єктів від ЧФ до ВМС України, воєнно-технічної співпраці та інші. Під час зустрічі Міністри оборони України і РФ домовилися про проведення в жовтні місяці спільних навчань ЧФ РФ і ВМС України, в тому числі і з відпрацюванням пошуково-рятувальних робіт в морі. Ці навчання дістали назву "Фарватер миру-97". Президент України Л.Кучма висловив своє задоволення процесом розподілу ЧФ і підкреслив, що досягнуті домовленості про спільні військово-морські навчання підтверджують курс двох державна стратегічне партнерство і "являється свідченням поглибленням російсько-української воєнної співпраці". Сторони домовилися не вести одна проти іншої розвідки. "Ми не збираємося вступати в НАТО, - підкреслив Л.Кучма, - хоч це не виключає широкої співпраці".

Розпочалися спільні миротворчі навчання ВМС України і ЧФ РФ "Фарватер миру-97" 29 жовтня 1997 року під керівництвом 1-го заступника Міністра оборони України генерал-полковника Івана Біжана і тривали в Чорному морі протягом чотирьох днів. З обох сторін в море вийшло 30 кораблів і суден, до навчань було залучено 16 літаків і гелікоптерів, близько 4 тис. особового складу. Проводилася морська і берегова фаза з висадкою морського і повітряного десантів на необладнаному узбережжі. Проведено 11 тактичних навчань, 13 ракетних стрільб, 24 артилерійські стрільби, рятувальна операція в морі та інші бойові вправи та задачі. 31 жовтня в море на ВПК ЧФ "Керч" в море вийшли міністри оборони України і Росії генерал-полковник Олександр Кузьмук і генерал армії Ігор Сєргєєв. Міністри остались задоволеними підсумками проведених спільних навчань і, на прес-конференції, проведеній на борту російського флагмана, заявили про завершення розподілу ЧФ колишнього Союзу РСР у відповідності до узгоджених урядами протоколів. Та оголошене завершення розподілу носило формальний характер. Насправді, ситуація виглядала зовсім іншою. Виявлені недоліки при прийомі не усувалися, прийом цілого ряду об'єктів переносився по часі, виявилися прихованими від розподілу десятки об'єктів, багато об'єктів незаконно були продані чи передані в оренду і їх необхідно було повернути, не був визначений механізм спільного використання визначених об'єктів, тощо.

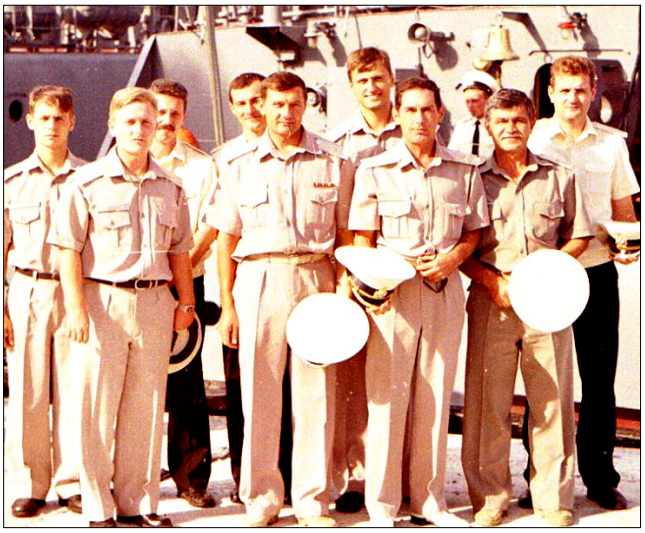

Штаб 5-ї бригади надводних кораблів ВМС

Після завершення "Фарватеру миру", фрегат "Гетьман Сагайдачний" здійснив візит до російського порту Новоросійськ. Міжнародна співпраця стала постійною складовою планів діяльності і бойової підготовки Українського флоту. Міжнародні навчання "Сі Бриз", "Бриз", "Кооператив партнер", "Чорноморське партнерство" стали проводитися щорічно. Морська фаза проведення "Сі Бризу" планувалися не лише в Чорному, а навіть і в Егейському та Середземному морях, а берегова – на українському полігоні "Широкий лан". Врешті, це була уступка антиукраїнським силам в Криму, які проголошували своєю метою "не допустити агресивний блок НАТО в Крим". З 1998 по 2003 роки Військово-Морські сили України щорічно брали участь в 6-10 міжнародних миротворчих навчаннях. На жаль, у цих міжнародних заходах ЧФ РФ, як правило, показово участі не брав, відмовлялися, і протягом 10 років після "Фарватеру миру-97" не проводилися і спільні російсько-українські флотські навчання.

В той же час у ВМС України традиційними і невід'ємними заходами бойової підготовки стали збір-походи кораблів за підсумками навчальних періодів навчання. Складовою частиною бойової підготовки стали і далекі морські походи кораблів Українського флоту. Так у липні 1998 року корабель управління ВМС "Славутич" під прапором командира бригади капітана 1 рангу Ігоря Тенюха здійснив

ділові візити до ВМС Хорватії, Туреччини і Болгарії, а у червні-вересні 2000 року кап. 1 рангу Ігор Тенюх очолив другий в історії ВМС трансатлантичний похід до Нью-Йорку США на "Міжнародний військовий огляд-2000", присвячений 220-й річниці ВМС США. Українських моряків тепло привітав особисто президент США Біл Клінтон. В 1999 році фрегат "Гетьман Сагайдачний" і корабель управління "Славутич" під прапором того ж комбрига здійснили діловий візит до Ізраїлю в порт Хайфу та знову до Туреччини, провели морську фазу навчань "Сі Бриз" у Середземному морі. З 1998 року щорічними стали морська практика курсантів Севастопольського військово-морського інституту ім. П. Нахімова в походах учбовими катерами по маршруту Севастополь-Стамбул-Варна-Констанца-Севастополь, під час якої майбутні морські офіцери України не лише на практиці вдосконалюють свій морський вишкіл, а й мають змогу обмінятися досвідом і знаннями з колегами з сусідніх флотів.

Сформувалася у ВМС України і система кадрового забезпечення, яка гостро стояла в перші роки будівництва національного флоту. Її значною вирішили через сформований Севастопольський військово-морський інститут ім. П.С.Нахімова, який освоїв підготовку офіцерських кадрів по всіх необхідних флоту спеціальностях. При СВМІ створено оперативно-тактичний факультет з правами морської академії та військово-морський коледж для підготовки мічманського складу. В СВМІ розпочалася підготовка і іноземних курсантів. Навчальний загін ВМС України освоїв підготовку матросів, старшин та мічманів для потреб флоту за всіма спеціальностями і за методологією НАТО.

В 1999 році вперше в історії Збройних Сил України відбулися комплексні оперативно-стратегічні навчання "Дуель-99", участь в яких брали всі види Збройних Сил, в тому числі і Український флот. На перших в історії України спільних військових навчаннях чотирьох видів ЗС України Військово-Морські сили на маневрах в морі, при штурмі узбережжя, в десантних операціях виступили мобільними, професійно підготовленими, проявили високі оперативно-стратегічні якості, за які отримали високу оцінку Міністра оборони-Головнокомандувача Збройних Сил України.

Україна, як морська держава, успадкувала від СРСР 60 відсотків його промислового кораблебудівництва і з здобуттям Незалежності володіла великим науково-виробничим потенціалом, мала значні можливості виробництва сучасної, якісної та конкурентноздатної морської продукції, яка могла задовольняти попит на неї і інших морських держав. У штабі ВМС вважали, що це могло б відкрити нові можливості поповнення державної казни і розвитку вітчизняного флоту. Тож для цих цілей було проведено вивчення стану суднобудівної бази. Було визнано можливим і необхідним добудувати в інтересах Російської Федерації важкий авіанесучий крейсер "Варяг", що в більш чим на 60 відсотків готовності знаходився в Миколаївському суднобудівному заводі ім. 61-го комунара та добудувати для потреб Військово-Морських сил України ракетний крейсер "Україна", що був готовим на 95 відсотків.

Ракетний крейсер "Україна" біля пристані Миколаївського суднобудівного заводу

17 лютого 1999 року Президент України Леонід Кучма підписав доручення Кабінету Міністрів України по добудові крейсера для потреб ВМС, а 16 червня 1999 року разом з Міністром оборони України генералом армії О.Кузьмуком Леонід Кучма взяв участь в церемонії урочистого підняття на "Україні" Державного прапора держави. "Рішення про добудову крейсера далося не просто, але прийнято остаточно", - заявив на борту крейсера Леонід Данилович і прийняв на збереження прапор Українського флоту, вручений Командувачем ВМС для підняття йо-

го на крейсері. Планувалося через рік крейсер ввести до складу ВМС України і корабель заселив екіпаж. Ніхто не міг тоді передбачити, що Президент країни не втримає свого слова. Виступаючи перед екіпажем, Президент назвав крейсер замість "Україна" – "Авророю" і тим, напевно, прирік ракетний крейсер, як "Аврору" української морської неспроможності на вічну стоянку біля пристані Миколаївського заводу. Наприкінці того ж року Л.Кучма вже заявить про необхідність обґрунтування відповідності цього корабля Воєнній доктрині України і необхідності його Збройним Силам України. Обґрунтували, що не треба, однак порізати крейсер на металобрухт завадили робітники заводу. На російському флоті на однотипному крейсері "Москва", за рахунок обладнання з "України" незабаром завершили ремонт на тому ж заводі в Миколаєві і успішно ввели до бойових сил ЧФ в Севастополі. А у ВМС України не лише добудова власного крейсера, а й ремонт прийнятих після розподілу ЧФ кораблів стояв на місці, пальне для забезпечення, кошти на постановку кораблів в заводи не виділялися, один за одним кораблі, які б могли б ще довго послужити країні, списувалися на металобрухт. В 1999 році, напередодні президентських виборів, Леонід Кучма, перебуваючи у Севастополі, створив фонд ремонту фрегата "Севастополь", разом з командувачем ВМС вклав в нього свою власну тисячу гривень, але після виборів про фонд забули і він так і остався на папері, а сам фрегат згодом теж був відправлений на металобрухт.

Ще 21 вересня 1997 року після зустрічі з Прем'єр-Міністром України Валерієм Пустовойтенком Президент Росії Борис Єльцин заявив про можливість добудови в Миколаєві для оборонних потреб Російської Федерації важкого авіанесучого крейсера "Варяг". Однак, згодом виявилося про її фінансову неспроможність завершити будівництво авіаносця. Тому вже 15 жовтня того ж року, перебуваючи у Севастополі, Прем'єр-Міністр України Валерій Пустовойтенко вже допустив можливість розібрати "Варяг" на метал. Так і сталося. У 1998 році недобудований авіаносець "Варяг" Україна продала Китаю всього за 28 млн. доларів для створення на його базі "туристично-розважального комплексу". У кінці 2002 року корабель був відбуксирований в китайський порт Далянь і кілька років про нього нічого не говорилося, як і була відсутня інформація про створення розважального центру біля узбережжя Макао. Проте 25 вересня 2011 року міністерство оборони Китаю офіційно заявило, що з 24 вересня до китайських ВМС був урочисто прийнятий перший в історії їх країни авіаносець "Ляонін". Це був добудований китайськими кораблебудівниками колишній український "Варяг", якому так і не судилося вийти в море під українським прапором.

Колишній український ВАКР "Варяг" став китайським авіаносцем "Ляонін"

За 15 років своєї незалежності Україна, окрім одного спільного з Росією невеликого і не зовсім вдалого зовнішньоекономічного кораблебудівного проекту (продаж ВМС Греції ДКПП типу "Донецьк") та кількох дрібніших проектів, можливості своєї кораблебудівної промисловості фактично не використала. Для ВМС України не було збудовано жодного нового бойового корабля. У керівництві країни і Збройних Сил після завершення розподілу Чорноморського флоту взяла верх думка, про забезпечення безпеки держави "гарантом" безпеки Збройними силами Росії при їх підтримці наявними силами ВМС України.

Досить швидко після завершення розподілу Чорноморського флоту навколо морської складової безпеки держави розпочалися точитися публіцистичні баталії про демілітаризацію Чорного моря, про непотрібність нам флоту із-за відсутності у нас ворогів на морі і морських державних інтересів – вистачить і прикордонників, що добудову кораблів, які з радянських часів стояли на стапелях суднобудівних заводів в Києві, Миколаєві, Керчі і Феодосії не подужає наша економіка, що нам для забезпечення безпеки на морях достатньо ракетних сухопутних військ. Поки писалися статті і творилися подібні репортажі, наша рибна промисловість, беззa-

хисна в морях і океанах, стала збитковою, втратилися морські економічні зони, появилися претензії сусідів до наших морських шельфів, українські судна стояли арештованими в більшості портів світу. Для їх визволення Україна наймала французькі фрегати, свої кораблі не могли вийти в море так як не мали пального...

В останнє десятиліття XX-го століття у зв'язку із зміною політичної і військової обстановки у світі змінилася і військово-морська стратегія провідних морських країн світу. Від класичної війни на морі флоти перенаціленo на ведення бойових дій в прибережній зоні. Але крейсери, фрегати і есмінці не зникли з складу провідних флотів. Розпочалося лише переозброєння їх бойового складу. У той же час лише у нашій державі дійшли висновку про необхідність переходу в стратегії розвитку Українського флоту з багатоцільових фрегатів, есмінців і крейсерів на корвет. Затверджена в 2000 році "Державна програма розвитку озброєнь та військової техніки Збройних сил України до 2010 року" спрямувала роботи в галузі розробки озброєння і техніки для ВМС України на розробку тільки малотоннажних кораблів. Майже готовий крейсер і фрегати вже не вписувалися ні в Державну програму, ні в Воєнну доктрину. Тому на крейсері "Україна" призупинили роботи і розформували екіпаж. Однак колектив заводу відмовився утилізувати майже готовий крейсер, вони його бачили у складі ВМС. Тому "Україна" була переведена в режим консервації, з неї зняли назву, і крейсер остався безпомічно стояти у Миколаєві за прикладом російської "Аврори" в Санкт-Петербурзі.

Валерій Агєєв

Замість завершення будівництва оцінювалася вартість продажу на метал як кораблів-новобудов на стапелях, так і прийнятих кораблів від ЧФ. В дискусії переміг аргумент вартості металу. Один за одним пішли на металобрухт недобудовані фрегати "Байда-Вишневецький", "Іван Богун", корвети "Львів", "Луганськ", "Запоріжська Січ"... Із-за відсутності фінансування ремонт кораблів і суден ВМС, прийнятих по розподілу ЧФ, теж тупцював на місці, шефських коштів явно не хватало для вирішення завдань їх ремонту. У цій ситуації в Міністерстві оборони приймають рішення кораблі, які безпомічно ржавіли, утилізувати, а деякі судна передати в оренду приватним структурам. У цій ситуації Командувач ВМС України адмірал Михайло Єжель, це військове звання йому було присвоєне в серпні 2000 року, надіючись на покращення фінансової ситуації, старався зберегти фрегати, єдине на театрі морське кабелеукладальне судно "Новий Буг" та ряд інших для потреб флоту. Йому все-таки вдалося, концентруючи шефську допомогу з бюджетним фінансуванням, вивести в море тральщики "Чернігів", "Жовті води", "Маріуполь" і "Черкаси", середній десантний корабель "Кіровоград", ракетні катери "Прилуки" і "Каховка" та ряд суден і катерів. В 2002 році розпочався ремонт підводного човна "Запоріжжя", акумулятори для нього закупили в Греції на кошти, виділені "Укрзалізницею".

Розвиваючись, Військово-Морські сили відповідно до Державної програми будівництва і розвитку Збройних Сил України, реформувалися. В цім була динаміка їх поступу. У 2001 році У ВМС України створюється ескадра різнорідних сил, яка стала бойовим ядром флоту і складовою Сил швидкого реагування Збройних Сил України. Першим командиром ескадри був призначений командир бригади надводних кораблів капітан 1 рангу Ігор Тенюх. Незабаром ескадра стала спроможною виконувати завдання як окремо, так і в складі Сил швидкого реагування.

Командування, Військова рада і штаб ВМС наполегливо направляли зусилля на перетворення Військово-Морських сил на повноцінний вид Збройних Сил, здатний виконати завдання за призначенням, враховуючи, що в зоні їх відповідальності дислокується Чорноморський флот Росії. На початку 2003 року на базі 32-го армійського корпусу і бригади морської піхоти створюються війська берегової оборони ВМС України, а з 2006 року – Центр військ берегової і територіальної оборони, начальником якого був призначений генерал-майор Валерій Агєєв. В подальшому військами берегом і територіальної оборони ВМС командували з 2007 року генерал-майор Олексій Островський, а з 2011 року – полковник Ігор Ворон-

ченко. З завершенням роботи по формуванню військ берегової і територіальної оборони Військово-Морські сили перетворилися в потужний, цілісний вид Збройних Сил України.

У серпні 2001 року у зв'язку з новою реформою управління Збройними Силами України був ліквідований інститут заступників Міністра оборони-командувачів видів Збройних Сил, натомість введений інститут Головнокомандувачів видів Збройних Сил. Відповідно, заступник Міністра оборони-командувач ВМС України адмірал Михайло Єжель був призначений Головнокомандувачем Військово-Морських сил України. Завершення періоду конфронтації навколо розподілу ЧФ та отриманий досвід міжнародної співпраці дозволили Головнокомандувачу та штабу ВМС включитися в роботу по перетворенню Чорного моря в зону співробітництва в форматі військово-морських сил причорноморських країн. Проведена конференція командувачів флотів в Стамбулі в 2000 році підтримала ідею військово-морського співробітництва в Чорноморському басейні флотів Болгарії, Грузії, Російської Федерації, Румунії, Туреччини і України і створення міжнародного оперативного з'єднання за викликом "Блексіфор" з щорічною активацією його сил і ротацією командного складу. В 2001 році відбулася 1-а активація. Для практичного вирішення проблем налагодження співпраці в Чорному морі конференції командувачів флотів Чорноморського басейну стали проводитися щорічно.

Українсько-американські навчання "Сі Бриз". Берегова фаза: атакує морська піхота

Підведення перших підсумків реформування національного флоту і внутрішніх організаційних перетворень проводилося під час відзначення 10-ї річниці Українського флоту. Про них говорив в своїй доповіді адмірал М.Єжель на урочистих зборах, присвячених ювілею Українського флоту 31 липня 2002 року. Високо тоді оцінив здобутки військових моряків Українського флоту Президент України - Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Леонід Кучма. У своєму привітанні він зазначив, що "Військово-Морські сили народжувалися у гострій політичній ситуації... Але мужність і творча наснага особового складу, любов і підтримка українського народу стала головною запорукою створення повноцінних Збройних сил, здатних вирішувати своє відповідальне завдання...". Однак про заслуги моряків у Києві швидко забудуть.

Під час впровадження у життя Державної програми реформування і розвитку Збройних Сил України скорочувалися і змінювали місце дислокації військові частини, вивільнялися військові об'єкти і містечка, які у більшості випадків мали передаватися органам місцевої влади. У Севастополі почали багато писати і говорити про реакріацію і демілітаризацію міста та бухт. Причому ці терміни стосувалися виключно ВМС України, а не Чорноморського флоту Російської Федерації, який прославлявся як "гарант безпеки України з морських направлень". Прийняті кораблі і судна після розподілу ЧФ від "негаранта", тобто від ВМС України вимагали списувати на металобрухт, ряд танкерів і допоміжних суден передати в оренду комерційним структурам, що і було зроблено. Багато військових об'єктів і військових містечок, розбудованих після розподілу ЧФ надзвичайним напруженням сил матросів і офіцерів, підлягали ліквідації, скороченню чи передислокації в непідготовлені місця. Міська влада приймала військові містечка вибірково, військові об'єкти на окраїнах міста мало кого цікавили. Але цікавило узбережжя і Балаклавська бухта. Остання припала до вподоби родині Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України та голові Адміністрації Президента України Віктору Медведчуку. Як на своє лихо, Головнокомандувач ВМС України, не маючи змоги допомогти родині "батька" народу в будівельних роботах в Балаклаві, став ще вимага-

ти фінансування заходів "демілітаризації" бухти, забезпечення виведення звідти плавдоку, суднoремонтного заводу тощо.

І повторилася ситуація 1996 року. 25 квітня 2003 року, напередодні світлого свята Воскресіння Христова, забулася "мужність і наснага" як Головнокомандувача, так і ВМС України загалом. Приватні інтереси чиновників взяли гору. Показавши для порівняння Леонідові Кучмі спеціально підготовлену військову частину ЧФ і покинуте колишнє військове містечко морських піхотинців ВМС, яке місцеві мешканці перетворили на сміттєзвалище, Президент України зробив висновок, що у Військово-Морських силах "все погано, там все розікрали" і адмірал Михайло Єжель був брутально усунутий з посади. Проти нього відразу було відкрито кілька десятків карних справ. Разом з ним пішли у відставку майже всі члени Військової ради ВМС України: 1-й заступник командувача-начальник штабу ВМС віце-адмірал Віктор Фомін, заступник командувача з виховної роботи капітан 1 рангу Орест Марущак, начальник тилу контр-адмірал Костянтин Лєбєдєв та інші. Військові-Морські сили знову охопили тотальні перевірки. Особу на посаду командувача протягом кількох тижнів обирав не Міністр оборони, а особисто глава Адміністрації Президента України Віктор Медведчук.

Ігор Князь

21 травня 2003 року Указом Президента України командир Південної військово-морської бази контр-адмірал Князь Ігор Володимирович призначений Головнокомандувачем Військово-Морських сил України. Його базу Медведчук визнав кращою на флоті.

Контр-адмірал Ігор Князь народився 23 червня 1955 року в м. Алупка Кримської області в родині військовослужбовця. В 1977 році закінчив Чорноморське вище військово-морське училище ім. П.С.Нахімова. Службу проходив на Чорноморському флоті на посадах командира батареї, начальника ППО корабля, бригади і дивізії кораблів ЧФ, старшого офіцера відділу ППО штабу ЧФ. В 1988 році закінчив Військово-морську академію імені А. А. Гречко. У Збройних Силах України з 1993 року. В 1997 році закінчив Академію Збройних Силу країни. Призначався начальником оперативного управління штабу ВМС, 1-м заступником начальника штабу ВМС, командиром Південної військово-морської бази.

Разом з новим Головнокомандувачем до керівництва Військово-Морськими силами прийшла нова команда. 1-м заступником Головнокомандувача ВМС – начальником Головного штабу ВМС був призначений контр-адмірал Ігор Кабаненко, заступником з бойової підготовки став капітан 1 рангу Олександр Буга, заступником з виховної роботи – капітан 1 рангу Сергій Данілєвський, начальником тилу – капітан 1 рангу Ігор Матвієнко та інші керівники структурних підрозділів флоту. Після перебування Президента України в Севастопольському регіоні вийшов в світ його Указ від 19.08.2003 року про заходи з демілітаризації Балаклавської бухти, підготовці якого передували три інспекції Балаклави Адміністрацією Президента. У першу чергу належало звільнювати об'єкти по узбережжі Балаклавської бухти. За зволікання з вивільнення фондів військових об'єктів в Балаклаві і бажання реалізувати їх в обмін на житло для військовослужбовців, Президент України Л.Кучма звільнив з посади заступника Міністра оборони М.Олійника і оголосив догану Міністру оборони Євгену Марчуку. Дії флоту були визнані задовільними – фонди в Балаклавській бухті Військово-Морськими силами під керівництвом нового командувача вивільнялися терміново, за процесом слідкував Глава Адміністрації Президента України Віктор Медведчук. Незабаром з Балаклави вивели всі флотські об'єкти крім суднoремонтного заводу. 19 серпня Президент доручив уряду розробити генеральний план розвитку Балаклави і перетворення її в міжнародний центр віддиху і туризму. У квітні 2012 року Ігор Кабаненко був призначено на посаду першого заступника начальника Генерального штабу ЗС Украї-

Ігор Кабаненко

ни, і 6 грудня того ж року йому було присвоєно звання адмірал. 23 квітня 2014 року його призначають заступником Міністра оборони України.

Зі зміною командування авторитет ВМС в Севастополі і в Криму різко похитнувся, антидержавні сили знову перехватили ініціативу у громадсько-політичному житті та почали демонструвати хто в місті господар. Та й сам Президент України, обізвавши ВМС України "жахливими", що там все розікрали, а умови служби "не людські", приклав до цього руку. Та це вже керівництво держави не хвилювало, у ВМС України бачили найперше метал і землю і продовжився процес, названий в народі "дерибаном". Кораблі, найперше фрегати і більшість корветів були списані і продані комерційним структурам на металобрухт. Така доля спіткала фрегати "Миколаїв", "Севастополь", "Дніпропетровськ", корвети "Ізяслав" та інші кораблі і судна. Більш-менш придатні для використання судна, як танкери, наприклад, передали комерційним структурам.

Ситуацією не приминули скористатися ті, хто отримав поразку в кампанії "третьої оборони Севастополя". В подіях, що наступили згодом, відкрито прояснилися цілі, для чого Росії потрібний флот на теренах України. Однак офіційно пропагувалася російсько-українська дружба і дружба двох флотів і цього постійно вимагали з Києва. У плані зміцнення флотського братерства на вересень 2003 року був спланований спільний збір-похід кораблів ВМС України і ЧФ РФ. Підготовка до виходу в море йшла без особливих ускладнень та напередодні спланованих навчань, у серпні місяці, командування ЧФ від спільного проведення збір-походу без пояснення причин раптово відмовилося і проводили свій збір-похід самостійно. ВМС України провели свої навчання у визначений час теж самостійно і провели успішно. Збір-похід підтвердив, що у ВМС України не все так "жахливо", як це хотілося комусь бачити. В море одночасно вийшло більше 20 кораблів і суден ВМС і всі вони проявили високу бойову готовність і майстерність. Кораблі ескадри і Південної вмб вперше в історії ВМС в учбовому морському бою потопили великий морський щит, що є доволі рідкісне явище в практиці подібних навчань.

2003, жовтень. Будівництво дамби до українського острова Тузла

Після збір-походу українських моряків, свої командно-штабні навчання (КШН) з 20 до 24 вересня провели моряки ЧФ РФ. Їх вихід в море і проявив істинну причину відмови від спільних навчань. Легенда-сценарій збір-походу сил ЧФ, яка згодом появилася у штабі ВМС і була опублікована у пресі, передбачала, що в момент відсутності Президента і Прем'єр-міністра в Україні виникла криза в Керченській протоці, тобто легенда КШН моделювала реальну ситуацію, яка була ними же згодом і спровокована. Слідом, за легендою, різко зростає політична напруга на півострові і ускладнюються відносини ЧФ з ВМС. Останні заблоковують ЧФ у місцях їх базування. Далі російськомовні кримчани блокують ВМС і органи місцевої влади, вимагають приєднання півострова до "історічєской родіни". Перелякані керівники АРК і Севастополя втікають до Києва. В Україні оголошується надзвичайний стан і до влади приходить "націоналістичний президент", який в односторонньому порядку розриває угоди по ЧФ. Російський рух "слов'янського братства" ширяться східними областями України, доходить до Києва і заставляє тікати з України вже націоналіста-президента. Тоді звільнена від націоналізму Верховна Рада України проголошує вступ України до союзу Росії і Білорусі. Ситуація в Криму нормалізується. Ось така собі була легенда.

Однак легенди військових навчань – не дівочі казки. Легенда КШН ЧФ і розвиток подальших подій в Криму справді співпали. 24 вересня 2003 року, коли закінчилися чорноморські КШН, призвані з запасу військовозобов'язані МО РФ розпочали будівництво дамби з російського берега Керченської протоки до українського острова Тузла. Президент України Л.Кучма і Прем'єр-Міністр В.Янукович на

той час дійсно знаходилися в закордонних поїздках. З початком будівництва дамби в територіальні води України під Керч нахабно зайшли два російських бойових корабля Новоросійської вмб ЧФ, а морська піхота ЧФ і десантники ЗС РФ неподалік на Тамані розпочали маневри з бойовою стрільбою. З 1 жовтня з російського берега проводяться тайні і незаконні проникнення на Тузлу і намаганням за абхазьким варіантом "паспортизувати" російським громадянством українських мешканців, які проживали на острові. Та літній рибак Корж на російське громадянство не погодився і проінформував про ці факти прикордонників, чим і зірвав спланована акцію. Для будівництва дамби були мобілізовані військовозобов'язані з внутрішніх регіонів Росії. Насипали дамбу швидко, за добу розвантажували більше 700 великовантажних автомобілів з землею. 22 жовтня проросійські організації вже пікетували Кабмін АРКрим, звинувачуючи Україну... в провокаціях проти Росії в Керченській протоці.

Та організатори провокації були занадто самовпевненими, кримчани в своїй масі розгледіли організаторів і виступили проти їх провокацій і проросійський рух швидко став танути. Навпаки, кримський уряд на чолі з Сергієм Куніциним твердо виступив на підтримку територіальної цілісності Криму і організував у Керчі штаб по обороні Криму. Тоді з Москви пролунали погрози кинути на Тузлу бомбу. У відповідь кримський прем'єр Сергій Куніцин, як начальник штабу оборони Криму, заявив, що у нього теж знайдеться бомба. І не одна. Взагалі, роль С.Куніцина в залагоджені кризи на Тузлі була надзвичайно великою, його рішучість як колишнього воїна-афганця і дипломатичність як політика одночасно принесли Україні багато користі в час, коли мовчали ті, які повинні були в першу чергу говорити. Між іншим, прем'єр-міністр України Віктор Янукович, на відміну від Куніцина, на час найбільшого загострення кризи навколо Тузли своєї позиції не проявив і "на людях" не появлявся. Прийшлося Леоніду Кучмі перервати візит і терміново повертатися з Бразилії до Керчі. Ситуація з дамбою в Керченській протоці стала небезпечною, навколо протоки концентрувалися війська. Керченський ракетно-артилерійський полк Національної гвардії в Керчі полковника Ігора Ворончeнка розвернув свої реактивні установки на бойових позиціях. Були підняті по тривозі авіація і кораблі ВМС. Події навколо Тузли стали головними новинами світових інформаційних агентств і сполошили Європу. Будівництво дамби зупинили за 90 метрів від установленої С.Куніциним плавпристані на лінії державного кордону лише після зустрічі Президентів України і Росії Леоніда Кучми з Володимиром Путіним.

Обговорення проблем базування ЧФ на території України

Події навколо досі малесенького острівця, що в один час став відомим на весь світ, були не звичайною провокацією губернатора Краснодарського краю, як це подавала російська преса, а спробою силою заволодіти Керч-Єнікальським каналом і установити свій контроль над Азово-Чорноморським мореплавством, а за ним і Кримом. Цього і раніше добивалася російська сторона на переговорах, для цього очікувала приєднання дамби до острова Тузла спеціально створена російська прикордонна застава. Міністр оборони України Євген Марчук назвав політику Росії відносно України "не прогнозованою" і закликав керівників держави зробити відповідні висновки. Однак, як показав час, висновки зроблені не були, натомість досить швидко Євген Марчук був усунутий з посади Міністра оборони, а полк Національної гвардії в Керчі розформований.

Під час подій у Керченській протоці Військово-Морські сили були готові до адекватних дій на ситуацію і провели ряд заходів по деблокації становища на-

вколо Тузли. Та провокації на Тузлі були не єдиними. Більш серйозними для безпеки країни стала відсутність будь-якого контролю за пересуванням сил ЧФ на території України. 23 березня 2004 року російський контр-адмірал Троян в Новоросійську завантажив на ВДК "М.Фільченков" роту (142 військовослужбовці і 28 одиниць бойової техніки) 382-го окремого батальйону морської піхоти ЧФ, який базується на територію РФ в м. Темрюк, і, без будь якого узгодження з державними органами України увійшов в територіальні води України та розпочав висадку десанту на територію Криму в районі гори Опук. Дещо раніше російська бронетехніка без будь якої інформації опинилися під Джанкоєм. ВМС України права здійснювати контроль за діями ЧФ не мали і не вели його, і цим на ЧФ користувалися. У 2005 році загострилось питання повернення Україні маяків і гідрографічно-навігаційного обладнання Кримського узбережжя. Ряд українських судів визнали незаконність їх утримання ЧФ, під стінами штабу ЧФ вперше появилися пікети протесту Студентського братства. Наявність системи контролю над узбережжям Криму давала ЧФ можливість використовувати "спрощений" порядок перетину українського кордону на свій розсуд. І таких випадків було чимало. Морська піхота ЧФ без узгодження з українськими властями проводила навчання на території Криму від Севастополя до Сімферополя, гірський масив під Ялтою став полігоном по підготовці контингенту морської піхоти ЧФ для бойових дій в Чечні. Кораблі ВМФ РФ з других флотів, як, наприклад, "В. Пікуль" незаконно перебував в Севастополі з 29.08.2002 року до 18.07.2003 року, з 06.03.2004 року до 30.03.2004 року, та з 07.07.2004 року до 15.08.2004 року; "Поворіно" незаконно перебував на території України з 07.07.2004 року до 30.07.2004 року, і з 11.02.2005 року. Ці кораблі не належали до ЧФ РФ, що базується в Україні, але використовували "спрощений" порядок перетинання державного кордону України. Фактично непродуманим рішенням, Україна створила "відкритий кордон" для Збройних сил РФ. На російську сторону, згідно з базовими угодами по ЧФ РФ від 28.05.1997, не покладені зобов'язання надавати українській стороні інформацію стосовно поіменного переліку кораблів і суден ЧФ РФ, які дислокуються на території України. Ця можливість стала використовуватися як можливість без дозволу з боку України зараховувати кораблі та судна із-за меж України до складу сил ЧФ РФ в Україні і навпаки. Російська сторона стала вважати, що спрощеним порядком можуть користуватися усі кораблі і судна ЧФ РФ, а не тільки ті, що дислокуються на території України. Десантні кораблі ЧФ РФ постійно курсували між Новоросійськом і Севастополем і жодного контролю за вантажами, які ними перевозяться, угодами не передбачалося. До того ж, після завершення розподілу ЧФ, Росія одразу почала блокувати будь-які намагання України організувати контроль над озброєнням ЧФ РФ. Ці та інші питання взаємин з ЧФ РФ вносилися штабом ВМС для узгодження нормативно-правової бази стосунків між флотами на урядовому рівні, але так і осталися не вирішеними.

Протягом 2003-2004 років у Збройних Сил України проводився оборонний огляд, за результатами його був складений Стратегічний оборонний бюлетень ("Білу книгу"), яку в липні 2004 року вперше було схвалено на державному рівні. Стратегічний оборонний бюлетень концентровано відобразив всю сферу національної оборони держави та узагальнив погляди на розвиток оборонної політики України у наступні дванадцять років. "Біла книга" визначала перспективну структуру Військово-Морських сил. Окрім суто практичних завдань щодо визначення обрису Збройних Сил України зразка 2015 року, прийняття Стратегічного оборонного бюлетеня мало ще й глибокий політичний контекст, оскільки це співпадало із офіційним проголошенням Україною свого політичного курсу на інтеграцію до Організації Північноатлантичного договору. Поряд з цим, Біла книга наводила результати аналізу поточного стану військових формувань України та його відповідності сучасній воєнно-стратегічній обстановці, а також визначала шляхи перебудови оборонної сфери держави у відповідності до її стратегічних національних інтересів. Положення, які наведені у цьому документі, стали основою розробки комплексу плануючих документів, що стали визначати конкретні заходи реформу-

вання та розвитку Збройних Сил України, в тому числі і Військово-Морських сил України.

Стратегічний оборонний бюлетень визначав Україну великою морською державою. Геополітичні умови, наявність протяжних морських кордонів, говорилося в Білій книзі, вимагають у країни мати Військово-Морські сили Збройних Сил спроможними до дій щодо стримування, локалізації та нейтралізації збройного конфлікту на приморському напрямку. Відповідно до визначеної Стратегічним бюлетенем стратегічної перспективи, Військово-Морські сили ЗС України в 2004 році після реформування і оптимізації перейшли на структурну схему: командування ВМС, командування операцій, штаб ескадри різнорідних сил, дві бригади надводних кораблів, бригаду морської піхоти, морську авіаційну бригаду, дві військово-морські бази, а також військові частини підтримки та забезпечення. Структурно ВМС стали складатися з надводних сил, підводних сил (які реально не існували), морської авіації і морської піхоти. До складу ВМС також входили військові частини зв'язку, розвідки і РЕБ, інженерні, РХБ захисту і логістики. Головними завданнями ВМС "Біла книга" визначала: "сприяння об'єднанням Сухопутних військ, що діють на приморському напрямку; забезпечення оперативного режиму в акваторії Чорного моря у смузі своєї відповідальності; забезпечення безпеки морських перевезень. Водночас вони повинні бути готовими до застосування не тільки в прибережній зоні, а і на значній відстані, у тому числі до дій у складі багатонаціональних корабельних угруповань та участі в міжнародних миротворчих операціях. Для цього у їх складі передбачається мати ескадру різнорідних сил". Для безпосереднього керівництва силами, організації всебічного їх забезпечення в Криму було спланова сформувати командування операцій (оперативне керівництво) та командування забезпечення (логістика, інженерно-морське забезпечення тощо). Можливості щодо контролю землі з моря визначили багатоцільовий обрис сучасного бойового корабля, який повинен стати основою корабельного складу перспективної моделі ВМС ЗС України зразка 2015 року. З метою забезпечення виконання поставлених перед ВМС завдань за призначенням згідно Оборонного бюлетеня планувалося оснастити їх універсальними багатофункціональними кораблями класів "фрегат", "корвет" та ракетними кораблями. Вони "будуть оснащені командною системою висвітлення обстановки та управління, мати малу помітність та високу захищеність від засобів повітряного, надводного та підводного нападу. На їх озброєнні будуть комплекси ударного ракетного, протичовнового та зенітно-артилерійського озброєння модульного типу, що призначені для знищення надводних кораблів, катерів і підводних човнів, а також для ураження берегових

Структурна реформа ВМС України
згідно "Білої книги-2004"

2006. Урочисті проводи з ВМС України у запас останніх моряків морської піхоти строкової служби

об'єктів". На виконання заходів розвитку ОВТ ВМС ЗС України Біла книга передбачала витрати близько 6 млрд. грн.

Однак, вже через два місяці без офіційного повідомлення в "Білу книгу" було внесено суттєві правки. Спершу після Стамбульського саміту НАТО 28-29.06.2004 р. з неї прибрали положення, що кінцевою метою України є вступ до НАТО. А затим розпочалася ревізія і структурної трансформації видів Збройних Сил. Знову появився план перенесення штабу ВМС до Києва і бажання оставити в Севастополі лише командування операцій. Ці плани перекреслила Помаранчева революція, яка відбулася в листопаді-грудні 2004 року в Україні. Її причинами стали спроби фальсифікувати в країні результати президентських виборів. Військові моряки в політично непростий час довели свою єдність з народом, з ідеєю революції про оновлення і очищення нашого життя, з прискоренням європейської інтеграції. Командир ескадри різнорідних сил контр-адмірал Ігор Тенюх 21 листопада, в найдраматичніший момент революції, першим з офіцерів Збройних Сил став поряд з Віктором Ющенком на майдані Незалежності і увійшов до сформованого київським Майданом комітету Національного порятунку України. Підтримка військовими моряками Помаранчевої революції викликала відповідну реакцію як у органів місцевої влади, так і Міністерства оборони. Була спроба пристановити роботу ТРК "Бриз", яка єдиною в Криму об'єктивно висвітлювала ситуацію в країні, а флотська радіостанція таки була вимкнута з ефіру. За підтримку народу на Майдані Міністр оборони України Олександр Кузьмук наказав головного редактора ТРК та командира ескадри Ігора Тенюха звільнити у запас. Та перемога Майдану відмінила ці накази, а самого Олександра Кузьмука на посаді Міністра оборони України змінив Анатолій Гриценко.

Після перемоги Помаранчевої революції у житті ВМС України появились надії на більшу увагу керівництва держави до морської складової безпеки країни. На кінець 2004 року ВМС ЗС України мали у своєму складі ескадру різнорідних сил, окрема бригаду різнорідних сил, створену на базі військ берегової оборони, морську авіаційну бригаду з дислокацією в Саках, дві логістичні, військово-морські бази, севастопольський військово-морський інститут з науковим і навчальним центром та частини спеціального призначення і забезпечення головних сил флоту. Кількість особового складу була зменшена до 20 тисяч чоловік особового складу.

На комплексних навчаннях в морі

Частини забезпечення головних сил флоту склали дивізіони пошукових і аварійно-рятувальних суден, частини та установи бойового, технічного, тилового, медичного та морально-психологічного забезпечення.

Кожна із структур флоту вносила свій вагомий внесок в справу зміцнення національного флоту, Збройних Сил України загалом, підвищення їх престижу та авторитету. Особливе місце серед них належить Центру пошукових і аварійно-рятувальних робіт. Лише за період з 2004 року морські рятувальники взяли участь в шістьох міжнародних навчаннях, у тому числі влітку 2005 у Середземному морі в навчанні "Сорберт Роял-2005", першому міжнародному навчанні, на якому українські моряки діяли за повними стандартами НАТО. За цей же період рятувальниками здійснено близько ста чергувань з пошуково-рятувального забезпечення, проведено більше 20 робіт з розмінування вибухонебезпечних предметів в акваторії Чорного і Азовського морів. Крім того, вони здійснили чимало рятувальних та підводно-технічних робіт далеко за межами нашої Вітчизни. За зразкове виконання військового обов'язку, високий професіоналізм ряд військовослужбовців Центру пошукових і аварійно-рятувальних робіт нагороджено Державними нагородами та відзнаками Міністерства оборони України. Не зважаючи на економічні проблеми, українські моряки виконували завдання бойо-

вої підготовки. Регулярно проводилися збір-походи кораблів, продовжували успішно виконувати завдання багатьох міжнародних навчань, зокрема, за програмою НАТО "Партнерство заради миру", у міжнародному оперативному з'єднанні за викликом "Блексіфор". Знаковою стала участь ВМС України у складі з'єднання кораблів (КУ "Славутич" і морське рятувальне судно "Кременець") у навчаннях біля берегів Італії з підрозділами ВМС НАТО "Сорберт-Роял – 2005". Ці навчання вперше для загону кораблів українського флоту проходили за повними стандартами НАТО. Дії фахівців Центру пошукових і аварійно-рятувальних робіт та рятувальної парашутно - десантної групи морської авіаційної бригади ВМС були високо оцінені міжнародним співтовариством. Вирішуючи завдання за призначенням, флот ніс бойове чергування, активно проводив заходи бойової підготовки, під час яких моряки наполегливо підвищували свій морський, польовий та повітряний вишкіл. Вперше за останні 10 років відбулося поповнення корабельного складу ВМС України. Уряд Юлії Тимошенко профінансував завершення будівництва корвета "Тернопіль" і він у 2005 році увійшов до бойового складу Військово-Морських сил України.

Та поряд з позитивними змінами у Військово-Морських силах України і після Помаранчевої революції 2004 року проголошення військових реформ прибрало вигляд звичайного скорочення структур флоту. Проголошені плани будівництва нових кораблів оставалися на папері. У Севастополі раптово повернулися до питання "демілітаризації і реакріації" міста. Головним "демілітаризатором" Стрілецької бухти, як раніше Балаклавської, виступав голова міської державної адміністрації Л.Жунько. Тож не випадково був створений план звільнення від об'єктів ВМС Стрілецької бухти і виведення кораблів ВМС звідти до Донузлава, а так же виведення і включення Севастопольського військово-морського інституту до Одеської морської академії. У Севастополі, на відміну від ЧФ, не оставалося реальних бойових сил. У вересні 2004 року під видом навчань з Стрілецької бухти Севасто-

2007 р. Фото на пам'ять після конференції командувачів ВМС країн Чорноморського басейну по плануванню з'єднання за викликом "Блексіфор"

поля передислокували до озера Донузлав кораблі з'єднання охорони водного району. Так як заходи проводилися тайно і сім'ї моряків не були готові до таких заходів (на збір було представлено всього 2 години), велика кількість офіцерів, мічманів і військовослужбовців служби за контрактом подали рапорт на звільнення в запас. Операцію "реакріації" Стрілецької бухти зупинив лише широкий протест громадкості в Севастополі. Як і після завершення розподілу ЧФ, в урядових структурах знову виникла ідея утилізувати отримані від розподілу ЧФ кораблі на метал.

Були створені відповідні комерційні структури, які стали займатися розборкою кораблів і суден. На цей раз Військова рада ВМС особливо не перечила. Наприклад, з трьох наявних фрегатів, які потребували капітального ремонту, за рахунок двох можна було відновити бойову готовність фрегата "Севастополь" та для багатьох наявність бойового і потужного фрегата Військово-Морських сил "Севастополь" у бухті Севастополя викликала... побоювання відродження конфронтації з ЧФ РФ. Місто про корабель не піклувалося і робило вигляд, що такого фрегата не існує. Фонд, створений особисто Президентом України Л.Кучмою для ремонту цього корабля, виявився чисто популістським і його швиденько згорнули. То ж з політичних міркувань корабель утилізували. А майже готовий новозбудований протичовновий корвет на підводних крилах "Львів" віддали на металобрухт з причин... "складного докування цього корабля".

Не отримуючи державної фінансової підтримки, моряки в основному підтримували бойову готовність кораблів і військових частин власними силами. Протягом 2005 року на ракетному корветі "Придніпров'я" без постановки в завод, фактично силами особового, складу з залученням представників промисловості відновлено силову установку, допоміжні електроенергетичні системи, озброєння та технічні засоби, проведені швартовні та ходові випробування. Завдяки спільній творчій роботі командування ескадри, екіпажу корабля та представників заводу "Зоря" вдосконалено газотурбінну установку, що суттєво підвищило маневрові можливості корвету. Зусиллями командування ескадри різнорідних сил просувався ремонт штабного корабля "Донбас".

У ВМС України у цей час намітилося повернення до історичної пам'яті свого розвитку. У штабі ВМС відкрили пам'ятник Тарасу Шевченку та пам'ятну стелу на честь перших членів організаційної групи ВМС, що заклала фундамент національного флоту, наказом командувача встановлено нагрудний знак "За заслуги перед ВМС". У березні 2005 року була створена і організація ветеранів Військово-Морських сил Збройних Сил України, яку очолив віце-адмірал у відставці Микола Клітний, а згодом і "Клуб адміралів ВМС України".

Помаранчева революція в Україні змінила військово-політичну ситуацію не лише в Україні, а й у Європі. Зміна військово-політичної ситуації в світі змінила пріоритети оборонної політики, у зв'язку з чим переглядаються концептуальні засади воєнного будівництва та застосування Збройних Сил. В Україні цим цілям служила чергова реформа Воєнної організації нашої держави. 9 грудня 2005 року Рада національної безпеки і оборони України прийняла нову редакцію "Білої книги", відповідно до якої Збройні сили України з 2006 року розпочали новий етап "якісного оновлення" відповідно до Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006-2011 рр. Кінцевою метою євроатлантичної інтеграції знову проголошувався вступ України до НАТО. Відповідно до концепції оборонної політики держави Збройні Сили України з 2006 року розпочали перехід на трьохвидову структуру: Сухопутні війська, Повітряні сили та Військово-Морські сили. Відповідно до політики реформування Збройних Сил, у 2005 році скасовано інститут Головнокомандувачів видів Збройних Сил України і повернуто інститут їх командувачів. Нова оборонна політика визначила завданнями ВМС ЗС України забезпечення недоторканості морських і прибережних територій України, на рівні забезпечення їй статусу розвинутої морської держави. Відповідно до Конституції України призначенням національних Військово-Морських сил визначалися забезпечення територіальної цілісності і суверенітету України, стримування, локалізації та нейтралізації збройного конфлікту, а при необхідності - відсіч збройній агресії з приморського

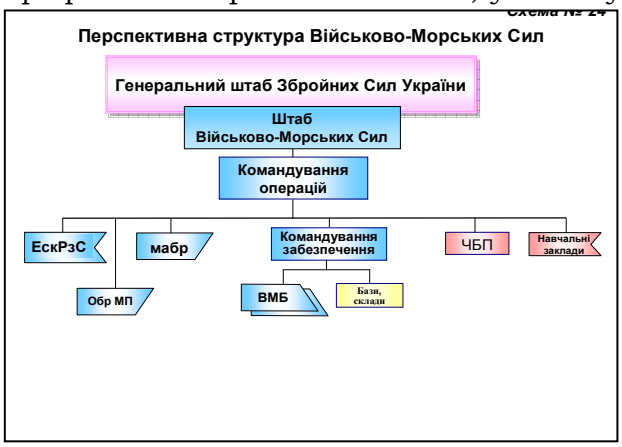

Біла книга - 2005. Перспективна структура ВМС України

напрямку у взаємодії з Сухопутними військами і Повітряними силами Збройних Сил нашої країни. Біла книга-2005 визначала наступну структуру Військово-Морських сил: надводні сили, морська авіація, війська берегової оборони і морська піхота та берегові ракетні війська. На кінець 20011 року вона передбачала у складі Українського флоту мати чотири бригади, дві військово-морські бази та чотири дивізіони. Чисельний склад ВМС значно зменшувався і мав становити 11 тисяч осіб, в тому числі всього 9 тисяч військовослужбовців. Кількість надводних кораблів визначена в 15 одиниць класу корвет, від кораблів класу "фрегат" відмовлялися. Літальних апаратів морської авіації – 14 одиниць. Із сформуванням нової штатної структури штабу флоту, бригади військ берегової оборони, морської авіаційної бригади, системи логістики, перетворенням Командного пункту штабу в Командний центр планувалося, що Військово-Морські сили ЗС України з 2005 року набудуть нової, перспективної моделі. Реальне життя продемонструвало, що перспектива їх стала не радісною, будівництво нових кораблів буде заморожене, а Азовське узбережжя як було, так і осталося беззахисним як з берега, так і з моря.

Міжнародне співробітництво Військово-Морських сил спрямовувалося на зміцнення довіри між державами та на послідовне зниження загрози використання воєнної сили. Черговим кроком на шляху участі в колективній системі безпеки і протидії тероризму на морі стало створення в 2005 році Контактного пункту України в рамках операції НАТО "Активні зусилля" у Середземному морі. Відповідно до рішення Президента України у Військово-Морських силах Збройних Сил України з 2005 року розпочали процес переходу на військову службу за контрактом. В бригаді берегових військ і на великому десантному кораблі "Костянтин Ольшанський" як експеримент розпочалася апробація механізму створення професійного флоту на підставі, як проголошувалося, кращого зарубіжного і вітчизняного досвіду. Та із-за низького грошового забезпечення військовослужбовців служби за контрактом експеримент зривався. Тоді Міністром оборони Анатолієм Гриценком було прийнято рішення приймати на військову службу за контрактом місцевих мешканців, які житлом забезпечені, а турботу про вирішення їх соціальних проблем перекласти на місцеву владу. Цей кадровий експеримент зіграє з ВМС України роль троянського коня і дасть результат у 2014 році, коли обернеться втратою боєготовності ВМС і анексією півострова російськими військами. Та наразі у ВМС самі розмови про подібний розвиток подій вважалися провокаційними.

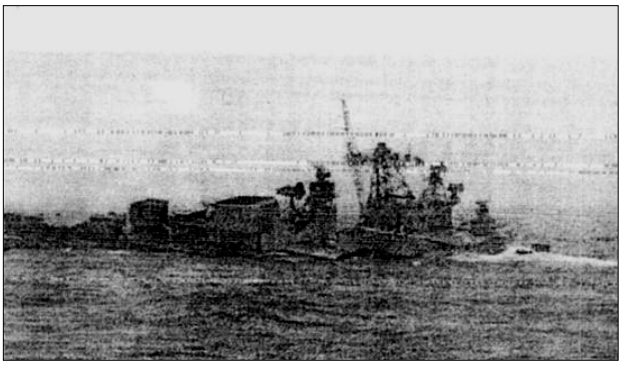

2005. Фрегат "Дніпропетровськ" затоплюють посеред Чорного моря.
Фото з факсу турецьких прикордонників

Нова оборонна політика, навіяна романтизмом Помаранчевої революції, наявності у складі Військово-Морських сил підводних човнів не передбачувала, у зв'язку з чим в Україні розгорілися дебати стосовно майбутнього підводного флоту України і долі підводного човна "Запоріжжя". Питання було тим більш актуальним, що причорноморські держави, і у першу чергу Росія і Туреччина, не сприйняли пропозицію України відмовитися від підводних човнів як виду озброєння і активно розвивали свої підводні сили. Міністр оборони України Анатолій Гриценко заявив, що наявний флот радянського зразка є занадто обтяжливим для бюджету держави та, "виходячи з тих завдань, які треба вирішувати", допустив необхідність переглянути питання необхідності завершення ремонту єдиного українського підводного човна "Запоріжжя". "Без наявності у ВМС України підводного човна Чорне море не обміліє" - зробив висновок Міністр оборони!

Реформи змінювали і відмінювали одна одну, але не покращували боєздатність флоту і життя військових моряків. При цьому завжди твердилося, що реформування проводиться для досягнення стандартів НАТО. По-суті, за останні кілька років подібного "реформування" ВМС України почали втрачати свою бойову гото-

вність, жоден із його бойових кораблів із-за відсутності ремонту ставав не в змозі не лише захищати морські інтереси держави, а просто вийти в море. Вперше за роки незалежності ВМС України виявлялися не спроможними виставити свої кораблі навіть на спільний морський парад на честь Дня ВМС України та ВМФ Росії у севастопольській бухті. Фрегати, отримані ВМС України в результаті розподілу ЧФ і які могли б ще довго служити обороні держави, продано комерційним структурам на метал, а найкращий із них, "Дніпропетровськ", в лютому 2005 року при буксировці комерційними структурами в Туреччину був ганебно затоплений посеред Чорного моря.

Таким чином, в ході реформування у Військово-Морських Силах протягом 2004-2005 роках було скорочено і ліквідовано три фрегати: "Миколаїв", "Дніпропетровськ" і "Севастополь", корвет "Ізмаїл", ракетний катер "Умань" та інші, 39 допоміжних суден, розформовано 65 військових частин, 38 одиниць авіатехніки. Ряд суден продали чи передали в оренду комерційним структурам. Загалом, реформа ще не сформованого до кінця флоту проводилася без врахувань позиції моряків і сучасних загроз з морських направлень та близькості терористичних центрів від південних кордонів України. Прикладом цього було спланованe на 2006 рік скорочення ескадри різнорідних сил - морського компонента Сил швидкого реагування Збройних Сил України та підводних сил флоту. Протичовнова підготовка у ВМС практично була відсутня. Фактично на угоду певним політичним силам ВМС України намагалися розвалити за прикладом знищення Чорноморського морського пароплавства. У такій ситуації досвідчені морські офіцери, кістяк ВМС України, звільнялися в запас. Стан флоту вже став не зміцнювати, а підривати авторитет української влади в Криму та сприяти росту і впливу антидержавних сил.

Після того, як фрегат "Дніпропетровськ" закінчив свою безславну морську службу Україні на дні Чорного моря, в березні відбулася нарада керівництва штабу ВМС з представниками "Укрспецекспорту", ВАТ "Море" та миколаївського казенного дослідно-проектного центру кораблебудування. Командування ВМС України з причин "складного докування" погодилося на утилізацію на 98 відсотків готового протичовнового корвета на підводних крилах "Львів", іншого однотипного "Луганськ", збудованого більше чим на половину, на 96 відсотків готового ракетного крейсера "Україна" та з 2006 року вивести корабель управління "Донбас" з складу сил швидкого реагування. Доречно нагадати, що з 1998 року про добудову РКР "Україна" було видано 4 доручення Президента України і 18 доручень Прем'єр-міністрів, в тому числі і Віктора Ющенка. Жодне з них не було реалізоване. Тричі формувався і направлявся на крейсер екіпаж і затим розформовувався. Крейсер міг би давно стати не лише флагманом українського флоту, а і візитною карткою вітчизняної кораблебудівної промисловості, на якому виховувалася б майбутня еліта вітчизняного флоту. Наявність його у Севастополі значно би покращила громадську і політичну ситуацію в місті на користь ВМС. Він міг стати і своєрідним полігоном для випробувань нових систем морських озброєнь, що вже стало вкрай необхідне і вимагав час. Власне, і "Біла книга-2005" відзначила, що із загальної кількості бойових кораблів ВМС України в 2005 році лише чверть із них була сучасними зразками. Тому врешті-решт, було спланованo розпочати розробку принципово нових проектів кораблів для ВМС України - корвета проекту "Гайдук" та десантного корабля проекту "Сокіл", які за своїми бойовими можливостями відповідатимуть найвищим світовим стандартам. Міністр оборони Анатолій Гриценко, а з ним і міноборони рішуче виступили проти будів-

2007. Міністр оборони Анатолій Гриценко у Севастополі

ництва кораблів класу "фрегат" – Україні такі кораблі не потрібні не раз заявляв Анатолій Гриценко. Тоді у ВМС придумали формуліровку "важкий корвет", за якою приховали фрегат. На "важкий корвет" Міністр оборони погодився. Але для реалізації планів необхідно було спершу зробити те, що не було зроблене протягом минулих років - визначити чітку позицію держави як по розвитку національного флоту, так і по добудові раніш закладених кораблів. Протягом минулих років командування ВМС не змогло добитися прийняття Державної кораблебудівної програми, у зв'язку з чим припинялися наукові і дослідно-конструкторські роботи в кораблебудуванні, не формувалася політика в області експорту військово-морських озброєнь. У структурі Мінпромполітики та в Державній компанії "Укрспецекспорт" теж не було створено підрозділів з військового кораблебудування, постійна прогнозово-аналітична робота на міжнародному ринку морських озброєнь не провадилася, а суднобудівні заводи, не маючи спільного менеджерського центру, вимушені були самотужки пробиватися на міжнародний ринок морських озброєнь. А ринок озброєнь, як відомо, характеризується не лише надприбутковістю, але й жорсткою конкуренцією.

Таким чином, в оснащенні Військово-Морських сил України сучасними кораблями і озброєнням склалася непроста ситуація. З однієї сторони були жорсткі ресурсні обмеження, а з іншої - величезний обсяг відновлювальних і ремонтних робіт. На флоті складалося враження, що Помаранчева революція у розвиток ВМС змін не внесла, флот Військово-Морські сили почали втрачати свою бойову готовність. Фактично на угоду певним силам ВМС України продовжували знищуватися, на 2006 рік було спланованo скорочення ескадри різнорідних сил без її виведення з Сил швидкого реагування Збройних Сил України, списання підводного човна "Запоріжжя" та інших кораблів. Морська авіація вже практично не літала. Проти подібної реформи і військово-морської політики виступив командир ескадри контр-адмірал Ігор Тенюх, тож вступив у конфлікт з командувачем ВМС. Як наслідок такої позиції, за старим і перевіреним у всі часи досвідом різноманітні комісії, шукаючи компромату, розпочали прискіпливі перевірки ескадри по всіх видах підготовки.

Ситуація на флоті не осталася осторонь керівництва Міністерства оборони України. За розпорядженням Міністра оборони України Анатолія Гриценка на флоті проводилося і службове розслідування переслідувань Ігоря Тенюха за його службову позицію підчас Помаранчевої революції. До Севастополя прибув слідчий, полковник з Головного управління військової служби правопорядку Генерального штабу Збройних Сил України, який при допомозі місцевого відділення цієї служби провів службове розслідування. Офіцери ВМС почали писати пояснення, причім його оригінал віддавали слідчому, а ксерокопію на всяк випадок... Ігорю Тенюху. Не знаючи цього, полковник Генштабу за підсумками своєї роботи доповів Міністру оборони, що переслідувань контр-адмірала не виявив. У цій ситуації контр-адмірал Ігор Тенюх 16 липня 2005 року подав командувачу ВМС віце-адміралу Ігорю Князю рапорт на звільнення з військової служби в запас. На зустрічі з командувачем, яка відбулася 18 липня, Ігор Тенюх причину власної відставки пояснив небажанням приймати участь в планомірному руйнуванні та знищенні ВМС Збройних Сил України, маючи на увазі заплановане на 2006 рік розформування ескадри, яка являється складовою Сил швидкого реагування Збройних Сил держави, і відсутності перспектив відновлення бойової готовності кораблів його об'єднання. Другою причиною свого звільнення в запас він пояснив моральноетичними фактами, маючи на увазі проведені командуванням ВМС заходи по організації засудження його виступу на Майдані зборами офіцерів штабу ВМС за які там ніхто не голосував, та що перед ним офіційно ніхто не вибачилися, а службове розслідування, яке проводилося за розпорядженням Міністра оборони України, виявилося підтасованим. Командувач рапорт Тенюха на звільнення в запас підписав і направив начальнику Генерального штабу. Звістка про відставку популярного на флоті і в Україні адмірала облетіла всю країну. "Помаранчевий адмірал подав у відставку", - такими заголовками рясніли центральні і регіональні засоби масової інформації і починалися інформаційні програми. На захист Ігоря Тенюха

виступила флотська громадськість та офіцери, які разом з ним стояли біля витоків відродження Військово-Морських сил. "...Ми, зверталася група адміралів і офіцерів запасу до Віктора Ющенка, які стояли біля витоків відродження українського національного військового флоту і виводили його в море та в океан, сьогодні вимушені звернутися до Вас, як до Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України з питання критичного стану вітчизняного флоту. По-суті, за останні кілька років ВМС України втратили свою бойову готовність, що не може не визивати тривоги. Сьогодні жоден із його бойових кораблів не в змозі не лише захищати морські інтереси держави, а просто вийти в море. Вперше за роки незалежності ВМС України не спроможні виставити свої кораблі навіть на спільний морський парад на честь Дня ВМС України та ВМФ Росії у севастопольській бухті. Фрегати, отримані ВМС України в результаті розподілу ЧФ і які могли б ще довго служити обороні держави, продано комерційним структурам на метал, а найкращий із них, "Дніпропетровськ", в лютому місяці ц.р. ганебно затоплено посеред Чорного моря. До сих пір в державі не існує національної програми кораблебудівництва... Останньою причиною, що заставила нас звернутися особисто до Вас, стала подача рапорту на звільнення в запас командира ескадри контр-адмірала Тенюха І.Й., який підчас Помаранчевої революції стояв поруч з Вами на Майдані. Просимо Вас, шановний пане Президенте, особисто втрутитися в ситуацію на флоті і, як Ви це продемонстрували на прикладі Міністерства внутрішніх справ, прийняти рішучі міри проти руйнування оборонного потенціалу з найнеспокійніших для нашої держави морських напрямків". Після таких заяв і публікацій в пресі контр-адмірала Ігора Тенюха викликав Міністр оборони Анатолій Гриценко. Після їх зустрічі полковник служби правопорядку, що намагався приховати факти розслідування, був звільнений в запас. Міністр оборони відставку Тенюха не прийняв і запропонував йому службу у Генеральному Штабі, в керівництві якого моряки були відсутні. Наказом Міністра оборони України № 675 від 15 листопада 2005 року контр-адмірал Ігор Тенюх був призначений на посаду заступника начальника Генерального Штабу Збройних Сил України.

Ігор Тенюх

23 березня 2006 року Указом Президента України віце-адмірала Ігоря Князя призначено на посаду заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України і увільнено з посади командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України, а наступним його Указом командувачем Військово-Морських сил ЗС України призначено контр-адмірала Ігоря Тенюха, тобто Віктор Ющенко поміняв Князя з Тенюхом місцями.

Контр-адмірал Тенюх Ігор *Йосипович* народився у 1958 році в місті Стрий Львівської області. У 1982 році закінчив Ленінградське вище військово-морське училище імені М.В. Фрунзе. Офіцерську службу розпочав на посаді командира бойової частини корабля Чорноморського флоту. З 1983 по 1991 рік пройшов посади командира рейдового тральщика, старшого помічника командира корабля, командира морського тральщика. В якості командира корабля приймав участь в бойовому розмінуванні Персидської протоки після ірано-іракської війни. В 1991 році був одним з перших офіцерів Чорноморського флоту, які виступили за створення Військово-Морських сил України, за що тодішнім командуванням ЧФ був усунутий з посади. У 1991 році брав участь у розробці законопроектів зі створення Збройних Сил України у складі Комісії Верховної Ради України з питань оборони та державної безпеки. Один з перших організаторів ВМС України. У 1991-1995 роки – старший офіцер відділу забезпечення бойових дій управління Військово-Морських Сил Міністерства оборони України, начальник відділу напрямків управління Військово-Морських Сил Головного штабу Збройних Сил України, начальник відділу напрямків Головного оперативного управління Генерального штабу ЗС України.

Після зміни командувачів у ВМС України відбулися і інші призначення. 1-м заступником командувача-начальником штабу ВМС України було призначено

контр-адмірала Сергія Єлісєєва, заступником командувача ВМС – контр-адмірала Віктора Максимова, заступником командувача з бойової підготовки – контр-адмірала Віктора Носенка, командиром ескадри різнорідних сил – капітана 1 рангу Петра Гончаренка. Однак виконання заходів бойової підготовки ВМС надалі проходило в межах реального обмеженого фінансування та зменшення кількості високозатратних видів підготовки підрозділів і кораблів основних сил оборони. Основні зусилля органів управління ВМС були направлені на якісну підготовку у першу чергу кораблів і підрозділів із складу об'єднаних сил швидкого реагування, на підвищення інтенсивності підготовки кораблів, збільшення їх наплаваності, морської підготовки та виконання кораблями бойових вправ на тактичному фоні. В 2006 році зрушилося з місця питання наплаваності кораблів яке досягло 20 діб, а наліт морських авіаторів – 200 годин на рік. Розпочалися відновлювально-ремонтні роботи на підводному човні "Запоріжжя".

Особливе значення для підвищення бойової готовності ВМС мали проведення командно-штабних навчань "Чисте небо-2006". Військові моряки вперше в своїй практиці протягом навчань проводили спільні стрільби надводними кораблями, артилерійськими підрозділами берегових військ і морською авіацією по невидимих берегових цілях. В цих маневрах були задіяні кораблі і судна ВМС, літаки і гелікоптери морської авіаційної бригади, бригада берегової оборони і окремі підрозділи спеціального призначення. У 2006 році, після п'ятирічної перерви у ВМС України, корвети "Тернопіль" і "Луцьк" відновили проведення навчань з проведенням ракетних стрільб. Вперше за довгі роки стоянки поставлена на крило морська авіація ВМС. Командуванню ВМС при підтримці Генерального штабу у 2006 році вдалося відновити боєготовність чотирьох літаків БЕ-12 і одного АН-26, що надало можливість підвищити рівень льотної підготовки екіпажів морської авіаційної бригади. Значно збільшилася ефективність і результативність бойової підготовки в бригаді берегової оборони, яка на полігонах розпочала регулярне проведення комплексних навчань. В Навчальному центрі ВМС під керівництвом капітана 1 рангу Олександра Михайлютенка з урахуванням переходу на комплектування посад матросів і старшин на контрактну основу та досвіду флотів НАТО в цьому питанні розроблені нові програми організації бойової підготовки ВМС України, введено курси "Лідерська підготовка" і "Самоорганізація військовослужбовців".

2006. Корвет "Тернопіль" виходить в похід до Середземного моря для участі в операції НАТО "Активні зусилля"

З впровадженням нових методів і реформування системи комплектування військовослужбовців служби за контрактом у ВМС вдалося зрушити з місця експеримент по стовідсотковому комплектуванні військовослужбовцями служби за контрактом частин окремої бригади берегової оборони і великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський". З об'єднанням управлінь виховної роботи та кадрової політики в управління особового складу реформується система гуманітарної підготовки і виховної роботи, як виявилася невдалою і лише проголошувала повернення до традицій історичного минулого. Тому через рік ці два управляння розділили, що стало сприяти підвищенню ефективності служби на флоті та підвищенню рівня прозорості і відкритості Військово-Морських сил для суспільства.

Та найголовнішим досягненням не лише 2006 року, а й останніх літ у Військово-Морських силах став вихід корвета "Тернопіль" в Середземне море для участі у військово-морській операції Організації Північноатлантичного договору "Активні зусилля". Кораблі такого класу як наш корвет в історії флоту раніше не звершува-

ли подібних походів ні за дальністю, ні за тривалістю, ні за погодними умовами. Український бойовий корабель взяв участь в одній з перших військово-морських операцій, вжитих НАТО у відповідності 5 статті Північноатлантичного договору, який передбачає колективну оборону і перша в історії операція, яка проводиться Альянсом згідно договору в цілому після терактів в США 2001 року.

Український корвет вирушив у Середземне море 29 жовтня 2006 року. Перехід тривав в штормових Чорному, Мармуровому і Егейському морях. Багато сподівань покладало командування ВМС ЗС України на цей важливий похід. Екіпаж корвету "Тернопіль" виправдав довіру та підтвердив, що кораблі такого проекту спроможні виконувати поставлені завдання й у Середземному морі. Під час візиту до Грецької Республіки екіпаж корвету "Тернопіль" протягом 28 діб здійснив морські тренування з грецькими та італійськими колегами і відмінно виконав одну із найскладніших задач – провів процедуру допуску до участі ВМС України в антитерористичній операції "Активні зусилля". Українські моряки довели в штормовому морі, що вони готові приєднатися до флотів других держав і разом з ними виконувати антитерористичні дії в Середземному морі. Участь в міжнародних заходах по підтримці миру і безпеки являється одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики України. Активна участь в цьому процесі ВМС України значно підвищує авторитет нашої держави на міжнародній арені та визнання її як дієвого фактора і вагомого суб'єкта в системі європейської безпеки.

Нових обрисів набула робота щодо опанування Військово-Морськими Силами України стандартів НАТО у питаннях Процесу планування та оцінки сил. В рамках цього Процесу до участі у операціях НАТО були виділені спеціальні сили ВМС, проведено дообладнання кораблів засобами супутникового зв'язку та навігації, десятки офіцерів при допомозі Британської Ради в Україні сертифіковані на рівні стандартів НАТО. В 2006 році головні зусилля командуванням ВМС були направлені на виконання плану досягнення цілей партнерства третього етапу Процесу планування і оцінки сил на 2000-2006 роки, на реалізацію регіональних ініціатив з

2009 р. Відкриття військово-морського ліцею у Севастополі

безпеки, гармонізацію двохсторонньої і багатосторонньої воєнної співпраці, а так же застосування в практику ВМС кращого досвіду по підготовці і участі в багатонаціональних миротворчих операціях. Школою бойової майстерності стало продовження участі Українського флоту у міжнародних миротворчих навчаннях в рамках програми "Партнерство заради миру", в черговій активації 2006 року Чорноморської групи військово-морського співробітництва "Блексіфор".

Однак з ростом міжнародної співпраці ВМС України в Криму при сприянні місцевої влади під видом демократії стали активно виростати нові антиукраїнські партії і організації, які ставили своєю метою зірвати євроатлантичну інтеграцію України. Це яскраво проявилося у організованому проти ВМС України безладі у Феодосії влітку 2006 року, в якому прийняли участь не стільки самі феодосійці, як доставлені з території Російської Федерації козаки та члени комуністичних організацій. Протестна акція українських і російських противників євроінтеграції у липні 2006 року у Феодосії та не значною мірою в Севастополі і Сімферополі була направлена на зрив україно-американських миротворчих навчань "Сі Бриз-2006", проведення яких було сплановане на військовому полігоні в Криму. Із-за бездіяльності органів державної влади і інертності силових структур спільними зусиллями антиукраїнських сил України і Росії ці навчання були зірвані. Напередодні для інженерного обладнання полігону і приведення його до стандартів НАТО до Феодосії прибуло судно з спеціальною технікою і відповідними спеціалістами з США. З прибуттям цього судна до Феодосії, як колись до Євпаторії у 1997 році, завозилися мітингувальники не лише з Криму, але і з прикордонних російських областей. З прибуттям американського судна з резервістами до Феодосії, розпочалася заранє спланована грязна кампанія, яка багато в чому дискредитувала нашу країну перед світом і міжнародним співтовариством.

В результаті нерішучості керівництва держави і міноборони будівельні роботи на полігоні, як і самі майбутні навчання, відмінили, судно з технікою повернулося до американських берегів, а ВМС України втратили більше восьми мільйонів доларів та можливість придбати сучасне технологічне обладнання для свого полігону в Старому Криму і відпрацювати літній план бойової підготовки. Організатори антиукраїнських акцій за зрив міжнародної угоди до відповідальності притягнуті не були. Тож антиукраїнські сили у Криму стали святкувати свою чергову перемогу над українською владою. Належних висновків з антиукраїнського виступу у Феодосії, як раніше після кризи навколо Тузли зроблено не було, з Міноборони наказали про них поменше згадувати.

У 2007 році Міністром оборони призначається Юрій Єхануров, який продовжив політику реформ, розпочатих Анатолієм Гриценком, особливо впровадження військової служби за контрактом. Юрій Єхануров, як і його попередник, вважав військовий конфлікт з Росією "взагалі неможливим" то ж продуктував безпечність і російсько-українське побратимство. Між Єхануровим і Тенюхом встановилися дружні робочі стосунки, але на особливий розвиток флоту і соціальне забезпечення військовослужбовців флоту вони не позначилися. Та дещо зрушилося з місця. В 2009 році в Севастополі при Академії Військово-Морських сил були відкриті військово-морський ліцей і військовий коледж ВМС для підготовки старшинського складу флоту. В 2009 році Юрій Єхануров здійснив робочу поїздку в Крим, під час якої перевірив рівень бойової підготовки військових частин в Криму. На нараді в штабі ВМС Міністр оборони після відвідання Севастополя, Керчі, Феодосії, Євпаторії, Новоозерного і Сак заявив, що задоволений результатами.

2010. Миколаїв. Початок будівництва корвета "Володимир Великий"

Головною метою поїздки була перевірка рівня бойової підготовки наших військових частин у Криму, - сказав Юрій Єхануров у Севастополі під час відвідання штабу Військово-Морських сил Збройних Сил України. — І я задоволений її результатами.

- Для наших військовослужбовців у мене є добра новина - у першому півріччі цього року ми здамо в експлуатацію щонайменше 90 квартир в Севастополі. У нас

є серйозні плани і у Феодосії, і в Євпаторії, тому, навіть за тих обмежених умов фінансування, що склалися в цьому році, ми здамо житла не менше, ніж у минулому 2008 році, — зазначив Юрій Єхануров.

Також Міністр оборони України під час своєї роботи в Криму він, окрім Севастополя, побував у Керчі, Феодосії, Євпаторії, Новоозерному, Саках, відвідав військові частини Збройних Сил України і зустрівся з представниками місцевої влади для вирішення питань соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей. Міністр оборони України також повідомив, що відкриття в Севастополі військово-морського ліцею у 2009 році дасть додатково 50 робочих місць.

- Я обіцяв, що криза не торкнеться Збройних Сил, тому намагаюсь дотримуватися свого слова, - наголосив Юрій Єхануров.

Однак криза Військово-Морські сили не обійшла стороною. У 2009 році Єхануров був відправлений у відставку і слова та обіцянки свого колишнього чільника в Міноборони просто забули. Флоту стало приділятися ще менше уваги, що не могло не позначитися на житті і розвиткові національного флоту. Кораблебудівна програма "Корвет", за якою у Миколаєві ще 2010 року Президентом Ющенком на Чорноморському суднобудівному заводі був закладений перший із чотирьох важкий корвет "Володимир Великий", була фактично заморожена, ремонт і докування кораблів стали проблематичними. Почалися відключення військових частин по всіх ЗСУ, у тому числі ракетних баз, арсеналів зброї, частин бойового чергування від електроенергії за борги, на сплату яких кошти державою не виділялися. Натомість, для економії розходів бюджету, армія і флот піддавалися тотальним перевіркам з метою виявлення "дублюючих структур у Збройних Силах". В ході цих перевірок були скорочені підрозділи охорони аеродромів, арсеналів зброї і переведені під охорону ВОХР, зруйнована мережа військкоматів, скорочення штатів військових частин і кораблів, ліквідували медичну службу ВМС і т.д. Всі ці заходи значно руйнували бойову готовність флоту і підривали моральний дух його особового складу.

5.07.2008. Напад російських організацій на українських моряків на Графській пристані

У Криму і в Севастополі антидержавні сили за період президентства Віктора Ющенка відчували "демократичне привілля", цвіли буйним цвітом і переслідували все українське на півострові. Вседозволеність вважалася за прояв свободи слова і вияв демократії. Регулярні показові зусилля деструктивних сил таки вплинули на розвиток Українського флоту. Вони демонстрували, що Україна знаходиться на порозі кардинальних змін перетворень у всіх сферах суспільного життя, нових поглядів і підходів до міжнародних стосунків і перегляду місця України та ролі національного флоту в сучасному світі. Стан деградації суспільства і Збройних Сил не міг продовжуватися вічно. У 2010 році Президентом України був обраний Віктор Янукович. З його призначенням був змінений вектор розвитку держави і її Збройних Сил. Після президентських виборів у березні 2010 року Міністром оборони України був призначений екс-командувач ВМС Михайло Єжель. "Я визначив чіткі завдання щодо зміцнення обороноздатності держави, поетапного проведення глибоких реформ у Збройних Силах, досягнення європейського рівня соціальних стандартів для військовослужбовців та членів їх сімей", – зазначив новообраний Президент України Віктор Янукович на плацу Деснянського навчального центру і відправив Михайла Єжеля досягати європейського рівня і євроатлантичних стандартів до Росії.

17 березня 2010 року своїм указом Віктор Янукович звільнив адмірала Ігора Тенюха з посади командувача ВМС, і лише наступного дня Міністр оборони Ми-

хайло Єжель вимагав у нього написати рапорт про "добровільне" залишення посади. Звільнення Тенюха стало вимогою найперше російської сторони. У Кремлі йому не могли забути блокування у Севастополі численних спроб демонстрації сили морської піхоти ЧФ на БТРах посеред міста та його тверду позицію по підтримці Грузії під час російсько-грузинської війни у серпні 2008 року. Тенюх багато в чому не давав розвертатися на повну силу у Севастополі антиукраїнським рухам і організаціям, багато в чому стримував місцеву владу. За його сприяння у Севастополі був встановлений пам'ятник гетьману Петру Сагайдачному, відзначалися "націоналістичні свята", вручав медалі 90 років прапору ВМС, саме він намагався встановити Пам'ятну дошку на Графській пристані на честь 90-річчя українізації Чорноморського флоту. Встановлену дошку проросійські організації, депутати міськради з прихильниками партії Регіонів по-звірячому розбили кувалдами і втопили на зовнішньому рейді. Це встановлення вилилося у великий конфлікт антиукраїнських організацій з моряками ВМС, винним у якому був оголошений адмірал Ігор Тенюх. Проти нього й було відкрито карну справу військовою прокуратурою ВМС. Події на Графській пристані виявили і відірваність ВМС України від українського громадського руху у Севастополі, їх усамітнення під приводом деполітизації.

Того ж 17 березня 2010 року Указом Президента України на посаду командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України було призначено **віце-адмірала Максімова Віктора Володимировича**. Корінний кримчанин, він протягом попередніх шести років являвся 1-м заступником командувача ВМС України. Призначення Максимова командувачем ВМС України відбулося по іронії долі: у перші роки відродження ВМС він був активним противником флоту України і, один з небагатьох офіцерів ЧФ, виступив проти них збройно - у 1992-у році командував захопленням штабу Кримської військово-морської бази, офіцери якої склали присягу на вірність українському народу та протидіяв передачі бази ВМС у 1996 році. Українським патріотизмом ніколи не відзначався, був головним провайдером братства "двох флотів". Врешті, це не помішало йому здійснити карколомну кар'єру у ВМС України, до яких він перейшов у 1997 році. 20 серпня 2010 року йому було присвоєно чергове військове звання "адмірал". З призначення Максімова командувачем, вже не стало перепон по "демілітаризації" військово-морського майна, списанню кораблів, розпочалося планомірне знищення бойової готовності і інфраструктури українського флоту та русифікація українського флоту. Треба сказати, що рекомендував міністру Єжелю призначити Максімова командувачем сам Тенюх, який не бачив іншого наступника. З перших днів Максімов підкорився главі адміністрації Севастополя - лідеру міської партії Регіонів і зайняв позицію боротьби з "націоналізмом". "У ВМС України націоналізму не буде" - став проповідувати з офіційних трибун і за український патріотизм звільнив у запас цілий ряд офіцерів. Максімов повністю змінив напрям вектору гуманітарної політики ВМС України, визначений Ігорем Тенюхом, він тепер направлявся на головну задачу – зміцнення дружби і братства флотів України і Росії. Ради такої дружби командувач став вимагати у офіцерів штабу і командного складу свого флоту вступати у Санкт-Петербургське Морське собраніє, філіал якого заснували у Севастополі. У Севастополі Чорноморський флот став домінувати практично у всьому.

Віктор Максімов

Влітку 2010 року у Одесі, північно-західній частині Чорного моря і на полігоні "Широкий лан" пройшли вже традиційні щорічні українсько-американські навчання "Сі Бриз-2010", участь в яких взяли ряд країн-партнерів, від ВМС України були задіяні фрегат "Гетьман Сагайдачний", великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський", корвет "Тернопіль", рота морської піхоти та морська авіація. Результатом організації бойової підготовки ВМС України під керівництвом командувача адмірала Максімова стали результати висадки морського десанту на кримському полігоні "Опук" в рамках активної фази військових навчань "Взаємодія-

2010". В навчаннях було задіяно сотні одиниць бойової техніки і підрозділи з усіх видів Збройних Сил: окремі підрозділи авіації, флоту та сухопутних військ під загальним керівництвом Міністра оборони України Михайла Єжеля. Основною метою серії командно-штабних навчань з органами управління Збройних Сил України "Взаємодія – 2010" було визначення ролі і місця органів державної влади та органів військового управління в обороні держави, а також відпрацювання питань взаємодії між органами державної влади та силовими структурами. Кораблі ВМС України відпрацьовували в морі завдання по супроводженні конвоїв, забезпечували висадку десанту морської піхоти. Однак при підготовці висадки десанту з десантного корабля "Кіровоград" сталася надзвичайна подія. Перед висадкою морського десанту та під час проведення бойових стрільб по наземним цілям внаслідок несанкціонованого старту двох реактивних снарядів на борту середнього десантного корабля "Кіровоград" тяжкі поранення отримали чотири військовослужбовці зі складу екіпажу корабля. Ця стрільба стала наслідком корупції і формалізму у бойовій підготовці та нехтування технічними вимогами по підтримці бойової готовності кораблів – замість капітального ремонту реактивної установки був проведений лише регламентний огляд її механічної частини. Весною 2011 року на полігоні Опук ВМС України з участю начальника Генерального штабу ЗС України провели комплексні навчання разом з окремими підрозділами Повітряних сил і Сухопутних військ комплексні навчання "Адекватне реагування-2011". Це були окремі заходи бойової підготовки, до яких підбиралися і готувалися спеціальні підрозділи, на весь флот коштів не хватало.

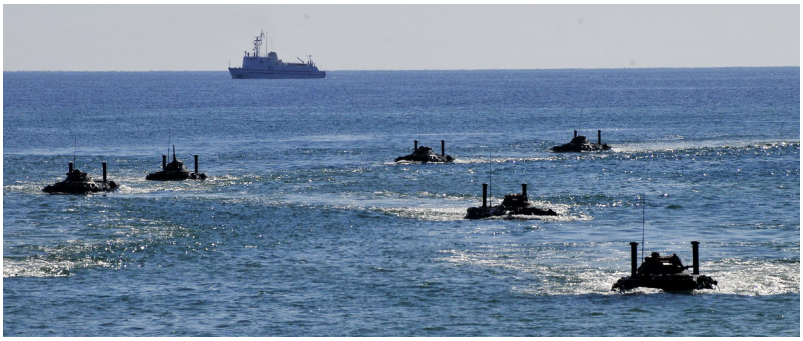

Морська піхота на навчаннях "Адекватне реагування - 2011"

Корупція вже стала роз'їдати флотську організацію. Будівництво корвета "Володимир Великий" було знову зупинено, не зважаючи на те, що до його кіля пригвинтив "паспорт" в період своєї передвиборчої агітації сам Віктор Янукович. Будівництво житла для військових моряків теж було фактично припинене, хоча Україна виділяла кошти для завершення будівництва житла для Чорноморського флоту, ремонти кораблів і суден стали формальними, а проголошувані реформи викликали глибоку недовіру у особового складу. Військово-політична еліта України, керівники Севастополя і Криму, а з ними і вже сам командувач ВМС України став постійно наголошувати з трибун про Чорноморський флот як гаранта безпеки України. "Дружити треба, і все буде добре", "при мені націоналізму у ВМС не буде" не раз заявляв адмірал Максімов у різних аудиторіях. Кадрова політика ВМС стала протекційною і корумпованою, бойовий дух, чим завжди славилися Військово-Морські сили, був підірваний. Продовжилася чистка офіцерських кадрів у всіх флотських структурах. Брутально був усунутий з посади начальник центру військ берегової оборони генерал-майор Олексій Островський, ряд інших командирів частин та офіцерів управління і академії ВМС України. Кадровою політикою у ВМС України фактично стала управляти севастопольська організація Партії регіонів.

Юрій Ільїн

27 липня 2012 року Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Віктор Янукович звільнив адмірала Віктора Максімова з посади командувача. Слухняність Максімова була оцінена і його призначили помічником Міністра оборони України з питань судноремонту з розміщенням робочого місця у ВМС України. Указом Президента України Віктора Януковича командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України був призначений **віце-адмірала Ільїн Юрій Іванович**. До

цього призначення віце-адмірал Юрій Ільїн обіймав посаду начальника штабу – першого заступника командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України. Призначення Юрія Ільїна командувачем Військово-Морських сил, вихідця з Білорусі, морського піхотинця, який ніколи не мав допуску до управляння бодай якогось корабля, викликало як на флоті, так і у суспільстві недвозначну реакцію. Його призначення та присвоєння йому адміральського звання не зважаючи на значні попередні недоліки у службі, стали наслідком його вмілого пристосування до ситуації. Наприклад, його запобігання перед адміралом Тенюхом та прояви відданості і вірності його справі негайно перетворилися на відверту ворожнечу після відсторонення Ігора Йосиповича від посади. Ільїн не був прикладом українського патріота, його проходження служби було далеко не ідеальним. Він довершив погром українських патріотів серед офіцерів командної ланки і вже повністю запобігав перед главою адміністрації міста, заборонив Ансамблю пісні і танцю співати українські флотські пісні, оголосивши їх "казармою", у тому числі і візитну картку - "Марш ВМС України". Гуманітарна складова в діяльності ВМС зводилася до дублювання російської історії і традицій Чорноморського флоту. ВМС України втрачали рештки свого авторитету у місті. Адмірал Ю. Ільїн підтримав і намагався впровадити так звані "реформи ВМС", які на практиці стали скороченням штатних структур як штабу ВМС, так і військових частин та кораблів. Під час так званої реформи були значно скорочені війська бере-

2013. Корвет "Тернопіль" у Середземному морі під час операції НАТО "Активні зусилля"

2013. Аденська затока. Оглядова команда фрегата "Гетьман Сагайдачний" оглядає затриманий піратський човен

гової і територіальної оборони ВМС України і доведені до цифри мало більшої за дві тисячі осіб особового складу, велика частина яких являлася жінками. Берегова оборона ВМС перестала являтися рівнозначною структурою береговим військам ЧФ РФ. Танки бригади берегової оборони могли виїхати з боксів ледве один з десяти. Штаб ВМС було запропоновано вивести з Севастополя до Києва, а те, що останеться від нього, перевести до військового містечка Академії ВМС, яке теж мало скоротитися мало що не вдвоє. Територію штабу ВМС було спланованно віддати під забудову приватним структурам. Цю ідею активно підтримували начальник штабу ВМС контрадмірал Дмитро Шакура та1-й заступник командувача віце-адмірал С.Єлісєєв. Лише втручання ради ветеранів ВМС не дозволило швидко реалізувати ідею фактичної ліквідації штабу ВМС у Севастополі. Ідеологія Партії регіонів, яка практично замінила собою гуманітарну підготовку, відмова і відсторонення від українського патріотизму і традицій і нищила морально-психологічну підготовку особового складу українського флоту.

2013 рік був насичений далекими морськими походами кораблів, яку були сплановані з структурами НАТО і Євросоюзу у попередні роки. Історія мовби відчувала, що вони стануть останніми на довгий час наперед. 24 вересня з вертольотом Ка-27 і групою спеціального призначення на борту з порту Севастополя в похід для участі в операціях ЄС і НАТО "Океанський Щит"і "Аталанта" з протидії піратству біля узбережжя Сомалі в районі Аденської затоки, Червоного моря і західної частини Індійського океану вийшов фрегат "Гетьман Сагайдачний". Командиром походу був призна-

чений начальник Центру морських операцій контр-адмірал Андрій Тарасов. В рамках операції "Океанський щит" фрегат "Гетьман Сагайдачний" раніше вже тричі виходив на патрулювання. Командувач Військово-Морських сил України адмірал Юрій Ільїн спеціальним листом з 3 січня 2014 року передав фрегат "Гетьман Сагайдачний" на період його участі у військовій операції в оперативне командування керівнику операції Євросоюзу "Аталанта" (EU NAVFOR ATALANTA) контр-адміралу Бобу Таранту. Далекий похід українського фрегата відбувався відповідно до схваленого напередодні Верховною Радою України закону України № 617-VII "Про схвалення рішення президента України про направлення національного контингенту для участі України та в операції Європейського Союзу "Eu Navfor Atlanta" та Указу президента України № 530/2013 "Про направлення національного контингенту для участі України в операції "Океанський щит" та в операції Європейського Союзу "Eu Navfor Atlanta". Закон передбачав направлення до 250 військовослужбовців для участі України в операції "Океанський Щит" на період до 3 січня 2014 року, а також для участі України в операції Євросоюзу "EU NAVFOR ATALANTA" на період з 3 січня до 5 березня 2014 року. З 12 жовтня у складі багатонаціонального корабельного з'єднання флагман українського флоту приступив до виконання завдань операції "Океанський щит" в Аденській затоці. На участь фрегата в операції НАТО було витрачено 89 млн. грн.

Третього січня 2014 року "Гетьман Сагайдачний" розпочав участь в операції Європейського Союзу з протидії піратству біля узбережжя Сомалі "Аталанта". 26 лютого 2014 року Національний контингент у складі екіпажу фрегату Військово-Морських Сил Збройних Сил України "Гетьман Сагайдачний", підрозділу спеціального призначення (оглядової команди) і вертолітного загону, провівши останнє, четверте патрулювання в районі Аденської затоки, завершив свою участь в операції Європейського Союзу з протидії піратству на морі "EU Navfor Atlanta" і український фрегат увійшов в Суецький канал і розпочав рух курсом на Середземне море. У зв'язку із завершенням терміну ротації фрегата ВМС ЗС України "Гетьман Сагайдачний" в операції Європейського Союзу "Аталанта", на адресу командира національного контингенту контр-адмірала Андрія Тарасова і командира корабля капітана 2 рангу Романа П'ятницького надійшов лист-подяка від командувача сил операції контр-адмірала ВМС Франції Ерве Блежена. Український національний контингент з 3 січня по 26 лютого 2014 року у складі багатонаціонального корабельного з'єднання запобігав та протидіяв проявам піратства в регіоні, захищав цивільні судна, які виконували завдання у рамках Світової продовольчої програми. Під час участі в операції "Гетьман Сагайдачний" провів у морі 30 діб безпосереднього патрулювання в районах, небезпечних від піратів. Щоденно через ці райони проходило близько 50 цивільних суден. Оглядовою командою контингенту проведено 7 підходів до місцевих рибалок, оглянуто 4 судна, які викликали підозри у піратській діяльності. Екіпажем вертольоту Ка-27 за період участі в операції виконано близько 50 польотів з метою ведення повітряних розвідок надводної обстановки. Рішучими діями екіпажу вертольоту Ка-27 було зупинено два швидкісні піратські човни, які не відповідали на запити корабля та продовжували свій рух. Вертолітний загін також забезпечив перельоти особового складу між кораблями в морі, при цьому було здійснено зліт-посадки на іноземний корабель.

2013. Ритуал на честь створення Севастопольської вмб

З 19 по 21 листопада того ж року у Лондоні відбулася конференція командувачів військово-морських сил країн-членів НАТО і партнерів (MARCOMET), участь в якій взяв командувач ВМС України адмірал Юрій Ільїн.

16 листопада 2013 року з Середземного моря повернувся протичовновий корвет Військово-Морських сил України "Тернопіль" під командуванням капітана 3

рангу Олега Григор'єва. Український корвет під час півторамісячного походу успішно виконав усі поставлені завдання в рамках антитерористичної операції НАТО "Активні зусилля" і успішно завершив похід. "Тернопіль здійснював практичні дії з моніторингу цивільного судноплавства, пройшов понад 4,5 тисячі морських миль. Знаходячись в оперативному підпорядкуванні НАТО, корабель під час патрулювання опитав понад 75 надводних суден, відвідав бази Суда (острів Крит, Греція) і Акзас-Карагач (Турецька Республіка). Практична фаза антитерористичної операції НАТО "Активні зусилля " для запобігання незаконному переміщенню морем зброї, наркотиків, попередження терористичних актів, торгівлі людьми та здійснення контролю за судноплавством у Середземному морі розпочалася 6 жовтня 2001 року. Саме протичовновий корвет "Тернопіль" був першим кораблем українського флоту, який у 2007 році успішно долучився до операції "Активні зусилля". Востаннє "Тернопіль" виконував подібне завдання у Середземному морі наприкінці 2010 року. Окрім корвета "Тернопіль" у цій операції раніше були почергово задіяні і брали участь фрегат "Гетьман Сагайдачний" і корвет "Луцьк".

Створення у 2013 році у Стрілецькій бухті управління і штабу Севастопольської військово-морської бази ВМС ЗС України та вихід восени того ж року фрегата "Гетьман Сагайдачний" на тривалу шестимісячну бойову службу у Індійський океан і Середземне море, підвищення рівня грошового утримання військових моряків дещо підняли морально-психологічний рівень особового складу, але різка зміна зовнішньополітичного курсу держави, відмова від євроінтеграції на користь євроазійського союзу у листопаді 2013 року вже свідчили про останній похід корабля ВМС за євроатлантичними програмами співпраці та про подальшу деградацію національного флоту.

З призначенням у 2012 році Міністром оборони Павла Лєбєдєва розпочалося практичне грабування флоту під видом масового ремонту кораблів ВМС, куратором якого являвся помічник Лєбєдєва з судноремонту екс-командувач ВМС Віктор Максімов. Одночасно був створений "Фонд Лєбєдєва", віце-президентом якого був призначений той же Максімов. Фонд, як проголошувалося, мав би сприяти ремонту кораблів ВМС. Але вийшло рівно наоборот. У 2012 році було оголошено, що Міністерство оборони виділяє кошти на ремонт відразу 19 кораблів і суден – такого раніше у ВМС ніколи не бувало. Однак ВДК "Костянтин Ольшанський", на ремонт якого було виділено 13 мільйонів гривен, яким став у ремонт, майже таким і повернувся і не зміг взяти участі у спільному святкуванні Дня флоту ВМФ Росії і флоту України у 2013 році.

День флоту України, святкування якого заради "зміцнення дружби і флотського побратимства" Президент Віктор Янукович сполучив з Днем ВМФ РФ, виявився останнім спільним святкуванням як з участю президентів України і Росії, так і спільним святкуванням у Севастополі двох флотів взагалі. Напередодні, на генеральній репетиції, був показово посеред бухти затоплений український БТР під Військово-морським прапором ЗС України, а під Державним прапором - заглох, обидва вийшли з російського десантного корабля. Це був сигнал до подій, які через кілька місяців розіграються в Криму і Севастополі, та на нього ніхто не звернув уваги. На Чорноморському флоті готувалися до гібридної війни з Україною і анексії Криму, в Україні на цю підготовку не звертали уваги. У Військово-Морських силах робили вигляд, що нічого не відбувається і клялися у дружбі, вірності і братстві російському "брату" і активно боролися з "бандерофашизмом" у своїх рядах. Військово-Морські сили почали поступово перетворюватися в такий собі військово-ідеологічний філіал російського Чорно-

26.07.2013. Севастопольська бухта. Затоплення БТР-80 ВМС України

морського флоту – братання і клятви у вічній братській дружбі лунали скрізь і при любій нагоді, поклонялися вже виключно героям радянського і російського флоту, клали вінки до пам'ятника навіть імператриці Катерині II, який у часи президентства Віктора Ющенка збудували у Севастополі. Мова вже не об'єднувала, не цементувала більше воєдино військові колективи, у військових частинах і на кораблях повсюдно стала панувати російська мова, російські (радянські) військові традиції, імперська історія, а виховну роботу замінила військово-ідеологічна робота, ідеологія правлячої в країні партії. Військово-Морські сили України втратили свій статус державного інституту, того стрижня у Криму, на який раніше опиралися українські державні громадські рухи. Навпаки, таким "історичним" стрижнем, гарантом безпеки України виставлявся не лише місцевою владою, а найперше найвищими державними чиновниками України, російський Чорноморський флот. Найвищі державні мужі України, перебуваючи у Севастополі, старалися обходити стороною Військово-Морські сили і їх проблемами особливо не переймалися. У штабі ВМС України за всі роки його існування у Севастополі один раз побував лише Президент України Леонід Кучма.

"Україна має міжнародні гарантії безпеки. Запам'ятайте, з Росією ми ніколи воювати не будемо. Вона наш стратегічний партнер і гарант безпеки. Війна з Росією – це нонсенс", – запевняли колишні Міністри оборони України Анатолій Гриценко і Юрій Єхануров. Цю впевненість продовжували випромінювати їх наступники Михайло Єжель, Дмитро Саламатін і Павло Лебєдєв, що синхронно передавали один одному портфель Міністра оборони України, довели братання "двох флотів" до апогею, коли "не виносимо братська дружба" вже заміняла честь і гідність українського флоту. Голови Верховної Ради України Олександр Мороз, Володимир Литвин і Володимир Рибак, президенти Леонід Кучма і Віктор Янукович, не кажучи про політиків меншого масштабу, перебуваючи у Севастополі у присутності українських захисників Вітчизни неодмінно наголошували, що Чорноморський флот Російської Федерації, а не вони, є гарантом безпеки України з морських направлень. Лідери абсолютної більшості демократичних партій прилюдно і з екранів ТБ заявляли, що "в Криму живе не їх електорат". Враховуючи розбалансований стан, бойову спроможність ВМС України і формуєму з року в рік на кримському узбережжі політичну ситуацію, Крим являвся найслабкішою ланкою в системі оборони України. Та це нікого не бентежило, навпаки, приводило до пристрасної любові до флоту сусідньої держави, який якраз всіма засобами розхитував військово-політичну ситуацію в Криму: "Головним, гарантом нашої безпеки у Севастополі є Чорноморський флот", з трибун і з екранів ТБ проповідував голова Севастопольської міської держадміністрації і член військової ради ВМС України Володимир Яцуба, з ним погоджувалися і командувачі ВМС ЗС України адмірали Віктор Максімов і Юрій Ільїн з своїми заступниками і помічниками.

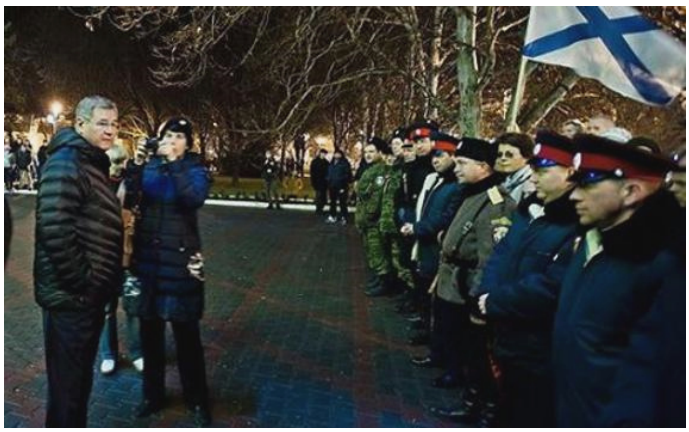

2014, лютий. Голова СМДА В.Яцуба проводить інструктаж російської козачої сотні "самооборони" від "бандерофашистів"

З активізацією протестного руху в Україні проти узурпації влади Президентом Віктором Януковичем у листопаді 2013 року, "антифашистська" і "антибандерівська" пропаганда у Севастополі і в Криму починає набирати мало не істеричних форм. Символом її обрали Георгіївську стрічку, яка в роки II Світової війни прикрашала мундири якраз російських прислужників фашистів. У цей же час командування і штаб ВМС, командири з'єднань і кораблів та частина ветеранів ВМС вступають до севастопольської філії Санкт-Петербургського Морського собранія, завданням якого являлося зміцнення морської могутності Росії та почесним стар-

шиною якого був сам президент Росії. Фашист і бандерівець у Севастополі стали синонімами і загальним пугалом, ними стали обзивати людей за сказане українське слово на вулиці, за одягнену вишиванку. Очолили ці пропагандистські акції народний депутат України Вадим Колісниченко і голова севастопольської державної адміністрації він же і лідер місцевої Партії регіонів Володимир Яцуба. Саме при їх активній участі розпочалася справжня інформаційна війна з "фашизмом", який означав все українське, у тому числі і мову. Командування і ідеологічні структури ВМС України на розгорнутий антиукраїнський наступ не реагували і не відповідали, позаяк їм "не було команди". ВМС України тримали олімпійський спокій навіть тоді, коли без будь яких причин для того… міська адміністрація взялася формувати під російськими прапорами антизаконні збройні бандформування, підтримувані ЧФ РФ, під назвою "самооборона", запрошувати до них козаків з Дону і Кубані та будувати навколо Севастополя блокпости. Не реагували і тоді, коли після мітингу 23 лютого 2014 року на вулиці гарнізону вийшла бронетехніка ЧФ і розташувалася на блокпостах з "самообороною" навколо міста Севастополя.

Вибух народного протесту на київському Майдані і Революція Гідності поклали край антинародному режиму в Україні і виявили духовний потенціал та національно-патріотичний рівень Військово-Морських сил України, їх вірність українському народу. У той час, коли на київські вулиці з протестом проти бандитської влади вийшло більше мільйона українців, коли кращі сини України, Герої Небесної сотні гинули на Майдані від куль корупційних силових структур, коли у Севастополі і у Криму вийшли на вулиці антидержавні і антиукраїнські сили особовий склад Військово-Морських сил України, спантеличений тривалою "антифашистською" і "антибандерівською" пропагандою у переважній більшості підтримав правлячий режим, Міністра оборони Павла Лєбєдєва і проголосував за відправлення листа Віктору Януковичу з підтримкою застосування Збройних Сил для розгону Майдану. Проявлена позиція стала наслідком тривалої ідеологічної і інформаційної обробки особового складу ВМС, пропаганди декларативної єдності армії з народом, проводимої кадрової політики, коли з рядів ВМС звільнялося в запас і виганялося з флоту все патріотичне і віддане народу, коли все українське і сама українська мова обзивалися фашистськими. І вже не виглядало дивним, що 19 лютого 2014 року адмірал Юрій Ільїн призначається начальником Генерального Штабу Збройних Сил України, а 20 лютого, ще не обжившись у новому кабінеті, виконуючи злочинне розпорядження Міністра оборони Павла Лєбєдєва за власним підписом направив шифрограми командирам 25-ї окремої повітряно-десантної бригади (Дніпропетровськ), 79-ї окремої аеромобільної бригади (Миколаїв), 73-му морському центру ВМС спеціального призначення (Очаків) та 1-ї окремому батальйону морської піхоти (Феодосія) прибути з зброєю в Київ для придушення Майдану і Революції гідності.

З відбуттям адмірала Ю.Ільїна до Києва обов'язки командувача Військово-Морських сил були тимчасово покладені на 1-го заступника командувача віце-адмірала Сергія Єлісєєва. Однак Єлісєєв наступного дня після масштабного мітингу, проведеного сепаратистами 23 лютого 2014 року у Севастополі і фактичне усунення української влади від управління містом, подався до військового шпиталю на військово-лікарську комісію, і направив до Генерального Штабу рапорт з проханням про своє звільнення в запас та склав з себе повноваження командувача. Врешті, ще при призначенні на посаду начальника штабу ВМС С. Єлісєєв заявив вищій атестаційній комісії Міністерства оборони України, що у випадку конфлікту з Росією подасть у відставку. Разом з ним у госпіталь злягли начальник штабу ВМС України контр-адмірал Дмитро Шакура, заступник командувача з бойової підготовки контр-адмірал Денис Березовський та цілий ряд ключових офіцерів штабу і командирів військових з'єднань, частин і установ. ВМС України були фактично обезголовлені, залишилися без командування і не стало кому на місці приймати відповідальні рішення. Крах Військово-Морських сил Збройних Сил України у Криму незворотньо приближувався до свого логічного завершення.

БЛОКАДА ВМС УКРАЇНИ. АНЕКСІЯ КРИМУ. ПЕРЕДИСЛОКАЦІЯ ВМС УКРАЇНИ ДО ОДЕСИ

Уроки будівництва флоту УНР, помилки і причини його поразки не стали предметом аналізу і вивчення у Збройних Силах України, у тому числі і у Військово-Морських силах України. Тому майже через століття історичні помилки повторилися. Не бралася до уваги, не аналізувалася і не робилися висновки і з недавнього періоду "неоголошеної ідеологічно-інформаційної війни" часу розподілу Чорноморського флоту колишнього СРСР. Гібридна, спершу історична і ідеологічно-інформаційна війна проти України розпочалася відразу після проголошення нею незалежності. Російське керівництво у Севастополі і Криму для формування антиукраїнських, антизахідних та проросійських сил стало застосовувати всі наявні арсенали підривних засобів, при цьому свідомо ігноруючи результати волевиявлення кримчан, севастопольців і моряків-чорноморців під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Особливо інтенсивними антиукраїнські дії стали після початку відродження ВМС України, після створення орггрупи ВМС, коли служба на флоті була перетворена в політичну боротьбу за його будівництво. З 1992 року, з часу відродження Військово-Морських сил, Адміністрація Президента України, Міністерство оборони на відміну від російського керівництва, всіма можливими способами намагалися позбавити українських моряків самостійного прийняття ними рішень, оголошуючи "мораторії" на складання присяги українському народу, вимагали очікувати "політичного рішення", наказували дружити з тими, хто не бачив існування українського флоту в Криму і їх постійно морально принижував чим торпедували розвиток флоту і відривали його від суспільства. Непослух і за самостійні дії суворо карали. Політичну боротьбу за відрив Криму від України через флотську призму Росія програла і вимушена була погодитися на розподіл "неділимого" до того Чорноморського флоту. Друга спроба відірвати півострів від України при допомозі політичних інструментів і острова Тузла в Керченській протоці теж виявилася для Росії провальною. І як показав час, саме після Тузлинської кризи 2003 року в Кремлі зробили ставку на силове вирішення Кримської проблеми і Севастополя, але для цього їм спершу треба було обезголовити силові інститути України через відповідну кадрову політику і економічний шантаж. Цілі виявилося досягнути не так і важко.

01.03.2014. Севастополь. Десант російського спецназу у бухті Козача

За кілька років президентства Віктора Януковича значна більшість керівників місцевих органів влади, керівників силових структур на півострові і у південних областях України до 2014 року виявилися заміненими вихідцями з Донецької області, проросійськи налаштованими чиновниками, а Військово-Морські сили стали повністю безініціативними, залежними від рішень Севастопольської державної адміністрації і втратили вплив на ситуацію в Криму. В Криму політичну і громадську ініціативу повністю перехопив Чорноморський флот Росії. Навіть показове прилюдне затоплення флотського БТРа під Військово-морським прапором ЗС України на генеральній репетиції "спільного" святкування дня флоту України і Росії у Севастополі влітку 2013 року не заставило військово-політичне керівництво країни, командування Збройних Сил і ВМС України усвідомити, що це є демонстрація недалекої анексії Кримського півострова, що Росія розпочинає задіювати комплекс етно-соціальних, політичних і військових процесів, кінцевою метою яких стане за-

хоплення українського флоту на півострові, його силове витіснення з місць базування на материкову Україну і ліквідація української влади в АРКрим.

З початком народних протестів і Революції Гідності керівництво Міністерства оборони і Генштабу ЗС України представляли особовому складу події в Україні як злочинні дії деструктивних антидержавних сил проти законної влади. Розстріл Героїв Небесної сотні на Майдані Незалежності і прийняте рішення Верховною Радою про перевірку діяльності силових структур і притягнення винних до карної відповідальності подіяло на військовослужбовців деморалізуюче, бо стосувалося і військових моряків, яких влада намагалася задіяти для придушення народних протестів. Події в Криму і Севастополі на відміну від Майдану, які організовувалися місцевою владою спільно з Чорноморським флотом та антиукраїнськими партіями і організаціями, почали набирати протилежного від подій в країні прискорення. У мітингах постійно приймали участь від трьох до десяти тисяч народу, але під впливом влади і засобів масової інформації вони виставлялися представниками всього 420-тисячного міста, і доводили ситуацію до критичної. ВМС України, не маючи повноважень, на відміну від Чорноморського флоту в ситуацію не вмішувалися. Намагання нечисельного севастопольського Майдану протистояти антидержавним діям не були підтримані військовими моряками і на ситуацію в місті реально не вплинули, а затим їх заходи були заборонені в судовому порядку. Поступово на мітингах зазвучала теза, що якщо Військово-Морські сили не перейдуть на "сторону народу" то вони стануть посібниками "бандерофашистів". Тому у ВМС України лише спантеличено споглядали як після мітингу 23 лютого 2014 року з ініціативи глави севастопольської держадміністрації В. Яцуби на всіх в'їздах до міста розпочалося будівництво блокпостів так званої севастопольської "самооборони". Розставивши блокпости сформована владою "самооборона" появилася і під військовими частинами ВМС України та інших видів Збройних Сил з вимогою "перейти на сторону народу", а отримавши відмову, розпочала блокаду військових частин. 24 лютого на допомогу "самообороні" на вулиці Севастополі вийшла бронетехніка морської піхоти Чорноморського флоту під супроводом української Державтоінспекції. Силові структури міста спершу на ситуацію не реагували, а в скорому часі стали переходити "на сторону народу" під російськими прапорами.

Нейтральна позиція обезглавлених ВМС України в цій ситуації позволила сепаратистам взагалі їх ігнорувати і не брати до уваги. 26 лютого в Крим десантними кораблями з Новоросійська в севастопольську бухту Козача, в Навчальний полігон "Опук", транспортною авіацією на аеродроми ЧФ "Кача" і "Гвардійське" та поромами через Керченську переправу на допомогу раніше сформованим загонам кримських сепаратистів з так званої "самооборони" почали доставляти відбірні і загартовані війною на Кавказі десантно-штурмові війська ГРУ ГШ та морську піхоту Балтійського і Північного флотів Російської Федерації. Перебуваючи в Криму без будь яких знаків розрізнення вони отримали назву "зелених чоловічків" і "ввічливих людей". Разом з ними в Крим прибували сотні козаків з Дону, Волгограда і Кубані дещо раніше запрошених Яцубою для боротьби з "бандерофашистами" в Севастополі, і поповнювали ряди місцевої "самооборони", якої явно не вистачало для блокади військових частин і установ.

Чи могли ВМС України протидіяти окупації півострова? У Севастополі реальних бойових частин ВМС України, крім кількох кораблів, не було. Академія ВМС з коледжем і військово-морським ліцеєм та Навчальний центр з кількома тиловими складами не були тією силою, яка могла б стати на заваді російським десантно-штурмовим військам. Саме на таку ситуацію, яка б унеможливлювала опір агресії і передбачала російська сторона, вимагаючи від України вивести з Севастополя свою морську піхоту і частини берегової оборони, сприймаючи їх наявність у місті як недружній акт. І військове керівництво України погодилося вивести бойові частини з Севастополя подалі від міста.

26 лютого 2014 року відбулася перша спроба сепаратистів захопити будинки Верховної ради і уряду Криму, Але зробити їм цього не вдалося, від урядових будівель їх відтіснили кримські татари, чим зламали план одночасного повалення української влади у центрі автономії. Тоді керівництво Криму пішло на хитрість, до-

мовилось з керівництвом Меджлісу кримськотатарського народу про відвід мітингуючих від будівлі кримського парламенту і передачу охорони будівель міліції. Цим скористався агресор і в ніч на 27 лютого будинки Верховної Ради і Ради міністрів АРКрим захопила озброєна до зубів штурмова група російського спецназу і відразу підняла над захопленими будівлями російський прапор. Одночасно з Севастополя, полігону Опук і з смт Гвардійське російські десантники почали захоплювати вузлові населені пункти півострова та перекрили важким озброєнням кримський перешийок на Перекопі. Структури МВС і СБУ в Криму відкрито перейшли на сторону сепаратистів.

Однак час для захисту української влади у Криму ще не був втрачений остаточно. Заступник командувача з берегової оборони – начальник центру військ берегової і територіальної оборони ВМС ЗС України генерал-майор Ігор Воронченко запропонував кримському прем'єру Могильову (а більше не було до кого йому звернутися) вивести танки з Перевального і вибити сепаратистів з кримського парламенту та арештувати голову кримського парламенту Константінова, як організатора заколоту проросійських організацій, однак отримав відмову. До вечора того ж дня бригада берегової і територіальної оборони в Перевальному, артилерійська група і штаб військ берегової оборони у Сімферополі були блоковані російським спецназом, морськими піхотинцями, кубанськими козаками з місцевими сепаратистами і можливість ліквідації заколоту була втрачена. У такій ситуації ввечері 27 лютого Верховна Рада України призначила виконувачем обов'язки Міністра оборони України в уряді Арсенія Яценюка екс-командувача ВМС ЗС України адмірала Ігора Тенюха.

Напередодні, 26 лютого, для вияснення ситуації в Криму і Севастополі виконувач обов'язки Президента України Олександр Турчинов відрядив до Севастополя начальника Генштабу адмірала Юрія Ільїна. 27 лютого штаб ВМС у Севастополі вже розпочали блокувати "самооборона" з російськими озброєними військовими патрулями, які оточили штаб по периметру. Прибувши в Севастополь, Юрій Ільїн "для запобігання провокацій" відмінив оголошену у ВМС України повну бойову готовність, наказав кораблям, які вже стояли на курсах виходу з бухт в море, повернутися на місця постійної стоянки, а береговим військам завести техніку і зброю в ангари і арсенали. Натовпу на майдані Нахімова пообіцяв, що "військові будуть з народом". Зустрівшись 28 лютого з керівниками міста Севастополя, з лідерами сепаратистів та з "гостями" з Москви Юрій Ільїн теж подався в шпиталь з "серцевим нападом" і того ж дня в.о. Міністра оборони Ігорем Тенюхом був відсторонений від виконання обов'язків начальника Генерального Штабу Збройних Сил України. У ситуації повного обезголовлення українського флоту і збройної агресії з сторони Росії Ігор Тенюх зв'язався з Сергієм Єлісєєвим і від нього дізнався, що він ще три дні тому назад, з початком заколоту в Криму, подав рапорт з проханням про звільнення в запас і знаходиться на військово-лікарській комісії у Військово-медичному клінічному центрі Кримського регіону. Тоді Ігор Тенюх запропонував прийняти справи командувача ВМС України заступнику командувача ВМС України з бойової підготовки – начальнику управління бойової підготовки штабу ВМС України контр-адміралу Денису Березовському, якого знав за спільною службою у ВМС, завжди бачив його майбутнім командувачем Військово-Морських сил. Березовський з пропозицією погодився і запевнив адмірала Тенюха, що виходить з лікарняного і виконає поставлені перед ним завдання. Першого березня 2014 року виконуючий обов'язки Президента України

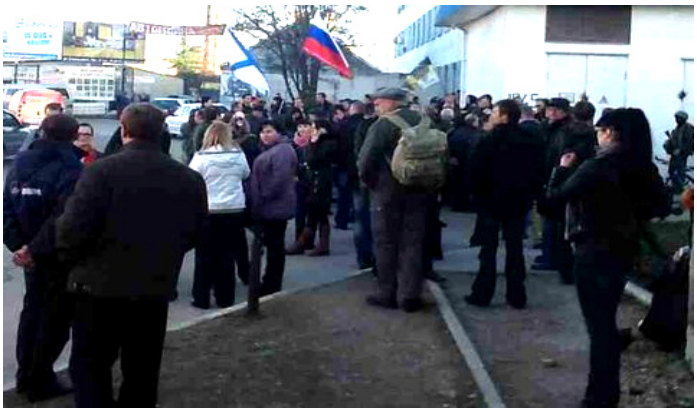

3.03.2014. Блокада штабу ВМС України

Олександр Турчинов своїм указом призначив контр-адмірала Дениса Березовського командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України.

28 лютого в.о. Міністра оборони Ігор Тенюх віддав наказ привести Військово-Морські сили в повну бойову готовність. Особовому складу флоту України видали особисту зброю, кораблі розпочали приготування до виходу в море. Однак перевід сил ВМС України у повну бойову готовність на місцях та вихід кораблів на зовнішній рейд зупинив наказ командувача ВМС України контр-адмірала Дениса Березовського. Втрачений час на ЧФ використали сповна. На Чорноморському флоті наказ Ігора Тенюха розцінили як початок відповіді Військово-Морських сил України на російську агресію і швидко загородили боновими сітками, катерами і буксирами бухти, де базувалися українські кораблі: Головну і Стрілецьку бухти у Севастополі та вихід з озера Донузлав, вузький фарватер якого до цього сторожив морський буксир "Шахтар" з ракетними катерами і крейсером "Москва". На вузькому фарватері виходу з озера Донузлав в море затопили списаний БПК "Очаків" та через кілька днів ще чотири катери. Тому кораблі 5-ї бригади надводних кораблів ВМС осталися заблокованими в озері Донузлав.

Чи була готова українська армія відстоювати Крим і допомогти заблокованим морякам під час вторгнення російських військ? Як згодом повідомив на той час заступник начальника Генерального штабу генерал-полковник Віктор Муженко, 1 березня він разом із заступником начальника Головного оперативного управління генералом Віктором Назаровим запропонували варіант реагування на ситуацію в Криму і підписав у начальника Генштабу генерала Куцина ряд розпоряджень щодо наших дій. За словами Муженка планом передбачалося "провести десантну операцію: висадитися на півострові і захопити аеродроми в АР Крим, посилити там наші угруповання і провести певні дії, які б не дозволили російським військовим просунутися за відповідними напрямами. Планували перехопити вузький перешийок між самим Кримом та Керченським півостровом силами підрозділів 95-ї бригади. Передбачалося підсилити це саме угруповання 1-м батальйоном морської піхоти, який базувався у Феодосії. Перевести туди ж 501-й батальйон, який тоді знаходився в Керчі. Підрозділи 95-ї бригади передбачали перекинути літаками на аеродром Кіровський. Ми планували також завести техніку. Через Арабатську стрілку повинна була зайти техніка 95-ї бригади і вийти в районі Феодосії. На той час частина підрозділів нашої 36-ї бригади берегової оборони вже вийшла під Сімферополь на Ангарський полігон. Туди ми планували перекинути два батальйони: танковий механізований мав перекрити напрямок по автостраді Севастополь-Сімферополь, а гірсько-піхотний батальйон мав перекрити трасу Ялта-Сімферополь саме на Ангарському перевалі. У цей день у Києві зібралося засідання РНБО по Криму, а в Генштабі ЗС України тим часом готували реалізацію плану щодо захисту півострова. Воєначальники вже віддали наказ для перекидання літаком військ до Криму.

Віктор Муженко

Десь пізно ввечері 1 березня, після 22:00 годин, з наради повернулися в.о. міністра оборони Ігор Тенюх і начальник генштабу Михайло Куцин. Мене і ще кількох генералів в приймальні перед своїм кабінетом зібрав тодішній перший заступник начальника Генштабу генерал-полковник Воробйов, і каже: "Всім стій". Я кажу: "Як може бути "стій", якщо ми вже підняли літаки, і вони в повітрі направляються на аеродроми для завантаження десанту?". Він запитав: "На підставі чого такі дії?". Я кажу: "На підставі розпорядження, яке я підписав у начальника Генерального штабу". Я пішов до начальника Генштабу, питаю: "Дії почалися, літаки в повітрі, десантні підрозділи знаходяться на аеродромах. Що далі?". Він питає: "Що відбувається?". Я відповідаю: "Як?! На підставі ваших розпоряджень проводять відповідні дії". Він каже: "Я таких розпоряджень не підписував". Тому я вийшов на командувача Повітряних сил генерал-полковника Байдака і кажу: "Юрій Аврамович, вихідне положення. Рішення змінили. Ймовірно, таке рішення прийняли на засіданні РНБО", – розповів Віктор Муженко. Усі ці й подальші заходи планувалося провести під легендою на-

вчань "Весняна злива-2014" – приведення сил у повну бойову готовність з метою перевірки. Хоча підрозділи, які були визначені для виконання плану, були повністю з боєкомплектом і готові до виконання завдання. Якби були виконані ці заходи, які були сплановані, на думку Віктора Муженка був шанс тримати під контролем степовий Крим. Цю акцію підтримало б більшість кримського населення, особливо кримські татари. Це не давало б можливості провести загальнокримський, як вони називають, "референдум". Могла б повторитися ситуація 1993-94 років, яка тоді не допустила проведення подібного "референдуму", а так шанс було втрачено. Але шанс був…

Зважаючи на концентрацію російських військ біля східних кордонів України і прагнучи не допустити їх наступу на Донбас, українське керівництво на засіданні РНБО прийняло рішення не чинити збройного опору російській агресії Криму до часу проведення там референдуму. У Києві ще розраховували при допомозі міжнародного співтовариства, його осуду якось мирно зупинити російську агресію на Кримський півострів. Однак того ж дня, 1 березня 2014 року, Рада Федерації Росії підтримала звернення президента РФ Володимира Путіна і дала згоду на введення російських Збройних Сил на територію Криму, де вони вже знаходилися з 26 лютого. Відповідне рішення підтримали 90-ма голосами усі члени Ради Федерації одноголосно. У відповідь того ж дня Рада національної безпеки та оборони України ухвалила рішення привести Збройні Сили України у повну бойову готовність. Другого березня Росія, крім доставки військ десантними кораблями, відправила в Крим 9 транспортних літаків типу Іл-76 і до 12 вертольотів з десантом спецназу на борту.

А у Севастополі вранці 1 березня севастопольська "самооборона" разом з проросійськими активістами та козаками зробили першу спробу штурмувати штаб ВМС України, порубали і знищили всі кабельні лінії зв’язку штабу, але офіцери штабу разом з матросами штурм відбили. Затим банда сепаратистів з російським спецназом захопила полк зв’язку. Після його захоплення і знищення лінійних ліній зв'язку штаб ВМС остався зовсім без зв’язку, залишився лише мобільний, який прослуховувався. Після стабілізації ситуації під штабом ВМС відбулася зустріч Дениса Березовського у штабі Чорноморського флоту з командувачем Чорноморського флоту Російської Федерації віце-адміралом Олександром Вітко та рядом високопоставлених російських осіб, які прибули з Москви до Севастополя у якості організаторів операції по анексії Криму. Приймали участь у тій нараді і адмірали Юрій Ільїн з Віктором Максимовим. Про що там говорилося осталося для суспільства не відомим, але саме на тій зустрічі український контр-адмірал Денис Березовський погодився зрадити український народ і очолювані ним Військово-Морські сили, перейти на російську сторону і очолити так звані "військово-морські сили республіки Крим". У цій складній ситуації, коли вирішувалася доля незалежності України, новопризначений командувач ВМС ЗС України проявив свої найнижчі моральні якості, які вміло приховував під час попередньої своєї служби – рішився на зраду українського народу і держави. Після зустрічі в штабі ЧФ Березовський відмовився переводити Військово-Морські сили в повну бойову готовність, заявивши Міністру оборони, що "відмовляється виконувати злочинні накази" та віддав Військово-Морським силам наказ здати зброю на склади, бойову техніку повернути у бокси, кораблям стати біля пристаней та не чинити опору сепаратистам і російським окупантам.

Контр-адмірал Денис Березовський складає "присягу на вірність народу Севастополя і Криму". Справа - самопроголошений "головком Криму" С. Аксьонов.

Зрада Березовського дезорганізувала не лише ВМС України, а й інші силові структури в Криму, дозволила російському командуванню за 48 годин провести

завершальну фазу по окупації Кримського півострова, протягом якої з українських Збройних Сил не було організовано захисту стратегічних шляхів і залізничних вузлів, телерадіокомунікацій, локалізації напрямків руху російських десантних підрозділів, не взятий під контроль повітряний простір півострова, не забезпечено простір для маневру додаткових сил ВМС та не були закриті порти. Якщо б це було вчасно зроблено, Росія не змогла б перекинути на півострів додаткові сили, бо на першому етапі бойові зіткнення з українцями не входили в російські плани, та й Чорноморський флот не мав вагомої переваги над ВМС. Однак зрада не лише Дениса Березовського, а з ним більшості командування ВМС України, не дозволила Військово-Морським силам стати на заваді російській агресії. Березовський діяв не сам, а у тісному зв'язку з начальником Генштабу ЗС України адміралом Юрієм Ільїним і помічником Міністра оборони України адміралом запасу Віктором Максімовим, начальником штабу ВМС контр-адміралом Дмитром Шакуро – вони появлялися у військових частинах ВМС, виступали на телеканалах і намагалися вмовити особовий склад перейти на російську сторону.

Українські моряки опинилися без підтримки ззовні і чітких наказів з Генерального штабу чи Міністерства оборони. Розпорядження звідти "Триматися, не піддаватися на провокації" лише поглиблювали правовий вакуум, в якому вони перебували, бо цим самим відповідальність за подальший розвиток подій перекладався на самих моряків. Показовим у цьому випадку був приїзд екс-міністра оборони, народного депутата України генерала армії Олександра Кузьмука до бригади берегової оборони в Перевальному. "Думайте! Добре думайте! Пам'ятайте, що єдиний постріл в Сараєві привів до І Світової війни!" – говорив морякам екс-міністр і народний депутат. Таким чином військові наочно переконалися, що в центрі перекладають відповідальність з себе на них. І саме після зустрічі з Кузьмуком 36-а бригада берегової оборони почала "сипатися" зрадою і перебіжчиками до лав ЗС РФ. У стані депресії українські моряки лише споглядали як їх військові частини оточують вчорашні "брати по зброї" та сусіди, поряд з якими стояли недавні чільники українського флоту.

У день зради Березовського самопризначений "прем'єр" Криму С. Аксьонов оголосив про створення фейкового "міністерства оборони Криму", а себе "верховним головнокомандувачем в Криму". Посаду "міністра оборони Криму" він пропонував і генерал-майору Ігорю Воронченку, але отримав від нього рішучу відмову. Було оголошено, що на базі Військово-Морських сил України, що базуються в Криму, створюються "військово-морські сили республіки Крим", "командувачем" яких призначено контр-адмірала Дениса Березовського. Березовський разом з командувачем ЧФ віце-адміралом О. Вітко та іншими російськими адміралами і генералами розпочали обходити і агітувати окремі військові частини ВМС з пропозицією зрадити Україні, спустити Військово-морський прапор, здати зброю і перейти до лав так званих "військово-морських сил Криму". Того ж 2 березня вже нові зверхники вимусили Березовського продемонструвати перед численними камерами російських і кримських телеканалів складання ним присяги "на вірність народу Севастополя і Криму". У присутності самопроголошеного прем'єра Криму С. Аксьонова він зачитав спеціально заготовлений для нього текст: "Я, Березовський Денис Валентинович, присягаю на вірність жителям АР Крим, міста-героя Севастополя. Клянусь виконувати накази Верховного Головнокомандуючого АР Крим і Севастополя, накази командирів, затверджених ним. Клянусь достойно виконувати військовий обов'язок, мужньо захищати життя та свободу жителів Криму і міста Севастополя". Після акту приве-

2014, березень. Заблокований фарватер озера Донузлав

дення до "кримської присяги" Березовського, прем'єр-міністр і одночасно "главком АР Криму" Сергій Аксьонов зачитав власний наказ: "Наказую усім військовослужбовцям ВМС Криму, які несуть службу на території Севастополя, вважати такими, що не підлягають виконанню будь-які рішення, накази та розпорядження самопроголошених органів та урядових осіб України, у т.ч. і незаконно призначеного міністра оборони Тенюха І.Й. .... Не приймати до виконання будь-яких наказів про використання зброї до отримання моїх власних розпоряджень. Забезпечити обов'язкове виконання моїх наказів як верховного головнокомандувача АР Крим та Севастополя". День 3 березня оголосили днем створення збройних сил Криму, однак Березовський так і остався командувати лише самим собою, бо інтервенти і не збиралися організовувати окремішній від ЧФ "кримський флот", а військові моряки ВМС його просто ігнорували. Завдання стояло деморалізувати і захопити в Криму флот Український, а театр про "кримський флот" виступав як тимчасова спокуслива ідеологічна обгортка їх захоплення як головної завади загарбання півострова.

Рішення по Березовському в.о. Міністра оборони Ігор Тенюх прийняв негайно. За нездатність організувати управління військами в екстремальних умовах, він пізно ввечері 1 березня 2014 року відсторонив контр-адмірала Березовського Д.В. від виконання обов'язків командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України. З метою надання правової оцінки діям контр-адмірала Березовського Д.В., матеріали щодо його діяльності передали до органів прокуратури. Тож командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України контр-адмірал Денис Березовський пробув всього два дні, але цього часу вповні хватило російським адміралам і генералам, щоб повністю перехопити стратегічну ініціативу і окупувати Крим, заблокувати в бухтах кораблі і тепер вже просто диктувати свою волю на півострові.

Вранці 2 березня 2014 року Ігор Тенюх призначив виконуючим обов'язки командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України першого заступника начальника штабу Військово-Морських сил ЗС України **контр-адмірала Гайдука Сергія Анатолійовича**, який і взяв на себе організацію оборони заблокованих ВМС України. Але Сергій Гайдук сам був заблокований і, позбавлений зв'язку, оперативно управляти силами флоту не міг. У зв'язку з цим, начальник Генштабу запропонував Віктору Муженку створити оперативну групу і взяти на себе командування всіма військовими формуваннями Збройних сил України, які знаходилися в Криму. Таку групу було створено у складі 5 осіб, яку на заблокований півострів з Миколаєва мав морським шляхом доставити керівник південно-регіонального управління Держприкордонслужби генерал Мишаковський. Однак перед вильотом реалізацію цього плану було зупинено і 7 березня 2014 року контр-адмірал Сергій Гайдук указом в.о. Президента України В. Турчинова був офіційно призначений командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України. Влітку 2014 року Президент України Петро Порошенко підвищить його до віце-адмірала.

Сергій Гайдук

Третього березня близько 4.30 ранку на територію штабу Військово-Морських сил Збройних Сил України у Севастополі прорвалася група з більш чим 50 радикально налаштованих осіб так званої "самооборони", кубанських козаків та озброєних російських десантників. Очолював їх сам контр-адмірал Березовський, який захопленням штабу намагався силою примусити офіцерський склад штабу скласти "військову присягу на вірність кримському народу" та визнати його "своїм" командувачем. У штабі ВМС було оголошено тривогу, офіцери разом з матросами силою видворили за ворота непроханих гостей. Після невдалого штурму штаб ВМС України оточило ще близько 200 кубанських і місцевих "казаков", забарикадували всі в'їзди до нього та виставили по периметру штабу озброєну варту російського спецназу. Під час круглодобової блокади штабу укра-

їнського флоту, якому відключили світло і водопостачання, не допускали підвіз продуктів і надання медичної допомоги, облога йшла на виснаження.

Однак блокада українських військових частин ВМС України не стала завадою для представників російського флоту вільно приходити і агітувати заблокованих українців переходити до лав російського флоту і обіцяти їм золоті гори та великі перспективи у службі. Так, 4 березня, заблокований штаб ВМС України вільно відвідали командувач ЧФ віце-адмірал Олександр Вітко з "народним мером" Олександром Чалим, які в черговий раз запропонували командуванню ВМС перейти на службу до "військово-морських сил АРКриму". Зустріч була короткою і завершилася нічим, але сам факт розгулювання Вітко, Чалого і Березовського по заблокованих українських військових частинах з пропозиціями "здавайтеся і будете служити на ЧФ РФ і отримувати високі оклади та квартири", надана їм можливість агітувати українських військовослужбовців є промовистими фактом і теж зіграли далеко не останню роль у подальших прийнятих рішень по виходу з ситуації українськими військовослужбовцями. Що обіцяли взамін за зраду російські агітатори? Високе російське грошове утримання і зарплати, рівнозначні, а то і вищі посади, негайне виділення житла безквартирним військовослужбовцям і повний соціальний пакет, служба лише в межах Криму. Все воно, як виявилося значно пізніше, було лише агітацією, пустими словами, але проявиться воно, як мовиться, після занавісу спектаклю, після остаточного захоплення всіх військових частин Збройних Сил України в Криму.

В період блокади Криму флагман Військово-Морських сил ЗС України фрегат "Гетьман Сагайдачний" завершував шестимісячний бойовий похід в рамках антитерористичної операції НАТО "Океанський щит" і операції Євросоюзу "Атланта" в Аденській затоці Індійського океану та в Середземному морі. Окупантам Криму дуже хотілося приватизувати український фрегат, прибрати його до своїх рук, тому, коли він проходив протоку Босфор 4 березня вислали на його перехоплення ракетний крейсер "Москва" і запустили інформаційну чутку, що "гетьман" підняв Андріївський прапор. На зв'язок з командиром походу виходив і відсторонений від посади начальника Генштабу ЗС України адмірал Ю. Ільїн і активно цікавився діями і курсом корабля. Однак командир походу контр-адмірал Андрій Тарасов проявив твердість і видержку, не піддався на умовляння, заявив, що виконує накази виключно Міністра оборони України і підготував корабель до бою. Переслідування українського фрегата крейсером ЧФ не привело до бажаного результату, після виходу з Босфору на прохання Міноборони України його супроводжували два турецьких фрегати, а Болгарія дозволила прохід своїми територіальними водами. 5 березня 2014 року флагман українського флоту фрегат "Гетьман Сагайдачний" успішно завершив своє півречне плавання, прибув на рейд Одеси і ошвартувався в Практичній гавані. Екіпаж корабля щиро вітали міська влада і представники громадськості міста Одеси. Захопити флагман ВМС України окупантам не вдалося

У Севастополі "представники з Москви" спішилися з юридичним, як їм здавалося, оформленням захоплення Севастополя і Криму. Під тиском і під контролем цілої групи депутатів російської Думи і представників ФСБ на терміново скликаній позачерговій сесії міської ради депутати міської ради 6 березня 2014 року прийняли антизаконну постанову № 7151 "Про участь у проведенні загальнокримського референдуму", якою далеко вийшли за межі власних повноважень. Ця постанова про референдум, написана явно не у Севастополі, була проголосована маріонетковим парламентом Криму у Сімферополі і скопійована для Севастополя: "Керуючись Європейською хартією місцевого самоврядування, статтями 38, 69 Конституції України, статтею 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, статтею 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, на підставі статей 7, 26 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", Севастопольська міська Рада вирішила: 1. Місту Севастополю увійти до складу Російської Федерації як суб'єкту Російської Федерації. 2.Підтримати рішення Верховної Ради Автономної республіки Крим про проведення загальнокримського референдуму і взяти участь у проведенні загальнокримського референдуму 16 березня 2014 року".

Кримські події стривожили світ, бо Росія нагло ламала систему безпеки у Європі, яка склалася після Другої світової війни, і за яку заплатили життям десятки мільйонів людей. Система безпеки рушилася і у світі, бо Росія анексією Криму перекреслювала Будапештський меморандум 1994 року, яким США, Велика Британія, Росія і Франція гарантували Україні безпеку і територіальну цілісність в обмін за відмову від ядерної зброї. Нехтування меморандумом відкривало можливості для розповсюдження ядерної зброї у світі. У Європі виразно повторювалася ситуація з анексією гітлерівською Німеччиною чеських Судетів у 1938 році.

6 березня 2004 р. у Брюсселі закінчив роботу екстрений саміт Євросоюзу щодо ситуації в Україні та дій Росії в Криму. Лідери 28 країн - членів ЄС після напружених, багатогодинних дебатів погодили спільну позицію ЄС. За підсумками саміту на прес-конференції президент Ради ЄС Герман ван Ромпей заявив, що Євросоюз може ввести заборону на видачу віз росіянам і застосувати економічні санкції, аж до заморозки активів, якщо Росія не почне результативний діалог з Україною. Герман ван Ромпей також заявив, що Рада Європи прийняла рішення призупинити з Росією переговори щодо полегшення візового режиму між Росією і ЄС і підготовку до саміту "великої вісімки" в Сочі. Крім того, президент Європейської комісії заявив про готовність ЄС підписати політичну частину Угоди про асоціацію з Україною, не чекаючи президентських виборів 25 травня 2014 року.

З завершенням окупації півострова окупаційна влада обірвала йому будь який зв'язок з материком. Було відключене українське телебачення і радіомовлення, мобільний зв'язок, українська преса з півострова щезла, були закриті банківські установи і пошта. Морок російської пропаганди накрив півострів. Сьомого березня у Севастополі поширили постанову державної адміністрації про заборону використання української мови, цього ж дня Київ визнав, що втратив контроль над півостровом. 11 березня Верховна рада Криму у закритій від преси і громадськості залі під охороною спецназу ГРУ РФ 78 голосами з 100 прийняла так звану "Декларацію про незалежність республіки Крим" і зразу ж проголосила намір увійти до складу Російської Федерації. Це антизаконне рішення було прийняте на позачерговій сесії депутатами, силоміць зігнаними сепаратистами, приймалося за зачиненими дверми на засіданні, на якому, як пізніше повідомлялося, і кворуму то не було. Не було там і журналістів.

19.03.2014. Повалені спецназом ГРУ ГШ РФ ворота штабу ВМС України

6 березня 2014 року на території окупованого Кримського півострова розпочалася організована окупантами і під охороною російських військових підготовка до так званого "референдуму" щодо статусу Автономної республіки Крим. Це було чергове порушення законодавства, бо за українським законодавством референдум може бути лише всеукраїнським. Західні політики наголошували, що референдум не може проходити під дулами автоматів, ще й зацікавленої сторони, – як це відбувалося тоді в Криму. Центральна влада в Києві через суд та рішення в. о. Президента України, голови Верховної Ради України Олександра Турчинова зупинила відповідні рішення проросійської влади Криму. Українські організації і кримські татари офіційно заявили про рішуче засудження акту агресії з боку Російської Федерації і невизнання кримського "референдуму" 16 березня 2014 року. Однак його все-таки під наглядом окупантів провели з наперед визначеним результатом.

18 березня 2014 р. Президент Російської Федерації Володимир Путін підписав з самопроголошеними представниками «влади Криму» «договір» про вступ Криму та Севастополя до складу Російської Федерації. Відповідна церемонія відбу-

лась у Георгіївському залі Кремля при повному складі російських парламентарів і російського уряду. Від Криму договір підписав спікер уже розпущеної Верховної Ради Криму Владімір Константінов та самопроголошений "прем'єр" Сєргєй Аксьонов. Севастополь, який «увійшов» до складу Російської Федерації окремим суб'єктом, представляв "обраний" на мітингу "народний мер" Олексій Чалий. Україна і міжнародне співтовариство цей акт не визнали. Самопроголошена влада Криму хоч і підписала договір про вступ до Російської Федерації, але у Криму ще знаходилися Військово-Морські сили, які являлися бастіоном і державним інститутом України і, на відміну від МВС і СБУ, не здавалися. Тоді було прийняте рішення взяти українські військові частини штурмом. З 18 березня 2014 року почалися вже не блокади, а штурми українських військових частин в Криму. Цього дня у Сімферополі російські військовослужбовці разом з "самообороною Криму" штурмували 13-й фотограмметричний центр Головного управління оперативного забезпечення Збройних Сил України. З вікон навколишніх будинків біля військової установи працювали російські снайпери. Штурм тривав близько трьох годин і під час нього прямим влученням двох куль в область серця та в голову було вбито прапорщика Кокуріна Сергія Вікторовича, який корегував ситуацію з спостережної вежі автопарку частини. Крім того, пострілами в область шиї та руки було важко поранено капітана Федуна В.А. Ще один український військовий отримав важкі травми ніг та голови від ударів кийками, арматурою та іншими предметами. Прапорщик Сергій Кокурін став першою жертвою розв'язаною Росією "гібридної" війни проти України. У зв'язку із загибеллю українського військовослужбовця для захисту і збереження життя українських військовослужбовців в.о Президента України та Міністра оборони України дозволили військовим частинам ЗС України застосування зброї для самозахисту. 19 березня кілька сотень сепаратистів, російських військовослужбовців переодягнених в козаків та російських десантників зламали опір і штурмом захопили штаб ВМС, на якому красувалося гасло "Русские не сдаются! Присяге верны!" – навіть в час блокади і штурму їх росіянами там ще теплилися слов'янофільські надії. Обійшлося без жертв, але командувача ВМС контр-адмірала Сергій Гайдука нападники взяли у заручники. Командував цим розбоєм командувач ЧФ РФ віце-адмірал О.Вітко особисто. Щоб звільнити з полону свого командувача Україні прийшлося відключити поставку електроенергії до Криму. З падінням штабу ВМС організоване керівництво опором окупації в Криму було припинене, кожна військова частина захищалася вже самостійно і опір став слабнути. Велика кількість особового складу різних категорій, піддавшись агітації, стала переходити на російську сторону. Так без опору перейшла до ЗС Росії разом з своїм командуванням переважна більшість особового складу 36-ї бригади берегової оборони, батальйонів морської піхоти в Керчі, Севастопольської військово-морської бази, Навчальний центр ВМС та інші військові частини.

Гасла на штабі ВМС в період його блокади

21 березня у вже захопленій окупантами Академії ВМС України на шикуванні курсантів і офіцерів, які вирішили остатися у ВМФ РФ, спускали Державний прапор України і піднімали російський. Коли заграли гімн Росії ряд курсантів з різних курсів, які осталися вірними присязі і своєму народу, вийшли і заспівали Гімн України. Це були курсанти Гладченко П.В., ст. 2 ст. Небилиця Б.П., к-т Харченко О.В., к-т Огаренко В.В., к-т Гарагуля О.Ю., к-т Чернишев І.О., к-т Коваль В.Р., к-т Теодорович В.С., к-т Василенко М.В., к-т Гурш В.О., к-т Смоленков А.А., к-т Георг П.С.,к-т Гладун А.В. к-т Кружков О.О., к-т Панков К.О. Своїм вчинком ці юнаки, майбутні українські морські офіцери, дали приклад патріотизму своїм вчорашнім наставникам, які… зреклися присяги своєму народу і власноруч вже

піднімали прапор держави, яка віроломно увірвалася в їх дім, анексувала і Крим, і їхню академію.

22 березня штурмом була захоплена 204-та бригада тактичної авіації Повітряних сил ЗС України на Бельбеці, а її командира полковника Юлія Мамчура захопили в полон. Цього ж дня було захоплене військове містечко 10-ї бригади морської авіації ВМС у Новофедорівці, але захоплене воно було вже без бойової авіаційної техніки і більшості морських авіаторів бригади. 10-а бригада морської авіації була єдиним морським авіапідрозділом в українських Збройних Силах, то з початком анексії Криму Військово-Морські сили ризикували залишитись взагалі без морської авіації, яка є незамінною в разі ведення бойових дій над Чорним морем і боротьби з підводними човнами противника. Тому, беручи до уваги, що агресори з «самообороною» вивели з ладу бойові літаки авіабригади Повітряних Сил на Бельбеці, в.о. командира 10-ї бригади морської авіації полковник Ігор Бедзай ще 3 березня 2014 року успішно спланував і провів виняткову і єдину в своєму роді операцію ВМС України на аеродромі в селищі Новофедорівка, Сакського району АРКрим по збереженню і евакуації авіаційної техніки бригади до Миколаєва на аеродром "Кульбакине". При тому ця операція була здійснена в умовах, коли бригаду вже впродовж кількох днів блокували російські військові і вимагали від авіаторів здати зброю та перейти на сторону Російської Федерації. З кожним днем зростала небезпека штурму, тому не чекаючи додаткових вказівок від керівництва, не ставлячи до відома штаб ВМС, полковник Ігор Бедзай вирішив діяти самостійно. Йому вдалося уникнути витоку інформації з бригади і так організувати операцію, що вже за лічені хвилини після її початку три літаки та п’ять гелікоптерів, не зустрівши ніякої протидії з боку росіян, залишили територію частини. За командою в.о. командира бригади полковника Ігора Бедзай "Поїхали!" загін гвинтокрилів і літаків повів до аеродрому в Миколаєві його заступник підполковник Микола Плескач. Через три дні з Новофедорівки до Миколаєва був передислокований ще один гвинтокрил 10-ї бригади.

На території заблокованої 36-ї бригади військ берегової і територіальної оборони ВМС у селищі Перевальне знаходилася передислокована місяць раніше в Крим розвідувальна рота 25-ї повітряно-десантної бригади з Дніпропетровська під командуванням капітана Святослава Зайця. У складі бригади рота діяла автономно і теж була заблокована російськими спецназом з 81-ї Ульянівської дивізії ЗС РФ, командир якої виставив умову здати зброю. Однак розвідники, не зважаючи на значно не рівні сили, на відміну від командування 36-ї бригади, самі перейшли в наступ і створили з свого містечка справжню фортецю, замінувавши підходи. Своїми професійними діями українські десантники доводили російських спецназівців часто до справжньої паніки. На погрози російського командування взяти їх штурмом офіцер штабу бригади підполковник Микола Палас відповів, що їх рота має достатньо вогневих засобів і боєприпасів для відбиття атаки: "Якщо наш подальший опір буде не можливим, - то ми висадимо техніку, себе і вас!", - заявив український офіцер. Росіяни, зіткнувшись з такою рішучістю оборонятися до останнього і самі запропонували розвідникам вийти з оточення з усім озброєнням і технікою 5 березня. Ці випадки під час анексії Криму стали єдиними, коли українським військовим вдалось уникнути захоплення техніки російськими окупантами і зберегти її для оборони рідної країни.

Полковник Ігор Бедзай

У той же час командир 36-ї бригади військ берегової і територіальної оборони ВМС ЗС України полковник С.Стороженко "щоб запобігти провокаціям" з початком блокади бригади російським спецназом завів з ними дружбу і наказав своїм бійцям зняти і віддати окупантам клини затворів від гармат танків і БМП, відмовився виконувати накази командувача берегових військ ВМС, а 19 березня разом з штабом здав бригаду російським загарбникам і спустив Державний прапор України. Вірними військовій присязі у бригаді осталося лише 122 військовослужбов-

ці. Двадцять другого березня після невеликого опору російським спецназом і козаками з "самооборони" був захоплений великий розвідувальний корабель ВМС "Славутич", спустив Військово-морський прапор корвет "Тернопіль", були захоплені кораблі, які знаходилися в ремонті: корвети "Луцьк", "Вінниця", "Хмельницький", "Придніпров'я" та інші кораблі і судна ВМС України.

Після захоплення штабу ВМС оставався під Державним прапором України штаб військ берегової і територіальної оборони у центрі Сімферополя, а їх командувач генерал-майор Ігор Воронченко почав об'єднувати навколо себе українських військовослужбовців інших військових частин, які залишилися вірними військовій присязі. Тому самопроголошене керівництво Криму взялося його локалізувати, бо добре знали, що саме цей генерал був саме тією особою, яка зіграла далеко не останню роль в локалізації сепаратистських виступів під час їх намагання захопити Крим через спровоковану ними кризу навколо острова Тузла у 2003 році. Спершу до Воронченка прибули представники від самопроголошеного "керівника Криму" Аксьонова з пропозицією його призначення на посаду "міністра оборони Криму" і вимогою скласти зброю. На роздуми дали три години. Якщо не погодишся, сказали, ми не відповідаємо за безпеку вашу і вашої родини. Цього часу Воронченку хватило, щоби на його прохання надійний друг вивіз його дружину у безпечне місце в Кримські гори. Коли шантаж "місцевих кримських" не пройшов, за нього взялися російські спецслужби. 23 березня на КПП військової частини його схопили, закували у кайдани, наділи мішок на голову, заштовхали у автомобіль і вивезли в Севастополь. Полоненому українському генералові люди в штатському пропонували генеральську посаду в Ростові-на Дону і 3-кімнатну квартиру в цьому місті. Останнім взявся вмовляти Воронченка перший заступник міністра оборони Російської Федерації генерал армії Ніколай Панков, але Воронченко рішуче всі пропозиції окупантів відкинув. "Опрацьовувало" ФСБ Воронченка протягом трьох днів і тільки 26 березня, під тиском керівництва України, його разом з іншими українськими офіцерами-заручниками в Чонгарі передали українській стороні. Та поступок генерала не став прикладом для всіх українських офіцерів ВМС та військовослужбовців служби за контрактом, в більшості вихідців з Криму, які стали масово покидати військові частини і переходити до лав ЗС Росії.

У Криму і Севастополі чимало місцевих мешканців і громадських організацій своїми силами і можливостями підтримували заблокованих військових моряків, організовували активний спротив анексії, проводили мітинги і деблокаду, у прийнятих заявах і зверненнях виражали тверду і послідовну підтримку ВМС України. У Сімферополі, Феодосії і Євпаторії українських моряків активно підтримувало кримськотатарське населення. Товариство "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка, група ветеранів ВМС, організація Спілки офіцерів України, Союз українок, Меджліс кримськотатарського народу та нечисельні члени українських партій і студенти попри погрози та силове протистояння щодня виходили до військових частин, передавали заблокованим військовим продукти і воду, організовували пікети на їх підтримку, протистояли сепаратистам і надавали моральну піддержку у всіх пунктах дислокації ВМС України. Але цього було крайнє не достатньо, тим більше, що протягом багатьох років ВМС України сторонилася українських і кримськотатарських патріотичних громадських рухів.

2014, березень. Заблокована Стрілецька бухта

Після завершення далекого морського походу на фрегаті "Гетьман Сагайдачний" з Одеси до Севастополя прибув начальник Центру морських операцій ВМС контр-адмірал Андрій Тарасов і з 23 березня на приватній квартирі одного з ветеранів ВМС організував свій штаб та розпочав здійснювати збір і управління розрі-

зненими військовослужбовцями ВМС України з захоплених військових частин та кораблів і суден ВМС України. Призначений виконувачем обов'язки начальника штабу – першого заступника командувача Військово-Морських сил України, він за наказом Міністра оборони почав збирати інформацію і готувати вивід остатків ВМС ЗС України з Криму на материкову Україну.

У той же час командування окупаційних сил оголосило чергову дату, до якої зібралися очистити Крим від українських військ - 25 березня. У Кремлі враховували, що 27 березня 2014 року відбудеться засідання Генасамблеї ООН, яка мала розглянути ситуацію в Криму, тому бажали до того часу стати повноцінними господарями півострова. Це були не перші часові рамки для здачі, виставлені Кремлем українським військовослужбовцям. Першою датою було 16 березня - до клоунади під назвою "референдум" у Криму. Ця затія провалилася. Потім визначили 21 березня. Більшість військових частин ВМС України вистояло. За цей час навколо заблокованих військових частин ВМС та в Криму нагромаджено величезну кількість різноманітного російського важкого озброєння і військ. Крім того, до блокади залучено велику кількість цивільного населення, у тому числі жінок і дітей, які силоміць виставлялися проти українських військових у першу лінію блокади. Поволі давала себе знати і ідеологічна обробка військовослужбовців протягом останніх днів та відповідна кадрова політика – для все більшого числа військовослужбовців Батьківщина почала згортатися до Кримського півострова. Блокаді і штурму військових моряків передувала відповідна спеціальна пропаганда. У Феодосії, наприклад, перед штурмом батальйону морської піхти ВМС України російські десантники розповсюдили листівки з таким текстом: "Морские пехотинцы! Незаконное правительство, пришедшее к власти путём вооружённого переворота и засевшее теперь в Киеве, использует теперь вас в своих корыстных интересах. Им наплевать на украинский народ, для них главная цель – удержаться у власти для личного обогащения и насаждения по всей стране идеологии своих западных хозяев. Вы для них - лишь инструмент своих преступных амбиций. Они не остановятся ни перед чем. Вы видели, как они живьём сжигали на Майдане невооружённых ребят из "Беркута", или расстреливали мирных граждан, в том числе женщин, из других неподконтрольных им политических партий. Вам они делают изложение ситуации, нарушая свободный осознанный выбор своего будущего. Командир батальона подполковник Делятицкий и начальник строевой части капитан Дементьев получая прямые указания нелегитимного назначенного Майданом министра обороны, пытаются насильно удержать вас в воинской части, которая после референдума будет иметь статус незаконного вооружённого формирования. Они сознательно вас обманывают и запугивают, грозят уголовным преследованием, чтобы вы не смогли добровольно вступить в ряды формируемых силовых структур свободного Крыма...".

Андрій Тарасов

У ніч з 23 на 24 березня російські військовослужбовці вчинили штурм військового містечка українських морських піхотинців у Феодосії, під час якого використовували світло-шумові гранати і бойову автоматичну зброю. В'їзди на територію частини були блоковані російськими БТРами і солдатами спецназу. У штурмі батальйону морської піхоти брали участь близько 50 осіб спецназу російського ГРУ ГШ ЗС РФ, 200 чоловік десантників, 2 вертольоти і три БТР, а також велика група кубанських козаків чи на них похожих сепаратистів. Вони прорвалися на територію батальйону та до внутрішніх і службових приміщень, які під час штурму були розгромлені. Велася стрілянина, морпіхи вступили в рукопашний бій. До ранку невелике число українських морських піхотинців було захоплене, їх руки пов'язали ременями, у такому стані погрузили у вантажні автомобілі і вивезли з території частини. Командир батальйону морської піхоти підполковник Дмитро Делятицький та його заступник по роботі з особовим складом майор Ростислав Ломтєв під час штурму були захоплені і вертольотом РФ вивезені з частини і розміщені на гаупвахті Севастополя. На той час

там вже перебували захоплені раніше генерал-майор І. Воронченко і полковник Ю. Мамчур. Після захоплення батальйону українських морських піхотинців російські спецназівці вчинили мародерство і погром службових і житлових приміщень, підняли над частиною російський прапор, а Державний прапор України зірвали і спалили – таке варварство позволяли собі лише ісламські фундаменталісти.

Подібні події відбувалися і на озері Донузлав, де, не зважаючи на зраду командування 5-ї бригади та перебування на лікарняному командира Південної військово-морської бази капітана 1 рангу В.Догонова, оставалися вірними Україні і присязі екіпажі ряду кораблів і офіцери штабу бази. Штаб бази російські десантники захопили лише після оточення і погрози захопити селищний дитячий садочок і школу. Морський тральщик "Черкаси" всіма силами декілька разів намагався прорвати загородження фарватеру і вирватися з заблокованого озера. Однак без підтримки і не маючи відповідних потужностей прорватися у відкрите море не зміг. Ще третього березня командир великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" капітан 3 рангу Дмитро Коваленко відправив на берег більшість моряків свого екіпажу, які відмовилися служити Україні. На борту залишилися 20 моряків, які твердо вирішили корабель супротивнику не здавати. Це кілька офіцерів і матросів-мотористів. Для відбиття штурму цих людей було явно не достатньо, крім того, на кораблі не осталося швартової команди, однак корабель, вже позбавлений ходу, залишався українським. 22 березня 2014 року на його борт перейшло ряд офіцерів, мічманів і матросів з тральщика "Чернігів", командир якого прийняв рішення здати корабель російським окупантам. Поповнення добавило екіпажу бойової наснаги. 24 березня о 17.00 до "Костянтина Ольшанського", який вже стояв без ходу, з правого борту підійшов буксир U831"Ковель" під Андріївським прапором і з російським десантом на борту. При штурмі російські військовослужбовці діяли за налагодженою схемою. Вперед пустили цивільних, за ними йшли до бою козаки, потім йшов російський спецназ. "Ольшанський" закрився димовими завісами. З криком "Здавайтеся!" російські спецназівці почали спершу закидати на корабель світошумові гранати та стріляти з автоматів. Екіпаж, 21 чоловік, за наказом командира корабля відступив з палуби і закрився всередині кают. На корабель вдерлося близько 200 штурмовиків. В 17.50 екіпаж захопили, моряків вивели на верхню палубу. О 18.07 українських офіцерів вивели на корму корабля. Коли окупанти взялися спускати з гафеля корабля Військово-морський прапор України 10 моряків екіпажу заспівали Гімн України. На березі мешканці селища спостерігали за штурмом корабля і кричали українським морякам: "Ольшанський", ви герої!", "Слава Україні! Героям Слава!". Передбачаючи штурм корабля і усвідомлюючи, що корабель не відстояти, команда великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" зіпсувала пост енергоживучості, заливши його цементом, та вивела з ладу електроніку судна. Корабель самостійно дати хід вже не міг і переможці, захопивши його, буксиром потягнули його до берега.

Мешканці Криму надають продовольчу допомогу заблокованим українським морякам

Відчайдушний опір окупантам на озері Донузлав вчинили екіпажі рейдового тральщика "Генічеськ" і морського тральщика "Черкаси". Обидва кораблі тривалий час ухилялися від окупантів, маневрували озером і не давав можливостей себе захопити. Вранці наступного дня після захоплення "Костянтина Ольшанського" у густому ранішньому тумані до рейдового тральщика "Генічеськ", що стояв на якорі, тихо підкрався малошумний катер противника. Екіпаж тральщика, всього кілька матросів на чолі з старшим мічманом Бойчуком, не встигнув вибрати якір, бо запізно побачили катер, а радіолокаційної станції у них не було. Значно переважаючий чисельно і озброєний до зубів російський спецназ заскочив на борт, і грубою

фізичною силою захопив моряків невеличкого екіпажу "Генічеська", повалив їх на палубу. Більше за все постраждали ті моряки, які намагалися дати відсіч, і командир тральщика старший мічман Олександр Бойчук. Повністю опанувавши кораблем, всіх моряків вивели на верхню палубу і поклали обличчям вниз, били і топтали ногами. Захопивши екіпаж, інтервенти відбуксирували тральщик до пристані, моряків вивели на берег, а Олександра Бойчука взялися допитувати представники російського ФСБ.

Під вечір 24 березня, після 18.00, морський тральщик "Черкаси" почали переслідувати два спеціально доставлені на озеро російські швидкісні катери з озброєним спецназом на борту. Та тральщику деякий час вдавалося маневром та з допомогою димових завіс ухилятися від нападників. Маневруючи, він не давав змоги висадити на свій борт абордажну команду противника. Тоді на допомогу нападникам направили ще один швидкісний катер, буксир "Ковель" та два вертольоти Мі-35. Через годину протиборства в районі другої площадки нападникам вдалося кинути вибухові пристрої і бойові гранати під гвинти корабля, вивести їх з ладу чим позбавили корабель ходу. Коли він вимушено зупинився російські десантники зачепитися за борт тральщика, закинули на палубу тральщика гранати, і з повітря і з бортів кинулися на корабель. Екіпаж запекло відбивався, рвалися гранати і димові шашки. Все навколо корабля, як і саме селище на березі, заволокло димом. В тім диму чутно було викрики, вибухи гранат, автоматні черги та яскраві спалахи. Кулі, за розповідями мешканців селища, літали не лише над кораблем, але і над селищем Новоозерне. Над тральщиком барижували російські вертольоти з яких падали шумові гранати. Під тиском переважаючого абордажної групи противника екіпаж корабля вимушено відступив вглиб корабля і забарикадувався в кубрику. І тільки з часом вибивши перегородки кубрика російський спецназ опанував кораблем повністю.. Захопивши корабель, російські спецназівці вимушені були гідно оцінити тривалий опір його екіпажу та відданість присязі і народу, тому повелися з ним по-людськи. В полон нікого не брали і не знущалися над моряками, а так же погодилися залишити частину українського екіпажу на кораблі до середи. Домовилися, що Військово-морський прапор України не спускатимуть з корабля до тих пір, поки не зійде з нього останній український матрос, однак на щоглі поряд з українським підняли російський прапор. З втратою морського тральщика "Черкаси" Військово-Морські сили Збройних Сил України втратили у бухтах Криму свій останній корабель, свою останню військову частину на Кримському півострові.

З 25 березня 2014 року Військово-Морські сили Збройних Сил України, як збройна сила української держави перестали існувати на території Кримського півострова. Захоплення бойових кораблів і військових частин в Криму дало можливість Російській Федерації завершити його остаточну анексію і відірвати від України остаточно. Українські бойові кораблі, допоміжні судна і військові частини ВМС України у місцях їх базування від м. Керч до смт. Чорноморське, де без збройного опору, а де при відчайдушному опорі, були захоплені російським десантниками, спецназом ГРУ і морськими піхотинцями російського флоту. У Севастополі з середини березня практично зупинили свою діяльність громадські організації "Адмірали ВМС України" та "Ветерани Військово-Морських сил України", хоч сайт останньої працював до 31 березня 2014 року, поки не був ліквідований.

Станіслав Карачевський

6 квітня 2014 року у смт Новофедорівка на території вже колишньої 10-ї морської авіаційної бригади ВМС України внаслідок конфлікту між російськими військовослужбовцями, які захопили територію бригади та установили свій пропускний режим , і офіцерами ВМС, які перебазовувалися на материк, загинув майор ВМС України Станіслав Карачевський. Це була друга кровава українська жертва внаслідок анексії Криму. Російський сержант Зайцев О.С. з ав-

томата розстріляв беззбройного українського офіцера на площадці п'ятого поверху гуртожитку біля дверей квартири, в якій він проживав з сім'єю.

У ситуації неоголошеної війни і заблокованих всіх без винятку військових частин і установ Військово-Морських сил на березі, а кораблів у бухтах, їх долю, долю особового складу, честь і гідність флоту і його Військово-морського прапору вирішували командири військових частин і установ – кожний окремо і всі разом. Багато з них зберегли Бойові прапори, зберегли офіцерську честь і бойове ядро вітчизняного флоту. Прізвище цих командирів, цих офіцерів мають увійти в історію вітчизняного флоту як офіцерів, які у надзвичайно складній військово-політичній ситуації, яка загрожувала самому існуванню незалежної України, зберегли честь і гідність Військово-Морських сил Збройних Сил України і Військово-морського прапора України, честь українського офіцера, стали основою відроджуваного національного флоту України, осталися вірними тим традиціям, які вже у далекому 1992 році заклали офіцери організаційної групи Військово-Морських сил України. Вірними військовій присязі українському народу і традиціям ВМС із діючих адміралів і генералів в Криму осталися контр-адмірали Сергій Гайдук, Ігор Тимчук, Андрій Тарасов, Дмитро Таран, генерал-майори Василь Черненко, Ігор Ворончeнко та Олег Струтинський, а так же командири військових з'єднань, військових частин і установ: полковник Ігор Бедзай; капітан 1 рангу Олексій Доскато, командир 1-ї бригади надводних кораблів; капітан 1 рангу Петро Гончаренко, в.о. начальника Академії Військово-Морських сил ЗС України; полковник Юлій Мамчур, командир 204-ї Севастопольської бригади тактичної авіації Повітряних сил ЗС України імені Олександра Покришкіна; капітан 1 рангу Ігор Колежнюк, начальник Військово-морського ліцею; полковник медичної служби Микола Пилипенко, начальник Військово-медичного клінічного центру Кримського регіону; капітан 2 рангу В'ячеслав Дем'яненко, начальник центру інформаційно-психологічних операцій; полковник медичної служби Костянтин Гуменюк, начальник 1030 Державного санітарноепідеміологічного загону МО України (Севастополь); підполковник Віталій Ярошенко, командир танкового батальйону 36 бригади Військ берегової і територіальної оборони ВМС ЗС України, вивів батальйон і врятував від захоплення Бойовий прапор бригади; підполковник Юрій Головаченко, командир гірсько-піхотного батальйону 36 бригади Військ берегової оборони ВМС ЗС України; підполковник Дмитро Делятицький, командир 1-го окремого батальйону морської піхоти, вивів батальйон в Україну з Бойовим прапором; підполковник Олег Задворний, начальник випробувального полігону "Нитка" (Саки); капітан 2 рангу Дмитро Коваленко, командир великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський"; капітан 2 рангу Олександр Демченко, начальник пункту управління системою зв'язку ВМС ЗС України; підполковник Борис Старченко, начальник центру контролю безпеки інформації ВМС ЗС України; капітан 2 рангу Андрій Висовень, начальник Центру військово-музичного мистецтва ВМС ЗС України; капітан 3 рангу Юрій Федаш, командир морського тральщика "Черкаси"; капітан 3 рангу Дмитро Глухов, командир великого розвідувального корабля "Славутич"; капітан 3 рангу Олександр Тихий, начальник Об'єднаного складу озброєння і майна; капітан 3 рангу Андрій Агапітов, офіцер штабу Південної військово-морської бази (Новоозерне), організовував його оборону і вивів особовий склад з Криму; капітан 3 рангу Руслан Надольний, начальник технічного відділу ТРК МО України "Бриз", вивіз майно і особовий склад ТРК в Одесу; майор Олексій Нікіфоров, заступник командира 501 Окремого батальйону морської піхоти по роботі з особовим складом (Керч), попри зраду командира батальйону згуртував і очолив вірних присязі морських піхотинців і вивів їх на материкову Україну; старший мічман Олександр Бойчук, командир рейдового тральщика "Генічеськ".

Саме навколо них згрупувалися решта офіцерів, мічманів, прапорщиків, старшин, сержантів і матросів та чимало цивільних службовців, які не піддалися російській агітації і вийшли з окупації. Всі дні протистояння з рідним флотом України оставалися адмірали запасу адмірали Ігор Тенюх і Ігор Кабаненко, віце-адмірали Борис Кожин, Володимир Безкоровайний, контр-адмірал Юрій Шалит. Юрій Володимирович Шалит, один з перших офіцерів ВМС і начальник штабу

ВМС України в 1992-1993 роках – фундатор українського флоту. Разом з ним прибув та підтримував бойовий дух українських моряків у Севастополі і ветеран-афганець, буковинський бізнесмен Іван Білий. До Севастополя їм вдалося дістатися лише з другої спроби. Протягом майже двох тижнів контр-адмірал Юрій Шалит та Іван Білий піднімали бойовий дух екіпажам "Славутича", "Донбасу" і корвету "Тернопіль", надавали інформацію і рекомендації заблокованому командуванню ВМС України. Протягом всього часу блокади і передислокації з Криму особовий склад ВМС грошового утримання не одержував, позаяк всі банківські установи і казначейство в Криму були заблоковані. Виручив моряків фонд "Відродження Військово-Морських сил України", якому за період протистояння в Криму українці перерахували 1 мільйон 250 тисяч гривен. Президент фонду капітан 1 рангу у відставці Вадим Махно при допомозі голови Дніпропетровської обласної адміністрації В. Коломойського зумів розблокувати рахунки моряків і перерахувати більшості з них по десять тисяч гривень допомоги. Одночасно була надана матеріальна допомога родинам загиблих у Криму військовослужбовців.

Шлях до моря в українських військових моряків виявився надзвичайно важким. Попри штормові удари, які вони отримували в часи розподілу Чорноморського флоту колишнього СРСР, їм випало отримати ще один, більш потужний, ще важчий, але необхідний урок. Доля і історія розпорядилася так, що саме військовим морякам судилося першими стати на шляху агресора, який посягнув на територіальну цілісність і незалежність нашої суверенної держави, на волю і свободу українського народу. Так, свою першу, не навчальну, а реальну битву військові моряки програли і змушені були покинути кримський півострів. Далеко не всі з них відступили на материкову Україну, але ті, що вийшли, стали бойовим ядром національного флоту, яке стало справжнім морським щитом України. Завдяки саме їх діям в умовах неоголошеної війни та недосконалого військового законодавства, їх "пасивного опору" противнику протягом березня місяця, Україні, її Збройним Силам був представлений так необхідний період для розгортання Збройних Сил з мирного на військовий час, для мобілізації резервів, привести армію до стану бойової готовності та доправити на захист східних кордонів. Нинішні українські моряки пізнали ціну слова військової присяги, воля і свобода нашого народу стали під загрозою. Військово-Морським силам України хватило волі і мужності відволікли на себе сили агресора, не дати можливості завдати йому одночасного удару країні зі сходу – так, чи майже так заявив в.о. Президента України Олександр Турчинов і віддав наказ остаткам українських військ і флоту вийти з Криму на материкову Україну. В ході кримського протистояння Військово-Морські сили України витряхнули з своїх рядів все наносне, чуже і випадкове, позбулися облуди "дружби двох флотів" та "слов'янського братства" і вийшли на чистий простір будівництва суто національного флоту України, який стане справжнім, а не театрально-показовим оборонцем волі і свободи свого народу, незалежності і територіальної цілісності нашої держави. Під тиском переважаючих сил противника, поєднаних зі зрадою кримських політиків, державних чиновників, правоохоронців, партійних і громадських діячів, підкупом пільгами і залякуванням населення вихованою в минулі роки п'ятою колоною в Криму, Військово-Морські сили ЗС України втратили своє бойове ядро з пунктами базування і у квітні 2014 року були вимушені покинути Кримський півострів. З їх двомісячного беззбройного опору в повному оточенні на березі, з моря і повітря, розпочався всеукраїнський опір агресії, який зруйнував плани бліцкригу Росії, надав Україні дорогоцінний час для підготовки Збройних Сил і мобілізації народу для оборони держави.

ВІДРОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ПІСЛЯ АНЕКСІЇ КРИМУ. УЧАСТЬ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ

Захопивши Кримський півострів, російські диверсійно-розвідувальні групи для розвідки ситуації почали просуватися за межі Криму на материкову Україну. В їх планах було запалити вогонь сепаратизму у південних обласних центрах, на базі яких створити квазіутворення "Малоросія". У Генштабі ЗС України передба-

чили таку ситуацію і 2 березня було прийнято рішення створити угрупування, яке мало захистити південні регіони України від російської агресії. Для цих цілей батальйонно-тактична група 79-ї бригади вийшла на прикриття двох перешийків. Потім лишилася на напрямку Армянськ - Чаплинка. А 95-та бригадою було перекрито Чонгарський перешийок. Батальйонно-тактична група 25-ї бригади виконувала завдання в Запорізькій області на небезпечних ділянках між Геніческом та Бердянськом.

Як згодом розказав начальник Генерального штабу ЗС України генерал армії України Віктор Муженко, щоб закрити можливість ворогу проникнути на материкову Україну з Кримського перешийку угруповання українських військ у той час прийшлося створювати з того, що можна було у тій ситуації зібрати: окремі батареї артилерії, окремі підрозділи, окремі станції, окремі засоби з різних військових об'єднань. За півтора-два тижні Збройні Сили України вже були готові зустріти росіян на цьому напрямку і відчували себе доволі впевнено. Перший бій з реальною бойовою стрільбою відбувся 18-го березня 2014 року на Херсонщині, коли на підрозділ спецпризначення 8-го полку, який прикривав позиції батареї "Смерч", висунулася російська диверсійна група. А росіяни здійснили обстріли зі сторони Турецького (Перекопського) валу в бік українських військ в напрямку Армянськ-Каланчак. Стріляли з мінометів, але стріляли зазвичай в море, не по нам. Дальше російські війська не намагалися просунути свої позиції і більше в цьому напрямку бойових зіткнень не було. У ці дні противник намагався найперше засобами інформації дезорієнтувати українських військових, відволікти від виконання основного завдання – створення оборонного угрупування, посіяти розгубленість і зневіру в усіх. Але це їм не вдалося. Українським військам доводилося постійно переміщуватись Херсонською областю, щоб противник не міг зрозуміти, де знаходяться війська, яка їхня чисельність при організації ними оборони з сторони Криму.

24 березня 2014 року Рада національної безпеки і оборони України доручила Міністерству оборони провести передислокацію військових частин, які знаходяться в Автономній Республіці Крим, на материкову Україну. Відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України Генеральний Штаб Збройних Сил України зобов'язав всіх військовослужбовців в Криму вийти на материк до 15 травня 2014 року. Для організації зустрічі та збору військовослужбовців Збройних Сил України і членів їх сімей, які вийшли з Криму, і подальшого направлення їх до збірних пунктів з наступним розміщенням та вирішення кадрових питань було створено три збірно-пересильні пункти: в напрямку на Херсон - у с. Ставки; в напрямку на Нову Каховку у с. Першокостянтинівка і в напрямку на Новоолексіївку - у с. Чонгар.

25 березня, після захоплення російськими окупантами останніх кораблів ВМС України в Криму, подав у відставку виконуючий обов'язки Міністра оборони адмірал Ігор Тенюх і коротко пояснив свої дії на посаді глави Міноборони, яку він обіймав з 27 лютого. За його словами, відразу після свого призначення він негайно почав приводити війська у повну бойову готовність та займатися очищенням Збройних Сил. "Останні вислови в пресі про так звану "недачу" наказів не відповідають дійсності. Зразу ж коли я зайшов в кабінет, я віддав наказ …на використання зброї згідно зі статутами. Документи від 3 березня є. Після того, як був вбитий прапорщик при захопленні частини в Сімферополі, був виданий повторний наказ про застосування зброї", - додав Тенюх. Після звільнення з посади Ігора Тенюха, того ж дня Верховна Рада України призначала виконувачем обов'язки Міністра оборони України генерал-полковника Михайла Коваля, який до цього призначення проходив службу в Держприкордонслужбі і, як і командувач ВМС, був захоплений в заручники в Криму. Генерал-майор Ігор Воронченко, звільнений з заручників в Криму, був призначений командувачем сектором сил АТО у Луганській області і протягом року успішно воював проти сепаратистів і російських найманців на Донбасі.

Втрати, які понесли у Криму Військово-Морські сили, виявилися великими, і не тільки в кораблях і в бойовій техніці, а найбільше в людях. Осталися в Криму, перейшли до лав ЧФ РФ і не вийшли на материкову Україну двадцять вісім нача-

льників управлінь, їх заступників, начальників відділів і служб штабу ВМС та шістдесят шість командирів кораблів і військових частин - більшість командного складу ВМС. На материкову частину України з тимчасово окупованої території АРКрим з 15 тисяч особового складу Військово-Морських сил вийшло лише 2068 осіб. З них 659 офіцерів, 103 курсанти Академії ВМС України, 1104 сержанти, старшини, матроси і солдати військової служби за контрактом, три працівники ЗС України та 199 членів родин військовослужбовців, з яких 61 дитина. Всім військовослужбовцям, які вийшли з Криму, як виключення, надавався тримісячний термін, протягом якого всі бажаючі могли звільнитися в запас за скороченням штату. І таким правом скористалося чимало військовослужбовців, які, звільнившись в запас, поверталися в Крим.

Окупанти захопили і інтернували бойові кораблі і судна Військово-Морських сил ЗС України у Криму, які складали їх бойове ядро: підводний човен "Запоріжжя" - U01; великий розвідувальний корабель "Славутич" - U510; корабель управління "Донбас" - U500; великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський" - U402; середній десантний корабель "Кіровоград" - U401; морський тральщик "Чернігів" - U310; морський тральщик "Черкаси" - U311; протичовновий корвет "Вінниця" - U206; протичовновий корвет "Луцьк" - U205; протичовновий корвет "Хмельницький" - U208; протичовновий корвет "Тернопіль" - U209; ракетний корвет "Придніпров'я" - U155; ракетний катер "Прилуки" - U153; рейдовий тральщик "Генічеськ" - U360; водолазне судно "Почаїв" - U701; рятувально-буксирне судно "Кременець" - U705; пошуково-рятувальне судно "Ізяслав" - U706; протипожежний катер "Борщів" - U722; транспорт "Джанкой" - U754; транспорт "Судак" - U756; танкер "Бахмач" - U759; танкер "Фастів" - U760; судно розмагнічування "Балта" - U811; судно контролю фізичних полів "Сєвєродонецьк" - U812; морський буксир "Корець" - U830; кілекторне судно "Шостка" - U852; плавучий склад "Золотоноша" - U855; водолазне судно "Кам'янка" - U860; буксир "Красноперекопськ" - U947; буксир "Дубно" - U953; рейдовий буксир "Ковель" - U831; судно-сміттєзбирач - U954; транспорт "Горлівка" - U753; навчальний катер "Чигирин" - U540; навчальний катер "Сміла" - U541; навчальний катер "Нова Каховка" - U542; гідрографічний катер "Сквира" - U635; катер - U659; катер - U662; катер зв'язку - U001; катер "Коростень" - U853; катер "Добропілля" - U854; розїздний катер - U926; водолазний катер "Ромни" - U732; водолазний катер "Токмак" - U733; санітарний катер "Сокаль" - U782; пасажирський катер "Іллічівськ" - U783; протидиверсійний катер "Феодосія" - U240; катер-торпедолов "Херсон" - U891; буксирний катер "Новоозерне" - U942; протипожежний катер "Євпаторія" - U728; плавучий кран "Каланчак" - U802; плавучий док.

У бойовому складі ВМС ЗС України після передислокації з Криму до Одеси залишилися:

І. Західна військово-морська база (Одеса):

1. Фрегат "Гетьман Сагайдачний" - U130; 2. Патрульний катер "Скадовськ" - U170; 3. Розвідувальний корабель "Переяслав" - U512; 4. Водолазне судно "Нетішин" - U700; 5. Суховантажна баржа "Сватове" - U763; 6. Артилерійський катер АК-01 - U172; 7. Артилерійський катер АК-02 - U173; 8. Протидиверсійний катер "Гола Пристань" - U241; 9. Рейдовий водолазний катер "Володимир-Волинський" - U721; 10. Катер зв'язку "Південний" - U855; 11. Рейдовий катер U932; 12. Рейдовий катер U-724; 13. БУК U-941 (в ремонті);

Повернуті ЧФ РФ до Одеси в несправному стані і потребували серйозного ремонту: середній десантний корабель "Кіровоград"; рейдовий тральщик "Генічеськ"; протичовновий корвет "Вінниця".

ІІ. Дивізіон морських засобів Морського центру спецпризначення (м. Очаків):

1. Малий розвідувальний корабель "Переяслав"; 2. Водолазний бот "Нетішин"; 3. Транспортна баржа (десантний катер) "Сватове"; 4. Рейдовий катер U-905; 5. Рейдовий катер U-084.

ІІІ. Арсенал мінно-торпедного озброєння ВМС (м. Очаків).

IV. Частина Сакської морської авіаційної бригади:

- три гелікоптери Ка-27 (2 ПЛ 1 ПС);

- три гелікоптери Мі-14 (1 ПЛМ, 1 ПЛ, 1 ПС);
- два літаки Ан-26, один Бе-12 і АН - 12.

Хоча і з втратами, та з Криму вийшло більше ста військових частин і установ Міністерства оборони України. З передислокацією штабу Військово-Морських сил Одеса стала головною військово-морською базою українського флоту. Для організації розгортання штабу та структур Військово-Морських сил в містах Одеса, Миколаїв, Очаків на базі фондів Південного оперативного командування Сухопутних військ Збройних Сил України та Західної військово-морської бази Військово-Морських сил під керівництвом контр-адмірала Андрія Тарасова було створено і у квітні передислоковано до Одеси організаційну групу ВМС з 23 офіцерів ВМС. До неї увійшли: контр-адмірал Тимчук Ігор Володимирович; капітан 1 рангу Бургомістренко Анатолій Іванович; капітан 1 рангу Назаренко Юрій Володимирович; капітан 1 рангу Рябоконь Віктор Вікторович; капітан 1 рангу Фурцев Сергій Олександрович; полковник Козленко Сергій Володимирович; полковник Крисяк Сергій Іванович; полковник Сук Олександр Петрович; капітан 2 рангу Британов Сергій Володимирович; капітан 2 рангу Брунер Дмитро Юрійович; капітан 2 рангу Деак Гліб Ендревич; капітан 2 рангу Фомін Сергій Вікторович; капітан 2 рангу Кривоножко Віктор Олександрович; капітан 2 рангу Станкевич Владислав Зіновійович; капітан 2 рангу Микитюк Олександр Миколайович; капітан 2 рангу Орєхов Олександр Вікторович; капітан 2 рангу Селезько Олег Анатолійович; капітан 2 рангу Летнянчин Андрій Миколайович; підполковник Андрей Андрій Миколайович; підполковник Конотопенко Олександр Якович; підполковник Мельник Володимир Володимирович; підполковник м/с Сергієнко Вадим Анатолійович; підполковник Чередніченко Євген Володимирович; капітан 3 рангу Закликовський Віктор Миколайович; капітан-лейтенант Бевз Олександр Олександрович; капітан-лейтенант Сологуб Анатолій Анатолійович; капітан-лейтенант Трембач Валерій Вікторович.

Орггрупа провела громадну роботу по розміщенню особового складу, техніки і майна Військово-Морських сил після їх виходу з Криму аби кожна військова частина отримала хоча б елементарні умови для розгортання і організації життєдіяльності особового складу. Військові частини, установи і підрозділи Військово-Морських сил поза Кримом мали лише три військових містечка, Центр спеціальних операцій, Південну військово-морську базу і арсенал і розташовувалися у Одеському, Миколаївському і Очаківському гарнізонах. У ситуації, що склалася, у Міністерстві оборони було прийняте рішення розміщувати ВМС України на фондах Південного оперативного командування Сухопутних військ ЗС України, які у своїй більшості знаходилися в запустінні, в напівзруйнованому стані. Штаб ВМС тимчасово розташувався у приміщеннях штабу Південного оперативного командування у Одесі, у Миколаєві - морська авіація ВМС, морська піхота, Навчальний центр і штаб Південної військово-морської бази, а її підрозділи – у Очакові. Загалом Військово-Морські сили Збройних Сил України до 2017 року отримали в Одесі більше як двадцять військових містечок, у Білгород-Дністровському - два, у Миколаєві - близько десяти, в Очакові понад п'ятнадцять. Тому для розміщення підрозділів ВМС України було прийнято рішення не планувати і не проводити капітального будівництва до 2016 року, а в терміновому порядку ремонтувати старі фонди. Лише у кінці 2016 року - на початку 2017-го, розпочато капітальне будівництво казарми на 280 ліжко-місць у селищі Дачному Одеської області, на завершення робіт якої Одеська міська рада додатково надала 6 млн. грн. у рамках програми "Безпечне місто". В Одесі в Газовому провулку у 2017 році проведено реконструкцію казарми поліпшеного типу на 384 ліжко-місця для плавскладу ВМС. Ремонт фондів проводився одночасно з формуванням військових частин і установ і відновлення їх бойових спроможностей.

За літо 2014 року при Національному університеті "Одеська морська академія" був відкритий факультет Військово-Морських сил ЗС України, в якому з 1 вересня продовжили навчання курсанти академії ВМС ім. П.Нахімова, які вийшли з Криму, та організований набір абітурієнтів на 1-й курс. В Одесі відновив свою діяльність і військово-морський ліцей. 196 морських піхотинців з колишніх двох кримських батальйонів склали першу батальйонну тактичну групу морської піхо-

ти, яка стала кістяком майбутньої 36-ї бригади морської піхоти. Створені при допомозі мобілізації ще дві тактичні батальйонні групи дали можливість сформувати повноцінну бригаду морської піхоти, яку очолив підполковник Дмитро Делятицький, і після злагодження і навчання на полігоні направити її на фронт в АТО в сектор оборони Маріуполя.

З виводом особового складу з Криму розпочалися переговори Міноборони України з Міноборони РФ по поверненню незаконно захопленого військового майна, кораблів, суден і зброї. Росія офіційно погодилася повернути Україні захоплену техніку, майно, кораблі і судна ВМС. Для організації передислокації на материк військового майна ВМС від ВМС України і ЧФ РФ були створені відповідні комісії. Список української техніки, яку Росія погоджується повернути, увесь час змінювався, але та, яку віддавали, для подальшої експлуатації вже була майже непридатною. Крім того, ЧФ РФ так і не повернув 27 бензовозів, три польових авторемонтних майстерні, техніку продовольчої служби – польові кухні і т.д. і вся ця техніка затим була переправлена сепаратистам на Донбас. Склад недоторканних запасів продовольства був відразу ж розкрадений, у руки окупантів потрапила велика кількість української військової форми й спорядження. Російські військовослужбовці розкрадали техніку, виводили двигуни з ладу за допомогою сокири, лома, ламали все, що можна. Однак і у цих умовах загальна вартість виведеного з Криму на материк військового майна перевищила 1 мільярд доларів. Кількість озброєння та військової техніки, вивезеної з Криму, становило більше двох тисяч одиниць. Зокрема, авіаційної техніки - 75 одиниць, кораблів і суден - 32 одиниці, автомобільної техніки - 1341 одиниця, ракетно-артилерійського озброєння - 120 одиниць, бронетехніки - 121 одиниця, техніки зв'язку - 201 одиниця, техніки оперативного забезпечення - 302 одиниці, техніки тилу - 400 одиниць тощо.

Станом на 20 травня 2014 року з тимчасово окупованого Криму в порти материкової України було виведено 28 бойових кораблів, катерів і суден українських ВМС. Однак бойове ядро корабельного складу ВМС: великий розвідувальний корабель "Славутич", великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський", корвети "Тернопіль", "Луцьк", "Хмельницький", ракетний корвет "Придніпров'я", підводний човен "Запоріжжя" та ряд інших допоміжних суден російська сторона відмовилася повернути і вони інтернованими осталися біля севастопольських пристаней чи були включеними до ЧФ РФ. 16 червня за ініціативи російської сторони без пояснення причин спільна комісія у складі представників оборонних відомств Російської Федерації і України з розблокування і виведення в порти материкової частини України корабельного складу Військово-Морських сил України, а також із розблокування і вивезення української військової техніки з території Криму призупинила свою роботу на невизначений час, а члени комісії, делеговані до її складу від МО України вимушені були залишити Севастополь. 5 липня 2014 року Міністерство іноземних справ Росії повідомило українську сторону про відмову Росії повернути решту військової техніки, майно і кораблі та судна ВМС України, захоплені під час анексії Криму. Причиною такого рішення назвали продовження антитерористичної операції на Донбасі.

2014. Під час оборони Маріуполя з моря

Поряд з напруженою бойовою підготовкою та участі в бойових діях в районі АТО у ВМС України розпочалися великі роботи по відновленню бойовою готовності кораблів і суден, повернутих ЧФ. Флот став реально реформуватися і набирати обриси відповідно до вимог війни і стандартів НАТО і одночасно заступив на вахту по охороні морських і сухопутних рубежів Вітчизни. По-суті, розв'язання Російською Федерацією війни проти України, анексія Криму, підтримка нею сепара-

тистів і окупація ряду районів Донецької і Луганської областей, як і виникла загроза втрати незалежності змінила підходи керівництва України до зміцнення системи оборони, до Збройних Сил, у тому числі і до Військово-Морських сил. З цього приводу Президент України Петро Порошенко заявив, що вже колишній пацифізм українського політикуму остався в минулому і більше не повториться ніколи. Російська анексія Криму довела, що не достатньо лише проголошувати Україну європейською морською державою. За протяжністю морських кордонів (2782 км) та площею виключної морської економічної зони (72 658 кв. км) Україна є дванадцятою країною в Європі, що 30% її зовнішніх транспортних перевезень здійснюється морем, а за рахунок приморських областей до анексії Криму створювалося близько 28% національного ВВП. Російська агресія продемонструвала всім в Україні, що це все потрібно захищати найперше оружною силою. Тому після втрати Кримського півострова терміново була переглянута Воєнна доктрина України, якою було визначено шляхи відродження військово-морського потенціалу держави, розвиток ВМС ЗС України у відповідності до реальних загроз безпеці нашій країні. Військова доктрина визначала, що національний флот має відповідати стандартам НАТО і бути здатним обороняти берегову лінію Чорного та Азовського морів, виключну морську економічну зону, а також залучатися до міжнародних операцій НАТО і ЄС. На Військово-Морські сили Збройних Сил України покладено оборону і гідну відсіч збройній агресії з морського напрямку та захист національних інтересів держави на морі. Поряд з цим, одним із шляхів стримування агресора розглядається повноцінна участь Збройних Сил України у системах міжнародної колективної безпеки. При визначенні завдань національному флоту враховано, що "гібридний" вимір російської агресії проти України у повній мірі проявився не лише у Криму і східних регіонах держави, але і на морському напрямку. Це зухвалі провокації агресора на Азовському морі, розстріл прикордонних кораблів на Новоазовському зовнішньому рейді, спроби мінування підходів до Маріуполя, висадки диверсійно-розвідувальних груп на українському узбережжі тощо. Після анексії Криму агресор продовжив провокації і на Чорному морі. Найбільше вони проявилися у викраденні окупантами у виключній економічній зоні України та передислокації під охороною бойових кораблів ЧФ до берегів Криму українських морських газовидобувних платформ "Чорноморнафтогазу", захоплених чотирьох газових родовищ в українській економічній зоні, намагання контролювати українські порти та інше. ВМС ЗС України мають здійснювати постійний моніторинг торгового судноплавства та контроль за режимом плавання у Чорному та Азовському морях, у тому числі й порушення законодавства України щодо заборони заходів до анексованого Криму. Для виконання цих завдань ВМС ЗС України повинні організаційно складатися з надводних та підводних сил, морської авіації, берегових ракетно-артилерійських військ та морської піхоти, тобто мати комплект сил для стримування агресивних намірів ворога з морських напрямків. Головним стримуючим агресора фактором повинна стати наявність у ВМС ЗС України ударної зброї морського, берегового та повітряного базування та мінної зброї. Враховуючи гіркий досвід безпекових гарантій Будапештського меморандуму, Воєнна доктрина визначила, що у цій важливій справі Україна буде розраховувати на власні сили, на вітчизняні розробки та вітчизняний промисловий потенціал.

Виконання і впровадження у життя вимог Воєнної доктрини розпочалося разом з оголошенням Антитерористичної операції (АТО), під залпи гармат і реактивних систем ворога у Донецькій і Луганській областях. У зв'язку з російським вторгненням на Донбас та загрози подальшого вторгнення ще й з території Криму, найпершим, пріоритетним завданням державного значення для штабу ВМС стало забезпечення надійної берегової оборони чорноморського і азовського узбережжя від устя Дунаю до Маріуполя включно та забезпечення безпеки одеському регіону з сторони Придністров'я. Для виконання поставлених завдань в Україні протягом 2014 р. проведено три черги часткової мобілізації, на базі отриманих поповнень сформовано і приведено у боєздатний стан десятки військових частин. Для їх доукомплектування із запасу було призвано близько 10 тисяч осіб та майже тисячу одиниць транспортних засобів національної економіки України. Підсумком реалі-

зації заходів щодо зміцнення обороноздатності держави у 2014 р. стало підготовка і приведення у боєздатний стан військових частин національного флоту та забезпечення їх участі в антитерористичній операції, локалізація дій незаконних збройних формувань на чорноморському узбережжі та в окремих районів Донецької та Луганської областей і започаткування стабілізаційних дій на півдні України. У Військово-Морських силах після перебазування до Одеси було організовано оперативний обмін інформацією з підрозділами Морської охорони Державної прикордонної служби України щодо охорони територіального моря України, протидії морським диверсійним розвідувальним групам та безпілотними літальними апаратами противника. Протягом року виконано майже 50 протидиверсійних бойових вправ. Загальний час роботи водолазів під водою перевищив 1,5 тис. годин. Середня наплавність кораблів (катерів) залишилася на рівні минулих років. Екіпажі морської авіації виконали понад 800 спеціальних вильотів та близько 50 посадок на палубу фрегата "Гетьман Сагайдачний". Показник середнього нальоту на один екіпаж морської авіації збільшився у 2,2 раза.

2014 рік став першим етапом відродження Військово-Морських сил Збройних Сил України після їх витіснення з Криму. На грудень 2014 року були сформовані управління командування, штаб ВМС України, сформовано Південну військово-морську базу в Очакові, бригади: надводних кораблів, морської піхоти, берегової оборони, окрему берегову артилерійську групу (бригаду), реформовано і підсилено Центр спеціальних морських операцій, відновлено і відроджено цілий ряд військових частин і підрозділів, створено окремий батальйон морської піхоти в Одесі, Військово-морський факультет Одеської національної морської академії, науковий центр, навчальний центр у Миколаєві, військово-морський ліцей у Одесі та цілий ряд допоміжних і логістичних військових частин.

Після захоплення Криму російські інтервенти захопили і запалили вогонь сепаратизму на Донбасі і намагалася досягти цього і у деяких південно-східних містах України. Ситуація вимагала надзвичайно оперативних і рішучих дій по організації оборони чорноморсько-азовського узбережжя. Для забезпеченні безпеки регіону, а це завдання було поставлене перед Військово-Морськими силами, на базі особового складу батальйонів морської піхоти, що вийшли з Криму, була швидко сформована 36-а бригада морської піхоти ВМС і, поповнена добровольцями, мобілізованими і бойовою технікою розпочала бойове злагодження. Влітку 2014 року морські піхотинці Військово-Морських сил ЗС України вже зайняли бойові позиції під Маріуполем і саме об них там розбилися атаки відбірного російського спецназу, десантників та російської морської піхоти з Північного і Балтійського флотів, там вони втратили надію захопити крупний промисловий центр півдня України місто Маріуполь.

2014. Миколаїв. Проводи морських піхотинців на фронт

І в 2016 році маріупольський напрямок являвся чи не самим гарячим в зоні АТО. Зі 120-міліметрових мінометів, "градів", гранатометів і артилерії російські бойовики постійно обстрілювали та вели наступ на позиції морських піхотинців під Талаківкою, Широкиним, Лебединським і Водяним, вели вогонь по Павлополю, Гнутовому, Мар'їнці, Новотроїцькому. За проявлену мужність і відвагу в боях десятки українських моряків були нагороджені високими державними нагородами.

Непростим для військових моряків склався перший етап відродження флоту і це, перебуваючи на залікових навчаннях морської піхоти ВМС України на 235-у загальновійськовому полігоні у липні 2015 року, відзначив Президент України-

Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Петро Порошенко. На полігоні він ознайомився з роботою пункту управління та підготовкою морської піхоти ВМС до участі в АТО. Глава держави відзначив, що "чорні берети Військово-Морських сил України, після виходу з території Автономної республіки Крим, у нових місцях дислокації у скорочені терміни здійснили доукомплектування особовим складом, озброєнням і військовою технікою, організували бойове навчання підрозділів та підготували їх до застосування". Глава держави особливо відзначив активну участь морських піхотинців у виконанні завдань в районі проведення антитерористичної операції. "Діючи на Маріупольському напрямку, чорні берети своєю рішучістю, налаштованістю на перемогу цементували оборону міста", – сказав Петро Порошенко. У цій неоголошеній війні морські піхотинці втратили 4 кращих синів України, 19 військовослужбовців в боях з підступним ворогом дістали поранення. "Ви навчилися і вмієте воювати! А тому впевнено стверджую: битва за Україну, за її Незалежність завершиться для нас успішно – завдяки мужності та героїзму наших воїнів, помножених на загальнонаціональну солідарність і світову підтримку". Президент наголосив: "Підґрунтям розвитку України як морської держави стане відродження слави вітчизняного військового флоту, його технічне переоснащення і справжній український патріотичний бойовий дух" і відзначив важливість технічної модернізації військових моряків. Підрозділи морської піхоти отримують на озброєння модернізовану і відремонтовану на вітчизняних підприємствах військову техніку. Крім того, активно надходить техніка в рамках міжнародної допомоги обороні України, яка після дообладнання та посилення озброєнням також надійде у підрозділи. Глава держави підкреслив, що це – сучасна техніка, оснащена за стандартами НАТО. Президент зазначив, що сьогодні під час навчань він переконався у високій боєздатності і високому бойовому дусі українських військовослужбовців, української морської піхоти особливо. "Переконався, що з такими козаками, як ви, ми неодмінно вистоїмо і здолаємо агресора", – сказав, звертаючись до воїнів, Петро Порошенко. Президент вручив військовим державні нагороди за особисту мужність та героїзм, проявлені під час участі в антитерористичній операції на території Луганської та Донецької областей. В присутності Глави держави відбулася церемонія відправки бойової техніки і батальйону морської піхоти під Маріуполь в зону проведення антитерористичної операції.

2016. Герої морської піхоти ВМС України після отримання бойових нагород

Активну участь в боях проти сепаратистів поряд з морськими піхотинцями приймала і бригада спеціальних морських операцій, українські "морські котики", які відзначилися низкою успішних бойових операцій на фронті. В боях з ворогом ВМС понесла і непоправні втрати. За два роки бойових дій в АТО загинуло більше 30 військових моряків, з яких більшість морських піхотинців, і більше 100 моряків отримали поранення. Серед загиблих героїчною смертю за Україну в АТО командири бригади морського спецназу капітани 1 рангу Юрій Олефіренко і Олексій Зінченко, капітан 2-го рангу Валентин Заграничний, підполковник Юрій Загребельний, кап. 3 рангу Володимир Костюк, капітан лейтенант Михайло Горяйнов, мічман Олег Стороженко, старший мічман Сергій Козаков, головний корабельний старшина Олександр Хмеляров, старший сержант Олександр Стрелюк, сержант Артем Корнєв, старший матрос Ігіт Гаспарян, старший матрос Сергій Масний, матроси Євген Корнафель, Юрій Горайський, Едуард Савінов, Сергій Простяков та інші воїни, які у загрозливий для країни час не зрадили і залишилися вірними вій-

ськовій присязі, віддавши за свободу і незалежність України найдорожче – своє життя.

У зв'язку з захопленням російськими військами основних бойових кораблів ВМС, основне навантаження по забезпеченню безпеки мореплавства у Чорному морі випало нести фрегату "Гетьман Сагайдачний" та повернутому з Криму і введеному до бойової лінії середньому десантному кораблю "Кіровоград", перейменованому у 2016 році в "Капітан 1 рангу Юрій Олефіренко". Флагман флоту став постійно нести бойове чергування в акваторії Чорного моря, разом з тим прийняв участь у навчаннях "Сі Бриз-2014" і "Сі-Бриз-215", у навчаннях тактичної групи кораблів НАТО, до якої входили не тільки країни чорноморського басейну, а також фрегати від ВМС Голландії і ВМС Португалії та ракетний катер від Греції. У червні 2015 року український флагман випровадив з Одеської затоки сторожовий корабель ЧФ РФ, який намагався вести розвідку українського кордону. У липні 2015 року ВМС України взяли активну участь у багатонаціональних маневрах "Морський щит-2015" у західній частині Чорного моря. Під час маневрів відпрацьовували взаємодію у складі багатонаціональних тактичних з'єднань кораблів відповідно до стандартів НАТО, виконували завдання з оборони від повітряного і надводного противника та субмарин.

Російська агресія і анексія Криму докорінно змінила систему глобальної безпеки у Чорноморському регіоні. Окупація і мілітаризація півострова перетворила його на загрозу не лише регіональній, а й світовій безпеці. Зруйнувавши світову систему безпеки, Росія йде до подальшої конфронтації з цивілізованим світом. Після анексії Криму вона розпочала створювати на півострові потужну військово-морську базу, перетворивши його на базовий центр підтримки свого збройного угрупування у Сирії. Мілітаризація півострова створює пряму загрозу для України, її морським транспортним шляхам, що може призвести до втрати мінімум 25% обсягів вантажообігу через морські порти, а так же створює загрозу країнам-членам НАТО, країнам Південної Європи, Кавказу в басейні Чорного моря. Російська військова присутність у Криму протягом 2014-2016 років збільшилася з 12,5 тис. до 24 тис. і продовжує збільшуватися далі. Посилюється авіаційне угруповання, оснащено новим озброєнням морську піхоту, проведено комплексне відновлення бойової готовності і переозброєння ряду бойових кораблів і підводних човнів, в Крим перекинуто новітні ракетні комплекси "Іскандер-М" та протикорабельні "Бастіон". Чорноморський флот поповнився новими дизельелектричними підводними човнами з ракетно-торпедним озброєнням та ракетними корветами (за російською кваліфікацією "малі ракетні кораблі збільшеної тоннажності") МРК "Зелёный Дол" і "Серпухов" з новітнім ракетним комплексом великої дальності "Калибр-НК", багатоцільовим фрегатом "Адмірал Григорович" з сучасним ракетним і противоповітряним озброєнням. Характеристики посилення наступального угруповання ЧФ РФ в Криму свідчать про активне формування сил для вирішення двох груп завдань в Чорному морі: в умовах гібридної війни - блокування морських комунікацій, припинення (утруднення) морегосподарчої діяльності України до 180 миль по фронту і до 90 миль углиб; в умовах масштабних бойових дій - забезпечення бойової стійкості сил висадки морського десанту в прибережному районі для захоплення, утримання і розширення плацдармів на десантно-доступних ділянках узбережжя противника. Кримський півострів замість курортної зони перетворюється на реабілітаційний центр для тих, хто воює на сході України і інших гарячих точках світу, тут же створили і тренувальні табори для підготовки бойовиків для Донбасу.

Протистояти агресору і загрозі з Криму як в морі, так і на узбережжі можуть лише потужні і сучасні Військово-Морські сили України. 10 квітня 2015 року на борту фрегата "Гетьман Сагайдачний"Президент України Петро Порошенко оголосив про початок пілотного проекту по відновленню і розвитку вітчизняного флоту за стандартами НАТО. У квітні-травні 2015 року з участю експертів НАТО було проведено три робочих зустрічі по виробленні концепції "Реформи і модель ВМС на 2015-2020 роки", в яких, враховуючи існуючі загрози і фінансові можливості країни, були прописані основні ідеї реформи флоту України в Концептуальному

документі "Модель і реформування ВМС ЗС України". Автори цього документу показали актуальну необхідність охорони економічних інтересів України на морі, прорахували, що п'ять областей держави, які мають вихід до моря, приносять чверть валового національного продукту. При втраті виходу до моря Україна втрачає десятки міліардів доларів на рік, а втрата контролю над морським газонафтовим шельфом обійдеться країні в суму 1 трильйона доларів, тобто п'ятисеми її обсягам валового національного продукту. Виходячи з військового, політичного і економічного аналізу автори документу визначили основні завдання ВМС як у ближній морській зоні, так і у відкритому морі з прив'язкою їх до відповідних платформ (бойових кораблів, суднам, морській авіації) та привели відповідні ризики, якщо ці завдання будуть виконані частково чи взагалі зняті з розгляду і виконання. Проект реформ був обгрунтований і економічно з розрахунку вартості п'яти варіантів нових ВМС від поточного рівня фінансування до варіанту "перемога на морі". За приведеними розрахунками вартість інвестицій у ВМС на п'ять років складала від поточних кілька сотень мільйонів до чотирьох мільярдів доларів. Експерти рекомендували кардинально змінити систему управління і поєднати її з системами управління країн-членів НАТО, що найперше стосується трирівневої системи управління і двох функціональних вертикалей, у зв'язку з чим чисельність штабів і структур забезпечення може бути суттєво скорочена. Крім цього, західні експерти рекомендували обмеженій ресурсами Україні максимально інтегрувати для спільних дій на Чорному і Азовському морях сили ВМС, морські частини Держприкордонслужби, міністерства інфраструктури та інших відомств. Актуальність цієї рекомендації та нашу уразливість на морі продемонстрував випадок грудня 2015 року, коли росіяни безпечно і відкрито викрали з під Одеси так звані "вишки Бойка" вартістю в один мільярд доларів і їх безперешкодно відтранспортували до територіальних вод АРКрим, а безпомічні ВМС України лише контактували факт викрадання та "споглядали і фотографували".

Однак, не зважаючи на факти втрати газоносних родовищ в шельфі Чорного моря та на грім гармат на сході України починаючи з літа 2015 року появилися розбіжності в поглядах на реформу Військово-Морських сил між командуванням флоту, Міністерством оборони, Генеральним штабом і групою міжнародних експертів з реформування ВМС України. До того ж у командувача ВМС виник особистий конфлікт з керівництвом Міністерства оборони, Генерального штабу ЗС України та командувачем Південного оперативного командування, що не сприяло відродженню і розвитку ВМС України. Не заладилися відношення і з громадськістю, яка пильно стежила за процесом відродження українського флоту. Представники волонтерських організацій стали небажаними в командуванні ВМС. Штаб ВМС звинуватив волонтерів і громадський Комітет розвитку і реформування ВМС ЗС України в непрофесіоналізмі, відсутності відповідних знань та нездійсненності їх планів. У червні 2015 року командувач ВМС ЗС України віце-адмірал Сергій Гайдук відмінив візит групи офіцерів ВМС до штабу Військово-Морських сил Швеції, під час якого українська сторона мала вивчити існуючу шведську модель флоту, позаяк саме вона експертами була запропонована українцям як найбільш підхожа для реформування ВМС України. Далі був скорочений відділ міжнародної співпраці штабу ВМС і виведені з складу експертної групи ВМС ряд офіцерів, які не погоджувалися з зміною пріоритетів пілотного проекту. У жовтні 2015 року представник командування ВМС контр-адмірал Д.Таран представив в Брюсселі групі консультантів "Україна-НАТО" відпрацьовану "спільну" концепцію розвитку ВМС, яка, як виявилося, кардинально різнилася від раніше розробленою і узгодженої з

Викрадену газодобувну вишку росіяни транспортують до кримського берега

міжнародними експертами. До того ж, оприлюднена програма відродження ВМС ЗС України Міністром оборони України була визнана "непрофесійною", позаяк штаб ВМС розраховував на будівництво флоту за "радянськими лекалами". Гайдук, заявивши публічно, що "подобається це комусь чи ні, а кораблі будувати треба негайно" увійшов у конфлікт з Міністром оборони України генералом армії України Степаном Полтораком. У той же час у відношенні до волонтерів і громадськості командування і штаб ВМС діяли по-старинці - не ваша це справа, ви не професійні моряки. Така позиція стала причиною того, що конфлікт з волонтерами привів до напруженої ситуації навколо ВМС і направлення керівниками цілого ряду волонтерських організацій у лютому 2016 року електронної петиції Президенту з вимогою втрутитися в ситуацію навколо українського флоту. На думку волонтерів "…за два роки війни у нас так і не з'явилась концепція розвитку Військово-Морських сил. Така невизначеність і відвертий саботаж на самому верхньому рівні демотивують моряків. За два роки після кримських подій ми втратили і продовжуємо втрачати патріотичне ядро нашого флоту". Петиція не залишилася не замiченою, її опублікували майже всі центральні ЗМІ, підключилися різні зацікавлені особи і політичні сили. За дорученням Президента України Міністерство оборони і Генеральний штаб сформували спільну робочу групу по вивченню ситуації на флоті. Першого березня 2016 року вона направила свої висновки керівництву Міноборони і Генштабу ЗС України, в яких повідомила про виявлення численних порушень у ВМС. Представлена доповідь дала підстави Президенту України-Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил України Петру Порошенку своїм указом №161 від 15 квітня звільнити віце-адмірала Сергія Гайдука з посади командувача Військово-Морських сил Збройних сил України і направити у розпорядження Міністра оборони України. В 2017 році він був звільнений в запас.

Оцінюючи діяльність Сергія Гайдука, слід відзначити, що він вступив в командування Військово-Морськими силами у критичний для флоту час повної блокади флоту і окупації півострова, після зради свого попередника і більшості командного складу. Але Сергій Гайдук не зумів виправити ситуацію на користь України, зберегти ВМС України в Криму і Крим для України бо і не починав його оборону. Вийшовши з полону в Криму, прибув до Одеси і в умовах ведення бойових дій в АТО заново організував штаб ВМС, сформував структуру флоту і відновив в необлаштованих місцях систему управління новоствореними військовими частинами і підрозділами, провів значний обсяг робіт по відновленню у першу чергу берегового компонента національного флоту і підготовки його до бойових дій. Однак втрата Криму таки буде пов'язана з його іменем, хоча він особисто проявив вірність військовій присязі і намагався зберегти честь Військово-Морських сил Збройних Сил України. Під його керівництвом морська піхота була відроджена і закрила російським окупантам та їх найманцям шлях на Маріуполь, тривалий час здійснює його надійну оборону. Однак вади його характеру, неоднозначні заяви і звернення в Криму, а так же старі радянські методи його роботи і взаємовідносин з офіцерами штабу стали причиною звільнення його з посади.

25 квітня 2016 року Президент України-Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Указом № 161 призначив виконувачем обов'язки командувача Військово-Морських сил ЗС України генерал-лейтенанта Воронченка Ігора Олександровича.

Командувач ВМС України Ігор Воронченко в АТО

Воронченко Ігор Олександрович народився у селищі міського типу Бабаї Харківської області у 1964 році. Після закінчення Ташкентського танкового училища служив у радянській групі військ у Німеччині, де командував танковим взводом. З 1988 року служив у Білоруському військовому окрузі на посадах командира танкової роти та начальника штабу танкового батальйону. Після розпаду СРСР повернувся на Батьківщину та склав присягу на вірність народу України.

Проходив службу в Національній Гвардії України у Харкові. З 1998 по 2003 рік на території Криму командував полком, що спочатку відносився до 7 дивізії Національної гвардії України, а згодом був переформатований у 501-й окремий механізований полк Військово-Морських сил України, а з 2011 року – начальником Центру військ берегової і територіальної оборони-заступником командувача ВМС ЗС України з берегової оборони. Указом Президента України № 670/2013 від 6 грудня 2013 року Ігорю Воронченку було присвоєно звання генерал-майора. Під час анексії Криму обманом був захоплений в заручники російським десантниками. Після звільнення з полону виводив берегові війська з Криму на материк, з червня 2014р. успішно командував сектором АТО в Луганській області. У 2015 році присвоєне військове звання "генерал-лейтенант". В 2015 році призначений начальником Головного управління персоналу Генерального Штабу Збройних Сил України.

Під час зустрічі з І. Воронченком Президент України Петро Порошенко наголосив, що для нього як Верховного Головнокомандувача ЗС України, "Військово-Морські сили остаються одним з перших пріоритетів" та, що він прийняв рішення про його призначення після консультацій і погодження кандидатури з секретарем Ради національної безпеки і оборони України, Міністром оборони і начальником Генерального штабу ЗС України. Ми даємо вам певний час для того, щоб ви, сказав Глава держави, могли проявити свої найкращі якості. Президент також згадав події дворічної давності, коли "генерал Ігор Воронченко проявив мужність і вірність військовій присязі під час незаконного анексії Криму російськими агресора-

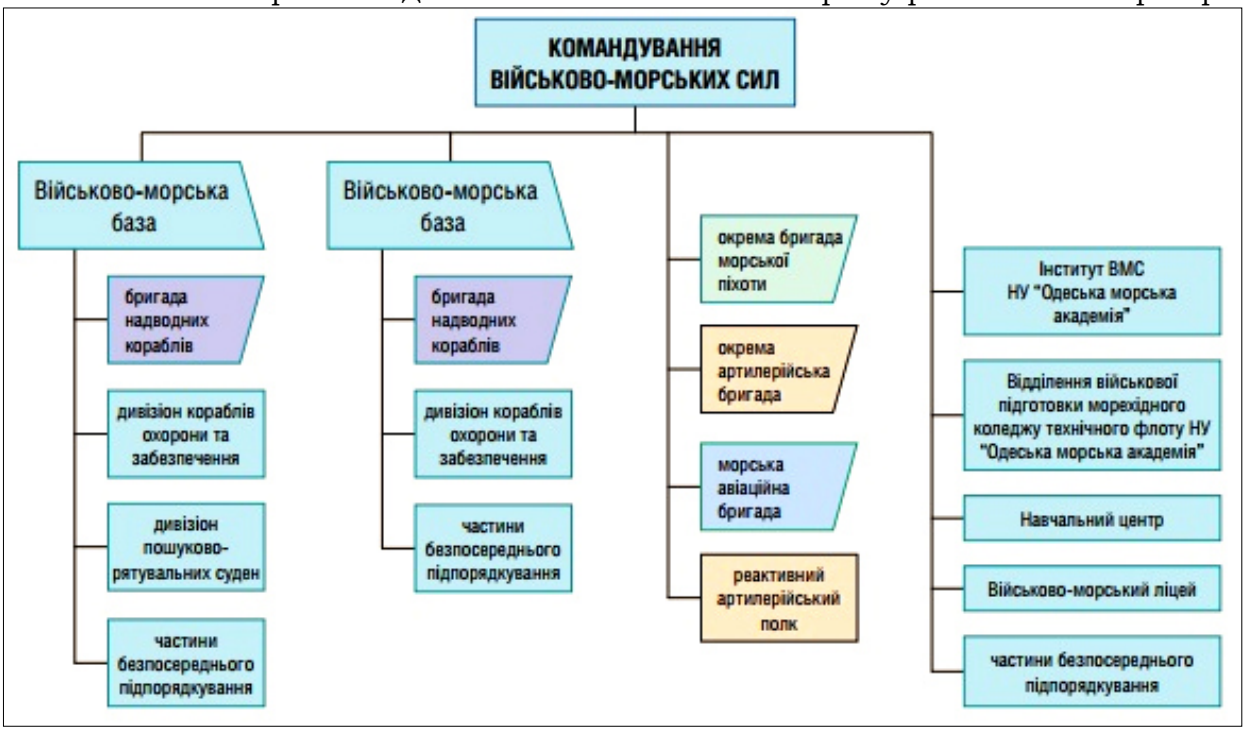

Біла книга-2016. Організаційна структура ВМС України на кінець 2016 року

ми, і робив усе можливе для збереження військової техніки і виведення особового складу своєї частини на материк". У свою чергу Ігор Воронченко на зустрічі з Президентом України підкреслив необхідність розвитку Військово-Морських сил України у повній відповідності до стандартів НАТО. 2 липня 2016 року Президент України Петро Порошенко Указом №282/2016 призначив генерал-лейтенанта Воронченка Ігоря Олександровича командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України та присвоїв йому військове звання "віце-адмірал". Третього липня Президент України прибув до Одеси і під час святкування Дня Військово-Морських сил України вручив командувачу пагони віце-адмірала. Цього ж дня до складу Військово-Морських сил були передані два артилерійських бронекатери "Бердянськ" і "Акерман", які успішно пройшли державні випробовування. Вони стали першими національними проектами і новобудовами для Військово-

Морських сил за часи незалежної України, збудовані на київському суднобудівному заводі "Кузня на Рибачому» із закладеної серії малих артилерійських, десантно-штурмових і ракетних катерів.

20 травня 2016 року Рада національної безпеки і оборони України під головуванням Президента України Петра Порошенка розглянула Стратегічний оборонний бюлетень України та питання, пов'язані із плануванням та виконанням державного оборонного замовлення, який готувався за участі експертів з НАТО та Школи післядипломної освіти Військово-Морських сил США. "Участь експертів Альянсу та його окремих країн-членів - природна і необхідна. Стратегічний оборонний бюлетень, підкреслив Президент України, це дорожня карта реформ сектору оборони та безпеки", та наголосив, що документ стосується не лише Збройних Сил України, а націлений на встановлення термінів та конкретних завдань для комплексного реформування сектору оборони та безпеки. "Зазначений проект є фактичним початком реальної перебудови сектору оборони та безпеки для вступу до НАТО. …Це той рубікон, який переходить українські Збройні Сили та сектор оборони та безпеки для остаточного переведення під стандарти НАТО", - наголосив Глава держави і підкреслив, що очікуваним результатом оборонної реформи є створення за принципами і стандартами, прийнятими у країнах НАТО, ефективних, мобільних, дуже добре оснащених сучасним озброєнням, військовою спеціальною технікою, об'єднаних сил оборони зразка 2020-го року, які матимуть можливість гарантовано забезпечити оборону держави. "Ми нарешті, сказав Петро Порошенко, відходимо від системи побудови радянської армії і будуємо справжні і ефективні Збройні Сили. 6 червня 2016 року Президент України Петро Порошенко Указом "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України" його схвалив. Стратегічний оборонний бюлетень став головним документом стратегії розвитку сектору безпеки і оборони України до 2020 року. Він врахував зміни воєнно-політичної обстановки та довгостроковий характер воєнної загрози, перш за все, з боку Російської Федерації, що обумовлена: посяганням Російської Федерації на державний суверенітет та територіальну цілісність України; подальшим нарощуванням Російською Федерацією поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом; створенням передумов для поширення нестабільності на територію України; протидією входження України до існуючих та перспективних систем колективної безпеки; поєднанням військової агресії з інформаційно-психологічною війною проти України; використанням енергетичної та торговельно-економічної залежності України для досягнення воєнно-політи-чних цілей; невирішеністю питань демаркації державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова; небезпекою скоєння терористичних актів, у тому числі у кібернетичному просторі, на критичних об'єктах інфраструктури України терористичними організаціями та представниками сепаратистських рухів, які діють на території України; розповсюдженням зброї масового ураження, організованою злочинністю, незаконною торгівлею зброєю і боєприпасами, нелегальною міграцією. В середньостроковій перспективі, робиться висновок, залишається високою ймовірність загострення існуючих та виникнення нових воєнно-політичних криз з переростанням їх у локальну чи регіональну війну.

Війська берегової оборони ВМС на навчаннях "Весняний грім-2016"

2016 р. став першим роком реалізації оборонної реформи, якою передбачено кардинальні перетворення у Збройних Силах України, у тому числі і флоту. Жодна країна не має досвіду здійснення реформування армії в умовах ведення бойових дій, однак і в таких умовах Військово-Морські сили зуміли значно наростити свій береговий компонент. Російська агресія і анексія Криму поставили ВМС ЗС України перед завданням кардинальних змін і перетворень у відповідності до стандартів європейських флотів. Відійшли у минули пацифізм, віра у братство "двох флотів", у спільні традиції і історичне минуле, які, як видавалося, мали спонукати до зміцнення добросусідства, миру і стабільності у чорноморському регіоні. Як засвідчила практика, спонукали лише до роззброєння України і відторгнення Криму. Врешті, загострення військово-політичної ситуації в чорноморсько-середземноморському регіоні підтвердило і довело, що лише формат колективної безпеки НАТО може гарантувати національну безпеку України та стримувати агресора від подальших зазіхань як на морі, так і на землі. В цьому контексті основоположні доктринальні документи держави визначають максимальне наближення ВМС до стандартів НАТО, досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами країн-членів Альянсу, а кінцевою метою є набуття Україною членства в НАТО. Ця робота проводиться спільно нашими партнерами, насамперед Туреччини і командуванням 6-го флоту США та Морського командування НАТО. Перехід на стандарти НАТО передбачає насамперед досягнення стандартів альянсу по підготовці особового складу, мовної підготовки, озброєння і військової техніки та застосування сил. Сучасний офіцер чи військовослужбовець контрактної служби ВМС зобов'язані розширювати свій інтелектуальний кругозір та відповідати жорстким критеріям і вимогам сьогодення.

В процесі досягненню сучасних європейських стандартів та спорідненості з флотами країн НАТО Військово-Морські сили ЗС України продовжували нарощувати свій бойовий потенціал у навчаннях, максимально приближених до бойових. У березні-квітні 2016 року вони взяли участь в стратегічному командно-штабному навчанні Збройних Сил України "Весняний грім-2016", під час яких провели заходи оперативного характеру та комплекс тактичних і тактико-спеціальних навчань. У загальновійськових маневрах були задіяні органи управління ВМС, морська, авіаційна і берегова компоненти національного флоту, які виконували завдання у взаємодії з іншими видами Збройних Сил України та Державною прикордонною службою України. Важливою ознакою навчань було проведення заходів в умовах, максимально наближених до реального бою. Під час планування і практичних дій активно впроваджується бойовий досвід, отриманий під час проведення Антитерористичної операції на сході країни. У практичних діях низку завдань у складі корабельних тактичних груп виконували близько 20 залучених до навчання кораблів, катерів і суден забезпечення. Крім того, морські авіатори здійснили забезпечення висадки повітряного десанту, бомбометання, повітряну розвідку, пошуково-рятувальне забезпечення. Підрозділи морської піхоти здійснили десантування, рейдово-ударні дії з виявлення і знищення "незаконних збройних формувань", брали під охорону і оборону пункти управління та виконували інші специфічні завдання. Артилерійські підрозділи військ берегової оборони ВМС ЗС України виконали вогневі завдання з ураження морських цілей, а їх оперативне забезпечення здійснювали підрозділи оперативного і бойового забезпечення українського флоту. Для локалізації існуючих і запобігання майбутніх криз Військово-Морські сили мають володіти відповідними інструментами впливу та високою бойовою майстерністю. Саме для цих цілей у відповідності до програми міжнародної співпраці ВМС України 18 – 31 липня 2016 року в акваторія Чорного моря провели українсько-американське командно-штабне навчання "Сі Бриз-2016" із залученням військ. У морській і береговій фазі навчань українські моряки підвищували рівень взаємосумісності підрозділів держав-учасниць під час планування та проведення миротворчих, гуманітарних і антитерористичних операцій та операцій з безпеки на морі і відновлення спроможностей Військово-Морських Сил Від України. В навчаннях прийняли участь більше 2000 військовослужбовців, 22 кораблі, 10 літаків, 9 вертольотів. Від країн-партнерів – до 1000 осіб і 4 кораблі. А у

відповідності до програми розвитку Військово-Морських Силах в 2016 році сформовано окрему артилерійську бригаду, реактивний артилерійський полк, окремий батальйон морської піхоти, а також на базі факультету ВМС створено Інститут Військово-Морських сил України на базі Національного університету "Одеська морська академія". Що стосується розвитку корабельної складової, то командування ВМС серед багатьох варіантів розвитку обрало концепцію малотоннажного, або як його ще називають, "москітного флоту". Концепція передбачає створення легких катерів різноманітного призначення, які складуть основу корабельного складу флоту на перший період його розвитку. На думку командувача ВМС віце-адмірала Ігоря Воронченко, Україні зараз потрібні малі катери прибережної зони, здатні стримувати виходи російських угрупувань в північно-західній частині Чорного моря. За його словами: "Основою бойового потенціалу повинен стати ракетний катер типу "Лань", який буде чинником стримання агресора в Чорному морі". Основним катером для функцій оборони прибережної зони має стати МБАК (малий броньований артилерійський катер) проекту 58155, відомий як проект "Гюрза-М", розроблений миколаївським "Дослідно-проектним центром кораблебудування", і виготовляється з внесеними у проект змінами як проект 58155, на заводі "Кузня на Рибальському" в Києві. На базі цієї платформи спроектований десантно-штурмовий катер "Кентавр". Всі типи катерів будуються на верфі київського суднобудівного заводу "Кузня на Рибачому". На кінець 2017 року у Військово-Морських силах вже сформовано перший дивізіон малих броньованих артилерійських катерів з шести одиниць. Для збільшення бойового потенціалу ВМС проведено ремонт ракетного катера "Прилуки", поставлений у відновлювальний ремонт протичовновий корвет "Вінниця", який, за словами командувача, ще послужить Військово-Морським силам України. Одночасно продовжується будівництво корвета "Володимир Великий". Після втрати Криму військово-політична еліта України розпочала осягати настанову двадцять шостого президента США Теодора Рузвельта: "Флот може стати реальною потужною силою тільки у випадку, коли він створюється систематично та цілеспрямовано. Народ в значній масі повинен розуміти і підтримувати жертви, яких неминуче доведеться принести для створення настільки дорогого засобу, яким є флот. ...Мають бути політики, що розуміють, для чого потрібний флот країні. ...Гарний флот - не для того, щоб провокувати війну. Це надійна гарантія миру". Виходячи з висновків експертів ВМС і НАТО у 2016 р. були визначені цілі і завдання другого етапу розвитку ВМС ЗС України, який враховує значно збільшену мілітарну потужність і загрози Чорноморського флоту Росії і розрахований на можливості проектних та промислових підприємств України щодо оновлення корабельного складу, забезпечення і створення відповідних зразків бойової техніки і озброєння та оснащення ними частин і підрозділів ВМС ЗС України до 2020 року.

2017. Одеса. Дивізіон малих броньованих артилерійських катерів

У документі відродження військово-морського потенціалу держави віднесено до оперативних цілей і визначено, що військово-морський потенціал України повинен забезпечувати оборону морського узбережжя Чорного і Азовського морів, а військово-морські спроможності України потрібно підвищити до рівня, достатнього для забезпечення оборони морського узбережжя Чорного і Азовського морів, забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, забезпечити участі національного флоту у міжнародних (спільних) операціях під проводом НАТО і ЄС. У документі також відзначена необхідність продовження розвитку інфраструктури базування Військово-Морських сил. Кінцевою його метою є досягнення необхідної якості національного флоту за рахунок оснащення його новими бойовими кораблями і ви-

сокотехнологічним озброєнням: протикорабельними ракетними комплексами морського, берегового та повітряного базування, здатними уражати берегові і морські цілі на дистанціях понад 250 км; засобами управління, розвідки і спостереження, створення відповідної структури і необхідних для виконання завдань родів сил. У цей період за рахунок будівництва біля 30 нових кораблів, допоміжних суден та катерів має бути створене нове і сучасне ядро національного флоту у складі вже 66 бойових та допоміжних одиниць, спроможних вирішувати бойові завдання із захисту інтересів держави на морі. Бойову основу флоту мають становити нові корвети проекту 58250 типу "Володимир Великий", підводні човни, ракетні катери типу "Лань", сторожові і трально-мінні кораблі, малі броньовані артилерійські катери типу "Гюрза-М", десантно-штурмові катери типу "Кентавр" та інші кораблі і допоміжні судна. Державною цільовою оборонною програмою розвитку військової техніки до 2020 р. передбачено будівництво до 3 корветів, до 3 ракетних катерів, до 18 артилерійських катерів, до 8 десантно-штурмових катерів та 20 - 25 допоміжних суден. Планується розбудувати відповідну флотську інфраструктуру охорони і забезпечення морської зони України в Азовському морі. Ключову роль у відродженні бойового потенціалу ВМС ЗС України має відіграти завершення будівництва головного корвета 58250 "Володимир Великий". Він є перспективним бойовим кораблем, який за своїми ТТХ не поступатиметься закордонним аналогам, здатний вирішувати цілу низку бойових завдань, притаманних навіть фрегатам. Новий корвет є єдиною реальною альтернативою на заміну фрегату "Гетьман Сагайдачний", якому у 2018 р. виповниться 25 років і який потребує глибокої модернізації. Наявність нових корветів дозволить ВМС ЗС України виконувати завдання за межами територіальних вод України. Для забезпечення безпеки національного мореплавства та портів України командування і штаб ВМС передбачає до 2020 р. відродити у складі ВМС ЗС України підводні сили у складі 2 - 4 підводних човнів. Вони мають стати елітою флоту та важливим бойовим, морально-психологічним і стримуючим фактором в регіоні. Враховуючи особливості гідрології та глибини Чорного моря, це можуть бути надмалі, малі або навіть середні підводні човни. Для підводних сил у перспективі пропонується створити нову інфраструктуру.

Розвідка морської піхоти

Відповідно до Стратегічного бюлетеня продовжується розробка технічного проекту малого ракетного корабля пр. 58261 типу "Лань", який має стати ударним компонентом флоту України. У 2016 році відбулися два успішні випробувальних пуски макетів берегових протикорабельних ракет на відстань 280 км, ведуться дослідні роботи по створенню вітчизняної морська версія ПКР "Нептун", до речі, потрібної також для озброєння нового корвета. Також триває робота зі створення власного корабельного ЗРК ближньої дальності дії для оснащення корвета. Втрата внаслідок російської агресії ряду оборонних підприємств в Криму стала відчутною в оборонному секторі, особливо для створення морського озброєння. Поступово проблема вирішується за рахунок залучення відповідних підприємств у м. Харкові. У планах розвитку ВМС передбачається створення спеціального розвідувального корабля (СРЗК) на базі корпусу риболовного траулера, створення єдиної міжвідомчої системи висвітлення морської і повітряної обстановки на морі (перші елементи у вигляді нових РЛС мають надійти на озброєння вже протягом 2017 р.), модернізація фрегата "Гетьман Сагайдачний", ремонт низки інших кораблів, катерів та допоміжних суден.

Особливої уваги вимагає питання мінної загрози на морі, з огляду на вразливість підхідних фарватерів до наших основних портів від мін. У випадку мінної блокади портів противник здатний навіть без застосування сили завдати нам значної економічної шкоди через примусове обмеження українського експорту, імпорту і міжнародного транзиту, а також занепад морської діяльності одразу в п'яти примор-

ських областях: Донецькій, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській та Одеській. Мінно-тральні і десантні кораблі на вітчизняних суднобудівних заводах раніше не будувалися, тому відсутні проекти будівництва таких кораблів. Протимінні і десантні кораблі, вирішено придбати за кордоном.

Програма відродження ВМС ЗС України передбачає і заміну парку застарілих літаків Бе-12 ще радянського виробництва морської авіації ВМС на універсальні патрульні літаки виробництва ДП "Антонов", які вперше отримають ракетне озброєння. Також морська авіація ВМС ЗС України отримає нові ударні вертольоти, здатні виконувати вогневу підтримку як сил флоту, так і наземних підрозділів на приморському напрямку з використанням некерованої ракетної зброї. До складу морської авіаційної бригади планується включити ланку безпілотних літальних апаратів, здатних наносити удар по ворогу, а так же цілодобово здійснювати контроль і спостереження за театром бойових дій і трансляцію даних в режимі реального часу. За стандартами НАТО планується замінити на більш захищені і ефективні наявні аналогові системи зв'язку ВМС на сучасні цифрові. Зміниться відповідно і соціальне забезпечення військовослужбовців. Завершення програми повного переозброєння Військово-Морських сил планувалося завершити в 2030 році.

Затвердження Президентом України Стратегічного оборонного бюлетеня позитивно оцінили в НАТО. А вже15 червня Міністри оборони країн, що входять до Організації Північноатлантичного договору, схвалили пакет допомоги Україні, що складається з консультацій і сприяння. З цього приводу Генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг після завершення засідання комісії Україна-НАТО в Брюсселі заявив: "На зустрічі міністри схвалили всеосяжний пакет допомоги Україні. В рамках реалізації цього пакету ми будемо надавати консультації та сприяння", – сказав він. Рішення комісії Україна-НАТО не було несподіванкою, оскільки стабільність країн, які оточують Північноатлантичний альянс, сприяє безпеці самого блоку НАТО і Україна готова зробити свій внесок у плани НАТО посилити військову присутність у Східній Європі. Про це того ж після зустрічі з керівниками оборонних відомств держав-членів НАТО у Брюсселі 15 червня заявив Міністр оборони України Степан Полторак. За його словами, Україна готова підтримати зусилля НАТО в регіоні Чорного моря. Мова йде про плани сформувати багатонаціональну бригаду в Румунії: "Ми готові виконувати завдання спільно з іншими країнами ... з метою забезпечення безпеки у Чорноморському регіоні... Коли рішення буде прийнято на рівні Альянсу, ми приєднаємося до наших колег".

Ігор Мулярчук

З початку осені 2017 року по всій території України відбулися командно-штабні навчання військ "Непохитна стійкість - 2017", в яких безпосередню участь в морі, в повітрі і на суходолі взяли і ВМС України. В ході навчань сили флоту перевіряли свою готовність звільняти від окупації рідну землю, взаємодію органів військового управління, під час яких з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами ВМС України виконано великий обсяг завдань. Особливо відзначилися успішні практичні дії окремої бригади морської піхоти, підрозділи якої щойно повернулися із зони АТО з паралельною участю у міжнародних навчаннях. Морські піхотинці комбінованим способом висувалися в район виконання завдань, де долали водні перешкоди, захоплювали об'єкти, утримували плацдарми, проводили рейдові дії, захищали і обороняли важливі об'єкти інфраструктури, зокрема, порти, мости, комунікації тощо.

Віталій Гайдукевич

Військова реформа це не лише кораблі і сучасна зброя. Вона передбачає найперше реформу духовно-ідеологічного і морально-психологічного сектора флоту. Лише втрата національних орієнтирів у свідомості захисників Вітчизни та у частині суспільства привели до втрати бойової готовності, а з нею Криму і до боїв на Донбасі. Російська агресія та пролита українцями кров у боях з російськими

окупантами і найманцями повністю викинула з свідомості українських воїнів ідеологеми пацифізму, віри у "спільні традиції", "слов'янське братство народів", "дружбу флотів" тощо і повернула духовну складову бойової готовності до національних традицій. У тому числі і у питаннях повернення до української мілітарної традиції військового одностроюю. Першими це питання порушили волонтерські організації і отримали підтримку керівництва держави і Збройних Сил. Організаційна робота ініціативної групи розпочалася у лютому 2015 року. Почалася розробка нової національної символіки армії і флоту, позбавленої російського і радянського впливу та одностроїв відповідно до сучасних світових стандартів. Для вивчення історичного національного і європейського міліарного досвіду та створення на основі нього нових зразків військової форми одягу і символіки для Збройних Сил України ними була створена волонтерська група, яку очолив журналіст 5-го телеканалу Віталій Гайдукевич. До її складу увійшли історик Олекса Руденко, полковник запасу Микола Чмир, Олександр Лєжнєв, допомагали також Павло Подобєд, Микола Балабан, Владислав Запорожець та інші прихильники реформи українського війська. Групу активно підтримав Міністр оборони Степан Полторак, відома волонтерка Тетяна Ричкова. Ключовим принципом роботи групи волонтерів стало максимально відійти від усього, що осталося від радянських традицій, та намагання досягти стильової спорідненості із загальним підходом до Збройних Сил у цілому з урахуванням досвіду європейських країн. Одним з основних завдань, узгоджених з керівництвом Держави та Збройних сил, стала повна зміна радянської мілітарної символіки, кольорів та форми і емблем військових одностроїв. На погляд волонтерів, створення нової форми одягу військовослужбовців Збройних Сил України та військових ритуалів повинно опиратися на сучасні світові тенденції і спрямовуватись на виховання національного світогляду військовиків без посилання на тоталітарні та радянські традиції в контексті європейських інтеграційних процесів.

Важливість та необхідність цієї роботи для Військово-Морських сил України стала особливо нагальною з початком агресії з боку Російської Федерації. Не зважаючи на спроби створити національні флотські однострої, які робилися в 1990-ті роки, останні роки дислокації в Криму форма одягу українських і російських моряків були приведені до ідентичності і виглядали майже однаково. З метою відмови від російської і радянської спадщини і відтворення історичних українських флотських традицій та впровадження нових, європейських підходів до військового одностроюю, було ініційоване прискорення роботи по розробці сучасного, національного та конкурентного всього комплекту форми одягу для військовослужбовців всіх категорій та родів сил флоту: парадна, парадно-вихідна, повсякденна і польова – літня і зимова. Для підготовки відповідних пропозицій у ВМС України теж була створена робоча група під керівництвом начальника штабу ВМС контрадмірала Андрія Тарасова, однак практичною роботою у питанні вироблення пропозицій від командування ВМС займався і активно співпрацював з групою волонтерів Міноборони кап. 1 рангу Ігор Мулярчук. Від ветеранських організацій ВМС активно долучився полковник у відставці Володимир Волошин. Співпраця робочих груп Міноборони і ВМС проходила по-різному, приходилося домовлятися і сперечатися. Останнє у більшості стосувалося символіки морської піхоти, приходилося переборювати прихильність багатьох до радянських традицій, які для них стали "привичними і єдиними", дискусійними стали питання наявності тільняшок, емблеми і, особливо, кольору берета морських піхотинців, які у більшості не хотіли прощатися з його чорним кольором. Волонтери у ньому вбачали аналог радянської спадщини. Врешті-решт питання узгодили і 5 липня 2016 року Президент України Петро Порошенко затвердив альбом з пропозиціями від волонтерської робочої групи "Предмети одностроюю та знаки розрізнення Збройних сил України". Таким чином, дискусія стосовно майбутнього вигляду українських воїнів була завершена. Нова міліарна форма українських воїнів була продемонстрована українському суспільству 24 серпня 2016 року на параді в Києві на честь 25-ї річниці Незалежності України, а з 2017 року нова форма з врахуванням можливостей виготовлення нових зразків військової форми одягу почала видаватися військовослужбовцям. З

метою впровадження нових зразків військової форми одягу та загальних вимог до знаків розрізнення військовослужбовців та ліцеїстів військових ліцеїв, Міністерством оборони виданий наказ від 18.07.2017 № 370, який відмінив чинність наказу Міністерства оборони України від 29 лютого 2016 року № 113. Наказом затверджено нові зразки військової форми одягу та загальні вимоги до знаків розрізнення військовослужбовців та ліцеїстів військових ліцеїв.

Своє 25-ліття Військово-Морські сили зустріли на полі бою з агресором, що вдерся на землю України. Вийшовши з Криму, українські моряки одночасно виконували бойові завдання в АТО, здійснювали формування і підготовку нових сил, підрозділів і установ, проводили випробування нових зразків озброєння і військової техніки, брали участь у численних заходах міжнародного військового співробітництва і реформували свої ряди у відповідності до стандартів НАТО. Це далеко не повний перелік у широкому спектрі діяльності флоту, та головне, що особовому складу, в основному, вдалося досягти намічених рубежів. За оцінкою командувача Військово-Морських сил України віце-адмірала Ігора Воронченка період АТО став черговим важливим етапом відновлення боєздатності, нарощування бойових спроможностей військових частин, новим етапом розвитку флоту та переосмислення свого минулого. Саме на прикладі нашого флоту всі в Україні переконалися як небезпечно перекладати безпеку і оборону держави з національних Збройних Сил під гарантії своїх сусідів та надіятися на "слов'янське братерство" і добру волю своїх сусідів.

За двадцять п'ять років свого розвитку Військово-Морські сили України пройшли шлях, вартий століть. Це був шлях досягнень і помилок, перемог і поразок. Але саме в таких умовах викристалізувався національний флот, який вже являється надійним морським щитом українського народу, який у вогні боїв став справжнім, а не умовним, гарантом безпеки і оборонцем волі і свободи свого народу, незалежності і територіальної цілісності нашої держави. Пролита кров українських моряків на полі бою відроджує запоріжську відвагу і завзяття козацького флоту, наснагу борців за волю України. Вона продовжує зоріти в потужних ракетно-артилерійських залпах і переможним громом гримить над Донбасом, полощеться на флотських вимпелах румбами Чорного моря.

ІДЕОЛОГІЧНЕ ПРОТИБОРСТВО З "РУССКІМ МІРОМ"

Ідеологічне і інформаційне протиборства в Криму з ідеологами російської великодержавної ідеї і шовінізму розпочалося з перших днів відродження Військово-Морських сил України. І з першого дня боролися з нами як з ворожою структурою іноземного народу. Сама наявність українських моряків в Севастополі, їх чорна флотська форма одягу з тризубом на кашкеті вже вказували на них як на головного ненависника в політичній боротьбі проти України, як головну ціль, яку найперше треба було усунути з Кримського півострова. Тому і період розподілу Чорноморського флоту найперше переслідував мету не допустити створення в Криму і Севастополі українського флоту як базового інституту української держави. В той період уявлення "гібридна війна" не існувало, тоді у ВМС політичне протиборство називали ідеологічним і історично-інформаційним протиборством, узагальнювали їх як "неоголошена війна", яка розпочалася з перших днів будівництва національного флоту України. І ще до завершення розподілу ЧФ зробили висновок, що поки Чорноморський флот базується в Україні "спокою цій землі не буде". Однак на державному рівні флотську проблему простодушно відносили до регіональної тимчасової ситуації, неминучої після розвалу Союзу

1993 р. Один з перших антиукраїнських мітингів у Севастополі

РСР, що з плином часу унормується сама собою. І допустили помилку, розплатою за яку через двадцять два роки стане втрата Кримського півострова.

Після десятиліть комуністичної диктатури український національний рух в Криму був досить слабким, лише відроджувався, тому головною перепоною на шляху відриву Кримського півострова від України були визнані Військово-Морські сили, і механізм ідеологічного противоборства з ними планувався заздалегідь і ретельно, з урахуванням історичного досвіду і щедро фінансувався. За повідомленням незалежної газети "Южный курьер" від 22.05.1992 року, на розкол Криму за національною ознакою і провокування на півострові карабахського варіанту активно працювали кадри і гроші кримського рескому КПРС, перекачані після розвалу СРСР в фірму колишнього секретаря обкому Форманчука. Однак, збанкрутілих комуністів після утрати ними влади колишня партноменклатура замінила спеціально створеним "Республиканским движением Крыма" (РДК), яке очолив високооплачуваний апарат з дев'яти чоловік з приданою їм цілою сіткою засобів масової інформації, флагманом яких виступила "Крымская правда", колишній орган рескому КПРС. Базою РДК, організаційно оформленого осінню 1991 року, стали різноманітні антиукраїнські і антитатарські групи та ветерани партії, КДБ і Збройних Сил, яких на півострові було чи не найбільше в Україні. Забезпечення плакатами, прапорами, зв'язком, автотранспортом, підтримка з сторони офіційних державних структур та солідна матеріальна база з перших днів відзначали появу цієї організації на півострові. На працівників адміністрацій та депутатів, які мали інакшу від РДК позицію, у першу чергу став збиратися і розповсюджуватися компромат, проводитися компрометуючі акції, акції фізичних погроз, як це мало місце проти голови севастопольської міськради І.Єрмакова, голови міськради В.Сємьонова, депутатів міської ради Алфєрьєва, Махна, Данилова і інших. Всі заходи РДК оплачувалися, простодушні тітки і бабусі і не приховували, що за "демонстрацію" прапора їм платять по 25 рублів, а за збір підписів – 50, яких вони заробити другим шляхом не змогли б. Заступник голови виконкому РДК В.Заскока теж не робив таємниці з того ("Крымские известия" за 21.05.1992 р.), що щомісячно в касу його партії поступає до 150 тисяч рублів. Постійним спонсором цієї партії за його ж інформацією була торгово-будівельна асоціація "Импекс-55-Крым", яка у багатьох в Криму асоціювалася з грішми партії і, крім іншого, займалася ще перепродажем за границю списаних кораблів ЧФ.

Основними напрямками розвернутої проти України і її флоту політичної кампанії стало намагання заволодіти масовою свідомістю мешканців півострова через організацію масових заходів: мітингів, пікетів, "народних ходів" та інформаційне зомбування жителів Криму і Севастополя. Зазначу, що перші російські ура-патріоти появились в Криму ще в останні роки СРСР під крилом рескому КПУ під час виборів до Верховної Ради УРСР в 1990 році. І очолили їх колишній командувач ЧФ адмірал запасу Калінін та "домогосподарка" Сібілєва. Обидва кандидати вибори з тріском програли, проте зброї не склали і об'єдналися в громадську організацію російської культури імені О.С.Пушкіна. Перший антиукраїнський мітинг в Криму відбувся 27 червня 1990 року, який провели ті ж "пушкіністи" Калінін і Сібілєва. Природно, що участь в його організації брав і був присутнім там і депутат Верховної Ради УРСР член військової ради ЧФ віце-адмірал В.Нєкрасов. В мітингу брало участь лише 140 чоловік, з яких лише 46 проголосували за відокремлення Криму від України. Проте такий результат не завадив органу рескому КПУ "Крымской правде" повідомити кримчанам про єдинодушне рішення загальноміського мітингу. Поряд з цим повідомленням газета розмістила статтю, в якій радилося українцям міняти квартири і забиратися з Криму. Під диктовку партійної номенклатури проросійські ура-патріоти розвернули бурну діяльність в боротьбі за автономію, однак, як тільки ціль була досягнута, їм зразу же вказали на їх місце, взявши на короткий повідець. В Україні політичні лідери сприймали ці заходи як гримаси молодої демократії.

Користуючись зачарованістю української влади результатами всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року в Криму, кримська партноменклатура з кінця грудня 1991 року організувала широку антиукраїнську кампанію по підготовці

"незалежності Криму" і прийняла конституцію АРКриму, яка фактично де-факто перетворювала півострів на суверенну державу. 26 лютого 1992 року по рішенню Верховної ради Кримської АРСР республіка була перейменована в "Республіку Крим". Кримська компартійна еліта, що стояла за цим, не побачивши належної реакції з сторони центральної влади вже 5 травня 1992 року постановою Верховною ради Криму приймає акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим - створення суверенної держави Республіка Крим, а 6 травня 1992 року на сьомій сесії кримського парламенту приймає Конституцію Республіки Крим, яка підпорядковує Севастополь Республіці Крим.

24 жовтня 1992 року відбулося засідання "республіканського руху Криму" ("Республиканское движением Крым"), на якому було затверджено створення нової Республіканської партії Криму (РДК) на чолі з юристом Юрієм Мєшковим. Всередині цієї партії розпочалися чвари, боротьба за фінансові потоки, які лилися від російських берегів, і виключені з РДК депутати у відповідь створили Народну партію Криму, перетворену згодом у партію "Союз". Однак задля того, аби мати підстави для російських фінансових траншів, затвердили створення громадської організації "РДК" - "Русскоязычное движением Крым". 23 жовтня 1993 року Юрій Мєшков разом з депутатами Верховної Ради УРСР останнього скликання Володимиром Тєрєховим та Сергієм Цековим на базі кількох рухів і партій проголосили створення "Російської общини Криму". Ця община особливо проявить себе після 1995 року.

30 січня 1994 року Юрій Мєшков переміг у другому турі виборів президента Автономної Республіки Крим. Обраний "президентом" Юрій Мєшков став "першим сепаратистом" півострова, відверто проголошував приєднання півострова до Російської Федерації. Однак українська влада довгий час загроз державності в цьому не вбачала, поскільки Мєшков пропонував відірвати Крим від України "ненасильницьким шляхом".

Проголосивши "Республику Крым", кримська влада проблему "ненасильницького" приєднання півострова до "исторической родины" долучила до проблеми існування в Україні Чорноморського флоту: обговорення плану спільних дій з адміралом І.Касатоновим у голови Верховної Ради АРКрим Багрова у квітні 1992 року зайняло в Ялті цілу добу. Щоби розірвати духовні зв'язки кримчан з материковою Україною кримська влада з 1992 року організувала інформаційну блокаду півострова. Українську пресу, навіть газету "Правда Украины" в Криму купити було не можливо, телерадіомовлення України було заблоковано. З дванадцяти інформаційних програм Кримського радіо в січні 1992 року, одинадцять було віддано ідеологам РДК. Час, виділений міністру оборони генерал-полковнику Костянтину Морозову на кримському телеканалі, був теж відданий представникам РДК. "Дорогие, родные, помогите, - зверталися кримські робітники І.Гнатюк, В.Веливчук, Л.Шаповал до Президента України і Верховної Ради України, - петля фашистского РДК уже затянута на нашу шею – осталось затянуть. По указанию Нестерова, начальника Крымского Гостелерадио, со вчерашнего дня, 22 апреля, отключено радиовещание. ...Превратили нас в рабов РДК. И все потому, что РДК руководит Багров. Сегодня, 23 апреля, радио молчит. Что за издевательство? Спасите нас от фашизма! Мы не можем без Украины!" Про об'єктивність і свободу слова вже не говорилося. Номер багатотиражної газети Кримської вмб "На боевой вахте", яка 21 квітня 1992 року осмілилася чесно повідомити читачам як у ніч з 4-го на 5-те квітня готувалася провокація з таємним переходом малого протичовнового корабля з Донузлава до Севастополя, командир Кримської військово-морської бази капітан 1 рангу О.Цубін просто арештував, а редактора зняли з посади і відправили для подальшої служби за межі Криму, в Росію.

Після створення орггрупи ВМС у квітні 1992 року, праве крило РДК розпочало формувати бойові загони, по радіо і телебаченню появилася інформація про складання списків тих, хто присягнув чи бажає скласти присягу Україні, та проукраїнськи налаштованих мешканців. Українська мова не лише на мітингах, а і в ЗМІ, стала висміюватися та переслідуватися в громадських місцях, в практику ідеологічної боротьби ввели застрашення мешканців міста. У активістів "Просвіти" почали мітити двері квартир, у севастопольської журналістки, активної просвітя-

нки, Любові Гуляєвої підірвали і спалили дачу, ведучу телепрограм ТРЦ "Бриз" Наталю Гриненко лише чудом не облили кислотою на вулиці міста. На мітингах почали безкарно обзивати українців "польсько-єврейськими гібридами з приміссю агресивної азіатської крові", громадсько-політичні заходи неодмінно прикрашалися плакатами і гаслами на кшталт "Верните русским их родной город", "Незалежна Украина дарует крымчанам: национализм, порочный трезуб, скудный купон, пустые полки магазинов, неуверенность в завтрашнем дне", "Украинская независимость без великой России – пустой звук", "Штаб ВМС – очаг напряженности" та інші, які в однаковій мірі принижували гідність як українців, так і Української держави. Щоденно вбивалася в голови кримчан теза, про Крим як "извечно русскую землю", про "Севастополь – город русской славы" і відсутність у них будь якого зв'язку з Україною. Кримські і московські історики, політологи та політики стали просторікувати і доводити про незаконність передачі Криму Україні в 1954 році, про п'яного Микиту Хрущова і його деспотизм у відношенні до Росії і російського народу. В арсеналах ЧФ раптом почали виявляти пропажу зброї, яку згодом "знаходили" в кримських горах і приписували "кримськотатарським бойовикам". Мешканців Криму почали залякувати "міфічними" кримськотатарськими організаціями, а в цей же час, як повідомляли деякі ЗМІ, підпільний реском КПУ готував акт проголошення державної незалежності Криму.

Щоби ідеологічно об'єднати флот з сухопутним Сімферополем, треба було знайти ідею. Нею став 300-літній ювілей російського флоту. Ювілей, який зовсім не в'язався з історичним минулим і не мав відношення до Чорноморського флоту і Севастополя, яким на той час виповнилося трохи більше двохсот літ, негайно ввели в механізм ідеологічної боротьби проти ВМС України під гаслом, взятим з наказу Й.Сталіна від 7.11.1941 року: "Севастополь не сдавать ни в коем случае и оборонять его всеми силами". Облудливо сотню раз на день заявляючи про слов'янське братерство, організатори флотської проблеми насправді не сприймали державу українського народу і закликали боротися з нею як в роки боротьби з фашизмом. Ідеологічна і політична машина знову розвернулася на відстоювання російського статусу Севастополя, а цього можна було досягти лише при умові виводу ВМС України з міста.

Ідеологічне протиборство в Криму та навколо флоту, що перейшло межі закону, стривожило і українську громадськість. Першою звернула увагу керівництва держави на загрозливий розвиток ситуації на півострові об'єднана сесія Снятинської районної та міської рад народних депутатів Івано-Франківської області 17 січня 1993 року. "Останнім часом жителі Снятинщини, - говорилося у зверненні депутатів, представниками партій, рухів, громадських організацій, трудових колективів, церковних громад району до Президента України, Верховної Ради України, Міністра оборони і командувачів флотів, - все з більшою тривогою стежать за розвитком ситуації в Севастополі та навколо Чорноморського флоту. І це не безпідставно, поскільки юнаки Снятинщини проходять службу як у ВМС України, так і на Чорноморському флоті. Нас не може не тривожити, що в Севастопольському гарнізоні Чорноморського флоту продовжується, як і при Касатонові, фізична розправа над нашими синами, що присягають народу України. Це не розв'язує, а загострює проблему флоту. Останній такий випадок пройшов у січні під безпосереднім керівництвом начальника штабу Чорноморського флоту віце-адмірала П.Святашова, який силами десантно-штурмового батальйону російської морської піхоти викинув на вулицю офіцерів медичного управління Чорноморського флоту та 110-ї поліклініки Севастополя, особові склади яких склали присягу українському народові. Морська піхота Чорноморського флоту в українському Севастополі на очах перетворюється в жандармську силу, чинить розправу і беззаконня над громадянами України. І все це проходить безкарно як для них, так і для тих сил, що стоять за ним. Представляючи трудовий люд Покуття... вимагаємо: 1. Терміново закінчити свавілля у відношенні до офіцерів – громадян України; 2. Вивести з української землі з'єднання морської піхоти СНД, що фактично стали окупаційними і не визнають українських законів, припинити їх фінансування та матеріально-технічне забезпечення; 3. За вчинення наруг над громадянами України і держа-

вою оголосити персоною нон-грата віце-адмірала П.Святашова, який призначений на посаду з грубим порушенням Ялтинських угод та в противагу наказу Міністра оборони України...". Ініціатори Звернення звернулися до всіх політичних сил і рухів держави з проханням дати належну оцінку ситуації в Севастополі та тим силам, що її загострюють, нехтують чинним законодавством, сіють розбрат, неспокій і намагаються їх перенести в Крим по Придністровському варіанту.

Звернення прикарпатців було почуте в Україні. До ВМС України з підтримкою почали прибувати делегації з Запоріжської, Полтавської, Тернопільської, Миколаївської, Херсонської і інших областей. В Україні почав ширитися рух за підтримку національного флоту, що змусило розперезані безкарністю сили зменшити свій запал, а багатьох з учасників антиукраїнських акцій задуматися над тим, що проповідують. Тоді, крім проросійських громад в Криму і депутатів російського парламенту, в політичну боротьбу були швидко втягнуті Міжнародний конгрес російських общин, Русскоє казачєство, Російська православна церква і навіть Конституційний суд РФ. Особлива ставка була зроблена на союз міст-героїв, ветеранів флоту, організації яких при потуранні міськради і держадміністрації повністю підпорядкувалися ідеологічним структурам ЧФ. Москвичка Сажа Умалатова, голова самопроголошеної президії верховної ради колишнього СРСР, розпочала велике роздавання військових звань і нагород, мерія Москви - премій і подарунків. В Севастополі появилися десятки опереткових адміралів і орденоносців. Одночасно розвернулася брудна кампанія наклепів проти ветеранів, які являлися патріотами України і підтримували ВМС. Ця кампанія цілила у зранені серця ветеранів гірше фашистських куль, бо ветерани-патріоти були позбавлені підтримки влади, своїх бойових побратимів-фронтовиків, їх активно підтримували лише нечисленні українські громадські організації. Особливо брудними були методи севастопольської організації КПУ проти видатного моряка України, Героя Радянського Союзу віце-адмірала у відставці Володимира Пилипенка, краєзнавця і історика, інваліда війни Валька Кравченка, проти голови севастопольської "Просвіти" Миколи Гука, журналістів ВМС, особливо ТРК ВМС "Бриз". Найзатятіше боролися з українськими патріотами та підтримували антиукраїнські сили і організації в їх боротьбі проти ВМС України місцеві осередки Компартії України в Севастополі і в Криму, яких "вели" Василь Пархоменко і Леонід Грач у тісному тандемі з пропагандистськими структурами Чорноморського флоту. Часом вони провадили боротьбу з ВМС України активніше за Союз руських общин і РДК. Вся ця ідеологічно-психологічна кампанія отримала назву "третя оборона Севастополя", а її гаслом, поряд з наказом І.Сталіна, були обрані слова героя першої оборони Севастополя віце-адмірала В.Корнілова "Отстаивайте же Севастополь".

Для організації ідеологічної боротьби з Україною і Українським флотом у Севастополі активно використовувалися існуючі відповідні політичні, соціальні і етнічні передумови. Історично корінними жителями Севастополя являлися не більше двох відсотків жителів міста, ті, що жили в місті до війни, або їх прямі нащадки. Абсолютну перевагу в місті мали переселенці або діти переселенців з інших регіонів СРСР, в основному з Росії. Більшість з них були відставні військовослужбовці та члени їх сімей. Для великої кількості севастопольців, особливо ветеранів флоту, Севастополь, як місто де вони комфортно проживали, не асоціювався з їх "малою" Батьківщиною, не асоціювався і з Україною, хоча вони і проживали в УРСР. Цілковита більшість севастопольців, а вони в більшій чи меншій мірі в закритому гарнізоні не могли бути не пов'язаними з флотом, не мали історичного зв'язку із Севастополем і для більшості з них історичною або "малою" Батьківщиною були різні регіони Росії. Проголошення незалежності Україною і будівництво нею власного флоту означала для них остаточний розрив з своєю "малою" Батьківщиною, з необхідністю переїзду на інші флоти РФ, куди вони їхати не хотіли. Ця ситуація і була використана ідеологами конфронтації і доведена до шовіністичного відтінку пропагандою зв'язку "города-героя" з Росією, що повністю було відсутнє, наприклад, в Керчі чи Одесі.

Однак, у Севастополі проживає і багато українців, не менше третини жителів міста. Та з Україною себе самоідентифікували лише частина вихідців з регіонів

України, певною мірою корінні севастопольці і кримські татари. Разом вони склали близько десяти відсотків від загальної кількості мешканців міста. Чому так? Тут слід зауважити, що багато з українців, з молодих літ десятиліттями пройшовши службу за межами України, утратили родинні зв'язки з своєю "малою" Батьківщиною і під впливом комуністичної пропаганди, русифікації та постійного закритого гарнізонного життя втратили і національну ідентифікацію, і рідну мову, продукуючи малоросійство, агресивне у багатьох випадках. Ці люди, як продукт радянської епохи, частково пов'язані з Росією і сімейними зв'язками, бачили своєю Батьківщиною вже не Україну, не Росію, а колишній Радянський Союз і у своїй переважній більшості склали собою добротний матеріал для боротьби з їх рідним народом, з Українським флотом, який був для них таким же не прийнятним як і для росіян. Часто можна було чути як ці люди прилюдно заявляли, що вони українці, але вони виступають проти української мови і за єдиний ЧФ та Союз. А в час, коли севастопольська українська громада перебувала в своєму рідному українському місті як в діаспорі, навіть в умовах гірших чим в резервації, коли київські чиновники самі обходили їх стороною, швидкого повернення цих людей до рідних коренів, до української ідеї не могло бути і мови.

З перемогою на кримських виборах проросійських партій і рухів кримська влада зробила спробу підпорядкувати собі війська, дислоковані на півострові, зовсім не беручи до уваги факт приведення їх до присяги на вірність народу України. Було проголошено про встановлення посади "міністра оборони Криму" і призначення на цю посаду генерал-майора Валерія Кузнєцова, командира 32-го армійського корпусу Збройних Сил України і старшого військового начальника в Криму, однокашника по академії віце-президента РФ О.Руцкого. Коли штаб корпусу цю авантюру не підтримав, то на допомогу РДК підтримати "міністра оборони" до Сімферополя негайно прибули сотні козаків з Росії. В Криму стало два "касатонови" – один морський, другий сухопутній. Запланований "мятєж" не вдався, міністр оборони України прийняв оперативне рішення і генерал-майор Кузнєцов, не зважаючи на охорону козацької кавалерійської сотні, був звільнений в запас і видворений з корпусу. Однак відставного генерала призначили "міністром внутрішніх справ Криму", яким він був до 1994 року і фактично у цей час органи кримської влади почали зростатися з злочинними угрупуваннями.

Російські видання, які поставлялися в Крим до українських книгарень

Взаємна боротьба за владу і сфери впливу голови Верховної ради АРК Цекова і президента Мєшкова, поєднані з розгулом злочинності, привели по їх "самопоїдання" і 1 вересня 1994 року Верховна Рада України внесла зміни в Конституцію України, перейменувала кримську автономію в Автономну Республіку Крим, внаслідок чого 17 березня 1995 року посада президента "республіки Крим" була скасована, а сам "президент Мєшков" видворений за межі України.

З ліквідацією "кримського президентства" основні ідеологічні зусилля боротьби з Україною, проти розбудови Військово-Морських сил України проросійські організації перенесли в Севастополь, під прикриття головного калібру Чорноморського флота, де активізували пропаганду вірності "єдино жди даної присяги", СНД і традиціям російського флоту.

Активізація і перетворення агресивних заходів антидержавних і антиконституційних сил в громадське життя змусила Президію Ради Національної безпеки 17.07.1996р. прийняти рішення "Про загрозу конституційному ладу", в якім, між іншим, відзначалося, що в Криму окремі клани, користуючись зовнішньою підтримкою свого сепаратизму, намагаються посіяти міжнаціональну ворожнечу, не

вщухають спроби реанімувати колишній СРСР і це приймає все більш організований і загрозливий характер. Загальним організатором нової політичної напруги в Севастополі знову виступило командування ЧФ. Але Кравченко засвоїв досвід свого попередника Балтіна, тому в перших шеренгах боротьби з ВМС знаходилися його заступники віце-адмірал Сучков і контр-адмірал Пєнкін. Головними мозковими центрами і виконавцями планів наступальної антиукраїнської ідеологічної і інформаційної кампанії "третя оборона Севастополя" від Української держави як і в попередні роки, являлися інформаційно-аналітичний центр штабу ЧФ, розвідка ЧФ, 530-й інформаційний центр ЧФ, прес-центр ЧФ, газета командувача ЧФ "Флаг Родины", телецентр ЧФ і управління по роботі з особовим складом ЧФ при активній підтримці місцевої преси. Було організовано випуск цілого ряду місцевих ЗМІ, які без організації індивідуальної підписки безкоштовно розповсюджувались багатотисячними тиражами безпосередньо по квартирах севастопольців, а так же створені громадські організації з військовослужбовців і працівників військових частин і установ флоту, які керувалися офіцерами-ідеологами ЧФ.

На 1996 рік в Криму було офіційно зареєстровано 518 видань. Їх мовний спектр був такий: україномовна газета – 1: україно-російськомовна – 21, 462 – російськомовні. Якщо в 1995 році 8 видань в Криму виходили українською і російською мовами, то в 1996 році вони всі стали російськомовними, в 1997 році на російську мову перейшла решта видань. Одночасно в Кримській автономії широко розповсюджувалися 33 видання Російської Федерації тиражем майже 200 тисяч екземплярів і різко зменшилось поширення загальноукраїнських видань. Тематична спрямованість абсолютної більшості російськомовних видань носила виразну антиукраїнську спрямованість. Українських видавництв у Севастополі не існувало. Товариство "Просвіта" із-за відсутності коштів створити своє видавництво, хоч і намагалося, так і не зуміло, із-за відсутності матеріально-технічного забезпечення видавництво "Флот України" так і остався на папері.

У телерадіопросторі Криму на 1 годину державного мовлення приходилося 8,5 годин зарубіжного, в основному російського, мовлення. Із чотирьох інформаційних агентств Криму, українським було лише одне. Вся ця інформаційна армія направлялася на забезпечення "російського статусу" Севастополя і "неділимості" ЧФ. Анатомія, чи основні напрямки чергової ідеологічної кампанії, яка прибрала обриси широкомасштабної психологічної війни проти українців, направлялися на:

- мобілізацію громадської свідомості мешканців Севастополя на активне відстоювання російського статусу міста та підштовхування їх до активної участі в масових акціях протесту проти української влади;

- масоване розповсюдження негативної інформації про ситуацію в Україні, її національної і регіональної неоднорідності, про порушення прав росіян в Україні і в Севастополі та намагання внести розкол в кримськотатарське середовище;

- розробка, тиражування і розповсюдження історичного і юридичного підґрунтя російської ідеї, російської історії флоту, Севастополя і Криму та організація шефських зв'язків флоту одночасно з регіонами Росії і України;

- демонстрація історичної російської присутності, встановлення пам'ятних знаків, дощок та різноманітних символів на вулицях міста історичним особам Чорноморського флоту і Російської імперії;

- психологічний тиск на депутатів севастопольської міськради і виконавчу владу з надією змінити їх політичну позицію по статусу Севастополя і повернути її до стану 1994 року;

- організацію потоку заяв і звернень громадян, громадських організацій і об'єднань в органи державної влади Росії в підтримку ідеї російського статусу Севастополя як головної бази російського ЧФ і неможливості його базування разом з ВМС України;

- сприяння організації наступальної пропагандистської кампанії по впровадженню цієї ідеї в свідомість проросійського електорату та мобілізацію місцевої громадкості на її активну підтримку;

- організацію поїздок до Севастополя російських журналістів, політиків і представників органів влади, розповсюдження в російських ЗМІ матеріалів про "важке життя ЧФ та росіян в Україні".

Організована кампанія Русского міру направлялася у першу чергу на психологію людей, більшість яких була вихована у військових умовах закритого гарнізону, на розповсюдження інформації політичного змісту, джерело розповсюдження якої від громадськості, як правило, приховувалося. Завданням стояло опираючись на головний калібр Чорноморського флоту створити в Криму комуністичне ханство якщо не в складі Росії, то по крайній мірі, повністю залежне від неї. Для цього на Чорноморський флот підібрали фахівців ідеологічно-психологічної війни високого ґатунку. Коли в Москві зрозуміли, що добитися подібного стало неможливо, у Севастополі почали творити комуністичний халіфат, стягуючи туди залишки флоту з усього півострова. Адекватними були і методи ідеологічної роботи. Так, широко розповсюджувалися статті невідомих авторів направлені проти незалежності, причому обов'язково з українськими прізвищами, заяви і звернення ефемерних, в більшості взагалі неіснуючих в природі організацій, які не мали ніякої політичної ваги в регіоні, но цілі яких збігалися з завданням кампанії. Не гребувалося і підміною назв організацій та розповсюдженням зарані недостовірної інформації. Пов'язування зарані невірно інтерпретованих подій в логічний ланцюг мало метою привести громадську думку до необхідного організаторам висновку. Метод "катання м'яча по полі" мав на меті закинути громадськості ідею, а затим регулярним поверненням до неї добиватися її активного обговорення не лише в суспільстві, а і в органах місцевої влади. За цим методом була підкинута ідея визнати мера Москви Ю.Лужкова почесним громадянином Севастополя, а ідеї проголошення російського статусу Севастополя, наприклад, "Флаг Родины" присвятив лише за два місяці 1996 року 12 обширних публікацій, прес-центр ЧФ – 14 повідомлень. Ця інформація постійно "обкатувалася" на громадських заходах і в найбільш масових місцевих виданнях "Слава Севастополя", "Вєчєрній Сєвастополь" та в випусках програм державною телерадіокомпанією. Навколо ж ВМС України стояла змова мовчання місцевих ЗМІ! Врешті, слідом за організаціями ветеранів війни і ЧФ, в ідеологічну битву проти ВМС України втягнули "головний ідеологічний калібр" Чорноморського флоту – діючих і відставних адміралів. Із діючих політичний корабель вели адмірали І.Касатонов, Е.Балтін, В.Кравченко, П.Святашов, О.Пєнкін, В.Ларіонов, Г.Сучков, О.Фролов, К.Безпальчев. Активно допомагали їм визначати "вірний фарватер" відставні адмірали О.Калінін, М.Ховрін, М.Хронопуло, В.Нєкрасов, А.Бічурін, Є.Кобцев, О.Жіділєв, В.Биков, Ю.Свірідов, О.Горшколєпов, Ю.Звєрєв, В.Якімовіч, О.Цікало, П.Дронін, П.Дубягін, М.Мясоєдов, К.Жілін, В.Бєшкарєв, М.Бочкарьов, В.Самарін, Л.Васільєв, Ю.Шуміхін, О.Кисельов, Ю.Кудрявцев та інші. Більшість із них були громадянами Росії, проте проживаючи в Україні, своїм головним заняттям вибрали боротьбу з "націонал-сепаратистами". По суті, всі вони були чужі для України люди, не знали і не сприймали української історії, минулого і традицій українського народу. Ось лише деякі витримки із генеруємих ними "бойових" ідеологічних ідей: в угоду націонал-сепаратистів розчленовується флот, він втрачає "свою історичну роль" бути гарантом стабільності; стратегічний ЧФ розділити не можливо; України як держави ніколи не було, відповідно, вона ніколи не мала власного флоту; Україна не спроможна будувати і утримувати флот, як і захистити себе з морських направлень; розподіл флоту – загроза безпеці Росії і України; в Україні немає школи вищого командного складу флоту; наявність фрегата "Севастополь" у ВМС України не природна і ображає гідність росіян; втрата Севастополя - це удар по

Антиукраїнська література на прилавках книжних магазинів

національному престижу Росії; лише єдиний ЧФ зможе забезпечити гарантовану безпеку Росії; на Росію в черговий раз насувається воєнна загроза зі сторони блоку НАТО; Нато має намір розмістити у Севастополі свою військово-морську базу взамін російської і т.д. Чорноморські адмірали, "виходячи з свого службового досвіду і з історії флотів світу", порушували все, що можна було порушити. Віце-адмірал О.Фролов, бурят за національністю, наприклад, не будучи громадянином України в протиріч виборного законодавства був обраний не лише депутатом кримського парламенту, а і заступником його голови, і активно боровся за самостійний статус півострова, за єдиний і неділимий ЧФ та "виводив на вірний фарватер кримський корабель". Адмірал-пенсіонери ЧФ на тривалий час стали ударною силою антиукраїнської кампанії і інструментом промивання "мізків" мешканцям Севастополя і Криму. Вони ж і очолювали різноманітні флотські і міські ветеранські організації, роботу яких направляли у визначений штабом ЧФ напрямок.

Цілям боротьби за російський флот в Україні служило і організоване шефство російських регіонів над кораблями і військовими частинами ЧФ. Психологічно проникливо, до сліз, обставлялися зустрічі з шефськими організаціями, що регулярно прибували до Севастополя з "исторической Родины". Адекватних мір у відповідь органи державної влади і силові структури Севастополя не приймали, тут на ключові посади призначалися відверто антидержавно налаштовані чиновники, тому ідеологи противоборства допускалися і до методів брутальної образи честі і гідності як командування і особового складу ВМС, так і громадських проукраїнських активістів. Так, наприкінці 1996 року, в ефірі севастопольської державної регіональної телерадіокомпанії появився рекламний ролик про рекламу породистої собаки на фоні портрета одного з заступників командувача ВМС. Лише після цього факту на вимогу Військової Ради ВМС України до Севастополя прибули члени колегії Держтелерадіо України разом з головою Державного комітету Валерієм Межинським, і після вивчення ситуації, прийняли рішення про зміну керівництва СДРТРК. Але і ці міри ситуацію змінили не набагато. ВМС України ще протягом довгого часу до завершення розподілу ЧФ продовжували знаходитися у стані інформаційної блокади. Московські політики, на відміну від київських, добре розуміли значення і можливості інформаційного впливу і роль засобів масовій інформації в ідеологічній боротьбі. Тому коштів на ці цілі не жаліли і це під час економічної кризи забезпечило їм швидке заволодіння інформаційним простором у Криму і в Севастополі та давало можливість інформаційно якщо не блокувати Військово-Морські сили України то спотворювати їх діяльність.

2013. Марш російських організацій у Севастополі

Оперативне, неупереджене і об'єктивне висвітлення процесу зміцнення української державності в Криму, розбудови національного флоту, проблеми розподілу ЧФ в той час виходили на рівень найскладніших державних задач. І наявність в Севастополі не залежних від домінуючих партій і рухів, від місцевої влади засобів масової інформації було крайнє важливою бо лише вони могли протистояти ідеології великодержавного шовінізму, силовому тиску і інформувати мешканців про дійсний, а не надуманий стан справ. Такі ЗМІ могли існувати лише у ВМС України. На той непростий час Військово-Морські сили України були єдиною реальною державною силою в Криму і у Севастополі з досить слабким інформаційним забезпеченням. В 1991-му і у першій половині 1992-го року в Севастополі одним випуском на місяць виходила невеликим тиражем приватна рекламно-інформаційна газета "Меркурій", яка стала першою інформаційною базою орггрупи ВМС. У 1992 році на підтримку ВМС в кримській пресі було надруковано лише чотири невеличкі матеріали, а щодня – злива дискредитації. Опинившись в інформаційній блокаді, перший командувач ВМС Борис Кожин наказав розпочати роботу по створенні

засобів масової інформації ВМС України. 15 травня 1992 року наказом Міністра оборони України були введені штати прес-центру ВМС і газети "Флот України", суттєву допомогу створенню яких надала соціально-психологічна служба Міністерства оборони України. Вони стали і першими військовими установами Українського флоту.

Першим начальником прес-служби став капітан 2 рангу Костянтин Іванко, з січня 1993 року він очолив відділ пропаганди ВМС і його в прес-центрі змінив капітан 1 рангу Микола Савченко. Першим головним редактором газети "Флот України" став призваний з запасу редактор "Меркурія" капітан 1 рангу Юрій Тимощук. Згодом її очолювали капітан 2 рангу Віктор Мандрика і капітан 1 рангу Павло Шунько. В грудні 1992 року було створено телерадіоцентр "Бриз", який спершу очолив капітан 1 рангу Анатолій Данілов, з січня 1994 року - автор цих рядків. З початку 1994 року ТРЦ "Бриз" (з 2001 року – телерадіокомпанія "Бриз") вже почав відвойовувати телевізійний і радіо простір у Севастополі і в Криму. Вагому допомогу в організації його мовлення надав директор телерадіопередавального центру АРКрим Олексій Дмітрієв та Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Поява в інформаційному просторі півострова ЗМІ Українського флоту викликала хвилю непримиримості і злоби, спроби позбавити можливостей для їх роботи. Проте, напружена і дружна робота нечисленних флотських журналістів газети "Флот України", ТРК "Бриз" і прес-центру в надзвичайно складних обставинах дозволила розірвати ідеологічну і інформаційну блокаду Військово-Морських сил України, успішно протистояти шаленому шовіністичному тиску і психологічному протистоянню та оперативно інформувати громадкість про ситуацію навколо флоту, підняти рейтинг і престиж Українського флоту і, кінець-кінцем, змінити суспільну думку щодо України і національного флоту. Твердо, відкрито і чесно в інформаційному просторі відстоювали позиції України і її флоту військові журналісти Леонід Стасюк, Наталя Гриненко, Микола Савченко, Олег Чубук, Альбій Шудря, Олександр Щербаков, Марія Васильєва, Тимур Баротов, Борис Нестеренко, Олександр Полуциганов, Микола Недогибченко, Ігор Лосєв, Олександр Шталтовний та інші працівники пера і мікрофону. Поряд з ними в непростих редакційних умовах розривали інформаційну блокаду навколо ВМС севастопольські журналісти Любов Гуляєва, Марина Сидорець, Лідія Степко. Як жартували тоді у ВМС, "Флот України" і "Бриз" замінюють собою полки морської піхоти. Власне, так воно і було насправді, перший випуск газети "Флот України" у Севастополі офіційно був зустрінутий достатньо стримано і скептично. Та газета зразу ж стала надзвичайно популярною на флотах, в Севастополі і вже незабаром зуміла змінити відношення і до себе, і до національного флоту. Флотська газета у перші роки будівництва ВМС України стала їх колективним організатором. Українські флотські ЗМІ стали і інформаційною базою всіх патріотичних рухів в Севастополі, що сприяло зростанню української ідеї в Севастополі, в тому числі досить швидко налагодили співробітництво і з Меджлісом кримськотатарського народу, навколо якого теж була вибудувана інформаційна блокада. Це значно зміцнило ряди і можливості національно-патріотичних сил в регіоні.

Олександр Іванов,
Заслужений артист України

На кримському півострові з грудня 1992 року регулярно виходила єдина україномовна щотижнева газета "Кримська світлиця" та нечисленні малотиражні кримськотатарські видання, які підтримували ВМС України. Вагомими на півострові, а то і за його межами, були високопрофесійні і актуальні публікації кримських журналістів Володимира Миткалика, поета Данила Кононенка, Володимира Притули, Валентини Самар, Лілії Буджурової, Віктора Хоменка, Віктора Кочула, професора Петра Вольвача, які об'єднували зусилля військових моряків і мешканців Криму у відстоюванні інтересів держави. Слід особливо наголосити, що державні, урядові структури, не говорячи про органи місцевої влади, тривалий час

вперто не замічали, не зустрічалися і зовсім не надавали допомоги флотським і україномовним ЗМІ, громадським організаціям і рухам, які в нерівній боротьбі відстоювали державність і цілісність України. На оборот, перебуваючи в Севастополі, обходили їх стороною. Досить часто відстоювання державних інтересів, принципова позиція севастопольських українців в Києві розцінювалася як прояв конфронтації, підривом дипломатичних зусиль і... "націоналізмом". Після звільнення з посад начальника соціально-психологічного управління Міністерства оборони генерал-майора Володимира Муляви, організаційна допомога ЗМІ ВМС більше прибрала умовного характеру. Фінансування розвитку і закупки технічних засобів редакції газети і телерадіокомпанії було відсутнє. Газеті "Флот України" так і не поставили видавничого комплексу і вона друкувалася в видавництвах, де лише могли домовитися, вимушена була через безгрошів'я перейти з двох випусків на тиждень на тижневий. Місце її дислокації мінялося вісім разів. В той час, коли на донецьких складах Міністерства оборони України розпродувалися комерційним структурам цілі телевізійні студії з колишніх радянських гарнізонів в НДР, командування "Бризу" вимушене було будувати свої студії самостійно на пустому місці, розраховуючи виключно на власні сили і шефську допомогу. Керівники новосформованого Головного управління виховної роботи інформаційною ситуацією навколо ВМС та станом підпорядкованих їм ЗМІ предметно не переймалися. Лише Євген Марчук, будучи Міністром оборони, розпорядився вперше і востаннє виділити кошти на закупівлю невеликої кількості вкрай необхідного обладнання для ТРК "Бриз".

Та не зважаючи на спротив і не розуміння ситуації, інформаційний простір ВМС зміцнювався. Починаючи з березня 1994 року розпочалися телевізійні передачі флотської телестудії, а 21 листопада 1994 року вперше вийшло в севастопольський ефір флотське радіо "Бриз". Значну допомогу ТРК "Бриз" надала Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, особливо піклувався про її становлення секретар Ради Юрій Плаксюк. В 1995 році голова Національної ради Віктор Петренко в Севастополі урочисто вручив "Бризу", першій серед телерадіоорганізацій України, ліцензію Національної ради на право володіння каналами мовлення і цим було розпочате ліцензування телерадіоорганізацій України. Значні кошти на закупівлю технічного обладнання надали Івано-Франківська, Львівська і Запоріжська області, м. Тернопіль, Рівненська атомна станція, УІНТК "Інтер", а так же меценати з Австралії і США Михайло Гоян і Омелян Мельник.

2010. Агітаційний намет у центрі Севастополя по дескридитації Українських активістів

Не фінансували власні ЗМІ і Військово-Морські сили. Виходили з принципу, який проголосив адмірал М.Єжель: "За гроші кожний збудує, а ви попробуйте збудувати без грошей". Но і в цих умовах ЗМІ ВМС тісно працювали з штабом і виховними структурами флоту, які прикладали багато сил і практичної допомоги для розвитку і зміцнення флотських інформаційних структур. Але було і так, коли активні шефські зв'язки і принципова позиція флотських ЗМІ при відсутності фінансування за основними статтями кошторису багатьом не подобалася і в ВМС, особливо фінансовому управлінню. Тому часто замість практичної допомоги, замість активізації інформаційної діяльності ЗМІ ВМС втрачали час і відбивалися від перевірок. Так, протягом 2001 року з ініціативи начальника фінуправління ВМС безперервно шукали порушення господарської роботи в ТРК "Бриз" 21 комісія рівня ВМС – Міноборони - Адміністрації Президента та військових прокуратур. Завдання стояло не стільки знайти правопорушення, як зупинити єдине

українське мовлення, не підконтрольне місцевій владі. Подібна ідея командуванню ВМС досить часто поступала як з сторони командування ЧФ, так і з місцевої держадміністрації, діяльність яких була постійно в полі зору флотських журналістів. Та все-таки флотські ЗМІ у тісній взаємодії з штабом ВМС, багатьма іншими українськими ЗМІ, з товариством "Просвіта" та іншими громадськими організаціями впевнено відстоювали право України на флот, історичні права українського народу, професійно ввійшли в інформаційний простір Севастополя і Криму чим унеможливили подальше зомбування свідомості мешканців півострова. І прийшов час, коли без флотських кореспондентів вже не обходився жодний міський захід в Севастополі, коли не ідеологічні рупори під чужими прапорами, а виважені і об'єктивні повідомлення прес-центру ВМС, газетні матеріали "Флоту України" чи програми "Бризу" формували авторитет національного флоту, громадську свідомість мешканців Севастополя і Криму. Флотські ЗМІ активізували українську громаду Севастополя, внесли вагомий вклад в стабілізацію громадського життя і в досягнення політичної стабільності в руслі українського правового поля. Вони в значній мірі обмежили широкомасштабну психологічну і ідеологічну війну великодержавних сил як проти зміцнення нашої держави як держави морської так і проти відродження в Чорному морі Українського флоту.

Ідеологічний похід в Севастополь на знищення Військово-Морських сил не вдавався. На заваді стояла єдність українських моряків навколо Військово-морського прапору України. Цю єдність у найбільшій мірі виплекали флотські засоби масової інформації, флотське мистецтво і флотська пісня, яка почала лунати в Севастополі з перших днів створення орггрупи ВМС. І першими співаками, що не застрашилися з севастопольської сцени заспівати про українське Чорне море і флот були популярні співаки Ансамблю пісні і танцю ВМС Олександр Іванов, Олександр Ткаченко та самодіяльний творчий колектив просвітян "Веснянка" під керівництвом Віктора Ковальчука. В 1993 році розпочали творчу діяльність оркестр ВМС і Ансамбль пісні і танцю ВМС України, які значно підняли авторитет української культури і флоту в Криму. До слова, спершу вони існували як нештатні установи, штати для них були затверджені лише в 1994-1996 роках. Організатором оркестру ВМС став капітан 2 рангу Микола Березовий. Керівниками ансамблю почергово були старший мічман Володимир Земцов, капітан 3 рангу Георгій Титов та заслужений артист України Олександр Іванов. Значно зріс рівень творчості і мистецтва Ансамблю, коли його очолив заслужений діяч мистецтв України капітан 1 рангу Олександр Горшков. Не раз високо оцінювали професійну майстерність флотських музикантів і артистів Президент України, Міністр оборони України, в областях і регіонах України, вони не раз дивували своєю віртуозною грою і майстерністю закордонних глядачів. Так при народній підтримці флотські засоби масової інформації і заклади культури спільними зусиллями поборювали ідеологічну протидію, формували обрис Українського флоту, його авторитет у суспільстві і значно спричинилися до стабілізації суспільно-політичного життя в регіоні та росту авторитету і престижу національного флоту не лише у Криму, а й по всій Україні та за її межами.

5.07.2008. Знищення пам'ятної дошки на Графській пристані

Ідеологічне поборювання України у Севастополі було досить агресивним як під час розподілу Чорноморського флоту, так і по його завершенні. Як вже зазначалося, всі потужні культурно-виховні заклади ЧФ та військово-історичні клуби остались за російською стороною. А це будинок офіцерів у центрі міста з десятком гуртків для молоді, матроський клуб з театром і теж з десятком дитячих гуртків, морська бібліотека, музей Чорноморського флоту з науково-історичним відділом, редакція і видавництво газети "Флаг Родіни". Всі вони були задіяні і активно пра-

цювали на ідеологію "русского города" і "русской слави". Намагання ВМС отримати за розподілом матроський клуб завершилося показовим скандалом, зривом процесу розподілу ЧФ, демаршем російського МЗС і… переносом візиту президента РФ до України. З Банкової наказали ВМС відступити і залишити матроський клуб Чорноморському флоту. ВМС України осталися без культурно-просвітницьких закладів у Севастополі. Але і намагань створити подібні структури з сторони ВМС не спостерігалось. Доставка з Львова кілька тисяч книг для створення української морської бібліотеки із-за відсутності відповідних фондів і штатів так і не була сформована і роздана по гарнізонах. Створений Центральним військово-історичним музеєм Міністерства оборони України філіал Військово-морський музей у Севастополі став кращим пропагандистом російського флоту чим сам музей Чорноморського флоту РФ.

Позаяк ідеологічним і інформаційним протиборством в Севастополі і Криму ніхто з Києва не керував, то і відповідних структур не було, флотські журналісти, громадські організації і українські активісти самостійно виходили з ситуації, намагалися якось зарадити собі самі. Для координації проросійських рухів і партії у Севастополі був збудований і відкритий "Дом Москви", відкрито філіал московського університету імені Ломоносова. Україна спромоглася відкрити у напівпідвальних приміщеннях філіал черкаського університету імені Б.Хмельницького та Львівської академії мистецтв, які на громадське життя впливу майже не мали. Севастопольська "Просвіта" на громадських засадах і при шефській допомозі тривалий час організовувала, однак не регулярний, випуск просвітянської газети "Дзвін Севастополя". При севастопольській "Просвіті" було створено і громадську Спілку українських письменників імені Дмитра Вітюка, однак для активної праці у неї вже часу не хватило. Треба відзначити, що лектори "Просвіти" до закладів і навчальних закладів Севастополя не допускалися, а її громадські заходи у багатьох випадках блокувалися. ТРК "Бриз" спільно з Академією ВМС був організований і до анексії Криму активно працював громадський військово-морський історичний клуб імені Святослава Шрамченка, який досліджував історію національного флоту в архівах Севастополя і України. Членами клубу було опубліковано цілий ряд історичних нарисів, чимало історичних публікацій в газетах "Флот України" і "Кримська світлиця", засновано серію книг "Морська бібліотека України". При клубі була заснована літературна премія імені Ярослава Окуневського, нею нагороджували кращі публікації севастопольських журналістів. Військово-історичний клуб заснував і випустив на громадських засадах медалі "90 років прапору ВМС України", якою було нагороджено тисячу військовослужбовців Військово-Морських сил, та виступив ініціатором встановлення на Графській пристані пам'ятної дошки на відзначення 90-ї річниці українізації Чорноморського флоту 29 квітня 1918 року.

Пам'ятна дошка про проголошення флоту УНР, яка мала бути встановлена на Графській пристані

Встановлення 5 липня 2008 року пам’ятної дошки взяли на себе ВМС України і це обернулося великим скандалом і конфліктом з проросійськими організаціями, нападом їх на українських матросів та звірячим знищенням вже встановленої пам'ятної дошки – твором мистецтва. Її втопили посеред севастопольської бухти – так топилася справжня історія флоту і Севастополя, пов’язана з Україною. Після затоплення дошки в бухті підюжений депутатами агресивний натовп зірвали з Графської пристані банер "Вітаємо з 16-ю річницею ВМС України!", встановлений до дня військово-Морських сил України. Порвавши його, після цього танцювали і топталися по ньому ногами. Честі українських моряків було завдано серйозного удару, більшість офіцерів не мали наміру це пробачати, бо знищенням дошки намагалися украсти в держави не тільки Севастополь, але й взагалі державність. Севастопольська виконавча влада від цих подій самоусунулася, а депутати міськради не лише приймали участь в побоїщі із знищення

пам'ятних знаків, а й організували і фінансували їх руйнування. Військова прокуратура замість притягнути до відповідальності організаторів і виконавців злочину, відкрила карну справу проти командувача ВМС України. Однак винні, хоч вони і не ховалися, навпаки, хизувалися содіяним, так і не були притягнуті до відповідальності і покарані, українська влада закон так і не застосувала, тому незабаром було знищено пам'ятну дошку і на Драматичному театрі, встановлену для вшанування севастопольки, народної артистки України Оксани Петрусенко, а у 2014 році "вкрадено" і Крим з Севастополем.

Червоні дні календаря були перетворені в свято "російської зверхності". Користуючись безвіллю і інертністю української влади на Чорноморському флоті при підтримці депутатів міськради, міліції і проросійських організацій взялися було на бронетехніці провозити розгорнуті російські прапори містом – демонструвати мешканцях своє верховенство. Ці спроби були заблоковані командувачем ВМС адміралом Ігорем Тенюхом, однак у "конфронтації" прокуратура почала звинувачувати саме його, а не ініціаторів антидержавних акцій. До подібних антидержавних акцій була залучена і УПЦ МП, яка щотижня по неділях проводила церковні ходи в тому числі і з російськими триколорами, а деякі їх "молебні" у центрі міста завершувалися побиттям проукраїнськи налаштованих громадян. На сміттєвих баках, на спеціальних палатках у людних місцях для дескридитації і цькування українських активістів і журналістів встановлювалися їх портрети у нацистській формі одягу. І все це проходило безкарно і стало причиною появи у Севастополі летучої сотні оплачених агресивних антидержавних проросійських активістів, завданням яких стало залякування мешканців міста.

Не отримуючи належної підтримки від місцевої влади командування ВМС України стало досить обережно відносилося до патріотичних пропозицій української громад. Так, там не підтримали створення громадської організації "Українська громада Севастополя", не була підтримана ідея виготовити відзнаки командувача ВМС "Захиснику острова Тузла", і вона не була реалізована, однак у відповідь у Севастополі при організаційній і фінансовій підтримці "дома Москви" було встановлено відзнаку "Захиснику Графської пристані" і був розіграний тривалий і гучний антиукраїнський процес нагородження нею учасників конфлікту з військовослужбовцями ВМС України.

З часу приходу до влади в Україні Партії регіонів і Президента Віктора Януковича, ідеологічна і інформаційна ситуація в Севастополі і в Криму стала ще більше погіршуватися. Флотські засоби масової інформації перестали відповідати на антиукраїнські публікації і заяви, на перекручування історичних фактів і відверті приниження української громади. Завойовані у важкому ідеологічному протиборстві позиції почали відверто здаватися на користь ЧФ і проросійських сил. Військові журналісти, які принципово відстоювали право України на флот, артисти, які виконували українські флотські пісні були звільнені в запас і з роботи. Флотська пісня була визнана "казармою" і виключена з репертуарів, а їх авторів позбавили сцени. У ВМС України різко змістилися ідеологічні акценти на виховання проросійської свідомості "братерства і дружби". Військові ЗМІ в Севастополя разом з місцевими стали пропагувати "братство флотів і трьох слов'янських народів" та "слов'янську єдність", спільно поборювати міфічних "фашистів" і "націоналістів". Представники ВМС разом з ЧФ РФ стали покладати квіти до встановленого пам'ятника імператриці Катерині II, освячувати Андрєєвські прапори та вступати до російського "Морского собранія". Одночасно з прославлянням українсько-російської дружби йшло жорстке нав'язування російських історичних традицій, російських героїв, посилювалася боротьба проти українських традицій, української мови і її введення в учбовий процес та приниження України як держави. Знову на шпальтах кримських газет і з екранів телевізорів залунали дослідження про незаконність передачі Україні Криму в 1954 році, про жахливий стан економіки України і головне – про щасливе життя, прогрес і розвиток Російської Федерації. Головним ідеологом проросійської політики в Севастополі виступав народний депутат від партії регіонів Вадим Колісниченко, який став постійним пропагандистом російської зверхності на всіх місцевих телерадіоканалах, у тому числі і на ТРК

"Бриз". З ВМС України звільнялися в запас патріотично налаштовані офіцери і призначалися вірні ідеології нової влади. Будь-яка критика в адрес "братання" флотів і народів вважалася недопустими проявами "націоналізму". Газета "Кримська світлиця", яка не здавала своїх українських позицій, була позбавлена фінансування і зупинила свій випуск.

З початком народних протестів проти корумпованої і злочинної влади Президента Віктора Януковича, виступів на Майдані і початку Революції Гідності взимку 2014 року мешканці Севастополя і Криму, як і у 1990-х роки, виявилися ідеологічно та інформаційно залежними від місцевої влади. У цей час антиукраїнська пропаганда, організація боротьби з "бандерофашизмом" під проводом найперше місцевої влади, що бентежило багатьох, досягли вершини і істеричних форм, тому більшість кримських українців і росіян, у тому числі і особового складу Військово-Морських сил, правильно визначити свою позицію, своє відношення до революційних подій в країні, до російської інтервенції на півострів не зуміли і не змогли

Однак ідеологічно побороти Військово-Морські сили України та й більшість мешканців Криму і Севастополя в цілому російським ідеологам так і не вдалося. Проросійські партії і рухи раз за разом програвали вибори в Криму. Тоді, особливо після Тузлинської кризи 2003 року, коли проросійські організації провалили своє головне завдання підняти загальнокримський протестний рух проти України, в Кремлі було прийняте рішення на силове вирішення проблеми відторгнення Криму від України. Ось тут і виявилося, що тривале зомбування свідомості військових моряків, севастопольців і кримчан не пройшло даром: морально і психологічно до гібридної війни в Криму вони виявилися не готовими. Цілі ідеологічного протиборства були досягнуті: ідеологічні українські структури в Криму з інформаційного поля були вчасно прибрані, а громадські організації – розпорошені і локалізовані. Сили і засоби пропагандистів "неоголошеної війни", не маючи серйозного противника, убезпечили морально-психологічний злам тих, хто мав вчинити опір "ввічливими чоловічками" при захопленні ними півострова. Це значно облегшило окупацію і анексію Криму Російською Федерацією.

ШЕФСТВО НАД ВМС. ВОЛОНТЕРСТВО

Піклування народу про своїх збройних захисників в Україні має давні історичні корені. Достатньо сказати, що ще у часи козацької України у більшості випадків йшли козакувати на Січ з власною зброєю і конем, до війська готувалися загодя і всією родиною. Про допомогу і забезпечення заможними верствами населення козацького війська, без якого створити, озброїти його і забезпечити припасами для тривалої війни було б неможливо, свідчить універсал Богдана Хмельницького, в якому гетьман наголошує, "якщо військо обнищає, то недовго статки протривають". Маємо спогади про допомогу в екіпіровці і забезпеченні припасами Української галицької армії, морської піхоти флоту Української Народної Республіки та документальні свідчення про надання допомоги Дієвій Армії УНР. Та й Чорноморський флот після його погрому і встановлення в Україні більшовицької влади відновлювався в більшості на кошти і матеріальну допомогу у першу чергу українського народу, яка отримала назву "шефська допомога". Отже жертовна турбота про військо і флот стали історичною традицією українського народу. Взаємні шефські зв'язки сучасних Військово-Морських сил України з областями, регіонами та громадськими організаціями країни почали складатися ще у 1992 році, з перших днів відродження національного флоту. Першими шефами Українського флоту були, звичайно, активісти севастопольських громадських організацій "Просвіта", Спілки офіцерів України, Руху і Союзу українок. Між іншим, перші офіцери і мічмани ВМС були активними членами цих організацій і з початком формування Українського флоту ці організації стали духовним стапелем молодого українського флоту. Одними із найактивніших прихильників Українського флоту були громадські активісти Леонід Амелькович, Євгенія Вітвицька, Олена Гриник, Юрій Ільїн, Любов Гуляєва, Олександра Гречко, Богдан Єналь, Володимир Пилипенко, Олександр Скляр, Віктор Ковальчук, Олександр Подольний, Богдана Процак, Богдан

Якимович, Микола Кічмар та інші активісти. Тверду підтримку ВМС України з перших днів їх створення надавав Меджліс кримськотатарського народу і особисто його лідери Муса Джамільов і Рефат Чубаров. З виникненням організаційної групи ВМС до неї почали прибувати представники з різних областей України. Першою в липні 1992 року до оргрупи ВМС прибула делегація Полтавської міської ради на чолі з депутатом, головою міського товариства "Просвіта" Миколою Кульчицьким, які подарували Командувачу ВМС Державні прапори і сувеніри.

У жовтні 1992 року у Севастополі відбулася нарада представників Президента України в областях. Перед учасниками виступив командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин, який об'єктивно довів до присутніх ситуацію навколо національного флоту та його роль в забезпеченні територіальної цілісності і безпеки держави. Представники Президента домовились організувати в областях допомогу українському флоту. У листопаді на нараді керівників районів представник Президента в Івано-Франківській області Василь Павлик довів ситуацію в Севастополі і вийшов з пропозицією кожному району надати матеріальну допомогу українським морякам. 24 грудня 1992 року перший великовантажний КАМАЗ з продовольством доставив до Севастополя заступник голови Коломийської міської ради Василь Глаголюк. Через день, 26 грудня, до штабу ВМС прибув вантажний автомобіль з Городенківського району Прикарпаття. Продовольство для флоту виділялося з складів визначених керівником району колгоспів. Однак загальнонародний розмах надання допомоги ВМС України набрало в Снятинському районі Івано-Франківщини і поширилось на все Прикарпаття, Тернопільщину і Львівщину. 2 лютого 1993 року до штабу ВМС прибуло сім важко завантажених автомобілів, які доставили гуманітарну допомогу: 60 тон продуктів 22 найменувань, історичну і художню літературу, 20 млн. карбованців для потреб виховної роботи, прапори, вишиті рушники, різноманітні сувеніри. Разом з ними прибули і аматори Белелуйського народного хору. Організовували шефську допомогу ВМС у районі голова районної ради Михайло Буграк та інструктор державної адміністрації Петро Тимчук. На Снятинщині допомога флоту стала дійсно народною акцією. Рішення про організацію шефства приймала спільна сесія районної і міської рад, проведена 20 січня 1993 року з участю представників всіх населених пунктів, партій і громадських організацій та священників всіх конфесій району. На сесії виступив представник ВМС, автор цих рядків. Народу зібралося так багато, що прийшлося озвучувати прилеглий майдан. Сесія насправді перетворилася у широку маніфестацію, у народне віче, участь в якому взяв десь кожний сьомий житель району. Окрім рішення про шефство, сесія прийняла заяву з протестом проти розправи командування ЧФ над медперсоналом 110-ї поліклініки ЧФ, яка відбулася в ті дні, та прийняли звернення до Президента України з приводу розбудови національного флоту як гаранта територіальної цілісності держави. Після районної сесії мітинги і сходи селян в підтримку Українського флоту відбулися в селах і на підприємствах району. Приклад продемонстрували працівники районної ради і адміністрації, перерахувавши в створений Покутський фонд допомоги ВМС одноденний заробіток. Пункти по збору допомоги створювалися в сільських радах, в навчальних закладах, церквах, списки з надавшими допомогу зачитувалися в церквах і вивішувалися в центрі сіл. На сільських сходах мешканці заявляли, що віддадуть на флот останнє, тільки щоб моряки стояли за цілісність і незалежність України. "Прийміть, сини України, наш маленький вклад в у загальнонародну акцію допомоги ВМС у тяжку для Вас скруту. – писав голова громадського комітету с. Драгасимів Іван Плешкан. - Мої односельці, хто чим зміг, підтримали

ШТАБ
ОКРЕМОГО КУРІНЯ
СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ
ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА
Січня 27 дня 1919 р.
№ 311

Росписка

Пожертвовані селянами 2-й сотні м.Нового-Буга 38 хлібів 12 кусків сала і 11 карбованців і 60 коп. грошей одержав, за що щиро дякую селянам.-

Отаман куріня

Значковий Сотник

Курінний Отаман

1919. Розписка про отримання пожертви від селян для Дієвої Армії УНР

Вас. Надсилаємо свою маленьку допомогу... Знаючи сутужність з літературою, надсилаю книги з власної бібліотеки". Відповідно до рішення колективу, Снятинський меблевий комбінат, який очолював Михайло Любчин, направив українським морякам одноденний заробіток, три вагони меблів та виготовив спеціальні меблі для командного пункту ВМС України і службових кабінетів штабу ВМС. Снятинське видавництво "ПрутПринт" (директор Володимир Карий) забезпечило діловиробництво штабу ВМС на 1993-1996 роки папером і відповідними службовими документами. Меблі для службових кабінетів Командувача ВМС, його заступників та секретаріату командування виготовили Івано-Франківська меблева фабрика ім. Б.Хмельницького та Долинський лісо-комбінат. В лютому голова організації Руху в Долинському районі Люба Боброва оголосила місячник допомоги ВМС, а у березні на нараді керівників Косівського і Верховинського районів Прикарпаття створено Гуцульський фонд допомоги ВМС у місті Косові, який очолила голова косівського товариства "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка Софія Кіндря. Першою допомогою ВМС наданою Гуцульським фондом став подарований комплект духових інструментів для оркестру штабу ВМС та різноманітні сувеніри гуцульського виробництва. З ініціативи лауреата Шевченківської премії, письменника, директора київського видавництва "Веселка" Яреми Гояна його видавництво розробило і виготовило для ВМС перші грамоти, листи подяки та надало інші типографські послуги. В квітні 1993 року в м. Сокаль Львівської області створено фонд підтримки ВМС, який об'єднав Сокальський, Стрийський і Золочівський райони, а в місті Львові створено Галицький фонд, який очолив голова Личаківської райради Іван Левицький. Він же й став координатором всієї шефської роботи на Львівщині. В листопаді місяці подібний фонд було створено в м. Каховці, а у грудні шефські зв'язки ВМС установили з Закарпатською і Волинською областю. З ініціативи спеціального кореспондента в Севастополі газети "Молодь України" Володимира Притули по всій Україні була розвернута акція "Українським морякам – українську книгу". Зібрані майже 1000 книг були вручені екіпажам українських кораблів до 179-ї річниці з дня народження Т.Г.Шевченка.

20.01.1993. Снятин. Перший мітинг в Україні на підтримку ВМС України

28 травня 1993 року до Севастополя прибула велика шефська делегація Снятинського району з народним хором і народним жіночим вокальним ансамблем селища Заболотова на чолі з головою селищної ради Євстафієм Зелезом. Наступного дня вони стали гостями Першого конгресу українців Севастополя і дали заключний концерт делегатам. Делегацію з Галичини намагалися блокувати антиукраїнські організації Севастополя, але підсумком перебування снятинчан у військових моряків стала демонстрація єдності ВМС України, української громади Севастополя з народом України і його активної підтримки військово-морського будівництва в Україні. Тож адресою започаткування всенародної підтримки Українського флоту є Прикарпаття, край, який в 1919 році відродив морську піхоту УНР, одів і обув її на зібрані народом кошти. Ініціатива, що народилася серед мешканців сіл і міст Івано-Франківщини, швидко поширилася областями України і через рік переросла у всенародне шефство над флотом. Були і шефи у Українського флоту і з-за кордону. Це у першу чергу громадяни США колишній головний інженер бази ВМС США в Норфолку інженер Василь Мацьків, підприємець Омелян Мельник, поет і лікар Микола Латишко та громадянин Австралії Михайло Гоян.

Першу офіційну угоду про організацію шефських зв'язків ВМС України з областями було підписано 22 грудня 1992 року. Прибулі до Севастополя заступник голови Запоріжської обласної державної адміністрації М.Горошко і кошовий отаман Запоріжського Коша генерал-майор Г.Кропивко разом з віце-адміралом Борисом Кожиним уклали перший договір про шефські зв'язки. В різдвяні канікули 1993 року група дітей військовослужбовців ВМС прийняла участь в поїздці по Ве-

ликому чумацькому шляху за маршрутом: Севастополь – Запоріжжя – Тернопіль. З січня 1993 року налагоджуються шефські зв'язки ВМС з Тернопільською областю. Основою тісних стосунків стала угода, підписана 8.01.1993 року з головою Тернопільської облдержадміністрації Р.Громяком. Активно розвитку стосунків з Українським флотом сприяв міський голова Тернополя Вячеслав Негода. Саме завдяки йому місто Тернопіль надало вагому допомогу ВМС при підготовці першого трансатлантичного походу загону кораблів до США: поставили на кораблі продукти, напитки, виготовили відповідну посуду, ТО "Текстерн" виготовило емблеми для морської піхоти ВМС, а ВО "Харчпром" закупило для потреб флоту телевізори, телефони, відеомагнітофони та першу відеокамеру для телерадіоцентру "Бриз". З підняттям Військово-Морського прапора на ДКПП "Донецьк", шефство над кораблем взяла Донецька область, місто Славутич взяло шефство над кораблем управління "Славутич", а львів'яни – над фрегатом "Гетьман Сагайдачний".

Поряд з продуктами, товарами і різними предметами до ВМС України почали надходити кошти від створених фондів підтримки ВМС. У зв'язку з цим Борис Кожин розпорядився створити гуманітарний фонд при фінансовому управлінні ВМС України. Всього за 1993 рік на рахунок створеного фонду поступило 371,76 млн. карбованців з Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської і Запоріжської областей. Першим шефом ВМС у Севастополі став Торговий дім С. Кондратєвського, який вніс в фонд ВМС 14 млн. крб. Тож заслужено першою нагородою українського флоту Почесним знаком орггрупи ВМС у жовтні 1993 року серед нагороджених Командувачем ВМС були і організатори шефства над ВМС: представник Президента України в Снятинському районі Івано-Франківської області Василь Юркевич, голова Снятинської районної ради Михайло Буграк, інструктор Снятинської райдержадміністрації Петро Тимчук, голова проводу Руху Долинського району Любов Боброва, директор видавництва "Веселка" у м. Києві Ярема Гоян, голова Личаківської районної ради міста Львова Іван Левицький, президент львівської компанії "Ліко" Павло Гавришкевич та директор Снятинського меблевого комбінату Михайло Любчин.

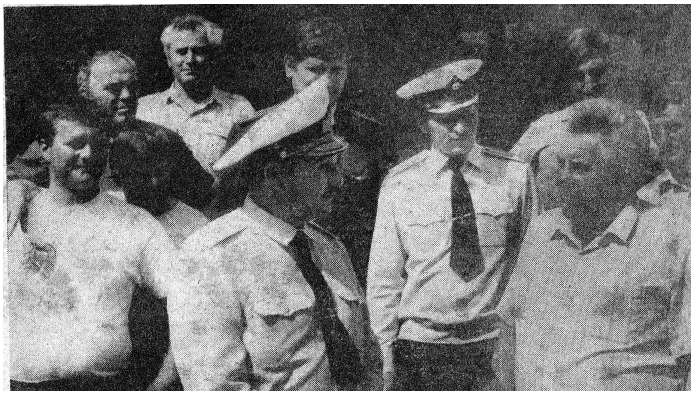

28.05.1993. Севастополь. Заступник командувача ВМС України контр-адмірал Микола Костров (на передньому плані) та автор з шефською делегацією Снятинського району Івано-Франківської області

Починаючи з 1994 року першість по допомозі ВМС в складний для флоту час від західних областей перебрали м. Київ, центральні та східні області країни. Шефство навколо Українського флоту об'єднало всю Україну! Разом із зміцненням флоту збільшувалися і масштаби шефської допомоги. В 1994 році на рахунок ВМС поступило вже 2 млрд. 506 млн. карбованців, у 1995 році – більше 37 міліардів карбованців. Найбільші внески внесли м. Київ – 6 млрд. крб., Луганська обл. – 2 млрд. крб., Львівська обл. – 1,5 млрд. крб., Івано-Франківська і Чернігівська – по 1 млрд. крб., Дніпропетровська обл. – 0,5 млрд. карбованців. Народні пожертви дали змогу зрушити з "мертвих якорів" житлову проблему ВМС, провести ремонтні роботи в штабі та в окремих військових частинах, ввести до ладу ряд кораблів і суден, на гідному нашої держави рівні забезпечити перші морські і океанські походи кораблів Українського флоту, створити власні інформаційні центри. Та шефство і матеріальна допомога ВМС не мали під собою в той час правової бази, яка би чітко визначала цілі, порядок і масштаби цієї роботи та не вможливлювала би зловживання. Борис Кожин, наприклад, закликав в 1993 році кожну область побудувати для ВМС по бойовому кораблю. Це, звичайно, не могло бути реально виконаним хоч на Івано-Франківщині зразу ж розпочали збір коштів на корабель

"Покуття". Питання про створення правової бази шефства над ВМС не раз ставилося перед керівництвом держави, Верховної Ради України і уряду, органами місцевої влади багатьох областей. Та вирішення питання затягувалося.

У серпні 1994 року в українських моряків побувала делегація Дніпропетровської області на чолі з головою обласної ради Павлом Лазаренком. Повернувшись, вони вийшли з клопотанням перед Президентом України про видання відповідного Указу. Раніше з подібною ініціативою виходили представники Івано-Франківщини, Львівщини, Тернопільщини, Запоріжжя та інших областей. Та вирішальну крапку в підготовці необхідного указу Президента поставила конференція "Асоціації демократичного розвитку і самоврядування України", яка на початку вересня проходила у Києві. На конференцію був запрошений і представник ВМС України, автор цих рядків. Заслухавши та обговоривши стан справ навколо ВМС представники рад малих і середніх міст України – члени Асоціації за пропозиції головуючого на конференції В'ячеслава Коваля прийняли звернення до Президента України стосовно надання термінової допомоги українським морякам в Криму. Представники Адміністрації Президента України, які брали участь у роботі конференції, запевнили присутніх, що документ по організації допомоги морякам незабаром буде підписаний. І дійсно, у відповідь на ці та інші звернення Президент України Леонід Кучма 7 жовтня 1994 року видав Указ "Про шефство над кораблями Військово-Морських Сил України", установивши і правову базу і систему організації народної допомоги у відродженні Військово-Морської слав нашої країни – національного військового флоту. Військова Рада ВМС України, обміркувавши Указ Президента, вирішила створити при штабі ВМС координаційну раду з організації шефської роботи і призначити своїх представників по областях. Керівником координаційної ради ВМС було призначено підполковника Олега Найду. Для організації відповідної роботи по виконанні "шефського" Указу Президента України 6 грудня 1994 року, в День Збройних Сил України, в Севастополі було проведено конференцію-семінар командування ВМС України з керівництвом областей. Керівництво Криму і Севастополя конференцію проігнорувало, представники Закарпаття не зуміли прибути по непогоді. Через кілька місяців з усіма областями України шефські зв'язки були оформлені відповідними договорами, правда, найбільше намагалися ухилитися від цієї роботи заступники голови ОДА Чернівецької області. Всенародний рух допомоги національному флоту не обійшов і Крим та Севастополь, як би в протиріч розігріваємій там антиукраїнській істерії. Місто Сімферополь взяло шефство над однойменним кораблем, допомогу ВМС стали надавати райони і міста автономії, окремі підприємства і установи півострова.

Шефство над Військово-Морськими силами організовували як органи державної влади так і громадські організації. Підготовку і забезпечення перших походів українських кораблів в Руан (Франція), в Норфолк(США) проводилася у більшості за народні пожертви, а похід фрегата "Гетьман Сагайдачний" до порту Абу-Дабі (ОАЕ) профінансувала Львівська область. За підсумками 1996 року шефська допомога склала майже чотири з половиною мільйони гривень. Найбільшу допомогу в той рік морякам надали Харківська область, яка перерахувала до ВМС України кошти та надала різноманітних матеріалів, виробів і товарів на суму 550 тисяч гривень, Миколаївська область – на суму більше 200 тисяч гривень, Вінницька – 125 тисяч гривень. За період, що пройшов з 1992 року, проведена надзвичайно велика робота по відновленні бойової готовності Українського флоту. З допомогою засобів і сили всього народу Україна перетворювалася у велику морську державу, вводила до ладу бойові кораблі, пристані і військові гарнізони, отримані після ро-

1999. Меценат з США Омелян Мельник (стоїть у центрі у безкозирці) в телестудії ТРК ВМС "Бриз"

зподілу ЧФ. В шефстві над флотом є свої прояви героїзму і самовідданості заради незалежності своєї країни. Разом з державою мужнів і набирався досвіду і український флот.

Значно вдосконалив організацію шефської роботи адмірал Михайло Єжель. В 1997 році Координаційна рада була перетворена у відділ шефської роботи штабу ВМС. Керівництво роботою відділу організації шефської роботи здійснювали капітан 1 рангу Віктор Бурчик, полковник Олег Найда, капітани 2 рангу Андрій Ільєнко, Олег Неугоденко та Володимир Лєщенко. За кожною військовою частиною і кораблем були визначені конкретні шефи, а шефські зв'язки обумовлювалися відповідною угодою між ними, яка і визначала головні напрямки шефських взаємовідносин. Отримана шефська допомога направлялася у першу чергу на відновлення бойової готовності кораблів і військових частин та на вирішення житлової і соціальних проблем військовослужбовців і членів їх родин. Була реорганізована і система обліку наданої допомоги. І результати не забарилися. В 1997 році шефська допомога військовим морякам перевершила 9 млн. гривень, в 2001 році склала 14,7 млн. гривень, а у 2002 році – 20,99 млн. гривень. За шефські кошти для військових моряків закуплено квартир: в 1997 році – 157, в 2000 р. – 74, в 2002 р. – 58 квартир. І появилися в Севастополі, в Євпаторії і інших гарнізонах флоту не лише шефські квартири, а під'їзди і цілі будинки. Особливо багато сил і засобів в вирішення житлової проблеми моряків вкладала наша столиця – місто Київ, в час, коли обов'язки його міським головою був Олександр Омельченко. Своєрідним підсумком вкладу Києва і "Укрзалізниці" у вирішення житлової проблеми ВМС стало будівництво так званого "президентського" будинку у Севастополі, хоч половину його квартир севастопольській міській адміністрації вдалося у моряків і відібрати.

В матроських кубриках і казармах для організації дозвілля особового складу появилися шефські телевізори і відеомагнітофони. При підтримці заступника голови Верховної ради України Олександра Зінченка телеканал "Інтер" обладнав систему супутникового кабельного телебачення для флагмана Українського флоту фрегата "Гетьман Сагайдачний" і з того часу де б не був фрегат, моряки завжди мали змогу знати і бачити події на своїй Батьківщині. Для моряків ВМС ТК "Інтер" закупив дві квартири у Севастополі, протягом тривалого часу надавав матеріальну, технічну і творчу допомогу у становленні ТРК ВМС "Бриз", піклувався побутом моряків флагмана українського флоту.

Шефська допомога стала і основою медичного забезпечення ВМС України. В найважчі 1992-1995 роки першими матеріальну допомогу в медичному забезпеченні ВМС України надавали львівські фармацевти і медичні установи Львівщини. З 1997 року за організацію медичного напрямку шефської допомоги взяла на себе дружина командувача ВМС Єжель Наталя Климентівна, яка займала посаду завідуючої терапевтичним відділом поліклініки ВМС. Завдяки її стараннями та керівників медичних закладів у ВМС України появилися капітально відремонтовані 110 поліклініка ВМС України, стоматологічна поліклініка та центральний військово-морський шпиталь, обладнані сучасним медичним обладнанням. У час обмеженого фінансування Збройних Сил державою, шефська допомога стала визначальною і у вирішенні питання відновлення бойової готовності кораблів. В 2002 р. на ремонт кораблів, суден і бойової техніки військових частин області України виділили 12,9 млн. гривень, в 2003 р. – 2,6 млн. гривень.

Однак разом з шефством державні чиновники стали все більше придивлятися до військових земель і майна, особливо металу, багатьом з вищих щаблів влади сподобалися землі на морському узбережжі і бухти, в яких базувалися кораблі і судна Військово-Морських сил. У суспільство було закинуте гасло демілітаризації в ході проводимої військової реформи, що означало скорочення і витіснення ВМС з власної флотської інфраструктури. Позаяк у ВМС України не спішили "демілітаризуватися", Президент України Леонід Кучма разом з головою президентської Адміністрації Віктором Медведчуком напередодні Пасхи 2003 року провели їх інспекцію, за підсумками якої були зняті з посад майже все командування ВМС України. Перебування Леоніда Кучми і Віктора Медведчука і їх заяви у Севастополі фактично зупинили шефство над флотом. Причиною стала заява Леоніда Кучми, що у

Військово-Морських силах все погано і розкрадене. Сказане не відповідало дійсності, здавалися в оренду, продавалися і списувалися в металобрухт кораблі і судна, виводилися з Севастополя бойові частини флоту за вказівками Міністра оборони. Правда була в тому, що у ВМС не погоджувалися з терміновим виводом плавдоку, ряду установ і судоремонтного заводу з Балаклави, чого добивався Віктор Медведчук. Після заяв Леоніда Кучми по ВМС шефство звелося на рівень взаємовідносин лише деяких окремих командирів військових частин з підшефними містами і організаціями та прибуття представників регіонів до Севастополя на святкування дня Військово-Морських сил.

Шефство регіонів, установ і організацій над Військово-Морськими силами дещо оживилося після Помаранчевої революції 2004 року. З його активізацією виникла необхідність вдосконалення положень Указу Президента України по організації шефства над кораблями та військовими частинами ВМС України, більш активного сприяння у вирішенні соціально-побутових і культурних проблем моряків. Виходячи з цих причин, Президент України Віктор Ющенко підтримав пропозиції Командувача ВМС України Ігоря Тенюха і військової ради Військово-Морських сил Збройних Сил України, місцевих державних адміністрацій і громадських організацій щодо подальшого розвитку шефства над кораблями та військовими частинами Військово-Морських сил Збройних Сил України. 28 березня 2006 року вийшла в світ нова редакція Указу Президента України за № 266/2006 "Про вдосконалення організації шефства над Військово-Морськими Силами Збройних Сил України". Указом Президента України визначено, що метою вдосконалення організації шефства над кораблями та військовими частинами Військово-Морських сил Збройних Сил України є надання допомоги морякам у відновленні і підтриманні технічної готовності кораблів, озброєння та військової техніки, а так же активне сприяння командуванню у вирішенні соціально-побутових і культурних проблем особового складу. В основу шефської роботи, як і раніше, знову було покладено військово-патріотичне виховання молоді та піднесення престижу військової служби.

2002. Севастополь. Заступник голови Верховної Ради України Олександр Зінченко, керівники і ведучі журналісти УНТК "Інтер" з колективом ТРК ВМС "Бриз"

Шефська допомога Військово-Морським силам за 10 років після виходу в світ Указу Президента України про шефство над флотом склала понад 90 млн. гривень, за кошти областей придбано для військовослужбовців 615 квартир, відновлено боєготовність десятків кораблів і суден. У Севастополі, в Євпаторії, Миколаєві і в других гарнізонах появилися цілі "шефські" житлові будинки, побудовані за кошти областей, організацій і установ України. Українські кораблі отримали назви міст – своїх шефів. Однак розвиток і зміцнення шефства у значній мірі стримувало оподаткування наданої шефської допомоги. Тому представники організацій і установ та військові моряки пропонували внести відповідні зміни в указ про шефство та у відповідне законодавство – шефська допомога надавалася Збройним Силам, обліковувалася як державне майно, і заміщувала фінансування з державного бюджету військового штатного майна, яке військові частини і установи не мали змоги закупити з свого кошторису, і обкладалася податками.

Після Помаранчевої революції шефство над ВМС з кожним роком приймало все більше декларативний і показовий характер. З таким станом справ, коли шефство над ВМС ледве жевріло, а над Чорноморським флотом РФ воно бурно розвивалося і пропагандувалося, не могли миритися багато громадських рухів в Україні та командирів військових частин. На їх вимогу і підтримуючи пропозиції Міністерства оборони, Ради регіонів, місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування про дальший розвиток шефства над Збройними Силами України та для вирішення питань піднесення престижу військової служби, соціально-побутових і культурних проблем військовослужбовців Президент України Віктор Янукович 27 вересня 2010 року підписав новий Указ № 918/2010 "Питання шефства над Збройними Силами України". Цим Указом затверджувався перелік з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України, над якими здійснюється шефство. Місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування пропонувалося організовувати роботу із здійснення шефства над з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями Збройних Сил України відповідно до річних планів шефства, в яких передбачати заходи щодо участі у військово-патріотичному вихованні молоді та культурно-виховній роботі з військовослужбовцями; підготовки допризовної молоді до виконання військового обов'язку щодо захисту держави, сприяти вирішенню питань, пов'язаних із задоволенням соціальних потреб військовослужбовців та надавати допомогу у забезпеченні з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України продовольством, пально-мастильними матеріалами, матеріально-технічними засобами. Та питання зняття оподаткування з наданої шефської допомоги так і не вирішувалося, тому "шефський" указ Віктора Януковича особливо шефство над ВМС України не активізував. Як і раніше, воно зводилося до прибуття "шефів" на спільне святкування дня флоту України і ВМФ РФ. Так тривало до 2014 року.

2005. Севастополь. Меценати з США поет Микола Латишко і інженер Василь Мацьків (справа) з командиром ескадри контр-адміралом Ігорем Тенюхом та керівником ТРК ВМС "Бриз" після телеефіру

Ситуація з шефством над флотом змінилася з початком вторгнення російських військ і анексії ними Криму в 2014 році. Під час воєнної небезпеки і воєнної агресії в Україні набув розвитку волонтерський рух допомоги Збройним Силам України. І початок свій він бере з Криму, з початку анексії півострова прийшлими "братами" без розпізнавальних знаків розрізнення. Піднявши на новий рівень шефство народу над Військово-Морськими силами України часу мирного, у час воєнної небезпеки волонтерство новими гранями висвітили єдність армії і народу. Майдан 2014 року і Революція Гідності у корні змінили відношення до Збройних Сил України. Анексія і окупація Криму російськими військами з новою силою відізвалося шефством під назвою волонтерство. Без будь-яких указів чи урядових розпоряджень у всіх областях країни на добровільних началах почали формуватися добровольчі батальйони, батальйони територіальної оборони – всього більше сотні, які влилися до Збройних Сил і спільно виступили на оборону держави. У період загрози втрати незалежності і територіальної цілісності держави на допомогу заблокованим у Криму українським морякам знову прийшов український народ. Вище вже говорилося, що у кілка тижнів березня місяця на рахунок "Фонду відродження ВМС" поступило більше 1 мільйона 250 тисяч гривень. Один літній чоловік з Києва, який не захотів повідомити своє прізвище, перевів у фонд свою річну пенсію, кошти на різні суми надходили з усіх регіонів України. Зусилля

народу, у тому числі і мешканців Криму та діаспори, направлялися на допомогу морякам заблокованим в Криму військових частині і кораблів, позбавлених агресорами найнеобхіднішого: продуктів, грошового забезпечення, води, зв'язку. Українським військовослужбовцям кошти на десятки тисяч гривень надходили не лише у фонд, але й на особисті рахунки командирів військових частин і кораблів в Криму. Велику організаторську роботу у організації адресної допомоги заблокованим військовим частинам провів колектив ТРК МО України "Бриз", особливо редакція радіомовлення, яка перетворилася було на своєрідний волонтерський штаб допомоги ВМС.

Захоплення Криму не відбулося без опору, і не тільки військових, а й мешканців півострова. В ході протистояння захопленню і окупації Кримського півострова вагому допомогу військовим надавали група "Майдан", створена у січні 2014 року в Севастополі, керівником якої став молодий активіст Віктор Неганов, в Криму - ініціативна група "Український народний дім". Створена у лютому 2014 року Тимуром Шаймардановим у Сімферополі, група молодих українських патріотів "Українського народного дому"не просто брала участь у проукраїнських мітингах, а забезпечувала охорону правопорядку під час їх проведення, координувала дії різних проукраїнських сил, підтримувала контакти з активістами київського Майдану. З появою в Криму окупаційних військ, члени ініціативної групи перетворилися на волонтерів і надавали допомогу розташованим у Сімферополі, Севастополі, Перевальному українським військовим частинам, заблокованим російськими "зелёными человечками" з так званою "самообороною" Криму. Згодом група Шаймарданова забезпечувала евакуацію військовослужбовців та їхніх родин на материк. За підрахунками самих волонтерів, їм вдалося вивезти на підконтрольну Україні територію понад дві тисячі людей. Волонтери діяли в умовах постійного тиску і погроз збоку окупаційного режиму. 13 квітня 2014 року був спалений автомобіль одного з найактивніших членів "Українського народного дому" Павла Довбиша у Сімферополі. У Севастополі був спалений автомобіль активісту Дмитру Білоцерківцю, пошкоджений – Олексію Кисельову. Ряд активістів було побито на вулицях міста. 26 травня 2014 року у Сімферополі зник Тимур Шаймарданов, до цього протягом місяця він неодноразово повідомляв своїм близьким, що за ним стежать і отримує погрози. 30 травня також зник соратник Шаймарданова Сейран Зінедінов. Доля обох активістів досі невідома. Проукраїнський мітинг у Севастополі 9 березня 2014 року завершився кровавим побоїщем, ціла зграя севастопольських сепаратистів, російських козаків і спецназу напала на мирних людей, полилася кров, було пошкоджено ряд автомобілів.

Дитячі листівки на фронт в АТО

У ситуації оточення і блокування військових частин і бухт народна допомога підтримувала моральний дух моряків і допомогла зберегти бойове ядро ВМС України, яке, вийшовши з Криму, у короткий термін у Одесі, Миколаєві та Очакові на практично пустих місцях чи у давно покинутих військових містечках облаштовувало нові пункти базування військових частин і установ українського флоту. Командуючий ВМС віце-адмірал Ігор Воронченко згодом згадував значення ініціативної групи "Український народний дім" і волонтерів у час опору російській інтервенції в Криму: "Я добре пам'ятаю, як багато вони зробили для наших військ в Криму, як підтримували нас, ризикуючи життями. Важко навіть описати, наскільки це було важливо для нас тоді".

Моряки виходили з Криму по-різному, але більшість без сімей і без будь яких засобів для проживання. Крім того, згадує волонтерка Лариса Вірніна, депортація

з півострова знайшла своє відображення і на їх морально-психологічному стані, у своїй більшості військові моряки були твердо впевненими, що мешканці України будуть зневажати їх за втрату Криму. Але одесити, миколаївці, очаківці розуміли, що тривалий протягом березня місяця беззбройний опір окупанту в Криму дозволив країні проснутися від пацифістського летаргічного сну, мобілізувати армію і ресурси на опір інтервентам і захист країни, тому були їм вдячними за це і зустріли тих, хто вийшов з Криму і залишився вірним військовій присязі як героїв, тепло і привітно. Познавши, що для життя у них немає зовсім нічого, наносили їм багато одягу як для дорослих, так і дітей, побутових пристроїв, продуктів, знайомили їх з своїми містами, організовували екскурсії в театри і кіно, забезпечували роботою і дитячими закладами.

Організація волонтерської допомоги Військово-Морським силам, особливо у Одесі і Миколаєві, спершу не мала якогось єдиного центру чи сталої структури. За словами Олени Сивак, організовували допомогу окремі волонтери за покликом совісті. Такими з перших днів зародження громадського руху волонтерства, окрім вищеназваних, волонтерами стали Зоряна Трухіна, Олена Грекова, Олена Солонина, Артем Кршеминский, Антоніна Найдіс, Жанна Стоянова, Тарас Чмут, Ірина Медушевська, Наталя Пранжу, Дмитро Мікульський та інші. Багато людей надавали допомогу окремим сім'ям моряків, котрі такої потребували - хтось фінансами, хтось пошуком роботи, хтось зв'язками, хтось інформацією, інші організували систему пошуку житла для сімей військовослужбовців, залучали до збору коштів діаспору і закордонні організації українців.

Перебазувавшись до Одеси, командування Військово-Морських сил Збройних Сил України зустрілося з активістами волонтерського руху Одеси та Миколаєва. На зустрічі йшлося про удосконалення співпраці, яка тривала практично з перших днів після передислокації на материкову частину України. "Військові моряки щиро вдячні вам за допомогу. Суттєва підтримка з боку небайдужих одеситів і миколаївців щодо забезпечення діяльності флоту сприяє більш якісному виконанню особовим складом поставлених завдань", зазначив командувач ВМС віце-адмірал Сергій Гайдук, звертаючись до активістів. Він запропонував зосередити спільні зусилля на кількох основних напрямах: допомозі у забезпеченні підрозділів, які виконують завдання в зоні АТО, турботі про сім'ї загиблих військовослужбовців і про поранених захисників. Зі свого боку волонтери також висловили низку пропозицій щодо оптимізації співпраці. Під час зустрічі досягнуто домовленості для більш централізованої організації і розподілення волонтерської допомоги створити координаційну раду при штабі ВМС України.

2015. Модуль штабу Центру морської авіації в Миколаєві, збудований на волонтерську допомогу

В Україні небайдужими громадянами був створений комітет відновлення і розвитку Військово-Морських сил. Всенародну допомога охопила всі прошарки українського суспільства, навіть дітей. Діти в школах почали проводити майстер-класи, а виручені кошти надсилали бійцям в АТО. Особливо зворушливими стали дитячі листи на фронт незнайомому солдатові, від яких, як самі признавалися бійці, вони ледь стримували сльози. Тексти листів, написаних незнайомим солдатам, говорять самі за себе. У них - слова про народжений в серцях українців патріотизм, глибока вдячність, підтримка і надія на цих хлопців, які виконують свій обов'язок - рятують Україну. Приведемо одну з тисяч подібних: "Доброго дня, а може вечора, дорогі всі воїни АТО, захисники Вітчизни. Пише Вам учениця 6-А класу школи № 245 - Машенька. Я постійно дивлюсь новини по різним каналам телебачення, захоплююсь і вражаюсь Вашим патріотизмом, силою духа, волею, бойовим натхненням та сміливістю. Я бажаю Вам крепкого здоров'я, згуртованості, єдності, невпинно бити наших ворогів - путінських найманців, терористів і за-

гарбників нашої незалежної України. Дуже Прошу винищіть агресора, регулярні війська Путіна, який спонсорує вбивства наших громадян. Укріпляйте нашу незалежність і територіальну цілісність неньки - України. Ми з мамою, бабусею вранці і ввечері молимо Бога - Ісуса Христа - щоб Він зберіг всіх вас, ваші життя, щоб Він послав підтримку всього світу, як воєнну технічну, так і матеріальну. За ваші хоробрі серця, дорогі Ви мої! Повертайтеся живі і неушкоджені і приходьте в нашу школу. Дуже буде вся школа Вас чекати! Слава Україні і Вам Героям - Слава! Храни Вас, всіх воїнів, Бог і Пресвята Богородиця!". Багато людей, розказує Олена Сивак, допомагали морякам у найважчі перші два роки посудою і білизною виходячи з своїх матеріальних можливостей. "Почали допомагати з перших днів анексії Криму, розказує свідок розвитку волонтерства Жанна Стоянова, коли наших почали терміново виводити з півострова в чому були, як кажуть. Їх з сім"ями поселили на "Куяльнику" і ми все що могли везли туди, і теплий одяг, і ковдри, дітям їжу, соки, іграшки, роликові ковзани навіть, збирали по знайомим і везли. Волонтери писали - терміново потрібна допомога, от ми з чоловіком і переказували гроші то флоту, то артилеристам, то зв'язківцям. Потім перших "переселенців" військових перемістили під Миколаїв, і знову нові військові на "Куяльнику", знову потреби. Так все з хати й повивозили, що мали і посуд, і електроприлади, білизну, тощо. Регулярно відсилаємо нашим морським підрозділам трохи смаколиків. Батьки старенькі передали мед, смалець, чоловік засолив сало, доклали всякого смачненького і відправили хлопцям". Після більш-менш пристойного облаштування військових моряків і їх сімей, розказує Лариса Вірніна, треба було облаштувати штаб ВМС, бо "там ні столів, ні стільців, ні шаф, ні технічних засобів не було, все це майно одесити збирали по місту. Затим треба було забезпечити можливості оборони штабу, обладнати нормальну кімнату для зброї. У них навіть рацій не було, не кажучи вже про засоби спостереження і іншого сучасного військового обладнання – на все це були потрібні кошти, яких не було. Ось тут і волонтери взялися допомагати, відкрили волонтерські рахунки, підключили місцеві організації і підприємства". Олена Грекова займалась навіть ремонтом частин, Дмитро Мікульський, Антоніна Найдіс акомульовували кошти і допомагали ремонтувати водолазне судно "Почаїв", пошуково-рятувальне судно "Донбас" та організовували волонтерську допомогу Військово-морському факультету Національного морського університету, військово-морському ліцею. Вніс вагомий вклад у забезпечення навчального процесі військово-морського факультету та ліцею і "Фонд відродження ВМС України". Волонтер Тарас Чмут організовує дієву допомогу береговим військам і морській піхоті, колекторному судну "Шостка" та іншим військовим частинам і підрозділам.

2015. Маленький хлопчик плете маскувальну сітку для фронту

З початком боїв у східних регіонах Донбасу виявилося, що у попередні роки пацифізму і "слов'янського братства" наші військовослужбовці були доведені до такого стану, що для боротьби на фронті осталися без необхіднішого, а багато що з штатного спорядження вже не відповідало умовам сучасного бою. Повністю були відсутні тепловізори, прилади нічного бачення, бронежилети і каски відповідного рівня захисту, форма одягу не відповідала умовам бойових дій, не вистачало відповідних видів озброєння і багато чого іншого. Не було палива для заправки бойової техніки, на 10 танків був лише один акумулятор, на складах знаходилося лише 2,5 тисяч берців, бронежилетів не було зовсім, ділився своїми спогадами про той час екс-міністр оборони Ігор Тенюх. Тож спорядження воїнів до бою за Україну стало справою всенародною, яка дістала назву волонтерський рух. Виявлені недоліки у короткі терміни взявся усувати волонтери, які у короткі терміни по всій країні та за кордоном розгорнули рух на збір коштів для потреб фронту. Волонтери діставали і закупали каски, пальне, бронежилети, прилади нічного бачення,

дрони, дальноміри, камуфляжну форму і обув для матросів і солдат, медикаменти для лікувальних закладів, протези для поранених, організовували ремонт і відновлення бойової техніки, виготовляли пічки для обігріву бліндажів і палаток, похідні лазні і пральні та багато чого іншого, чого так не хватало на фронті. Волонтерські центри були відкриті у всіх областях України. З їх допомогою у короткий термін був зведений штаб для морської авіації в Миколаєві, забезпечене облаштування морських піхотинців, відремонтовано ряд суден ВМС України, надана допомога в облаштуванні Військово-морського ліцею, коледжу та Військово-морському факультету в Одесі, Навчального центру в Миколаєві. Для організації його роботи та визначення головних напрямків волонтерської допомоги у Одесі, Миколаєві та інших містах появилися організації волонтерів і їх офіси, був відкритий фонд Укроп, заснований благодійну організацію "Міжнародний благодійний фонд "Повернись живим" та інші організації. Тепер зусилля народу направляються на забезпечення військ на фронті у першу чергу відповідними транспортними засобами, сучасними засобами враження противника, засобами індивідуального захисту, медикаментами та багато чого іншого. Облік поставленого майна Військово-Морським силам вже нараховував десятки мільйонів гривень.

Волонтерський рух, допомагаючи підвищити бойову готовність, намагається привести умови життя і служби українських моряків у відповідності до євроатлантичних стандартів. Ось, наприклад волонтер Наталя Пранжу після перебування у артилеристів берегових військ ВМС звертається до колег: "...артилеристи флоту сплять у палатках, а всі будівлі їх військового містечка не придатні для проживання. Ангари для техніки без дахів і воріт, зберігати її ніде. КЕЧ щось робить, провели воду, електрику... но на цім роботи і закінчилися. Через місяць буде тепло і наступить самий час для будівельних робіт. Необхідно терміново провести ремонт двох будинків для проживання, одно для штабу, десять ангарів... Південь України має бути під надійним захистом, а то ніхто не знає, що у Путіна на думці. Маємо фотографії казарм США, чим ми гірші?". І віриться, що у скорому часі при народній допомозі таки стануть наші моряки кращими з кращих як в бою, так і у повсякденному житті.

Волонтерська нагорода "Народний Герой України"
Справа – для волонтерів, зліва – для військових

При масштабах такої надзвичайно великої, різнопланової, напруженої і непростої роботи волонтери проявляють залишаються надзвичайно скромними людьми. Прикладом можна привести подружню пару Олександра і Олену Сивак: "Я не вважаю себе волонтером. Так сталося, що саме на Майдані та початку АТО я отримала не дуже позитивний діагноз, літо 2014 була на операціях за кордоном. Тому я не дуже мобільна. Почали допомагати з чоловіком ще коли частини були у Криму. Переводили кошти, знаходили спонсорів з діаспори. У квітні зустріли сім'ї на "Куяльнику", почали допомагати облаштуватися. Ми не збирали кошти на карточку. Спочатку витратили свої заощадження. Долучали забезпечених друзів. Працювали з різними підрозділами. Писати про мене та чоловіка не потрібно. Це було і є простим волонтерством". Однак саме оце "просте" волонтерство перетворило Військово-Морські сили, їх берегові війська і морську піхоту у неприступний бастіон під Маріуполем і Донецьком, об який обламали свої зуби ворожий спецназ і десантно-диверсійні ворожі групи.

Волонтерський рух благословили і активно підключилися до нього Українська Православна Церква Київського патріархату і Греко-католицька Церква. Капелан ВМС від УГКЦ отець Микола після визволення з застінків ФСБ у Севастополі відразу мобілізувався на фронт військовим капеланом і відбув кілька ротацій. 27 січня 2016 з благословення Святійшого Патріарха Філарета, в кафедральному соборі Різдва Христового м. Одеси відбулося нагородження громадських активістів та волонтерів. За особистий вагомий внесок у справу відстоюванні інтересів Українського народу та Української державності, захисту його честі, гідності та територіальної цілісності, особисту участь у нейтралізації путінської агресії в м. Одесі та

Україні, велику допомогу Збройним Силам України та добровольчим формуванням, активну протидію сепаратизму та українофобії, медалями "За жертовність і любов до України" були нагороджені: Березуцький Вячеслав Олександрович, Железогло Наталя Андріївна, Попкова Діана Миколаївна, Солонина Олена Вікторівна, Шаманаєв Сергій Сергійович та Стоянова Жанна Миколаївна. Відзнакою командувача ВМС ЗС України "За сприяння Військово-морським силам України" нагороджені волонтери Руслан Зуєв та Павло Довбиш. Нагороду організатора ініціативи "Український народний дім" Тимура Шаймарданова отримали його 11-річний син Марк та дружина Ольга.

Ситуація на фронті вимагала заради перемоги об'єднати воєдино шефство, волонтерський, громадський рух та підвести під них нову юридичну основу. Узагальнюючи загальнонародний рух допомоги Збройним Силам і фронту Президент України Петро Порошенко 11 лютого 2016 року підписав Указ № 44/2016 "Про шефську допомогу військовим частинам Збройних Сил України, Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України". Продовжуючи усталені традиції шефства над військовими частинами Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, говориться в Указі, з метою сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності держави, розв'язанню соціально-побутових проблем, задоволенню культурних і духовних потреб військовослужбовців, піднесення престижу військової служби місцевим державним адміністраціям запропоновано вжити заходів щодо організації шефства над військовими частинами Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, зокрема щодо надання допомоги у забезпеченні військових частин продовольством, паливно-мастильними матеріалами, матеріально-технічними засобами, у розв'язанні соціально-побутових проблем, задоволенні культурних і духовних потреб військовослужбовців, військово-патріотичного виховання молоді та її підготовки до виконання військового обов'язку, для чого, зокрема, утворити відповідні координаційні ради. "Кожна область, ті міста, де розташовані наші славні частини, мають пишатися цим, заявив Петро Порошенко засіданні Ради регіонального розвитку. І якщо у нас є 25-та бригада – це слава Дніпропетровську. Якщо у нас є 95-та бригада – це слава Житомиру. Якщо у нас є 79-та бригада – це слава Миколаєву. Якщо є 80-та бригада – це слава Львову. Якщо у нас є 3-й полк спецназу – це слава Кіровограду. І так далі. Це – найкраща форма патріотичного виховання молоді. Я буду пишатися, коли молодь у нас буде носити символіку бригад, коли вони будуть мріяти потрапити туди і побачити як живуть і підвищують бойову підготовку славні українські герої", – сказав Петро Порошенко. Документом затверджується перелік з'єднань і військових частин Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, над якими здійснюється шефство місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. У рамках шефства місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування будуть організовано, як важливе державне завдання, надавати допомогу у забезпеченні військових частин продовольством, паливно-мастильними матеріалами, матеріально-технічними засобами, у розв'язанні соціально-побутових проблем, задоволенні культурних і духовних потреб військовослужбовців, військово-патріотичного виховання молоді та її підготовки до виконання військового обов'язку, для чого при органах влади утворено відповідні координаційні ради з участю всіх волонтерських та доброчинних організацій. Відповідно до Указу, підписаного Президентом України, військові частини забезпечуватимуть харчами, будівельними матеріалами, паливом на шефських засадах. Біляївський район Одеської області, наприклад, батьківщина славетного кошового отамана Чорноморського козачого війська Сидора Білого, взяв шефство над дивізіоном реактивної артилерії морської піхоти ВМС України і завдяки йому у морських артилеристів появилася своя пральня. У Дніпропетровській області, повідомили в управлінні взаємодії з правоохоронними органами та оборонної роботи Дніпровської ОДА, 17 підшефних військових частин. За п'ять з них відповідатиме облдержадміністрація. Бійцям, крім матеріальної допомоги, надаватимуть правову й медичну підтримку, вирішуватимуть соціально-

побутові проблеми. Також до армійців приїздитимуть з концертними програмами творчі колективи області, бійці відвідуватимуть театри й музеї. Для школярів у військових частинах проходитимуть уроки мужності. "Підтримка захисників України для Дніпропетровщини справа не нова. З перших днів АТО наші хлопці одними з перших стали на захист країни, і ми допомагали їм всім необхідним. Дніпропетровщина першою збудувала фортифікації на сході України. Наші лікарні приймали всіх поранених з Донбасу. Відтепер, коли підписано Указ Президентом України про шефство над військовими частинами, ми продовжимо цю роботу. До усталених традицій долучаються керівництво міст і районів", – підкреслила начальник управління ОДА Ірина Федорчук.

Звичайно, сучасне шефство вже не являється показово-парадним минулих мирних років. Звичайно, шефи-волонтери попри їх загальноукраїнський рух не спроможні забезпечити військо сучасним озброєнням, але їх духовна і моральна підтримка, вклад у вирішення матеріально-технічних проблем, у налагодження побутових умов у військах, особливо у перший рік російської агресії є незаперечним. Та найголовнішим для воїнів на фронті стала народна турбота про належний стан морального духу, бойову мотивацію і патріотизм тих, кому народ віддає своє чи не останнє. Бо коли воїн на фронті морально немотивований, він воювати не готовий. У сучасній війні вчорашні, застарілі штампи минулого у духовній площині вже не працюють, тому саме через волонтерів передається на передову лінію фронту всенародна любов і підтримка, вкладається у свідомість солдатів і офіцерів ідея надійного захисту Батьківщини. Якщо держава нагороджує конкретного воїна за конкретний подвиг, то волонтери від громадянського суспільства мають можливість подякувати і відзначити всіх, хто захищав мир і спокій тих, хто оставався в тилу. Дуже високо котуються у бійців народні нагороди і пам'ятні знаки, засновані волонтерськими організаціями, як-то "Народний Герой України", "Кіборг України", "За оборону Донецького аеропорту", "За оборону Волновахи", різні "Нагородні листи" тощо, які, без сумніву, з часом можуть прийняти і статус державних нагород. З установленням перемир'я на фронті волонтерські організації поряд з фронтом значну увагу стали приділяти демобілізованим воїнам, питанням їх психологічної реабілітації, працевлаштування, виділення їм землі та іншим питанням їх життя, які потребують громадської підтримки..

2016. Вручення нагороди "Народний Герой України" ветерану АТО кап. 2 рангу запасу Тімуру Баротову

Волонтерство над Військово-Морськими силами оцінюється не лише в фінансових коштах. Безцінною є моральна, духовна підтримка українських моряків. Безкорислива, глибоко патріотична допомога регіонів України засвідчує не тільки морякам, а всім сущим, що Україну, як матір, не вибирають. Вона вічна на нашій древній землі, землі, яку омиває море, до якого сходяться води Дніпра, Дінця, Пруту, Бугу, Інгулу, Дністра і Кальміуса – з усіх українських земель. І флот сучасної України, як колись флотилії святого Володимира Великого і гетьмана Петра Сагайдачного, твердо стоїть і відстоює інтереси тих, волею кого створений, забезпечує морські інтереси держави і українського народу. З організацією волонтерства українські моряки від матроса і до командувача відчули себе повноправною частиною народу, відчули важливість справи яку захищають і її потребу для народу. З кожним прибуттям волонтерів на флот, в частини і на кораблі в свідомість моряків вливалася сила національного духу, наснага борців за волю. Шефство стало тією твердою морською палубою в штормовому Чорному морі, на якій міцно стоять українські моряки і вже любі політичні хитавиці не можуть більше збити їх з курсу, вибраного народом. Єдність волонтерів і військових моряків довело всім, що у Військово-

Морських силах ще не забули про козацькі клейноди і бойові походи предків, не забули слави своїх славетних гетьманів, пам'ятають, хто і як здобував ратну славу і на чиїх кістках покоїться ота слава. Шефська допомога волонтерів краще всякої пропаганди і агітації примушує кожного моряка задуматися над долею і історією свого народу, краще відчути його волю. Вона без слів карбує у свідомості кожного моряка віщі слова Лесі Українки, що стали заповіддю для флоту на віки: "Хто визволиться сам, той буде вільний, хто визволить кого – в неволю візьме".

ДУХОВНА СПАДЩИНА. ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ФЛОТУ

Любов к Вітчизні де героїть,
Там вража сила не устоїть,
Там грудь сильніша от гармат.
І.Котляревський

Шляхи України до моря, моря, що омивають українську землю, завжди були ареною подвигів старших поколінь, театром їх боротьби з поневолювачами за саме право на життя. Український флот має за собою більш чим тисячолітню, багату на героїчні звершення, історію. В нашій морській історії криється і наша духовна спадщина, і морські традиції, без відродження яких говорити про створення національного флоту є не можливим.

Флот любої країни це не лише кораблі і метал. Люди, їх духовний стан, вирішують успіх бойової діяльності флоту. Флот, як військова організація, існувати без цементуючої її сили, яка формує за І.Франком "дух, що тіло рве до бою", існувати не може, бо коли тієї сили у оборонців держави, у її "лицарів меча" немає, то тоді, за виразом Т.Шевченка, "лицарські сини" обертаються сусідніми лицарями в "свинопасів" і "хамових синів". Українців за їх історію не раз, як Навин ворожі народи, обертали в євангельських "дроворубів і водоносів" обраних народів, в гелотів чужих фараонів. В літописі Величко описує козацьку Україну як "землю обітованую, медом і млеком кіпящую", в якій внаслідок руїни "гради і замки безлюдні" стали, "поля і долини запустіли" коли за Т.Шевченком "прадідів великих правнуки погані" "дали себе в пута взяти", "не соромились в ярмі конати", тоді на мільйон "свинопасів" знайшовся ледве один козак. "Коли дрібніють люди на землі", то це приводить "до запустіння отчизни нашої".

Той Франків "дух" є духовними військовими історичними традиціями, які є нашою спільною спадщиною і передаються з покоління в покоління, від діда до батька, відтак до сина і вже його синам і внукам. "*...Ми сини отців наших, то маємо любов до пам'яті їхньої і кажемо про них, що вони були силою нашою*", ще тисячі літ тому співали древні праукраїнці у походах свою Ратну пісню, збережену Велесовою книгою. Вітчизняні військові традиції, переливаються через віки, від Ратної пісні "Велесової книги", через "Повість про полк Ігорів", через добу литовсько-руську, козацько-українську і до наших днів. Українська державність протягом віків завжди перебувала на вістрі списа і гострої шаблі.

Власне, українська військова традиція має вікову історію свого розвитку. Починаючи з царства праукраїнців-антів, вона тривала до 1320 року, початку литовсько-руської доби, з недовгою перервою на 80 літ – з 1240 до 1320 років татарської неволі. Князівство київське з військовими полками, хоч і в залежності від Литви, проіснувало до 1471 року, року смерті останнього київського князя Семена Олельковича. У війську литовсько-руської держави домінували українські полки, існував флот, які стали головною силою, що відкинула Орду за Дон. Панування Польщі на Лівобережній Україні тривало теж 80 літ, від Люблінської унії 1569 року до початку Визвольної війни 1648 року. В 1490-х роках бере свій початок запоріжське козацтво, яке, як і передбачав ще король Баторій, стало провідною кастою нового державного організму. Таким державним організмом стало Військо Запорізьке низове і створена ним Гетьманська Україна, життєвих сил якої вистачило на 300 літ, до 1793 року включно. Створені козацтвом військові традиції відродяться у 1917 році і у вогні фронтів зі всіх сторін погаснуть в 1921 році. Та

не надовго, бо уже в 1939 році спалахнуть Карпатською Україною, а через два роки на повну силу постануть в боротьбі з коричневою чумою нацизму, продовжать життя в Українській Повстанській армії і горітимуть жертовним вогнем боротьби за свободу свого народу до кінця 1950-х років. Вітчизняна військова історія насичена яскравими подвигами наших предків, які свідчать невмирущість боротьби за волю, життєву мудрість наших предків, і є духовним стрижнем і дороговказом українським армії і флоту. Духовні традиції є джерелом відродження бойової могутності і згуртованості національних Збройних Сил. Коли немає рідних традицій чи вони не запали в душу воїна, не буде таке військо мати дисципліни, віри, воно ніколи не виграє битви. Традиції чужі, штучно принесені з сторони, не пов'язані з рідною землею і народом роздвоюють особистість воїна і не спонукають появу того Франкового "духу, що тіло рве до бою", не спонукають до перемоги, сіють зневіру. Але традиції минулих часів є різні і часто протилежні за своїм змістом. Які із них мають слугувати системі військово-патріотичного виховання національного флоту, свідчити безперервність і спадкоємність його розвитку, а які мають відкидатися як стереотипи минулого? Є ж традиції князя Святослава Хороброго, Володимира Великого, традиції Богдана Хмельницького і традиції вірності "мостивим панам" Киселя, традиції Мазепи і Кочубея, традиції Шевченка і Драгоманова, традиції С.Петлюри і Ю.Коцюбинського, традиції Григорія Котовського і традиції розстріляних ним українських козаків під Базаром, традиції національні УПА і "інтернаціональні" традиції Радянської армії, традиції тих, хто об'єднував і тих, хто роз'єднував Україну по Дніпру і Збручу.

Радянське минуле залишило нам в спадщину вороже відношення до українських національних військових традицій. Дух, що окрилював і одушевляв наших предків на боротьбу за свободу ще недавно видавався і в багатьох випадках видається багатьма і сьогодні як такий, що перечить людським цінностям, що був він антинародним і національно шкідливим. Прикладом є тривала відмова парламенту і уряду офіційно визнати національно-визвольну боротьбу УПА. Ті ж з історичних традицій, які заперечити було не можливо - блискуча історія княжої Руси-України, блискучі перемоги українського козацтва на суші і на морі - сприймалися поверхово, частково, але лише в контексті не української історії, не історії українського війська, а історії загарбницького "визвольного" поступу на нашу землю колоніальних імперій. Повністю виключалася національна складова з величних подвигів українців і під час кровавої боротьби з німецько-фашистськими загарбниками. Врешті, це і стало головною причиною забуття тих, хто мав би назавжди стати славою наших Збройних Сил, тих, хто поставив останні крапки у Другій світовій війні: старший лейтенант Олексій Берест, що підняв прапор Перемоги над Берліном і генерал-лейтенант Кузьма Дерев'янко, який від імені Збройних Сил Радянського Союзу прийняв капітуляцію мілітаристської Японії. Різнопартійна політична "еліта" та ворожа пропаганда ще й сьогодні, в незалежній Україні, стараються нам нав'язати вороже відношення до національних традицій, так само як і в часи Гетьмана України Богдана Хмельницького, прагнуть "честь козацькую в безчестіє і незнаніє перетворити".

Звичайно, за роки незалежності України ситуація змінилася, але не настільки, щоб сказати про єдність світовідчування минулих і сучасних поколінь. До духовного стану нашого флоту найкраще підходить вислів Дмитра Донцова про своїх сучасників, частині яких незалежність 1917 року "викликала в пам'яті наше минуле, але соромливо, неначе проти волі, і завше намагаючись увілляти нове вино в старі міхи, намагаючись погодити націю з інтернаціоналізмом...", а друга частина просто і одверто старі традиції заперечувала і пропонувала їх "кинути в піч". Лише в наш час "інтернаціоналізм" замінили "братством флотів і слов'янських народів" і так тривало поки "старший" брат не витіснив з Криму "молодшого".

Що ми на сьогодні маємо? Маємо випадки, коли Міністр оборони Польщі вчить українського командира миротворчого батальйону як треба любити і поважати рідну мову. Як і у 1918 році, маємо російськомовний флот, в яких "єдність по крові і мові", єдності по духовних традиціях ледве проглядаються. Відсутність цієї єдності привело до сепаратизму і війни на Донбасі, привело на українську зе-

млю "русскій мір" з танками і ракетними системами, до російської окупації і анексії Криму, до воєнної агресії у східних регіонах держави. Та пам'ять про "слов'янське братерство" виглядає сьогодні для нашої "словянолюбивої" інтелігенції сильнішою єдності по "крові і мові", сильнішою пам'яті тисячі вбитих на Донбасі українців тими же слов'янофілами. Ми щорічно гучно святкуємо перший в Україні парад Перемоги українського війська Богдана Хмельницького, проведений в Білій Церкві 2 червня 1648 року? – ні; українські Канни під Корсунем, Батогом чи Конотопом? – ні; взяття козацькими військами Варшави чи Москви?, – ні; штурм "Арсеналу" і визволення Києва?, - ні, ми всім світом святкуємо лише поразки під Берестечком і під Крутами! Ми, як ніхто інший у світі, на поразках хочемо виховати переможців, ми до сих пір боїмося своєї ратної слави, величних історичних перемог своїх предків, то ж у відповідь отримуємо Тузлу і окупацію Криму.

Як символ відношення до національних військових традицій, до нашої духовної спадщини в приймальні Міністра оборони незалежної України десятиліттями висіла величезна картина. Думаєте, на ній були зображені князь Ігор в Царграді, Сагайдачний в Москві, Сулима в Римі, Богдан Хмельницький під Варшавою, Виговський під Конотопом?, - ні. Там був зображений Олександр Невський на Чудському озері! У військовому ліцеї імені Івана Богуна стоїть пам'ятник не легендарному козацькому полковнику, а російському генералісимусу О.Суворову, який з однаковою ненавистю палив як польські, так і полтавські села. Академія Військово-Морських сил тривалий час носила ім'я того, хто вибивав зуби матросам за українську мову та власноруч перед ворогами топив свої кораблі і є бажаючі перенести його імя і в Одесу. На який духовний подвиг можуть надихнути українського матроса і офіцера алеї флотоводців в приморських містах, серед яких жодного, хто б боровся за свободу українців – одні їх колонізатори. У той час могила справжнього героя Чорного моря, українського флотоводця – майстра десантних операцій Сидора Білого самотіє в заростях комишу на Кінбургській косі, і жоден військовий моряк ще не поклав до неї хоча би степову квітку...

Про Івана Сусаніна у нас знає кожний українець, а що знає про козака Микиту Галагана, який за завданням Богдана Хмельницького завів під Корсунем вороже військо в заготовлену козаками пастку. Річ Посполита позбулася в тій битві цвіту своєї армії. В битві під Зборовом, польський король Ян Казимир, бачачи повний розгром свого війська, почав спокушувати козаків видачею Хмельницького, за що обіцяв 100 тисяч золотими. Гроші на той час величезні! І що, знайшлися зрадники? Польський мемуарист, що до того козаків інакше як "бидло" і "плебеї" не називав, записав, що у відповідь по козацьких лавах пролунало "Зневага!" Козацький удар у відповідь був настільки сильним, що прийшлося рятувати від смерті вже самого короля. У тій битві ще був випадок, коли козацька шабля відтяла руки польському прапороносцеві Ковальському і він помер при прапорі. Козаки припинили тоді січу, зняли шапки, і, заздрячи його смерті, віддали шану герою. Героїзм, мужність і вірність військовому обов'язку наші предки вміли шанувати навіть у ворогів.

Не обтяжені знаннями власного історичного минулого, забувши "отвагу нашу рицарську" наші урядовці і чиновники і після проголошення Незалежності України чверть століття "позичали" героїв у сусідів, геть занедбуючи власних та прирікаючи їх і надалі на забуття. Ми святкували день захисника своєї Вітчизни не в день козацтва і УПА на Покрову, а в колишній день Радянської Армії – 23 лютого, що насправді є днем кривавої різні севастопольців і поневолення України, бо саме в лютому 1918 року розпочався збір люмпенів з всієї Російської імперії проти незалежної і соборної Української Держави. Але ж святкуємо і досі, тости проголошуємо і кажемо, що так треба бо воно так склалося у нас історично і... ми вихованні на тих традиціях. Не можуть відмовитися від традиції "чорних беретів" наші морські піхотинці, батьки їх, командири їх в таких беретах клялися в таких беретах берегти честь морської піхоти. Про яку честь, про які традиції, панове, мова? Чи честь морської піхоти залежить від кольору берета? Ви намагаєтесь зберегти традиції тих "чорних беретів", які виконували роль жандармів проти військових моряків України, блокували і штурмували вас же у такого ж кольору беретах чи

тих, хто впав на полі бою з ворогом в степах Донбасу? Ми не маємо права переносити на національне тло традиції війська, яке спокійно споглядала, а то і допомагала транспортувати своїх батьків, братів і сестер до Сибіру, захищати яких присягалася та тих, хто підло, по-злодійськи атакував своїх "побратимів" у таких же чорних беретах. То ж чи є у нас любов до своїх героїв – "лицарства старої України", до своїх традицій і, якщо є, то чому вона така викривлена? Як колись канцлер і князь О.Безбородько задамося питанням "От чего дух геройства в Малоросії ісцез" і чи насправді "ісчез" він і досьогодні?

Не "ісчез". Революція Гідності, агресія Росії розбудила козацький дух народу, приспаний ідеологією пацифізму. Ідейну безпомічність, пацифізм і духовну безпорадність в нашій країні репрезентували і намагаються проповідувати і сьогодні, під час війни, не Шевченкові "лицарські сини", не його "апостоли правди і науки", а новітні "демократичні" фарисеї, представники ідеології Шельменків, Швейків, Ненаситових, і Манілових або, за Шевченком, – гречкосіїв і Кирпа-Гнучкошиєнкових, для яких головним у житті було і зостається "чревоугодіє", "горілку пити і з жінками спати", а не державні чи ратні справи творити. Для таких духовна спадщина знаходиться в ресторані чи в іномарці, на піклування духовними традиціями коштів і часу не вистачає. Тому основою вдосконалення системи військово-патріотичного виховання сучасних захисників Вітчизни міністерство оборони на чолі з міністром-демократом обрало було зміщення акцентів з організації власних затратних заходів патріотичного виховання на проведення спільних заходів з органами місцевої влади та місцевими громадськими організаціями, що не несе оборонному відомству значних витрат. На такий випадок в народі кажуть, що безплатним є сир у мишоловці. У результаті виховали масову зраду в Криму та на Донбасі, і притягли на українські землі війну. Бо саме в цих регіонах українській молоді духовну спадщину і історичні традиції радили брати з "благородних" гусар, корнетів і поручиків, колоніального минулого чи з членів Союзу совєтських офіцерів і Морского собранія часу теперішнього. Щойно ці "гусари" без знаків розрізнення ступили на українську землю то знайшлося чимало таких, які з великого "братолюбія" показово палили українські паспорти. Навіть на штабі українського флоту написали гасло "Русские не сдаются!" Час показав, що "русскіє" з українського штабу не лише здалися, а ще й швиденько продалися.

Про яку духовну спадщину і про які традиції можна говорити з військовослужбовцями, які не володіють мовою народу, свободу якого мають захищати. Як могла появитися ситуація і з якою метою проводиться воєнна реформа, коли на третьому десяткові років Збройних Сил її офіцери, навіть у самому Міністерстві оборони і Генеральному штабі зневажають державну мову, як і для чого, з якою метою вони там появилися? Чи наші Збройні Сили вже перетворилися в клуби за інтересами? Не дивно, що при такій ситуації в сучасній армії і на флоті ретельно замовчується 1919 рік, "досвід" російськомовного флоту часу Гетьмана Павла Скоропадського. Тоді російськомовні моряки українського флоту замість захищати Україну від червоних банд, подалося хто куди: одні втекли на еміграцію, другі до червоних, треті до білих російських військ і разом вдарили в спину України. Маємо і власний досвід "спільного" російськомовного Чорноморського флоту і захисту ним українських інтересів. Мова – то сильніша зброя від ракетних крейсерів. Тому знову пішли на неї у відчайдушну атаку. Головна теза зараз - російськомовні громадяни України мужньо захищають Україну в АТО. Так, це дійсно так, багато з них віддали найдорожче – своє життя за суверенітет України. Однак вони захищають наполовину російськомовну державу і не хочуть відати, що самі створюють духовне поле для "русского міра", для його постійних агресій і зазіхань на територію нашої країни.

Наша сучасність така, що в незалежній Україні тривалий час біля політичного керма, у Верховній Раді та на командним пункті Міноборони тривалий час знаходилися "бродники", "болоховці", "татарове люде" часів Данила Галицького і інші "свободолюбні елементи", ті, чиї життя і ідеали, етичні і моральні принципи свідомо чи ні при допомозі "птєнцов гнєзда Петрова" і "орлов Єкатєріни" направлялися не на зміцнення оборонної потуги країни, а на її руйнування. Прогресивно-

демократичні і військово-політичні діячі, більшість наших народних депутатів, сучасна українська "шляхта", за влучним висловом І.Франка – "схлопіла так і не осягнувши духовного рівня провідної верстви" країни. Таку провідну демократичну верству країни менше всього ваблять справи військові, армія і флот все більше розглядаються з комерційної точки зору і наживи, і з цієї причини утримувалися на грані виживання. Як колись в часи Данила Галицького, в часи Симона Петлюри так і сьогодні через громадські рухи, через ЗМІ сучасні "борці за загальнолюдські цінності" навіть в умовах війни на Донбасі організовують не лише антивійськову пропаганду і критику наших духовних і історичних традицій та святинь, а й вільно дискредитують і принижують армію, ідею патріотизму, саму військову службу як обтяжливу для народу, шкідливу і непотрібну молоді, особливо інтеліге-нції. На чім тривалий час виховувався захисник Вітчизни? На пітерських ментах, бригадах, московських братках і братанах! Дух матеріалізму, відраза до героїзму і героїв, бари, ковбаса, чарку, грубі гроші, "і млинки, і ставки, і вишневії садки", веселе і безтурботне проведення часу "мажорами" видавалися і у багатьох випадках видаються і сьогодні ознакою правдивого патріотизму і чоловічої честі. Представники такої інтелігенції, де б і на якому посту не були, всюди вносять, як справедливо писав Франко, дух "міркування наївного мужика, що не бачив світу..." і, як і в часи Клірика Острозького, вважають, що сьогодні теж "не варто на коней сідати і шабель добувати", краще, мовляв, замиритися з Росією чим воювати за свободу нації.

Політика чадолюбія все більше проникає у всі верстви суспільства. Молодь і дітей не лише провідної верстви, а і середнього класу старалися уберегти від військової служби, щоби, як колись писав Безбородько, "вони і носом пороху не нюхали", а "місце козацтва зайняло школярство" з "фірчиками і штатиками". Молодому українському суспільству знову нашими сусідами протягом двох десятків років незалежності України настирливо нав'язувалася стара проблема "рала і меча", згубна для соборності і незалежності України теорія відсутності для неї ворожих устремлінь з сторони сусідніх держав, загального братерства, спільної історії і традицій та дружби флотів, що і стало головною причиною відсутності опору окупантам Криму в 2014 році. Її найбільше цікавить не слава, а страва і вона віддається не властивим провідній верстві країн Європи інтересам. Захисникам Вітчизни навіть під час грому гармат на сході України приходилося бачити, чути і читати про шкоду патріотизму для українського народу, військових вчать, що зі всіма треба бути щирими і треба з усіма дружити, що це наша головна традиція і риса характеру.

Історію можна переписати, змінити не можливо! Ця проблема для України не нова, її приходилося розв'язувати ще як князю Володимиру Мономаху так і Гетьману Богдану Хмельницькому. Скільки раз перетворювалася наша еліта задля "лакомства нещасного", за оті "...млинки і ставки" в "сміття Варшави, грязь Москви". Історія устами Богдана Хмельницького вчить, що "коли козаки обнищають, то не довго статки... потривають". Якщо український крупний бізнес не хоче дбати за українське військо і флот, то обов'язково прийде інший бізнес, але уже з своїм військом. Де ж тоді будуть їхні статки?

Де пан швець, Січі кінець, любили колись говорити запорожці. І справді, коли правили Запорожжям лицарі, Січ була грозою для ворогів і оборонцем народу. Як нею стали правити шевці то прийшов не лише кінець Січі, а й свободі українського народу. Отже, велика частина нашої впливової сучасної "шляхти" так і не позбулася старої шевської ідеології і показово себе відгородила від армії і від народної мови - головного носія духовної спадщини. Кажуть, у нас є більше десятка міліардерів. Хто і коли бачив їх у якійсь військовій частині? Мораль і вартість "шляхти", провідної верстви нашого часу, вповні відповідає визначеності ще М.Гоголем: "вискочили у пани і все на подушках лежать". Але ж протягом віків, наше суспільство виробило і цінності, шкала вартості яких зберегла український етнос. І дух нашого народу не пропав, його зберегли цінності не "свинопасів", а цінності "лицарських синів", вірність батьківським традиціям. Їх суть в заповіті Володимира Мономаха своїм синам і майбутнім поколінням: "...а оружжю не знімайте с себе, вборзі не

розглядавше лінощами, внезапу бо чоловік погибаєть". Прямим продовженням традицій княжої України є духовні цінності, вироблені під час тривалої боротьби українського козацтва. Коли вороги взяли в полон козацького командира Нужного і присудили йому шибеницю, то він випрохав собі смерть... на палі, бо "такою смертю помер, - казав, – мій батько"... "Найбільшою річчю між всіма, - говорив в промові перед гробом Сагайдачного ректор Києво-Могилянської академії Касіян Сакович, - сужу вольность!", тобто свободу. Вірність традиціям батьків, свобода особиста і свобода Батьківщини були головною цінністю життя українців протягом віків.

Перші два десятиліття Збройних Сил України були суцільним шляхом пошуку власних сучасних духовних традицій. В основу роботи по формуванню національної патріотичної ідеї, яку було названо військово-ідеологічним вихованням, було покладено і політтехнологічні інструменти що базувалися на радянському світобаченні, коли українська самоідентифікація нівелювалася, прирівнювалася до найгірших людських рис. У свідомість військовослужбовців впроваджувалася ідеологічна ідеологема героїчного минулого російської і радянської імперій, український патріотизм поглинув інтернаціоналізм, за яким крився погано прихований націоналізм російський, який обслуговували пропагандисти "русского міра". Приклади героїчного минулого військової історії України відкидалися, та й сама військова історія України була відсторонена від навчальних планів. З 2010 року у серцевину військового життя ввели ідеологію, яка замінила систему гуманітарної підготовки, соціально-психологічної і військово-патріотичної роботи з ними. Тодішній Міністр оборони України Павло Лєбєдєв визначив "нові" пріоритети роботи у військах так: "Ми надаємо особливого значення ідеологічному питанню, вважаємо, що воно важливе і головне. Нам не тільки потрібно пам'ятати про козаків, які то відстоювали Україну, то її віддавали. Ми повинні пам'ятати про всю історію, яку має Україна, включаючи насамперед Велику Вітчизняну війну. ...Тому Міністерство оборони в питанні ідеологічного виховання вважає, що якщо немає ідеології, то це не професіонали...".

З нового курсу військово-ідеологічної роботи у військах виходило так, що герої для воїна-українця є різні: у Севастополі – одні герої, у Львові – інші, а у Донецьку зовсім протилежні усім решту героям України. У Міністерстві оборони та в Генеральному штабі Збройних сил України не сприймали аксіоми, що формування духовної основи Збройних Сил, як базису їх високої бойової готовності передбачає вироблення власного погляду на історію національно-визвольної боротьби, історії війн, що прокотилися українськими землями, особливо Другої Світової війни, та місце в ній України і її Збройних Сил. Замість цього з середини 1990-х років в системі гуманітарної підготовки і виховної роботи в армії і на флоті розпочали впроваджувати кремлівські ідеологічні і військово-історичні тези. У Севастополі, який постійно проголошувався не лише росіянами, а й вищими українськими урядовцями, "городом русской слави", Військово-Морські сили України розвивалися як такий собі малоросійський придаток історії і традицій російського флоту. Впровадження ідеології у процес виховної роботи в українській армії стало базуватися головно на ідейних цінностях, вироблених у Москві, на культі "Великої Вітчизняної війни", що було і остається найпотужнішим ідеологічним міфом Кремля та основою його великодержавних марень, які охороняються верхівкою Росії, навіть засобами кримінального переслідування. Військово-Морським силам України постійно нав'язувалася не правда війни, не аналіз причин поразок і перемог, а їх виховували на ідеології не власної, а чужої держави. У військовослужбовців формувалося не розуміння того, що українці мають свою власну військову історію, своє власне місце в Європі та світі і є самостійною нацією, а відчуття якоїсь вторинності, такого собі доважку до росіян. Духовний простір національного флоту поступово перетворювався на простір "братства двох флотів", один з братів являвся старшим і більш героїчним, спільних перемог, в якому українцям місця подвигу не передбачалося. Остаточною відмовою від національної духовної спадщини і перехід на ідеологію "русского міра" на українському флоті засвідчило створення в 20013 році у Севастополі севастопольської філії Санкт-Петербург-ського морського

Собранія, почесним старшиною якого є сам В.В.Путін, і вступу до нього командного складу ВМС. Ідеологічно роботу "собранія" по возвеличенню морської слави Росії спільно забезпечували структури виховної роботи командування ВМС України і ЧФ. Андріївський прапор "собранія" представниками двох флотів був урочисто освячений у Володимирському соборі Севастополя. "Військово-Морські сили України поважають флотські традиції", повідомила з цього приводу прес-служба Міністерства оборони України. Це повідомлення стало черговим підтвердженням, що у Севастополі Військово-Морські сили України у духовному вимірі виглядають таким собі автономним і вторинним придатком Чорноморського флоту Росії без власного історичного минулого і власних героїв, що виставлялося постійним посміховиськом на різноманітних форумах і в російських ЗМІ. Але це не бентежило українських флотоводців. Американський історик українського походження Олександр Мотиль вдало назвав цю ситуацію "Провінція провінції", але саме до такого стану привчали і військових моряків, і севастопольську громаду.

В Україні не хотіли бачити, що за возвеличенням "легендарності" Севастополя і "героїзму" Чорноморського флоту, символом яких була обрана Георгіївська стрічка, криється дещо інше, а саме масовий колабораціонізм, що мав місце у Севастополі і в Криму під час німецько-фашистської окупації. Ця тема у Військово-Морських силах обходилася стороною, ігнорувалася, і цим готувався грунт для колабораціонізму і зради вже української держави.

У Військово-Морських силах повторили ситуацію, яку, будучи військовим кореспондентом у час Другої Світової війни, з гіркотою занотував у своєму щоденнику славетний син України Олександр Довженко: "Єдина країна у світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимсь забороненим, ворожим і контрреволюційним, – це Україна. Другої такої країни на земній кулі нема. Де ж рождатися, де плодитися дезертирам, як не у нас? Де рости слабодухим і запроданцям, як не у нас?". Але Довженка у системі гуманітарної підготовки не вивчали, його творів і думок не знаючи цуралися. У 2011 році вийшов у світ роман Василя Шкляра "Залишинець. Чорний ворон", який став чи не єдиним за час незалежності України високохудожнім твором, який відобразив героїзм борців за волю України, їх мужність і відданість своєму народу. Роман набув надзвичайної популярності в народі, відзначений Шевченківською премією, однак у Збройних Силах його обійшли мовчанкою, мало того, у структурах виховної роботи Міноборони виявили… підривний вплив "Чорного ворона" на братські українсько-російські стосунки.

Військові традиції народжуються в бою. Десант морської піхоти

Події в Криму 2014 року довели всю хибність існуючої системи гуманітарної і морально-психологічної підготовки Військово-Морських сил України. Глорифікація радянських духовних святинь відіграла руйнівну роль у процесі їх деукраїнізації – при вступі з берегів Росії на півострів так званих "зелених чоловічків" Батьківщина у переважної більшості військових моряків, як матросів, так і офіцерів, згорнулася до масштабів Криму. Українських військовиків роками переконували, що російська і радянська історія і традиції – то їхня спільна історія, їхня спадщина, що радянська армія – то армія їх батьків і дідів, тому, відповідно, і російські військовослужбовці є братами і союзниками. Все у нас однакове: історія, традиції, символи. Саме таке ідеологічне навіювання практично унеможливило опір українських військових з'єднань у Криму в лютому-березні 2014 року: брати ідуть, ідуть захищати нас від "фашистів" і "націоналістів", як по них, по сусідах-сепаратистах стріляти? Їх же зустрічати треба…

Російські військовослужбовці у той же час були протилежної думки і йшли з іншою метою. І справдилося пророцтво Тараса Шевченка: "лицарі меча" ідеологічно і духовно імперськи заангажованого Чорноморського флоту разом з підготовленою п'ятою колоною сепаратистів легко і швидко перетворили "братські" Військово-Морські сили "в гелотів чужих фараонів", зробили їх зайвими на своїй землі, захопили їх кораблі і військові частини і, обеззброївши, під охороною вивели з Кримського півострова. Значна більшість українських моряків перейшла на сторону сильнішого. Україна втратила Кримський півострів, ВМС України порти базування, 2,5 мільйони українських громадян втратили Батьківщину – це наслідки ігнорування у військовій справі історичного минулого, духовної спадщини і традицій, своєї життєвої сили. Однак ті моряки, що вийшли з Криму, не піддалися облудній пропаганді і обіцяним "ласощам" від окупантів, і саме вони стали цементуючою силою відродженого флоту України, саме вони стали зразком військової доблесті на донецьких полях битв з агресором.

Втрата Криму підтвердила стару тезу, що без власного духовного грунту перемог на полі бою ще ніхто не здобував. Зневага до власних духовних традицій, свідоме чи ні зневажання національних оберегів є не чим іншим, як проявом визнання своєї національної меншовартості і другосортності, таких українців в Європі вважають "трохи іншими росіянами". Майдан, Революція Гідності розвернули плин часу і країну на національний шлях розвитку, російська агресія, анексія Криму пробудили козацькі традиції "лицарства", національні традиції вірності заповітам борців за волю, традиції старших поколінь. Як виявилося, вони не щезли в глибинах історії, в боях в зоні АТО світ побачив прояв українського національного патріотизму, об який обламався наступ агресора, побачив ту духовну силу українських воїнів і добровольців, яка, як колись козаків великого Богдана, повела сучасних українців на жертви заради свободи рідного народу.

Бойові традиції армії і флоту - це історично сформовані звичаї і моральні правила, що стали нормою поведінки воїнів як у бою, так і в мирний час, активно спонукають їх зразково виконувати свій військовий обов'язок, чесно і сумлінно служити своєму народові, своїй Батьківщині. Взяті на озброєння, введені в духовний простір військових колективів вони стають випробуваним і ефективним засобом виховання мужніх, стійких і умілих захисників Батьківщини. Військова практика свідчить, що в історичній пам'яті – сила війська і духовна броня, непідвладна, як корабельна криця, ворожим бекетам. Бо лише сильні духом нації можуть сформувати могутнє військо, здатне забезпечити їй свободу і незалежність. Духовна криця національного війська і флоту має формуватися не на чужинецькій ідеології, а на подвигах героїв народних. Духовно стійким наш флот може бути лише при умові, коли будуть об'єднуватися з народом єдиною мовою, коли будуть формувати і живити доблесть і честь українського воїна не "дні захисника" чужої вітчизни, не приткі чужинці, а українці, які не торгували своєю честю і клали своє життя, відстоюючи право нашого народу на свободу і самобутність. І першими серед таких мають бути героїчна плеяда соратників Богдана Хмельницького, екіпаж ескадреного міноносця "Завидний", крейсера "Пам'ять Меркурія", дредноута "Воля", героїчні морські піхотинці Михайла Білинського, герої генерала УНР Михайла Омеляновича-Павленка і запоріжського полковника Петра Болбочана, герої Крут і УПА, екіпаж СКР-112, офіцери і мічмани, що заклали перші стапелі сучасного Українського флоту, та українські Герої, які пролили свою кров у боях з інтервентами і сепаратистами на Донбасі в ході Антитерористичної операції. І перший приклад уже є, ім'я героя АТО

Війська берегової оборони ВМС України вірні історичним традиціям

капітана 1 рангу Юрія Олефіренка, командира "морських котиків", який героїчно загинув в АТО, тепер носить середній десантний корабель ВМС України. Ще будуть і інші приклади військових подвигів і народження бойових традицій.

Всюди, де служить український воїн, його супроводжують бойові традиції його виду Збройних Сил, його військової частини. "Б'є крилами Мати наша Слава і велить нам іти до січі… доки не буде Русь вільна і сильна. І бийте ворогів на землі нашій, яка належить нам і ніколи іншим. …А позаяк ми сини отців наших, то маємо любов до пам'яті їхньої і кажемо про них, що вони були силою нашою…" - співали свою Ратну пісню наші далекі предки ще тисячу років тому назад йдучи до бою за свободу рідної землі. Сьогодні свободу землі наших предків боронить наше покоління, і під час бою на наших знаменах знову б'є крилами слава наших предків, наші історичні бойові традиції - в них наша нездоланна сила. Основними бойовими традиціями Військово-Морських сил України, як і для наших славних попередників, є вірність національній ідеї і військовій присязі, безмежна відданість і гаряча любов до Батьківщини, жертовність і постійна готовність захищати її до останньої краплі крові, непримиренність до ворогів Батьківщини, відданість військовому товариству та військовим клейнодам - Бойовому прапору і Військово-морському прапору, віра в свого командира, гордість за корабель і свій підрозділ, взаємодопомога, відвага, витривалість, сміливість, розсудливість і пильність, самостійність, активність, здатність до ризику, передбачливість, обережність і зневага до смерті в бою за свободу українського народу. Саме ці традиції викристалізовують у кожного воїна "дух, що тіло рве до бою", перемагають тяготи, зневіру і невпевненість. Це є ті духовні цінності, які понад усе цінувалися "січовим лицарством" і поколіннями борців за волю України. Українського воїна у першу чергу має відрізняти від воїнів інших армій його національні уніформа та символіка, в основі яких лежать наші національні мілітарні історичні і духовні традиції, а не інерція вічних плачів над жертвами, втратами і негараздами.

У Збройних Силах не може бути перерваності в духовних традиціях, бо це нестиме загрозу повторення кримських подій. Одними з тих, хто має поєднувати покоління захисників Вітчизни, є ветерани Військово-морських сил. Саме для цих цілей в січні 2017 року у Києві проведено організаційні збори по створенню Асоціації ветеранів Військово-Морських сил України, головою якої обрано контр-адмірала запасу Юрія Шалита. У своїй заяві Асоціація відмежувалася від зрадників і слабодухих ветеранів, які мовчазливо, без виявлення позиції, спостерігала за анексією Криму, а деякі і сприяли окупантам. В основу Асоціації повернуті традиції, за якими відроджувався національний флот у 1992 році, традиції борців за волю України. Ветерани ВМС не осталися осторонь боротьби з агресором. В боях з російсько-сепаратистичними військовими формуваннями на Донбасі віддали своє життя за Батьківщину ветерани флоту капітан 1 рангу Юрій Олефіренко, капітан 3 рангу Олег Мединський. Відважно воювали в АТО ветерани ВМС капітан 1 рангу Юрій Гаврилов, капітан 2 рангу Тімур Баротов, який за проявлену мужність в боях нагороджений орденом Богдана Хмельницького ІІІ ст. та громадською відзнакою "Народний герой України". Сприяння героїко-патріотичному вихованню захисників Вітчизни на кращих традиціях борців за волю та національного флоту стало головним завданням ветеранської організації. Бойове гасло героя УНР Петра Болбочана "З вірою твердою в конечну перемогу вперед, за Україну!" є тим кличем, який формував раніше і сьогодні має формувати духовні принципи захисника Вітчизни. Вслухаймось в слова полкового гімну 2-го Запоріжського полку Петра Болбочана – це їх духовний заповіт нам, нині сущим морякам України:

Тобі, мій краю дорогий,
Складаю я свою присягу —
Тебе любить, Тобі служить,
За Тебе вмерти біля стяга.
І прапор наш жовто-блакитний
Клянусь довіку боронить.
І за народ забутий, рідний,
Останню кров свою пролить.

" ...Ми, українці, не спустимо піднятий нами наш національний Український прапор до тих пір, поки живе і існує міноносець "Завидний", заявили українські моряки 1917-му. Їх естафету продовжило покоління військових моряків у 1992-му році і з столітньої глибини історії відродило вітчизняні Військово-Морські сили, вивело їх в море і океан, явило світу Україну як морську державу. Нинішнє покоління військових моряків продовжує ці традиції у вирішальній битві з агресором в степах Донбасу і в Чорному морі, та заявляє, що не спустить нашого Військово-морського прапора до тих пір поки в наших грудях б'ється щире українське серце, а в жилах тече гаряча козацька кров. В цім наша духовна сила і неперервність наших історичні традиції.

Морська слава України – її флот відновлюється і мужніє в диму битв, його слава переможним речитативом гряде з сивих століть і стелеться сьогодні над чорноморським узбережжям і морською гладдю Чорного моря. Наш флот – це надія нашого народу у вільне українське Чорне море, у безпечне майбутнє і в щасливий завтрашній день. Незламність і твердий курс Військово-Морських сил Збройних Сил України до перемоги над агресором у морі, повітрі і на земній тверді, його беззаперечна впевненість в остаточній перемозі і забезпечення територіальної цілісності є гарантією переконливого поступу нашого народу до європейської сім'ї, до оновленої процвітаючої Української держави.

Слава Військово-Морським силам України!

Слава героям України!

Хронологія
морських походів національного флоту України

Морські походи древніх праукраїнців

1. 218 рік - морський похід антів (праукраїнців) з готами на Афіни і Салоніки;
2. 252 рік - похід антів до південних берегів Чорного моря;
3. 256 рік - похід антів до берегів Анатолії;
4. 269 рік – похід антів на Афіни, Спарту і острови Кіпр та Кріт.
5. 610 рік – похід антів на фортецю-порт Солунь.
6. 626 рік – похід антів на Царгород.
7. Середина VIII століття – похід київського князя Олега до Синопа і Пропонтиди.
8. Початок IX століття - похід князя Бравліна до Корсуня, Сурожа і Керчі.
9. 860 рік, 18 червня – похід князя Аскольда в Чорне море, штурм Царгорода.
10. 862 рік – похід князя Аскольда на Каспійське море, облога берегів Абесгуна (Персії).
11. 905 – 910 роки – походи князя Олега на Каспійське море до берегів Абесгуна.
12. 911 рік, серпень – похід флотилії князя Олега до Царгорода.
13. 913 рік – похід князя Олега на Каспійське море.
14. 941 рік – похід князя Ігора на Царгород.
15. 943 рік, вересень – похід князя Ігора на Каспійське море, окупація кавказької Албанії (Карабаху).
16. 960 рік – похід флотилії князя Святослава до Болгарії.
17. Кінець 960 року – похід флотилії князя Святослава до іспанської Андалузії.
18. 964 – 966 роки – похід князя Святослава на Оку і Волгу.
19. 967 – 970 роки – походи князя Святослава в Болгарію.
20. Початок 971 року – битва князя Святослава з візантійською флотилією на Дунаї.
21. 982 – 984 роки – похід флотилії князя Володимира Великого на Волгу і в Хазарський каганат.
22. 986 рік – похід флотилії князя Володимира Великого в низов'я Дніпра.
23. 987 рік – похід флотилії князя Володимира Великого в Чорне море до Анатолійського узбережжя.
24. 988 рік – похід флотилії князя Володимира Великого до Херсонесу.
25. 1023 рік – похід воєводи Золоторукого до Царгорода і в Егейське море.
26. 1043 рік – похід князя Володимира Ярославовича на Царгород.
27. 1151 рік – битва флотилії князя Ізяслава Мстиславовича за Київ.
28. 1159 рік – похід флотилії князя Ростислава Мстиславовича в низов'я Олешки і до болгарського узбережжя.
29. 1160 рік – битва флотилії князя Ростислава Мстиславовича на Десні.
30. 1223 рік – похід флотилії воєводи Юрія Домажирича з Дністра до острова Хортиця на Дніпрі проти монголо-татар.

Морські походи козацького флоту України

31. 1492 рік, 1 серпня – перший відомий похід запорізьких козаків в Дніпровський лиман під проводом князя Б.Глинського.
32. 1494 рік – штурм козацької ескадри князя Б.Глинського фортеці Очаків.
33. 1502 рік – штурм козацької ескадри князя Б.Глинського фортеці Тавань.
34. 1504 рік – штурм ескадри князя Б.Глинського фортеці Тавань.
35. 1516 рік - - похід козацької ескадри на Білгород.
36. 1523 рік - похід козацької ескадри у Дніпровський лиман;
37. 1527 рік - похід козацької ескадри на Очаків.

38. 1538 рік - похід загону чайок на Очаківську фортецю.
39. 1541 рік - похід ескадри чайок у Дніпровський лиман і штурм Очаківського замку.
40. 1545 рік – похід ескадри отаманів Ісачка, Івана Держка і Карпа Масла, штурм Очаківського замку.
41. 1552 рік – похід козацької ескадри Карпа Масла і Яцька Білоуса на Очаків.
42. 1556 рік, березень – штурм флотилією князя Д. Вишневецького Аслан-Кермена і Очакова.
43. 1556 рік, червень– похід ескадри князя Д. Вишневецького на Аслан-Кермен і Очаків.
44. 1556 рік, 14 жовтня – штурм ескадри князя Д. Вишневецького фортеці Аслан-Кермен.
45. 1558 рік, січень – штурм флотилії князя Д. Вишневецького Аслан-Кермена і Перекопа.
46. 1559 рік, 2 липня – штурм флотилії князя Д. Вишневецького фортеці Азов.
47. 1559–1560 роки – похід флотилії князя Д. Вишневецького на Азов, Очаків, Тамань і Кафу.
48. 1561 р., січень-лютий – похід флотилії князя Д. Вишневецького до Кафи.
49. 1562 рік – похід ескадри під проводом отаманів Миколая і Кобеліна на Очаків.
50. 1563 рік – похід ескадри князя Д. Вишневецького на Очаків.
51. 1567 – 1569 роки – походи на Чорне море флотилії гетьмана Самійла Кішки, штурм Очакова, Ізмаїла, Козлова, Білгорода і Килії.
52. 1573 рік – похід флотилії Самійла Кішки в Чорне море до гирла Дунаю.
53. 1574 рік – похід флотилії Фоки Покотила в Чорне море і на Дунай.
54. 1575 рік – похід флотилії гетьмана Б.Ружинського на Козлов і Кафу.
55. 1576 рік – похід флотилії військового отамана Нечая по всьому чорноморському узбережжі: штурм Очакова, Козлова, Інкермана, Судака, Керчі, Сухумі, Поті, Батумі, Трапезунда, Стамбула, Варни і Кілії.
56. 1576 рік – похід в Дніпровський лиман флотилії гетьмана Б.Ружинського.
57. 1576 – 1577 роки– походи в Чорне море і на Дунай флотилії гетьмана Івана Підкови.
58. 1584 рік – штурм флотилії гетьмана Богдана Микошинського фортеці Очаків.
59. 1586 рік – похід ескадри полковника К.Перебийноса до Судака, Кафи і Керчі.
60. 1589 рік – похід на Козлов ескадри отамана Захарія Кулаги.
61. 1589 рік – похід ескадри отамана Григорія Лободи на Білгород.
62. 1593 рік – штурм ескадри Григорія Лободи фортеці Білгород.
63. 1594 рік, весна – похід в Чорне море флотилії Б.Микошинського.
64. 1595 рік – похід ескадри Григорія Лободи на Дунай.
65. 1595рік - похід флотилії Федора Полоуса на Синоп з використанням козацьких "підводних човнів."
66. 1596 р., квітень – битва ескадри полковника К.Підвисоцького з польськими військами за переправу під Києвом.
67. 1596 рік, літо – битва ескадри полковника К.Підвисоцького з кримською ордою за переправу під Кизи-Кирменом.
68. 1598 рік – похід флотилії Ф.Полоуса на Кілію, Білгород, Тягиню і Сілістрію.
69. 1599 рік, весна – похід флотилії гетьмана Ф.Полоуса до устя Дунаю.
70. 1599 рік – похід флотилії гетьмана С.Скалозуба в Азовське море.

71. 1599 рік – похід флотилії гетьмана С.Кішки в Чорне море, штурм Синопа і Трапезунда.
72. 1602 рік, травень – похід флотилії гетьмана Г.Ізаповича в гирло Дунаю.
73. 1603-1605 роки – похід флотилії гетьмана Г.Ізаповича до болгарських берегів, штурм Кілії, Білгорода і Варни.
74. 1606 рік – похід флотилії гетьмана П.Сагайдачного на Очаків і Козлов (Євпаторію).
75. 1607 рік – похід флотилії гетьмана П.Сагайдачного до болгарського узбережжя.
76. 1608 рік – штурм ескадри отамана М.Найманoвича Перекопу.
77. 1609 – 1610 роки – походи флотилії гетьмана П.Сагайдачного на Очаків, Дунай, Кафу, Кілію і Ізмаїл.
78. 1612-1613 роки – походи флотилії гетьмана П.Сагайдачного і штурм фортець чорноморського узбережжя Криму.
79. 1613 рік – два походи флотилії гетьмана П.Сагайдачного в Чорне море, до кримського узбережжя.
80. 1614 рік – похід флотилії гетьмана П.Сагайдачного в Чорне море, штурм Синопа і Трапезунда.
81. 1615 рік – похід флотилії гетьмана П.Сагайдачного на Стамбул.
82. 1615 рік - похід козацької флотилії під проводом гетьмана Василя Стрілковського в Чорне море і розгром нею турецької ескадри з семи галер в 70 кілометрів від Стамбула.
83. 1616 рік – штурм флотилії гетьмана П. Сагайдачного Кафи, Трапезунда, Мінор, Синопа і Стамбула.
84. 1617 рік – похід флотилії гетьмана Д.Барабаша на Стамбул.
85. 1619 рік – похід флотилії гетьмана Якова Нероди (Бородавки) на Тягиню.
86. 1620 рік, 9 серпня – похід флотилії гетьмана Якова Нероди на Стамбул.
87. 1620 рік, 25 серпня – штурм флотилією гетьмана Якова Нероди Варни.
88. 1620 рік – повстання невільників на турецькій галері під проводом гетьмана Івана Сулими і їх бойовий похід Середземним морем до Риму.
89. 1621 рік, весна – похід флотилії гетьмана Якова Нероди на Різе.
90. 1621 рік, серпень – жовтень – похід флотилії отамана Б.Хмельницького в Чорне море, штурм Очакова, Варни, Сазополя і Стамбула.
91. 1622 рік, червень - похід 100 чайок флотилії наказного гетьмана Петра Жицького на Кафу.
92. 1622 рік – похід флотилії гетьмана Оліфера Голуба до Босфору і в Азовське море.
93. 1622 рік, 18 вересня – похід флотилії гетьмана М.Дорошенка на Стамбул.
94. 1623 рік, весна – похід флотилії Оліфера Голуба в Чорне і Азовське моря.
95. 1623 рік, 9 липня – похід флотилії гетьмана М.Дорошенка на Стамбул.
96. 1623 рік, 24 липня – похід флотилії гетьмана М.Дорошенка в Керченську протоку, битва в протоці з турецьким флотом.
97. 1624 рік – похід ескадри полковника Кіндрата Бурлєя на Синоп.
98. 1624 рік, 12 березня – битва ескадри отамана Г.Чорного з турецьким флотом під Очаковом і похід на Дунай.
99. 1624 рік, весна - похід до Дунаю ескадри Марка Жмайла.
100. 1624 рік, травень – похід ескадри М.Дорошенка на Стамбул.
101. 1624 рік, 20.08 – 4.09 – похід флотилії отамана Г.Чорного на Стамбул, штурм Неокорніє.
102. 1624 рік, осінь – похід флотилії гетьмана М.Дорошенка на Стамбул.
103. 1625 рік, весна - похід флотилії гетьмана Марка Жмайла в Чорне море на Синоп і Трапезунд.
104. 625 рік, весна – повстання полонених козаків під проводом полковника О.Шафрана в Балаклаві і похід на Дон.

105. 625 рік, осінь – похід ескадри полковника О.Шафрана з Дону на Трапезунд.
106. 1625 рік, осінь – похід флотилії Марка Жмайла до берегів Туреччини.
107. 1626 рік – три походи ескадри полковника О.Шафрана з Дону на Анатолійське узбережжя.
108. 1626 рік, весна – похід флотилії гетьмана М.Дорошенка до берегів Грузії.
109. 1626 рік, осінь – похід флотилії гетьмана М.Дорошенка на Трапезунд, Синоп і Самсонів.
110. 1626 рік - два походи Тараса Трясила до Босфору і атаки на Стамбул.
111. 1627 рік – похід ескадри полковника О.Шафрана на Азов.
112. 1628 рік, весна – штурм ескадри гетьмана М.Дорошенка фортеці Аслан-Кермен.
113. 1628 рік – похід ескадри Тараса Федоровича (Трясила) на Кафу.
114. 1629 рік, травень – похід ескадри Тараса Федоровича (Трясила) до Карасубазара і Сазополя.
115. 1629 рік, травень– похід ескадри гетьмана І.Сулими на Стамбул, Варну, Кілію, Ізмаїл, Балчик і Сазополь.
116. 1630 рік - похід ескадри з 70 чайок гетьмана Івана Сулими до Босфору, визволення оточених турками козаків з монастиря "Сизебола".
117. 1630 рік – похід флотилії гетьмана І. Сулими до болгарського узбережжя. Штурм Керчі, Інеболу, Айсереса і Синопа.
118. 1632 рік – похід флотилії гетьмана І.Сулими в Азовське море і штурм Азова.
119. 1633 рік – похід флотилії гетьмана І.Сулими в Азовське море.
120. 1634 рік – похід флотилії гетьмана І.Сулими в Азовське море і в устя Дунаю.
121. 1635 рік – похід ескадри Тараса Федоровича з Дону в Чорне море.
122. 1635 рік – п'ять походів флотилії гетьмана І.Сулими в устя Дунаю і Босфору, штурм польської фортеці Кодак на Дніпрі.
123. 1635 р., серпень – битва ескадри полковника Костянтина Вовка з шведським флотом на Балтійському морі;
124. 1637 рік – похід ескадри полковник Кіндрата Бурлєя до турецького узбережжя.
125. 1638 рік, травень – похід ескадри полковника К.Бурлєя з Дону на Керч і Кафу .
126. 1640 рік, липень – похід ескадри полковник К.Бурлєя з Дону на Темрюк.
127. 1641рік, квітень – похід загону чайок на чола з М.Тараном на Різе.
128. 1644 рік, жовтень – похід на Азов ескадри полковника Сулими
129. 1645рік, жовтень – штурм ескадри полковника І.Сірка іспанської фортеці Дюнкерн у Північному морі.
130. 1644 рік, жовтень – похід ескадри Сулими на Азов.
131. 1645 рік, 20 квітня – похід ескадри полковника Сулими із Дону на Азов і Керч.
132. 1646 рік, 24 серпня – похід ескадри полковника Сулими до Верхніх Берд і Казанрогу.
133. 1654 рік – похід ескадри отамана Семена Ворчуна на Крим.
134. 1655 рік, весна – похід флотилії І.Сірка на Тамань.
135. 1656 рік – похід флотилії І.Сірка на Азов і Очаків.
136. 1657 рік, серпень – похід ескадри І. Сірка на Крим.
137. 1657 рік, серпень – розгром ескадрою І.Сірка турецької фортеці біля Тавані.
138. 1659 рік, червень – похід ескадри І. Сірка на Акерман.
139. 1660 рік – штурм флотилії І.Сірка фортеці Очаків.
140. 1663 рік – похід флотилії І.Сірка в устя Дунаю.

141. 1670 рік – похід флотилії І.Сірка до Очакова.
142. 1678 рік – битва флотилії І.Сірка з турецьким флотом у Дніпровському лимані і похід по ріці Буг.
143. 1679 рік - штурм флотилією І.Сірка турецьких фортець Тавань, Аслан-Кермен і Кизи-Кермен.
144. 1680 рік – похід флотилії І.Сірка в Азовське море.
145. 1680 рік, серпень - похід флотилії гетьмана Івана Стягайла в Чорне море.
146. 1683 рік, 6 – 9 жовтня - 1500 козаків під керівництвом Якова Ворони на човнах, зібраних на Дунаю, з ріки взяли штурмом османську фортецю Паркани (суч. місто Штурово у Словаччині);
147. 1690 рік, літо – похід ескадри М.Самійленка в низов'я Дніпра, битва з турецьким флотом.
148. 1692 рік – похід ескадри кошового отамана М.Самійленка на Очаків.
149. 1694 рік – похід ескадри кошового отамана М.Самійленка на Чонгар.
150. 1695 рік - похід козацької ескадри під проводом генерального осавула Ломиковського до устя Дунаю.
151. 1695 рік, липень – похід ескадри кошового отамана М.Самійленка на Азов.
152. 1696 рік, червень – похід ескадри полковника М.Чалого в Чорне море до кримських берегів і Азова.
153. 1696 рік, червень – розвідувально-диверсійний похід в Чорне море ескадри отамана Я.Мороза.
154. 1736 рік – похід ескадри отамана І.Малашевича в Дніпро-Бузький лиман, штурм Кінбурна і Очакова.
155. 1737 рік – похід ескадри отамана І.Малашевича на Очаків і Дунай.
156. 1739 рік, 11 вересня – бій ескадри полковника Єстифеєва в гирлі Дніпра біля р. Березані з турецькими кораблями.
157. 1770 рік – похід ескадри полковника П.Стягайла на Дунай і битва з турецьким флотом під Очаковом.
158. 1770 рік, квітень-листопад – бойові операції флотилії полковника Д.Третяка в Бузько-Дніпровському лимані.
159. 1771 рік, 16.04–серпень – розвідувально-диверсійний похід ескадри полковника Я.Сідловського в гирло Дунаю (1-й Дунайський похід).
160. 1772 рік, 5.05.–14.11. – розвідувально-диверсійний похід ескадри полковника Івана Мандри в устя Дунаю (2-й Дунайський похід).
161. 1783 рік, 25.04 – 1.05. – перший похід новозбудованої ескадри Чорноморського флоту з Херсону до Севастополя під командуванням отамана Сидора Білого.
162. 1787 рік, 1 жовтня – десант Лиманської флотилії під командуванням кошового отамана Сидора Білого на Кінбурнську косу.
163. 1788 рік, 17 червня – битва Лиманської козацької флотилії під командуванням Сидора Білого з турецьким флотом під Очаковом.
164. 1788 рік, 17 червня – битва Лиманської флотилії під командуванням полковник А.Головатого з турецьким флотом під Очаковом.
165. 1788 рік, 7 листопада – штурм ескадрою Антона Головатого острова Березань.
166. 1789 рік, серпень – вересень – штурм флотилією Антона Головатого фортеці Хаджибей (Одеса), Аккермана (Білгород-Дністровського), Тягині (Бендер).
167. 1790 рік, грудень – розгром флотилією Антона Головатого турецького флоту на Дунаї, десант на дунайські острови і штурм Ізмаїла.
168. 1791 рік, 28 червня – штурм флотилією А.Головатого Матчина.
169. 1792 рік, серпень – останній похід козацької флотилії під командуванням полковника Сави Білого з Акермана і Очакова до Темрюка для "вічного" проживання на Кубані.

Морські походи флоту Української Народної Республіки і Української Держави

170. 1917, літо-осінь - бойове чергування міноносця "Завидний" під національним прапором в Чорному морі.
171. 1917, грудень - похід дредноута "Воля", крейсера "Пам'ять Меркурія" і міноносця "Завидний" під українськими прапорами до турецького узбережжя в п. Різе для організації демобілізації українських вояків з Кавказького фронту в Україну.
172. 1917, 24 грудня - перехід крейсера "Пам'ять Меркурія" і міноносців "Завидний" та "Звонкій" під українськими прапорами з Севастополя до Одеси у зв'язку з загрозою захоплення їх більшовиками.
173. 1918 рік, липень – бойове розмінування фарватеру і рейду Одеського порту і Дніпро-Бузького лиману від мін тральною бригадою флоту УНР під командуванням контр-адмірала Олександра Гадда.
174. 1919 рік, грудень – 1920 рік, квітень – участь дивізії морської піхоти флоту УНР під командуванням контр-адмірала М.Білинського в боях проти Червоної Армії під час 1-го Зимового походу війська УНР за визволення України.
175. 1921рік, 24.10-21.11. – участь моряків полку морської піхоти УНР під командуванням підполковника М.Шрамченка в боях проти Червоної Армії підчас походу Української Повстанської армії в Україну (2-й Зимовий похід).

Морські походи і бойові дії Військово-Морських сил Збройних Сил України

176. 1992, 21 липня - перехід з озера Донузлав до Одеси під Державним прапором України сторожового корабля СКР – 112 і прорив ним блокади з сторони групи кораблів і авіації Чорноморського флоту. Командир корабля капітан-лейтенант Сергій Настенко, старший на борту капітан 2 рангу Микола Жибарєв.
177. 1994 рік, 26.06-07.08. – похід фрегата "Гетьман Сагайдачний" з офіційним візитом до Франції в п. Руан. Командир походу 1-й заступник начальника штабу ВМС України капітан 1 рангу Юрій Шалит, командир корабля капітана 3 рангу Сергій Настенко.
178. 1994 рік, 25.07-28.07. – діловий візит корвета "Луцьк" до Болгарії в порт Варна під прапором начальника штабу ВМС контр-адмірала Риженка О.О.
179. 1994 рік, 19.10-31.10. – діловий візит корабля управління "Славутич" до Румунії в п. Констанца під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Кострова М.М.
180. 1995 рік, 02.08.-14.08. – діловий візит корвета "Луцьк" в порт Варна в Болгарію під прапором командира Західного морського району ВМС контр-адмірала Дмитра Українця.
181. 1995 рік, 03-31.03 – морський похід до порту Абу-Дабі Об'єднаних Арабських Еміратів фрегата "Гетьман Сагайдачний". З 19 по 23 березня він брав участь у міжнародній виставці озброєнь "Айдекс-95", де вперше демонстрував світу кораблебудівні можливості України. Командир походу – 1-й заступник начальника штабу ВМС капітан 1 рангу Юрій Шалит.

182. 1995 р, 12.08.-16.08. – діловий візит катера управління "Дунай" до Румунії в порт Бреїл під прапором командира бригади капітана 1 рангу Мартіяна М.П.
183. 1995 рік, 11.09.-16.09. – діловий візит фрегата "Гетьман Сагайдачний" до Болгарії в порт Варна під командуванням 1-го заступника начальника штабу ВМС України капітана 1рангу Кузьміна В.І.
184. 1995 рік, 05.11-01.12. – діловий візит фрегата "Гетьман Сагайдачний" до Італії в порт Спеція під командуванням контр-адмірала Фоміна В.В.
185. 1996 рік, 16.04-20.04. – діловий візит корвета "Чернігів" до Болгарії в порт Варна під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Риженка О.О.
186. 1996 рік, 30 липня – початок перших оперативно-тактичних навчань ВМС України "Море-96" в Чорному морі під прапором командувача ВМС віце-адмірала Володимира Безкоровайного.
187. 1996 рік, 1 серпня – заключний етап і завершення оперативно-тактичних навчань ВМС України "Море-96" під прапором Верховного Головнокомандувача Збройних Сил – Президента України Леоніда Кучми.
188. 1996 рік, 21.07.-28.07. – діловий візит корвета "Вінниця" до Румунії в порт Констанца під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Олексія Риженка.
189. 1996 рік, 10.08.-16.08. – діловий візит до Болгарії в порт Варна корвета "Хмельницький" під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Олексія Риженка.
190. 1996 рік, 31.08-09.09. – діловий візит загону кораблів ВМС у складі морського тральщика "Чернігів" і корвету "Вінниця" до Румунії у порт Констанца під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Риженка О.О.
191. 1996 рік, 11.09.-18.09. – перший трансатлантичний похід з офіційним візитом загону кораблів ВМС у складі фрегата "Гетьман Сагайдачний" і великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до США в порт Норфолк під командуванням 1-го заступника начальника штабу ВМС капітана 1 рангу Володимира Кузьміна. Ділові візити під час походу (двічі) в порти Гібралтар (Велика Британія) та в Понта-Делгада (Португалія) на Азорських островах.
192. 1996 рік, 03.11. - 6.11. – офіційний візит фрегата "Гетьман Сагайдачний" до Грузії в порт Поті під командуванням 1-го заступника начальника штабу ВМС України капітана 1 рангу Кузьміна В.І.
193. 1997 рік, 22.06.- 4.07. – діловий візит до Болгарії в порт Варна корвета "Луцьк" під прапором командира бригади капітана 1 рангу Федоришина Я.М.
194. 1997 рік, 22.08 - 28.09. – офіційний візит фрегата "Гетьман Сагайдачний" до Туреччини в порт Стамбул та в Болгарію в порт Варна під прапором командувача ВМС України контр-адмірала Єжеля М.Б.
195. 1997 рік, 01.11. - 2.11. – дружній візит загону кораблів ВМС України у складі фрегата "Гетьман Сагайдачний" і великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до порту Новоросійськ Російської Федерації під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Тенюха І.Й.
196. 1998 рік, 01.06-27.06. – діловий візит загону кораблів ВМС у складі великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" та кор-

вета "Луцьк" до Румунії в порт Констанца під командуванням капітана 2 рангу Савченка Г.М.

197. 1998 рік, 06.07.- 09.07. – офіційний візит корабля управління "Славутич" до Республіки Хорватія в порт Спліт під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Тенюха І.Й.
198. 1998 рік, 14.07.-28.07. – неофіційний візит корабля управління "Славутич" до Туреччини в порт Тузла та Болгарію в порти Бургас і Варну під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Тенюха І.Й.
199. 1998 рік, 14.07-26.07. – неофіційний візит учбових катерів ВМС до Туреччини в порт Тузла під командуванням контр-адмірала Риженка О.О.
200. 1999 рік, 16.07.-31.07. – неофіційний візит загону учбових катерів ВМС України "Сміла", "Чигирин" та "Нова Каховка" до Румунії в порт Констанца, до Болгарії в порт Варна та до Туреччини в порт Стамбул під командування капітана 1 рангу Гаврилюка В.М.
201. 1999 рік, 17.07-20.07. – офіційний візит загону кораблів ВМС у складі фрегата "Гетьман Сагайдачний" та корабля управління "Славутич" до Ізраїлю в порт Хайфа під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу І.Тенюха.
202. 1999 рік, 21.07.- 24.07. – похід і тактичні навчання "Сі Бриз" загону кораблів ВМС України з кораблями ВМС США в Середземному морі під командуванням капітана 1 рангу Тенюха І.Й.
203. 2000 рік, 19.04.-22.04. – офіційний візит фрегата "Гетьман Сагайдачний" до Туреччини в порт Стамбул під прапором заступника Міністра оборони – командувача ВМС України віце-адмірала Михайла Єжеля.
204. 2000 рік, 13.06-09.09. – трансатлантичний похід з офіційним візитом до США в порт Нью-Йорк корабля управління "Славутич" під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Тенюха І.Й., ділові заходи (двічі) під час походу в порт Гібралтар (Великобританія) та на Азорські острови в порт Понта-Делгада (Португалія).
205. 2000 рік, 20.07-28.07. – неофіційний візит (штурманський похід курсантів СВМІ імені П. С. Нахімова) загону учбових катерів ВМС України "Сміла", "Нова Каховка", "Чигирин" до Туреччини в порт Тузла, до Болгарії в порт Варна під командуванням капітана 1 рангу Гаврилюка В.М.;
206. 2001 рік, 11.06.-23.06. – діловий візит великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до Грузії в порт Поті під прапором командира Південної вмб контр-адмірала Князя І.В.
207. 2001 рік, 10.08.-20.08. – діловий візит загону учбових кораблів ВМС у складі "Сміла", "Нова Каховка" до Румунії в порти Констанца, до Болгарії в порт Варна та до Туреччини в порт Тузла (морська практика курсантів) під командуванням начальника СВМІ контр-адмірала Колпакова В.О.
208. 2001 рік, 17.09.- 23.09. – діловий візит морського тральщика "Черкаси" до Туреччини в порти Стамбул і Ереглі.
209. 2001 рік, 27.09-16.10. – похід морського тральщика "Черкаси" у складі міжнародних сил за викликом "Блексіфор" ВМС причорноморських держав в порти Новоросійськ, Поті, Стамбул, Варна, Констанца.
210. 2001 рік, 11.06.- 22.06. – діловий візит великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до Грузії в порт Поті, командир корабля капітан 3 рангу С.Деренський.

211. 2002 рік, 27.05-21.06. – похід великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський", корабля управління "Славутич" та морського буксира "Кременець" в Середземне море на оперативно-тактичні навчання "Сі Бриз" з ВМС США під прапором командира ескадри контр-адмірала Тенюха І.Й.
212. 2002 рік, 09.07.- 22.07. – спільний похід ВДК ВМС України "Костянтин Ольшанський" з ВДК ЧФ РФ "Ямал" по портах України і Росії в Чорнім морі.
213. 2002 рік, 21.07.- 28.07. – діловий візит корвета "Вінниця" до Болгарії в порт Варна.
214. 2002 рік, 20.06- 06.0.7. – діловий візит середнього десантного корабля "Кіровоград" та взводу морської піхоти ВМС до Румунії в порт Констанца.
215. 2002 рік, 05.08.-28.08. – похід корабля управління "Славутич" в ході другої активації "Блексіфор" Чорним морем до портів причорноморських держав під прапором командира міжнародного з'єднання сил за викликом командира ескадри ВМС ЗС України контр-адмірала Тенюха І.Й.
216. 2002 рік, 09.09.-15.09. – діловий візит морського тральщика "Жовті Води" до Туреччини в порти Стамбул і Ереглі.
217. 2003 рік, 16.01.-27.01. – діловий візит великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до Греції в порт Кавала під прапором командира Південного військово-морського району ВМС України контр-адмірала Князя І.В.
218. 2003 рік, 14.07.-18.07. – діловий візит корвета "Вінниця" до Болгарії в порт Варна.
219. 2003 рік, 03.08.-31.08. – діловий візит корвета "Вінниця" до Болгарії в порт Варна на третю активацію сил за викликом "Блексіфор";
220. 2003 рік, 08.09.-15.09. – діловий візит корвета "Луцьк" до Туреччини в порти Стамбул і Ереглі.
221. 2003 рік, 12.09.-27.09 – участь роти морської піхоти ВМС під командуванням підполковника Пінкевича М.С. у навчаннях НАТО у Великій Британії в районі Північної Шотландії.
222. 2004 рік, 02.04.-22.04 – діловий візит корвета "Луцьк" до Туреччини в порти Стамбул і Ереглі. Командир корабля капітан-лейтенант Микола Корощенко, командир походу начальник штабу Південної вмб капітан 2 рангу Володимир Догонов.
223. 2004 рік, 20.06.-02.07 – діловий візит до Болгарії в порт Варна фрегата "Гетьман Сагайдачний", корвета "Луцьк", морського тральщика "Жовті Води", морського транспорту "Фастів" та морського рятувального судна "Кременець" під прапором командира ескадри контр-адмірала Тенюха І. Й.
224. 2004 рік, 09.07.-24.07 – діловий візит навчальних катерів ВМС України "Сміла" та "Нова Каховка" (морська практика курсантів СВМІ імені П. С. Нахімова) до Туреччини в порт Стамбул, Болгарії в порт Варна та до Румунії в порт Констанца під прапором командира бригади капітана 2 рангу Дмитра Шинкаренка.
225. 2005 рік, 04 - 27. 04 – перша фаза 4-ї активації "Блексіфор". Неофіційні візити корабля управління "Славутич" в п. Стамбул, Ереглі (Туреччина), Бургас (Болгарія), Констанца (Румунія).
226. 2005 рік, 05 – 10 квітня – навчання ВМС країн Чорноморського басейну "Чорноморське партнерство – 2005". Заходи РБ "Кременець" в пп. Стамбул, Ереглі (Туреччина), діловий захід СР "Балта" в п. Мармарис (Туреччина).

227. 2005 рік, 11-29 квітня – навчання НАТО "Блю Гейм – 2005" в м. Нортвунд, Велика Британія. Старший на навчаннях від ВМС України кап. 2 рангу Білоусов В. С.
228. 2005 рік, 17. 06 – 03.07 – навчання "Сорбет Роял-2005" у Середземному морі, заходи корабля управління "Славутич" і РБ "Кременець" в порти Італії.
229. 2005 рік, 15 – 30. 07 – навчальний штурманський похід навчальних катерів СВМІ до портів Туреччини, Болгарії і Румунії.
230. 2005 рік, 8 – 27. 08 – участь корабля управління "Славутич" у другій фазі 4-ї активації міжнародного з'єднання за викликом "Блексіфор".
231. 2006 рік, 24.03-07.04 - участь зведеного підрозділу морської піхоти ВМС України у кількості 74 осіб та літака ІЛ-76 у морській миротворчій операції НАТО "Брілліант Марінер – 2006" в Данії.
232. 2006 рік, 07-27. 04 – участь корабля управління "Славутич" у квітневій активації міжнародного з'єднання за викликом "Блексіфор" в Чорному морі.
233. 2006 рік, 15 – 29.07 – навчальний похід катерів СВМІ ім. П.С.Нахімова по Чорному морі з 56 курсантами на борту з заходом в п. Тузла (Туреччина), Варна (Болгарія) та Констанца (Румунія).
234. 2006 рік, 01 – 22.08 – участь корабля управління "Славутич" у серпневій фазі 5-ї активації багатонаціонального морського з'єднання "Блексіфор" в Чорному морі з заходом в пп. Новоросійськ, Стамбул, Бургас і Констанца.
224. 2006 рік, листопад – участь корвета "Тернопіль" в антитерористичній операції НАТО на Середземному морі "Активні зусилля" (перша бойова служба кораблів ВМС у Середземному морі) з заходом в порт острова Крит (Греція).
225. 2007 рік, 25.05 – 03.07 – участь корвета "Тернопіль" в антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт Суда острова Крит (Греція).
226. 2007 рік, 24.11 – 12.12 - участь корвета "Луцьк" в антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт Суда острова Крит (Греція).
227. 2008 рік, 01.06 – 02.08 – участь фрегата "Гетьман Сагайдачний" в Антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" і ділові візити в порти Суда (Греція), Хайфа (Ізраїль), Тулон (Франція), Алжир (Алжир).
228. 2008 рік, 18.11 – 04.12 – участь корвета "Тернопіль" в Антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт Суда о. Крит (Греція).
229. 2009 рік, 17.10 – 27.11 - участь корвета "Тернопіль" в Антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт Судабей острова Крит (Греція).
230. 2010 рік, 07.11 – 21.12 – участь корвета "Тернопіль" в Антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт острова Крит (Греція).
231. 2011 рік, березень – квітень – участь великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" в операції по евакуації цивільного населення з Лівії в Україну.
232. 2012 рік, 6 – 24.04 - участь морського тральщика "Черкаси" у весняній фазі 12-й активації Чорноморського міжнародного з'єднання за викликом "Блексіфор".
233. 2012 рік, 22 – 25.05 - українсько-російські командно-штабні навчання "Фарватер миру-2012".
234. 2012 рік, 02.05 – 11.08 - участь яхт Академії ВМС України "Юнона" і "Фіолент" у міжнародних вітрильних перегонах "Порт Бургас" і "Кор Каролі".

235. 2012 рік, 05 – 25.08 - участь корабля управління "Славутич" у осінній фазі 12-й активації Чорноморського міжнародного з'єднання за викликом "Блексіфор" з заходами у порти Туреччини, Болгарії і Румунії.
236. 2013 рік, 19-20, 25.06 - українсько-російські навчання ВМС ЗС України і ЧФ РФ "Фарватер миру-2013" у північно-східній частині Чорного моря та на береговому полігоні "Чауда" в Криму на тему: "Ведення спільних антипіратських дій на морі".
237. 2013 рік, 08.08 – 24.08 - українсько-американські миротворчі навчання "Сі Бриз – 2013" у північно-західній частині Чорного моря під керівництвом контр-адмірала Дениса Березовського.
238. 2013 рік, 02.10. – 16.11. участь протичовнового корвету "Тернопіль" під командуванням капітана 3 рангу Олега Григор'єва в рамках антитерористичної операції НАТО "Активні зусилля" з заходом до військово-морських баз Суда (острів Крит, Греція) і Акзас-Карагач (Турецька Республіка).
239. 2013 р., 23 вересня – 214 р., 3 березня – участь фрегата "Гетьман Сагайдачний" у антипіратській морській операції НАТО "Океанський щит" в Аденській затоці і Індійському океані та з 3.01.2014 р. в операції ЄС "Аталанта" у Середземному морі з групою спеціального призначення (оглядовою командою) під прапором начальника Центру морських операцій ВМС контр-адмірала Андрія Тарасова.
240. 2014, 24.02. – 25.03 – беззбройний опір особового складу кораблів і берегових військ ВМС гібридному наступу і блокаді місць базування ВМС України в Криму російським десантом морської піхоти флотів ВМФ РФ, спецназом ГРУ ГШ ЗСРФ і особовим складом Чорноморського флоту. Окупація російськими окупантами Криму і інтернування кораблів і військових частин ВМС України в Криму.
241. 2014, квітень-травень – вихід ВМС України з Криму на материкову Україну.
242. 2014, з травня – участь особового складу ВМС в бойових діях під час Антитерористичної операції (АТО) в окремих районах Донецької і Луганської областей. Бойові чергування в Чорному і Азовському морях по обороні транспортних морських шляхів і портів України. Оборона чорноморського узбережжя і території України від можливого наступу російської армії і сепаратистів з сторони самопроголошеної т. зв. "Придністровської республіки".

Ілюстрації

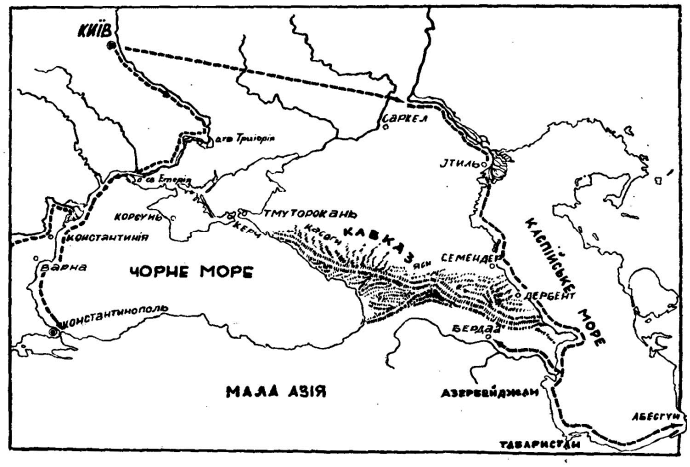

Карта походів княжого флоту

Худ. Д. Нарбут. **Пристань на Дніпрі**

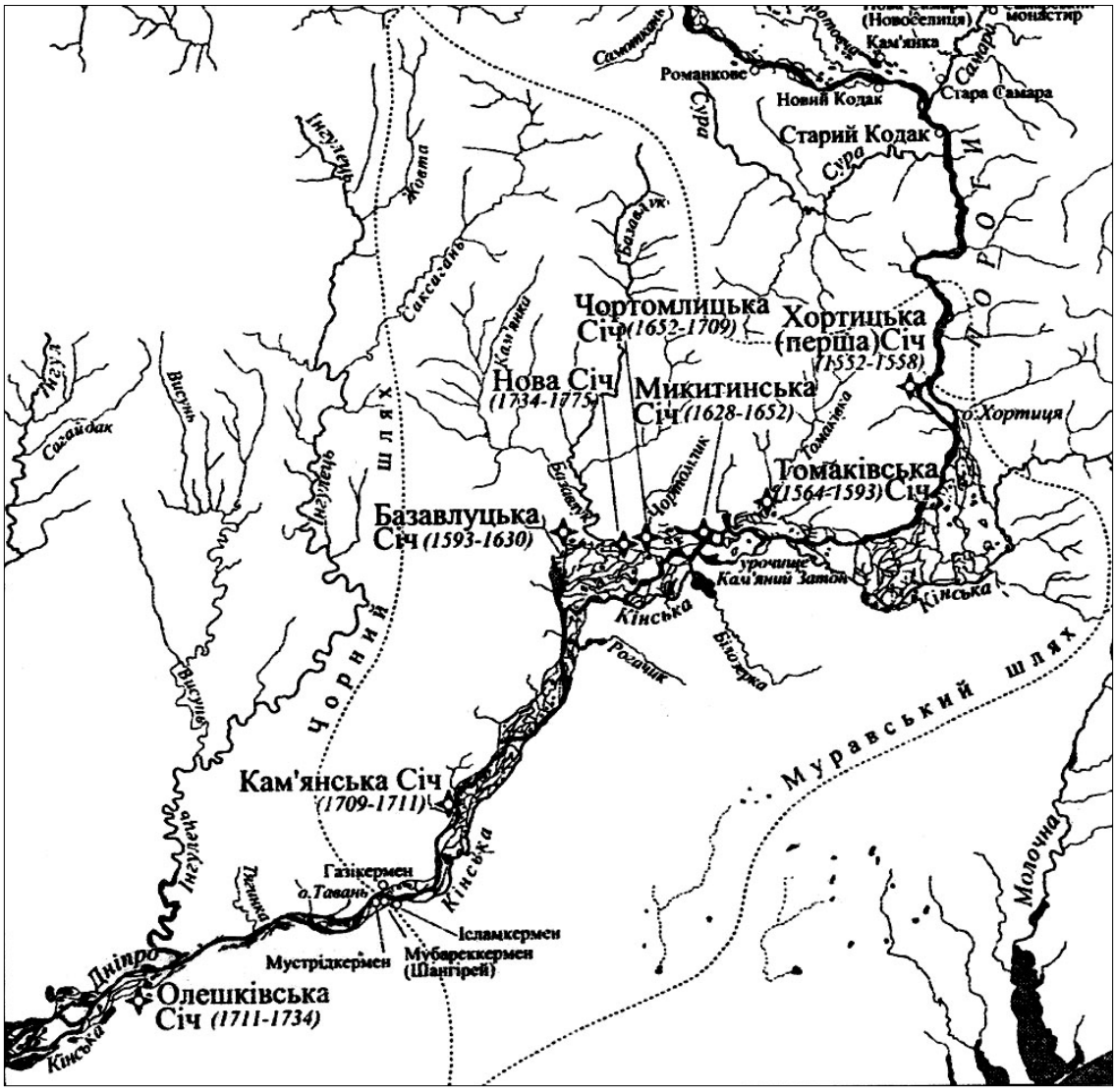

Карта Запорізьких Січей на території України

Битва козацького флоту у Босфорі *Худ. С.Чайка*

Чорноморський козак артбатареї *1840-1845 рр*.

Козаки гетьмана Петра Сагайдачного здобувають Кафу. *Худ. А. Орльонов*

Висадка запорожців на Тамань. *Худ. А. А. Чечін*

25.11.1917. Мітинг у Севастополі на честь проголошення УНР

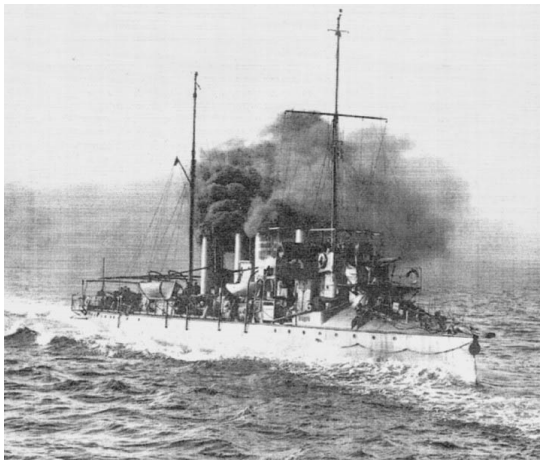

Ескадрений міноносець "Завидний"

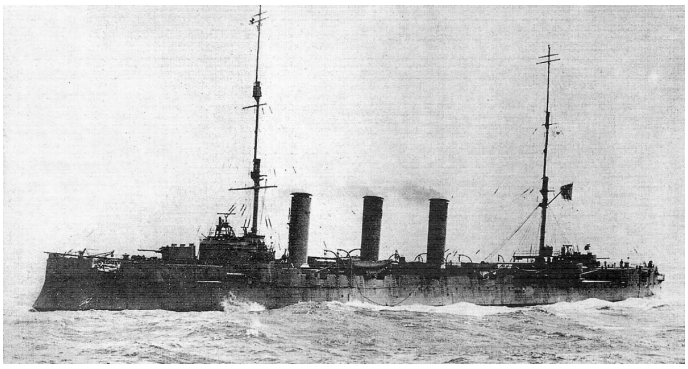

Крейсер "Пам’ять Меркурія" під час І Світової війни

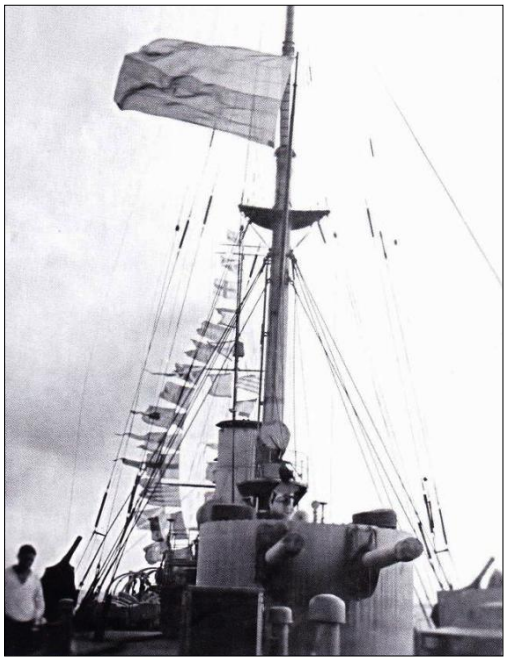

25.11.1917. Український прапор піднято на крейсері "Пам’ять Меркурія"

27.11.1917. Моряки, що відмовилися служити під українським прапором, покидають крейсер "Пам’ять Меркурія"

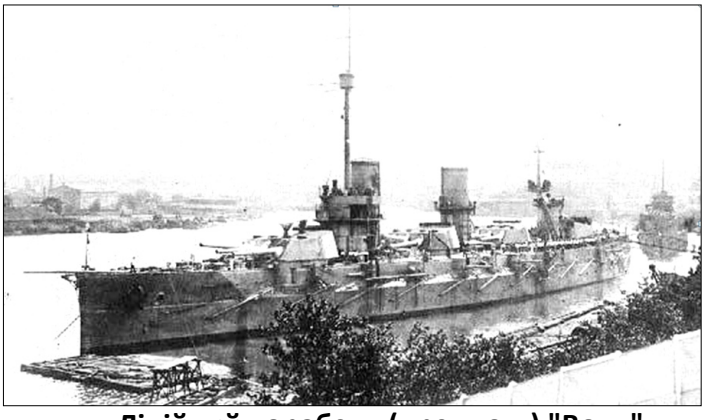

Лінійний корабель (дредноут) "Воля"

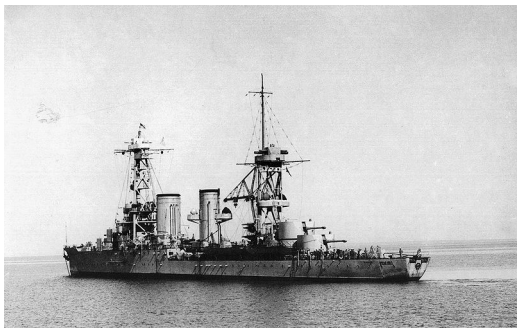

1930-і. Крейсер "Красный Кавказ", колишній "Гетьман Дорошенко" флоту УНР

Лінійний корабель (броненосець) "Борець за свободу"

1918. Севастополь. Південна бухта

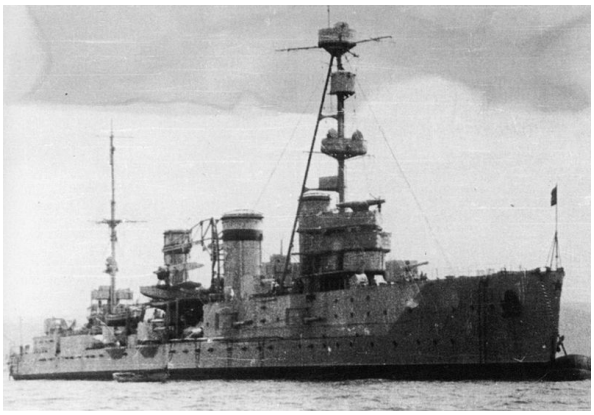

1930-і р. Крейсер "Червона Україна", колишній крейсер УНР "Гетьман Богдан Хмельницький"

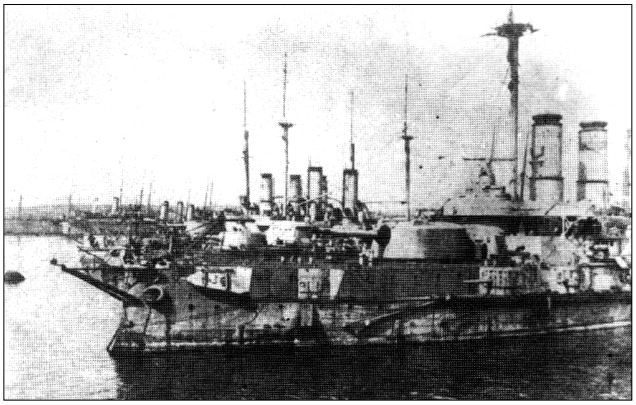

1918. Інтерновані німцями кораблі флоту УНР

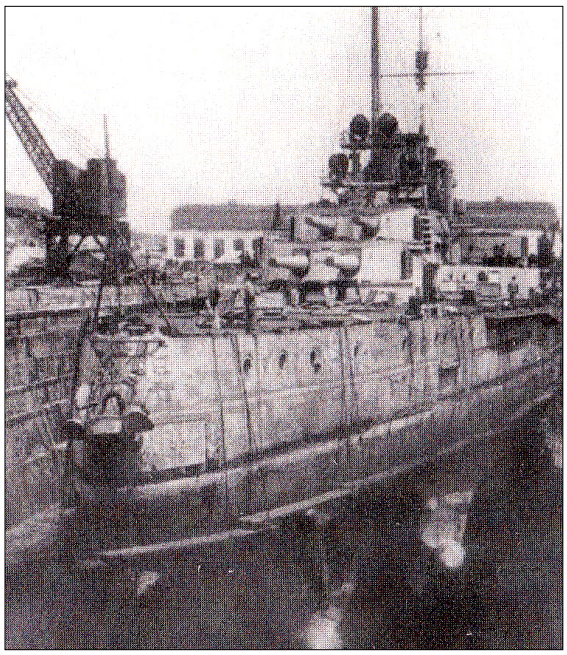

14.07.1918. Німецький лінкор "Гебен" у севастопольському доці

Командувач авіації УНР (1918-1920 рр.) Віктор Павленко

Погони і нарукавні відзнаки морських офіцерів УНР

(реконструкція Я. Тинченка)

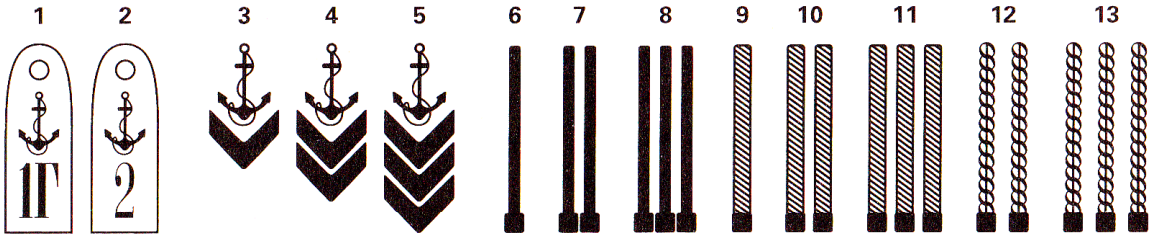

Відзнаки, запроваджені у 1919 р. у 1-му Гуцульському полкові морської піхоти ДА УНР
1, 2 — погони 1-го та 2-го полків морської піхоти ДА УНР; 3 — ройовий; 4 — чотовий; 5 — бунчужний; 6 — хорунжий; 7 — поручник; 8 — сотник; 9 — отаман; 10 — підполковник; 11 — полковник; 12 — начальник Дивізії морської піхоти; 13 — морський міністр
(за малюнком з видання «Літопис Червоної Калини»)

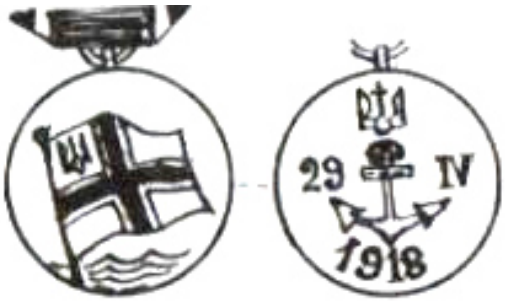

Пам'ятна медаль канонерського човна "Запорожець" (зліва) та проект медалі флоту УНР (рек. Френьова)

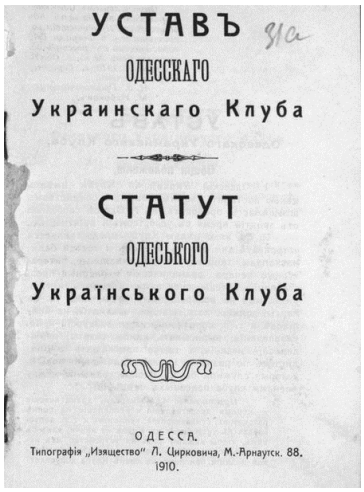
УСТАВЪ
ОДЕССКАГО
Украинскаго Клуба
СТАТУТ
ОДЕСЬКОГО
Українського Клуба
ОДЕССА.
Типографія „Изящество" Л. Цирковича, М.-Арнаутск. 88.
1910.

Статут Українського клубу в Одесі (1910р.) та печатки Флотського півекіпажу і броне-потяга "Чорноморець" флоту УНР

1992. Перший склад Організаційної групи ВМС України.
На фото (зліва направо*):* передній ряд – *мічман Олексій Накалюжний, капітан 3 рангу Віктор Палій, капітан 1 рангу Анатолій Приліщ, прапорщик Валентина Ковальченко, контр-адмірал Борис Кожин, капітан 1 рангу Анатолій Данілов, капітан 1 рангу Юрій Шалит, старший лейтенант В'ячеслав Щегольков, старший лейтенант Володимир Онопрієнко.* Середній ряд: *капітан 1 рангу Василь Бойко, капітан 2 рангу Олександр Пляшечніков, капітан 1 рангу Микола Тихонов, капітан 2 рангу Мирослав Мамчак, підполковник Олександр Дерновий, капітан 2 рангу Валентин Сутула, старший лейтенант Андрій Ільєнко, капітан 2 рангу Сергій Бонь, капітан 2 рангу Леонід Третяк, старший лейтенант Михайло Рудь, капітан 1 рангу Ігор Мироненко.* Верхній ряд: *капітан 2 рангу Олександр Клюєв, капітан 1 рангу Леонід Корнілов, полковник Володимир Інділо, полковник медичної служби Григорій Гордієвський, капітан 2 рангу Леонід Рибальченко, капітан 1 рангу Олег Ніколаєв, капітан 3 рангу Валерій Петренко, капітан 1 рангу Євген Лупаков, капітан 1 рангу Владас Трумпікас, капітан 2 рангу Костянтин Іванко, капітан 2 рангу Вадим Махно, майор Віталій Рожманов, майор Геннадій Варіцький, капітан 2 рангу Володимир Ященко, капітан 2 рангу Олександр Бондарь, капітан 1 рангу Володимир Шишов.*

Сторожовий корабель СКР-112 (фото 1990 р.)

1992. Перші матроси Чорноморського флоту, які присягнули на вірність народу України у школі водолазів ЧФ 18 січня 1992 року.
Стоять (зліва направо): *О. Волинець, О. Прищепа, А. Кирько, В. Сапожник, Ю. Яремчук, С. Фесенко, В. Костін, А.Низвицький, А. Кулагін, І. Аверичев, І. Коваленко, А. Мальков, Гергало, В. Бобик,І. Антонюк, М. Зінчук.* Перший ряд (сидять): *А. Бутрин, Шуляк,В. Тхір, І. Влад, А. Товкач, С. Голобородько, А. Деркач, І. Данчук,В. Пашун, С. Руденко.*

1993. Міністр оборони Костянтин Морозов і командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин на борту корабля управління "Славутич"

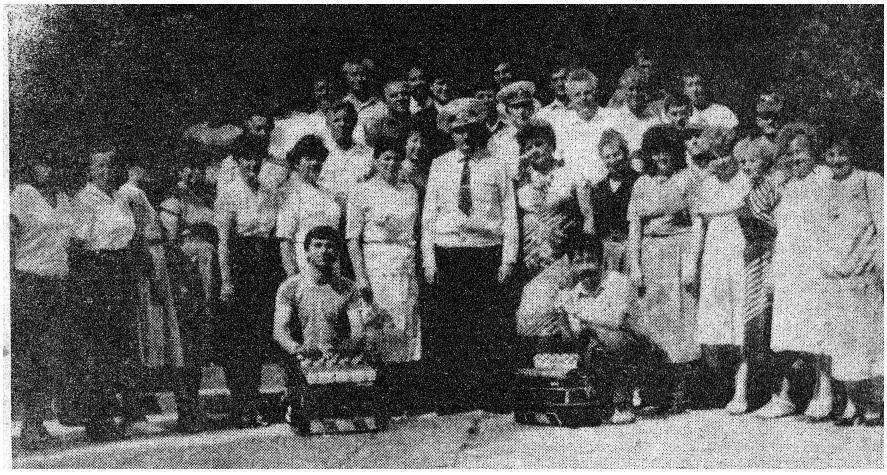

29 червня 1993. Шефська делегація Снятинського району Івано-Франківської обл., учасники Першого конгресу українців Севастополя. У центрі заступник командувача ВМС України контр-адмірал Микола Костров

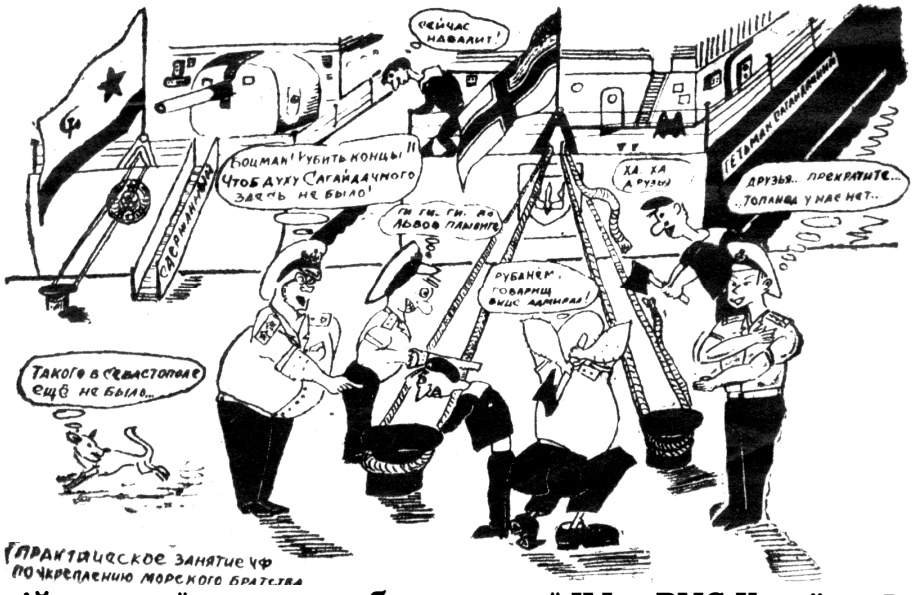

Здійснення "морського братерства" ЧФ з ВМС України. Рис. М.Мамчака

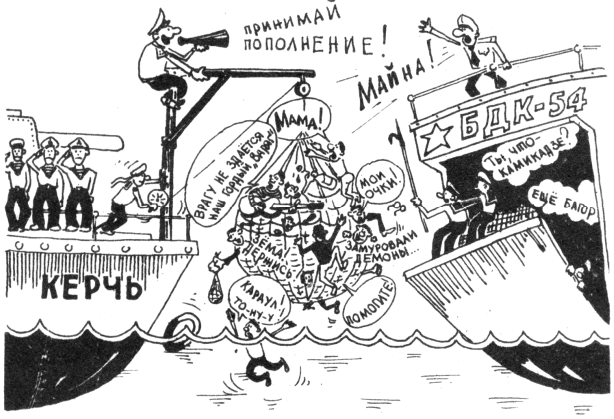

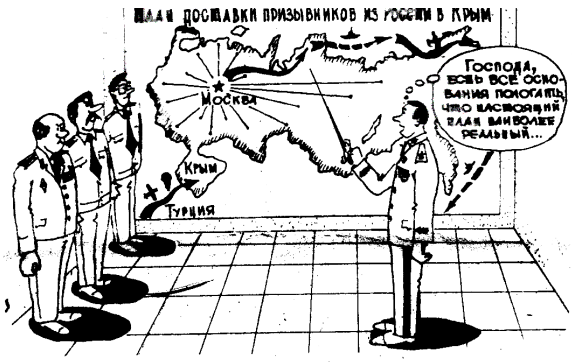

Доставка кораблями і перевантаження у морі поповнення ЧФ з Росії

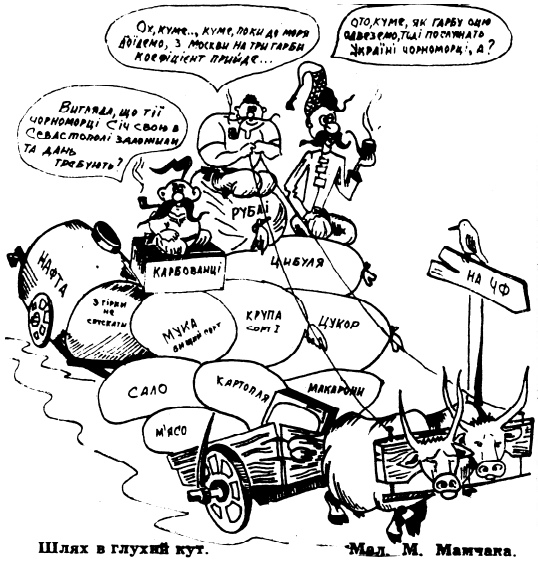

Шлях в глухий кут. Мал. М. Мамчака.

Матеріально-фінансове забезпечення Україною "спільного" ЧФ

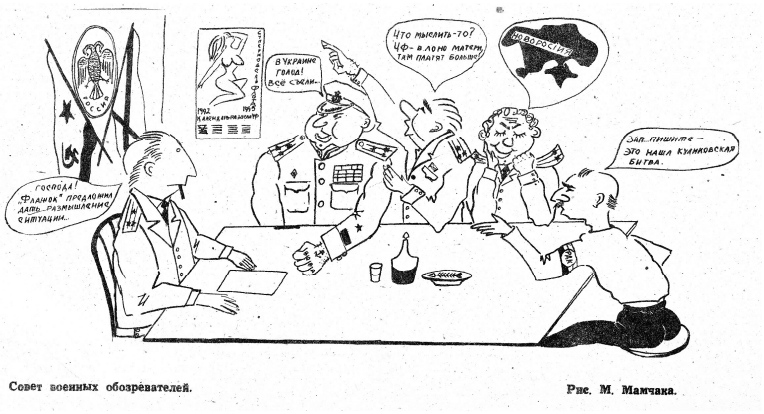

Совет военных обозревателей. Рис. М. Мамчака.

Рада військових експертів "спільного" ЧФ

28.07.1992. Миколаїв. Перше у ВМС урочисте підняття Державного прапору України на ВРК "Славутич"
На передньому плані т.в.о. командира кап.3 рангу К.Хачатуров

Генерал-майор Микола Воловін, перший командувач морської авіації ВМС України

26.06.1993. Феодосія. Перше в історії ВМС урочисте підняття Військово-морського прапору на ДКПП "Донецьк". *Зліва – командир кап.3 рангу О.Звєрєв, справа - комбриг кап. 2 рангу М.Жибарєв*

1993. Керч. Урочистості з нагоди першого підняття Військово-морського прапора на фрегаті "Гетьман Сагайдачний"
На передньому плані: Міністр оборони Костянтин Морозов, Патріарх України-Руси Філарет, командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин, генерал-майор Володимир Мулява

Флагман ВМС України фрегат "Гетьман Сагайдачний" в Індійському океані

1994. Тулон, Франція. Фрегат "Гетьман Сагайдачний" на святкуванні 50-річчя висадки англо-американського десанту

Десантний корабель на повітряній подушці "Донецьк"

2012. Великий підводний човен "Запоріжжя" на випробовуваннях в морі

Протичовнові корвети "Хмельницький" і "Луцьк" (справа) під час морських походів Середземним морем

Протичовновий корвет "Вінниця"

Ракетний корвет "Придніпров'я"

Великий розвідувальний корабель "Славутич"

Протичовновий корвет "Тернопіль" на навчаннях "Сі Бриз-2013"

Ракетні катери "Прилуки"(зліва) і "Нова Каховка"

Середній десантний корабель "Юрій Олефіренко"

Великий десантний корабель "Рівне"

Фрегат "Севастополь"

Фрегат "Миколаїв"

Морський тральщик "Черкаси"

Корабель управління "Донбас"

Морський тральщик "Чернігів"

Рейдовий тральщик "Геніческ"

19.04.1995. Київ. Перше у історії ВМС України вручення Бойових прапорів. Генерал-полковник Василь Собков і комбриг полковник Володимир Волошин (у центрі) з морськими піхотинцями 4-ї бригади морської піхти ВМС після вручення бригаді Бойового прапора

Навчально-рятувальна операція в морі

1997. Висадка морського десанту з великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" на навчаннях "Сі Бриз"

1996. США, Норфолк. Перший в історії ВМС України візит командувача ВМС віце-адмірала В. Безкоровайного до ВМС США

1996. Командувачі ЧФ і ВМС віце-адмірали В.Кравченко (зліва), В.Безкоровайний і голова севастопольської МДА В.Сємьонов на трибуні під час спільного параду на День Перемоги

1997. Десант морської піхоти ВМС України на перших українсько-американських навчаннях "Сі Бриз-97"

1977. Мис Тарханкут. Перша берегова ракетна стрільба по морській цілі рухомого ракетного дивізіону ВМС України

2005. Севастополь. Президент України Віктор Ющенко, Міністр оборони Анатолій Гриценко і командувач ВМС віце-адмірал Ігор Князь під час святкування Дня флоту України

2007. Севастополь. Голова севастополь-ської МДА С.Куніцин, Міністр оборони України А.Гриценко, командувач ВМС адмірал І.Тенюх під час святкування Дня флоту України

2013. У Севастополі біля пам'ятника гетьману Петру Сагайдачному

2014, березень. Оборонний редут штабу Південної вмб, с.Новоозерне

2014, лютий. Депутати Державної Думи Російської Федерації забезпечують організацію антиукраїнського мітингу у Севастополі.
На передньому плані екс-космонавт Валентина Терешкова, за нею стоїть боксер Ніколай Валуєв

Моряки ВМС України готові зустріти агресора

2013 р. Затримання фрегатом "Гетьман Сагайдачний" морських піратів під час антипіратської операції НАТО "Океанський щит" в Індійському океані

2014. Штурм російським спецназом і сепаратистами військових частин ЗС України у Севастополі прикриваючись цивільними людьми

2014, березень. Захоплення корабля спецназом ГРУ ЗС Росії

2014, березень. Новофедорівка. Морська авіація ВМС прориває блокаду ГРУ ЗСРФ і вилітає на материкову Україну

2014, березень. Сімферополь. Акція показової зради

2014, березень. Озеро Донузлав. Екіпаж тральщика "Черкаси" готується до відбиття штурму російського спецназу і сепаратистів

2014, березень. Озеро Донузлав. Морський тральщик "Черкаси" намагається прорвати блокаду фарватера озера Донузлав і вийти в море

2014, березень. Вірні присязі курсанти академії ВМС співають Гімн України під час підняття над академією російських прапорів

2014, березень. Карта російської інтервенції в Крим

Вірні присязі курсанти академії ВМС України убувають до Одеси

2014, травень. Знищення у Севастополі Пам'ятного знаку "10 років ВМС України"

18.03.2014. Командувач ЧФ віце-адмірал О. Вітко командує захопленням штабу "братніх" ВМС України

2014, жовтень. Інтерновані Чорноморським флотом РФ бойові кораблі ВМС України

2015. Перший випуск молодих офіцерів факультету ВМС у Одесі. Кортик і диплом вручає командувач ВМС віце-адмірал Сергій Гайдук

2015. Президент України Петро Порошенко і командувач ВМС віце-адмірал Сергій Гайдук (справа) на тактичних навчання ВМС України під Одесою

2016. Одеса. Ветерани ВМС – учасники АТО з курсантами Військово-морського факультету Національної університету "Морська академія України"

6 квітня 2016. Київ. Контр-адмірал Андрій Тарасов приймає участь у закладці 4-х бронекатерів на заводі "Кузня на Рибальському"

2016. Одеса. Командувача ВМС віце-адмірал Ігор Воронченко перевіряє озброєння кораблів бригади надводних кораблів

03.07.2016. Одеса. День ВМС. Вручення Ігорю Воронченку погонів віце-адмірала Президентом України Петром Порошенко

2016. Червень. Нові артилерійські бронекатери "Бердянськ" і "Акерман" на державних випробовуваннях в морі

2016. Танкісти морської піхоти ВМС України на бойових позиціях в АТО

2016. Підрозділи ВМС України в зоні бойових дій АТО

2017. Миколаїв. Зустріч 36 бригади морської піхоти після ротації з АТО. Командувач ВМС віце-адмірал І.Воронченко вручає бійцям бойові нагороди

2017. Літаючий човен – протичовновий літак БЕ-12 морської авіації ВМС здійснює дозор у морській економічній зоні України

2016. Вручення волонтерам медалей УПЦ КП "За жертовність і любов до України". Зліва направо: Железогло Наталя, Попкова Діана, Солонина Олена, Шаманаєв Сергій

2016. Вручення медалі УПЦ КП волонтеру Жанні Стояновій

2017. Одеса. Перший випуск офіцерів у Військово-морському інституті Національної морської академії України

2017. Одеса. Відкриття військово-історичного музею ВМС України

28.01.2017. Київ. Створення Асоціації ветеранів ВМС України

2017. Флагман Військово-Морських сил України фрегат "Гетьман Сагайдачний" на бойовому чергуванні в Чорному морі

Проект майбутнього "важкого" корвету "Володимир Великий"

Майбутні бойові кораблі ВМС України, що проектуються і будуються

Проект десантно-штурмового катеру типу "Кентавр"

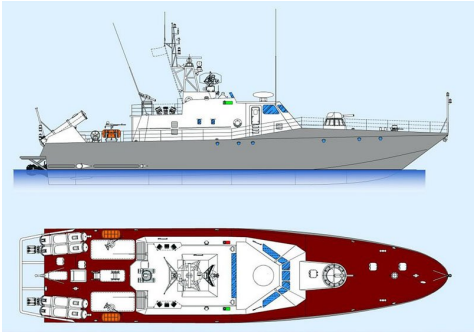

Проект ракетного катеру типу "Лань"

ВІЙСЬКОВІ МОРЯКИ, ЯКІ ЗАГИНУЛИ В БОЯХ В АТО ТА В КРИМУ

Капітан 1 рангу
Юрій
Олефіренко

Капітан 1 рангу
Олексій
Зінченко

Капітан 2 рангу
Валентин
Заграничний

Підполковник
Юрій
Загребельний

Майор
Станіслав
Карачевський

Капітан 3 рангу
Дмитро
Лабуткін

Капітан 3 рангу
Олег
Мединський

Капітан 3 рангу
Володимир
Костюк

Капітан 3 рангу
Михайло
Горяйнов

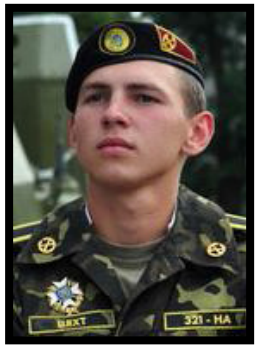

Старший
лейтенант
Андрій Шіхт

Старший мічман
Сергій
Кокурін

Стар. прапорщик
Олександр
Яхновський

Старший мічман
Сергій
Аркуш

Старший мічман
Сергій
Казаков

Мічман
Олег
Стороженко

Гол. корабельн.
старшина
Олександр
Хмеляров

Головний
старшина
Павло
Вождєв

Старший сержант
Олександр
Стрелюк

Старший сержант
Григорій
Кошлатий

Сержант
Леонід
Галайчук

Мол. сержант
Едуард
Савінов

Мол. сержант
Сергій Сонько

Мол. сержант
Микола
Охріменко

Старшина 2 статті
Євген
Іванченко

Мол. сержант
Олександр
Вознюк

Старший матрос
Тарас Прончук

Старший матрос
Сергій Трубін

Старший матрос
Сергій Масний

Старший матрос
Артем Корнєв

Старший матрос
Сергій
Касьяненко

Старший матрос
Василь
Гончарук

Старший матрос
Дмитро
Буренко

Старший матрос
Михайло
Кобець

Старший матрос
Андрій
Барасюк

Матрос
Павло Савлук

Матрос
Дмитро
Красов

Матрос
Юрій
Горайський

Матрос
Євген
Корнафел

Матрос
Володимир
Байдюк

Матрос
Іван
Усатенко

Матрос
Федір Угрин

Матрос
Олексій
Гергель

Матрос
Володимир
Коняга

Матрос
Сергій
Простяков

Матрос
Олександр
Бойко

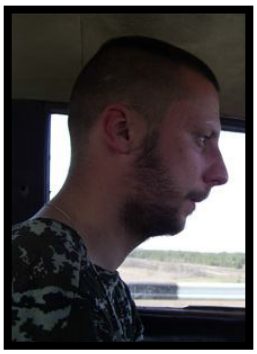

Матрос
Олег
Кучма

Матрос
Олександр
Веремєєнко

Матрос
Михайло
Кобець

Матрос
Роман
Напрягло

Матрос
Дмитро
Польовий

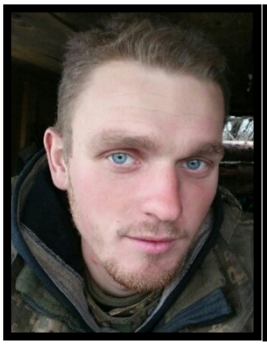

Матрос
Віталій
Дзиза

Матрос
Олексій
Кондратюк

Матрос
Дмитро
Захаров

Матрос
Вячеслав
Чернецький

Матрос
Сергій
Савінов

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Абліцов Віталій. Першим український прапор підняв міноносець "Завидний". //Голос України, 29.03.2005.

Ажажа В. Дорогами подводных открытий. - М.,1977.

Алабин И. и др. Мартиролог русской военно-морской эмиграции. - Москва; Феодосия, 2001.

Аркас Микола. Історія України-Русі. - Одеса: Маяк, 1994. "Арсенал", 2002, №2.

Аммон Г.А. Морские памятные даты. – Москва: Воениздат, 1987.

Ачкасов В.А. и др. Боевой путь советского Военно-Морского Флота. Изд.4-е, - Москва: Воениздат, 1988.

Бижан Иван. Присягнуть своему народу никакими приказами и мораториями запретить нельзя. //Народная армия, № 128, 15.06.1992.

Безкоровайний Володимир. Масандрівський протокол. Причини й наслідки. 2006.

Безкоровайний Володимир. Деякі аспекти перебування Чорноморського флоту в Україні. Інтернет-газета "Флот України", 05. 2006.

Безкоровайний Володимир. Військово-Морські сили України: минуле та сучасне. Роздуми командувача флоту. Севастополь, "Флот України", 2013.

Белый город с черной отметиной. Севастополь в третьей обороне 1991-199… Под ред. Н.С.Гормальова. Севастополь: Флаг Родины, 1996.

Біла книга-2004. Стратегічний оборонний бюлетень. – Київ, 2005.

Біла книга-2005. Оборонна політика України. – Київ, 2006.

Біла книга-2006. Оборонна політика України. – Київ, 2007.

Біла книга – 2016. Оборонна політика України. – Київ, 2016.

Боевая летопись русского флота. - Москва, 1948.

Большевизм і визвольна війна. (Збірка статей). Бібліотека українського підпільника. Ч.5. Видання Закордонних Частин ОУН. 1957.

Борзаковский П. 300-летие царствующаго Дома Романовыхъ. - Одесса: тип. Л.Нитче, 1913.

Брошеван В.М., Форманчук А.А. Крымская республика: год 1921-й. – Симферополь: Таврида,1922.

Веселого Ф. Краткая история русского флота. Спб.,1893.

Велесова книга. Збірка проукраїнських пам’яток І тис. до нової доби – І тис. нової доби. – Київ: Велес,2003.

Василевський Пантелеймон. Чорноморський флот під Українськими національними прапорами в 1917-1918 роках. / Дзвін, №11, 1990.

Василенко Г.К. Велика скіфія. Товариство "Знання", серія 8, № 3

Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – Київ: "Темпора", 2003

Велика українська революція (Матеріали до історії відновлення української державності). Упор. проф. др. Яків Зозуля. – Нью-Йорк, 1967.

Військове будівництво в Україні в ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети. Під ред. О.Кузьмука. – Київ: Видавничий дім, 2001.

Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар. – Москва: Мысль, 1992.

Галицько-Волинський літопис. – Львів: Червона калина, 1994.

"Голос Покуття".//23 січня 1993 р., № 6.

Горбачев Сергей. День за днем. Четвертая гибель флота? – Севастополь/ Флаг Родины, 1997.

Головатий Сергій. Севастопольська агресія. // Народна армія. 26.12.1996.

Григорє'в-Наш. Історія України в народних думах та піснях. – Київ: Веселка, 1993.

Гриневич В. та ін. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1996.

Грушевський Михайло. Історія України-Русі./ в 12-ти т. – Київ: Наукова думка, 1992.

Грушевський Михайло. Ілюстрована історія України. – Київ: Наукова думка, 1992.

Гуртовий Григорій. Чотири гетьмани ...з одного села. /Кримська світлиця, 09.01.2004.

Данілов Анатолій. Український флот: біля джерел відродження. - Київ: Фундація ім. О.Ольжича, 2000.
Донцов Дмитро. Історія розвитку української державної ідеї. - Київ, 1991.
Донцов Дмитро. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. – Київ: МАУП, 2005.
Донцов Дмитро. Рік 1918. Київ. – Київ: "Темпора", 2002.
Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. – Київ: Фунд. ім. Ольжича, 1995.
Затулин К., Романенко В. Нужен ли России Черноморский флот. // Вольная Кубань 10.01.1998г.
Зоткин Н.Ф. и др. Краснознаменный Черноморский флот. Изд. 2-е. - Москва: Воениздат, 1979.
Знання та праця. /1960, №4.
Зленко Анатолій. Дипломатія і політика. – Харків: Фоліо, 2003.
Губенко Богдан. Польща і Україна. Польсько-українські відносини в минулому та сьогодні. - Львів, 1998.
Іванис Василь. Симон Петлюра – президент України. - Торонто, 1952.
Історія Русів. – Київ: Радянський письменник, 1991.
История Севастополя в лицах: военные и гражданские руководители города и флотов.
Куликов И.И., Кот В.П. и др. Севастополь: Арт-политика, 2008.
История русской армии и флота. Т.1-9. - Москва, 1912.
Йовик Іван. Нескорена армія. – Київ: МП "Леся", 1995.
Касатонов Игорь. Записки командующего Черноморским флотом. - Москва, 2001.
Кардаш Петро. Злочин. - Мельбурн: Фортуна, 2003.
Карпенко А.Л. Воспоминания комбрига. Електронний ресурс: https://sites.google.com/site/morakiocakova/istoria-ostrova-majskij/kombrig-iego-vospominania
Кащенко Андріан. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. - Дніпропетровськ: Січ, 1991.
Костомаров Микола. Богдан Хмельницький. – Київ: Веселка, 1992.
Кравцевич Владимир. Украинский державный флот. – Киев: Край, 1992.
Крип'якевич Іван і ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). - Львів: Світ, 1992.
Кримський Богдан. Чи існує таємна угода Кучма-Путін?/Українські проблеми, 22-23 травня 2003.
Куликов И. и др. Севастополь на рубеже тысячелетий. - Севастополь, 2003.
Кудряшов С. і др. Карта Севастополя: тріумф і трагедія президентів. - Київ: Українська перспектива, 1996.
Лавріненко Юрій. Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933. – Київ: Просвіта, 2001.
Леп'явко Сергій. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996.
Лубенець Андрій. Українська революція 1917-1921 років та відродження національного флоту. //Флот України, 1-7.07.2006.
Лубенець Андрій. Українізація Чорноморського флоту в добу Центральної Ради. Розбудова Українського військового флоту (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Збірник документів. – Севастополь: СВМІ, 2007.
Лукінюк Михайло. Обережно, міфи. - Київ, 2003.
Мазепа Ісак. Україна в огні й бурі революції. - Київ: "Tempora", 2003.
Мамчак М.А. Військово-морське будівництво в Україні у XX ст. Збірник документів. - Севастополь, "Просвіта", 2013.
Мамчак М.А. Чорноморський флот. Курсом до України. – Севастополь, "Просвіта", 2013.
Минуле України: відновлені сторінки. – Київ: Наукова думка,1991.
Михайлик М. Український національний рух у Криму 1917 р. – Київ: Хроніка 2000, випуск 34.
Мороз Валентин. Україна у двадцятому столітті. – Львів: Ліга - Прес, 2005.
Морской атлас. Т.3: военно-исторический. Описание к картам. Изд. ГШ ВМФ МО СССР.

– Москва, 1966.
Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. - Київ: Український письменник, 1994.
Народна армія. //17.06.1993р.
Омелянович-Павленко Михайло. Спогади українського командарма. - Київ: Планета людей, 2002.
Паньонко Ігор. Органи влади Запорізької Січі. – Львів: ЛДУВС, 2006.
Пастернак Євген. Україна під большевиками (1919-1939). - Торонто, Канада: Євшан-зілля, 1979.
Петрів Всеволод. Військово-історичні праці. Спомини. – Київ: Поліграфкнига, 2002.
Петро Сагайдачний. Історико-документальна книжка. – Київ: Веселка, 1992.
Повість врем'яних літ. – Харків: Фоліо, 2005.
Полонська-Василенко Наталія. Історія України. 1900-1923рр. Пам’ятки України. Книга 4. - Київ, 1991.
Полонська-Василенко Наталія. Історія України у 2-х т. – Київ: Либідь, 1995.
Полонська-Василенко Наталія. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. Т. 1, 2. Дніпрова хвиля. Мюнхен, 1967.
"Полуостров Крым". Приложение к газете воинов ПВО Украины "Страж неба". №1, 2, 7. 1992 г.
Романчук Олег. Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. – Київ: Знання, серія "Світогляд", № 15, 1990.
Русначенко Анатолій. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.
Серія "Кошові Запорозької Січі". Іван Сірко. Збірник. – Київ: Веселка, 1992.
Серія "Кошові Запорожської Січі". Самійло Кішка. Історичні розвідки, думи, оповідання. - Київ: Веселка, 1993.
Сивак Анатолий. Софистика по-черноморски. //Флот України, 3.08.1996.
Сербин Роман. За яку спадщину? – Київ, 2002.
Сергійчук Володимир. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках. - Київ, 1999.
Сергійчук Володимир. Морські походи запорожців. Бібліотека Українця, №5. – Київ: МП "Фотовідеосервіс", 1992.
Сокульський А.Л. Морські походи запорожців. - Дніпропетровськ: Січ, 1995.
Скоропадський Павло. Спогади. - Київ. Філадельфія, 1995.
Славутич Яр. Місцями запорозькими. – Львів: Меморіал, 1991.
Сторінки історії флоту України. Збірник статей, нарисів, спогадів. Під редакцією Безкоровайного В.Г. – Севастополь, 1996.
Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII століття. Кн.1. - Дніпропетровськ, 1996.
Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть. Кн.2. – Дніпродзержинськ, Вид. дім "Андрій", 2007.
Тицик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923 рр. – Коломия: Світ, 1993.
Тинченко Ярослав. Військово-Морські Сили України (1917-1921 рр.). - Київ: Темпора. 2012.
Тинченко Ярослав. Офіцерський корпус Армії УНР (1917-1921), в 2-х т. Темпора, 2007.
Тунманн. Крымское ханство. – Симферополь: Таврия, 1991.
Чайка В.Н. Боевые походы войск князей Киевской Руси (IX-первая половина XI в.). – Севастополь, 1994.
Чорна книга України. - Київ: Просвіта, 1988.
Чугаєнко Михайло. Україна яка шокує. Лабіринти історії. - Харків, 2005.
Чухліб Тарас. "Їхав козак за Дунай...": похід українського козацтва до Угорщини і Словаччини у 1683 р. // Чорноморська минувщина. Записки НДІ козацтва. -

Одеса, 2011. - № 6.
Усов С. А. Черноморский флот на переговорах между УНР и РСФСР. Морской сборник. № 10-11. - Москва, 2003.
Фечеп Пётр. Большие звезды на погонах как символ власти и ответственности или как ведут свой политический корабль на "верный фарватер" адмиралы Севастополя. //Флот України, 26.04.1997.
Флот України. //1992-2007 рр.
ЦДАВОВУ. Ф. 2203, оп.1, спр.1-а.
Чайковський Андрій. Сагайдачний. – Київ: Варта, 1993.
Шануймося, панове офіцери. Під ред. Б.Кожина. – Київ: Варта, 2001.
Шевченко Тарас. Повне видання творів. У 6-и т. Київ-Лейпціг, 1962.
Щербина Ф.А. История Кубанского казачьего войска. В 2-х т., б/и. (Репрентивное изд.) "Советская Кубань", 1992.
Шовкун В.М. Запоріжжя і флот. – Запоріжжя: Комунар, 1992.
Шрамченко Святослав. Українська морська піхота. 1917-1920рр. Літопис червоної калини. Ч.8-9. - Львів, 1992.
Шрамченко Святослав. Командування Українською Державною фльотою в рр.1918-1920. / Табор, №18. - Варшава,1933.
Шрамченко Святослав. Український Морський Генеральний штаб в рр. 1917-1921. / Табор, № 16, 17. - Варшава, 1933.
Шрамченко Святослав. Нарис подій в Чорноморській фльоті в рр.1918/1920. /Табор, № 12. - Варшава, 1933.
Шрамченко Святослав. Українські Воєнно-Морські Школи (1918-1920 рр.) / Табор, №15. - Варшава, 1935.
Шрамченко Святослав. Українська воєнно-морська політика у Криму 1917-1918 рр. – Київ: Хроніка 2000, випуск 34.
Штепа Павло. Московство. – Дрогобич: Відродження, 2005.
Шульга Дмитро. Неприступний Севастополь. Суспільні настрої та чинники їх формування. /Політика і час, №2, 2005.
Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. В 3-х т. Київ, Наукова думка 1990.

ЗМІСТ

Слово командувача 5
I. Флот древньої України.....10
II. Флот княжої України-Руси 13
1. Тактика і стратегія княжого флоту 20
2. Морське озброєння 22
3. Кораблебудівництво 24
4. Морська термінологія 26
III. Національний флот в період монголо-татарської і литовської доби 27
IV. Козацький флот України 38
1. Становлення козацького флоту України 39
2. Зміцнення козацького флоту і розвиток військово-морського мистецтва. Озброєння і суднобудівництво..... 42
3. Флот Чорноморського козачого війська..... 86
V. Флот Української Народної Республіки..... 98
1. Створення національного військового флоту УНР (травень 1917 – квітень 1918 рр.) 99
2.Участь флоту УНР у першій російсько - українській війні 127
3.Захоплення більшовиками влади у Севастополі і на флоті. Червоний терор у Севастополі 129
4.Події в Одесі 138
5.Перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію УНР 142
6.Німецька політика стосовно Криму і флоту 153
7.Формування державного флоту Української держави в умовах інтернування ЧФ німецькими військами (травень – грудень 1918 р.) 155
8.Формування Державного флоту України в Одесі 181
9.Оренда Українського флоту Антанті 190
10.Відродження Українського флоту Директорією УНР. Участь і загибель флоту УНР у другій російсько - українській війні 196
VI. Червоний флот Радянської України 214
VII. Військово-Морські сили Збройних Сил України..... 225
1. Відродження національного флоту 226
2.Витоки конфронтації і політизації проблеми флоту 229
3.Період самовизначення особового складу. Напрямки будівництва вітчизняного флоту 237
4.Створення організаційної групи ВМС України..... 243
5.Хронологія розподілу Чорноморського флоту 252
6.Розвиток орггрупи і її робота по створенні структур Військово-Морських сил України 264
7.Формування ВМС як виду Збройних Сил України. Початок і етапи розподілу Чорноморського флоту 276
8.Завершення будівництва ВМС як виду Збройних Сил. Завершення розподілу ЧФ..... 307
9.Розвиток і реформування ВМС України. Розширення міжнародної співпраці..... 322
10.Блокада ВМС України. Анексія Криму і передислокація до Одеси 352
11.Відродження Військово-Морських сил після анексії Криму. Участь в Антитерористичній операції на Донбасі 368
12. Ідеологічне протиборство 386
13. Шефство над ВМС. Волонтерство 400
16. Духовна спадщина. Історичні традиції флоту..... 414
VIII. Хронологія морських походів національного флоту України 424
Ілюстрації 435

ЧИТАЙТЕ
з історії Військово-Морських сил ЗС України

1. Безкоровайний Володимир ред. Сторінки історії флоту України. Збірник статей. Севастополь, 1993.
2. Безкоровайний Володимир. Масандрівський протокол. Причини й наслідки. 2006.
3. Безкоровайний Володимир. Деякі аспекти перебування Чорноморського флоту в Україні. Інтернет-газета "Флот України", 05. 2006.
4. Безкоровайний Володимир. Військово-Морські сили України: минуле та майбутнє. Роздуми командувача флоту. Севастополь, "Флот України". 2013.
5. Вельможко Василь, Калініченко Олександр, Синявська Олена. Крізь перешкоди до мети. ЦП "Успенський", Одеса, 2013.
6. Гриценко Ігор. Український Державний флот в 1917-1919 рр. Видавець Олег Філюк, Київ. 2015.
7. Данілов Анатолій. Український флот: біля джерел відродження. Вид. імені Олени Теліги. Київ, 2000.
8. Калініченко Олександр. Кагорта… КП ОМД, Одеса, 2010.
9. Калиниченко Александр. Помнишь ли ты? КП ОГТ, Одесса, 2011.
10. Калініченко Александр. Океанами Арея. КП ОМД, Одеса. 2015.
11. Колесник Степан. Куди пливе ескадра? "Український письменник". Київ, 1993.
12. Кравцевич Владимир. Украинский державный флот. "Край". Киев, 1992.
13. Лосєв Ігор. Севастополь – Крим – Україна: хроніка інформаційної оборони. Т.1. Видавництво "Флот України". Севастополь, 2008.
14. Лубенець А.В. Українізація Чорноморського флоту в добу Центральної Ради. Розбудова Українського військового флоту (березень 1917 – квітень 1918 рр.). СВМІ. Севастополь, 2007.
15. Мамчак Мирослав. Флотоводці України. ПрутПринт. Снятин, 2005є
16. Мамчак Мирослав. Траверзом історії. ПрутПринт. Снятин, 2007.
17. Мамчак Мирослав. Ой було на флоті, було… ПрутПринт. Снятин, 2008.
18. Мамчак Мирослав. Військово-морська символіка України. ПрутПринт. Снятин, 2009.
19. Мамчак Мирослав. Тарас Шевченко і флот. ПрутПринт. Снятин, 2010.
20. Мамчак Мирослав. Чорноморський флот у боротьбі за незалежність України (1917-1921рр.). ПП "Стрижак", Севастополь, 2011.
21. Мамчак Мирослав. Донузлав: на зламі історії флоту. ЧП «Стрижак», Севастополь, 2012.
22. Мамчак Мирослав. Військово-морська медицина України. Шлях становлення і розвитку. Просвіта. Севастополь, 2012.
23. Мамчак Мирослав. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь, 2013.
24. Мирослав Мамчак. Військово-морське будівництво в Україні у ХХ столітті. Збірник документів. Севастополь, 2013.
25. Мамчак Мирослав. 2014. Анексія Криму. Анатомія гібридної війни. Видавець В.Карпенко, Київ. 2015.
26. На варті морських рубежів. До 20-ї річниці ВМС України. Кол. авторів. Севастополь, 2012.
27. Савченко Микола. Анатомія неоголошеної війни. "Українська перспектива". Київ, 1997.
28. Тинченко Ярослав. Військово-морські сили України (1917-1921рр.). Київ. Темпора, 2012.
29. Чубук Олег. Совместное плавание. Симферополь, СГТ. 2013.
30. Шануймося, панове офіцери. Кол. авторів під ред. Б.Кожина. Київ. Варта, 2001.
31. Шудря Альбій. Албі Бек. Дніпропетровськ. ПП «Ліра ЛТД», 2007

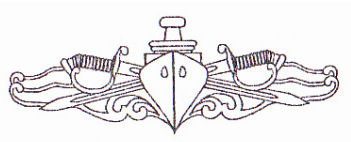

Науково-популярне видання

Серія *"Морська бібліотека"*
Заснована у 2005 році

МАМЧАК МИРОСЛАВ АНДРІЙОВИЧ

УКРАЇНА: шлях до моря
Історія Українського флоту

У авторській редакції
Комп'ютерний набір автора

Використано ілюстрації:
автора, В.Коваленка, С. Лози, Д. Нарбута, О.Середенка, Б.Певного, М. Луніна, Я.Миськіва М. Фартуха, С.Чайки.

світлини:
автора, Володимира Безкоровайного, Володимира Волошина, Івана Грекуляка, Бориса Кожина, Олега Проценка, Євгена Силкіна, Павла Парфенюка, прес-центру ВМС України.

Права автора захищені Законом України

ISBN 978-966-8209-47-5

Мамчак Мирослав Андрійович, капітан 1 рангу у відставці, заслужений журналіст України, член Всеукраїнської спілки письменників-мариністів (Одеське відділення). Лауреат літературних премій Міністерства оборони України (2004 р.), Всеукраїнської премії імені Вячеслава Чорновола (2011 р.) та регіональної імені Марка Черемшини (2006 р.). Переможець (нагороджений Гран-прі) IV Всеукраїнського відкритого конкурсу телерадіоорганізацій "Україна єдина" в 2002 р. за телевізійний фільм "Україна – морська країна".

Народився 16 грудня 1952 року в с. Княже Снятинського району на Івано-Франківщині. Присвятив своє життя службі на флоті, на якому пройшов шлях від матроса до капітана 1 рангу. Один з перших українських офіцерів, які стояли біля витоків відродження Військово-Морських сил України, особисто привів до присяги українському народу штаб і управління Кримської військово-морської бази Чорноморського флоту та ряд інших військових частин. Член оргрупи першого командувача ВМС України. Організатор шефства над ВМС України на початку 1990-х років. Один з перших журналістів ВМС України. Вперше у системі Міністерства оборони України створив військову телерадіокомпанію "Бриз" у Севастополі, яку очолював в 1994 – 2010 роках. Автор ґрунтовних історичних досліджень з історії національного флоту, багатьох телерадіопрограм, есе, оповідань, гумореcок, віршів та багатьох публікацій у вітчизняній і зарубіжній пресі. Нагороджений державними і відомчими нагородами.

Військово-морський прапор підняти!

Файл: УКРАЇНА шлях до моря. Історія ВМС
Каталог: D:\Мої документи\ЛІТЕР ПУБЛІКАЦІЇ\1 - КНИГИ\1- Морська бібліотека
Шаблон: C:\Users\User\AppData\Roaming\Microsoft\Templates\Normal.dotm
Заголовок: Флот
Содержание:
Автор: Mamchk
Ключевые слова:
Заметки:
Дата создания: вт 07.06.16 16:24:00
Число сохранений: 625
Дата сохранения: ср 26.08.20 10:16:00
Сохранил: Пользователь
Полное время правки: 19 711 мин.
Дата печати: ср 26.08.20 12:59:00
При последней печати
страниц: 471
слов: 224 267
знаков: 1 444 856 (прибл.)